Łomża Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Lomzah

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Lewinsky, Yom-Tov, 1899-
TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilat Lomzah.
IMPRINT	880-02 [Tel-Aviv] : Hotsaʻat Irgun ʼole Lomzah be-Yiśraʻel, 713 [1952]
DESCRIPT	x, 377 p. : ill., ports., maps. ; 35 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Łomża -- History.
	Łomża (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Łomźa.
ADD'L TITLE	Lomza - in memory of the Jewish community

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זיכרון
לקהילת לומזה

ספר זיכרון לקהילת לומזה

ערוך בידי
ד״ר יום־טוב לוינסקי

הוצאת אירגון עולי לומזה בישראל • תשי״ג – 1952

לאמזע — א יזכור בוך

רעדאקטאר: ד״ר יום־טוב לעווינסקי   ארויסגעגעבער: „פארבאנד עולי לומזה״ תל־אביב, ישראל

נדפס בישראל, תשי״ג
דפוס „עמל״, תל־אביב
PRINTED IN ISRAEL — 1952
גלופות: צינקוגרפיה ארצישראלית

LOMZA — IN MEMORY OF THE JEWISH COMMUNITY

Editor: Dr. YOM-TOV LEWINSKI   Published by „OLEI LOMZA", Tel-Aviv, Israel

בפתח השער

משהיקיפו בשורות־איוב כי נחרב בית ישראל שבפולין בידי הנאצים וגרוריהם נתבשרנו כי גם קהילת לומזה איננה עוד — כלתה רגל יהודי מרחובותיה ונדם קול יעקב מבתיה. ונתכווץ הלב ונזדעזעה הנפש: האומנם ניצח השטן ומחה זכר ליהדות פולין והאביד שם ושארית למדינה רבתי־יהודים?

ואז נולד הרעיון בין שרידי העיר בישראל: לעשות נפש ללומזה שלנו, להקים יד לאישיה הדגולים ושם למוסדותיה המסולאים. והיה זה קדיש־יתום לעיר ולאם שנגדעה ואינה עוד לנו. והועלה בזה נר תמיד לקהילת הקודש שמסרה נפשה על קידוש השם, והיתה זו זעקת אבן־מקיר על שוד ורצח לאומה תמה בידי עמים עריצים. ואז החליט אירגון עולי לומזה בישראל להוציא ספר זיכרון לקהילה ואת העבודה הזו הטילו עלי.

בדחילו ורחימו קיבלתי את המשימה — כי מי אני שאוכל להציב זכר לקהילה גדולה זו ומה אני שאעצור כוח להקיף את כל העיר? וגם כלי עבודה אין — כי נסתם הגולל על הקהילה ולא שרד ממנה כל פינקס ותעודה. כי ניטלה מאתנו כל אפשרות לעיין בערכאות העיר, להפוך בשרידי הארכיונים של משרדי הממשלה ולחטט בגנזי בתי המשפט שאליהם הועברו במשך כמה דורות העתקי תעודות וגזירות וכיו״ב הנוגעות לאוכלוסיה היהודית.

וגם לא היו בעין האמצעים החמריים לקראת מפעל כזה. ואף על־פי־כן ולמרות הכל — היה בי הרצון להכין את הספר כאש בוערת והיה לי הביטחון בבני העיר שלא תכזב מסירותם ולא תתכחש זיקתם לעיר וליושביה.

יצאתי איפוא ללקט אבן לאבן, קו לקו מפי זקני העיר המעטים ששרדו בישראל ובמקצת גם מחוצה לה. הפכתי וחיטטתי בעשרות מאספים וכתבי־עת אשר זכר לומזה בא לשם, החל מ„המגיד" שבליק, „הלבנון" שבירושלים ו„הכרמל" שבווילנה — אשר ראו אור באמצע המאה ה XIX וגמור ב„לאמזער שטימע" — השבועון הציוני שיצא לאור בלומזה בעקשנות ובהתמדה כשתי עשרות שנים ע״י ר׳ אברהם דאמוביץ׳ הי״ד. ונמצאו שם אמנם כתבות רבות של משכילי לומזה ומרגישיה, עסקניה ומוריה, זקניה ואברכי משייה: על מחלוקת לשם שמים ושאינה לשם שמים בקהילה, על מינויי רבנים ושוחטים, יסוד חברה חדשה, מצב החינוך והאישפוז, הספדים על יקירים שנפטרו ולהבדיל על שריפות וגניבות, פלילים והרפתקאות. ומתוך אנציקלופדיות ולכסיקונים, ספרי היסטוריה וסטאטיסטיקה היצלתי אילו ידיעות על העיר ויהודיה, כרוניקות ותאריכים, מאורעות ומעשים. והוספתי ופניתי בפרוספקט מיוחד, עברית ויידיש, שהוצא לאור ע״י הועד למען הספר, אל כל בני העיר שבישראל ובתפוצות, וגם פורסם בחלקו בכל העתונות היהודית שבעולם: הבו לנו חומר ולבינים למען הספר, כתבו לנו בכל לשון שאתם שומעים זכרונותיכם, שמועות וידיעות על העיר ויהודיה, על מוסדותיה ומעשיה. מעטים — לצערי — נענו ודבריהם נדפסו בספר בשמם. כמה הבטיחו לכתוב ועדיין לא נתפנו לזה עד היום... אחדים — רשימותיהם ותמונותיהם הגיעו במאוחר, מהם הצלחתי איך שהוא להכניסם שלא במקומם, חוץ מאלה שבאו בכלל לאחר חתימת הספר, ואחדים — דבריהם לא נשתבצו במסגרת הספר ולא נתקבלו משום מה, אף כי שקולים הם בפני עצמם.

אל החומר שנאסף ורוכז תג לתג, תו לתו הוספתי נופך גדול משלי מתוך ידיעותי וזכרונותי במשך עשר השנים שזכיתי לחיות בלומזה (1910—1920) ובתורת סיכום מכל החומר שבכתב ובעל־פה שאספתי. כל זה סודר ומויין, תורגם וסוגנן, עובד והועתק על ידי במשך 6־7 שנים, בהן שנות עמל ויגע, גזל שנת וקיפוח מנוחה, אבל בהן גם שעות רבות של סיפוק רוח ושמחת יצירה, של צו קדוש שטפח על ראשי ואמר לי: „כי עליך המלאכה לגמור!". ובינתיים התקרבה מלחמת השחרור בגבול ישראל ופחת פריון העבודה לרגל שירותי ב„הגנה" וגם נחסמו הדרכים לספרייה הלאומית שעל הר הצופים בירושלים שהיתה לי מקור לא אכזב לחישוף מקורות. אולם בכוח הרצון והאהבה לדבר התגברתי על כל הקשיים.

בעריכת הספר היצבתי לי מטרה אחת: להקיף את כל העיר ושכונותיה, את הכלל ואת הפרט, את המיוחס ואת איש ה„עמך" — ללא כל הפלייה במעמד ובמפלגה, בחינת „כל העדה כולם קדושים".

מאמץ רב השקעתי באיסוף וריכוז תמונות של אישים וקבוצות, מראי נוף ורחובות, בנייני ציבור ומוסדות. רציתי שאלפי עיניים, עיני בני עיר, יציצו לקורא מן הספר, יעלו זכרונות ויחיין נשכחות, יתבעו עלבונות ולא יתנו דמי לדמם השפוך. אולם עשרות־עשרות תמונות נשארו בכל זאת מחוץ לספר, לצערנו, מחוסר תקציב ומסיבות טכניות אחרות.

לא חסכתי עמל בהרחבת המסגרת — אולם רב ההיקף ולא תמיד יכולתי לחבק זרועותיו — ממיעוט עוזרים. ולא עוד אלא כמה אישים ומוסדות, שהיו יותר קרובים למחוז המעמד והחברה שאליהם נמניתי בלומזה, צפו ועלו בזכרוני וגם נמצא להם גואל. ובלי כל ספק רבים־רבים שלא זכיתי להכירם ולהיות במחיצתם — מקומם נפקד כאן, לצערי ולכאבי, וגם בני עירי לא מצאו להם גאולה מסיבה זו או אחרת. כאמור, השתדלתי למסור כל דבר בשם אומרו וגם צירפתי על פי רוב תמונתו של המחבר. ברוב המקומות שאין שם שם אומרם — משל כותב השורות האלה הם.

שגיאות מי יבין? ללא כל ספק נפלו אילו טעויות ואי־דיוקים בשמות ובעובדות, במספרים ובתאריכים. בזיהוי פנים שלא כהלכה בתמונות ובמסירת מעשים — מקוצר הזיכרון ומגודל השכחה אצלי ואצל רבים מבני העיר שלעזרתם פניתי בנידון זה פעמים אין ספור. הקורא הטוב יבין ויסלח לי וגם ייטיב לעשות אם יעמידני על הטעות — כדי לתקן זה במהדורה הבאה, ביידיש.

אמרתי לעיל: „שמתי מבטחי בבני העיר שלא תכזב מסירותם ולא תתכחש זיקתם". ולצערי ביחידים נתקיים הדבר — „אחד מעיר ושניים ממשפחה" — כדבר הנביא. כי רק יחידי סגולה נחלצו ועמדו לימיני ועודדוני בעמסי בסבל — יחידים בישראל ואילו בודדים בתפוצות.

ויעמוד לעד זכר נדיב, הדר. אברהם גרוסמן, שתרם את תרומתו הגדולה למען הספר בחומר וברוח ולא זכה לראות בסיומו. וייבדלו לחיים טובים ולשלום הרב הראשי לישראל מרן יצחק אייזיק הלוי הרצוג שהאיר עיני בעצותיו, הוראותיו ובפרי עטו ואבי מורי ר׳ ישראל,

שעל אף חולשתו ומיחושיו טרח ועמל, כתב ורשם, תרגם ועיבד והוסיף לספר עשרות דפים — יאריך ה' ימיו.

ותודתי מובעת לאברהם ריבס־ניימוביץ' שעזר לי בעט ובפועל, למשה צינוביץ' שהיה לי לעיניים בכמה רשימות ביבליוגראפיות, לאריה מורגנשטרן — מזכיר הועד למען הספר בראשית צעדיו, לחנוך סובוטקה, משה גולדין, צבי גרוסמן ומאיר וויס — בארצות הברית, לידידי הסופר הישיש ר' טוביה פנסטר — בראזיליה, לשלישיה ווישניה־וורונה־חמייל — בארגנטינה, לי. יאגודובסקי בירושלים, מנוחה אלפרין, עו"ד ב. מוסינז'ניק ויוסף זיידנשטאט ועוד, ואחרון אחי מאיר, שמלבד היותו הרוח החייה למען הספר, כמנהגו באירגון של עולי לומזה, הרי המציא לי חומר לא מעט על תנועת הנוער החלוצי ופעולות האירגון בישראל. ואחרון־אחרון: ידידי ורעי משה גולדמן אשר הועמד בראש המפעל למען הספר במשך כל השנים, היטה שכם ונשא בחומר ובלבינים באמונה ובאומץ־רוח וידי לא זזה מידו כל הימים.

הספר יצא בעברית — בשפה המקשרת אותנו בישראל והמגשרת בינינו ובין בנינו ונכדינו שאינם שומעים אלא עברית. ורבים מבני עירנו שבתפוצות גם נזקקים לה. המהדורה השנייה, תצא ביידיש, והיא תהיה כמובן גם מתוקנת.

ה ע ו ר ך

דבר אירגון עולי לומזה בישראל

ספר הזיכרון לקהילת לומזה — נר תמיד אשר לא יכבה — נעשה ונערך במשך שש שנים ויותר ויצא לאור על ידי אירגון בני לומזה בישראל.

הספר — רב כמות ואיכות. בו גנוזים כל חמדות החן וסגולות היקר של קהילת לומזה. בו טמונים נימוסים וארחות חיים יפים שהתברכו בהם בני עיר. בו חוברו יחדיו דברי הימים של קהילה, הרפתקאות ולבטים, תולדות אישים ותיאורי אזרחים. בו מלוקטים אוצרות־רוח ומכונסים פרקי־הווי. וכל זה השתלב והצטרף, מויין ושובץ, תוקן ונערך, והיה למסכת־פאר אחת, למסכת „כנסת ישראל שבלומזה", הי"ד.

וכל זה הוא פרי עט ומחשבה, אהבה ומסירות, יזמה ושקדנות, מאמצי כוח והשקעות זמן של יחיד ומיוחד, של בן עירנו הדגול, הדר. י ו ם ־ ט ו ב ל ו י נ ס ק י.

עוד בעיון ראשון, בדיפדוף קל שבספר, חוזרת ומתייצבת לפנינו דמותה המאירה של לומזה, זיו איקוניה והדר עברה. בנשימה עצורה, ברעד מיתרי הלב ובזעזוע עצבים נקראים פרקי השואה של עירנו, ואנו מלווים את קדושי עירנו מהגיטו, דרך יערות גלצ'ין אל קסרקטיני זאמברוב ומוקדי השאול באושווייניצ'ים. ומתוך תיאורי הכלייה וההשמדה, מבין עדויות השכול והיתום בוקעת ועולה ממעמקי הנפש זעקת הקדושים: ארץ אל תכסי דמנו!

מתהומות הנשייה מזדקרות וניצבות בעיני רוחנו מראות העיר, דמויות אנשיה ובבואות משכנותיה ומתעוררים כיסופים כה חזקים לימים אלה. כמה כמהה הנפש לבוא שוב במגע־רוח עם אנשים אלה, ליאור באור הקורן מפניהם וליהנות מזיו תורתם וחכמתם. ומה יפעם הלב וגם ירחב — אם עלה לנו לגלות בספר זה אילו טפחים מכנסת ישראל שבלומזה ולהצילם משכחה ומתילי ההשמדה. ואם הישגנו מטרה זו של הספר — הרי כל הכבוד והיקר לשליח המצווה הגדולה, לאיש השם והמדע, לעורכנו הנאמן הדר. י ו ם ־ ט ו ב ל ו י נ ס ק י שאצל לא מעט גם מיפי נפשו ומאוצרות רוחו ושזרם לתוך המסכת. ועל דעת כל בני עירנו, בארץ ובתפוצות, אנו מביעים לו בזה רגשי הכרתנו והוקרתנו על תרומתו הגדולה מהונו ומאונו, מעתו ומעטו, מרוחו וממוחו להנצחת דמותה של קהילתנו הקדושה, להחזרת עטרתה לעיני רוחנו — על כל שלל צבעיה ותשבץ אבני חנה.

קשה עדיין לנו — דור אחרון של לומזה — הקרובים לאיש ולעבודתו הכבירה, להעריך את כל זה. זוהי עבודה לדורות, והבאים אחרינו ייטיבו מאתנו לראותה ולהוקירה. אולם תפילה אחת נובעת מפי כולנו לו, לעורך: יהי רצון שעוד הרבה שנים יזכה לעמוד על דוכן המדע והספרות בישראל ולהוסיף טבעות־טבעות, חוליות־חוליות לשלשלת הזהב של יצירתנו הרוחנית, אמן ואמן.

ברגשי כבוד ויקר, מהולים כאב וצער, אנו מזכירים בשער את נדיבות לבו של הדר. אברהם גרוסמן ז"ל, יושב ראש ועד העזרה המאוחד של בני לומזה בארצות הברית, שעזר לנו בהוצאת הספר ברוחו ובידו וגם תרם את תרומתו החשובה — הנייר למען הספר. פתיל חייו נפסק באמצע דרכו ולא זכה לראות אתנו את הספר. יהיו שמו ופעלו צרורים בצרור חיינו לעד.

וייבדל לחיים טובים וארוכים אמן הבמה הישראלית מאיר מרגלית, אשר כשמו כן הוא, על תרומתו היקרה למען הספר מאורו וממרגליותיו, ועמד לנו בעתות קשות, עת עמדנו דלים באמצעים בהמשך המפעל.

ויצויינו לשבח ולתודה כל ארגוני בני עירנו שבארצות הברית וארגנטינה, צרפת ומכסיקו, אבסטרליה וברזיליה וכיוצא בהן שהיטו שכם לפעולתנו ברב או במעט.

ואחרון־אחרון — בני עירנו שבישראל. אף כי רבים מהם התעלמו מסבלותינו — בחפשנו דרכים ומקורות להוצאת הספר ולכיסוי ההוצאות שהלכו וגדלו בדפוס, בצינקוגראפיה ובכריכייה, ומהם גם הוציאו לעז, לבשתנו ולכלימתנו ולמרבה העומס והטורח — הרי היו כמה שגילו אחריות ומסירות שאין להביען בדברים, נשאו בעול ועמסו בנטל, היו העושים והמעשים ולא נחו ולא שקטו עד אשר הוצאה המשימה הגדולה לפועל. לעדי־עד ייזכרו וייפקדו לברכה.

ולבסוף ירשה נא בזה לציין ולהכיר טובה ותודה להנהלת דפוס „עמל" ועובדיו, בייחוד למנהל העבודה ה' מ. הירש, ו ל צ ב י לוינסקי, שפקח על העימוד, ההדפסה והתיקונים. אלה לא חשכו עמל ויגע, בתנאים הלא נוחים שבאו להם מידינו, להוציא מתחת מכבשם ספר נאה ומתוקן. ותיזכר לטובה גם הצינקוגראפיה הא"יית בע"מ, ובייחוד ה' ווירניקוב, בעד עבודתם הנקייה והמדוייקת ועזרתם בכל עת בביצוע מאות הגלופות למען הספר. ייכתבו וייפקדו כולם לשנה טובה ומבורכת.

ערב ראש השנה, תשי"ג.

בשם ועד אירגון עולי לומזה בישראל

משה גולדמן

תוכן העניינים

מפתח התמונות

ח

ט

י

כ

ל

מ

נ

ס

ע

פ

בתי ספר וחינוך

חברות וקבוצות

טיפוסים

מאורעות

מוסדות ובנינים

מפות, טבלאות ודשימות

מפלגות

ספורט

עתונות

פיקוח נפש

רחובות! ומראה העיר

תיאטרון

תעודות וסמלים

תפוצות לומזה

תיקון טעויות

עמ׳	טור	שורה	נשמט או נדפס בטעות	צריך להיות
17			נשמטו מתחת לתמונה השמות :	יחיאל קמחי (האחרון, מימין, בעמידה) כ״ץ (האחרון בישיבה).
30		בתמונה א׳	ניימוביץ׳	ניימוביץ׳ יעקב
45		אחרונה ע״י התמונה)	בן־דוד	בן־דוב
69	א	10 (מלמטה למעלה)	1940	1941
132	א	מתחת לתמונה	נשמטה הכתובת :	ר׳ משה רוזנשטיין, משגיח ומנהל רוחני של הישיבה, מחבר הספר „מסתרי השיחה" ותמצית שיחותיו עם תלמידיו.
133	ב	מתחת לתמונה	ר׳ משה־זליג רוך	ר׳ יהושע־זליג רוך
139	א	3	שיטקוביץ׳	אַתקוביץ׳
151	ב	9	ליפא בלומרוזן	שלמה ובנו ליפא בלומרוזן
153		2 (מלמעלה בתמונה)	הלגנה	הלינה
164		בכותרת	המאה התשעה־עשרה	המאה התשע־עשרה
164	א	8 (מלמטה למעלה)	אברנאל	אברבנאל
184			נשמטו מתחת לתמונה השמות :	שורה א׳ : פיבובאַרסקי (רביעי), בלומוביץ׳ (חמישית), רוזנוואַסר (עומד בצד שמאל) ; שורה ב : דימנטשטיין (לפני האחרון). השם ספירשטיין מיותר.
244		מתחת לתמונה	פסח ברוכאנסקי	פסח, ברוכאַנסקי
252		מתחת לתמונה	רוזנבלום־לוצקה	רוזנבלום־סלוצקה. (חסר שם הרביעית היושבת).
294	א	7 (מלמטה למעלה)	ר׳ חנוך אייזנשטט נשא את בת מאלינוביץ׳	נשא את בת ר׳ אברהם יצחק רבינוביץ׳, בעל ביח״ר לסבון.
300		מתחת לתמונה	נשמט בין היושבים	השם של הרביעי (—)
327			מרשימתו של זאב אוקון נשמט קטע ותכנו :	הממשלה העניקה לו אות הצטיינות אזרחית גבוהה והוא סירב לקיים את טכס הענידה במאגיסטראַט, כי־אם במשרד הרבנות.

מערכת הכבוד

דר. אברהם גרוסמן
יו״ר ועד העזרה המאוחד
של ארגוני לומזה בארה״ב

מרן יצחק אייזיק הלוי הרצוג
הרב הראשי בישראל
ירושלים

ר׳ ישראל לוינסקי
נשיא ארגון עולי לומזה בישראל
תל־אביב

ועד הכבוד למען הספר

גולדין משה (ניו־יורק), **גולדמן משה** (תל־אביב), **גרוסמן צבי** (ניו־יורק), **דאמוביץ׳ דוד** (בואֶנוס־איירס), **וויס מאיר** (ברוקלין, ניו־יורק), **ווישניה משה** (בואֶנוס־איירס), **מזרח אברהם** (חיפה), **מרגלית מאיר** (תל־אביב), **מרקביץ׳ ברנרד** (פאַריס), **סובוטקה חנוך** (ברונכס, ניו־יורק), **פנסטר טוביה** (ריאו־די־ז׳אניירה), **פרידלנדר שארל** (פאריס), **פרלמן לואי** (שיקאגו), **הרב ציצוביץ׳ אביעזר** (תל־אביב), **רובינשטיין מרדכי** (בואנוס־איירס), **הרב רוצקי שלמה** (מלבורן).

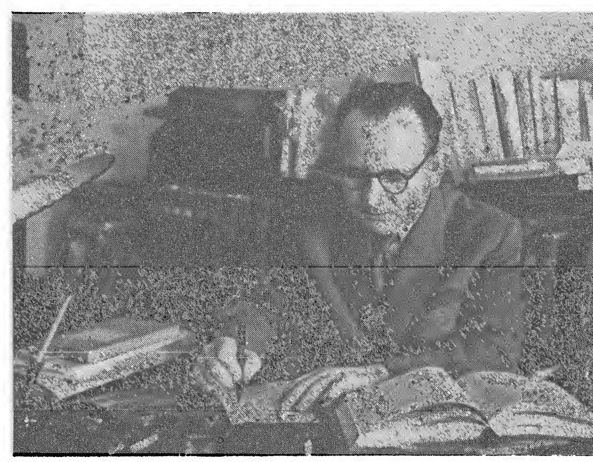
פרקי היסטוריה

יום טוב לוינסקי

ראשי פרקים לתולדות היהודים בלומזה

א. פתיחה

החוקרים בתולדות ישראל בפולין עסקו מעט בדברי ימי היהודים בארץ מאַזוביה המשתרעת בין הנהרות ויסלה התחתונה, בוג ונאַריוו. על יהודי שלזיה, „פולין קטן", „פולין גדול", נכתבו עבודות מקיפות ופורסמו מחקרים מונוגראַפיים

בעלי ערך, ואילו על יהודי מאַזוביה עברו כמעט בשתיקה. גם ספרי המחקר וכתבי ההיסטוריה של פולין בכלל מעטו לחקור את נבכי מאַזוביה, בהשוואה לאזורים אחרים, ואלה שהאריכו לכתוב על חבל ארץ זה התעלמו כמעט מהגורם היהודי שעזר במשך דורות רבים לעצב את דמותה הכלכלי והמשקי של המדינה, הטביע חותמו על בנין הערים ופעל לא מעט למען התפתחותה הכללית וריבוי אוכלוסייתה. נקח לדוגמה את ספרו של קז'יז'אַנובסקי „פולין העתיקה" (Starożytna Polska) הוקדש כאן מקום הגון למדינת מאַזוביה ופרק מיוחד לחבל (Ziemia) לומזה: מקומה הגיאוגרפי, גדלה, דרכי מסחרה ותעשייתה, זכויותיה המדיניות המיוחדות לה וכיו"ב. אולם אין כאן אפילו רמז לגורם היהודי בהתפתחות העיר והסביבה. והוא הדין בנוגע לערים הסמוכות ללומזה, ישובים עתיקים שגם הם היו מאוכלסים יהודים, כמו: נובוגרוד, אוסטרולנקה, אוסטרוב, זאמברוב, קולנו, שצ'וצ'ין, וויזנה, מישניץ, ברוק ועוד. ורק לפעמים, אגב אורחא, „יוצא המרצע מן השק" והקורא מרגיש שהיו כאן גם לא נוצרים, כלומר: יהודים. כן נזכר שם: ברוק היא עיר נוצרית טהורה... באוסטרולנקה הוצאה פקודה בשנות 1622—1745 על ידי המלך זיגמונד השלישי ואושרה גם על ידי אבגוסט השלישי: „בקניית התבואות אנו רוצים שהאזרחים וגרי העיר תהא להם זכות קדימה על אלה שמקרוב באו ובעיקר על היהודים. *)

בדברו על וויזנה (Ziemia Wizka), בירת נסיכי מאַזוביה בשכבר הימים, הוא מזכיר: כל בתי השוק וכן רבים מבתי האצילים תפושים בידי יהודים, ויש להם משרפות שכר משלהם, והם פטורים ממסי העיר ואינם נוטלים כל חלק בעבודות למען העיר. ולא עוד אלא שהיהודים מקלקלים את מרצפת הרחוב ומוציאים אבניה להעמיד עליהם דוודים... גם אלה שכתבו מונוגרפיות על לומזה, כמו „לומזה לפנים והיום" של ז'צ'ניובסקי, שיצאה ב־1861 (Rzeczniowski Leon: Dawna i teraźniejsza Łomża) או „העיר לומזה" שיצאה בגרמנית בימי הכיבוש הגרמני, בשנות 1916־17 על ידי המפקח על בתי־הספר, מטעם צבא הכיבוש א. מוריץ — מתעלמים מחלקם המיוחד של היהודים בהתפתחות העיר ושיגשוגה ומזכירים אותם רק אגב אורחא, באין דרך אחרת. ובעקבותם הלך גם ראש העיר בימי השלטון העצמאי הפולני, ה' שווידאֶרסקי בספרו על לומזה שיצא בשנת 1925: (Władysław Świderski „Łomża") גם הוא שליברלי היה וסוציאליסטון, נהג להבליע את האוכלוסיה היהודית כגורם חשוב ומכריע בתרבות, בכלכלה ובמשק של העיר ואינו מזכירם אלא בקיצור בלוחות סטאַטיסטיים ובדרך אגב.

אור בהיר על תולדות היהודים במדינת מאַזוביה, בה נכללה גם לומזה כעיר וכחבל, האיר ההיסטוריון היהודי ד"ר עמנואל רינגלבלום, הי"ד, במחקרו המקיף: „היהודים בוורשה מימים קדומים עד שנת 1527" — (Żydzi w Warszawie od czasów najdawniejszych do roku 1527) ובו פרק מיוחד וחשוב: „מתוך המחקרים לתולדות היהודים במאַזוביה" (Ze studjów nad dziejami Żydów na Mazowszu) בעבודתו זו, ובעיקר בפרק המיוחד, ניתן לנו חומר חשוב על מצבה המדיני של מאַזוביה וחלק היהודים בתוכה במאה הט"ו בעיקר, תקופת התישבות היהודים במדינה.

כאמור, כתבו אילו היסטוריונים על לומזה בכלל ולא על יהודיה. עד אמצע המאה התשע־עשרה אין כמעט ידיעות מפורטות על היהודים בעיר זו. אולם אי־פה אי־שם מסתננת המלה „ז'יד" בקשר עם העיר באילו מיסמכים היסטוריים. באיזו פקודה של מלך או שר מחוז (וווייבודה), תעודת בית־משפט דתי בפלוצק, בסוף מאה ה־15, רשימה מסחרית וכדומה.

על יסוד החומר הכללי בנוגע לעיר שהזכרנוהו לעיל והאפיזודות הבודדות המזכירות את השם „יהודי" ובהשוואה לחוקה הכללית של ארץ מאַזוביה, הנוגעת לכל האוכלוסיה בעריה השונות, על יסודות ודאיים ועל סמך הנחות הבאות מתוך השערה והיקשים, ננסה לכתוב ראשי פרקים לתולדות היהודים בלומזה מימים קדומים עד המאה העשרים.

רק באמצע המאה ה־19 נפתח לפנינו לאט־לאט אשנב לתולדות היהודים בעיר זו, אף כי דל ואפלולי הנהו בהשוואה לערים אחרות, שנשאר מהן לפליטה פנקס החברה קדישא, ספר הקהל, פנקסי חברות וארגוני בעלי־מלאכה וכדומה להם. מלומזה אין זכר לפנקס או לספר הקהל, הכל אבד ללא העתק ותמצית.

*) „W kupnie zaś zboża i wiktuałów chcemy aby mieszczanie i mieszkańcy miasta mieli pierwszeństwo przed przybyszami a tembardziej przed Żydami".

מפעם לפעם נתקלים אנו ברשימות היסטוריות על העיר ויהודיה במכתבי עת. הראשון לפי ידיעתנו, שפרסם מאמר על לומזה הוא ה' גרשון בז'וזובסקי, איש ידוואבנה, ב„הצפירה", משנת תרנ"ה (1895), מיום כ"ד בתמוז (16/7). הסופר מסתמך על ידיעות משרד הפלך Ломжинскія (губерн. ведомости) הוא מספר על צינורות מים שהיו פעם בלומזה ונתקלקלו. על ארמון של המאה ה־12 שנהרס ובמקומו הוקם בית המדרש הגדול, על ארמון שהוקם במאה ה־14 על ידי המלך קאזימיר, במקום הנקרא כעת שוּר. לפי ידיעותיו אלה היו בלומזה במאה ה־16 שמונה מאות בתים, כשש מאות בעלי מלאכה, כ־60 סוחרים ועשרים חברות מקצועיות, המכונות צֶאכים.

בין יתר המיסמכים והידיעות השתדלנו גם למצוא את הקורספונדנציות של בני עיר ואחרים על לומזה, על מעשים והרפתקאות שקרו בתחומה, שהופיעו בגליונות „המגיד", „הלבנון", „הכרמל", „המליץ", „הצפירה", „הזמן" ועוד ועוד. קורספונדנציות אלה — לא את הכל מה שכתוב בהן אפשר לקבל כאמת לאמתה, ולפעמים הן גם יבשות, משובשות, מגלות טפח ומכסות כמה טפחים. אולם כל המקורות האלה, בצירוף אילו דברי זכרונות שהוצאנו מפי זקני הדור, דינים וחשבונות ממוסדות, כמו „כולל סובאלק לומזה", בארגון ה„חלוקה" בירושלים, החל משנת תרמ"ו (1886) ומעלה — שימשו לנו יסוד לפרקים אלה, תולדות היהודים בלומזה.

ב. ראשיתו של ישוב יהודי בפולין

כאמור, אין בידינו מקורות היסטוריים שעל פיהם נוכל לקבוע מתי החלו יהודים להתיישב בלומזה או סביבותיה.

אולם אפשר לומר שהישוב התחיל, בקירוב, באותו זמן שאל ערי פולין נראו יהודים מארצות גרמניה, אוסטריה ובוהמיה. תחילה היתה הגירת היהודית לפולין טיפין־טיפין — עת קשר מיאשקו הראשון, נסיך פולין האלילית, את גורלו וגורל ארצו עם גרמניה, שכנתו הקשה והחזקה. מיאשקו קיבל בלחץ אוטו הראשון, קיסר גרמניה, את הדת הנוצרית מפי הכנסיה הרומית־קתולית, בשנת 966. אז נפתחו גם שווקים חדשים בפולין, למסחר ולתעשיה הגרמנית.

אלפי סוחרים מאדמת גרמניה, בעלי מלאכה ואנשי תעשיה סובבו את ערי פולין וכפריה ואתם הסתננו גם יהודים. היהודים הסתגלו מהר לתנאי הארץ החדשה, התערו מהר בחיי המדינה והיוו יחד עם הגרמנים הנוצרים, עירוניים גם הם, מעמד ביניים, בין בעלי האחוזות והאכרים.

אין ספק שגם בסביבות לומזה, הסמוכה לגבולות פרוסיה, קמו אילו ישובים קטנים של יהודים בערים ובכפרים.

מסע הצלב הראשון בגרמניה, בשנת 1096, ומוראיו, הניע שם קהילות שלמות לקחת מקל נדודים בידם ולבקש להם מקלט במזרח אירופה. בדרך זו מצאו להם מקלט בפולין רבבות יהודים. במשך כל המאה השתים עשרה זרמו־עברו שיירות יהודים את גבולות גרמניה ותקעו אהלם על אדמת פולין. ומעידות על זה כמה שאלות ותשובות בספרות הרבנים שמאותה תקופה, רשימות נוסעים ומחקרי היסטוריו־נים. הישובים היהודים, קטנים בתחילתם, הלכו וגדלו — אולם עדיין ברובם הגדול ישובים בלי שם בעולם היהדות, ללא מקומות תורה וחכמה, כאשר הסכינו קהילות ישראל בגרמניה. הישובים היו דלים, בלתי מפותחים, כמצב הישובים הפולנים, ושדה פעולתם ופריחתם היה עוד מצומצם.

הרב אליעזר בן יצחק מביהם כותב בשנת ד' אלפים תתק"ע ליצירה, היא שנת 1210, לר' יהודה החסיד מרגנשבורג, מחבר „ספר חסידים": „הנה ברוב המקומות במדינות פולין ורוסיה שאין שם לומדי תורה מתוך דוחקם והם שוכרים להם אדם מבין מאשר ימצאו והיה להם לשליח ציבור ולמורה צדק וגם למלמד לבניהם, מפני שאין כל סיפוק ביד כל ציבור וציבור ליתן להם שכר למחייתם" — (תשובות מהר"ם מרוטנברג, חלק ג', סימן קי"ב; אור זרוע, חלק א', סימן קי"ג).

הגרמנים שהתיישבו בערי פולין וגם בנו אותן, נהנו מזכויות מיוחדות שהעניקו להם נסיכי פולין, קודם לפי החוקה הטיבטונית שהיתה קיימת בגרמניה ואחר־כך לפי החוקה המאגדבורגית. היהודים, בראותם כי הנסיכים הפולנים נוטים להם חסד, דרשו גם הם זכויות והענקות מדיניות. הנסיך בולסלאב מקאליש ידע להעריך את ערכם של יהודי פולין וגם להפיק את התועלת שאלה יכולים להביא לארצו, ועל כן נתן להם בלי קושי רב כתב־זכויות בשנת 1264, דוגמת הזכויות שניתנו פעם ליהודי אוסטריה ובוהמיה (השוה: ש. דובנוב: דברי ימי עם עולם, כרך ה', עמ' 127, בהערה). בכתב זה מובטח ליהודי בפולין משפט צדק בעניני מסחר וכספים ובדיני נפשות, חופש תנועה בדרכים, זכות ליהודי להישפט על ידי דיין יהודי (Judex Judaeorum) חופש הדת, זכות לשמירת שבת ומועדים ורשות מלאה לעסוק במקח וממכר בכל הארץ.

מתן הזכויות הגדיל עוד יותר את ההגירה של יהודי גרמניה לפולין. בגרמניה רחקו היהודים מזכויות כאלה. מובן, שראשי הכנסיה הקתולית בפולין אשר שאבו את יניקתם מהכהונה הגרמנית, לא ראו בעין טובה את ההנחות ליהודים, ולאחר שלוש שנים, בשנת 1267, התכנסו ראשי הכהונה בפולין לעיר ברסלאו, במצוות האפיפיור קלמנס הרביעי ושליחו הקארדינל גווידו, לדון על התפשטות היהודים והסכנה שהם עלולים להוות למאמינים. בכנס זה החלט לבודד את ישובי היהודים שלא יבואו במגע ומשא תמידי עם הקאתולים ולא ידיחו אותם חס ושלום מדרכם ומדתם. השכונה המיושבת על ידי יהודים צריכה להסתייג מתחום הנוצרים על ידי חומה, מבצר, חפירה, אַמת מים וכיוצא בזה. אסור ליהודים לרכוש להם בתים בפולין. יהודים שרכשו להם בתים מקודם, ימהרו וימכרו אותם לנוצרים, ולא — יוחרמו. כל יהודי חייב לחבוש כובע מיוחד, מחודד — להפלות בינו ובין נוצרי.

החלטות אלה חלו בעקיפין גם על הישובים הדלים אשר באדמת מאזוביה. בהיות מאזוביה קרובה לגבול גרמניה, יכלה זו לפקח עליה ולבדוק אם נסיכי פולין שומרים את כל התקנות שנתקבלו בברסלאו. ועל כן הוקמו גם במאזוביה גיטאות ליהודים ושכונות מבודדות להם אולי יותר מוקדם מאשר באיזורים אחרים. ובכל זאת היה היחס ליהודים בפולין לא רע כלל וכלל, ואפילו אם הושם חייץ ביניהם ובין הנוצרים.

במאה הי"ד, ובראשית המאה הט"ו, גברו הרדיפות על יהודי גרמניה. וזה הגדיל את הגירתם לפולין, שלא היתה עדיין דבקה בשנאת ישראל, עם כל ההגבלות שזממה ליהודים. המלך וולאדיסלאוו לוקיאטאק (1306—1333) שאיחד את פולין השסועה והמפורדת מרד במקצת בהחלטות הכנסיה בברסלאו וקרב את היהודים, כי ראה בהם יד ימין לפיתוח הארץ. בנו, קאזימיר הגדול, (1333—1370), שעשה הרבה למען מעמד האיכרים המשועבדים עד שכינוהו „מלך העבדים", דאג גם לבני המעמד העירוני, ובתוכם היהודים, שהיו בבוני העיר הפולנית. בהכירו את היהודים מקרוב, הבין קאזימיר להפיק תועלת מזריזותם ומיכלתם הכלכלית והתעשייתית.

בשנה הראשונה למלכותו, חידש, איפוא קאזימיר הגדול את הזכויות שניתנו על ידי בוליסלאב מקאליש ועוד הוסיף עליהן. היהודים קיבלו זכות של מעמד משפטי מיוחד בעל שלטון אבטונומי לעצמו. שלוש הקהילות הגדולות בפולין: קראקוב, פוזנה וקאליש, ואחר כך גם לבוב, היוו

דוגמה ויסוד ליתר הקהילות הקטנות. מהן ראו ולמדו עת יסדו קהילה חדשה.

ג. זכויות היהודים במאזוביה

מאז נחלקה פולין למדינות קטנות, אחרי מות בוליסלאו עקום־הפה, (Krzywousty) היתה ארץ מאזוביה מדינה בפני עצמה, תחת שלטון צאצאי הפיאסטים המאזוביים ולא התאחדה גם בהתלכד פולין בימי וולאדיסלאוו לוקיאטאק. ולא עוד אלא כרתה לפעמים ברית עם אויבי פולין, בימים ההם, הצלבנים. פלגות מאזוביה השפיעו לא מעט על התפתחותה המדינית והכלכלית, אף כי מאות נימים משכו אותה לאמא, לפולין המעטירה. כאשר הכניעה פולין את מסדר הצלבנים

נכבדי הקהל בלומזה יוצאים לקבל את פני שר הפנים של ממשלת פולין סטאניסלאוו וויצ׳יכובסקי (1920.1.23).
מימין לשמאל: צבי מארק, משה גולדמן, אברהם דאמוביץ׳, יצחק טאַבליצקי, צבי אפשטיין, המורה־הוראה ר׳ אברהם יוסף צינוביץ׳ (מחזיק בזרועו ספר־תורה), אטקוביץ, יעקב גלצ׳ינסקי ודר. שמעון גולדלוסט. (הפולנים לא הסכימו לערוך קבלת־פנים משותפת עם היהודים...)

וכרתה ברית שלום עם ליטא — הוכרחה מאזוביה להתקרב יותר לפולין ולשתף אתה בגורלה עד אשר סוף סוף התמזגה עם כל אדמת פולין, בראשית המאה ה־16. התקרבות הדדית זו ולבסוף התמזגות שתי הארצות — השפיעו בהרבה על צורת השלטון במאזוביה ובתוצאותיו — גם על מצב היהודים שם, זכויותיהם ודרכי קיומם.

מתי החלו יהודים לבוא למאזוביה? לפי מקורות עתיקים, היו שם עוד במאה ה־13 ישובים אחדים.

לפי עדות מיסמכים אחראים,*) ממחצית א׳ של מאה י״ג, היה כבר ישוב יהודי בפלוצק, אך אין יותר ידיעות ברורות עד לאחר 200 שנה בערך, כי משנת 1413 נמצאו שוב תעודות בהן מדובר על יהודי צ׳ירסק. מאזוביה העניה לא החזיקה לבלרים מומחים, כמו בפולין המעטירה, שינהלו פרוטוקולים מכל מה שנעשה בפקודת המלכות, מה שקוראים „Metryka koronna" רק בטראנסאקציות חשובות הרשו להם נסיכי מאזוביה לרשום ראשי פרקים או את פרטי הענין.

מצבה הכלכלי הירוד והמפגר של מאזוביה — לא היה בו כוח משיכה במאה 13—14 ליהודים. ואף על פי כן, בסוף מאה 14, החלו יהודים להתיישב בהמונים במאזוביה, בימי הנסיכים יאנוש הראשון וז׳ימוביט הרביעי, הודות לשקט ששרר בעריה. מאותה תקופה אנו מוצאים בספרי המשפט אילו ידיעות על ישובי יהודים שהתרבו: צ׳רסק, בשנת 1413, ווארשה — 1414, ווישגרוד — 1422, פלוצק — 1425, פלונסק — 1446, זאקרוצ׳ים — 1449, ראווה — 1448, סוכאצ׳וב — 1463, צ׳יכאנוב — 1488 וגוסטינין. לומזה אינה נזכרת אלא בתעודות של סוף המאה החמש עשרה, אולם אין מכאן ראייה שיהודים לא היו בה גם לפני זה, כי ייתכן שלא נרשמו כל המשפטים בספרים או גם לא היו בלומזה משפטים חשובים בין יהודים ללא יהודים (השוה ש. טרונק: לתולדות היהודים במאזוביה — היסטארישע שריפטן 2, עמ׳ 208).

מה היו זכויות היהודים במאזוביה?

כלפי החוק נחשבו עבדי בית הנסיך. זכויות הסטאטוט של קאליש, שראינו לעיל, לא פרש עדיין את כנפיו על מאזוביה. הנסיכים לא הכבידו ידם על היהודים ולא התעמרו בהם לרעה. להיפך, הם נתנו ליהודים חוקה מיוחדת למאזוביה Jus Judaica (חוקת היהודים). היהודים הסתגלו לחוקה זו וקראו לה: החוקה שלנו — (Jus nostrum) במשך הזמן הצטברו החוקות הבודדות לחוקה אחת כללית ליהודי מאזוביה בשם Privilegium Judaeorum (זכויות היהודים). יתכן שזו התקרבה לחוקה הקבועה והמקובלת ליהודי פולין המעטירה. היוריסדיקציה (זכות למשפט) היתה רק בידי הנסיך, באינס־טאנציה הגבוהה, וזה הגן על היהודים ושמר עליהם לעתים קרובות משאיפות קנאה וקנאות של האיילים והכמורה.

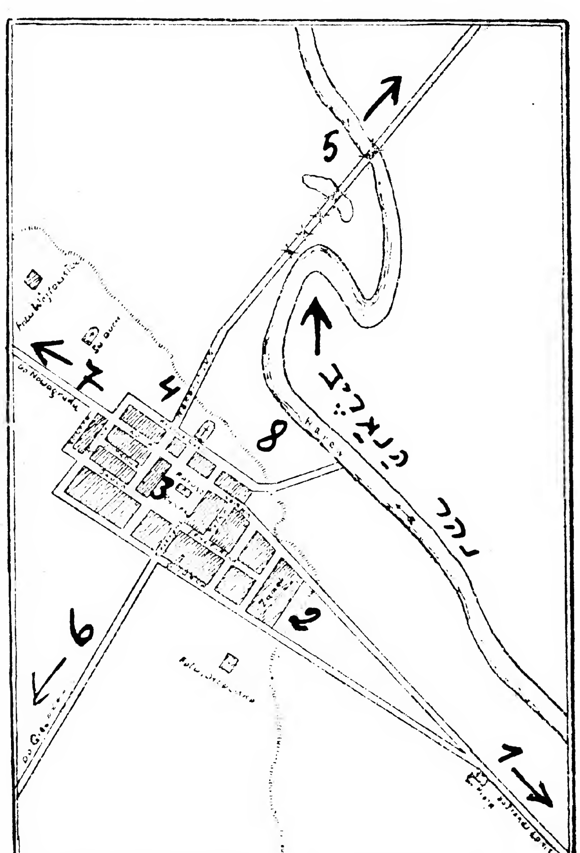
---

*) Codex diplomat. Mazowiec. J. K. Kochanowski, משנת 1237, כרך מס׳ 238.

והנסיכים מצדם נהנו גם מהכנסות שבאו להם ממסי היהודים. היהודים שלמו מס מיוחד למען הנסיך (Census Ducalis) ולפעמים, כמו שהיה המקרה בורשה, כאשר זכויות היהודים הוגנו גם על ידי מועצת העיריה — הוצרכו היהודים לשלם מס כפול: גם לעיר וגם לנסיך.

זכות השיפוט על היהודים היתה בידי הנסיך. ולמעשה נשפטו בבתי המשפט שהיו בשם הנסיך, ארציים ועירוניים. במשפט נכח גם רב או בא־כוח הדת היהודית. במקרים חשובים נשבע היהודי בבית המשפט בספר תורה, ובמקרים קטנים אחז היהודי בידו שרשרת או טבעת של בית הכנסת (Ad cathenam) ונשבע. העם קרא לזה „קולצה" (Kolcze) באותו זמן היתה ליהודי פולין המעטירה נוסח שבועה אחר ועל תביעה שלא פחות מ־50 גריוונים כסף חייבו את היהודי שבועה דאורייתא. במשפטים השייכים לדת נמסר הדיון לידי הסכולאסטיקוס היהודי, כנראה ראש אב בית דין או ראש ישיבה. אם רבני פולין לא יכלו למצוא פתרון לדין התורה וראו צורך לפנות בשאלה לרבני חו"ל, הותר להם הדבר, ורק שלמו מס 10 גריוונים. והיה מעשה ויהודים במאזוביה עמדו לפני משפט הנסיך, ואחד מהם הסתמך על פשרה שנעשתה ע"י הרבנות, והיא כתובה בכתב עברי ובלשון עבר („Literas ebraica idyoma scriptas") סמך הנסיך את ידו על פסק הדין העברי. היחס של הכהונה ליהודים היה יותר טוב מאשר בגלילות פולין אחרים, כאשר נראה להלן מהמשפט בפלוצק נגד סכולאר (תלמיד בית הספר לכוהני־דת) מלומזה. האצילים (שליאכטה) היו זקוקים להלוואות מכספי היהודים ולכן ראו לא להציק להם. לעתים, כאשר אציל בעל חוב, מטה ידו לשלם — עברה נחלתו בחלקה, או כולה לידי הלווה היהודי וזה גרם לפעמים רוגז וסיכסוכים.

העירוניים לא התיחסו לא כל כך טוב ליהודים. גברה השפעת האלמנט הגרמני שראה ביהודים מתחרה במסחר ובמלאכה. ועל כן נאסר מדי פעם בפעם על יהודי העיר לעסוק במלאכה או שמקום עבודתו ורווחיו הוגבלו.

מפת העיר לומזה במאה ה־XV

1. הדרך אל סטארא לומזה.
2. הארמון שבנה קאזימיר הגדול ועל ידו ריכוז הישוב היהודי.
3. השוק הישן.
4. ההר הקאפוציני, הדרך היחידה אל פיונטניצה והסביבה.
5. הגשרים על הנאריב.
6. הדרך לגלצ'ין.
7. הדרך לנובוגרוד.
8. שכונת הדייגים „ריבאקי".

בני הכפר, האכרים, מצאו ביהודים אנשים קרובים להם. היהודים הלוו להם סכומי כסף קטנים ברבית לא גבוהה. וגם כאן קרה לא פעם שנחלת אכר עוברת בחכירה או במכירה לידי יהודי.

על יסוד חוזה השלום בטורן, בשנת 1466, קבלה פולין זכות לנצל את הויסלה ואפיקיו לשם מסחר וגישה חפשית לנמל בדנציג, ראשונים נהנו המאזוביים שהיו קרובים לנמל דנציג ובתוכם אילו יהודים.

בשנת 1483 גורשו היהודים מווארשה ומווישגרוד וזה החריף את מצב היהודים במאזוביה. בשנת 1521 הוגבל גם המסחר היהודי בפלוצק והוא נתן את אותותיו גם בלומזה, שהיתה עדיין פינה קטנה ביחס לאוכלוסיה היהודית, וכפופה לפלוצק.

ד. ראשיתה של לומזה

א. סטארה לומזה (STARA ŁOMŻA)

בתעודות וכתבים היסטוריים מופיעה לומזה בפעם א' במאה החמש־עשרה. אולם אין כל ספק שהעיר עמדה כבר על תלה כמה מאות שנים לפני זה.

לפי השערת חוקרים של דברי ימי פולין, נוסד הישוב לומזה על שפתו השמאלית של הנהר נאריב (Narew) עלי גבעה המתרוממת כ־420 רגל מעל פני הים — בשנת אלף לספירה, סמוך לזמן בו קיבלה פולין את הדת הקתולית.

ויש ידים להשערה זו, כי בבית היראה העתיק על שם הקדוש לאורנטי (Św. Wawrzyniec) נמצאה כרוניקה חקוקה על גבי אבן ועליה כתוב לאטינית שהכמורה הלומזאית הוקמה בסטארה־לומזה, בשנת 1000 בערך, שעה שהאמונה פרחה במאזוביה. וזו לשונה:

„Ecclesia Lomzensis erecta in Stara Lomza circa annum M, crescente fide in Mazovia".

בית היראה הזה הוקם, לפי הכרוניקה של ש פ נ ג ב ר ג (Spangeberg), על ידי הנזיר הבנדיקטיני ברונו, שבא למאזוביה במאה ה־11 לעשות נפשות למען הנצרות, לאחר שעבר את ישובי פרוסיה לשם אותה המטרה. מכאן — שראשיתה של העיר היתה בסטארה־לומזה, כעת כפר לא קטן, בדרומה של לומזה, הידוע לנו, היהודים, בבית החרושת הגדול לתעשית לבינים (ציגעלניא) של בז'ז'ינסקי.

ב. נובה לומזה (NOWA ŁOMŻA)

על יד לומזה, העתיקה, החל להתנוסס, במאה השתים־עשרה ישוב חדש. תחילתו מושב נסיכים, לרגל הנוף היפה: סביבה מוקפת יערים, בהם חיות יהלכו, צבאים ויעלים, זברים, זאבים וחזירי בר, ולרגליהם מתפתל בצורת S או כמו שקראו לה מעגל עקום (Krzywe Koło) — הנהר נאריב. כאן בעיבורה של העיר הקים במאה השתים־עשרה ארמון מלכים

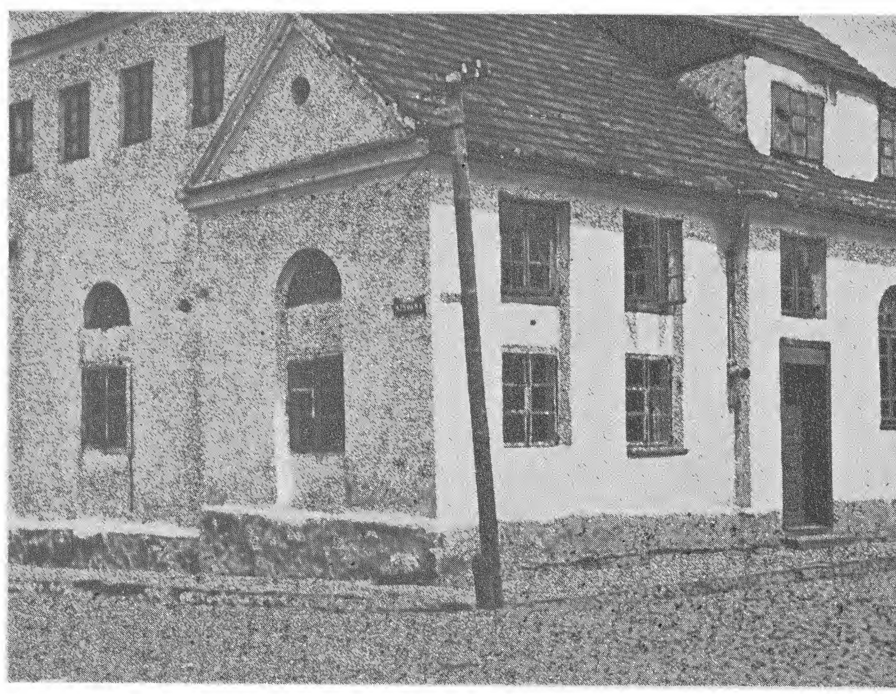
בוֹליסלאַב קנדז׳ז׳אווי (Kędzierzawy) בנו השני של בוליסלאַב האמיץ, שהיה נסיך מאזוביה וקוייאבה, ומלך אחרי מות אחיו משנת 1148 עד 1172. שרידי הארמון נחשפו בשנת 1805, בימי שלטון הפרוסים בעיר, על גבעה הנושאת את שמה של המלכה הפולנית בונה (Góra Królowej Bony). מלכה זו היתה אחת האזרחים הוותיקים ביותר בעיר. הישוב החדש החל להתפתח יפה, בהיותו קרוב לצומת הדרכים שהובילו אל מעבר לנאריב, דרך הגשר, בואכה פיונטניצה. התישבו כאן אנשי שלטון, פקידים וגם סוחרים. למקום קראו לומזה החדשה (Nowa Łomża) ללומזה הקדומה „סטאַרה לומזה" — הישנה. במרוצת הימים, כשהיתה „לומזה החדשה" עיקר, על ידי ריבוי אוכלוסיתה ודרכי מסחרה, החלו לקרוא לה בקיצור „לומזה" — ואילו לאחותה הבכירה נשאר השם „סטארה לומזה", עד היום.

ג. קדמוניות בית המדרש הגדול

בשנת 1340, בערך, הקים המלך קאזימיר הגדול, ארמון מלכים שני, יותר קרוב אל לומזה של ימינו, בשטח המקביל לשוק הישן, רחוב ווז׳יבוֹדזקה ורחוב סנאַטוֹרסקה.

גם לאחר הגירוש, כשנאסר ליהודים לגור בלומזה, הוסיף בית הכנסת שעמד מחוץ לתחום לשמש מקום טהרת המתים היהודים שבסביבה: פיוֹנטניצה, ריבאַקי, צ׳יאַרנוֹצ׳ין, גלצ׳ין ואח׳. משם הובילו את המתים לקבורות לשניאַדוֹבה, עיר ואם בישראל, בימים ההם, ידועה ברבניה ובראשי קהלה. משחודש הישוב היהודי בלומזה העיר כאשר נראה להלן, בשנות 1812 — 1822 בערך, הוחזר אותו מקום לבית־קברות הוא „בית הקברות הישן" עד היום. מבית הקברות הישן לא נשאר כיום כמעט כל זכר, כי הפולנים והנאצים החריבוהו. נשארה רק מצבה אחת שלמה, על קברו של הרב הראשון בלומזה המחודשת, ר׳ שלמה זלמן חסיד. על חרבות הארמון השני שברחוב סנטורסקי, הוקם בשנת 1831, בערך, בית המדרש הראשון של הקהילה הצעירה, הוא „בית המדרש הגדול" — עד היום.

הארמון הזה, חלק מבנייניו נשתמרו כמה מאות שנים והם שימשו מחסני הממשלה, בהם נאצרו גם נשק וגם תעודות אַרכיביוניות של לומזה וסביבתה ושל שלוש־עשרה ערים ועיירות במאזוביה. קירות הבניינים היו מקומרים ובנויים היטב, לפי תורת הבנייה של מבצרי גרמניה בימי הבינים. בשנת 1824 החלו שרידי הבניינים להתמוטט מיושן. הממשלה

בית המדרש הגדול

הוקם בשנת 1831 בערך על חרבות ארמון המלך קאזימיר הגדול.

למעלה, בעליות, היה בית הקהל, דירת הרב ולשכת בית הדין.

שני הארמונות היו קשורים זה לזה על ידי רצועת קיר — חומת מבצר קדום ועל ידי חפירות. המקום חלש באותם הימים על כל הסביבה ובו גם עמד חיל משמר. צינורות־עץ, מתחת לפני האדמה, סיפקו מים לשני הארמונות מהבאר הגדולה והשופעת שבגן הנזירות הבנדיקטיניות שברחוב דבוֹרנה — „הפאַננעס", בפי העם. שני הארמונות נחרבו ברבות הימים, וראה זה מקרה מעניין: בין שני הארמונות האלה קם עוד במאה ה־XV הישוב היהודי בלומזה וגם הוחזק אחר־כך, כשקם בלומזה ישוב יהודי מחדש, בשנת 1830, בערך. כי בישובים רבים היה מקובל שהיהודים יתישבו על יד ארמונות השליטים, ובחסותם היו בטוחים מהתנפלויות ההמונים.

קרוב לארמון הראשון התישבו יהודים במאה החמש־עשרה, שם גם הקימו בית כנסת ובית קברות. שניהם עמדו מחוץ לתחום ומכל הכפרים והישובים הסמוכים באו כאן להתפלל ולקבר מתיהם.

העבירה את הכתבים הארכיביוניים לבניין הטריבוּנאַל שעמד אז על יד חורשה, בצפונה של העיר. לאחר זמן, בסוף המאה התשע־עשרה, נהרס גם בניין הטריבונאַל ובמקומו, במקום החורשה, בא השוק החדש (ככר קושצ׳ושקו אחר־כך) וככר הפוסטה (Plac Pocztowy). היהודים קנו את כל השטח שבסביבות הארמון הזה ובנו עליו את רוב הבניינים הציבוריים, כמו תלמוד־תורה, הכנסת אורחים, בית החולים, בית השחיטה וההקדש (היה פעם בקרבת בית המדרש הגדול), בית הישיבה וכיוצא באלה.

ד. שתי מועצות צוררות

כמה שנים היתה לומזה החדשה תלויה בלומזה הישנה, האם. שני הישובים האלה היו צוררים זה לזה. בספרי החוקים של פולין ממאה 16 („Volumina Legum" הוצאת קונארסקי) מוצאים אנו תעודות ומיסמכים על שתי המועצות המוּניציפאַ־

ליות הצוררות ומתחרות זו בזו: „סטארא" ו„נובה" לומזה. אסרה אחת צייד ביערותיה — התירה השניה. הרשתה האחת דייג בנהר — אסרה השניה. אולם לומזה החדשה, ידה היתה על העליונה. היא הלכה הלוך והתרחב הלוך והתפתח, הודות לתנאיה הטופוגראפיים. ואילו לומזה הישנה, נשארה קפואה על שמריה, כפר השומר את מגילת היוחסין שלו, ממאה 10 לספירה.

הבישוף מארטין קרומר בספרו על „מולדת הפולנים ומנהגותיהם" *), מונה במדינות מאזוביה שלוש ערים גדולות במאה השש עשרה, החשובות ביותר, והן: ווארשה, פלוצק ולומזה.

בשנת 1526 פסקה שושלת נסיכי מאזוביה. מאזוביה חדלה להיות מדינה בעלת אבטונומיה רחבה והלכה ונבלעה כגליל במדינת פולין המורחבת. לומזה עיר שעשועיה של

המראה הכללי של העיר מצד כביש פיונטניצה

ה. **אחרי וורשה — לומזה**

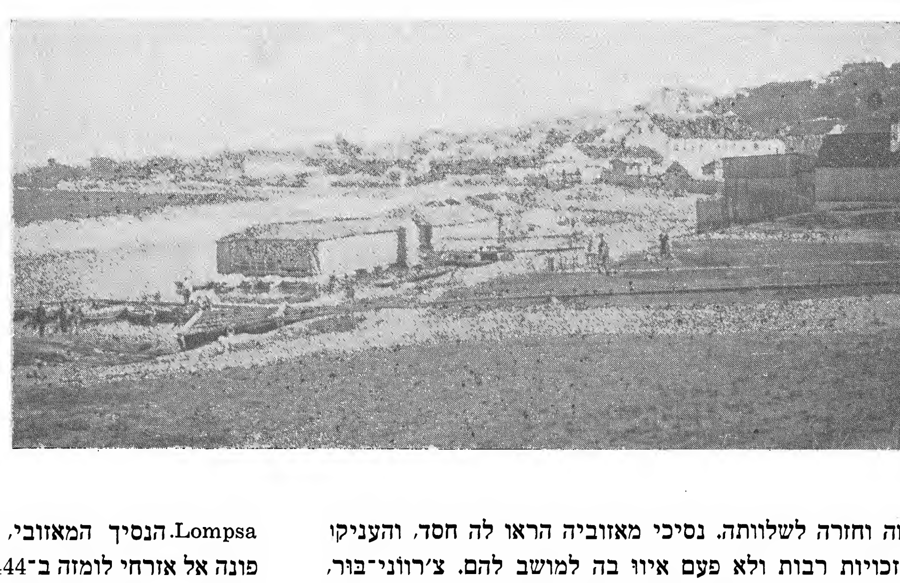
לומזה התרוממה לא רק על אחיותיה, ערים ועיירות הסמוכות לה, כי אם היתה לאחת הערים היפות והעשירות בפולין. בשנת 1410 עלו על לומזה האבירים הצלבנים הפרוסים. הם לטשו עין למקום היפה הזה ומצביאם תקע כאן יתד למבצר ומקום חנייה לצבאותיו. אך הקאשטלאן טולני ריכז מחנה מתקוממים בסביבות לומזה, החריד את חיל הצלבנים באישון לילה וגרשם מגבולות העיר. מהרה התאוששה

מאזוביה — מושלי פולין החלו לצמצם את זכויותיה. שליטי המקום מטעם ממשלת פולין, הסטארוסטים (זקנים) דאגו טובת עצמם ולא שלום העיר וטובתה.

מאז שנת 1526 החלה ירידת העיר.

ו. **שם העיר**

עד היום לא עמדו על מקור השם לומזה. בתעודות לאטיניות שבהן בא שם העיר לראשונה רשום Lompza או

מראה העיר מצד המרחצאות שעל הנאריב

לומזה וחזרה לשלוותה. נסיכי מאזוביה הראו לה חסד, והעניקו לה זכויות רבות ולא פעם איוו בה למושב להם. צ׳רווני-בור, (החורשה האדומה, כשני מילים מלומזה) היה שנים רבות מחנה הקיץ של נסיכי מאזוביה ואנשי סודם, מקום צייד לגדולי המלכות ובית הוועד למועצות המדינה. לומזה גדלה והעשירה עד כי מנו אותה לשניה בערי מאזוביה, אחרי ווארשה המעטירה.

Lompsa. הנסיך המאזובי, מושל המדינה בוליסלאב הרביעי, פונה אל אזרחי לומזה ב־1444 בשם "Opidani Lompzensis", אולם נמצאה גם טבלה לאטינית עתיקה תקועה בקיר הכנסיה הפארית (Kościół Farny) ובה כתוב Łomża.

*) De origine et Rebus Gestis Polonorum, באזל, 1555 — 1584, נקרא בתרגום פולני „Opis Polski"

חוקרים משערים שהעיר קיבלה את שמה על שום שהיא שוכנת על מפרץ הנאריב, במקום שהנהר מתעקל ויוצר כעין פירצה (załom) ובמשך הדורות נהפך ל־Łom-za, ונתרכך ל־Łomża.

אחרים גורסים: כדי להקים כאן ישוב הצטרכו לכרות יער ולפרוץ בו פרצים. הבונים עשו Łom za łom (פרץ אחר פרץ) ומכאן השם „לומזה״.

בתעודות ומיסמכים עבריים נזכרה בכתיב לאמזע, לאמזי, לאמזה, ואף פעם לא לאמזשע, ככתיב הפולני או הרוסי.

שם זה נדרש כמין חומר בפי יושבי קרנות יהודים: עבר פעם יהודי ירושלמי את המקום. ראה אנשים בונים עיר. עמד ושאל, כמובן בלשון הקודש: למה זה תעמלו כאן? לא הבינו הבונים את שפתו אולם שמעו במלה „למה זה״ אות מן השמים, וקראו על כך את שם העיר לומזה... ומכאן, מסיקים אחרים, הוכתרו יהודי לומזה בשם „בעלנים״, כלומר: סקרנים, כי על כל דבר יעמדו וישאלו: — למה זה?, כאותו יהודי ירושלמי שרגליו דרכו לראשונה על אדמה זו...

ז. סמל העיר „צבי רץ״

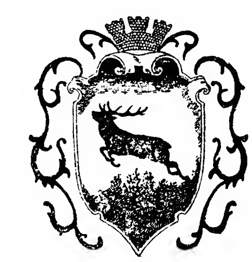
סמל העיר לומזה הוא „צבי רץ״, בפולנית „ילין״ (Jeleń) מכאן שמות משפחה לא מעטים בין יהודים ולא יהודים „ילין״ השכיחים בלומזה וסביבותיה. גם משפחת ילין בישראל, מוצאה מלומזה, ואבי המשפחה דוד ילין (הסבא של

ה. יהודי לומזה בהיסטוריה בשנת 1494

בפעם הראשונה נזכרת לומזה כעיר שגרו בה יהודים בשנת 1494 (רנ״ד לפ״ק) — כשנתיים לאחר גירוש ספרד. אולם מסתבר שהישוב היהודי בה קדם בהרבה, אלא שלא ניתנה לו הזדמנות להתבלט ולהופיע בתעודות של בית המשפט הגדול בפלוצק — מקור הידיעות על חבל ארץ זה.

במאה החמש עשרה הלכה העיר וגדלה. הנסיכים המאזוביים נטו לה חיבה. בשנת 1444 נערכה בלומזה קבלת פנים נהדרת לנסיך בולסלאב. נכבדי העיר יצאו לקראתו בלחם ומלח ובקשו ממנו שימסור לשלטונם את מסי הגשר (Mostowe) כלומר, ההכנסות מהמס שמשלמים העוברים את הגשר על הנארב, המקשר את לומזה עם פיונטניצה וכמה ערים וישובי כפרים, וגם ישחרר את אזרחי לומזה מכל מס מעבר. הנסיך מילא בקשתם ומאז יכלו תושבי לומזה להכניס העירה עצים, בהמות, אריגים, כלים בלי מכס, בהם גם סחורות שבאו מפרוסיה, ואז גדל הישוב היהודי. היהודים סחרו בעצים בעיקר. בני המקום כרתו עצים ביערות גלצ׳ין, צ׳רווני־בור, וונסובה, זאגיינה ועוד. היהודים קנו את העצים, חיברו אותם לדוברות*) והעבירום דרך הנארב, הבוג והוויסלה לדאנציג. על הדוברות העבירו גם סחורות עוברות לסוחר כגון: מלח, דבש, דונג, פשתן וקנבוס, תבואות וכיו״ב. יתכן

1. ה„מאגיסטראט״ (מועצת העיר) והשוק הישן — ביום שוק, שהיה חל בכל יום ששי בשבוע.
2. סמל העיר: צבי רץ.

הפרופ. דוד ילין) עלה מלומזה לארץ ישראל בשנת 1834, והוא חתם את שמו ילין־טביא (צבי בארמית).

„צבי״ על שום מה?

בספרו הנ״ל של ליאון ז׳יצ׳ניובסקי, סבור החוקר, שהמלכה בונה, אשר על שמה, כאמור, קראו גבעה בסביבות סטארה־לומזה, אם המלך זיגמונד־אבגוסט (1552 — 1572) יצאה פעם מארמונה לצייד ונקרה לפניה צבי רץ ביער העבות. המלכה רצה אחריו והשיגתו במקום שנמצא כעת השוק הישן (Stary Rynek) היא צוותה להקים שלט זיכרון במקום הזה: „צבי רץ״, וברוב הימים היה זה סמל העיר. יש אומרים שהנסיכים המאזוביים שאהבו לבלות כאן את זמנם החפשי נתנו למקום את הסמל על מעשה שהיה, אלא שהדבר נשכח ברבות הימים. אין כל ספק שביערות העבותים שבסביבות העיר היו צבאים, כשם שנמצאו עוד בדורות מאוחרים ביער צ׳רווני בור — ומכאן, מראים הדברים, בא הסמל „צבי רץ״.

שמאותו זמן התהלכה בלומזה המימרה: „הלוך הלכו העצים למשוך עליהם מלח״ — במקום הכתוב „למשוח עליהם מלך״ (שופטים י״א).**) בדאנציג היה רחוב מיוחד ובו הוקמו מחסנים לסחורות מלומזה. הרחוב נקרא: „Lomzer Strasse״ רחוב לומזה.

נסיכי מאזוביה הגנו על הסוחרים היהודים בזכות המסים שגבו מהם ובזכות התנהגותם ההוגנת כלפי האוכלוסיה. היהודים סחרו באמונה ומקצת גם עסקו במלאכה. ואילו הסוחרים הנוצרים היו מלווים בריבית ופשטו את עור המשועבדים להם. בתעודה משנת 1491 מסופר על כמה בעלי אחוזות שמטה ידם ופשטו רגל מחמת התנהגותם הרעה של מלווי בריבית נוצרים. ההגמון מפלוצק, שפרס את מצודתו

*) בלשון יהודי לומזה — „גילץ״, כלומר געהולץ (Geholz)
**) מפי הנגר הנאור ר׳ זליג וויבראנציק, ז״ל.

גם על לומזה, מגנה את הנוצרים באיפרכיה שלו על אשר הם מלווים בריבית גבוהה מאד ומדלדלים את המאמינים הקאתולים ואינם דואגים לגאולת נשמותיהם.

סוחרים יהודים מפולין ומגרמניה היו באים ללומזה לקשור יחסי מסחר. מי לישיבת קבע ומי לישיבת ארעי. בעיר היה בית כנסת ושאר שירותים לקהילה קטנה. תקנות ברסלאו כנראה לא נשתמרו כאן, וזכויות היהודים לא הוגבלו למורת רוחם של כוהני הדת, שהיו חניכי בתי הספר הדתיים בגרמניה.

כשגדלה והעשירה האוכלוסיה היהודית החלו בחוגי הכנסיה לרדוף את היהודים. זה היה עלול לגרום תקלות במסחר ועל כן הוציא הבישוף מפלוצק פקודה ליועצי העיר לומזה לא לנגוע לרעה ביהודים וכל „סכוליאר" – (Scholiar) תלמיד בית הספר לכהני־דת — שיגע לרעה ביהודי, ייענש. יועצי העיר שמרו על פקודה זו. ופעם כאשר התנפלה בלומזה קבוצת סכוליארים על סוחרים יהודים, (בני־חוץ־לארץ אולי?), אסר יועץ העיר אחד מהם, את המנהיג, סטאניסלאב מודזאֶלה, ושלחו כבול בנחושתים לפלוצק, למשפט הבישוף. מודזאלה נידון לכמה חדשי מאסר. זוהי הפעם הראשונה אשר לומזה נרשמת בתעודה רשמית בקשר עם יהודים.

שנים רבות היה המסחר בלומזה חפשי מכל מכס. מועצת העיר הגנה על הסוחרים שבאו לקנות ולמכור בעיר. הדרך לומזה־דאנציג המתה מסוחרים, באו גם סוחרים מאלבינג, ליפסיה וקניגסברג.

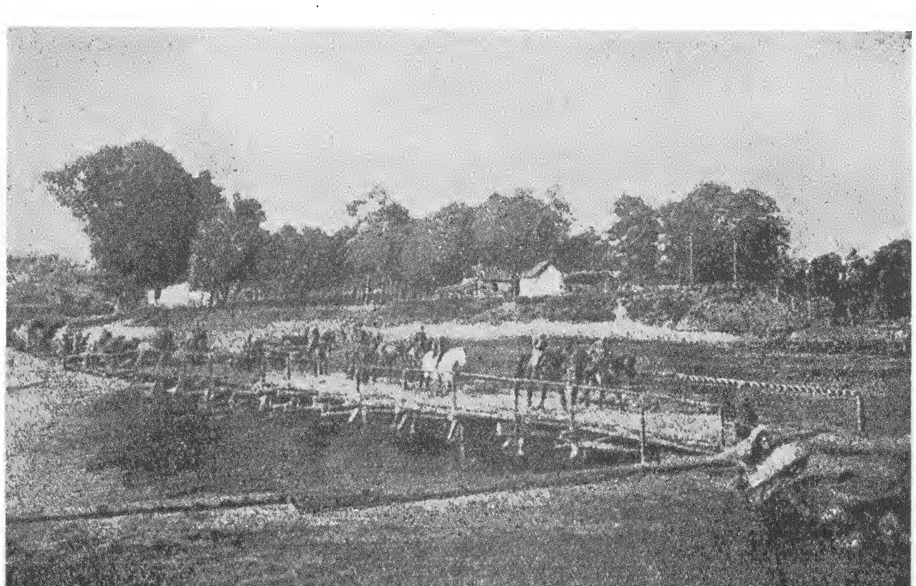
אולם בשנת 1544 התיצבה משלחת אצילים וכוהני־דת לפני המלך זיגמונד שיכניס „סדר" בדרכי המסחר בעיר, יחדש את מס הגשר לטובת הממשלה ויטיל פיקוח חמור על „הזרים" בעיר, כלומר היהודים.

תופעה זו לא היתה רק בלומזה, כי גם בפייטרקוב הוגשו למלך זיגמונד באותו זמן דרישות כאלה ושם פורשו גם בשם: אין אנו רוצים ביהודים שיבואו אלינו ויתעשרו על חשבוננו. קצת לפני זה, בשנת 1542, היתה בפייטרקוב כנסיה ז'תית־קאתולית, בחסות המלך זיגמונד, ושם גם נתקבלו החלטות חריפות נגד היהודים והושמעה דרישה חזקה מאת השלטונות להושיבם בגיטו מיוחד, להגביל זכויותיהם ולשלול מהם חופש התנועה בארץ, ברוח התקנות של מועצת העריה בגרמניה והחלטות הכנסיה הבראסלאוית. ואין פלא שמועצת העיר בלומזה אסרה על היהודים בשנת 1544 לקנות בתים, וכל יהודי הבא ללומזה (רשמית נקרא בשם „זר"), בין בעגלת־סוחר ובין בעגלת־איכרים הנקראת „פורמאנקה", משלם דמי־כניסה שלושה דינרים, כלומר חלק ששי של גרושן־כסף. היה זה סכום לא קטן ביותר, אם נשים לב שקורז'יץ חיטים (כ־96 קילוגרם) מחירו היה בלומזה זהוב אחד וקורז'יץ שיבולת שועל — 17 גרושן.

מובן שהמסחר ירד משום זה. סוחרים יהודים לא היה להם כדאי לבוא לכאן והכנסות העיר ירדו. גם בעלי המלאכה היהודים מעטו לבוא, כי גברה ההסתה נגדם מצד אירגון בעלי המלאכה הנוצרים, הצאך (Cech). כמה בעלי מלאכה יהודים שלא יכלו לעבוד ברשות עצמם נשכרו כעוזרים לבעלי־מלאכה נוצרים, אבל בעליהם נענשו על כך, על ידי הצאך, כפי העונש המקובל אז בפולין: 25 ליטרה שעווה לבית היראה וחבית שכר לטובת הצאך.

נוסף לרדיפות בעלי אופי כלכלי גברה גם קנאת הדת. בשנת 1530, מסופר בכרוניקה אחת, נתפס כוהן קאתולי בלומזה למינות. הוא פרק מעליו עול הכנסיה והתקרב ל„ברית הישנה" וגם למד תורה מפי יהודים. אולי נגרר אחרי תורת לותר שהכתה באותו זמן שרשים בגרמניה? הכהן נאסר על ידי חבריו והובל לכפר זאוואדי, הסמוך ללומזה, הוכנס לתוך חור של סלע ונקבר חי. סלע זה, עמוד־קלון לבני־מרי, עמד בכפר זאוואדי עד שנת 1840. שנים אחדות לאחר זה נתפסה בלומזה, באשמת כשפים, אשה אחת, באַרבאַרה קרולקה, שאמרו עליה שהיא בת זנונים למלך זיגמונד־אבגוסט. מגפה פרצה בסביבתנו, אמרו ראשי העיר, בעוון המכשפה הזאת, ועל כן הובילו אותה לוויזנה, לפני משפט דתי גבוה ושם נידונה לשריפה, כדין המכשפות בארצות רבות (ספרי תעודות העיר לומזה, מספר 15, משנת 1670).

מובן שגם היהודים, הכופרים בדת ישו והשומרים דתם המיוחדת על ארץ קאתולית, „גרמו" למגיפה ולרעב וגם לשטפונות הנארב ועל כן היו למשיסה גם הם. אך כל זה לא השפיע על הנהלת העיר. המלך זיגמונד־אבגוסט — שאמו, המלכה בונה, גרה על יד לומזה, בארמונה המיוחד על גבעה שנשאה את שמה עד היום — העניק לעיר זכויות מסחר מיוחדות ונתן לה רשות לערוך שלוש פעמים בשנה ירידים גדולים, כדוגמת וורשה ופלוצק: ב־8 בפברואר, ב־8 במאי, וב־8 בספטמבר. ירידים אלה קבעו ברכה לעיר ומשכו סוחרים מקרוב ומרחוק. גדל המסחר בתבואה ובקמח. שבע טחנות גדולות עבדו בסביבות לומזה וסיפקו קמח לסוחרים. העיר

בעיבורה של פיונטניצה

המקום שגבו את מס הגשר (מוסטובי) מכל עגלת סוחר בכניסתה ללומזה.

הגשר שלפנינו הוא זמני, שהקימוהו הגרמנים בשנת 1916, לאחר שהרוסים שרפו את הג־שר הישן, עם נסיגתם.

קיבלה מעמד של „מידה שלישית" *) כלומר: שליש מכל קמח הייצוא שייך לאוצר העיר, בכסף או בשווה כסף. הטחנות היו בסביבות העיר, בישובים: פֶאֶנזה, קונאז'יצה — על הנחל מונצ'קה, קראסקה — על הנחל לומז'יצה, בפוריסקה — על הנאריב, על יד כנסיית פטר הקדוש, ובצ'ארנוצ'ין. בקונארז'יצה ובצ'ארנוצ'ין היו הטוחנים יהודים, על שאר המקומות אין לנו ידיעות. היהודים הכניסו איפוא הרבה לאוצר העיר. בשנת 1570 נרשם בערכאות העיר שכל יהודי משלם מס „פּוֹבוֹרוֹבי" בגובה של 13 זלוטי פולניים.

ו. חוק „De non Tolerandis Judaeis" בשנת 1556

המלך זיגמונד מרוב חיבתו לעיר לומזה נשמע לדרישות התושבים והעניק לעיר בשנת 1556 זכות מיוחדה „דה נון טולאֶראנדיס" — כלומר: זכות לעיר שלא תסבול יהודים. בדרך כלל היה זה עניין מדיני: לראות בעין יפה יהודים או לא. אולם היו בפולין אילו ערים גדולות, בעלות עצמאות מיוחדת בנוגע לשאלת היהודים — דוגמת ערי גרמניה.

הערים שנהנו מזכות זו הרשו ליהודי לסחור בה רק שלושה ימים, גמר היהודי את העסק היה חייב לעזוב את העיר. זה נתן ליהודי המקום דחיפה להקים להם עיר חדשה, על יד העיר שנאסרה להם שם הישיבה. כך קמו על יד וורשה, כשנאסר על היהודים לגור בה, שני מרכזים יהודים חדשים: נובי פוטוק, ונובי ירושלים. כן קמה עיירה חדשה יהודית על יד סאמבור, כשנאסרה על היהודים לגור בה וכן היה גב המקרה בלומזה. היהודים שגרו בלומזה וביניהם גם כמה בעלי בתים היו צריכים במשך זמן קצר לעזוב את העיר, רק בימי שוק ויריד או לשם ביצוע איזה עסק מותר היה להתעכב בעיר 3 ימים.

היהודים שהיו קשורים קשר מסחרי עם העיר וגם ביצעו בה עבודות שונות, עזבו אותה והשתכנו בעיירה הסמוכה, שעליה לא חל החוק של „נון טולאראנדיס", היא פיונטניצה. אולם שומרי העיר לא הקפידו כל כך ויהודים נשארו בה יותר משלושה ימים והיו כאלה שנשארו לגור בקביעות בעיר, באין רואה. לאט־לאט נשתקעו ההגבלות הנ"ל והאוכלוסיה היהודית, אף כי לא ליגאלית, הלכה הלוך וגדול.

בימי זיגמונד־וואזא, השלישי, עבר שוב גל של שנאת ישראל בפולין וראשי העיר לומזה התעוררו מחדש לפקח על פקודת המלך ולגרש ה„אספסוף והיהודים". זיגמונד־וואזה, שהיה חניך הישועים, מילא את בקשתם וחידש בכל תוקף את הזכות של „נון טולאֶראנדיס", הוא פקד לגרש את כל היהודים המתגוררים בלומזה בלי רשות. בפקודה שניתנה חזרו על הטענות הידועות שהיהודים מסכנים את בטחון הציבור, מדיחים נוצרים מעיקרי אמונתם, יורדים לחייהם של הסוחרים ובעלי המלאכה וכד'.

בעשרים ושבעה באפריל, שנת 1598, היא שנת ה' שנ"ח לבריאה, לקחו שוב יהודי לומזה המעטים את מקל הנדודים ביד ויצאו את העיר. קשה היה להשתדל ולבטל את הגזירה, כשם שעשו יהודי ווילנה בשנת 1592, כשאותו מלך ציווה לגרשם מן העיר. יהודי ווילנה הצליחו לבטל את הגזירה, חזרו למקום מגוריהם — אבל את רכושם לא מצאו יותר... לא כן המצב בלומזה. אותה שנה היתה שנת רדיפות ועלילות דם בפולין. המטיף הישועי המפורסם פיוטר סקארגא (בימי שחרור פולין, קראו בלומזה גימנסיה פולנית על שמו) שלח חיצי רעל בלבות המאמינים והרבה להטיף על החובה להפוך את פולין כולה נוצרית, ללא זרים וללא יהודים מוצצי דם הפולנים. אילו חדשים לפני גירוש לומזה נשרפו חיים כמה יהודים בפולטוסק. ובאותו זמן בפולין פשט ספרו של הכומר מויאֶצקי (Mojecki) מלובלין על „האכזריות, הרציחות והאמונות הטפלות אצל היהודים". בבית הכלא בלובלין עונו יהודים בעוון עלילת דם, ובכל רחבי פולין קמה תסיסה לגרש את היהודים ולעשות להם כמו שעושים בגרמניה.

באווירה כזאת נכנעו היהודים לגורלם ויצאו את העיר — אולם לא ניתקו את קשרי המסחר וניצלו את החוק המתיר להם עד היום השלישי לסחור בעיר.

והרי קטע מן פקודת המלך, מהתאריך הנ"ל:

„Nadano Prawo Panom Raycom Rzeczy Pospolitej Łomżyńskiej zbieglich chłopów i insze hultajswo wszelkie, które zwykło przy mieście mieszkać, a do służby się niechcą u panów na Rok namówić, aby przy mieście było winami rozmaitemi, albo od miasta precz wygnane. Żydowie aby nie byli w mieście jedno do trzeciego dnia i aby w kupnie nie przeszkadzali pod utraceniem towarów do skarbu miejskiego" etc.

כלומר: ניתנה הזכות לאדונים, ראשי שלטון הציבור בלומזה, שאספסוף החלופים (איכרים) ושאר ארחי־פרחי הגרים בעיר ואינם משכירים את עצמם לעבוד אצל האדונים אפילו לשנה — שימלאו את החובות השונות (של האזרח) או יגורשו מן העיר. ובנוגע ליהודים — אשר לא יהיו בעיר רק עד היום השלישי וגם שלא יפריעו במסחר, אחרת יענשו בהחרמת הסחורה לטובת אוצר העיר".

להלן נאמר: סוחרי ערים אחרות וכן גם סוחרים מפרוסיה הבאים כרגיל לירידים לקנות תבואה, שימנעו מזאת, העצים הנשלחים דרך המים אסור למכור אותם בדרכים, רק בעיר, במקום קבוע, מחשש שמא יקנו אותם יהודים מחוץ לעיר. אסור לקנות עצים לסחר חוץ, בטרם שאנשי המקום הצטיידו בחומר דלק ובנין. סוחרי התבואה לדאנציג ולאֶלבינג ישלמו מס של מאה זהובים מכל ספינה. כסף זה קודש לתיקון בית התפילה, העיריה, והמרחץ. לא לעשות שום קנין ביום א' בשבוע.

לפי פקודה זו „המסדרת" את דרכי המסחר נכנסה, איפוא, לומזה אל סוג הערים הגדולות בפולין שבהם לא היו היהודים רצויים לפי החוק של„ De non tolerandis Judaeis".

אין מיסמכים על תוצאות הגירוש, לאן הלכו האנשים, מה היה לרכושם וכו'. אך דבר אחד ברור: מספר הסוחרים היהודים היה אז די ניכר בעיר, אחרת לא היו מטריחים את המלך להוציא פקודה מפורשת כזו וגם להזכיר את היהודים סתם, בלי תוספת מעמד או מקצוע. כמו כן מסתבר שמספר היהודים בכלל לא היה קטן, אחרת לא היו כוללים אותם ביחד עם החלופים, שמספרם בודאי היה גדול.

בימי מלכותו של סטיפאן באַטורי אושרו בפולין תקנות האגודות המקצועיות של בעלי המלאכה הנוצרים שנקראו צאכים (Cechy). בין יתר התקנות למצבו הכלכלי של בעל המלאכה, כגון הלכות התחרות הדדית, הפקעת מחירים, עזרה הדדית, ידיעת המקצוע וכד' נקבעת תקנה אחת והיא: אסור לקבל לצאך בעל מלאכה שאינו נוצרי. אולם לא יכלו לאסור על יהודים לעסוק במלאכתם ועל כן קבעו: יהודי עוסק במקצועו רק בין יהודי, ומשלם מס לצאך המקביל הנוצרי סך של 6 זהובים לשנה, מספק לו חבית אבק־שריפה או שיכר ומנה מסויימת של שעוה להכין נרות לבית היראה הנוצרי. חוק זה נתקבל בלומזה ב־17 בדצמבר, בשנת 1578. אותה שנה בא לקראקה ראש מועצת העיר לומזה והשתדל

*) Trzecia miara.

לקבל רשיון ליסוד צאכים בעיר („Articolorum inter certas opifices Lomzensis Constitutorum"). הרשיון נתקבל ועוד באותה שנה נוסדו אגודות בעלי המקצוע הללו. לשש מאות בעלי מלאכה: נפחים, דוודים, מסגרים, עושי חרבות ומתקני נשק, עושי עגלות (סטעלמאכער), חבתנים, חרטים, קודחי בארות, נגרים, בנאים. 28 ראשי צאכים חתמו על הבקשה למלך לאשר את אירגונם. יהודים כמובן לא באו בחשבון. לעומת זאת אין בא זכרם של האיגודים המקצועיים הללו: חייטים, פרוונים, סנדלרים, רצענים, כובענים, אורגים, צבעים — משמע שמקצועות אלו היו ברובם או בכללם בידי היהודים, כי כזו היא התופעה גם בשאר ערי פולין. אילו מקצועות היו מאה אחוז בידי יהודים בפולין באותו פרק זמן, כמו סנדלרים וחייטים. ומכאן כנראה המשל בפי העם: szewce i krawcy — to nie ludzie סנדלרים וחייטים אינם בגדר בני־אדם, כי יהודים הם...

ז. לומזה לאחר גירוש היהודים

עיר יפה ונודעה לתהילה היתה כבר לומזה בסוף המאה השש־עשרה. בניינים יפים התנוססו ברחובות העיר. הוקם בימים ההם חזיון בלתי נפרץ וגם לא כל עיר קיבלה רשיון בית מרחץ ציבורי, גדול ומפואר, ממסי סחר החוץ, מה שהיה

מיסדר הישועים עבר המוסד למיסדר הפיאריים, ובשנת 1853, בימי שלטון הרוסים, ניתן בית זה מתנה לעדה האוואנגלית והמלכה אלכסנדרה, אשת ניקולאי הראשון, נדבה 3 אלפים רובל לשם בדק הבית. היהודים קראו לו „די דייטשישע קירכע", כי האוואנגליים שבאו להתפלל כאן, היו גרמנים, והם היו גם אחר־כך הגייס החמישי בריגול לטובת גרמניה. בימי מלחמת העולם הראשונה הפציצו אוירונים גרמניים בטעות את בית התפילה הזה, בהתכוונם לצבא רוסי שזרם דרך ה„זיאזד", הכביש המוביל לפיונטניצה וערי הספר. בלומזה היו גם כמה ארמונות מלכים, כמו ארמון הנסיכים המאזוביים וארמון מלכי פולין. בשנת 1590 היו בלומזה 800 בתים, בתי־עץ וחומה. מספר המתישבים הגיע באותו זמן, לפי השערת א. קשיז'אנובסקי בספרו „Stara Polska" (פולין הישנה) לשנים־עשר אלף.

עם גירוש היהודים מכאן החלה ירידתה של העיר. האצילים הפולנים „השליאכטה", ניצלו את זכויותיהם וניהלו את ענייני העיר בשרירות לב. כריתת העצים ביערות יצאה מידי יהודים והאצילים ניצלו את זה למענם. הסטארוסטה של העיר ישב בכפר קופיסקי, בארמונו המפואר, ונהג משם את שלטונו ברמה. לומזה נחשבה בעיניו כאחוזתו הפרטית. בכל פעם הופיע בעיר בלווית אנשי סודו, הטיל קנסות, החרים

כפר הדייגים ריבאקי, שסופח אחר־כך לעיר ושימש שכונה ליהודים

לזה. מחסן מרכזי לסחר המלח הוקם בלב העיר; בית נשק מרכזי לכל מאזוביה הוקם על ידי המלך זיגמונד השלישי וואזה, שני בתי חולים ואחד מהם על יד בית היראה „שווינטי דוך" — Święty Duch (רוח הקודש) — שבעה בתי תפילה מפורסמים לשם היו בתוך העיר ומהם: הכנסיה הפארית (מקודם על שם מיכאל הקדוש). במגדל הפעמונים שלה נשתמר דורות רבים פעמון גדול שבור, עשוי בסגנון גותי, ומסורת־עם סיפרה שפעמון שבור זה מגן על העיר. בהתרחש צרה לבוא, אויב כי יארוב לפלוש העירה, מקדים הפעמון ומצלצל מעצמו להזהיר את התושבים ולעוררם למעשיב. מסורת כזו התהלכה גם בין יהודים בקהילות אחרות.

בית תפילה שני, על שם מריה הקדושה, עמד על הגבעה הפופובית. בית זה עבר לאחר כמה דורות למיסדר הנזירים הקאפוצינים ומאז קבלה הגבעה שם בין היהודים: „קאפוצינסקער בארג" — ההר הקאפוציני, עד היום. השלישי היה בית תפילה על שם אגאטה הקדושה, בניין עץ בקרן הרחובות זיאזד וז'ונדובה, לאחר שנשרף הבית הוקם באותו מקום בשנת 1630 בית תפילה ובית מדרש לישועים. כשנתבטל

סחורות וחזר מן העיר ברכוש גדול. בני העיר היו מחוייבים לספק לשולחנו ברבורים אבוסים, דגים, יין, דבש, בירה, אריגים וכו'. מכס הגשר (Mostowy), מכס בשר, מכס התנועה בדרכים (Kopytkowy) עברו לאוצר הסטארוסטה וזה הכביד את ידו ככל האפשר. הכפרים הסמוכים לעיר: לומז'יצה, שורי, גלצ'ין — הפכו אחוזות פרטיות של אצילים, בשנת 1592, והם משלו בכיפה וגבו מסים כבדים מן התושבים.

מגיפות

בשנת 1600, עם הפשרת שלגים, גאו מי הנאריב והציפו את מבואות העיר. העיר נותקה משלושת צדדיה ורק דרך המסילה הזאמברובית אפשר היה להכניס אוכל לעיר. על פני המים צפו פגרים רבים של אדם ובהמה שנסחפו עם הזרם. בתים רבים נגרפו ויושביהם נקברו חיים תחת המפולת. בעיר פרץ רעב, וכחודש לאחר השטפון כשהמים שקעו במקצת פרץ דבר, שהפיל חללים רבים באנשים ובבהמות.

הכהונה כינסה את האוכלוסיה לבתי התפילה להתפלל

ולבקש מד׳ שיסיר ידו מן העיר ורבים הודיעו בגלוי שיד ד׳ היתה בהם בעוון יחסם הרע ליהודים.

19 ביוני, שנת 1618, פרצה שריפה גדולה בעיר. השריפה יצאה מבית שעמד ברחוב קשיווה־קולו (Krzywe Koło-) והיה שייך אי־פעם, לפני הגירוש, ליהודים. בתים רבים ובתוכם בית התפילה על שם „אגאטה הקדושה" ואחרים עלו באש.

בשנת 1624 פרצה שוב מגיפה בעיר ולפי עדות רושמי הכרוניקות היתה זו הקשה בתשע המגפות שפרצו בעיר בין מאות 16־17 והן: מגיפת אבעבועות, טיפוס, חולירע, דז׳ומה בורדם (דיזנטריה) וכיוצא בהן. במגפה של שנת 1624 נספו בלומזה והאיפרכיה שלה לפי רשימה רשמית 5021 איש ואשה. לא היה בית שלא היה בו מת. כל בני העיר גוייסו למלחמה במגיפה: ברחובות העיר השיאו מדורות מענפי יאלוביץ (Juniperus. Lin.) וריחו החריף של השרף מילא את כל העיר, כמו־כן שרפו אבנים גדולות בחצרות ויצקו עליהן חומץ, הריח החריף עזר, לפי דברי הרופאים של הימים ההם, לעצור בעד המגפה. מעניין להוסיף ששתי הסגולות הללו נגד המגיפה, עץ היאלוביץ, וחומץ על אבנים מלובנות — ידועים גם בספרי רפואה עממית יהודית מירושלים.

לפי כרוניקה אחת השתמשו עוד בסגולה „ראדיקאלית": הוציאו מן הקבר בני ג׳ מעמדות: כומר, אציל ואכר, חתכו את ראשם וטמנו אותם בבית התפילה, היה זה קרבן למלאך המות, מכל השכבות, אולי יסיר ידו מעל העיר. הבישוף מפלוצק רגז מאוד כשנודע לו על הקרבן הזה והטיל עונש על העיר: בית הקברות שמשם הוציאו את המתים ייסגר לעשרים שבועות וכן ייעשה גם לבית התפילה אשר לשם הובאו הראשים של המתים. לא הבאנו כאן מקרה זה אלא לשם השערה אחרת: בכמה ערים בפולין נהגו ככה ההמונים בימי מגיפה ושם נוספו לראשים גם ראשו של מת יהודי — להשלים את המסגרת של סוגי האוכלוסיה. ואם בלומזה לא נעשה הדבר — אות הוא כי לא נמצא אף יהודי ברחובותיה באותם הימים.... בימי מגיפה זו של שנת 1624 עזבו רבים את העיר והסתתרו ביערות. לא נשארו אז בעיר יותר מחמש מאות נפש — מסיימת הכרוניקה על דבר המגיפה.

ח. פלישות ומרידות

לומזה, כעיר העומדת על פרשת דרכים, היתה תמיד מקום התורפה לפלישת חיילות זרים. עוד בשנת 1595 פלשו לשם גדודי קוזאקים שהתמרדו בפאנים בראשות האטאמאן נאליוולייקי. הוא הכריז שדבר אין לו אל האוכלוסיה וכי הוא אוהד את האכרים והעמלים, כל מגמתו היא לקחת נקם מהאצילים מוצצי דם ההמונים. איכרים רבים מהעיר והסביבה התלכדו והתלקטו תחת דגלו וביחד עם הקוזקים התנפלו על העיר, חמסו ושדדו כמה ימים. אין לנו כל ידיעה מה היה יחסם ליהודים, אולם מהנעשה בקהילות אחרות אפשר להקיש גם על סביבת לומזה, כי לא פסחו על בתי היהודים. בשנת 1604 חזרו הקוזאקים ללומזה בראשות בן האיכרים אובלומה (Obłoma) חניכו של נאליווייקי הנ"ל. הוא לבש בגד קצין פולני, בדרגת רוטמייסטר (קאפיטן של חיל הפרשים) וקרא לעצמו בשם יעקב סולקובסקי. פתחו לו את העיר, אולם התברר שבאו אינו אלא חבר כנופיות קוזאקים וטאטארים. אור לשני באפריל פשטו אנשיו על העיר, שרפו בנינים ציבוריים, חמסו, שדדו, הוציאו להורג כמה אצילים ולקחו בשבי את ראש העיר, שונא ישראל מובהק, סאבאסטיאן פוז׳יסקו, שהעביר בשעתו את הדרישה לגרש את היהודים מן העיר. קמה בהלה גדולה והאוכלוסיה החלה בורחת מן העיר. נשארו בלומזה, לפי דין וחשבון של גובי המכס, לא יותר מאלפיים נפש (פינקס העיר, מספר 118, עמ׳ 1026, 1036, 1046).

בשנות ת"ח־ות"ט (1648—1649), הגיעו כנופיות בוגדן חמילניצקי גם עד שערי לומזה — אולם יהודים, שעירים לעזאזל, לא נמצאו אז בעיר. לעיירות הסמוכות, ששם גרו יהודים — לא הגיעו הקוזאקים לגמרי, כי זה לא היה לפי תכניתם.

בשנת 1657 חנו בלומזה השוודים. גם הם חמסו ושדדו ושרפו בתים. בבניני הכנסיה הפארית בלומזה (Farny Kościół) נשארו תקועים עד היום כדורי האבן של החיילות השוואדים, שעה שהבקיעו אל העיר, והכנסיה שמשה מבצר עוז.

ב־1666 פרץ מרד האיכרים נגד האצילים. נגישות

השכונה היהודית ב„ריבאקי" על שפת הנהר

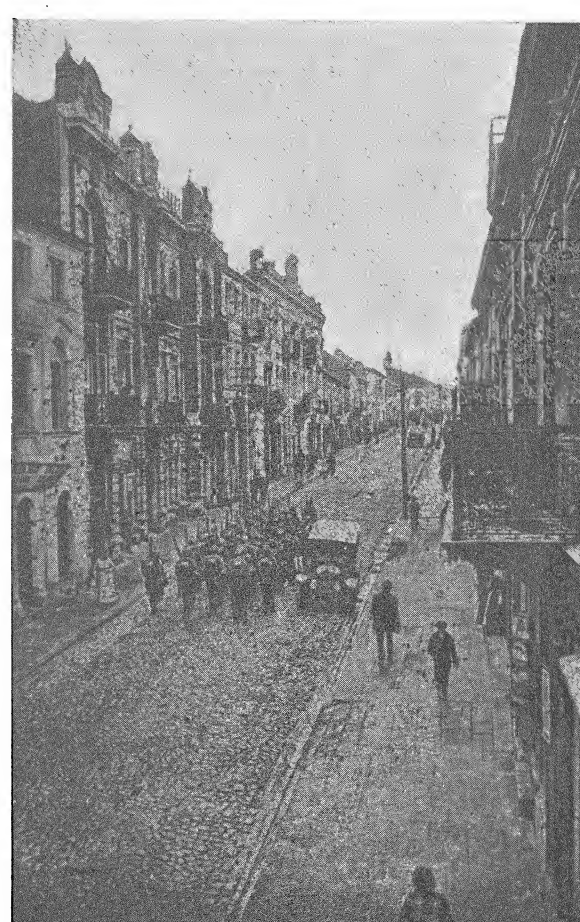
האצילים ושרירות לבם עבר כל גבול. בקלשונות ובקרדומות פרצו האכרים לרחובות העיר, הרגו ושדדו ללא רחמים.

בסביבות אוסטרולנקה התגורר שבט מאזורי, קנאי לקאתוליות ושש לקרב — הקורפים. שבט זה שוכן יערות — רוח קנאות עברה עליו והחל להתקדם לכיוון לומזה. בכל מקום שדרכה רגלם שרפו את הארמונות והבניינים הממשלתיים והציבוריים והחריבו את הערים: לומזה, סובאלק ופלוצק. מסע ראשון ללומזה קיימו בשנת 1711. הפולנים הדפו אותם והם חזרו למקומותיהם.

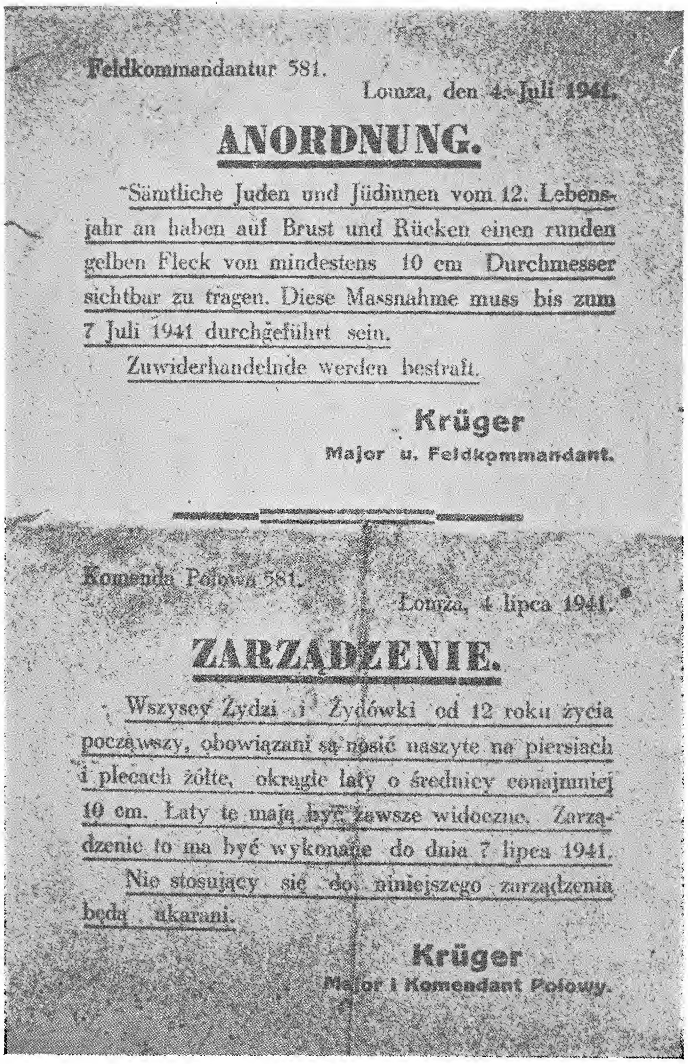
בשנת 1733 התמרדו שוב. בפיקודו של סטאך קונווי עלו שנית על לומזה, שדדוה והחריבוה. את הפרוור סקוברונקי העלו באש. כארבע שנים החזיקו מעמד במבואות העיר וקבעו את המטה הצבאי ביערות יאַדנאַצ'בו. גם חיל הרוסים והפרוסים משני עברי הנאריב לא יכלו להם. עד אשר הופתעו בהתקפת נגד על ידי השוודים ונפלו כמעט כולם בקרב. מפקדם הנערץ סטאך קונווי נפל בשבי ונתלה. בשנת 1922 הכירה ממשלת פולין במלחמות הלאומיות של הקורפים ועירית לומזה קראה רחוב על שמו של קונווי והקימה מצבה לאומית לזכרו במקום תלייתו. לשם זה נאסף סכום כסף גדול בין הקורפים ובין תושבי לומזה.

ט. יהודים בלומזה ב־1731 — 1765

במשך כל המאה השבע־עשרה אין אנו שומעים כלום על יהודים בלומזה. העיר היתה נקיה מיהודים. אותה מאה הצטיינה בפעולותיו של ועד ארבע הארצות בפולין. העיר העתיקה טיקטין היתה החולשת מטעם ועד ד' הארצות על חבל ארץ פודלאשי ובאיזור שיפוטה נכנסו העיירות

בצל הפרוסים בשנת 1915
פלוגה צבאית גרמניה כובשת את לומזה, דרך הרחוב הארוך

Feldkommandantur 581.
Lomza, den 4. Juli 1941.

ANORDNUNG.

Sämtliche Juden und Jüdinnen vom 12. Lebensjahr an haben auf Brust und Rücken einen runden gelben Fleck von mindestens 10 cm Durchmesser sichtbar zu tragen. Diese Massnahme muss bis zum 7 Juli 1941 durchgeführt sein.

Zuwiderhandelnde werden bestraft.

Krüger
Major u. Feldkommandant.

Komenda Połowa 581.
Łomża, 4 lipca 1941.

ZARZĄDZENIE.

Wszyscy Żydzi i Żydówki od 12 roku życia począwszy, obowiązani są nosić naszyte na piersiach i plecach żółte, okrągłe łaty o średnicy conajmniej 10 cm. Łaty te mają być zawsze widoczne. Zarządzenie to ma być wykonane do dnia 7 lipca 1941.

Nie stosujący się do niniejszego zarządzenia będą ukarani.

Krüger
Major i Komendant Połowy.

בצל הפרוסים בלומזה, בשנת 1941.
פקודת הנאצים בלומזה מיום 4 ביולי 1941, שכל יהודי ויהודיה מגיל 12 ומעלה חייבים לשאת על החזה והגב טלאי צהוב עגול, בגודל ממוצע של 10 ס״מ לפחות, במקום בולט לעין. פקודה זו צריכה לצאת לפועל עד יום 7 ביולי. העבריינים ייענשו. חתם המפקד הצבאי קריגר.

סטאַוויסקי, וויסוקי־מאזוביאַצק, צ'יכאַנובצי, זאַמברוב, שניאדובה, יאבלונקי ועוד. אולם שם לומזה לא נזכר אף פעם בתעודות הועד ואף לא בפינקס של טיקטין שהעתקו נמצא בירושלים. משמע שבעיר לא נמצאו יהודים וכל דופק יהודי לא היה בה.

בשנת 1731, היא תצ״א, אנו מוצאים בתעודה פולנית של עירית לומזה שהמועצה הטילה על היהודים מס גולגולת בגובה המס ששלמו בשעתם לועד ארבע ארצות, לפי הערכת טיקטין, היינו 585 זהוב. מסתבר איפוא, שבמחצית א' של המאה ה־18 החלו שוב יהודים להתיישב בלומזה. יתכן שזהו המס של הסוחרים שבאו לעיר לעתים קרובות לשלושה ימים, והם נחשבו איפוא לאוכלוסים כלפי המסים ואורחים־פורחים כלפי זכויותיהם. ויוכל גם להיות שיהודים משלמי־מסים אלה לעירית לומזה היו תושבי הכפר ריבאקי, כפר הדייגים שסופח במאוחר ללומזה והיה תחילה כפר עצמאי.

בשנת 1739 גבו מאת יהודי לומזה מס גולגולת בגובה של 250 זהובים. חלה לכאורה במשך שמונה שנים ירידה במספר היהודים בעיר, ב־57 אחוז. אולם מספירת האוכלוסיה היהודית בפולין, בשנת 1765 אפשר ללמוד שהיהודים עדיין באו ללומזה, רשמית, רק לשם משא ומתן ביום, ובלילה לנו מחוץ למקום — שכן לא נכנסו לכלל האוכלוסיה אותה שנה. ואולי העלימו יועצי העיר בכוונה את מספר היהודים בספירה

הרשמית, כדי שלא לעורר שאלה: מניין יהודים בעיר שהישיבה בה אסורה להם?

י. בצל הפרוסים (1797 — 1807)

לאחר חלוקת פולין השניה, בה היתה לומזה חלק של הגליל המאַזובי — פרץ מרד קושצ׳ושקו. כאלף איש התנדבו לחיל המורדים מסביבות לומזה והעיר התחייבה לפרנסם וגם לספק לצבא כמה אלפים כור (Korzec) תבואה, גריסין, חזירים וכד׳.

לאחר קרבות רבים וקשים בסביבות העיר משני עברי הנאַריב על ידי הרוסים משמאל והפרוסים מימין נחרבה העיר ולא נשארו בה אלא כמה עשרות בתי עץ וחומר מצופים קש, וכאלף תושבים עניים מרודים.

ב־1797 כבשוה הפרוסים. לומזה היתה בעיניהם כפר ולא עיר ועל כן העבירו את שלטון המחוז לעיר שצוצ׳ין. הפרוסים הפכו את פולין ל„פרוסיה מזרחית חדשה" מחולקת לשני גלילים: (Regencye)׳ פלוצק וביאליסטוק. לומזה היתה באיזור ביאליסטוק. כ־11 שנה משלו בה הפרוסים עד שנת 1807. הם כרתו כמעט את כל עצי היערות שבסביבות העיר, יערות צ׳רווני־בור דללו. האוכלוסיה שנאה את הפרוסים ואף על פי שהבטיחו עזרה של 50% לאלה שיקימו בתים בעיר, לא שעו אליהם וכמעט לא הוקם בית חדש בימי שלטונם. מתוך שנאה לפרוסים קראו בסביבות לומזה מאז לפשפשי־מטבח: „פרוסאַקעס" או „פרייסן".

יא. בימי שלטון נאפוליון (1807) והדוכסות הווארשאית

בשנת 1807 כבש נאפוליון את פרוסיה ובחוזה טילזיט הוסכם ליצור מאדמת פולין, שהיתה בעול הפרוסים, „דוכסיות פולין". הדוכסיות תתחלק, דוגמת צרפת, לששה דפארטאמנ־טים, בהם תונהג החוקה (קודכס) הנאפוליונית. בראש הדוכסיות הועמד מלך סאכסוניה פרידריך אבגוסט. לומזה היתה איפוא לעיר בירת הדפאַרטאַמנט האַבגוסטי. האוכלוסיה קיבלה בשמחה את חיל נאפוליון ונשאה על כפים את שר הדפארטמאנט לאַסוצקי שמונה על ידי נאפוליון וקידמה אותו בדגלים ופרחים. שלטון הדפארטמאנט קבע את דירתו ברחוב קוזיה, רחוב העזים (Kozia), בבית שהשתייך אח"כ לר׳ יהודה בלומוביץ׳. ומאז קיבל הרחוב שם חדש ז׳ונדובה (Rządowa) כלומר: רחוב השלטון. לפי פקודת נאפוליון, 22 ביוני 1807, הושוו זכויות כל האזרחים והיהודים בתוכם. החוק הישן משנת 1570 ו־1598 האוסר את ישיבת היהודים בעיר — בטל איפוא רשמית ויהודים החלו להיראות בעיר. ראשי העיר לא יכלו להסכים לדבר כזה ועל כן פנה בא־כוח הדפארטמאנט הלומזאי, בשלישי בנובמבר 1807, אל המלך פרידריך־אַבגוסט אשר בדרזדן להשאיר את זכויות העיר כמקודם. המלך חשש לאשר הצעתם שהיא נגד החוק. ועל כן הציעו שליחי העיר למלך להאריך את איסור הישיבה ליהודים לעשר שנים בלבד, כשם שנהג נאפוליון ליהודי אַלזאַס.

לדפאַרטאמנט האַבגוסטובי השתייכו מספר ערים פולניות וגם אילו עיירות שהיו שייכות קודם לליטה. בא כוח היהודים הליטאים בדפארטאמנט היה אהרון שמולביץ, איש ווארשה. הוא הגיע ללומזה והשתדל להוכיח לשלטונות שזכויות היהודים מובטחות לפי החוק ואסור להם להתנגד לזה. הוא גם נסע למלך, לדרזדן, לשם זה. המלך היפנה אותו לשר הפנים והדתות וזה פסק לנסות את יהודי לומזה במשך 10 שנים, אם יהיו ראויים לזכויות אחר כך לפי התנהגותם יוחזרו לעיר. לעת עתה יורחקו כמקודם. היהודים פנו בעירעור לסינאט וגם הוא דחה בקשתם. המלך היה חוכך בכל זאת לאשר הצעה זו והציע את השאלה לפני נאפוליון בעצמו ובכבודו. ב־17 באוקטובר שנת 1808 באה פקודה לגרש את היהודים מלומזה העיר, לאחר שהספיקו כבר להיאחז בה, תוך אמונה בנאפוליון וזכויות האזרח השוות שהעניק לכל הארצות בהן פלש. היהודים יצאו איפוא מקופחים וחזרו למקומות מושבם מקודם... העיר היתה זקוקה מאוד ליהודים, כי מצבה היה ירוד, דרכי המסחר אבלות, בתיה שוממים וברחובותיה עלו עשבים. אולם השנאה העיוורת ליהודים גברה. ההכנסות של הדפארטאמנט היו כל כך קטנות, עד כי לא היה במה לשלם לפקידים, ובעלי החוב פשטו את רגלם. השלטון נאלץ להכריז בלומזה דחיית תשלום (מוֹראַטוֹריום) לארבע שנים, (ראה יאַוור. סטאַרינא, יהודיב בנסיכות ווארשה. 1807 — 1812).

ראשי הקהילה היהודית האחרונה בלומזה

יושבים (מימין לשמאל): מאר־קביץ, מ. קולינסקי (ראש הקהל), הרב שאצקס, י. טאבוליצקי, —. עומדים (מימין לשמאל): רבינו־ביץ (מזכיר), יעקב גלצ׳ינסקי, פינחס קוואשני, —.

האכסניה האחרונה של בית הקהילה בלומזה.

עם בוא נאפוליון ללומזה (1812) נוסדה שוב הקהילה

במסעו של נאפוליון לרוסיה עבר דרך פולין ושהה זמן מה בלומזה. כמה מאות איש מלומזה התנדבו לצבאו. ראש העיר פניאָבסקי החרים את בית התפילה הפייאָרי אשר בקצה רחוב ז׳ונדובה והפכו מחסן לאספקה למען צבאות נאַפוליון. נאפוליון ואתו הכומר פראַדט, והשגריר הצרפתי בפולין ג׳ורג׳ פראֶדריק התאכסנו בבית ר׳ יודל בלומוביץ׳ הנ״ל שהיה בימים ההם הבית הגדול ביותר בעיר. לאות זכרון תלו ראשי העיר טבלה על הבית הזה עם סמל הממשלה הצרפתית ועליה כתובת: „כאן התאכסן נאפוליון". בשעת חירום זו והתעוררות ההמונים בפולין, בטלו כאילו כל ההגבלות והוסרו המחיצות. הנוער הפולני שהתנדב בהתלהבות לצבא נאפוליון וראה בו גואל לעמם יצא בסיסמאות „kochajmy się" (נאהב זה את זה!) אותו זמן הבינו היהודים מלומזה לנצל והם התארגנו ויסדו שוב קהילה, כבימים הטובים ההם. מושב הקהילה היה ברחוב ווזיבודזקי, בין העיר והשכונה היהודית ריבאקי. עדיין היתה דלה ולא השיגה ידה למנות רב ואב בית דין והסתפקה איפוא ב„דיין". כל דבר קשה הובא לפני הרב של שניאדובה, ר׳ זאב וולף. באותו זמן היה ישוב יהודי הגון בפיונטניצה, של סוחרים אנשי שם ולומדי תורה. גם בלומז׳יצה, כפר שהיה שייך ל„פריץ" ר׳ יעקב רוזנבלום, ישבו אילו עשרות משפחות יהודים. יהודים השתתפו בפעילות באספקה לצבא נאפוליון וכמה מהם הגיעו עד החזית.

ריבאקי

פיונטניצה היתה כמובן עיר המקלט ליהודי לומזה וכאן התגוררו הסוחרים, שלמו דמי־מכס ומכאן עברו את הגשר לעיר, לאחר שקיבלו רשיון של שלושה ימים להישאר בה. שוטרים מיוחדים השגיחו על הסדר ודאגו שהיהודי יעזוב את העיר עם שקיעת החמה של היום השלישי.

רחוב היהודים
בשכונת הדייגים (ריבאקי) שעל
שפת הנאריב

אולם דרכי המסחר גדלו וקשה היה גם לבעלי מסחר ותעשיה נוצרים לראות את היהודים אזרחים ארעיים ולחכות לבואם, ימים רבים לפעמים. ועל כן, לאחר השתדלות ומתן בסתר, מצאו להם שכונה יותר קרובה לעיר והיא כפר הדייגים שעמד על שפת הנהר, ריבאקי. כפר דייגים זה רחוק היה תחילה מן העיר, שהתנוססה על ההר ולא סופח אל העיר אלא בראשית המאה ה־19. המקום — אדמת בוץ ובימות גשמים ובעיקר בימי הפשרת שלגים — סכנה היתה לגור שם, מחשש השטפונות. כמעט כל שנה, באביב, הפך המקום לאגם ענקי, כאשר מי הנאריב גאו. לא פעם נגרפו בשטפון בתי־מגורים, אורוות ומחסנים. והיו גם קרבנות אדם ובהמה.

כאן התישבו כמה עשרות משפחות יהודים והמשיכו את משאם ומתנם עם בני לומזה בהיתר או באיסור. שני שערי העיר, שהוקמו בשעתם לצרכי הגנה מהתנפלות הפרוסים, הקוזאקים, הקורפים והטאטארים, נקראו מעתה שערי היהודים כי הוגפו כל יום, לפנות ערב, שלא יתגנבו ולא יכנסו בם יהודים עם חשיכה. השערים היו אחד של ברזל, מצד הכפר סקוברונקי ואחד בצורת חומת־אבנים מצד הכפר גאלצ'ין.

הכפר ריבאקי נידון מעתה לפיתוח. היהודים קנו מגרשים והקימו להם בתים גדולים, הרימו באילו מקומות את הקרקע שעל שפת הנהר שלא יגרפום השטפונות, הקימו מחסנים לתבואה, קרפפים לעצים ובדרך הפונה לכפר שורה, במקום שעמד פעם בית כנסת ובית קהל, במאה ה־15, לפני הגירוש, הקימו מחדש בית כנסת וחידשו את בית הקברות. מקום זה שהיה ידוע לנו אחר־כך כבית הקברות הישן היה עמדת מפתח בין העיר ובין השכונה היהודית שב„ריבאקי".

ועוד מעלה אחת נודעה למקום זה: היה גם על אם הדרך בין סטארא־לומזה ולומזה, כי גם בכפר סטארא־לומזה גרו יהודים שהיו להם קשרים עם העיר.

התנאים הטופוגראפיים של היישוב היהודי בכפר ריבאקי לא היו מזהירים — אף כי הדייגים הנוצרים מצאו כאן את סיפוקם, כי היהודים גרו שם מאונס ולא מטעמים מקצועיים או כלכליים. גם בריבאקי הצטופפו כדרכם תמיד בשכונה אחת, קרובים זה לזה, שלא להיות פזורים בין הגויים. עד כמה שיכלו התרחקו היהודים מן החוף והתישבו בשיפולי ההר, קרובים יותר לעיר. בכל הזדמנות הרחיבו להם מושלי העיר את תחומם, עד כי הלכו הלוך והתקרב למבואות העיר המערביים. השכונה של היהודים בריבאקי קיבלה אח"כ את השם "Ulica Żydowska" — „רחוב היהודים". הבתים הראשונים של היהודים שהעפילו לעלות העירה היו בשיפולי ההר הקאפוציני, בגבולות רחוב שואבי המים (ווז'יבודזקה), ונטה שמאלה לכיוון מכון המים (וודוקאצ'קה), שהוקם לאחר שנים וסיפק לעיר מי־שתיה מזוקקים מהנאריב זמן רב. בין ריבאקי ופיונטניצה היה תמיד קשר חי. השוחטים, הרב ושאר כלי הקודש מפיונטניצה, עינם היתה פקוחה גם על ריבאקי. אולם מתוך השערות ניתן לקבוע: בפיונטניצה התיישבו יהודים עשירים יותר, שקבעו להם גם עתים לתורה ואילו בריבאקי התרכזו יהודים יותר מהמעמד הדל, סוחרים זעירים, בעלי־מלאכה — זולת מעטים שלרגל מסחרם נאלצו לגור בקרבת הנהר.

יב. ב„מלכות פולין" (1815 — 1830)

בשנת 1815 החל פרק חדש בתולדות העיר. דוכסיות פולין בטלה, לפי החלטות הקונגרס הווינאי ונספחה למדינת רוסיה הגדולה, בשם „מלכות פולין". בתקופת 1815 — 1830 כמעט לא נראו בפולין אותות השלטון הרוסי. מלך רוסיה, אלכסנדר הראשון ליבראלי היה. ויתכן שמתוך כוונות של „חלק ומשול" נטה גם חסד ליהודים, ולא תמיד שמע בהצעות השלטון של „מלכות פולין". לפי תקנות רוסיה, היתה לומזה לבירת הוויאבודזטבו האבגוסטובית. העיר פרחה. במשך זמן קצר הוקמו בה בניינים גדולים למשרדי הממשלה, בתים לפקידים החדשים, שבאו למאות, והפרנסה בעיר היתה מצוייה לבעלי מלאכה ולסוחרים זעירים.

במצב החוקי של יהודי העיר לא חל שינוי גדול לטובה. אמנם למראית עין לא הפריעו להם לשבת בעיר ולהיאחז בה — אבל רשמית טרם בוטל החוק הישן מימי זיגמונט־אבגוסט השלישי המרשה ליהודים לשהות בעיר לא יותר משלושה ימים. כמו־כן שמרו בקפדנות על החוקה שהספיקה להוציא דוכסיות ווארשה, לפני נפילתה: לאסור ליהודים לסחור ביין־דגן ולהחזיק בתי משרפות (Gorzelnie) בתי משרפות כאלה היו לא מעטים בסביבות לומזה ורובם ככולם היו שייכים ליהודים בקניין או בחכירה. „ועד התיקונים" שנוסד בווארשה בשנת 1815 למען תקן את מצב היהודים ומתן זכויות להם ברחבי פולין עדיין לא מצא את הדרך, אף כי בראשו עמדו אנשים כמו אדם צ'ארטוריסקי, הנציג הרוסי בסינאט הפולני, נובוסילצב ואילו עסקנים יהודים אנשי־שם עמדו לימינם להדריכם בעצה. ובינתיים נתרבה מספר היהודים בלומזה. נפתחו חנויות רבות של אריגים, מכולת, דברי סידקית, כלים וכיו"ב. לתוצרת הכפרית היו בעיר שגדלה הרבה קונים, והאכרים מצאה ידם לקנות אחרי השוק כל צרכם ומחסורם בחנויות היהודים ואין מכלים דבר.

בשני במארס 1816 הוציא הנציב העליון של „מלכות פולין", הגנראל זאיונצ'ק, פקודה לתמוך בבעלי־מלאכה זרים וסוחרים הרוצים להיאחז בפולין, כדי לשקם עריה ולהקימה משממותיה. סוחרים ובעלי־מלאכה אלה ישוחררו שש שנים ממיסים וגם לעבודת הצבא לא ייקראו. מובן שלרגל פקודה זו לא יכלו שונאי ישראל בלומזה להתנגד לישוב יהודי, לפי החוק. אמנם, באותו פרק זמן קבע גם „הועד לתיקונים" הנ"ל שקודם כול צריכים היהודים לתקן את מעשיהם, תלבשתם, דרך חינוכם וכד' ואחר־כך להיות ראויים לקבל זכויות. הועד היה מוכן כבר לקבוע תקנות אלה וכל יהודי שימלא אותן יהא ראוי לקבל את זכותו האזרחית, להמשיך במעמדו הכלכלי וכו'. אולם בא כוח רוסיה, הסינאטור נובוסילצב הנ"ל ביטל את ההחלטות האלה שיכלו להמיט שואה על יהדות פולין ולהוציאה מהעמדות הכלכליות שלה. הוא קבע להיפך: תנו ליהודים זכויות, תמכו בבעלי המלאכה שלהם, תנו להם מקומות לחיות חיי חקלאים וכד' ואז תדרשו מהם שינויים באורח חייהם.

יג. גיטו ליהודי לומזה (1822)

ובכל זאת הצליחה „מלכות פולין" לשעבד קהילות רבות בישראל ולשלול זכויותיהן. לא רצתה לקבוע חוק הצבא ליהודים — כי אינם ראויים עדיין למילוי „חובה קדושה" כזו. בווארשה נאסר על היהודים לגור בכמה חלקי העיר ובאילו ערים הנהיגו גיטו מיוחד ליהודים.

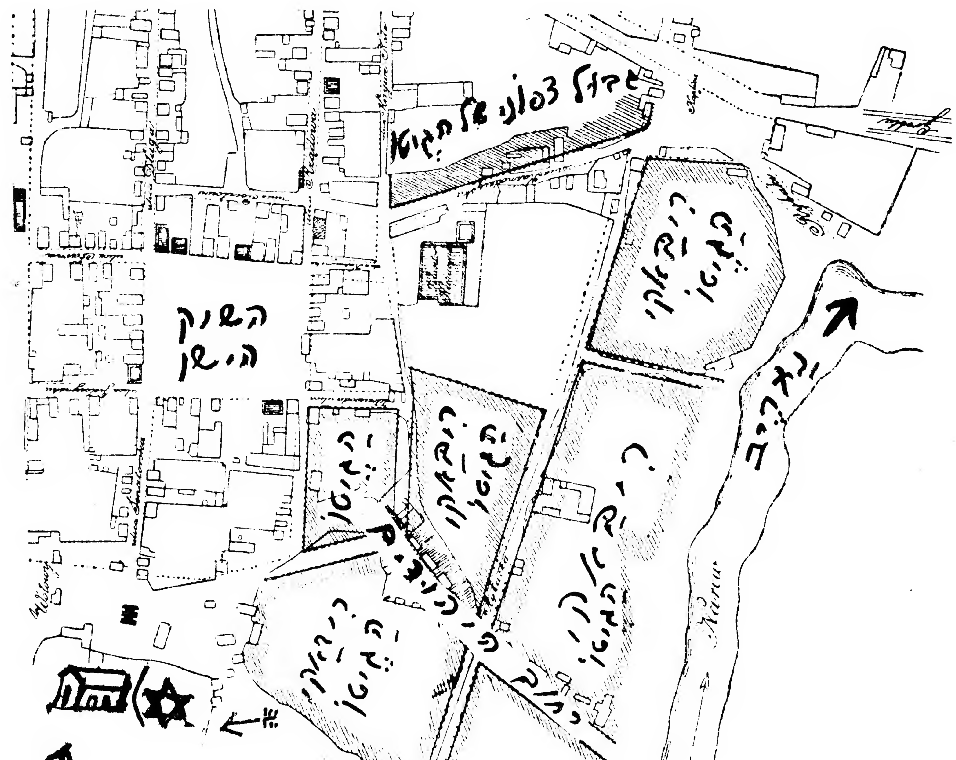
בשנת 1821 התייצבה משלחת של נכבדי העיר לומזה הפולנים לפני הגנראל זאיונצ'ק בווארשה וקבלה על אשר היהודים התבססו בלומזה, שלא לפי החוק, יסדו קהילה, הקימו בניני קהל ופשטו בכל רחבי העיר ותפשו עמדות מפתח במסחר ובתעשיה — שעה שהאזרח הנוצרי מודח ממקורות פרנסתו. הגנראל ראה את טענתם, ואף כי היה מתלמידי קושצ'ושקו, יצא טיבו כאנטישמי מובהק, אולם לא יכול היה לחדש את החוקה הנושנה שהעלתה חלודה: „לא לסבול את היהודים בלומזה". ולכן התחכם ומצא עצה: לספח את השכונה „ריבאקי" לשיפוטה של העיר לומזה. בשכונה זו יתישבו

היהודים. ייצר להם המקום — ירחיבו להם ויתירו להם להתיישב באילו רחובות הסמוכים לשכונה זו.

ב־10 בדצמבר 1822, יצאה איפוא הפקודה שיהודי לומזה ירדו כולם לגור בשכונת „ריבאקי". וכך נוסד גם בלומזה, דוגמת אוסטרולנקה, בריסק, פולטוסק, לודז', סובאלקי, צ'נסטוכוב ועוד, גיטו יהודי. מרעה זו יצאה גם טובה: רשמית בוטלה סוף־סוף החוקה של זיגמונד־אבגוסט השלישי משנת 1556, וליהודים מותר איפוא לשבת בלומזה. אולם ישיבתם מוגבלת, בשטח מצומצם.

לאחר זמן מועט הותר ליהודים „לעלות" לרחובות קשיוו־קולו שמימין לגיטו ורחוב שואבי המים (ווז'יבודזקה) שמשמאל ועברו שנים אחדות והותר להם גם לשבת בשוק הישן, ברחוב ז'ונדובה, שקולנה, סינאטורסקה וכו' עד שהגיעו לדבורנה.

בשנת 1823 — 24 רצתה הממשלה להפוך את החלק של ריבאקי הפונה לרחוב „זיאזד" ולכביש היורד לפיונטניצה,

מפת העיר לומזה והגיטו
(Dzielnica Żydowska)
משנת 1862

לפי ספירה רשמית היו אז בעיר 3 שווקים, 14 רחובות, 250 בתים, רובם עץ, מלבד אילו עשרות בניינים של הממשלה ושלטון העיר. מספר האוכלוסיה הגיע ל־2049, והרכבה מלבד הצבא ופקידים מ־234 משפחות נוצרים ו־137 משפחות יהודים. הקטע הקיצוני משמאל, המסומן ב„מגן־דוד", הוא מקום בית־הקברות היהודי, והבית שעל־ידו — בית הכנסת.

לאיזור של תעשייה טכסטילית. הוקמו כמה בתי חרושת לאריגים. אולם מפעלים אלה לא הצליחו והבתים עברו לאחר שנה לידי יהודים. באחד הבתים האלה הקים משה נובינסקי ושותפיו, כאשר נראה להלן, בית חרושת גדול לסוכר, מהיחידים מסוג זה על אדמת פולין.

יד. בין מרד למרד (1830 — 1862)

אין לנו ידיעות על השתתפות יהודים בלומזה במרד 1831 בפולין. מכיוון שיהודים לא נלקחו לצבא — יש לשער שמעטים היו המתנדבים לקרבות, אף כי יהודי ווארשה, ובראשם בנו של ברק יוסליביץ', יוסף ברקוביץ, יצאו בכרוז לייסד לגיון יהודי ודרשו מתנדבים מבין הנוער היהודי לשירות המורדים הפולנים. יותר מדי סבלו היהודים עלבונות מצד הפולנים שהם עצמם משועבדים היו לרוסיה, ולא התלהבו למרד השליאכטה. אולם בממונם השתתפו היהודים. סוחרים יהודים תרמו למען המורדים בד ואריגים, שמיכות, נעלים וגם תרומות כסף.

לאחר תבוסת המרד הפולני — כבר לא היתה כל התנגדות להתיישבות היהודים ברחבי העיר לומזה. לאחר החורבן שגרם בסביבות לומזה הגנרל הרוסי דיביץ' (Dybycz) שדיכא את המרד בדם ואש — ראו בעין יפה את היהודים הבונים ומקימים הארץ משפלותה ודלותה. הותר ליהודים בלומזה להתפשט בכל רחבי העיר. המסחר קם לתחיה. הירידים, וימות השוק השבועיים הגיעו לשיאם. במקום 340 הבתים שהיו בלומזה בשנת 1827, על 3302 תושביה הקבועים, עלה מספרם פי שלושה תוך עשרים שנה. בשוק הישן שהיה כולו בתי עץ — הוקמו על ידי היהודים בתי חומה גדולים לתפארת.

היהודים קנו מגרשים בכל השטח שבין ריבאקי ודבורנה, והפולנים בעלי האחוזות בסביבה זו, ויתרו על בעלותם.

בשנת 1835, בערך, החליטו בעלי־בתים בלומזה לרכז את החינוך לילדי עניים ויסדו בית תלמוד תורה, בן 10 כיתות והוזמנו לשם זה מלמדים הגונים מהעיר וסביבתה. (פרטים על התלמוד־תורה, ראה להלן בפרק החינוך).

לומזה — לאבגוסטוב (1837)

בשנת 1837 חילקה ממשלת רוסיה את פולין לאזורים חדשים. באבגוסטוב קם ווייבודזטבו שכלל את כל שטחי סובלק ולומזה. ושוב נגרמה ירידה גדולה לעיר. סוחרים רבים עזבוה יחד עם הפקידים הממשלתיים והמוסדות שהועברו לאבגוסטוב.

בשנת 1839 נפתחה התעלה האבגוסטובית המפורסמת (Augustowski kanał) שחיברה את הוויסלה עם הנימאן ופתחה דרכי מסחר חדשים. תעלת אבגוסטוב כללה גם את הנאריב, ששימש מקשר בין הנהרות הנ"ל. ועל ידי זה נפתחו גם בלומזה העיר אפקים חדשים למסחר ותעשיה. סוחר מלומזה יכול היה לבוא בקשרי מסחר ישירים ממינסק ועד פרוסיה ומקובנה ועד דאנציג. על ידי חיבור הנהרות פרח המסחר בעצים, שהיה כולו בידי היהודים, נפתחו בלומזה כמה סניפים של חברות מסחר גדולות לתבואה, של יהודים. בשנת

1840 הקימו יהודים כמה בתי חרושת גדולים בלומזה. הסוחרים ישראל משה נובינסקי, משה קולינסקי ור' זוסמאן יעבץ (אבי ההיסטוריון ר' זאב יעבץ), הקימו בשכונת ריבאקי בית חרושת לסוכר בבית גדול בן ארבע קומות, במקום שממשלת פולין תיכנה מקודם להקים בית חרושת גדול לטכסטיל ולא הצליחה. למעלה ממאתים פועלים, רובם נוצרים, מצאו שם עבודה ברווח. נפתחו גם כמה בתי בורסקי יהודיים, בתי מיבשל לשיכר בסביבות העיר. בשנת 1840 בלבד, רשום בספרי מועצת העיר, הקימו היהודים 10 בתי־חרושת וענפי תעשייה בלומזה.

היהודים ריכזו במחסנים בעיר רבבות כּור חיטים שנקנו בכפרים של כל הסביבה, לשם יצוא לגרמניה. החיטים הוטענו על „ברלינקות" (מין ספינות להעברת תבואה) והועברו לדאנציג. רוכזו כאן גם סחורות־יצוא אחרות, כמו עצים, עורות, חלב, שמן־פשתים, פשתן, קנבוס וכיו"ב. נהנו מזה גם יהודים וגם האוכלוסיה הפולנית ובעיקר האיכרים.

באותם הימים נסללו כבישים בסביבות העיר והפכוּה לטראַקט (דרך המלך) שבין פטרסבורג—ווארשה. הכניסה היחידה לעיר בדרך־המלך זו היתה דרך מדרון ההר הקאפוציני.

לכבוד ה„טראַקט" הזה והקשר ששימשה העיר בין בירה לבירה הוקם בלומזה בית דואר יפה, בסביבות השוק החדש, ובו אורוות סוסים להחלפת סוסי הדואר ובית מלון גדול לפקידים הגבוהים הסרים כאן ללון בדרכם מפטרסבורג לווארשה ולהיפך.

בשנת 1844 עבר דרך לומזה הנסיך הרוסי אלכסנדר ניקולייביץ' עם אשתו, שהיה אח"כ צאַר רוסיה, הוא אלכסנדר השני, בדרכו מווארשה. במדרון הקאפוציני השתוללו הסוסים והרכּב איבד את שליטתו, נפל ונפצע קשה. הזוג המלכותי נפצע פצעים קלים. לאחר מקרה זה החליטו שלטונות העיר, בעזרת הכוחות הצבאיים, להרחיב את הכניסה לעיר על ידי פתיחת רחוב חדש. מהנדסי הממשלה, בעזרת פלוגת חיילים־סאַפּאֶרים, סללו אז את הכביש היורד מהשוק החדש לפיונטניצה, הוא ה„זיאַזד" (Zjazd) לשם זה הרסו כמה בתים עתיקים שעמדו על הגבעה משמאל הכנסיה האֶבאַנגלית ובתוכם „קוליגיום" (בית ספר גבוה) של התנועה הפיאַרית ואילו בניינים אחרים שהיו שייכים לכנסיה. הגבעה נחצתה לשתים ובאמצע נסלל הכביש החדש, שמראהו כעין תעלה, ועל כן קראוהו היהודים „די גראָבליע". משמאל לכביש החדש, על הגבעה, הוקם אחר־כך, בשנת 1898, בניין הגמנסיה הממשלתית הרוסית ואחריה התנוסס הגן היפה של חוצ'קו. מימין לכביש הוקמה שלשלת של בתים, שעברו אחר־כך לידי הפרקליט היהודי קולקין, ויצרה תוך זמן קצר כעין עיירה יהודית. „חצר קולקין הגדולה" — היתה קצה השלוחה של רחוב קשיוו־קולו, אשר גם הוא, מצדו, יצא מריבאקי ווז'יבודזקה.

בשנת 1852 נפתח בלומזה בית דפוס גדול של הפולני מרוצ'ק (Mroczek), היה זה בית הדפוס השני בתולדות העיר, כי דפוס ראשון נפתח בלומזה בשנת 1814, על ידי לינטיצקי. בדפוס מרוצ'ק היו גם אותיות עבריות ונדפסו שם עבודות קטנות, מסחריות, של יהודים.

בשנת 1855 עיכבו כמה בעלי־מלאכה את הקריאה בבית המדרש: אורחים עניים, עוברי־אורח וביניהם גם רבנים ובני תורה, מתגוללים ברחובות ואין מאסף אותם. ואז החליטו לבנות „בית הכנסת אורחים", כמנהג היהודים בערים רבות.

בשנת 1861 החל להכות גלים בפולין רוח המרד. בווארשה ובאילו ערי השדה קמו אגודות אַחווה של פולנים ויהודים, אשר חרתו על דגלם „אֶל אחד בראָנו". גורל אחד צפוי לנו מידי המשעבד הרוסי. בארגוני המחתרת שרוכזו על פי רוב בבתי הכנסיות, נטלו חלק פעיל יהודים רבים. באותה שנה יצאה פקודה מאת הצאר אלכסנדר השני להרשות ליהודים לגור בכל ערי פולין. על יסוד זה העלימו פקודות העיר עיניהם מיהודי לומזה שניסו לעלות ולהיאָחז ברחבי העיר. להלכה עדיין לא בטל הגיטו.

באותה שנה הראו היהודים את זיקתם הנפשית לפולין. מת בפאריס הסופר וההיסטוריון הפולני המפורסם יוֹאַכים ללוול. ללוול קנה לו שם גם בין היהודים ברעיונותיו על חופש עמים, על שווי זכויות גמור של היהודים בפולין החפשית, על התעוררות העם העברי שיקום ויבנה את מולדתו ההיסטורית, ארץ־ישראל וכיו"ב.

ביום כ' בתמוז שנת תרכ"א, מספר „הכרמל" בוילנה, התכנס כל הקהל היהודי בבית המדרש הגדול בלומזה ובנוכחות נכבדי הפולנים, כוהני דת ועסקני ציבור דרש הרב הד"ר ר' אפרים אדלשטיין בשפה הפולנית בשבח העם הפולני ומלחמתו למען שחרורו והזכיר בדברים חמים ונרגשים את נשמת יוֹאַכים ללוול וציטט כמה משפטים מתוך יצירותיו, שהרב הראה בהן בקיאות רבה. החזן ר' אברהם משה בלושטיין שר מזמורי תהילים ו„אל מלא רחמים" לנשמת ללוול. ההפגנה נגמרה בשירת שירים פולניים לאומיים וגרמה לקירוב הלבבות בין שתי האומות. אותו יום התנדבו כמה צעירים יהודים לגייסות המרד הפולני שבמחתרת.

העיר החלה להתרחב. העיריה קנתה מאת הכהונה

בניין הכנסת־אורחים בלומזה, הוקם בשנות 1855 — 56 והיה קיים כשמונים וארבע שנה, עד החורבן. הכיל בית תפילה, אכסניה לאורחים עניים ובית מגורים לשמש. הגבאי האחרון היה ר' שואל זימנוביץ'.

הקאתולית שטח אדמה גדול שהיה שייך לחברת בית החולים הפולני „שווינטי דוך" וסללה במקום זה כמה רחובות חדשים: רחוב ווייסקה, רמבלינה ואח׳. גם יהודים קנו שם מגרשים והקימו בתים. התרכז ישוב יהודי גם בסביבות השוק החדש, שהחל לקבל צורה חדשה: בתי העץ והצריפים הורדו ובמקומם בנו יהודים בתי חומה גדולים. המקום חדל לשמש שוק של רוכלים ותגרים, כמו השוק הישן והפך למקום טיול וטקסים. יהודים החלו גם להתיישב בצד הדרומי מערבי של העיר, בסביבות גן העיר בכוון לעיירה לומז׳יצה. אולם בעיקר הצטופף הישוב היהודי בסביבות הרחובות גלצ׳ינסקה, סנאטורסקה, ווז׳יבודזקה, בצד הצפוני מזרחי של העיר, וירדו לאט־לאט, דרך השוק הישן אל קשיוו־קולו, ז׳ונדובה מימין; דלוגה ודבורנה משמאל.

ב„הכרמל" (שנה ב׳, מס׳ 32, תרכ"ב) קובל מרה ר׳ צבי פרלה־מרגליות על שחיתות המידות בלומזה. להקל על המחסור במעות קטנות הוציאו להם כמה עשירים מוניטין, כלומר פתקים בחתימתם: בני גרושן וחצי גרושן. אולם בעלי המוניטין אינם רוצים לקבל חזרה ולפרוט לכסף ממש אלא פתקים טובים ובלתי מרופטים ומקומטים. והעניים מפסידים על זה הרבה, הסופר מעיר: הם גם נגד המשיח, כי אין משיח בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס, ועשירי לומזה מדפיסים אלפי פרוטות ללא סוף... הוא חותם: בשנת „הפרוטות אין מקחן מקח ואין ממכרן ממכר", לפ"ק.

הודות לרוח הליבראלית בהנהגת העיר החלו יהודים לתפוש גם עמדות חשובות במוסדות המוניציפאליים.

לפי חוקת פולין החדשה היתה גם ליהודים זכות בחירה למועצת העיר והסביבה. ביום 24 בספטמבר, 1861 (תרכ"ב) התקיימו בלומזה בפעם הראשונה בחירות למועצת הגליל (Sejmik). זכות הבחירה, לפי החוקה הזאת, היתה לשלוש מאות וששים איש נבחרים מכל הגליל. מהם נבחרו רק ארבעה אנשים יועצים: שלושה נוצרים ויהודי אחד. בשלוש מאות וששה קולות נבחר היועץ היהודי ר׳ ישראל משה נובינסקי, אזרח מכובד גם בין היהודים וגם בין הנוצרים, איש תעשיה.

בשנת 1865 נשרף בית החרושת, נובינסקי העתיק מאז את דירתו לווארשה. בעתונים גינו אז את מועצת העיר על אשר לא עזרה לנובינסקי להקים מחדש את בית החרושת שהיה לתפארת לעיר ולמדינה וגם מקור הכנסה ופרנסה.

בימי המרד הפולני בשנת 1863 לקח נובינסקי חלק פעיל ועזר למתמרדים (פובסטאַנ׳צי) בכסף ובהספקת מזון ובגדים. פעם גם החביא בביתו כמה מן המורדים והוא נתפס וקיבל עונש ומכות מאת הצבא הרוסי. (ראה „הכרמל" שנה ב׳, מס. 14, עמ׳ 106; הצפירה, שנה א׳, י׳ ניסן תרכ"ב).

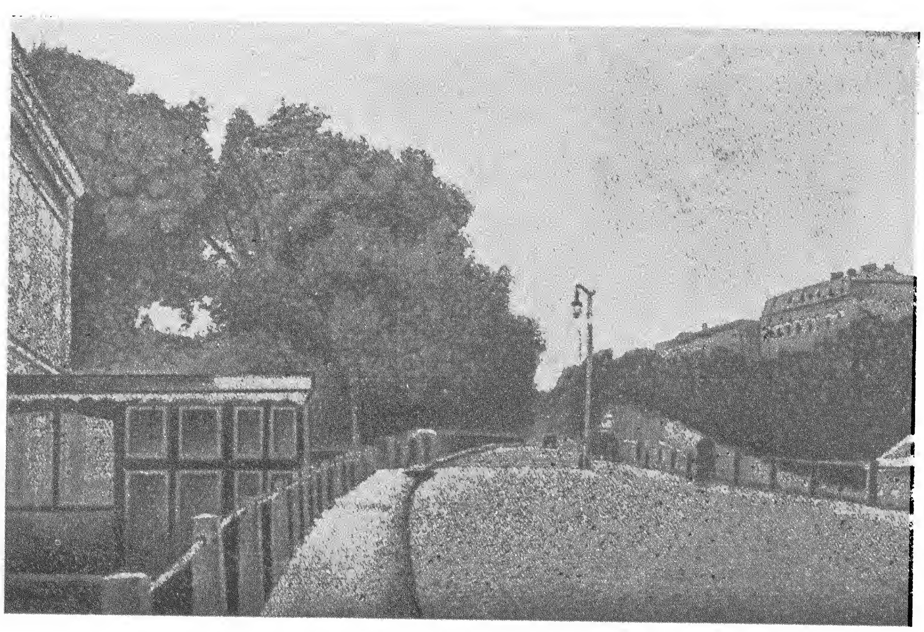
בשני לאוקטובר, 1861, התקיימו בלומזה בחירות למועצת העיריה. בין המועמדים היו גם כמה יהודים ונבחר מהם ר׳ יהודה ליב קויפמאן. שלשה אחרים נבחרו כסגנים למועצת העיר והם: ר׳ משה לייב קולינסקי שהיה חברו וידידו של ר׳ יהושע ילין בירושלים, ר׳ יעקב לווין ניימאנוביץ ור׳ נחמן טיקוצינר.

טו. משה מונטיפיורי בלומזה, 1846

בשנת 1846 עבר השר משה מונטפיורי את לומזה בדרכו לפטרסבורג, לא באותה הדרך שעבר בה לפני שנתיים הנסיך הרוסי אלכסנדר ניקולייביץ׳, כי אם בדרך הסלולה החדשה דרך הזיאזד, ופלוגה צבאית עוטרת אותו ומלווה אותו.

בואו לרוסיה להשתדל בעניין זכויות אחיו היהודים וכתב החסות וההמלצה שלו מאת המלכה הבריטית וויקטוריה הפריחו שמועות שונות בקרב היהודים ויצרו אגדות ומסורות רבות. בהיות לומזה העיר הגדולה הראשונה על אדמת רוסיה־פולין, בדרכו — עשו חשבון עסקני הצבור שבפולין שמונטפיורי ואשתו יהודית ומזכירו ד"ר לוי, ישבתו בלומזה שבתם הראשונה וינוחו כאן מעמל הדרך. ועל כן נהרו ללומזה מערים רבות להקביל את פני השר וגם להעיר לו אילו דברים שעליו לעמוד עליהם בשעת משאו ומתנו עם הצאר והשרים שלו.

מסורת חסידית מספרת: אותה שעה גזרה מלכות הצאר הרשעה על השטריימל בשבת. יהודי צריך לחבוש כובע רגיל ולא שטריימיל משונה כזה. קמה מבוכה במחנה: הייתכן? גדולי הדור חשבו ומצאו ששבת היא ראשי־תיבות שטריימיל במקום תפילין, בא רשע מרושע זה ואוסר עלינו? בא ר׳ יצחק מוורקה לרבי מנדל מקוצק ואמר לו: עד מתי נחשה, עת צרה היא ליעקב, נסע ללומזה ונתייצב לפני השר משה מונטפיורי ונבקשו על השטריימיל. לא הסכים ר׳ מנדל מקוצק. השר, אמר, לא יראה גזירה זו שאין לעמוד בה, יש גזירות יותר קשות. הלך ר׳ יצחק מוורקה לבדו. בלומזה קיבל אותו השר בסבר פנים יפות ובכבוד רב, אולם אמר

רחוב „זיאַזד" („גראָבליע"), שנחצב ונסלל בשנת 1845.

לו: כלום נצטווינו מסיני לחבוש „בער־מיצ׳ן" כלומר שטריימיל?

ובלומזה עשו הכנות רבות לקראת בואו של השר. פינו לו דירה נאה, הכינו מאכלים כשרים, לפי טעם השר ורעיתו, הקהילה הכינה לו „אדריס" על קלף והרב הזקן ר׳ בנימין דיסקין היה צריך בשבת לדרוש לכבודו בבית המדרש הגדול. אולם מחוסר זמן לא יכול מונטפיורי להעצר בלומזה אלא שעות אחדות. ראה קצת את העיר, קיבל משלחת הקהילה ושוחח אתם בידידות והרב ברכו שד׳ יהיה עם פיפיות שליחי עמך ישראל שלא יכשלו בלשונם.

ונמסור כלשונו וככתבו מה שמספר לנו על ביקור זה הישיש המופלג טוביה פנסטר, ששמע מפי אביו:

במוצאי יום השבת, בליל חורף, ישבו בביתנו שכנים ומכירים שתו טה וקראו את „המגיד" והנה מצאו שמה איזו דברים ע״ד ר׳ משה מונטיפיורי. ויאמר אבי כי הוא ידע את מונטיפיורי פנים אל פנים והפצירו הנאספים לספר את הדבר ונעתר אבי לבקשתם.

השם מונטיפיורי, אמר אבא, כבר היה מפורסם בעולם בשנות הארבעים אחר המעשה של עלילת הדם בדמשק שאז כידוע התיצבו מונטיפיורי והשר כרמיה לפני הסולטן ולפני הכדיוו והצילו את בני דמשק מעלילת שוא. והנה פשטה השמועה כי מונטיפיורי ורעיתו יהודית וסופרו המלומד הגדול ד״ר לווי נוסעים לפטרבורג. עת צרה היתה אז לישראל. חובת עבודת הצבא של עשרים וחמש שנה, גזירת הקאַנטוניסטים, כפיה של שמד וגירוש מן הכפרים והאמינו רבים כי רווח והצלה יעמוד ליהודים על ידי השתדלן היוצא ונכנס בחצר מלכים.

מסילות ברזל טרם היו בארץ ולפי מהלך נסיעתו צריך היה מונטיפיורי לעבור דרך לומזה. ה„דוזור" וראש הקהל בלומזה היה אז הגביר ר׳ ישראל משה נובינסקי, גבר אלים מדור הישן, רם הקומה ורחב הכתפיים וקולו שאגת אריה ואמרו עליו כי בשעה שר׳ ישראל משה עומד בשוק הישן ולוחש סוד כמוס באוזן חבירו שומעים את הסוד בשוק החדש. ר׳ ישראל משה כבר הכין משכן כבוד למונטיפיורי בביתו של ר׳ משה קולינסקי שהיה אז הבנין היותר נאה בעיר והשתדל בכל הדרכים למצוא תחבולה כדי לעכב את מונטיפיורי בלומזה לכל הפחות ליום אחד ובקש גם את שר הבי דואר לעזור לו בענין זה באמתלה פשוטה, כמו למשל, הסוסים אינם עוד נכונים ודרוש להמתין מעט. אבל השר השיב בקשתו ריקם באמרו כי יש צו חמור ממרום כי סוסים יעמדו תמיד נכונים למרכבתו של מונטיפיורי.

נסיעתו של מונטיפיורי לרוסיה נתנה חומר רב לאגדות והשערות שונות. אמרו כי מונטיפיורי כבר קנה את ארץ ישראל מן הסולטן וגם את היהודים מן הצאר והנה הוא בא עתה לסדר יציאת היהודים מרוסיה. גרתי אז בזאַרימבי וחפצתי גם אני לראות את פני האדם הגדול הזה. באתי ללומזה ושאלתי את גיסי ר׳ יצחק ספירשטיין מה נשמע? לעת עתה, השיב לי גיסי, אין אנחנו יודעים מאומה. מחכים לו בכל יום שיבוא, ודבר ברור יוכל להגיד לך ר׳ ישראל משה. נכנסתי לר׳ ישראל משה בביתו של קולינסקי. הבית היה מלא אנשים, היו שם הגבאים והשמשים מכל בתי המדרשים, ור׳ ישראל משה יושב על כסאו, מחזיק בידו גליון ולפניו עומדת המבשלת הסאַרווערקע הזקנה ומקשבת לדברי ר׳ ישראל משה הקורא לה מן הנייר דברים שהיו נראים לי תמוהים ובלתי מובנים:

זמן הבישול חמש שעות רצופות. קורא ר׳ ישראל משה בכוונה, כל שעה מוסכים כף אחת יין וכך וכך טפות שומן ואלה הם הסממנים הדרושים...

לפי הנראה באתי באמצע הקריאה ולא ידעתי במה הכתוב מדבר. רק מן השיחה של ר׳ ישראל משה והמבשלת הוברר לי הדבר.

יאריך ד׳ ימיכם ר׳ ישראל משה, אמרה הזקנה אחר קריאת ה„מגילה". בזמן שעשו פה משתה לכבוד ר׳ עקיבא איגר זכרונו לברכה שבקר את לומזה, וסבתי עליה השלום הגישה אל השולחן את ה„טייגאכץ" שהכינה בתבונת כפיה. אמרו כל המסובים כי מעולם לא טעמו מאכל מלכים כזה. סבתי שהיתה מלצרית מפורסמת לימדה גם אותי את מלאכת הטייגאכץ ואומרת אני לכם ר׳ ישראל משה כי אם יטעמו את המאכל הזה ילקקו כולם את אצבעותיהם.

מאמין אנכי בדבריך, אומר ר׳ ישראל משה, אבל מה לעשות. יהודי אנגליה רגילים במאכלים אחרים ומעשה התבשיל שקראתי לפניך מן הגליון מתוק לחיך מונטיפיורי, כך כותבים לי ואין לשנות.

הזקנה נפטרת ומתרעמת: מזמינים אותי לכל משתה ושמחה,

ר׳ יעקב משה פנסטר ורעיתו,

הוריו של ר׳ טוביה פנסטר. מפי ר׳ יעקב משה שמע הבן את הדברים הללו על ביקורו של מונטיפיורי בלומזה.

קורעים אותי ממש לגזרים, בר מצוה, תנאים, חתונה, והנה עתה מלמדים אותי להכין תבשילים משונים שאין להם טעם יהודי. הוי! הגיעו ימים...

בניגוד למלצרית הזקנה, היה לי נחת רוח בשמעי את השיחה הזאת. מכיוון שעורכים סעודה למונטיפיורי ובני לויתו הרי ברור הדבר שמונטיפיורי יתעכב פה ונזכה כולנו לראות אותו.

הנה כבר הכל מוכן להקבלת פנים, אמר לי ר׳ ישראל משה. גם מכתב הברכה להשר ר׳ משה מונטיפיורי מונח פה על השולחן.

המכתב הזה היה באמת דבר יפה מעשה סופרים בעלי כשרון שלא חסרו אז בלומזה. על גויל לבן, בכתב אשורי נהדר, אחרי השמות המוזהבים של ר׳ משה ויהודית, מקדמת קהלת לומזה את פני הפודה ומציל מונטיפיורי בברכת ברוך הבא בשם ד׳ ומבקשת אותו לבקר את בתי החסד והצדקה של קהילת ישראל. כל גוף הכתב מעוטר במסגרת של תגים ופרחים ובשולי הכתב, כעין רמז למלאכות השר ההולך לבקש רחמים על עם ישראל, נרשם הפרט של השנה שלקחו מתפילת מוסף של הימים הנוראים: „היה עם פיפיות עמך בית ישראל העומדים היום לבקש תחינה".

בדבר הפרט הזה של הכתב התהלכה בעיר בדיחה כזו: המורה הזקן שהבטיח לר׳ ישראל משה למצוא פרט נכון ומתאים להכתב הלך בערב מבית המדרש הביתה ובהיותו טרוד במחשבות דבר הפרט לא התבונן כלל כי רגלו הימנית צועדת על המדרכה והשמאלית על מרצפת הרחוב הנמוכה מן המדרגה ובבאו הביתה אמר לאשתו: את הפרט הדרוש מצאתי ברוך השם אבל דומה לי כי הייתי צולע מעט ולא אדע מה זאת... שלחו תיכף אחר חיים בער הרופא. הניחו את המורה במטה. חיים בער צוה לתת לחולה טה וסמי מרפא שונים והמורה שב ב״ה לאיתנו. והנה נעשו כאן שלשה נסים. המורה הזקן קם בבוקר בריא ושלם, שמו של חיים בער נתפרסם כמומחה בחכמת הרפואה ור׳ ישראל משה השיג את הפרט הדרוש.

היום קצר והמלאכה מרובה, אמר לי ר׳ ישראל משה, דמיתי כי הכל כבר בסדר והנה בא הדקורטור ואמר כי הווילון של פתח הכניסה אינו מתאים ליריעות החלון ודרוש להחליפו ואין להשיג בעיר ווילון אחר ושלחתי ציר מיוחד אל האדון מילברג בסצ׳יפאנקו אפשר ואשיג אצלו את הווילון הדרוש. ראשי עלי סחרחר. על פי ה„אסטאַפטה" האחרונה שקבלתי אפשר לחכות בכל רגע לביאתו. אל תישנו היום ליל שימורים הלילה הזה.

בצאתי מבית ר׳ ישראל משה ראיתי אור זרוע בכל חלוני בתי ישראל ברחוב ז׳ונדובה. אנשים יושבים ומחכים. ארכו לנו הרגעים וכדי לקצר את הזמן ישבתי את גיסי לשתות טה ולבלות במשחק השחמט. גיסי היה חריף במשחק זה, גבר עלי והביאני בין המצרים. דומה לי, אמרתי, כי המלכה שלי עומדת בסכנה.

למה לך מלכה בשעה שמחכים למלך ? קראה אחותי דינה שישבה אתנו יחד אל השולחן.

כמעט הביעה אחותי את הדברים האלה נשמע קול חצוצרה ושעטות פרסות סוס על מרצפת אבני הרחוב. היה זה הפרש הרץ לפני מרכבת הפוסט.

הנה הוא בא, קרא גיסי, נמהר אל הפוסט.

הרחוב כבר היה מלא אנשים נחפזים ורצים אל הפוסט. הבנין היפה של הבי דואר העומד עד היום היה אז המרכז של פלכי לומזה וסובלק יחד והתנועה הרבה של עוברים ושבים לא פסקה כאן יומם ולילה.

לפני חצר הפוסט עמדה מרכבה גדולה עם קבריאלט לפניה רתומה לששה סוסים, מרכבות כאלה אין רואים עתה יותר, ורכבים ומשרתים לאור של אבוקות בודקים את האופנים, מפתחים את הסוסים העיפים ורותמים סוסים חדשים. עוד לא ידענו אל נכון שזו היא מרכבתו של מונטיפיורי וגיסי נגש אל השר של הבי דואר העומד ומנצח על מלאכת הרכבים ושאל אותו מי הוא הנוסע ?

הלא הוא משה שלכם (Toć to wasz Mojżesz!) השיב לו שר הפוסט.

אז קרבנו אל המרכבה. דרך הדלת הפתוחה של המרכבה ראינו איש בריא עטוף באדרת שחורה ומרוכס עד הצואר בכפתורים גדולים. זה היה מונטיפיורי. לימינו, נשענת בכר, ישנה רעיתו יהודית לפי הנראה עיפה מעמל הדרך.

בתור הקבריאָלט ישבו הדר. לווי ועל ידו הרופא של מונטיפיורי. מסתכלים אנחנו בפני מונטיפיורי. גם הוא מביט בנו — ואנחנו לא נדע מה נעשה.

הבה ! נתן לו שלום, אמר לי גיסי, יהודי הוא כמוֹנו למה לנו צרמוניות !

אבל הפסיק אותנו באותו הרגע ר׳ ישראל משה שהופיע עם סגל חבורה של נכבדי לומזה. ר׳ ישראל משה נגש אל המרכבה, השתחוה ויקרא : ברוך הבא ! והושיט למונטיפיורי את מכתב הברכה. מונטיפיורי ירד תיכף מן המרכבה וסגר את הדלת אחריו לבל להפריע את מנוחת רעיתו יהודית, נגש אל ר׳ ישראל משה לחץ את ידו והודה לו על מכתב הברכה.

ראינו עתה את מונטיפיורי בכל הדרת קומתו. הוא היה משכמו ומעלה גבוה מכל האנשים שעמדו מסביב. הוא כבר היה כבן ששים אבל חסון ואמיץ כעץ רענן. כל צלם דמותו, קומתו הזקופה והדרת פניו הנדיבים עשו רושם של איש מורם מעם. גם הד״ר לווי ירד מן הקבריאלט. הוא דבר אשכנזית ואמר לר׳ ישראל משה כי בכל אוות נפשם חפצו לבקר את עדת לומזה אבל הדבר אי אפשר. הזמן דוחק ויקר כל רגע. ימסור נא ר׳ ישראל משה תודה וברכה לכל קהל עדת ישראל בלומזה. ומונטיפיורי קיים דברי הד״ר לווי ואמר בהברה הספרדית „לא נוכל להתמהמה". הדברים האלה שנה פעמיים „לא נוכל להתמהמה". עוד הפעם לחצו את ידי ר׳ ישראל משה נפרדו ועלו על המרכבה.

דמעות נראו בעיני הפרנס הזקן שכל כך טרח בשביל קבלת הפנים והנה כל עמלו לשוא. כל ההכנות לחגיגה נהדרה, קשוט הבית וסדר המשתה, הכל בכדי. הנחמה היחידה לר׳ ישראל משה היתה התודה של מונטיפיורי עבור כתב הברכה שקבל בחבה ואמר כי מתנה יקרה זו תהיה שמורה אצלו כזכרון יקר של עדת לומזה והפרנס שלה ר׳ ישראל משה.

המגרש הגדול לפני הפוסט כבר היה מלא אדם. הפרש החלוץ הרץ לפני המרכבה כבר הדליק את האבוקה להאיר את הדרך. הרכבים כבר ישבו בכרי הסוסים. שר הפוסט נתן אות, הריעה החצוצרה והמרכבה נעתקה ממקומה וברגע זה, והרגע הזה נשאר קבוע בזכרוני, התיצב הד״ר לווי בפתח הקבריאלט ויקרא : שלום יהודים ! ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים.

ברכות מאליפות נשמעו מתוך ההמון הגדול מסביב והמרכבה ירדה לאט במורד הכביש הסובלקי ונעלמה באפילת הלילה.

ספורו של אבא עשה רושם על המסובים והיו מספרים בשבחו של מונטיפיורי כל אותו הלילה עד שבא מוטיל בן ביתנו ואמר : רבותנו הגיע זמן של סעודת מלווה מלכא.

טז. יהודי לומזה במרד הפולני, בשנת 1863

ראשיתו של המרד פרצה בלומזה ב־15 בינואר 1863. פולנים צעירים נקראו לגיוס לצבא הרוסי. יהודים היו עדיין נטולי זכות אזרח ולא גויסו לצבא. במקום זה שלמו מס מיוחד. הטירונים הפולנים מילאו בהמוניהם את המשרד לגיוס ואת החצר. והנה באו לשם תועמלנים והסיתו את הצעירים להתמרד ולברוח. התעמולה נשאה פרי. הטירונים פרצו דלתות וחלונות, הכו וחבלו בשוטרים ובחיילים המעטים שהיו שם וברחו ליערות אל פלוגות המורדים. חיל המצב הרוסי בלומזה היה עלוב ודל : פלוגות אינוואלידים צבאיים בפיקודו של המאיור מוצ׳וקביץ׳ (Mociukiewicz). ביום 21 בפברואר שלחו הרוסים ללומזה פלוגה צבאית גדולה להשתלט על העיר ולהעניש את המתמרדים (Powstańcy). היא הכילה : 2 באטאליונים רגלים, 2 פלוגות קלעים, פלוגת חיל הנדסה (סאַפּאֵרים), פלוגת פרשים ומאה קוזאקים. הצבא התעלל בתושבים, שדד בחנויות ותפש דירות בעיר, בגרשו בלי רחמים את הדיירים — רובם יהודים. משלחת העיריה, בראשות ראש העיר יאדלינסקי, הכומר אנדרושקביץ׳ והסוחר ר׳ יהודה לייב קויפמן התיצבה לפני השלטונות ומחתה על החרמת הדירות וההתעללות באוכלוסיה, שאינה אשמה במרד.

מפקד הצבא הרוסי — גרש אותם מעל פניו. וזה הוסיף שמן למדורה. מנהיגי היהודים והפולנים עשו יד אחת — בהשפעת הכרוז של השלטון הפולני העממי מוורשה, („Rząd Narodowy") אשר פנה ליהודים כאחים למולדת אחת, כאזרחים שווים של השלטון החפשי שיקום ואשר לא יפלה בין יהודי לנוצרי. מבין הסוחרים היהודים נאספו כשלושים אלף זהובים פולנים, בגדים, פרוות וכו׳. נוסדה ועדה של נשים יהודיות אשר תפרו למורדים הפולנים כותנות — מן הבד שחילקה הנהלת הקהילה וסוחרי מאנופאקטורה. ד״ר אפרים אֱדלשטיין, הרב־הרופא, שעמד בקשרים עם מנהיגים יהודים בוורשה, עם המטיף מארקוס יאסטרוב, עם הרב הראשי של וורשה דוב מייזלס ואח׳ — היה מכנס בכל פעם את הקהל לבית המדרש הגדול ודורש לפניהם בעניין היום, מבהיר את המצב המדיני ומסיק מסקנה : כל יהודי חייב לעזור לעם הפולני להשתחרר מעול הכובש הצאר — בכסף ובגוף. הרב ד״ר אדלשטיין יסד גם ועדה סאניטרית בעיר, בהשתתפות הרופא הפולני וויצ׳כובסקי, שהכינה למען החיילים הפצועים והחולים מטות, עזרה רפואית ומזון.

באותה שעה התנהלו קרבות בסביבות המחוז ופלוגות פארטיזאנים פולנים התקיפו ממארב משמרות של הרוסים. פלוגת פארטיזנים מלומזה שמנתה 150 איש, ביניהם גם יהודים, התקיפה על יד הכפר ברז׳ניצה, כ־7 קילומטרים מזאמברוב, שיירות של הצבא הרוסי והרסו אותן. הרוסים נסוגו לזאמברוב ושם כילו חמתם ביהודי המקום, כי חשדו בהם שהם מרגלים והם שמסרו לפולנים על השיירות ביער ברז׳ניצה. בין המוכים היה גם הסבא של כותב הטורים האלה. ר׳ נחמן יעקב רוטברג, ז״ל, אשר שימש אמנם מורה־דרך למורדים הפולנים שבסביבת זאמברוב.

פלוגה שניה של רוסים חיפשה בכפר וויגודי קבוצת מורדים צעירים, 50 תלמידים מהגימנסיה הרוסית שבלומזה, ביניהם גם יהודים אחדים מלומזה והסביבה והשמידה את כולם. זה עורר את חמת ההמונים, והגיוסים לשורות המורדים הלכו וגברו. צעירים יהודים מהעיירות הסמוכות ידוובנה, סטאוויסק, קולנה ואחרות באו ללומזה, להצטרף לפובסטאנצים. הסופר ר׳ אליהו וולף מסטאוויסק, הנודע בשמו או״ר, מספר בזכרונותיו על לומזה היהודית שבאותם הימים : העיר כולה היתה כמרקחה. פעם השתתפו יהודים רבים בלוויתו של מורד פולני אחד שנהרג על ידי הרוסים. באה פלוגת קוזקים באמצע הלוויה, עלתה על המלווים, הכתה ודרסה בסוסים וכעשרה יהודים נפצעו. או״ר גם מספר על מעשה מגונה שקרה : צעיר

אחד מסטאוויסק הירש־בר היה מספק ציוד למורדים. פעם קיבל מקופת המורדים סכום גדול לקנות למענם בפרוסיה נשק ובגדים. אולם בהיותו מעבר לגבול ברח עם הכסף לאמריקה. זה עורר רוגז רב ושאט־נפש בין היהודים.

בסוף שנת 1863, בשני לדצמבר, נכנסה לומזה לפיקוח התליין הרוסי הנודע לשמצה, מוראביוב, שנקרא בפי העם „ווישאַטל" (Wieszatel). מוראביוב מינה למפקד העיר לומזה וסביבותיה את הגנרל הטאטארי גאניצקי, שבא ללומזה והטיל טירור על העיר. היטב חרה לו על אשר היהודים משתתפים יחד עם הפולנים במרידה והחל במאסרי יהודים, שהם כפויי טובה, לפי דעתו, ועבדים לעבדים.

כדי להתיצב לפני הציבור ולהודיע להם על שלטונו ונחת זרועו ציווה לאסוף את נכבדי העיר, יהודים כפולנים על הכיכר של הפוסטה (Plac Pocztowy) מקום מושבו, בבית המיוחד על יד הדואר לנסיכי רוסיה, שהיו נוהגים ללון בלומזה בדרכם מפטרסבורג לוורשה. על הכיכר חילקו את הקרואים לשתי קבוצות, יהודים לחוד ופולנים לחוד. ה„מאה" (Sotnia) של הקוזאקים קנתה שביתה על יד היהודים. באמצע הכיכר עמד גאניצקי. כאשר פתח הפופ הפראבוסלאבי בתפילה למען הצאר, פקד גאניצקי: „На колена!" לאמר: כרעו ברך! היהודים היו הראשונים על יד הנאגייקות של הקוזאקים ולכן כרעו ברך לראשונה, אחריהם כרעו גם הפולנים. הגנרל גינה את הפולנים ואיים להשמידם, אם לא יפסיקו במרד. ואתם היהודים, פנה לנכבדי הקהילה היהודית, אתכם אשלח לסיביריה ולתליה! כי אתם כפויי טובה ומבכרים את עול הפאנים מאשר שלטון צדק של רוסיה.

אחרי זה נאסרו כמאה וחמישים איש, לפי רשימה שהוכנה מראש, מהם למעלה ממאה יהודים, כמעט כולם בעלי השפעה, סוחרים ובעלי רכוש. המטרה היתה ברורה: גם להטיל פחד על היהודים, שהיוו כמעט רוב בעיר, שלא יתרועעו עם הפולנים וגם לסחוט מהם כספים. לאחר יומיים־שלושה הובאו ללומזה עוד אלף עצורים ובהם כמחצית יהודים.

בין העצורים היו שלושת מנהיגי היהדות בלומזה: הרב הד"ר אפרים אדלשטיין, אשר הוכה ונענה עד זוב דם, לעיני כולם, בעל בית החרושת לסוכר ר' ישראל משה נוֹבינסקי והסוחר הידוע נחמן טיקוֹצ'ינר. כ־30 יהודים מלומזה והסביבה נשלחו לבית הסוהר במבצר וורשה (ציטאדילה) וביניהם: פייוול מארקוס מסטאוויסקי, דרוזדובסקי, יעקב חוז'יק, יעקב באראַנובסקי, חיים באַיקביץ, יעקב סופינסקי ממאַלישווה, מאיר באנאך מדרוזדובה, אליעזר באַנאַך, ישראל קוֹלאַק, הולדאק יעקב מפוֹריטה ואח'. עשרות יהודים הועברו לכלא גרודנה וכמה — לסיביריה.

באמצע השוק הישן בלומזה נתלה היהודי מקוֹלנה זאַביאַלביץ' ישראל, שמילא תפקיד של ז'אנדרם בצבא המורדים. גופתו נטמנה בשדה, בדרך לזאַמברוב. עם גופות הרוגי מלכות פולנים אחרים. ביום ב' בנובמבר, 1916, הקימו הפולנים מצבות על קברות ההרוגים ההם וביניהם גם על קבר זאַביאַלביץ'.

לרגל המגיפה שפרצה בעיר ובבתי־הכלא — שחררו את הד"ר אֶדלשטיין והטילו עליו לארגן עזרה רפואית בעיר. יתר 2 העצורים נובינסקי וטיקוֹצינר שוחררו לאחר כמה שבועות בערבות.

לאחר דיכוי המרד וביצוע המאסרים הרבים ירד דכאון בעיר. התקווה שתלו היהודים באחוות הפולנים נתאכזבה מהר. האינטליגנציה הפולנית הגרה לחוץ־לארץ ואלה שנשארו פנו עורף ליהודים שראום „בני־ברית" רק לעתים בצרה. האיכרים הפולנים שנעזרו דווקא על ידי הרוסים שרצו לנתקם מעל השפעת הפאנים — ראו שוב ביהודים מתחרים, מוצצי־דם וכו' והשתדלו, להפך, להבאיש ריחם בעיני הרוסים.

ובינתים החליטו השלטונות הרוסים שיש צורך דחוף להכניס רוסיפיקציה לעיר. וכתוצאה הוחלט בפטרסבורג ינואר 1867, להוציא את הווייבודזטבה מיאגוסטוב (Augustów) ולחלקה לשתים: פלך סובאלק ופלך לומזה. עם החלטה זו הועברו ללומזה מאות פקידים רוסים על משרדיהם ולשכותיהם, הוכנס צבא רוסי קבוע ואתו — חבר קצינים וחיל־קבע עם משפחותיהם. העיר קיבלה על ידי זה גוון רוסי. השפה הרוסית נעשתה שפת השימוש בבתי המשפט ולשכות המסחר, במשרדי הציבור והשלטון. החגים הלאומיים הפולנים אוסרו. הדגל הפולני נאסר להשתמש בו. חגי רוסיה הלאומיים הונהגו חובה בעיר. בתי הספר והחדרים היו סגורים באותם הימים, הדגל הרוסי בן שלושת הצבעים התנוסס מאז על כל בניין בחגי בית רוֹמאַנוֹב ובלילות היו חייבים האזרחים להדליק נרות בחלונות הפונים לרחוב.

אולם עם זה פרח הישוב היהודי. היהודים הסתגלו מהר לרוסים, אף כי זכויות לא היו להם. עם שלטון הגוברניה באו לעיר ספקים, שתדלנים, עורכי־דין, מורים לרוסית, קבלנים לבניין בתים, נוספו חנויות, נפתחו בתי מלון ומסעדות למען אלה הבאים מערי השדה למשא ומתן בגוברניה, בתי־דפוס, בתי שולחני לחילופי כספים וכיו"ב. בגימנסיה הרוסית נוספו תלמידים יהודים, שבאו לפעמים גם ממרחקים, עם זה עלה גם כבוד הקהילה. נוסדו מוסדות עזרה ותרבות וביניהם הוכשרה הקרקע לישיבה מרכזית, כראוי לעיר גדולה, שמשכה אליה מאות תלמידים מקרוב ומרחוק.

ר' דוד יעקב ילין מלומזה

(חלוץ הציונות המדינית, בשנת 1863)

בעצם ימי המהומות והמרידות בפולין, קנה לו תושב לומזה, ר' דוד־יעקב ילין, שם עולם בדברי ימי ישראל. ר' דוד־יעקב, יהודי משכיל ושומע כמה שפות אירופיות, כאב את כאֵב עמו שנמצא בפולין בין הפטיש והסדן, בין שבט הצאר הרוסי וזעם העם הפולני. קשה היה להמוני היהודים בפולין המתמרדת לעמוד מן הצד, ואוי להם מן הרוסים שהתנקמו בכל יהודי שנתן ידו למרד ואבוי להם מן הפולנים שרצו לראות את כל היהודים בשורות הלוחמים והתומכים במאבקם נגד הצאר. הגיע הזמן, החליט ר' דוד־יעקב ילין, שהמעצמות הגדולות באירופה תעזורנה לעם הקטן והנרדף, ליהודים, לגאול מחדש את ארצו, ארץ־ישראל וירושלים.

לשם זה הכין תזכיר בכמה שפות ושלחו באמצעות משרד הנציב הרוסי בממלכת פולין למלך צרפת נאפוליון השלישי, למלך רוסיה, אלכסנדר השני, למלך אוסטריה, פראנץ־יוסף הראשון, ולמלכת אנגליה, אליזבט.

אין אנו יודעים מה היה גורלו של התזכיר בכל אחת מהממלכות הללו ובלי־ספק עורר תשומת לב. התזכיר נשמר בארכיבון של תעודות פולין: Archivum Akt. Dawnych No 897: „Memoryal Dawida Jankla Jelenia z Lomzy, w sprawie Jerozolimy i Palestyny". (ארכיבון תעודות עתיקות,

מס' 897: תזכיר דוד־יעקב ילין מלומזה, בשאלת ירושלים וארץ־ישראל).

הארכיבין נחרב בימי הפצצת וורשה, במלחמת העולם השניה, וכנראה נשרפו כל תעודותיו. העתק התזכיר נמצא בישראל ונעשה בידי ההיסטוריון והחוקר דר. נ. מ. גלבר מירושלים. מפיו גם קיבלנו ידיעות אלה שיפורסמו בספרו של הנ"ל, בכרך א' „שאלת ארץ־ישראל בועידות השלום 1818 — 1920".

יז. 1864 — 1904

היחס הליברלי שבין מועצת העיר והחברה הפולנית ובין היהודים בלומזה פג, בעודו בוסר. היהודים החלו להסתגל לשלטון הרוסי, למדו שפת המדינה וגם הוציאו את לחמם מהצבא והשלטון. הפולנים שהיו רגילים לראות את היהודים משועבדים אליהם לא יכלו להשלים עם הרעיון שהיהודי פונה בכל דבר לשליט הרוסי. והרי גם מובן הוא, שלא יכול היה היהודי להרגיש עצמו משועבד תחת עול רוסיה יותר מאשר תחת עול פולין, שעה שהפולני מצא את עצמו עובר מחירות לעבדות.

והשליט הרוסי, אף כי ביכר בענייני עסק או קבלנות את היהודי על הפולני — זכויות אזרח לא נתן ליהודים, ובזה גם עזרו לו הפולנים שהעידו שעדיין לא הוכשר האזרח היהודי להיות שוה אל הנוצרי. ובאותה שעה הלא התלבטו בכלל במיניסטריון הפנים בפטרסבורג: לתת ליהודי זכויות ולדרוש ממנו חובות אזרח או קודם לדרוש ממנו חובות אזרח ואחר־כך להעניק לו זכויות? והיהודים הסתגלו לכובש הרוסי והמשיכו בחינוך המסורתי ובאורח החיים הקודם, והרוסים כמעט שלא התערבו בחיי הקהל הפנימיים. ואם יצאה פעם איזו גזירה, להנהיג „שקאָלעס", לדרוש מהרב שידע את שפת המדינה, להנהיג בחדר לימודי חול, לא לגלח את שער האשה בליל נשואיה וכיו"ב — ידעו תמיד לקדם את פני הרעה בתפילה, בשתדלנות ובדורן.

בשנת 1878 החלו לבנות את בית הכנסת הגדול בפינת סנאטורסקי־גלצ'ינסקי (על דבר בית הכנסת ידובר להלן, בפרק מיוחד). לאחר שנתים יצא ה' „איש פלוני וכהן" בכתב קטיגוריה ב„המליץ":

„ראש הקהל אינו מוציא את כספי האֶטאַט בצורה יעילה: בתלמוד תורה אין סדר, הילדים יחפים ורעבים. חיילים יהודים מתגאלים בפת־בג המלך ואין דואג להקים להם „קעסל־כשר", כלומר מטבח כשר לחיילים.

„אין מוסד לגמילות חסדים. זקוק יהודי לכמה רובלים לביסוס עסקו או לקנות מכשירים למלאכת ידו — ואין לו כל מקור להלוואה. לרגל מחלוקת נפסק גמר בניין בית הכנסת — ואין גם מקום הגון להתפלל. מצב ההשכלה ירוד. לומדי תורה רבים בעיר אולם מעטים יודעי ספר, וכל קורא „אהבת־ציון" של אברהם מאפו, ואפילו אינו מבין בו — משכיל ייקרא. ומי שהוא משכיל אמיתי ירדפוהו באף" („המליץ", 1880.12.23).

רק בשנת 1888, אנו קוראים בעתונות, התכנסו עסקני ציבור ויסדו חברה גמילת־חסדים, עם בית מדרש שלה — ללוות לנצרכים סכומי כסף לפי משכון. אותה שנה נוסדה גם חברה „לינת הצדק" — שהמשיכה את קיומה עד קץ הקהילה.

בשנת 1889 נעשה דבר גדול — ונוסדה ישיבה גדולה בעיר, כמתכונת הישיבות הגדולות והמפוארות בליטה. עליה נייחד את הדיבור בפרק מיוחד.

בשנת 1892 חנכה קהילת לומזה את בית הקברות החדש שקנתה והכשירה בכביש העולה לזמברוב. בית הקברות הישן, שהיה קיים מהמאה החמש־עשרה נתמלא עד אפס מקום והשלטונות אסרו לקבר בו מתים. הראשון שנקבר בבית הקברות החדש היה יהודי מזאמברוב, גיסו של דוד אופנברג, שמת בלומזה בבית החולים. אילו ימים לנו שם כמה יהודים, כדי לא להשאיר את המת לבדו, עד אשר נוספו אליו עוד נפטרים. השמירה בבית הקברות הישן היתה בידי אשה אחת ידועה בשמה באַלאַבאַנצ'יכה. היא נהגה להדליק נרות כל ערב שבת ב„אהלי" הצדיקים.

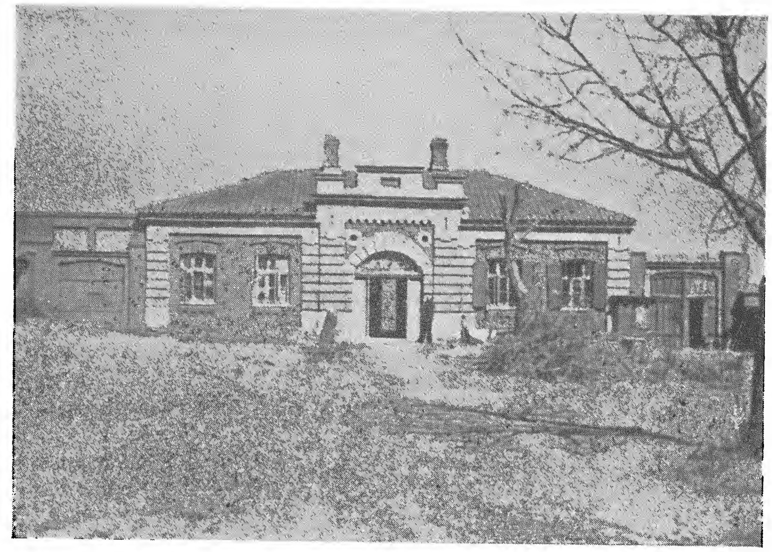
בשנת 1892 נהרס הבניין של הקולגיום הפיאַרי ובמקומו הקימו את הגימנסיה הרוסית — מקום משיכה גם לנוער יהודי. תחילה נרשם מספר מסויים של תלמידים יהודים בגימנסיה, והממשלה כאילו רצתה בזה לקרב יהודים לכנפי התרבות הרוסית ולעשותם גורם רוסיפיקאטורי. אולם הרבנים ונכבדי העדה הביטו בעין רעה על הורים אלה, כי החניכים הצטרפו לחלל שבת בגימנסיה וגם אם שוחררו מכתיבה בשבת, הרי החינוך שם היה נוצרי והרחיק אותם מהיהדות. ועל כן פחת מספר הלומדים היהודים שם.

באותה שנה הקימה ממשלת רוסיה בית סוהר מרכזי גדול בלומזה, קרוב למחנות הצבא. בית סוהר זה מוניטין יצאו לו ברחבי פולין ורוסיה עד היום: „הבית האדום". היה שם נרדף לכבילות חופש האדם ולשעבודו, כעין באַסטיליה בזעיר אַנפין. עשרות רבות של מהפכנים יהודים ריצו את עוונם מאחורי שער ברזל זה, מלבד עבריינים מסוגים אחרים.

לפי המיפקד הרשמי של תושבי לומזה בשנת 1895/6, היו אז בלומזה 20578 נפש, ביניהם 15890 קבועים, 4596 — אזרחים לא קבועים, כמו פקידים שבאו זמנית למלא שליחותם. יהודים היו בעיר 9822, קאתולים 8932, פראבוסלאווים 1386, פרוטסטנטים 407, תתרים ואח' 29. בתי ספר ממשלתיים היו רק שלושה, עממיים — בני שתי מחלקות. בית ספר יהודי לא היה בכלל. החדרים לא הובאו בחשבון, כי בעת המיפקד חששו המלמדים מ„עין רעה" ובעצת הרב דמתא „לא תחבו את אפם" במיפקד ולא נודע איפוא על קיומם. רופאים היו בעיר 5, בהם 2 יהודים. מיילדות — 8, מהן 6 יהודיות. בתי מרקחת — 2, שניהם נוצרים. בתי החרושת לסבון, שיכר, לבינים, מברשות, שבע טחנות הרוח — היו של יהודים. בעלי המלאכה בעיר: חייטים, סנדלרים, תפרים, נגרים, מסגרים, נפחים, רצענים, עושי עגלות — 80%—90 של יהודים היו. מאפיות הלחם — כמעט כולן בידי יהודים.

בעיר התאכסנו: גדוד פרשים (דראַגונים) „וולינסקי" (מס' 17), שני גדודים רגלים: ביאַלוזרסקי (מס' 13) אולוניצקי (מס' 14). כפופים להם: שני גדודים רגלים שהושכנו בזאמברוב: לאַדוז'סקי (מס' 15) ושליסלבורסקי (מס' 16), בריגדה IV של תותחנים (אַרטילריה) וכמה „מאות" (Сотни) קוזאקים בערי הספר, וגדוד שומרי הספר (Обезщики) ועל ידו בית־ספר צבאי של ילדים רוסים עזובים, יתומים ואסופים, שבסיסו היו בפיונטניצה.

הכנסות העיריה היו בשנה זו 38518 רובל והוצאותיה 37036 רובל. הכנסות הקהילה היהודית ממסי הקהילה (אֶטאַט), מס הבשר, קרקע, בית הקברות, נדרים ונדבות וכו' היו 4376 רובל. בכסף זה שלמו לרבנים, למורי ההוראה, לעוסקים בבתי

הכניסה לבית הקברות החדש.
בית הקברות נחנך בשנת תרנ״ב (1892).

הקברות, לשמשים, תמכו בבתי התפילה (כי ברובם החזיקו אלה את עצמם), בתלמוד תורה, „הכנסת אורחים", „ביקור חולים", „השגחת יתומים" שנוסדה באותה שנה ועוד. כל אלה החזיקו אמנם את עצמם על ידי חברות מיוחדות ששילמו להן תרומה חדשית או שבועית והקהילה רק עזרה להן.

בשנת 1897 נסתם הגולל על פרשה כאובה אחת בחיי הכלכלה היהודים. הממשלה הקימה במקום סמוך לתחנת הרכבת, שקמה אחר־כך, בית חרושת גדול לי״ש, לפי חוקת המונופול. שנים רבות התלבטו שתדלנים יהודים והתרוצצו במשרדי הממשלה בלומזה, בווארשה ובפטרסבורג לבטל את „גזירת המזיגה" — כלומר: החוק שאסור ליהודי למכור יין ויין־שרף באכסניות שעל פרשת דרכים, בכפרים ובעיירות וממילא אסור גם להם להכין את משקה היי״ש. בזה נחתך הגורל של המוזג היהודי וקופח חלק הגון של פרנסת היהודים בלומזה וסביבתה שהיתה עשירה בבתי משרפות לי״ש, כמו דרוזדובה, צ׳יארנוצ׳ין, וונסוס, דובז׳אלובה, ועוד ועוד. לאחר שנה, בראש השנה לאזרחים, שנת 1898 חינכו בלומזה ברוב פאר את בית המונופול הראשון ומובן שיי״ש נשפך אז כמים.

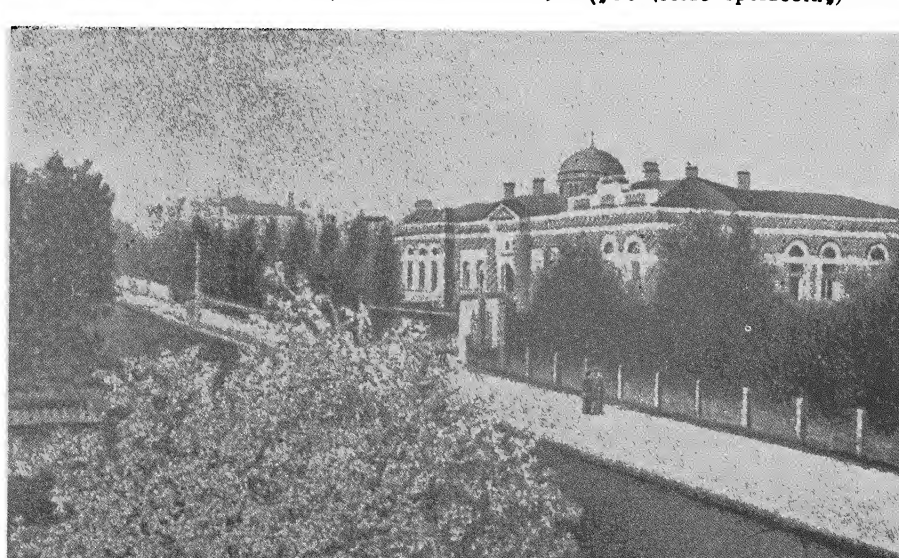
משרבה ההכנסה של „המונופול" בעיר וחוצות העיר היו מלאים תמיד שכורים, חיילים כאזרחים, כי יין המלכות היה זול ושווה לכל נפש — התכנסו נכבדי החברה הרוסית ובשיתוף פעולה קלוש עם הפולנים והיהודים יסדו את החברה לפיכחות („Общество трезвости") שעליה היה להילחם במרץ בשיכרות. החלט להשפיע על מוכרי הי״ש, הנוצרים כמובן, לא למכור יי״ש לילדים, לחיילים, לתלמידי הגימנסיה; לא למכור בבת אחת כמויות גדולות, כי אם בקבוקים קטנים ובינוניים.

הממשלה מצידה הראתה „ג׳סטה תרבותית נאה" והבטיחה אחוז ניכר מהכנסות „המונופול" בעיר לצרכי ציבור. ואמנם בשנת 1900 החלו להקים בכספי המונופול לי״ש את „בית העם" („Народный дом") אולם לאספות, שעשועים, קונצרטים, מועדונים לבריג׳, ביליארד, ריקודים וכיו״ב. ועל ידו פארק נאה לטיולים.

בשנת 1898 היה „פרוספריטי" בלומזה. הממשלה החלה לבנות בדרך העולה לשניאדובה בתי קסרקטין לצבא וכאן נפתח מקור פרנסה לקבלנים יהודים, בעלי המלבנות, נגרים, נפחים, מסגרים, ספקים, בעלי בתי מלון, סתם חנוונים וכיו״ב.

על סף המאה העשרים החלה תנועה חזקה בקרב הפולנים להוציא את המסחר והמלאכה מידי היהודים. החלו כבר אז לצאת בסיסמאות: „נוצרי קנה אצל נוצרי". עוד בשנת 1894, אנו קוראים ב„המליץ" (1894.9.1) על האנטישמיות החודרת במסחר ועל הנסיונות לפתוח חנויות נוצרים. בשנת 1902 אנו מוצאים כבר בלומזה „סינדיקאט של חקלאים" (Syndykat Rolniczy) ומטרתו היתה שקופה: כל מיצרכי האיכר: כלי עבודה, ציוד של זרעים, תלבושת, כלי בית וכו׳ ישיג האיכר בסינדיקאט. את תבואתו יביא האיכר לסינדיקאט וזה יקנה אותה ממנו. אמנם האיכרים ידעו כולם את הסוד שבחנות יהודית ישיג את אותו הכלי במחיר זול יותר ואולי גם מאיכות יותר טובה. גם מחיר לתבואותיו שילם לו היהודי יותר גבוה מאשר הנוצרי, ולכן המשיכו לקנות אצל היהודי שחנויותיו היו פתוחות לפניו בשוק.

בשנת 1902 ניסו השלטונות הרוסים גם לפקח על „החדרים" היהודים בלומזה — מודיעים ב„אחיאסף" של שנת תרס״ג. מנהל מחלקת החינוך (דירקציה) של הממשלה קרא אליו את הרב ואת ראשי הקהילה והציע לפניהם: „מלמד" צריך להיות בעל השכלה של בית־ספר עממי, בן שתי מחלקות. ללמוד בחדר רק 6 — 8 שעות ביום. ללמוד את שפת המדינה וחשבון ע״י מורים מומחים, למנות מפקח מיוחד על „החדרים" היהודים — לדאוג שכל זה יישמר על ידי המלמד, ש„החדר" יהיה נקי ולא יכיל יותר תלמידים מהמספר הקבוע לו וכד׳. גם „גזירה" זו בטלה. הרב ובעלי הבתים לא העיזו לדחות את זה, אולם הסתמכו על חוקה כללית ארצית לכל „החדרים" שבפולין, העתידה לצאת. וחוקה כזו — כל כך מהר לא יצאה, כי לא נמו ולא ישנו השתדלנים והעסקנים בצרכי ציבור לבטל או ל„סחוב" כל הצעה מעין זו.

בית העם („נארודני דום")
ועל ידו הגן (פארק)

הבית הוקם בשנת 1900 בלומזה מהאחוזים המעטים שממשלת רוסיה הפרישה לשם זה מהרווחים הגדולים שהכניסו לה חנויות הי״ש (מונופולים).
בימי פולין העצמאית הפך הבית לבי״ס גבוה למדידה וליערנות.

יח. שנת 1905

התנועה המהפכנית ברוסיה הכתה גלים בפולין שראתה במיגור הצאר פתח תקווה לשחרורה. התעוררו גם הפועלים היהודים שקופחו בחברה גם כיהודים וגם כפועלים. בלומזה פעלו כבר באותה שעה ארגון ה„בונד" וארגון „פועלי־ציון"

חיים רומאצקי בעבודת פרך
הכה על הלחי בשנת 1905 את שר המשטרה פון פראנקנשטיין על אשר לא הצדיע לכבוד הדגל האדום בשעת אחת ההפגנות של „הבונד". נאסר ונידון לעבודת פרך, לסיביריה. ברח משם לאמריקה.

וכמה יהודים היו גם חברים בארגוני המחתרת הפולניים, אנרכיסטים, או חברי פ.פ.ס. (ארגון פועלים פולניים).

ואין פלא ששנת 1905 אותותיה ניכרו למדי ברחוב היהודי בלומזה. פרצו מדי פעם בפעם שביתות פועלים במקצוע זה או אחר לשם תיקון מעמדם, קיצור שעות העבודה והעלאת השכר. בראש התנועה המהפכנית בלומזה היהודית עמדו כמה אינטליגנטים שהדריכו וחינכו את הנוער למהפכה, כמו, בלה בוגאַצקה, נואמת המונית ברוסית ופולנית, האחים שטיינסאפיר, חניכי הגמנסיה הרוסית, גולדה דיסקין, נכדתו של ר' נוח איצ'י הדיין, אשר סבה העיד עליה: לו השלים ניקולייקה עם נכדתו היה שם קץ למהפכה, בן הרב מלכיאל טננבוים, מוטל ביאַלי, אשר יסד חוג של בחורי ישיבה בחדר עלייתו ולימדם פרק בכלכלה מדינית, בנו של הד"ר כצנלנבויגן (מאשתו הראשונה), הסטודנט מייזל, בנו של המשגיח בישיבה, ר' ישראל לייב ואח'.

רוח המהפכה חדרה גם לישיבה ומרתפיה, ששימשו כרגיל מקומות לימוד והפכו עכשיו תאים פוליטיים ו„בורסות".

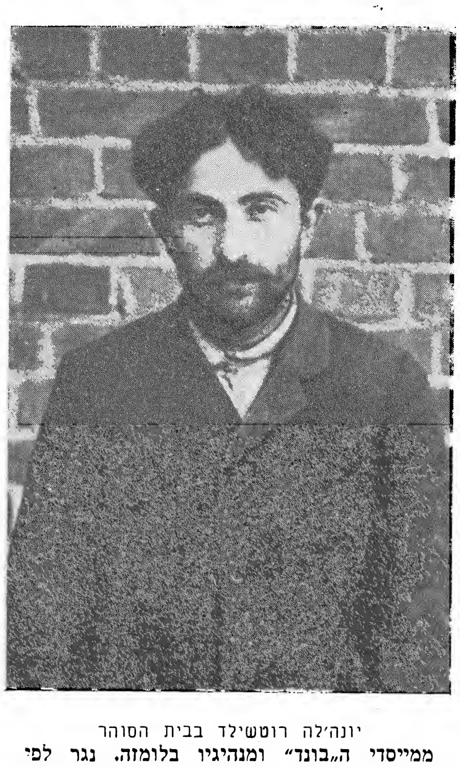
ופעם סיפרו בעיר — נודע למשגיח הישיבה הנ"ל ר' ישראל לייב אגולסקי, שבאחד „המרתפים" בטלים הבחורים מלימודם. מיהר לשם ומצאם מנהלים אספת־עם. הרים עליהם קול צעקה, אולם אחדים הקדימו וקשרו את ידיו ורגליו ושמו לו מגבת בפיו — עד סוף האספה...

בלומזה תוכנה אז התכנית, בהשתתפות המהפכן הפולני יוזף פילסודזקי לשדוד את הקופה של הבנק הממלכתי בוויסוקי־מאזובייצק וכאן גם בוצעו כמה מעשי טרור, כגון רצח השוטר המשומד. על ידי בחור יהודי מהסביבה, סטירת לחי לשר המשטרה פון פראַנקנשטיין, באמצע הרחוב, על ידי חבר ה„בונד" חיים רומאַצקי (כעת באמריקה) ועוד. מספרים, שפעם החליטו האַנאַרכיסטים היהודים, שהיו זקוקים לכסף, לערוך אֶכספּרופּריאַציה על מחלק המכתבים הרוסי, שהיה ידוע בין היהודים בכינויו „מרדכי יושקה", בשעה שהוא הולך לחלק את המחאות והכסף לפי הכתבות. בראש המתנפלים היה אחד מוהל (החזיק אחר שנים רבות, בימי הכיבוש הגרמני את המזנון ב„התחי"). ההתנפלות על הפקיד היתה ברחוב קרוטקה, במסדרון בתו של טוביה ברמן. מרדכי יושקה התגונן וגם הרים קול צעקו נסו המתנפלים, ומוהל הספיק רק לנשוך לו חצי אצבע בהיאָבקו עמו. המתנפלים ברחו לאמריקה.

באותו זמן פרצה גם שביתה בגימנסיה. התלמידים הפולנים, שהיו כמות ניכרת, דרשו לימוד חובה של השפה והספרות הפולנית. כשלא הסכימה לזה ההנהלה הכריזו שביתה. התלמידים היהודים היססו זמן־מה והחליטו לא להיצטרף לשביתה מכיוון שאין דרישת הפולנים קשורה אל רעיונות המהפכה וגם מפני שהתלמידים הפולנים לא התיעצו קודם עם היהודים. השביתה נגמרה בכשלון, אולם על התלמידים היהודים יצא הקצף.

הפועלים היהודים בלומזה אירגנו שביתות בעיירות יידוואבנו ובנובוגרוד, השתתפו בהפגנות הסוציאליסטים הפולנים, תלו דגלים אדומים על בניינים ממשלתיים, הדביקו כרוזים על הקירות ויצרו רושם כאילו כל תנועת המהפכה בלומזה והסביבה היא מעשה ידי יהודים.

ככבל רוסיה דוכא המרד גם כאן. רבים מהנוער ברחו והיגרו למדינות הים. לא מעט גם נתפסו וריצו עוונם בבית

יונה'לה רוטשילד בבית הסוהר
ממייסדי ה„בונד" ומנהיגיו בלומזה. נגר לפי מקצועו. טבע בבוג, בתאונת־דרכים בדרכו לוורשה, 8 באבגוסט 1934.

הכלא, בציטאַדלה שבווארשה ובערבות סיביריה. שלטון הצאַר הכביד עוד יותר את אכפו, אולם שנת 1905 השאירה חריש עמוק בלב היהודים בלומזה עד כי היתה למשל: „השנה החמישית" („דאס פינפטע יאָר").

מו״ל ביאַלי

בן עשירים ומראשוני האינטליגנטים בלומזה שנספחו לתנועת הפועלים היהודים. ממייסדי ה„בונד" ומנהיגו. פרנס הקהילה וחבר במועצת העיריה.

יט. 1906 — 1914

לאחר המהפכה — נרגעו הלבבות, אולם חלה התעוררות בחיים היהודיים.

ארגוני הפועלים המשיכו את פעולתם, אם כי בסתר. התנועה הציונית הלכה הלוך ופשוט בעם ובכמה בתי מדרש וב„חברות" נראו מטיפים לציון. בשנת 1908 נוסדה אגודת הציונים הצעירים „התחייה" — שפרשה את מצודתה על לומזה והסביבה ונשאה את דגלה ברמה עד חורבן הקהילה. האינטליגנציה המתבוללת הלכה אמנם לרעות בכרמי זרים אולם כאשר יסדה קבוצת משכילים את „הזמיר" — מועדון לתרבות, לאמנות ולשעשועים — ריכז גם חלק מהמתבוללים סביבו. „הזמיר" אירגן מפעם לפעם הצגות של חובבים כמו „יאנקל דער שמיד", לפרץ הירשביין, „דער אייביקער וואַנדערער" של אוסיפ דימאָוו, נשפי חנוכה ופורים בהשתתפות תלמידי בתי הספר, מסיבות לספרות ואמנות וכיו״ב.

בית־הספר העממי הרוסי לילדי היהודים, בהנהלת זוסמאַנוביץ׳, התמלא והיו צריכים לפתוח מחלקות מקבילות אמנם רוב התלמידים היו ילדות, כמקובל אז.

בגימנסיה לבנים ולבנות בלומזה, תחילה לא ניצלו היהודים את האחוז המגיע להם לפי המספר הכללי של התלמידים (פרוצנט־נורמה) אולם על ידי המגע היום־יומי עם השלטונות, בעקב האספקה לצבא שהיה כולו בידי היהודים וכיו״ב — גדל גם הצורך בחינוך תיכוני זה בקרב האוכלוסיה היהודית והמיכסה לאט־לאט נתמלאה. כן גם נהנו מזכותם של יהודי לומזה כמה תלמידים יהודים מערי השדה וגם מערים רחוקות אשר שם הגדישו היהודים את האחוז המגיע להם. והיו גם מקרים שיהודים הכניסו על חשבונם ילדי נכרים לגימנסיה, כדי להרים ע״י זה את אחוז המתלמדים ולזכות גם את בנם בחינוך זה.

„בבית הספר למסחר" הפולני למדו יותר יהודים, כי הכניסה היתה יותר קלה וגם שיחררו את התלמידים היהודים מכתיבה בשבת.

באמצעות יק״א נוסד בלומזה בית־ספר לחינוך מלאכה לילדי היהודים והקצו בו מקום רחב להשכלה כללית, עברית ורוסית. גם בחדרים בתלמוד־תורה ובישיבה הונהג לימוד שפת המדינה. אולם זה היה כלפי חוץ. כלפי פנים זלזלו בזה ושילמו למורים יותר בעד השעות שלא לימדו.

בשנת 1906, כשיצאה הפקודה על בחירות כלליות לדומה הממלכתית — הוטלו הפעם גם היהודים בבחירות ובלומזה, כביתר הערים, באה תסיסה קצת ברחוב היהודי. בבתי התפילה התקיימו אספות ובהם דנו בעניין הנבחרים היהודים. היו שדרשו להצביע בעד המועמדים הפולניים, מפני דרכי שלום, אולם רבו המתנגדים לזה בגלל האופי האנטישמי של ועד הבחירות הפולני, ממחנה האֶנד״קים אחר כך.

מחלקה של בית הספר העממי הרוסי לילדי היהודים.
במרכז: המנהל זוסמאַנוביץ׳, לימינו המורה לוינסקי יששכר ולשמאלו המורה שרשבסקה.

חברי „הזמיר״ שהשתתפו בהצגה „יאנקל דער שמיד״ (יעקב הנפח)
שורה א׳ משמאל (עומדים): וולוביץ׳, סורקיס, — קליין — — —. שורה ב׳ משמאל (עומדים): כ״ץ — הינדה רוטשילד — ניימוביץ׳, משה גולדמן; שורה ג׳ משמאל (יושבים): — מנדל צ׳יחאַנוביץ׳, לוסטיק, זילברנאַגל, זוסמאַנוביץ׳ — — רוחלין.

להקת חובבי הבמה ב„הזמיר״
שורה א׳ עומדים (משמאל): — — — ויליאמובסקי, זילברנאגל, קארבובסקי — ילין —. שורה ב׳ יושבים (משמאל): יעקב פיונטניצקי, דר. שמעון גולדלוסט, יעקב זוסמאַנוביץ —.

הרופא ד״ר הרמן כצנלנבוגן
עם שלושת בניו, בטיול לרווה היום בעגלת החורף שלו — לפני 50 שנה, בערך.

העיר חולקה לקוריות. תושב המשלם לא פחות מ־96 רובל שכר־דירה לשנה — היתה לו זכות הצבעה. אל קוריה א׳ השתייכו הרוסים, ה„שמנת״ שבחברה. אל קוריה ב׳ היהודים — לפי מספרם. לקוריה ג׳ — שאר התושבים.

לבחירות לדומה השלישית בשנת 1910 אושרו בלומזה, לפי הרכב האוכלוסיה 1166 בוחרים. המיעוט הרוסי — היו לו 270, אף כי מספרם הגיע רק ל־2795 נפש. היהודים שמספרם היה 12334 נפש — היו להם 448 בוחרים, ושאר התושבים פולנים וגרמנים, 12542 נפש — 448 בוחרים. בוחרים אלה היו צריכים לקבוע מקרבם 50 יועצים שהם־הם יבחרו אחר־כך בצירים ל„דומה״: 17 יועצים רוסים, 28 — פולנים ורק — 5 יהודים.

גם בבחירות לעיריה יכלו היהודים להציע מועמדים משלהם, לפי תנאי האבטונומיה (Samorząd) שפולין קיבלה מאת הצאַר — אולם היהודים ויתרו על זכותם זו, מפני דרכי שלום...

פקידים יהודים בממשלה לא היו. יהודים שהצטיינו במלחמת רוסיה־יפן הוענקו באילו זכויות: יכלו להיות שוטרים, בתנאי שגם בשבת ימלאו תפקידם, מוכרי יי״ש בחנות „המונופול״ או שמשים באיזה בית פקידות. בלומזה היה ספר יהודי זקן שקיבל צלב גיאורגי במלחמת רוסיה־תורכיה, ולכן קראו לו „משה קרעסט״ (משה צלב). בזכות זו נתקבלה בתו לגמנסיה הרוסית, בלי כל תשלום. משומדים אחדים עבדו במשרות מכובדות בממשלה ומהם מי שהיה סופר עברי אורי קובנר (אחי חותנו של הד״ר פרלמן), שימש פקיד במשרד האוצר (פאַלאַטה) עד יום מותו, והוא גם נקבר בלומזה בבית הקברות הפראבוסלאבי. היו גם אילו שוטרים ובלשים משומדים — אולם החברה היהודית התרחקה מהם.

ועד „התחייה״ בלומזה בשנת 1916
עומדים (משמאל לימין): נ. פיורקה, קאווקביץ׳, משה גולדמן, מתתיה ביכהנדלר, חיים־יצחק גלינקה, אסנה רז׳וטקביץ׳, יעקב ברוכאנסקי, יעקב כאפירשטיין, חיים רוטשילד, יהודה אנוביץ׳, צינוביץ׳, פינחס קוואשני; יושבים (משמאל לימין): בוטקובסקי, ב. מ. מארקביץ׳, יעקב קאווקביץ׳, אברהם דאמוביץ׳, יעקב פיונטניצקי, נפתלי וויינברג, בוברובסקי.

כ. מלחמת העולם, 1914

המלחמה הוכרזה בלומזה, כבכל רחבי רוסיה ביום תשעה־באב, ב־31 ליולי, 1914. בעיר הוכרז תיכף מצב צבאי — מכיוון שהיא רחוקה מן הגבול הגרמני כ־30 קילומטר. וכבר ביום ב׳ לאחר צו הגיוס הביאו ללומזה שני חיילים גרמנים שבויים והעבירום לראווה בכל העיר. באותו יום פרצה הפגנה של פאַטריוטים רוסים שעברו דרך רחובות העיר בדגלי הלאום ותמונת הצאר ושרו שירים פאַטריוטיים. יהודים ופולנים לא השתתפו בהפגנה, אולם נשמעו קריאות נגד היהודים. הפולנים ידעו להחניף לשלטון ולשסות את הצבא ביהודים ה„מרגלים" והאשמים בכל המלחמה. לעיר הגיע קורפוס של הגוואַרדיה הרוסית. מצד אחד באה פרנסה לעיר. החיילים הוציאו הרבה כסף בחנויות היהודים. מחירי המכולת האמירו מיום ליום. כל אחד השתדל להכין לו מלאי של קמח, סוכר, תפוחי־אדמה וכד׳ וזה גרם להפקעת שערים. החזית התקרבה קצת לעיר ובכל לילה נשמעו יריות התותחים. הגיעו לעיר פליטים יהודים מיידוואבנה — עיירה שנחרבה כולה ולמעלה משנה שימשה חזית לשני היריבים — מנובוגרוד, מכפרים רבים ומעיירות הספר. בעיר החלו דואגים לסידורים. פתחו בעזרת הקהילה ובתמיכת „ארגון ערי רוסיה", „ועד טאטיאַנה" (על שם בת הצאַר) ואח׳ מטבחי חינם לפליטים, דאגו לעזרה רפואית וסאניטארית, אכסניות בבתי כנסת ובבתים פרטיים וכו׳ ולאחר איזה זמן שלחו אותם לפנים רוסיה. בתי הספר, וכמה מוסדות ציבור הפכו בתי חולים צבאיים זמניים. הפצועים קיבלו עזרה ראשונה ונשלחו לפנים רוסיה. הרכבת שהגיעה עד צ׳רווני־בור — כשני מילים מלומזה — הוארכה עד לומזה אולם רק לשימוש צבאי.

כמה פעמים נאסרו יהודים חשודים בריגול, בקניית חפצים מהצבא וכו׳ ובכל פעם השתדלו נכבדי העיר, וביניהם חברו של סגן הגוברנטור, איצ׳וק ביליקובסקי, הרב גורדון בעצמו ובכבודו ואח׳ להעיד על כשרות הנאשם ועל הטעות שבדבר, ולא פעם הצילו יהודים והורידום מהגרדום.

רב העיר ערך בבית הכנסת הגדול עצרת־עם פאטריוטית, ובמעמד מפקד הקורפוס הגוואַרדי וכמה קצינים ופקידים גבוהים, ביניהם גם ראש העיר הצולע. הרב נאם ברוסית וקרא את העם היהודי למסירות ונאמנות למולדת רוסיה האדירה והתפלל לנצחון נשק הצאר. מאות יהודים גוייסו לצבא, ויצאו למערכת המלחמה. אלפים עזבו את העיר ויצאו לפנים רוסיה, לביאליסטוק או לעיירות הקטנות, שאינן נקודות איסטראַטגיות בעיני האויב.

בשנת 1915 החלו מבקרים את לומזה אוירונים ביום וצפלינים בלילה. תחילה הפציצו נקודות צבאיות, וגם בזה החטיאו את המטרה, כי ברצותם לפגוע בצבא שנהר דרך הזיאַזד, פעם בשבת בבוקר, פגעו דווקא בבית התפילה הגרמני העומד על ידו. פעם, בפרוס הפסח זרקו פצצות על יד בית הכנסת הגדול ונהרגו כמה יהודים. ואז החלה מנוסה מן העיר.

בסוף יולי 1915 החלה הנסיגה הרוסית הגדולה. הגרמנים צלחו את הנאריב בכמה נקודות והתבצרו. הרוסים נסוגו מנקודה לנקודה והשאירו אחריהם אדמה חרוכה. בראשית ימי אבגוסט של אותה שנה היתה לומזה מקום הבינים ליריות. הרוסים התבצרו מהעבר השני של העיר, מצד גלצ׳ין־כביש זאמברוב ולוֹעי תותחיהם ירקו כדורים מעל גגות העיר ולא פעם נאחז כדור באיזה גג או ארובת־עשן וגרם לחורבן. האוכלוסיה הסתתרה במרתפים ובקומות הנמוכות של הבתים. משהתקרב זמן הנסיגה מלומזה — התנהגו הרוסים ג׳נטלמנית והמפקד הצבאי האחרון קרא אליו את נציגי הפולנים והיהודים ויעץ להם ליצור תיכף ומיד מיליציה אזרחית שתפקח על ענייני העיר בשעת המעבר, בין מלכות למלכות ותמלא תפקידי משטרה.

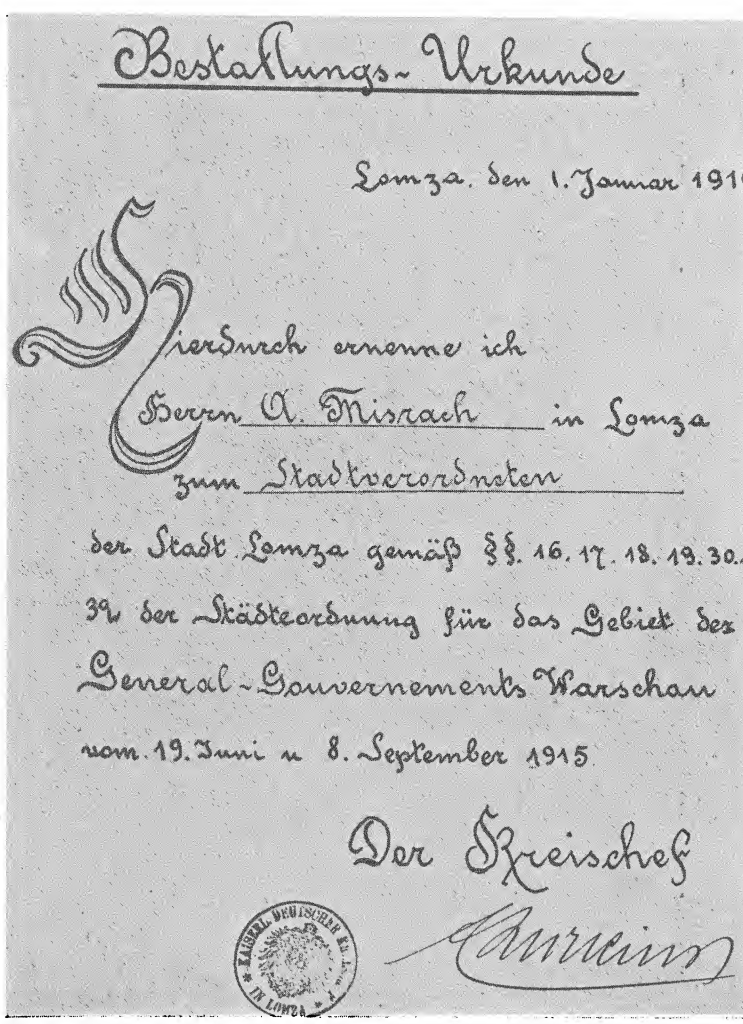
אף כי היהודים לא היו מיוצגים במוסדות המוניציפאַליים — התעוררו כאן למלא תפקיד אזרחי חשוב בשעה זו. גם הפולנים שפחדו מפני הגרמנים, פן יראו אותם אוהדי רוסיה, הסכימו שהיהודים ייעשו שליחי הציבור והיו מוכנים להתחלק אתם במשרות ובתפקידים שווה־בשווה. נוסד ועד אזרחים (Komitet Obywatelski) ובראשו הועמד אחד בעל אחוזה עשיר על יד העיר, וויצ׳ינסקי. חברי המיליציה ענדו פסים מיוחדים על שרוולם ומקום ריכוזם היה המאגיסטראַט. אור לאחד־עשר באבגוסט, 1915, חזקו היריות מעל לעיר. הרחובות התרוקנו מאדם ורק במסדרונות עמדו אנשי המיליציה והשגיחו משם על הרחוב. מדי פעם בפעם הסתנן איזה חייל רוסי, שיכור או מחפש "דיווקי", או סתם מפגר ואנשי המיליציה החזירוהו לידי המפקדה הצבאית האחרונה. בחצי הלילה, לאחר כמה הפצצות ממושכות נסוגו הרוסים, ותיכף אחרי זה נכנסה לעיר פלוגת חלוץ גרמנית וקצין בראשה. פנו אל המאגיסטראַט וקראו לאחראי שימסור להם בדרך שלום את „מפתח העיר". כשלא מצאו מפתח כזה, ביקש מפתח סמלי, ומסרו לו — לפי עדות כמה מאנשי המיליציה —

כיבוש לומזה על ידי הגרמנים

שיירה (אובוז) של הצבא הגרמני הכובש עוברת את הרחוב הארוך (דלוגה) אל כיוון השוק הישן.

את מפתח בתי הכבוד... ולא עברו שתים־שלוש שעות וגדוד צבא גרמני פלש לעיר והחל להשתכן בבתים. ביום 8 בספטמבר הטילו הגרמנים קונטריבוציה של 60 אלף רובל על העיר. ראש ועד האזרחים היה אז סטאניסלאוו קורציוס. הגרמנים עצרו מבין היהודים והפולנים בני תערובת ואיימו שירה יירו, אם העיר לא תכניס למועד הקבוע את הכסף. הפולנים שיתפו את היהודים חלק כחלק, והכסף נתקבל במועדו. עכשיו החלה שורה של החרמות והגבלות. קודם כל החרימו הגרמנים את כלי הנחושת שבבתים — וכאלה היו בעיקר אצל היהודים — ואת ידיות הדלתות. כמה יהודים קברו את כלי הנחושת שלהם אולם יד הגרמנים השיגה וגילתה את המטמורה במכשיר מגנטי. החל רעב ללחם, כי הגרמנים הוציאו מן העיר ומהכפרים סביב את כל מלאי התבואה, אריגים, עורות, בעלי־חיים וכו׳. העיר נדלדלה, החלו לחלק לחם לפי מנות. כל אחד קיבל מנת לחם זעומה וטעמו היה תפל, כי הכניסו נסורת עצים, תפוחי־אדמה, תירס וערמונים. גם לפי הכרטיסים לא הספיקה המנה ונתהוו תורים ארוכים ללחם. חולים, לפי אישור רופא, קיבלו לחם לבן. הנפט אָזל ובמקומו השתמשו בקאַרביד ונרות. במקום סוכר השתמשו בסאַחארין, וגם זה השיגו בקושי. הורגש מחסור בבגדים, נעלים, פחמים. קצת הקלה ראו היהודים בעבודות הביצור שגייסו אליהן הגרמנים אלפי אנשים — אף כי בתשלום מועט. מבצרי העיר (הפורטים) שהיו מופנים קודם כלפי

Bestallungs-Urkunde

Lomza, den 1. Januar 1916

Hierdurch ernenne ich Herrn A. Misrach in Lomza zum Stadtverordneten der Stadt Lomza gemäß §§. 16. 17. 18. 19. 30. u. 32 der Städteordnung für das Gebiet des General-Gouvernements Warschau vom 19. Juni u. 8. September 1915.

Der Kreischef

IN LOMZA

כתב־מינוי

לומזה, 31 בינואר 1916.

בזה הרינו ממנים את האדון א. מזרח בלומזה לראש משטרת העיר לומזה, בהתאם לסעיפים 16, 17, 18, 19, 30, 32 של תקנות הערים לשטח הגנרל־גוברנאמנט ווארשה, מיום 19 יוני ו־8 ספטמבר, 1915.
שר המחוז

גרמניה — נהרסו בחלקם והופנו כלפי רוסיה. נסללו כבישים חדשים בדרכים המובילים לקוי הגבול.

המיליציה הפכה למשטרת חיל הכיבוש. כמה יהודים תפשו בה עמדות מפתח, כמו: סג״ל, סנדלר, מנדל גלינקה, קוז׳יצקי, קוואַשני, קולומבוס, מוטל ז׳ודקביץ׳, ראַדוואַנוביץ׳ ועוד. הם הוציאו לפועל פקודות המושל הצבאי, החרימו סחורות ופיקחו על ענייני העיר. אחד מחברי הכבוד של המיליציה, העסקן הידוע ר׳ אברהם מזרח, מונה שלא ברצונו ראש המשטרה בלומזה. והנה מה שסיפר על זה ה׳ מזרח:

כמה ימים לאחר שנכבשה לומזה בידי הגרמנים — בא לביתי חייל גרמני ורובה בידו האחת ומכתב על שמי בידו השניה — בידים רועדות אני פותח את המכתב והנה: התמנות! אני מהיום, כתוב במכתב, ממונה לראש המשטרה בעיר לומזה, עלי להופיע ולקבל תפקידי זה בשעה זו וזו בבית המושל. זמן רב הרהרתי על התמנות זאת, היה תמוה בעיני: מדוע דווקא בחרו בי? הלא אני רק נוטר פשוט מטעם וועד העיר, הלא ישנם גם מפקדים שהם ראויים יותר לאותה המשרה, ועד היום הזה איני יודע ידי מי היו בזה...

ואני יושב בכורסה של המושל הקודם, הגוברנאטור בארון קורף... אני היהודי — שלא חלמתי אפילו לקבל משרת משמש על יד הבארון, הנני בעצמי בארון. האין זה חלום? לא, זוהי עובדה. הצצתי בראי לראות אם אני הוא היושב פה... אני ולא אחר. אני נגיד ומצווה, מקבל פקודת שלטון מקצין גרמני וביחד עם זה אני מספק עבורם כל מיני מצרכים כמו אכילה ושתיה, כרים וכסתות, מטות, שולחנות וכסאות. בקיצור, כל דבר שמתחיל באיזו אות שנמצאת ב„אלפא ביתא״... תוכלו לשער את מצבי. נתתי צו להביא שמיכות עבור הגרמנים. השוטרים הפולניים הלכו להחרים שמיכות דוקא מהיהודים ואילו השוטרים היהודים לא העיזו לקחת מהגויים...

המושל הראשון הגרמני, גנרל זקן, מת בזרועותי — אחזתו צנה — ונוכחתי לראות מה פירושו של „ולא יחם לו״, שנאמר על מלכנו דוד...

עבר עלי שבוע בתפקידי, אני מרגיש כבר את עצמי שליט מלידה ומבטן — אני פותח חרצובות רשע — ואני אוסר פושעים... מציעים לי שוחד — ואני דוחה בבוז וברחמנות... מה אני, השוטר הרוסי פראנקשטיין החאַבאַרניק? מה, אני אבייש את השם יהודי? בעד תמימות זו שלמתי לבסוף ביוקר. פעם תקפני גועל נפש בעבודתי זו ופעם קרו לי דברים מבדחים. הנה בא הנוטר הפולני פראַנצקביץ ומוביל אתו צעירה פולנית. בא לחדרי ומציג אותה כיצאנית. היא בוכה שלא עברה כל עבירה רק הוא בעצמו מציק לה... מתוך כבוד לאנשי המשטרה צויתי לאסור אותה ליום אחד... גועל נפש.

פעם בא הנוטר היהודי קולומבוס ואתו יהודי נבהל, בעל בית. קולומבוס מאשימו בסטירת לחי לשכנו — ותוך כדי דיבור נכנס השמש ר׳ בנימין ולוחש לי באזני שהרב גורדון מבקשני לענשו. כידוע היה הרב גורדון עומד לצד עניים כדין וכדת, „בית דין — יד עניים הם״, ופקדתי לאסרו. בית מאסר מיוחד היה בבית העיריה שבככר הישנה, לחטאים קלי ערך... בערב נודע לי מבני משפחתי שלא כ„צעקתה״ באה אלי — והוא חף מפשע. הלכתי בעצמי עוד באותו ערב ושחררתיו. כשנכנסתי, מצאתי את האסיר שלי קורא פסוקים מתהילים: בין השאר שמעתי: הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש וכו׳... תקפני מוסר כליות. (איני קורא אותו בשמו, מפני שבניו נמצאים היום בתל־אביב).

פעם הביא לפני שוטר פולני את החצי־מטורף שמואל, מה חטאו? הוא ישן בגן העיר וכמעט שקפא מקור, הוא מביט עלי ורועד מקור ומפחד. ואאההבת... ואאההבת... „מה אתך?״ אני פוחד שלא אוכל לצאת בקריאת שמע מפני שאיני מבטא כראוי ואאההבת.... פקדתי להובילו לחברה ש״ס...

בסוף שנת 1915 התפרק הועד האזרחי. שר המחוז של צבא הכיבוש ווילקינס, מינה ראש שלטון העיר גרמני, ד״ר לאַנגרהאַנס וכסגנו את הפולני וול. סוכוז׳בסקי. אליהם צורפו ארבעה לאווניקים (יועצים): דר. ש. גולדלוסט, הירש אַפשטיין (יהודים), אל. כריסטובסקי, אנטוני קוברסקי (פולנים). אל מועצת העיריה נתמנו 23 איש, ביניהם 10 יהודים והם: מוטל ביאַלי, הרב י. גורדון, דוב גלצ׳ינסקי, י. יפה, ד״ר י. קארבובסקי, ג. קולקין, אברהם מזרח, מ. אורלובסקי, י.

„גדוד עבודה" יהודי בימי הכיבוש הגרמני
פועלים יהודים בלומזה סוללים דרכים לרכבת, כשכובע שרד חבוש לראשם (האחרון, בעמידה, מצד שמאל, הוא ניימוביץ' א. חבר המערכת של ספר הזיכרון).

חוטורסקי וא. דאַמוביץ'. כראש העיר נתמנה פראַנצ'ישק חריניאֶביץ. כוח־שלטון מיוחד לא היה להם, כי הצבא הגרמני היה השליט והם רק מילאו את הוראותיו. קצת טפלו בענייני תזונה, בחלוקת התבואה שנשארה לפליטה, — לאחר שוד הגרמנים, ברשיונות ליבוא מגרמניה, כמו: סבון, גפרורים, גריסים, סוכר וכיו"ב. באותו זמן נפתחה בלומזה צרכניה ראשונה יהודית ברחוב ז'ונדובה 18, בהנהלת ר' יחזקאל וויינברג והקלה קצת בענייני הספקת מזון ליהודים. בעיר שרר רעב. ובכל זאת היו ימים אלה „תור הזהב" ליהודי לומזה. הגרמנים הרשו כל פעולה תרבותית, לפתוח אגודות ומועדונים, ספריות, שעורי־ערב, קואופרטיבים וכיו"ב. והנוער ידע לנצל יפה את הזכויות הללו. ואז נפתחו לרווחה שערי „התחיה", שהיתה לא לגאלית כל השנים, נוסדו ארגוני פועלים ומועדונים, במות, ספורט, שעורי השתלמות והרצאות.

כא. פליטים בלומזה

באותו זמן התרחקה החזית מפולין והמצב נעשה יותר בטוח. אולם בפולסיה עדיין לא נגמרו הקרבות. מסיבות אסטראטגיות וגם מפאת המחסור באספקה החליטו הגרמנים להוציא משם את האוכלוסיה העירונית — קרי היהודים! — ולהעבירה לערי פולין המרוחקות יותר משם. ולומזה היתה, איפא, מרכז לרבבות יהודים, שנעקרו ממקומות מגוריהם, כמו בריסק, פינסק, טאֶליכאַן, חומסק, באַראַנוביץ', מוטילי, סטולין ועוד. בלומזה החזיקו אותם במחנה ריכוז, בבתי הקסרקטין שנתרוקנו ושם עברו דיזנפקציה חמורה. משם חילקו אותם לעיירות שמסביב.

אף כי המחסור גדל אז בלומזה, ארגנה הקהילה עזרה ענפה לפליטים במזון ובגדים. אלה שנשארו בלומזה — דאגו להם לקורת גג, עבודה, חינוך וכו'. ואף אחד לא אמר צר לי המקום. נוסד בית מחסה לילדות הפליטים ומטבח זול. וראוי לשבח חיים־יצחק גלינקה, שהשקיע הרבה עמל ומסירות למטבח זה. אל פליטים אלה שבאו מרחוק נוספו גם משפחות רבות של פליטים מקרוב: מיידוואַבנו, נובוגרוד, אוסטרולנקה ועוד, ישובים שנחרבו או ניזוקו בימי הקרבות. והציבור היהודי דאג להם וחלק אתם את הפרוסה האחרונה. אילו גבאי צדקה, כמו אברהם גולדברג (אברהם בייגער), חיים־חאַצקל וורונה, משה פיונטקובסקי ואחרים היו מכריזים מדי פעם בפעם על מגבית למזונות, הסקה ומלבושים למען הפליטים והקהל נתבע ונתן. והרי מה שכתבה על מפעל זה, אחת הפליטות שגדלה והתבגרה וגם קנתה לה שם בלומזה, הגב' מנוחה הילפרין:

בצדי הדרך של הכביש בואכה שניאדובה, במרחק שני קילומטרים מהעיר, עולים ומזדקרים מאחוריה, מאחורי גדרות־תיל, בתי מידות גבוהים ואדומי־לבנים; דומים הם לצללים אפלים ומחרידים, והם מתפשטים על פני חצרות רחבות כשדי־בלהות. קסרקטינים אלה של צבא הצאר משמשים עתה בתי מגורים בשביל רבבות יהודים גולים מפולסיה. כאן מצאו להם מקלט יהודים מפינסק, לוהישין, פוהוסט, זאגורודסק, טאליכאַן, באַראַנוביץ', סטולין, טרבני, רובל, הורודוק; קאזשאַז, יאַנובה, קוברין, בריסק ועוד.

רבבות רבות מלאות וגדושות משפחות גולים ונודדים יהודיים מגיעות אלינו מדי יום ביומו. ימים על ימים הוסעו עלובים אלה על פני ערים ועיירות כשהם רעבים וצמאים, עייפים ורצוצים כל עוד כוחם בם עד שהגרמנים הורידום לבסוף על אדמת לומזה.

המשפחות היהודיות המועטות הדרות כאן בפרבר ממול לקרסקטין, באים וקרבים אל פסי הברזל ורוצים להביאנו בצל קורתם ולהשיב את לבנו בקצת חמין, אולם הגרמנים אינם נותנים להם להתקרב אלינו. יהודי לומזה עומדים עדיין זמן רב ליד בתיהם הנמוכים ובעינים דומעות הם מלווים את כניסתנו לתוך הקסרקטינים.

למחרת, לאחר שהתאכסנו כאן בין שאר פליטים־גולים, שכבר ישבו בקסרקטין זה חדשים מספר, בקרה אצלנו משלחת מטעם הוועד

פליטי מלחמה בלומזה
קבוצת פליטים מפינסק, טליכאַן, באראנוביץ', בריסק ועוד שאוכסנו בדירת „התחייה".

היהודי בלומזה ובאה בדברים עם נציגנו. היא רשמה את מספר כל הנפשות למשפחותיהן ומיד פתחה במגבית כדי להחיש לנו עזרה וסיוע. ובראש וראשונה החלו לדאוג לדתיים שבמשך כל טלטולי הדרך הרבים והמיגעים לא טעמו טעמו של תבשיל וניזונו רק ממנת הלחם הזעומה שהגרמנים הקציבו להם ביד קפוצה.

איסור חמור חל על האוכלוסין האזרחיים לגשת אלינו, לפיכך, בהיותנו מבודדים בידוד גמור ללא כל מגע עם העולם מחוצה לנו, עומדים היינו יומם שעות על שעות מאחורי גדרות־התיל ומהרהרים בגורלנו המר, ובלילות אפלים וארוכים ללא שנת — מתהפכים ומתגלגלים היינו על יצועי הקש שלנו.

והנה בבוקר לא עבות אחד, מצאנו ליד הגדר פתק מגולגל בצורת סיגריה, שעבר מיד ליד. ובפתק סיגריה זה, שהנוער הלומזאי הגניבו לתחומנו היה כתוב לאמור: „בגדר שמאחורי גורן השחת הוצאו שני קרשים, יצא נא דרך שם אחד הפליטים בשעה פלונית. ומשעבר אחד מאתנו בזחילה במקום המסומן ובשעה המדוברת, ראה שני בחורים ובחורה אחת עומדים לפניו. מיד מיהרו יחדיו לעיר, כדי לקחת מבית המורה „וישובאַטה" חבילת מזון ומלבושים. מאותו היום ואילך נשמנו קצת לרווחה והיינו נעלמים כפעם בפעם, זוגות זוגות, בחשאי ובאימה גדולה, אם כי תוך אחריות ופחד רב, והולכים העירה.

וועד העזרה היהודי גילה אז פעילות רבה לטובת הפליטים ועמד במגע תמידי עם השלטונות הגרמניים, כדי לדעת את מספר הגולים. אחד מבאי כוחו היה יוצא לתחנת הרכבת או לקסרקטין ומביא עמו צרכי אוכל, נפט ורפואות. הוועד דאג קודם כל לשיכונן של המשפחות. עם בואנו ללומזה כבר מצאנו בה מטבח להזנת הפליטים, אך ראש דאגתו של הוועד היתה נתונה להמציא לכל אחד מהפליטים עבודה המתאימה לו לפי מקצועו וכושר עבודתו. רובי הנוער עבדו בעבודות צבוריות שונות: בכבישים, בגשירת גשרים שבין לומזה — אוסטרולנקה ובייחוד ליד נוביגרוד. גם אנשים פרטיים נתנו ידם למפעל סיוע זה ועשו כמיטב יכלתם כדי להקל על סדורם של הפליטים; ייזכר כאן ר' אברהם גולדברג „אביהם של הפליטים", שהקדיש מכוחותיו וממרצו לסידורם של אלה. הוועד פתח מעון בשביל ילדי פועלים, שהיו כל היום עד 5 שעות בערב תחת פקוחם והשגחתם של מורים ומחנכים. הילדים בגיל ביה"ס סודרו במוסדות החנוך: בתלמוד תורה, בחדר מתוקן, בביה"ס הפולני־יהודי ובגימנסיה של ד"ר גולדלוסט.

כב. הצהרת הגרמנים על עצמאות פולין

ברביעי בנובמבר 1916 הוזעקו פתאום ראשי היהודים בעיר, הרבנים וכמה עסקני ציבור לבוא חגיגית למשרדי המחוז (קרייזאַמט) הגרמני, בשעה 11 בבוקר. ראשי היהודים קראו תיכף לאסיפה דחופה את המוזמנים לטכס עצה ולחקור על מה ולמה הוזעקו — אולם הושמעו דעות שונות ולא יכלו לעמוד על אמיתותו של דבר, וככה היה גם בצד השני, בין הפולנים. בשעה הנכונה התכנסו אל אולם משרדי המחוז מנהיגים פולנים, גלחים, רבנים ונכבדי היהודים מלומזה ומהמחוזות מאַזוביצק וקולנה. כולם נבוכים ומרעידים. נכנס חגיגית הגוברנאטור הגרמני, פון שטאַנד, ואחריו כמה קצינים ופקידים גבוהים. לאחר נגינת איזה מרש, דפק פון שטאַנד בפטישו והצהיר מתוך הכתב על החלטת הוד מלכותו, ווילהלם השני, להעניק לפולין עצמאות. גם הפולנים וגם היהודים קיבלו הצהרה זו בהסתייגות. כמה מהפולנים העוו אפילו את פניהם למשמע ההבטחות של הכובש.

כשלושה שבועות לאחר זה הגיע ללומזה גדוד של הלגיונים הפולנים שנתארגן באוסטריה־גליציה בפיקודו של יאַן פילסודסקי ובראשו הגנרל רידז־שמיגלי. במסעדה של צ'וחאַנסקי ערכו „פני" העיר קבלת פנים לקציני הגדוד. השתתפו בכסף ונכחו גם נכבדי היהודים. אולם תיכף אחרי זה החלו התנפלויות מצד הלגיונרים על חנויות יהודים, בחורות יהודיות, כדרך הרוסים מאז. היהודים נשאו עורב בשיניהם ושתקו. לאחר שקצין מהלגיון הפולני הרג סמל גרמני בלומזה, הכריזו „עוצר" בעיר והגרמנים העבירו את הגדוד לזאמברוב. במקומו בא ללומזה גדוד ד' מזגירז', בפיקודו של גנרל רוֹי. לרגל התנהגותם התקיפה כלפי הכובש — פוזרו הלגיונים. מי שנשבע אימונים לגרמניה נשלח לבי"ס צבאי ומי שסירב רוכז במחנות־ריכוז. בין הלגיונרים היו לא מעט יהודים, רובם צעירים מגליציה.

טיול חברי „התחייה" ליער יודנאצ׳יבו בחג השבועות 1917

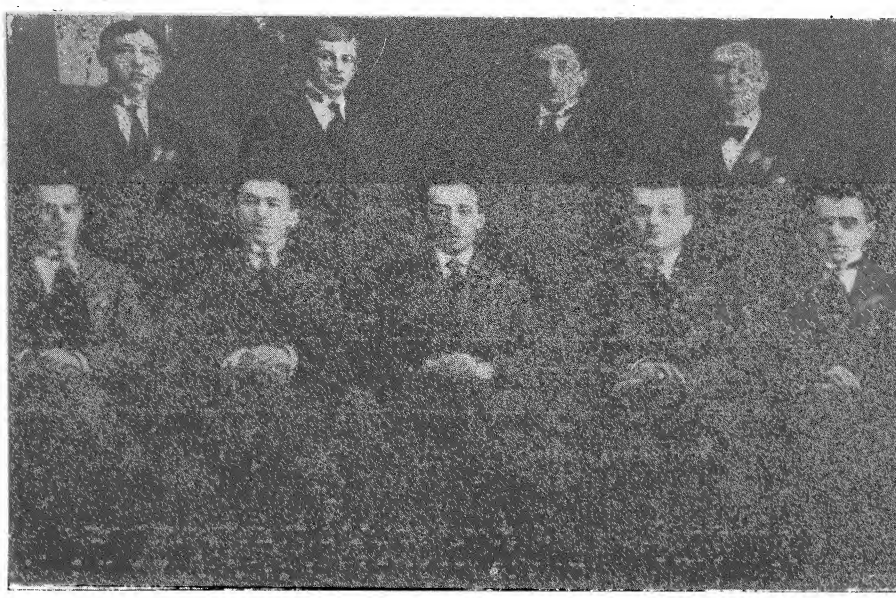
שעורי ערב עבריים על יד „התחייה"
במרכז יושבים ארבעת המורים (מימין לשמאל): יעקב ק. ברוכאַנסקי, יהודה אנוביץ׳, ישראל לוינסקי ודוד וויינצימר.
מקום הצילום: הסוכה שבפארק „בית העם".

כג. בחירות למועצה בשנת 1917

במרס, 1917, הודיעו הגרמנים על בחירות למועצת העיר. האזרחים חולקו לפי 6 קוריות: א. בעלי השכלה גבוהה. ב. סוחרים גדולים ואנשי תעשיה. ג. סוחרים זעירים ובעלי מלאכה. ד. בעלי־בתים. ה. דיירים קבועים. ו. השאר של האוכלוסיה. כל קוריה בוחרת בארבעה צירים — חלק ששי מכל הצירים. נבחרו שוב עשרה יהודים, והם: הרב גורדון, מוטל ביאלי, פישל ציכאַנוביץ׳, א. דאַמוביץ׳, א. מזרח, צ. אפשטין, ש. גולדלוסט, י. קארבובסקי, ה. מאַרק, מ. אורלובסקי. יו״ר המועצה נבחר סט. קורציוס. מארבעה לאוּוניקים נבחרו שני יהודים: דר. ש. גולדלוסט וצבי אפשטין, ובמקומם נכנסו למועצה המועמדים: שלמה אורינסקי, ושרגא קווקוויץ׳. ראש העיריה נתמנה הגרמני אוֹטוֹ גראַוו, סגנו: יאַן לאַחוביץ׳. גם מועצה עירונית זו הראתה פעילות מעטה, כי הגרמנים כבלו ידיה.

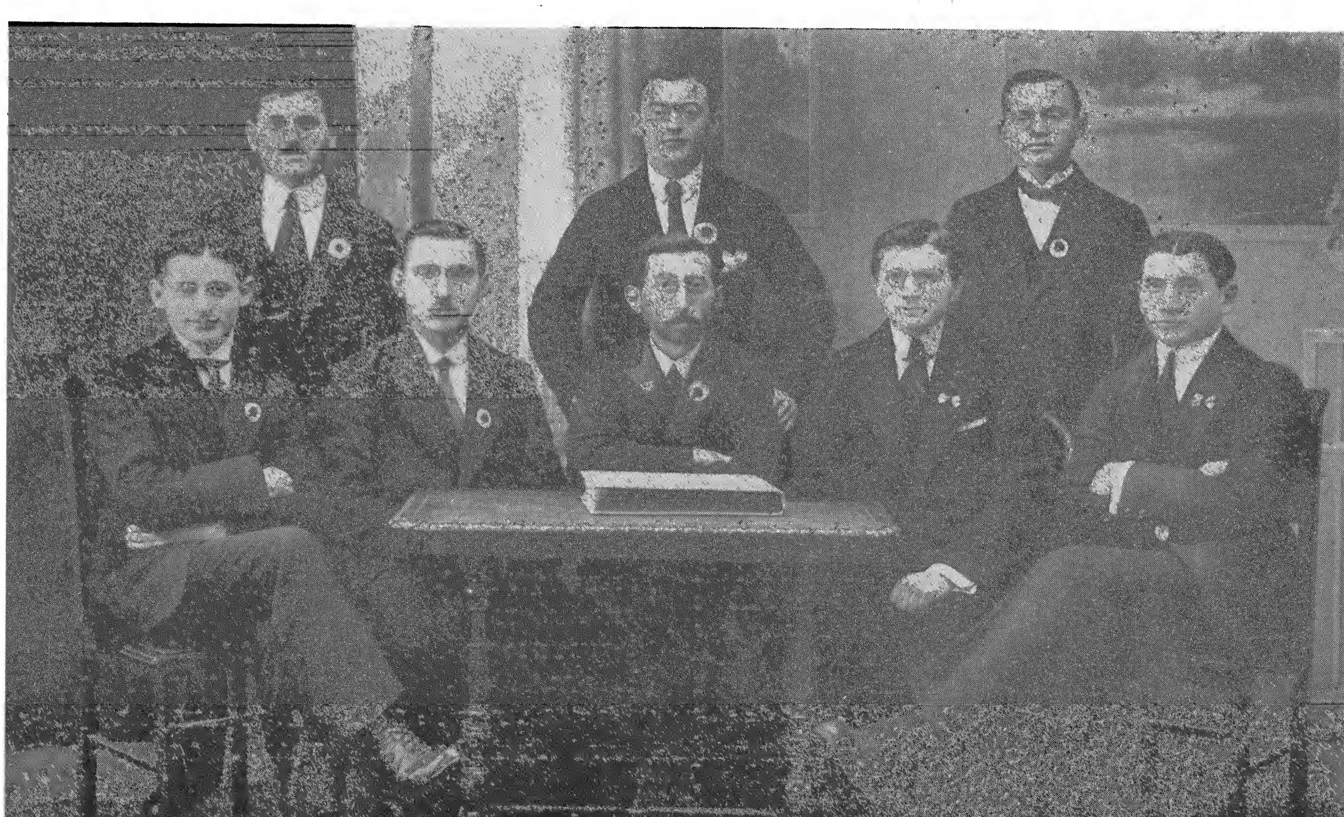
בראשית שנת 1918, כאשר נכרת חוזה השלום בין רוסיה וגרמניה, החלט לספח את חלם לרוסיה. בכל הארץ התעוררו הפולנים למחות נגד זה. בלומזה קרא הרב גורדון לעצרת עם בבית הכנסת, ולאחר נאום פאַטריוטי לטובת פולין, הביע בשם האזרחים היהודים את מחאתו נגד קריעת חלם.

אותו זמן הורגשה בלומזה תסיסה גדולה בקרב הפולנים. התנהלה אצלם עבודת מחתרת והם נזהרו מפני היהודים כמפני הגרמנים... בשלישי במרס החליט הארגון הצבאי הפולני (.P.O.W) לנפץ שמשות המשרדים הגרמניים — ראשית המרד. הגרמנים הכריזו עוצר בעיר, אסרו לצאת בערב החוצה וגם הטילו על כל העיר קנס של 20 אלף מרק. בתשלום הקנס שיתפו הפולנים את היהודים כאזרחים שווים...

הנהלת ה„ארבעטער בילדונגס פאראיין"

נוסד בשנת 1917. עומדים (מימין לשמאל): — — ניימארק, קוואַשני. יושבים: — י.־לייב פינקל־שטיין, פינחס גייסט — —.

ועד פועלי־ציון (לפני הפילוג)

נוסד בשנת 1917. כל אחד סמל תכלת לבן ואדום בדש. עומדים (מימין לשמאל): נתן קאַסטיליאַנסקי (עבר אח"כ ל„בונד"), ניסן מרוזוביץ׳, ניימוביץ׳. יושבים: מוטל רז׳ודקביץ, משה גולדמן, יעקב שיינקופ (יו"ר), נחמן וויבראַנצ׳יק ושקליאַנסקי.

קורסים ללשון הגרמנית וספרותה. במרכז המורה והמנהל ניוויאַש.

שעורי קיץ למורים של לומזה והסביבה — מטעם משרד התרבות של השלטון הצבאי הגרמני — בהנהלת א. מוריץ המפקח הגרמני ע"ל התרבות והחינוך.

מורות בית הספר העממי הפולני לילדי היהודים בלומזה, בשנת 1918. המנהלת (יושבת, רביעית מימין לשמאל) רבקה פיונטניצקה.

קבוצת תלמידות של הגמנסיה היהודית־פולנית מיסודו של דר. גולדלוסט. במרכז (יושבים): המנהל דר. ש. גולדלוסט והמחנכת דר. סדליס.

קבוצת תלמידים של הגימנס־יה היהודית־פולנית מיסודו של דר. גולדלוסט.

כד. פירוק הנשק של הגרמנים

(11 בנובמבר 1918).

עבודת P.O.W. במחתרת עשתה חיל. משהרגישו בתבוסת גרמניה ומשהגיעו שמועות על פרוץ המהפכה — נגש ארגון הצבא הפולני במחתרת לשלח גם את הגרמנים מעל אדמת לומזה וקודם כל לרשת את ציודם. בליל האחד־עשר בנובמבר ניתן האות. פלוגות נוער פולני ואקדחים בידיהם התקיפו את המשרדים הגרמניים שבעיר. צוו על העובדים להרים ידים והם לקחו משם את כל הציוד: נשק ובגדים, כסף, מזון. פלוגות מזויינות תפשו את הגשרים שעל הנאריב ולא נתנו לגרמנים לברוח על ציודם. קצין המחוז ושר הפלך נכנעו. הכל עבר לצבא הפולני. הרכבת על קרונותיה ומחסניה, מחנות הצבא ומחסניו וכו׳. הרשו רק לפלוגה צבאית אחת לחזור לגרמניה על נשקה — ללוות את הפקידים ושאר פלוגות הצבא. אילו גרמנים לא השלימו עם זה ופתחו אש על הפולנים. נהרגו על יד הגשר הקאַלינובי ששה לוחמים פולנים וביניהם המפקד ליאון קאַליבודה. נוסד בעיר ועד אזרחי שהורכב כולו מפולנים. בלוויית החללים השתתפו גם הרבנים ויהודים רבים — אולם רשמית לא הוזמנו. אף יהודי לא שרת בצבא הפולני החשאי.

כה. ימים ראשונים של שלטון פולין

(סוף שנת 1918)

אף כי בועד האזרחי לא נכנס אף יהודי אחד, הוזמנו תיכף ב״כ היהודים שיתמכו בכספם את הצבא הפולני הצעיר. מובן שניתנו להם תרומות ביד רחבה בכסף ובבדים, בגדים, נעלים, שמיכות וכו׳.

זמן מועט אחרי זה החלט לספח למועצת העיר 12 איש, באי־כוח הפועלים, ששה יהודים וששה נוצרים. ראש המועצה נתמנה הד״ר מייצ׳יסלאַב צ׳ארניצקי, שהיה ממנהיגי תנועת הפועלים פ.פ.ס. בלומזה וראש העיריה נתמנה וולאדיסלאַוו שווידרסקי — עסקן פועלים.

סמוך לאותו זמן השתוללו פלוגות צבא פולניים, מיוצאי ה־פ.או.וו., הכריזו מצור על החלק היהודי שבעיר וערכו חיפושים בבתים. חיפשו נשק שלא מצאוהו, ובינתיים החרימו בגדים, נעלים וצרכי מזון.

בחמישי במאי 1919 נערכו בלומזה בחירות רשמיות לעיריה, דמוקרטיות, פרופורציונאליות, שוות וחשאיות. נבחרו 24 איש, ביניהם 12 יהודים: ב. צוקרברוים, א. דמוביץ׳, צבי אפשטיין, הרמן פרנקל, ד״ר ש. גולדלוסט, פינחס גייסט, אברהם גרינברג, משה גולדמן, נתן קאַשטילאַנסקי, הירש מאַרקוויץ׳ הירש מאַרק, ראובן פוז׳יץ.

ממלאי־מקום: רוז׳אַ ישראל מרדכי, סגלוביץ׳ לייזר, איבראַם וולף, שטיימאַן חיים, דר. קארבובסקי יוליאַן ופירר מוריץ.

בסוף אבגוסט של אותה שנה, כארבעה חדשים לאחר הבחירות קבע הועד את תפקידיו: שווידרסקי נבחר בירגר־מייסטר, צבי אפשטיין — סגנו, דר. יוליאן קאַרבובסקי — מזכירו, ודר. ש. פלטין — לאחד מג׳ הלאַווניקים. העיר שנחשבה קודם "פוביאַט" (מחוז) אשר בו שוכנת עיר הפלך — הוכרזה עיר עצמאית, כחוק לישוב בן 20 אלף תושבים.

לאט־לאט הסתגלו היהודים לשלטון החדש. בהיות השלטון בידי הצבא ותנועת פ.פ.ס. — נהנו היהודים משוויון זכויות. הנוער התגייס לצבא לפי פקודות הגיוס. בבתי־הספר היהודיים — נעשתה השפה הפולנית עיקר. האוכלוסיה סבלה אמנם ממחסור. אולם כאן פיתח הג׳וינט עזרה רחבה ומקיפה. נפתחו מטבחים בבתי הספר, חולק קמח וסוכר, קאקאו ושמן וכד׳. — ביד רחבה. באו גם מפעם לפעם יועצים ושליחים מארגוני העזרה באמריקה והם חילקו אשראי לבעלי־מלאכה יהודים, עזרו לפתוח סדנאות, הקימו מוסדות ציבור, כמו בתי־ספר, בתי כנסת, בנקים, בתי מרחצאות וכו׳.

בבחירות לסיים המחוקק הראשון של פולין המשוחררת הצביעו יהודי לומזה וכן יהודי כל הסביבה בעד הרשימה המאוחדת של כל המיעוטים, בהנהגתו של יצחק גרינבוים. רק ה„בונד" ופועלי־ציון פרשו והציגו להם רשימות מיוחדות. כל בלוק לא היה בין יהודים ופולנים.

התוצאות היו עגומות. חסרו לרשימה המאוחדת כמה

עשרות קולות יהודים להעביר את הציר היהודי וכל איזור לומזה, על עיירותיו וכפריו לא העביר אפילו יהודי אחד.

עם פתיחת הסיים המחוקק הראשון ניתנו פקודות גיוס לצבא הפולני שהסתבך תיכף במלחמה בבולשוויקים. גיוס הגילים 1898, 1896, 1897, 1899, 1900 ו־1901 — רוקנו את החברה היהודית. מאות צעירים יהודים נכנסו לצבא ורק מעטים השתמטו מהגיוס וברחו לארצות אחרות או הסתובבו בערים הגדולות, בנשאם אתם תעודות זהות מזוייפות.

קבוצת חלוצים שבאו מאוקראינה לפולין בשנת 1921
בטרם שנפתחה להם הדרך לעלייה לא״י — הובאו ללומזה ואגודת צעירי־ציון טיפלה באכסונם ובכלכלתם.

חלוצים מאוקראינה בלומזה, 1921, עם ה„וועד למען החלוץ"
שורה א' (עומדים) חלוצים מאוקראינה; שורה ב. (עומדים) מימין לשמאל: שמואל מיקוניס (כעת ממנהיגי מק״י בישראל) — — — הגב' ברמן, פייגה בליאשקה־קפלן, — מ. גולדמן. שורה ג. (יושבים) : פינחס קוואשני, פייבל סטריקובסקי, נתן פיורקו, חנוך אייזנשטאט (ראש הקהל) — אברהם דאמוביץ', (יו״ר „התחייה"), נפתלי וויינברג, חיים־יצחק גלינקה, יעקב ספירשטיין. שורה ד. סאפירשטיין, יהודית ז'וטקביץ, עקיבא בורשטין־בן דוב, פיורקו — רבקה צ'חאנובסקה —.

קבוצת חיילים בצבא פולני
זליג צירמן, משה ילין, יהודה גולדברג ומשה כץ

כח. הפלישה הבולשבית (1920)

במלחמה בין פולין ורוסיה היתה תחילה יד פולין על העליונה. הצבא הפולני כבש את רוב אדמת אוקראינה והלך הלוך והתקרב לים השחור, לקיים את דברי החזון הפולני על מלכות מים לים (Polska od morza do morza) אולם לאחר כיבוש קיוב התעוררו הרוסים ואתם האוכלוסיה, שעמדה קודם מן הצד ולא סייעה להם, ובכוחות משותפים החלו רודפים את הפולנים, ולא רק החזירום לגבולם, אלא גם כבשו כמעט את חלקה הגדול של פולין, ורק כשהגיעו לפרברי וורשה, התעורר כאן כל העם ובחירוף נפש הדפו את הרוסים שוב.

בימים אלה נכבשה גם לומזה על ידי הצבא האדום. הרוסים הגיעו ללומזה מצד הגבול הגרמני. ב־27 ביולי נכנסו הרוסים לשצ׳וצ׳ין והחלו מתקרבים ללומזה. אור ל־28 ביולי החלה רשמית הנסיגה הפולנית מלומזה. מפקד העיר הקים מיליציה של 200 איש שתפקח על הסדר בעיר, העוברת בקרוב לידי האויב. המפקד של המיליציה היה ק. דומברובסקי. בהנהלת הדר. בבר נוסד גם ועד סאניטארי לפקח על ענייני הבריאות, שמנה 120 איש.

ביום 29 ליולי באה התקפה ראשונה על העיר מצד הכפר קישלניצי. למחרת עזב הפרזידנט את העיר. המפקד הצבאי הפולני קולונל שליווינסקי, בראותו שהעיר מופצצת בלי רחמים, הציע לתושבים שיכולים לעזוב את העיר דרך שניאדובה, אם רוצים. בשני באבגוסט פלשו הרוסים לעיר. אתם באה פלוגה של קומוניסטים גרמנים, „ספארתאקוסיסטים" והם אוכסנו בלומז׳יצה. הרוסים התנהגו בנימוס ובסבלנות כלפי התושבים — אולם בהיותם רעבים ולבושי קרעים, החרימו את כל הציוד של המזון שבעיר, חטפו אוכל מהחנויות, ומובן — ללא תשלום. ממחרת הפלישה יצרו הרוסים ועד מהפכני („ריווקום") ומשרדים אזרחיים לתחבורה, תזונה, תעשייה, מלאכה ותרבות. ראש המשטרה, שמונה על ידי הרוסים, הפולני סלנס, ידע להחרים מחסני סחורות של היהודים ולמסור גם עבריינים לצ׳קה. ב„ריווקום" עבדו כמה יהודים, בהם נתן קאסטילאנסקי, שלמה מושינסקי, גייסט, מוטל ביאלי ואחרים. אולם הרוסים לא הספיקו להשתלט על העיר ולרוקנה עד היסוד. פלוגות הלוחמים הפולנים עלו על העיר מצד ווארשה. ב־21 באבגוסט נכבשה זאמברוב ומשם הלך הצבא הפולני על לומזה. פלוגה אחרת תפשה את קולנה, כדי לחסום לרוסים את הדרך לנסיגתם. ב־22 באבגוסט כבש הגדוד הפולני מס׳ 59, בפיקודו של הגנרל האלר את לומזה בסערה. כיבוש העיר וכן מראה האוכלוסיה ביום הקרבות הועלה על הבד על ידי הצייר הפולני ווינטורובסקי והתמונה ניתנה במתנה לגדוד הנ"ל שחנייתו הקבועה היא אינוברוצלאב. כ־70 איש נפלו מהאוכלוסיה בימי הכיבוש הפולני.

על ימי הפלישה הרוסית ונסיגתם, מספר ר׳ ישראל לוינסקי:

„הנס על הוויסלה" — הנצחון הפולני על פלישת הבולשוויקים בשנת 1920 — כתב דף עגום ועקוב דם בתולדות ימי היהודים בפולין. אף כי היהודים גילו רגשות פטריוטיים לא מעט במלחמת פולין זו ומלבד גיוס אלפי צעירים לצבא שמסרו נפשם על מלחמת החופש של פולניה, הרי גם תרמו היהודים תרומות כסף גדולות למען פולין. ובלומזה במיוחד, בימי הפלישה הבולשווית, עזרו היהודים לפולנים לא במעט: ממשפחת פילסודסקי שגרו בלומזה ניצלו מכלייה, הודות להתערבותו של ר׳ אברהם צבי שיינקופ, והבישוף הלומזאי הורד מהגרדום ממש ע"י ה׳ אשר פלאטוי, והיו עוד כמה מקרים דומים. במלחמת שחרור זו נפצעו בניהם של הרופאים קארבובסקי ופלטין. הראשון — רופא־עינים בווארשה — נשאר צולע כל ימיו.

כשנתפסה העיר ע"י הבולשוויקים — שתפו אתם פעולה גם האזרחים הפולנים, במשטרה ובשמירה האזרחית. אולם רק נסוגו הבולשוויקים, הרי עמדו תיכף והלשינו לפני מפקדי הצבא הפולני, שהיהודים הם אשר קבלו את פני הרוסים, עזרו להם, תפשו אצלם משרות חשובות וכו׳.

והרי דוגמא אחת מהרבה: סלנס, פולני בעל יחוס ידוע, מונה ע"י הבולשוויקים מפקד משמר האזרחים, ולקומנדנט של המשטרה. הוא הלך וחזר על חנויות הסוחרים היהודים והחרים סחורות בשביל הצבא הסובייטי ועל־ידו פלוגת עוזרים פולנים. אולם חטאו זה נמחה כעב, ולא נמתח עליו חשד כלשהו, כאשר נסוגו רק הבולשוויקים. ולעומתו — היועץ העירוני היהודי בעירית לומזה, מר פנחס גייסט, שהיה מנהל מחלקת הכלכלה, הוכרח ע"י הכובשים להשאר על משמרתו. והוא נאסר אחר־כך ע"י הפולנים ונאשם בעוון בגידה ושיתוף פעולה עם השונא. ורק הודות להתערבות יתר היועצים הפולנים שהיו בקיאים בענין והודות להשתדלות נכבדי הקהילה היהודית, ביחוד שמעון רוזנטאל — שוחרר לאחר שבוע ימים.

הצבא הסובייטי שפרץ למצודות העיר מצד הכביש הנובוגרודי, יידנאצובו, מראהו היה לא כצבא סדיר וממוכן, אלא כלהקת יחפים לבושים בכל מיני תלבושת, החל ממדי צבא ממורטים ומרופטים וגמור בשמלות נשים, מעילי פריצים, צילינדרים וכו׳ כשרגליהם יחפות. רעבים ושוקקים, התפלאו הרוסים לראות מעשי אופה מוצגים למכירה בחלונות ראווה וחנויות מלאות כל מיני סחורה. הצבא הזה התייחס לאזרחים בהגינות יחסית. לא הציקו להם ולא הטילו קנסות עליהם. הם ענשו קשות רק את כוהני הדת הקתוליים שחתמו על קול קורא להחרים את הצבא האדום. הרגו מהם בלי רחמים וגם שרפו אחדים מהם חיים, כמו הכומר ממישניץ. הבישוף הלומזאי נאסר גם־הוא והיה כלוא בבית הסוהר וחיכה למותו, ורק הזקן פלטאו, שישב באותו בית־כלא בעוון אי־נקיון בחצרו, הציל אותו, והמליץ עליו שהוא חף מפשע. בזכות זו הקציב לו הבישוף תמיכה חדשית של 30 זהובים לחודש, עד יום מותו. אם היו אילו מקרי שוד ביום הראשון לפלישה, ראו אותם כמקרים בודדים, שחיילים יחידים עשו זאת על דעת עצמם, ואחד שנתפס בעוונו, הומת על המקום ע"י קצינו.

לסוחרים היהודים הרשו לכתחילה לפתוח את חנויותיהם, ורק אחר־כך, בהדרכת סלנס ויהודי אחד, הלכו להחרים חלק מהסחורות להכריכים לארבעים הרוגיהם, שנהרגו בעיבורה של העיר, בדרך המובילה לפיונטניצה, על ידי נוער פולני, שהתחבא בגימנזיום וירה בהם. את ההרוגים האלה עטפו בבד אדום ושמו אותם בארונות, שהוכנו במיוחד בנגריה של יודלבוים, ועליהם הסמל הסובייטי. הם נקברו בטכס צבאי בגינה של הכיכר החדשה.

שלטונם נמשך רק שבעה ימים, ולא ידוע לאיזה צורה ותוצאות היה מגיע. נסיגתם הפתאומית והמבוהלת של הרוסים, בלחץ השתערות הפולנים, הביאה במבוכה את היהודים ולא מעט ברחו אתם יחד ונשארו אחר־כך תקועים בעיירות מרוחקות. ללומזה הגיעו פליטים מוורשה ומפולטוסק.

הבולשוויקים עזבו את לומזה בשעה שלוש אחר חצות. הפולנים נכנסו העירה בשעה 5 לפנות בוקר. כל הלילה הורעשה העיר במכונות ירייה ותותחים והרבה בתים נפגעו. על היהודים נפלה אימת מוות. הפולנים שגרו בין היהודים, ביחוד שוערי הבתים, התלחשו ביניהם, כשעיניהם מופנות בזעם וחרון לצד שכניהם היהודים. כל אחד עזב את ביתו והתחבא במרתף. להצלחתי המליץ עלי שוער חצרנו שהנני פולני טוב, אף כי אכסנתי בביתי קצין רוסי ומשמשו.

הפולנים תפשו את העיר והתבצרו בקסרקטינים. אותה שעה השתלט האספסוף הפולני על העיר. אותו אספסוף ששרת את הרוסים מרצונו הטוב. באמתלה שהם מחפשים רוסים המתחבאים בבתי יהודים, הלכו מבית יהודי לבית יהודי, בהנהגת ריש־בריונים, בוצל פראנק. כמובן שהשוד היה נגד פניהם והם שדדו וחמסו והציגו את בתי היהודים ככלי ריק. הם הובילו אתם שקים גדולים ומלאום בגדים ותכשיטים. הם חצו את חצר קולקין הגדולה בדרכם מהכביש הפיונטניצאי ונכנסו לרחוב ז׳ונדובה. כאשר הלשינה לפניהם השוערת של בית מושינסקי או מנדל גולדמן על כמה יהודים שראתה אותם יורים על הצבא הפולני, הוצאו באותו לילה להורג, בלי כל חקירה ודרישה, שלושה יהודים חפים מכל פשע וחשד: יוחנן קרישטל, בעל בית החרושת לנקניקים, יהודי כבן חמישים, אב לחמשה ילדים, בנו של עזריאל גרודזנסקי, מבעלי בית החרושת לחומץ, אב לילד, והצעיר טבל בלומוביץ׳, כבן 25. שלשתם הוצאו מן הבתים, הובלו לסימטת בית החולים „שוויינטי דוך", הועמדו על יד הקיר ונורו. לאחר מותם התעללו הפולנים בגופותיהם ועקרו מפיהם את שני הזהב.

חיל החלוץ הפולני המשיך לרדוף אחרי הרוסים דרך הערים סטאַוויסקי, שצ׳וצ׳ין, גראייווה וסובאַלקי, עדי הגיעם לגבול הגרמני. על יד סובאלקי נשבו יהודים רבים שנגרפו עם הבולשוויקים והומתו כולם על ידי הפולנים, ביניהם גם שלושת האחים סגלוביץ׳, בחורים חסונים כארזים ויפים, החייט הצבאי חמיליבסקי, בן מנדל שפירא החסיד, צעיר אדוק וחסיד, ואח׳. את גופות קריסטאל, גרודזנסקי ובלומוביץ׳, מסרו הפולנים לחברא־קדישא, ולא הרשו לערוך להם לוויה.

אחרי חיל החלוץ נכנסו ללומזה פלוגות הפוזנאנצ׳יקים, בפיקודו של הגנרל האַלר, והתחילו לעשות „סדרים" בעיר. ראשית דרכם חטפו יהודים מכל הבא לידיהם, ביניהם גם כותב הטורים האלה, לנקות את העיר, לגרף את בתי־הכבוד וכיו"ב. צעירים רבים, בעלי מקצוע נשלחו לתקן את שני הגשרים על הנאריב שפוצצו עם נסיגת הרוסים — גשר העץ וגשר הברזל. יהודים אחרים נשלחו להוציא מגן הכיכר החדשה את גופות הרוסים שנקברו שם בעת פלישתם ולהעבירם לבית הקברות הפראבוסלאווי שבעיר. אילו יהודים נאסרו כחשודים במתן עזרה לבולשוויקים וביניהם מושינסקי הזקן בעוון בניו ליבר, קומוניסט נלהב ושלמה — פקיד בעיריה, שערק עם הרוסים. רבים הצליחו להימלט בעוד מועד, כמו נתן קאשטילנסקי, נכדו של ר׳ אליעזר שמחה, שנתפס לקומוניזם והיה קומיסאר. הוא נמלט לווילנה וחי שם שנים רבות בעילום שם ועבד במערכת ה„ווילנער טאָג".

יוחנן קריסטאל

קדושי לומזה שנפלו בידי הפולנים בשנת 1920.

מימין למעלה: יוחנן קריסטאל, בעל בית החרושת לנקניקים, נרצח בלומזה ב־23 באבגוסט. משמאל: חמשת חברי „הבונד", שנרצחו ביום 5 בספטמבר, בכפר בארגלובה, על יד גרייבה: שלושת האחים סגאלוביץ׳: לייזר־הרש, ישעיהו יעקב, וולף, נחום חמילבסקי וחיים־ל ייזר שפירא. (ראה להלן, ברשימת ה. סובוטקה על „הבונד" בלומזה).

העיר היתה במצב של דיכאון. היהודים, ביחוד, לא יכלו להרים ראש. כמה יהודים נכבדים נחבשו בבית האסורים על לא עוול בכפם.

ה׳ משה פרידמן **מסר לנו על מאסרו של ר׳ אברהם יצחק ז׳וטקביץ, בגלל בנו שברח והמשטרה לא יכלה לתפשו. נשקפה לו סכנת מות. ועשרת ימי תשובה הגיעו. הלך משה פרידמן, שהיה מקובל בחוגי הפולנים כקבלן ישר וגם עסקן בצרכי ציבור, אל המפקד הצבאי גראַף, שהכיר יפה, לבקש לשחרר אילו אסירים יהודים ובראש ובראשונה את ה׳ ז׳וטקוויץ. פרידמן ערב ברכושו לז׳וטקוויץ והמפקד לא רק שחררו אלא גם בא אל בית הכנסת בלוויית כמה קצינים לשמוע תפילת כל נדרי. החזן הירשוב, בקולו הנעים ובצלילי תפילה שהיתה מזיגה של מסורת קדומים ותרבות מוסיקאלית מתקדמת הפתיע את האורחים הפולנים שהיו בפעם א׳ בחייהם בבית כנסת יהודי, ומאז שינו את יחסם הרע ליהודי העיר.**

ה׳ ניימוביץ מספר:

לאחר לילה קשה, בו הפגיזו התותחים הרוסים את העיר — התעוררו התושבים בבוקר השכם, רצוצים ותקופי־שנה ובשורה מפתיעה הגיעה לאזנם: לומזה נכבשה על ידי הבולשוויקים.

והחלה תנועה בעיר: מותר ללכת לאן שתרצה, הוסר המצור מִן העיר. באים ביעף כמה פרשים וקול שעטת סוסיהם מהדהד בכל הרחוב. פרש אחד מלקה במגלב פולני אחד שנקלע לקראתו, חבוש מאַצ׳יובקה עם מִצחיה מבריקה. כנראה ראה בו סמל השליאכטה הפולנית. יהודים בקאפוטות, מגודלי זקן ופיאות עוברים לתומם ובהם לא יגע לרעה — ליהודים היתה אורה.

הרחובות מתמלאים צבא מכל המינים, מכל הגזעים לבושי קרעים: קוזקים, קאלמיקים, מונגולים, סינים, סלאווים וגם פני אחינו בני ישראל.

בחנויות צפיפות רבה: הצבא קונה הכל. ומתרוקנות האיצטבאות ומתמלאים הכיסים של החנוונים בשטרות סובייטיים. היהודים בדרך כלל מבולבלים: אינם יודעים מה ילד יוֹם. לעת־עתה מתארגנת „מיליציה אדומה", „ריבקום". הנוער מתעורר לחיים חדשים, מתחיל להיזכר בשפה ובתרבות הרוסית. אולם לא עברו ימים אחדים וכל התכניות גזו. הצבא האדום החל לסגת. ומפה לאוזן מסרו על ארגון לאומי פולני המחכה בזרי פרחים ביד לבוא הפולנים. ושוב יריות ופגזים בעיר. מבוהלים ונפחדים הסתתרו התושבים במרתפים. ושוב התעוררו בבוקר אחד: מחנה השחרור הפולני, חיילים מפוזנא ידועים בשנאתם ליהודים פלש העירה. ויחד עם זה ניתכה קְלָלה על ראש היהודים: שוד ורצח, לֵילוֹת זוועה וימי בהלה. נורו יהודים חפים מפשע, כבוד ישראל נרמס ברגלים. כל אזרח יהודי נראה לפולנים שונא ומרגל וסוכן של הבולשוויקים. הוציאו יהודים מן הבתים לעבודת כפייה, לסחוב ארגזים כבדים מן שפת הנהר עד לבניין הישיבה. בשארית כוחם, תחת מטר מלקות במגלבים מילאו היהודים עבודתם, והישיבה פוזרה. הכל שם נהרס ונחרב. ובעיר פושטות שמועות איוב: אילו צעירים יהודים שברחו מן העיר, יחד עם נסיגת הרוסים, מתוך פחד ובהלה, נתפשו בדרך ע״י הפולנים ונשחטו בלי רחמים. וספרו על אחר־עשר צעירים מלומזה שנשחטו ע״י גרייבו, וגדול האבל, ורב היגון בלב. לאחר כמה שנים כיבדה עירית לומזה את הגנרל האַלר, שכבש את העיר ושחררה מעול הבולשוויקים. היה אז די אומץ ליועץ היהודי צבי אפשטיין ז״ל, לא לתת את היד למרצח האַלר. קול דמי היהודים ששפך בפולין בכלל ובלומזה בפרט, צעק באזניו מִן האדמה.

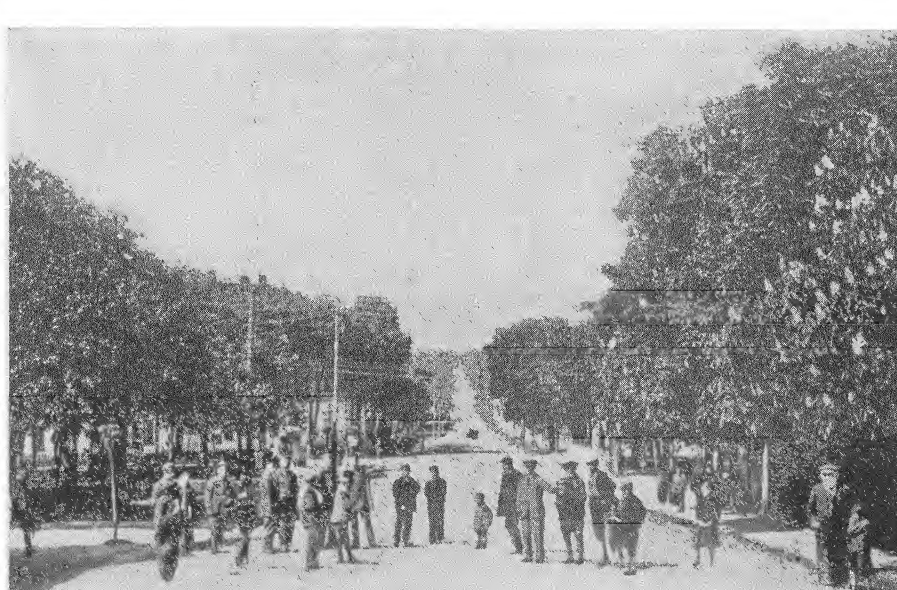
בימי האינוואזיה הבולשבית נשדדה בחלקה הספריה של „התחייה" שתפסה מקום ברחוב ז׳ונדובה 18, ביחד עם גן הילדים. באותה חצר, שנקראה „זאַיאַזד", מקום חניית עגלות מימים קדומים והאכסניה של לשצ׳ינה שימשה להם מקום פגישה של סוחרים, סעודה ומנוחה לעגלונים — קנתה שביתה פלוגת חיילים רוסים עם כמה מטבחי־שדה. בחדרי הספריה וגן הילדים התאכסנו חיילים והם משכו להם ספרים רוסים מכל הבא בידם. אולם משחזרו הפולנים וגם הם תפשו את אותם המקומות, לא הסתפקו בשוד ספרים פולנים וגרמנים בלבד, כי אם הסיקו בהם את התנורים ובישלו את ארוחותיהם בספרי „התחיה". ה׳ ישראל לוינסקי, דייר אותה חצר, לא שלט ברוחו וקבל לפני הקצין הפולני הממונה על אותה פלוגה וביקשו לחוס על הספריה. אולם הקצין שלח ארבעה חיילים עם מגלבים בידיהם והם התנפלו על ה׳ לוינסקי והחלו ממטירים עליו מכות. על פי נס נמלט מידם מוכה ופצוע.

האינוואזיה הבולשווית וימי הזוועה של חזרת הפולנים לא נשכחו מלב יהודי לומזה כמה שנים.

כט. 1926 — 1934

בבחירות לעיריה בפברואר, 1926, נבחרו 13 יהודים, מבין 29 חברים. ה׳ צבי אפשטיין נבחר סגן יושב־ראש העיר, ד״ר ש. פלטין — לאווניק, וד״ר י. קארבובסקי — מזכיר. שאר החברים היהודים היו: מוטל ביאלי, צוקרברום ברל, דמוביץ אברהם, פירר מוריץ, ד״ר גולדלוסט שמעון, גייסט פינחס, גלצ׳ינסקי יעקב, גארבארסקי יעקב, מארק הירש ואורלובסקי מאיר. למנהל הארכיון העירוני נתמנה ה׳ אהרון סגל, מי שהיה קודם אחד הפעילים במיליציה ובמשטרה. מחלקת החשמל שבעיריה קיבלה גם פקידה יהודית, את נעמי גייסט.

החברה הפולנית לא יכלה לסבול ביאות־כוח זו של היהודים בעיריה ומצאו דרכים להקטין את מספרם על ידי הגדלה מלאכותית של האוכלוסיה הנוצרית. לשם זה החליטה

בדרך ללומז׳יצה

קבוצת חלוצים מלומזה בארץ־ישראל

העיריה ברוב קולות של הפולנים לספח לעיר את הישובים הסמוכים לומזיצה, סקוברונקי, זאוואדי, פוצ׳יובו וצ׳ירפיולי. על ידי סיפוח זה גדלה העיר וגדל מספר האוכלוסיה הנוצרית ומובן מאליו: אחוז היהודים ירד פלאים, כי בכפרים האלה, מלבד לומז׳יצה — לא גרו יהודים.

בסטטיסטיקה של מועצת העיריה מאותה שנה אנו מוצאים שבלומזה־המרכז היו אז 1044 בניינים, בהם 500 חנויות ובתי־עסק, 4752 דירות ובהם כ־27 אלף נפש. ישבו איפוא בממוצע 6—7 נפשות בדירה. בעיר היו 7 שווקים: השוק הישן, עם המרכז התגרני שעליו הקימו „האָלות", השוק החדש, ככר שינקוויץ, ככר נובה־אמריקי (הדרך הזמברובי), שוק העזים, ככר הפוסטה והככר הירוקה, ששימשה מקום ריכוז היהודים בימי הגיטו למשלוח לחדרי המוות. מבין 44 רחובות העיר גרו יהודים ברחוב: דלוגה, דוורנה, פארנה, גלצ׳ינסקה סנאטורסקה, ז׳ונדובה, קשיווה־קולו, קאָפוציני, ווז׳יבודזקי, קרוטקה, פוצ׳טאָרסקה (חברה ש״ס), זיאזד, ריבאקי, ז׳ידובסקי, יאַטקובה, שקולנה, יאַן ז קולנה (מקודם פרוייקטנה), הככר הישנה והחדשה ובשכונת הווייטראַקן.

ביום 20 במאי, 1931 נבחר ועד קהילה חדש. היו שבע רשימות: ציונים דתיים, ציונים כלליים, פועלי ציון, אגודת הסוחרים, בעלי מלאכה, אגודת ישראל וחסידי אלכסנדר. מהבלוק הדתי־לאומי נבחרו 10 פרנסים לקהילה והם: צבי אפשטין, יצחק טאבוליצקי, חנוך אייזנשטאט, יחיאל קמחי, שרגא סטריקובסקי, יעקב גלצ׳ינסקי, חנוך שרשבסקי, צבי מרק, אלתר שפירא ויהושע לייב לוינזון. מהבונד נבחרו שנים.

הקהילה התלבטה בקשיים כספיים. לא יכלה לכלכל כראוי את מוסדותיה ולשלם משכורת לכלי הקודש ולפקידים. הממשלה ושלטון העיריה הלכו הלוך וקצץ בתמיכות שנתנו למוסדות היהודים.

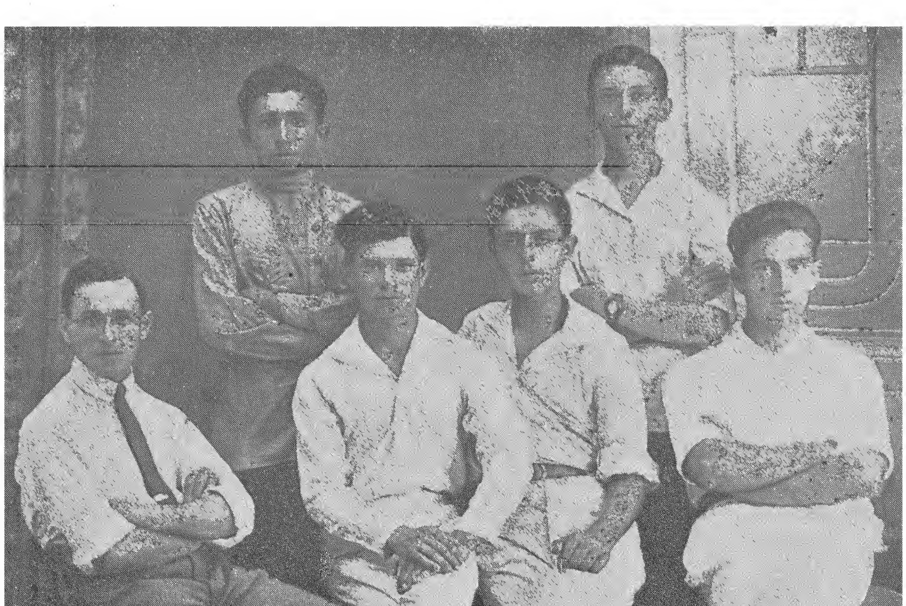
בבחירות לעיריה לאהר 8 שנים, ביום 27 במאי 1934, נבחרו 6 יהודים במקום 13 בקולות היהודים (4 מבין הבלוק היהודי, ושנים מהבונד). היהודי זאב אוקון נבחר בקולות נוצרים, כמועמד רשימת ב.ב. — ארגון פולני דמוקראטי, מחסידי פילסודסקי. צומצמה התמיכה של העיריה למוסדות הסוציאליים היהודים. את הדאגה ליתומים, זקנים, חולים וכיו״ב הטילו על הקהילה.

עיריה זו, שברובה היתה מתנועת הסאנאציה ב. ב. הקטינה את התמיכה להשגחת יתומים ויתומות ב־3169 זהוב לשנה. לשוא צווח אבי היתומים, ר׳ צבי מרק על העוול הנעשה ל־80 ילדים יתומים.

בשנת 1937, כאשר גדל מספר היתומים, הפחיתו עוד יותר את התמיכה והורידו 1000 זהוב לשנה... כמו־כן הורידו 600 זהוב מההקצבה השנתית „למושב זקנים". רק בית החולים היהודי זכה שיכפילו לו את ההקצבה, במקום 200 זהוב לשנה — 400, מפני שבית החולים הפולני שווייגטי דוך לא יכול היה לקבל את כל החולים והעיריה אישפזה גם חולים נוצרים בבית החולים היהודי.

ראש העיריה יאַניצקי וסגנו זאַכאַרביץ׳־שוויאַנצ׳יצקי (על סגן יהודי לא דיברו יותר!) הצטיינו בדאגתם למוסדות הסוציאליים העירוניים — חוץ מיהודים.

משהתקרבו הבחירות לסיים — לא הכניסה הועדה העירונית למען הבחירות אף יהודי אחד. בין 111 בוחרים (אלקטורים) של מחוז לומזה הואילו לתת 3 מקומות ליהודים שהיוו כ־40% בעיר: את מרדכי פוססורסקי (ב״כ האגודות הפרופסיונליות), זאב קופייצקי (ב״כ בעלי המלאכה) ונתן יאבק — יהודי מאוסטרולנקו. היהודים ויתרו על כבוד זה וייסדו ועדת בחירות מיוחדת, שהורכבה מה״ה: מ. קולינסקי, יושב־ראש הקהילה, מנדל גלינקה, ל. בלאוואט, ניסל כ״ץ, יעקב גלצ׳ינסקי, ישעיה זימני, נ. ראפאלובסקי, אברהם כץ וזאב קופייצקי.

קבוצת חלוצים ראשונים שעלו מלומזה בשנת 1922

מימין לשמאל, עומדים: בנימין עירוני (גורודזינסקי), ברוייר. יושבים: כפרי (פלחוביץ) שמ־חה, מרגלית מאיר (רב שחקני „האוהל"), עקיבא בורשטין (בן־דוד)

ל. לומזה על סף השואה

העיריה

לקראת האביב 1939 נקבעו בחירות חדשות למועצת העיר. מספר המנדטים שהוקצב ליהודים, שהיוו למעלה מ־40 אחוז של האוכלוסיה, הועמד גם הפעם על 9, במקום 13 שהגיע להם. תוצאות הבחירות היו מכה ניצחת לשמאל אשר בחברה הפולנית. מ־23 מנדטים נבחר רק אחד מפ.פ.ס. — ממפלגת הסוציאליסטים הפולנים. מפלגת „אוזון" — איחוד משקי נוצרי, הנוטה קצת לדימוקרטיה ולתנועת העבודה קבלה 7 מנדטים. האנדקים (מפלגת הדימוקרטיה הלאומית, והיא תנועת הפאשיזם והריאקציה), קיבלו את רוב הקולות הפולניים — 15 מנדטים.

ואילו ברחוב היהודי, להיפך, ניצחו כוחות השמאל. ראשון במעלה היה ה„בונד" — 4 מנדטים, פועלי־ציון — 3 מנדטים, הבלוק היהודי המאוחד לבחירות: אגודת ישראל, מזרחי, ציונים כלליים ב', רביזיוניסטים, אגודת הסוחרים, בעלי המלאכה, ארגון נשים ציוניות וויצ"א ועוד — קבלו ביחד רק שני מנדטים. הסתדרות „התחיה" שהלכה לבחירות לבדה, מבלי להתקשר עם כל תנועה פוליטית וגם מבלי לנהל תעמולה מיוחדת בערב הבחירות, קבלה רק 278 קולות ולא זכתה אפילו לבא־כוח אחד במועצת העיר.

ואלה שמות הנבחרים היהודים:

מטעם ה„בונד": **פנחס גייסט, מרדכי פוססורסקי, לייב כאניאלסקי ומושקוביץ.** מטעם פועלי־ציון: **פינחס באומקולר, יצחק נומברג והירש אייזנפלד.** מטעם הבלוק היהודי המאוחד: **יוסף ברנהולץ (רביזיוניסט) ונחום רפאלוביקי (ב"כ הסוחרים היהודים).**

הישיבה הראשונה של מועצת העיר החדשה נפתחה בשעה שכבר היה מורגש באוויר הסיוט הנאצי ופעמי הקלגסים הגרמניים כבר הדהדו בפולין. ב"כ ה„בונד", פ. גייסט קרא הצהרתו: נילחם בכל נסיון לצמצם את זכויות העובד היהודי ולקפח את מעמדו, אולם יחד עם זה מוכנים אנו כולנו להגן בדם ואש על שלימות מדינת פולין. בא־כוח פועלי־ציון, יצחק נומברג הצהיר: מוכנים אנו להילחם באויבי פולין יד ביד, שכם בשכם עם כל המוני העם הפולני. אולם אנו גם נלחם בכל לחץ ונסיון לנשל את קיומם של ההמונים היהודים ולהכריחם להגר. אנו בונים ארץ־ישראל עובדת וחפשית, אולם בכוחות עצמנו וברצוננו אנו — אנו שולחים לשם את טובי בנינו ובנותינו לבניין ולקידמה — מבלי לחץ וסיוט של השלטונות והחברה בפולין. בשעת דיבורו דפקו הנבחרים הפולנים בעפרונותיהם ובידיהם בשולחנות, רקעו ברגלים ולא נתנו לו להשמיע את דבריו אלה...

בדקלרציה של הנ.ד. שקרא אחד כוהן דתי נאמר: פולין היא שלנו ואנו נלחם להלכה ולמעשה למען פולניות העיר והכפר, המסחר והתעשיה. לאלמנטים זרים, שאינם בני דתנו, אין כאן כל מקום ובכבוד רב נלווה אותם אל מעבר לגבולות פולין.

הדר. צ'ארניצקי, מי שהיה קודם מנהיג הפ.פ.ס. ועמד עכשיו בראש תנועת „אוזון" הצהיר בין השאר: „אמנם מוצדקת היא הסיסמה „פולין לפולנים" וצריך לטהר את המסחר והתעשיה ולהוציאם מידי אלה שאינם פולנים — אולם לא עכשיו הזמן המתאים לזה, כאשר אויב כה גדול מלהט עלינו בחרבו. הזמן דורש לרכך את הניגודים שבינינו ובין המיעוטים (קרי: יהודים).

הבחירות של ארבעת ה„לאוניקים", המהווים נשיאות המועצה, היו חשאיות. היהודים הסכימו ביניהם להצביע בעד נציג ה„בונד" ה' מרדכי פוססורסקי, שקיבל גם תמיכת הנבחר היחיד של פ.פ.ס. ובזה נבחרו 3 לאוניקים פולנים ואחד יהודי.

אף כי הבחירות היו חשאיות ודמוקרטיות בהחלט — יצאו אחר־כך נציגי הפולנים במחאה על אשר נבחר יהודי בנשיאות המועצה העירונית ודרשו את התפטרותו של פוססורסקי או בחירות מחדש, מכיוון שאין הנבחר היהודי מאוהבי פולניה וגם אינו שולט בשפה הפולנית כהוגן. לפי הצעת חברו של פוססורסקי למפלגה, ה' פ. גייסט, נדחה הדיון לישיבה הבאה, ובזה הסכים כאילו שאין הלאוניק היהודי הזה במקומו. אולם ברור היה שבבחירות חדשות יבחר נוצרי במקומו.

ובינתים החלו בהכנות להעביר את עניני העיר מהווייבודזטבו הביאליסטוקאית לווייבודזטבו הווארשאית — ושוב נראו לפני הציבור היהודי אפקים מעורפלים ומעוננים, כי בשלטון האזור הווארשאי גדלו יותר ההגבלות ליהודים והאנטישמיות הרימה ראשה יותר מאשר בביאליסטוק.

תלמוד תורה כנגד כולם

בבית המדרש של מושב זקנים בלומזה. זקני העיר הוגים בתלמוד.

הקהילה

זכורה קהילת לומזה בשנים הראשונות לממשלת פולין. התנהלו אז וויכוחים ערים וחריפים בענייני תרבות וחינוך, יסוד מוסדות סוציאליים והכנסת ריפורמות באלה הקיימים מכבר. כל ישיבה היתה חוויה ברחוב היהודי ומימין ומשמאל ואו בקהילה מבצר יהודי סוציאלי-דתי-תרבותי.

בשנת 1936 נגמרו שנות שירותה של הקהילה שנבחרה בשנת 1932 ונתגלתה לפנינו יהדות לומזה באזלת ידה ובפיצול כוחותיה.

הקהילה הישנה התפטרה והשאירה גרעון די ניכר של כמה אלפים זהובים וחוב של ששה חדשים משכורת לרבנים ולכל כלי הקודש וליתר הפקידים.

הבחירות התקיימו בחודש אלול תרצ״ו (1936).

2013 בעלי זכות הבחירה התפלגו לשש רשימות צוררות זו את זו:

א. רשימת הדתיים, אגודת ישראל ומזרחי.
ב. רשימת הציונים המתקדמים.
ג. רשימת עסקנים בצרכי ציבור, בלי השקפה מפלגתית, וקראו להם: רשימת הגבאים.
ד. רשימת ה„בונד״.
ה. פועלי־ציון
ו. סוחרים.

שאר הארגונים והאיגודים מצאו את מקומם בשש הרשימות האלה, איש, איש, לפי השקפתו המדינית והכלכלית.

ואלה הן תוצאות הבחירות: הצביעו 1421 איש, שהם למעלה מ־70% של בעלי זכות הבחירה. הבלוק הדתי הלך בראש וקיבל 633 קול, כלומר שבעה מנדטים, ולפי ההסכם: 4 מ„אגודת ישראל״ (מ. קולינסקי, יהושע רוטנברג־מישקובסקי, אברהם־קלמן מורגנשטרן וזלמן מלאָוור) ושלושה מ„מזרחי״: (י. טאבוליצקי, צבי מארק, ונחמיה רבינוביץ).

רשימת ה„בונד״ קיבלה את המקום השני: 399 קול, וארבעה צירים, והם: מרדכי פוסורסקי, י. ל. סטוליארצ׳יק, י. זיברט, מלך פייבלוביץ׳.

במקום השלישי באו „פועלי ציון״ שקיבלו 178 קול ושני מנדטים: י. צוקרשטיין וי. נומברג.

במקום הרביעי באו הציונים הכלליים המתקדמים, ב־132 קול ומנדט אחד, הדר. שמעון גולדלוסט. השני שבא אחריו, יו״ר „התחיה״, אברהם דמוביץ, לא נבחר איפוא.

במקום החמישי באו הסוחרים שקיבלו 85 קול ומנדט אחד, ולאחרונה רשימת „הגבאים״ שלא עמדה להם זכותם כעוסקים בצרכי ציבור ודוגלים ב„אל־מפלגתיות״ וקיבלו רק 50 קול, ולא זכו לקבל אף מנדט אחד...

וכדאי להוסיף שעמדו לבטל בכלל את הבחירות ולהכריז על בחירות חדשות מכיוון שהצביעו, כאמור, 1421 איש ובתיבת הבחירות נמצאו 1485 פתקאות, כלומר, 64 פתקאות „נכנסו״ לתוך התיבה בדרך מסתורית. אלא שיהודים רחמנים בני רחמנים לא מסרו על זה לשלטונות ולא נודע הדבר עד היום.

משהגיעו לחלוקת התפקידים נתגלו הקשיים. קשה היה למצוא יושב ראש שהוא אישיות מקובלת על כולם. הציעו את הדר. ש. גולדלוסט, אולם הוא לא רצה לקבל כבוד זה, מכיוון ששולחיו קיבלו מעט קולות ומועמד אחד. כן לא הסכים נ. רפאלובסקי, יו״ר אגודת הסוחרים, לקבל משרה זו, כי שולחיו הסוחרים קיבלו גם כן מעט קולות וסיסמתם היא אל־מפלגתיות.

עוד בישיבה הראשונה פרץ סיכסוך חמור. באי־כוח ה„בונד״ באו לבושים פראָקים שחורים, כותנות ירוקות ועניבות אדומות ונוכחותם עשתה רושם. הם קראו ריזולוציה שלהם, ארוכה ותוקפנית: נגד האנטישמיות, נגד הפאשיזם היהודי והלא־יהודי, נגד הקלריקאליות היהודית ונגד הציונות. היושב־ראש של הקהילה הקודמת ה׳ קולינסקי (אגודת ישראל) ניהל ישיבה ראשונה זו והתבלבל. סוף־סוף נבחרה נשיאות של 6 אנשים: ארבעה מה„בונד״ ושנים מ„פועלי ציון״ — כי מיתר המפלגות לא רצו לקבל עליהם כל אחריות. השלטונות לא אישרו את הרכב הנשיאות הזה.

נתקיימו איפוא ישיבות נוספות ולידי הסכם לא באו. האורחים שביציע נטלו הפעם חלק פעיל גם בהתנגחות זו וזרקו על היו״ר הקודם מ. קולינסקי כסאות ובקבוקים. עברו ארבעה חדשים, והועד טרם הורכב. עד שהתערב השלטון, ומטעם מחלקת הדתות נשלח להשתתף בישיבות הקהילה ה׳ צ׳ארניצקי, רפרנט הקהילות הדתיות ע״י הממשלה. קודם כל פקד לנהל את הישיבות בדלתיים סגורות, ללא נוכחות אנשים שאינם חברי הועד. בהצעתו נבחרה ועדה לחלוקת התפקידים בקהילה, בת 4 אנשים: ב״כ אגודת ישראל, מזרחי, סוחרים ופועלי־ציון. בא־כוח פועלי ציון ה׳ יצחק נומברג לא קיבל את בחירתו, מכיוון שלא נכנס גם בא־כוח ה„בונד״. במקומו נבחר עוד אחד מ„המזרחי״.

ובינתים מלך הועד הישן בקהילה והוא לקח עליו את היזמה לערוך תקציב לשנת 1937, על פי החוקה, באין עדיין חלוקת התפקידים של הועד החדש.

ועדת חלוקת התפקידים לא היתה בת־ביצוע. ולשוא ניסתה לפשר ולגשר בין המפלגות — לא הגיעו לעמק השווה. וכך עברה שנה שלמה מאז נבחר ועד הקהילה ועדיין לא נכנס לתפקידו. זה עורר דיכאון ונחיתות בישוב היהודי וגם זילזול כלפי הציבור היהודי מצד השלטונות.

כשהגיעה שנת 1938 והיה צורך דחוף לסדר את התקציב לשנה החדשה התעוררו שוב חברי ועד הקהילה לחיים. ביום עשרים בינואר 1938 נקראה ישיבה דחופה בדבר אישור התקציב.

בשעה מאוחרת נתקבלה הצעת התקציב לשנת 1938, בהתנגדות חריפה של ה„בונד״. חברי ה„בונד״ שהיו די נרגזים באותה ישיבה שקיבלה, אגב דיון בתקציב, גם החלטה פוליטית והיא: לקדם בברכה לערוך בפולין קונגרס יהודי עממי להגנה עצמית — התרגזו עוד יותר על אישור התקציב שאינו לפי רוחם והחלו לזרוק על הנשיאות הזמנית ה״ה טאבוליצקי וקולינסקי בקבוקים ופחי הרוק. שניהם נפצעו. הדר. ש. גולדלוסט בראותו את הדם השותת מראשו של מ. קולינסקי מהר וניפץ שמשה בחלון הפונה לרחוב וקרא לעזרה. חברי ה„בונד״ מהאולם ומהיציע נמלטו בדרך האחורית. המשטרה שבאה למקום ערכה פרוטוקול ואסרה למחר 3 מחברי ה„בונד״.

הוויבודה בביאליסטוק, שאליו הוגש תקציב הקהילה לאישור, אישר הפעם את התקציב ומחק רק 100 זהובים תמיכה ל„מכבי״. אין מקום — אמר — בקהילה דתית לארגון ספורטיבי ויחפשו להם אנשי „מכבי״ מקורות הכנסה אחרים. כן התרה הוויבודה שלא יקראו בעת הישיבות כל ריזולוציה בעלת תוכן פוליטי ולא — יעניש את היו״ר ויורידו מכסאו.

לקראת שנת 1939, היא השנה האחרונה שלפני מלחמת העולם השניה, הצליחה הקהילה להציע תקציב סוציאלי־דתי־תרבותי כראוי לקהילה חשובה כזו. הדיונים על התקציב נמשכו 3 ימים, בשלוש ישיבות. הישיבה השלישית נמשכה שלושה לילות. בא־כוח פועלי־ציון ה׳ יצחק נומברג היה

הרוח החיה בוויכוחים אלה והודות לו קיבל התקציב, שהיה בגובה של 60 אלף זהובים, צורה מתקדמת. ואלה הן נקודות התקציב הזה:

הכנסות:

מס הקהל (אטאַט): 23,751 ז׳; הכנסות משחיטות (בבית המטבחיים ובחדר השחיטה לעופות שע״י בית המדרש הישן): 21,600 זהוב; הכנסה מקבורת מתים, דמי קרקעות: 9000 ז׳. בסך הכל 54,351 זהובים.

הוצאות:

תשלום לרבנים וצרכי דת: 13,200 זה׳; הוצאות אדמיניסטרא־טיביות: 5,810 זה׳; תשלום לשוחטים: 12,400 זה׳; הוצאות להחזקת בית הקברות: 1,500 זה׳; תלמוד־תורה: 3000 זה׳; שעורי „בית־יעקב" (אגודת ישראל): 100 זה׳; קופת גמ״ח: 300 זה׳; קופת גמ״ח משכנות: 200 זה׳; קופת עזרה לסוחרים זעירים: 100 זה׳; ספריות „התחיה", „מעדעם" ו„שול־קולט": כל אחת 50 זה׳; חברת „אורט", מכון יוו״א: כל אחד 50 זה׳; תמיכה לארגון נשים עובדות: 100 זה׳; לריפוי חולים והחזקת בית החולים: 1,500 זה׳; תמיכה לעניים: 300 זה׳; תמיכה לעבודה ומלאכה: 400 זה׳; לפליטים שגורשו מגרמניה: 500 זה׳; תמיכה לעולים לארץ־ישראל: 200 זהוב.

הוצאות הקהילה גדלו יותר כאשר נבעו פרצים וסדקים באילו בתים. לאחר שקרה אסון ברחוב פראַטה בווארשה ובית גדול התמוטט על דייריו — החלו מהנדסי העיר לחפש סדקים ופרצים גם בחומות לומזה ומצאו אותם רק בבתי היהודים... כן מצאו מהנדסי העיר שבית משה פיאַנקו, שברח׳ דלוגה (היה שייך באותו זמן ליורשי פיאַנקו ולטוביה שייקו), בית יאַשינובסקי (בית חונא מאַלאַר) שברחוב גלצ׳ינסקה — מטים לנפול ועל דייריהם, 30 משפחות יהודים, לחפש קורת־גג.

הקהילה לקחה עליה לטפל בעזרה למחוסרי הגג. בבית הכנסת הגדול, מצאו מפקחי העיר, סדק בקיר המזרח ועל כן סגרוהו ואסרו להתפלל בו ובשני בתי המדרש שעל ידו: חברה תהילים וחברה קדישא.

לאחר מאמצים רבים תוקן בית הכנסת, נעשה בדק הבית ובית הכנסת נפתח מחדש. נטפלו שוב אליו יועצי העיר ודרשו שיפורו מבחוץ: גדר חדשה, שתילי־עצים ופרחים — ולא, יאסרו את התפילה בו. ושוב מצאו: בית המדרש הישן — סכנה להתפלל בו ועל כן נאסרה התפילה בו עד אשר יקימו שם בניין חדש ויכניסו שיפורים סאַניטאריים בסביבה. יד הקהילה קצרה לתקן כל זה, וגם המתפללים לא יכלו להמציא את הסכומים הדרושים — מעוני ומחסור.

מקורות ההכנסה של הקהילה באו כרגיל משחיטת הבשר הכשר, אולם ההגבלות בשחיטת בשר כשר הראו את אותותם בהכנסות הקהילה. במקום 32 איטליזים יהודים בלומזה הרשו לפתוח רק 15. השלטונות הקציבו ליהודי לומזה בערך 32 אלף קילו בשר חי לחודש, כלומר: מאה גרם בשר חי לנפש ליום, ולאחר השחיטה, הניקור והניקוי ומקרי הטריפה, נשארו פחות מ־50 גראם בשר לנפש ליום. מובן שנמצאו אילו שוחטים שסיכנו את עצמם ושחטו בהמות דקות ועופות ללא רשיון. שני השוחטים זליג קוסוֹביץ (מרחוב ז׳ידוֹבסקה 13) ומשה ז׳פינסקי (קשיווֹ־קוֹלוֹ 35) נתפסו בעת שחיטתם זו ונאסרו ונתחייבו לשלם 500 זהובים קנס כל אחד. הקצבים ניסו ללחוץ על השלטונות שיגדילו את מספר הבשר, והכריזו שביתה. ששה־עשר יום ארכה השביתה — אולם לתוצאות טובות לא הביאה. מנת הבשר לא גדלה.

תחילה סיפקה פיוֹנטניצה בשר גם ללומזה. אולם כעת אסרו בה בכלל לשחוט והטילו על בני פיונטניצה לקנות להם בשר בלומזה וגדלה המהומה. הועמדו משמרות בדרכים שלא יעבירו בשר ממקום למקום.

בדו״ח הרשמי של שלטונות העיר מובאת רשימה מלאה של מאכל בשר ליהודי העיר במשך כל שנת 1936: — 1241 בהמות גסות, 869 בינוניות, 6048 עגלים, 426 כבשים, 8945 תרנגולים, 6027 אפרוחים, 5388 תרנגולי הודו, 3385 אווזים וברווזים.

פולין העשירה בצאן ובקר ובעופות, לא ראתה דרך אלא לקפח את הצרכן היהודי ולהרעיבו, להשאיר 17 קצבים, בעלי משפחה, ללא משען לחם, להפחית את הכנסות הקהילה וכו׳ — והכול בשם הצדק וההומאניות, בשם „צער בעלי חיים".

מחוסר תקציב ובלחץ השלטונות לא התערבה הקהילה בצרות הכלל שנבעו מהמדיניות המפלה של ממשלת פולין. לא מחתה הקהילה כאשר הועמדו משמרות (פיקעטן) על יד חנויות היהודים, לא התערבה בעת שנעשו פוגרומים ביהודים — הוטל עליה רק לפקח בעניני דת.

וגם כאן לא עמדה על הגובה הראוי. כן אישר הרוב של הקהילה את החלטת חברה „שומרי שבת" להוציא מן הקהילה ומכל חברה את בעלי הקיוסקים למכירת מי־סודה הפותחים עסקיהם בשבת. אנשים אלה לא יורשה להם לעבור לפני התיבה אפילו כשיש להם יאַר־צייט, לא להעלותם לתורה, ולקברם לאחר מותם על יד הגדר...

לשוא התקוממו חברי הקהילה הליברליים נגד חוקי ימי הביניים אלה ודווקא בשעה הרת ענינים, ודווקא על ראש החנוונים הזעירים הללו, שעה שעורכי־דין יהודים מחללים שבת בפרהסיה בבית המשפט, ובעלי־בתים יראים וחרדים שולחים בניהם לגימנסיות פולניות, ששם כותבים בשבת ואין מכלים דבר.

הקהילה דאגה להרים את המוֹראַל של החייל היהודי שבצבא הפולני. ולשם זה סידרו בבית הכנסת הגדול כל יום א׳ יום תפילה בציבור לחיילים — במקום יום השבת, שהחיל לא שוחרר מתפקידו. בהתקרב ימי הפסח סדרה הקהילה לחיילים סדר גדול באולם התלמוד־תורה, בהשתתפות בנות העיר, שהתנדבו לבוא ולהגיש מטעמים לחייל.

והנה באו ימי השואה. הקהילה התפרקה ובאו במקומה כמה ועדים זמניים שמונו על ידי השלטונות הכובשים והפולשים — עד אשר קם ה„יודנראַט" העלוב והמסכן, בין חומות הגיטו על ידי שלטון הנאצים.

אידיליה בשכונות הוויאַטראַקן
בדרך העולה לזאמברוב עמדו כמה טחנות־רוח („וויאַט־ראַקן"), כולם של יהודים, ומכאן השם לכל השכונה.

לא. דרכי המסחר והתעשיה בערב השואה

ארגוני הסוחרים

קשים ומרים היו דרכי המסחר בלומזה בשנים האחרונות שלפני השואה.

אגודת הסוחרים היהודים שבראשה עמד קודם ה׳ נחום בז׳ז׳ינסקי — התנהלה בשנים האחרונות בנשיאותו של הסוחר והעסקן הצבורי הישר נחום רפאלובסקי.

עזרו לו הסוחרים הידועים בעיר: א. בנגלסדורף, טוביה ברמן, נחום קורטוזאן, פינחס קוואשני, שלמה ברקמן, מנדל ציכאַנוביץ׳, פישל גורודזינסקי, פייוול ליכטנשטיין, ש. אורינסקי, ש. ד. מילר, ח. מאלינוביץ׳, ש. הפנר, ה. י. ברנהולץ, אליעזר רבינוביץ׳ ואחרים. שדה פעולתה של האגודה הצטמצמה בהשתדלויות להקלת המיסים והארנוניות ובהשגת אשראי.

בשנת 1937 התארגנו גם הסוחרים הזעירים ויסדו להם קופת־חולים, בעזרת הרופאים ברנזון, א. מנקס ומ. מייזנר ובתי המרקחת היהודים של ה״ה זלקין וצוקרברוים.

כמו כן יסדו גם קופת־מלווה פנימי. הסוחרים הזעירים שעמדו בראש האיגוד ויוזמיו היו: אברהם כ״ץ (יושב ראש ראשון), יצחק רובינשטיין (יו״ר בשנים 1938־1939), יצחק גומברג, מרדכי פוססורסקי, משה קרישטאל, שלום מונקאַ־רוביץ, ליב חאַלופוביץ׳, ברל ברמן, דוד ציגלניצקי, ישעיה־לייב גוז׳יקביץ׳, נתן ניימאן, יעקב בירנבוים, זליג רייכמאן ועוד.

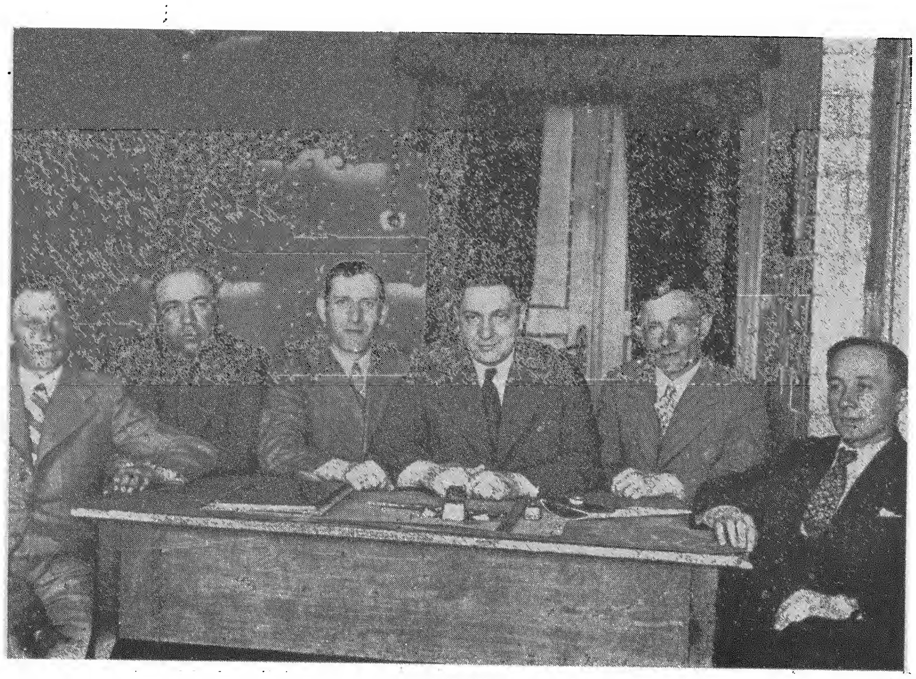
באנקים וקופות גמילות חסדים

ליד ארגונים אלה היו קיימים בלומזה שלושה מוסדות באנקאיים לעזרת הסוחר: „באנק קרעדיטאָווי״ (לאשראי), ברח׳ ברק יוסלביץ 2; הבנק הקואופראטיבי (ספולדז׳ילצ׳י) — בשוק הישן, מס׳ 22, וקופת גמ״ח (גמילות חסדים קאַסע).

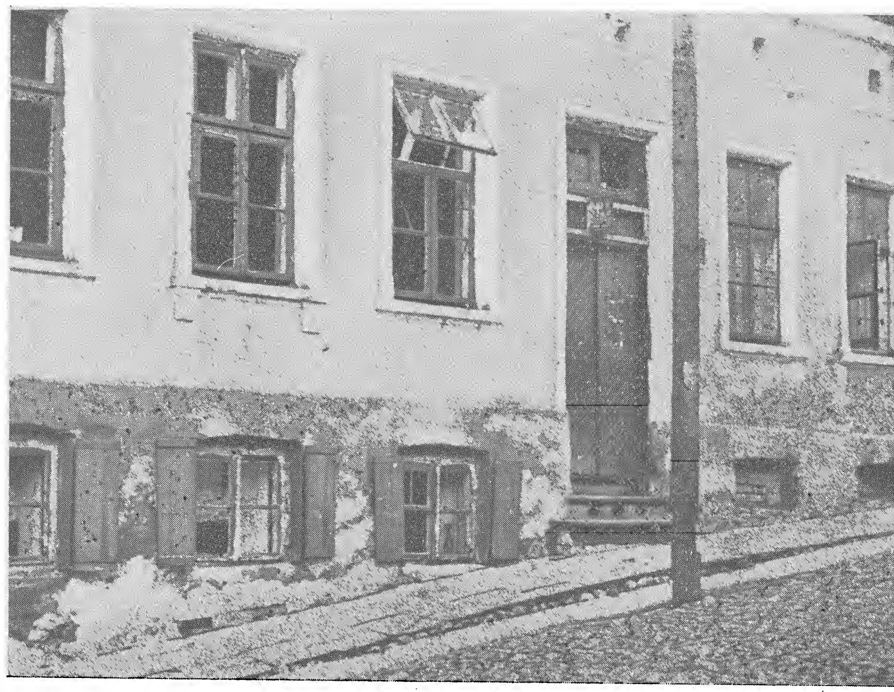
ועד ארגון הסוחרים היהודים בלומזה

נוסד בשנת 1919. סמוך לשואה מנה 225 חברים.
במרכז (יושב) — היו״ר נחום רפאלובסקי, משמאל, סגנו — טוביה ברמן ומימין — המזכיר פינחס קוואשני

ועד ארגון הסוחרים הזעירים

נוסד בשנת 1937. סמוך לשואה הגיע מספר החברים ל־112.
השלישי מימין לשמאל — היו״ר אברהם כ״ץ.

בית גמילות חסדים על משכונות

החברה היתה קיימת למעלה מ־50 שנה. היה לה בניין משלה, ובו בית מדרש לחברים, חדרי משכונות וכו׳. תמכה אלפי אנ־שים, בעיקר בעלי־מלאכה ופו־עלים בהלוואות על משכון, בלי כל רבית. רק בשנת 1937 נהנו מהלוואות כ־500 איש, בסכום של 7000 זהובים.

כל שלושת המוסדות הללו — עסקיהם היו רעים וגרועים.

הבאנק הקרדיטובי ירד פלאים עם מותו הטראגי של מנהלו, ה׳ צבי אפשטין. כמה סוחרים זעירים אבדו בה את פרוטותיהם האחרונות, וההתמרמרות והיאוש גדלו לאין נשוא.

העסקנים שעמדו בראש הנהלת הבנק בשנים האחרונות היו: מוטל ביאלי, א. בנגלסדורף, פ. גייסט. והגיע המצב לידי כך שמוסד פיננסי יחיד זה לסוחר, לא היה ביכלתו לתת כל הלוואה ועזרה לסוחר ועסק רק בגביית החובות, וגם זה במאמצים רבים.

במצב לא טוב יותר היה הבנק הקואופראטיבי, או כמו שקראו לו: „די קליינע ביינקל". גם בנק זה כמעט ולא היה ביכלתו לעזור למי שהוא ועסק גם כן בגביית הפרוטות של הלווים שלא השיגה ידם לשלם. כאילוסטרציה תוכיח העובדה שכל הפרסונל של הבנק הצטמצם בשלושה פקידים וכולם יחד קיבלו משכורת חדשית של 120 זהובים — וגם זה לא היה לשלם להם...

במצב טוב יותר, אולם גם כן קשה מאוד, היתה „קופת גמילות חסדים".

קופת גמילות חסדים נוסדה בשנת 1926 ומטרתה לחלק הלוואות בלי רבית לנצרכים, לפי התחייבויות וערבות של בעלי יכולת. את הקרן הראשונה למתן ההלוואות נתן הג׳וינט. בשנים הראשונות פרח מצב הקופה. נתרבו ההלוואות לסוחרים ולבעלי־מלאכה והלווים גם דאגו להכניס את תשלומיהם בזמן. מספר ההלוואות הלך וגדל. בשנה הראשונה לקיומה, בשנת 1926, עלה מספר ההלוואות ל־62. לאחר 10 שנים ב־37־1936, הגיע המספר ל־596 לווים, וההלוואות היו בגבול 100־300 זהובים. מחזור הכספים של אותה שנה הגיע ל־34,407 זהובים.

אולם המצב הכלכלי הקשה של יהודי לומזה, מזה, וההתנצחות המפלגתית מזה — בדבר ההגמוניה במוסד מועיל

ועד החברה גמילות חסדים
הגבאי לייזר־דוד לוריה (במרכז)

וחשוב זה לעמלי העם — גרמו לירידה ולמעצורים בעבודה. הועד הקודם היה בן 5 אנשים. לאחר מותם של שנים מחברי ההנהלה, ה״ה צבי אפשטיין וא. נ. רוזנבלום — סופחו להנהלה, באספה כללית אחת עוד 5 חברים, בלי בחירות. חברים חדשים אלה היוו איפוא את הרוב בהנהלה והם היו ב״כ ה„בונד" ו„פועלי ציון", שתי תנועות העבודה המתחרות זו בזו. הוועד החדש החליט לתת זכות הצבעה באספה הכללית גם ללווים, שכן על ידי קבלת ההלוואה נעשו גם הם חברים למוסד. נערכו לשם זה כמה אספות כלליות ולא היה נחת. החלט תחילה לספח לועד הישן שוב 5 אנשים חדשים, ונתקבל איפוא מצב כזה: 3 חברים בוועד נבחרו באופן חוקי ועשרה חברים נספחו אליהם באופן לא חוקי.

ארבע אספות כלליות, נערכו בתחומי זמן קצרים ובהתערבות בא־כוח המרכז של קופות גמ״ח מורשה, ה׳ טרשצ׳אנסקי — ולאחר משא ומתן מייגע נבחר ועד חוקי בן 9 חברים והם: א. בנגלסדורף, מ. פוססורסקי, יוסף פלאטוי, פינחס גייסט, י. טאבוליצקי, גרשון־בר קורניקס, משה רוזנטאל, יעקב הפנר וחיים פטלוק. ה„בונד" קיבל את הרוב בועד הזה. אולם פעולות הקופה הצטמצמו. נפסק האימון אליה וחברים רבים, לווים, שהרעישו עולמות בעת האספות הכלליות הפסיקו את תשלומם.

עוד מוסד אחד היה למתן הלוואות לנצרכים, והוא גמ״ח על סמך משכון. גם כאן הורע המצב. הצטברו משכונות רבים וכסף אין. בראש המוסד, שהיה קיים בלומזה שנים רבות, עמדו בשנים האחרונות ה״ה דוד לוריה, ליבר כ״ץ, א. צ׳רוונקה, מ. דימנטשטיין, א. ברמן, נ. ניימאן, פייוול ליכטנשטיין, י. ד. ריבאק, א. גלישינסקי ועוד.

בשנת 1937 התפרצו גנבים לשם וגנבו משכונות רבים. 60 אחוז מהנזק שלמה החברה לביטוח והשאר — נזקף על חשבון העניים שהתדפקו על הדלתות לקבל עזרה.

גם הסוחרים הזעירים פתחו קופה של גמ״ח לחבריהם. תחילה התנגד שלטון הוויבודה לקופה זו בטענו שיש כבר די קופות גמ״ח בין היהודים, ורק בגליל לומזה מנה שבע קופות כאלה — אולם לאחר השתדלויות והתחייבויות שהקופה תעזור רק לחברי ארגון הסוחרים הזעירים, אושרה. ניהלו אותה יצחק רובינשטיין, נתן נוימן, שלום מונקרוביץ, לייב חאלופוביץ ואברהם כ״ץ. 500 זהובים כקרן־יסוד קיבלה הקופה מההסתדרות המרכזית של הסוחרים הזעירים בפולין. ההלוואות ניתנו בסכום של 30 זהובים.

פאייען באנק

לרגל המצב הקטסטרופאלי של כל הבנקים והקופות הנ״ל באה הצעה למיזוג כל הבנקים למוסד אחד „בנק קואופראטיבי פאייען באנק".

לאחר וויכוחים ארוכים וסוערים — הוזמנו ללומזה 2 מומחים מוורשה, באי־כוח ארגון הבנקים הקואופרטיביים, והם ראו יפה איחוד כזה וגם הבטיחו לעזור לבנק המאוחד בסכום כסף להלוואות. נוסד הבנק המאוחד. אל ההנהלה נבחרו ה״ה: יוליאן כ״ץ (יו״ר), משה הרש פשפשוביץ (סגן), ומשה יודלבוים.

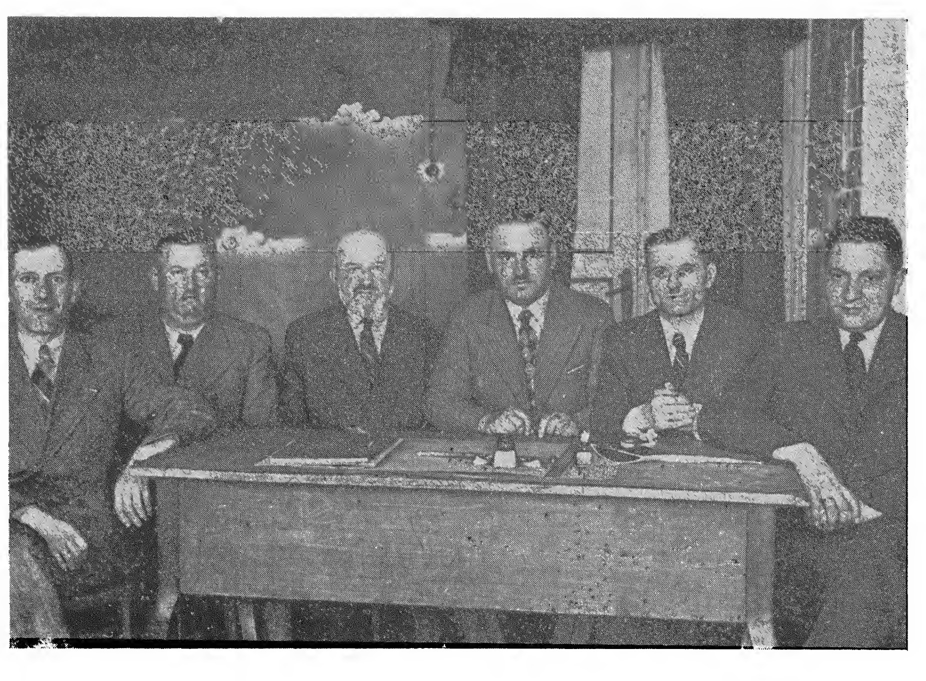
נבחר גם ועד מפקח, מה״ה: סנדר דונוביץ (יו״ר), מרדכי ציבולסקי, נחום רפאלובסקי, מנדל קולינסקי, הרמן ברגר ומרדכי פוססורסקי.

ההנהלה לקחה על עצמה ליצור קרן־יסוד של 5000 זהוב וכן לקבל אשראי ממוסדות־בנקאים מרכזיים.

אולם לא הספיקו לפעול וכבר פרצה מלחמת העולם השניה.

במאבק נגד המשמרות (פיקעטן)

שנים רבות התנהלה תעמולה קשה נגד המסחר היהודי. הסיסמה הידועה swój do swego היכתה גלים. הלכו ונפתחו חנויות של פולנים, בתי־עסק ותעשיה שמתפקידם היה להרחיק את הקונה הפולני מן הסוחר היהודי. אולם בשנת 1936 מלאה הסאה. הנוער הפולני, משוסה ע״י הכמורה ועתונה הפרוע Sprawa Katolicka החליט לערוך משמרות בימות השוק על יד כל חנות יהודית ולא לתת לפולני לקנות שם. תחילה החלו לערוך חזרות כאלה בעיירות הקטנות, הסמוכות ללומזה, כמו שניאדובה, זאמברוב, אוסטרוב וכו׳. פלוגות של פורעים פולנים החלו להתנפל ממש על תגרי השוק (סטראגאנעס) בימי יריד וכניסה, בזזו והחריבו את הסחורה, היכו ופצעו את התגרים, לעיני המשטרה, והציגום ככלי ריק. ואם ניסה מי מהם להתנגד ולמחות, האשימוהו

ועד קופת גמילות־חסדים
להלוואות בלי רבית, על יד
ארגון הסוחרים הזעירים.
יו״ר יצחק רובינשטיין

בעלבון נגד העם הפולני או הדת הפולנית והעידו נגדו עדים מאנשי שלומם. והתוצאה — היהודי המוכה והשסוי, עוד רצה את עוונו חדשים רבים בבתי הכלא, כמחרף ומגדף את הנשר הפולני והאומה הפולנית האצילה.

יום ו׳, של השישי באבגוסט 1937, הפך בלומזה לערב שבת שחור. קבוצת צעירים בני עיר וכפר, בתלבושת אחידה של תנועת נאַראַ הפאשיסטית, הקיפו חנויות יהודים ולא נתנו לשום נוצרי לגשת אליהן. המשמרות ארכו 5 שעות, מתשע בבוקר עד שתים אחר הצהרים.

פנחס קוואשני ומ. קולינסקי, נ. רפאלובסקי וז. רייכמאן. הם הוציאו קול קורא לציבור היהודי לא להיכנע ולא להירתע. בכמה מקרים פנו לשלטונות לשם אינטרוונציה והגנה על היהודי הנתקף. כן גם אספו סכומי כסף לתמוך באחים שהוכו ורכושם החרב.

לאחר הפסקה של חדשיים בערך, התחדשו המשמרות. קהל פורעים התנפל ביום ו׳, 8 באוקטובר, 1937, על הקונים והמוכרים היהודים ופצעו 111 מהם. הדר. צ׳רניצקי, מראשי „אוזון״, ניסה להגן על היהודים ובא לשוק להשפיע על

השוק הישן

ביום משמרות הבריונים הפול־נים על התגרים היהודים ועל החנויות.
ערב שבת, 6 באבגוסט 1937.

פועלים פולנים העובדים בתעשייה יהודית, כמו אצל מ. אורלובסקי, הפסיקו את עבודתם ורצו לבוא לשוק הישן ולהדוף את אנשי המשמרות — אולם המשטרה התערבה ולא נתנה להם לגשת. ראו הפורעים שהמשטרה על צדם, התעודדו והחלו להתפרץ גם פנימה, לחנויות, להפוך שולחנות ולהחריב סחורות. לאחר שקנו סוחרי התבואה את סחורתם מן האכרים ושלמו להם ביד רחבה — הגיחו ממחבואם אנשי נאַראַ וחתכו בסכינים את שקי התבואה ופזרו אותם בשוק. כל החנויות נסגרו תיכף, ועל העיר ירד דכאון.

אגודת הסוחרים קראה לאספת כל הסוחרים, לאחר כמה שעות ופ. גורודזינסקי נאם בפניהם בהתלהבות: לא לרפות ידים, לא להיכנע לרחוב הפולני, להילחם על זכויותינו ולדרוש את המגיע לנו כאזרחים, משלמי מסים ומושכים בעול המדינה. לא ליתן לערוך אוואַקואַציה לנו. הסוחרים גם הכריזו שביתת סולידאריות עם הקהילות שסבלו מרדיפות הפולנים. החנויות — בלי יוצא מן הכלל — נסגרו לשתי שעות, נפסקה העבודה בבתי החרושת והסדנאות. ואף כי זה היה ביום ג׳ שבשבוע, לאחר שני ימי חג נוצרי ושבת יהודית — לא היססו היהודים לסגור חנויותיהם ובתי מלאכתם.

האינטליגנציה היהודית בלומזה עמדה כמעט מנגד, במעשי המשמרות וההשתוללות בשוק.

הדר. פלטין, היה הראשון, שלבבו התחמץ למראה העוול הנעשה לנו, ואף כי היה חולה מסוכן, לא שם לב לעצמו ויסד ועד עזרה לקרבנות הרדיפות, עזרה כספית לסובלים, ומשפטית למקופחים. אל יוזמתו של הדר. פלטין התחברו ה״ה גראַוברט, דמוביץ א., פ. גייסט ואחרים והועד ניגש לפעולות. חברי הועד היו: דר. פלטין, יו״ר; עו״ד ב. גראוברט — סגן יו״ר, פ. גייסט — מזכיר, א. בנגלסדורף — גזבר, א. דמוביץ,

הפורעים שיפסיקו מעשיהם המגונים. אולם אלה הקיפו גם אותו בצעקות „פאַרוּבּק ז׳ידובסקי״ (עבד יהודי) ורצו להכות אותו. דר. צ׳רניצקי נמלט אל בית מרקחת אחד ושם הסתתר מידי הפורעים. העתון של הכמורה גינה מאוד את הדר. צ׳ארניצקי על מעשהו „הלא נוצרי״...

והגיע הדבר לידי כך, עד שגם תלמידי בית הספר הפולני העממי התקיפו בסכינים את ילדי בית הספר היהודי ופצעו כמה ילדים פצעים רציניים.

ככה הלך ונתערער מצבו של הסוחר היהודי, סיטונאי כקמעוני, סוחר גדול כסוחר זעיר, בעל חנות ובית עסק וכתגר הנוסע מיריד ליריד. כולם — מקור פרנסתם נסתם ואין עומד בפרץ.

לב. בעלי מלאכה ופועלים

מאז ומתמיד היו סכסוכים בין בעלי המלאכה היהודים והנוצרים ואף פעם לא היו מאורגנים ביחד באגודה מקצועית אחת. בעלי המלאכה היהודים בלומזה התארגנו עוד בימי הכיבוש הגרמני, במלחמת העולם הראשונה, וזכורים לנו כמה עסקנים באמונה בדרך הארגון שלהם, כמו סורקס, תופר הכובעים, ילין ועוד.

בחול המועד של פסח, בשנת 1920 התקיימה בלומזה ועידה מחוזית של בעלי מלאכה והונח היסוד לארגון פעיל ומקיף של רוב המקצועות, בהם עסקו ידים יהודיות. בחוגי הציבור החלו להתחשב אתם ככוח מאורגן וב„קולו״ היהודי שבמועצת העיריה היה גם בא כוחם, בשנת 1930, ה׳ צ׳יכאַנוביץ׳ החייט. חברי הועד של ארגון בעלי המלאכה בשנת 1930 היו: לייב יישנובסקי, פליכס זייפריינר, טוביה שייקא, מכס טוכובר וזאב קופיצקי.

לרגל ארגון בעלי המלאכה, התארגנו והתלכדו יותר גם שורות הפועלים. נעשו כמה שיפורים בקבלת צעירים ללימוד המקצוע, בתשלום שכר עבודתם, שעות העבודה וכיו״ב. אולם דרישות השלטונות הפולניים, על פי רוב בלחץ ארגוני בעלי־המלאכה הנוצריים, גרמו דאגות רבות לבעלי המלאכה היהודים ולא פעם הוצאה מפיהם פרוסת לחמם.

קודם כל יצאה פקודה שכל בעל־מלאכה יהודי חייב לקבל תעודה, המרשה לו לעבוד במקצועו. אחרת ייענש ותשולל זכותו לעבודה. החלה התרוצצות במחנה: מי ומי זכאי לקבל תעודה כזו והדבר נמסר לשרירות לבם של הפקידים והשוטרים. עד שבאה פקודה שניה, יותר מפורטת — על יסוד תקנה שנתקבלה בסיים — שרק אלה שהיו להם בתי מלאכה בלומזה עד ה־15 בדצמבר, שנת 1927, רשאים לקבל תעודות־מקצוע — השאר יכולים להיות רק פועלים ושוליות. על ידי פקודה זו קופחו כמה עשרות בעלי מלאכה יהודים, שהיו מוכרחים לסגור את בית מלאכתם וללכת לנוע על בתי מלאכה אחרים או להגר מן הארץ. לא עברו שנים מועטות ונתקבלה פקודה חדשה, ביום 15 במאי 1936: יהודי בעל־מלאכה, שיש לו דיפלומה, יכול להעביד גם פועלים. תעודת בעל־מלאכה אינה מספיקה לזה. הוכרחו איפוא רוב בעלי המלאכה בלומזה לשלח את פועליהם. לאחר השתדלות רבה דחו את הוצאתה לפועל של גזירה זו עד סוף שנת 1936, לשבעה חדשים, בערך. באותו זמן היו בלומזה, לפי הערכת העתון הפולני הקאתולי „ספראוואַ קאַתוליצקה" 250 בתי מלאכה יהודים — כנגד 101 בתי מלאכה נוצרים, ומובנת איפוא הסיבה מדוע החלו פתאום לרדוף את בעלי המלאכה היהודים, מחוסרי דיפלומות.

מי העניק דיפלומות לבעלי־מלאכה? הציך (CECH) הנהלת בעלי המקצוע המאורגנים, לפי בחינות וותק ידוע בעבודה. אולם בעל המלאכה היהודי לא נתקבל על ידם וממילא לא קיבל דיפלומה.

ציך יהודי

היה קיים בלומזה, גם ציך יהודי, שמתפקידו היה לפקח על כושר מלאכתם של בעלי המלאכה, זכותם וכו׳ — אולם השלטונות כמעט שלא התחשבו אתו ולא העריכו את פעולותיו. כדי להילחם לזכויות בעל המלאכה ורשותו להעסיק פועלים, נוסד ועד־הגנה משותף ובו באי־כוח הצירים היהודים, ה״ה אליהו סנדאץ׳ (חייט) ושמחה סאַפירשטיין (עתונאי, מנהל לשכת הציך), באי־כוח בעלי המלאכה הסוציאליסטים, ה״ה מ. פייוולוביץ׳, לייב סטוליארצ׳יק ומ. פוססורסקי — בא־כוח האיגוד הפרופסיונלי שעל יד ה„בונד", ושל האיגוד המקצועי שע״י פועלי־ציון — ה״ה יעקב צוקרשטיין ומ. גוזובסקי. אולם מעט מאוד הצליחו בהשתדלותם.

דיפלומות

בעלי־מלאכה יהודים ותיקים, שקנו להם שם גם בין הגויים, ומהם שתפרו בגדים ונעלים לפקידי ממשלה גבוהים, לקציני צבא, סיפקו רהיטים, בנו בתים, זיגגו, ציבעו וכו׳ בבניינים ממשלתיים וצבאיים — הוכרחו להפסיק פעולתם או להירשם כשוליות אצל בעלי הדיפלומה המעטים. לקבל דיפלומה בגיל העמידה, לאחר כמה שנות עבודה במקצוע, היה ליהודי קשה כקריעת ים־סוף. רבתה גם הדאגה לגדל דור של בעלי־מלאכה צעירים. כי יצאה שוב פקודה, שכל צוער יהודי חייב להשתלם בבית הספר המקצועי— אחרת לא ירשו לו להמשיך בעבודתו. הלכו איפוא פועלים יהודים, מן הצוערים (טרמינאַטורים) ללמוד ב„בית הספר העירוני להשתלמות במקצוע". היו שם מורים מומחים וגם הממשלה לא חסכה מכספה והעניקה למוסד מכשירים מודרניים, מכונות חשמליות חדישות ויכלו הצעירים להשתלם יפה במקצועם. הגבלה מיוחדת רשמית לצוער היהודי לא היתה. עליו היה רק לדעת פולנית, עד כדי להבין את דברי המרצה או המדריך. אולם הצוערים הנוצרים התארגנו — כאילו קיבלו רמז מגבוה — והחליטו לא לתת לצוער יהודי לדרוך כף רגלו בבית הספר להשתלמות. ואך באו הצעירים היהודים לשם, הוכו שוק על ירך, בנוכחות המורים וההנהלה ואין פוצה פה ועומד להם בעת צרתם. הגישו תלונות למפקח על בעלי המלאכה לגליל ביאליסטוק, אשר לומזה שייכת לו — ולא הועיל, כי הרי לפי החוק אין כל איסור והגבלה לצוער יהודי ו„אין לשים לב לתעלולי הילדים, המכים זה את זה"...

לאחר משא ומתן שהעלה חרס, התאספו כמה עסקני־ציבור, שטיפלו בעיקר ביתומים ודאגו להקנות להם מקצוע, והחליטו ליסד בלומזה קורסים מיוחדים להשתלמות במקצוע, על חשבון הקהל היהודי. נוסד מעין קוראַטוריום של ה״ה: הרש מאַרק, שמואל בליאַשקה, יעקב שלמה גאַרבאַרסקי, פייוול סטריאַקובסקי, אלעזר לוריה, יעקב טוביאַש (ב״כ „השגחת יתומים) ושושה ילין (באת־כוח ה„קינדער־היים"). לאחר השתדלויות מרובות, עלה בידם לקבל זכות להגיש צוערים

הועד המפקח של הציכים היהודים

יהודים אלה, שעברו את הקורס להשתלמות, לוועדת בחינה, שהורכבה משני נוצרים ויהודי אחד... ועדה דומה לזו, בשביל שוליות נוצרים הורכבה משלושה נוצרים בלבד.

חברת „אורט"

בראשית שנת 1938, עלה לייסד בלומזה, ביזמתו של שמחה סאפירשטיין, מנהל הלשכה של הציכים היהודים, חברת „אורט", שמתפקידה להרבות מלאכה בישראל. הועד הראשון של חברת „אורט", שהורכב מה"ה דר. דוד פיונטניצקי (יו"ר), המהנדסים שמחה אורלובסקי ומ. רוזנטאל (סגנים), עו"ד ב. גראובארד (גזבר), פרופ. יונאס אהרון, מוטל ביאלי, גב' גייסט, סטוליארצ'יק, ליובין. הועד ניגש לפעולות והצליח לרכז סביבו חבר אוהדים ותומכים. נוספו לוועד הנ"ל עוד כמה כוחות מארגנים ופעילים, כמו: יצחק נומברג, חנה מארקביץ, אהרון נובינסקי, יוסף ריבאק.

לקראת חג השנה הראשון לקיומו נפתח על ידו בית־ספר לטריקוטאז' למתחילים ולמשתלמים. תוכנו גם תכניות ליסוד בתי־ספר למקצועות טכניים — אך לא הספיקו, השואה קדמתם.

מאפיות

האופים היהודים בלומזה, 17 מאפיות, ירדה צרה על ראשם בשנת 1936. ועדה סאניטארית עירונית מצאה, שכל המאפיות של היהודים — אינן עומדות בפני הדרישות הסאניטאריות ואסור להן לאפות לחם. וכשלא עזרו כל ההשתדלויות, התאחדו 10 אופים ויסדו קואופרטיבה ובנו מאפיה מודרנית חדישה, עם מכשירים ומכונות חשמליים — ברחוב ריבאקי. יתר האופים — שבעה במספרם, נשארו ללא לחם.... אולם גם אלה המאושרים לא יכלו לעמוד בפני הדרישות המופרזות של השלטונות וחסר להם כסף לגמר הבניין והשכלולים. לשכת בעלי המלאכה הגלילית בביאלי־סטוק — היו לה אמנם סכומי־כסף לתמוך במפעלים קואופרטיביים, אולם למעשה תמכו רק בקואופרטיבות נוצריות. סוף־סוף קיבלו הלוואה בבנק לחקלאות, בריביה גבוהה ובהתחייבות אישית וכללית ומתן ערבות של בעלי־רכוש יהודים.

קצבים

הקצבים היהודים ירדו פלאים. הקיטרוג שיצא על השחיטה היהודית גזל לחמם מפי 17 בעלי איטליז, ובהם — מפי ראש הצאן של הקצבים היהודים, ר' מוטל ז'ולונדז' ומפי הקצבים הוותיקים מוטל כהן, משה סופקיביץ', זאלצשטיין, ואח'.

חייטים

החייטים היהודים סבלו הרבה מההתחרות הנוצרית ומהגבלת זכויותיהם. לאחר שביתת השוליות של החייטים היהודים בשנת 1936, הוסכם על יום עבודה של 8 שעות. אולם שוליה נוצרי עבד עד 14 שעות ביום ומשכורתו עלתה על זו של הפועל היהודי העובד רק 8 שעות.

בראש הציך של החייטים היהודים עמדו ה"ה פסח מיכלסון (סטארשי), זכריה חמילבסקי (סגנו), חיים פטליוק, יצחק לובין, משה ווארשאווצ'יק, משה וויליאמובסקי ומשה ריבאק.

ציך התפרים והבורסיקאים היהודים, היו לו פחות מתחרים מבין הנוצרים. בראשו עמדו ה"ה משה ברוקאנסקי (סטארשי), הרש ליפשיץ (סגנו), יצחק גולדשטיין, יהודה רייצ'יק ולייזר חמיל.

ציך הפרוונים, הכובענים והמודיסטיות היהודים — כמעט שלא היה לו מתחרים בין הציכים הנוצרים. את הציך הזה ניהלו ה"ה טוביה שייקא (סטארשי), יעקב דנמארק (סגני), לייב מארצ'יק, שמואל־יצחק אודאנר ופייוול פנז'וך.

בראש ציך הנגרים והחבתנים עמד ה' חיים פישנר (סטארשי).

ביזמת ציך החייטים חינכו הציכים היהודים את ביתם, ברב פאר, באפריל 1937, במעמד בעלי מלאכה רבים ועסקנים בצרכי ציבור. באותו ערב חגיגי חינכו החייטים את דגלם. בשירת התקווה ננעל חג חנוכת הבית, במעמד אורחים נוצרים שבאו גם כן להשתתף בשמחה.

על סף מלחמת העולם השנייה — כאשר נספח מחוז לומזה לוורשה, קיוו לשינוי במצב בעלי המלאכה היהודים.

תגרים ובעלי־מלאכה מלומזה
נוסעים ליריד לרוטקי

מרכז בעלי המלאכה של גליל וורשה היה בפלוצק, וזה הבטיח למשלחת בעלי המלאכה היהודים מלומזה שלא יעשה הפלייה בין יהודים לנוצרים, כמו שעשה המרכז בביאליסטוק וגם יתנו ליהודים ליהנות מקופת החיסכון של המרכז. כי בביאליסטוק היה מעשה בסנדלר יהודי שקיבל מהם הלוואה, לא גדולה ביותר, ופשט את הרגל. החליטו חברי המרכז יותר לא להלוות לשום יהודי...

מצב בעלי המלאכה היהודים בכלל היה בכל רע בשנים האחרונות שלפני השואה: נוצרים כמעט שרגלם לא דרכה על סף בית מלאכה יהודי. בימות השוק והירידים — התנפלו בריונים על תוצרת בעלי המלאכה היהודים, שדדו ובזזו וגם הכו מכות רצח. רבים מהם — מחוסרי דיפלומים וזכות־עבודה, הוכרחו לחזור על הפתחים. נתרוקן איפוא מתכנו המשל היהודי העתיק: „המלאכה — מלוכה", כי היא נתנה לחם עצבות לעמל היהודי.

ארגון הפקידים היהודים

הפקידים היהודים בלומזה מועטים היו. כי בכל משרדי הממשלה ושלטון העיר לא נתקבלו כמעט יהודים, זולת יחידים יוצאים מן הכלל. ובכל זאת התרכזו בלומזה כמה עשרות פקידים שעבדו בבנקים, מנהלי החשבונות והפנקסים בבתי התעשיה ובבתי המסחר הגדולים, ואילו בודדים שעבדו בעיריה.

פקידים אלה התארגנו בשנת 1930 בארגון בלתי מפלגתי וגם לא תלוי בשום סיסמה סוציאליסטית, כמו האגודות הפרופסיונליות. תפקידם היה שיפור מצב הפקיד היהודי. לועד נכנסו הפקידים: הגב' צימרמן, גייסט, אייזנפלד, אולטרז' ונומברג. לוועדת הביקורת ה"ה: בוימקולר, גוזובסקי, ובאגאן. לא היה להם שדה פעולה נרחב — ובשנות 1938־39 עבר ובטל, כי השלטונות לא התחשבו אתו כלל.

השוק (האלעס) בשוק הישן

בשנים האחרונות שלפני השואה ריכז שלטון העיר את המסחר בשוק במקום אחד. לשם זה הקים את השוק הסגור, שנקרא „האַלעס"

העגלונים בלומזה

„מונית" טרם היתה בלומזה ונסעו, על פי רוב לשם מסחר, לצ'רווני־בור או אפילו לפיונט־ניצה בכרכרה

לג. ועד העזרה

(הילפס־קאמיטעט)

בשנת 1937 ביקר את לומזה בן עירנו מר סמיט מאמריקה. בראותו את הדלות השוררת בין יהודי העיר — התיעץ עם באי־כוח המפלגות העוסקות בצרכי־ציבור והחליט ליצור ועדה בין־מפלגתית לעזרה שתקבל כספים מהרלייף מאמריקה ותחלק אותם בין הנצרכים. אל הועדה נכנסו ב"כ ה„בונד" (מ. ביאַלי, פּ. גייסט, ומ. פוסוסורסקי), הציונים (א. דמובין), מזרחי (י. טאַבּוֹליצקי), אגודת ישראל (מ. קולינסקי), פועלי־ציון (ל. פרוינד), אגודת הסוחרים (רפאלובסקי).

משלוח הכסף הראשון 325 דולר, חולק על ידי הועדה בין 565 משפחות. ועד הקהילה הוסיף משלו 218 זהובים. הגיעו עוד 1000 דולרים, וגם הוא חולק לנצרכים. אולם כאן פרץ סיכסוך: הכסף בא על כתבתו של מ. ביאלי, ב"כ ה„בונד", וזה איפשר ל„בונד" לחלק את הכסף כראות עיניו. כאשר הרוב התנגד לחלוקה כזו, עזבו ב"כ ה„בונד" את הוועדה וכתוצאה פסק הכסף לבוא. ובינתים נפוצו שמועות באמריקה על מגמות הועדה שאין בה ב"כ ה„בונד" והבאישו את ריחה בעיני מנהיגי הרלייף. הרב שאַצקס, יושב־ראש הכבוד של הועדה אסף את כל החברים ודרש שילמדו לקח מתיבת נוח, אשר נאספו אליה מכל החיות ומצאו בה מקום, מכיוון שמבול ירד על הארץ... אולם ה„בונד" לא חזר והעזרה מאמריקה פסקה. אז נשלח היו"ר של הועדה, העו"ד ב. גראובארד לארצות הברית לברר את המצב. לאחר שיחות עם כל הגורמים חזר גראוברד מעודד ומובטח בתמיכת אנשי הרלייף. נתארגנה מחדש וועדה לעזרה, בין־מפלגתית: ה' גראובארד — יושב־ראש, פּ. גייסט (מזכיר), מ. ביאלי (גזבר). אל הוועדה סופחו ה"ה שמחה אורלובסקי, מ. קולינסקי, י. גלצ'נסקי ודוד האמרמן (ב"כ בעלי המלאכה). הוועדה הראתה פעילות רבה. הקשרים עם הרלייף־קאַמיטעט בארצות־הברית נתהדקו. באותו חורף, של 1939/1938, נעזרו בכספים שהגיעו מאמריקה ובחלקם גם ממקורות העיר 497 משפחות. חולקו 31.600 קילו פחם, ניתנו 3 טון פחם לבית היתומים, 3 טון לתלמוד־תורה. ניתנה עזרה רפואית חינם לרבים. חלוקת הכספים נעשתה לפי שיטה פרוגרסיבית. סכום הכסף שהגיע מארצות הברית עלה עד 6820 זהובים. הצטיינו בהגשת העזרה ובהבנה לצרכי העיר העסקנים בני העיר שמעבר־לים: דר. א. גרוסמן, יעקב יאס, גב' מ. הורוויץ, מ. גולדין, ה. סמיט, ס. שניידר, רוורנד וו. רוזנברג, מ. קירשנבוים ועוד.

התעוררו גם אישים שהם מחוץ לארגון הרלייף באמריקה ושלחו סכומים לטובת מוסדות העזרה, כמו ה' אלטשולד, גברת פרל הורוויץ ואח'.

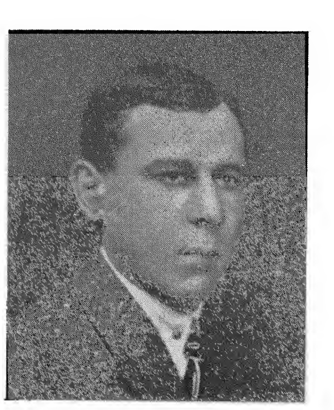
בהסכם כל חברי הוועדה החלט לייסד מועדון לילדי העניים, אשר הוריהם עוזבים אותם לנפשם במשך כל היום, שעה שהם מחפשים עבודה ולחם.

בינתים הגיע חג הפסח של שנת 1939. רבו הנצרכים יותר על הנותנים. בג'וינט נתקבל סכום קטן הפעם, 700 זהובים. המערכת של ה„לומזר שטימה" קיבלה אף היא לטובת הנצרכים 606 זהובים מאמריקה ומארץ־ישראל. אולם כל זה היה כטיפה מן הים — כי המחסור גבר ובשדרות העממיות רעבו ללחם. אמהות רבות קנאו בילדים היתומים שמצבם טוב יותר, כי ה„צנטוס" (ועד מרכזי לעזרת יתומים) והעיריה ומוסדות אחרים דואגים להם — ואילו ילדיהם מוזנחים ועזובים. כמה מהן רצו אפילו להתאבד כדי שילדיהם היתומים יתקבלו ל„השגחת יתומים". המצב הלך הלוך ורע — ושוב השתרר מצב של דיכאון בעיר, ומקורות לעזרה — אין...

ועד העזרה ליהודי לומזה

נוסד ביום כ"ט באבגוסט, 1937, להגנת זכויות האזרח היהודי, לסעדו בעזרה משפטית וסוציאלית. בא בקשרים עם חברי־הסיים היהודיים, ארגונים מרכזיים בוורשה, עם הג'וינט, הועד המאוחד (רלייף) בארצות הברית וכו'. השתתפו בו ב"כ הקהילה, אגודות פרופסיונליות, אגודת ישראל, מזרחי, ציונים, פועלי־ציון, ה„בונד" (פרש אחר כך), חיילים משוחררים, סוחרים זעירים, בעלי־מלאכה, קופות גמילות חסדים, העתונות היהודית. יושב ראש הועד עו"ד בנימין גראובארד.

שמחה ספירשטיין הי"ד

עתונאי מובהק, מחברי מערכת „לאָמזער שטימע", מזכיר ארגון בעלי מלאכה, מייסד חברת „אורט" בלומזה.

לד. צרור המר

נוסף לגזירות המדיניות והחברתיות, לצייד המגונה מצד השלטונות להוציא את הלחם מפי אנשי העמל והעבודה נוספו גם מעשי התעללות והתנפלות. יהודי לא יכול היה לצאת בערב לרחובות העיר. תלמידי בתי־הספר הפולנים קיבלו ממש הוראות: „הכו כל יהודי, אל תחמולו“. ומעשה בתלמיד פולני שדקר בסכין תלמיד יהודי מבית הספר העממי. הגנו עליו המורים והתלמיד לא קיבל כל עונש והכוהן הדתי— המורה דת ונצרות בבית הספר, העביר ממנו חטאתו, כי כוונתו של הנער הרוצח היתה לשם שמים...

חילול בית הקברות

את בית הקברות הישן נהגו לחלל לא פעם השכנים הנוצרים. אולם מכיוון שמעטים מן הציבור בקרו שם — לא היה הדבר בולט כל כך לעין.

לא כן בית הקברות החדש, שהיה בשנים האחרונות בית מועד לחיים ולמתים.

ואין פלא שבאחד הימים הקיפה השמועה בעיר שגויים באו לבית הקברות וחיללוהו. שברו מצבות, עקרו עצים וגם טימאו ולכלכו כמה קברים.

אור ליום העשרים ושלושה במרס, 1938(?) התפרצו בריונים לבית הקברות החדש ושברו מצבותיהם של הנפטרים: י. פיאנקו, יצחק־דוד אַרקר, יוסף מרדכי אלטשולד, ראובן־לייב סורקס, אברהם יהודה דודוביץ׳ ירחמיאל קלינקובשטיין, מאיר ווישניאק, משה מאיר טפר־כאנליק, יעקב פנסקי, מנחם בוצ׳אַן (משניאדובה), אברהם יעקב וויטקוביץ׳, דבורה בלאנקשטיין, מלכה־לאה פייקובסקי, בלומה בת ר׳ דוד. מלבד זאת טמאו והפכו מצבותיהם של: דוד מאלינוביץ׳, אברהם־דוד צ׳ירוּוניק, מרדכי גריץ, גדליה בוכבינדר, בנימין קוקושקו, גדליהו דרוזדובסקי, שבתי אטקוביץ, משה פרידמן (מ־לאפי), דוד גולדברג (חייל יהודי ממוסקווה), בנימין־יעקב פיאנקו, חיים־צבי ב״ר אברהם, יחזקאל לב, וולף מושינסקי, שמחה זליצקי, יחזקאל קורניצקי, מאשה בוכבינדר, עטל קאניא, אסתר מלכה קרונז׳יק, רבקה בת ר׳ מאיר, אסתר רייזל גאגוביץ, שרה־לאה

„בית הקברות החדש“ — חרב ונעול — באין יותר מתים יהודים.
(צילום ה׳ יעקב טוביאש, לאחר השואה)

קוויאַטק (מ־גאַץ׳). המשטרה פתחה בחקירה שתוצאותיה לא נודעו עד היום...

גירוש בני לומזה מאדמת גרמניה

הצרות והגזירות שירדו על ראש יהודי גרמניה זעזעו ועוררו גם את יהודי לומזה. וקודם כל אחזו היהודים באמצעי הבדוק והמנוסה: תשובה ותפילה. בראש חודש ניסן, תרצ״ז, ביום ה׳, הכריזו יהודי לומזה, כבכל ערי פולין, תענית ציבור נגד הגזירות והרדיפות. בית הכנסת היה מלא אנשים עד אפס מקום. לאחר הקריאה בתורה „ויחל“ ותפילות יום כיפור קטן, דרש הרב שאצקס דברי כבושין לפני הקהל הגדול. הוא קרא לאחדות, לליכוד כל הציבור היהודי, ללא הבדל השקפה מדינית או דתית, „כי בשעה שהאויב משכל בנו מבחוץ, ואינו מבחין בין יהודי אורתודוכסי, מלומד, סוחר, פועל,

חילול בית הקברות החדש.
כמה קברים נהרסו ומצבות רבות הושלכו לארץ ונופצו.

אזרח, מהגר וכו׳ — האם לא נתאחד? האם לא נתקומם יחד, יד ביד נגד השואה המתקרבת אלינו״? ואחרי דבריו תקעו בשופר. ולקול השופר בראש חודש ניסן, הזדעזע העם. רבים פרצו ביללה ובבכיות ספאזמטיות. אולם ליכוד הציבור לא בא. פירוד הלבבות בין בונד ופועלי־ציון, בין ציונים ואגודת ישראל, בין המתבוללים והלאומיים — נמשך גם להבא.

הפליטים הראשונים

ולא יצא זמן רב ונתבשרנו שהחלט בגרמניה לגרש כל יהודי פולין שמצאו מקלט על אדמתם, מזה עשרות בשנים. ולאחר זמן קצר הובאו לישובי הספר ווינצנטי, על יד קולנה, שמונה משפחות של בני לומזה שהתגוררו כמה שנים בפרוסיה, וביניהם: מנדל מושינסקי, פודביאלסקי, פאסמאניק ועוד. כל רכושם הוחרם, הותר להם להוציא רק 10 מארק להוצאות קטנות.

עירית לומזה לא מצאה לנכון להגיב על גירוש זה של אזרחיה ועל אחת כמה וכמה שלא נקפה אצבע לטובתם.

לפי יזמת ארגון הנשים וויצ״ו והמועדון החברתי היהודים (ייד. געזעלשאפטליכער קלוב) נוסד בלומזה ועד בין־מפלגתי להושיט עזרה למגורשים הללו, לסדרם בצל קורה וגם להמציא להם פרנסה.

בראש הפעולה התייצבו ה״ה: מוטל ביאלי, עו״ד משה גולדברג, מ. אורלובסקי, מנדל צ׳יכאנוביץ׳ ה.י. ברנהולץ, פ. גייסט, רופאת השינים הלנה פרישמאן, מ. קולינסקי, י. כץ, פוססורסקי ואח׳. ליושב ראש הכבוד של הועדה נבחר הרב שאצקס. הפעולה למען הפליטים מגרמניה נועדה לא רק לפליטי לומזה. הכסף נשלח לוורשה, למרכז הפעולה לטובתם. תוך זמן קצר נשלח לוורשה סכום של 2000 זהובים וכמה ארגזי בגדים. עוד כאלפיים זהובים נאספו לשם זה. ילדי בית הספר „תורה ודעת״ מסרו לטובת הפליטים את דמי החנוכה שלהם בסכום של 26.20 זהובים. בבתי היתומים שבלומזה נתקבלו זמנית 13 ילדים מבני הפליטים שהתגוללו בעיר הספר זבונשין.

לאחר זמן קצר פסקה הפעולה — צרות חדשות דיחו את הישנות...

קיפוח פרנסות

הראינוע מיראג׳ נבנה מלכתחילה על ידי פולנים לשם התחרות עם 2 בתי הראינוע היהודיים — „מודרנה״ ו„פאנטאזיה״. לאחר כמה שנים פשטו מנהלי העסק הזה את הרגל והבית עבר לחכירה לידי מנהלים יהודים ה״ה בודניק־קוכאנוביץ׳.

בשנת 1939 נמלכה העיריה והוציאה מידיהם את החכירה ומסרה לנוצרי.

חכירת העורות של בית המטבחיים היתה תמיד בידי יהודים כ״ץ וליכטנשטיין עד שבאו והוציאום מידם ונמסרו לחכירה לאחד שהיה פעם סטארוסטה. כמו־כן הוצאה חכירת הכרכשאות של בית המטבחים, מידי האחים הפנר.

רופא יהודי בפיונטניצה

בפיונטניצה הסמוכה ללומזה כיהן רופא אזורי יהודי. פנו אנשי „נארא״ לשלטונות בטענה שאינם רוצים לקבל ריפוי מרופא יהודי. שמע משרד הבריאות בלומזה בקולם והעביר את הרופא היהודי ממשרתו ללא מתן פיצויים, אף כי הצטיין בעבודתו דווקא בין הפולנים, ורופא נוצרי לא נמצא כל כך מהר למלא מקומו... ונשארו כמה כפרים ללא רופא שבועות אחדים.

פלאקאטים

בסוף 1938 הופיעו פתאום בעיר על עמודי הטלגרף כתבות גדולות: פולני, קנה אצל פולני! בזה אתה עוזר לארץ ומקטין חוסר העבודה! פלאקאט זה היה תלוי — ברשיון השלטונות — 3 חדשים רצופים.

התנפלות על חברה ש״ס

בליל 25 באוקטובר, 1938, התנפלו בריונים על בית החברה ש״ס. יותר מזקנים לומדי תורה לא מצאו שם — יצאו והחלו לנפץ שמשות וניפצו באותו ערב למעלה מאלף שמשות

מחוסרי גג בלומזה

ואין מכלים דבר, כי המשטרה לא באה תיכף, וכשבאה — לא מצאה איש והדבר נגמר ללא חקירה אפילו.

ערב הבחירות לסיים

התקרבו ימי הבחירות לסיים החדש. לומזה קיבלה מספר 42, באיזורי המדינה. נתמנתה בעיר וועדת בחירות. אף כי היהודים היוו 35 אחוזים מכל האוכלוסיה, לא מצאה הממשלה לנכון לצרף אף יהודי אחד לוועדה זו. היהודים הוכרחו איפוא ליצור וועדה מקבילה, יהודית, לפקח שהאזרח היהודי לא יקופח בבחירות.

„מה יפית"

ואחרי כל אלה הנגישות והאפליות, היתה נוהגת יהדות לומזה למלא את חובותיה האזרחיים והלאומיים כלפי מדינת פולין על הצד היותר טוב, הרבה יותר מהאזרחים הפולנים, אפילו מחברי ה„נארא".

כל מגבית לטובת הצבא, לטובת הצלב האדום, הצלב הלבן, לטובת מוסדות־ציבור פולניים שהגישה אליהם היתה רק לנוצרים — יד היהודים נפתחה תמיד הראשונה ובהרחבה. בחגיגות יום הזכרון למארשאל יוזף פילסודסקי — הצטיינו תמיד יהודי לומזה הן בתפילות המיוחדות בבתי הכנסת והן בתרומותיהם למפעלים שהיו מקימים לזכרו.

ביום חג העצמאות של מדינת פולין, ערכו יהודי לומזה תפילה חגיגית בבית הכנסת הגדול, שלוותה נאומים פאטריוטיים בפולנית ובאידיש ושירי ההימנון הפולני, שיר הבריגדה ועוד. וכאפתעה לגדוד ה־33, החוזר ממחנה הקיץ לקסרקטין שלו, תרם הישוב היהודי למענו שתי מכונות יריה כבדות, מסוג חדש. בפה קיבלה הקהילה היהודית הבעת תודה על נאמנותה לפולין ולצבא. אולם, למעשה, לא נשתנה היחס, ואנשי נארא אף ניצלו זה לרעה, באמרם ובכתבם בפלאקאטים מיוחדים: היהודים עשירים הם, מצצו דורות

לוויה בלומזה

לוויה בגיטו, בשנת 1942.
הראשון מימין: דוד מוהל, האחרונה: הצדקת „אייגה התופרת"

רבים את דמנו ועכשיו הם רוצים לקנות כבודם בנזיד עדשים. היה לא תהיה!

לה. בהתקדר השמים

והנה התקרבו ימים הרי עננות. ברחבי פולין החלו מכינים מקלטים ציבוריים ופרטיים להתגוננות מהתקפות אויר. ושוב היתה זקוקה הממשלה לסכומים גדולים לתכנון ההגנה מהתקפות אויר. ובצר להם — הוכנסו גם היהודים לסוג האזרחים הטובים. ואמנם רק נתקבלה בלומזה ההחלטה לפנות לציבור הרחב שיתרום למען ההתגוננות מהתקפות אויר — פתחו היהודים ארנקיהם ותרמו בעין יפה וביד רחבה. ביניהם אזרחים בלומזה אשר למען בתי היתומים הוצאו מידם כמה זהובים במאמצים רבים, למען הקרנות הלאומיות וישוב ארץ־ישראל נתנו פרוטות, ולא תמיד ברצון — אולם למען פולין נתנו. כבר בשבוע הראשון הגיע סכום התרומות של היהודים ל־120 אלף זהובים. סוחרים לא אמידים ביותר נתנו אלפי זהובים למען זה. ואפילו ילדי העוני בתלמוד תורה, אשר גבאיו התנגדו לאיסוף פרוטות בין הילדים, פעם בחודש, למען הקרן הקיימת — מטעמי עניות ומחסור — עשו כאן מגבית ביניהם ותרמו שתי תעודות מלווה ממשלתיות למען ההגנה מהתקפות אויר.

ילדי בית הספר העממי היהודי מס' 7 תרמו תוך שבוע אחד 380 זהובים למטרה זו וגם מסרו את כל הכסף שהיה בקופת החיסכון שלהם, 47,40 זהובים.

התעוררות פאטריוטית זו בין היהודים היתה למופת. 65% של האוכלוסיה הנוצרית בעיר — לאחר שבועיים לא תרמו למדינת פולין החצי ממה ש־35% היהודים, מקופחי הפרנסה ומגורשי הזכויות, הכניסו לאוצר המדינה תוך שבוע ימים. אולם כל זה לא הועיל והיחס לא השתנה לטובה. ולהיפך, ביום פקודה ראשון, יד הפולנים היתה הראשונה ביהודי לומזה. הגדוד ה־33 חיבל בהם קודם ואחריו באו הנאצים, וכך הלא היה כמעט בכל ערי פולין.

קבורת אפר קדושי לומזה בבית הקברות נחלת יצחק בתל־אביב י״ב בשבט 1950

י. טוביאש ביקר את לומזה, שנתרוקנה מיהודיה אחר המל־חמה, בשנת 1947. במקום מש־רפות ארבעת אלפים יהודים, בערך, בבורות גלצ׳ין אסף קצת אפר והעבירם לאחר נדודים רבים לתל־אביב. משה גולדמן וי. סופינסקי, בראש נושאי ה„ארון״

(צילום י. זיידנשטט)

תפילת אשכבה והזכרת נשמות על הקבר הזעיר של העיר הגדולה, במעמד בני העיר.

(צילום י. זיידנשטט)

הרב ציצוביץ׳ מספיד את הק־דושים בבית הקברות ב„נחלת יצחק״ בתל־אביב. לשמאלו, בצד — החזן של החברה קדי־שא בתל־אביב. החמישי, מימין לשמאל — ר׳ שלמה גלצ׳ינסקי, מי שהיה בחברה קדישא בלומזה.

(צילום י. זיידנשטט)

ח ו ר ב נ ה   ש ל   ע י ר

— — — נסתם כל חזון מלומזה היהודית.

זה כמה שהעיר בידי הנאצים ואנו לא שמענו עליה כלום. אף קול אחד מבן־לומזה לא הגיע אלינו. האומנם לא נותר מאחינו שם אף אחד ? האומנם השמידו הטמאים את כל בית ישראל אשר בלומזה ?

איכה ישבה בדד העיר ? אייכם, חללי בת עירי ?

— — — עזבנוך לומזה — אולם לא שכחנוך !

ניצבת את לעיני רוחנו בכל תפארתך, מתנוססת על הגדה הגבוהה של הנאריב. ואם אמנם נחרבת כולך, ואחי ואחיותי אינם יותר בתוכך — תשארי לנו מצבת־אבל, ומזכרת עוון ודיראון לכל העמים הפושעים והחוטאים שנתנו ידם להשמיד ולאבד חפים מפשע — — — —

(מתוך דברי א ב ר ה ם מ ז ר ח ז"ל, באספת בני־עיר, ב ת ל־א ב י ב, — בסוף שנת 1943)

פ ר ק י   ש ו א ה *)

עו"ד בנימין מוסנז'ניק

לתולדות ההשמדה והכליון

מה שקרה ליהודי לומזה בימי שלטון הנאצים — קרה בערך גם ביתר ערי פולין. אותם דרכי ההשמדה של העם העברי הסתמנו בכל ארצות אירופה — איפה שיד הנאצים רק הגיעה. אין כאן בדעתי לתאר בפרטות ובשיטתיות מה

שעבר על אחינו בשנות 1939 — 1945. אבל ברצוני למסור סקירה קצרה על המאורעות של אותם הימים בלומזה ואחר־כך בזאמברוב, המשתלבים למעגל המאורעות של ההשמדה הכללית של יהדות פולין.

בשלושים לינואר, שנת 1939, כשבעה חדשים לפני מלחמת העולם השניה, הצהיר היטלר ברייכסטאג שבעקבות המלחמה שתפרוץ „יימחה הגזע היהודי באירופה". ואמנם, רק דרכה רגל הנאצים בפולין — החלו במעשי ההשמדה והפוגרומים על היהודים.

כידוע, לא ארכו הקרבות על אדמת פולין, בשנת 1939. כוחות האויב פלשו מהר ותפשו את כל פולין, חוץ ממערב רוסיה הלבנה ומערב אוקרינה, ששם היו כוחות סובייטיים, אם כי החייל הפולני התקומם נגדו, כי חסרו לו כוחות מפקדים (הקצינים עברו אל מעבר לגבול הרומני). פעולות הצבא על אדמת פולין נסתיימו בסוף ספטמבר או ראשית אוקטובר של שנת 1939. אולם פעולת ההשמדה והחיסול בנוגע ליהודים נמשכה עדיין, פתחה במעשה התעללות, הגבלות בזכויות הרכוש והמשפט, סימני היכר משפילים ליהודי — הטלאי הצהוב, סרטים מיוחדים על השרוול, החרמת רכוש, הפקעת נכסים, טיהורים ברחוב היהודים בכל מיני תחבולות והערמות, הטלת ענשים קיבוציים, ענשי כסף וענשי חיים, העברתם ממקום למקום וכיו"ב. ולבסוף בא הגיטו, אשר כל העוזב אותו בלי רשות — עונש מוות צפוי לו. אמצעי חשוב להשמדה שיטתית היתה העבודה הכפויה: עבודת פרך לזקנים וצעירים, לפעמים בלי כל הגיון, ששיברה גוף ונפש ורבים היו חלליה.

והמצב השתנה והחמיר כאשר פרצה מלחמת ברה"מ — גרמניה. מפוגרומים והתעללויות, עברו הנאצים לידי שיטה מתוכננת ומוסווית במסווה שטנים: העברת יהודים ממקום למקום („אויסזידלונג"). אחרת קצת היה תחילה בלומזה שהשתייכה זמנית לחבל מערב רוסיה הלבנה, מספטמבר 1939 עד יוני 1941. אין כל ספק שכיבוש המקום על־ידי הצבא האדום הציל זמנית את יהודי לומזה — שעה שדרך הגבולין הגיעו שמועות־זוועה על מעשי הנאצים ביהודי ה„גוברניה הגנראלית" (כך קראו הנאצים לפולין המרכזית). פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה וכיבוש שטחי מערב רוסיה הלבנה ואוקראינה ע"י הצבא הגרמני, הדהימה ודיכאה את יהודי אותם השטחים. אם ליהודי פולין המרכזית היתה איך שהוא תקופת „מעבר" בשנות 1939 — 1941 — הרי כאן הוטלו היהודים ישר לפי פחת. בחודש יוני 1941, כבשו הנאצים את השטחים האלה ופלשו ללומזה. וכבר בראשית נובמבר 1942 אנו עומדים לפני חיסול הגיטו. הכל נעשה לפי התכנית שתוכנה מראש. וכעת זה ידוע שעוד לפני פרוץ המלחמה ב־1941 החלט במועצה מיוחדת, בהשתתפות הימלר ונציגי המטה הצבאי העליון, להשמיד את כל היהודים בשטחים המזרחיים, הנגועים בקומוניזם. וכמו־כן ידועה לנו פקודת היטלר מיום 17 ביוני 1941, שהגיעה לידיעת הצבא יום לפני ההתקפה על רוסיה, שמותר לחייל לשדוד ולהרוג באוכלוסיה של איזורי הכיבוש ללא עונש. ולפי פקודה זו נהרגו תיכף עם הפלישה לביאליסטוק, ביום 27 ביוני 1941, אלפיים יהודים.

ב־22 ביוני 1941, בשעות הבוקר, הוטלו על ראש לומזה הפצצות הראשונות מאוירוני האויב. חלק מן האוכלוסיה היהודית הצליח להימלט יחד עם הרוסים. לצערנו, חלק גדול מהם השתקע על אדמת מערב רוסיה הלבנה כמו וולקוביסק וסלונים ושם מצאה אותם אחר־כך יד האויב. ביום 24 או 25 ביוני, נכבשה לומזה על־ידי הנאצים. ותיכף ניגשו, לפי עדות ה' ווירניק, להעלות לגרדום את אלה ששיתפו פעולה עם הצבא האדום ושלטון הסובייטים, כפי אשר הצביעו עליהם הפאשיסטים הפולנים. וזה מחזק את דעתו של ב. מארק (בן לומזה, מנהל המכון ההיסטורי היהודי בפולין) בחוברתו „המרד בגיטו ביאליסטוק" שהנאצים הציגו להם במטרה קודם כל להאביד כל זכר לקומוניסטים ולנוטים אחריהם. גם „מיפקד" האוכלוסיה היהודית בששה־עשר באבגוסט, 1941, בשוק הירוק, היה נסיון לתפוש קומוניסטים בין יהודי לומזה, משערת עדת הראייה שרה בלומוביץ־קנוט. ברביעי ביולי 1941, יצאה הפקודה לשאת את „הטלאי הצהוב" על הלב והגב. מתחילה החטיפה „לעבודה", אשר ממנה יותר לא חזרו. הנאצים מילאו מכוניות משא ביהודים והשליכו אותם במרתפי

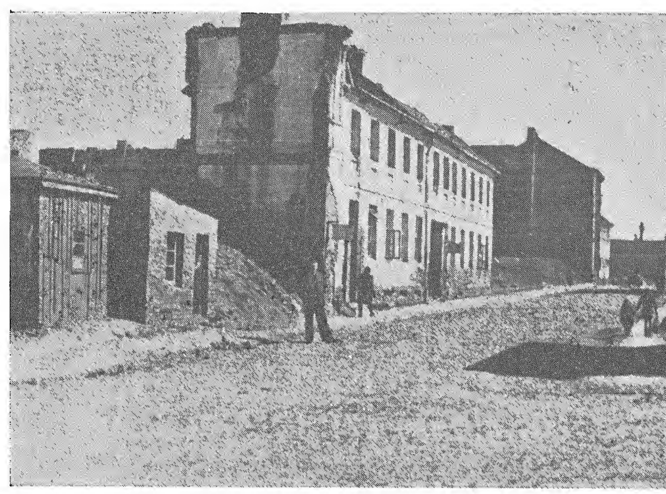
---

*) בפרקים אלה חוזרים אילו דברים כמה פעמים ויש גם תיאורים ומספרים הסותרים זה את זה. לא מצאנו לנכון לקצרם ולתקנם, כי כל אחד בזכרונותיו ובתיאוריו מגלה טפח חדש, מוסיף פרטים ושמות — לשלימות התמונה.

הגסטאפו ברחוב נובה. וכשמלאו המרתפים הוציאו את העצורים לגלצ׳ין ושם הומתו ביריות. לפי השערת ה׳ ווירניק נפלו בגלצ׳ין כאלפיים יהודים.

כמו בכל מקום, נתמנתה בלומזה מועצת היהודים („יודנראט") — וטועים טעות גמורה כל אלה הרואים ביודנראט נציגות יהודית. אין היודנראט אלא כלי שרת להוציא לפועל פקודות הגסטאפו. וברור שלא היתה לאוכלוסיה היהודית כל השפעה במינוי היועצים ליודנראט. ועובדה היא גם שאילו יועצי היודנראט פרצו לא פעם חוק ועברו גם למעשי התנגדות. ב. מארק בחוברתו הנ״ל, כותב על היודנראט בלומזה: „חיסול גיטו לומזה נמשך... חברי היודנראט הקודם אינם רוצים להשתתף בפעולה זו. אחד היועצים, הד״ר הפנר, מבכר לשים קץ לחייו מלשתף פעולה עם הנאצים. אחרים כמו טאבליצקי ויעקב גלצינסקי, מסרבים לבצע פקודות האויב והולכים למוות. אולם נמצאים גם כאלה מביניהם העוזרים לנאצים להוציא לפועל את הגירוש... רק חלק קטן מהיהודים נמלט לתוך היערות" (עמ׳ 84).

בשנים־עשר באבגוסט 1941, יצאה הפקודה בלומזה, שהיהודים צריכים להיכנס לגיטו, לשטח המגורים שהוכן בשבילם. בתחום הגיטו שגודר בחוטי תייל נכנסו השוק הישן, סנאטורסקה, ז׳ילונה, ריבאקי ואח׳. כמה יהודים הצטופפו

השוק הישן לאחר החורבן
בית שיניאק שנשאר לפליטה. מול הבית, על המרצפת, פס שחור והוא שריד של סימון גבולות הגיטו.

איפוא בשטח מצומצם זה? כותב השורות קיבל ידיעות שונות ממקורות שונים: יש אומרים 18 אלף, ובהם פליטים מפיונטניצה, לומז׳יצה, רוטקי ואח׳. ויש משערים בערך 12 אלף יהודים היו בלומזה עם פרוץ המלחמה ביום 22 ביוני 1941, בלי פליטים וניצולים מהסביבה. ואחרים אומדים את מספר הכלואים בגיטו לעשרת אלפים איש. איך שלא יהיה, צר היה המקום ובתנאי צפיפות איומה: שש משפחות בחדר אחד ולפעמים יותר. כפי שמוסרים עדי ראיה, ציוו הנאצים בחודש אוקטובר של אותה שנה לכנס בשוק הירוק (ז׳ולוני) כל אלה שאינם עסוקים בעבודה. התאספו 1200 איש שלא עבדו או שלא יכלו להוכיח מי ממשפחתם עובד ומפרנס — וחיסלו אותם בגלצ׳ין.

במחצית ב׳ של שנת 1942, באה העברה המונית של היהודים בכל שטח הכיבוש. כל הדרכים הובילו לכבשני הגאזים...

אילו חוגים חשובים במחנה הנאצים התלבטו בשאלה: להשמיד תיכף את כל היהודים או להשאיר חלק מהם לעבודה הנחוצה לצבא? ועל זה כותב ב. מארק, בחוברת שהזכרנו לעיל: „בועידה של ראשי הנאצים ב־20—22 בספטמבר, 1942 בברלין, פסק היטלר שמותר זמנית להשתמש בכוחות יהודים רק בגבולות הגנראל־גוברניה (פולין המרכזית). ביאליסטוק (וכמו כן לומזה) שסופחה למזרח פרוסיה הורע מצבה. בראשית אוקטובר 1942, קיבל הגיסטאפו בביאליסטוק פקודה סודית לחסל גם את גיטו ביאליסטוק וגם את כל היהודים של האיזור הביאליסטוקאי" (עמ׳ 82). ואמנם פקודה זו הוצאה לפועל קודם בנוגע לאיזור הביאליסטוקאי — בביאליסטוק עצמה ביצעו את המזימה אחר־כך. בכל האיזור הביאליסטוקאי, וכן גם בלומזה, החלה ה„פעולה" ביום ב׳ בנובמבר, 1942. חלק מהיהודים הושיבו בעגלות איכרים שהחרימו ברחובות וחלק הלך ברגל אל המחנה בזאמברוב, קילבאסין, וולקוביסק ואל הקסרקטין של הגדוד העשירי של האולאנים, על יד ביאליסטוק. חיסול הגיטו מתחיל איפוא, לפי גביית העדות, עוד ביום א׳ בנובמבר, 1942. גם כאן ניצלו הנאצים שיטת תככיהם המגונה ושיקרו, שלזאמברוב מובלים היהודים לעבודה. כל אחד יכול לקחת אתו, כפי שמעידה בלומוביץ׳ קנוט, כר קטן, שמיכה, כלי אוכל, תעודות, חפצים יקרי ערך, מניות־ערך, כסף, תכשיטים, מזון לשלושה ימים, חליפת לבנים. בקסרקטינים בזאמברוב נמצאו גם יהודים ממקומות אחרים, כמו מוויסוקו־מאזובייצק, מזאמברוב גופה והסביבה. גם כאן קשה לקבוע בדיוק כמה היה מספר הכלואים. לפי דברי הד״ר קנוט — היה מספרם כ־18 אלף וביניהם לומזאים כ־10 אלפים. הגב׳ בלומוביץ׳־קנוט מעריכה את הלומזאים ל־12 אלף. לפי דעת אחרים, היו בכלל במחנה לא יותר מ־12 אלף איש. באין מקורות מספיקים אחרים, נצטרך לקבוע כאן את מספרם בממוצע, לפי הדעות הנ״ל.

מה זה היה מחנה זאמברוב? לא היה כל מקום עבודה, כמו שהבטיחו השקרנים הנאצים. הנאצים ראו מחנה זה מראש כמקום מעבר לכבשני המות. הנאצים קראו לו „מהנה־מאסף" (אויפפאס לאגער).

הגב׳ שרה בלומוביץ׳־קנוט תיארה לפני כותב הטורים את „החיים" במחנה זאמברוב: שלטונות הנאצים רצו להרדים את תחושת היהודים והפיצו קודם־כל שמועות על יצירת בתי־מלאכה לסנדלרים ולחייטים (אם כן ישנם סיכויים להישאר בחיים). בכלל לא האמינו היהודים שכולם ניתנו לשמד. תנאי המחנה היו איומים: צפיפות נוראה, מגיפת טיפוס שהפילה חללים, בערך 50 ליום, רעב, קור (אסור היה לחמם את החדרים). מכאן שגם מחנה־מאסף זה היה לו אופי של חיסול והשמדה, בהדרגה. אולם כנראה לא היה להם זמן לנאצים ולא רצו לחכות.

בתשיעי לינואר, 1943, באה פקודה שהמחנה יחוסל ואנשיו יועברו למקום יותר נרחב, למחנה „עבודה" באושוויינצ׳ים (רבים מאלה שגבו מהם עדות, מאשרים שנאמר להם בפירוש „נוסעים לאושוויינצ׳ים"). לא ידעו המיסכנים מה זה אושוויינצ׳ים והם פחדו רק שלא יעבירום לטרבלינקי, שפשטו על מקום זה שמועות רעות.

לפי עדות הד״ר קנוט, הובילו את יהודי המחנה מזאמברוב לתחנת הרכבת בצ׳יז׳ב, בעגלות איכרים. היה אז קור גדול. טראנספורט ראשון, של בלוק אחד, מנה כשלושת אלפים איש. 60 מהם מתו בדרך מקור. לרבים קפאו ידים ורגלים. ד״ר קנוט, כמנהל בית החולים במחנה זאמברוב, מספר עוד אילו פרטים על מזימות הכזב השפלות של הנאצים: „רפואות קיבלנו, מכשירי רפואה הביאו הרופאים משלהם. אולם מה בצע אם החולים שכבו על תבן ללא כר ושמיכה וללא כל חימום בבית, בימות קור נוראים?"

לבסוף, בעת ההעברה ממחנה זאמברוב, הציעו לד״ר קנוט שירעיל את החולים הקשים, כי הלא בין כה אין מי

שיטפל בהם. אולם הוא דחה זה בשאט נפש. באותו „בית חולים", בדצמבר 1942, מת הד"ר שמעון גולדלוסט, מנהל הגימנסיה היהודית בלומזה, שהעמיד דור של תלמידי חכמים.

גורל יהודי לומזה באושוויינצ'ים אינו שונה מגורל היהודים שהובאו לכאן ממקומות אחרים. מהטראנספורט של הד"ר קנוט שהגיעו לאושוויינצ'ים (כאלפיים איש) נשארו בחיים, לפי דבריו, 3־4.

כמה ניצלו מבני לומזה — קשה להגיד בדיוק, מה גם שהניצולים מפוזרים בכל העולם.

מה הם התנאים שניתנו על פיהם להינצל? אלה שבדרכים שונות הגיעו לרוסיה, אלה שהשיגו תעודות־זהות אריות והצליחו בעזרתן להימלט מהגיטו, ולבסוף — קומץ קטן שזכה להישאר בחיים, מבין מלתעות כבשני הגאזים.

השאר הלכו לכבשני הגאזים, למוות, עייפים ורצוצים, רעבים ומדוכאים, מחוסרי כול, מושפלים עד שאול תחתיה, אכולי יאוש ושכול, מופקרים לכל רע, אחוזי פחד ותמהון, בגלל שקרי הנאצים והציות הנפסד והפגום של היודנראטים. הלכו למוות בלי כל התנגדות. בלי כל התנגדות — נאמר בכללו. אולם היו יחידים שיצרו תנועה למרד. ואפילו אם לא נקח עדיין בחשבון מרד הגיטאות בוורשה באפריל—מאי 1943, בגיטו ביאליסטוק באבגוסט 1943, עלילות גבורים בטרבלינקה, בסוביבור' ואח' — הרי בכל פעולה של הנאצים נגד היהודים נמצאו מתנגדים ומתמרדים בצורות שונות עדי חטיפת נשק ביד ויציאה בגלוי נגד האויב. בנוגע לגיטו לומזה — אין לנו לעת־עתה כל ידיעה על התמרדות מזויינת קיבוצית. מקרים בודדים היו, כמעשה גאגוביץ', בנו של ברצ'ה, שהצית מחסן תחמושת בלומזה.

במחנה זאמברוב היתה תכנית לקבל נשק ע"י פולנים, היודנראט התנגד. ידעו כנראה על ההכנות בביאליסטוק למרד ורצו לשלוח לשם את משה רוזנטאל לקבל ידיעות וגם לקשור קשרים עם מפקדי המרד. לסוג התנגדות ייחשב נא גם כן הברחת צרכי מזון לגיטו בלומזה ולמחנה בזאמברוב. לא פעם שילמו מבריחים אלה בחייהם, ויש לנו גם אילו ידיעות על השתתפות בני לומזה בתנועת הפרטיזאנים. אם נדבר על התנועה הזו ברחבי פולין — הרי קודם כל באים בחשבון יהודי לומזה בשירות הגווארדיה העממית, שקמה במאי 1942. לעומת זאת פלוגות פארטיזניות אחרות, שקיבלו יניקתם מהממשלה הפולנית הלונדונית, לא קיבלו לתוכם יהודים, ולא עוד, אלא המיתו את היהודים שברחו ליער — לפי עדות אחרים. בגיטו ווארשה, בשורות מפלגת הפועלים בפולין פעל בן־לומזה גרשון אלף. בפקודת המטה הראשי של הגווארדיה העממית מוציא הוא קבוצת לוחמים מגיטו וורשה לסביבות גרויצה. עוברים אחר־כך לסביבות ראדום ומשם ליערות קאן. כאן נפצע באחד הקרבות, נתרפא וחזר שוב לחזית הפארטיזאנית בסביבות מינסק־מאזובייצק (ב. מארק בחוברת הנ"ל, עמ' 122).

באסיף של שנת 1944 פרצה באושוויינצ'ים מרידת שמשי הקרימאטוריום (זונדר־קומאנדו). המתמרדים פוצצו את הקרימאטוריום. במאבק זה, באקדחים ביד, השתתפו בני לומזה: קולניאק זליג ואייזיק, פאניץ' לייב־הרש, ריבאק (מרח' ז'ונדובה), לאכוביץ חיים־יעקב מלומז'יצה, ואח'. מבני לומזה שהצליחו לעבור לצד הארים, בתעודות זהות נוצריות ולהילחם בשורות הצבא העממי ידוע פודרוז'ניק (כעת בארצות־הברית) אשר קטעים מיומנו מתפרסמים כאן.

בשורות הפארטיזאנים לקח חלק פעיל הרופא אברהם בן יעקב בלומוביץ, נכד ר' יודל בלומוביץ', אמנם בריחוק מקום מעיר מולדתו, לומזה. ב„מרד בגיטו ביאליסטוק" מספר ב. מארק גם על פלוגות פארטיזאנים מבין הנוער היהודי שברחו ליערות מזאמברוב, קולנה ולומזה (עמוד 86).

אולם אני חוזר ומדגיש שהידיעות על תקופת הפלישה הנאצית בלומזה קלושות הן עדיין ובעיקר החלק הנוגע להתנגדות. היו בלי ספק לא מעטים שאבדו בשעת מלחמתם באויב, כיחידים, ללא כל זכר לדור הבא. ויזכרו לנצח בדמות „החייל האלמוני" היהודי במלחמתו בפולש הנאצי.

כינוס יהודים בשוק הירוק בלומזה, לפני „פעולה" נאצית.
(הצילום הגיע לידינו מ„וועד הפועלים היהודי" בארצות הברית, באמצעות ה' חנוך סובוטקה).

גביית עדות

א. מפי ווירניק יצחק

ממה שעבר על לומזה, מספר 735/51, מיום 10.8.45. נמסר ע״י ווירניק יצחק, בן 27, נולד וחי בלומזה עד לחיסול היהודים על ידי הפולשים הגרמנים ב־1.11.1942. יחד עם כל יהודי לומזה הגיע לאושוויינצ׳ים ושרד עם מתי מספר, 10 אנשים, בבוא יום השחרור, על ידי הצבא האדום, ב־25 לאפריל 1945. חי בעת גביית העדות בביאליסטוק.

בלומזה, מחוז ביאליסטוק, חיו עד פרוץ המלחמה בשנת 1939 כ־15.000 יהודים.

בפרוץ המלחמה, ב־1 לספטמבר 1939, סבלה העיר רבות מהפצצת חיל התעופה הגרמני. נהרגו כמה אלפים פולנים ויהודים, נשרפו הרבה בניינים .עוד בימים הראשונים אספו הגרמנים גברים צעירים ובריאים, פולנים ויהודים מהעיר והסביבה, באמרם : „שנת 1918 לא תחזור יותר״, כלומר : ישמידו את הנוער, כדי שלא יוכלו במקרה של מפלה להתנקם בגרמנים. מכל הסביבה נאספו כ־14.000 יהודים, מהם 600—500 מלומזה. הובילום רגלי כ־55 ק״מ עד לגבול הגרמני. בקבוצת יהודים זו נמצא סוחר העצים הידוע מסטאוויסק וויליאמובסקי ובנו. האב בגיל למעלה מ־60 שנה, נשא פרווה. כשעייף רצה לפשוט את הפרווה, אך גרמני אחד לא הרשה לו .את זה בשום אופן ואיים לירות בו ; רצוץ, כשהוא טובל בזיעתו, נאלץ להיסחב רגלי בדרך הארוכה הזאת. בבואם למחנה נפל אותו וויליאמובסקי למשכב ואחרי ימי סבל קשים מת. בנו קברו כמה מטרים מאחורי המחנה.

ברכבת הביאו את כל הקבוצה למחנה בגרמניה, 40 ק״מ מהים הבלטי, סטאבלאג, שהיה מוקף גדר מחושמלת מסביב לשדה ריק. יומיים החזיקו את היהודים כלואים עם פולנים אזרחים ושבויי צבא, בלי לחם ומים, ישנו תחת כפת השמים, שדופי שמש ושטופי גשם. ביום השלישי קיבלו כל אחד לחם ודג מלוח. מים לא היו בכל הסביבה ואנשים גוועו בצמא. ה„אסירים״ בנו להם בעצמם צריפים מחומר שסיפקו להם. היהודים נכנסו לצריפים האחרונים ומיד הרגישו ביחס מיוחד אליהם. כמעט כל יומיים היו הפולנים עורכים התקהלויות על הצריפים היהודים, והגרמנים היו עוזרים להם. במכות ובוז היו שודדים את היהודים, גוזלים את חפציהם ומנות הלחם, שהיה מזונם היחידי. הגרמנים היו באים עם נשקם לעזרת הפולגים, לא נתנו ליהודי להתגונן ואפילו לברוח ולהסתתר. את היהודים צופפו באופן מיוחד בין הצריפים. במקום בו חיו קודם 20 פולנים, הושיבו 300 יהודים. ביום חמישי אחד רמזו הגרמנים לפולנים וביחד התנפלו על היהודים לקחת מהם את חפציהם : מעילים, בגדים עליונים ותחתונים, מגפים ועוד. היהודים נשארו כמעט ערומים. בכדי שלא לאפשר ליהודי לברוח, עמדו הגרמנים בעיגול עם חניתות שלופות והיו דוקרים בכל המתקרב. שלשה שבועות חיו פה היהודים נענים ברעב וביחוד בצמא. מים סיפקו להם בעצמם מתוך בארות. בביקוש אחר המים ובתגרות בשל לגימה, ניספו בידי הגרמנים הרבה אנשים. אותן ההתנגשויות היו בזמן חלוקת הלחם.

אחרי שלושת השבועות הגיעה השמועה שגרמניה וברית־המועצות חתמו חוזה, ובעוד מספר ימים הם ישוחררו. מ־1365 היהודים שהיו במחנה, הוציאו 1000 איש, הסיעום לפולין, הובילו אותם רגלי עד לאחורי הגבול הגרמני־סוביטי ופה שוחררו. השאר, 365 איש נשארו במחנה. ד״ר הפנר מלומזה, שברח עם עוד כמה אנשים מהמחנה, מסר, שאת השאר הובילו לעבודה, עינו, הרעיבו ולסוף השמידו. מהם רק אחדים נשארו בחיים.

כשפרצה המלחמה הסוביטית־גרמנית ב־22 ליוני 1941, היו עוד בלומזה כ־12.000 יהודים. רבים מהם יצאו לערים הסמוכות, ואילו עשרות הגלתה הממשלה הסוביטית לרוסיה.

הגרמנים נכנסו לעיר ב־25 ליוני 1941. מיד הרגישו בהם היהודים. האזרחים הפולנים עזרו עוד בימים הראשונים בהשמדת היהודים. הם הורו באצבע על היהודים שהיו פעילים בעת שלטון הסוביטים בעיר. אנשים אלה נאסרו תיכף והובלו לבית הקברות הפולני, שם הוכו מכות רצח עד שנשארו כמעט בלי הכרה. ואחרי זה באו פולנים לחפור בורות ולקבור אותם חיים או מתים. במשך שבועות אחדים ניספו בדרך כזו כמה עשרות יהודים, קומוניסטים כביכול, ביניהם זינדל סטוויסקי כבן חמישים ומיידאט שמואל, כבן 40 שניהם מפיונטניצה, ואחרים.

תחילה חיפשו הגרמנים צעירים לעבודה, פולנים ויהודים ביחד — לפנוי הרחובות ולעבודות אחרות. הגסטאפו בחר לעצמו דירה בבית שכננו, במקום שגרה משפחת סנדר דונוביץ. כדי לפנות את הדירה מיושביה, הוציאו הנאצים בטקסי את כל המשפחה אי־שם, ויותר לא ראום. לריהוט דירתם אספו אנשי הגסטפו את הרהיטים היפים ביותר מהבתים היהודים הקרובים ואת בעליהם לקחו לעבודת משק בית. מביתנו הוציאו הגרמנים אחרי חיפושים ממושכים סדין לבן מהארון, ואחד התעטף בו, ביקש מספרים וגזז את זקנו של האב. שעשועים כאלה ערכו הגרמנים בבתים רבים.

ברביעי ליולי של אותה שנה (1941) יצאה פקודה לענוד טלאי צהוב וכאן מתחילה פרשה של רדיפות והשפלות על היהודים. פעם לפנות ערב אספו הנאצים כמאה יהודים מן הרחוב ושלחום לבנין הגסטאפו לעבודה כביכול. אולם איש לא ראה אותם יותר יוצאים משם. למחרת, בשעה מוקדמת, ראיתי כשהוציאו מבית הגיסטאפו קבוצות אנשים לתוך מכוניות־משא סגורות. אלה הובלו לדרך העולה לזאמברוב, בלווית חילים מזויינים. כפי דברי האכרים של הסביבה, נורו כולם בגלצ׳ין, בדרך. מעשים כאלה קרו כמעט בכל יומיים, במשך שני שבועות. בכל פעם היו נעלמים מן העיר כמאה — מאה וחמישים יהודים צעירים. הם נתפשו ע״י פולנים וגרמנים וניספו אי־שם. תחילה נחטפו כאלה שלא ענדו את המגן־דוד הצהוב. ככה ניספו במשך זמן קצר כאלפיים איש, ביניהם נפתלי ווינברג, מורה עברי, המורה מיסונז׳ניק, חנוך פרקאל, יצחק ליכטנשטיין, כ״ץ ואחרים. לאחר מעשים אלה הסתתרו כמובן היהודים ולא נראו יותר ברחובות. ואז פנו באי־כח היהודים לראש העיריה שיכניס סדר בעיר. אם יש צורך באנשים לעבודה — תמציא אותם הקהילה.

בסוף יולי יצאה פקודה שעל היהודים להתכנס לשערי הגיטו. נבחרה מועצת היהודים בת 24 אנשים וועדה לשירות וסדר — בת 25 איש. תחילה לא רצה אף אחד מהיהודים לקבל עליו משרה כזו וכל אחד סילק את ידיו מן הכבוד. אך סוף־סוף נבחרה המועצה והועדה. כיושב־ראש המועצה נבחר ה׳ מנדל מושינסקי, פליט יהודי מגרמניה. אף כי הגרמנים הבטיחו לא לנגוע לרעה ביהודים לכשיעברו לגיטו וגם לא לחטוף אנשים לעבודה, בלי אמצעות המועצה — לא יכלו לכלוא את רוחם ושדדו ובזזו רכוש יהודי מעל העגלות שהעבירו את זה לתחום הגיטו וגם חטפו שוב אנשים לעבודה והובילום למקום שמשם לא שבו יותר. נוסף לכל זה דרשו הגרמנים עם ההעברה לגיטו סכום מופרז של זהב ואם לא — יפתחו באש על היהודים.

במשך שבועיים ימים העבירו הנאצים 3 מיפקדים בגיטו. לשם זה הוצאו כל היהודים לשוק הירוק ושם התפקדו לפי הגיל. בעת המיפקד השני חילקו הנאצים כרטיסי־עבודה לאלה שמצאום מוכשרים לעבודה פיסית. בעת המיפקד השלישי הוצאו 1000 גברים ונשים והובלו לכיוון של הכביש העולה לזאמברוב. את הקבוצה ליוו 17 שומרי־סדר יהודים וגם אני בתוכם. אחי היה בין 1000 האנשים. כשבעה קילומטרים מחוץ לעיר עמדה השיירה. כל השבויים הושבו בתוך בקעה ומכוניות משא באו בכל פעם ולקחו אתם 30 — 40 איש. הנאצים ישבו לאכול ולשתות וקמו אחר כך לצחק. על ראשו של מפקד שומרי הסדר היהודים העמידו בקבוק ריק והתכוננו לירות בו, מעשה וילהלם טל, וכדומה. לאחר כמה שידולים הצלחתי להוציא את אחי מתוך 1000 האנשים ולהחזירו העירה, יחד עם כל שומרי הסדר. כמה בעלי מקצוע משובחים, נפחים, נהגים ואחרים, התחננו שיחזירום לגיטו, כי עבודותיהם נחוצות. אך הנאצים טענו : אתם נחוצים גם לנו כאן. כולם ניספו. שומרי הסדר חזרו יחד עם הנאצים העירה. בדרך אילצו אלה את השוטרים היהודים לשיר „התקוה״.

מאז אמנם גוייסו פועלים יהודים לעבודות שונות מקצועיות ושחורות על ידי מועצת היהודים. יהודים לוקחו לעבודות־פרך כמו : סיתות, סלילת כבישים וכדומה. המפקחים הגרמנים, מהנדסים, התעללו ביהודים, היכום, פצעום וגם ירו בהם מדי פעם. צעיר אחד, חיים פרקאל — נאלם מרוב פחד ומכות. היתה גם עבודה בתוך העיר : ניקוי הרחובות, מריטת נוצות של העופות שלוקחו למען הצבא, עבודת־יער, בבתי־מלאכה שונים וכד׳. מדי פעם בפעם היתה מתגנבת מכונית־משא נאצית לגיטו, חוטפת 30 — 40 יהודים ונעלמת אתם בכיוון הכביש העולה לזאמברוב. כמו־כן שלחו שם לפעמים גם מכונית עם פועלים שהמועצה היהודית המציאה לגיסטאפו, ושוב לא חזרו לעולם.

תחילה המציאה מועצת היהודים לעבודת־הפרך יהודים שלא היו שפויים בדעתם, נכים, ידועי חולי, וכו׳ שבין כה לא היתה להם תקווה להשאר בחיים. משנוכחו בתככי הנאצים שהדרישה לעבודה היא רק אמתלה והכוונה היא השמדה — חדלו לתת. הנאצים השתערו אז על הגיטו ולקחו בחזקה. כמה יהודים נכבדים נפלו בידיהם — רק על פי מלשינות הפולנים.

הגיטו בלומזה היה קיים עד האחד בנובמבר 1942. במשך הזמן הזה, שנה חמישית לקיום הגיטו, נידלדל הישוב היהודי. אלפים מתו ברעב ובמחסור ואלפים נערפו או נקברו חיים בחפירות המגן בגלצ׳ין, אותן החפירות שהרוסים הכינו אותן בשעתם לשם התגוננות. אולם היאוש לא תקף את היהודים. להיפך, כשנפוצה השמועה ב־31 באוקטובר

על חיסול הגיטו, הרגישו כולם מה חזק בלבם הרצון לחיות, לקוות ולזכות לראות במפלת האויב.

ביום א׳ בנובמבר 1942, בשעה עשר בערב הוקף הגיטו במשמרות צבא. בשעה שש בבוקר למחרת, קיבלה מועצת היהודים פקודה שבמשך 4 שעות, עד שעה 10 יחוסל הגיטו. כל תושבי הגיטו יועברו למחנה זאמברוב. כל אחד יכול לקחת אתו עד 20 קילו אוכל וחפצים. בשוק הירוק, מקום ריכוז היהודים יוצאי הגיטו, כבר עמדו מוכנות עגלות להעברת החפצים, הזקנים והילדים. לשעה הקבועה עמדו כולם מוכנים. בדרך מהגיטו עלה בידי כמה אנשים להימלט ולהסתתר. סיכוייהם להישאר בחיים היו קלושים, כי הפולנים הסגירו אותם על פי רוב בידי הנאצים.

משפחת מלוטק היתה אז בין הנמלטים. הם הכינו להם בעוד מועד מקום סתר ברחוב ז׳ילונה במאפיה המיכנית וגם אגרו להם מזון לכמה זמן. המשפחה שהסתתרה שם היו: האם, 2 בנים, 3 בנות וחתן בתם. לאחר שמונה חדשים, מאז חוסל הגיטו מתה האם. הבנים הוציאו בלילה את גופתה והשליכוה דרך הגדר אל בית העלמין הישן. הפולנים הכירו את המתה והבינו שמישהו מבני משפחתה מסתתר כאן. לאחר חיפושים גילו את כל בני המשפחה והרגום. מיתר השרידים ניצלו אנשים בודדים, כמו הד״ר מנקס ופודרוז׳ניק.

משהגיעו בני לומזה לזאמברוב — מצאו שם מרוכזים בקסרקטין כ־16 אלף יהודים מכל הסביבה. מספר בני לומזה הגיע אז ל־8 אלפים. הם התגוללו בקסרקטין על הרצפה ללא מטה ושולחן, ללא כסא ומושב. מאכלם היה 170 גראם לחם וחצי ליטר מרק ליום. אסור היה לעזוב את גבולות המחנה. כל עיר בבלוק שלה. על כל בלוק היה ממונה מיוחד — מפקד הבלוק שהשגיח על הסדר, עורר יום־יום למיפקדים ודאג לנקיון. רבו המתים ברעב ובחוסר תנאים סאניטאריים. אוי ואבוי היה לזה שנתפש שעה שקנה לו באיזו דרך דברי אוכל.

בראשית יאנואר 1943 ניספה במחנה זאמברוב רבה של פיונטניצה, הרב דוד טוביה דיינובסקי, גיסו של החפץ חיים, מי שהיה ראש ישיבה במאלטש.

לאחר כמה חדשים פרץ שם דבר, מחלת הטיפוס. הנאצים הודיעו אז שכל המחנה מתחסל. כולם יועברו למחנה ריכוז גדול באושווייץ (אושוויינצ׳ים).

ב־10 בינואר 1943 החלה האוואקואציה. קבוצות־קבוצות של 2 — 3 אלפים איש הועברו בעגלות לתחנת הרכבת בצ׳יז׳ב ומשם לאושוויץ. רבים קפאו בדרך מקור. רבים הוכו ע״י הפולנים בדרך. 7 ימים ארך חיסול מחנה זאמברוב. בראש החיסול עמדו שני הקצינים של הס.ס. רנצנר ובלוך. האחרונים בטראנספורט לאושווייץ היו חברי מועצת היהודים. הם מסרו, לכשהגיעו לאושווייץ, שנשארו עוד בזאמברוב חולים רבים ותשושים וכן חולים בבית החולים. הנאצים אילצום תחילה לכרות להם קבר אחים גדול ואחר־כך קברו אותם חיים. *)

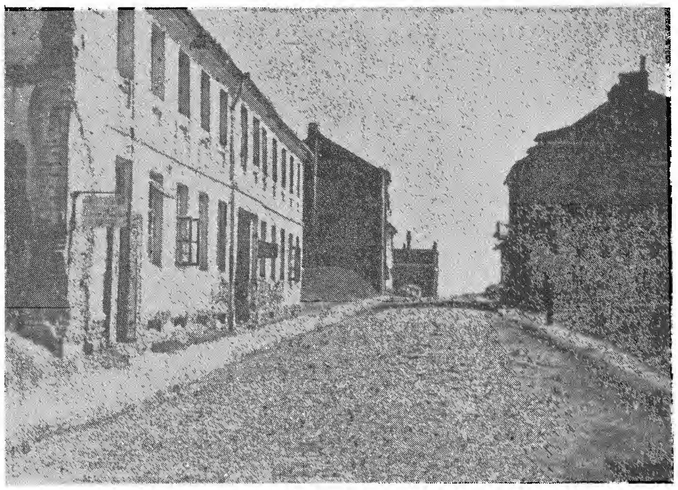
בני לומזה היו הראשונים שהושמדו בכבשני הגאזים, בלילה הראשון לבואם. במשך 7 לילות ניספו ונשרפו בתאי הגאזים מ־16 עד 17 אלף יהודים. כאלף וחמש מאות שרדו וזכו להישאר בחיים. מהם כעשרה בני לומזה.

רשם ע. שטיינמאן
יושב־ראש הועדה המחוזית להיסטוריה.
מגיסטר מנחם טורק.

ב. מפי בורשטין ליזה

גביית עדות מפי בורשטין ליזה, שנולדה בלומזה בשנת 1912 — לפני הועדה ההיסטורית היהודית למחוז ביאליסטוק, ביום 26 בפברואר 1947, מס. התיק 39/47, מס. העדות: 2267. ליזה בורשטין היתה בגיטו בלומזה בימי הכיבוש הנאצי. לאחר חיסול הגיטו נשארה בסתר בסביבות לומזה ובלומזה גופה — עד יום השחרור. כעת היא נמצאת בביאליסטוק.

הגיטו הוקם בלומזה בשנת 1941 בחודש יולי. שטח הגיטו היה החלק הגרוע ביותר של העיר: ריבאקי — ווז׳בודזקה־סנאטורסקה. הגרמנים והשוטרים הפולנים שדדו מן היהודים שנכלאו לגיטו כל מה שהיה להם. עוד בלילה הראשון בגיטו, באו אנשי הגיסטאפו שיכורים וניפצו את השמשות של הבתים. אותי עם בתי הקטנה בת שמונה שנים ואת דודתי כלאו בחדר ואת המפתח זרקו החוצה. אל השכנים הפולנים שעוד לא הספיקו לפנות את המקום צעקו: עד מתי תחזיקו

„שול־גאס" (רח׳ סנאטורסקה), מצד השוק הישן, לאחר החורבן.
(צילום י. טוביאש)

אותם כאן, למה לא תהרגום? למחר הגעתי איך שהוא אל דירתי הקודמת להציל קצת מן הכלים. עזרה לי לסחוב את הכלים שכנה פולנית. אולם בדרך פגשני שוטר פולני והוא הודיע עלי לגיסטאפו. התחלתי לברוח, אך איש הגיסטאפו איים עלי שאעמוד. שוטר יהודי ניגש אלי, תפשני והובילני לאיש הגיסטאפו. זה פקד עלי לשכב על הארץ ובמגלבו הלקני בלי רחמים והוסיף בכל פעם גם בעיטות רגל. אחר־כך צווני ללכת הביתה. לא יכולתי לקום מעל הארץ והתעלפתי, אך השוטר היהודי בא לעזרתי והקימני על רגלי.

לא יכולתי ללכת הביתה, ובינתים הודיע מישהו למשפחתי שאני נרצחתי וצריך לבוא לאסוף את גופתי. אבא בא עם עגלה והובילני הביתה. כל גופי היה פצוע ומלא חבורות. כשבועיים שכבתי על ערש דווי, עד אשר שבתי קצת לאיתני. בינתים ערכו הנאצים ציד גברים. הטפו כחמישים בחורים, ביניהם גם את אחי, שאך קיבל תעודת בגרות, עינו אותם באכזריות במרתף אחד ולפנות בוקר הובילו אותם אי־שם. קברו אותם חיים באחד הבורות של הסביבה.

התנאים בגיטו היו נוראים. אני קיבלתי עבודה אצל הנאצים במשק בית. יום־יום יצאתי בבוקר השכם מהגיטו וחזרתי בערב. סבלתי סבל רב ובקושי הברחתי דבר־מה למשפחתי: אב חולה, ילדה, אח וסבתא. בעלי עבד גם כן מחוץ לגיטו. הגרמנים העבידוהו בפרך בעבודת בנין — נשא לבינים. הנאצים התייחסו לעובדים באכזריות.

אוכל לא היה בגיטו. לחם, במנה זעומה חלקו לפי כרטיסי מזון. היהודים שהיו עסוקים מחוץ לגיטו עזרו כפי יכלתם להבריח מזון כל שהוא לגיטו. אך גם כאן נתקלו בקשיים רבים, כי הפולנים יראו למכור תבואה וכיוצא באלה ליהודים, כי חזקה עליהם פקודת הנאצים. אולם בסתר אפשר היה להשיג הרבה בחליפין: בגדים, נעלים, חפצים יקרים — בלחם.

לעתים קרובות באו אנשי הגיסטאפו לגיטו, בדקו וחפשו והחרימו כל מה שמצאו. מחסור נורא הורגש בחמרי הדלק. בקושי השגתי בגיטו בית עם הסקה, שהיה שייך קודם לפולני. במחיר גבוה, בזהב ממש. אם תפשו הנאצים יהודי נושא עצים להסקה — החרימו את העצים והכוהו בלי רחמים. בכל זאת הגיעו בכמה דרכים חמרי הסקה על ידי היהודים שעבדו מחוץ לגיטו.

פעמים אחדות עשו מיפקד כללי בגיטו. בחרו מן הקהל את הקומוניסטים שקראום בשם והוליכום אי־שם. את השאר שלחו הביתה. בספטמבר 1942, עשו מיפקד של כל אלה שלא היו להם תעודות עבודה. כאלפיים איש נאספו אז במכוניות משא והובלו לדרך שלא שבו יותר משם. היהודים לא תפשו אז עדיין את דל מצבם ולא שיערו שכל כך יתנקם בהם האויב ועל כן התייצבו תמיד בהמונים, על כל פקודה. במיפקד הנ״ל נפלו קרבנות של משפחות שלמות, ביניהן חמי, משה לוסקו, חמותי ואבי החולה הצליחו להסתתר. כן ניספה לאחר מיפקד זה ר׳ טוביה ברמן עם בנו הצעיר הנייק. לבן היתה תעודת עבודה אולם הוא בא לבקש שישחררו את אביו וכשלא נענה — הצטרף גם הוא לחבורה ברצונו הטוב, כי לא רצה להיפרד מאביו. באותה חבורה ניספו גם גוטמאן מרחוב דלוגה, צינוביץ, גנדליש, גלצ׳ינסקי, האחים בלאנקשטיין, הורוביץ׳ ועוד.

בגיטו קמו רעש ובהלה — הבכיות עלו השמימה. יאוש תקף את כל הנותרים. ביום 31 באוקטובר, 1942, בא לגיטו איש הגיסטאפו מאנקו, אדם שנתפרסם באכזריותו ובתאוותיו הסאדיסטיות. אותו יום —

*) התהלכו גם שמועות אחרות בנוגע לחיסולם, וראה להלן, עמוד 83, טור א׳.

השוק הירוק

היה ידוע מקודם בשם „שוק החזירים", בדרך העולה אל „גשר הברזל" ואל קאלינובה, הוא המקום שבו הקהילו הנאצים את יהודי לומזה, ערב כל פעולה זידונית.

(צילום י. טוביאש)

בשבת קודש — ציווה על השוטרים היהודים להביא לו את המיטות הטובות ביותר ואתן מצעות, שמיכות צמר־גפן וכיו"ב. השוטרים הוכרחו למלא פקודתו. אחרי זה הלך בעצמו מבית לבית לבדוק מה שנשאר ומה שאפשר עוד לקחת: תכשיטים, פמוטות, מנורות, רהיטים וכדו׳. ואחר כך כיבד בביקור את בית הקהילה וראש הקהל, ר׳ קולינסקי מנדל, בעל בית־חרושת לסבון, היה מוכרח לפתוח לו את קופת הקהל. מאנקו הריק אותה בן רגע והוציא משם כסף וזהב, וואלוטה זרה, תכשיטים.

למחרת החרימו הנאצים אצל בעלי המלאכה היהודים כל מה שמצאו אצלם. עכשיו הבינו כולם שרק אבדון וכלייה צפוי לכל יהודי. אותו לילה היו שערי הגיטו מוקפים אנשי ס.ס. ששמרו על הכלואים שלא יברחו ולא יתחמקו משם. ובינתים החלו הנאצים לרכז בתחנת הרכבת כמה מאות עגלות. היהודים לא ידעו מזה ולא הרגישו שקיצם מתקרב בצעדי ענק כאלה. למחרת בבוקר השכם, יום ב׳ בנובמבר, פקדו הנאצים לעזוב את שערי הגיטו. כל אחד, הרשות בידו לקחת אתו עד 25 קילו חפצים ומזונות. כולם כאיש אחד, עזבו את הגיטו. זקנים, חולים, נכים וילדים הועלו על העגלות. הצעירים הלכו ברגל.

ד"ר יוסף הפנר, רופא בבית החולים היהודי, שם קץ לחייו, יום קודם, א׳ בנובמבר. ראה את הקץ על יהודי לומזה בהיותו זמן־מה בשבי בגרמני"ה והכיר את מעשיהם וזממם. השאיר כנראה מכתב, בו הוא מבקש מיהודי לומזה לטפל באמו ובגיסתו הצעירה עם תינוקה. הגיטו התרוקן כולו מתושביו. רק מתי־מספר התחבאו בעיר, אי־שם, ביניהם: משפחת פיקארביץ, שתי בנות מלוטק ועוד אחדים. כולם ניספו.

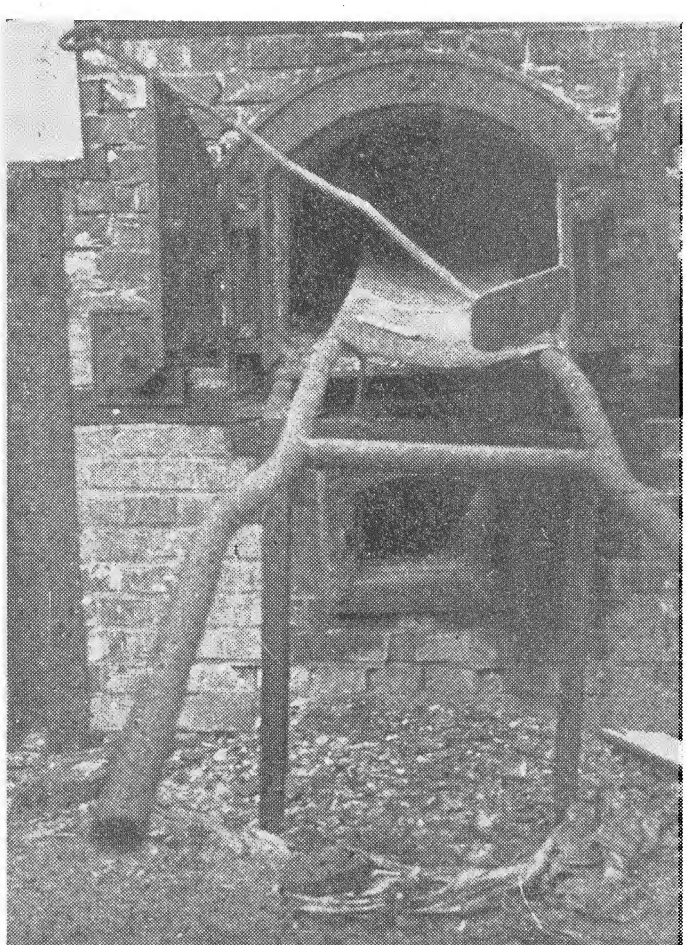
אני נמלטתי מהגיטו בעוד מועד. ביום א׳ בנובמבר, הרגשתי שמתרקם נגדנו דבר־מה ואנו אבודים. על־כן ברחתי עם ילדתי בת השמונה באישון לילה, בשעה אחת אחרי חצות, לבית משפחה פולנית שהיתה מידידינו. טיפסתי ועברתי את הגדר של הגיטו ואבי עמד ועזר לי לעבור. אבא נשאר בגיטו. שנתיים חייתי במחבואים בתנאים קשים לאין נשוא. פעם — במרתף ופעם בעליית גג, פעם בארובת־עשן ופעם בשדה. כעשרה חדשים התגלגלתי בכפר. את החדשים האחרונים עד השיחרור, ביליתי שוב בסתר בלומזה.

רק הודות לאנשים טובים שעוד לא פסו, בתנאים הקשים ההם, עברתי את כל מדורי הגיהינום של השלטון הנאצי וזכיתי להגיע לימים יותר טובים, לימי חופש.

רשם מגיסטר ב. פוקס,

יושב־ראש הועדה ההיסטורית היהודית של המחוז

מגיסטר מ. טורק.

כבשן הקרמאטוריום באחד המחנות בו הושמדו רבבות יהודים.

אוד מוצל מאש

(מתוך מכתבו של משה גלוכוביץ משטוקהולם
אל אחיו יוסף אשר בכפר־סבא)

א. עם פרוץ המלחמה

המלחמה פרצה בזמן שהייתי מרוצץ, מדוכדך ומדוכא ממצב הבריאות של אחותנו חיה היקרה נ״ע. חצי גופה השמאלי נשתתק, והיא היתה מרותקת אל המטה. אמא, תשושת־כח בלאו הכי, נחלשה עוד יותר בראותה צרת נפשה של אחותי. אני נשארתי לבדי בבית, וכל הפרנסה והטיפול בחולות הוטל עלי. גיסי, בעלה של חיה, ואחי גרשון, היו בצרפת ולמדו באוניברסיטה. אחי הצעיר שלום־מרדכי נלקח לעבודת הצבא. בשביעי בספטמבר 1939, התקרבו הגרמנים אל לומזה ואני הייתי מוכרח לעזוב את העיר כי גויסתי והוזמנתי למחלקה הצבאית הטכנית. לא הספקתי להכנס לבין שורות הצבא בפועל, וכבר באה פקודה לסגת בכיוון מזרחה, בואכה באראַנוביץ׳.

ב־17 בספטמבר פלשו הרוסים לפולניה וכבשו את מחצית המדינה וגם את עירנו לומזה. ב־1939.10.1 חזרתי ללומזה, אבל הבית, בית־המלאכה וכל כליו נשרפו ונשארנו ריקים וחסרי כל. האם ואחותי נמצאו אצל הדוד יעקב גרשון רוז׳ה — ביתו נשאר שלם ולא נשרף. גם אחי שלום מרדכי חזר מהצבא, ושנינו גרנו אצל הדוד פיאנקה. מתחת עיי המפולת גרפנו מעט כלי מלאכה ומחרטה אחת. שלום מרדכי התחיל לעבוד. אני קבלתי משרת מכונאי בטחנת הקיטור הגדולה „נאריב״, על הכביש העולה ללומז׳יצה. לפני עבד שם יאשינסקי. נשארתי בכל ימי הכיבוש הרוסי וגם אחר כך אצל הגרמנים. שכרתי חדר והכנסתי אליו את אחותי ואמי ז״ל, וגם את אחות אמי, מרים. בינתים נשא אחי שלום מרדכי את בתו הצעירה של החזן לוצקי, אסתר, והם גרו אצלו. מצב בריאותה של אחותי הלך ורע, כי אי אפשר היה להשיג סמי רפואה, וגם נסיבות הזמן השפיעו לרעה עליה, וביום 16 למארס 1941, נפחה נפשה כשהיא צמודה לחזי. אבל הסאה עוד לא מלאה: מחלת אחותי וגסיסתה, השפיעו באופן אכזרי על אמי, ויומיים לפני פטירת אחותי נטרפה עליה דעתה. הייתי מדוכא ושבור עד היסוד. נוסף לכל מיחושיה ומחלותיה אינה שפויה בדעתה, ומי יטפל בה? כך נמשך הדבר עד פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה. כאשר הפציצו התותחים את העיר, לא הרגישה אמי כלום ולא הגיבה על זה. ב־12 ביולי, 1941, יצאה נפשה בטהרה, ואני עם אחי שלום מרדכי הבאנוה ברוב עמל ובסכנת נפשות לקבר ישראל, על יד קברה של האחות חיה.

ב. הכיבוש הנאצי

כאשר התחילו הגרמנים להרעיש את העיר, ב־22 ביוני, 1940, ראינו את בהלת האימים של הצבא הרוסי. יחד עם הצבא הנסוג, עזבו יהודים רבים את העיר ופנו מזרחה. אבל בעוד שעות אחדות הוקפנו על ידי הגייסות הממוכנים של הגרמנים שחתכו וחסמו שנית את כל הדרכים. נורא היו פני הכבישים שהשחירו מהיהודים הנסים על נפשם. כל אחד הרגיש על עורו את הצבת שבה נלחץ, אם כי הצבא לא התערב לכאורה ולא נגע בהם לרעה.

מביאליסטוק החלו להגיע אלינו שמועות רעות על מה שעוללו פלוגות הס.ס. ליהודים: סופר מפה לאוזן על אלפים איש שהוכנסו אל תוך בית הכנסת ושרפום חיים. הפולנים, בראותם כי חיי היהודים הופקרו ואין דורש דמם, התחילו בפעולות רצח ושוד. בעיירות שבסביבת לומזה, יידוואבנו, קולנה, ראדזילובו וסטאוויסק — בלי כל פקודה מהגרמנים — התגוללו על היהודים שכניהם מדורי־דורות וביצעו רציחות נוראות ושריפות חיים של יהודים שהסתתרו בגרנות, מפני השודד הגרמני. בלומזה גופה שרר שקט לעת־עתה.

ברביעי ביולי, 1941, פורסמה הפקודה הראשונה, שעל כל היהודים לשאת טלאי צהוב על החזה ועל השכם. אבל מדירותיהם עוד לא גורשו וכל אחד התכנף בדירתו מלא חרדה ולא יצא החוצה.

בחמשה עשר ביולי התחילה ה„אקציה הראשונה״: הגסטאפו, בעזרת הפולנים, ובהדרכתם „בקרו״ את משכנות היהודים, וחטפו אותם לעבודת כפייה. משם יותר לא חזרו אל בתיהם. תחילה לא ידעו מה נתרחש אתם, אבל אחר כך הובהר לנו מה היה גורלם. (בין החטופים שבאותו יום היו משה וסנדר פיאנקו). החטיפות באו לסירוגין, פעם בימים אחדים.

ג. בגיטו לומזה

בשנים־עשר באוגוסט, 1941, יצאה פקודה שהיהודים נכנסים לגיטו מיוחד. הפולנים הנבלים ושפלי הרוח, עמדו על הדרכים וכחיות טורפות שלא ידעו שבעה, התנפלו עליהם והיכום מכות רצח.

אני, כאמור, עבדתי בטחנה. גם בימי הכיבוש הגרמני הוטל עלי להפעיל אותה ולעבוד בקביעות במכונאות. אבל נשארתי בין כתלי הטחנה ולא עזבתיה כמעט. שם אכלתי וישנתי על יצוע תבן בלי כר ושמיכה. על ידי זה ניצלתי מידי החוטפים. כאשר הוקם הגיטו גרתי אצל הדודה פייגה, בחדר קטן, ואחי שלום מרדכי ואשתו וילד בן שמונת ימים דרו אצל יעקב רוז׳ה קרובנו, שביתו היה בתחום הגיטו. לאחר זמן הצלחתי לקבל רשיון להעביר את המחרטה ומקצת כלי מלאכה לגיטו. שלום מרדכי המשיך לעבוד ואני הספקתי לו חמרי־גלם לעבודה וצרכי מחיה.

נסתרים דרכי ה׳ וממנו יצא גורל האדם. בזמן ששפרה שעתי לא רציתי להתחתן כי פחדתי: אפילו אשתי מלאך, אהיה מוכרז לשמח אותה ולעזוב את אחותי ואמי. אולם דוקא כעת, בעת צרה, החלטתי להתחתן והדבר היה ככה. ביום השלישי לגיטו, חזרתי מעבודתי ופגשתי ברחוב חברה מכבר, רבקה שקליאניוויץ, מקולנה, לשעבר תלמידת הגימנסיה בלומזה. היא נמלטה משם עם עוד מתי מספר לאחר שהרוצחים עשו את העיר „יודנריין״ (נקיה מיהודים). מצאתיה עומדת ברחוב מיואשת, אובדת עצה, מבלי לדעת איפה תניח את ראשה. לקחתיה לחדרי ולא יצאו ימים מועטים והיא נישאה לי.

מי היה יכול לשער מה שצפון לנו בעתיד. הרגשנו שנשבע עמל וריש, רעב ומחסור, אבל חשבנו שאת נפשותינו נציל וכעבור זעם נשוב לעבוד ולחיות חיי חופש וחרות. קשרנו יחד את גורלנו. אני הוספתי לעבוד בטחנה ואשתי נכנסה לעבודה בבית־המרקחת הגיטואי, (היא גמרה שעורי רנטגן רפואיים). כה עברו הימים והחדשים האפלים בגיטו.

באוקטובר, 1942, זמן קצר לפני הגירוש מהגיטו הלומזאי לזאמברוב, ילדה אשתי בן וקראנו שמו בישראל יואל, על שם אבא. בגיטו לומזה היו היהודים משנים־עשר לאוגוסט עד השני לנובמבר 1942. הימים הראשונים עברו עלינו בשקט. בששה עשר באוגוסט יצאה פקודה, כי על היהודים מקטן ועד גדול להתאסף בשוק הירוק (שוק החזירים,

בדרך העולה אל גשר הברזל). אימה חשכה נפלה עלינו, אבל הפעם לא נעשתה כל רעה ליהודים, הגיסטאפו רק פקד ונשא את מספר היהודים ושלח אותם חזרה לביתם. בגיטו נוסד ועד היהודים עם משטרה יהודית לשמור על הסדר והנקיון ולמסור את גזירות השלטון. נוצרו קבוצות עבודה, והיהודים יצאו יום יום לעבוד עבודה שחורה.

עוד בשבועות הראשונים היו התנפלויות על הגיטו. הגיסטאפו השתער פתאום וחטף יהודים, מהנשארים, שלא הלכו לעבודה, באמתלה ששולחים אותם לעבוד, אבל החטופים לא זכו לחזור. מספרם הגיע לאלפים איש.

ביום קודר אחד, בסוף אוקטובר שנקרא אצלנו „יום השוק הירוק", הכריזו הגרמנים כי כל היהודים הבטלים ממלאכה יתקבצו ב„שוק הירוק". ושוב תפסו 1200 איש, מבין אלה שלא עבדו ולא יכלו להוכיח שאחד מבני משפחתם עובד. אנשים אלה לא חזרו יותר לראות אור חיים. הנאצים קיפחו את חייהם ביער גלצ'ין. משנים־עשר אלף איש נשארו בגיטו כשבעת אלפים. בחודש נובמבר של אותה שנה באה הפוגה קטנה. מקצתם של יהודי הגיטו עבדו ומקצתם היו עסוקים בגיטו גופה. היינו סבורים כי כבר נענשנו דיינו, ויד האכזר תרפה מאתנו ולא תוסיף לכלותנו. המצב הזה ארך כשנה. הגיסטאפו היה מתעורר מפרק לפרק להתעלל בנו, אבל כבר התרגלנו להיות לקלס ולשמצה, שילמנו גם כופר נפשנו בעד „מנוחה" זו. רק בנפשנו לא נגעו.

בקיץ של שנת 1942 נתפרחו אלינו שמועות שלא נתאשרו על טרבלינקה. על מחנה השמדה אחר לא שמענו כל עיקר, אך איש לא האמין בזה בכל לבו, כי באותו זמן העבידונו בפרך במחנות־עבודה. להתקשר עם עיר אחרת אי אפשר היה — היינו מבודדים. לפולנים לא רחשנו אימון.

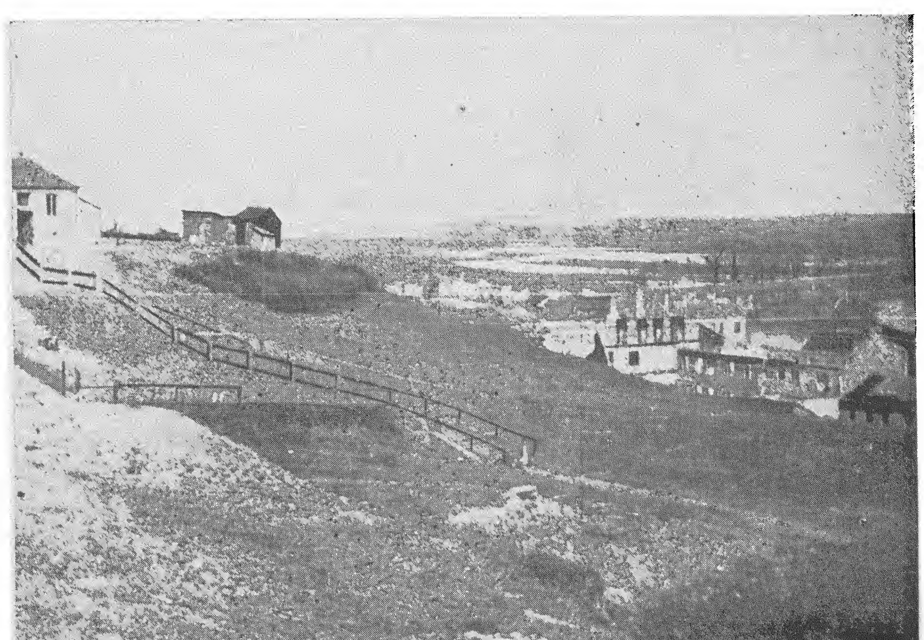
ד. לגיטו זאמברוב

אור ליום ב' בנובבמבר, שנת 1942, הקיף צבא מזוין את הגיטו ולמחרת הבוקר הודיעו כי גיטו לומזה מתפרק וכל יהודי חבל ביאליסטוק יתרכזו בזאמברוב בקסרקטיני הצבא. כל אחד יכול לקחת אתו חבילה קטנה. לנשים ולתינוקות הזמינו עגלות ואילו הגברים נדחפו ללכת ברגל. המבוכה היתה עצומה: מעולם לא ידעתי ברורות, אם אמת בפיהם, או כנגד רעה פניהם. באנו אל קסרקטיני זאמברוב באותו יום, ב־10 בלילה. אתי היה אחי שלום מרדכי ואשתו וילדו, אשתי והילד. לשם הובאו גם כל השרידים של הערים הקטנות מסביבות לומזה: אנשי זאמברוב, צ'יז'ב, וויסוקי־מאזובייצק ועוד. וכן זאמברוב שימשה איפוא מחנה־רכוז לשנים־עשר אלף יהודים, בערך. מזמן לזמן הביאו את יתר היהודים שנמלטו מהגיטאות ואמרו להתחבא, אבל הנבלים הפולנים גילו את מחבואם ומוכים ועשוקים הביאו אותם תוך שמחה לאיד למחנה. כמה וכמה יהודים הם המיתו על המקום. היתה אפשרות רבה להתחבא: הגרמנים לא דקדקו לחפש כל כך כמו הפולנים. הפולנים פשטו ביערות לצוד יהודים כציד חיות היער. גם ממתי המספר שהצליחו להגיע לקבוצת פארטיזנים ניספו כתשעים ותשעה אחוזים מידי הפארטיזנים הפולנים. סיסמתם היתה: קודם להשמיד את היהודים ואחר כך המלחמה בגרמנים. כך חיינו במחנה עד העשירי בינואר, 1943. אני הייתי בין המאושרים המועטים שיצאו מהמחנה אל העיר לעבודה. יכולתי על ידי זה להבריח מעט צרכי־אוכל בשבילי ובשביל אחי שלום מרדכי. אשתי הוסיפה לעבוד במחלקה המדיצינית. כן יכולתי עד כמה שאפשר היה „לדחוק את השעה". אבל ילדי האומלל לא עצר כוח לשאת את המחסור והתנאים הבלתי אנושיים ונסתלק בעשרה בדצמבר, 1942, וקברתיו בבית־הקברות בזאמברוב.

ה. דרכנו האחרונה לאושוויינצ'ים

התנאים החמירו מיום ליום. פרצו מגפות שונות והאנשים מתו בהמונים. בשמיני בינואר, 1943, בא מפקד המחנה והודיע כי בעוד יומיים, בעשירי לחודש, יפורק כל המחנה וישלח לאושוויינצ'ים. על מחנה מות זה לא היה לנו כל מושג, את שמעו לא שמענו עד היום ההוא. אפילו הפולנים לא ידעו מאומה על מחנה מות זה. עמעמו איזו שמועות שזה מחנה ריכוז קשה המכיל 100.000 איש. אבל על תאי־גאז וקרמאטוריום לא שמענו כלום. פחדנו מפני טרבלינקה אבל מפני אושווינצים לא יראנו. מה־14 בינואר עד ה־18 בו נשלחו איפוא שבעה טראנספורטים מתחנת הרכבת צ'יז'ב לאושוויינצ'ים — טראנספורט ליום.

על מחנה אושוויינצ'ים לא ארחיב את הדיבור. כל אחד יודע עליו ועל מוראיו ועל תאי ההשמדה השטניים שבו. אצטמצם יותר בגורלי ובגורל אחי שלום מרדכי. בצהרי יום

הרחוב היהודי (ז'ידובסקי) מצד המדרגות המובילות לריבאקי, לאחר החורבן.
(צילום י. טוביאש)

תשעה־עשר בינואר, 1943, הגענו לאושוויינצ׳ים. הרהורים עמומים ואפלים אפפונו. לא הוברר לנו מה הגורל הצפון לנו: לחיים קשים ושפלים, חיי רעב, מצוקה ועבודת פרך או מות אכזרי. כאשר נפתחו קרונות המשא שהיינו דחוסים ודחוקים בהם, הגיע לאזנינו הצו הפראי: לזרוק את הצרורות ולעמוד בשורה — הגברים לחוד, והנשים לחוד. ושוב לא ידענו מה כוונתם הזדונית: אולי יש מחנות של גברים לחוד ושל נשים לחוד. אני הספקתי רק לחבק בפעם האחרונה את אשתי־המדתי ולנשקה.

עמדנו בשתי שורות, עד שאנשי ס.ס. עברו בינינו הצביעו על אנשים אחדים, שאלו לתעודת־מקצוע וציוו לעמוד בצד. אחי שלום מרדכי, בראותו כי נשאלתי לתעודת מקצוע, הוציא גם הוא את תעודתו והחזיקה ביד. אבל אליו לא ניגש איש הס.ס. ואחי לא נבחר לקבוצה המיוחדת. המחזה הזה עודנו עומד כמו חי לנגד עיני, ולעולם לא אשכחנו: שלום־מרדכי, שהיה מרוחק מטרים אחדים ממני, עומד בשורה, מחזיק את ניירותיו בידו ומחכה בעינים כלות שאיש הס.ס. יגש אליו. בכלל נעלם מאתנו שהנשארים בשורה יובלו לתאי הגז והנבחרים ילכו למחנות עבודה. סברנו שמחלקים לקבוצות, קבוצות. גם עתה אחרי שראיתי בעיני כי גם הנבחרים־המאושרים כביכול לא החזיקו מעמד עוד כמה זמן ביסורים נוראים. מ־146 הנבחרים שזכו לעבור למחנה־עבודה, נשארו בחיים רק חמשה, בדיוק — רק חמשה! לאחר שנודעו לי כל שיטות ההשמד של הס.ס. הריני משוכנע כי אילו העזתי לבקש על אחי, בשעה שהבדילוני מהשורה, לא רק שלא הייתי מציל אותו, אלא אף הייתי מביא שואה על ראשי והיו מחזירים אותי אל תוך השורה. אך בכל זאת יגונב ספק־ספקא אל לבי: — היה עלי לנסות לבקש שיצרפו גם אותו, וכעש מכוססת במוחי השאלה: אולי אפשר היה להצילו? אבל הכל תלוי בגורל. גם אשת שלום מרדכי וילדם נתקפחו באותו היום. לאשתי שיחק המזל להיכנס אל קבוצת העבודה, אבל היא התענתה ככה רק כחדשיים ואחר כן נפלה מיוגעת באפיסות־כח. אני לא הוספתי לראותה עוד. הנשים היו במחנה עבודה שני.

ו. במחנה עבודה

במחנה העבודה, ששם באתי עם הקבוצה של 146 איש, אחרי שעברנו את טכס קבלת־הפנים שלנו, שיכולתי לכתוב עליו לבדו ספר שלם, נשארנו רק יומיים. אחר כן נבדקנו שנית ונבחרו רק בעלי־מקצוע מסויימים שנשלחו לאושוויינצ׳ים או — מרכז המחנות. עלי להודות שאם זכיתי להשאר בחיים, היה זה לא מפני מצב גופי הפיסי החסון והבריא וגם לא מפני מומחיותי, כי היו הרבה אנשים יותר חסונים ואיתנים ממני וגם מומחים ממני והם ספו ותמו כזבובים. איני יודע בעצמי מה שם אקרא לזה. אנשים חרדים אומרים שזאת היא אצבע אלהים, מזלי שיחק לי. חפשים אומרים, שזה רק מקרה צולע־עוור.

בימים הראשונים עבדתי בסדנת־מסגרות. שם ראיתי את עצמי פועל ולא איש המחנה. אחר כך, במקרה, בחרו בעלי מקצוע מומחים ביותר ושלחום לקורס מיוחד, להתמחות בסלילת מסילות הברזל ולכבוש כבישים. מבין 59 איש שנבחרו, פולנים, צ׳כים, גרמנים היו רק שלושה יהודים ואני ביניהם. ועוד הפעם אני חוזר ואומר, שהיו בעלי מקצוע יותר טובים ממני והם לא נבחרו ואלה שכבר נרשמו לא נשארו בחיים ולא זכו להתחיל את הקורס. ובכן, ימים מרובים אחרי בואי אל המחנה בשביעי למרס 1943, עברתי אל השעורים ובמשך שלושה חדשים שלמים הייתי כמו בבית הספר, לא ידעתי כל מחסור וסבלי־מחנה. לא ייאמן כי באושוויינצ׳ים — מחנה המות הגדול ביותר — יתקיים מין דבר כזה.

ככלותי את חוק למודי עברתי לעבוד במקצועי החדש, אך גם הפעם לא הועבדתי קשה, בקנה מידה ביד ובמכשיר־פלס היה עלי למדוד את השטח ולציין את המהדורים. וכן הלך ועבר הזמן.

על אושוויינצ׳ים, כאמור, איני רוצה לכתוב, הכל כבר נכתב ונתפרסם בעתונים וברדיו ולו באתי לכתוב על חיי יום אחד במחנה לא יספיקו לי עשרה גליונות נייר. בחודש אוגוסט, 1944, פרץ מרד קטן במחנה. אנשי הקומנדה, שעבדה אצל תנורי הקרימטריום הציתו אחד מהם וברחו לאן שיכלו, אבל נתפסו. הנהלת המחנה הבינה היטב כי במחנה העבודה לא יימצא אף אחד שיתן להם להובילו כצאן לטבח ולכן התחילה לפזר אותנו למחנות שונים. אני נשלחתי בקבוצה גדולה ב־26 לאוקטובר, 1944, למחנה שטוטהוף על יד דאנציג. זה היה מחנה קשה. חודש אחד בליתי שם וסבלתי נוראות, אחר כן שוב בחרו קבוצת בעלי מקצוע ושלחו אל בתי החרושת של נמל דאנציג לבנין אניות. לדאנציג הגעתי בעשרים וששה של אותו חודש. אכסנו אותנו בקסרקטינים, במרחק 10 ק״מ מהנמל. בבוקר הוסענו לעבודה ובערב הוחזרנו. הדבר נמשך עד התשעה עשר בינואר 1945 — התחילה ההתקפה הרוסית על גרמניה. הפסקנו את העבודה וישבנו בקסרקטין כמחכים לרוסים, מוכנים להתקוממות במקרה אם הגרמנים יעיזו להתעלל בנו. אך בזמן האחרון, ברביעי בנובמבר, כבר ניתנה פקודה לא לגזז יותר את היהודים ולא לבצע השמדות המוניות רק מי שחלה לא קיבל טיפול וסעד. כל אחד שנשאר בחיים התאמץ בשארית כוחו להחזיק מעמד עם השחרור על ידי הרוסים. בפברואר החלה ההתקפה החזקה של הרוסים על חבל דאנציג שהוקף כולו. היינו בתווך. הגרמנים רצו לגרש אותנו ממחנה למחנה, בסוף רצו להטעיננו על אניות ולשלוח ללב הארץ, אבל לא הצליחו. זכינו והגענו ליום של פדות וישועה בעשירי למרס, 1945, בשעה 12 בצהרים, הקיפה אותנו דיוויזית הטנקים הראשונה של הרוסים — ואנחנו שוחררנו. מובן מאליו — זקיפי הס.ס. נורו במקום, חיל המגן וחלק גדול של הגדודים האזרחים נלקחו בשבי ואנחנו פשטנו בערים ובכפרים הסמוכים לדאנציג. אני כשלעצמי, באתי לעיר לאנברג, 70 ק״מ במערבה של דאנציג.

ז. לאחר השחרור

ימים אחדים שהינו, אני וחברי בעיר. החרמנו אצל הגרמנים בגדים, צרכי אוכל, סוס ועגלה ואמרנו לחזור ללומזה. סבורים היינו כי השרידים הפליטים שנשארו בחיים יתאספו כל אחד לעירו ויתיעצו איך להקים מחדש את החיים ההרוסים. לא ידענו כי אסור לנו לשוב לפולניה בתורת יהודים, כי הפולנים רוצחים כל יהודי החוזר לעירו. אבל בין כך ובין כך לא התגשם רעיוננו. סמוך לצאתנו את לאנברג עצרו אותנו הרוסים וגייסו אותנו לעבודה. אני ועוד ששה חברים למחנה (אחד מהם לומזאי, יעקב גולומבק) נשלחנו לעבודה למשק אחד שהוטל עליו לספק בשר וחלב לגייסות הרוסים הלוחמים מאחורי דאנציג. אבל רק התחלנו לעבוד וחמשה מחברינו חלו בטיפוס ושנים מהם מתו. מה נורא היה המאורע הזה, שהשרידים שנשארו לפליטה מרבבות אלפים, עברו כל שבעת מדורי גהינום, וכעת משוחררים, כשחיו כמו אנשים, אכלו

הטענת הקרבנות, לאחר שעונו עד מוות במחנה־ההשמדה באושוויינצ׳ים

ושתו לשובע ולא ידעו כל מחסור — לא עצרו כח, חלו ומתו. בי לא דבקה המחלה ונשארתי שלם בגופי.

עבדנו עד סוף המלחמה באותו משק. אך הרוסים עכבו אותנו גם אחרי המלחמה: חסרו להם בעלי מקצוע. בחודש יולי עבר השלטון בחבל הזה לפולנים והם חדשו את קשר הדואר. תיכף טלגרפתי לאחי יוסף בארץ וגם שלחתי לו מכתב. חכיתי חדשים ותשובה לא קבלתי. אחר כך נודע לי כי הפקידה הפולנית, אנטישמית מובהקת, לא שלחה בכלל את מכתבי. חזרתי לדאנציג, שכרתי לי חדר קטן אצל מכירים ומשם חידשתי את חליפת המכתבים ולבסוף נתקשרתי עם אחי בארץ ועם אחי גרשון. אם כי הצטערתי מצד אחד שאיבדתי זמן רב אצל הרוסים ולא יכולתי להגיע ללודז או לווארשה, אבל מצד שני היה לי סיפוק רוחני שרק מעטים מהיהודים הנשארים זכו לו. במשק, עבדו כמאתים גרמנים. לימדתי אותם „בלק" אף כי הוכרז שלא לנגוע בהם לרעה (הרוסים הלכו בעקבות האנגלים, שתיכף חמלו על זרע עמלק). אבל הם הרגישו את נחת זרועי. הראיתי להם בחוש איך התנהגו אתנו אנשי ס.ס. על גופם ובשרם. הקצין הרוסי היה מעמיד פנים כאינו רואה בשעה שהתנקמתי בהם נקם־מועט על כל מה שעוללו לעם ישראל. לשרותי הפרטי עמדו גרמנים אחדים — וסופם היה כליון חרוץ. אמת, לנקום בהם את נקמת דם היהודים השפוך, אי אפשר היה, אבל מתוקה היתה גם הנקמה קטנת־המימדים שיהודי כמוני זכה למשול עליהם, להדבירם ולשעבדם כרצונו. בראשית יוני עזבתי את עבודתי והתחלתי להשתדל לסדר את כל הפורמליות לקבל וויזה לאוסטרליה, אל אחי גרשון. בטרם שעזבתי את פולניה רציתי עוד לעלות על קברי אבותי בלומזה. בית העלמין נשאר שלם. הרבה מצבות נשברו ונסדקו. המצבה שעל קבר אבי נשברה ואני תקנתיה איך שהוא. על קבר אמי ואחותי לא היו בכלל מצבות, כי בימי הגרמנים היה זה מן הנמנע, ובכלל מה טעם יש להציג מצבות אם בכל העיר והסביבה לא נותרה אף נפש יהודית. עלי הביטו הפולנים כאילו נפלתי מהמארס. זה היה ביקורי האחרון בעיר מולדתי, לומזה. חזרתי לוורשה ובאוירון המראתי לשטוקהולם.

שטוקהולם, 18 באוקטובר, 1946.

(תרגם ישראל לוינסקי)

בסביבות לומזה בימי נאוץ הנאצים

מפי נחמן שארפשטיין

א. חזרתי לפולין

...עליתי לארץ בפעם הראשונה בשנת 1934 עם אשתי ובתי הצעירה מצ׳רווני־בור. הסתדרתי יפה ומצאתי לי מחיה בתל־אביב. אולם באביב של שנת 1939 החלטתי לחזור לפולין לחסל את שארית נכסי שהשארתי שם וגם בעניני בני לזרזם לעלות לארץ.

אך טרם הספקתי לפנות כה וכה פרצה מלחמת העולם השניה. ואנוס הייתי להשתקע בחווילתי שבצ׳רווני־בור אף כי היה לי רשיון לחזור ארצה. מבשרי חזיתי איפוא את כל הצרות והיסורים שנתנסו בהם יהודי פולין בשנים הטרופות האלה. סיוט הימים הנוראים האלה לא ימוש עוד מעיני לנצח. האימים ויסורי־הבהלות שנטלתי מהם כל עשרת הקבים היו כל כך גדולים שלא ייאמן, כי בן־אדם יעצור כוח לשאתם ולהתגבר עליהם. אתה מרבה להתבונן ולהסתכל בפני ותמה לראותי גלוח ובלי חתימת־זקן אחרי שהייתי בעל זקן ארוך שהכסיף מעט, אבל תמיהתי אני גדולה יותר שראשי נשאר על כתפי ולא נגרר אחר הזקן. הנני מתפלא מאין שאבתי כוח לשאת ולסבול את כל העינויים וסיוטי־האימים של הנאצים וגרוריהם הפולנים ובאיזו נסים זכיתי לחזור לארצנו.

ב. השואה נראית באופק

בני שמחו לקראתי וקבלוני באהבה רבה. ככל יהודי פולין היו בני מוכי סנוורים ולא ראו כלל את אשר מתרחש סביבם, לא הרגישו את השואה המתרחשת לבוא אליהם. שאלותיהם על ארץ־ישראל היו בגלל זה יותר מתוך סקרנות מאשר הרצון הכן לקבל ידיעות נאמנות והוראות נכונות מפי עד־ראייה, כדי לעלות ארצה. צר היה להם לעזוב את מקומם המבוצר שמצאו בו את פרנסתם ברווח וגם יכלו לצבור מעט הון. אך באויר כבר נדף ריח אבק־שריפה. הממשלה הפולנית־האנדקית היתנתה אהבים עם גרמניה ומחמת שיכרונה ועיוורונה נטשה את טובת ארצה ועניניה ופתחה בשורה של רדיפות על היהודים, הגבלת זכויותיהם, פוגרומים וכו׳. וכשנתפכחה משיכרונה ועיניה נפקחו לראות, כי נלכדה בפח שטמנו לה סוכני היטלר החרוצים — היה כבר מאוחר. האויב עמד כבוי בשערי הארץ והיהודים, כרגיל, היו הראשונים גם להרגיש בהזנחה זו. הוטלו עליהם במיוחד מסים כבדים; הנוער גוייס לעבודת־פרך בביצור הגבולות והקמת מחסומים לחיל האויב המוכן לפלוש כל רגע.

והנה פרצה המלחמה. קלגסי הגרמנים כבשו מהר את לומז׳ה ובשטפם הגיעו עד צ׳רווני־בור וזרמו הלאה. היהודים הרגישו תיכף באגרוף הנאצי ואת מגפיו המסומרים. בכבשם איזו עיר היו הורגים הנאצים קודם כל את נכבדיה ואת האינטליגנציה היהודית ואילו את ההמונים השאירו זמנית בחיים והעבידו אותם עבודת־פרך בניקוי ההריסות ובביצור העמדות.

ג. תחת שלטון הרוסים

אך פתאום נעצר שפע הגייסות של היטלר ולא רק שלא הוסיפו להשתער אלא גם נסוגו אחור מהנהר נאריוו. היטלר וסטאלין כרתו ברית וחלקו ביניהם את פולניה. מימין לנאריוו נשאר בידי היטלר ומשמאלו, עד הבוג עבר לסטאלין. לומז׳ה

וסביבותיה עברו איפוא לרוסיה ואנו נכנסנו תחת שלטון הבולשביקים.

בצ׳רווני־בור היו אז כשלש מאות נפש יהודים בעלי הקייטנות ומשפחותיהם, קייטנים שעוד נשארו מהקיץ ולא חזרו למקומותיהם מאימת היטלר ופליטים שנמלטו מהערים הסמוכות. הרוסים גייסו את הנוער ואת כל המוכשר לעבודה להקים קסרקטינים בעד הצבא. בהיות תחנת הרכבת בצ׳רווני־בור צומת דרכים חשובה, החליטו הרוסים להתבסס ולהתבצר בה. הם היו כל כך בטוחים בשותפם האשמדאי עד שהביאו את נשיהם וטפם לכאן. ייתכן שהמחסור והרעב בפנים רוסיה אכף עליהם ואילצם להקל מעט על המצב בהעבירם חלק מהאוכלוסיה אל פולניה הכבושה. גם בוויגודה הסמוכה החרמו כל דירות העשירים ופונו מתושביהן. ורק העניים הופלו לטובה; ונשארו בביתם. כך, למשל, החרימו את חווילתו הנהדרה של מו׳ ווארשאווצ׳יק מלומז׳ה וגרשו אותו כמות שהוא. בעמל רב ובקושי קיבל חדר אפל, טחוב ומעופש אצל נוצרי.

גם שאר רכוש העשירים ומטלטליהם הוחרמו. אולם כל אחד שרצה לעבוד אצלם קיבל עבודה. השכר היה אמנם זעום וירוד, הספיק לחיות חיי דוחק וצער. החרדים שרצו לקיים את המצוות המעשיות לא נרדפו על ידם ולא הופלו לרעה מהחפשים, פורקי עול הדת. היה, למשל, בחור אחד אדוק מאוד שלא רצה לחלל את השבת ולעבוד בה, קיבל מקום שומר על יד ה„סטרויקה" — הבנינים החדשים הנבנים על ידיהם, והשתכר 70 — 80 רובל ליום. הבתים נבנו בכל הנוחיות עם מאור חשמלי, תיעול וביוב.

בכלל לא הכבידו את משטרם ולא החמירו הרבה — העיקר דרשו עבודה. „תעבוד — תחיה" היתה סיסמתם ותוכל לסדר לך את חייך ולהתנהג ככל העולה על רוחך. הרשו להתפלל ולאכול בשר כשר.

את הסרסורים והספסרים רדפו בחמת־זעם. קצב אחד שלקח בעד בשר מחיר שלמעלה מהקצוב, נאסר תיכף בלי חקירה ודרישה ואיטליזו הוחרם.

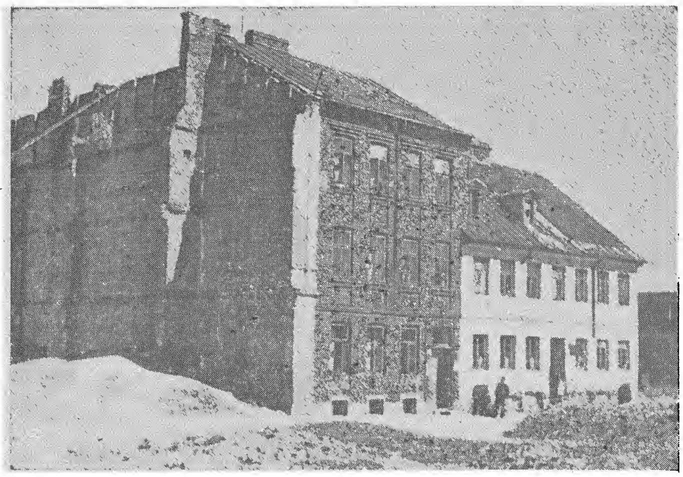
ד. פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה

כן שטפו להם החיים הקשים בימי כיבוש הרוסים. היהודים התחילו להשלים עם הגורל עד תום המלחמה. והנה כרעם בגלגל ביום בהיר הדהימתנו השמועה כי פרץ סיכסוך בין רוסיה וגרמניה ומצב מלחמה יוכרז ביניהן. ואמנם ביום א׳, 20 ביוני 1941, פלשו הגרמנים אל פולין הרוסית. להקות אוירוני מסרשמיד המטירו אש תופת על כל מקום־ישוב, הכניסו ערבוביה בין האזרחים בפגעם בפצצותיהם גם בהם. הצבא הרוסי איבד את עשתונותיו, נתבלבל ונסוג אחור בלי סדר.

ביום א׳, 20 ביוני, הוקף גם כפרנו צ׳רווני־בור על ידי הצבא הגרמני הממוכן, ונכבש יחד עם כפר וויגודה הקרוב. מיד נאסרו כל היהודים, אחדים הספיקו לנתק את השרשרת ולברוח בסכנת נפשות, אך רובם נהרגו. הגרמנים ירו גם על הרכבות האחרונות ועל המכוניות.

אימת מוות נפלה על היהודים. לבם ניבא להם, כי הגיעה שעתם, כי הנאצים מתנכלים לעקרם מהשורש. והנה מגורתם באה: מכונית עטופה שחורים נראתה במושב וכל יהודי עובר נחטף לתוכה. החוטפים חדרו גם אל הבתים והוציאו כל גבר החוצה בכוח ודחפוהו אל המכונית השחורה. לחטופים נאמר כי נשלחים הם למקום עבודה, אך הם לא חזרו עוד — נשמדו ועקבותיהם לא נודעו.

הגרמנים נקטו בפעולת ההשמדה מיום פלישתם לפולין בכל עיר ועיירה בהן גרו היהודים. בעיירה שניאדובה הקרובה

בניין „השגחת יתומים" ובית פיאנקו
לאחר החורבן, ברח׳ סנאטורסקה (שול־גאס).
(צילום י. טוביאש)

חטפו באופן זה 51 איש והכחידום. ביינדז׳ייבה נחטפו כל הגברים, כשלוש מאות איש, הובאו אל הכפר סומובה ונשמדו שם. נשיהם ואמהותיהם חיפשו אותם אחר־כך בכל הכפרים והעיירות הסמוכות, ולשוא. מכל העדה היהודית היינדז׳ייבית נשארו שלושה חולים. הם התחננו לפני הנוצרים כי יביאום אל בית־הקברות ושם ימותו. אך הנוצרים הביאו שנים לזאמברוב ואחד לצ׳רווני־בור. אותו הגורל המר השיג גם את יתר היהודים תושבי הכפרים שבסביבה. גם הם נאספו ונקלטו כשבלים בודדות אחד־אחד וניספו. פרש גרמני הופיע על סוסו בכל כפר והכריז כי על כל יהודי ללכת אל כפר סומובה לעקידה, והיהודים צייתו והלכו. הפולנים התלחשו ביניהם, כי את כל היהודים שנחטפו הביאו ליער רושניק, ציוו עליהם להתפשט, הקיפום והמיתום בירייה.

יהודי זאמברוב שקרוביהם גרו בסומובה באו אלינו אל צ׳.־ב. לחפשם. אך שבו אבלים וחפויי ראש, רצוצים ושבורים.

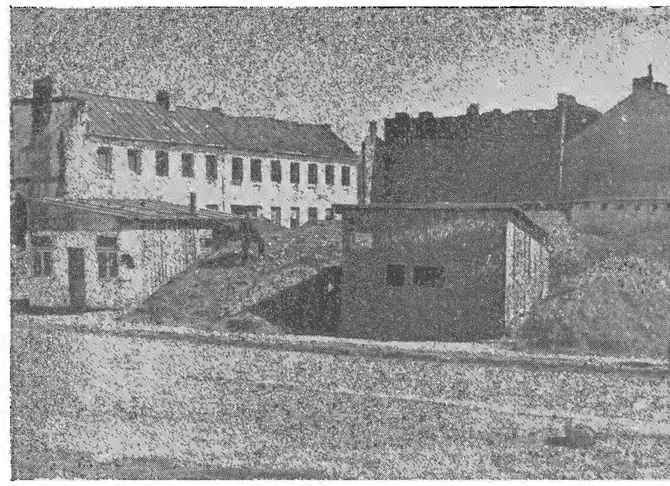
באותו הזמן באה השואה גם על יהודי ידוואבנה הפיקחים: הם רומו באופן אכזרי. להסוות את מזימתם השטנית צוום הנאצים לקחת איש־איש מטאטא כדי לנקות מקום מסויים מאשפה. בדרך זו הכניסום לגורן גדולה ושמום על מסגר. הפולנים שפכו על הגורן בנזין והציתום באש. ככה נשרפו חיים, נחנקו בעשן וקיטור 1750 איש בעצם היום לנגד השמש לעיני הפולנים ששמחו לאידם.

מחותני מידוואבנה ניצלו באורח פלא. הם התחבאו בעליית ביתם שגרו בו ושהיה שייך לפולני והגרמנים פסחו עליו. אחי כלתי, גיסו של בני, לא יכול לשאת את האסון שבא על כל העיירה, הפיל עצמו אל הנהר הקרוב וטבע.

בעיר המחוז שצ׳וצ׳ין, התאספו הפולנים מהכפרים הסמוכים בהנהלת פורעים ידועים ועשו הרג רב ביהודים. ואת הנשארים שחטו אחד־אחד כצאן. מכל יהודי העיר נשאר בחיים רק אחד שנשלח בשעתו על ידי הרוסים כבעל רכוש לסיביריה. אבל כל בני משפחתו הגדולה, המיוחסת, בניו ובנותיו, חתניו וכלותיו משכילים ובעלי־תרבות קיפחו את חייהם עד אחד. גם העיירה וויזנה היהודית נכחדה כולה. רק פצועים אחדים ותשושי־כח נמלטו בדרך נס.

ה. הטלאי הצהוב והגיטאות

כל הזוועות הללו התרחשו בפרק זמן קצר, במשך 7 — 10 ימים אחר הפלישה השניה של הנאצים לפולין. בערים שלא הספיקו להשמיד את היהודים גזרו עליהם גזירת

חרבות בית הכנסת הגדול
פינת הרחובות גלצ׳ינסקה ו„שול־גאס" (סנאטורסקה).
(צילום י. טוביאש)

הטלאי הצהוב. על כל אחד היה לשאת טלאי על חזהו ועל גבו.

אחרי זמן מה בשנים־עשר לאבגוסט, 1941, ניתנה פקודה לרכז את כל היהודים בגיטאות. לפני זה היו הגרמנים עורכים ציד על היהודים ברחובות, חוטפים ומוליכים אותם לכוון לא ידוע, באמתלה שהם מובלים לעבודה כביכול. אבל כשהוקצעו הגיטאות ונבחרו וועדים יהודיים, היו קובעים מיכסה ודרשו מהוועדים למלא אותם. בלומזה, העיר היהודית הגדולה והמצויינת במוסדותיה הציבוריים והסוציאליים, חטפו פלוגות הס.ס. פעם 800 איש מסלתה ומשמנה של העיר והרגום ביער גילצ׳ין. אחר כך חטפו 100 נשים ואמרו להן שתלכנה לאסוף תפוחי־אדמה, אך גם הן הובאו לגילצ׳ין. הפולנים, כאמור, שיתפו כל הזמן פעולה עם הנאצים. בלומז׳ה, לאחר צאת הרוסים, הלשינו לפני הנאצים כי הנוער היהודי נוטה ברובו לקומוניסטים. בגלל זה תפסו קבוצה של צעירים יהודים וכלאום במרתף של בית החרושת ללבינים של נחום בז׳ז׳ינסקי. בלילה שיברו האסירים את הגדר וברחו. אנשי ס.ס. חיפשום בכל המקומות ולא מצאום. אז באו אל הגיטו ודרשו להסגיר להם את הבורחים. הועד הצהיר כי אין לו מושג ואינו יודע שום דבר עליהם. אך הטענות הללו לא מצאו אוזן קשבת ולקחו בני־תערובת כ־70 איש. ביניהם את ראש הקהילה מנדל קולינסקי, סגנו יצחק טאבוליצקי ואת בנו של טוביה ברמן הצעיר. (גמר בי״ס גבוה למסחר ולמשפטים). הוא ברח, אך אנשי הס.ס. רדפו אחריו והמיתוהו. הידיעות האלה נמסרו לנו ע״י אשה אחת יהודית שהתחפשה כנוצרית ובאה ללומז׳ה. בס״ה עשו הגרמנים בלומזה שלוש אקציות עד שנתחסל הגיטו, והיהודים נשלחו לקסרקטיני זאמברוב: באקציה אחת ניספו 800, בשניה 1200 ובשלישית — 5000 איש.

גם בזאמברוב עשתה הגיסטאפו אקציות־טיהור תכופות כאלה. היהודים נקטו בסגולה הישנה לפדות את עצמם מכלייה על ידי מתן־כופר. הגרמנים לקחו כל מה שניתן להם וגם מה שלא ניתן. כל מה שנראה להם לטוב ושהיה לו איזה ערך ממשי, הטעינו על מכוניות משא: רהיטים, מכונות, מכשירי־רדיו, פאטיפונים וכיו״ב ואת הביזה שלחו ל„מולדת", — לגרמניה. והיהודים היו מאושרים מתוך אשלייה שפדו את נפשם בכופר.

ו. חיסול הגיטאות

היהודים מלומדי־הרדיפות והגזירות חשבו אולי יסתפק האויב בזה שהשפילם עד דכא, כלאם בגיטו צר ומחניק, הרעיבם, הצמיאם, אבל את כולם הלא לא ישמיד, כי מה בצע לו במותם אם בחייהם הם עובדים בפרך למענו ולמען צבאו. אבל לא כן החליט הצר הצורר. הוא גמר אומר לקעקע את ביצתן ולא להשאיר להם שם וזכר בארץ החיים וכל החטיפות, הנגישות, שעד עתה היו רק נסיונות להטיל מורא ופחד על היהודים, להביאם במבוכה ולטירוף הדעת, היו רק חוליות בשלשלת היסורים. ההשמדה בוצעה שלבים־שלבים על פי הקו והתכנית שסומנה במיפקדה הראשית בגרמניה.

ביום בהיר אחד הודיעו הגרמנים שהגיטאות בערים לומזה, שנ־אדובה, וויסוקי מאזוביצק ועוד — מתפרקים, וכל היהודים יעברו לגיטו זאמברוב, שהיה מרוכז בקסרקטיני הצבא. לפני האקציה הזאת באו שליחי ס. ס. לקבל מהיהודים את העבודה שנתנו להם לעשות. ראש היודנראט, אחרי שהרגיש כי עומד להתרחש איזה דבר נורא, ביקש רשיון לנסוע לביאליסטוק לרשות היותר גבוהה להתחקות על סיבת הגזירה ותכליתה. אך הגרמנים־הנוכלים העמידו פנים שאין כל סכנה נגד פניהם, נתנו לו ברצון את הרשיון ובינתים חוסל הגיטו והיהודים נשלחו לזאמברוב.

בגיטו עבדו היהודים בכל מיני מלאכות וחרושת לפי המיכסה שהוטל עליהם למלא יום־יום. קבוצת יהודים מסגרים וחשמלאים (מספרם היה 25) עבדו בבית־מלאכה לתחמושת בהנהגתו של גאגוביץ, בנו של ברצ׳י גאגוביץ וחתנו של מנדל יעקובי. אחרי שגמרו את עבודתם, סדרוה כדי למסרה למנהל העבודה. גאגוביץ הצית את התחמושת והיא נשרפה כולה. היהודים טענו שהיתה כאן תאונת שריפה, אסון פתאומי, אך המנהל הטיל עליהם עונש כזה: הוא רכב על אופניים ועל היהודים היה להשיגו. וכך הביא אותם אל בצה ואז פקד עליהם לזחול על בטנם בתוך הבצה. האומללים הציעו לו שוחד גדול שירפה מהם, אך הוא לא הסכים: הם זחלו בבצה והוא הצליף עליהם במגלבו והכם מכות רצח. כאשר נמאסה עליו העבודה ונפשו הטמאה כבר שבעה להתעלל ולהתקלס בשונאי נפשו — נעתר לקבל שוחד והפסיק להלקותם. מהמכות שהוכו התהפכו זמן רב על משכבותיהם עד שהגלידו פצעיהם. שכר בעד עבודתם לא קבלו, וגם לא דרשו.

יהודי צ׳רווני־בור, בהגיע אליהם הגזירה על הגיטו, ברחו אל היערות והפקירו את בתיהם ומטלטליהם. אנשי הגיסטאפו ערכו ציד ביער כמו על חיות ותפשו 140 איש. שלושה מהם שניסו לברוח נהרגו על המקום והשאר נשלחו לזאמברוב. אבל גם המתחבאים ביערות, בראותם, כי אין להם מחסה ומסתור ובמוקדם או במאוחר ילכדו בפח — הסגירו עצמם בידי המשחית אחרי שלושה ימים של תעייה ונדודים.

י. נדודים

אני ונכדי, בן בתי, התחבאנו ביער ימים אחדים (כל המבואות ושבילי היער היו נהירים לי). אחר כך באתי אל פולני אחד, מכרי הטוב והוא נתן לי מקלט לימים אחדים. יותר לא רצה להסתירני כי פחד משכניו הכפריים שלא ילשינו עליו לפני אנשי ס.ס. באין ברירה הייתי אנוס לעזבו והתחבאתי בבור של תפוחי־אדמה, אבל גם בבור לא הייתי בטוח: אם במקרה ימצאני בעל הבור — יסגירני לידי אוכלי האדם הגרמנים. בחיל ורעדה עזבתי את הבור והפלגתי למחבוא חדש. משם עברתי לכפר אחר לחפש את בני וחתני שלפי השערתי הם התחבאו שם. בתי האחת, בעלה וילדה נחטפו על ידי הגיסטאפו. כבר התיאשתי מהם. דמיתי כי נשלחו לטרבלינקה. נכדי שהיה עמי האשימני במות אמו. היה עלי — חשב הוא — לעצרה ולקחתה היערה.

באמת היתה עוד בתי בקסרקטיני זאמברוב. על ידי איכר אחד ממכרי תפוחי־אדמה בזאמברוב כתבה בתי אלי, שאבוא גם כן לשם.

פעמים אחדות יצאתי ממחבואי, נגליתי לפני הפולנים ממכירי הטובים, שהיו מבאי ביתי — נהנים מעצותי ומקבלים טובת הנאה ממני — כי יחוסו עלי ויתנו לי מחסה ומסתור אצלם, אבל הם לא רצו לשמוע ואיימו כי אם לא אעזבם — יסגירוני בידי הגרמנים. גם מוכתר הכפר איים עלי באותה לשון. אותו זמן הצטרף אלי ה' פצינר מלומזה, מהקייטנים שהיו מתגוררים אצלי בקיץ. נכדי לא הרפה ממני כל הזמן ודרש במפגיע שאשלחהו לאמו לזאמברוב. אחרי שמלאתי את בקשתו נשארתי לבדי והייתי מעכשיו יותר חפשי בתנועות. בכל לילה ישנתי במקום אחר. פעם ביער בין העצים, ופעם בבור במאורת שועלים או בחפרים. אומרים שהצרות האחרונות משכחות את הראשונות, ואני מפני שלא הורגלתי עוד לנדודי לילה וטלטולי־גבר כאלה, מבלי יכולת לשער כי צפויים לי עוד זעזועים ונסיונות יותר קשים, הסתכנתי ובאתי אל פולני אחד ממכירי, מסרתי לו את כל כספי שהיה אתי וכל חפצי רק שירשה לי להתחבא בחצרו. הוא הסכים רק בתנאי שלא אעזוב את מקום מחבואי כל היום ולא איראה לשום בן־אדם, כי גם הוא פחד לעורו. על בני וחתני לא היו לי שום ידיעות: הם התחבאו במקום אחר.

ח. רישום החזירים וגירושי מהכפר

ישבתי אצל האיכר זמן ידוע ולא ראיתי אור שמש. פעם אחת בא קומיסר גרמני אל הכפר לרשום את חזירי האיכרים. היה כבר חורף של שנת 1941. שלג עבה כסה את פני האדמה. כשנודע למצילי על הביקור הזה גרשני בחזקה מהסתופף בחצרו. איני רוצה — אמר להסתכן בשבילך. ערום ויחף, רק גרביים על רגלי, בוססתי בשלג העמוק ובאתי אל מקום יער צפוף, הצטמצמתי בין העצים וישבתי עד שש בערב. שני דא לדא נקשו. כשהרגשתי כי כלתה רגלו של הגרמני מהכפר והאיכרים כבר ספונים בבתיהם — שרכתי דרכי בין העצים, באתי עד קצות היער, פניתי לכאן ולכאן והנה אין הולך ושב. עברתי כמעט בקפיצה ובאתי אל האכר שגרשני. התרעמתי עליו שהתאכזר עלי לגרשני ערום ויחף בעוד שלא רחפה כל סכנה כנגדו. הגרמני בא רק לרשום את החזירים ולא לצוד יהודים. אך האכר מאן לשמוע את טענותי ואמר כי הגרמנים מבקרים לעתים קרובות את הכפרים בלי כל טעם וסיבה. הם מוצאים תמיד אמתלה חדשה ולכן יכול הוא להילכד בפח וישלם בנפשו. הלילה ירשה לי ללון במגורה ובבוקר עוד לפני עלות השחר עלי לעזבהו. עליתי על עלית המגורה להציע לי משכב בשחת שיחם לי, אך בחושך נפלתי על הרצפה ונחבטתי בכל גופי. בבוקר האיץ בי האכר כי אעזבהו והבטיח לי, כי אחר זמן־מה, כשהכלבים הגרמנים יפסיקו לבקר אצלם — יקבלני שוב.

ט. יחד עם בתי

עזבתי את האיכר והלכתי אל היער והסתתרתי כל היום בין העצים ובלילה הלכתי לחפש את בתי שלפי השמועה הסתתרה בכפר אחד לא רחוק מכאן. ידעתי את שם משפחתו של האיכר שהסתתרה אצלו אבל בכפר היו שני אחים ולא ידעתי אצל מי מהם, וגם לא את מקום ביתם. כשהעיר השחר, יצאתי מן היער, בוססתי בשלג העמוק, רגל אחת טבעה והשניה נחלצה מהשלג. מתחכך אני בעצים ועובר מעץ לעץ. הגעתי לבית אחד שעמד סמוך ליער ודפקתי על הדלת. לאיכר שיצא לקראתי אמרתי כי באתי לבקר את בתי ונכדי. במקרה הובילוני רגלי בדרך הנכונה: בתי היתה באמת אצל האכר (היא התחפשה כנוצריה). הכניסוני אל הבית. בתי התחננה לפני האיכר כי יתן גם לי מקום בביתו. אחר היסוסים רבים והתלחשות עם אשתו הסכים האיכר לתת לי מחסה בביתו. שלמתי לו 20 דולרים מראש בעבור חסדו עמדי. כך נשארנו אצלו עד הפסחא שלהם, של שנת 1942. אבל מרגוע ומנוחה לא ידענו. בכל פעם פרחה נשמתנו כשהאיכרה חזרה משכנותיה וספרה מעשיות שונות על תעלולי הגרמנים ורדיפתם את היהודים. בחזרה פעם הביתה הביאה שמועה כי בכפר הקרוב פוחאל פלשו הגרמנים פתאום, גילו את מחבואי היהודים והרגו אותם. בפעם השניה ידעה לספר על מעשה כזה בכפר אחר. האיכר שהיה אדם ישר, קתולי אדוק ונאמן־רוח אמר לנו:

— „קללת אלוהים פגעה בכם. מה לעשות לכם? לכם רע אבל אין לקנא גם בנו. הנני מוכן להחזיר לכם את כל כספכם ששלמתם לי עד עתה בתנאי שתלכו מכאן ברצונכם הטוב. לגרש אתכם — זהו כנגד יושר לבי ומצפוני, כי הקור עוד חזק בחוץ, אבל אני צפוי לסכנה בגללכם וגם כל בני משפחתי".

בתנאים כאלה נשארנו בבית האיכר עד אחר הפסחא שלהם. כשהאביב כבר היה בתקפו והשמש יצאה לחמם את האדמה, אמרנו לאיכר שאין בדעתנו יותר להביא אסון על ביתו. הודינו לו על חסדו וישרו, עזבנו את ביתו ויצאנו אל היער.

י. במאורה ביער

ביער חפרנו מאורה ארוכה מתחת לעצים, רק לשכב ולשבת. לעמוד לא יכולנו, כי להעמיקה עד כדי כך לא היה בכוחנו. קטפנו ענפים, קשרנום לחבילות והנחנום על פתח המאורה להסוות את המבוא ולהרחיק כל חשד. גם בני עם אשתו וילדיו עברו אל המאורה הזו. היינו שם שמונה נפשות. בילינו במאורה שמונה שבועות. ביום היינו שוכבים או יושבים ובלילה היינו יוצאים לשעה קלה לחלץ את עצמותינו, לשאוף מעט אויר צח, ובני וחתני היו מתגנבים בלאט אל הבארות, שואבים מים ומביאים וגם קונים אצל איכרים מכירים צרכי אוכל בכסף מלא. היינו לכאורה מאושרים. אך לאסוננו עבר פעם רועה הכפר ובשמעו קול בכי של ילד, התעכב על המקום, חפר, דקר וגילה אותנו. נתנו לו שוחד רב שלא יפצה את פיו ואמנם שבועות אחדים שמר את אמונתו לנו. אך אחר כך גילה את הדבר לבעל הקרקע והוא בא ודרש במפגיע שנעזוב מיד את המקום ואם לאו יודיע הרועה למקום שנחוץ ונמיט שואה עליו ועלינו יחד.

יא. בתוך הקמה

שוב נשארנו תחת כיפת השמים הגלויה. כל איכר לא התרצה לתת לנו מחסה ומסתור. אך למזלנו כבר גדלה התבואה בשדות ויכולנו להתחבא בתוכה בשכיבה. שכבנו יומם ולילה בין התבואה שהלכה וגדלה. אבל גשמי האביב, גשמי הברכה לגנים ולשדות, לאדם ולבהמה — היו לנו לרועץ. הורטבנו עד עור עצמותינו וכתונת להחליף — אין. כשפסק הגשם, ישבנו כנגד השמש להתייבש. בני וחתני היו מגיחים בלילות מתוך התבואה והסתכנו ללכת אל האיכרים לקנות צרכי מזון, בכסף מלא שהיו משלמים, היו מקבלים הכל.

בשבתנו במאורה ילדה בתי תינוק, לצערנו ולעצבוננו. לא היה מי שיטפל בה בלדתה ואחרי כן, וגם בילד. גם

חיתולים לא היו לה. מסבלה ומנדודיה הרבים ומהלידה חלשה מאד. שדיה צמקו ולא היתה בהם אף טיפת חלב להיניק את הילד הרך. בכלל לא היה הוולד בר־קיימא: רזה ומשקלו קל מאד. אחרי שלושה ימים — נפח את נשמתו והסתלק מעולם חסד זה. כרינו לו קבר ביער בין העצים. בתי הלכה וחלשה וסכנה היתה לנו להישאר בבור. שבועיים אחרי הלידה יצאנו מן הבור ועברנו, כאמור למעלה, להסתתר בקמה. עד ראשית הקציר התחבאנו בין השיבלים, מובן, לא במקום אחד, שלא ירגישו בנו. פעם שמענו את דברי הרועים, שעברו על ידינו, כי אנשי ס.ס. מחפשים יהודים בתוך הקמה. פחדנו מקול עלה נידף. אך הנה בא הקציר, שהאיכר נושא אליו את נפשו לקצור ברינה את אשר זרע בעמל וביגיעה, ובשבילנו מתקרבים ימים הרי אסון ונדודים. אין מקום לגוויותינו הכחושות והאכולות כינים וסחי. בני וחתני חזרו על הכפרים, הפצירו באיכרים, הבטיחו לתת להם כל מה שנשאר לנו בצ'רווני־בור, רק שיחוסו עלינו ויכניסונו לאיזו מאורה, אך אין שומע ואין רוצה.

יב. בטחנת רוח

אך שוב האיר לנו מזלנו פניו. בני, בחזרם על הכפרים, הרגישו בטחנת־רוח, שהגרמנים החרימוה וחתמו על הדלתות שלא יטחנו בה. זה היה סמוך לכפר פוחאל. בלילה סחבו מאיזה מקום סולם גבוה, השעינוהו על הטחנה ועלו אל הקומה העליונה דרך החלון. המקום נראה להם כהיכל נפלא. מבלי להתמהמה הם העבירו את כולנו עוד באותו הלילה אל הטחנה. שם מצאנו באמת מרגוע לגופנו הרצוץ ומנוחה לעצמותינו היבשות. היתה לנו הרווחה לחלץ את עצמותינו, לכבס את הכותונת היחידה שהיתה לבשרנו, וגם לבשל לנו אוכל. בני וחתני היו יורדים בלילות, מגששים באפלה בדרכים ובאים לאיזה כפר, מביאים מהבארות לשתיה מים מתוקים וצוננים — מחיי נפשות. הם הספיקו גם לבישול ולכביסה. פעם אחת רחפה סכנה על ראשינו והיינו ברעה גדולה. הגרמנים באו לבקר אם החותמת שלהם על הדלתות לא נפגמה או הוסרה. הם גם נכנסו אל הקומה התחתונה של הטחנה. נקל לשער את חרדתנו ורעדתנו ברגעים האלה שנמשכו לגבינו כשנים. עצרנו את נשימתנו, לא הזזנו אבר. לאשרנו לא עלו לקומה העליונה, חזרו וחתמו את הדלתות והתרחקו. שאפנו רוח ובירכנו ברכת הגומל, שניצלנו ממוות בטוח.

התעודדנו קצת. חשבנו שסוף־סוף מצאנו מקום מנוחה, שנוכל לגלגל את ימינו הדוויים עד שתבוא הישועה. החלטנו להעביר כאן את מטלטלינו שהכנסנום בתוך שלוש חביות־עץ גדולות והטמנום בבור. היו שם לבנים, בגדים, שמיכות, חפצים יקרים ועוד. בני וחתני חפשו במשך שלושה לילות את המקום לפי הסימן שעשינו לנו. עד שסוף־סוף מצאום והוציאום מן הבור — כל החפצים היו שלמים. לא ניזוקו מן הטחב והרטיבות וגם שן העש לא באה בהם לכלותם, כי החביות היו צמודות ומכוסות היטב. הם הריקו שתי חביות והביאון אל הטחנה ואת השאר חזרו והטמינו באותו המקום.

יג. שוב נפלו בפח

מעתה לא ידענו מחסור: במחיר חליפת בגדים, כר, פרווה, סדינים וכיוצא באלה היינו מקבלים מהאכרים כל צרכינו: לחם, חלב, חמאה, ביצים וירקות. בשלנו ואכלנו לשובע, נחנו מעצבוננו וחילצנו את עצמותינו. אבל גם „גוה־עדן" זה לא היה לאורך ימים, בסך הכל כחודש ימים. בעל הטחנה בא פעם לתומו לסייר את טחנתו ולראות אם היא שלמה והשכנים לא שלחו בה ידם לפרקה ולסתרה כדי להשתמש בעציה לדלק. הלך והקיף אותה סביב ופתאום הרגיש בסולם, שהיה תלוי על אחד מדפנות הטחנה. נתעורר בו חשד, כי מישהו מתגורר בה. הוא העמיד את הסולם ועלה למעלה — וראה כי קבוצת יהודים איוו להם למושב את טחנתו והסתדרו בה להנאתם ולרווחתם, כמו בטרקלין. קצף מאוד וחרה אפו בנו, גידף וחרף וצווה עלינו תיכף ומיד לעזוב את המקום. נפלנו לרגליו, התחננו שיחוס עלינו ועל טפינו ונשינו, מה בצע כי יגרש אותנו ונפול בידי הנאצים. הבטחנו לתת לו כל מה שהבאנו אל הטחנה. אך הוא לא נתרכך ובאחת רקע ברגליו וצעק: הסתלקו מכאן ואם לא הוא הולך להביא את הגרמנים. יצא בכעס והבט בדלת, סגר ונעל במנעול שלא נוכל לצאת והלך להסגיר אותנו בידי מלאך־המשחית. לא חיכינו עד שיחזור עם הרוצחים. פרצנו ושברנו את הדלת, ירדנו בחפזה וברחנו ליער הקרוב בהשאירנו הפקר כל מה שהצלנו והבאנו מהמטמון שלנו. זה היה בערך בשעה עשר לפני הצהרים. כעבור חצי שעה שמענו קול יריות ביער, אך כנראה לא אמרו לרדוף אחרינו, כי היו עסוקים בביזת רכושנו שהשארנו בטחנה: עורות קאראקול, חפצי כסף, עדיי זהב ועוד. בהתמהמהם, העמקנו לחדור אל עבי היער והתחבאנו במאורה שמצאנו על יד עץ ענף — זה היה בשלושה־עשר בנובמבר 1943.

זמן רב אי אפשר היה להשאר שם. בני המשיכו בדרכם ביער, אך אני לא יכולתי להשיגם. כוחי עזבוני, נפלתי לארץ באין אונים וככה שכבתי עד ששבה רוחי אלי. התאמצתי, קטפתי ענפי שיחים והתכסיתי בהם. 8 ז'נדרמים גרמנים עברו על ידי, שנים מהם כמעט שדרכו על רגלי, אך ד' לא רצה שאפול בידם והם הוכו בסנוורים, עברו עלי ולא הרגישו בי. אבל מה נוראים ואיומים היו הרגעים האלה שנמשכו כיובלות. בלילה התעודדתי מעט, עזבתי את מחבואי, הגחתי מתחת הענפים שהערמתי עלי ומתוך גישוש בחושך חשבתי למצוא את בני — אך לא מצאתים.

בני וחתני ובני ביתם חזרו בינתים ובאו אל בעל הטחנה והפצירו בו שירשה להם עתה לשוב אל הטחנה אחרי שהגרמנים כבר שוכנעו שברחנו ולא יוסיפו לחפשנו שם. אך האכר פחד ולא הרשה. נתן להם לחם ויאץ בהם לעזוב את ביתו.

אחרי שלא גליתי את מקום בני וחתני, נשארתי בודד ביער וגלמוד. לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי. ליקטתי גרגירי יער בודדים שעוד מצאתי פה ושם. תלשתי עשבים ולעסתי ובזה כלכלתי את עצמי במשך ששה ימים, ימי מגורי ביער כאדם הקדמון. לבסוף החלטתי לצאת מהיער ויהי מה. הפלגתי אל הכפר, אל האכר שהיינו קודם אצלו. בקרבי אל הגורן שמעתי איוושה ורישרוש. התחככתי בכותל הגורן, עליתי לעליה וטבעתי בשחת אשר עליה. ישנתי שינה עמוקה כל הלילה על יצוע רך וריחני אחרי ששת ימי נדודי ביער.

יד. מקלט לשעה

בבוקר כשהאיכר נכנס לגרנו, התעוררתי, ירדתי ונגשתי אליו. האיכר הצטלב מהאפתעה לראותני פתאום ניצב לפניו. הוא היה בטוח שכבר בין המתים חלקי וקרא כשהוא נרתע אחורנית: עודך חי? בקשתיו שילך לחפש את בני ביתי. הם התחבאו באותו הזמן בין מעניות שדה של תפוחי־אדמה. האיכר ואשתו סרבו, מפני שלא רצו להסתכן ולעורר חשד הגרמנים עליהם. אבל גם בני וחתני לא נחו ולא שקטו. הם חיפשוני ביער ובכפרים הקרובים ולבסוף גם הם באו אל אותו האיכר. הוא לא היה אז בביתו ואשתו כיחדה ולא רצתה

לומר להם על נוכחותי פה. היא הצטדקה אחר כך לפני בעלה, כי לא הכירה אותנו ולכן פחדה לספר להם כי יהודי אחד נמצא אצלה פן תמיט שואה על ראשה. אך האיכר בא והודיעני על ביקור בני וחתני והוסיף כי התרעם על אשתו שמנעה מהם מקלט לכל הפחות לימים אחדים.

בשמעי זאת, סבור הייתי כי בני וחתני יתיאשו כבר ממני, יחשבוני לאבוד ויחדלו לחפשני, מה לעשות? איך אשאר גלמוד וערירי, מרושש ואין כל? אך הנה הבריק רעיון במוחי ללכת אל הכפר ששם היו ילדי קונים צרכי מזון, אולי גונב להם שמץ דבר עליהם? אבל איך מגיעים אליהם? ביום, מגור ופחד אופפים אותי מפני הגרמנים ושותפיהם — הפולנים, ובלילה, הדרך משובשת — יערות, פחתים ומהמורות.

אף־על־פי־כן החלטתי ללכת ולחפש. שמתי נפשי בכפי, שרכתי רגלי בדרך־לא־דרך, נשמתי פרחה מקול עלה נידף וביעתתני ארנבת שחצתה את הדרך — מהידהוד פסיעותי. אך מלאכי מרום, שצפו לצערי ויגוני הוליכוני בודאי בדרך הנכונה למחוז חפצי. באתי אל האיכר הידוע לי וחמקתי אל רפת הפרות. הצטמצמתי ונלחצתי אל הקיר וישבתי שפוף על רגלי עד אור הבוקר. כל הלילה לא עצמתי עין, אף כי הייתי עייף ומדוכדך וכל אברי כאובים ודוויים ועורגים למנוחה.

בבוקר השכם בא האיכר אל אורוות הסוסים להוציאם כדי לשלחם על יד נערו אל המרעה. אמצתי את לבי, קמתי ודפקתי על הדלת. האיכר נרתע, אך נכנס אלי והנה נתברר כי בני היו קונים אצלו מזון ולפני יום אחד היו אצלו. הוא גם מסר לי כי בני מחפשים אותי, אבל כמעט אמרו לי נואש. האיכר העלני אל עליית הגורן, הציע לי מקום בתוך השחת והלך להביא מזון בשבילי. אחרי שצמתי כמעט ששה ימים, תקפני בולמוס האכילה ואכלתי אכילה גסה — כל מה שהביא לי האיכר. אך קיבתי שנגמלה כבר מאכילה לא יכלה לעכל שפע רב בבת־אחת. אפפוני מכאובים ודקירות בטן ותעבתי האוכל שהביא לי אבל בלכתו הייתי שופך הכל. כה עברו ארבעה ימים. ביום החמישי באו בני וחתני ולקחוני אתם.

טו. מנוסה ומחסה

ואיפה מצאו בני מחבוא ומקלט? בתורם אחר מקום להתחבא, התוודעו לפועל שכיר שהיה עובד אצל אחד האיכרים העשירים. הוא היה ידוע כגנב וחומד הון זר. אבל לבו לא היה קשוח ומאובן כלבות רוב הפולנים. הוא הוביל אותם שלא בידיעת בעליו אל מחבוא־סתר ביער והיה מספק להם מזון ככל אשר מצא. אבל קצרה ידו להשקיט את רעבונם וצמאונם של כולם, בפרט עכשיו, לאחר שגם אני נוספתי אליהם. יעצתי לחתני שינסה לדבר עם האיכר שביליתי אצלו ארבעת הימים, אולי יתרצה ויתפייס להסתיר את כולנו. חתני שמע בקולי. הלך והציע לאיכר לתת לו את יתר הפליטה שנשאר לנו בחבית השלישית הטמונה עדיין באדמה. האיכר הסכים. וכן סוף־סוף מצאנו מקום להניח את ראשינו ומרגוע לגופותינו הרצוצות והשבורות. היינו שם עד מפלת הנאצים.

האיכר הקצה לנו מקום על הגורן, אך כלמודי נסיון פחדנו להיות שם. חפרנו מחתרת תחת דיר החזירים ושם הסתתרנו. החזירים למעלה ואנחנו למטה. הסרחון והעפוש היו נוראים — הם שמו מחנק לגרונינו. אך בערב היינו מגיחים מהמחתרת לשאוף אויר צח, וביום היינו נחנקים בדירה סרוחה ומבאישה זו. למרות כל זאת יכולנו גם לקיים מצוות „הכנסת אורחים". יהודי אחד מהעיירה גאץ', שנשאר לפליטה מ־19 ניצולים, נצטרף אלינו ונהנה מכל „הנוחיות" שנתנו לנו. וגם בני הביא אתו 3 אנשים שניצלו מזאמברוב.

טז. הרוסים באים

בסוף שנת 1944 באו אוקראינים וגרמנים ופזרו מוקשים בכל הדרכים. הרוסים הלכו והתקרבו. בעל הדירה בא והודיע כי עלינו לעזוב את המקום: הגרמנים שורפים ומכלים הכל בנסיגתם. סירבנו להסכים לו, כי הנדודים נמאסו עלינו ואחת היא לנו למות או לחיות. מתוך יאוש החלטנו אחת ולתמיד להינצל מיסורי־מוות וסבלי־גיהינום. אך האיכר עמד על דעתו. הביא סולם והכריח אותנו לרדת מעלית הגורן (באותו זמן קנינו שביתה שם). הוא עצמו כבר הטעין את כל מטלטליו על קרון ארוך ומוכן לעזוב את ביתו ונחלתו ולנסוע עם הגרמנים. נתן לנו לחם ונפרד מאתנו.

כחצי שעה לאחר שעזבנו את הגורן עלה והתאבך עשן כל הכפר השמימה. פנינו לדרך העולה לזאמברוב שהיתה כבר תפושה בידי הרוסים. צבאות הרוסים הגיעו לכפר פוריטו, רחוק כ־8 ק"מ מצ'רווני־בור, ואילו הגרמנים נסוגו למוזילה. אנחנו שכבנו באמצע, כטווח־יריה בין שני המחנות שקועים בבוץ עד המתנים. היהודי מגאץ' שנצטרף אלינו קודם — נעלם פתאום ולא ידענו מה היה לו. בני הלך לחפשו והנה נתקל ברוסים, שסחבו מכונת־יריה. הם עכבוהו ושאלוהו מיהו ומה הוא עושה כאן. כשסיפר להם את קורותיו, שלחוהו לקרוא גם לנו. לא הסכמנו ללכת, כי חששנו אולי הם אוקראינים — בני בריתם של הנאצים.

בבוקר הופיעו חמשה חיילים רוסים. סיפרנו להם את פרשת סבלנו והתחלנו לנשק ולבקשם שיצילונו. הם התנגדו אבל הצילו אותנו.

בני, כלתי ושני הילדים, בן ובת, התרחקו מעט מאתנו. היו כבר בכפר פניבה והתכוננו לעבור במעברה את הנחל. לאסונם הרגישו בהם הפולנים והודיעו לגרמנים כי הנה יהודים הגיחו ממחבואיהם. הגרמנים התחילו לרדוף אחריהם להשיגם. הוא התנפל אל הביצה. אשתו והילדה הספיקו לברוח, אך הילד נתפש על ידי הגרמנים והובא בחזרה אל הכפר. על בני המטירו מטר כדורים והרגוהו. נכדי עלה בידו להתחמק מהגרמנים שהיו כבר טרודים בעצמם לסגת אחור מהשונא המשתער עליהם. הוא ברח מהכפר ובא לזאמברוב ששם מצא אותנו והתחבר אלינו.

אחרי נסיגת הגרמנים הלכנו לחפש את גווית בני. מצאנוה והבאנוה לקבורה בבית הקברות בזאמברוב.

יז. סוף דבר

ר' נחמן הפסיק סיפורו והוסיף אחר רגעים מספר: מה שסיפרתי לך זהו רק כטיפה מן הים ממה שקרנו. הרבה דברים כבר שכחתי והרבה דברים נמנעתי לספר לך. נמצאנו בין שיני חיות טורפות שארבו לנו ולכל היהודים להשמידם ולכלותם מעל פני האדמה. והמכאיב והמרעיש ביותר הוא שהפולנים שיתפו פעולה עם העמלקים הנאצים והניצול מפח הגרמנים נפל בפחת הפולנים. אילמלא הפולנים, היו מצילים עצמם לפחות חמישים אחוז מהיהודים. בראשונה סחטו הפולנים את הכסף והרכוש מהיהודים והבטיחו להם מקלט אצלם ואחר־כך הרגום בעצמם או מסרום בידי הנאצים. בכפר קונופקי, הסמוך לנו, נשארו שני יהודים. אחד מסר את כל נכסיו לפולני שהבטיח להחביאו, אך אחר שהוצג ככלי ריק, קשר אותו הפולני בחבלים והשליכו אל הנהר הקרוב. כשבאתי לבקש מפולני

אחד מקצת ממטלטלי שהשארתי אצלו, איים עלי שימסרני לידי הגיסטאפו, וכן קרו כמה וכמה מקרים.

כשפולין שוחררה — ראינו את האסון הגדול שבא על עמנו. כל הערים נחרבו ונשרפו ואין זכר ליהודים. הפולנים עוינים את היהודים ושונאים אותם. אין תקומה ואין עתיד לנו בפולין.

עזבנו את זאמברוב בדרך לערים הגדולות — וורשה, לודז שבהן התרכזו הרבה פליטים יהודים והחיים היו יותר בטוחים. מעט מאוד יהודים מלומז׳ה והסביבה פגשתי בדרכי. בלודז פגשתי את בתו של צוקרברום. בתו של בג׳וזובסקי נישאה לפולני שהצילה. כן פגשתי את שמואל בנו של מאיר אורלובסקי שחזר משבי גרמניה. הוא נשא את שמיאַוויץ, אשתו של נובינסקי שנהרג. מלודז חתרנו לבוא לארץ. אני שהיתה לי וויזה לא פגשתי כל מכשולים, אבל יתר בני משפחתי יושבים עוד באיטליה ומחכים להזדמנות טובה לבוא לארץ.

תל־אביב, 1946. (רשם ישראל לוינסקי)

בשבי הגרמנים

מפי מרדכי טוכוובר

שבוע ימים לאחר פרוץ המלחמה, בשמיני בספטמבר, הופצצה העיר מהאויר וכ־75% מהבתים נהרסו. נהרגו כשלושת אלפים יהודים. בתשיעי לספטמבר עזבו כאלפיים יהודים את העיר — לכיוון העיירה גאַץ׳. כשנכבשה גם עיירה קטנטונת זו — נהרגו על המקום כ־50 יהודים, ויתרם גורשו לדרך פיונטניצה־לומזה. כמה עשרות יהודים הושלכו מעל גשר הנאריוו המימה, רבים מתו בדרך ממכות הגרמנים ומעייפות והנשארים הוכנסו בלומזה לבית מנזר פולני, ששם כבר ישבו צפופים כשבעת אלפים איש, מלומזה והסביבה. ישבנו שם כלואים במשך 48 שעות — בלי אוכל ומים. האויר היה דחוס. החלשים והתשושים נפחו נפשם מחוסר אויר ומים. הסרחון מגופות המתים הוסיף מחנק באויר. מהמנזר נשלחנו לפרוסיה המזרחית. הנחשלים נורו בדרך. בווינצאנטי היה עלינו לעבור בין שתי שורות של מצליפים נאצים שהיכונו בלי רחם. לא הרחק משם, מעבר לגבול, היתה מוכנה כבר רכבת משא להסיענו. הוכנסנו 120 איש בקרון. רבים בכו וילל — מחוסר מזון ואויר. אולם הנאצים השתיקו אותם בכידוניהם. הדם של הפצועים שתת. רפואות לא היו. כחובש קרעתי את כותנתי ועשיתי ממנה תחבשות וחבשתי פצעים. הובאנו אל מחנה צבאי בסטאבלאג, כ־40 ק״מ מקניגסברג. היו אתי ד״ר הפנר ואחיו דוד, זאב לאדלסקי, סאפירשטיין, פאַניץ׳, אורינסקי ועוד. סידרנו עזרה רפואית וחבשנו בכל פעם פצועים חדשים. לאחר חודש ימים בחרו מקרבנו אלף איש והחזירום ללומזה. אני לא הייתי בין המאושרים. ב־8 לינואר 1950, נצטווינו להגיש בקשה לעבור אל הצד הרוסי. מובן שמיהרנו וחתמנו על הבקשות. ואז הושיבונו בקרונות והובילו אותנו חזרה לדרום, לעבר הגבול. ב־13 בינואר הגענו ללובלין, שם נמסרנו לידי פלוגות ה־ס.ס. (הנאצים הבטיחו לנו שיהודים יקבלו אותנו) ולמחרת הוסענו לכפר סאבירוב, כ־25 ק״מ מוולודאַווה. משם אמרו לנו ללכת לכיוון יער לא גדול. היינו בטוחים שכאן נשתחרר. אולם בלכתנו בא לקראתנו פרש מהס.ס. ופקד לעמוד. אותו רגע הוצאו מהטור כמה יהודים ונהרגו, ביניהם זלמן ציוור (כינוהו זלמן, יצר־הרע). מכל צד ירו עלינו. נפלתי ועלי כובד גופות של הרוגים ופצועים. לרגע אבדה בינתי. אולם אחר־כך שבה אלי רוחי ובכוחות אל־אנוש הורדתי מעלי את הגופות ומיהרתי להתחבא בחורשה. מעל ראשי פילחו כדורי־מות את האויר, אולם לא נפגעתי. כעשרים איש נמלטנו אז וחצינו את הבוג — אל העבר הרוסי. משבעת האלפים היהודים השבויים אתנו, נשארו עשרות אחדות.

(רשם ישראל לוינסקי)

רמלה, 18 בינואר, 1949.

גיטו לומזה וחיסולו

מפי יעקב־צבי פרום

א. בספטמבר 1939

היה זה יום חמישי אחה״צ — כשהופיעו מפציצים גרמניים על פני העיר. הפצצה הראשונה פגעה ברחוב דבורנה. התושבים ירדו למרתפים או הסתתרו במקלטים. ומאז התחילה בריחה מהעיר. הגיעו שיירות הפליטים הראשונים מהעיירות הסמוכות. תושבי קולנה רוכזו בגן העיר בתוך חפירות, אך אוירון גרמני הרגיש בהם וזנק עליהם במכונת יריה ורבים נהרגו. הפצצת העיר נמשכה כל אותו היום ולמחרתו. באותו יום הפיל שמואל אורלובסקי, קצין בצבא הפולני, אוירון גרמני אחד. הרבה בתים נהרסו ברחובות היהודים. כמה אנשים נקברו חיים תחת המפולת והעיר בערה מכל קצוותיה. לא היתה דרך אלא לעזוב את העיר — ואנשים ונשים, זקנים וטף יצאו את העיר ברגל, נבוכים ומבוהלים רבים נראו כשהם דוחפים עגלות תינוקות. מי שהצליח להשיג עגלה יצא בעגלה בעקיפין לכיוון גאַץ׳ ורוטקי. בין היוצאים היה גם הרב שאצקי ומשפחתו, ורבים מבני הישיבה. בגאַץ׳ וברוטקי קיבלו את הפליטים ברחמים ובסבר פנים יפות ואפו להם לחם.

הצבא הפולני התחיל לסגת לכוון ביאליסטוק כשהצבא הגרמני רודף אחריו. ביום הראשון בשבוע, פלשו הנאצים לרוטקי ותיכף אספו את כל הגברים, כיהודים כפולנים, לשוק העיר, ומשם הוציאו אותם לשדה פתוח, פקדו עליהם לשכב על הארץ עם הפנים למטה ולא לזוז מהמקום. אחרת, איימו, יירו בהם. האזרחים נאלצו לשכב ככה כל הלילה. למחרת ריכזו אותם בכנסיה ועל הנשים פקדו לבשל אוכל ולהביאו לגברים. בינתים הוציאו את הגברים מגיל 18 עד 40 והעבירום לגרמניה המזרחית. בלומזה ריכזו את כל הגברים בבית התפילה האוונגלי ומשם הובילו אותם ברגל לכוון גבול־גרמניה דרך קולנה. בראַסטנבורג נפגשו גולי לומזה עם אנשי רוטקי. שם ניתנה להם צידה לדרך — כיכר לחם לשלושה אנשים, הכניסום לרכבת והובילו אותם עד קלין־דקסן, על יד סטאבלאג. הפליטים נשארו שם כל הלילה בחוץ תחת גשם שוטף. באוהלים שהקימו לעצמם שוכנו פולנים־נוצרים, שגם הם הגיעו באותו לילה לאותה תחנה. אחרי כמה ימים קיבלו גם היהודים אהלים. המצב לא היה מזהיר כלל וכלל. אוכל נתנו להם רק פעמיים ביום; בצהרים מרק־ירקות ובערב כיכר לחם אחת ל־6 אנשים ומנת חמאה שוויצרית. לעבודה טרם נשלחו. לאחר שבוע ימים התיידדו הגרמנים עם הפולנים וכתוצאה ראשונה באה הסתה על היהודים. הפולנים הראו לגרמנים את ידיעתם בשטח זה והם התנפלו לעיניהם על היהודים, הרסו את האהלים, הפשיטו את הבגדים מכל האנשים ולקחו מהם את הכל. היהודים נאלצו אחר כך לפדות את חפציהם מידי הפולנים תמורת כסף רב. מספר היהודים במחנה היה כששת אלפים איש. עד יום הושענא רבה, 3 שבועות בערך, התבטלו ולא עבדו.

ב. חזרה ללומזה הסובייטית

בהושענא רבה הודיעו שכל אלה שמקום מגורם הקודם היה בתוך שטח הכיבוש הרוסי, יכולים לחזור לביתם. שוחררו תיכף כשלושת אלפים איש. הם הובלו ברכבת עד אוסטרולנקה ומשם הגיעו ללומזה. יתר האנשים הגיעו לביתם לאחר 3 חדשים: הביאו אותם לוולודאווה ושם שוחררו, שמחים ומאושרים מיהרו האנשים לעזוב את המקום, אולם הנאצים פתחו פתאום עליהם באֵש ורבים מהם נפלו. כשהגיעו השרידים לשטח הרוסי — נאסרו על ידי השלטונות הסובייטיים כחשודים בריגול לטובת גרמניה. בין הנאסרים היו מאַפּס טוכוובר, ברל לב ואחרים. כשהגענו ללומזה שהיתה בידי הסובייטים, מצאנו אותה הרוסה למחצה. המסחר והתעשיה פסקו לגמרי. אילו אנשים עסקו במכירת גפרורים לחיילים, סיגריות, חפצי־בית ותכשיטים. בעיקר היה גדול הביקוש אחרי שעונים. הרוסים קנו אותם ברצון ובכל מחיר. אך צורת חיים זו חלפה מהר. הרוסים התחילו להעסיק את האנשים בעבודות שונות וכל מי שרצה לעבוד קיבל עבודה. גם תנאי העבודה ושכרה היו די טובים. עבדו בבתי חרושת, במחסנים ובפקידות. היחס אל היהודים היה טוב והיו כאלה שהצליחו גם לעשות הון. חיים ציבוריים יהודיים כמעט שלא היו. נפתחו קלובים שונים של בתי־חרושת ושל הנוער הקומסומולי, ליהודים ולפולנים ביחד. החיים הדתיים לא הפרעו באופן יחסי. התחילו מאסרים. תחילה נאסרו טרוצקיסטים, ביניהם 3 יהודים: וויסבורד, אולאך, וסרברוביץ, ואח"כ נאסרו פעילי המפלגה הרביזיוניסטית: שמחה אורלובסקי, קיילר, פפר, (חותנו של קליין) ואחרים, וגם כמה אנשים מה„בונד". הרבה יהודים גויסו לצבא (פולנים לא גויסו מתוך יחס של אי־אימון אליהם). המגוייסים נשלחו לרוסיה. אלה היו בעיקר הצעירים. היותר מבוגרים נלקחו לאימונים לששה־שמונה שבועות. היה גם גיוס לפלוגות עבודה. אלה היו מחנות שבהם עבדו חצי יום וחצי יום — אימונים צבאיים. מחנות כאלה היו בסביבות לומזה, קולנה וויצאנטי ועוד. משפחות המגויסים קיבלו תמיכה ממקומות העבודה בשיעור של 75 אחוז מגובה המשכורת של ראש המשפחה. את השאר קיבל העובד עצמו. ככה נמשך עד סוף יוני.

ג. מלחמת רוסיה — גרמניה

הפתעה היתה לנו מלחמת גרמניה־רוסיה. הייתי אז חייל בצבא האדום, פצוע ברגלי ולא יכולתי לסגת ביחד עם פלוגתי. נשארתי על יד ביאליסטוק ובקושי הגעתי פצוע לעיר שהיתה כבר כבושה על ידי הגרמנים. באותו יום הטילו הגרמנים על היהודים מס: עשרים וחמשה קילו כסף ועשרה קילו זהב. כבני תערובת אסרו 500 איש והם לא שוחררו גם לאחר שמילאו היהודים את דרישתם. הם הובלו לכוון בלתי ידוע ולא חזרו משם. אותי שיחררו כי הייתי פצוע והלכתי נשען על קביים. הקצין הממונה אמר שאין לו צורך בנכים. בביאליסטוק היו אותה שעה עוד כמה יהודים מלומזה. שכרנו ביחד עגלה וחזרנו ללומזה.

ד. הגיטו

במחצית ספטמבר 1941 הוקם הגיטו. היהודים היו צריכים לעבור לשטח מיוחד בין הרחובות סנאטורסקה, שקולנה, סימטת־הישיבה, ז'אלונה, ווז'יבודז'קה, ז'ידובסקה, ריבאקי (היהודית) וחלק מקשיווקולו. עוד טרם יצאה פקודת

מחלקה בגמנסיה היהודית בימי הכיבוש הרוסי.

הגיטו בתחומים אלה, ניהלו באי כוח היהודים משא־ומתן עם הגרמנים להרחיב את השטח ולהגדיל את מספר הרחובות אשר היו צריכים להיכלל בתוך הגיטו. ביקשו לכלול גם את רחוב ז'ונדובה ודלוגה והעניקו לגרמנים מראש מתנות כסף וזהב. הגרמנים קיבלו את הכסף אולם את הגיטו לא הרחיבו. היהודים נצטופפו איפוא ברחובות הנ"ל. באותו פרק זמן נוצרה בגיטו הנציגות היהודית, ה„יודן־ראַט" של הגיטו אשר בהם השתתפו בעיקר אנשי הקהילה היהודית הקודמת בצירוף כמה אנשים חדשים אשר אפשר היה להטיל עליהם תפקידים. והרי רשימת האנשים שקיבלו תפקידים:

מושינסקי מנדל, יושב ראש; קולינסקי מנדל — סגן; ד"ר גולדלוסט שמעון — יועץ; הרב מסטאוויסק — יושב־ראש בית־המשפט; מושינסקי משה — עורך־דין; הרופאים הפנר ומנקס, גימפל וכמה אחיות מבית החולים היהודי — היוו את הועדה הסאניטארית; המהנדס רוזנטאל — מנהל עניני שיכון; זליג צירמאַן — מנהל העבודה; זליג נומברג — מפקח על ענייני ההסקה; ווירניק מפיונטניצה — על ענייני אספקה וכלכלה; אוסובייצקי ורוזנבלום אברהם — בראש ועדת הכספים; וקריסטאל — מפקח המשטרה היהודית וממונה על ענייני ביטחון. נוסדו עוד ועדות אחדות, לטובת הציבור, לכאורה.

לגיטו היתה, לכאורה, אבטונומיה שלמה: מועצה יהודית, משטרה יהודית, רעב יהודי וסבל יהודי. במשטרה היהודית היו כמאה איש. מפקד המשטרה היה פליט יהודי־גרמני בשם סלומון הרברט ועוזרו היו בני לומזה. ביניהם חיים (חמוש) צוקרברום (אשר יהודי לומזה סבלו רבות ממנו), ברל בוצ'קו, מרדכי ילן, פייבל פרקאל, אברהם חיימוביץ, יוסף פאלדמאן ורבים אחרים. רובם — יחסם היה טוב לאנשי הגיטו, מחוץ ליחידים מרשיעי־ברית שגרמו צרות והוסיפו יסורים על יסורים שהיו בלאו הכי. כמעט כולם, מחוץ ליחידים, לקחו שוחד.

כה שטפו להם החיים: עבודה, חרפת רעב וסבל מוסרי, מהול פחד ודאגה ליום מחר. אנשי המקצוע עבדו במקצועם, בלתי מקצועיים עסקו בתעשיה, בכריתת יערות, בהכנת התחמושת ובסלילת כבישים. הנשים עבדו בשרותים שונים אצל הגרמנים וקבלו בעד זה תשלום קטן מאד. בגיטו נשארו במשך שעות היום רק זקנים וילדים. אלה שעבדו מחוץ לגיטו,

חיהם היו יותר טובים, כי הם יכלו להשיג אצל האיכרים צרכי־אוכל שונים תמורת איזה חפץ או מלבוש או במזומנים. מנת האוכל שקבלו בגיטו, בתשלום, הכילה: 300 גראם לחם, חצי ליטר חלב רזה ובשר מעופש שכמעט לא השתמשו בו מחשש נבילה. לפעמים קבלו עוד אילו צרכי אוכל. היתה שחיטה בסתר, גם בפנים הגיטו. החורף היה קשה ורבות סבלו מחוסר חמרי הסקה, אבל המשיכו לחיות מתוך צפייה בלב למפלת הגרמנים הקרובה. התחיל ציד אנשים. בכל פעם חטפו הנאצים, בעת השתערות־פתע על הגיטו, כמה יהודים — אלה לא חזרו יותר. באחד הימים נאסרו 20 יהודים. הכניסו אותם למרתף בית הגאסטאפו (בשכונת הוויטראַקן בבית בז'אזינסקי). כל עשרים הנאסרים הצליחו להימלט משם. למחרת באו הגרמנים ודרשו מה„יודן־ראט" להמציא את האנשים או לתת במקומם 50 יהודים אחרים. אף כי האנשים היו בפנים הגיטו לא הסכימו אנשי ה„יודן ראט" להוציאם לגרמנים, ואז נלקחו במקומם 50 יהודים זקנים, ביניהם: יעקב גלצ'ינסקי הזקן, מרדכי רוזן (מתחנת הקמח), החייט הזקן סאַנדאץ' ואחרים. חלק גדול מבין ה־50 נמסר על ידי ה„יודן ראט", ביניהם נמסרו כל המשוגעים ובעלי המום. את סנדאץ' הזקן הכריחו הנאצים להתעטף בטלית ותפילין וככה הובל במרכבה בחוצות העיר, כשהם מתעללים בו בכל מיני צורות.

ה. התחלת החיסול

בכ"ה אלול, תש"א, יצאה פקודה שעל כל היהודים שאינם עובדים מגיל שלוש עשרה עד שמונים, להופיע במגרש הגדול „דער גרינער פלאץ" על יד בית הקברות הישן. רבים חששו ללכת, אך אנשי המשטרה היהודית הבטיחו שלא יקרה להם שום דבר. יצאו כולם למגרש בהיסוסים רבים. כולם הוקפו על ידי צבא גרמני. באו אוטומובילים עם אנשי הגסטאפו. זקנים, נשים וילדים הוטלו לתוך המכוניות. רבים ראו את הנולד ותפשו מה שזוממים לעשות אתם וברחו. הגרמנים ירו אחריהם וכמה נפצעו ונפלו, אבל לא מעט הצליחו גם לברוח לגיטו. כ־3000 איש הוציאו הנאצים להורג במכוניות אלה וביניהם כל משפחתי ובראשה אבי הזקן, את טוביה ברמאַן ובנו, ברנזון, זבאנוביץ' משה (הטוחן מוויאַסקה), נתן פיאנקו ואשתו ובנו ועוד רבים והובלו ליער גלצ'ין, ושם חיסלום. זו היתה ה„אקציה" הגדולה לפני החיסול של הגיטו. ובגיטו נמשכו החיים במכלולם הקודם. עוד הבהב שביב תקוה שבקרוב תמלא סאת הענויים והשרידים יוכלו לחיות את חייהם באין מפריע. לא היתה כל תנועה ליציאה מהגיטו. הכלואים בתוך חומות הגיטו היו מנותקים מכל העולם ואף אחד לא העיז לעשות איזה צעד נועז. כולם חיו בדיכאון ובתקוה לנס שיתרחש. אחדים נשאו להם אפילו נשים וגם הולידו ילדים, כמו שמחה ספירשטיין, למשל. כי מאז „האקציה הגדולה" היה שקט יחסי, אף כי האויר היה מלא חרדה לקראת הבאות ומועקה מבשרת רעות הורגשה בעיר. הראשון שכנראה ידע את הצפוי היה הד"ר הפנר, מנהל בית החולים היהודי. הוא חי בידידות לכאורה עם מפקד הגסטאפו ופעם לקחו אותו אפילו במיוחד במכונית לגרמניה להיות נוכח בניתוח חשוב. אך סמוך לחיסולו של גיטו לומזה, איבד את עצמו לדעת בבית החולים היהודי. במכתב שהוא השאיר למפקד „מאנקו" הוא כתב: „יודע אני מה שצפוי לכולנו ואיני רואה כל טעם להמשיך בחיים". היו עוד אילו מקרים של התאבדויות לדעת. היו גם יחידים שניסו להתחבא אצל פולנים במחיר כסף עצום. אלה היו: יצחק רובינשטיין ומשפחתו, גדליה קוויאַטק ואשתו, שטראַקס ואחרים. הפולנים הבטיחו אמנם להחביאם, אך הם לקחו את כספם והסגירו אותם לגרמנים. יחידים היו אלה שהצליחו להישאר בחיים והם: זבאַנוביץ סלובה, ומשפחת לובל, בורשטין לאה עם בתה.

ו. חיסול הגיטו

באוקטובר 1942 הופיעה פקודה לארוז את החפצים והורשה לכל אחד לקחת אתו רק 25 קילו ולצאת לדרך. כ־8000 איש, בערך, וביניהם גם מהסביבה, יצאו בעגלות איכרים לזאמברוב ושם שוכנו בקסרקטינים. באותו פרק זמן עבדתי בזאַרומב־קושצ'אלני אצל הגרמנים. פעם, והיה זה בלילה, העירוני, כבלו את ידי וקשרוני בשרשרת אחרי מרכבה. רצתי אחרי המרכבה עד לצ'יז'ב ושם הכניסוני לבית הסוהר. למחרת עם חיסול גיטו צ'יז'ב הובילוני יחד אתם לזאמברוב. רק פעמיים ביום נתנו לי לאכול, ואלה אשר עוד היה להם קצת כסף, השיגו אצל האיכרים צרכי אוכל שונים. כל האנשים שוכנו בבלוקים גדולים. למעלה מ־2000 איש בבלוק ואנשי לומזה בלבד תפשו 3 בלוקים ולא עבדו במשך כל הזמן.

ב־7 בינואר 1943 הופיע קצין הגסטאפו ואתו כמה מהמשטרה היהודית ופקד שעל כולם לנסוע לעבודה המסודרת במקומות טובים והם יהיו יחד עם המשפחות וכו'. ולמחרת, ב־8 לינואר, בליל כפור עצום, הוציאו את אנשי הבלוק הראשון בעגלות איכרים לתחנת רכבת צ'יז'ב ומשם לאושביינצ'ים וככה הוציאו לילה לילה בלוק אחד מבלי שמישהו ידע לאן הוא נלקח. רק באושוויינצ'ים נודע לנו תיכף לאן הגענו. כאן הקבילו את פנינו כלבים פראים אשר שיסו אותם בנו ואנשי הגסטאפו הגרמנים והאוקראינים עם אלות בידיהם, התנפלו עלינו והכונו מכות רצח. את החבילות היה עלינו להשאיר בקרונות. האנשים מוינו לפי מקצועם ובריאות גופם. נשים וילדים לא הובאו בחשבון והובלו ישר לכוון הארובות הגבוהות שנראו מרחוק. אלה שנבחרו לעבודה הוכנסו לצריפים מיוחדים ושם קיבלו את פנינו הממונים (ממוני הבלוקים היו בעיקר יהודים מחוץ־לארץ) במכות וגידופים שנמשכו כל אותו הלילה. „נעשה מכם כשם שעשינו לקרוביכם" — כך אמרו לנו. „לא באתם כאן לחיות" — אלה היו קריאות הלוואי למכות. למחרת, לאחר בדיקה קפדנית (ואפילו בכל המקומות הצנועים של הגוף בדקו) ואחרי רחיצה בבית־המרחץ, הלבישונו את ה„אַפלינגס־קליידר", שוב מיינו אותנו לפי המקצועות לשם סידור לעבודה לבירקנאַאו, ווישוביץ, יאבוז'נה, למיכרות וואלבוינה ולעבודות שונות אחרות. האוכל היה דל מאד: קליפות תפוחי אדמה, שחורים ורקובים, והרבה מעובדי המיכרות מתו במגיפה. ואפילו באושוויץ, שהיתה המקום המסודר ביותר מבחינה היגיינית, נספו אנשים רבים. סכנה גדולה היתה צפויה אפילו ללכת לרופא, באשר כל הנכנס אליו — לא יצא ממנו חי: הוא סילק תיכף את החולים. באותו זמן מתו האחים כ"ץ (מרחוב דלוגה), אליעזר ייבריאביץ', משה לב, אודינר (הפרוון), משה בינשטיין, יעקב סלובאטיס, שלום מאַרכוס, שלמה לושקאביץ', מרדכי בז'אז'ינסקי (מטק) והרבה מתו תיכף לאחר שהובאו לבירקנאו, מהם: זליג צירמאַן, חיים יצחק, ונחום כץ, האחים גרינברג, חלופוביץ ועוד. הנותרים עבדו תחת נגישות ומכות אך שמרו על בריאותם בקפדנות, לבל ישובו לחלות. בתקופה זו עוד היו במקומות שונים כ־1000 מאנשי לומזה (מהם נשארו בחיים אחרי השחרור כ־100 איש). מדי פעם בפעם היו נערכות „סלקציות", כלומר: בודקים את כולם, מוציאים את החלשים והחולים ומעבירים אותם לכבשנים. ואירע מקרה שחשדו בחסרונו של מישהו, והעמידונו במיפקד ביום חורף וכפור כשאנו לבושים רק בבגדי המחנה הקלים „אפלינגס קליידער", כ־18 שעות רצופות. הרבה אנשים קפאו מהקור ומתו במקום. ב„זונדר־קומאנדו" שהיו עסוקים על ידי הכבשנים, היו גם כן

כמה מאנשי לומזה. אנשים אלה חיו בתנאים טובים יותר וקבלו גם אוכל יותר טוב ועוד דבר־מה. בעת ההתקוממות הידועה בבירקנאו, בתקופת החגים של שנת 1944 (אשר לא הצליחה בגלל מלשינות פנימית של יהודים), נהרס כבשן אחד וכמה גרמנים נזרקו לכבשנים. אולם רבים נפלו בקרב עם הגרמנים עם נשק בידיהם — היו ביניהם גם אחדים מלומזה והם: קולניאק זליג ואייזיק, פאניץ לייב־הרש, ריבאק (מרח' ז'ונדובה לאכוביץ חיים־יעקב (מלומז'יצה) ואחרים. כתום דיכוי המרד, הועמדו רבים בפני משפט, וכולם פוזרו למחנות שונים באוסטריה (בינואר 1945). שם נשארנו עד השיחרור על ידי הצבא האמריקאי, במאי 1945.

(נרשם על ידי יאגודובסקי, ירושלים.)

בגיטו לומזה ובמחנה זאמברוב

מפי שרה בלומוביץ'־קנוט

ביום 22 ליוני, 1941, נפלו הפצצות הראשונות בעיר. הפצצות כוונו לבית הסוהר, בנין חיל הספר שברח' דוורנה, על המונופולין של ספירט וכיו"ב. באותו זמן החלו הרוסים לסגת, בצורה לא מסודרת. קם תוהו ובוהו. רבים ברחו יחד עם הרוסים, ומהם אני זוכרת את ד"ר אברהם בלומוביץ', כעת אלוף משנה ד"ר עצמון בצבא ההגנה לישראל, משה רוזנטאל, בן דודו של בעלי הראשון, שעבד בימי שלטון הסובייטים כחשמלאי בבית הסוהר, אהרון נובינסקי (נפל בדרך), משפחת גולדז'וק (ברחה לוולקוביסק ומצאה שם את מותה מפצצה ורק הבן הבכור ואחת הבנות נשארו בחיים), קוקאווקה, שארק — ועוד אחדים שאיני זוכרת אותם יותר. ב־23 ליוני חדלו ההפצצות. הגרמנים באו לעיר, המשטרה הצבאית כבר סובבה ברחובות. למחרת, — ביום 24 ביוני, — התעוררתי לקול צעקות: הוציאו יהודים ברחוב ז'ונדובה מבתיהם לטאטא את הרחובות. הראשון במנקי הרחוב היה זליג צירמן, מי שהיה פקיד גבוה בעיריה. לאחר שניקו את הרחובות שוחררו.

כחודש ימים לאחר הפלישה הנאצית נוצר היודנראט. במשך החודש הכינו הגרמנים בעזרת גרוריהם רשימה מפורטת מעשירי היהודים בעיר, תפשו להם דירות נאות, חווילות, כמו ביתו היפה של אלכסנדר דונוביץ, סוחר הסמרטוטים, לאחר שהמיתו את כל משפחתו, דירתו של דר. ליכטר, שהכריחו את משפחתו להוריד להם את הרהיטים ואחר־כך הומתו ביריה, ואחרים. ככה גם נעלמו הניק דז'ובקביץ וגיסו צ'רניאקוב — נלקחו להעמיס רהיטים ולא חזרו יותר. כעבור שבועיים יצאה פקודה מאת מפקד המשטרה האוקה, למסור לעיריה את מכשירי הרדיו. יהודים גורשו מה„תור", והיו מקרים שהפולנים עשו זאת, כמו רופאת השיניים גאליצקה, שהוציאה את מירה בז'ז'ינסקי מן התור ללחם. מדי פעם בפעם הובאו יהודים למרתפי הגסטאפו ומשם לגלצ'ין, לקבורה חיים. מבין מפקדי הגסטאפו זכורים לי: מנקה, ארדברגר (מפקד הגסטאפו), מארושקה, טירגרט (אח"כ מפקד המחנה בזאמברוב) ופלאומאן מביאליסטוק, מארגן המחנה בזאמברוב. חטיפת יהודים נעשתה בעזרת אנדקים צעירים שרצו להתנקם ביהודים, בגלל שתפם פעולה עם הרוסים. בנה של רופאת השיניים גאליצקה, שהזכרנו לעיל, התעלל בלילקה דז'ז'גובסקה, על שהיתה פעילה בשירות הקומסומול.

ב־4 ליולי באה פקודת הטלאי הצהוב וסמוך לזה פקודה לבחור ב„יודנראט" שיסדר את ענייני היהודים. פנו לטאבוליצקי וליעקב גלצ'ינסקי — מוותיקי הפרנסים של הקהילה, שהם ירכיבו את היודנראט. הרוח החיה ביודנראט היה מנדל מושינסקי, שגר שנים רבות בחמניץ שבגרמניה וגורש משם לפני זמן־מה. הוא נכנס למועצה בעצתו של ידיד גרמני מחמניץ שפגש בלומזה. עד כמה שזכרוני לא מטעני נכנסו למועצה היהודית יהודים אלה: מ. מושינסקי (יושב ראש), *) רוזנטאל משה (בעלי הראשון) — לענייני שיכון, דר. קנוט שמעון (בעלי כעת), צירמן זליג — לענייני עבודה, טאבוליצקי יצחק — לעזרה סוציאלית, גלצ'ינסקי יעקב, ילין (אביה של יוז'ה רופאת השיניים), קבקביץ אלתר, קוכאנוביץ יצחק — לענייני מזון, דר. הפנר — מנהל בית החולים, רוזנטאל (בעלה של גוצ'ה פודרוז'ניק) ואולי עוד אחדים. לעתים קרובות הטילו ענשי־כסף כבדים, הפקיעו פרוות, רהיטים.

הגיטו היהודי שהוקף בתייל דוקרני, השתרע: בשוק הישן (בצד של העיריה) ובצד שבו גר הדר. פלטין, כל רחוב סנאטורסקי עד השוק הירוק, ריבאקי, מהצד של רח' ז'ילונה והסימטה שמול בית הנזירות. בשטח זה התגוררו כ־18.000 איש, בני לומזה ופליטים מפיונטניצה, לומז'יצה, רוטקי, גלצ'ין, יידוואבנו, שניאדובה, קולנה ועוד. תנאי הדיור היו קשים מנשוא: בממוצע 6 משפחות בחדר אחד. הצפיפות גרמה למריבות ולסיכסוכי שכנים. מזון לא היה מספיק. הלחם שהוקצב לנו היה דל, אולם מתי־רעב לא היו בגיטו, כי הוברח לחם ומזון אחר מחוץ לגדר. מכספי המסים המיוחדים שהיודנ־ראט הטיל על הגיטו כילכלנו עניים, בתי המחסה ליתומים ולזקנים. החלו פעולות השמדה בהדרגה. צו ראשון ניתן: בחמש בבוקר חייב כל אחד (חוץ לתינוקות) להתאסף לשוק הירוק. השוטרים היהודים דאגו שכל היהודים יהיו נוכחים. כנראה חיפשו כאן קומוניסטים — כי שאלו על סיומה גולדז'וק. אשתו התופרת רצתה לצעד קדימה לפני השורה, אבל עיכבוה ובדרך זו ניצלה. חילקו אז את האנשים לעובדים ולבלתי עובדים. כמה מהם נלקחו ולא חזרו יותר.

יחד עם היודנראט נוסדה משטרה יהודית. בראשה הועמד לייב קריסטאל, שגר בזמן האחרון באוסטרולינקה. עוזרו היה שלמה הרברט מסוסנוביץ'. ניתן להם כובע מיוחד. הם היו השמשים של הגסטאפו. באחד הימים נקרא לגסטאפו חמי יעקב־יהושע רוזנטאל: הלשינו עליו שהשתתף פעם בתהלוכה קומוניסטית ושר יחד עם הרוסים: „שירוקה סטראנה מויה רודנאייה". (לגסטאפו נקרא כאילו לבצע עבודות טכניות). אמרו לו להופיע מחר. ולמחרת חיסלוהו. מיכאל קאצנלבויגן, בן הרופא ובן אחותו של דר. גולדלוסט — מת משחפת בבית החולים בגיטו, אמו סאלצ'ה התעוורה ומתה בזאמברוב במחנה. אשת הדר. גולדלוסט, הלינקה, לבית יאסטז'ומב, נחטפה על ידי הנאצים ואבדה. ד"ר הפנר שם קץ לחייו בשתיית קוניאק עם תערובת וורונאל, בראותו שהכל אבוד, והשאיר שלושה מכתבים: אחד לדר. קנוט, בו הוא מבקש לדאוג למשפחתו, שני — מכתב פרידה לאמו ושלישי לגסטאפו — בו הוא מבקש שירשו לקברו על יד קבר אביו, בזכות זו שריפא כמה חולים מהגסטאפו. בקשתו זו נתמלאה. טאבוליצקי ויעקב גלצ'ינסקי לוקחו למוות על אשר לא סיגרו לגסטאפו את 20 היהודים שברחו מבית הכלא. במקום טאבוליצקי לוקח קודם דר. קנוט — אולם כרופא שהיה נחוץ לבית החולים הוחזר. כן נלקחו למוות עורך־דין קוקושקו, דר. קארבובסקי מאוסטרולנקה, רפאל ביאלי שהתחבא מחוץ לתחום הגיטו, הלשינו עליו ונאסר ונורה.

בא' בנובמבר 1942, — יום ראשון בשבוע, — מבוכה בגיטו: החייט קאמינסקי שתפר בגדים לאנשי הגסטאפו בא

*) ראה לעיל, בעמוד 79, טור ב': לפי דברי י. צ. פרום, ולהלן עמוד 85, טור ב', לפי יומנו של פודרוז'ניק, הורכב ה„יודנראט" אחרת.

והודיע שלקחו ממנו חזרה את האריגים. היה זה אות מבשר רעות. החלו לברוח מן הגיטו. בינתיים גונב גם לבעלי, משה רוזנטאל, מפי מפקד המשטרה הצבאית, שהיהודים יועברו לזאמברוב, לעבודה. המפקד לא יעץ לבעלי לברוח, כי כבעל מקצוע טוב ימצא את דרכו. ובינתיים באה הידיעה שהגיטו מוקף כבר זקיפים נאצים מאנשי הס.ס. ועל יד שער בית־הכנסת הועמד משמר של גסטאפו. אותו יום בערב הוזמן היודנראט על ידי הגסטאפו והודיעו לו על ההעברה לזאמברוב. נוכחתי יחד עם בעלי באסיפה זו, יחד עם כל חברי היודנראט. נכנס מפקד הגסטאפו ארדבירגר עם מתורגמן (גם כן מאנשי הגסטאפו). המתורגמן (קראו לו בגיטו קאראַלוּך) ידע גם אידיש ועברית וחשדנו בו שהוא ממוצא יהודי. והוא הודיע לנו שכל הגיטו עובר לזאמברוב, לעבודה. כל אחד יכול לקחת אתו כרית, שמיכה, כלי אוכל, תעודות, מניות וכסף, חליפות בגדים ואוכל לשלושה ימים.

בשני לנובמבר 1942, החלו להעביר את אנשי הגיטו לזאמברוב. תחילה הועברו חברי היודנראט. בעלי הועבר לזאמברוב עוד בראשון לחודש. אני נשארתי עוד בגיטו לרגל עבודתי בבית החולים. ההעברה בעגלות איכרים וברגל ארכה 3־4 ימים. את החולים, ללא תקוה לרפא, העבירו למצודה (פורטים) ושם הומתו — ביניהם היתה מירקה באַגאַן. אותנו סובבו בכחש ואמרו שמעבירים אותם לבית החולים „שווינטי דוך"...

עובדי בית החולים, ואני בתוכם, הועברו ביום החמישי לזאמברוב. בתי הגיטו נשארו פתוחים, לפי פקודת הגסטאפו. מי שניסה לשדוד ולבוז נענש קשה, ואחד אפילו נתלה על העץ. כמה יהודים התחבאו בגיטו, אולם נתפשו לאחר חיפוש מדוקדק, והובלו גם כן לזאמברוב או נאסרו. נתפשה אז בין השאר מאליה פאסמאניק. היא לא היתה שפויה בדעתה ובני משפחתה סחבו אותה אל העגלה.

מחנה זאַמברוב נקרא „אופאַנג־לאַגר" — מחנה מאסף. נאספו לשם יהודים מכל המחוז: מזאמברוב, צ׳יז׳ב, ויסוקי־מאזובייצק ואח׳. קרוב לשנים־עשר אלף היו מגיטו לומזה. בני לומזה תפשו כאן 3 או 4 בלוקים. המחנה בזאמברוב היה בקסרקטיני הגדוד ה־71 של הצבא הפולני. המחנה הוקף גדר תייל ובאמצע — תעלת־מיים עמוקה. על כל כברת־ארץ הוקם מגדל לשמירה שהאיר בלילות את כל הסביבה.

במחנה נוסד יודנראט מרכזי, מאוחד מחברי כמה יודנראטים שהתרכזו שם. בראש עמד יו"ר היודנראט מזאמברוב גליקסמן. היה בר־נש שפל ונבזה. יהודי זאמברוב טיבעוהו בבור־שופכין באושוויינצ׳ים. ביודנראט זה השתתפו גם מנדל מושינסקי והמהנדס מארקוביץ׳ מלומזה.

חוץ מיחידים שהיו עסוקים בעבודה בפנים המחנה לא עבד איש. פשטו שמועות על סידור בתי מלאכה לסנדלרות, חייטות, פרוונות, נגרות, נפחות וכיו"ב — אולם זה הפיצו הנאצים בכוונה לטמטם את החושים ולהרדים את הכלואים, שלא יחשבו על פריקת עול. ההזנה היתה דלה מאוד: לחם תפל ומרק דליל. אולם הבריחו הרבה מזון שקנו מן האיכרים. מסרו לידי לסדר רשימת האוכלוסיה במחנה. אתי עבדו בחורה משניאַדובה, מירקה בז׳ז׳ינסקה כטבחת, סאלצ׳ה גראייבסקה וזמלסון — בשרות. מאתנו ציפו היהודים לקבל ידיעות על הצפוי להם, ואמנם לא פעם חיטטתי במגירות הגסטאפו, כשאלה לא היו. לא האמינו היהודים שהנאצים יכלו אותם. חשבו שיישארו כאן עד סוף המלחמה. התרכזה קבוצה שרקמה להקים מרד במחנה. אליה השתייכו, עד כמה שאני זוכרת: מייטק בז׳ז׳ינסקי, אחותו מירקה, יצחק סוכארביץ מזאמברוב, טוביה יודלבוים, משה גולדשטיין (לשעבר שומר המועדון האזרחי בלומזה), בעלי ואנוכי. פולנים שהבריחו לנו מזון, הבטיחו גם לספק לנו נשק. בהצעה זו בא מייטק בז׳ז׳ינסקי שהיה מנהל המחסן אל היודנראט. אולם היודנראַט התנגד לזה. היתה גם הצעה לשלוח את בעלי לגיטו ביאַלי־סטוק שיקבל ידיעות מהנעשה שם בגיטו וגם הוראות לפעולות. אולם משום מה לא יצא הדבר לפועל. היו אחדים שהתחפשו כנוצרים, כמו משפחת גרינברג, שהיו מחוץ למחנה והשתדלו להמציא לנו מזון, אייזיק דז׳ובקביץ׳ (טוחן), יהודה רזניצקי (סוחר עופות) ועוד. שני האחרונים נתפשו על יד הגדר בהבריחם לנו מזון ונורו. האחרון יודקהלה צעק לנו לפני מותו מעבר לגדר: „אחים היו בריאים, נקמו את מותי!". אייזיק דז׳ובקביץ׳ נורה ע"י איש הגסטאפו בלוך בגרונו. לא נתנו להושיט לו עזרה. פירפר המסכן במכאוביו והתבוסס בדמו. בכל פעם ניגש אליו בלוך ובעט בו ברגליו, עד שסוף־סוף נפח נפשו. אשתו של דז׳ובקביץ׳ היתה במחנה. פלאאומן מפקד המחנה קראה אליו שתסביר לו למה חי בעלה כאיכר פולני מחוץ למחנה. היא ענתה לו שמזמן נפרדה ממנו ואינה יודעת — והפעם לא העֳנישו גם אותה.

תנאי הדיור במחנה היו קשים לאין נשוא. בחדר שגדלו 10 x 12 מטר הכניסו 200 איש. שכבו על הרצפה, בלי מזרונים, על קש, וצרורו של כל אחד למראשותיו. הקור היה גדול ואסור היה להסיק תנור ולחמם. ומעשה בזקן אחד שלא עמד בניסיון והסיק תנור — הוצא להורג.

פרצה מגיפת טיפוס הבהרות. מתו בכל יום כ־50 איש. את המתים קברו בבית הקברות שבווליה, כפר סמוך לעיר זאמברוב, בקבר אחד משותף. חברי החברה קדישא שנמצאו במחנה — טיפלו בקבורת המתים. גם בלאו הכי מתו הרבה זקנים ותינוקות. הכינים שרצו בכול — מחוסר מים ולבנים להחליף. באחד הבלוקים סידרו בית חולים. עבדו שם דר. קנוט (מנהל), דר. מנקס, דר. מייזנר, דר. קוסוביץ׳, שני סאניטארים פיורקו ודוד הפנר (אחי הרופא) ואתם כמה אחיות מבית החולים בלומזה שנמצאו כאן.

בתשיעי לינואר, 1943, בא המפקד פלאומן והכריז על אספת האחראים במחנה. הייתי בחדר הסמוך ושמעתי הכל. הודיעו להם שהמחנה מתחסל וכולנו נעבור לאושוויינצ׳ים למחנה עבודה יותר גדול. דרש מהאחראים שיעזרו לחיסול המחנה בצורה הוגנת ומסודרת. אנו טרם ידענו מאי משמע „אושוויינצ׳ים"? פלאומן הוסיף עוד: אם יש למי שהוא איזה הצעות בקשר עם החיסול — ירים את ידו. אף אחד לא ענה. אז יצא ראש היודנראט מושינסקי ובשם הציבור הודה למפקד „על יחסו האדיב והאנושי". ויש לציין שפלאומן בא כל יום לטעום את האוכל שמכינים בכל בלוק — כדי להיראות בעיני האנשים כטוב ומיטיב ודואג להם. מצב הרוח נעשה קשה ומדוכא. הדר. מנקס בא וסיפר לי ולדר. מייזנר שמסדרים תנורי־חימום בקרונות המובילים לאושוויינצ׳ים — סימן ששומרים על בריאותינו ואנו נחוצים להם לעבודה.... אני החלטתי לברוח. נפרדתי מבעלי וברחתי לאחת המכירות שלי בזאמברוב הלנה ווייפז׳אלסקה, פולניה כמובן. לנתי אצלה לילה אחד ולמחרת העבירוני בכסף לוורשה.

עד כדי כך הגיעה תרמית הנאצים: לפני הנסיעה לאושוויינצ׳ים נעשתה רשימה מדוקדקת מכל אחד, שמו, גילו, השכלתו, מקצועו וכו׳. אותי למשל שאל פלאומן באיזה טראנספורט אני רוצה לנסוע — ויעץ לי להיספח לטראנספורט האחרון....

ולבסוף עוד אוסיף שדר. שמעון גולדלוסט עבר יחד אתנו את כוס הסבל והיגון במחנה. חלה בטיפוס הבהרות ומת. נקבר בקבר האחים ב„וליה זאמברובסקה" שהזכרנו לעיל.

(תרגם מגביית־עדות בפולנית דוד נאגישובר)

על חיסול המחנה בזאמברוב

מפי דר. שמעון קנוט

הד״ר קנוט, בעלה של ג. רוזנטאל, וכעת בעלה של שרה בלומוביץ׳, בישראל, היה הרופא הראשי של בית־החולים במחנה זאמברוב, והוא מספר :

כשבועיים לפני החיסול, בראשית שנת האזרחים 1943, התהלכו כבר שמועות על העברת המחנה לטרמבלינקה. פחד אחזנו, כי כבר הגיעה לאזנינו מקצת מן המקצת מהנעשה שם. וממש שמחנו כשנודע לנו שאנו מובלים לאושוויינצ׳ים...

ביום ארבעה־עשר לינואר, יום קור, למעלה מארבעים מעלות מתחת לאפס, החלו להעמיס את הכלואים וצרורותיהם על עגלות האיכרים שגוייסו לשם זה. האנשים הושלכו לעגלות ככלי אין חפץ. הפריעו החבילות, זרקו אותם ובמקומם הוסיפו עוד אילו ברואים בצלם האדם. שיירה ראשונה מנתה כשלושת אלפים איש. זקיפי ה־ס.ס. נסעו אתם ושמרו על הסדר. מששים עד שמונים איש מן השיירה מתו בקור, בדרך לצ׳יז׳ב.

ב־15 בינואר, למחרתו, יצאה שיירה שניה — אנשי לומזה. ב־16 בינואר הועברו אנשי זאמברוב. זה היה גם יום מיפנה בחיי : שני חיילי ס.ס. הורעלו באדי פחם. מצבם היה קשה. הטילו עלי להצילם ממוות ולהעבירם ללומזה לבית־החולים שווינטי־דוך. מפקד מלווי השיירות אמר לי : תשאר בחיים אם תצליח להציל ממוות את שני חברי אלה. רק אחד מהם נשאר בחיים. הוחזרתי לזאמברוב. המפקד פלאומן הודה לי על טרחתי, והרשה לי לקחת את מכשירי הרפואה שלי : קח — אמר לי — עוד יצטרכו לחכמת הרפואה שלך. דרך אגב : רצה למסור לי קילו סם המוות „וורונאל״ שארעיל את החולים הקשים במחנה, כי ממילא לא יירפאו ולא יהיה מי שיטפל בהם וגם קשה לטלטלם למחנה העבודה החדש. דחיתי הצעה זו בשאט נפש. לאחר זמן סופר לי שמיסכנים אלה הורעלו כאילו על ידי אחד הסאניטארים שנשאר אתם — בפקודת הגרמנים. *)

ב־18 לינואר הוסעתי עם אשתי ובני, בן שנה ושמונה חדשים, בליל קור וכפור, בשיירה כבת אלפיים נפש. לא ידענו תחילה לאן מובילים אותנו וכשנוכחנו שעברנו את מאלקין, שבקרבתה נמצאה טרבלינקה — לא היה גבול לשמחתנו...

לילה ויום נסענו, ובעשרים לינואר הגענו לאושוויץ. משהגענו לשם, בין 8־9 בבוקר, נפתחו הקרונות. התקרבו אנשי ס.ס. ובקולות „ראוּס״ ! (לצאת) קיבלו את פנינו. את הצרורות ציוו עלינו להשאיר בקרון. 164 גברים וכמאה נשים הוצאו מן השיירה לעבודות שונות והשאר — הובל לתאי הגאזים. שני אסירים פולנים לחשו לנו שאלה יומתו כעבור חצי שעה, ואילו הלקוחים לעבודה יחיו עוד 8־10 שבועות. מהטראנספורט שלי נשארו בחיים אולי 3־4 אנשים. האנשים היו קפואים וחסרי כוח והיו שהתחננו שימהרו וישרפום. תפר אחד מלומזה התחנן שיקחוהו קודם, חשש שגאז לא יספיק עבורו... אשת הרוקח צוקרברוים, אחותה גרושניבסקה (אשת הספר) ובלומוביץ׳ רבקה דרשו שישלחו אותן לתאים... אני חליתי בטיפוס ושכבתי שם כמה חדשים. משהבראתי הטילו עלי תפקיד למיין את חליפות הבגדים והנעלים של אלה שמתו בבלוקים. גופות המתים סודרו בחמישיות ומספרו של כל אחד בלט לעין. בחודש אפריל 1943 התחלתי לעבוד במקצועי בבית החולים שנפתח. בתאי הגאזים אבדו, מתוך אלה שאני זוכר, האב והבן קולקין (הסבא מת בלומזה לפני המלחמה) מייטק בז׳ז׳ינסקי, האחים זמלסון, דר. מייזנר, דוד הפנר, אברהם גאגוביץ׳, משה מושינסקי ואחיו מנדל מושינסקי. כשהציג האחרון את עצמו כראש היודנראט, חשב שישאירו אותו בחיים, אולם הנאצים דחפוהו לתא בליגלוג שטני. עו״ד סטז׳יג עם אשתו סוניה ווישובאטי, מהנדס מרקוביץ, יעקב צ׳יכאנובסקי, דר. קוסוביץ׳ ועוד. ממשפחת רוזנטאל נשאר בחיים, הצעיר שבהם, בנימין, והוא כעת באוסטרליה.

(תרגם מגביית־עדות בפולנית דוד נאגישובר)

*) לפי גביית עדותו של יצחק ווירניק, בפני הוועדה המחוזית להיסטוריה בביאליסטוק, שהבאנו לעיל — אילצו הנאצים את הקשישים והחולים שנשארו במחנה זאמברוב לכרות להם קבר אחים גדול ואחר־כך קברו אותם חיים באותו בור. (המערכת)

מ. י. ווייסבורד

בין המְצָרים

א. שבת ראשונה שחוללה

משהחלו להפציץ את העיר רבה המבוכה ואנשים לא ידעו מה לעשות. להישאר בבתים, במרתפים ובמקלטים — סכנת מפולת. ולהסתובב ברחובות — הרי אווירוני האויב מנמיכים טוס ומשמידים. בית ראשון שהופצץ וקבר חיים את המסתתרים במרתף היה בית גלצ׳ינסקי, בפינת השוק הישן ורחוב ווז׳יוודזקי. שם הייתה משפחת גלצ׳ינסקי, בתי ובני ביתה, הֶלצמאן ועוד. פצצה שניה — על יד בית המרקחת בשוק הישן הרגה את דר. באֶהם, רופא השיניים. מן החורבות עלו צעקות „הושיעו״, „הצילו״ — ואין מציל. קולה של אשה בקע מבין החורבות : אלף דולאר אני נותנת לזה שיצילני ויוציאני מכאן — איש לא פנה לעזרתה, כי אי־אפשר היה לפנות את החורבות בשעה כזו. מתחת לחורבות של בית סגל, סנדלר ברחוב ווז׳יבודזקה, התחנן צעיר: „הוציאוני, הצילוני״, עד אשר נפחה נפשו...

באין דרך החליטו רבים לברוח מן העיר. ובאופן סטיכי נמשכו כולם באפלת הלילה לדרך העולה לזאמברוב, דרך בית הקברות...

ליל שבת. חושך ואפילה בעיר. אין נר שבת ואין בית כנסת ואין זמירות של שבת. צללים־צללים מתנועעים בחושך והולכים בדרך לא דרך. לפנות בוקר הגיעו כאלף איש לרוטקי, עיירה קטנטונת שקיבלה את הפליטים בלבביות, סידרה להם תיכף מקום לינה ומזון. אולם גם כאן מצאתנו יד האויב. לאחר

על חורבות בית התלמוד־תורה
נשארה אבן הפינה ועליה הכתובת של יסוד הבניין החדש, תרפ״ב (1922). כאן היו בגיטו משרדי היודנראַט.
(צילום י. טוביאש)

הפצצת רוטקי, ומובן עם קרבנות אדם, השתתקו פתאום האוירונים — צבא נאצי פלש לכאן. דבר ראשון היה: לכנס כל הגברים מגיל 15 עד 60 בשוק העיר. כאלפיים איש נאספו; תיכף, מבוהלים ונפחדים, והידים למעלה. העלילו עלינו שירינו אל הצבא הנאצי. הוציאו את כולם אל מחוץ לעיירה והמפקד אמר לנו שאנו מובלים להורג. בכי הנשים והילדים שנשארו בעיירה נישא למרחקים. לאחר קילומטרים אחדים פקדו עלינו לשכב זה על יד זה בשדה. הקיפונו במכונות ירייה. פרץ בכי ספאזמאטי. ופתאום רעם היריות. לאשרנו ירו רק באוויר להפחידנו — כי עדיין פחדו להוציא זממם ולהשמיד המונים. לאחר זה פקדו עלינו לצעוק „הייל היטלר". הנשים ברוטקי, כששמעו את היריות מיהרו לשדות להיוודע מה נעשה לנו, אך הגרמנים הרחיקו אותן ואמרו: אין מה לראות: כולם פגרים מתים. חלק מאתנו, הילדים והזקנים שוחררו והשאר הועברו במכונות משא למחנה שטאבלאג, על יד קניגסברג.

ב. דרכה האחרונה של ישיבת לומזה

היה זה אחרי סוכות של שנת 1939. הגרמנים יצאו כבר את העיר והרוסים אך החלו להסתדר. בחצר הישיבה שקט. נדמו קולות הלומדים. כל אחד מרגיש מועקה בלב: הלא ברג'ים הסובייטי נחשבים אנו, בחורי הישיבה, לאלמנט לא רצוי. ובאולם הישיבה רעש והמולה. למעלה מחמישים משפחות פליטים אוכסנו כאן, ובוכים ילדים וצועקות נשים ונאנחים זקנים והכל מתערב כאן. הישיבה עברה למעלה, ל„בית המוסר". המשגיח הצדיק ר' משה רוזנשטיין מתהלך כצל, שקוע בעולמותיו ומדי פעם בפעם הוא אומר לנו: צריכה התחזקות, כוח לעמוד ביהדות ולהיות מוכן לקידוש השם, למסירת נפש...

לאן ללכת? בשורה טובה הקיפה: ווילנה נמסרת לליטה והגבול ייפתח לכמה ימים. החלו נוסעים והולכים לווילנה. כמה ישיבות נמשכו לשם. לא היססנו הרבה — פן נאבד זמן והגבול ייסגר. התארגנה קבוצה ראשונה של לומדי הישיבה ובראשה ר' יהושע זליג רוך ויצאנו לדרך. ובווילנה נתקבלנו בעין יפה. חתנו של ר' יחיאל מרדכי גורדון, הרב הגאון ר' אייזיק קאשטישובסקי, הכין לנו מקום ללמוד, בבית המדרש שברחוב קוויאטובה 12. הסתדרנו לא רע— אולם לאחר זמן לא ארוך פקדו עלינו לנדוד שוב, לפלונגיאן, על יד טלז. בעיירה, כשנודע שישיבת לומזה מגיעה אליהם — התמלאו בעלי הבתים אושר, כבוד כזה! בריקודים ובכלי־זמר קיבלו אותנו בני העיר על יד התחנה. בחורי הישיבה הרגישו את עצמם כמו בביתם ושוב החל קול התורה בוקע כמו בלומזה. שמחתנו שבתה כאשר חלה המשגיח ר' משה. בדרך כלל חי על פי נס וזה עשרים שנה שישב בתענית ובסיגופים ועורו צפד על בשרו הדל. מיום ליום נחלש ונאנש ובי"ג ניסן, תש"א נפח את נפשו הקדושה. הוא היה צדיק תמים, לא נהנה מן העולם וכל מעייניו בתורה ובמוסר. היה מתלמידי ר' שמחה־זיסל שהיה מגדולי בעלי המוסר בדורנו. האבל היה כבד. באו להספידו מכמה ישיבות. ותיכף לאחר מותו הורע המצב המדיני והחלו רדיפות. החרימו את דירותינו, חטפו אותנו לעבודת כפייה. ופתאום גם התחלפו המשמרות. הנאצים באו והשמידו קרוב למאה בחורי הישיבה והרגו את הראשים: ר' יהושע זליג רוך, חתן ר' לייזר שוליאוויץ, מייסד ישיבת לומזה ופתח־תקוה; ר' אייזיק, חתן ר' יחיאל מרדכי גורדון; ר' שבתי ווירניקובסקי, ר' אריה פרוסקין, ר' לייזר אגולסקי, בן ר' ישראל לייב „המשגיח הישן", ר' אלחנן זאיאשצ'ר, ועוד. כולם, עם משפחותיהם אבדו. רק יחידים שרדו.

מלבורן, 3 בספטמבר, 1949.

עו"ד בנימין גראובארד

ועד הפליטים בני לומזה — בווילנה

לאחר שבועיים של נדודים הגעתי פעם, ביום ששי לפנות בוקר, בנובמבר של שנת 1939, לווילנה. הייתי לבוש מכנסים צבאיים, מעיל שחור עם שרוולים קרועים, כובע חסידים קטן על ראשי, ילקוט על השכם ומקל־נודדים ביד. ברגל פצועה, עייף ויגע, מזוהם כצועני — צלצלתי בפעמון, לפי הכתובת אשר מלווי מסר לי. שמעתי קול צעדים, דמות אשה ריפרפה לפני בערפל, חושך אפפני ו — — — — — — — — —

כאשר התעוררתי משנתי היה כבר יום ראשון. פנים זרים ודואגים מסביבי. מנדל צ'יחאנוביץ' לוחץ לי את ידי ואומר בפולנית: יצאת שלם, אדוני!

נודע לי שאני בבית קרוב רחוק של סטריאקובסקי, פליט מלומזה. סיפרתי להם על הקרבות בוורשה, על „נסיעתי" ואגב נודע לי שבווילנה כבר התרכז חוג הגון של בני לומזה ומספרם גדל מיום ליום.

ועל יד מטתי נולד הרעיון ליסד בווילנה ועד פליטים של בני לומזה, ורק לאחר כמה שבועות, כשהבראתי — נוסד הועד.

במוצאי־שבת, זוכרני, התכנסו כל הלומזאים בווילנה — כמה עשרות — אל חדרו של מ. צ'יחאנוביץ' ולאחר ויכוח קצר נבחר הועד: יצחק סטריאקובסקי — מזכיר, מנדל צ'יחאנוביץ' — גזבר, מ. מרגלית — חבר הועד ואני — יושב ראש.

שני תפקידים שמנו לנו, תחילה:

א) עזרה לבני עיר

ב) לקשר קשרים עם לומזה גופה ועם בני לומזה באמריקה ובארץ־ישראל.

בתפקיד השני — לא ראינו קשיים מראש, מכיוון שהיו לנו כתבות מניו־יורק ומתל־אביב וגם סטריאקובסקי היה מקורב אצל הרב הראשי בירושלים, הרב הרצוג. טלגרפנו איפוא וכתבנו, לפי הנוסח הידוע והמקובל „הצילו!" ולעת־עתה התחלנו להוציא לפועל תפקידנו הראשון: עזרה בכוחות עצמנו.

תחילה התחלנו לסדר את הפורמאליות הרשמית לכל אחד מאתנו. לפי החוק נחשבו „פליטים" בווילנה כל אלה שהקדימו ובאו עד „תאריך קובע" מסויים. כל אלה שהגיעו בדרכי „הברחת גבולין" אחרי תאריך זה גורשו חזרה לכיבוש הגרמני. הודות לזה שהיה לליטאים חוש לעולם הזה — עלה לנו בכסף לסדר את הכל ולהעניק לנו מעמד של פליטים ליגאליים. תעודת הפליט איפשרה לכל אחד לקבל מוועד העזרה הכללי, באמצעות הג'וינט את התמיכה שבאה מארצות הברית: לחם, שתי ארוחות ליום, לבנים, בגדים וקצת כסף לשכר־דירה וזה היווה כ־80 אחוז מהתקציב הצנוע של הפליט.

לא תמיד קל היה להשיג תמיכה זו. אולם הודות לסטריאקובסקי שהיה חבר ועד העזרה קיבלנו את הכל בזמן ובמידה המשביעה רצון.

חסר לנו כסף במזומנים להוצאות שונות. כשליח ארגון עורכי הדין הפליטים באתי לקובנה לקשר קשרים עם עורכי הדין היהודים. ומה גדלה הפתעתי כשבאתי להתארח אל העורך דין הקובנאי ווירז'בוביצוס והנה הוא יליד לומזה, אחי הסוחר ווירז'בוביץ'. כשחזרתי לווילנה והבאתי לוועד הלומזאים 500 ליט (כמאתים דולר) ושתי מזוודות מלאות בגדים ולבנים חדשים הרגשתי שחברי, עורכי הדין הפליטים, הביטו עלי בחשד, שמא מעלתי בשליחותי — לטובת בני לומזה.

סכום כסף מיוחד המציא לנו ה' שמיאַביץ' מווילנה, שהיה לו אח בלומזה. ואז בשל לפנינו הרעיון לתמוך בשבויים

הלומזאים שנפלו בשבי גרמניה. היה זה בראשית שנת 1940. קבלתי מכתבים מהקצין שמואל אורלובסקי וגיסו אברהם סלובאַטיס — שבויי מלחמה, מאברהם נאגישובר, גם־כן קצין, מהסופר והמשורר ירחמיאל שטייגמאן, ורבים אחרים — למרבה תמהוני כיצד קיבלו את כתבתי, בהיותם כולם כלואים ומורחקים זה מזה במחנות שבויים שונים. החלטנו, בחדרי, יותר נכון: על מטתי — לשלוח בכסף שקיבלנו חבילות מזון לשבויי המלחמה, לפי הכתבות שבידינו. הרגשנו שכמה מבני העיר, צעירים־נצרכים, הביטו עלינו בעין לא טובה, כי ראשית הגיע הכסף בשבילם ושנית — בין כה יחרימו הנאצים את החבילות ולא ימסרו אותן לשבויים היהודים. לקחתי אז עלי את כל האחריות. לא כל כך עלה לנו לשלח את החבילות. הצטרכנו לקבל כתבות מדוייקות של השבויים, רשיונות, לקנות מזון שלא יתקלקל בהיותו בדרך זמן ממושך, תיבות־עץ והעיקר: כסף — לקנות את כל הנחוץ ובזמן חירום.

וכאן קרה לנו שוב נס: הקצב שקנינו אצלו את הנקניק — בנו, גם־כן שבוי, היה ממונה על צריף שבויי מלחמה בגרמניה, שבו נמצאו כמה לומזאים. בעזרת האב סידרנו מהר את המשלוח והספקנו לקבל על ידי הבן ששוחרר בינתיים, כנתין ליטאי, פריסת שלום בחזרה ובה כמה רשיונות למשלוח ופתק. בפתק כתבו לנו רחשי תודה בשם כל הלומזאים שהתרכזו בסטאַלאַג 1אַ ובראשם דז׳ובקביץ׳. קיבלו את כל החבילות. שתים קיבלנו בחזרה עם הכתובת: מתו ממחלת קיבה, כלומר ברעב... שם אחד מהם עודני זוכר: צ׳רווֹנקוֹ.

ועודנו עסוקים במשלוח החבילות, וכבר הספקנו לקבל סכום־כסף הגון מוועד העזרה המאוחד של בני לומזה בארצות הברית. לא יכולנו להחליט יותר על דעת עצמנו, כיצד לחלק את הכסף, וקראנו לאספה כללית של כל בני העיר בווילנה. היה זה שבת בבוקר. מצב הפליטים שלנו היה בכל רע. הכסף לא הספיק גם לתמיכה בשבויים. וכששמענו קול התפילה הבוקע מבית הכנסת הסמוך החלטנו, לפי עצת צ׳יחאַנוביץ׳ או מרגלית, להיכנס לבית הכנסת ולהפנות את תשומת לב המתפללים למצבנו. עלינו אחד־אחד על הבמה והסברנו את מצבנו. נגעו הדברים ללבם ועל המקום התנדב אופה אחד להמציא לנו צנימים, השני סוכר והשלישי קרשים — למען משלוח העזרה לשבויים וכן כמה מאות ליט כסף.

חדרי הפך מ„אולם מועצת 5 הגדולים" לבית מלאכה ומשרד־חבילות: נסרו קרשים ועשו מהם תיבות, שקלו סוכר, לחם, נקניק, ארזו ושלחו לדואר. אף כי המצב המדיני בווילנה השתנה מפעם לפעם — לא פסקה לנו העזרה מצד יהודי העיר. וכאשר פוזר מחנה השבויים סטאַלאַג 1אַ, הוספנו לשלוח חבילות למקומות אחרים, לפי כתבות שקיבלנו — תוך הרגשה נעימה שבזה אנו מחזירים חוב לבני עירנו שמעבר לים, ששפר גורלם והם יכולים כרגע לעזור לנו.

המהפכות המדיניות במהלך המלחמה הפריעו מהר לאירגון העזרה לפליטים היהודים בווילנה בכלל, ול„קהילה הלומזאית" הקטנה בפרט. וזכורני, שחצי שעה לפני המראתי לארה"ב באווירון, יום א׳, 5 בינואר 1941, הספקתי להעביר חבילה לה׳ מוֹיסר ז"ל בפלוצק וחבילה לשמואל אורלובסקי, ב„אפלאג" 17אַ, גרמניה.

מהמערכת:

עוד אחדים ניצלו ועזבו את ווילנה בעוד מועד, הודות לכרטיסי הנסיעה שנתקבלו עבורם באווירונים האחרונים שהספיקו לצאת מווילנה, ביניהם הרב שאַצקס, בנימין בורשטין. השאר, ובהם העסקנים הנאמנים סטריאקובסקי, מנדל צ׳יחאנוביץ׳, מ. מרגלית, שמיאביץ ואח׳ — אבדו בדרך לא דרך, כשם שאבדה כל יהדות ווילנה.

עיר ובלהות

(מתוך יומנו של ה. פודרוז׳ניק)

— — — בשני באבגוסט 1941 שוב חזרתי ללומזה.

הרחובות שוקטים, ריקים ושוממים מאדם בעצם צהרי־היום. עד כה היו בעיר אחד־עשר חללי־חרב ואף לא יהודי אחד בתוכם. שכן אנחנו הולכים „ברצון" לעבודת־הכפייה, וכידוע, נודעת לה לזו חשיבות יתירה בימי המלחמה והם הרי נזקקים לנו. לא! לא ייאמן כי יסופר, הגרמנים עם תרבותי הם, ואנו זוכרים אותם עוד מימי מלחמת העולם הראשונה. לא ייתכן שיוציאו עם שלם להורג.

ארבעה שבועות עברו עלינו בשקט. לפתע פתאום, כרעם ביום בהיר, נפוצה הידיעה בכל העיר, כי הגרמנים הוציאו את כל משפחתו של סנדר דונוביטש מביתו אשר ברח׳ נוֹבה בתואנה שהחביאו בביתו מרגל רוסי, שהרוסים התירוהו מבית־האסורים. זו היתה הפתיחה לפרשת הרדיפות, העונשין וההשמדות שגזרה הגסטאפו על קהילת ישראל בלומזה. הגסטאפו הגרמנית איוותה לה למקום מושבה את ביתו היפה של ס. דונוביץ ולפיכך העלילה עליו ועל משפחתו, עלילת שוא.

למחרת היום הגיעו מכוניות־משא למקומות העבודה השונים והעלו עליהן כחמישים איש, ובדרך זו נעלמו יום יום מאות יהודים.

בין הפולנים לא חסרו, ובייחוד בקרב הנוער, מלשינים וחורשי מזימות שהיו מסייעים בידי הגרמנים ומראים להם את דירותינו, ואף על פי כן לא רצו רבים מאתנו להבין את המציאות הטראגית וחשבו לתומם כי שוב ישובו הלקוחים למוות. איכרי גלצ׳ין (כפר סמוך ללומזה) החלו מספרים, שבכל יום בבוקר נשמע ביער טירטור של מכונות־יריה; והסיפורים נתאמתו. שם ביער לא היו הורגים בבת אחת וחסל סדר חיי אדם עלי־אדמות... הפראים הטבטוניים לא הסתפקו בכך, הם רצחו בקור־רוח ובאיטיות מתונה. יהודי שנפל לידם הוכה קשות, ירקו בפניו, השפילוהו וגזלו הימנו את כל אשר היה לו. הקרבנות שהוצאו להורג, נצטוו לכרות להם במו ידם את קברם. נסתם עליהם הגולל בעודם בחיים. כך היה בגלצ׳ין.

ראיתי אנשי גיסטאפו מובילים את ברגמן הזקן (היה עובד אצל שטינברג ומחלק לימונאדות) כשגולגלתו רצוצה והם תולשים את שער זקנו. וכן ראיתי את שיינקופ מן השוק הישן סופג עשרים וחמש מלקות על גבו הערום על שום שלא הסיר כובעו לפני גרמני, וכשנאנח מעצמת מכאוביו הוסיפו לו בתורת הענקה עוד עשר. גופו הכחיל והמעונה לא בכה, ושבועות רבים לא יכול האיש לא לשבת ולא לשכב. ועוד ראיתי: איש גסטאפו יורה, כך לשם שחוק ושעשועים, בנשים ומשלח בהן את כלביו.

באחד הימים וקלגסי הגסטאפו עוברים בין האינטליגנציה היהודית ובידם רשימה של מאה איש. שורותינו החלו מתמעטות ונפלו הקרבנות הראשונים: ד"ר ליכטר ואשתו, עורך־הדין קוקושקה, נחמיה ווישובאטי, יענקל רוזנטל והמורה מיכאל סן. ושוב חלה הפוגה, שהרי בין כך נשקף גורל אחד לכולנו, לכולנו בלי יוצא מן הכלל.

הגרמנים הציעו ליהודים בדרך בלתי רשמית לבחור במועצת זקנים. העסקנים מלשעבר התכנסו לישיבה והציגו עצמם כבאי־כוחם של יהודי לומזה. ראש המועצה היה מנדל מושינסקי וסגנו — מנדל קולינסקי; ה"ה דר. גולדלוסט, טאבוליצקי, גלצ׳ינסקי, קוכאנוביץ, דר. הפנר, הירש רוזנטל, דר. קנוט, המהנדס מ. רוזנטל, נ. רפלובסקי וז. צימרמן היו

חבריה. מתפקידם היה ליצור אדמיניסטרציה שתמלא בעינים עצומות אחרי כל פקודה וגזירה של הגיסטאפו. השתמטות כלשהי ממילוי הפקודה היתה כרוכה בעונש מוות.

בי״ב באבגוסט 1941, נצטוו כל היהודים למקטון ועד גדול לעבור במשך שעה אחת בלבד, מחמש ועד שש שעות לפנות בוקר, לתוך תחום הגיטו דרך השער ברח׳ סינאטורסקה. ליד שער הכניסה עמדו זקיפי הגיסטאפו ובידיהם אקדחים ואלות. ככל שגברה ההצטופפות ליד הכניסה, כן רבו והומטרו האלות על גביהם וראשיהם של הנכנסים. הם גם התעללו בנו והתענגו על חשבוננו ע״י כך שבחרו מתוך קהלנו את פלוני ואלמוני ופקדו עליו לשיר לפניהם, לרקוד ולהתפלל, וכך עשונו לחוכא ואטלולא. פעמים אחדות גם ירו בתוך הקהל וכתוצאה מכך נפצעו אנשים מספר.

לא עברה שעה שלמה והכול „הסתדרו״. אין בוכים ואין קובלים, שהרי עדיין חיים וקיימים, ולא חשוב איך וכיצד. לא חסרו כמובן גם קרבנות בנפש. ליד שער הכניסה עצרו סתם ככה כמה עשרות יהודים ובתוכם גם את קובק הפנר. אשתו הלכה לבקש רחמים על בעלה כי חשבה לתומה שדמעות אשה תשפענה. אולם גם עקבותיה נעלמו והיא לא חזרה. הם הניחו אחריהם בגיטו שני ילדים יתומים מאב ומאם; ילדים הרבה נתיתמו כאן.

ועתה החלה פרשת ההרג. הם סגרונו בסוגר ולא נזדקקו עוד למורי־דרך שיראום את בתי היהודים. די היה להיכנס לתוך אחת החצרות שבגיטו ולפקוד בקול נגיד ומצווה: !Juden herraus („יהודים צאו!״) כדי לצוד את צידם. ושוטרי ישראל אשר בגיטו אנוסים היו לסייע להם בציד־אנשים זה ולחפש בדירות, בעליות־הגג ובמרתפים שמא הסתתרו שם יהודים. תפקיד לא נעים כלל נפל בגורלם של אלה ועפ״י כ היו מטעים את הגרמנים בידיעות כוזבות, ולא אחת שילמו הללו משום כך בחייהם. כך נורה ברח׳ סינאטורסקה לעיני כל אחיו היהודים — סנדאץ׳, וגורל זה מצא גם את עקיבא פיקארוביץ׳ על שום שרצה להסתיר ולהחביא את אביו.

הגרמנים לא נלאו מלחבל תחבולות חדשות לבקרים אך ורק כדי לענותנו. כלבו של קומיסאר הגיסטאפו תעה פעם בדרך ולא חזר עוד לבעליו. היהודים נצטוו לחפש אותו ואם לא מצאוהו ירה יירו תחתיו ארבעים נפש מישראל, כי ארבעים יהודים אינם שקולים כנגד כלב אחד מן הגויים. והכלב לא נמצא....

קבוצת פולנים שיתפה פעולה עם הגיסטאפו. הם התפרסמו על סחיטת כספים מן היהודים ואחר כך היו מסגירים אותם המרצחים. בדרך זו נרצחו בין שאר הקדושים: פרישמן, בנימין אלטאוש, נומברג (בעל טחנת־הרוח), לילקה דז׳יז׳גובסקה, פאניץ׳ (בעל חנות הרהיטים) ואחרים. פאניץ׳ עבר עוד לפני מותו את כל מדורי הגיהינום. כשהובל ליער ההריגה בגלצ׳ין קפץ בדרך מעל המכונית. פגשתיו עפ״י מקרה בביתו של מכר נוצרי, מורה לפי מקצועו. אל הגיטו לא יכול לחזור עוד פן ימצאוהו שם הגרמנים. הוא התגלגל בעיר ממקום למקום והסתתר בכל חור שרק נזדמן לקראתו. כשראיתיו דומה היה לצל צלו של צלם אדם. גולגלתו רצוצה היתה, עיניו וידיו פצועות ומלבושיו — בלויים וקרועים. הוא סיפר לי, שבשעת החקירה הוכה קשות בידי המרצחים הגרמניים ואח״כ כשקפץ מעל המכונית הדוהרת כשידיו כבולות נפצע פצעים אנושיים בפניו. הוא דיבר בעצבות כאדם בלתי שפוי בדעתו והיה בטוח בכך שלא יימלט מגזר־דינם של המרצחים. ועוד סיפר לי, כי במו עיניו ראה כיצד ובאיזה ענויים משונים ואכזריים עונה סנראץ׳, זה החייט הישיש והנלבב; זקן טוב וירא־שמים זה, שהיה מרבה לשפוך שיחו בתפילה לפני אלוהיו ושמעולם לא הרגיז אפילו זבוב טורד, אנוס היה עפ״י פקודת מעניו לרוץ על ארבע כשהוא מעוטף בטליתו ומעוטר בתפילין ולייליל כחתול או לנבוח לסירוגין ככלב, וכל אותה שעה חבטוהו בלי הפוגות במקלות או במוטות ברזל. יחד עם סנדאץ׳ עונה גם לייזר רבינוביץ בידי המרצחים הטמאים.

פאניץ׳ לא ידע כי אביו כבר שילם בחייו בעד בריחתו; הוא נתפס שנית בידי הגיסטאפו ומאז נעלמו עקבותיו ולא שמענו על אודותיו דבר.

ולתוך הגיטו החלו באים בדרכים לא דרכים יהודים פליטי ההרג והטבח, שהצליחו להימלט אלינו מן העיירות הסמוכות. מפיהם נודע לנו, שבגורן אחת ביידוואבנה נשרפו חיים אלף וחמש מאות יהודים. בקולנה אספו את היהודים לתוך ככר השוק, העמיסום על מכוניות־משא והובילום ליער בטשרוֹוני ושם הרגו אותם ביריות. בסטאוויסק נרצחו כל היהודים פרט ל־30 בעלי־מלאכה טובים, שהגרמנים השאירום בחיים כדי לשרתם. וכך עלה גם לקהילות וויזנה ורוטקי. רק בזאמברוב עוד נשארה קבוצת יהודים גדולה בחיים ונכלאו בגיטו.

פעמיים הוזעקנו אל השוק הירוק שליד בית הקברות היהודי הישן. יו״ר הקהילה נקרא לראש הגיסטאפו ושם הוּגד לו כי על כל היהודים ללא הבדל הגיל והבריאות להתאסף בהתאם לתכנית ביום פלוני בשש שעות בבוקר על הככר לשם מיון והפרדה בין אנשים ונשים, זקנים וצעירים, חולים ובריאים. וכל מי שיישאר בתוך הגיטו ירה יירה. אע״פ שאותו יום ירדו גשמי זעף, בכל זאת מילאו כל היהודים כאיש אחד אחרי הפקודה, שכן, הפחד והאימה השתלטו עלינו כל־כך עד שלא היה בנו עוד כוח־התנגדות כלשהו. תליינינו החלו מהלכים ברחובנו וארבו לנו בכל מקום ומקום; והיה אם דמותו של פלוני לא הפיקה רצונם ויישרוה מיד בשבט שבידם. הם כינסו את כל בעלי־המום, הנכים, חולי־הרוח, הישישים והתשושים ואת כל אלה שהטבע קפחם ונוול את נויים והסריטו אותם כדי להראות אחר כך בבתי הקולנוע אשר בגרמניה מה שפל, מנוון וכעור הוא גזענו. אח״כ מסרו ליושב־ראש היודנראט רשימת אנשים שצריכים היו לצאת ולעמוד בשורה הראשונה; עמד מושינסקי על מכונית־משא ובמלוא כוחו וקולו קרא את השמות. הקרואים היו, כפי ששערנו, אנשים חשודים בקומוניזם. אולם לאמיתו של דבר לא נאשמו הללו אלא מחמת שתפסו בשנים 1939—41 משרות מכובדות ובעטיין קפץ עליהם רוגזם של האנטישמיים.

מקום בית המדרש הגדול שחרב
על ידו חורבת בית־החולים היהודי.
(צילום י. טוביאש)

הרשימה הכילה למעלה ממאתים שמות. עם כל שם שהוקרא חלה הפסקה וחיכו לנקרא שיצא מתוך השורה. בחילה וברעדה הקשבנו תוך צפייה אימתנית דרוכה לכל שם חדש, כי מי לא שימש בימי הסובייטים באיזה שהוא תפקיד, ודבר זה היה כרוך במוות אכזרי. היינו כהמומים ולא ידענו את נפשנו; כל אחד ואחד מאתנו היה כולו קשב. מרוב אימה וחרדה היו שחשבו שהנה קראום בשמותם; ומעשה באשה אחת שדימתה לשמוע את שמה יוצא מפי הכרוז ועפ״י טעות יצאה מתוך השורה. כל ההסברים היו לשוא. גם היא הועלתה על מכונית־המשא ויחד עם שאר אחיה לגורל נעלמה אף היא אי־שם. היו גם כאלה שלא נענו לשמע שמם ותעוזתם עלתה בידם; וכי מה היה להם להפסיד? כאן הרי בין כך לא תימנע מהם ההזדמנות ליהרג...

עם גמר קריאת השמות הודיעונו כי חסל סדר ההטיפות ל...„עבודת הכפייה" כביכול, וכי מכאן ואילך נעבוד לטובתה ולתועלתה של גרמניה הגדולה. חולקו כרטיסי־עבודה, אבל הם ניתנו רק לאלה שהיה להם מקום עבודה. לבסוף הטילו עלינו קנס בסכום של מיליון מרקים (100.000 דולארים בערך).

כך עמדנו שם משך שמונה שעות רצופות; עייפים, רצוצים, מקוררים ורטובים עד לעצמות, חזרנו לבסוף לבתינו.

כעבור שני ימים הגיעו אלינו אל הגיטו, היהודים שנשארו עדיין בפיונטניצה ולומז׳יצה. לא היה לנו מקום לשיכונם, כי דרים היינו עשר נפשות ומעלה בחדר קטן וצר. גם המרתפים, העליות, הרפתות והדירים היו תפוסים ע״י בני אדם. נתקבלה איפוא ההחלטה, שראש המועצה ילך אצל הגרמנים לבקש רשות להרחיב את תחום הגיטו ואפילו רק ברחוב אחד בלבד. הם הסכימו, לתמהון כולנו, במחיר של קנס חדש בסכום של חצי מיליון מרקים. וכשהלה הציע לראש הגיסטאפו מתנה, הוכה מכות קשות; וכי במה יכולנו להטות את לבות תליינינו לרווחתנו אם לא בדורון? שהרי בין כך היו הם הבעלים על התכשיטים, הזהב והכסף ועל כל אשר לנו, לרבות גם עלינו ועל חיינו...

עברה הרינה במחנה כי הם מרחיבים את תחום הגיטו בשני רחובות נוספים. רז׳ונדובה וקשיווה־קולו. הפולנים נצטוו לפנות את הרובע הזה במשך יומים. ברם, טעות גדולה ומרה היו טועים, אילו חשבו שהסרדיוטים ההיטלראיים נתכוונו להקל עלינו במקצת. ואמנם יום לאחר מכן קיבלנו פקודה להתאסף שוב ביום פלוני, בחמש שעות לפנות בוקר באותו השוק הירוק. הפעם הוזעקו לשם רק אלה שהיו מחוסרים כרטיסי־עבודה ועמהם גם כל המיליצה וחברי הקהילה, והכול צריכין להיות מלובשים מלבושי שבת.

גרתי אז בקרן הרחובות ז׳ילונה וסינאטורסקה ויכולתי לראות איפוא הכול מה שנתרחש. בחמש לפנות בוקר כבר עמדו כולם במקום המוכן לפורענות וציפו רק למרצחים שאי־מזה יופיעו ומי יודע איזה הפתעות יכינו לנו. הבוקר האיר ולפתע נראו צללים שחורים ואימתניים הולכים מלמעלה, מכיוון ה„תלמוד־תורה". מספרם היה רק ששה ודומים היו לענקים, נשק אבטומאטי בידם ורימוני־יד תלויים להם מתחת לחגורתם. הם כיוונו את צעדיהם לככר. בבואם לכאן פקדו על הנאספים להסתדר ששה ששה בשורה אחת, ומועצת הזקנים והמיליציה עוטרים אותם מסביב. אלפיים איש ואשה, החלק החמישי מכל גרי הגיטו, נזעקו לכאן. קמה בהלה ותוך כדי כך רצתי לקראת הדר. הפנר שנמלט משם. הוא רעד בכל אבריו ומרוב פחד לא יכול להוציא אף הגה מפיו ונתעלף בתוך זרועותי. לבסוף לחש בשפתיו: „את כולם, את כולם חטפו והובילום לעקידה, ליער־ההריגה, לגלצ׳ין". רק אשה אחת, מרת בוכבינדר (בעלה היה חבתן), הרהיבה עוז בנפשה ואמרה כי היא לא תלך ליער, והרגוה כאן במקום לעיני כל משפחתה ולעיני כל הנאספים פה. המרצחים הגרמניים עטו עליה, הכוה בקתות־הרובים ובמקלות. כל גופה שתת דם, אך היא לא החרישה
הרובים ובמקלות. כל גופה שתת דם, אך היא לא החרישה

בין הלקוחים למוות היה גם טוביה ברמן. ומשנודע להנייק בנו שעוד מעט והוא עתיד לאבד את אביו, נלווה אף הוא אליו מעצמו ומרצונו; הוא לא רצה להשאיר את אביו הזקן והחולה לבדו. הוא נעלם ולא חזר עוד משם.

שוטרי הגיטו שלנו נצטוו ללוותם ובדרך הורשו לחזור לביתם. הם סיפרו לנו כי בצאת השיירה ליהרג הכריחום המרצחים לשיר את שירת „התקווה", ומאחורי בית־הקברות חיכו להם מכוניות־משא שהובילום בכיוון לגלצ׳ין.

באותו יום נחטפו כמעט כל יהודי פיונטניצה ולומז׳יצה וכן גם רוב טובי בניה ובנותיה היקרים של קהילתנו שלא היו מוכשרים לעבודה גופנית. הם הצניעו לכת בחייהם וכל ימיהם עשו ביושר ובצדקה וכן גם במותם. גם אמי שילמה בככר זו בחייה; התקפת לב חזקה אחזתה ומתה. בדרך זו נפתרה, איפוא, בעיית הדירות... הקרבנות האחרונים בפרק זמן זה היו היהודים מכפר גלצ׳ין. מספרם היה יחד עם זקנים וילדים שלושים נפש. הם הובאו אל הגיסטאפו ונכלאו שם במרתף, ומכאן עתידים היו לשוב למקום מגורם הראשון למנוחת עולמים. ברם, אינה המקרה ובתא־כלאם חבושים היו יחד עמהם שני פולנים; הללו בחורים אמיצי־לב היו ועם לילה שיברו את הסורג וברחו על נפשם ואחריהם נמלטו כל יהודי גלצ׳ין. אולם שעה ששערי כל העולם פתוחים היו לפני הפולנים, לא מצאו להם אחינו היהודים מקום מקלט לנוס שמה. לפיכך התגנבו אלינו לתוך הגיטו. אנחנו דבר לא ידענו, אך למחרת היום הוזמן יו״ר הקהילה לבית־האסורים וכעונש פקד להסגיר להם, כפי ראות עינינו, ארבעים נפש מישראל ועוד שנים מחברי הקהילה שהם עצמם יבחרו להם.

אי אדם ויוכל לשער או לתנות את עצמת הטראגדיה של מצבנו זה? אנו בעצמנו חייבים להמציא להם קרבנות אדם... היאך וכיצד לבחור? ובמי?... והרי כולנו אחים, כולנו קרובים ולא אנו נתנו להם חיים ולא לנו הזכות והרשות לקחתם מהם... שוטרי הגיטו מצווים היו על מילואו של תפקיד זה, וניתנה להם שהות של שעתיים; ואם לא יספיקו להביא את הארבעים יוגבר הלחץ ויוחמרו האמצעים. השוטרים החלו בוכים ומתייפחים. לא! יהיה מה שיהיה, הם לא ילכו. הגיסטאפו עצמה החלה ב„פעולתה". ראשונים הזעיקה את חברי הקהילה ובחרה מתוכם שנים, את טאבוליצקי ויענקל גלצ׳ינסקי. אחר כך פרצו לתוך אחד הבתים והוציאו משם את שני האחים שארקאנסקי ומן הבית השני — את איגה פאַניטש ואת דויד דזשובקביטש ומסרום בידי השוטרים שישמרו עליהם וימלאו את מכסת הנפשות הדרושה ולהביאם לבסוף בשעה המיועדת לגיסטאפו. ואם לא יעשו כן, כי אז יהיו חייבים להמציא לידי הגיסטאפו פי שנים ממספר זה. מחוסר ברירה אחרת אוספו כל חולי־הרוח, בעלי־המום והזקנים וסדרום שלושה בכל שורה והובילום אל הגיסטאפו. המיצעד יצא מבנין הקהילה, כלומר מהתלמוד תורה, ובראש הצועדים הלכה השלישיה המפורסמת: איגה פאניטש, טאבוליצקי ויענקל גלצ׳ינסקי.

מי לא הכיר את אלה שכל ימים היו עסוקים בצרכי ציבור? מי לא הכיר את איגה זו האצילה והענוגה בדמויות הנשים אשר בעירנו? ישישה שחוחה היתה וידיה פשוטות תמיד להושיט עזרה וסיוע לנצרכים שונים, אם בשביל אסירים פליליים ופוליטיים ואם בשביל חולים ודוויים או משפחות שירדו מנכסיהם וכיסו את דלותם בטלית של שיראין. היא עזרה בסתר ומעולם לא גילתה מי ומי הם הנזקקים לתמיכתה. כל בני העיר הכירוה וכולם האמינו לה אמונת אומן ונתנו לה

ביד רחבה ופתוחה. הכול ידעו להעריך ולהוקיר את אופייה הזך ואת מעשיה הטובים לטובת העניים.

בשקט ובגבורה, מאוששת וזריזה כמו לדבר מצווה, כך הלכה ישישה כפופה זו לקראת המוות — אל בניה ונכדיה; היא ידעה לאן מוליכין אותה ואף על פי כן לא נאנחה ואפילו דמעה אחת לא הורידה — גיבורה בנשים!

בשורה אחת אתה צעדו גלצ׳ינסקי וטאבוליצקי, הריעים השנים בחייהם, בעבודתם הציבורית המשותפת בקהילה, בבית החולים, בבנק, בבית־הספר ובבית המדרש. תמיד חברו יחדיו כאילו היו מבשר אחד, והשוני שבאופיים היה בו משום השלמה הדדית. גלצ׳ינסקי הלך כשבת־צחוקו מרחפת על שפתיו כבימים הטובים ההם ועם לכתו נפרד מכולם (יומים קודם קבר את אשתו). על ידו הלך טאבוליצקי רציני ועצוב, אך נשאר איתן ולא נשבר ברוחו.

בשורה השניה הלכו נחום פיטרושקה, וולוולה אחיו ואמם — כולם חולי־רוח היו. עד כה הצליחו הללו להסתתר יפה מעין בולשים ואורבים. נחום עם מקלו הקטן לא רקד ולא שר ולא התפלסף עתה אלא שתק כאילו ידע את כל הכובד והרצינות של השעה ואת הסכנה הנשקפת לו. גם אמו שקטה היתה ורק קרעה מעליה את הסחבות שכיסו את מערומי גופה. וולוולה רטן והסתכל כל הזמן סביביו.

בשורה השלישית הלך יהודי איש גלצ׳ין ושני תינוקות בוכים — ילד בן שלוש וילדה בת ארבע — מימינו ומשמאלו. משאר כל המובלים להרג אזכיר רק את שני האחים שרקאנסקי, שבלטו בראשי השיבה שלהם ובארשת האצילות שהיתה נסוכה בפניהם גם עכשיו ועוד ישישה תשושה אחת שהיתה תמוכה על זרועות השוטרים שלנו.

הם הלכו לאיטם מלווים בבכי וחרדה ויאוש של שבעת אלפי נפשות רפי־כוח וחדלי־אונים.

מכל השיירה הזאת חזר רק דויד דזשובקיביטש, שהוחלף בדרך בקרבן אחר. הדבר נעשה בידי אחד השוטרים שלנו שלא אפרש בשמו משום שיודעני כי כליותיו ייסרוהו קשה וכוונתו היתה טובה. וכך קרה הדבר: בו ביום נפטרה אשתו של דזשובקיביטש וכשהוצא מביתו עוד היה מתו מוטל לפניו; חוניק, בנו וחתנו כבר לא היו בין החיים ונשארה רק גיטקה בתו עם תינוק. היא לא ביקשה ולא התחננה ורק התרוצצה בלא הכרה וצווחה: „הבו לי את אבא, לא אוכל לחיות בלעדיו, הרגוני גם אני!" רחמיו של השוטר נכמרו עליה, ניגש אל איש־הגיסטאפו ובקש ממנו במרמה לשחרר את האיש כי אביו הוא.

זה היה היום המר והנמהר בגיטו שלנו. אחר כך הניחו לנו וניתן לנו לנשום קצת. לפי שעה פסק הטרור והעינויים הגופניים, וה„בעלים" שלנו התחלפו: משעשתה פלוגת המרצחים את שלה יצאה את העיר ואחרים באו במקומה. הם הזמינו את היו"ר ופקדו עליו לארגן את הגיטו לפי תכנית שקבעוה מראש. הם לא יתערבו בתוך עניינינו הפנימיים ורשאים אנו לארגן את חיינו בגיטו כפי רצוננו והבנתנו ולהקים לנו סמכות משפטית ואדמיניסטראטיבית משלנו. אנחנו נצטרך לעבוד והם ישלמו לנו תמורתה במזונות וכסף. עלינו להיות נאמנים ולמלא את כל פקודותיהם.

הפקודות שניתנו היו יבשות וקצרות. ידע היו"ר וידעו חברי המועצה וידענו גם אנחנו מה פירושם ומה משמעותם של טרור, דיכוי ורדיפות.

הגיטו הוגדר בתייל. ברח׳ סינאטורסקה נבנה שער וכתובת גדולה התנוססה עליו: SEUCHEN-GEFAHR—ZARAZA („סכנת מגפה"). היציאה והכניסה אסורים היו לחלוטין ורק ברשיון מיוחד מותר היה לצאת ולהיכנס, וכל מי שיפר את הפקודה — אחת דינו ליהרג. ליד השער מבפנים הופקדו שומרים יהודיים ומבחוץ — זקיפים גרמניים ופולניים. תמיד היינו תחת שמירתם. בבוקר בחמש שעות היינו יוצאים פלוגות פלוגות לעבודה ועם ערב חזרנו. במשך הימים התחילו האנשים להירגע ולחזור קצת לשווי־משקלם והחיים אף הם החלו לקבל לאט לאט צורה מסויימת אם כי במסגרת של הווייה גיטואית קשה ובלתי־אנושית במובן־מה.

עתה הורגש הצורך הדחוף באדמיניסטרציה, שכן מן הצורך היה להסדיר את חלוקת המצרכים והדירות, לטפל בחולים ובעניים ולשלוח את האנשים לעבודה וכיוצא באלה. היינו לממלכת עבדים שאותם עבדים עצמם מושלים בה. האנשים נחלצו לעבודה האדמיניסטראטיבית אך ורק מתוך רצון לעזור במסגרת האפשרות לכל הנצרכים ובלי כל טובת־הנאה או תועלת עצמית כלשהי. נפתח בית אוכל שחילק כאלף ארוחות בכל יום; בעבודה זו שהיתה לדוגמה ולמופת הצטיינו בין שאר הגברות פלה בז׳ז׳ינסקה, זינה קוקושקה, קארבובסקה ואחרות. כמו כן ייסדו כאן בית יתומים, מושב זקנים ובית־חולים, אלא שכל המוסדות הללו נאבקו על מר קיומם מחמת חוסר סידורים וכלים הכרחיים כלשהם, כגון: סירים, כפות, צלחות, קערות, מיטות, לבנים, בגדים ובעיקר מצרכי מזון. האצטבאות היו מלוכלכות וריח רע נדף מהן, והאנשים חיו, קיוו וציפו לחיים טובים מלאה.

פעילות יתירה גילו המורים. אעפ"י שצריכים היו לילך לעבודה, ארגנו הללו את ההוראה בבתים; כל מורה לימד אותה כתה עצמה שהיה מלמד בזמנים כתיקונם בביה"ס. דבר זה נעשה מאליו, בלא פקודה ובלא לחץ, אלא מתוך התנדבות ואחריות עצמית כדי שהתינוקות של בית רבן לא יתבטלו ולא יפסידו ב„תקופת המעבר".

האספקה הקצובה של הלחם ותפוחי־האדמה לא הספיקה לשבור את רעבוננו. גופינו הרצוצים והיגעים דרשו יותר מרבע קילו לחם שהיו נותנים לנו כצידה ליום שלם. תנאי מחסור אלה הולידו טפוס מיוחד של מבריח מזונות, אשר עם שובו מן העבודה היה שם את נפשו בכפו ומביא עמו בהסתר ובהעלם מעט חמאה, שומן או סוכר. בעבודה היינו מחליפים את שאריות בגדינו ותכשיטינו תמורת מזונות וניצול מבהיל נוצלנו. כל מצרך ומצרך שהוברח לתוך הגיטו היה למקור של שמחה בשביל המשפחה והסביבה כולה. במשך הזמן השתלמנו במלאכת ההברחה במידה כזאת שהוכנס אפילו בשר לתוך הגיטו. ואוי לו למי שנתפס בעבירה זו; אולם כל המכות והמהלומות הרצחניות לא הועילו והקיבה הריקה ניצחה את האלה והמגלב. היינו משחדים את השוטרים הגרמניים ואת הממונים עלינו בממון ובחפצי ערך והשתמשנו בכל האמצעים ובלבד להבריח ולהכניס מעט מזונות אל הגיטו. אולם ככל שהרבינו להכניס לא הספיקו המזונות לכלכלתנו והרעב והמחסור ותנאי־ההיגיינה הרעים נתנו אמנם עד מהרה את אותותיהם; פרצו לפתע מגפות קשות של דיזנטריה וטיפוס. ילדים וזקנים מתו בהמוניהם. המחלה לא היתה ממושכת וכעבור ימים מועטים בלבד המיתה את חוליה ונגועיה ולא הועילו כאן מאמציהם העל־אנושיים של רופאי בית־החולים ועובדיו השונים. עתה החלה המלחמה הנואשה במחלות, לא רצינו בשום אופן להכנע לה אלא אדרבה: להתגבר עליהן ויהי מה. כאן מן הראוי להזכיר לשבח את זכויותיהם הרבות של הרופאים דר. הפנר ומנקס והרוקחים שהצליחו לבסוף להתגבר לחלוטין על אחת מן המחלות — על הדיזנטריה.

* * *

צבאות הגרמנים התקדמו יותר ויותר והצורך בפועלים ובעובדים מכל המינים גדל והלך מיום ליום; שלושת אלפים, חמשת אלפים איש ויותר בכל יום... הם ציוו עלינו לעשות בכספים שלנו בתי־חרושת וליצור סבון, עורות, מגפים

ושמנים; נוסף לכך צריכים היינו למצוא בעצמנו את המקום ואת חמרי-הגלם. מעולם לא היו בלומזה בתי חרושת במספר רב כזה כמו בגיטו. עבדנו עבודה מפרכת ועל־אנושית, ויתרנו על הכול, חשבנו אך ורק איך וכיצד לקיים ולשמור על החיים, לפיכך השתדלנו להיות מ ו ע י ל י ם כדי שיצטרכו ויזדקקו לנו. קרועים, צמאים ורעבים עבדנו בתוך הגיטו ומחוצה לו. ולא אחד מאתנו היה חוזר מן העבודה מוכה ופצוע, שותת קיקלון ודם, אך רוח החיים טרם עזבתנו.

שני מקומות-עבודה היו קשים מאוד. סללנו כביש ליד רוטקי ושלוש מאות איש צריכים היו יום יום, בלי להתחשב כלל במזג־האוויר לחצוב אבנים ולסדרן על הכביש; הרחק מביתם ומקן־משפחתם היו עלובים אלה תלויים לחלוטין בחסדם של הגרמנים. הם היו ישנים בלילות בגורן וכל מאכלם ומשתם היה מרק מימי דליל בתוספת מלקות שהספיגום הנוגשים בשפע וביד רחבה .ולא אחד חזר משם במחלת־לב או בפגם בריאתו. זכורני כיצד חזר משם משה סובוטקי, לאחר ג' שבועות, כשהוא יורק דם וחולה שחפת פתוחה והוא הוחלף אז בפועל אחר.

ומקום העבודה השני היה אוסטרולנקה. גם שם עבדו 300 איש מדי יום ביומו והאומללים הללו נפלו לתוך ידיהם הטמאות של ס א ד י ס ט י ם ממש, ולא היה קץ לענוייהם ולסבלותיהם. פדינו אותם מידי מעניהם בזהב. זוכרני את יום שובם; אליעזר יאשצ'ומב בספרו לי את פרשת הסבל האיומה והנוראה לא יכול לדבר ודמעות גדולות וכבדות התגלגלו על כל פניו. בראותו צל צלו של מרצח גרמני רעד בכל גופו. דומה היה לצלו של מת.

נוסף לבתי-החרושת היו לנו בגיטו גם בתי-מלאכה, שעבדו בהנהלתם של טובי המומחים ובעלי-המקצועות שלנו אך ורק בשביל הגרמנים המקומיים. צריכים היינו לספק לגרמנים נעלים, בגדים, שעונים ושאר סחורות והכול במצב טוב, משוכלל ומתוקן כל צרכו. ותאוות בצעם לא ידעה שבעה. פעם אחת דרש ראש הגיסטאפו להביא לו פרווה בשביל אשתו. כל דיירי הגיטו הועמדו על רגליהם, כדי למצוא משהו מתאים והביאו לו פרווה מן המין המשובח; הוא דרש חשבון, משום שהוא, גרמני מלידה ומבטן, אינו מקבל כביכול מתנות מיהודים. הוגש לו חשבון סך של מאתים מרקים — סכום שאפשר היה לקנות בו 10 קילו לחם. אולם הפרווה לא מצאה חן בעיניה של אשת המנוול ויקרא שנית לראש מועצת הזקנים, מושינסקי, והתנפל עליו ככלב מטורף ומשולח והטיח כנגדו האשמות כבדות כגון: שהגיטו רימה אותו, שפרווה ממין זה עולה בגרמניה מולדתו רק 100 מרקים וכיוצא באלה ואיים שיוציא את המסקנות כי גיטו כזה אסור שיתקיים עוד עלי־אדמות. חברי המועצה התחילו לטכס עצה מניין ומהיכן אפשר יהיה להמציא לאשת הנבל פרווה שתפיק את רצון האדונית; ונמצא אצלנו אחד שאמר כי בגיטו ביאליסטוק אפשר להשיג פרווה טובה. הוחלט לשגר את החיט קמינסקי לראש הגיסטאפו (הוא היה תופר לו את מלבושיו) שיבקש ממנו דרכון לביאליסטוק על מנת לילך לשם ולהביא למענו את הפרווה המבוקשת. ראש הגיסטאפו ניאות להצעתו של החייט, אלא שעפ"י מקרה נפלט מפי הספר גרושנייבסקי, תוך שיחה עם אחד מאנשי הגיסטאפו, עניין שליחותו של החייט. הלה ברצותו לפרוש רשת לראש הגיסטאפו הודיע משום כך טלפונית לגיסטאפו אשר בביאלי־סטוק על אודות כל העניין הזה. קמינסקי נתפס והובא ללומזה, וכאן האשימו ראש־הגיסטאפו זה שנתן לו מקודם את הדרכון, באשמת ריגול ובקשרי־סתרים עם הפרטיזאנים ושבינתים ראוהו כביכול בבאראנוביץ ובסלונים. לאחר משא ומתן ממושך שוחרר החייט; שיחרורו עלה לנו בסכומי כסף ענקיים ובמספר פרוות כמספר אנשי הגיסטאפו שידעו את כל אותו עניין. כך היו נוהגים לעצבן אותנו וכך רצו להחזיק אותנו תמיד בלא הפוגות במתיחות אימתנית מזעזעת ומתמדת....

* * *

פעם אחת לא יכולנו מחמת הקור והכפור לספק להם את מספר העובדים כפי שנדרש מאתנו, כי בשל המחסור בבגדים חמים ובנעלים היו שחשבו: אולי נצליח היום להשתמט מללכת לעבודה. כעבור רק שתי שעות והמרצחים החלו משוטטים ברחובנו כשהם עורכים חיפושים בבתינו ומוציאים כל חלש וחולה. בדרכם פרצו גם לתוך בית המדרש ומצאו שם רק את ר' אברהם משה קוקאנוביץ' שעה שהסרדיוטין פרצו לשם עמד הזקן בתפילה ולא שעה אליהם, אלא שפך את שיחו לפני אלוהיו ובקש רחמים בעדו ובעד כל העדה כולה; ומשראם, גם אז לא חל ולא פחד מפניהם והמשיך בתפילתו כמקודם. המרצחים עטו אליו והחלו חובטים אותו באלות ובמקלות ולבסוף השליכוהו החוצה בעד החלון הפתוח ככלי מגועל ונאלח. פצוע, מוכה, שותת דם וצולע שרך הזקן דרכו הביתה. זקן נאה ותמים באמונתו היה האיש...

פעם ראיתי את המהנדס אלוש קולקין משוחח עם איש גיסטאפו, שהכהו על מצחו באלה שבידו הכה ופצוע אותו בין עיניו לאט ובנחת לשם תענוג ושעשועים; מצחו האדים ולבסוף ניתזו קלוחי דם, וקולקין עמד ישר וזקוף, חסר־ישע ומחייך, כמודה על ה"חסד" הגיסטאפואי....

מעשה בבוצ'קו ופאניץ' (אחיו של הנזכר למעלה) — שני שוטרים מהגיטו — שנשלחו להביא אוכל לאחינו שעבדו בכבישים. בדרך, בשובם הביתה עלתה בידם לקנות תרנגולת אחת ונתפסו. הם הובלו לגיסטאפו והוכו שם עד אבדן ההכרה. ומשלא יכלו המוכים לעמוד עוד על רגליהם פקדו עליהם להיאבק איש עם אחיו וכל מי שינצח את חברו יצא תחילה לחפשי; בוצ'קו נצח אע"פ שהוא היה החלש, אלא שפאניץ' נכנע כי נכמרו רחמיו על חברו שיצא ממכות אלו לקוי ורסוק בריאותיו.

פעם אחרת נכלאו משה'קה כ"ץ ויהודה גולדברג בעוון הקשיבם בחשאי לידיעות ששודרו ברדיו חו"ל. הם היו עובדים בעבודות הרדיו בשביל הגרמנים ובדרך זו היו לנו למודיעים. בידיעותיהם על התקדמות צבאות בנות הברית, הכנותיהן ונצחונותיהן היו נוסכים בנו אומץ ותקווה, עידוד וכוח לקוות ולחכות עד יעבור זעם. היינו ממתינים להם ליד השער והידיעות שהביאו עמהם, נפוצו חיש מהר מפה לפה. ומשנתפסו בעוונם זה דנום רק למלקות ותו לא, משום שהגרמנים הזדקקו לעבודתם הטובה והיעילה.

וכמקור שני לידיעות שימשו לנו העתונים הגרמניים. כל שהיה נוגע לנו ומעניין לנו היינו קוראים כאן בין השורות. באחד מן העתונים הללו שהופיעו בלומזה נדפס מאמר ארוך בגנותו של הרב שלנו מוהר"ר שאצקיס, המנהל לדברי העתון תעמולה אנטי־היטלרית ביפן. ידיעה זו עוררה בנו רגשות של גאווה וחדווה מעורבים באימה ובפחד, כי מי יודע מה גמול יגמלו לנו המרצחים הגרמניים. שכן הם לא ימחלו לנו את עוז רוחו ואומץ לבו של רבנו. וכל גרמני אשר בלומזה ידע זאת ואמר, שכולנו ערבים למעשיו "המתועבים" של אותו "נבל" המעז להשמיץ ולהבזות בדברי תעמולתו את השלטונות הגרמניים.

שבועות על שבועות שרויים היינו בפחד מפני רדיפות והתנקשויות חדשות. ובכדי להרחיק מעלינו את הפורענות שחדנו את כל הגרמנים החשובים ובעלי-ההשפעה במתנות יקרות. והדורונות הועילו; שבועות רבים הזכירונו השכם והזכר עוונו של הרב ולבסוף שכחוהו. ברם, אנחנו לא שכחנו וגם לא הסחנו את דעתנו מן המחשבה, שאי־שם בארצות רחוקות יוצאים להגנתנו, ובין אלה המגינים עלינו נמצא גם

בן־עירנו, הרועה הרוחני, הרב דמתא. עובדה זו הוסיפה לנו עידוד, כוח ואמונה. ואמנם כולנו הרי הכרנו וידענו את הרב שאצקיס. הוא ידע בלשונו הנפלאה לאחד מסביבו את כל אוכלסי היהודים בקהילת לומזה. זכורים עדיין היטב דבריו הנמרצים שהטיחם בעוז־רוח ובגבורה מעל בימת בית־הכנסת כנגד שנאת ישראל שהחלה מתפשטת והולכת בפולניה לפני מלחמת העולם השניה....

בפרק זמן מה רבו אינצידנטים למאות מדי יום ביומו, וכל מי שנפל לתוך ידיהם של המרצחים הצלחנו לפדותו בממון ושלמנו כופר נפש כל מחיר שהושת עלינו. בתקופה זו נורו רק שני יהודים: גארבארסקי (בעל החנות לצבעים בשוק הישן) והנגר ז'לאזה; גארבארסקי הצליח להשיג נפט, וכיוון שירא להכניסו עמו אל הגיטו הלך משום כך לחנות אחת. שם היו שני שוטרים לבושים אזרחית. הם הציעו לפניו למכור להם את הנפט וכך נלכד ברשתם. בצאתם מן החנות נתקלו בז'לאזה ואף הוא הציע לפניהם לקנות אצלו נפט. שניהם נכלאו והוחזקו במאסר, אך מקץ ימים אחדים שוחררו בעד כסף. אולם כעבור שני שבועות נאסרו שוב. מן המודעות שברחובות נודע לנו אח"כ ששניהם נורו יחד עם עוד תשעה מבריחים פולניים.

חורף קשה של קור וכפור וסבל רב עבר עלינו. חדרינו היו קרים ושוממים, ורק מפקודה לפקודה טעמנו טעם תבשיל חם. עצים לא הובאו ושום חומר־הסקה לא ניתן לנו; מה שאיש יכול היה להגניב מאיזו גדר דחוייה ולשאתו על שכמו ולהכניסו לתוך הגיטו — רק זה בלבד היה לנו. ערומים עמדו בתינו בתוך הגיטו עם התקרב עונת האביב. דלת וחלון בל ייראו ובל יימצאו עוד בגיטו ואפילו בתי־המחראות עמדו פתוחים בלא דלתות.

עם בוא עונת האביב הפשירו השלגים ונמס הקרח, והצואה אשר במחראות החלה עולה אף היא ומפיצה ריחות צחנה, זוהמה, לכלוך ומחלות. וזוהמתנו, בשטפה לה אל הנהר נאריב התערבה שם עם צואת הארים, וכדי למנוע את „טומאת הגזע" פקדו עלינו פריצי הארים לקרקר כליל את בתינו אשר ברחובות ווז'יבודזקה וז'ידובסקה מצד שמאל.

הקיץ עבר עלינו ללא שינויים גדולים. בסתיו הגיעונו בשורות מזעזעות ומחרידות: בוורשה מובלים יהודים בהמוניהם לאי־שם ואין איש יודע מה גורל צפוי להם. החלו באים ומתגנבים אלינו פליטים בודדים מראדזימין, וולומין ושאר קהילות והם סיפרו לנו על חיסול יהודים ועל טרבלינקה — בית החרושת להרג ולמוות. אף אחד מהם לא ידע את האמת לאמיתה, שמועה שמע וגונב אליו רק שמץ מזה. בספטמבר הגיעו אלינו כמה יהודים מסלונים והללו כבר ידעו את כל האמת על גורלם המר של אחיהם בני עירם. הם הוזעקו אל השדה מאחורי העיר; מכונות־היריה ורימוני־היד גזרום חיים גזרים; לפני מותם הוכרחו לכרות להם במו ידיהם את קברם שקלט לתוכו גם אנשים חיים. רק יהודים בודדים הצליחו להימלט לתוך היערות ולהצטרף אל הפרטיזאנים. בין אלה היה גם דר. אברשקה בלומוביטש הלומזאי.

אי־שקט גדול החל פורש את ממשלתו עלינו. התחלנו מרגישים שמשהו מזעזע ואימתני עומד להתרחש; חרדת מוות אחזתנו ואף אחד מאתנו לא הביע בשפתיו את החרדה הגדולה ששכנה במעמקי הלב וכולנו כאיש אחד הסתרנו את כאבנו הצורב, כי רפי־אונים וחדלי־כוח היינו.

בחודש אוקטובר נתמעט הצורך בידים עובדות ויהודים הרבה שוחררו משום כך ממקומות־העבודה השונים. זה נעשה לכאורה עפ"י צו מגבוה, אבל יחד עם זאת החלו הגרמנים להקפיד מאוד ולשמור בשבע עינים על היציאה ועל הכניסה אל הגיטו. הם אסרו אז את יוסף וורונה, על שום שעזר בהבאת פרות אל הגיטו, וכך עלה גם למייטק בז'ז'ינסקי משום שניסה לסדר לעצמו דרכון ארי. את שני אלה כבר לא הצלחנו לשחרר מבית־הסוהר בשוחד ממון, הם נשלחו אח"כ לזאמברוב.

בשלושים ואחד באוקטובר 1942, ישבתי ואכלתי פת ערבית ובחדר הסמוך ישבו בני החבורה: קאלוואריסקי, בז'וזובסקי, המהנדס רוזנטל, קולקו וצ'כאנובסקי. שוחחנו על המצב שלנו ועל המצב המדיני בכלל. והנה פרץ לפתע חותני כל עוד רוחו בו והוא כולו תמיהה ופליאה על השקט והשלווה שהינו שרויים בהם. — „כלום אינכם יודעים שמשהו עומד להתרחש?" — שאל בקול חלוש ורועד. — „שוטרים רבים מהלכים בעיר. הגרמנים מוציאים מבתי־המלאכה מלבושים ונעליים שטרם הותקנו כל צרכם".

לשמעה של בשורה זו, נשארנו יושבים כמסומרים וקפואים על מקומנו. אף אחד מבני החבורה לא הפריע את הדממה וחוויה אחת ומחשבה אחת השתלטו על כולנו. לבסוף הופסקה פתאום הדממה על ידי השכנים שבאו אלינו לשאול עצה לדעת מה לעשות. החלט שכל אחד מאתנו ישתדל להיוודע אצל מכריו הגרמניים את פשר הדבר ולהודיעו אח"כ למועצת היהודים. אצתי מיד למכרי הגרמני שהעמיד פנים כקומוניסט והתנגד לכאורה להתנהגותו המתועבת של ה„פיהרר" כלפינו. מצאתיו בביתו ומששמע את דברי, סח לי בבת־צחוק על שפתיו: „אתם היהודים יש לכם תמיד איזו הרגשה מוזרה". הפצרתי בו שיגלה לי מפה לאוזן את האמת לאמיתה, אך הוא בשלו: טועים אתם, יהודים. ברם, בטוח הייתי כי לא טעינו. בשובי אל הגיטו שוקקו הרחובות הריקים והשוקטים מאדם רב. הכול יצאו מבתיהם לשאול, לדעת מה ילד יום ומה נעשה בעיר. הכול חיכו לחדשות ולישועה כי תבוא. בקושי רב הבקעתי לי את הדרך אל בית ה„תלמוד־תורה", מקום מושבו של ה„יודנראט". המונים רבים עמדו והצטופפו כאן לפני הבית וחיכו מבלי לדעת לשם מה. בקושי רב הגעתי עד לאולם הישיבות של המועצה. מסרתי להם דו"ח על שיחתי עם אותו גרמני והוספתי, שאיני מאמין לו דבר. איני זוכר מי ומי נכחו אז באותה ישיבה; רק אחד, הדר. גולדלוסט, עורר את תשומת־לבי ואת תודעתי. הוא ישב כאן עם קביו ובכה תמרורים כילד חסר־ישע. ומוזר הדבר, כי מדי ראותי בגיטו, אדם זה בעל הנפש האמיצה, היה תמיד מזיל דמעות. רוחו של גיבור זה נשברה עדי אובד, לבו הרך ושכמו המגובן נלאו מלשאת עוד את משא התלאות והייסורים שניתכו על ראשינו. ולפתע נכנס ובא המהנדס רוזנטל כשראשו מורכן ועיניו מושפלות ובפיו חדשה רעה ומבהילה: מנהלו בתחנת החשמל, גרמני, סח לו, שקיימת אפשרות של חיסול הגיטו אלא שאינו יודע אימתי — יתכן שעוד היום או אולי ביום אחר. הוא, הגרמני, סבור שבעלי־מקצועות טובים ומומחים מסויימים ודאי ישאירו בחיים משום שהם יעילים ונחוצים. מה יוכלו איפוא היהודים לעשות? לאן ילכו ולמי יפנו? בכל מקום ובאשר ילכו — הרעה מול פניהם. רוזנטל סיים את דבריו בהצהרה שהישאר יישאר במקום וישא יחד עם כל בני הקהילה בגורלם המשותף הנשקף לכולם — כאחד.

ידיעה מבהילה זו עשתה לה כנפים והתפשטה חיש מהר בכל הגיטו. האנשים התרוצצו כמטורפים ולא יכלו למצוא להם מקום. ושמועות רווחו כי למחרת ייעשה בנו מעשה. החשיך היום והאנשים לא שבו לבתיהם ופחדו לישון. פה ושם נצנץ במוחו של מישהו הרעיון: אולי כדאי לברוח אי־שם ולהסתתר עד יעבור זעם... הגרמנים הרי יתחילו ב„אקציה" (בפעולת החיסול) שתימשך וודאי כיומיים, חלק אחד יוצא להורג והשאר שההצלחה תאיר להם פנים יישארו בחיים ואז אפשר יהיה שוב להתערב עם שאר הניצולים. הן כבר חלפה שנה שלמה מאז ההשמדות הקודמות, מי יודע אולי

גם עם סיום ה„אקציה" הזאת יניחו לנו אח"כ וזמן מה תהיה לנו הרווחה פורתא...

אצתי לביתי אל אשתי ואחותי ואמרתי: נברח ונמלט מכאן, יחפש לו כל אחד על אחריותו את הדרך להצלת חייו, ולא בצוותא נלך, כי אם ביחידות, כדי שלא יראונו. באחת עשרה שעות בלילה גמרתי בלבי לצאת אני ואשתי. וכך יצאנו בלי לקחת ברכת פרידה מקרובינו ובאין מטרה ותכלית רק ללילה אחד, על מנת לשוב אחר־כך. אז ראיתי בפעם האחרונה את משפחתי. עברנו דרך הגדר כדי ללכת למכרינו הנוצרים שגרו ליד בית העלמין שלנו. צמרמורת קדחתנית של עצבנות ופחד עברתנו ודאגה רבה לנשארים שם העיקה על לבנו. בדרך פגשנו באחים לצרה וכמוהם כמונו תרנו באפלת הלילה אחר מחבוא ומיסתור ממוות.

ידידינו הנוצריים הסבירו לנו פנים. הם כבר ידעו את שמכינים לנו ולא דיברו דבר כדי שלא להדאיבנו. הם הכניסונו לגורן אחת משום שבביתם מן הנמנע היה להסתירנו כדי שלא יראונו שכנים וילשינו עלינו.

הלילה ההוא ארך עד בלי די ומה נורא, דחיל ואיום... נאלמתי דומיה ולא דיברתי אף מלה אחת עם אשתי. כל אחד היה שקוע בהירהורי לבו המבעיתים ולא הרגשתי דבר זולתי דמעות רותחות שהתגלגלו על הידים ועל הפנים. עם שחר שרוי הייתי בשלוות נפש מוזרה מאוד, וודאי לא אירע דבר בגיטו, חשבתי, ונוכל במהרה לשוב הביתה אל קרובינו — עצמנו ובשרנו.

בבוקר באו אלינו ידידינו הנוצריים ובשורה מזעזעת ומחרידה בפיהם: עגלות טעונות יהודים נוסעות בדרך בואכה רח' גלצ'ינסקה לכוון שלנו. בעד החור שבקיר הגורן ראינו את מסע המוות שהתקרב אלינו. את פני המובלים לא הכרנו, כי רחוקים היו מאתנו. שוטרים וחיילי הגיסטאפו בלווית כלבי ציד הלכו לאורך כל המסע מימינו ומשמאלו; המסע התנהל לאיטו בכוון לזאמברוב. ושעה ארוכה, ארוכה מאוד נמשך המסע... בסופו של מסע מוות זה הלכה פלוגת שומרי הגיטו היהודיים ואחריהם המון רב של גרמנים מזויינים.

שעה ארוכה עוד ישבנו דמומים ונדהמים ליד אותו חור שבקיר הגורן, והנה נכנסה, בלי שהשגחנו בכך, הבת של מחביאינו ועיניה זולגות דמעות. דמעותיה חינקוה ובקושי רב החלה להסביר לנו, שעלינו לצאת ממיסתור הגורן כי המודעות המתנוססות על קירות הבתים שבעיר מאיימות ומכריזות, שכל נוצרי שיימצאו אצלו יהודים חבויים, ירה יירה הוא וכל בני ביתו. עתה משנתפכחנו מהתדהמה והכרתנו שבה אלינו, השגנו מה מישגה שגינו, כי אנה נלך ולאן נפנה, היכן נמות ומה מיתה צפויה לנו עכשיו? שכן מוטב היה לשאת יחד עם כל בני הקהילה בגורל אחד ולא לפרוש מהם ולמות ביחידות. הלב נתכווץ והתלבט ולבטי אלה ארכו אצלי שלוש שעות רצופות. מה עלינו לעשות עתה והרי אין אנו רשאים לסכן את חייהם של אחרים. לאן ללכת? שמא נלך בעקבות הלקוחים למוות או אולי בכוון לביאליסטוק? התחלנו לטכס עצה ובהיותנו שרויים במבוכה גדולה, אמרה לנו בת הנוצרים: לכו לכם לוורשא, פניכם פני אריים ומדברים אתם פולנית טובה, צעירים אתם ובריאים, החליטו איפוא, שהרי למות עוד יהא סיפק בידכם. אתן לכם הוראות וודאי תצאו ותגיעו. כדבר אחות דיברה אלינו, ודבריה כנים היו. כל אותו יום שהינו עוד אצלם, וכל הלילה שלאחריו הרהרנו כיצד להגשים תכנית זו. דעותינו מחולקות היו; אני חשבתי שכל עמלנו יהיה לשוא ואנו צריכים להסגיר את עצמנו לידי המרצחים. אבל אשתי היתה סבורה שצעד זה לעולם לא נאחרו ולא נחמיץ אותו. אך האיר הבוקר ובת הנוצרים באה והביאה לנו לחם. היא נפרדה מעלינו בחיוך על שפתיה, אעפ"י שאגלי דמעות התגלגלו על לחייה. הלכנו בכוון לבית הקברות ומבלי שנדברנו תחילה נכנסנו לשם כדי להיפרד מעל מתינו הקרובים. קנאתי במנוחתם. מה מאושרים היינו אילו שכנו בתוכם, אעפ"י שגם הם הורגזו אח"כ ממנוחתם. אמרתי בפעם האחרונה קדיש יתום על קבר אבי ואחי. איני יודע אם התפללתי אותה שעה על מנוחתם ואם להצלתנו אנו...

יצאנו את בית הקברות שקטים יותר ובהחלטה הגיונית על הצעדים שעלינו לצעוד עתה. מן הצורך הוא ללכת בשבילים צדדיים וככל האפשר לפסוח על כפרים גדולים שתחנות משטרה מצויות בהן. צריכים היינו לעבור דרך „גלצ'ין. זה שלושה ימים לא התגלחתי, וצריך איפוא לעשות רושם כבן אדם מן הישוב שלא לעורר חשד כלשהו. נכנסתי לבית ראשון שנקרה לי בדרך וכאן מצאתי יהודיה ושני תינוקות. עניה סוערה, חלושה ותשושה היתה, זה שני ימים התהלכה ביער וכוחה אין אתה והילדים ערומים היו. היא חוזרת ללומז'ה ויהיה מה שיהיה. כלום יש לפניה דרך אחרת? יצאתי משם שבור ורצוץ והרחקתי לכת בדרכי. פגשנו בבני עיר, את שמותיהם לא אזכור עוד, הם צחקו לנו בשמעם כי אנו הולכים לוורשא. הא כיצד? והגבול ליד אסטרוב, ומה בדבר תעודות? וכסף? הם חוזרים, די להם בהחלט בנסיון שנתנסו בו משך יומיים. אולם אנחנו בשלנו, הן למות לעולם לא נאחר. התחלנו במלחמה קשה, מלחמה לחיים. לא עמדנו מלכת אף רגע. שואלים היינו רק לדרך. מאחורי שניאדובה נתקלנו בשני צעירים. השערתי כי יהודים הם וכי נמלטו מן הגיטו שגם אותו רוקנו מיהודיו. אולם טעיתי, אלה לא היו אלא מבריחים שליד וורשא. הם קנו שמנים ומזונות ומיד ישובו. גיליתי להם שלא לצורך את מוצאנו. הצעתי לפניהם שיקחונו עמהם אל מעבר לגבול. הם הסכימו לכך בעד תשלום של 200 מרקים וכסכום זה במזומנים ולא יותר היה בכיסי. המשכנו איפוא ארבעתנו בדרכנו ולפנות ערב הצלחנו להגיע אל הגבול.

בו בלילה שיצאנו את הגיטו (בראשון בנובמבר 1942) הועמדו בכל רחובותיו וטימטאותיו עוד משלוש שעות לפנות בוקר מכונות־יריה. מכאן ואילך ניטלה כל אפשרות לעזוב עוד את הגיטו. בשבע שעות בבוקר הגיע לכאן הקומיסאר של הגיסטאפו ועמד בשער; הוא קרא אליו את חברי מועצת היהודים ואת שומרי הגיטו. הקומיסאר דיבר קצרות ובלשון של פקודה הודיע: כל תושבי הגיטו יוצאו לזאמברוב. זוהי „אקציה" של העברת האוכלוסין. מכאן ואילך לא יוכלו ישראל לשבת בגיטאות כי אם במחנות. עד עתה חיו בטובה ומכאן ואילך צריך להכביד קצת על תנאי קיומם. הוא אמר והבטיח זאת בהן צדקו — הן צדק של קצין גרמני — שכל דבריו אמת, ואוי לו לזה שיהין להתנגד לכך. כל אי־ציות יגרור אחריו עונש מוות. חפצים וצרכי אוכל נפש רשאי כל אדם לקחת רק מה שיוכל לשאת בידו. נשים, זקנים וטף יועמסו על עגלות ושאר כל הגברים ילכו ברגל. אדם אחד בלבד, הדר. יוסף הפנר, גמר את חייו בגבורה. הוא הזריק לעצמו זריקת רעל והשאיר שלושה מכתבים: אחד לגיסטאפו שלא תאשים שום אדם במיתתו, שכן הוא מכיר אותם ויודע מה שצפוי לו ורצה למות בלא עינויים יתירים; מכתב אחד לדר. קנוט וביקש מעמו שידאג לחולים אשר בבית החולים ואת מכתבו השלישי כתב לאמו. הוא כותב אליה מעולם האמת ומבשר לה כי טוב לו שם ומבקש סליחה על שערק ממנה והשאירה בשעה הרת גורל זו לבדה. דוד אחיו ועוד מישהו טיפלו בקבורתו, ורק הם לבדם הלכו אחר מיטתו והובילוהו למנוחת עולמים. משנודע הדבר לגרמנים, צחקו במלוא פיהם וסחו כי וודאי נטרפה עליו דעתו...

החולים ששכבו בבית־החולים לא הובלו לזאמברוב. אמבולנס גרמני הגיע למקום והרופאים הגרמניים ציוו להעמיסם עליו על מנת להעבירם לבית חולים גרמני ולאחר שיחלימו ישלחום לזאמברוב אל קרוביהם ומשפחותיהם. ורב היה אז מספר החולים ששכבו על ערש דוי בבית־החולים. ומעשה במירקה באַגאַן שנתכופפה ואיבדה את שווי משקלה שעה שהובילוה לאמבולנס ונפלה משם. הרופאים הגרמניים עטו אל אלה שהובילוה וחבטום בקתות הרובים ובמקלות על שום „שאינכם חסים על העבודה והעמל המרובים והממון שאנחנו משקיעים כדי לעזור לחולים ואתם מקלים מאוד בחובת הזהירות המוטלת עליכם". רק תודות להתערבותה של החולה, שהסבירה לגרמנים בנחת כי היא עצמה אשמה בנפילתה, רק אז פסקו המכות.

כל החולים הועלו על שלוש מכוניות, הובילום למבצר (פורטים) מקום שם נורו ונרצחו.

(תרגם מפולנית ליידיש אריה מורגנשטרן
ומיידיש לעברית: ירוחם טולקס).

עינויי גוף ונפש

(סיפורה של חיה'לה בת משה פרוזבלביץ)

בשעת הפלישה הגרמנית לפולניה בספטמבר 1939 השתרעו קלגסי היטלר על לומזה והפציצוה. בשעת ההפצצה נהרגה אמי שרה ואחותי ברכה ז"ל בביתנו ברחוב ווז'יבודזקי 6. אבי משה פרוזבולוביץ, נכדו של אברהמ'ל מ"ס, סוחר זעיר ובעל חנות בשוק העירוני, נתגייס לצבא הפולני ונמצא בחזית על יד זאמברוב (הוא היה כבן 42). אחרי תבוסתה המחפירה של פולניה, כשכל צבאה ניגף ונס מנוסת בהלה וזוועה לכל עבר, חזר אבי ללומזה. אבל מצא את ביתו חרב ושדוד. אמי, אשת נעוריו היקרה והנעימה, העוזרת על ידו במסחרו הפעוט וגם אחותי הבכירה, היפה והמיכשרת ניספו ביום העברות. אני ואחי הצעיר ממני נתקבלנו לבית היתומים. אני למחלקת הילדות „קינדערהיים" ואחי ל„השגחת היתומים" שנמצאו אז בדירה המשותפת בבנין „השגחת היתומים" ברחוב סנאטורסקי. בינתים נסוגו הגרמנים מלומזה ונכנסו הרוסים. אבא, שלא היה לו מקצוע המשיך לסחור בחשאי. כשנתפש ביד ע"י הבולשת הרוסית נאסר והושב בבית האסורים.

לאחר חדשיים שוחרר אבא ועבד ביחד עם אחותי בכל מיני עבודות שחורות כדי להשתכר ללחם חוקו. בית היתומים הוחרם בינתים לצרכי הצבא וכל היתומים הועברו למקום אחר. אני — לעיירה סופראסל על יד ביאליסטוק ששם נמצא מוסד בשביל ילדות יתומות מכל הסביבה, ואחי נשלח לוולקוביסק למוסד דומה בשביל ילדים. המוסדות היו בפיקוח הממשלה וכל מחסוריהם היו עליה וגם המורים נמנו על ידה. מאז נפרדתי בחוזק יד מאבי ואחותי ואחי ולא יספתי לראותם.

בבית היתומים בסופראסל היו ילדים מכל הדתות: רוסים, פולנים ויהודים. המנהל היה רוסי. היו גם שני מורים יהודים־רוסים. שפת הלימוד היתה רוסית. יידיש דברו אך מעט ואני כבר ידעתי לקרוא ולכתוב רוסית, כי עוד בהיותי בלומזה ביקרתי בבית־ספר רוסי שנוסד שם עם פלישת הרוסים.

חייתי איפוא וגדלתי בסופראסל, מלאת געגועים על אבי ואחותי פרומה, שנשארה ביחד עם אבי, נחמתו היחידה מכל המשפחה. חזקו געגועי לאחי הקטן שמאוד אהבתיו. הוא היה שעשוענו בבית, כי היינו שלוש אחיות ואח אחד ולכן כולנו פינקנו אותו ושמרנו עליו כבבת העין וגם אבי ואמא אהבו אותו יותר מכל בנותיהם. אך, כאמור, שוב לא זכיתי לראותו עוד. ומה שאירע לו ולכל משפחתי, כמו לכל היהודים שנשארו בפולין יכולה אני רק לשער לפי סיפורי הזוועות והנוראות שנעשו ליהודים תחת ממשלת הס.ס. והנאצים.

כשהופר השלום בין רוסיה וגרמניה בשנת 1941, פלשו שנית מחנות היטלר לפולניה שהיתה בידי הרוסים. לומזה, הקרובה לגבול הגרמני, נכבשה תיכף בימים הראשונים לפלישתם. כשקרבו הגרמנים לביאליסטוק ברחנו היהודים והרוסים ליערות, והפולנים נשארו. ביום התחבאנו בין העצים בחורים ובמאורות. אך הגרמנים הפציצו גם את היערות והרבה מילדות המוסד שברחו נהרגו. הייתי עדה למחזה בלהות, כשפצצה אחת נפלה לתוך קבוצה של עשרות ילדות וכולן נתרסקו, ורק אני שישבתי במרחק פסיעות אחדות מהן ניצלתי בדרך נס. בלילה הלכנו מרחק של 20 ק"מ עד שבאנו לכפר מטולנה על יד בארנוביץ. אך הגרמנים כבר היו בכפר הזה. כשבאנו הכפרה הביאו אותנו אל המיפקדה ואמרו לנו שנוכל להתקדם אתם לאן שילכו. הם לא ידעו שיש בין הילדות גם יהודיות. מורה אחד יהודי־רוסי שנמצא אצלו נשק נתלה לעינינו. עקבנו צעד אחר צעד אחריהם וראינו את כל ההרס והכליון, השואה והשבר שזרעו בכל מקום שדרכה כף רגלם בו. אוכל לא קבלנו מהם, רק כשהיינו באים לכפר היינו מבקשים מהאיכרים שירחמו עלינו ויסעדו לבנו במעט מזון. כן הלכנו עד שבאנו לכפר קמיישא על יד סטולבצי, כפר לא גדול. רוב הגברים גויסו לצבא הרוסי והלכו יחד אתם, נשארו רק זקנים, נשים וטף. לא היו די אנשים שיעשו את עבודות הבית והשדה. לכן שמחו מאד עלינו כשהסכמנו להישאר בכפר. נתקבלתי לבית איכר אחד והוטל עלי לרעות את הבקר והצאן. גם אחדות מחברותי, שנשארו אתי באותו הכפר, היו עובדות בעבודת השדה והבית.

האיכרים בכלל התעמרו בנו והעבידו אותנו בפרך בכל העבודות בבית ובשדה ובשובנו עייפות ויגעות, רעבות וסחופות מצמא ולהט השמש עוד חיכו לנו עבודות בבית ובחצר. אך הישלמנו עם גורלנו ונשאנו את בשרנו בשינינו. הלשינו עלינו כי הננו יהודיות ואז התחילו שום עינויי גוף ונפש. קודם עוד היינו אוכלים ביחד עם כל בני הבית ומעתה היו זורקים לנו פירורים מעל שולחנם, ממה שנשאר להם, פשוט הרעיבו אותנו. בבוקר היו מעירים לפני צאת החמה לגרש את הבהמות אל המרעה ולא נתנו אפילו פת לחם חרבה. הלילות כבר היו קרירים, טל הבוקר חדר לתוך העצמות, הרעב הציק, כל מעי חמרמרו ובטני הציקתני. תלשתי עשבים וירקות מהשדות או לקטתי גרגירי יער, אם נמצאו כאלה, להשקיט מעט את רעבוני. רק בשעה 12־1 כשהשמש להטה והכתה על ראשי והעדר ערג וצמא למים — החזרתי אותו אל חצר האיכר. לאחר שהשקיתי אותו קיבלתי ארוחה דלה ורזה: תפוחי אדמה ותחמיץ של כרוב מעופש. לחם קבלתי רק לארוחת הערב.

חוץ מיסורי הגוף ניתכו עלינו גם סבלות נפשיים. כשנודע לכומר מכפר רוז'נקה אצל דובנט על מוצאנו וגזענו היה בא יום־יום, מטיף דבריו ומפתה אותנו לקבל את הדת הפראווסלאבית. הבטיח לנו הרים וגבעות, שישגיח עלינו בעין אבהית וישתדל למצוא לנו מקום טוב. היה משפיע גם על האיכר והאיכרה שהייתי אצלם לא להרפות ממני ולפתני שאסכים ברצוני הטוב להיכנס תחת כנפי דתם. הם הכבידו עלי עוד יותר את אכפם; בראותם שאיני מטה אוזן לדבריהם רצו להכריחני ולהכניסני לשמד כנגד רצוני. אבל הכומר לא הסכים להכריחני, כי בגלל גילי הצעיר (הייתי אז כבת אחת־עשרה) אי אפשר להכניסני בעל כרחי תחת כנפי הדת שלהם,

אבל מאז התהפך בתחבולותיו והתחיל לחרף ולגדף את היהודים בכלל ואותי בפרט וטען שאין היהודים כדאים להתגונן בצל הדת הקדושה שלהם, אחת דתם להשמדה ולכליון וטוב שקם עליהם היטלר למחות את שמם מעל פני האדמה. בכל זאת לא נרתע הכומר מלקבל ולטבל „במים טהורים" ילדה אחת מבין היתומות, קשישה ממני, שלא יכלה לעמוד בנסיון ולשאת את דברי הבלע של הכומר ויסורי הגוף והנפש שגרמו לה בעליה האיכרים. כאשר התייאשו בעלי ממני כי אמיר את דתי, נהפכו לי לרועץ. הכוני, הציקוני והעבידוני באכזריות־חימה. איימו עלי שימסרוני בידי הנאצים והם יעשו בי כלה. בוקר אחד התעוררתי משנתי, צררתי את מעט חפצי וברחתי למושבה יאנושקי על יד סטולבצי. תחילה לא היה לי שם רע, אך יהדותי עמדה לי גם כאן לשטן וגרמה לשינוי יחסם אלי. כדי להניס את צאנם ובקרם מהפארטיזנים, שהיו מתנפלים על הכפרים ולוקחים מכל הבא בידם, היו שולחים אותי בלילות ללון עם הבהמות ביער, בקור ובגשם. הייתי יחפה וערומה והקור והרוח אכלו את גופי ובשרי. ברחתי מהם ובאתי לכפר רוסי ובקשתי מפלט ומחסה. אך לא נמצא אף איכר אחד שיכניסני אל ביתו: הם פחדו מפני הגרמנים. באתי לכפר גריניובקה על יד רובז'יביץ, אצל בת האיכר מיאנושקי. הייתי אצלם עד שנודע גם להם כי יהודיה אני והם גם כן גרשוני מביתם. חזרתי לחווה יאנושקי שקודם ברחתי משם. אבל הם עינוני מאוד, והייתי בכל רע. כשל כח הסבל. הרהורים רעים הבהילוני ומחשבות איומות מילאו את מוחי. לאשרי קמה לי ישועה פורתא מהפארטיזנים היהודים והרוסים, שאיימו על לוחצי, שאם תיפול שערה אחת מראשי — יעשו בהם שפטים נוראים וישלחו בהם את „התרנגול האדום" והכל ייהפך לגל אפר ועיי שממה. אך לי לא הוקל מזה הרבה. אוכל לא קבלתי, וגם כאשר ישבו לאכול לא נקראתי אל השולחן. הייתי יושבת ע"י התנור, עיני כלו, רוקי נזל מפי ומעי המו בי. האיכר ואשתו מילאו כרסם מכל טוב ולי לא נתנו כלום. רק השיריים שנשארו בסירים הייתי מגרדת ואוכלת. האיכר (שמו היה קונבאט) אמר: כל מה שבא על היהודים ראויים הם לזה, אין לרחם עליהם ומצווה לעקרם מן השורש. הוא היה גם מסייע לס.ס. לחטוף יהודים ולהרגם. הרבה פארטיזאנים קיפחו את חייהם בעטיו. וכך עבר עלי כל הקיץ של שנת 1943. נשאתי וסבלתי עד שהגרמנים ניגפו לפני הצבא האדום ונסוגו.

אכרי כפר יאנושקי באו פעם אל בית האיכר קונבאט, ובראותם אותי לקחוני ושלחוני אל בית יראתם, באמתלה שהם רוצים להציל אותי מהגרמנים שונאי היהודים. אז כבר גדלתי והייתי בת שתים־עשרה. זממו על ידי זה להביאני כנגד רצוני לשמד ולהמיר את דתי. אך חברתי חומנאטוביץ חנה שהיתה אצל איכר אחד בכפר קמנייש הודיעה בסטולבצי לפארטיזנים שנלקחתי לבית היראה ושם בודאי יטבילוני לדת הנוצרית. הפארטיזנים מקבוצת „נ.ק.ג.", ובראשם היהודי מסטילוביץ, באו אל האיכר לקחת אותי. אך האיכר כיחש ואמר שאין אצלו יהודיה, כי אני נוצרית בשם אנה שימאנסקי. באמת קשה היה להכיר, כי הנני יהודיה. הייתי לבושה כאחת משלהם, התנהגתי בכל דבר כגויה, שכחתי לדבר יידיש ודברתי רק רוסית. אך כאשר הפארטיזנים הגישו את נשקם ללבם — הודו שהנני יהודיה. ביום השני באו לקחת אותי, פחדתי ללכת אתם, כי האיכרים איימו עלי, שהגרמנים יחזרו ויבואו ויהרגו את שארית היהודים. אבל לבסוף הסכמתי ללכת אתם. הם הושיבוני במזחלה ובאתי לסטולבצי למשפחה יהודית בשם מירסקי. הייתי כמה שבועות אצלם. למדתי יידיש וקריאה בספר. כאשר באה הפקודה על הריפאטריאציה לפולניה, עזבו היהודים את העיר לשוב לפולניה וגם משפחת מירסקי חזרה ואותי לא רצו לקחת. אז באה משפחה בת שבעה ילדים וסיפחה גם אותי אליהם והביאוני בדרך כזו ללודז'. בדרך טיפלו בי ביחוד שני פארטיזנים סטולבצאים: מנדל אייזנברג ושמואל לייב אגינסקי. הם נתנו לי נעלים במקום נעלי הבד שהיו לי וגם 2000 רובל להוצאות הדרך. בלודז' בילתי שני ימים ומשם המשכתי את דרכי עם הפארטיזנים הנ"ל לקראקוב, ומקראקוב לטארנוב ומשם להונגריה, לבודאפשט. בבודאפשט קיבלנו תעודות מהאירגון, כי יוונים אנחנו. כשהפולנים נכנסו לקרון הרכבת לבדוק את הכרטיסים היינו כולנו כאלמים, כאילו ניטל הדיבור מאתנו — יוונים ממש. אחר כך נפסלו התעודות הראשונות וקיבלנו תעודות חדשות ובאנו עד גראץ. משם נסענו לווילאך על יד גבול איטליה. מכאן נשלחו 250 איש בקרון חתום. האנגלים תפסו את הקרונות והחזירום לאוסטריה. אבל אנחנו התחמקנו מידיהם ובאנו לאיטליה בשלום. באיטליה הלכתי להחליף כסף אצל יהודי אחד וכאשר נודע להם על גורלי חמלו עלי ולקחוני לביתם. הייתי אצלם כשני חדשים. הלבישוני, הנעילוני כאחת מבנותיהם. אחר כך נשלחתי לקיבוץ של „אגודת ישראל" ושם הייתי חודש אחד. וכאשר הפליגה האניה „ווינגייט" עם מעפילים לארץ נשלחתי גם אני בתוכם ועליתי לארץ־ישראל ונתקבלתי לבית העולים של „אגודת ישראל" בירושלים. שם הנני נמצאת עד היום. יש לי כל ספוקי, לומדת עברית וכבר יודעת לדבר כראוי וגם מלאכת התפירה.

בינתים מצאתי בתל־אביב הרבה מבני עירי שהכירו את אבי ז"ל והם התקרבו אלי מאד. עודדוני וחזקוני במלים ובמעשים. ביחוד עלי להודות לועד הארגון של עולי לומזה ולמשפחת לוינסקי שהתקרבו אלי מאוד והם נסכו בי רוח חדשה ועוררו בי רצון וחשק לחיות בארץ ולהיות בה נאמנה לעמנו ולארצנו ולהתור ביחד עם כל הישוב לשחרור עמנו מידי זרים.

יחשוב אלוהים להם לטובה.

תל־אביב, 1946.

(רשם ישראל לוינסקי)

גלגולים ונדודים

(מפי ר' פישל גורודזינסקי ז"ל)

בראשון לספטמבר, שנת 1939, התחילו פתאום הגרמנים להתקיף את לומזה מבלי שהכריזו מלחמה על פולניה. אם כי המתיחות בין פולניה ובין היטלר היתה גדולה והרשע הצורר נפנף בחרבו השלופה על שכנו הקרוב — לא שיער איש שהשואה קרובה כל כך. ועל־כן היינו כולנו מוכי תדהמה ונבוכים כאשר פתאום חשכה השמש בצהרים מרוב המטוסים שהרעישו את העיר ופוצצוה. קולות נפץ והתמוטטות בתים החרישו את האזנים והטילו אימת מות על האוכלוסיה השקטה. כל אחד מהר להימלט ולהציל את נפשו. אני ובני ביתי מיהרנו להסתתר במרתף שמתחת לבית. מפעם לפעם הלכו וגברו קולות ההתפוצצות מהפצצות שנפלו ופגעו בבתים. כל העיר עמדה בלהבות ולשונות אש ותמרות עשן התאבכו עד לשמים. בית קשונסקיביץ' שממול ביתי התמוטט וקבר תחת מפלתו הרבה אנשים. אשת סוחר עצים וילדיה שברחה מביתה שעל שפת הנהר ובקשה לה מפלט בביתו של קשונסקיביץ' גם כן נהרגה שם. בככר הטכסים נפלה פצצה ושם נהרג דייג יהודי, בנו, כלתו וילדם. בשוק הישן על יד העיריה, נהרג יעקב גלצ'ינסקי הזקן, בתו היחידה ובעלה. בכיסו נמצאו דולרים שנתמרטו ונתקרעו לקרעים. שם גם נהרג דוב בוטקובסקי, כשנתפוצץ ביתו לרסיסים יחד עם כמה בתים אחרים.

אל מרתף ביתי באו אילו אנשים משכני הקרובים והרחוקים למצוא מקלט. ישבנו צפופים כולנו וחיתת אלוהים נפלה עלינו. קצין פולני שנתארע למקום הזהירנו משבת במרתף מפני הסכנה כי הבית יכול להתמוטט מפצצה ואנחנו נקבר חיים. הוא יעץ לנו לעזוב את העיר ולהתרחק לאיזה כפר, כי העיר תיחרב כולה ולא ישאר בה אבן על אבן. שמענו בהזהרתו, היגחנו מהמרתף ודרך רחוב דבורנה באנו אל הכביש הזאמברובאי ושמנו את פעמינו לעיירה גאץ' היושבת על יד הכביש העולה לביאליסטוק. בדרך פגשתי גם את הרב של העיר, ר' משה שאצקס, שגם כן מיהר להימלט על נפשו. הלכנו כולנו לגאץ'. נוסף לצרתנו נטפל אלינו משה חיץ, המחוסר דעה והמשוגע למחצה, שהלך וצעק, כי כל היהודים קומוניסטים והצדיק עלינו את הדין והעונש שבא עלינו כחתף.

גאץ' רחוקה מלומזה מרחק של 16 ק"מ. כשבאנו לעיירה, היתה כבר מלאה פליטים מהקצה אל הקצה. לא היה בית אשר לא היה צפוף ומלא, פליטים נבוכים ומבוהלים שנמלטו בעור בשרם עליהם ולא הספיקו לקחת אתם שום דבר. אני ואשתי היצלנו משהו ונשאנו אתנו. רבה של גאץ' היה חתנו של זאב קשונסקיביץ' ידידי הטוב, אבל הוא לא יכול לעזור לי כלום, כי גם ביתו כבר היה מלא אנשים מאין להכיל. מצאנו איזה גורן ונכנסנו לתוכה. בקצה האחד מצאתי את אברהם דומוביץ ואשתו שישבו מכורבלים ומצומצמים בפינה. כשברחנו מהמרתף שלי נצטרפה אלינו גם אלמנתו של אברהם בייגר ז"ל, שביקשה קודם מחסה וחסות במרתפי. מכל כלי ביתה הספיקה להציל רק את תכריכיה ובקשתני שאם תיהרג אקבור אותה בתכריכיה. אני השתדלתי למנוע אותה ללכת אתנו כי בשביל אשה חלשה כמוה הדרך רחוקה אבל היא סירבה להפרד מאתנו ואמרה: באשר תלכו אלך גם אני, הנותן ליעף כוח יעזור לי, והיא באה גם כן אתנו לגאץ'. בערב יצאנו אני, בני וכלתי מהגורן וישבנו על אבן. גם דומוביץ' נטפל אלינו. פגזים טרטרו ועפו באויר. פגז אחד זמזם ועף מעל אזני וכמעט שהבהב אותה. חשבתי שכבר בא קץ לחיי ואמרתי לדומוביץ', אנסה לקום ולהיוכח אם עוד רוח חיים בקרבי. דומוביץ השיב לי, הלא פיך המדבר — אות ומופת שהנך חי. פתאום הגיעה לאזני צעקה איומה. אשתי יצאה נבהלה וטרופה בדעתה וצעקה כי אשת אברהם בייגר נפגעה ברקתה מפגז, שחדר לתוך הגורן והיא עוד הספיקה לאמר „שמע ישראל", טרם שפרחה נשמתה ממנה. המטפחת שעל ראש אשתי היתה נקובה מרסיסי הפגז וכן הכרים. בגורן השניה נהרגו 18 איש, ביניהם החיט, שגר באותו הבית ששם היה בית הספר „תורה ודעת", הוא, אשתו וילדיו.

בראותנו את הסכנה עזבנו את הגורן ועברנו ליער הקרוב. אוכל לא היה לנו. יצאנו אל השדות, אספנו קצת תפוחי־אדמה, צלינו על אש שערכנו בשדה ואכלנו. הפולנים בעלי השדות מחו וצעקו. אבל לא שעינו אליהם. הרעב התגבר עלינו והציקנו עד מאד.

את כל ההרוגים קברנו בקבר אחד, הרב הספיד אותם בדברים קצרים. את גופתה של אשת אברהם בייגר, אמרתי להרב, אעביר אחר כך ללומזה לקבור אותה בתכריכיה כפי שבקשתני. הרב הסכים לזה. החלטנו לחזור ללומזה שהיתה כבר בידי הגרמנים. בדרך עצרו אותנו גרמנים, חפשו בכיסינו ולקחו כל מה שמצאו. הם רצו לקחת אותנו לעבודה, אך התחננתי לפניהם, כי הנני חלש ורפה אונים והם הרפו ממני.

באנו ללומזה, את דירתי מצאתי פתוחה. כל הארונות היו פתוחים ושבורים וכן יתר הרהיטים. חלון הראווה שלי היה שבור. אך המטלטלים שהחבאתי במרתף היו שלמים, איש לא נגע בהם. תיקנתי איך שהוא את חלון הראווה והתחלתי להתכונן לעבודה. האוירה היתה מתוחה והרת שואה.

כדי לקיים מצוות שכיב מרע שכרתי שני אנשים שיביאו מגאץ' את גופתה של אשת אברהם בייגר. הלכתי למר יעקב גלצ'ינסקי, גבאי חברה קדישא, ספרתי לו את הענין. הוא הללני מאוד כי שמתי נפשי בכפי להביא את גופת האשה מגאץ' ולעשות את רצונה האחרון. הוא לא רצה לקבל בעד הוצאות הקבורה, אבל אני לא הסכמתי, שלמתי לו 100 זהובים והבאתיה לקבורת ישראל בתכריכיה כפי שרצתה נפשה.

בקומה השניה שעל ביתי נמצאה המיפקדה הגרמנית. גונבה אלי שמועה כי הפולנים שהוכנסו שמה, נדרשו להספיק אפסניה בשביל הפולנים ואילו בשביל היהודים לא נאמרה אף מלה. באנשים לא פגעו תחילה הגרמנים בכלל, אלא השמידו את הבלתי שפויים בדעתם, פיטרושקה ואח'. בדרך כזו נמשכו הדברים ששה ימים — ופתאום עזבו את העיר. תמהים היינו ומתפלאים למה זה ועל מה זה עזבו את העיר בלי קרב?

כדי שלא יישאר חלל ריק אירגנו היהודים והפולנים משמר אזרחי וביום ובלילה שמרו על הסדרים בעיר. כך היה במשך שלושה ימים. ביום הרביעי הבחינו חברי המשמר במגששים רוסים ואחריהם פלש הצבא הרוסי וכבש את העיר. עכשיו נודע לנו למה עזבו הגרמנים את העיר והגיעה השמועה על החוזה שנכרת בין היטלר וסטאלין.

הרוסים, לאחר שאוכסנו בעיר ובקסרקטינים, הדביקו מודעות שבהן הזמינו את כל הסוחרים להופיע אל ה„רייס־פולקום", אל השלטון המחוזי שאוכסן בדירת הסטארוסטה הפולני.

כשנאספו הסוחרים יצא לפניהם היושב ראש ונאם נלהב, כי הפולנים כפו עליהם את המלחמה שלא ששו אליה וגם עכשיו פניהם לא לשעבד את האזרחים אלא לשחררם מעול הפריצים הפאשיסטים הפולנים. איש איש יפנה לעבודתו ולמקצועו. הסוחר יפתח את חנותו ויסחר, בעל המלאכה יעבוד בסדנתו, רק שלא יעסקו במסחר השוק השחור ולא יבצעו מעשי סאבוטאג'ה. הסוחרים לא האמינו למשמע אזנם, תמהו ופחדו, אבל שמחו שהותר להם לעסוק במסחרם, פתחו את החנויות והפדיון גם היה גדול, כי הרוסים התנפלו על האריגים, שלא ראו כמותם בארצם כעשרים שנה, וקנו מכל הבא ביד. אולם השמחה נמשכה רק שלושה ימים, ביום הרביעי באו רוסים באוטובוסים, החרימו את רוב הסחורות והריקו כמעט את החנויות. מובן כי תיכף אחר זה סגרו שוב את החנויות. זמן קצר אחר זה אסרו את כל ראשי האירגונים והמפלגות וביחוד את הרביזיוניסטים. בין הנאסרים — אורלובסקי ובנו שמחה, בנו של דוד גגוביץ, פפר, קיילר ועוד. בנו של אורלובסקי ונומברג, חבר הועד של פוע"צ, הועברו למינסק ושם אבדו עקבותיהם. גם בני נאסר כחבר ה„בונד". לרגל ריבוי האסירים ללא דין וללא משפט והיעלמם מעל האופק היה תמיד תור גדול בבית התובע. שם חיכו קרובי הנאסרים שנקראו להופיע לפניו ולשמוע על מצב עניינם. פעם נודע לתובע כי אני נמצא בתור (מניין ידע את שמי לא ידוע לי). הוא יצא, עמד בפתח והכריז: חבר גורודזינסקי, הואילה והיכנס! חשבתי בלבי כי גורל בני יחרץ עתה בוודאי לשבט או לחסד. משנכנסתי, בקשני לשבת. שאלתי היתה, מה ראו על ככה שאסרו את בני. התשובה היתה — כי הוא איש מפלגתי. אמרתי לו, הלא אין עונשין על חטא שבעבר לא היה חטא. בימי השלטון הפולני היתה אגודת „הבונד" מותרת, מעתה יהיה בני נאמן לשלטון

הקיים עתה. רשם לו את הדבר ואמר, כי היום או מחר יעיין בתיק שלו. אחר־כך אמר לי, שמעתי שאתה שען מומחה, ויש אצלך שעוני־יד יפים. אין לי שעון, האוכל לקבל אצלך? עניתי לו שיטריח את עצמו לחנותי ויבחר לו. בלבי כבר פעמה התקווה, שאם יקבל שוחד ישחרר את בני. את השעון לא איחר לקבל, הוא בחר לו שעון למופת מפירמה שוויצרית מפורסמת ועל בני לא שמעתי כלום. באתי שנית אליו אחרי ימים אחדים. שוב הביא לפניו את תיק בני ואמר: עניינו בסדר גמור, וכמו שאי אפשר שהשמש תשקע באמצע היום, כך אי אפשר להחזיק את בנך יותר כאסיר. אחר כך בא לי ואמר, שהנה באה אשתו והוא רוצה לעשות לה אפתעה ויגיש לה שעון זהב. נתתי לו גם שעון נשים, והוא שוב נשבע בשבועי־שבועות שאין כל טעם להחזיק את בני במאסר.

ביום חמישי אחד נכנס בכבודו ובעצמו אלי והזמינני לבוא אל ביתו תיכף ומיד. שאלתיו למה זה הטריח אותי לבוא אליו. אמר לי כי בני הוא איש טוב ובוודאי ישוחרר בקרוב. מסרתי לו את השמועה על דבר הישלח הורי הנאסרים למרחקים — קפץ ואמר: שקר מוחלט הוא, אם אפשר כי השמים ירדו על הארץ — כך אפשר הדבר הזה. אולם אותה שעה כבר היה גזר־הדין כתוב וחתום. ביום השבת בבוקר קבלנו פקודה להתכונן לדרך והרשו לנו לקחת מעט מכלי הבית הרכים וחבילת לבנים. כל רכושי שטמנתי במרתף נשאר ולא יכולתי לקחתו אתי כי החיילים שמרו את כל צעדי.

אשתי התחילה לבכות. אמר לה הקצין הממונה על ביצוע הפקודה: מה את בוכה, אשה? תסעי במרחק 100 ק״מ מכאן, שם תמצאי הכל מוכן לפניך, דירה מרוהטת בת שלשה חדרים חמה ומוארה בחשמל, בעלך ישב תיכף לעבוד ותחיו בנחת. אם תרצי — תוכלי גם לשוב. אבל באמת נסענו 14 יום בלי הפסק, מרחק של 7000 ק״מ מלומזה. זה היה באפריל 1940. כשבאנו אל הרכבת היו כל הקרונות מלאים אנשים, שנועדו להישלח. יחד אתנו היו עוד 15 איש, לומזאים, אולם אחר כך נפרדנו זה מזה. בני העיר באו ללוות אותנו.

כפי שנודע לי אחר כך ממכתבים שקבלתי, נשלח בני למינסק. מרעב חלה במחלת צפדת. אורלובסקי שמחה ואחי אשתו שלחו לו 30 רו״כ. ממינסק נשלח לאקמולינסק — ושם אבדו עקבותיו ולא נודע לי עליו כלום....

* * *

כשיצאנו מקרון הרכבת הושיבו אותנו על אוטו והובילונו לכפר גדול ביזבוז׳ניק — מקודם טיטיריווקה, קולחוז. האוטו נעצר באמצע הרחוב, והנהג אמר לנו: רדו. כשאך ירדנו נעלם ונשארנו ברחוב — בלי לדעת לאן ללכת ומה לעשות. עמדנו אובדי עצות. נשי הכפר סבונו ונדו עלינו בראשיהן. הם ראו, כי לבושים אנחנו בגד שלם והבינו מה שעולל לנו — אנשי הכפר היו קוזקים מוסלמים ותלבשתם — קרועה ובלואה. נשים אחדות בכו לגורלנו ואמרו כי הובאנו הנה לאבדון. פתאום ראינו אדם אחד מלובש בגד שלם מתקרב. הנשים אמרו, כי הוא ראש הכפר וביכלתו לעזור לנו. פנינו אליו בבקשת עזרה, אך הוא אמר: חיו כפי שאתם יכולים, והסתלק.

אשה אחת מבני האיכרים הביאה לנו לחם, ביצים, חמאה ולא רצתה לקבל תשלומים וכן גם ביום השני. היא אמרה שיכולים אנו להיכנס לביתה, לקחת מה שאנחנו רוצים, וכסף לא תקבל. כשלחצנו עליה לבאר מדוע היא נותנת לנו חינם, הלא היא אשה עניה ולנו יש כסף לשלם, ענתה, כי היא שרתה באוקראינה אצל אנשים יהודים כמונו והיה טוב לה ויודעת היא, מה רע לנו עתה. נכמרו רחמיה עלינו ולא תדע מנוחה עד אשר נאכל מטוב ביתה. וכן פירנסה אותנו חינם במשך שלושה שבועות. אשתי נתנה לה אחת משמלותיה — שמחה עליה מאוד וקיבלה.

בינתים מצאתי לי דירה אצל אשה אחת שנשלחה גם כן מפנים רוסיה והיא ידעה את נפש הנודד. היו לה שני חדרים ולה היו שלושה ילדים — מסרה לנו את החדר היותר קטן — ולקחה בעד כל נפש 15 רו״כ לחדש — בעדי, בעד אשתי וכלתי, בס״ה 45 רו״כ לחודש. רציתי לעבוד, אך ראש הכפר הקולחוזניק אמר שיכול לקבלני לרעות פרות וחזירים, ולמה להם שען. החלטתי לנסוע אל המחוז — אל וולודא־רובקה — כפר גדול של עשרת אלפים איש. התייצבתי לפני יו״ר המחוז והרציתי לפניו את טענותי, כי רוצה אני לעבוד בתורת שען. פרות איני יכול לרעות, אבל לתקן שעונים הנני מומחה. — מה אעשה לך? שאלני — שלחני למוסקבה — עניתי לו ובחובי ידעתי כי זה לא ייתכן. הוא חייך ואמר, כי הנהו אדם קטן ואינו יכול להרשות דבר כזה, הוא יכול להרשות לי להתיישב בקולחוז שלו בוולודארובקה. טוב, אמרתי, הנני מסכים. אז שלחני אל השען שבכפר לשאול אם הוא מרשה לי להתיישב בכפר, אם לא אקפח את פרנסתו. הוא הסכים והודיע ליו״ר שאפשר לקבלני אל הקולחוז. אחר כך בקשתי ממנו שיתן לי פתק אל הקולחוז של ביזבוז׳ניק שהנהו מרשה לי לעבור. קבלתי את הפתק ונסעתי להעביר את אשתי, כלתי וחפצי. הקולחוזניק לא האמין שקבלתי רשות. רק לאחר שהתקשר טלפונית ובקראו את הפתק, הסכים להעמיד לרשותי מכונית משא.

העבירוני לוולודארובקה והביאוני עד המסעדה „תיה". יצאתי לחפש דירה ומצאתי חדר אחד יפה מרוהט, קרשי הרצפה משוחים בשׂשר. גרתי שם שלושה חדשים, עבדתי והשתכרתי. אחר כך קבלתי דירה לבדי ועל ידה גינה. כלתי עיבדה את הגינה והיה לנו תפוחי־אדמה לכל השנה, סלק וגזר. פעם חליתי. הרופא היהודי, דר. נונקין, אמר שרק פניצילין יוכל להצילני. ובתי קיבלה 12 טבלאות פניצילין מהג.ז.ק. — דבר בלתי רגיל בסיביריה, בימי מלחמה, כשהפניצילין בכלל לא היה כ״כ מצוי עדיין.

נודע לי, כי לומזאים אחדים נמצאים במרחק 40 ק״מ ממני בכפר קוזאקוב — הם היו: אשת אורלובסקי, בתו, פפר, קיילר ואשת גייסט. כתבתי להם שיבואו אלי אל המחוז שלי. בטרם שהחליטו לעבר אלי שלחו אחדות מהן לסייר את המקום. כשבאו אלי וראו, כי הנני יושב על יד שולחן ועובד והזמנתי אותן לארוחת הצהרים — התחילו לבכות ואמרו כי הן יושבות כל העת על הרצפה. הן החליטו לעבור אל כפרי. הגב׳ פפר התישבה אצלי והנשארות שכרו להן דירה. לפרנסתן היו מוכרות בכל פעם לבנים או שמלות. לאחר איזה זמן היו מקבלות חבילות מהג׳וינט.
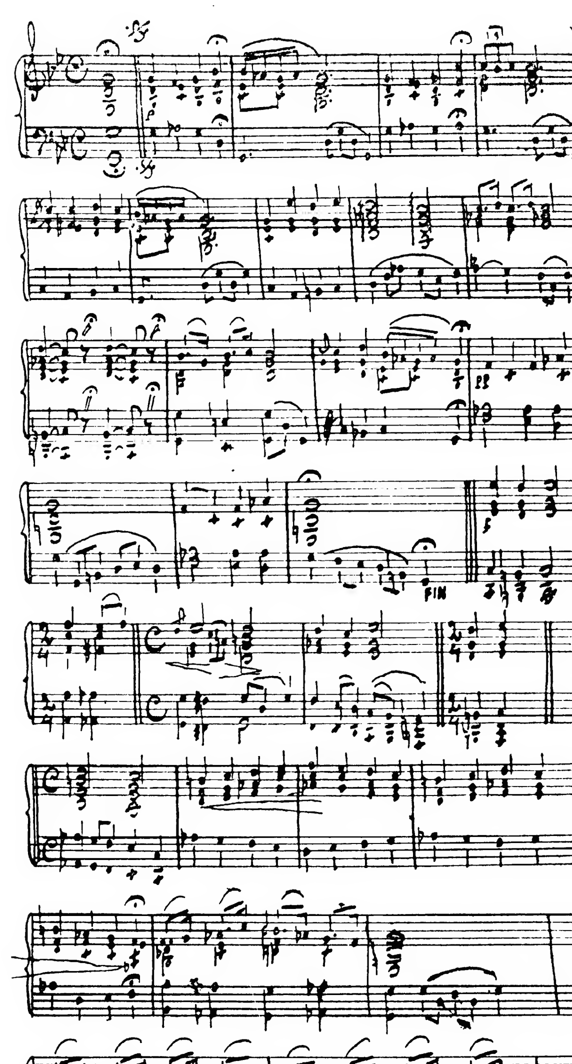
אורלובסקי בעצמו היה כמה חדשים מנותק ממשפחתו. הוא נשלח למקום אחר. שם סבל מחסור נורא והיה לבוש קרעים. לומזאי אחד פגש אותו בעמדו בתור על יד אחת התחנות של מסילת הברזל לקבל מנת לחם זעומה. פניו היו שחורים וקודרים, מקומטים וצנומים, בקושי הכיר אותו. הוא ריחם עליו, נתן לו סכום כסף, מעט מזון והיה שולח לו מזמן לזמן חבילות. לאחר זמן נצטרף למשפחתו והיינו יחד במקום אחד עד שנגמרה המלחמה והורשה לנו לשוב לפולניה.

לשוב ללומזה עירנו אי אפשר היה לי. העיר שוממה וחרבה ואין שם אפילו דריסת רגל ליהודי ואין איש רוצה להסתכן ולבוא שמה. לומזה וסביבתה ידועה מתמיד כמושב בריונים פולנים ששנאתם ליהודים עוברת כל גבול.

התיישבתי בלודז׳ ומשם עליתי ארצה.

(רשם ישראל לוינסקי)

מנגינת-אבל על מות „לומזה"

מאת הקומפוזיטור חיים וולובסקי, לומזה-ארגנטינה

יעקב טוביאש

על קבר לומזה

בשנת 1947

לפני צאתי מפולין החלטתי לבקר את חרבות לומזה. היתכן? לעזוב לנצח את פולין ובלומזה לא להיות? והדרך מסוכנת, רוצחים ושונאי ישראל עודם אורבים בדרכים. ודיברו על לבי הקרובים: אל תסע ללומזה ואל תסכן את חייך. ומשהחלטתי לנסוע, ויהי מה, נלווה אלי מי שהיה תלמידי, הפארטיזאן משה סטופניק מזאמברוב, הצטייד בכמה רימוני יד בכיסיו וישבנו יחד במכונית פתוחה מוכנים לדרך. ועוד פעם שאלני תלמידי: אולי לא לנסוע? רק אתמול היו מאורעות בדרך העולה ללומזה. וכשעניתי בהחלט: נסוע אסע — רמז לנהג והמכונית זזה ממקומה. כאן, לחש לי תלמידי באמצע הדרך, המקום המוכן לפורענויות, שודדים מסתתרים ביערות, ואם ישחק לנו המזל, נעבור כאן בשלום. עברנו בשלום והתקרבנו לצ׳ירווני־בור. עוד מעט ובית הקברות של לומזה מזדקר נגד עיניך. מאות עינים מציצות אליך מכאן. עינים מוכרות, ידועות לך שלווית אותן בשעתן למקום מנוחתן האחרון.

והנה הגענו ללומזה. מי זה אמר לו, לנהג, שיעצור ברחוב דבורנה, על יד בניין הגימנסיה של ד״ר גולדלוסט? מניין ידעה המכונית לעמוד דווקא במקום שמשם יצאתי כמעט, עם בוא השואה, ונפרדתי מעל תלמידי — בני טיפוחי לנצח? ונשאר עומד הבית הזה, בית היוצר לנשמת הנוער היהודי בלומזה, אשר נתן הרבה ללומזה היהודית ואשר שרידי תלמידיו־חכמיו מפוזרים בכל העולם. אני עולה במדרגות ונכנס למסדרון. קשה לעלות: המדרגות רעועות וערמות שברי לבינים, חול וטיח עליהן — הנאצים השתדלו להשמיד הכול לפני צאתם מכאן. בקושי נכנס אני לחצר — חצר ירוקה, מגודלת עשב גבוה. זה מזמן שרגל אנוש לא דרכה כאן. ומסתכל אני בחלונות שמשם הצצתי אי־פעם, מחלק אני אותן לפי המחלקות של שנות הלימודים 40/39, 41/40: הנה מחלקה ו׳, מחלקה ז׳; הנה מתגלה לפני דמותו של אבשלום אסתרזון, שקוע בניתוח נושא ספרותי; והנה קול בתי בוקע אלי: אבא!

איני יכול יותר לעמוד כאן. ורגלי נשאו אותי לשוק הישן: הזאת לומזה? מכל השוק נשארו רק שלושה בתים: המאגיסטראט — חצי חרב, בית ר׳ יעקב־יהושע רוזנטאל והבית שבו גר שנים רבות הד״ר פלטין. מרחוב דלוגא נשארו מצד שמאל שלושה בתים, מבית מרקחת לינאֱוויץ׳ עד הבית שבו היתה חנותו של זלמן הפנר. מצד ימין — נשאר רק ביתו הגדול של קשונזקיביץ׳ וחסל! מרחוב רזונדובה נשארו רק שלושה בתים. אין זכר לשוק החדש, לרחובות פארנא, יאטקובה ואחרים. ברחוב קרוטקה נשארו רק בית האלמנה מאַרקוביץ׳ והבניין הישן של מכבי־האֵש. מכל רחוב סנאטורסקה נשאר רק בניין השגחת יתומים והבית הקרוב לו, ביתו של נתן פיאנקו. אֵין יותר בית המדרש הישן, ה„תלמוד־תורה", „הכנסת אורחים", הישיבה וכו׳. נשאר רק למטה בית גולומבק הטייח. אין זכר יותר לרחובות ז׳ידובסקה, ווז׳יבודזקה, ז׳יאלאזנה, שקולנה, חלק מריבאַקי, רחוב זאַמברובסקי, השוק הזאַמברובי, החלק הארי של דבורנה. בנייני הבאנקים נשארו. מכל בנייני הקהילה נשאר רק בית היתומים בסינאטורסקה ומושב הזקנים ברחוב פיינקנאַ.

נמשך לבי ליערות גלצ׳ין, להשתטח על המקום בו עונו עד מוות כשלושת אלפים וחמש־מאות אחים ואחיות, נערפו מאות ילדים וילדות. ולא כל כך קל עלה לי הדבר. שום רגל יהודי חי לא דרכה עדיין במקום הזה — מאז הפך גיא־תופת לנו. גם אחרי צאת הנאצים היה המקום מסוכן בגלל כנופיות השודדים המסתובבים שם, עד שגם פולנים־נוצרים מפחדים כאן להיראות. אולם איכה אוכל לעזוב את לומזה ולא לראות מקום נורא וקדוש זה? פניתי למיליציה שבלומזה והיא נתנה לי מכונית ופלוגת חיילים שומרים לראשי. נתלווה עלי גם סגן ראש העיריה, ה׳ פארשוטא, אדם חביב. התנצל לפני שעד היום לא ביקרו במקום מטעם העיריה. אך התחלנו זזים, בחצר, והמכונית עומדת: בנזין אָין. הוצאתי אלף זלוטי לקנות בנזין ואנו יוצאים לדרך. כעשרים דקה אָרכה הדרך, המכוסה ביצות. מחפשים אנו את מקום העקידה — ואינה נראית. לעזרתנו בא זקן הכפר (סולטיס) וסוף־סוף מצאנו: צלב גדול מעץ ליבנה ועל ידו 4 בורות רחבים וגדולים: כאן השמש זרחה והציפרים נתנו קולם ובני לומזה היקרים עונו כאן עד מות. כאן רקד המורה הוראה הישיש יחד עם בני קהילתו את ריקודם האחרון — אבל לא בספרי תורה ביד, אלא לאור מדורת האֵש השורפת ומלחכת את קלפי ספרי התורה, לצחוק הנאצים ההוללים,

אנשי הס.ס. הלומי היין. כאן עמדו שול־חנות ערוכים בכל טוב להיטיב לבם של אנשי ס.ס., לאחר עבודתם הקשה — מהשוק הירוק ועד הנה, לאחר ביצוע תאוותם הסאדיסטית. וכאן התערבו קו־לות השיכורים השותים „לחיים" עם קולות הנואשים והלקוחים למות, עם האנקות שבקעו מן הארץ, מהקבורים חיים. הבורות עומדים פתוחים למחצה, מגודלים עשב. וקשה להציץ אליהם, שמא אפגש עם אלפי העינים של הקדו־שים והטהורים שתשאלנה „מדוע?" על שום מה עוללו לנו ככה?

שלושה שבועות לפני נסיגתם פתחו הנאצים את ארבעת קברי האחים, הוציאו משם את השלדים והעצמות ושרפום — להאביד כל זכר מהמקום הזה. את האפר זרו ופיזרו בכל הסביבה. ועוד ספוגה האדמה אֶפר זה. מילאתי לי עתון באדמת אפר זו. נקלעה לידי עצם־קיבורת של ילד, חרוכה מצד אחד, מיובשת וקודרת משמש ומצד שני — במקום השבר צצים עשבים, ניזונים כנראה משרידי המוח שבעצמות. השפתים לוחשות־רוחשות האגרופים מתכווצים: התינתן פעם תשובה לשאלה כאובה זו? היבואו נקם ושילומים על מעשים אלה?

ומשתרבבות נגד עיני שתי ידים גרו־מות ורזות. הידים ידי יודל קאמינסקי הסנדלר, איש „עמך" חביב וישר, דוקרני במבט עיניו ושואלני בקולו הצרוד למח־צה: הראשון באת אלינו, אדון טוביאש תמיד היית מדבר אלינו, מטיף לנו, והיום נאלמת?

ואני מרגיש חנק בגרוני, הדמעה נתקרשה בעין, ופתאום התפרץ מפי קול בכי, קול קורא „יתגדל ויתקדש שמיה רבא"! ליד הצלב המוזקר לעיני, ליד הבורות הפתוחים אשר כל כך הרבה פנים ידועות ומוכרות מציצות אלי ממע־מקים — מה אומר ומה אדבר, אם לא תפילת „אל מלא רחמים" לנשמתם, לזכרם? — — —

והנה חזרתי העירה ורגלי עומדות על־יד בית היתומים. מנשק אני את הדלתות, כל כך הן יקרות לי וקרובות ללבי. נכ־נסתי למסדרון, פותח את דלת חדר האו־כל. עוד מעט, נדמה לי, אפגש עם מבטי הילדים החביבים שטיפחתים וגידלתים לתורה ולמעשים טובים, הנה מרים, הנה רייז'לה ויענק'לה! הלא כאן חגגנו לא מזמן את יובל המאה, להופעת עתון היל־דים מספר 100 „אונזער ווינקל" (פינתנו). אולם — — — חדר האוכל הפך בית־חרושת לנקניקי חזיר, קותלי חזיר על לונקיות תלויים על הקירות. בבית המד־רש־מעט, שם היה הגבאי והמסור ליתו־מים, ר' שמולקה בלאַשקה עובר לפני התיבה בשירת „תתקבל" של חג והיה מרנין את כולם — תלויה עכשיו האי־קונה של מריה הקדושה — משפחה פולנית קנתה כאן שביתה. חדרי השינה מחולקים לדירות, והם מאוכלסים. קשה לי להישאר כאן. עקרתי מן המסדרון חרסינה אדומה קטנטונת ומקיר המזרח, שם היה קודם ארון הקודש — חצי לבינה למזכרת. בין חרבות בית החולים חיטטתי ומצאתי לשון של שעוונית, שריד מה־שטיח שעליו היו דורכים חולי עירנו, באי הבית הזה. בחורבה של התלמוד־תורה: מהבנין היפה, מקום התורה וה־חינוך לבני העניים, עיי חרבות נשארו.

ובוכה הלב על שאינך מוצא בדרכך אף יהודי אחד בכל לומזה, אף יהודי אחד! — בבית החיים תמצאם, אומר לי לבי, שם תרגיש שהנך בלומזה. בבית הקברות נשאר כמעט הכול כמו מקודם. אמנם כמה מצבות נפלו ונתרסקו, אהלי־הם של ר' לייזר־שמחה, ר' מלכיאל וישראל יפה אינם, אולם הקברים נשארו שלמים. בזמן האחרון החלו — הוגד לי — האיכרים, שכני הסביבה לסחוב אבני־גיר משם, כלומר, מצבות, למשחזות ולבניין. במצבות של אבן רגילה — אינם נוגעים.

אילו שעות טיילתי בין שבילי המצבות, ברחובות לומזה היהודית של היום, כי לומזה אחרת לנו לא נשארה.

ויותר לא תקום, לעולם, לומזה יהו־דית, לא תקום עוד.

פאריז 1947.

עוללות

השוטר היהודי פאניץ'

כשהוציאו את יהודי לומזה אל השוק הירוק, על יד בית הקברות הישן ומחברי ה„יודנראט" הסתובבו על ידם לראות שאל ייעדר איש, התפרץ בין השורות השוטר היהודי פאַניץ' וקרא: „יידן אנטלויפט!" (יהודים הימלטו על נפשכם). אך איש מאנשי הס.ס. הרגיש בו והרגו על המקום.

מקדשי השם

יצחק טאבוליצקי ויעקב גלצ'ינסקי המשיכו במסורת הפרנסים הנאמנים של קהילות הקודש, במסרם את נפשם על קידוש השם. הם בחרו למות מאשר למ־סור לאויב את אחיהם. לא כל פרנס ולא כל חבר ל„יודנראט" היה מסוגל לזה. הי"ד.

נאום נחומקה

כשהוצא נחומ'קה פיטרושקה המשוגע להורג, קרא בקול לאנשי הס.ס.: אותי אתם מובילים לגרדום, אותי אשר כל ימי התנגדתי לשחיטת עופות, אפילו להריגת זבוב, לשפוך דם אפילו של בקר ועוף? אותי לא תהרגו, אחיה גם אפילו אם תמיתוני. הגדוד ה־33 עוד שוב ישוב!... (היה מעריץ כידוע את הגדוד ה־33 בגלל תזמרתו שחיבב).

הדגל הלאומי

כשמת הד"ר שמעון גולדלוסט במחנה זאמברוב, ערכו לו לוויה יפה. בדרך לבית הקברות, בוויליה זאַמברובסקה, מצאו חתיכת בד תכלת לבן. קשרוה למ־קל ונשאוה בראש הלוויה — כדין לוויה לאומית. בדגל זה כיסו את גופו וטמנוהו בקבר האחים, בתוך שאר קרבנות הטי־פוס שפרץ במחנה.

„איך וויל אהיים"

מעשה בנערה שנתנה את קולה בשיר. באחד מלילי השבתות במחנה זאַמבּרוב. בקולה הצלול והערב שרה „איך וויל אהיים", תחילה בלחש ואחר־כך בקול, ועשה לו השיר כנפים בציבור וכולם הח־לו לשיר אחריה „איך וויל אהיים" (אני רוצה הביתה), ורבים לא עצרו עוד כוח ופרצו בילדה, יללת ארבעה־עשר אלפים חדלי ישע וחדלי־אונים. והקול נשמע בבית הס.ס. וחשבו שמרידה פרצה כאן ושירי מרד מושרים בבלוקים, ומיהרו לקלוע במכונות יריה דרך החלונות והשתיקו את הקהל.

„צלב העץ"
הציון שהעמידו בני כפר גלצ׳ין הנוצרים, על יד ארבעת הבורות במקום שם נשרפו ונקברו חיים כחמשת אלפים יהודים מלומזה וסביבתה.

אברהם יצחק קיימן

על קבר לומזה

בשנת 1951

מאז שוחררה לומזה מעול הנאצים, ספטמבר 1944, כמעט שלא דרכה רגל יהודי יותר על אדמתה. תחילה באו אילו יהודים לחסל על רגל אחת את שרידי רכושם, לגבות פקדונות וכיו"ב, אולם משנת 1948 — לא בא יותר אף אחד.

זמן רב נלחמתי בנפשי: לצאת מוורשה ללומזה לראותה בלי אחי היהודים, או לא? ובאחד הימים, יום חורף יפה, ב־21 בפברואר 1951, שמתי פעמי ללומזה, ברכבת היוצאת מהתחנה הווילנאית בפראגה, בשעה 7.50 בבוקר. הרכבת זחלה, עמדה על כל תחנה שהיו ידועות לי מלפני המלחמה: זילונקה, זאגושצ׳ינץ, טלושצ׳ה, שווניצה, מאַלקין, אוסטרוב־מאַזובייצק, יילונקי, גוטשין, אוסטרולנקו, קורפייה, זשיזשניבה, שניאדובה, — בואך לומזה. כל התחנות הללו התרוקנו מיהודיהן. על יד תחנת מאַלקין נמצא המקום הנורא טרבלינקה, שם נספו כמה מיליונים מאחינו. בשלוש אחרי הצהרים הגיעה הרכבת ללומזה. מסביב בוץ ושלג. תחנת הרכבת — צריף עץ דל (התחנה הקודמות נחרבה). לקחתי לי מרכבה וביקשתי להסיעני אל מרכז העיר, עד השוק הישן. ובשוק הישן — רק בתים בודדים נשארו עומדים מאותם הימים ובהם המאגיסטראט, בניין העירייה וביתנו, בית מס׳ 1. הוקמו על חורבות הבתים אילו בניינים חדשים, צריפים, וכל זה כל כך מוזר ומכאיב לעיני. במרכז המסחרי, ה„האַלות" — אין זכר לתגרים, כי שם נקבעה כעת תחנת האוטובוסים. בשאר הסימטאות — שואה וחורבן. אי־פה, אי־שם, נשארו אילו בתים והוקמו מחדש כמה בניינים. הרחוב הארוך סבל הרבה וניזוק כמעט כולו; הרחובות דבורנה, פולנה, סנאטורסקה, גלצ׳ינסקה — סבלו פחות ואפשר לזהותם, אף כי הם נושאים עכשיו שמות חדשים, ברוח המדיניות החדשה. במקום בית הכנסת הגדול, בקרן הרחובות גלצ׳ינסקה וסנאטורסקה — נשאר תל־אבנים. ברחוב סנאטורסקה: בית החולים, בית היתומים, בית התלמוד־תורה והישיבה — עומדים, אם כי חורבות. שעמום ברחובות העיר: מעט עוברים ושבים — עזים, תרנגולות, חתולים וכלבים בהם יהלכו. עם אבדן היהודים, פנה זיווה של העיר ונשארה בלי רוח ונשמה.

ביקרתי את שני גני העיר. הכרתי שם אילו עצים, עצים מהימים הטובים. גדרותיהם נעלמו. ובינתיים מתקרב הלילה, ליל חורף. התחלתי לתור לי מקום לינה. במרכז העיר אין בית מלון ונודע לי שעל יד תחנת הרכבת ישנם 2־3 בתי מלון. פניתי לתחנה ברגל. עברתי את בתי התפילה הקתוליים שנשארו שלמים, את ככר הטקסים, בנייני בתי־הספר העממיים, את בית־הספר הגבוה למדידה וליעור ואת הגן הסמוך לו. פגשתי בדרך קבוצת נערות פולניות מיידוואַבנו שבאו כאן לקורס מדיני־מקצועי, וגם הן הלכו אל תחנת הרכבת. הן ספרו לי לתומן שמאז אין יהודים ביידוואַבנו — אין שם חיי עיר. בכל שממה ואפס מעשה. חשמל אין. אולם — אמרה לי אחת — כשהיו יהודים שם, הרי היה הטוחן היהודי לב, מאיר את העיר בחשמל. פרנסה אין והן מוכרחות להרחיק נדוד וללמוד — כדי למצוא איזו מחייה.

נכנסתי למלון יוזף־דומברובסקי — ממול התחנה. בנו, פעם שחקן בכדור־רגל במועדון הספורט הלומזאי (ל.ק.ס.) הכירני וכל הערב ישבנו ושוחחנו, והוא מסר לי אילו פרטים על מה שקרה לנו. מאז שוחררה לומזה מידי הנאצים ביקרוה: בת שמיאביץ׳ הצעירה, בת רוזנטאל, שחזרה ומצאה כאן את בתה הקטנה שהפקידה פעם בידי ראש העיריה יאניצקי, מ. אורלובסקי (האב), האחים גולומבק — שאספו כאן קצת רכוש שלהם ושל אחרים, פאניץ׳, אשת ביאלי, וואַרשאַווצ׳יק, אסתר פשפשוביץ׳. בסביבות לומזה גרים גם משומדים אחדים, שניצלו בימי השואה: הסנדלר פריימאן מגלצ׳ין — גר ברחוב פולנה, אשת ז׳ילינסקי מפיונטניצה, אשת הסנדלר הפולני מודזליבסקי, אשת הרופא צ׳ארניצקי, משפחת צ׳ארניצקי עזבה את לומזה משנת 1948.

למחרת, ב־23 בפברואר, שמתי פעמי לבית הקברות. היה יום שלג. הדרך היתה מלאה עגלות איכרים שהובילו תבואה אל הטחנות הקואופרטיביות של הממשלה (לפנים: טחנות ביטנר וציבולסקי, טחנת „גאריב" נשרפה).

בית הקברות לא ניזוק. מהגדר האדומה הוצאו לבינים רבות. כמה מצבות מצאתי הפוכות ומכוסות שלג. מצבות רבות נשארו שלימות, על עמדן, כמו: אהרן־הרש נומברג (נפטר בשנת 1934), רבקה רייזה פוחאַלסקה, צ׳ירנה אֶטקוביץ, פייגה אלטשולד, דבורה פרידמן, מרדכי צבי קוויאַטק, אברהם־יעקב שמעונוביץ׳, יוסף כ"ץ (נכה מלחמה, נולד 1898, מת 1935), אברהם בוברובסקי (כ"ד שבט תרצ"ז), מאיר בז׳וזה, יעקב קרבובסקי (1937.4.1) פאייהצינה (או דינה?) פיאַנקביץ׳ מאוסטרו־

לנקה, שמעון ווירז׳בוביץ׳, ישראל-יצחק ב״ר דוד פינקלשטיין וזלמן הפנר (33.1.1). מצבות רבות עומדות, אולם הכתובות נמחקו מרוב ימים. אולם רבות־רבות נה־פכו או נעקרו ואינן.

פולניה אחת שפגשתי לתמהוני בין הק־ברים — אשת השוטר יאַדלובסקי — סיפרה לי, ששלוש משפחות נוצריות גרות כאן, בבית הטהרה, בבית יודקה הקברן ובבית השומר הפולני זייקובסקי. הנאצים, מסרו לי, גנבו כמה מצבות יקרות ערך, כמו מצבת הגב׳ ביאלה, אולם בדרך כלל נשאר המקום עד שנת 1945. כל החורבן כאן — אמרה — עשו כנופיות פולנים שגנבו לבינים לבניין, מצבות לבניין ולמדרכות, שלחו שם בהמות למרעה ועשו הכול כדי לטשטש גם זכר זה מן העיר היהודית. תחילה שרתו במשטרת הביטחון שני יהודים, אליאַש וסטופניק (כנראה לא מבני העיר) והם שמרו שלא לחלל את הקברות. משעזבו את העיר — נעשה הכל הפקר. היא הראתה לי את קברו של הדר. יוסף הפנר, על יד קבר אביו (מצבה כמובן אין עליו) וסיפרה לי על מותו הטראגי. סמוך לגירוש היהודים. לפי דבריה קברו־הו הנאצים.

בימי שלטון הנאצים שימש בית הקב־רות היהודי גם מקום קבורה של פארטי־זאנים ומתמרדים פולנים שנפלו בידי הגרמנים. הגרמנים רצו בזה להשפיל את ערכם וכבודם, גם לאחר מותם, וקברום על יד היהודים, „נחותי הדרגה"...

לא רחוק מבית יודקה הקברן העמידו מטעם מיניסטריון התרבות והאמנות צלב גדול לזכר גבורים פולנים אלה עם כתובת:

„המקום קדוש לדמם המעונה של הפו־לנים, שנלחמו לחירות".

נקווה שגם לשריד היקר שלנו, בית־הקברות היהודי, ידאגו בעוד מועד השל־טונות של העיר או הממשלה, ולא יתנוהו למשיסה.

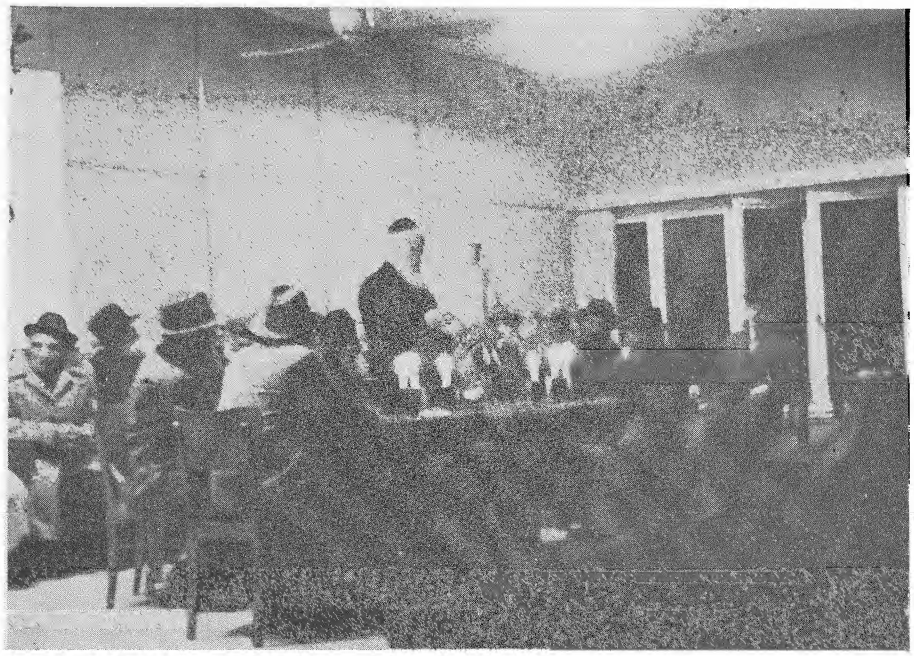

אפר קדושי לומזה מבורות גלצ׳ין בדרכו האחרונה, בתל־אביב.
האפר נטמן בכבוד וברטט בבית הקברות „נחלת־יצחק", ביום י״ב בשבט תש״י (1950), יום הזיכרון לקדושי לומזה באלפיהם, שנשרפו בתאי הגאז באושוויינצ׳ים — הי״ד.

הספד לאפר קדושי לומזה
אור ליום י״ב בשבט תש״י, ב„בית החלוצות" בתל־אביב. מימין שקיק האפר בארון מכוסה טלית. על הבמה הועלו ששה נרות־נשמה לזכר ששת מיליוני היהודים שאבדו בחרב הנאצים וגרוריהם, ונר נשמה לזכר קדו־שי לומזה. מספיד ר׳ ישראל לוינסקי, יושב־ראש עולי לומזה בישראל. על ידו החזן והרב ר׳ ציצוביץ׳

יזכור...
מרן הרב ר׳ יצחק אייזיק ב״ר יואל הלוי הרצוג, ראש הרבנים לישראל, יליד לומזה — באספת „יזכור" לקדושי לומזה, בתל־אביב, אור לי״ב בשבט, תשי״א (1951).

י ז כ ו ר

אנשי לומזה אשר בארץ עשו ביניהם: בכל שנה ושנה להתכנס ביום הזיכרון לחללי העיר, ביום שבו נשרפו, לפי הע־רך, בכבשני אושוויינצ׳ים ונחנקו בתאי הגאזים שלהם — שרידי החרב ופליטי הרעב, אשר הועברו לשם ממחנה הריכוז בזאמברוב.

בשנת 1949, שנה אחת למדינת ישראל, הגיע לארץ להשתקע, ר׳ יעקב טוביאש ואתו שקיק־אֵפר שגרף ואסף מהבורות ביערי גלצ׳ין, שם נערמו, נקברו חיים ונשרפו כארבעת אלפים אחים ואחיות.

המקום ההוא עודו שמם וגלמוד, קללת עולם רובצת עליו ורק צלב־עץ, מעצי הליבנה שבסביבה, מציין: פה נטמנו קדושים וטהורים, פה עונו עד מוות צדי־קים ותמימים, פה התעללו בנשמתם וב־גופם, בחייהם, טמאי אדם, אנשי התרבות הטבטונית, וגם במותם לא נתנו להם מנוח — כי בהרגישם, הטבטונים, שקץ שלטונם בא, מיהרו להוציא את עצמות הקדושים מקברם, קבר האחים, ולשרפן, שלא להשאיר לוועדות החקירה ולרודפי הצדק והאמת זכר ושריד למעשיהם.

ועדות חקירה לא באו לשם עד היום. רודפי הצדק והאמת טרם באו לעולם.

רק בלבות בני העיר, במצפון הקרובים השכולים והמיותמים, קבוע אותו מקום לנצח.

אותו שקיק האֵפר של אחינו ואחיותינו האלמונים נספד כהלכה באספת בני העיר, אור ליום הזכרון לשואה. הורדו דמעות ופלטו אנחות וגם קומצו אגרופים וקללו שפתים. נשמעו „קדיש" ו„אֵל מלא רחמים" ובקעו שבועות נקם ושילם.

שקיק האֵפר הוכנס למחרת לבית הכ־נסת „יבנה". רבי ישראל לוינסקי, מזקני העיר, הספיד במקום הקדוש את חללי בת עירנו. נשמעו שוב „אֵל מלא רחמים" ו„קדיש" ושוב עמדו דמעות בעינים וצ־ער ויגון, שכול ואלמון חינקו את הגרון והכבידו על הלב.

משם שמה פעמיה לוויית האֵפר לבית הקברות שבנחלת יצחק — להשיב את האֵפר לאדמה, למנוחת עולם.

תמה פרשת לומזה, קהילת הקודש – ארץ, אל תכסי דמה!

אכסניה של תורה ותרבות

יום טוב לוינסקי

ד ו ר ד ו ר ו ר ב נ י ו

רבה הראשון של לומזה ר׳ שלמה זלמן ב״ר אהרון
(ר׳ זלמל׳ה חסיד)

קהילת לומזה נוסדה בשנת תקע״ב (1812) בערך, בימי חירום, עת צבאות נאפוליון פלשו לאדמת פולין ורוסיה. תחילתה קהילה קטנה שכל ענייני הקהל ושאלות הדת נחתכו על פי דיין. כל דבר קשה, כל שאלה חמורה הגישו לרב הקהילה העתיקה, הסמוכה ללומזה, היא שניאַדובה. בשניאַדובה מלך אז ר׳ זאב־וולף, בן הרב מאוסטרובצה.

עוד בשנת תקע״ז (1817) לא היה בלומזה ראב״ד, כאשר אפשר להיווכח מ„שאלה ותשובה" אחת בספר „אגודת אזוב", חלק אבן העזר, לר׳ משה־זאב, ראב״ד דטיקטין וביאַליסטוק:

איש לומזה, ישראל ב״ר אהרון הפליג בספינה לאמשטרדם, בשנת תקע״ז. חלה בדרך ומת בספינה, בים הבאלטי. לפי בקשת הנוסע שמואל־ראובן מקורלאנד — הצפין רב החובל את הגוויה ג׳ ימים בירכתי הספינה. ביום הרביעי היו מוכרחים להוריד את הגוויה המימה. שמואל־ראובן הנ״ל עטף את המת בתכריכים, קשרו אל קרש והשליכו הימה. כשעגנה הספינה בפראנקפורט ע״נ אודר, העיד שמואל־ראובן בפני בית־הדין על המקרה הזה. לאחר איזה זמן החל הרב משניאַדובה הנ״ל לטפל ב„תקנת עגונות" ושלח שליח בית־דין מיוחד לפראנקפורט ע״נ אודר לחקור ולדרוש כיצד היה הדבר. ובשוב השליח התיר הרב משניאדובה לאלמנתו של ישראל ב״ר אהרון היושבת בלומזה להיות לאיש אחר.

בשנת 1818, בערך, עבר ר׳ עקיבא אייגר, ראב״ד דפוזנה, את לומזה, בדרכו לוורשה, לנשואי בנו. בני לומזה כבדוהו כבוד גדול ועשו לו אכסניה. בעלי הבתים דלומזה ביקשו ממנו שימליץ לפניהם על רב הגון למען העדה שיוכל לצאת ולבוא לפניה. ר׳ עקיבא הציע את אחד מתלמידיו, הלמדן והעניו ר׳ שלמה זלמן ב״ר אהרון המכונה ר׳ זלמל׳ה פרומאַק, כלומר חסיד. משנתמנה ר׳ שלמה־זלמן רב בלומזה ישב כל הימים על התורה ועל העבודה, ודאג גם לנטוע בקרב בני העיר יראת שמים ואהבת תורה. על חסידותו ופרישותו מדרך־ארץ התהלכו בפי זקני העיר כמה שמועות. בימיו התרחב הישוב היהודי והותרה הישיבה גם מעֵבר לשכונת הנהר ריבאַקי. הקימו בעיר כמה בתי כנסת, מוסדות תורה וצדקה ומספר היהודים גדל פי כמה. אין אתנו פרטים על יתר מעשיו של ר׳ שלמה־זלמן.

הוא נפטר בשם־טוב ביום ט״ו במרחשוון, שנת ת״ר (1840). על קברו העמידו „אוהל" וזה היה האהל הראשון בבית הקברות של הקהילה, הוא בית הקברות הישן.

על מצבתו חרתו:
לזכר עולם יהיה צדיק
הרב מורנו ורבנו
ה׳ המ״ו ר׳ שלמה זלמן
ב״ר אהרן ז״ל, שבק לו חיים
ביום ט״ו מרחשוון, שנת
ותרב חכמת שלמה, לפ״ק
ת.נ.צ.ב.ה.

שנים רבות, במשך מאה שנה בערך, היו עולים בני העיר להשתטח על קברו בחודש הרחמים, בתשעה־באב ובכל עת צרה ר״ל. ב„אהלו" נמצאו תמיד תלי פתקאות של קשי־יום שבקשוהו להיות מליץ־יושר על בני עדתו ולחלצם מצרה. בימי השואה הנאצית שימש בית הקברות בכלל ושורת ה„אהלים" בפרט מקום מחבוא ומסתור ליהודים נרדפים, עד אשר בא היום המר ובית הקברות נחרב יחד עם העיר. וראה זה פלא: „אהלו" של ר׳ זלמלה נהרס אולם מצבתו היחידה נשארה ניצבת כעד־ראייה לכל מה שקרה כאן כאבן מבית־החיים תזעק ותרעיש עולמות: ונקיתי דמם לא נקיתי...

הרב בנימין דיסקין

אחרי ר׳ שלמה זלמן חסיד, מלך בלומזה ר׳ בנימין דיסקין. ר׳ בנימין נולד בסלונים בשנת תקנ״ח (1798). אביו ר׳ לייב חסיד אהב את בנו יחידו זה ומסר את כל זמנו ללמדו תורה. כשהתקרב בנימין לגיל שלוש־עשרה קרא לו אביו ואמר: בני יחידי אתה, ורוצה אני לעלות לארץ־ישראל לחיות היי צער ולעסוק בתורה. וכדי שלא תשאר בודד ומיותם — אקח לך אשה בת טובים ואביה יפרנסכם בכבוד ותוכל גם אתה ללמוד תורה לשמה.

ובאותו יום שנכנס בנימין למצוות — נשא אשה ואביו יצא מסלונים לדרכו, לארץ ישראל. ר׳ לייב השתקע בצפת ושקד על ספרי קבלה. האריז״ל היה לו עמוד אֵש בדרכו. מספרים שבדרכו לארץ־ישראל באנית מפרש, לא נמצאה שם אלא גמרא אחת והיה שם אתו ר׳ דוד שלמה, בעל „לבושי שרד". מה עשה: פרס את הגמרא לשתים וכל אחד ישב ולמד לחוד. כאשר גמרו את חלקם התחלפו שוב.

ר׳ לייב לא האריך ימים בארץ ישראל, ונפטר בצפת בן שלושים ושש שנה בשנת תקע״ג (1813) (ראה מילואים

מצבת ר׳ זלמל׳ה חסיד

הרב הראשון של לומזה נשרדה בבית הקברות הישן שנחרב. מימינה שריד האוהל של הרב ר׳ בנימין דיסקין ועל ידו יושב ה׳ יעקב טוביאש, יבדל לחיים, בעת ביקורו בלומזה לאחר השואה.

לתולדות חכמי ירושלים, כרך ג׳, 77). מהרה יצא לו לר׳ בנימין שם של עילוי ובעל מידות תרומיות ועודו צעיר נתמנה רב בהורודנה, בשכונה שמעבר לנהר. שם נולד לו בנו בכורו ר׳ יהושע יהודה לייב (י׳ כסלו תקע״ט — 1818). מהורודנה עבר לשמש ברבנות בוולקוביסקי, וחזר אחר־כך להורודנה והיה ראש אב בית דין. משם לוקח אחר כבוד ללומזה, ובעיר זו כהן פאֵר עד יום מותו. מספרים עליו כשהיה רב בהורודנה התהלך עם בעלי הבתים כאַח ורע, כי היו כולם יודעי תורה. משנתמנה ר׳ בנימין רב בלומזה — היו מצטערים על אשר יצא ממקומם כלי יקר כזה, ואחדים החלו אפילו לדבר על לבו שלא יעזוב את הורודנה עיר של חכמים ללכת לנוע אל לומזה, שבעלי־בתיה אינם מפורסמים כגדולים בתורה. אך הרב לא נשמע להם, והנה כאשר בא כתב ההתמנות לרבנות מלומזה ועליו חתומים בעלי הבתים וראש הקהל של לומזה מצאו חכמי הורודנה תואנה להיאחז בה: ראשי הקהל בלומזה חתמו את התאריך „י״א מנחם אב״ ואנו קיימא לן שמנחם־אב כותבים עד ט׳ באב, מכאן ואילך כותבים רק „אב״, משמע שבעלי הבתים בלומזה אינם בני תורה. אולם לא עזר להם והרב לא חזר מהבטחתו לקבל את כסא הרבנות בלומזה. (מפי הרב הרצוג).

ר׳ בנימין דיסקין היה למדן גדול והקים תלמידים רבים. אחד מהם היה ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, הגאון מקובנה. ספרים לא כתב אולם חידושי תורתו מפוזרים בשאלות ותשובות של גדולי התורה שבזמנו. מסופר על אותו תלמיד, ר׳ יצחק־אלחנן, כשגמר לכתוב את ספרו הראשון „באר יצחק״, לא יכול למסרו לדפוס עד אשר יקבל רמז על זה מאת רבו המנוח. ור׳ יצחק אלחנן בא ללומזה, השתטח על קברו של רבי בנימין ובכה, נחה עליו הרוח ונזכר כמה מחידושי תורה שלמד ושמע מפי רבו והכניס אותם לספרו בשם אומרם, עתה ידעתי, אמר, שרבי נתן לי רשות לפרסם ספרי והוא גם עזר על ידי.

ר׳ בנימין היה בעל צורה אצילית ולבש תמיד בגדים נקיים ויפים. התנהג כאחד הגדולים ושולחנו היה תמיד דשן ומלא אורחים.

צאצאיו: ר׳ יהושע יהודה ליב, שירש את מקומו אחרי מותו, ר׳ אברהם שמואל, ר׳ זרח ור׳ נוח־יצחק בן זקוניו, שהיה דיין ומורה־צדק בלומזה.

הרב אהב ללמד תורה עם בניו יום ולילה. מצוות „ושננתם לבניך״ היתה בעיניו החשובה מכל. פעם, ערב יום כפורים, עת כל המתפללים עמדו עטופי־טלית וחיכו בבית הכנסת לרב — והרב איננו. כשפנה היום וזמן „כל נדרי״ הגיע, שלחו את הגבאים לקרוא לרב ומצאוהו לתמהונם יושב ומרביץ תורה לבניו. אמר לו אחד מבעלי הבתים: רבי, מדוע אתה נותן לנו לחכות כל כך הרבה זמן? ענה: פשפשתי במעשי בערב יום הדין ולא מצאתי לי זכות אחרת אלא זו שקיימתי מצוות „ושננתם לבניך״, ועכשיו כשבאה מצוה זו לידי אחמיצנה?

כשנה לפני פטירתו הוזמן על ידי שר החינוך ברוסיה, אובארוב, להשתתף במועצת הרבנים שתהיה בקיץ 1843, בפטרסבורג, לדון יחד עם הד״ר מאכס ליליינטאַל בעניין בתי הספר של הממשלה לילדי היהודים (שקאָלעס) במקום ה„חדרים״. למועצה זו נבחרו מכל רחבי רוסיה 4 יהודים מלומדים ור׳ בנימין היה אחד מהם. אולם הרב הבין שלא תהיה תפארתו על הדרך הזו, כי להתנגד לבית הספר הממשלתי קשה, מאימת המלכות, ולהיפך, להסכים לבתי הספר, על חשבון ה„חדר״ — יגרום ח״ו ביטול תורה מילדי ישראל. על כן התחלה וקיבל תעודת רופא שאסור לו לעזוב את המיטה. במקומו נסע ר׳ איצלה מוולוזין, בנו של ר׳ חיים מייסד הישיבה. באספת המלומדים הנ״ל השתתפו ר׳ מנחם מנדל מלובאוויץ, מנהיג חסידי רוסיה הלבנה, ר׳ בצלאל שטרן, מנהל בית־ספר יהודי באודיסה, ור׳ ישראל הילפרין מברדיצ׳ב (ראה „הפלס״, תרס״ב שנה ב׳, מאמר „מצודת ציון״).

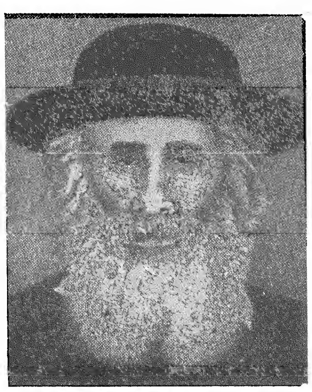
רבי בנימין דיסקין עיצב את דמותה של לומזה היהודית והרים את הקהילה למדרגת עיר ואֵם בישראל. הוא הכניס בה הרבה מתרבות יהדות ליטא והודות לו נבדלה לומזה מיתר הערים הסמוכות לה — שהושפעו מהחסידות וחותם יהדות פולין עליהן, — כמו אוסטרולנקו, אוסטרוב ואח׳.

ר׳ בנימין נפטר בדמי ימיו, בשנת תר״ד — 1844, ביום כ״ה באדר, והובא לקבורות באוהל מיוחד בבית הקברות הישן, על יד אהלו של ר׳ שלמה זלמן חסיד.

הרב ר׳ יהושע יהודה ליב דיסקין

ר׳ יהושע יהודה ליב דיסקין, בן הרב ר׳ בנימין, נולד י׳ בכסלו, 1818 (תקע״ט) בעיר הורדונה, מקום שם שימש אביו ברבנות. כאשר מלאו לילד י״ג שנה התארש עם בת עשיר ותלמיד־חכם מוולקוביסק.

בשנת 1844 נפטר אביו הרב ובעלי הבתים בלומזה נתנו עיניהם בו שיירש את כסא אביו. אולם בהיותו רק בן

עשרים וחמש, לא מלאָם לבם למסור לו את הרבנות הראשית, ומינוהו אב בית דין ולא ראש אב בית דין. ב„המגיד״ משנת תרי״ח (1858), מס. 35, פרסמה קהילת לומזה מודעה חתומה בידי ראשי הקהל ר׳ צבי קופיצקי, חיים־צבי גרודזין ויואל מאיר לאווסקי, כי מחפשים בלומזה, ראש אב בי״ד שיעזר לאב״ד במשרתו. ראשי הקהל קבעו את משכורת הרב הראשי משׁשה עד שמונה רובל לשבוע בתוספת דירה ועצים.

היחסים בין הרב ובעלי־הבתים לא היו תקינים ולבביים ומשום זה, כנראה, עזב בשנת 1859, לאחר ששימש בלומזה בכתר ההוראה 15 שנה, את העיר ועבר למזריץ׳. על יחסיו אלה רומזות העובדות שספרו עליו:

פעם ביום־טוב, נכנסו אליו יקירי העיר לבקרו ולברכו ברכת חג (גוט יום־טוב ביטן). נשארו בעלי־הבתים לעמוד והרב לא בקש אותם לשבת. לאחר דומיה קצרה, פתח ואמר להם: רבותינו ז״ל אמרו: אין קונסים אדם בשתי קנסות בבת אחת. אם מדברים אל העבריין קשות, הריהו מיושב — כלומר: אומרים לו לשבת. ואם מדברים אליו רכות הריהו מעומד. ראויים אתם שאדבר אליכם קשות, כדי שתשבו, אולם לכבוד הרגל לא אדבר אליכם קשות, ובלבד שלא תשבו בביתי... ירדו בעלי הבתים לסוף דעתו ויצאו (על פי „המודיע״, מס. 30, משנת תרע״ד).

ועוד עובדה אחת תוכיח. אחד מבעלי הבתים העשירים קצף פעם על הרב שלא קבל את דעתו ולא נתן כבוד לכספו.

ויהי בלילה, הרים בעל הבית אבן וזרקה לתוך חלונו של הרב. נופצה השמשה וגם נגרם נזק כל שהוא. בני הבית נבהלו מאוד. גם הרב, שעמד לא רחוק מהחלון החווירו פניו. אולם לא אמר כלום ובקש לשמור את הדבר בסוד.

למחרת הבוקר, כאשר בא הרב אל בית המדרש להתפלל ראה אנשים מביטים עליו ומתלחשים. שלח את השמש להיוודע מה קרה. והנה חזר השמש ואמר כי ר' פלוני, הגביר, בא וסיפר שבלילה התנקש מי שהוא ברב וזרק לו אבן בחלון... הבין הרב שיד בעל הבית הזה היתה במעל ונזף בו ברבים (מפי הרב ר' יעקב משה חרל"פ, ז"ל).

כאשר שהה ר' ישראל סאלאנטר בלומזה, באו אליו בעלי־בתים לכבדו ולדבר אתו בדברי תורה. מעניין לעניין נגעו בשאלת הרב ואמרו לר' ישראל: שמענו שאין רבנו, המרא דאתרא, שבע רצון מאתנו, בעלי־בתיו, ניתן לו איפוא סכום כסף כאשר ידרוש ויסע לו לקבל משרת רבנות במקום אחר. חכך ר' ישראל סאלאנטר ואמר: זה עתה ספרו לי כמה אברכים על פרשת גדולתו של רבכם ר' יהושע ליב, והם כל כך קשורים אליו עד שאינם יכולים להזיז ידם מידו. ואילו אתם לבכם גס בו ויכולים להזיז ידכם מידו — סעו אתם מכאן ואל תטריחו אדם גדול.

ר' ישראל סאלאנטר, עבר אז דרך לומזה בעילום שם כדי שלא ינהגו בו כבוד. הוא עשה דרכו לרגל שידוך לאחד מבניו וצרור של ארבע מאות רובל כסף היה אתו. בלומזה שכר לו חדר בבית מלון אחד ולא סר אל בית הרב, כדרך הרבנים עוברי אורח. זה היה יום ה' בשבוע. למחרת, בערב שבת בבוקר קם לדרכו, אל אחת העיירות הסמוכות והנה — צרור כספו אבד או נגנב ממנו. בלית ברירה חזר לעיר ונכנס לרב ובקשו לצוות ששמש בית הדין יכריז בכל המקומות הציבוריים על האבידה. שאלו הרב: מה שמך ומאין כבודך בא? ענהו: אני יהודי פשוט, ישראל מקובנה. בינתים נכנס אחד האברכים אל הרב, וראה את האורח והחל צועק: ר' ישראל סאלאנטר מקובנה כאן ואנו שותקים! ומשיצא הקול התאספו מהר חשובי בעלי־הבתים והלומדים לתת שלום לאורח הנכבד. נשאר ר' ישראל לשבות בלומזה, וכמובן התארח בבית הרב. בשבת דרש לפני הצבור ואמר תוך דרשתו: ה' העונישני על אשר לא באתי להשתעשע בתורתו של רבכם ואָבד לי כספי... במוצאי שבת התכנסו ראשי הקהל של לומזה והחליטו להסיר חרפה מעל העיר וגם לתמוך בידי הרב ר' ישראל. אספו ביניהם את הסכום האבוד ושיגרו אליו את ראשי הקהל ואמרו: רבנו, נמצא כספך! ובאמת נתנו לו צרור כסף אחר... (מפי הנ"ל).

יצא וחזר

ובכן עזב ר' יי"ל את לומזה ועבר למזריץ, לכהן ברבנות במקומו של ר' יום טוב ליפמן הילפרין, בעל ה„עונג יום־טוב". לאחר שלוש שנים, בשנת 1861, נקרא ר' יי"ל לשבת על כסא הרבנות בקובנה. אך גם כאן לא מצא מנוחה. קובנה היתה עיר של חכמים ומשכילים והרב רצה להנהיג שם סדר ולמשול בכיפה. כאשר ראה התנהגות גרועה של אחד מתקיפי הקהל, חוכר מכס הבשר (בעל טאַכסה) חרה אפו בו ופקד עליו להתפטר מחכירותו. אדם כזה — אל יהא לו עסק אתנו, פסק הרב. אולם בעל הטאכסה העיר נגד הרב את ראשי השלטון שהיו על צדו ושר הפלך הוציא פקודה שהרב דיסקין צריך לעזוב את קובנה במשך 48 שעה... הרב חזר ללומזה, עיר מחוז ילדותו ומקום מושב אחיו הדיין ר' נוח־איצ'י — לאחר שעשה בקובנה שנה וחדשים אחדים. משרת הרבנות בלומזה עוד היתה פנויה כי אנשי לומזה לא יכלו למצוא רב אחר כמותו. ניסו אמנם לשלוח כתב רבנות לר' יעקב באריט מוילנה, גאון ואיש אשכולות, אולם ראשי הקהל בווילנה הוסיפו לו על משכורתו ולא נתנוהו לעזוב את עירם.

בשנת 1863, שנה קשה לפולין וליהודים שגרו בה, לרגל המרידות ותעלולי הקוזאקים ושאר שליחי הצאר, חזר הרב דיסקין ללומזה. בעלי הבתים קבלוהו בזרועות פתוחות, כמו שמקבלים בן נידח החוזר לבית אבא, לאחר כמה שנות נדודים וסבל. אולם הרב י"ל שוב לא מצא את מקומו כאן.

בשנת תרכ"ד (1864), שנה לאחר המרד הפולני, שהשאיר את אותותיו בלומזה והסעיר גם את רוחות היהודים, כתב הרב ריל"ד לידידו ר' שמואל אביגדור, רב באבגוסטוב, בין השאר: „בקהילתנו עדיין לא שם השלום קן למו, כי אם השנאה והתחרות שוררים... המקום־ירחם". בשנת 1866, לאחר שלוש שנים וכמה חדשים, קיבל את כתב הרבנות של שקלוב. שם ישב כשמונה שנים ובשנת 1874 עבר לבריסק דליטא — לשבת על כסא הרבנות של אחת הקהילות החשובות ביותר בפולין וליטא. אך גם כאן לא מצא את מקומו. כארבע שנים ישב על כסא זה, הרביץ תורה והנהיג סדרים בקהילתו. מקרוב ומרחוק נהרו אליו לשמוע תורה מפיו ולשאול דין ומנהג. אולם בשנת 1877 תקפוהו געגועים עזים לירושלים, לקח את אשתו ובני־ביתו אתו ועלה ירושלימה.

לפי מקור אחר נאשם בבריסק על ידי השלטונות כמועל באימון, כי אשתו שרה הרבנית החזירה בסתר לאשה קשת־יום את כספה שהושלש בבית הרב והאיש תבע בגלל זה לדין את הרב. הקדים הרב ועלה לירושלים.

כאן מצא לו מנוחה. חבר רבנים ולומדי תורה הקיפוהו ו„הלומזר רב" היה בקרוב ראש בית דין לעדות אשכנז (הרב הראשי היה ר' שמואל סאלאנט). ביחוד יצא לו שם בשנת תרמ"ט (1888), היא שנת השמיטה. האכרים המתישבים בארץ ישראל עמדו לפני שאלה קשה: לעבד את האדמה בשנת השמיטה ולא לגרום להם נזק וכשלון בשדות, או לשמט אדמתם ולהפקירה, אבל לא לעבור על חוקי התורה. רבנים גדולים ובראשם הרב ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, פסקו להקל על האכרים ולהורות להם לעשות כמו שנוהגים בערב פסח: למכור שדותיהם למראית עין לשנתיים לנכרים ולהפקיד את שטר המכירה בידי היהודים, כמו שמפקידים בידי יהודי את שטר מכירת החמץ. אולם הרב דיסקין, אף כי היה מחובבי ההתישבות העברית, כפי שהוכח מיחסו „לאגודת מייסדי הישוב" שנגשו לחדש את „פתח־תקוה", התנגד לקולא זו ופסק שיכריזו שנת שמיטה במושבות: לא ייעדר ולא ייזמר, לא ייזרע ולא יינטע. בגלל עמדתו התקיפה גרם למחלוקת רבה וחובבי ציון בארץ ובחו"ל שטמוהו וגינוהו. אולם הרב עמד בשלו. עזרה לו בעקשנותו אשתו, הרבנית שרה, שהיתה אשה תקיפה, יודעת דין ומושלת בכיפתו.

בירושלים פעל הרב דיסקין גדולות. יסד ישיבה גדולה בשם „אהל משה" ודאג לקיומה. כאשר ראה כי רשת המיסיון פרושה על ידי היהודים העניים וביחוד היתומים הנשארים בלי דואג ומשען — פתח בית יתומים יהודי, הוא בית היתומים על שם דיסקין עד היום. בירושלים קראו לו „הרב מבריסק" מקום כהונתו האחרונה, אף כי מיטב ימיו בילה בלומזה ובה עוצבה גם דמותו. קשריו עם לומזה לא ניתק והם נתהדקו עוד יותר מירושלים, כי היה הרב דיסקין לראש הכולל של החלוקה סובאלק־לומזה ועל ידי זה פרש שוב את מצודתו על לומזה. הרב דיסקין היה ידוע במלחמתו הקשה בבילויים ובמשכילים. כל יהודי השולח את בנו לבית־ספר, ולו גם בית ספר שומר מסורת כמו „בי"ס למל", הוצא מכלל מקבלי החלוקה וקופח מקום מחייתו. בדרך זו הוצא מן הכולל סובאלק־לומזה ר' יהושע טביא־ילין, מפני ששלח את בנו דוד (שהיה אח"כ פרופסור במכללת ירושלים) ללמוד שפת המדינה,

חשבון וטבע בבית הספר „למל". ר׳ יהושע ילין נסע ללומזה ולסובלק להתאונן לפני תומכי כולל־לומזה על הקיפוח הזה כאשר נראה להלן, כמו־כן החרים הכולל הזה והדיר יהודי כשר מתמיכת החלוקה על אשר לימד תורה ותלמוד לכמה תלמידים שלמדו בבית הספר „למל". ואף כי הודות לשעורים אלה דבקו הנערים ביהדות ובתורה הודיעו למלמד שמכאן ולהבא לא יקבל כל תמיכה. כל זה נעשה בשם הרב דיסקין וזה עורר נגדו קיטרוג גדול. אחר כך נודע שהרב רי״ל דיסקין לא ידע מכל זה. זייפו חתימתו וסבבוהו בכחש בימי זקנתו, ומקורביו עשו תועבות רבות בשמו. גילה זאת בפירוש בהספדו על מות הרב י״ל דיסקין, הרב הישיש ר׳ שמואל סאלאנט...

בשנת 1898, היא שנת תרנ״ח, חלה הרב וייאנש, והוא למעלה משמונים שנה. עמל הרופאים עלה בתוהו ומחלתו גברה. הוסיפו לו שם „חיים" ויהי שמו ר׳ חיים־יהושע־יהודה ליב דיסקין או בקיצור „ח״י יל״ד" — ולא עזר. כסגולה הורידו כובע של אחד התיירים האמריקנים ואותו תייר בעצמו ובכבודו בא ושם את הכובע על ראש הרב. וכשגם זה לא הועיל — שלחו טלגרמה ללומזה, שילכו להשתטח על קבר אביו ר׳ בנימין, ולבקש רחמים. בבתי התפילה גזרו תענית. ביום ו׳ וילדי בית היתומים צמו כל היום וצעקו אל ד׳ בחזקה. יצאו גם חבורות אל הכותל המערבי, אל מערת המכפלה, אל קבר ר׳ מאיר בעל הנס ור׳ שמעון בר־יוחאי ועוד, קראו סליחות, תקעו בשופרות והעלו עפר על ראשם. במוצאי שבת, אור לכ״ט טבת, נפטר הרב — ולמחרת, בעת הלוויה, נהרו המונים, מכל העדות והכוללים. הקנאים לא נתנו לאנשי ירושלים ששלחו בניהם לבתי הספר לקרב למת. הספידו הישיש ר׳ שמואל סאלאנט ובתוך דבריו אמר: „העדה כולה יודעת עד כמה היה המנוח חף מכל הדברים אשר טפלו עליו אוהבי מדנים, השתמשו בכוחו מבלי להודיע לו ובאחרונה גם זייפו את חתימתו על כרוזים וקולות קוראים אשר זייפו בשמו" (דוד ילין, „ירושלים לפני כארבעים שנה", עמ׳ 230—233). לא היתה לווייה כזו לפניו בירושלים ואמדו את מספר המשתתפים לעשרת אלפים איש.

בשאלות ותשובות הוא מזכיר אילו אישים מלומזה וגם בירושלים, תרע״א, הובאו תשובות רבות שענה לשואליו, רבנים ודיינים מסביבות לומזה, כמו לר׳ יצחק, רבה של אוסטרולנקה, לר׳ שלמה זלמן, רבה של וויזנה, לרב הגדול ר׳ צבי הירש מנובוגרוד, ור׳ יוסף — רבה של ידוובנה ועוד.

בשאלות ותשובות הוא מזכיר אילו אישים מלומזה וגם מפליג בשבחו של דוקטור יהודי אחד. בסימן מ״א הוא מזכיר יהודי חולה מלומזה, ר׳ לייב לאַסצינר שהיה טועם טעם מלה בכל מה שאכל.

ביבליאוגרפיה:

ירושלים לפני כ־40 שנה — דוד ילין; זכרונות לבן־ירושלים -- יהושע ילין; תולדות חכמי ירושלים, פרומקין־ריבלין, חלק ג׳; המודיע; יוור. אנציקל. 7, 209־210; הפלס; המגיד, תרי״ח, 35 ואח׳; המליץ, שנה כ״ט מס. 2, שנת ל״ח, מס. 44, 50; שנת 40, מס׳ 115; אחיאסף, שנה 6 מס׳ 347 (תרנ״ט 364); היהודי 1, 14; החבצלת, נה כ״ז, 35, שנה כ״ח, 14; איזנשטאדט, דור רבניו וסופריו, חלק ג׳, 10, 11; הצפירה, ג׳ חשון תרנ״ח ועוד, נחלת אבית, כ״ד ערך י׳; אנציקלופדיה לחלוצי הישוב, כרך ב׳, עמ׳ 565־6.

צ י ו · נ י ם

בחיר הבנים

פעם ביקר ר׳ שמואל סאלאנט בבית ר׳ בנימין דיסקין, בלומזה. ביקש לראות את בני הרב. הראה לו הרב את ארבעת בניו ר׳ יהושע־יהודה לייב, ר׳ אברהם שמואל, ר׳ זרח ור׳ נוח־יצחק. הבכור מצא חן בעיניו והתפעל מאד מחכמתו ומתורתו. נער זה עתיד להיות מאור בישראל, אמר ר׳ שמואל. לאחר 50 שנה, בשנת תרל״ח, כאשר הגיע ר׳ יהושע־יהודה־לייב לירושלים, לשבת על כסא הרבנות, יצא לקראתו ברגל הרב הכולל ר׳ שמואל סאלאנט, אף כי היה קשיש ממנו בהרבה, עד שכונת בית יעקב, ובפגישה אתו הזכיר לו את חידושי התורה שדברו ביניהם אז, בהיותו נער בלומזה.

בהיותו בן תשע שמע פעם שאומרים על אביו שהוא צדיק גדול. נתקנא הבן באביו והחל ללכת בדרכיו בחסידות ובמוסר, כדי להיות צדיק כמוהו.

רצה להיות צדיק כאביו

פעם נסע עם אביו בעגלה לשניאדובה, עיירה סמוכה ללומזה, כדי לרחוץ במרחץ לכבוד שבת, כי בלומזה טרם היה בית מרחץ. בדרך מצאו יריעה חרוכה של ספר תורה. ירדו שניהם מן העגלה. רבי בנימין, בראותו את הקודש שחולל, פרץ בבכי והתעלף ובעמל רב השיבו את רוחו וגם הנער בכה אתו, אולם לא התעלף ולא חלשה דעתו. ומאז הסיק הנער מסקנא: אמנם צדיק גדול הוא אבי, ואני אף פעם לא אגיע למדרגה זו.

כיצד קבל עול מלכות שמים

כשמלאו לנער י״ח שנה קרא לו אביו לאמר: היטהר והתקדש לקראת הלילה ואמסור לך גדולות ונצורות. פעם לבו של הנער בקרבו, טבל את עצמו ולא אכל לחם מאז הצהרים וישב כל היום בתורה ובתפילה. ובבוא הלילה, קרא הרב לבנו ואמר לו: בני, בן שמונה־עשרה אתה והגיעה השעה שתקבל עליך עול מלכות שמים שלמה. ומאז לבשה אותו רוח חדשה והחל להתנהג אחרת, כאדם גדול. היה קם לתיקון חצות, התענה בימי בה״ב ובשובבי״ם ת״ת והגביר את שקידתו בתורה. ולילה זה בלומזה — היה אומר הרב ר׳ יהושע־לייב — נחרת בזכרונו ובגופו כל ימי חייו.

כבה הנר

כשהגיעה השמועה על מותו של רי״ל דיסקין קראו לילדים רבים שנולדו באותו זמן בלומזה על שמו יהושע־ליב, ובכל בתי הכנסת והמדרשים הספידוהו כהלכה. אמרו: בשעה שיצאה נשמתו בירושלים, במוצאי שבת, כבה נר התמיד בבית המדרש הגדול בלומזה וידעו שגברו האראלים והרב נתבקש לישיבה של מעלה (מסורת בלומזה).

„כשר" לכבוד החג

פעם שחטו בלומזה שור, בערב פסח, לכבוד החג. והנה נמצאה סירכא והיה חשש ל„הטריף" את הבשר. צהבו פני הרב: מה יעשו העניים שלא הכינו להם לחג תרנגולי הודו ואווזים מפוטמים? חשב ומצא עצה: קרא אליו עשרה יהודים, יודעי תורה, והרצה לפניהם את העניין והוסיף: כל הדעות נוטות להטריף ויש גם דעה הנוטה להכשיר, צריך איפוא להכשיר ולא להשבית את החג. ויירשם הדבר לזכרון בפינקס החברה קדישא (מפי ה׳ חנוך אייזנשטאדט).

חס על ממונם של ישראל

פעם, בערב שבת, התפרץ ללומזה גדוד שומרי הגבול „אוביישצ׳יקים", וערך חיפושים בבתי היהודים. בבית אחד מבעלי הבתים החשובים נמצאה „קונטראַבאַנדאַ" — סחורה שהוברחה מעבר לגבול הפרוסי, ללא מכס וללא רשיון. הסחורה הוחרמה בבית הסוחר והדלתות נחתמו עד מחר, יום השבת, עד בוא הועדה החוקרת ותחליט מה לעשות. מפני חילול שם ישראל וגם מפני שחס על ממון של ישראל — התיר הרב לחלל שבת ולזייף את החותמת ולהוציא הסחורות בטרם בוא הוועדה. היהודי שעשה זאת בליל שבת, קרא לו הרב ואמר לו: אני התרתי לך לחלל שבת, תן לי חלק מעולם הבא שלך... (מפי משה פרידמן)

ברכתו עושה רושם

סבו של ראש הקהל בלומזה, ר׳ חנוך אייזנשטאדט מגרייבו, קנה בלומזה קמח בפרוס הפסח לאפיית מצות. הסוחר הבטיח לו, לפי ההסכם, להמציא את הקמח בגרייבו. ויהי בדרך, ירד גשם ונרטבו השקים ונאסרו כחמץ לפסח. טען ר׳ אייזנשטאדט: קמח למצות קניתי ולא קמח שנחמץ. והלה טען: קמח מצות מכרתי לך, כשר אף למהדרין מן המהדרין, וכשירדו עליו מים, היה הקמח כבר ברשותך, וברשותך נחמץ. באו לפני הרב. פסק לטובת המוכר והקונה יצא וידיו על ראשו: הפסד ממון כזה! אך הרב הרגיעו ואמר לו: ר׳ יהודי, משתתף אני בצערך על הנזק שנגרם לך והקדוש ברוך הוא ימלא חסרונך.

התעודד הקונה והוריד את הקמח לתוך מחסנו. והיה אז קיץ של בצורת ועלה שער התבואה והרויח ה' אייזנשטאדט רווח גדול, פי כמה מאשר על קמח למצות. (מפי ח' אייזנשטאדט)

מזווג זיווגים

עשיר אחד למדן, מביאליסטוק, בא אל הרב בלומזה וביקש שימליץ לפניו על תלמיד הגון מלומדי בית המדרש, חתן לבתו. המליץ הרב על אחד התלמידים בן חמש עשרה. בא המחותן לתהות על קנקנו של החתן, ומצאו עני בתורה, כי שאלו ליישב מהרש"א במסכת „כתובות", דף ג' והחתן התבלבל ולא ידע. וויתר העשיר על החתן והיתה לו גם תרעומת על הרב אשר חפץ להכשילו בחתן לא מהוגן. הגיעו הדברים לאזני הרב. שלח לקרוא לעשיר, פתח לפניו את הגמרא, בכתובות דף ג', וביקש ממנו לברר לו את המהרש"א. תוך שאלות הרב התבלבל גם העשיר ולא ידע. אמר לו הרב: ראה, אתה אינך יודע את המהרש"א הזה, גם אני איני יודע, ואתה רוצה שילד בן חמש־עשרה ידע? הסכים העשיר לקחת את הנער חתן לבתו, אולם התנה תנאי שהרב ילמד אותו מסכת אחת עם פירוש המהרש"א. נאות הרב. והתלמיד גדל בתורה עד כי העשיר לא הבין אחר כך אפילו שיחת חולין שלו. (מפי הרב ר' י. מ. חרל"פ).

מבטל טעם של חלב

פעם באה לפניו בלומזה בחורה עניה אחת, שהיתה משרתת בבית עשירים, רזה וחולה, ובקשה שירחם עליה וירפאנה ממחלתה: בכל מה שהיא אוכלת, מרגישה טעם של חלב. כבר דרשה ברופאים, אפילו בברלין, ולא נעזרה, נסעה לקבל ברכה וסגולה מאדמורי"ם וללא הועיל. ובינתים היא הולכת ורזה וכוחותיה עוזבים אותה.

הבין הרב כי דבר־מה יצוק בזה. ביקש להביא לפניו גבינה, חילק את המנה לשתים, נתן אחת לה ואחת לקח לו ואמר: ראי בתי, גם אני מרגיש טעם של חלב בגבינה ובכל זאת אני אוכל, אכלי גם את — ואכלה. לאחר שאכלה ביקש שתספר לו קורותיה. ספרה לו העלובה, כי בהיותה משרתת אצל יהודי עשיר וקמצן, נפל לה פעם נר חלב לתוך התבשיל. הטיל עליה בעל הבית אימה ולא ספרה לאיש וכולם אכלו מאותו תבשיל־פיגולים. ומאז חלתה וכל מה שהיא מגישה לפיה — טעם של חלב עולה באפה. חייך הרב ואמר לה: בתי, כבר נענשת די על חטאך זה ומכאן ולהבא הקדוש ברוך הוא סולח לך ואין לך על מה להצטער יותר. אורו פניה של הנערה ולא עלה יותר ריח החלב באפה. (מפי הרב הנ"ל).

לא לזלזל בתלמיד עני

פעם ספרו לו שבעל־בית אחד המאכיל בחורים מישיבת לומזה על שולחנו, נוהג בהם זלזול ואינו מכניסם לטרקלינו, רק מאכילם במטבח בעמידה. צווה לשלוח לבעל הבית ההוא. בא בעל הבית באמצע היום, חרד ומרתת, אל הרב. אמר לו הרב: בודאי אתה מדבר רכות אל התלמידים העניים האוכלים על שולחנך, במטבח, ועל כן הם עומדים ולא יושבים, כמו שאמרו חז"ל: מדבר הדיין קשות — מיושב הבעל דין, מדבר רכות — מעומד... הבין בעל הבית את העוקץ ומאז שינה את יחסו לתלמידים האוכלים על שולחנו. (מפי הרב הנ"ל).

מה יקרה התורה!

בפיונטניצה, הסמוכה ללומזה, נתחייב יהודי אחד שבועה בערכאות שלהם. ציווה השופט כדרכו להביא לבית הדין ספר התורה והיהודי יישבע לפניו. באו ומסרו זאת לרב י"ל דיסקין, קם ואמר: לא ארשה לבזות ספר תורה ולטלטלו לבית המשפט. היהודי יכול להישבע גם לפני חפץ או ספר קדוש אחר. החל היהודי לבכות: רבי, הלא על ידי זה אפסיד בדין! אולם הרב בשלו, בא ועמד לפני ארון הקודש ואמר: לך לשופט ואמור לו שאני, הרב דמתא, עומד על יד ארון הקודש ומעכב. כעס השופט ובא עם הפמליא שלו לבית הכנסת וראה את הרב על יד ארון הקודש. שאלו: כיצד אתה מעיז לעשות דבר כזה? ענה הרב: התורה יקרה היא ולא אתן להוציא חפץ כ"כ יקר בגלל איזה ממון. הוציא השופט ארנק עם כסף ומראה לרב. ואם אתן לך סכום גדול תסכים? חייך הרב: שלמנו בעד ספר התורה שלנו כל כך הרבה דמים, תרתי משמע, בשנות נדודינו ואתה חושב לקנותה בכסף נבזה? — חייך, כל ממון שבעולם לא ישוו בה. נרתע השופט וביטל את הנוהג הנ"ל. היהודי נשבע רק בחומש, ויצא גם זכאי במשפטו. (מפי הרב הנ"ל).

מעשה בסופר סת"ם שטבע במקוה

היה בלומזה סופר סת"ם אחד שנהג סילסול בכתיבת ספרי תורה ואהב להכניס חידושים בצורת הכתיבה. פעם עלה בדעתו לשנות את צורת הכתיבה של „אז ישיר". בא הדבר לפני הרב. שלח לקרוא לסופר ואסר עליו לעשות ככה. לגלג עליו הסופר שהיה בגיל העמידה והרב היה אז צעיר כבן 27. אמר לו הרב: זכור כי בשירת הים שאתה אומר לשנות מן המטבע המקובל כתוב „כי בא סוס פרעה ורכבו בים". לגלג עליו שוב הסופר. ויהי בערב שבת — ברדת הסופר למקוה לטבול, מעדו רגליו וטבע במים.

(מפי הרב הנ"ל)

שרה'קע הרבנית

אשתו השניה של ר' י. ל. דיסקין היתה אשה תקיפה, חכמה ומלומדת ושרה שמה („שרה'קע הרבנית"), לבית ראטנר. היא היתה אשה מיוחסת, מגזע הרב לאנדאו, בעל „הנודע ביהודה", ומצאצאי השר הנדיב ר' יהושע צייטלין. בעלה הראשון שנתגרשה ממנו היה ר' אליה זלמן הלפרין, אביו של מיכאל הלפרין, חובב ציון נלהב, ממייסדי אגודת הפועלים הראשונה בארץ ומראשוני השומרים. עשירה היתה ונדוניה גדולה הכניסה לו, עד עשרת אלפים רובל. את כספה השקיעה בבנין בית היתומים בירושלים על שם בעלה, הוא בית היתומים דיסקין, הקיים עד היום. בלומזה קראו לה „שרה'קע די רביצין", ואילו בירושלים „די בריסקער רבי'צין" או „סוניה הרבנית". כמה הלצות ושנינות התהלכו בארץ עליה.

בלומזה ספרו שהיתה מתערבת בדין תורה ומחווה דעת להקל או להחמיר והרב דיסקין לא שבע אמנם רצון מהתערבותה, אולם נטה אחריה. גם בעלי הבתים לא ראו בעין יפה אשה מתערבת בענייני הקהל ומטה את דעת בעלה הרב אחר רצונה. בנידון זה פרצה פעם מחלוקת בלומזה בין הרב ובין הסוחר הגדול, בעל בית חרושת לסוכר, ר' משה ליב נובינסקי.

מספרים: פעם בא יהודי לשאול שאלה: כרכשתא שמלאוה גבינה — כשרה לאכילה או לא? קפצה הרבנית ואמרה לו: ט ר י פ ה. הלך היהודי. קרא לו הרב והחזירו מהדרך ואמר לו כ ש ר. צהלו פני היהודי. לכשהלך, כעסה עליו הרבנית על אשר הכשיר טריפה והפצירה בו שיגיד לה על סמך מה הוא פוסק ככה. אמר לה: אם תבטיחי לי שיותר לא תפסקי שאלות — אגיד לך. הבטיחה לו. אמר לה הרב: כרכשת של בשר לא היה בא היהודי לשאול שאלה, כי יודע כל בר־בי־רב שזה טריפה, אולם על כרכשת של דג בא לשאול, והנה יש להקל ולהכשיר. (מפי ר' צבי קבקביץ' ז"ל).

פעם בערב פסח, בא יהודי לשאול שאלה: מצא גרגיר שבולת שועל במרק. פסק הרב: כ ש ר. שמעה הרבנית ואמרה: ר' יהודי, אסור לי להתערב בפסקי בעלי, אולם דע לך, אם לסמוך על בעלי, הרי כל העיר תאכל חמץ בפסח. (מפי ר' ח. אייזנשטאדט)

כשכתבו תנאים בינה ובין ר' י. ל. דיסקין, ברכו כולם את החתן במזל־טוב, ברכה גם היא את החתן במזל־טוב ואמרה לו: אל תהי ברכת כלה הדיוט בעיניך*) (מפי ר' משה גולדין).

שרה'קע הרבנית אדוקה מאד היתה והחמירה יותר משהיה מחמיר הרב. „בבית המרקחת של רבי פייבל כהנוב בירושלים, מקום שם היו מתכנסים הבילויים, אנשי שה"ו (שיבת החרש והמסגר), היו משיחים ומספרים גוזמאות על דקדוקי הכשרות של שרה'קע הרבנית: ערב פסח היתה מגעילה את ידות הדלתות ומנעילה את החתול שעמה בבית־גרבים, מחמת חשש שלא יידבק משהו חמץ בכפו" — ספר ר' דוד יודלביץ, הבילויי (מימים ראשונים, חוברת ה־1, כרך ב' עמ' 240). ואמנם גם בלומזה הפליגו לספר בחומרותיה והיו אומרים: „בבית שרה'קע הרבנית נועלים החתולים מגפים בפסח".

ברוב המחלוקות שפרצו בירושלים בעניני חלוקה, בהתנגדות החריפה לפתוח בתי ספר ובהחרמת הורי תלמידים הלומדים שם, האשימו את שרה'קע הרבנית מבריסק, שידה בכל והיא סובבה את הרב שיעשה כעצתה. וכאשר רצו גבאי הכוללים או סתם קנאים לצאת באיזה קול קורא או להטיל חרם על עבריינים — פנו קודם כל אליה, ועל פיה ועצתה עשה הרב.

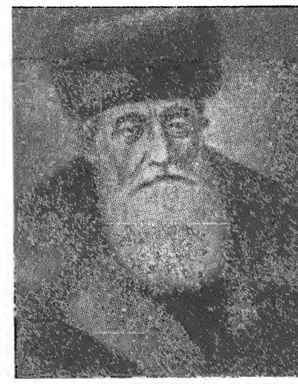
שרה'קע הרבנית נפטרה בשנת תרס"ז (1907) בירושלים וכבוד גדול עשו לה במותה.

---

*) בגמרא כתוב: אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך... (ברכות ז.)

ר׳ אליהו חיים מייזל

ר׳ אליה־חיים היה אחד מגדולי הרבנים בכל רוסיה. עלה על כסא הרבנות בלומזה בשנת 1867. נולד בהורודוק, פלך, וילנה, בשנת 1821. אביו, בעל בית עשיר היה, דור שביעי לר׳ ישראל מראזינוי ואמו היתה בת ר׳ אליעזר גרייבר, מסלונים (בעל „משנת דרכי אליעזר״). כבן י״ב נשא אשה מפינסק ור׳ יעקב אב״ד קארלין תהה על קנקנו ונתן לו תואר

„מורנו״ וכתב־סמיכה להורות ולדון. הזווג לא עלה יפה והוא התגרש מאשתו ונשא את בת אחיו. כבן י״ט נתמנה רב בעיר מולדתו הורודוק. באותו זמן כבר הלך שמו לפניו ונטל חלק חשוב בועידת הרבנים במינסק.

בשנת 1853 — קבל את כתב הרבנות שנשלח לו מדרצ׳ין (פלך גרודנה) ומשם עבר לאחר שמונה שנים לכהן ברבנות בפרוז׳אני (פלך הורודנה). מלך שם שש שנים והכניס גם תיקונים ושיפורים סוציאליים בקהילתו. כאשר פרצה מגפת החולירע עמד בראש המלחמה בה, יסד שם בית חולים למופת בכל הסביבה והודות למאמציו נעצרה שם המגפה ומעטו חלליה.

בשנת 1867 — הגיע ללומזה וכיהן בה כשתים עשרה שנה. כאן נתחבב על הקהל ואפילו החסידים העריצוהו ונהו אחריו. היה חביב ומקובל גם על השלטונות כי ידע רוסית ויכול לצאת ולבוא לפני שר הפלך והפקידים הגבוהים. בבואו ללומזה בדק ומצא שיותר מדי יהודים נקראים לצבא והולכים, כי אין להם כסף לפדות את עצמם בארבע מאות רובל כחוק. ותהי ראשית דרכו ליסד קופת „פדיון שבויים״ ולעזור לקרואים לצבא להשתחרר מעבודת המלך. מי שהיה בידו מאתיים רובל — הוסיף הרב את השאר. בני עניים ולומדי תורה, תומכי משפחות וכיו״ב — פדה בכל המחיר שנדרש, למטרה זו החל עוד בשמחת־תורה — זמן הקריאה לצבא — במגבית שלו בין בעלי הבתים שבעיר לפדיון שבויים ונמשכה עד חנוכה. מצודתו זו — מצוות פדיון שבויים — היתה פרוסה גם על כל העיירות שבסביבה — ואחר חג הסוכות היו מתקיימות אצלו אסיפות רבנים מכל פלך לומזה ובעלי־בתים והם שקלו וטרו בענין המועמדים בקהילתם לעבוד בצבא. בשנה האחרונה לכהונתו בלומזה העלתה הממשלה את כופר הנפש לכל חייל עד אלף רובל. נסתתמו מקורותיו של הרב, אך הוא לא אמר נואש. ידע שבלומזה ישנם בעלי־בתים אמידים ומהם כמה ספקים לצבא שעשו עושר רב. מה עשה? בשבת בראשית אחרי סעודת הצהרים, עת בעלי הבתים מתענגים בשינה בשבת, לקח אתו את דייניו ואת הגוי של שבת. הגוי החזיק תרמיל ביד והלך עם הרב לדפוק על דלתות העשירים. הרב העיר את בעל הבית הישן משנתו ואמר לו: שבתא טבא, ר׳ פלוני, הלא תדע שנחוץ לי כסף לפדיון שבויים, לסכומים גדולים אני זקוק השנה, קומה, איפוא, פתח את הארון ותוציא לי כך וכך שקלים. ובעלי הבתים לא העיזו למרות את פיו ובמשך השבת התמלא התרמיל שטרות כסף ומטבעות זהב עד כדי פדיון אילו עשרות חיילים.

לפי נוסח אחר (מפי ה׳ משה פרידמן), היה זה ביום הכיפורים. השנה היתה הרת מלחמות והצטער הרב שבחורי ישראל ילכו לצבא לשפוך דמם למען הצאר, ולא מצא שעת כושר אחרת, אלא ביום כיפורים, בשעת „כל נדרי״. לא הרשה להתחיל „כל נדרי״ עד אם יביאו בעלי הבתים את סכום הכסף הדרוש, והכסף הובא. לפעמים היה ניגש אל בעל־בית עטוף טלית בעת תפילתו, הוריד את הטלית שלו ואמר: בוא אתי לביתך ותתן לי כך וכך כסף לפדיון שבויים. אחר כך תגמור את תפילתך... לא תמיד הצליח לפתוח את סגור לבם של בעלי הבתים עם ארנקיהם לשם מצווה גדולה זו.

משהגיעה לידו מצוות פדיון שבויים להוציא יהודים מבית הסוהר או לזכותם בדין או לשחרר חייל, לא החמיצה בשום אופן. וכשלא השיג כסף בתורת תרומה, לווה אצל עשירי העיר ובבנקים, על מנת להחזיר, וחתם על השטרות. כשהגיעו השטרות לגוביינא — עשה מילווה חדש ושלם לישן או ביקש לדחות את הפרעון. כשעבר מדרצ׳ין לפרוז׳אני נשאר חייב לבעלי בתים 3 אלפים רו״כ.. קהילת פרוז׳אני פרעה את החובות. כשעבר מפרוז׳אני ללומזה — שלמה קהילת לומזה למלווים הפרוז׳אנאים סך של ששת אלפים רו״כ. וכשעבר מלומזה ללודז׳ — שלמה קהילת לודז׳ לבעלי־החוב בלומזה — 11 אלף רו״כ. כשרצו לקחתו אחר כבוד מלודז׳ לביאליסטוק, הגיע חובו לאנשי לודז׳ ולבנקים עד 20 אלף רו״כ. נכבדי העיר ביאליסטוק עשו ביניהם מגבית רחבה והתכוננו לסלק את החוב בבת־אחת והעיקר שיזכו לראות על כסא הרבנות בקהילתם את ר׳ אליה־חיים. אולם העשירים בלודז׳ לא טמנו גם הם את ידם בצלחת ובין לילה אסף הגביר ר׳ ישראל־קלמן פוזננסקי את הסכום הנ״ל וסלקו — ובפרט שהרב לא יעזוב את עירם.

אהבו לספר בלומזה כמה מעשיות על אפיו וטוב לבו של ר׳ אליה־חיים. כשהיה עובר ברחוב ושומע תינוק בוכה — היה נכנס הביתה לנענע את העריסה. היה מבקר חולים, ובימי קור וקרח היה מחליק על גבי הקרח, במורד רח׳ ווז׳יוודזקה ומסתכן — בדרכו לעזור לחולים העניים שגרו שם.

ר׳ אליה־חיים מייזל העביר על דעת עצמו ספירה חשאית בכל העיירות שהיו סמוכות וכפופות ללומזה, ומצא שמיכסת הצבא היהודי מוגזמת היא ומחוז לומזה צריך לתת פחות חיילים יהודים. והממשלה בדקה אחריו ומצאה שהוא צדק והפחיתה את המיכסה עד 500 נפש (אנציקלופדיה יהודית־רוסית, כרך 10, עמ׳ 505). עזר לו בעבודתו חתנו ר׳ גבריאל הלוי סגל, העילוי מוורשה, שהיה אחר כך רבה של שניאַדובה (עליו — ראה המודיע 1913, עמ׳ 51) במשך תשע שנים. מתרל״ב עד תרמ״א. בהיות ר׳ גבריאל בלומזה, יצא טיבו כמפשר בריבות ורודף שלום. כשעבר ר׳ אליה־חיים ללודז׳ — בשנת 1879 בערך, העביר אליו לאחר שנים אחדות את חתנו ר׳ גבריאל שהיה דיין על ידו. ושם נשאר כל ימי חייו. קראו לו בלודז׳ ר׳ „גבריאל, הרב משניאַדובה״.

על ר׳ אליה־חיים סיפרו בלומזה: פעם נקרא לפטרס־בורג להתיצב לפני הקיסר בעניני חינוך ודת. הראיון נקבע ליום השבת. בא הרב ואתו נכבדי הקהל. הוציא הקיסר סיגריות וכבד את המוזמנים. עישנו בעלי הבתים, אף כי שבת היה — מאימת המלכות וכבודה, אולם ר׳ אליה־חיים טמן את הסיגריה בכיסו. על שאלת הקיסר, ענה: סלקא דעתך, אדוני המלך, מתנתך תיכלה אצלי בעשן? כבבת עיני אשמרנה כל ימי חיי...

ר׳ ליפא חיים

ר׳ ליפא חיים היה רבה של זאמברוב, למדן גדול וירא שמים. כשעזב ר׳ אליהו־חיים מייזל את לומזה, הזמינו בעלי־הבתים שבעיר את ר׳ ליפא חיים שיכהן זמנית בלומזה וינהל את ענייני הקהילה.

אולם השלטון הרוסי לא אבה בשום פנים לאשר את מועמדותו של זה (כי לא ידע את שפת המדינה וגם לא היה לו כל כשרון לצאת ולבוא לפני הממשלה).

לאחר שקיבל ר׳ לייזר־שמחה ראבינוביץ כתב הרבנות מלומזה, חזר ר׳ ליפא חיים לזאמברוב ושם המשיך לכהן ברבנות עד יום פטירתו. את מקומו ירש שם חתנו, ר׳ דוב רגנסבורג — שהיה רבה האחרון של זאמברוב ונספה על ידי הנאצים, בהיותו כבן 90 ומעלה.

ר׳ נח יצחק דיסקין

הבן הצעיר של ר׳ בנימין דיסקין, ר׳ נוח־יצחק („ר׳ נוח־איצ׳י״) נתמנה בלומזה מורה הוראה בשנת תרל״ד (1874). הוא היה אדם יפה־תואר, הדור בלבושו, אציל הרוח ונוח לבריות. בדיני תורה ו„שאלות״ היתה דרכו להקל. בחוגי הממשלה כבדוהו לרגל תלבשתו המהודרת וכובע צילינדרו המבריק, והציגו אותו דוגמא לעומת רבנים אחרים, מסביבות לומזה, שהיו באים אל השלטונות כשאינם לבושים כהוגן ורבבים על בגדיהם.

ר׳ נוח־יצחק, היה חובב ציון ובכמה אספות של חובבי ציון הראשונים בלומזה היה משתתף וגם נואם. בשנות חייו האחרונות נעשה כבד שמיעה. לאחר פטירתו קראו לילדים רבים שנולדו אותה שנה בלומזה „נוח־איצ׳י״. (ביבליוגרפיה: נחלת אבות, עמ׳ 84).

על קבורתו של ר׳ נוח־יצחק מסופר: בבית הקברות הישן בלומזה עמדו שני אוהלים: אחד של ר׳ זלמלה חסיד, רבה הראשון של לומזה, ואחד של ר׳ בנימין דיסקין, הרב השני.

פעם הובא ללומזה הרב ממאקוב, חולה אנוש, ונפטר כאן, וגם הוא נטמן בבית הקברות הישן והעמידו בני העיר אוהל על קברו, בין שני האוהלים הקודמים, על יד הקיר. בשעת ההלוויה ראה ר׳ נוח־יצחק שהקיר עומד להתמוטט ולא ידע כיצד לנהוג כאן, להרוס את הקיר ולהקימו מחדש או להשאירו כמו שהוא. שלח איגרת לאחיו ר׳ יהושע ליב בירושלים ולא קיבל כל תשובה. כתב לו עוד פעם, ובדמעות בקשו לענות לו מה לעשות ולא נענה.

באחד הלילות, הקיפה הזעקה בלומזה שהרב ר׳ נוח־יצחק דיסקין נפטר, ובאותו לילה הודיע שמש בית הקברות שנפל הקיר... בבוקר באו פועלים לבית הקברות, פינו את הלבנים ומצאו שיש עוד מקום על יד האוהל, בין קבר הרב ממאקוב ור׳ בנימין דיסקין. החליטו לקבור כאן את הרב ר׳ נוח־יצחק, אולם שר הפלך לא הסכים ולא רצה לתת את רשיון הקבורה שם, כי בית הקברות הישן כבר חתום („Запечатаное״) ואין להוסיף שם קברים. רצו אל השתדלן הידוע בילִיקובסקי, שהיה יוצא ונכנס בבית שר הפלך ולאחר משא ומתן וגם מתן־שכר בצידו — הורשה לקבר את הרב על יד אביו. וכשבאו לשם שרי המשטרה מצאו אָמנם מקום שנתפנה לקבר חדש. (מפי ר׳ צבי קבקביץ׳, ז״ל)

הרב ר׳ יצחק אייזיק הלוי הרצוג סיפר נוסחה אחרת: כשנפטר ר׳ נוח־יצחק, רצו לקברו בבית הקברות הישן, על יד אביו ר׳ בנימין ולא אסתייע מילתא, כי היה המקום צפוף, עמדו שם שלושה אהלים: אהל ר׳ זלמלה, אהל הרב ממאקוב ואהל ר׳ בנימין ז״ל. נר תמיד היה דלוק שם. אמרו אנשי החברא קדישא: נחת רוח יהיה לבן שיקברוהו על יד אביו אבל מקום אין. עודם מדברים ביניהם והנה נשאו עיניהם וראו שהמקום נתרווח כדי קבר רביעי, כי ר׳ בנימין פנה מקום לבנו — גמרו וקברו את ר׳ נוח־יצחק ע״י אביו.

ר׳ טוביה פנסטר שהיה מרואי פניו כותב עליו:

הוא היה חתנו של ר׳ ישראל משה נובינסקי, גביר מפורסם, וראש הקהילה דלומזה. ר׳ נח יצחק היה תלמיד חכם במלוא מובן המושג ומצוין בהדרת קומתו ויפי תארו, בפניו הנדיבים ובחן הומורי המרחף תמיד על שפתיו ריתק אליו את כל הנכנס עמו בדברים וגרש כל דאגה ועצבות. מין חשיבות מיוחדה היתה טבועה באישותו של ר׳ נח יצחק, ומאמר שגור היה בלומזה: בכניסתו של ר׳ נח יצחק מתמלא הבית אורה ושמחה. בלכתו ברחוב הצדיעו לפניו השוטרים והאזרחים הקדימו לו שלום. המצייר בוגאצקי היה אומר: לצייר צורתו הפאט־ריארכלית של ר׳ נח יצחק דרוש לי המכחול של ראפאל או רמבראנד.

במות עליו אשת נעוריו לקח את מינדל־צירל, אומנתו של הגביר האדיר ר׳ איטשה לעוו מוולקוביסק. היא היתה בת משפחתו, בת הרב הגאון ר׳ אברהם שמואל דיסקין, רב בוולקוביסק. מינדל־צירל היתה מפורסמת בליטה בחכמתה, ביפיה ובמעשיה הטובים ובכבוד גדול קבלו אותה בלומזה.

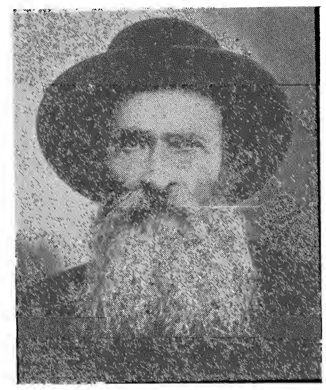
דרוש היה פעם לפנות אל הבארון רוטשילד הפראנקפורטי בדבר ענין ציבורי. נבחרו למטרה זו בפולין שני רבנים מפורסמים ובראשם ר׳ נח יצחק, שידע היטב את השפה הגרמנית. הבארון קבע שעה לפגישה זו וקיבל אותם בסבר פנים יפות בכניסתם אל האולם המפואר. מראה פני הראב״ד דלומזה, נימוסיו ומדבריו הנאים עשו רושם טוב. וכשהרצה ר׳ נח יצחק את בקשת הרבנים, השיב הבארון כי ברצון טוב ימלא את הבקשה, אבל, הוסיף הבארון, בהביטו אל השעון, עוד נשאר לנו חצי שעה. „זאָגען זי מיר רבי עטוואָס תורה״. לפי הנראה נהנה הבארון מתורתו של הרא״בד, כי הזמין את הרבנים לכוס תה וביקש אותם לבקר את בית מדרשו, וינעם לו אם אחד מהם יכבד את המתפללים בתפילת שחרית ויעבור לפני התיבה. נפל הגורל על ר׳ נוח יצחק שהיה בעל תפילה זקן ורגיל, יפה קול ומיטיב נגן, ובלומזה היה עובר לפני התיבה בתפילת נעילה בבית המדרש דחברה ש״ס. הדבר היה בחודש אלול. וכשגמר ר׳ נח יצחק אחר התפילה את המזמור „לדוד ד׳ אורי וישעי״, ראה והנה על ה„מזרח״ תנועה רבה והבארון כולו נרעש, פוקד ומצווה דבר מה לשמש העומד לפניו. וימהר השמש אל העמוד ויקרא: „רבי! וואָס האָבן זי געמאַכט מיט דעם „אורי וישעי״, דער הער באַראָן איז אַופגערעגט, זי מיסען זיך ענטשולדיגען״... מה קרה? — מנהג היה בבית מדרשו של הבארון לזמר „לדוד ד׳ אורי וישעי״ בניגון מיוחד, המקובל עוד מימי הסבא ר׳ אנשל רוטשילד, והבארון היה מקפיד ומדקדק בכל מנהג קל, ור׳ נוח יצחק לא ידע זאת. אבל ר׳ נוח יצחק היה פיקח ובעל נימוסין וידע מה להשיב לבארון ובמה לפייסו. נחה דעתו של הבארון בשמעו תורה חדשה מפי הרב מלומזה ואמר: „יאָ, רבי, זי זינד גראָס אין אונזער תורה״. הזמין את ר׳ נוח יצחק לסעודת הצהרים והפציר בו להישאר רב בפראנקפורט ולא יחסר לו דבר. אבל ר׳ נוח יצחק אהב מאוד את עירו ועדתו, ועל כן הודה לבארון ושב ללומזה.

ר׳ אליעזר שמחה רבינוביץ

לאחר שרבי אליה־חיים מייזל עזב את לומזה, היה קשה לקהילה זו למצוא כל כך מהר רב חדש שיהא ראוי לשבת על כסא ר׳ אליה־חיים. לאחר אסיפות רבות ושמיעת דרשותיהם של כמה מועמדים, הוחלט סוף־סוף למנות את הרב ר׳ אליעזר שמחה רבינוביץ.

ר׳ אליעזר שמחה נולד בקובנה לאביו הראב״ד, ובימי ילדותו יצא לו שם של עילוי מופלג. נשא אשה בגיל צעיר, בתו של ר׳ לוי יפה, מצאצאי מהר״ם יפה, בעל הלבושים. סעד על שולחן חותנו ברוגובה כמה שנים ושם השתלם בתלמוד ופוסקים ולמד גם ידיעות כלליות, שקד על השפה הרוסית, שפת המדינה, וגם התעניין בתורת המשפטים, כהשוואה אל משפטי ישראל. לא עבר זמן רב והוא נתמנה רב ברוגובה ומשם נלקח אחר כבוד לשאדובה — עיר ואם בליטה. אותו זמן הציעו לו גם משרת ראש מתיבתא בוולוז׳ין, אך משום־מה לא איסתייעא מילתא.

מספרים שבאותו זמן, והוא עוד עול ימים, יצא למסעיו לוורשה, דרך הכביש הידוע קובנה־וורשה ונקלע בדרכו בעיירה סטאוויסק שבפלך לומזה. כשהיה באכסניתו שמע שר' אייזל חריף (יהושע אייזיק שפירא, בעל „עמק יהושע". רבה של סלונים) מתאכסן גם כן בעיר זו, וכל רבני הסביבה התאספו לכאן לחלוק לו כבוד ולשמוע מפיו חידושי תורה.

נכנס גם ר' אליעזר־שמחה לשם, שאל את ר' אייזל אילו קושיות וכשניסה זה לתרצן, פרך אותן שוב. סקר אותו ר' אייזל בעיניו החדות והבוחנות ואמר: הנה גאון לפנינו.

ר' אליעזר שמחה נקרא אחר כבוד בשנת 1869 לשבת על כסא הרבנות בסובאלק, במקומו של הגאון ר' שמואל מוהליבר, שעבר לכהן בביאליסטוק. וסובאלק עיר גדולה ומפורסמת במסחרה ונודעת בלומדיה ומשכיליה. מסובאלק יצא שמו ברחבי רוסיה כאחד הגדולים.

בשנת 1873 (תרל"ג) נקרא לקובנה יחד עם ר' ש. מוהליבר ועוד כמה גדולים לדון בענין הגזירה על סגירת החדרים ברוסיה. במועצה השניה בענין זה שהיתה בוילנה בבית ר' מתתיהו שטראשון — היה ר' אליעזר שמחה מראשי המדברים וגם היה מראשי החותמים על מכתב דחוף לבארון נתנאל רוטשילד שבפראנקפורט ע"נ מיין, שישפיע על הבארון יוסף־ייזל גינזבורג בענין זה. הבארון גינזבורג היה אז בפאריס וכשקיבל מכתבו של הבארון רוטשילד, חזר מהר לרוסיה להתייצב לפני השרים ולבטל הגזירה. כשחזר, נשלחה אליו משלחת של גדולי הרבנים והם: ר' שמואל מוהליבר, ר' אליעזר שמחה ור' יעקב באריט מווילנה.

מסובאלק בא ללומזה, בשנת 1877, בערך. הוא נהג את משרתו ברמה וזרק מרה בבעלי הבתים שלא ראה התנהגותם. היה בעל נכסים, וקנה לו בלומזה בית גדול שתפס שני רחובות בריבוע, ברחוב דבורנה וכיכר סינקביץ' (מקודם כיכר הכנסיה הפראבוסלאבית), — ומשום זה לא כיבד ביותר עשירים ובעלי זרוע. גם כלפי השלטון היה תקיף ובהיותו בקי בחוק ובמשפט האזרחי יותר מעורכי הדין והפקידים של הצאַר, ידע מה הן זכויותיו וחובותיו של כל אזרח במדינת רוסיה, מה הן; חובותיו של רב ומה צדק יש בדרישותיו ותקנותיו של שר הפלך, כלפי החוק.

ויהי היום, ושר הפלך בארון הססן, עבר לטייל דרך רחוב דבורנה וראה שעל יד בית הרב אין מדרכה. שלא לטנף את מגפיו המצוחצחים ביום גשם, פקד על הרב לסדר מדרכה. סרב הרב, מכיוון שאין חוק כזה ואי־אפשר להכריחו. ניסו להשפיע עליו סגן הגוברנטור וראש העיר, והרב בשלו. הגיש אותו שר הפלך למשפט. הוכיח ר' אליעזר שמחה בבית־המשפט שדרישה זו היא לא כחוק ושוחרר מכל עונש. נעלב הגוברנטור והגיש עצומותיו לאינסטנציה יותר גבוהה, לבית המשפט המחוזי ושם שיחד את אב בית־הדין וזכה. אך הרב שהכיר יפה את החוק הגיש ערעור על פסק־דין זה בפטרס־בורג, בבית־הדין הממלכתי העליון, ונימק את טענותיו על יסודות החוקה האזרחית ברוסיה. זיכו את הרב בדינו ויצא פסק־דין שאין להכריחו לעשות מדרכה. רגז שר הפלך ונתכרכמו פניהם של יתר הפקידים. ולאחר זה בא הרב אל שר הפלך והודיע לו: עכשיו שהדין אתי, עושה אני לפנים משורת הדין ומזמין פועלים לעשות בהקדם האפשרי מדרכה סביב ביתי...

מאז חרשו עליו מזימות־רשע פקידי השלטון הגבוהים — אולם לא יכלו לו. גם אילו בעלי בתים שהיו מקורבים לשלטונות העלו טינא בלבם על הרב וחפשו דרכים להקניטו. מתנגדיו התבצרו בעיקר בבית המדרש „מגן אברהם" מיסודו של ר' זוסמאן יעבץ, אבי הסופר וההיסטוריון ר' זאב יעבץ.

פעם הציעו גבאי „מגן־אברהם", משה־לייב יעקובי, שמואל סלודוביץ, איזיק גרינשפאן, הרש־ברל גלצ'ינסקי, העשיר הגדול פוקרויסקי, ועוד — למנות את ר' חיים־מאיר כהנא כשוחט הקהל. התנגד לו הרב מטעמים דתיים*) וכשירדו לחייו בעד זה, התמרמר הרב וענה לבעלי־הבתים: כל זמן שאני רב בלומזה — לא יתקבל ר' חיים מאיר כשוחט. ענו לו בעלי בתים אחדים, ואנו החלטנו: אם לא יהיה חיים־מאיר שוחט — אתה לא תהיה רב... ענה להם הרב בחמתו: אינני זקוק לרבנות של לומזה, מקהילות רבות יותר חשובות רוצים לקחתני רב. קפצו כמה בעלי בתים ובאותו מעמד שלחו תזכיר לשר הפלך, שגם בעיניו היה הרב כצנינים, שר' אליעזר שמחה הסתלק פומבית להיות רבה של הקהילה. שמח הגוברנטור ושלח לראש העיר הוראה להפסיק לשלם לרב את שכירתו מקופת העיר, שאיננו יותר רב העיר, וגם לדרוש מהרב שיעזוב את דירתו שהיא בבית הקהל, בבנין בית המדרש הגדול, שברחוב סנאַטורסקה. עשה את שליחותו ראש העיר ביתר זריזות ושלח שוטרים להוציא את הרב מדירתו בערב שבת דווקא, בין השמשות. פקידי העיר התנפלו על דירתו והוציאו משם בחזקה את רהיטיו וספריו וזרקו לתוך הרחבה שלפני בית המדרש. מהרו אנשי „עמך", שדבר זה נגע בלבם, ובטרם יחשך הכניסו את רהיטיו וספריו אל בית „הכנסת אורחים", שממול, עד לאחר השבת, ולאחר השבת מצאו בשבילו דירה מתאימה. הרב אמר אז לבעלי הבתים: על העלבון שהעלבתם אותי — הריני מוותר, אבל על זה שגרמתם שהרבנית לא תברך על הנרות לכבוד שבת, לעולם לא אסלח לכם, והאלהים יבקש את עלבונה.

ר' אליעזר נתמנה לאחר ימים מועטים רב בקאלוואריה ושם ישב במנוחה שנים רבות על התורה ועל העבודה. בהשתדלות שר הפלך מלומזה, לא הרשתה לו הרשות לכהן גם כרב מטעם ויהי שם רק רב רוחני.

אולם טרם שעבר לקאלוואריה הגיש קובלנה בפטרס־בורג לבית המשפט העליון על התנהגותם של שר הפלך וראש העיר. באה תשובה, שאין להם כל רשות להדיחו ממשרתו, אך הרב ממילא לא אבה להישאר יותר בעיר זו.

בלומזה סיפרו שמועות שכל מתנגדיו היתה בהם יד ד' ונענשו קשה. כמה מהם ירדו מנכסיהם והגיעו עד ככר לחם. העשיר המופלג פוקרויסקי נידלדל מאד ויצא לפאַריס, שם מת ב„מושב זקנים" בעירום וחוסר כל. משה־לייב יעקובי חלתה אשתו, בקשה ממנו שילך לבקש סליחה מאת הרב, לא אבה לשמוע ועוד הוסיף לחרף ולגדף אותו. אשתו מתה ויעקובי חלה גם כן פתאום ומת מיתה חטופה. גם סלודוביץ' מת מיתת „כרת". אחד התושבים פוכניצקי, שכור ידוע, שיסו אותו בעלי הבתים ברב, וכאשר יצא פעם הרב בערב שבת

*) לאותו שוחט התנגד גם הרב מלכיאל.

מן המיקווה לביתו, נטפל לו השיכור ולגלג עליו. אמר לו הרב: שיכור אתה, לך הביתה ושכב. הלך הביתה, שכב ולא קם יותר... ראה ר' הרש־ברל גלצ'ינסקי שסכנה נשקפת גב לו מרוגזו של הרב, התחרט על התנגדותו לו, ובאחד הימים קם יותר... ראה ר' הרש־ברל גלצ'ינסקי שסכנה נשקפת גם עטוף בטליתו ועטור בתפיליו, שלף את מנעליו כאבל ונפל בבכי לרגלי הרב שיסלח לו. הרב סלח לו, ור' הרש־ברל גלצ'ינסקי חזר שמח וטוב לב הביתה.

לאחר שנים אחדות בא הרב ללומזה לבקר את בתו וגם לסייר את נכסיו. כל נכבדי העיר יצאו לקראתו והלכו ברגל ששה קילומטרים עד כפר סוזין. ראה אותם הרב, נתרכך לבו וירד ממרכבתו והתערב בין הקהל והלך אתם יחד ברגל העירה. כשהגיע לכיכר השוק החדש ראה מרחוק את ראש העיר שלא פעם ירד לחייו — גוי גברתן, רחב גרם וכתפים, נושא כדרכו את מעילו על כתפו כשיד אחת רק תקועה בשרוול והשניה חפשית. עודנו חי זה? אמר הרב, ולא יצאה שעה וראש העיר מעדו קרסוליו ונפל. הוא שבר את שתי רגליו ומת ביסורים רבים. בתו של שר הפלך הסמך, שהציק לרב, צנחה מעל הסוס שרכבה עליו שעה שהוא השתולל ושברה רגל, ובנו יחידו חלה בשחפת־תכופה (גַאלופית) ומת.

בסוף ימיו הסתלק ר' אליעזר שמחה מהרבנות וחזר ללומזה. התבודד בביתו ולא התערב יותר בענייני הציבור. ישב כל הימים על התורה והתפרנס משכר דירה. לאחר שנה וחצי נפטר, בחודש אב תרע"א (1911). בני לומזה ערכו לו לוויה גדולה והספידוהו כהלכה.

ר' משה גולדין, בן ראש הישיבה ר' פסח־איסר (ניו־יורק), מוסיף בזכרונותיו: הכרתי את ר' אליעזר־שמחה, יהודי יפה־תואר, ישר כתמר, פנים מאירות, זקן שחור מגודל ונאה. כשהיה נכנס לבית המדרש שחרית וערבית, היה כל הקהל עומד על רגליו. אולם לא האיר לו מזלו בלומזה וכמה מעשירי קרתא קנטרוהו. אשתו — נפש עדינה וראויה להיות רבנית בהתנהגותה ובהשכלתה. גם בנותיה משכילות היו ולא התגאו ביחוסן וידיעותיהן. חתנו, לוקח בתו, יפה, היה גם כן, טיפוס נאה של עסקן בצרכי צבור באמונה ובטוהר לבב וגם למדן היה. בנו של הרב, יעקב — שנא את הרבנות, אף כי למד תורה הרבה — ועסק במסחר. ההצלחה לא האירה לו פנים ולאחר כמה שנים הגר מרוסיה והשתקע באדינבורג. הוא גם חיבר שני ספרים: „ביכורי יעקב" ו„הלכות ארץ־ישראל". ה' גולדין נפגש אתו בלונדון, בחגיגת ברית־מילה של בן עיר, ישראל'קע, בן האופה הצולע בלומזה.

ר' טוביה פ נ ס ט ר, שהכירו פנים אל פנים, כותב עליו:

הרב ר' אליעזר ראבינוביץ ידע את השפה הרוסית ובה פרסם קונטרס על שמות ישראל, כעין מחאה נגד שינוי השמות, וביחוד נגד אי אלה „רבנים מטעם" הממונים על ספרי הנולדים ואינם זהירים בלשונם ורושמים את השם לא כהלכתו. בביתו, שמעל בית המדרש הגדול, היו מונחים על השולחן „הצפירה" מווארשה ו„הנובוסטי" — עתון רוסי מפטרסבורג. בנותיו חונכו לפי רוח הזמן וידעו גם צרפתית. הרב ר' אליעזר שמחה היה בעל מרץ חזק, תקיף בדעתו ולא נשא פני גדולים. התנגד למשטרה שהתערבה בעניני הקהילה והיו בשביל זה סכסוכים בינו ובין שר הפלך.

ר' יואל-לייב הלוי הרצוג

ב„ג'ואיש כרוניקל", מיום י"ב באוקטובר, 1934, אנו קוראים כדברים האלה:

הרב ר' יואל ליב הרצוג נולד בלומזה בשנת 1865 ובגילו הצעיר התפרסם במחוזו כעילוי, כבעל זכרון וכשרונות יוצאים מהכלל. כן התבלט בכשרונו הבלתי רגיל כנואם ומטיף. כבר בהיותו בן שבע־עשרה בערך, משך לב רבים לביהכנ"ס בדרשותיו החוצבות והמלהיבות. למד בישיבות סלובודקה ואיישישוק ואחרי נשואיו המשיך את לימודיו מספר שנים בכולל קובנה, נסמך להוראה על ידי הגאון ר' יצחק מאיר מסלובודקה, הגאון ר' א. ש. דיסקין מוולקוביסק והרב הגאון נ. י. דיסקין מלומזה. מספר שנים שימש שני לרב הגאון נ. י. דיסקין, ראש בית הדין בלומזה. ב־1898 נבחר לרב בבתי הכנסת המאוחדים בלידז, באנגליה. קהילת לידז עוד תעיד כיום על התוצאות המתמידות מפעולותיו ומאמציו הברוכות במשך שלוש עשרה שנה, למען היהדות הנאמנה ולטובת העניים והזקוקים. היה אהוב ומכובד על כל התושבים,

יהודים ונכרים כאחד. תלמיד חכם גדול ובעל ידיעות כלליות רחבות. היה גם מפורסם ברוחב בינתו והצטיין מאוד כשופט. במקרים רבים העביר אליו חבר השופטים העליון של בירת יורקשייר משפטים חשובים ומסובכים בענייני יהודים. עוד בהיותו בלומזה הצטרף כאחד החלוצים לתנועת חובבי ציון בפולניה. ועבודתו זו קיבלה הוקרה עמוקה מאת הגאון ר' שמואל מוהליבר, שהיה ידידו הקרוב. גם בלידז עזר רבות לתנועה הציונית, שהחלה להתפתח שם.

ב־1911 נבחר רב לאגודת הקהילות בפאריס. באישיותו המקסימה, ובכח הטפתו החוצבת להבות, למדנותו הרחבה ועבודתו ללא ליאות — עזר ליהדות החרדית לכונן מרכז ולבצר את עצמה בפאריס. במשך כהונתו בפאריס, פרסם את ספרו החשוב „אמרי יואל" (5 חלקים), דרשות ומחקרי הלכה על חמשת חמשי התורה והשאיר אחריו בכתב־יד כרכים אחדים בהלכה ואגדה. ביתו בלב הישוב היהודי היה תמיד מלא אנשים ונשים שבאו לדרוש בעצתו בכל מיני בעיות ולאו דוקא בענייני דת. בכח התמצאותו העמוקה בענין ושכלו הישר עזר לא פעם לאנשי קהילתו להחלץ ממצבים קשים שונים. היה לא רק מכובד על אנשי קהלתו, אלא גם רבם הנערץ.

על הרב ר' יואל הלוי הרצוג התהלכו בלומזה שמועות רבות ולא פעם התגאו בעלי הבתים שבעיר: הנה בן עירנו, ילד טפוחנו וחניכנו, זכה להיות רבה של פאריס.

זקני העיר היו מספרים עליו: היה אדם אציל נפש, בעל מידות תרומיות, למדן ומשכיל — אולם „לא לחכמים לחם", ר"ל. נשא בת טובים אולם עניים, אף כי יכול היה להגיע ל„שידוך עשיר". חותנו היה מן ה„כשרים" בחברה קדישא, גומל חסדים עם החיים והמתים, רודף צדקה ונותן מפתו לדל, אף כי בביתו לא תמיד היה לחם לשובע. ר' יואל הרצוג לא קבל מעולם על מצבו ואפילו מקורביו לא ידעו על דחקו ועל חיי הרעב שהוא חי. ובכל זאת היו בגדיו נקיים תמיד, ללא רבב, שמח בחלקו ומסתפק במועט. אשתו ידעה לעשות שבתה חול ולא להצטרך לבריות. ר' יואל היה איש שיחה ואיש רעים ומלבד ידיעותיו בים התלמוד ידע גם ספר והיה פיקח בענייני דעלמא.

נתפש לרעיון שיבת ציון, עוד בטרם שגדולי הרבנים ברוסיה ופולין נתנו את ידם לציונות. בהתלהבותו ובכוח דמיונו היה מצית לבבות בדרשותיו על ציון ועל גלות השכינה, עד כי קראוהו נכבדי העיר „המטיף הלאומי".

ב„הצפירה", מיום ט"ו באב, תרנ"ה, כתב עליו אחד ממשכילי העיר, שחתם בשם „הצופה", לאמר:

„הרעיון הנעלה לתמוך בידי עובדי האדמה בארץ הקודש, מצא קן לו בין אנשי עירנו, בפרט בצעיריהם ובנעריהם התעוררה אהבת ציון בכל תוקף. וביחוד ראוי להודות למטיף הלאומי, הרב ר' יואל ליב הרצוג, יליד לומזה, אשר בדרישותיו הנחמדות שהוא מטיף בבתי המדרש דפה, יתאר כמו חי באזני שומעיו את האושר הגנוז להם בחיק העתיד, אם יחזיקו במעוז ישוב ארץ־ישראל. ודבריו עושים פרי כי תורה והשכלה יחד בו נפגשו והוא מאסף לכל המחנות. ומאז החל להטיף לקחו תקע לו רעיון ישוב ארץ ישראל יתד במקום נאמן והוא הולך מחיל אל חיל בלב אנשי עירנו. מי יתן והיו לישראל מטיפים רבים כמוהו" — — — — —

כדברים האלה אנו גם קוראים עליו מפי עדי שמיעה וראייה ב„המליץ", מיום 11 במאי 1894 ומיום 8 בדצמבר 1895.

אולם אין נביא בעירו. ר' יואל הלוי הוכרח להרחיק נדוד, לאנגליה, ושנים רבות התגעגעו עליו בני העיר, וביחוד אנשי „עמך" שהיה להם תמיד לפה ומליץ וידע לתבל את דרשותיו בביטויים עממיים שגם פשוטי העם יכלו להבין ולחדור לסוף דעתו.

ר' א ב ר ה ם מ ז ר ח ז"ל, מיקירי קרתא, כתב לנו על ביקורו אצל הרב ר' יואל הלוי הרצוג בפאריס כדברים האלה:

לא זכיתי בלומזה להכיר את ר' יואל הרצוג פנים אל פנים, אף כי כל העיר היתה תהילתו. הוא היה רב ומטיף קודם בחברה „תהילים" ואח"כ גם בבית המדרש שבחצר מושינסקי, בחברה „חובת הלבבות". כאשר עזב ר' יואל את לומזה, ואני אז אברך צעיר, חדש בעיר, באו והציעו לפני חותני, ר' חיים הצבע, ציחאַנוביץ', שאני אקבל את משרת המטיף ב„חובות הלבבות" — אולם לא נסתייע הדבר, כי כאשר גמרו את ההלל לפני חותני על ר' יואל: „פה מפיק מרגליות", „נואם בחסדי ד'" וכו' וכו' — נפלה עלי רוחי ולא העזתי להיכנס ולעמוד במקום גדולים זה.

המוני העם בלומזה, מלבד שנעדר מהם ה„עונג שבת" מדרשותיו של ר' יואל, הרי אבד להם בצאתו את לומזה גם איש העם, שצמח מסביבתם והבין לרוחם, וידע לרפא את לבם, לעודדם ולנחמם בעת צרה ולהמתיק להם עצה טובה ונאמנה ביום רע. כי היה איש „עמך", ממשפחת פועלים ישרים ועמלים בזעת אפם על פת לחם. חותנו היה פועל ישר בחברה קדישא ור' יואל נקרא בפי רבים על שם חותנו: „חתנו של ר' אריה לייב", כי בת טובה ומוצלחת היתה לו לר' אריה־לייב בלומזה ולקח בשבילה תלמיד חכם הגון ויקר.

כאשר נקלעתי לפאריס, לאחר הרבה שנים, בשליחות, למען הישיבה לארצות הברית, בקרתי את ר' יואל הלוי הרצוג, שהיה אז הרב הראשי ליהודי פולין בפאריס וממונים הוא ואשתו „גבאי צדקה" מטעם הנדיב הידוע.

מסרתי לו דרישת שלום מתלמידיו, חברי הדר. שמעון גולדלוסט, אברהם דאמוביץ' וממקורביו שתמכו בו בהיותו בלומזה, משפחת סטריקובסקי — קבלני בזרועות פתוחות כמו שמקבלים אח יקר. ביליתי בביתו כמה ימים ולא נתן לי לנסוע לבדי והוא ליווני עד הרכבת המובילה לשרבורג.

הייתי עד ראייה כיצד השלימה אשתו הרבנית בין איש לאשתו שבאו לפני הרב להתגרש. על אודות בנם, ר' יצחק־אייזיק לא דיברו באזני, אולם הרב באקשט לא פסק מלהלל אותו, לאחר שנפגש אתו בלונדון:

„הם, יהודי המערב, מלומדים גדולים הם גם בחכמה וגם בתורה, ואילו אנו במזרח, אין בין רבנינו מלומדים ובדרכי התורה יורדים מטה־מטה"...

(על בנו, מרן ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג, רבה הראשי של ישראל, ראה להלן, במדור „אישים").

הרב ר' מלכיאל טננבוים

כשעזב ר' לייזר־שמחה את כסא הרבנות בלומזה יצאו בעלי־בתים לחפש אחרי רב וגדול שיהא ראוי למלוך על קהילת לומזה. ולאחר עמל רב מצאו את מבוקשם — הוא ר' מלכיאל ברבי יונה טננבוים, רבה של בודקי — עיירה במחוז בילסק, פלך הורודנה, שבה כיהנו פאר רבנים גדולים ומפורסמים, כמו ר' ירוחם אלטשולר.

ר' מלכיאל נולד בעיירה מוטלה, על יד פינסק, עיר מולדתו של הנשיא חיים וייצמן וגם שאר־בשרו, כפי שהנשיא כתב בזכרונותיו. למד תורה בישיבות וולוז'ין, איישישוק ואח' ובגיל רך נשא אשה, בת עשירים. חותנו היה בעל־אחוזה בירמיץ', על יד מיר, וסידר את חתנו הצעיר בקאַרליץ', מקום תורה. לאחר שנים אחדות יצא לו שם כאחד הלומדים המופלגים ונכבדי בודקי באו והכתירוהו רב עליהם. ארבע־עשרה שנה עשה ר' מלכיאל בבודקי וישב כל הימים על התורה ועל העבודה, כי הרבנות לא גזלה ממנו הרבה זמן. בשנת תרמ"ז (1887) נשלח לו כתב רבנות מטעם קהילת לומזה, שהיתה מפורסמת כבר בלומדיה וביראת שמים שבה. עשרים ושלוש שנה היה ר' מלכיאל רב בלומזה, וכאן מצא את מקומו. מוקף בעלי־בתים בני־תורה ואנשי־מעשה, יצא לו שם בכל רחבי פולין ורוסיה. מאות רבנים ובהם גם ר' חיים צ'רנוביץ' — רב צעיר — רבה של אודיסה, שלחו אליו „שאלות" וייחלו ל„תשובותיו". בשכלו הישר, בהבנתו ובכוח הסברתו קנה לבבות ופקח עיני רבנים רבים בחידושי תורה ובפסקי הלכות — כפי שהם כתבו אליו באגרותיהם.

הרב מלכיאל החל לאסוף את חידושיו בתלמוד וב„טורים", את שאלותיו ותשובותיו וריכז אותם בחמשה כרכים בשם: „דברי מלכיאֵל".

עזרה רבה חמרית להוצאת כתביו אלה קיבל מבני עדתו הקודמת, שעדיין שמרו לו כבוד ואהבה וכן מבני קהילת לומזה, כאשר כתב בהקדמתו לספר א' בשנת תרנ"א:

„והנני בזה לקבוע ברכה לאנשי עיר באדקי, השם ינצרם ויעזרם, אשר שכנתי בתוכם ארבע־עשרה שנה בכבוד גדול ומוצא שפתי קודש היה להם והם קיימו מאמר חז"ל בכתובות, ק"ה, עמ' א': „אף על פי שלא רצו מוסיפין להם" — במלוא מובן המלה. זכרה להם אלוהי לטובה וכגמולם להם השיבה, על במת ההצלחה אותם להרכיבה כל אחד מהם יהי לאלפי רבבה.

וכן מחזיקנא טיבותא (מחזיק אני תודה) לאנשי עיר לומזה אשר אני שוכן כעת בתוכם".

אולם רוב ההוצאות לספריו, ובעיקר לספר א', קיבל מאת ר' משה בר' שמריה בז'ז'ינסקי, כפי שהרב כתב עליו:

„בואו ונחזיק טובה לגביר הנכבד רודף צדקה ועושה חסד, א"מ (איש מידות) מורנו משה ב ר ע ז ' י נ ס ק י מפ"ק לאמזא אשר הרים סך מסויים ונתן לי על רוב הוצאת הדפסת חיבורי זה. לולי זאת לא היה בכוחי כלל להוציא חיבורי לאור, כי ההוצאה מרובה מאוד וההכנסה מחיבורים, ידוע שקשה למי שאין לפי כבודו לדלג על הערים ואף כי לא דרש ממני הגביר הנ"ל לפרסם שמו ברבים, בכל זאת אמרתי בכגון דא מצווה לפרסם, כדי שממנו יראו וכן יעשו להחזיק קרן התורה ודבר גדול כזה הוא מילתא דלא שכיחא בעתים הללו וראוי לקרוא עליו וזאת התורה אשר שם משה... ומלבד אשר הוא נדיב לב וראשון לכל דבר שבצדקה בעירנו ברוח נדיבה" (מתוך הקדמתו הנ"ל).

אף כי הרב „לא דלג על הערים" לשם הפצת ספריו, בכל זאת יצא להם מהר שם גדול בעולם הרבנים והביקוש עליהם היה רב. ועד היום מצטטים רבנים ופוסקים את דבריו, כדברי בר־סמכא וגדול־דור.

עם כל חכמתו ותפישתו הרחבה — התנגד להשכלה ונלחם בקנאות יתירה בכל חידוש ובכל קידמה.

ידועה מלחמתו בנסיון לפתוח בלומזה „חדר מתוקן", שראה בו פירצה לדת ולמסורת, התנגדותו לשלוח ילדים לבית הספר הרוסי, לפתיחת ספריה, לתנועה הציונית, ובקושי

הרשה להעמיד בערב יום־כיפור קערות למען ישוב ארץ־ישראל, שראה בזה אפיקורסות ודחיקת הקץ, וכיוצא באלה.

ועם כל קנאותו זאת — לא יכול היה למשול בכיפה בביתו הוא. ושעה שדרש מאחרים שיחנכו את בניהם ברוח הדת והמסורת ואף התקיף בעלי־בתים על שלחם בניהם לאַסכולות — הרי נבעה פירצה בביתו ובניו של הרב ובנותיו נטו אחרי ההשכלה והשפיקו באידיאות נכרים וגם קצצו בנטיעות הדת, למורת רוחו של הרב ולרוגזם של רבים מבני הקהילה.

אולם ידעו כולם שאין זו אשמתו של הרב ורבים טפלו זה על חשבון הרבנית שהיתה אשה משכלת והשתדלה להחזיק מורים בבית וללמד ילדיה את שפת המדינה וחכמות חיצוניות. בקרב המוני העיר ראו את ר׳ מלכיאל כאחד צדיק וקדוש ובעל מופת, ולא רק בדברי תורה ו„שאֵלות ותשובות" פנו אליו. ילד כי יחלה, אשה כי תקש בלידתה, „דיבוק" כי יכנס, רחמנא ליצלן, במי שהוא, מגיפה כי תפרוץ, בן כי יצטרך לעמוד למבחן הצבא, בת כי לא תמצא בן־זוגה, אשה כי יימנע ממנה פרי־בטן וכיוצא בהם, ופנו לרבי מלכיאל שיתן „סגולות", שישתדל בקדושתו לטובת החולה, שיקרע גזר־דין, שיסיר שטן ומכשול וכו׳.

כאשר החליט שלטון רוסיה לכנס את הועדה הששית של רבני רוסיה בפטרסבורג — נכנס כמובן ר׳ מלכיאל ברשימת גדולי הרבנים שברוסיה ונקרא גם הוא לועידה, בשנת 1910.

בשובו משם, חלה בדרך ומת בעיר רז׳יצה, על יד וויטבסק. בני רז׳יצה רצו לקבר את הרב בעירם, לפי המנהג המקובל, ולהתכבד גם כבוד גדול, אולם בני לומזה שנדהמו מהשמועה הזו והתהלכו אבלים וחפויי־ראש טלגרפו תיכף לשר הפלך בוויטבסק וביקשוהו לעזור להם להעביר את גופת הרב ללומזה. מקורבי הרב ידעו שאם יובא ארונו לכאן — אפשר יהא לעשות דבר מה לטובת המשפחה ולהבטיח את קיומה. בן הרב, יונה, טלגרף אז לקהילת רז׳יצה:

„счастье семьи вішье закона כלומר: אושר המשפחה מפר חוק... והעבירו את ארונו ללומזה.

ראשי הקהל חיים זלמן ילין, יצחק בורשטין, אליעזר בזירובסקי ואחרים החליטו להביאו ישר מתחנת הרכבת צ׳רווני־בור לבית הקברות, שכן אסור להעביר מת דרך בית קברות ולא לקברו, אולם חסידי הרב הערימו עליהם והוליכו ארונו דרך הכביש החדש הפונה מדרך זמברוב לקסרקטין שבלומזה, והעקיפו בזה את בית הקברות והביאוהו ישר לבית המדרש הגדול, מקומו הקבוע של הרב, בחייו. מקורבי הרב ניהלו בינתיים משא ומתן חריף עם פרנסי העיר וסוף־סוף חתמו על שטר, שנותנים לאלמנת הרב עשרת אלפים רובל כפיצוי חד־פעמי, מזה שלושת אלפים במזומנים ושבעת אלפים בתשלומים. ומן הראוי לספר שפרנסי העיר לא עמדו בדיבורם — לרגל מחסור בכסף, עד שבא ה׳ דיסקין, חותנו של הרב ר׳ חיים הלר, יהודי עשיר מלודז׳, בעל בית חרושת ידוע לנקניקים, וסילק את כל החוב, כדי לקנות בזה לבב פרנסי העיר לטובת חתנו המועמד לרבנות. כמו־כן התחייבו הפרנסים למסור לרבנית את דירת הרב לכל ימי חייה.

מותו של הרב עשה רושם גדול בכל עולם היהדות. עתונים רבים כתבו עליו דברי הספד, בקהילות רבות נערכו אספות־אבל ורבני העיר ומגידיה הספידוהו. באילו קהילות הוכרז גם אבל ותענית־ציבור.

והרי כאן תיאור דרכו האחרונה, על פי השבועון הדתי „המודיע" (מס׳ 2, תר״ע) על ידי האזרח מפיונטניצה, ר׳ פסח־חיים שמוקלרובסקי:

ביום א׳, ח׳ ניסן, תר״ע (1910) בערב, היו צריכים להביא את ארונו של הרב לצ׳רווני־בור, תחנת רכבת הרחוקה 14 קילומטרים מלומזה. עוד בשעות הצהרים החלו המונים לנסוע לשם, עד כי לפנות ערב לא יכלו יותר להשיג עגלה וייאלצו רבים, מאות, ללכת ברגל. כל הדרך, מלומזה עד צ׳רווני־בור היתה מלאה יהודים. בשעה 8 בערב הגיעה הרכבת והביאה את גופתו של הרב. מכאן נשאוהו על כפים, במרחק של 14 קילומטרים, כל הלילה. בשלוש לפנות בוקר הגיעה השיירה ללומזה. ליל שימורים היה הלילה. אנשי העיר לא עצמו עין, ובהגיע הארון לעיר, פרצו בבכי ומספד ויללה נשמעו מכל בית — בכה בכו בלילה.

הביאו את הארון לבית המדרש הגדול, שם היה מתפלל הרב בקביעות והציגוהו על שולחן, ליד הבמה. מאות אנשים צבאו על בית המדרש כל הלילה וכל היום — עד שעה 4 אחרי הצהרים — עת צאת הלוויה לבית הקברות. קראו כל היום תהילים, לא רק תלמידי התלמוד תורה וחניכי „השגחת יתומים", כי אם כל בני העיר, ואפילו התלמידים היהודים של הגמנסיה הרוסית ובית הספר למסחר הפולני שוחררו מלימודם ובאו לקרוא תהילים על יד ארון הנפטר". — — — בבית המדרש הגדול הספידו הרב ר׳ אברהם יוסף צינוביץ׳, המורה הוראה, ואחרים.

השוטרים שבאו מטעם העיר לשמור על הסדר — הזרו, כי בני העיר לקחו על עצמם להחזיק סדר. את הארון נשאו כמובן על כפים עד בית הקברות. בית החיים לא יכול היה להכניס את כל המשתתפים בלוויה ועל כן היו מוכרחים להוריד את הגדר.

בבית הקברות הספידוהו הרב מסטאַוויסק, שפתח בקינה: „ארזי הלבנון אדירי התורה", כי טננבוים, שם משפחת הרב הוא ארז, והספיד כהלכה את הארז הגדול שנגדע. הספידו גם הרב מנובוגרוד, שהיה אחד המשולחים של ישיבת לומזה, ולבסוף גם חתנו של הרב ה׳ מיידניצקי.

כשהוצאה הגוויה מחדר הטהרה קם דוחק כל כך גדול שרק על פי נס לא נדרס איש ולא קרה אסון. לפי ההשערה באו ללוותו כששת אלפים איש.

צ י ו נ י ם

והרי גם אילו ציונים שנרשמו מפי ה׳ אברהם מזרה, עסקן ציבורי מובהק ואיש תרבות:

פרשת ה„חדר המתוקן"

בימי כהונתו של ר׳ מלכיאל התכנסו אליו בעלי־בתים בלומזה שראו את החינוך בעיר לקוי מאוד והחליטו לפתוח „חדר מתוקן" — אשר מלבד תורה ותלמוד ילמדו גם הילדים את שפת המדינה ולימודי חול, היסטוריה וספרות עברית וכו׳ — בחדרים מרווחים, לפי כללי הפדגוגיקה והחינוך המתקדם.

למטרה זו הוזמן ר׳ י ש ר א ל ל ו י נ ס ק י, איש זאמברוב, יהודי משכיל ובן־תורה, ציוני נלהב, בעל מידות טובות ומורה מדופלם מטעם מחלקת החינוך של ממשלת רוסיה.

כותב הטורים האלה היה אחד ההורים הפעילים ביותר בענין זה. אולם מצאנו קשיים רבים על דרכנו. מנהל ענייני החינוך של השלטון בלומזה, אף כי ליבראלי היה וגם קיבל מהמשטרה ידיעות טובות על המורה לוינסקי — התנגד לזה מתוך נימוק מוצדק אחד: רב העיר צריך לאשר שהוא סומך ידיו על ה׳ לוינסקי, כמורה ומחנך לילדי ישראל, כשם שהוא עושה לגבי יתר המלמדים.

אולם הרב שהיה מתנגד להשכלת העם, לא רצה בשום אופן לתת הסכמתו לזה. וגם המלמדים השפיעו עליו, שחששו פן יישבר על ידי ה„חדר המתוקן" משען לחמם. וכך ארכו הדברים, והרשיון לא בא וה„חדר המתוקן" לא נפתח. אולם בינתיים חל מיפנה פתאומי ומנהל ענייני החינוך קרא להורים שהגישו אליו את הבקשה, והודיע להם על הסכמתו, בלי ההמלצה מהרב. בעיר דיברו אז ששיחדו את מנהל החינוך הרוסי ב„ממון קורח" — אולם כעת ניתנה האמת להיגלות, שהיתה עד היום סוד כמוס לרבים: אחד המשכילים והמתקדמים בלומזה, שלבו דאב על ההזנחה הרבה בחינוך הילדים שלנו, קם והעתיק כמה קטעים מתוך ספרו של ר׳ מלכיאל „דברי מלכיאל" לרוסית והגישם למנהל מחלקת החינוך, בהערה: המלצתו של הרב המחבר הזה אתה דורש כדי לפתוח בית־ספר מודרני וליבראלי לבני העם... הקטעים מתוך הספר היו דברי הזייה ואמונות־תפלות. „רב המאמין בדברים כאלה ומחזק אותם בספרו, לא אבקש יותר מפיו המלצה בענייני חינוך מתקדם" — אמר המנהל לבאי־כוח ועד ההורים. ועוד קרה מעשה באותו יום: מנהל החינוך נכנס לחנותו של הפנר, שברחוב דלוגה, לקנות

פירות ומגדנות וראה את שני ילדיו נצים זה בזה ומכים איש את רעהו. תמה על זה מנהל החינוך. אמר לו הפנר: אל תתמה, אדוני המנהל, שכן גם אתה מסכים להפקיר ילדינו בידי החדר הישן ולמנוע מהם חינוך מודרני... ענה לו המנהל: תנוח דעתך, אני אתן לכם את הרשיון הדרוש.

הבשורה שנתקבל רשיון לפתוח את „החדר המתוקן" פשטה מהר בעיר, אף כי שבת היה. וכמה בעלי־בתים הקיפו את ה׳ ישראל לוינסקי, רקדו אתו והתנשקו ברחובות העיר...

התערבות עם ר׳ עקיבא ניסן שארקאַנסקי בעניין ארץ ישראל

בלשכת הרב ר׳ מלכיאל קרה הדבר שבו נוכחו הרב, מורה ההוראה ר׳ אברהם צינוביץ׳ ואילו פרנסים. נכנס בעל־בית צעיר אחד וקבל על ה„אטאַט" (מס הקהילה) המופרז ששמו עליו. ענה לו ר׳ עקיבא־ניסן שארקאנסקי, שהיה בעל בנק ברחוב ז׳ונדובה: על דברים של מה־בכך, על ציון וציונות אתה מבזבז הרבה כספים ומניחם על קרן הצבי וניחא לך, ולמעןְ הקהל לא ניחא לך?

רגז בעל הבית הצעיר שהיה ציוני נלהב ואמר: דע לך ר׳ עקיבא־ניסן שאין לנו כאן כל תקווה ותקומה, רק שם בציון מקומנו, ולא יארכו הימים ושם יקום ישוב עברי גדול, פי עשרה מאשר בלומזה. הבה ונתערב בזה, אמר שארקאנסקי בחייוך של ביטול. אני מוכן, אמר הצעיר. קיימו וקבלו עליהם להתערב והרב רמז למורה ההוראה שיכין את שטר ההתערבות. וכה היו התנאים: הבחור משליש עכשיו בידי הקהילה עשרה רובלים זהב. אם תוך עשרים וחמש שנה יקום בארץ־ישראל ישוב יהודי המונה לפחות פי חמישה מאשר בלומזה — יקבל בעל הבית הצעיר מידי ר׳ עקיבא ניסן שארקאנסקי, או יורשיו, מאתים רובל זהב, עם רבית ורבית דרבית מהיום, ואם לא — עוברים עשרת הרובלים לקופת הקהל. חתמו על זה עדים ושני הצדדים, והשטר נאשר בגושפנקא של הרבנות...

צ׳פוכה

פעם בשעת מגיפה בעיר השיאו בריבאַקי בתולה ענייה עם בחור בעל־מום והובילו אותם לחופה בתופים ובמחולות לבית הקברות, דרך רחובות העיר. והרב ר׳ מלכיאל הולך בראש. עבר אז ראש העיר, ראה את התהלוכה המשונה הזו ושאל את הרב ברוסית: ומה זה? ענה לו הרב: „ето чепуха"! — כלומר זוהי שטות...

ביצה שנולדה ביום־טוב

אשת הקצב קולאצ׳ק ספרה: פעם בפסח באה נערה משרתת לשאול „שאלה": בעלת הבית צוותה עליה לעשות חביתה משתי ביצים והיא עשתה משלוש — המותר לאכול את החביתה?

צחקה הרבנית ואמרה: לכי הביתה ואכלי את החביתה, אפילו מארבע וחמש ביצים מותר — רק שתהא חביתה טעימה.

אולם הרב החזיר אותה וביקש לספר לו בפרוטרוט מה שקרה. והיא ספרה לו: בעלת הבית צוותה לה לעשות חביתה משתי הביצים שהכינה לה, והיא הוסיפה עוד ביצה אחת. ומניין לקחת את הביצה, שאל הרב? — מהכוך שמתחת לכיריים, הביצה שאך המליטה לנו התרנגולת. אם־כן ענה הרב, „ביצה שנולדה ביום־טוב היא" — ואמרי לבעלת הבית שרק מחר תאכל את החביתה...

בשבת שובה

בני הרב, כידוע, לא הלכו בדרכיו. נתפשו להשכלה ול„בונד", וגם קיצצו במנהגי ישראל בפרהסיה. אנשי העיר לא יכלו להשלים עם זה ורגזו מאוד על הרב שאינו זורק מרה בילדיו ומוותר על מידותיו. אולם הרב סבל מזה גם־כן לא מעט.

ופעם ב„שבת שובה" התאסף קהל רב בבית המדרש לשמוע את דרשתו של הרב. אולם הרב לא אבה לדרוש, רק עלה על הבמה, נשק לפרוכת ופתח את ארון הקודש וגעה בבכי: יהודים, איר זאָלט זיך אויסבעטן אַ גוט יאָר (תעתירו מד׳ שתהא לכם שנה טובה) — אני לא אוכל לדרוש לפניכם ולהטיף לכם מוסר, כדרכי, בשעה שבני ביתי סטו מן הדרך הישרה ובני אינם הולכים בדרכי.

משה אמת ותורתו אמת

פעם בא אל הרב הקצב ר׳ אברהמצ׳ה בבהלה: שחט שור גדול, שמחירו מאה וחמישים רובל, והנה מצאו סירכה בריאה. הרב לא היה אז בחדרו, וישב אותה שעה רב אחד, גדול בתורה, שנבחר אח״כ לראש אב בית דין בשדליץ. הרב הזה הטריף. אולם הרב מלכיאל נכנס וסקר את הריאה סקירה חטופה והכשיר. תמה הלה והוכיח לרב שהלכה פסוקה היא שריאה זו טריפה. אולם ר׳ מלכיאל ניגש והוציא ספר וישר פתח את הפרק ובו מוכח שהוא צודק. נתכרכמו פני הרב האורח ואמר: כל ימי הטרפתי מקרה כזה, מבלי דעת, וחבל על ממונם של ישראל שהורדתי לטמיון, משה אמת ותורתו אמת...

מנהגות ואמונות

(מתוך הספר „דברי מלכיאל")

„דברי מלכיאל" כאמור היו מלאים דברי תורה וחידושים והיו עינים לרבנים ופוסקים רבים. אולם אי־פה אי־שם דן הרב גם באילו אמונות תפלות, מהן אסר הרב וביטל אותן ומהן אישר וקיים:

פורים — שנה חדשה: „מה שקוראים לפורים שנה חדשה והולכים באמצע הלילה לשאוב מים כדי שתתברך השנה ואז אוכלים ושותים, וכל יום פורים תלוי סל עם לחם מקושט במיני מתיקה ואין אוכלים ממנו, ובבוקר אין באים לבית עד שיבוא איזה איש לברך את הבית ומברכים זה את זה בשנה חדשה — אלה הם מדרכי האמונה ומנהג של גויים" (דברי מלכיאל, ספר ה׳, סימן ק״ד).

מזל רפת: „מה שנוהגים ללכת לרפת בקר לאכול שם מיני מתיקה ועוד עושים שם עניינים, כדי שיתברכו הבהמות — בוודאי אסור לעשות כן (שם, שם).

שלא להרגיז את האדונים (השדים): בבית שיש בו חולה נוהגים שלא לשחוט שם שום בעל־חי, ולא לתת משם שום דבר — שלא להכעיס את האדונים (השדים). ויש שמקשטים את החולה ומתקשטות בעצמן ומרקדות, מקטרים שם לעשות עשן, כדי לגרש את הרוחות הרעות, או שמוחקים שמות לרפואה, בולעים לבו של עוף על הדם, בלי מליחה — נראה לי שצריך לבטל מנהגים אלה בחזקת יד ולפרסם שיש בזה חשש עבודה זרה (שם, שם).

סעודת אבלים: המנהג לעשות סעודה בימי האבילות ובכל יום לעילוי נשמת המת, וכן בכל החודש, בשנה א׳ לאבילות, וביום ז׳ לאבילות הולכים האבלים על קברו של המת להתפלל — מותר לעשות כן, שאין זה עילוי נשמת המת, רק לנחם האבילים (שם, שם, ק״ה).

סל־לחם ונרות לאחר החופה: מנהג להקיף את הזוג השב מהחופה ולצאת לקראתם בסל לחם מוקף נרות של שעווה. וכן נוהגים גם בפורים — ואין למחות בהם, שהוא דרך שמחה (שם, שם, ק״ו).

קישוט המתים וצידה לדרכם: המנהג לקשט מתים ולתת להם בקברם צידה לדרך וכסף, ובתחילת הקבורה מברכים „שהחיינו" — הקישוט יש לומר שהוא כדי לחזק את האמונה בתחיית המתים, אבל הכסף והצידה — שטות הם ויש לבטלם. „ואין מברכים ‚שהחיינו' אלא על מצווה שיש עמה שמחה ולא על מצוות קבורה" (שם, שם, ק״ה).

קבורת יולדות: אצלנו (בלומזה) המנהג לקבור יולדות בשורה מיוחדת ולא יחד עם שאר הנשים, ולא נודע טעם הדבר... לפי דעתי הרי אשה שמתה בשעת לדתה מתה בדרך מצווה ודומה כאילו מסרה את עצמה על קידוש השם, כי הכניסה את עצמה לסכנה במה שנתרצתה להתעבר ולילד. ולכן נהגו לעשות להן שורה מיוחדת, לפי שזכותן גדולה משאר נשים (שם, חלק ב׳ סימן צ״ד).

איסור להצטלם: אסור לעשות תמונה (להצטלם) ואנשים בהמיים עושים כך. ובמקום שאדם ישאיר לבניו תמונתו — טוב שישאיר איזה מעשה טוב שיהיה לזכרון לבניו אחריו ולא להשאיר דמותו. ועל אחת כמה וכמה צורות נשים. ולא דיה הסתכלות בנשים ממש אלא גם בחדרי משכיתו שאדם יכול להינצל מהירהורים — גורמת דמות האשה שיסתכל בה (שם, חלק ג׳, סימן נח).

מגיפת החולרינקה: בשנת תרל״ה (1875) התהלכה בסביבות יידוואבנו מין מחלת־מעיים מידבקת, שקראו לה חולירנקה, לאמר: חולירה בזעיר אנפין. סימני המחלה היו כסימני החולירע: שילשול והקאה. והנה התקרב יום תשעה־באב ורבה של יידוואבנו בימים ההם, ר׳ משה, לא ידע להחליט: להתיר לאכול בתשעה־באב, לרגל המחלה, או לא? שלח בערב תשעה־באב שליח מיוחד לר׳ מלכיאל להורות לו הלכה. ור׳ מלכיאל ענה לו תיכף: אף על פי שהמחלה היא קלה ואינה חולירע, ר״ל, יש להקל והרב חייב לפרסם ברבים שהציבור לא יתענה בט׳ באב, כי יש בזה משום חשש סכנה. אולם לא יכריז באיסור, כלומר שאסור להתענות ביום זה, שזה גורם להטיל פחד על הציבור.

הרב דר. ר׳ חיים הלר

לאחר פטירתו של ר׳ מלכיאל שוב החלה התרוצצות בלומזה: מי ימלא מקומו? בעיר היתה תסיסה של התקדמות וכמה בעלי בתים הבינו שמאז בוא ר׳ מלכיאל ללומזה עברו כעשרים וארבע שנה ואין לבחור ברב מאותה ההשקפה של הקודם. וכמה מנכבדי העיר הסכימו שצריך להעלות על כסא הרבנות רב ודוקטור, למדן וגם מלומד, שיוכל לצאת ולבוא לפני העם ולפני השלטונות.

הפרנסים החדשים של הקהילה, בהם ר׳ חיים זלמן ילין, ר׳ א. בזירובסקי (גיסו של דוד־יעקב מלינרז׳ביץ) ור׳ שלמה פצינר עיניהם היו לחפש רב מודרני והנה הוצעה לעיר המועמדות של הרב ר׳ חיים הלר, רב ודוקטור, למדן, חריף ובקי בכל חדרי התורה אשר עליו אמר ר׳ חיים מייזל, הרב הישיש בלודז, שהיה קודם רבה של לומזה: „סוקר בסקירה אחת את כל הש״ס״. כמה בעלי בתים התנגדו לו, כי חששו שמא תתגבר ההשכלה שבו. אולם חותנו של הרב, ה׳ דיסקין עשיר מופלג ובעל תעשיה בלודז, ידע לקנות את לבם של כמה ממתנגדיו של הרב וגם פיזר נדבות ותרומות לצרכי הציבור ביד רחבה.

משנבחר לרב, בא ר׳ חיים הלר ללומזה, נתכבד בכבוד ו׳ב. קהל אלפים חיכה לו וקיבל את פניו. בבית הכנסת הגדול ערכו לו קבלת פנים של מלך, שם גם קראו לפניו את כתב הרבנות ושתו לחיים. ר׳ שלמה בלאנקשטיין שהיה בעל־בית מכובד בעיר וגם מיטיב לשיר — כיבד את הקהל ביין „כרמל״ ואמר: כרמ״ל נוטריקון של כבוד רבנו מעיר לומזה. הרב דר. הלר דרש אז את דרשת הפתיחה שלו והיו דבריו כאש ורבים ממתנגדיו יצאו מכליהם ואמרו: אין כמוהו בתורתו. ואמנם שמו של הרב הלר הלך לפניו. אז הספיק כבר לפרסם מחקר חשוב על הרמב״ם, וספר מדעי על „תרגום השבעים״ וכמה מחקרים על ספר התורה של השומרונים — ורבנים גדולים מצד אחד, כמו ר׳ אליה חיים מייזל, ומלומדים מצד שני, כמו הפרופסור מיטווך גמרו עליו את ההלל.

עד מהרה כבש ר׳ חיים הלר את לבות העם, מהשכבות הרחבות העממיות עד רמי היחש ובעלי הדעה, וכמה ממתנגדיו באו אליו לבקש סליחתו על אשר קודם התנגדו לו. ר׳ חיים הלר הביא אתו מורה הוראה על חשבון חותנו וגם סידר מטבחים מיוחדים, בחדרים מיוחדים, לבשר ולחלב.

אולם נשארו עוד אילו עסקני ציבור שהיטב חרה להם על אשר קולם לא נשמע ודעתם לא נתקבלה בעת בחירת רב העדה והתחילו לחתור תחתיו ולהפיץ עליו שמועות.

ר׳ לייבל קרלנשטיין, שתדלן ותיק וידוע בלומזה, התפאר לפני קהל שומעים: ואני אומר לכם שר׳ חיים הלר לא יאריך ימים על כסא הרבנות בלומזה, „ער איז צו גוט פאר אונז״. (הוא יותר מדי טוב בשבילנו). ולאחר שבועות אחדים נכנס אליו ר׳ לייבל קרלנשטיין ואמר לו: רבי, אתה רב יקר, כסא הרבנות שלך עלה לחותנך עשרים אלף רובל וישנם בלומזה כמה בעלי־בתים שתפרו להם פרוות של טחורים בכספי „לא יחרץ״ שקיבלו מחותנך. נתכרכמו פניו של הרב והחליט לעזוב את לומזה. בשבת פרשת פינחס בא לעיר ובמוצאי יום הכיפורים עזב אותה. ר׳ אברהם מזרח סיפר לנו: ממחרת יום הכיפורים קיבל טלגרמה מגרודנה מאת הרב ר׳ חיים שימהר ויבוא אליו. כשבא הודיע לו על החלטתו הנחושה להתפטר מכסא הרבנות. לא הועילו הפצרותיו וטענותיו של ה׳ מזרח — הרב באחת. בקושי הוציא ה׳ מזרח מפיו את סיבת הדבר: התנהגות חותנו שקנה את המשרה בפיזור כספו. שאלו: מעיקרא מאי קסבר ובסוף מאי קסבר? הלא ידע שחותנו נתן הרבה צדקה למוסדות העיר לכבוד מאורע זה?, ענה לו בזו הלשון: „מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר ויהא ריחו נודף? (ברכות נא.).

העיר לא יכלה לסלוח לה על סטירת הלחי שקיבלה ועל הכבוד שגלה ממנה. לאחר שנים רבות, מספר ה׳ מזרח, ראה ונוכח שאין ר׳ חיים הלר יכול להיצטמצם להיות רב בקהילה אחת — מעיינותיו יפוצו לכל קצווי היהדות. במקום לפסוק „שאלות״ בדיני איסור והיתר, מוטב לו לפתוח בית־ספר גבוה בברלין להשכלת רבנים, לתת הרצאות במכללות וכו׳.

ושוב נשארה לומזה בלי רב ובלי מנהיג רוחני.

הרב ר׳ יהודה לייב גורדין

„זה כארבע שנים לומזה בלי רב, כצאן בלי רועה — מתאונן ר׳ אלתר כ״ץ ב„הצפירה״, 1913, מס׳ 152. הועד שנבחר לשם בחירת רב מתנהל בעצלתים, והעזובה רבה בעיר.

ילדים לומדים בתלמוד־תורה בבית רעוע מט לנפול, כ־30—40 ילד בחדר צר. המלמדים של הת״ת אוכלים „ימים״ וכבודם ירוד בגלל זה. מושב זקנים בבית־עץ נמוך וצריך לכוף ראש כאגמון כדי להיכנס שם. נקווה שבוא יבוא היום ורב חדש יבוא ללומזה והכל יתוקן״. ואמנם לאחר חיפושים רבים נתמנה הרב. תחילה הסכימו כולם ברב של סמולביץ׳, ר׳ אברהם דוד כהנא־שפירא, שהיה גדול בתורה וידען בשפה הרוסית, אולם עד שהספיקו לשלוח לו כתב הרבנות הקדימה קובנה והכתירתו לרב. המועמד השני הרב הגאון מגראיבה, ר׳ אליהו־אהרן מיליקובסקי — נתמנה רב בחרקוב. והנה הוצעה מועמדותו של הרב מסמארגוני, ר׳ יהודה־ליב גורדין, ובעלי הבתים כולם הסכימו לו.

הרב גורדין היה קודם רב במיכאילישוק, אח״כ באבגוסטוב, פלך סובאלק, זו שהיתה פעם עיר הגליל של לומזה. באו והציעו לו משרת רב באוסטרוב. היסס הרב: כולו „ליטאי״ איך יעזוב עיר של מתנגדים כאבגוסטוב וילך לעיר של חסידים, כאוסטרוב? באותו זמן נזדמן לאבגוסטוב ה„חפץ חיים״ והרב גורדין שאל בעצתו. ענה לו ה„חפץ־חיים״: מה אתה מפחד לקבל משרה בעיר של חסידים? מה הפחד? חסידים לוגמים מעט י״ש — תלגם גם אתה יחד אתם מעט י״ש! (בספר על ה„חפץ חיים״, עמ׳ 279). ישיבתו באוסטרוב כמה שנים קרבה אותו אמנם לתנועת החסידות ופרסם אחרי זה חוברת ברוסית „Что такое хасидизм?״ (מה זאת חסידות?) מאוסטרוב עבר לסמרגוני ומשם ללומזה. ברוסיה היה ידוע שמו כרב נאור בעל השכלה רחבה. חוברתו על התלמוד, ברוסית, „Что такое Тальмуд?״ (מה זה תלמוד) עשתה רושם חזק גם בתוך הלא־יהודים ובימי משפט בייליס ציטטו אותה גם מליצי היושר וגם הקטגוריה. היה בן עניים ובלי עזרת מורים רכש לו ידיעה רבה בשפה הרוסית ובכמה דברי מדע, כמתמטיקה, אסטרונומיה, טבע ועוד. דרשותיו היו

מתובלות גם בדברי חז"ל וגם בפסוקים מהמדע הכללי. גם חפשים בדעות באו לבית הכנסת לשמוע דבריו, שאמר בטוב טעם ובנעימה.

היה חובב־ציון והביע לא פעם בדרשותיו שאפילו מחללי שבת בציון יש להם חלק לעולם הבא, שכן הם בונים בתים ומושבות בארץ הקודש. כל מי שהוא שומר שבת, אמר אפילו לא כדת, רק כפי שנוח לו לעצמו — מובטח לו עולם הבא וביאר: למה הבדיל הפייטן בזמירות של שבת בין מקדש שבת ובין שומר שבת? (כל מקדש שבת כראוי לו וכל שומר שבת כדת מחללו). — אלא כל מקדש שבת כראוי לו, לו לעצמו, כפי שהוא מבין אותו ובין כל שומר שבת כדת — בשניהם שכרו הרבה מאוד.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה היה תפקידו קשה מאוד. הפולנים שיסו את הרוסים שכל יהודי הוא מרגל ואחראי למפלת הרוסים בגרמניה. בכל פעם נאסרו יהודים בעוון ריגול והרב היה בא לשחרר אותם על אחריותו. תיכף עם פרוץ המלחמה קרא הרב לאסיפת־עם רבתי בבית הכנסת הגדול, שהיה מקושט בדגלי הלאום הרוסי, ובשפה הרוסית ערך תפילה לשלום הנשק הרוסי וגם נאם נאום פטריוטי, במעמד קצינים רבים גבוהים. כאשר רצה הגנרל בזלאדנוב לגרש את היהודים מלומזה, כדי להרחיק אותם מהספר, נסע הרב לווילנה, אצל המפקד דאנילוב להפר את הגזירה.

כאשר האשים בזלאדנוב את יהודי לומזה בריגול, התייצב הרב לפני הגנרל לבקש על אחיו. אמר לו הגנרל שהיה שונא ישראל: הידים למעלה! שמא יש לך פצצה בכיס ולהרגני באת? הרים הרב ידיו ואמר במרץ: לנו אין פצצות ואין אנו שופכי דם, וערב אני לבני עדתי בראשי שנקיים הם מפשע הבגידה במולדת. קחני עריב למען בני עדתי, אם רוצה אתה! ודבריו השפיעו. כן גם מסר פעם את נפשו עבור יהודי עיירה סמוכה, אשר העלילו עליהם הפולנים. גנרל מיאסויידוב רצה אז לירות ברב.

פעם, ביום א' של פסח, שנת 1915, תפשו קוזקים ארבעים ואחד יהודים ברחוב לעבודת פרך ולכריתת יערות. התייצב הרב גורדין לפני הגנראל. הגנראל אמר לו: אתם יכולים לשכור לכם פועלים במקומם, אין אני מכריח דווקא יהודים אלה לעבוד. חזר הרב ואסר בכל בתי הכנסת שבעיר להתפלל ערבית ובעצמו הלך לכמה בתי כנסת לאסוף כסף למען פדיון השבויים ולהעמיד פועלים־שכירים במקומם. כל אחד רץ הביתה להביא כסף. הרב נכנס ראשון לבית המדרש „מגן אברהם", שם התפללו העשירים, כרגיל, וראשון הניח על השולחן את תרומתו. ובאותו ערב נפדו כל השבויים. הרב נהג לדרוש לפני הקהל תכופות, שלא כרבנים אחרים שהסתפקו בדרשות של „שבת שובה" ו„שבת הגדול". על זה היה אומר: פעם היו אורלוגין שרק פעם או פעמיים בשנה נהגו לכוון אותם, כיום השעונים מתקלקלים מהר ויש צורך לכוונם כל שבוע, כל שבועיים...

כשנכבשה העיר על ידי הגרמנים — לא ידע הרב גרמנית, אולם הוא הבין שאי־אפשר להיות רב העדה, בלי ידיעת השפה, ואז ישב לו כמה לילות ולמד את השפה הגרמנית עד כי יכול היה להתייצב לפני השר. שר המחוז הגרמני, ווילקינס, אהב לשוחח אתו ולהתווכח אתו בענייני יהדות ודת. ווילקינס היה בקי בדברי ימי ישראל וספרי גרץ היו מונחים על שולחנו תמיד. לאחר הכיבוש הגרמני, כידוע, נשמו היהודים לרווחה. הפולנים שבכל ימי המלחמה שיסו ביהודים את הרוסים וניהלו פעולה פרובוקאטיבית, הורידו את ראשם בימי הכיבוש הגרמני ופחדו מפניהם, גם לא הבינו את שפתם. אולם היהודים שהיו ידועים כ„אוהדי הגרמנים" במלחמת העולם הראשונה, לרגל הגזירות והנגישות של שלטון הצאר, להיפך הרגישו עצמם כדג במים. קיבלו מהגרמנים רשיונות יבוא, להכניס מגרמניה אילו סחורות שחסרו אז: סבון, גפרורים, סוכר, נפט, מיני גריסין וכיו"ב. הרב חשש פן יגרמו יחסים אלה לפירוד גדול בין היהודים והפולנים וגם ראה בחכמתו, שהכיבוש הגרמני לא יאריך ימים, ועל כן קרא אליו את נכבדי הסוחרים היהודים והזהירם על יחסים טובים ותקינים עם הפולנים, ויתנהגו לפעמים אפילו לפנים משורת הדין — מפני דרכי שלום. ובזה תיקן הרבה וראה את הנולד. וכאשר התמוטט השלטון הגרמני ומדינת פולין קמה לתחייה זכרו לו יהודים רבים את דבריו ומעשיו ואמרו כי רוח נבואה אמיתית נזרקה בו. כאשר בא אל ה' א. מזרח חייל גרמני והביא לו פקודה מאת השלטון שהוא נתמנה ראש המיליציה המקומית — הלך תיכף להתייעץ עם הרב. הרב יעץ לו שיודיע לגנרל שהוא מקבל את התמנותו ומודה לו על זה, אבל יחד עם זה יבקש ממנו למנות גם ראש מיליציה פולני, בזכויות שוות — לטובת השקט והשלום בעיר. הגנרל נשמע לו ומינה את רופא השניים סלנס כראש שני למיליציה. צעד טקטי זה מצא חן בעיני הפולנים וזכרו זאת יפה בהזדמנויות שונות וה' מזרח גם קיבל מראש הועד האזרחי חריסטובסקי תודה גלויה.

הרב היה אוהב עניים ופעם, סיפר ה' מזרח, בהיותי ראש המיליציה, שלח לו הרב פקודה על ידי השמש ר' בנימין גלצ'ינסקי לאסור אחד מבעלי הבתים העשירים שהיכה את דיירו העני. ה' מזרח עשה זאת אולם נתחרט אחר־כך כשנודע לו שהעלילו זאת על העשיר והרב לא חקר ולא דרש.

„איש תמים היה — כתב עליו ה' מזרח — בלי כל התחכמות. מספיק היה שמי שהוא יבוא להתאונן על חילול קודש בעיר והוא התנער כארי לעמוד בפרץ בכל כוחו והשפעתו. ויש והוא עצמו לא היה מתנגד לאיזה חידוש בעיר או התקדמות, אולם אם דעת הקהל היתה נגד זה — התנגד גם הוא בכל תוקף והיה על צדם. כאשר החליט פעם ועד בית הכנסת להלביש את המקהלה תלבושת מיוחדה עם כיפות על ראשם, כשם שנהגו בבית הכנסת שברחוב טלומאצקה בוורשה, ואחרים, התנגדו החסידים ואתם היה גם הרב. פקד הרב על מורה ההוראה הרב צינוביץ' שידרוש לפני הציבור — נגד הריפורמה של הכיפות. אולם אחרי דרשתו עלה ה' מזרח, ראש ועד בית הכנסת ושאל את הקהל: הרוצים אתם בכיפות? וכל המתפללים ענו כאיש אחד: כן, רק יארמולקות למשוררים אנו רוצים!... והכיפות משלו בכיפה עד בוא השואה הגדולה".

ספריו של הרב: „דגל יהודה", „דברי יהודה", „תשובות יהודה" והם שאלות ותשובות בדברי הלכה ומנהגים, קנו להם שם בספרות הרבנות.

בראשית ימי השלטון הפולני, למד גם את השפה הפולנית והיה יודע לדבר בה באופן חפשי. ופעם בא ללומזה שליח מטעם הג'וינט, ה' הורביץ' משיקאגו. הרב שאל וחקר על ידו מה שלום אחיו, שהוא פרופסור במכללה בשיקאגו וזה זמן רב לא כתב לו. לאחר שנה שלח לו הורביץ' ידיעות ברורות על מצב אחיו והוסיף שהפרופסור אינו רוצה לקשר קשרי ידידות עם אחיו, יען כי בניו של הרב, שני אנרכיסטים ידועים שברחו מרוסיה לארצות הברית זלזלו בכבודו של הפרופסור ולא נרתעו מנהל תעמולה אנארכיסטית באמריקה, למרות בקשתו של הפרופסור. החליט הרב: אם כן עלי לבוא לאמריקה לעשות שלום אתו, אף כי הוא צעיר ממני ובכספי למד והשתלם עד שהגיע לדרגת פרופסור.

והחל הרב ללמוד אנגלית וחיפש הזדמנות לנסוע לאמריקה. וזו נמצאה לו: הישיבה בלומזה היתה בכל רע. והיה צריך לנסוע לאמריקה לאסוף סכומים למענה ולתמוך בלומדים ובמלמדים. הרב נסע כמשולח הישיבה ועשה שם הרבה למענה. סנסציונית היתה הפגישה בינו ובין אחיו

הפרופיסור, שלא רצה לקשר קשרים עם אחיו — בבית מלון ידוע בשיקאגו. עתונים רבים כתבו על זה וגם צילמו את שניהם בזמן הפגישה. בינתיים יצא שמו ברחבי ארצות־הברית והוצעה לו עטרת ראש הרבנים בשיקאַגו, והרב קיבלה. לאחר זמן קצר נפטר שם, ביום י' אייר, תרפ"ה. כשהגיעה השמועה לעיר לומזה עטפה העיר אֵבל. הספידוהו הרב ר' אהרון יוסף באקשט, המורה־צדק ר' אברהם־יוסף צינוביץ', ראש הישיבה ר' יחיאל מרדכי ור' פישל ציחאנוביץ'.

נכבדי הקהל החליטו ליסד על שמו בית תמחוי בשביל תלמידי הישיבה, בשם „בית לחם יהודה".

„הרב מלומזה" — לוויה גדולה ערכו לו בשיקאגו וגם שם הספידוהו כהלכה. הקהילה אספה סכום כסף לטוֹבת אלמנתו שהביעה משאלתה לעלות לארץ־ישראל, אל בתה בלומה, אם המפקד הצבאי, הקדוש דוד רזיאל.

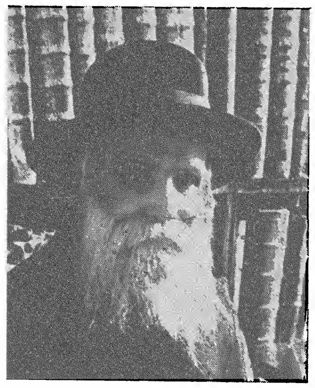
בשיקאַגו מכהן רב וראש ישיבה חתנו ר' חיים־דוד רגנשבורג, בן הרב מזאמברוב. אשתו, בת הרב היתה בשעתה חברה פעילה ב„התחייה" ומנהיגה של „בנות ציון".

עם צאת הרב גורדין את לומזה, יצא זיווה וירד הדרה. הגיעו אז ימים קשים ליהדות פולין ויהודי לומזה, כבכל פולין החלו להגר. דרכי המסחר אבלו, פרנסה לא היתה ומובן מאיליו שגם משרת הרבנות בעיר ירדה בגלל זה. לומזה חדלה להיות עיר פלך, הועברה כעיר מחוז לביאליסטוק וגם זה השפיע לרעה על כבוד הקהילה היהודית.

הרב אברהם יוסף צינוביץ'

אישיות דגולה היה הרב צינוביץ', שישב על כסא ההוראה בלומזה במשך שלושים וחמש שנה רצופות.

הרב צינוביץ' נולד בזמברוב, לאביו הרב והתלמיד־חכם ר' חיים־צבי שהיה יושב יום ולילה ועוסק בתורה ואשתו עסקה במסחר המאנופקטורה — לפרנס את בני ביתה. אביו היה נוהג כל יום לעמוד כמה שעות בתפילה עטור טלית ותפילין ואחרי כן להוריד מאחד הסדקים שבתקרה חתיכות חרס ולשים על עיניו — כדי לזכור במוות ולחזור בכל יום בתשובה שלמה. היה צם הפסקות וסועד את לבו כל יום, רק לאחר תפילת המנחה. מארבעת בניו — היה ר' יוסף אברהם המוכשר מכולם ועוד בימי נעוריו יצא שמו בכל הסביבה. צעיר לימים נתמנה מורה הוראה באוסטרוב. שם כיהן כעשריב שנה עד אשר לוקח אחר כבוד ללומזה. גם בהיותו מורה־הוראה ומרובים היו טרדותיו הקדיש עתים לתורה והיה יושב שעות רבות ולומד. כוח זכרונו היה פינוֹמנאַלי. היתה לו ספריה עצומה של ספרות רבנית שתפשה שלושה קירות בחדרו והוא זכר בעל פה כל ספר, מי מחברו והשנה שנדפס וכו'. היה חובב עתיקות והיו לו אספים של סידורים שונים, מחזורים, הגדות, חומשים וכן כתבי יד. היה מעורב עם הבריות ובהתחלף בלומזה בכל פעם משמרת הרבנות נשאר

תמיד ר' יוסף־אברהם על משמרתו כמקשר בין הרבנות ובית הדין ובין הקהל. היה טוב המזג ותמים ולבו כאֵב כשממון יהודי הלך לטמיון או בכלל כשבאה איזו צרה על יהודי. בימי הצאר, בראשית מלחמת העולם הראשונה הוזמן על ידי השלטונות הצבאיים לפוֹרטים (המבצר מעבר לנאריב) לקרוא וידוי עם יהודי אחד שנידון למוות כמרגל. היהודי היה חף מפשע והרב צינוביץ' חזר משם חולה ורצוץ ושכב כמה ימים במיטה מרוב צער. היה אוהב לפשר פשרות בסכסוכים. היה מקרב צעירים לומדים ומזמין אותם לעתים קרובות לשיחה בדברי תורה. תלמידי הישיבה המבוגרים היו באים אליו להיבחן והיה אחר כך סומך ידו עליהם וגם מדריכם בעצה טובה וכמה רבנים צעירים בסביבות לומזה היו תלמידיו.

היה חובב־ציון ואחד מבין ארבעים הרבנים בפולין שחתמו על קול קורא למען הקרן הקיימת, שעה שרבנים רבים התנגדו לה. בחדר בית־הדין שלו היו באים תמיד אנשים לשאול עצה מפיו, לשוחח ולא רק לדין תורה.

אהב גם לעיין בספרים חיצוניים. ידע רוסית, פולנית וגרמנית והופיע לא פעם לפני השלטונות להשביע חיילים או להעיד כמומחה לדת בבתי משפט. פעמים רבות יצא בראש הקהילה לקבל אורחים חשובים שבאו לעיר כמו ראש הממשלה, מיניסטרים וכו'.

ה„מורה־הוראה" ר' אברהם יוסף צינוביץ' הוגה בתלמוד, יחד עם נכדו הצעיר שמואל חיים רוזנ־בלום — הי"ד.

נזירים קאפוצינים היו באים לבקרו וגם להתווכח אתו או לשאול בענייני יהדות. כמה מהם דברו עברית וידעו גם פרק בתלמוד ובזוהר.

הרב התעניין גם בחכמת הרפואה, קרא ספרי רפואה וכתב כמה חיבורים על הרפואה בתלמוד. הדר. קארבובסקי היה רופאו ואיש שיחו. ולא פעם גילגלו שיחות בענייני רפואה ובחידושיה. כאשר שכב שלושה חדשים בבית־החולים בוורשה, היה הדר. פרישמן — הרופא שניתח אותו — מבקרו 2—3 שעות ביום ומשוחח אתו. בראותו שהדר. פרישמן אוהב בצע ומרפא לפעמים לפי הכסף שקיבל, הוכיח אותו והזכיר לו בכל פעם שפיקוח נפש היא הגדולה במצוות.

את שני בניו וארבע בנותיו חינך ברוח התורה והמסורה. בנו הבכור, ידידיה, סוחר בוורשה, היה ציוני נלהב ועוד לפני מלחמת העולם השניה שלח את שלושת בניו לארץ. הבן השני, יעקב, היגר לאמריקה.

בתו הבכירה, נעמי, נישאה לר' דוד רוזנבלום העילוי מגוברובה, שמרוב עניוותו לא רצה לשמש בכתר הרבנות. בתו השניה, ברכה, נישאה ליהושע מונדליאַק, צעיר בר־אוריין מוורשה, אחי הציירת רגינה מונדליאַק. שתי בנותיו האחרונות, שיינדל ופשקה היו ציוניות מובהקות, ממייסדות בנות ציון, ידעו עברית ותנ"ך ועסקו במתן עזרה לנצרכים, לפליטים. הבת הצעירה נישאה ליחזקאל קאפלאן מקולנה — שהיה אח"כ רב פודברזיה.

הרב ציניוביץ' חידש דברי תורה הרבה והיה אוהב לרשום אותם, — אולם לא לפרסם, מרוב עניוות. ספרו „סלסלות יוסף" סידר והוציא לאור נכדו שמואל חיים רוזנבלום. הספר נתקבל יפה בחוגי הרבנים וקיבל כמה מכתבי הערצה מהם.

כל ימיו חלם לעלות לארץ ולגמור שם את שנות חייו האחרונות. אולם לא זכה לזה. אשתו, הצדקנית והעדינה, לבית סוסנובסקי משצ'וצ'ין, מתה בשיבה טובה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, והרב גורש ועונה ע"י הנאצים הטמאים יחד עם כל בני הקהילה ולא ידוע לנו מתי ואֵיפה השיב את נפשו לאלוהים ואיה מקום קבורתו.

רבי שלמה מרגלית פרלה

רבי שלמה בן אביגדור פרלה היה מורה־צדק בלומזה בראשית ימי היווסד הקהילה. הוא נפטר מות קדושים בשנת תקצ"א (1831). בנו, ר' משה פרלה, יליד לומזה בשנת 1794 — נפטר בשיבה טובה בשנת 1880. במותו הספידוהו בעלי־בתים והזכירו גם את שבחו של אביו שעוד זכרוהו אילו זקנים. האב והבן ידעו פולנית והיו מעתיקים רשמיים של תעודות יהודיות בבית המשפט בלומזה. נכדו ר' מאיר יעקב פרלה — היה רב ידוע בוורשה. (המגיד 1880, גל' 50).

ר' אליהו רוזנברג

ר' אליה רוזנברג היה חתן הרב ר' בנימין דיסקין, הצטיין בחריפותו ובתבונתו.

כאשר עזב ר' י"ל דיסקין, גיסו, את לומזה ועבר למזריץ', בשנת 1859 בערך, נשאר הוא הדיין והמורה־צדק בלומזה, שלא על מנת לקבל פרס. ר' אליהו היה מעשירי לומזה, סוחר ישר ומפורסם וגם פטריוט פולני וכפי מה שמסופר ב„כרמל" (שנה ב' עמ' 10) ערך ר' אליהו אזכרה בבית המדרש הגדול ביום כ' תמוז, תרכ"א (1861) למותו של החכם והסופר הפולני יוֹאַכים לֶאֶלֶוֶול. באותו יום בבוקר נערכה אזכרה בבית התפילה של הקאַפּוּצינים ומשם הלכו כולם אל בית המדרש הגדול. השתתפו נוצרים רבים, כוהני דת ופקידים גבוהים. הרב דמתא הספידו פולנית מעל הנייר ואחריו ניגן „אל מלא רחמים" ופרקי תהילים החזן ר' אברהם משה בלושטיין שהפתיע את הנוכחים הנוצרים בקולו החזק.

הרב ד"ר אפרים אדלשטיין

(ראה להלן, בפרק „רופאים".)

ר' אברהם שמואל דיסקין

ר' אברהם, בנו של ר' בנימין דיסקין, נולד בלומזה וקיבל כאן את חינוכו. עודו צעיר ומרחוק ומקרוב נהרו אליו לשמוע חידושי תורתו ולשאול תורה מפיו. כמה שנים עזר לאביו ולאחיו בבית דינם ונחשב כדיין דקהילת לומזה. בשנת 1865 קיבל כתב רבנות מוולקובישק, אותה עיר שבה מלך אביו בשנת 1820 בערך. עשרים ושתים שנה ישב על כסא הרבנות בוולקוביסק, חיבורו „לב בנימין", על שם אביו ר' בנימין לקח נפשות והיה ספר שימושי לכל רב ופוסק. כשנפטר בן 70, ביום י"ב טבת תרמ"ז — קשרו עליו מספד מר בלומזה.

ר' יעקב גרובשטיין

ב„הצפירה" מי"א תשרי, תרמ"א (1880) כתב ה' שרגא־פייבל סארנה מספד מר על הרב המאור הגדול ר' יעקב גרובשטין שנשא משרת הרבנות בלומזה ובצאתו לחוץ־לארץ להתרפא בווינה — נאנש בדרך, במלון ונפטר בקראקוב. היה כבן חמישים במותו, אהוב למקום ונוח לבריות, תלמידו של רבי פינחס־יצחק מרגליות משצ'וצ'ין. רבני קראקוב הספידוהו כהלכה ושלחו מכתבי תנחומים לקהילת לומזה ולמשפחתו.

ר' יהושע השיל פריימן

ר' יהושע־השיל פריימן או כפי שכינוהו: ר' השיל ווֹנסר היה מקובל וחביב על הבריות, היה חובב ציון מובהק. בדין וחשבון של ה„ועד האודיסאי" אנו מוצאים שבשנת 1891 שלח מלומזה ר' יהושע־השיל פריימן למען ישוב ארץ־ישראל סך של 149,70 רובל.

התפלל בבית המדרש „הכנסת אורחים" ושם גם נהג ללמד את הציבור דף גמרא ולדרוש. דרשותיו היו תמיד על נושאים של חיבת־ציון.

ר' עקיבא רבינוביץ' (פולטבר)

חתנו של הגביר והמורה־צדק המכובד, ר' אליהו רוזנברג היה ר' עקיבא רבינוביץ'. נולד בשילל על יד קובנה בשנת 1861 וכבן חמש בא לגור בפיונטניצה — שם נתמנה אביו לרב. עקיבא בילדותו היה שובב גדול ומפורסם בכל הסביבה בתעלוליו: היה רוכב על חזירים, זורק אבנים ומנפץ חלונות, שט בנהר ומכה ילדות. אולם היה בעל מוח חריף פיקח וממולח ועודו נער וכבר יצא לו שם „העילוי מפיונטניצה". למד בכמה ישיבות אצל גדולים ונסמך להוראה על ידי הרב מקאַלוואַריה, ר' דוד־שלמה יאַסטרוב.

ר' אליהו רוזנברג, גיסו של ר' י.ל. דיסקין, נתן עיניו בו ולקחו חתן לבתו בשנת 1881, ובהיות ר' אליהו סוחר ומתקדם — דאג שחתנו ילמד גם לימודי חול, רוסית ופולנית, גרמנית ורומית. בשנת 1889 נבחן בשדלץ וקיבל תואר רב מטעם. זמן קצר אחרי זה שהה בזמברוב וניסה לשלוח ידו במסחר. שהה כמה זמן בלומזה בבית חותנו ונחשב כדיין ועוזר לבית הדין. אחרי פטירת אביו נתמנה רב בפיונטניצה. יצא לו

שם כאחד הרבנים חובבי ציון ולקח נפשות בדרשותיו בכמה ערים למען ציון. בשנת 1892 נתמנה רב בקנישין על יד גבול פרוסיה, ובשנת 1893 נתן בו עינו לטובה ר' שמואל מוהליבר, רבה של ביאליסטוק ומראשי הציונים, והמליץ לפני קהילת פולטאווה למנותו בה לרב.

פולטאווה, עיר מלאה חכמים וסופרים, קיבלה אותו יפה והתגאתה בו. ר' עקיבא מצא כאן גם שדה נוח להשכלת העם, להרים את קרן מוסדות הציבור והצליח בפיקחותו ובידיעותיו. היה ציר הקונגרס הציוני הראשון. בשנת תרנ"ט (1898), נאם בחול המועד סוכות בחברה-ש"ס נאום ציוני ואחרי דבריו, כותב ב„הצפירה" (כ"ח תשרי תרנ"ט), „איש פלוני וכוהן" (ר' אלתר כ"ץ), נתנו רבים ידם לתנועת חובבי ציון ונאסף גם הרבה כסף למען ישוב ארץ-ישראל.

אולם בעת ועידת חובבי ציון בווארשה, בערב הקונגרס הציוני השני, נפגע ר' עקיבא והפך להיות מתנגד חריף לתנועת ציון. היה אז בועידה עוד רב אחד בשם רבינוביץ'. הוא נבחר באיזו ועדה ור' עקיבא חשב שבחרו בו. ראה בזה עלבון גדול ועזב את הועידה. בקונגרס הציוני השני דרש לבהור בועדה של רבנים שתפקח על העבודה הרוחניה בתוך התנועה הציונית או בכלל להוציא מהציונות כל עבודה תרבותית ורוחנית למען תחיית העם. ומשלא נתקבלה הצעתו עזב את התנועה והיה מאז שונא ציון מובהק. ייסד בפולטאווה את ה„פלס" ו„המודיע" מכתבי-עת אורטודוקסיים שקנו את שמם בחידושי התורה שבהם ובמאמרים החשובים וגם במאמרי ההשמצה נגד הציונים והציונות. בא פעם לזמברוב, עיר שהיו לו בה קשרי משפחה וידידות ורצה לדרוש כדרכו בבית הכנסת. חובבי-ציון שבעיר התנגדו לו בכל תוקף וסגרו את בית הכנסת על מסגר. ר' עקיבא הבטיח שלא יגע בציונות — והרשו לו לדבר. אולם לא עמד בדיבורו והזכיר איזה משל בבעל עגלה וסוסו והנמשל לא היה אלא ארץ ישראל וציון. קם רעש גדול והחלו צועקים: ר' עקיבא רד, רד! הבטיח שיותר לא יסטה הצידה. אולם לא שלט ברוחו ופתח שוב במשל: מעשה בבת מלך שחלתה ושום רופא לא מצא לה תרופה. גדולי הפרופסורים שבמדינה נלאו לרפאותה. והנה בא לעיר איזה קבצן מוזר במנהגו ולבוש קרעים והוא ביקש רשות מהמלך לרפא את בתו. המלך שהיה אובד עצות הרשה לו אחרי היסוסים רבים, כי ראה שאין לו הרבה מה להפסיד. אולם הבת החולה בראותה את הקבצן המלוכלך, לבוש הקרעים בא לרפאותה, בהסכם אביה, הבינה מה קשה מצבה, מה גדול שברה, ומי ירפא לה. וכך — גמר הרב את דבריו — אומרת כנסת ישראל, בראותה את הקבצנים לבושי הקרעים, הציונים, שבאים לרפא אותה: ציון, ציון עיר אלהינו, מה גדול שברך ומי ירפא לך?! (מפי ר' ישראל לוינסקי ור' מאיר צוקרוביץ').

ר' עקיבא פולטבר — חברים וידידים היו לו בלומזה והקהל, חברות ויחידים היו מחליפים אתו מכתבים ושואלים לדעתו ועצתו.

הרב ר' אהרון באקשט

כשעזב ר' יהודה ליב גורדין את לומזה נתמנה על כסאו רבה של סובאלק, ר' אהרון באקשט. ר' אהרון נולד באיוויה, עיירה בליטה, בסביבות ווילנה. עוד בילדותו יצא לו שם „העילוי מאיוויה" או ר' אַרצ'יק מאיוויה. למד בישיבות וולוז'ין וסלובודקה ונטה אחרי שיטת המוסר בקלם. בלמדו בישיבת סלובודקה — מספרים — יצא קול שאַרצ'יק נתפש **למינות וקורא ספרים חיצוניים. ראש הישיבה חשש פן באמת יטה מן הדרך עילוי כזה ועל כן שלחו לר' שמחה-זיסל לקלם, שיחזירו למוטב. אולם ר' זיסל תהה על קנקנו ומשך ידיו ממנו, כאדם שאין לו תקנה. שאלוהו מקורביו: הא כיצד, ר' שמחה-זיסל, עד כדי כך מקולקל הוא בחור זה? תבינו, ענה הרב, דרכי להשפיע על בחורים בשיטה זו: אני מפרק אותם לאיבריהם וחוזר ומחברם לפי רוחי, כשהם נתונים כולם להשפעתי.** אַרצ'יק זה בר-סמכא הוא ואינו ניתן להשפעתי. נסיתי לפרק איבריו ונוכחתי שלא אוכל לחברם מחדש...

ראשית כהונתו ברבנות היתה העיירה ביסיגולה בליטה, בשנת 1897. עשה שם מאמצים לארגן את צעירי העיר ולהנהיג ביניהם את שיטת המוסר של ר' ישראל סאלאנטר. המשכילים יצאו נגדו ואף כתבו עליו ב„המליץ". נתחבב מאוד על ה„חפץ חיים" והלק לו כבוד כאחד הגדולים. משם עבר לרבנות בשאדובה, במקומו של ר' אליעזר שמחה. כרבנים רבים בסביבתו נהג לבקר תכופות את ה„חפץ חיים" לשמוע תורתו, להתייעץ אתו על עסקי העיר ולקבל עידוד בעבודתו. פעם בא בשבת אחר הסעודה לבית ה„חפץ חיים" לשמוע תורתו. היו על יד השולחן כמה רבנים ולומדים. קם ה„חפץ חיים", כשרק ראה אותו, יצא לקראתו וביקשו שיאמר חידושי תורה. התנצל ר' אהרון בשקט שאין הוא ראוי לזה, לומר הלכה בפני רבו, וגם בא לשמוע ולא להשמיע. לאחר שעה קלה שוב ביקשו הרב שיאמר דברי-תורה. ושוב התנצל ר' אהרון ולא קיבל. אמר ה„חפץ חיים": נו, אין מסרבים לגדול. והמשיך בדברי תורתו. לבסוף, כאשר כולם נתנו עינם בר' אהרון, לא יכול היה להשתמט מידם — קם וחזר על דבריו של ה„חפץ-חיים", אולם בשיטה ברורה ובצורה נאה ומסודרת, בתוספת כמה נפכים משלו. הסכימו כולם שאדם גדול הוא ר' אהרון.

בשנת 1915, כאשר גורשו היהודים משאדובה, בשעת מלחמת העולם הראשונה, נדד הרב בערי רוסיה. זמן קצר היה רבה של העיר טולה ואחר-כך, רבה של פולטאַווה, על כסאו של ר' עקיבא רבינוביץ'. בשנת 1921 הוא חוזר לפולין ומתמנה רב בסובאלק. כאן אירגן חבר צעירים לומדים, מעין „ישיבה עליונה", וכמה בחורים בעלי כשרונות וידיעות בים התלמוד שמעו תורה מפיו. לאחר חמש שנים, בשנת 1925, קיבל כתב רבנות מלומזה וכיהן בה כשש שנים. הרביץ הרבה תורה, נתן שיעורים בתלמוד לבעלי-בתים ולבחורי הישיבה, לימד „מוסר" בישיבה והתמסר כל ימיו להרים קרנה של תורה בעירו. אולם בעלי הבתים, רובם לא אהבו אותו, כי נטה בגלוי ל„אגודת ישראל", שעה שרוב בני העיר היו ציונים. בשנת 1928 גבה הר בינו ובין מנהיגי הקהל, לאחר שניהל תעמולה חריפה, בעת הבחירות לסיים ולסינאט נגד „המזרחי" והציונים בכלל ולימין „אגודת ישראל".

בשעת הבחירות לסיים ולסינאט בשנת 1928, נכנסו אליו פרנסי הקהל ה"ה טאבוליצקי, חנוך אייזנשטאט, צבי מרק ואח' וביקשוהו שיתמוך בדרשתו את מועמדותו של הרב רובינשטיין מווילנה — שהיה מועמד לסינאט.

נענה הרב ודרש בבית הכנסת ערב הבחירות לטובת הרב רובינשטיין, אולם כשגמר את דרשתו, והקהל החל להתפזר, דפק על העמוד והכריז: ובכל זאת אני מתנגד לו ואני אצביע בעד ה„אגודה"...

פעם בחג הפסח, ישבו כמה בעלי בתים בבית הרב והתפלפלו. נכנס בעל-מלאכה עני והראה לרב פרוסת עוגה שיש בה גרגר ואינו יודע מהו הגרגר הזה? בדק הרב, בדקו בעלי הבתים וכולם הסכימו שזהו גרגר של תבואה והעוגה —

חמץ. הצטער העני: כל כך הרבה עמל וממון השקיעה אשתו בעוגה, ולבסוף אסורה היא בהנאה.

הציצה מחדר הרבנית, הגב׳ שרה קבקוויץ׳ ואמרה: רבי, טעית במחילת כבודך, העוגה אינה חמץ ומותר לאכלה! רתח הרב: חוצפה של אשה! אני אוסר והיא באה להתיר? אולם היא שכנעה את הרב וכל הנאספים שזהו גרגר של לימון ואינו מחמיץ. בדקו ומצאו שאמנם סחטה האשה לימון לתוך הבצק של העוגה ונפל שם גרגר לימון. הצטער הרב על אשר נעלם ממנו דבר כזה.

בשנת תר״ץ (1930) עבר לכסא הרבנות בשאבלי שבליטה. נספה בידי הנאצים בשנת תש״א, הי״ד.

הרב משה שאצקס

היה רב באיוויה, גליל ווילנה. בשנת 1930 העמיד את הקנדידאטורה שלו להבחר רב בלומזה. היו כמה מועמדים ביניהם הרב קאסאווסקי מוולקוביסק. כחמשה־עשר חדשים

ארך המשא־ומתן בין באי־כח המפלגות השונות עד אשר הסכימו לבחור ברב שאצקס, שהיה ידוע כבלתי מפלגתי. גם אנשי ה„אגודה" הסכימו למועמדותו. רק חסידי אלכסנדר מצאו בו פסול, כי נודע להם שהרב שאצקס משלם מס שנתי לקרן היסוד, משמע שהוא אוהד לציונות.

במוצאי שבת, בכ״ד באפריל, בעת אחת הישיבות האחרונות של הקהילה, שמלכה 7 שנים, הציע ה׳ צבי אפשטין בשם מועצת הקהילה לבחור ברב שאצקס, לאחר שכל המפלגות שבקהילה הסכימו לו. ה׳ דמוביץ יו״ר הציונים הציע לדחות את מינויו של הרב עד לאחר הבחירות לועד הקהילה, כי רצה מאוד שעל כסא הרבנות בלומזה ישב רב חובב־ציון. אולם רוב הדעות היו נגדו והרב נבחר. מיד טלגרפו לו „מזל־טוב"! על כתב הרבנות חתמו גם באי־כוח הציונים (מ. אורלובסקי ואברהם מזרח) וגם באי־כוח בעלי המלאכה, אף כי קודם התנגדו לו.

הרב שאצקס נולד בווילנה, בשנת 1881. היה נצר מגזע גדולים, נכדו של המורה צדק ר׳ יצחק שורוואַנטר מווילנה ובן חורג לר׳ איצלה פטרבורגר (הוא ר׳ יצחק בלאַזר). בימי נעוריו למד בישיבות סלובודקה וטלז ובשנת 1909 נתמנה להיות רב בליפנישוק, מחוז ווילנה. משם עבר לכהן באיוויה, ובשנת 1931 — ללומזה. ימי כהונתו של הרב לא היו סוגים בשושנים. הקהל כיבד אותו, וגם הרב ידע להתכבד ולהתחבב על כולם, כי עסק בצרכי הקהילה באמונה, השתתף באספות עם, עשה למען מוסדות הציבור, למען חברות אשראי וגמילות חסדים ותמיד הטיף לאחדות ולשלום בית — כי אחרת אנו מביאים רק תועלת לאויבינו ולירבינו הנהנים מהפירוד והמחלוקת שבינינו. לא היה קנאי ולא רדף כבוד. כיבד גם את מפלגות השמאל, התייחס יפה ל„בונד" ולאחרים ומורגשת היתה בכול יד הרב המרא דאתרא. אולם איתרע מזלו וימי כהונתו היו ימי פרעות ביהודים, קיפוח פרנסה. העמדת „פיקטים" על יד בתי מסחר יהודים, שלילת זכויות אזרח, איסור השחיטה וצמצום במסחר ובתעשיה. יהודי לומזה הגרו — מי לארץ ישראל ומי לארצות הברית, לאמריקה הלאטינית ולצרפת. החיים הציבוריים הלכו הלוך והצטמצם, משלמי המסים לקהל פחתו והקהילה בלומזה הלכה הלוך וירוד, הלוך ופחות.

הרב שאצקס היה בן־תורה ובקי בפוסקים, יחד עם זה נואם עממי ויודע להרצות גם סוגיה חמורה בהלכה לפני ציבור שומעים פשוטים.

כשנבחר לרב בלומזה — יצאה משלחת של בעלי־בתים מכל החוגים לקבל את פניו בביאליסטוק ומשם להביאו ללומזה. הרב, כנהוג, אמר דברי תורה בפני המשלחת. היה בה גם אחד בעל־מלאכה. וכשנשאל: מה דעתך על הרב שלנו, ענה: אדם הגון, כנראה, אבל אינו למדן גדול. — מניין לך זה — שאלוהו? — פשוט מאוד, ענה, אם אני הבינותי את כל מה שאמר ודרש, משמע שאינו למדן גדול, כי את דברי הרבנים הקודמים אף פעם לא הבינותי...

כשפרצה מלחמת העולם השניה, עזב הרב את צאן מרעיתו והצליח להימלט לווילנה, עיר מולדתו. משם הגיע באווירון לארצות־הברית, בעזרת ועד הסיוע של בני לומזה שבארצות הברית. בארצות הברית נתמנה רב באחד מבתי הכנסת וגם ראש ישיבה בישיבת ר׳ יצחק אלחנן.

הרב שאצקס ממשיך עד היום את קשריו עם לומזה, משתתף באספות ומועצות של בני העיר שם וגם פעל למען הושטת עזרה לפליטים.

אולם בריחתו מהעיר בימים קשים וטרופים, כשממלא מקומו, הרב ר׳ יוסף צינוביץ׳ זקן וחלוש ותשוש־כח, דיכאה בהרבה את יהודי העיר ולא פעם השמיעו: אין לנו רב ומנהיג, אבדנו, נגזרנו.

הרב שאצקס לא מצא את סיפוקו בלומזה, בראותו את הקהילה הולכת ופוחתת ובניה־בוניה עוזבים אותה. ועוד לפני פרוץ המלחמה רצה לעזוב את כסא הרבנות.

ה׳ אברהם מזרח ז״ל סיפר שנתבקש ע״י מקורביו של הרב להשתדל עבורו לקבל מינוי מקהילת חיפה. אולם הרב שאצקס לא עשה לו מוניטין כחובב ציון ועל כן קשה היה להציע כאן את מועמדותו.

הרב האחרון בלומזה, הרב איידלברג

כשעזב הרב שאצקס את לומזה, נשארה העדה כצאן בלי רועה. הקהילה נידלדלה. יום־יום נלקחו יהודים למוות, לעבודת כפיה, נורו ועונו — ואין מחזק את ידם ואין מעודד את לבם.

ובאנחה שוברת לבבות היו מספרים על הרב ר׳ י.ל. גורדין, אשר לא פעם חרף את נפשו למות בימי שלטון הצאַר, במוראי מלחמת העולם הראשונה, עת ליהודי העיר היה צפוי גירוש ואבדון. זכרו את ימי ר׳ אליה־חיים מייזל — עת דאג שאפילו לצבא לא ילך יהודי וכעת אין עוזר וכשל עזור. הרב הישיש צינוביץ׳ היה מתייפח וממרט שערות ראשו על כל צרה שבאה על עדתו — אולם לא יכול היה יותר לעמוד על רגליו. באותם הימים נקלע לגיטו איזה רב פליט, הרב איידלברג ואנו אין לנו ידיעות עליו.

לפי עדות שרידים, אודים מוצלים מאֵש, הגיע לגיטו לומזה הרב וואסרמן, גר בבניין בית המדרש הגדול, נחלת גאוני לומזה מימים רבים וניהל את ענייני הקהל. הוא גלה עם אחרוני היהודים לגיטו זאמברוב ונשרף בכבשן אושוויינצים ב־17 או 18 ינואר (י״א או י״ב בשבט תש״ג).

נסתם הגולל על רבני לומזה ששושלתם נמשכה כמאה עשרים וחמש שנה. ת.נ.צ.ב.ה.

חזנים בלומזה

ר׳ אברהם משה בלושטין

בשנות הששים של המאה שעברה, שימש בכתר החזנות בלומזה ר׳ אברהם־משה בלושטין. אין אנו יודעים פרטים עליו. זקני העיר זכרו את שמו וידעו לספר שהיה חזן בעל קול נעים וחזק והגויים היו באים לבית התפילה או עמדו על יד החלונות לשמוע את נגינתו.

בשנת 1861 נערכה ביום כ׳ תמוז בבית המדרש הגדול אזכרת־אבל לזכרו של הסופר וההיסטוריון הפולני יואכים ללבל, שהיה דורש טוב ליהודים. לאחר נאומו הפולני של הרב והדוקטור ר׳ אפריים אדלשטיין, במעמד באי כוח השלטון הפולני ואנשי דת, קרא פרקי תהילים וניגן תפילות אזכרה החזן ר׳ אברהם משה, והפליא את כולם בכוחו, בשירו ובקולו האדיר. באותו מעמד אף הציעו לו להשתתף בקונצרט חילוני שהפולנים רוצים לערוך בלומזה. מובן שהחזן סירב, כי אסור לו, לפי מעמדו הדתי. דברי הערכה כתב עליו אחד „פלאי״ ב„הכרמל״, שנה ב׳, עמ׳ 10.

ר׳ חיים וואסרצוג

ר׳ חיים וואסרצוג היה אולי חזן ראשון בלומזה ששמו יצא לתהילה למרחקים. מכל העיירות היו באים אל לומזה לשמוע אל רינתו בעברו לפני התיבה. אולם לא שהה בלומזה הרבה שנים, כנראה, כי נלקח אחר כבוד לווילנה.

ר׳ פינחס מינקובסקי, חזן אודיסה מספר בזכרונותיו, על הרטט שתקף אותו בבואו להתפלל „ממעמקים״, במקום שעמד החזן המפורסם, חיים לומזר.

ר׳ חיים לומזר נולד בשריץ, פוזנה, בשנת 1822. בעודו צעיר בא ללומזה לכהן במשרת החזנות. וכנראה היו המתווכים בדבר סוחרים יהודים, שבאו מפוזנה ללומזה, לרגל מסחרם, כי בבית הכנסת הגדול בלומזה היתה תלויה על הקיר, שנים רבות, מין מנורה נתונה בטבלה עגולה, דומה לכובע רבנים, ומוצאה מפוזנה, מתנת סוחרים משם שבאו להתפלל בבית הכנסת הזה.

ר׳ חיים לומזר חיבר גם סדר זמירות לכל התפילות, בשבת ומועד, בשם „ספר שירי מקדש״, חלק א׳ לימים טובים, חלק ב׳ — לימים נוראים. לרגל מחלוקת בקהל עזב את ווילנה ועבר ללונדון. וגם כאן הצטיין בקולו הנעים ובזמירותיו הלוקחות לב כש״ץ ראשון בבית הכנסת הצפוני. גם בלונדון כינוהו „חיים לומזר״, וכנראה שאליו התכוון שלום עליכם בספרו „כוכבים תועים״, בדברו על „הזמיר מלומזה״.

הערכות עליו כתבו ב„הלבנון״, מיום י״ד במרץ, 1879 וב„ג׳ואיש כרוניקל״, מספר 496 מאותה שנה.

ר׳ חיים נפטר בשנת 1882 ברייטון, בגיל ששים שנה.

החזן פרידלנדר

החזן ר׳ משה פרידלנדר שימש בכתר החזנות כחמישים שנה בלומזה. היה לו קול אדיר ואפילו לעת זקנתו, כאשר כבר נתחרש, היה עוד קולו מתגלגל ומכה צלילים בבית הכנסת הגדול ומפליא את המתפללים. ליוצרות שלו בין פסח לשבועות, יצא שם בכל הסביבה.

הוא גר ברחוב בית הכנסת והיה כל ימיו עני מדוכא. משכורתו, כרגיל, היתה דלה ובקושי סיפקו לו את התקציב בעד המקהלה. וגבאי בית הכנסת דאגו תמיד שאנשי מקהלתו יהיו בני עיר, מסודרים בעבודה אחרת, אשר בשעות הפנאי יבואו לשיר לפני החזן במקהלתו ועל ידי זה יסתפקו במשכורת מועטת. בערבי חגים ובעיקר בפורים ובחנוכה, נהג הרב ללבוש פרוותו המרופטת ולקחת אתו משורר ולחזור על הפתחים לאסוף דמי חנוכה או משלוח מנות, כשם שנהגו החזנים בעיירות הקטנות. גם חמשת בניו חוננו בקול נעים ואולם בלומזה יצא שמם כאפיקורסים ומחללי שבת — 3 מבניו הגרו לאמריקה ותפשו שם משרות של חזנים, 2 הגרו לצרפת, מהם אחד נספה ע״י הנאצים והשני שארל, פעיל בארגון יוצאי לומזה בפאריס.

החזן הירשוב

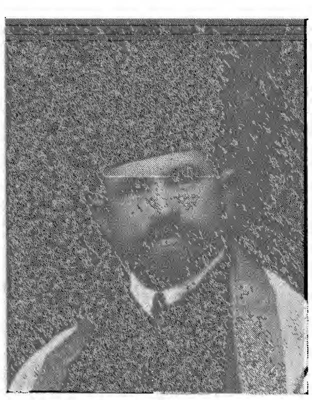
סמוך למלחמת העולם הראשונה, כאשר נבחר ועד חדש, מתקדם, בהנהלת בית הכנסת בלומזה, היה ראשית דברם להזמין חזן מודרני והגון, כראוי לקהילה. הוזמן ה׳ הירשוב. חזן משכיל, נעים בהליכותיו והדור בלבושו, בעל קול נעים והשכלה חזנית מעולה. הירשוב לקח את לב בני העיר בנגינותיו וקנה לו תיכף חסידים רבים.

אולם פעם בא לשמוע אותו אורח מגלאזגוי אשר באנגליה. תפילתו מצאה חן בעיניו כל כך, עד אשר הציע לו תיכף משרת חזן בעירו גלאזגוי, בשכר גבוה פי כמה מאשר קיבל בלומזה. ואמנם קיבל הירשוב את ההצעה ועזב את מקומו זה. והוא משמש חזן בגלאזגוי עד היום.

זמן ידוע נשארה העיר ללא חזן. כמה חזנים באו להתפלל לדוגמה אולם לא עמדו בבחינה.

החזן האחרון בלומזה, מיכאל לוצקי

ר׳ מיכאל בן יוסף־אהרון לוצקי, נולד בעיירה קטנה ע״י בריסק דליטה להורים עניים. עוד בגיל רך הראה נטייה רבה לנגינה ושימש משורר אצל טובי החזנים בתקופה ההיא.

לאחר שנשא אשה השתקע בביאליסטוק ויצק מים על ידי המנצח המפורסם ברמן, וגם נתמנה על ידו חזן שני בבית הכנסת הכוראלי.

ב־1904 נתמנה חזן ראשי באחד מבתי הכנסת המפוארים בביאליסטוק, בו כיהן כ־3 שנים ולאחר כן נקרא לשמש בקודש לעיר טוקמאק רבתי אשר בקרים ונתפרסם בקרוב בכל הסביבה ההיא.

משפרצה המהפכה ברוסיה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, חזר לפולין המחודשת והוזמן לכהן חזן ראשי בלומזה ובתפקיד זה שימש עד סוף ימיו.

היה בעל קול באריטון־לירי נעים וחזק ותפילותיו היו על טהרת המסורת, בנוסח גדולי החזנים: זולצר, מינקובסקי, בירנבאום, ליבאנדובסקי, זיידל רובנר ועוד. הוא גם כתב מנגינות לתפילות למקהלה ולחזן והן הוכתרו בהצלחה בבית הכנסת בלומזה ימים רבים.

הצטיין כל הימים באפיו הטוב ובהליכותיו הנאות, נוח לבריות ונאמן לאלוהיו.

הוא נספה יחד עם רבים מבני העדה באוקטובר 1941.

החזן מיכאל לוצקי עם מקהלתו והוועד של בית הכנסת הגדול בלומזה.

עומדים (מימין): החזן מ. לוצקי, אלתר מארקביץ׳, נחום רפאלובסקי, י. כ״ץ, תנחום הלפמאן (מנהל המקהלה), עזרה גראץ׳, אהרון גלינקה.
יושבים (מימין): אליה זיידנשטאט, צ. ז. קאפלאן, אברהם מזרח (יושב ראש), מ. רוזנשיין (סגן יו״ר), חיים־זאב בורשטין.

א. יצחקוביץ (פילדלפיה)

גילגולו של חזן

אבי ז״ל היה עני מרוד כל חייו. בראשונה היה מלמד תינוקות חומש ורש״י ואחר־כך היה שמש בבית המדרש בשניאדובה. לפעמים קרובות לא היה פשוט לחם בבית להחיות את נפשו ואת נפשות בני ביתו. כבן שבע וחצי הייתי כשעזבתי את קן הורי בעיירה שניאדובה, פלך לומזה, כדי ללמוד תורה בעיר הגדולה, בלומזה. זה נעשה משני טעמים: נתמעט על ידי זה בביתנו פה אחד, פה של „זולל וסובא״. שנית — לא היה בעיירתנו מלמד ראוי לי, כי כבר למדתי אצל מלמד גמרא הגדול שבעיירה והוא נקרא ללמד בבית תלמוד־תורה שבלומזה ולקחני אתו.

וזכורני — הייתי אז תלמיד כתה י׳ של התלמוד־תורה, — שבא אלינו תלמיד מהעיירה וונגרוב (פלך שדלץ). הוא בא ללומזה יחד עם אמו שהיתה מחזרת על הפתחים. אשה זו לא היתה שפויה בדעתה ולפי דברת העם „גילגול נכנס בה״. מפעם לפעם הייתי רואה אותה שוכבת על המדרכה בשוק האטליזים, ראשה נשען אל הכותל, פנים אדומים, עינים בולטות, פה פעור וניגוני תפילה של חזן, בעל קול של טינור או באס יוצאים מגרונה — עם כל הסילסולים של חזן אמתי. הדבר היה נמשך כרבע שעה. ואז היתה משתתקת, כשפניה מכוסים זיעה, קמה והולכת לה — כאילו לא קרה דבר. בלומזה היו מספרים כי נשמת חזן שיצא לתרבות רעה נכנסה באשה זו והוא מבקש תיקונו.

פעם התאזר עוז הרב דמתא, ר׳ מלכיאל טננבוים, אסף אשה עלובה זו לביתו והתאמץ לגרש ממנה את הגילגול, אולם ללא הועיל. ההשבעות והצירופים, הלחשים והשמות לא הועילו ונשמת החזן המסכן לא יצאה מתוך האשה הזו. גם הדר. קרבובסקי, שהיה רופא מפורסם אז בלומזה, ניסה לתהות על מחלתה של האשה ולחקור לפשר הצלילים החזניים המתפרצים מגרונה, שעה ששפתיה ולשונה לא היו נעות כלל ולא עלה בידו. (מתוך „הדואר״, גליון כ״ח, תש״ח).

ת ל מ ו ד ת ו ר ה

„תלמוד תורה" לילדי היהודים בלומזה היה קיים מראשית ימי הקהילה — כנהוג בישראל. בניין מיוחד לשם זה קם בשנת תקצ"א, היא שנת 1831.

תאריך זה זכור היה לזקני לומזה, בקשר למאורעות המדיניים בפולין — המרד הפולני של אותה שנה. סביבות לומזה הפכו מקום קרבות בין גדודי הרוסים ו„פּוֹבסטאַנ'צים" (מתקוממים) הפולנים. המפקד של פלוגות המרד הפולני באיזור לומזה, סאַקין, עיקל והחרים בעיר כל מה שהיה שייך לרוסים ובתוכו גם את חמרי הבניין שהוכנו בשביל התלמוד־תורה — לטובת המבצרים וחפירות המגן שלהם. לאחר שברח לסטאוויסק ושרף אחריו את הגשרים שבין העיר ופיונטניצה — חזרו הרוסים ללומזה ובראשם הגנרל גלגוד.

אותו גנרל התנקם באזרחי העיר על שעזרו למתקוממים הפולנים והטיל על הפולנים והיהודים מס כבד. ושוב סבלה הקהילה ולא יכלה לגמור את בניין התלמוד תורה.

רק בשנת 1834 נעשתה חנוכת הבית. הבית עמד על תילו 90 שנה. היו בו עשר כיתות לימוד, חדרי משרד, מקום דירה למשגיח. ברבות הימים הוסיפו בחצר עוד בנייני עץ למען שתי המחלקות הראשונות — להבדילן מן יתר המחלקות.

המשגיח הראשון בבית, שהאריך ימים על משמרתו היה ר' יצחק מאיר, ידוע בחסידותו ובישרו ומסור למוסד ולחניכים בכל נפשו ומאודו. בימיו — מסרו — היו מונחות בחדר מיוחד, פתוח, כיכרות לחם וסכין וכל ילד דכפין נכנס וחתך לו פרוסת לחם בלי מפריע...

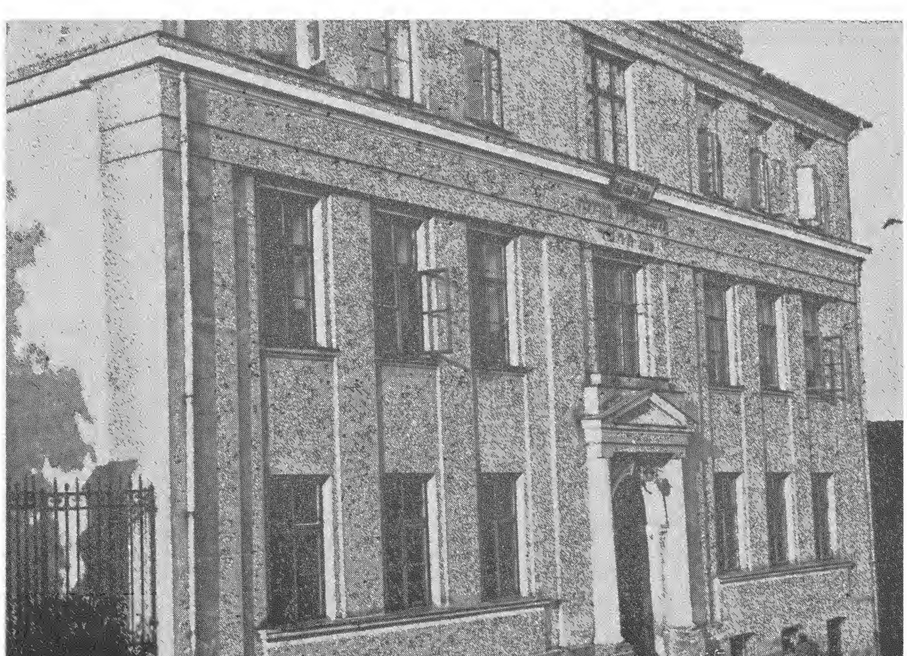
את הלחם סיפקו האופים, כמעט חינם אין כסף. המשגיח היה חוזר לפנות בוקר על המאפיות ומביא מהם שקים מלאים. בערב שבת וחג היה לוקח אתו המשגיח כמה סלים ושקים וחבורת תלמידים בעלי כוח וזרוע ויוצא אתם לחנויות המכולת, לאטליזים ולמוכרי הדגים, לאופים ולירקנים ואוסף מלא כליו מזון לתלמידים העניים, והכל — חינם אין כסף. בעלי הבתים, החנוונים והתגרים נתנו משלהם בעין יפה.

בדמי הליל, ספרו, היה הולך קול בכיו של ר' יצחק־מאיר למרחקים — כי היה יושב לארץ ועורך „תיקון חצות" ומתמוגג בבכי על גלות השכינה.

חתנו, ר' דוד צבי קרלנשטיין, ראש־ישיבה ורב, עזר בידו. עלה באחרית ימיו לארץ־ישראל.

המלמדים בתלמוד־תורה ברובם היו בני העיירות שבסביבה: שניאדובה, נובוגרוד, יאבלונקה, פיונטניצה ואח'. המלמדים אוכסנו באכסניה מיוחדת, על חשבון הקהל, וגם אכלו „ימים". כמה מהם היו מפורסמים בכל הסביבה כפדגוגים ומרביצי תורה, כמו: פייוול ברונובר, ר' ביינוש מלמד (כיתה ח') ר' לייבל־ניסן (כיתה ט'), ר' ברוך יאַבלונקר (כיתה י'). אחריו, בשנת תרמ"ה, לימד בכיתה י' ר' גבריאל קורניקס — גבור־חייל ואחד מגדולי השחיינים בנאריב. כל תלמידיו ידעו מלבד פרק בגמרא גם לשחות בנהר. בימות קיץ היה יוצא עם כל תלמידיו לנהר — מארגן אותם עיגול סביבו וחוצה אתם את הנאריב. את מקומו מילא שנים רבות בכיתה האחרונה ר' חיים־יענקל ליטאָואר — יהודי למדן־מופלג, פדגוג ובעל ידיעות כלליות. וייזכרו עוד כמה מלמדים פדגוגים: ר' שמרל פיש, מלמד בכיתה ח', איש נובוגרוד; יעקב מלאך, איש שניאדובה (כיתה ז'), אליה־נחום, איש נובוגרוד (כיתה ו'), ר' יענקל מנובוגרוד (כיתה ט').

אל כיתה א' נכנס ילד בן 5־6. היה מוכשר, עבר כל „זמן" לכיתה חדשה. כרגיל גמרו את כיתה י' בני שתים־עשרה —

הבניין החדש של בית התלמוד־תורה.
הוקם בשנות תרפ"ב־תרפ"ד.

שלוש־עשרה. מכאן נכנסו ללמוד לישיבה. אולם אחוז קטן מהם המשיך בלימודיו. הרוב המכריע, בני עניים, יצאו כבר מכיתה ז׳ או ח׳ — ללמוד מלאכה. רוב התלמידים של הכיתות האחרונות היו בני העיירות הסמוכות, אוכלי „ימים".

חניכי התלמוד־תורה חייבים היו ללכת לבית חולה אמיד ולקרוא תהילים, וכן גם לבית הנפטר. בעת לוויה של בעל־בית, היו הולכים בראש המלמדים ותלמידיהם וקוראים מזמורי תהילים וצועקים לפני ה„מיטה": „צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו"! בשכר זה היתה תורמת המשפחה תרומה הגונה למען המוסד וחילקו גם פרוטות ומזון בין הילדים. בעיר היו קוראים ל„הופעה" זו של חניכי התלמוד־תורה „תלמודאצקי באטאליאָן" (פלוגת צבא הת"ת). תלמידים שכבר הניחו תפילין היו שולחים לבית הנפטר לקיים „מניין" ולהתפלל שם בציבור במשך ימי ה„שבעה" או ה„שלושים".

בכיתות הנמוכות למדו קריאה, תורה, „פסוק" או „עשרים וארבע". החל מכיתה ו׳ למדו גמרא. בכיתות ז—י למדו רק גמרא, את המסכתות בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא, גיטין וקדושין. בכל שבת אחרי הצהרים, בקיץ, ובמוצאי־שבת בחורף — היו באים בעלי־בתים לומדים לבחון את התלמידים. בין הבוחנים ידועים היו: ר׳ משה וונגרוביץ, ר׳ חיים ליבוש, ר׳ אהרן דוד אמסטרדאַמסקי — איש סטאוויסק, ר׳ אליה־מאיר רוזנבלום, ר׳ שמואל חומונטובר (ספירשטיין), ר׳ ישראל־איסר סלוצקי, משה כהן, ר׳ לייבל ביאַליסטוצקי ואח׳. בניסן ואלול, בסוף ה„זמן" היו עורכים בכיתות „סיום": המלמד היה אומר „הדרן", כמה בעלי־בתים היו משמיעים דברי תורה והילדים היו מיטיבים את לבם בדג מלוח ולחם לבן, עוגות, קצת משקה ושרים שירי עם ודת.

ה„זמן" היה מתחיל בר"ח אייר ובר"ח חשוון. בבוקר היתה נערכת בכיתה י׳ תפילה בציבור, בנוכחות כל התלמידים של הכיתות הגבוהות. התלמידים בעצמם היו עוברים לפני־התיבה.

בכל יום ששי היו יוצאים תלמידים בוגרים עם קופסת־צדקה סגורה, לחזור על הפתחים ולאסוף למען הת"ת. היו בעלי בתים רבים שעזרו למוסד ודאגו לסידור התלמידים בני העניים מהסביבה. והיו כמה „גבאים" שמסרו נפשם על ענייני התלמוד־תורה, כמו ר׳ חיים ליבוש, ספק צבאי, ר׳ צבי ווירניצקי, ר׳ חיים חארין, ר׳ צבי פרלא, אמסטרדאמסקי ואח׳. ר׳ צבי ווירניצקי היה „גבאי" עד זיקנה מופלגת. הוא הנהיג ללמד שעתיים ביום לימודים כלליים — מתוך 11-12 שעות לימוד, אולם תקנתו לא האריכה ימים. ה„גבאי" שאחריו, ר׳ חיים חארין, גרם בשנת 1880 למרד כללי: הוא פיטר מלמד ותיק אחד שמצאו עושה מלאכתו רמייה. מצדדי המלמד הרימו קול צעקה וגם חברי המלמד המפוטר, הכריזו „שביתה סולידאַרית" והגבאי היה מוכרח להתפטר. אחריו ניהל את המוסד ר׳ צבי פרלא, אשר סופר ה„מליץ" (ה׳ אברהם פריימאן, מיום 1880.4.8) מכנהו „אדם מבין ומשכיל ורצוי לכל אחיו". אולם ה׳ פרלא לא יכול היה להתגבר על התוהו ובוהו ששרר במוסד הינוכי זה בעיר וסופרי „המליץ" ו„הצפירה" של אותם הימים הרבו לכתוב על אי הסדרים. מספר התלמידים הגיע בשנת 1880 ל־400. אילו בעלי־בתים עשו מאמצים להכניס כאן לימודים כלליים, לימוד שפת המדינה, חשבון והיסטוריה — אולם לא הצליחו. ביום 6 במאי 1880, פורסמה קורספונדנציה מאת המורה עקיבא סלונימסקי, בה הוא מגנה את ראשי הקהל על אשר נותנים ל־400 ילד, בני עניים, להתנוון, ללא כל הכשרה לחיים, ללא כל לימוד של שפת המדינה. בעלי הבתים ראו בזה שיטנה וירדו לחייו של אותו מורה, עד שהוכרח לאחר חדשיים, בא׳ ביולי, להכחיש בעתון שלא הוא סלונימסקי כתב את זה רק אחר, ששמו סמולינסקי...

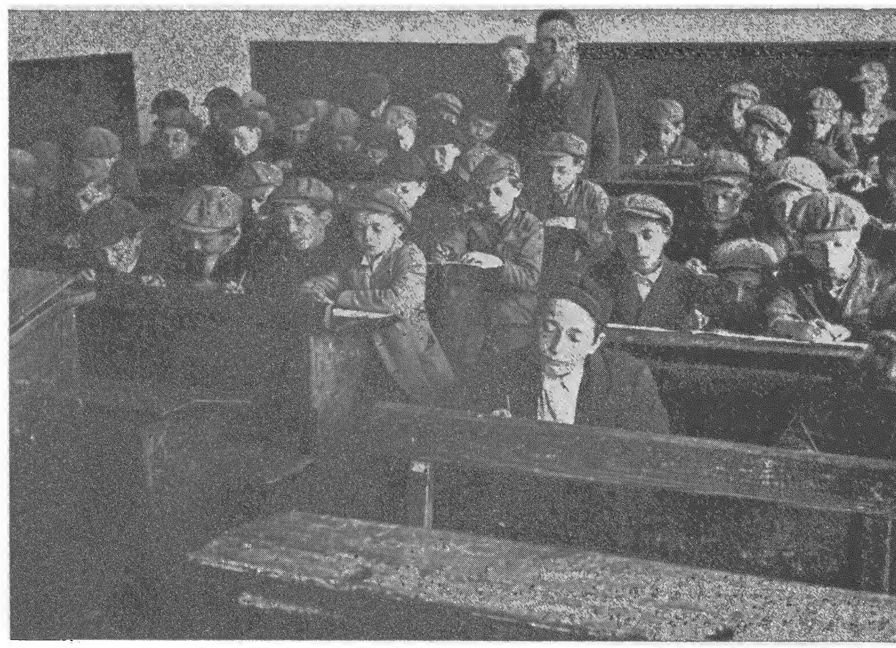
לאחר זמן קצר הופיעה שוב קורוספונדנציה מאת „איש פלוני וכהן", כי בת"ת שבלומזה אין סדרים. הילדים בני עניים שמהם תצא תורה הולכים חשופי שת, מרעידים מקור ומצינה ובטנם ריקה, כי גם לחם לשובע לא יינתן להם. שפת המדינה לא ילמדו וגם כתבי הקודש כמעט זרים להם, כי רק יתחיל הילד בכיתה ו׳ ללמוד גמרא והרחיקו המלמדים ממנו את כתבי הקודש. המלמדים מכים את הילדים ודשים את בשרם בשוטים. והמצב לא הוטב גם לאחר כמה שנים, כי בשנת 1897 מתאונן אחד „בן־עיר" ב„הצפירה" (כ"א אדר ב׳ תרנ"ז): הסדר בתלמוד־תורה בלומזה הוא גרוע. ילדים יחפים מתרוצצים ללא תורה, ואין דואג... גם בשנת 1898 קובל ה׳ ב. א"ך ב„הצפירה" (טבת, תרנ"ח, גל׳ ד׳) על העזובה הרבה בת"ת.

בראשית שנת 1899, שוב קובל ה׳ „פלוני וכהן" — והוא ר׳ אלתר כ"ץ — על המצב הפרוע והגרוע שבבית החינוך תלמוד־תורה. בלחץ השלטונות הנהיגו סוף־סוף בכיתות הגבוהות לימוד של שעה חשבון ושעה רוסית ליום — אולם לאחר זמן קצר, כשוך שוט הביקורת, קבעו ללמד רק חצי שעה ביום רוסית ולשלם למורה, ה׳ פינקלשטיין — אביה של המיילדת סנדלר וחותנו של המורה סנדלר, שהיה בשנים האחרונות של שלטון הצאר „היהודי המלומד" של הבולשת הרוסית — שכר שתי שעות ליום ובלבד שיקח עליו את האחריות. ממקורות מוסמכים היה מקבל הזקן, פינקלשטיין, ידיעה על בואו של המפקח (אינספקטור) לבקר את הלימודים הכלליים בתלמוד־תורה והיה טורח להכין יומן מזוייף ובו רשימת כל הימים והשיעורים שלהם, רשימת התלמידים היודעים רוסית מחדרים פרטיים ש„שאלו" אותם לאותו יום לת"ת — כדי למצוא חן בעיני המפקח... וככה הערימו על החוק ולא ביטלו תינוקות של בית רבן מלימוד התורה.

בין ההכנסות של הת"ת היתה גם „שחיטת הכפרות" בערב יום כיפור. מכל העיר נהרו לחצר הת"ת ששם עמדו השוחטים ושחטו את העופות ושכר השחיטה היה קודש לתלמוד־תורה. חדשים רבים היה מורגש בחצר ריח רע של דם קרוש ובשר רקוב וכל השנה היו שם מצויות נוצות....

בראשית המאה העשרים נתמנה משגיח התלמוד־תורה יהודי ישר וטוב עין, ר׳ יהושע טויבמן, חותן אלף. תחילתו עושה מזוודות באוסטרולנקה או פולטוסק, היה איש מעשי, אולם רחוק מלהבין כיצד לחנך דור ולנהל מוסד שכזה. מספר הילדים גדל אמנם — אולם רק בני עניים היו, שהוריהם לא יכלו לשלם בעבורם שכר לימוד בחדר וגם להאכילם לשובע. ופה בת"ת — חילקו לילדים כמה פעמים ביום לחם, מרק בצהרים ולפעמים גם קיבלו זוג נעליים ואיזה בגד.

עם בוא השלטון הפולני השתנה המצב. אפילו האדוקים והקנאים שבעיר הבינו שאין להפקיר ילדים עניים ויש לחנכם לחיים, למלאכה ולאזרחות טובה. הממשלה מצאה שהבית התיישן ואין ללמד בו. סידרו את הילדים זמנית בבתים פרטיים ובבתי מדרש, וראשי הקהל החלו דואגים להקים בניין מודרני למען חינוך ילדי העניים. אולם קופת הקהל היתה ריקה וכסף לבניין חדש לא היה. אז התעוררו הפרנסים ר׳ חנוך אייזנשטאט ור׳ סנדר־מיכל בז׳וזה ותיכנו תכנית להרוס את הבניין הישן ולהקים במקומו בית חינוך גדול ומודרני. שניהם הוציאו מכיסם סכום כסף מסויים לטובת מפעל זה — למען יראו אחרים ויעשו כמוהם. ר׳ סנדר־מיכל העביר בשביל בניין זה מיכסה גדולה של לבינים שנשארו ברשותו, משום מעשה שהיה: היתה תכנית עירונית להקים ברח׳ ז׳ידובסקי, על יד הנהר, בית מרחץ עירוני גדול ליהודים ולנוצרים. ה׳ בז׳וזה נקבע קבלן של הבניין. לאחר שרוכזו כבר רוב חמרי הבנייה התחרטו ב"כ הנוצרים בבניין מרחץ משותף וכל התכנית בטלה. מיהר ה׳ בז׳וזה והעביר את כל החומר לבניית הת"ת. עוד כמה בעלי־

שעור בלימוד חשבון בתלמוד־תורה.
על גבי התלמידים עומד המשגיח ר׳ יהושע טויבמאן.

בתים הוסיפו מכיסם, נאספו כמה מאות דולרים ונגשו במרץ לבניין. הוקם בית בן 3 קומות ומרתף, שהכילו: 12 חדרי לימוד, חדר תפילה, חדר לאספות ולחגיגות ולמלמעלה דירה לרב העיר, אחרי שדירת הרב שמעל לבית המדרש הגדול נתערערה. במרתף הבניין הקימו בית מטבח גדול, שסיפק ארוחות גם לבחורי הישיבה ובימי חג — לחיילים היהודים שעבדו בגדודים שבעיר.

נעשתה תכנית לימודים חדשה: מלבד לימודי הקודש הונהגו גם לימודי חול: כתכנית בית ספר עממי, עברית ופולנית, חשבון, טבע, היסטוריה, התעמלות וציור. זה נלמד ע״י מורים מומחים, באישור מחלקת החינוך של הממשלה. המפקח על הלימודים היה מי שהיה מלמד בכיתה העשירית, ר׳ חיים־יעקב ליטאַוואר, שהיה גם, כאמור, משכיל ויודע פרק בחינוך. המשגיח ר׳ יהושע טויבמאן מת פתאום משבץ הלב, סמוך לגמר הבניין. זמן קצר היה במקומו ה׳ יעקב־שלום, חתן ר׳ ישראל־משק׳ה הגנן — אולם נפטר בלא עת, בשעת ניתוח בבית חולים בוורשה.

ועד הגבאים היה מורכב מב״כ הקהילה מנֵדל קולינסקי, הירש מארק ואליה־מאיר רוזנבלום, פייוול קבקוויץ ודר. פרושצ׳אנסקי. הלימודים עלו ויצא לתלמוד־תורה שם של בית ספר עממי משובח, בלימודי היהדות ולימודי החול. בשנת 1930 הציעו המתקדמים בין חברי הקהילה להעביר את הת״ת תחת פיקוח הקהילה, כדי שהקהילה תוכל לשמור על הרוח והתקציב של המוסד — אולם הת״ת נשאר עד חורבנו בידי החברה המיוחדת שהוקמה בשעתה למען התלמוד תורה.

הבית התקיים גם בימי הגיטו והיה אז כמעט בית הקהל, בו התקיימו ישיבות ה„יודנראט" ומשרדיו וגם שימש האולפן היחידי לילדי ישראל. עם חורבן העיר נחרב גם הבניין הזה ונשארו ממנו-חורבות עד היום. באחת הקירות נשאר עדיין „זכר לחורבן" — אבן הפינה של הבניין עם שנת בנייתו. כפי שהצילום מראה נורתה אבן הפינה בשנת תרכ״ב או תרנ״ב — אבל כנראה טושטשה אות אחת וצריך להיות תרפ״ב, כלומר 1922, היא שנת הנחת היסוד של הבניין החדש.

הוועד האחרון של גבאי התלמוד תורה, בשנת 1938.
הראשון (בעמידה מימין) הוא ר׳ חיים־יעקב ליטאואר, מי שהיה המלמד של הכתה העשירית ואח״כ המפקח על הלימודים. במרכז יושב הרב שאצקס ולימינו הדר. פרושצ׳אנסקי.

תלמוד תורה של ערב, „תפארת בחורים"

בשנת 1896 נוסדה בלומזה חברת נוער „תפארת בחורים". היוזם היה המגיד הקנאי המפורסם ר' אליקים גציל, „המוהיקני האחרון" במחנה המטיפים הקנאים. ר' אליקים־גציל ייסד חברות כאלה בכמה עיירות ולא פסח גם על לומזה.

תפקיד החברה היה לרכז נערים מבני העניים שיצאו מן הכיתות הנמוכות בתלמוד־תורה ונמסרו לבעלי־מלאכה, בעודם רכים בשנים, ולהשלים בערב את ידיעותיהם בתורה, כעין „תלמוד־תורה של ערב".

בכל ערב היו מתכנסים נערים כאלה, לעשרות ללמוד חומש עם רש"י, שולחן־ערוך, חיי־אדם, ולפעמים גם משנה וגמרא. הלימודים התקיימו כמובן בבתי המדרש. בערבי החורף היו דואגים להם לפת ערבית וכוס תה, והיו גבאים מיוחדים שסובבו בעיר ואספו תרומות לשם זה.

עשרות שנים.

„תפארת בחורים" היתה קיימת בלומזה למעלה משתי עשרות שנים. מן העסקנים והמורים שלא על מנת לקבל פרס היו ר' לייבל ביאַליסטוצקי ור' לוינזון, סוחר קמח.

תלמוד תורה ל„רבנים מטעם"

כאשר חזקה פקודת הממשלה לא להעמיד רב בעדה, אלא אם יש לו גם השכלה כללית מינימלית, החלו צעירי הרבנים וכל אלה המתעתדים להיות לרב לשקוד על לימוד השפה הרוסית, חשבון וכו'.

על יד משרד החינוך הממשלתי בלומזה, „דירקציה", נפתח מוסד מרכזי למבחן הרבנים. לרגל מוסד זה באו ללומזה רבנים צעירים ללמוד ולהתכונן לפי דרישות הממשלה. ולשם זה קם בלומזה מוסד חדש, שקראוהו „תלמוד תורה לרבנים".

הבחינות הראשונות התקיימו, לפי דברי הכתב ב„הצפירה" (מס' 100 משנת 1897) בעשרים ושׁשה למרס, שנת 1897. הרב מסוקולקה, ר' צבי הירש, הצטיין בבחינות וקיבל הראשון תעודת רב מטעם, מאושרה ע"י שר הפלך בעצמו.

המורה זוסמאַנוביץ' עמד בראש ה„תלמוד תורה לרבנים" והיה גם אחד הבוחנים הרשמיים.

תלמוד תורה עם דרך־ארץ

(בית־ספר למלאכה)

בשנת 1909 נפתח בלומזה, מטעם יק"א וביזמתו של סנדר־מיכל בז'וזה, בית ספר לחינוך מלאכה לילדי היהודים, מבני העוני, מתלמידי התלמוד־תורה על פי רוב, ובפי העם כינוה רוסית: „רעמעסלענאַע אוטשילישטשע" — או פשוט „רעמעסלעני". בית הספר נפתח על יד בתי המסגרות של ה' מ. אורלובסקי ששימשו מקום לימוד ואימונים להם.

מומחים לימדו מסגרות ונגריות ובית הספר קנה לו מהר שם בעיר ובסביבה. הורים ראו בו מקום הכשרה לבניהם למלחמת החיים והילדים, רובם מבני העניים, לבם נמשך אחרי התלבושת האחידה שהונהגה לחניכים: חליפת תלמיד שחורה, עם קצוות דקות כחולות.

בראש המוסד עמד יהודי, מתבולל פולני, המהנדס רוזנברג, מחניכי בית הספר הטכני בוורשה, על שם וואַוול־ברג. השכלה כללית לימדו שם: בוגאצקי — רוסית וחשבון, שיינקופ ואנוביץ' — תנ"ך ועברית.

בחוגי המשכילים ראו בזה מיפנה חשוב: תורה ומלאכה במקום אחד והחלו לתכן תכניות להעביר לשם את ילדי „השגחת יתומים ובוגרי התלמוד־תורה. אולם לאחר 4־5 שנה נידלדל המוסד, המשמעת ירדה ובתוך התלמידים היה אחוז לא קטן של קשי חינוך, לאחר שההורים התייאשו מתורתם בחדר.

סמוך למלחמת העולם הראשונה נסגר בית הספר.

ומן הראוי להוסיף שעוד לפני זה נעשו אילו נסיונות ללמד את הילדים היתומים מלאכה ונפתחה סדנה מיוחדת בשבילם ברח' זיאַזד.

חניכי השגחת יתומים — רובם תלמידים ב„תלמוד תורה", בכפר וויגודי, ע"י צ'רווני־בור, בקייץ של שנת 1933.
(ראה להלן „השגחת יתומים")
(צילם אריה גולומבק מזאמברוב — תל־אביב)

הישיבה הגדולה בלומזה

בקהילת לומזה, כמו בכל עיר גדולה, היו קיימות „ישיבות" קטנות; בבתי מדרש ישבו צעירים ולמדו כל היום גמרא בפיקוחו של אחד, ראש ישיבה, ובהדרכתם של כמה בעלי־בתים לומדים, שקבעו עתים לתורה, ללמוד וללמד.

ישיבה קטנה כזו היתה בקלויז של יעבץ, שהתמזג אחר־כך עם „מגן אברהם". בשנת תרכ"ה (1865) כותב ר' אליהו וולף ראבינוביץ בזכרונותיו, על דבר ישיבת לומזה שהיתה בבית המדרש הישן. רבני לומזה היו „אומרים שיעור" ומלמדים פילפול וחילוק לבחורים־לומדים שהיו מתרכזים בבית המדרש הגדול והיוו כמין „קיבוץ" של לומדים. ככה היה בלומזה וככה נהגו בכמה קהילות אחרות.

אולם אחד המפעלים הכבירים בשדה התרבות בלומזה היה יסוד הישיבה הגדולה, כדרך הישיבות הגדולות בליטה, כמו וולוז'ין, טלז, מיר, סלובודקה וראַדון. היתה זו הישיבה היחידה והגדולה בכל פולין ונהרו אליה לומדים, צעירים וקשישים, פרושים ובעלי־מוסר מרחבי רוסיה. הישיבה נחשבה כבית־ספר גבוה לתיאולוגיה ובוגריה שימשו רבנים בערים רבות. הודות לישיבה גדל ועלה שמה של העיר, רבה הפרנסה ורבו גם רבו לומדי התורה.

ר' אליעזר, ראש הישיבה, הזמין מלכתחילה למוסד מורים אנשי שם ולא חס על הוצאות וגם לא חת בפני מלמדי הגמרא שבעיר שהרעישו עולמות על אשר לא מינו אותם ראשי־מתיבתא.

המלמדים הראשונים בישיבה היו: ר' אהרן מקובנה — מופלג וגדול בתורה. נשתתק בסוף ימיו ותלמידיו נשאוהו באלונקה אל השיעור בישיבה. ר' רפאל מפיונטניצה, גדול בתלמוד, חריף ובקי. ר' משה בריסקר, ר' פסח איסר גלצ'ינסקי, ר' נתן־נטע חילינוביץ, ר' ברל־הירש, חתן המשגיח הראשון של התלמוד־תורה, ר' ניסן ור' ישראל לייב אגולסקי, ר' דוד טביל דיינובסקי ואח'. ונוספו אחר־כך חתניו של ר' אליעזר: ר' יחיאל מרדכי גורדון ור' יהושע זליג רוך, ר' עוזר, המשגיח ר' משה רוזנשטיין, ר' לייזר אגולסקי ואח'.

והרינו מביאים בזה תולדותיו של ר' אליעזר המשולבות בדברי ימי הישיבה, שנכתבו על ידי הרב דוד כ"ץ, בספר: „תנועת המוסר" (חלק ב'), באילו שינויים והשמטות. את החומר לרשימתו קיבל הרב כ"ץ מאת בנו של ר' אליעזר, ר' מנחם שוואַרץ, מאת חתנו ר' יחיאל מרדכי, מאת הרב ישר, מחבר הספר „חייו ויצירותיו של ,החפץ חיים' הגאון", שכיבד את ר' אליעזר והוקיר את הישיבה, ומפי כמה תלמידי חכמים, חניכי הישיבה לשעבר:

ר' אליעזר נולד בשנת תר"ח (1848) בעיר קולנה, פלך לומזה ועבר עם אביו בימי ילדותו לפיונטניצה. מוצאו ממשפחת רבנים ותלמידי חכמים. אבי אמו היה רבה של קולנה, הידוע בשמו: ר' מני'לה. גם אבי אביו ר' צבי היה מנכבדי העיר קולנה ומפורסם ללמדן מופלג ושקדן גדול. אביו ר' מאיר דוב עסק בתעשיית שמן בפיונטניצה, ואם כי עבד קשה והתפרנס בדוחק, קבע עת לתורה ואמרו עליו שיש לו ידיעה בש"ס ופוסקים.

אמו של ר' אליעזר מתה עליו בהיותו בן תשע ואביו היה נאלץ לשלחו לבית דודו העשיר בלומזה ר' אליעזר ווירניצקי. על פי עצת ר' אליעזר שמחה, רבה של לומזה באותו זמן, שלחו דודו ללמוד בישיבה לצעירים שבעיר ביאליסטוק. למרות גילו הרך הכניסוהו לכתה הגדולה וראש הישיבה גם קבע אתו שיעור מיוחד. ר' אליעזר למד שם כארבע שנים. בהגיעו לגיל ארבע עשרה, חלה ראש הישיבה שבביאליסטוק והישיבה בטלה, ור' אליעזר חזר ללומזה. כשר' אליעזר שמחה בחן אותו, התפעל מאד מהתקדמותו בלימודים ואמר: לו נתייסדה הישיבה רק בגללו — היתה כדאית.

ר' אליעזר שמחה שלחו ללמוד לישיבת וולוז'ין, ודודו קבל עליו לתמכו ברובל לחודש. אליעזר התפרנס בדוחק רב והתקיים רק על לחם ומרק. מרוב שקידתו לא הרגיש בזה ושם כל מעיינו בתורה. בעל האכסניה שלו, סנדלר על פי מקצועו, היה מציע לו לפעמים תבשיל חם. אבל ר' אליעזר לא רצה לקבל מתנת חינם, עד שבאו לידי הסכם שהסנדלר יקבל תמורת קערת תבשיל — פרוטה אחת. לבסוף נחלש ר' אליעזר והרופא קבע שהוא זקוק להבראה. ראש הישיבה, ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, נתן הוראות לסנדלר שיפרנסו בביצים וחלב על חשבון הישיבה, עד שיבריא. ואז קבעו לו מקופת הישיבה עוד רובל לחודש, ומצב פרנסתו הוטב.

ר' אליעזר למד בישיבת וולוז'ין כחמש שנים. יהודי אחד מנכבדי ביאליסטוק, תלמיד חכם ובעל נכסים, ר' אייזיק טל, שנתן עיניו בו בעודנו נער בישיבת ביאליסטוק, שלח אחריו לוולוז'ין ולקחו לחתן. מלבד נדוניה בסכום שלושת אלפים רובל הבטיח לו חתנו כלכלה למשך עשר שנים. הודות לזה ניתנה לר' אליעזר האפשרות להקדיש את כל עתותיו לתורה, אשר היתה כל משאת נפשו.

בביאליסטוק התחבר ר' אליעזר עם ר' נפתלי הירץ הלוי, מי ששימש אח"כ רבה של יפו, והם גמרו ביניהם לא לקבל רבנות ולהתמסר ללימוד תורה. הם שכרו חדר מיוחד אשר ישבו בו במשך כל ימות השבוע ולמדו בצוותא, ורק לשבתות היו באים לבתיהם.

אולם עם כל שקידתו שם, רצה ר' אליעזר להיות גולה למקום תורה, ואף כי היה כבר אב לבנים, עזב את ביתו ונסע ללמוד לעיירה איישישוק. שם הגיעה שקידתו לשיא. הוא קבע מקום לינתו בבית כנסת, כדי שלא יהא נאלץ לבטל מלימודו, וכפי שבעצמו סיפר, לא התיר כל הזמן את חבילת כריו וכסתותיו והיה עושה לילות כימים. כשהיתה הוקפתו שינה, היה נשען על גבי חבילתו ומנמנם קצת עד שהיה חוזר לאיתנו וממשיך ללמוד.

באיישישוק באו והציעו לפניו איזו משרת רבנות והוא עמד להסכים לזה. אולם מיד חזר והצטער על אשר רצה לקבל עליו אחריות כזו. מרוב עגמת נפש הניח ידיו על ראשו ובכה בכי רב. לאחר מקרה זה עזב את איישישוק ונסע לעיר קלם להימצא במחיצתו של ר' ליב'לה חסיד. גם שם לן בבית כנסת ושקד על התורה יומם ולילה. שם גם התוודע לר' שמחה זיסל והתקרב לתורת המוסר. כעבור שלש שנים החל חותנו לדרוש שישוב לביתו. ר' אליעזר נעתר לו וישב בביתו זמן־מה.

משפחתו של ר' אליעזר גדלה בינתיים, גם מצבו הכלכלי של חותנו ירד במשך השנים והיה קשה לו לכלכלו. באותו זמן נתפנתה משרת הרבנות בעיר חורושץ' שעל יד ביאליסטוק, וראשי הקהל שלחו לר' אליעזר כתב רבנות. אולם ר' אליעזר סירב לקבל את הרבנות. ר' ליפה'לה, בעל „עונג יום טוב", רבה של ביאליסטוק, ניסה להשפיע עליו שיסכים לזה. אבל ר' אליעזר טען שאיננו רואה את עצמו ראוי לרבנות. ר' ליפה'לה השיב לו שדווקא משום כך הוא הוא הראוי לאותה איצטלה, כי האם מי שטוען שרבנות כן הולמתו — הוא ראוי לכך? אולם ר' אליעזר לא שינה את דעתו, ונימוקו עמו שכל זמן שכסף הנדוניה עוד בכיסו ויש לו ממה להתפרנס — נפשו חושקת בתורה. והוא החליט לנסוע לממל, לבית מדרשו של ר' ישראל סאלאנטר.

חותנו לא הסכים שיעזוב את ביתו, אבל הוא עמד על שלו. כדי שחותנו לא יוכל להפריעו, יצא משם בחשאי, והיתנה עם אשתו שלא תגלה לאיש את מקומו. מכתבים לאשתו היה שולח על פי כתובת אחרת, כפי שקבעו ביניהם.

ר' אליעזר שהה בקרבתו של ר' ישראל שנים רבות, ונעשה למשמשו בכל העניינים, עד שאף תלמידיו המובהקים ביותר של ר' ישראל לא נתקבלו אצלו כי אם באמצעותו של ר' אליעזר.

ר' אליעזר התפרסם לכוח גדול בכשרון ההשפעה והארגון וכבעל יזמה, ורבים רצו לזכות בו. באה לפניו הצעה להתמנות למשגיח בישיבת וולוז'ין. אולם ר' ישראל חשש שמינוי זה אינו לרצונם של כל מנהלי הישיבה, ועלול לעורר מחלוקת, ולא יעצהו לקבלו.

כשעלה הנדיב ר' פישל לפין, מחסידיו של ר' ישראל, לארץ ישראל, רצה לקחת אתו את ר' אליעזר וקבל על עצמו לכלכל אותו ואת משפחתו. ר' ישראל לא הסכים לזה משום שלשה נימוקים: אחד, משום שהפרנסה בארץ קשה ואין לסמוך בזה על הבטחתו של אדם

ר' אליעזר („ר' לייזר")
ראש הישיבה ומייסדה

יחיד; שני, משום שיש צורך בכוח כמותו בתפוצות הגולה, שבה יש שדה רחב יותר לפעולות; ושלישי, טעם כמוס שר' אליעזר לא גילה אותו לאיש.

בינתיים חלה דודו של ר' אליעזר אשר בלומזה. בהיותו מחוסר בנים החליט להעביר חלק מירושתו לר' אליעזר. ענייני הירושה הסתבכו בינתיים, כי אחד מקרוביו של דודו שטיפל בו בימי מחלתו ניצל את ההזדמנות והוציא ממנו הרבה שטרות ומזומנים ונעלם, ובחלקו של ר' אליעזר לא נפלו יותר משלושת אלפים רובל. הודות לירושה הזאת, אשר ביחד עם חלק מהנדוניה שלו, שעוד נשאר לו — הגיע לסכום גדול כסף, נסתלקה ממנו דאגת הפרנסה, והתחיל לחשוב על פעולות גדולות למען הרבצת תורה ומוסר. הוא העביר את משפחתו ללומזה וקבע בה את מושבו, ובתור פעולה ראשונה התחיל לארגן את האברכים בני תורה שישבו שם. בלומזה התישב אז ר' זרח בראוורמן, תלמיד ר' נחומ'קה מגרודנה, מי שנמנה לאחר שנים בין גדולי ירושלים ובוני הישוב הראשונים, והוא הצטרף לר' אליעזר, וביחד עם עוד הרבה אברכים, ביניהם: בנו של ר' אליעזר שמחה, שכיהן אח"כ רב באחת מערי אנגליה, ר' חנן קיריאק, ר' מנדל גולדמן, ועוד — היוו חבורה חשובה שלמדו תורה בצוותא.

בלומזה ניסה ר' אליעזר לשלוח את ידו במסחר, בשותפות עם חברו ר' זרח בראוורמן, שגם הוא היה בעל הון, רכשו חנות ידועה לבגדי צבא. ורק פעם בשבוע, במוצאי שבת, היה הפקיד מוסר להם את החשבונות של העסק. בית מסחר זה שהתנהל על ידי ידים זרות, לא הצליח והם מסרו אותו לפקידם והסתלקו ממנו.

עוד בהיות ר' אליעזר בממל במחיצתו של ר' ישראל, הציע ר' ישראל לפניו שיעזור לו בפעולות ידועות לתיקון מצב התורה בעולם, שלא תישכח תורה מישראל ושלא יחסרו בדורות הבאים אבטוריטטים תורניים ומומחים גדולים, שיוכלו לפתור את כל השאלות בהלכה בענינים הקשים והמסובכים ביותר. כבר מסופר על דבר תכניתו לחלק את הש"ס למקצועות או למסכתות, ומספר גאונים יקבלו עליהם להתמחות כל אחד במקצוע ידוע, או מסכת ידועה, עד כדי להיות בבחינת „מארי דחיטיא" לאותו דבר, וכולם יחד יהוו את האבטוריטה שבדור בכל מקצועות ההלכה וימלאו את מקומו של הגאון היחיד בדורות הקודמים, שכל שבילי התורה היו נהירין לו. ר' ישראל לקח לו את ר' אליעזר לעזר בזה ושלח אותו לבוא בדברים עם גאוני הדור בענין זה, והיו כמה — ביניהם: ר' אליהו דוד תאומים, מי שהיה אח"כ רבה של ירושלים — שקיבלו עליהם את המשימה הזאת. באותו זמן היה נאלץ ר' ישראל לנסוע לפריז, בקשר עם מצב היהדות שם, וביקש את ר' אליעזר ור' יצחק מלצן שימשיכו לטפל בזה. אולם לא היה להם האומץ לבצע לבדם פעולה נועזת כזו, ובינתיים עברה שנה ויותר והדבר הוזנח.

ואחת הפעולות שלו היתה לקבוע כללים ידועים ללימוד הש"ס כדי להקל על הבנת הענינים. הוא פירט לפני ר' אליעזר את התכנית הזאת, ולאחר ששב מפאריז, בסוף שנת תרמ"ב, שלח שיבוא אליו למטרה זו לקניגסברג, מקום מושבו באותו זמן. ר' אליעזר לא הזדרז בדבר, גם חיכה לחברו ר' זרח בראוורמן שרצה להילוות עמו, ועד שסידרו את התעודות לצאת לגרמניה עבר כמה זמן. בינתיים נפטר ר' ישראל והתכנית הזאת לא באה לכלל ביצוע. ר' אליעזר הצטער על דבר זה כל ימיו. עוד בימיו האחרונים בשכבו על מטת המות בירושלים, שמעו כשהוא ממלמל לעצמו: היאך יפגש עם ר' ישראל בעולם האמת, ומה ישיב לו על אשר לא הזדרז להיענות מיד להזמנתו ובגלל זה נכשלה כל התכנית הזאת.

בשנת תרמ"ג, לאחר פטירתו של ר' ישראל סאלאנטר, החליט ר' אליעזר לייסד בלומזה ישיבה על שמו. הוא היה מספר, ששאל פעם את ר' ישראל מה תעודתו בעולם, ור' ישראל השיב לו שתפקידו לייסד ישיבה גדולה, והוא ניגש לבצע משימה זו. עזר לו בזה חבירו ר' זרח בראוורמן. במחשבתו עלה לייסד ישיבה מרכזית גדולה ולהושיב בה ראשי מתיבתא מגדולי הדור ומשם תופץ התורה לכל הסביבה. הוא בחר לו למטרה זו את פולניה שהיתה תחת שלטון רוסיה. כידוע, לא התקיימו אז בגלילות פולניה ישיבות, במובנה המדוייק של המלה. אמנם ב„בתי החסידים" שבכל עיר ועיר ובכל חצרות האדמו"רים ישבו בחורים ונערים ולמדו תורה וחסידות, אבל ישיבות מסודרות מטיפוסן של הישיבות הליטאיות, בעלות שיטות חינוך ולימוד קבועות לא היו בפולניה. ר' אליעזר שם לפניו מטרה לייסד ישיבות בפולניה ולהחדיר בה את השיטה הליטאית של הלמדנות ועמקות בתורה. יחד עם זה שאף להפיץ באותה סביבה את רוח המוסר. את העיר לומזה מצא למתאימה ביותר למטרה זו. התושבים

בין כתלי הישיבה
כל אחד נשען על ה„שטענדער" שלו (העמוד) ולומד את שעורו בגמרא

בין כתלי הישיבה
„מי אתה שמיר, מי אתה חלמיש
לפני נער עברי העוסק בתורה ?"
(מתוך „המתמיד" לח. נ. ביאליק)

היהודים שבה קרובים היו יותר לטיפוס הליטאי, ואותה ראה כמקום הראוי מכל הבחינות לקבוע בה ישיבה ליטאית, שממנה תופץ תורה ורוח המוסר לסביבה הקרובה, בין היהודים. בתחילה יסד ר' אליעזר את הישיבה בבית פרטי, בבית מדרשו של יעקב לבקוביץ' (אחר כך הקים שם ר' משה אהרון הפנר את ביתו). במשך זמן קצר התלקטו אליו מאות נערים, והמקום היה צר מלהכילם. הם עברו לבית עקיבא יעקב יעקובי, לרח' ז'ונדובה. בשנת תרמ"ט השפיע ר' אליעזר על עשיר אחד, מאיר פרלא, שיתרום ששת אלפים רובל, שמחציתן שלח אותו נדבן לירושלים, לר' יהושע ליב דיסקין, מי שהיה קודם רבה של לומזה, לבנין בית יתומים, ומחציתן הקדיש לקנות בית לישיבה. הציעו אז לפני ר' אליעזר לקנות מחוץ לעיר לומזה בית גדול עם שטח פנוי מסביב, בעשרת אלפים רובל. הוא צירף לתרומה הנזכרת את הכסף שלו ואת הונו של ר' זרח בראוורמן, ועוד הסתבך בחובות וקנה את הבית הזה וקבע בו את הישיבה.

ר' אליעזר לא רצה לרשום את הישיבה על שמו, כדי שלא ירננו אחריו, ורשם אותו על שם ר' חיים ליב מישקובסקי, רבה של סטאוויסק, שהיה מידידיו ומיועציו ועוזריו הראשיים בכל עניני הישיבה. לאחר זמן הוסיף ר' אליעזר עוד בנינים על המגרש הזה. בית הישיבה לא הספיק למטרתו, והוא הקים בנין אחר, יותר גדול, לצרכי הלימודים, הוסיף בתים לחדרי מגורים ופנימיה („חזקות") ועוד. הישיבה נתחבבה כל כך על הציבור היהודי בלומזה והסביבה, עד כי באו להתחנן לפני ר' אליעזר שיקבל את תרומותיהם להקמת הבניין השני, הגדול. אלמנה אחת מסרה לו את כל כספה להנחת היסוד לבית ובעצמה הלכה לגור למושב זקנים. בעל תעשיית הלבינים בקופיסק, ר' אשר, שלח לרבי אליעזר, בלי ידיעת אשתו, 30 אלף לבינים ומששמעה אשתו על זה כעסה ושלחה לו עוד 25 אלף, על שמה... הנדיב העשיר משצ'וצ'ין, ר' הירש שיינברג שלח 800 רובל — דמי הגג והעליה.

הישיבה הלכה והתפתחה בכמותה ובאיכותה. מספר תלמידיה הגיע לארבע מאות. הוא הושיב בישיבה רמ"ים מפורסמים: את ר' אברהם אליהו מרקוב; את ר' שלמה נתן קוטלר; ר' ישראל ליב אגולסקי; ר' דוד טביל דיינובסקי; ר' אברהם פקר; ר' פסח איכר גלצ'ינסקי; הרב מובשוביץ מסידרא ועוד. מינה בה משגיחים מוסריים והעלה אותה לרמה גבוהה. גם ר' אליעזר בעצמו התגלה לכוח פדגוגי גדול ויודע כוחות הנפש, והיתה לו השפעה רבה על התלמידים. בצעירותו היה מרצה בישיבה שיחות מוסריות שערך מיוחד נודע להן. בשנים מאוחרות יותר, הפסיק מטעמים כמוסים מלהרצות בישיבה, לא בפלפולי תורה ולא בשיחות מוסר. אולם הכל עמד תחת פיקוחו. דרכו היתה לנהל את כל הענינים בעצמו ולא לסמוך על אחרים. הוא קבע לו חדר מיוחד בישיבה, בו היה מקבל את התלמידים לשיחה ולדברי הדרכה. היה מבקר את הישיבה יום יום, ויש אשר היה מטייל בה שעות לארכה ולרחבה וסוקר את הליכותיו של כל תלמיד ותלמיד. ואף בלילות לא מנע השגחתו מהישיבה והיה מבקרה לעתים קרובות. בשעת התפילה, היה עומד ופניו כלפי הקהל ועיניו החריפות משוטטות בכל. עתים היה מפתיע את התלמידים בביקוריו גם בחדריהם, בפנימיית הישיבה ובחדרי המסעדה, ולא היה דבר נעלם ממנו.

יחס מיוחד נודע ממנו לתלמידים הגדולים של הישיבה. למרות הסתייגותו מלהרצות בישיבה, היו מתכנסים לביתו בערבים מיוחדים התלמידים הגדולים, והוא היה מערה לפניהם את מטענו המוסרי. ומספרים התלמידים, שהיה מדבר במשך שעות בשטף רב כמעיין המתגבר, ודבריו ירדו כחרבות ללבותיהם והם היו יוצאים מלפניו רצוצים ומהופכים לאחרים.

וכך נעשתה ישיבת לומזה לאחד ממרכזי התורה הגדולים בעולם, היא חינכה אלפי תלמידים ליהדות שרשית שהתפזרו לכל קצות תבל, הוציאה מאות גדולי תורה התופשים משרות גדולות ברבנות והעומדים בראש מוסדות תורה שונים, ותרמה תרומה גדולה בהפצת יראה ומוסר בקרב ישראל. ישיבת לומזה שימשה גם דוגמה לישיבות אחרות, ורבים באו ללמוד את דרכי הנהגתה. ר' יוסף יוזיל הורביץ, כשהתחיל במפעל ייסוד ישיבותיו, ישב בלומזה כמה זמן, כדי ללמוד אצל ר' אליעזר דרכי חינוך והנהגה.

באותו זמן שר' אליעזר הקים את הישיבה בלומזה, התחיל לפרוש בסביבה רשת של ישיבות קטנות שתשמשנה מכינות לישיבה הגדולה. שאיפתו היתה, לא להשאיר שום ישוב יהודי חשוב באותה סביבה בלי ישיבה קטנה. נוסדו על ידו כשתים עשרה ישיבות כאלה בסביבה, מהן בערים: אוסטרובה, גרייבה, וויזנה, ידוובנה, מקוב, זאמברוב, נובוגרוד, סטאוויסק, קולנה, שצוצ'ין ועוד. הוא בא בדברים עם האדמור"ים ועזר להם ליסד ישיבות במקומותיהם. כך נוסדה ישיבה גדולה בגור תחת חסותו של האדמו"ר מגור; התקשר גם עם ר' אברהם'לה מסוכטשוב, עם הרבי מאלכסנדרוב ואח'. כל הישיבות הללו עמדו תחת הנהלתו הישירה של ר' אליעזר. שום דבר לא נעשה בלעדיו, והשפעתו האדמיניסטראטיבית והחינוכית היתה פרושה עליהם. הוא נהג לבקר כל מכינה פעם בחודש, כדי לפקח על סדרי הלימוד ודרכי החינוך. לפעמים היה גם מפתיען בביקוריו באמצע הלילה, אינקוגניטו. ההתכוננות במכינות לקראת ביקוריו היתה רבה מאד. התלמידים היו יושבים „משמרות" ומשננים להם את למודיהם, כדי להצטיין בבחינותיו ולהפיק רצון ממנו. דרכו זו נשאה פרי רב.

קרה פעם, בשנת תרמ"ה, בערך, שר' ישראל מאיר הכהן, בעל „חפץ חיים", בזמן שהיה סובב בעיירות למכור את ספריו, עבר באחד מלילות החורף בשעה שלוש את העיר נובוגרוד וראה שבית הכנסת המקומי מואר. בסורו לבית הכנסת לברר סיבת הדבר, מצא עשרות נערים יושבים ולומדים בהתמדה. וכששאל אותם בתמהון מה הניע אותם לעשות לילות כימים, סיפרו לו הנערים שהם מתכוננים לבחינה של ראש ישיבת לומזה העומד להגיע מחר למקום.

כשהגיע ר' ישראל מאיר לאחר זמן ללומזה, סר מיד לביתו של ר' אליעזר ונפל על צוארו בנשיקות על פעולותיו הרבות בהפצת התורה בכל הסביבה, ועל האהבה הגדולה לתורה שהצליח להחדיר בלבות מאות נערים.

כל הדאגות הכספיות של החזקת הישיבה וסניפיה הרבים, היו מוטלות על שכמו של אותו ר' אליעזר. הוא היה תמיד מסובך בחובות רבים, הן מהוצאות בניני הישיבה והן מההוצאות הרגילות שעלו לסכומים

עצומים, ונאלץ לצאת לכרכים הגדולים לפנות לעזרה לנדיבי ישראל. היתה לו בזה הצלחה מיוחדת, ובכל מקום קבלוהו בכבוד ונענו לדרישותיו. עזרו לו בייחוד: ר׳ חיים ליב מסטאַוויסק, ר׳ אליהו חיים מייזל, רבה של לודז׳, ומקודם רבה של לומזה, ר׳ ישראל מאיר הכהן ועוד. כן היו יוצאים שד״רים לכל הארצות, ובכל מדינה נמצאו לו ידידים ותומכים. ביניהם כדאי לציין את הרב ד״ר ע. הילדסהיימר, רבה של ברלין; הרב ד״ר ברויער, רבה של פרנקפורט; ברון רוטשילד מפרנקפורט ועוד. עם כל זה, היו זמנים שמצוקתו הגיעה עד לבלתי נשוא. בעלי חובות וביניהם גם נכרים שנתנו בו אימון והאמינו בו (מטרונית אחת הלוותה לו 3000 רובל על מנת שיברך אותה), נגשו אותו ולא היה יכול להשתמט מהם, ופעם הגיע מצבו לידי כך שהחליט לסגור את הישיבה. כשהגיעה שמועה זו לאזני ר׳ חיים ליב מסטאוויסק, אץ אליו מיד ללומזה. לפני שניסה דברים אתו בדבר הישיבה, הזמין אותו לטייל בחוצות לומזה בשעה מאוחרת בלילה. בטיילם עבר ר׳ חיים ליב אתו בכוונה על יד כל בתי הכנסיות שבעיר, טיפס על חלונותיהם והסתכל בהם, וכמובן שמצא את כולם אפלים ולא היה בהם איש. כשהתקרבו אל הישיבה, שאורותיה נוצצו והבהיקו את כל הסביבה, וקול התורה בקע ממנה למרחקים, שאל פתאום ר׳ חיים ליב את ר׳ אליעזר: „מה הקול הזה באזני?" וכשר׳ אליעזר השיב לו בתמהון: „הרי זו הישיבה!", פנה אליו ואמר: „הרי רואה אתה שעברנו בכל בתי הכנסיות שבעיר והם שוממים, ורק כאן המקום היחידי שעוד נשמע בו קול תורה, ואם כן, איפוא, היאך יכול לעלות על דעתך לשים מנעול גם על הבית הזה?". מלים אלו שיצאו מלב אוהב ודואב, השפיעו על ר׳ אליעזר, ואחרי שר׳ חיים ליב הבטיח לו לעמוד לעזרתו החליט להמשיך ולשאת בעול.

לא חסרו לר׳ אליעזר גם התנגדויות ומחלוקות, כדרך כל העסקנים והמנהיגים. בתחילת ייסודה של הישיבה בלומזה, קפץ עליו רוגזם של מלמדי המקום שטענו שהוא מקפח את פרנסתם. ואם כי ר׳ אליעזר לא ראה אותם מוכשרים להעסיקם בישיבה, היה נאלץ להיענות לדרישותיהם לקבל מהם לעבודת ההוראה בישיבה. כן נמצאו מבין החסידים, שהתנגדו בכלל לישיבה ליטאית, שתלמידיה לבושים בגדים קצרים, ומקצצים בפאותיהם ובזקניהם. אמנם ר׳ אליעזר הקפיד מאד שהתלמידים הפולניים המסתופפים בצל הישיבה לא ישנו את לבושם ונהגיהם. כשראה אחד מהם פושט את אבנטו, היה מצוה עליו להחזירו מיד. אולם לא כולם עמדו בנסיון, ולא תמיד הצליח לעכב בזה, והדבר עורר קיטרוג בחוגים ידועים.

יש אשר גם המכינות גרמו לו סבל. ר׳ אליעזר רצה שהכל יתנהג לפי רוחו, לפי דרך המוסר שירש מר׳ ישראל, ולא בכל מקום נכנעו להוראותיו. בעיקר התפרסמה המריבה בינו לבין אחד הרמי״ם הידוע בשם ר׳ נטע׳ל, שר׳ אליעזר מינהו לראש המכינה בעיר מאקוב. ר׳ נטע׳ל היה רב נכבד מאד, למדן ודרשן, ועמד בקשרי ידידות עם ר׳ אליעזר עוד מביאליסטוק ומלומזה. כשבא לעיר מאקוב הכתירוהו אנשי המקום כאדמו״ר, והוא בנה במה לעצמו שלא ברצון ר׳ אליעזר. ר׳ אליעזר שהנהיג שכל המכינות תעמודנה תחת מרותו המלאה, חשש שעלולה לצאת מזה תקלה, וכולן תתחלנה להתמרד נגדו, ומוסדותיו ילכו ויתמוטטו. התלקחה מחלוקת, וכרוזים יצאו לצד זה ולצד השני. לבסוף קרא ר׳ אליעזר לאסיפת בירור, שהשתתפו בה גדולי הדור: ר׳ אליהו חיים מיזל, ר׳ חיים ליב, ר׳ ישראל מאיר הכהן ור׳ מרדכי מסלונים, והם פסקו לזכותו של ר׳ אליעזר וציוו עליו לנהוג בכל התוקף. אבל ר׳ אליעזר הסתלק ממערכת המלחמה, ובינתיים תקפתו מחלה שנמשכה כמה חדשים והרבה ממוסדותיו בטלו.

כשפרצה המלחמה נגד המוסר, בשנת תרנ״ז־תרנ״ח, התנפלו בעתונים גם על ר׳ אליעזר שחשבוהו כאחד מראשי אותה התנועה. גם בשנת תרס״ו יצאו נגדו אנשי בליעל ופרסמו עליו כתבי פלסתר ועלילות שונות בעתון הביאליסטוקי: „דער וועג".

מענין שבדיוק באותו זמן, שבאו עליו באותן העלילות, הופיע לפתע ר׳ ישראל מאיר הכהן ללומזה ביחד עם חתנו ר׳ אהרן. בבואו מצא את השערוריה הנזכרת. ר׳ ישראל מאיר ארגן ועד של נכבדי־העיר לחקור את דבר ההשמצה, וכשהתגלה שאין יסוד לה, יצא בגלוי לגנות את כותבי הפלסתר ואת כזביהם.

כה עברו על ר׳ אליעזר טרדות רבות והרפתקאות שונות, ותוך כל זה המשיך בפעולותיו הכבירות ועשה גדולות בהפצת תורה ומוסר בעולם.

כשגדלו בנותיו בחר לו חתנים גדולים בתורה: את ר׳ יחיאל מרדכי גורדון ור׳ יהושע זליג רוך, ומינה אותם לר״מים בישיבה. בשנת תרע״ב נתמנה למשגיח מוסרי בישיבה ר׳ משה רוזינשטיין, מגדולי החניכים של בית התלמוד הקלמאי. מאז, נשאו הם אתו בעול הישיבה, והמעמסה הגדולה הזאת הוקלה מעל שכמו.

בעת פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת תרע״ד, העבירו חלק מישיבת לומזה, שהיתה קרובה לשדה המלחמה, לעיר סימייטיץ. כשהתקרבו הגרמנים לעיר זו, הרחיק ר׳ אליעזר נדוד לערי רוסיה. ואילו הישיבה, אחרי שנכבשה בידי הגרמנים חזרה ללומזה. ועל אף כל המצוקות הגדולות שעברו בערים הכבושות על הישוב, התקיימה בכל תקפה תחת הנהלתו של ר׳ יחיאל מרדכי גורדון.

ר׳ אליעזר הגיע אחרי נדודים רבים לעיר חארקוב. שם הכניסו לביתו ידידו ומעריצו מאז ומלפנים הנדיב הידוע ר׳ בנימין דייניש, ופרנסו בכבוד ובחיבה יתירה. אולם ר׳ אליעזר לא ביקש מנוחה. ולמרות היותו כבר בן שבעים, עבר לעיר פרילוק, פלך צרניגוב, ויסד בה ישיבה, אשר תלמידים רבים יצאו מתוכה. למרות גילו, הטיל על עצמו את כל עול ההוצאה, והיה סובב בכרכים להמציא את האמצעים לכלכל את הישיבה. חתנו ר׳ יהושע זליג רוך נמצא שם אתו ושימש כר״מ. בפרוץ הפרעות והמהומות בסביבה ההיא, עבר ר׳ אליעזר עם ישיבתו לחארקוב, ולמרות כל התמורות והמהפכות השונות והמצבים הדחוקים ביותר, לא הרפה מהישיבה והחזיק בה כל הזמן.

בשנת תרפ״א חזר ר׳ אליעזר ללומזה, לביתו ולישיבתו.

הישיבה בארץ ישראל

בשנת תרפ״ג (1923) עלה ר׳ אליעזר לארץ, התיישב בירושלים וישב לו כל הימים על התורה. ייסד לו חוג של אברכים ללימוד „חובת הלבבות", הוציא לאור את „מסילת ישרים" במהדורה חדשה ומתוקנת. ואף כי ר׳ אליעזר התקרב כבר לגבורות, תיכן תכנית להעביר את ישיבת לומזה, מפעל חייו, לארץ ישראל, כי ראה בעיני רוחו שלא תהיה לה תקומה על אדמת לומזה. לשם זה שלח את חתנו, ר׳ יחיאל מרדכי גורדון לארצות הברית לעשות נפשות לרעיון זה. ואמנם רבים התייחסו יפה לתכנית העברת הישיבה לארץ־ישראל, ואחת גב׳ מילר מפילאדלפיה, התחייבה לתרום לישיבה 200 דולר כל חודש להחזקת עשרה תלמידים. בעצת חברו הישיש של ר׳ אליעזר, ר׳ זרח בראוורמן, בחרו בפתח־תקווה, אם המושבות, כמקום מושב הישיבה ור׳ משה סלור, מתושבי פתח־תקווה הוותיקים נדב לשם זה מגרש גדול וכמה מתושבי המושבה עזרו בעבודה הזאת. בכסלו, שנת 1926 הונחה אבן הפינה לישיבת לומזה בפתח־תקווה. כארבע שנים ארך בניין הבית, המכיל 3 קומות, 20 חדרים וחדר לימודים גדול על פני כל הבניין, המשמש גם בית־תפילה. הישיבה קיימת עד היום. במשך הזמן הוסיפו לה חדרי־פנימיה למען התלמידים הפליטים.

בשנת 1926 הגיעו לארץ 40 בחורי הישיבה הראשונים מלומזה — עם ראש הישיבה והמשגיח ר׳ אליהו דושניצר. במשך הזמן נתנה ממשלת המנדט עוד כמה סרטיפיקאטים לעליית תלמידי הישיבה מלומזה ובהתקרב השואה — 200 סרטיפיקאטים לבחורים לומדי תורה שניצלו באירופה.

ר׳ אליעזר שוליאביץ זכה עוד לראות בחנוכת הישיבה שלו בפתח־תקווה, והוא אז בן 82 שנה. באותה שנה נפטר ונקבר בהר הזיתים בירושלים.

מנהל הישיבה בפתח־תקווה היה זמנית רב המקום, ר׳ ראובן כ״ץ — עם שמירת זכותו של ר׳ יחיאל־מרדכי גורדון, חתן ר׳ אליעזר, שבא לכאן בניסן תשי״ב מארצות הברית להשתקע. ראש־הישיבה הוא החתן הצעיר של ר׳ אליעזר, ר׳ משה־ליב עוזר.

ישראל צורבא־צ׳רווינסקי

המחלוקת הגדולה בישיבת לומזה

(מזכרונותיו של תלמיד משנת 1895)

למדתי בישיבת לומזה בשנת תרנ״ה ותמיד הייתי מלא רגשות אהבה וכבוד לעיר לומזה, רבת המעש והצדקה, הגדולה בתורה ומצוות. ורגילים היינו לדרוש את שם העיר כמין חומר: לומזה — ל„עם זו", כלומר: לעם זו יצרתי...

ובישיבה מצאו הלומדים שבאו מערים שונות הכול: דוד התה רתח יומם ולילה לכל צמא. החניכים קיבלו

„וואַכערס", כלומר: תמיכתם השבועית שנתחלפה אחר־כך לחדשית מידי ר' אליעזר. החניכים — החל מכיתה ב', ב'א, וגמור בגבוהה, בד', קיבלו את התמיכה בגלילות נייר — כלומר: גלילות בנות עשר קופיקות, אגב הטפת דברי מוסר לתיקון המידות, ויש שהמשולחים לא דייקו ולא הביאו את הכסף בזמן. לא נח ולא שקט ר' אליעזר והיו לו כמה בעלי בתים שהלוו לו צרורות של כסף — שלא ירעבו ח"ו לומדי־תורה בישראל. ושגורה היתה אז המימרא, מפי ר' אליעזר והנלווים אליו: אם השד"ר, ה„משולח" אינו „יכול מראש חודש" — אבל בחור הישיבה „תלמוד לומר ביום ההוא"...

בימים ההם, למעלה מיובל שנים, היה ראש המתיבתא ר' רפאל מפיונטניצה. אביו היה יהודי פשוט וירא שמים, מוביל יום־יום חלב מפיונטניצה ללומזה וחוזר לפיונטניצה בעגלה מלאה זבל. תמך בכספו שבא לו בעמל רב, תלמידי חכמים ותלמידי ישיבה היו אוכלים תמיד על שולחנו. ר' רפאל היה חתן הגביר בלומזה ר' גולומבק ושמו יצא לתהילה כחריף ובקי ומרביץ תורה בישראל. אולם הוא נפטר בעלומיו.

על יד ראש הישיבה ר' אליעזר, שנקרא „המאור הגדול" ואמנם האיר את הישיבה ביראת רוממותו, היה הרב הדרשן ר' נטע'ל (נוטל), שנקרא „המאור הקטן", שגם השפעתו הטובה היתה ניכרת בישיבה.

אולם נתפרדה החבילה ואותו ר' נטע'ל הלך וייסד במאַקוב ישיבה שנייה, כמתכונת ישיבת לומזה, וזה הדבר: ר' אליעזר שוליאביץ דאג לפרוש מצודת הישיבה על כל הסביבה ואם הישיבה בלומזה נחשבה בעיניו כבית ספר גבוה ללימודי היהדות, הרי צריך היה לפתוח רשת של בתי־ספר תיכוניים שיכשירו תלמידים לישיבה הגדולה. ועל כן ייסד בעיירות הסמוכות ישיבות קטנות, דאג להעמיד להן מורים משובחים, משגיחים וגבאים שידאגו גם לרמה המוסרית וגם לצרכי התלמידים, שהיו רובם בני עניים. ולרוב היו הרבנים של המקום גם ראשי הישיבה והאחראים לה. בדרך זו הקים ר' אליעזר ישיבות קטנות באוסטרוב, וויסוקי־מאזובייצק, וויזנה, זאמברוב, יידוואבנה, מאקוב, נוביגרוד צ'יחאנובצה, קולנה, שצ'וצ'ין ועוד. למדו בהן — כעדותו של הרב מסטאוויסק, ר' חיים־לייב מישקובסקי, שהיה ידידו של ר' אליעזר ועמד לימינו כל הימים — למעלה משש מאות בחורים צעירים, המתכוננים להיכנס לישיבה הגדולה בלומזה. רק חלק מהם זכה להיכנס ורבים־רבים, מבני העניים, שלא יכלו להתגבר על עניותם הוכרחו להיכנס לבעלי מלאכה ללמוד מקצוע — אולם ריח התורה נדף מבעל־מלאכה כזה כל ימיו.

והנה, לאחר שישיבת מאקוב, בפיקוח הרב משם, התפתחה יפה עלה בדעתו של ר' נטע'ל, שהיה בעצה אחת עם הרב של מאקוב להכריז על הישיבה הקטנה כישיבה גדולה, לשלוח לכל העולם שד"רים, הם „המשולחים" לאסוף כסף למען תופשי התורה וחובשי בית הישיבה. קמה מבוכה וגדולי ישראל שבעת ההיא כולם יצאו נגד ר' נטע'ל.

ביום ז' כ"ב אלול תרנ"ז (1897) יצא כרוז „לכבוד ד' ותורתו" שלא להיתפש לדיבה שהוציאו אחדים על הנהגת הישיבה בלומזה ו„לא יתנו אוזן קשבת למוציאי דיבה וכותבי שיטנה ויוסיפו להחזיק במעוז התורה — הישיבה שבלומזה ויתנו אמון בראשה, הגאון הצדיק, ר' אליעזר שוליאביץ".

חתמו על הכרוז: הרב מקולנה — ר' בנימין דוד, בן שמשון הכוהן, הרב משצ'וצ'ין — ר' יהושע השיל שפירא, הרב מאוסטרוב, ר' יהודה ליב גורדון (אח"כ רבה של לומזה), הרב מזאַמברוב — ר' דוב מנחם ב"ר דוד רגנסבורג והרב מגראייבה — ר' אליהו אהרון בן ר' מרדכי אורי.

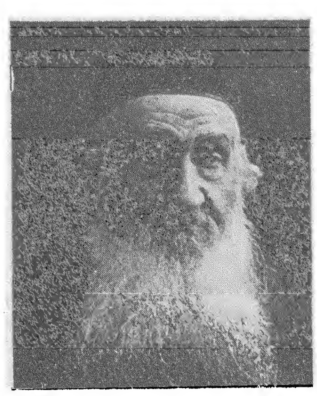
מעניין הכרוז לטובת ר' אליעזר שהוציא ר' אליה־חיים מייזל, אב"ד של קהילת לודז ומקודם רב בלומזה, ביום כ"ט לחודש אב, תרנ"ז.

לכבודו של ר' אליעזר, ראש הישיבה בלומזה, ונגד הישיבה במאקוב פרסמו כרוזים הרב מסטאוויסק הנ"ל, הרבנים מוורשה, הגאון מקוטנה, ר' ישראל השיל, הגדול ממינסק, ר' ירוחם יהודא־לייב פרלמאן, ר' יום־טוב ליפמאן הכוהן, רבה של מיר, ר' חיים הלוי סולובייצ'יק, ראש ישיבת וולוז'ין, ר' יעקב לאנדא רבה של נאשלסק, ר' ישראל יצחק הרב ממלאווה, הרבנים החסידים מאוסטרוב, סוכאצ'וב, אלכסנדר, גוסטינין, אוסטרובצה, ראַדומסק, הרבנים ממאריאמפול, ריגה, סלונים, ר' אליעזר גורדון מטלז, ר' שאול מווילקומיר, ואחרון־אחרון, הגאון ר' חיים־חזקיהו מדיני, הרב הראשי של קרים, מחבר הספר„שדי חמד". כולם בכרוזיהם הפליגו בשבח הישיבה של לומזה ובמידותיו האציליות של מנהלה ר' אליעזר והם כולם הוציאו בזה מוניטין לעיר לומזה ופירסמו את שמה בכל העולם. וכשהיה אומר איש: „אני מלומזה", היו תיכף עונים לו: האומנם, מ„לומזר ישיבה"? ועד היום אפשר למנות עשרות רבות של רבנים מפורסמים בארץ ובארצות הברית מבוגרי ישיבת לומזה ומחניכיה.

גרייבה — רמת־גן

„המשגיח הזקן", ר' ישראל לייב

טיפוס בלתי רגיל היה ר' ישראל לייב אַגולסקי, — מראשוני המשגיחים בישיבה. יליד קובנה, בשנת 1850. בן עניים היה ואביו ר' מנחם חינך אותו על ברכי התורה. למד בישיבות ליטה והיה תלמידו של הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור. עוד בימי נעוריו דבק בשיטת המוסר של ר' ישראל סאלאנטר ויצאו לו מוניטין כאחד למדן וחריף. משייסד ר' אליעזר את הישיבה רמזו לו בקובנה שיקח את הצעיר ר'

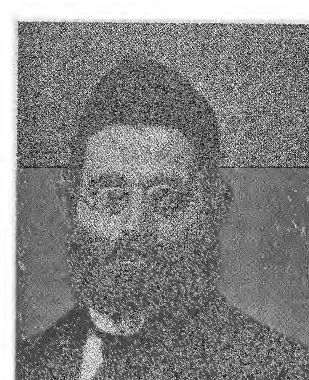
ר' ישראל לייב אגולסקי
שנקרא „המשגיח הישן"

ישראל לייב כמשגיח על הלימודים. ר' ישראל לייב עבר ללומזה והישיבה היתה מאז למקור חייו. 50 שנה שירת בה באמונה והרביץ תורה. תחילה שימש בה משגיח והשפיע הרבה בתורתו ובהטפתו למוסר על עיצוב פני הישיבה. לאחר כמה שנים מינוהו ראש ישיבה, מורה ומדריך בכיתה ב'. ומאז כינוהו „דער אלטער משגיח" — המשגיח הזקן. היה בעל מוח

חריף וצלול, גדול בתורה וביראת שמים. הרביץ תורה ברבים והעמיד אלפי תלמידים לומדי תורה, רבנים וגדולים. היה קנאי לישיבה ודאג לרמתה התורנית והמוסרית. היה מתנגד בכל תוקף לזרמים החדשים שהחלו מנשבים בחברה היהודית וחודרים בגלוי ובסתר גם לישיבה. רדף באף כל צעיר בישיבה שיצא לתרבות ההשכלה, דחה כל צעיר שנתפש למהפכנות וכל מעייניו היו לראות את תלמידי הישיבה קופאים על שמריהם ולומדים תורה. ויחד עם זה היה בעל מזג טוב, מקרב את הבריות ומכבדן, משוחח בלבביות עם תלמידיו גם במילי דעלמא, מרשה לו לפעמים גם להתלוצץ ולהשמיע איזה חידוד ולעתים קרובות היתה בת צחוק מרחפת על פניו. לא שבע נחת מבניו של אשתו הראשונה, שהיו כמעט כולם משכילים ונוטים למהפכנות. בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר עברה הישיבה לסמיאטיץ' נשאר ר' ישראל־לייב על משמרתו והמשיך לשאת בעול. הודות לעבודתו ולמרצו לא נסגרה אז הישיבה. ואז לא רק לימד, כדרכו, אלא גם נסע לעיירות לדרוש ולקבל שכר — סכומי כסף בעבור כלכלת הישיבה. היה פיקח ותקיף בדעתו ומכובד על כל יודעיו. בנו הצעיר, ר' לייזר, נשא את נכדתו של ר' אליעזר שוליאביץ ונתמנה סמוך לשואה ראש ישיבה. בנו האחד, מנחם אַגולסקי נשאר בחיים והוא עורך־דין בתל־אביב. ר' ישראל לייב מת ד' בכסלו, תרצ"ו, בן 85 שנה.

„המשגיח הצעיר", ר' משה רוזינשטיין

להבדיל מהמשגיח הזקן, ר' ישראל לייב, היה גם משגיח צעיר. משגיח כזה היה אחד שקראו לו „דער שוואַרצער משגיח" והוא מת בדמי ימיו. אחריו בא מליטא ר' משה רוזנ־שטיין, שקראוהו „דער יונגער משגיח". הוא היה איש תרמות, ידע רוסית והשכלה אולם היה שקוע כל הימים בעולם הישיבה. היה נותן שעור לכיתות העליונות, „חילוק" או „פילפול" והיה משגיח על החניכים שלא יפרקו עול. נהג לשוחח עם כל אחד באופן אינדיבידואלי ולהשפיע עליו בדרך כזו. היה מסגף את עצמו וצם הפסקות. הוא הנהיג „ועד" לכל כיתה. ראשי הועד

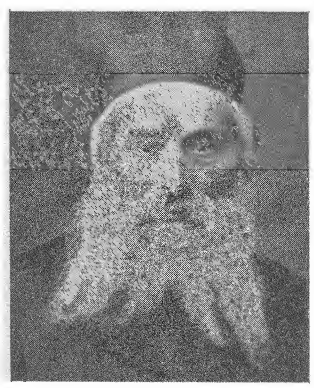
רושמים כל עובר על תקנה במשך השבוע, כלומר: כל איחור לתפילה. פעם בשבוע היה מכנס את כל בני הכיתה וקורא את שמות העוברים על התקנות וקונס אותם בכסף או בהרחקה מן השעור לכמה ימים.

ר' משה רוזינשטיין היה מאחרוני המוסר'ניקים שגידלו וטיפחו הישיבות שהלכו בתורת ר' ישראל סאלאנטר.

משה גולדין

ר' פסח־איסר גלצ'ינסקי

ארבעה בנים היו לו לר' יצחק מרדכי גלצ'ינסקי: שמואל שמש, איטשה־מוטל, פסח איסר ושלמה נחתום. והיה ר' פסח איסר הגדול בכולם. הוא נולד בשנת תר"ז בערך, (1847). לאחר שלמד כמה שנים בחדרים שלחו אביו לישיבת ביאליסטוק, עבר משם ללמוד איזה זמן בהארושץ. משחזר ללומזה השיאו אביו אשה, את בתו של החסיד הראדזיני ר'

רבי פסח איסר גלצ'ינסקי
ראש מתיבתא

יעקב־יוסף ציבולקה. חותנו היה חסיד נלהב ונשא בגאווה את ציציות התכלת, גוסח האדמו"ר ר' גרשון הניך.

בעת נשואי ר' פסח־איסר פרץ בלומזה סכסוך חריף בין החסידים והמתנגדים. אביו של החתן, מתנגד ותיק קבע את מקום החופה על יד בית המדרש הגדול, מקום תפילה למתנגדים. ואילו אבי הכלה, ומאחורי גבו כל קהל החסידים, דרש בכל תוקף שחופת בתו תהיה דווקא בבית החסידים. החופה נעכבה לאיזה זמן וסוף־סוף ניצח אבי החתן. אולם אבי הכלה לא שתק ולעת תפילת המנחה שביום החתונה „חטף" את חתנו והובילו לבית החסידים...

לאחר חתונתו שלח ר' פסח איסר ידו למסחר והיה סוחר קמח סיטונאי. אולם משלא הצליח בעסקיו שם למלמדות פניו. תחילה ניסה ללמד בצורת קונדיציה. בעל־בית אחד מעיירת הספר מישניץ, שכרו ללמד גמרא את בניו. לאחר זמן קצר חזר ללומזה ופתח לו „חדר". עד מהרה יצאו לו מוניטין כמלמד טוב, בעל הסברה טובה ושמו הלך לפניו, אף כי לומזה הצטיינה אז במלמדיה המשובחים כמו שלמה־זלמן מפיונטניצה, אברהמל מ"ס, יעקב זאב, יוסף פיונטניצקי, ואחרים. בעתות הפנאי כתב ר' פסח איסר פירושים למסכתות שלימד (והמה נמצאים עד היום בכתב־יד אצל בנו, כותב הטורים האלה). ומשנוסדה בלומזה הישיבה הגדולה, הרי לא היה כל ספק בין בעלי הבתים שבעיר, שר' פסח איסר ראוי להתמנות ראש־ישיבה. ומאז כיהן פאר בישיבת לומזה אילו עשרות שנים (משנת 1884 עד 1921 בערך), והעמיד מאות תלמידים שרבים מהם היו לגדולים בישראל.

ר' פסח איסר היה גם מעורב בין הבריות, היה בן־בית בבית הרב ר' מלכיאל ודעתו היתה גם מקובלת על הקהל. גר שנים רבות ברחוב סנאטורסקה מול מוסדות הקהל — בית החולים ובית המדרש הגדול, ורק באחרית ימיו עבר לגור בבתי הישיבה. היה יהודי חרד ושומר מצוות ואהב לדקדק בקלה כבחמורה כחוט השערה. בכל ערב פסח היה מנהגו לרדת לנהר, לנאריו, ולשאוב מים לאפיית המצות. המים היו לנים

בבית („מים שלנו") ולמחרת היה הולך בעצמו ובכבודו להתעסק באפיית מצה שמורה. בחור־ישיבה היה מלווהו תמיד בשאיבה זו. פעם, בשנת 1900 היה זה, ירד לנהר שהיה עדיין מכוסה קרח עבה. ובהתכופפו לשאוב מים מתוך מקום המחצבה (פשעראמבליע) נשבר הקרח תחתיו ור' פסח־איסר נפל המימה. לאשרו נאחז בשתי ידיו בקרח ובחור הישיבה הרים קול צעקה וקרא לעזרה. והקול נשמע בבית משפחת קורניצקי שגרה על

(החתן הבכור של ר' אליעזר)
ר' יחיאל־מרדכי גורדון

שפת הנהר ואחד מהם יצא עם חבל ארוך, הפשילו בין זרועותיו ומשהו מן המים. הכניסוהו לביתם והשכיבוהו במטה חמה — למחרת רווח לו ושלחוהו הביתה. מאז היה ר' פסח־איסר ידיד נאמן למשפחת קורניצקי ולמד תמיד פרקי משניות לבריאותב. לאחר שנים רבות, כשנפגשתי עם אחד מהקורניצקים בניו־יורק חזר וסיפר לי את כל פרטי המאורע. בחורי הישיבה כבדוהו ואף כי היה מורה קפדן אהבוהו מאד ובכל חג היו שולחים לו מתנות. ביחוד בימי הפורים היו ממלאים תלמידיו את ביתו, מביאים לו מתנות ורוקדים.

הוא היה יהודי יפה, בעל צורה, גבוה וישר־גב כתמר. זקנו הלבן והיפה היה יורד על מדותיו. בגדיו תמיד שלמים ונקיים והילוכו מתון־מתון, צועד בביטחה ובחשיבות וכולו אומר כבוד.

את השיעור נתן כרגיל ב„מרתף" הישיבה וכמעט כל השנים היה שם המורה של כתה א'. בראשית ימיה של פולין המשוחררת, כשאנשי גדוד הגנרל האלר (האלערטשיקעס) התעללו ביהודי לומזה, התפרצה פעם קבוצת חיילים לביתו ומשראו יהודי בעל זקן פאטריארכאלי לא יכלו לשלוט ברוחם. הם נטפלו אליו והחלו תולשים את שערות זקנו בצעקם: „אף שערה לא נשאיר". ר' פסח־איסר היה אז זקן מאד ותשוש־כח, כבן שבעים וחמש ונשאר עומד חסר־עזרה לעומתם. אולם אשתו הישישה, נחמה־זלאטה ז"ל, חטפה מספרים והגישה להם באמרה: למה לכם לתלוש שערות־שערות, הא לכם מספרים וגזורו! הם לקחו מידה את המספרים וגזרו לו חצי זקן...

באותו זמן הפסיק את שעוריו בישיבה וישב כל היום על התורה. כותב הטורים האלה ואחיו שלחו לו חדשית תמיכה מאמריקה ולא ראה מחסור. השתוקק מאד לעלות לארץ־ישראל יחד עם רעיתו וחברתו בחיים ולמות בארץ הקדושה, כשם שאביו עלה לעת זקנה לארץ־ישראל. אולם לא איסתייעא מילתא. קפץ עליו רוגזה של בתו. בתו נתאלמנה ונשארו 8 ילדים ור' פסח־איסר דאג לכלכלתם, לחינוכם ולבו לא נתנו לעזוב אותם ועד יומו האחרון היה להם לאב.

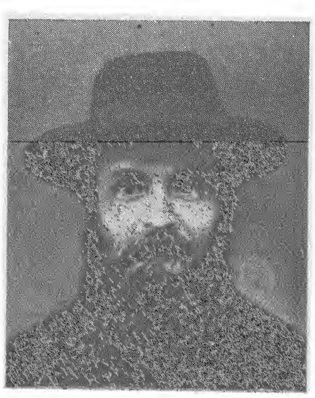
ביום י"ג באלול תרפ"ז שבק חיים לכל חי. היה זה ליל שבת. מיד פשטה השמועה בכל העיר ומכל צד נהרו לחלוק לו כבוד ולומר תהילים לנשמתו. התארגן ועד־כבוד של מי שהיו תלמידיו, וכאלה היו רבים בעיר, הם פרסמו בעברית ופולנית מודעות־אבל ברחובות העיר וערכו לו לוויה גדולה, בה השתתפו מאות רבות. הספידוהו בבית. הספידוהו בבית הישיבה ועל יד קברו — תלמידיו ורבני העיר.

ר' יחיאל מרדכי גורדון

ר' יחיאל, חתנו הבכור של ר' לייזר שוליאוויץ' — למדן גדול, בקי בש"ס ופוסקים ופיקח גם בהוויות העולם, מתבל דבריו בחכמה ובאמרי אינשי, מכובד ומקובל על הבריות. שנים רבות הטיף שעורו בכיתות הגבוהות של הישיבה, בכתה ד' או ה' ויחד עם גיסו, ר' יהושע זליג רוך פיאר את בית ר' לייזר והעלה את ערך הישיבה לדרגה יותר גבוהה.

בדבורו ובהסברתו השפיע הרבה על הלומדים בישיבה והדריכם בחייהם. בלומזה כיבדוהו מאוד. בשעת „בין הזמנים" ברבנות, בין הרבנים גורדין לבאקשט ובין באקשט לשאצקס — הציעו לו בעלי הבתים בעיר את משרת הרבנות שהיה ראוי לה — ולא רצה לקבלה.

עשה הרבה למען הישיבה, חיפש בשביל הלומדים אמצעי קיום בימי הכיבוש הגרמני, ואח"כ בראשית ימי שלטון פולין, דאג לשחרור התלמידים מהעבודה בצבא. לא נגרר אחרי „אגודת ישראל" שרצתה לפרוס מצודתה על הישיבה ולראותה מבצר שלה והיה כל הזמן מסור למוסד התורני העליון ללא נטייה מפלגתית. עשה הרבה למען העברת הישיבה לא"י, לפתח־תקווה, ונסע לארצות הברית לערוך מגביות לשם זה וגם הצליח. לא פעם בבואו במצוקה כספית למען הישיבה ומקורות לכסף אין— לווה סכומים די ניכרים בבנקים וערב להם וגם סבל מזה לפרקים, אולם בא על

(החתן השני של ר' אליעזר)
ר' משה־זליג רוך

סיפוקו: הכסף הגיע לישיבה ובני הישיבה וכל העוסקים בה נהנו ממנו בזמן. בנו היה אחד החלוצים ובימי מאורעות תרצ"ו היה שוטר נוסף בירושלים. באחד הימים נפל בכדור ערבי ומצאוהו עטור תפילין...

ר' יחיאל מרדכי גר בשנים האחרונות בארצות הברית. משיסלק את כל חובותיו שם, שלווה למען הישיבה — אמר — יחזור להשתקע בארץ, בפתח־תקווה, שם מחכה לו משרת ראש הישיבה ואמנם בא לארץ, להשתקע, בניסן תשי"ב וקיבל את משרתו שציפתה לו.

פרפראות מחיי הישיבה

א. חדר מילי דעלמא

לא ברצון קיבל ר׳ אליעזר את הגזירה להנהיג בישיבה שעה ביום ללימוד ידיעות כלליות ובעיקר שפת המדינה וחשבון. אומרים שר׳ ישראל מאיר הכהן, הרב „חפץ חיים" יעץ לו לר׳ אליעזר להיכנע לגזירה, כי אחרת נשקפת לה סכנה לכל הישיבה. תחילה שמרו על הפקודה הזו והמורה אוקראַאינסקי, שהיה המורה של בית הספר הרוסי־יהודי, היה בא כל יום ללמד את הבחורים רוסית. אולם כעבור כמה חדשים, משנוכחו המפקחים על החינוך שהלימודים הכלליים הונהגו בישיבה, התיר ר׳ אליעזר את הרצועה ושילם למורה פי שניים שיסכן את עצמו ולא יבוא לבטל את התלמידים מלימוד התורה. ככה נהג אחר־כך גם המורה זוסמאנוביץ׳ שבא אחרי אוקראַאינסקי. החדר שבו לימדו רוסית היה מחוץ לישיבה, בבניין הראשון שעל יד הכניסה וקראו לו „חדר מילי דעלמא", שלא ייחד כבודו עם חדרי לימוד התורה.

ב. ר׳ לייזר השתקן

בחוגי הישיבה היה ידוע ר׳ אליעזר כשתקן. בכל שבת אחה"צ בקיץ ובמוצאי־שבת בחורף, היה בא ר׳ אליעזר ל„מרתף", להיות נוכח בבחינות השבוע של התלמידים. והיה יושב שעות רצופות כמעט בלי נוע ובלי אומר. יש שאמרו: „תלמיד חכם ששכח תלמודו" הוא. ויש שאמרו להיפך: למדן נסתר הוא ויודע בעל פה את כל הש"ס ומפרשיו.

ואמנם למדן גדול היה, כפי שהתברר אחר־כך מחיבורו שהוציא באחרית ימיו ומכתבי היד שנשארו בעזבונו. הוא חיבר ספר גדול על מידות האדם, ולקט הלכות וחידושים לפרק „איזהו נשך" והוא כעין אנציקלופדיה תלמודית לפרק זה. היה מצניע לכת, לא רדף כבוד וגם ברח ממנו. במסעיו, לרגל ביסוס הישיבה היה מתבודד בבתי המדרש וכששאלוהו מי הוא, היה עונה: „יהודי פשוט מלומזה". וכשנודע אחר־כך מי הוא היו נושאים אותו ממש על כפים כי גדל שמו.

בישיבה רינו אחריו שהוא מפזר יותר מדי כסף של הישיבה ועל שולחנו עולים יום־יום ברווזים צלויים. אולם שקר ענו בו וכפי שמספרים עליו חי דווקה בצימצום ואת כל כספו השקיע בישיבה. פעם באה אשתו לפני „החפץ חיים" בבקשה שישפיע על בעלה, ר׳ אליעזר, שיוסיף לה לפרנסת הבית עוד רובל אחד לשבוע, כי תמיד באים אליה אורחים, עוברי דרך, ואין הפרוטה מצוייה אצלה. אולם ר׳ אליעזר לא הסכים. אם יוסיף לאשתו עוד רובל לשבוע, עליו להוסיף לכל המורים בישיבה וזה יעלה לו 8 רובל נוספים בשבוע וסכום כזה אין לו...

ג. סטירת לחי

תלמיד שפרע חוק ומוסר גורש מן הישיבה. לפעמים, כשכבוד הישיבה או מנהלה דרש זה היו מעבירים את הבחור, על חשבון הישיבה לישיבה אחרת.

וקרו מקרים שר׳ אליעזר זרק מרה בתלמידיו ביד רמה. פעם סרח כלפיו אחד התלמידים המצויינים, הבחור מסקידל. ר׳ אליעזר נכנס לישיבה באמצע היום ופקד עליו לעזוב תיכף ומיד את המוסד. וכשהבחור סירב — סטר לו ר׳ אליעזר על לחיו בפני כולם, אחז בערפו והוציאו החוצה. זה עורר רושם כביר על כל התלמידים ואימת ר׳ אליעזר נפלה עליהם. התברר שאותו בחור היה ממתנגדי המוסר וידו היתה בקורספונדנציה נגד הישיבה ומנהלה שהתפרסמה בעתון „דער וועג" שיצא בביאליסטוק (1898).

ד. „עונשין"

אם עבר אחד התלמידים על עבירה יותר קלה, על פי רוב „שבין אדם למקום" ולא התכוון לערער בזה את יסודות הישיבה, גינו אותו בפומבי והושיבוהו במקום מיוחד שנקרא „מקום בזיון" והוא כעין ה„קונא" שהיתה לפעמים בבתי הכנסת. היתה זו פינה מיוחדת על יד הכניסה. גדורה בספסלים ושולחן ועליה תלויה כתובת על גבי טבלה שחורה „מקום בזיון". על גבי טבלה זו רשמו גם את שמות החוטאים שאיחרו לבוא לתפילה. והיו גם תלמידים תקיפים בדעתם שבחרו לעזוב את הישיבה מלהשפיל כבודם ולשבת במקום הבזיון. כך עשה גם נחמן יעקובי, כיום אזרח בתל־אביב ועזב מאז את הישיבה (ראה „הצפירה" משנת 1889, מס׳ 275, עמ׳ 1133 — רשימת משה וויינטרויב).

ה. ישיבה קטנה „עץ חיים"

לישיבה הגדולה בלומזה לא נתקבלו אלא בחורים שידעו ללמוד דף גמרא בפני־עצמם. היה מורגש צורך במוסד חינוכי טוב שיכשיר תלמידים לישיבה. והנה קמו שני מלמדים טובים בעיר, ה"ה יצחק־אהרן ויירז׳בה וחיים־זאב רוז׳א ופתחו ברשיון השלטון „ישיבה קטנה" בשם „עץ חיים". לישיבה ג׳ כיתות. בהן למדו מלבד גמרא ותוספות גם תנ"ך, שפת המדינה וחשבון. בכל יום בין הערבים הטיפו המלמדים הנ"ל דברי מוסר לתלמידים. בכל שבת נערכה בחינה לשיעור השבוע. באלול ואדר נערכו בחינות־גדולות, בנוכחות בעלי־בתים. בוגרי־הישיבה, לאחר ג׳ שנות לימוד ולאחר עמדם בבחינה הגדולה קבלו תעודה „גמיר וסביר". תלמידים לישיבה הקטנה נתקבלו אלה שלמדו כבר שנה גמרא. היה זה בעיקר בית חינוך לבני בעלי־בתים, כי שכר הלימוד היה גבוה. אולם יצאו לו מוניטין טובים בעיר ובסביבה. (הצפירה, י׳ טבת — 1896)

ו. פורים בישיבה

משנכנס אדר החלו להתכונן בישיבה לחגיגות פורים. אילו שנים נהג המנהג של ישיבות ליטה לבחור בחור מפוקח וממולח, חריף ושנון, שיהיה רב לפורים. והיה יושב ודורש לפני הקהל, בעת סעודת פורים בישיבה דרשות של דופי, על ר׳ אליעזר ועל ר׳ נטע׳ל ועל כל שאר המורים והעסקנים. עד שביטל ר׳ אליעזר מנהג זה בכל תוקף. אולם על הצגת פורים לא ויתרו, אף כי גם לה התנגדה ההנהלה מחשש ביטול תורה וקלות ראש. במקרים כאלה נעשו כל ההכנות בסודי־סודות. העתקת התפקידים, הכנת האיפור והתלבושת, ומכירת הכרטיסים — נעשו בזהירות רבה באכסניות התלמידים ורק ברגע האחרון היו מפרסמים את זה — שלא תהיה שהות בידי ההנהלה להפריע. ע"פ רוב הציגו „מכירת יוסף", „דוד וגלית", ו„אחשוורוש", מובן ביידיש, בתיבול ושיזור שירים ופזמונים מחיי הישיבה ודברי־פגעים על ראש ההנהלה. גם בשבועות נהגו לערוך חגיגה רבתי, והיו רוקדים ביחד עם ראשי הישיבה ור׳ אליעזר באמצע. בשבועות היו שרים את השיר בארמית „אורייתא, אורייתא ברתאי" — שלימד את בני לומזה ר׳ יהושע ילין, אביו של הפרופ. דוד ילין, כשבא בשנת תרכ"ז (1867) ללומזה, לאחר ביקורו באמשטרדם.

ז. המרתף

מרתפי הישיבה ידועים היו למקום לימוד השיעור המיוחד של כל כיתה, כי למעלה, באולם הגדול למדו יחד כל ארבע הכיתות והבוגרים שנשארו עוד ללמוד בישיבה לשם בקיאות או קבלת היתר־הוראה. במרתפים נהגו הבחורים גם לערוך „משמר", כלומר: לילה אחד בשבוע, על פי רוב אור ליום ו׳, להיות ניעורים ולחזור על כל לימוד השבוע. איסטניסים הביאו אתם קומקום וסוכר ומדי פעם בפעם אספו קש וגבבא בחוץ ובישלו תה. באחד המרתפים, מספרים, ערכו בחורי־ישיבה מהפכנים, בשנת 1905, אספה שהוזמנו אליה גם סוציאליסטים־ריבולוציו־נרים מן החוץ. נודע הדבר לר׳ ישראל לייב אגולסקי, שהיה בנעוריו קנאי גדול ורץ לפזר את המתקהלים. ובבואו — זה היה בערב — כיבו את האור. כבלו ידיו ורגליו ותחבו מגבת לתוך פיו והתפזרו. ור׳ ישראל לייב שכב ככה שעה ארוכה עד בוא בחצות הליל גיסו ר׳ זלמן רוטמאַן, שנקרא „דער וויינמאַכער", יהודי ירושלימי, אדוק ו„מקובל", שנהג לבוא שם כל לילה ולערוך „תיקון חצות", והתיר את אסוריו. מאז, אמרו, נתרכך ר׳ ישראל לייב וחדל לקנא כל כך למוסר שבישיבה.

ח. אברהם משה השמש

כשם שר׳ אליעזר היה מסור לישיבה, כן היה מסור ר׳ אברהם משה השמש לאינוונטאר של הישיבה. בראותו לפעמים בחורים־פרחחים רבים זה בזה ומפילים זה את העמוד (שטענדער) של זה, היה מתערב ומטיף מוסר להם, על אשר הם מחבלים ברכוש הישיבה ומרגלא היה בפיו, בנוסח של לימוד הגמרא:

„א ישיבה׳שע כלי / איז א אמתי גזילה"
(כלי של הישיבה — גזילה ממש!)

פרנסתו היתה מצומצמת ולפעמים, בצוק העתים, לא היה מקבל גם את משכורתו הדלה, רובל או שנים לשבוע. וכדי להקל עליו וגם על הלומדים הרשו לו לפתוח „מזנון" בחצר הישיבה, באחד הבתים הצדדיים, מצד ימין לכניסה ושם מכרה לאה אשתו בבוקר־ובערב פת שחרית וערבית: לחמניות שנקראו „זאלצקעס", פת־כוסמין (גריטשאנעס) וסופגניות (פאַנטשקעס), נתח דג מלוח, מלפפון חמוץ וכיו"ב. לפעמים גם יכלו לקבל ספל תה או חלב חם.

כשהיו דגי הרקק בזול היתה אשתו, לאה, מבשלת כדורי דגים ומוכרתם בזול. בחורי הישיבה הפליגו לספר ב„נקיון המופתי" ששרד במטבח שלה וחיקו עד כדי להתפקע מצחוק את מעשי הקציצות וכדורי הדגים שלה.

ט. חנותו של ר' חיים וולוול הויסמאן

כשלושה בתים לפני הישיבה, באותה סמטה, בקרן זווית של רחוב סנאטורסקה, עמדה חנותו של ר' חיים־וולוול הויסמאן. ר' חיים־וולוול, יהודי יפה ופיקח השליך יהבו על אשתו ובנותיו ועל פי רוב לא היה בביתו. ובחנותו מצאו תלמידי הישיבה מכל טוב וגם לקחו בהקפה ולפעמים גם על מנת שלא להחזיר — כי לא בדקו שם למזונות. בבוקר, לאחר התפילה היו באים שם כמה בחורים לסעוד לבם בפת שחרית ואגב לחטוף שיחה עם בתו הבוגרת. בערב, עם פת ערבית היו מתכנסות לשם, לחדר הסמוך לחנות, כמה צעירות, חברותיה של בת חיים־וולוול ושכנותיה, והיו גם באים אילו בחורים מהישיבה לקנות דבר־מה ולאכול פת ערבית ואגב לחטוף שיחה אתן...

משנודע הדבר להנהלת הישיבה, היטילו איסור וחרם על אלה המבקרים את חנות חיים־וולוול. נתרתח ר' חיים־וולוול וכתב פאמפלט מלא עקיצות וחידודים נגד הנהלת הישיבה שיורדת לחייו. וכתגמול התארגנו כמה פרחחים וניפצו שמשות הישיבה. וסופו של דבר: ר' אליעזר ציווה להסיר את החרם מעל חנותו...

י. אוכלי ימים

הבחורים ברובם אוכלי „ימים" היו. את הימים, יש והם מצאו להם בעצמם, בבתי קרובים או מכירים. אולם על פי רוב היו בעלי־בתים הגונים שמסרו נפשם בסידור „ימים" לבחורי הישיבה. ביניהם היה ר' יהודה סופינסקי שקראו לו „השדכן" — משדך „ימים". וידוע היה ר' חיים־חאצקל וורונה, שהיה מסדר לבחורים סעודות שבת בבתי נדיבים. היו כאלה כמו ר' משה הפנר, ברכה בז'ז'ינסקה, אהרון סטריקובסקי (אהרקע מעלער) שהיו מאכילים עשרות בחורים כל יום. גם בעלי הבתים בפיונטניצה היו נותנים „ימים" לבחורי הישיבה ונהגו הבחורים ללכת ברגל חבורות־חבורות לפיונטניצה לארוחת הצהרים. לארוחת הערב נהגו לתת לבחור חצי לחם ושלוש קופיקות והיו מוציאים מזה שלושה גרושין לארוחת הערב והבוקר ושלושה גרושין היו חושכים — לתיקון נעלים, למרחץ וגם לדמי נסיעה הביתה „לשבת חנוכה" ולשבת „נחמו" ובסוף הזמן.

בשנים האחרונות נתמעטו הלבבות ופחתו נותני ארוחות לתלמידי הישיבה. גם בחורי הישיבה נמלכו בדעתם שפחיתות הכבוד הוא להם לחזור על פתחי נדיבים. ולכן סידרו בית תמחוי על יד הישיבה ובזמן האחרון בית אוכל מיוחד בבניין ה„תלמוד־תורה" החדש.

יא. משכילים וציונים

ימים רבים אסרו בישיבה לקרוא עתון ואפילו עתון עברי כ„הצפירה". ומימרא היתה שגורה בפי המשגיח: שם אדם עין ב„בלאט" (עתון) הריהו יורד בשפל המדריגה, וסימנך: תוסיף עי"ן ל„בלאַט" — נעשה זה „בלאָטע" (בוץ)... גם לימוד התנ"ך, עם המפרשים חשוד היה ואסרוהו. עדיין החזיקו בדיעה שמקורה בתקופת ה„ביאור" של מנדלסון: כל מעיין בתנ"ך — סופו להתפקר, כאנשי משה מנדלסון...

בימי הכיבוש הגרמני, בשנות 1916—1917 התירו לקרוא רק בעתון של „אגודת ישראל" „דער יוד" ושם אמנם היה כותב לעתים קרובות מהמתרחש בישיבה אחד מחניכיה המובהקים, ה' נחמן צינוביץ, בן זאמברוב.

משנוסד בלומזה „החלוץ המזרחי" נרשמו בו כשבעים בחורים. ההנהלה רצתה אמנם להענישם — אולם מחוגי המזרחי השפיעו שיוותרו על זה. ואמנם הודות לחלוץ נשארו כמה עשרות מהם בחיים והם בארצנו. בשנת הקונגרס האחרון שלפני השואה מכר „המזרחי" בישיבה 200 שקלים ציוניים.

יב. הילל צייטלין בישיבה

בחורף של שנת 1913 הוזמן הסופר והוגה הדעות הילל צייטלין להרצות בלומזה, באולם „הזמיר". בהזדמנות זו בא צייטלין לביקור בישיבה, בלויית המורה אהרון־יעקוב שפירא. ביקורו עשה רושם על התלמידים. רובם לא קראו את דבריו ולא ידעו עליו, אבל בראותם יהודי לבוש בגלימא דרבנן, חבוש כובע רחב שוליים וזקנו מגודל ויורד על מידותיו — קיבלוהו לרב וגדול. צייטלין נכנס בשיחה עם כמה תלמידים וגם נשא ונתן עמם בדברי תורה. לאחר שעזב את הישיבה הצטופפו התלמידים קבוצות־קבוצות והמשיכו לדבר על האורח הזה, שנודע להם כי הוא גם סופר, גם פילוסוף וגם רב למדן וירא־שמים. הרגיש בזה המשגיח ר' משה רוזנשטיין וחשש פן „יציצו וייפגעו" הבחורים ויכולים עוד להתחיל לקרוא את כתבי צייטלין. ועל כן מיהר וכינס את כולם למרתף והחל להטיף מוסר שלא לתור אחרי העינים. ותוך כדי דיבור שאל: מדוע כתוב בפרקי אבות: „הוי מתלמידיו של אברהם אבינו ואל תהי מתלמידיו של בלעם הרשע" ולא כתוב: הוי דומה לאברהם ואל תהי דומה לבלעם? — כי לפעמים קשה להכיר את „אברהם", דוגמת האורח שלנו, הילל צייטלין — שהוא לבוש כמו רב, פניו כפני רב וגם יודע תורה כרב. אבל צאו וראו מי הוא תלמידו של רב זה: אדם גלוח ואפיקורס כאהרון־יעקב שפירא. כי לפי התלמיד מכירים את הרב, ועל כן כתוב: הוי מתלמידיו של אברהם אבינו ולא מתלמידיו של בלעם הרשע...

יג. ע. נ. פראנק לא קיבל היתר כניסה

בקיץ של שנת 1914 פירסם אחד העתונים של וורשה („היינט" או „מאָמענט") שורה של רפורטאז'ות מאת ע. נ. פראנק, על הנושא: בישיבות פולין וליטא. בישיבה קראו את מאמריו בעיון רב וציפו לבואו לבקר גם בישיבת לומזה. ודרכו היה לא לפנות להנהלה אלא קודם לתלמידים ולפרסם בעתונות את קובלנותיהם וטענותיהם. אולם משהגיעה השמועה כי ע. נ. פראנק בא והוא מתקרב אל הישיבה — סגרו פתאום, לפי פקודת המשגיח את הדלתות, אין יוצא ואין בא. והמשגיח בעצמו ובכבודו יצא אליו ודיבר אתו קשות: הנח להם ללומדי התורה וכלך לך אצל נושאים אחרים...

יד. שדכנים

ולפעמים היה נדחק לישיבה יהודי בעל־גוף, עם מטריה ביד והיה מסתובב בין הספסלים ומסתכל בלומדים ולפעמים גם ניגש ונכנס בשיחה עם אחד ועם שני. וכמו בטלפון אלחוטי היתה עוברת תיכף השמועה מפה לאוזן: שדכן בא לכאן, נשלח על ידי מחותן עשיר לתור אחרי חתן לבתו היחידה, מלומדת, יפת־תואר ובת־יוחסין וגם כך וכך אלפים נדוניא נותן אביה... ולפעמים היה זה המחותן בכבודו ובעצמו.

והיו בחורים שלבשו תיכף רצינות, סלסלו בפיאותיהם, תקנו את הבגד העליון והחלו להתנועע על גבי העמוד ולפזם בלחש את הניגון הידוע של „תנו־רבנן", כשעין אחת לוטשת אל השדכן ותנועותיו...

ולא היו עוברים הרבה ימים והנה ידיעה: פלוני, מעיר פלונית „נעשה חתן", כך וכך רובלים נדוניה וכו' וכו'...

טו. גמ"ח

מוסד יפה היה בישיבה והוא נוהל על ידי התלמידים — „גמילות חסדים" או גמ"ח. היה זה כעין עזרה הדדית לבחורים. כל אחד יכול היה לקבל הלוואה על משכון או ערבות — לשלם שכר דירה, לתפור בגד או נעליים, או להוצאה דחופה אחרת. כל תלמיד שילם אילו פרוטות לחודש לקופת גמ"ח ובדרך כזו היה תמיד כסף בקופה. גם הנהלת הישיבה ואילו בעלי־בתים שבעיר היו תורמים מדי פעם בפעם סכומי כסף לטובת הגמ"ח. פעם או פעמיים במשך הזמן היו מכריזים במכירה פומבית חפצים שמושכנו ולא נפדו לאחר הזמן. כרגיל עשו זאת ביום צום, שבין כה לא היו בו לימודים בישיבה.

על דלתות הישיבה היו תמיד פתקאות ומודעות, על פי רוב על אבידות ומציאות, כתובים לעתים קרובות בשגיאות כתיב גסות, כי לא שמו לב כלל בישיבה לחוקי הדקדוק ולידיעת הלשון.

טז. חברה „קוני קרח"

בהיות מאכלם של בחורי הישיבה על פי רוב לחם יבש או בצירוף דג מלוח — הרבו לשתות מים. ובייחוד בימות הקיץ הלוהטים, עת גם הגרון ניחר מלימוד התורה בקול. וכדי להשיב נפש עייפה היו מאספים פרוטות בין התלמידים בקיץ לקנות קרח בקרחייה (לודובניה) הסמוכה, על יד יהודה הנפח. את הקרח שמו בחבית המים הגדולה שעל יד הדלת והבחורים היו נוהרים לדלת לשבור צמאם ולרענן נפשם במיים הצוננים.

חניכי „השגחת יתומים" בקייטנה זבוינה, בקייץ 1930.

עומדים למעלה, במרכז: מ. סטשאלקה (כעת וויס בארצות הברית) המחנך והמנהל; רבקה ברוייר, מנהלת המשק; אברהם קרמר, מזכיר. יושבים באמצע, חברי ההנהלה (מימין): מנדל צ׳יחאנוביץ׳, יעקב אטקוביץ׳, שפירא, אסתר שטיינברג (בת ציבולקין הפיוובאַר מזאמברוב), גב׳ דר. קאַרבובסקה, שרה כ"ץ, גב׳ דז׳ובקביץ׳, צבי מארק (יושב ראש), י. קמחי, אלתר קאווקביץ׳ ונתן פיאנקו (גזבר).

ארוחת צהרים באוויר צח

מסביב לחניכים עומדים הדואגים להם: צבי מארק, אסתר שטיינברג, נתן פיאנקו, אלתר קאווקביץ׳, שפירא, יעקב אתקוביץ׳, (עם בן זקוניו), מ. סטשאלקה־וויס, רבקה ברוייר, אברהם קרמר וקפלן (מפקח על הכשרות).

השגחת יתומים

חברה פיקוח יתומים

בשנות השמונים כבר היתה קיימת בלומזה חברת מתפללים שלקחו להם תפקיד חשוב: לפקח על יתומים עזובים. הם הקימו להם בית מדרש קטן בבית משה אהרון רוזנשיין, מול ר' ישראל מנדל קליון הקופיטקובניק (גובה מכס המעבר בעגלות — לטובת העיריה). אנשי החברה דאגו לסדר יתומים באכלית „ימים", ב„תלמוד־תורה" ובמלאכה. אחד, חתנו של פראַנק (שמו אינו זכור לנו), הדריך כמה יתומים במסגרות ודאג להקנות להם יפה את המקצוע. ר' ישראל הירש ווינדנברג (נפטר בארץ־ישראל) לימד אותם נגרות. אולם פיקוח מלא לא היה עדיין על היתומים וכמה מבעלי המלאכה התעמרו בהם ולרוב לא היה ליתום כל בית אָו איזו אוירה משפחתית.

בשנת 1893 התאספו כמה בעלי־בתים צעירים, „אברכי משי" ובהם ליימה גרינשפאן, לייבל קרלנשטיין, גארבארסקי יוחנן ועוד והחליטו לייסד מוסד קבוע לפקח ולהשגיח על היתום בבית ובחוץ, בלימודיו ובכלכלתו, בחינוכו ובגידולו.

בתקציב קטן ובמספר מצומצם של יתומים „עגולים" החלו. אולם מספר היתומים הלך וגדל ואתו גם התקציב. בעלי הבתים, חברי החברה, לא התביישו לחזור על האיטליזים ושוק הדגים ולאסוף בשר ודגים למען היתומים. נוספו להנהלה כמה כוחות חשובים כמו: אהרון סטריקובסקי — הסוחר בקמח והנותן ליתומים מיכסה הגונה של קמח כל שבוע, סנדר מיכל בז'וזה, יעקב שלמה ונפתלי גארבארסקי, שמואל בליאשקה, לייב מלאווסקי, ואתם גדל מספר החברים משלמי תרומה חדשית למען היתומים. אנשי החברה חיו ביניהם באחדות ואחווה. בכל שבת הזמין אחד מהם, לפי התור, את שאר חבריו לקידוש — מלבד השמחות המשותפות בליל הושענא־רבה, שמחת־תורה, פורים ושבועות. בשמחת תורה נהגו להתכנס ולשמוח בבית נפתלי גארבארסקי — יהודי אציל ובר־אוריין, מחבר הספר „דברי נפתלי" שרבני לומזה והסביבה היללוהו. אחווה זו בין החברים גרמה לייחס אבהי אל היתומים ולדאגה יתירה למענם. סופרי „המליץ" ו„הצפירה" של אותם הימים משבחים ומהללים את אבות היתומים האלה.

דאגו למסור את הילדים שהגיעו למצוות ולא היו מוכשרים ללמוד בישיבה לבעלי מלאכה הגונים ואחראים. יתום מוכשר הספיקו בידו להמשיך בלימודיו ואחרי גמרו את התלמוד־תורה הכניסוהו לישיבה ודאגו לו. החברים היו מבקרים לעתים קרובות אצל בעלי המלאכה הנ"ל ודואגים לחינוך היתום, מאכלו ותלבשתו. כמה פעמים בשנה נהגו לערוך מגבית לטובת „השגחת יתומים". שבת החברה היתה „שבת בראשית". בכל בתי התפילה והחברות בעיר היו העולים לתורה מנדרים למען היתומים כסף או שווה־כסף: נעלים ובגדי חורף, שמיכות ופחמים וכיו"ב. שבת בראשית על שום מה? מפני שהיא בישרה את בוא החורף ובה החלו לומר „ברכי נפשי" — מסימני ימות הגשמים. ולא עוד אלא שבפרשת בראשית אנו קוראים „ויעש להם כתנות עור וילבישם", ומי כיתום העלוב זקוק שילבישוהו כותונת ובגד חם? עתים גם פנו למצנאטים לעזרה ופעם שלחו תמונת המוסד על יתומיו לבארון רוטשילד שבפראנקפורט דמיין, שיראה ויחוס על יתומים. בשנים האחרונות נהגו לסדר כמה פמים בשנה „יום פרח" שהכניס אילו סכומים להוצאות הדחופות.

חניכים היו מקבלים כרגיל בכל חול המועד, והקרובים־האפוטרופסים היו צריכים להתחייב שהילד ישאר כאן לפחות ארבע שנים.

הוועד האחרון של השגחת יתומים
יושבים (מימין): גב' אורלוב־סקה, א. דאמוביץ', גב' כ"ץ, שמואל'קי בליאשקה. עומדים: לבקובסקי, קמחי ונתן פיאנקו.

קינדערהיים

בימי הכיבוש הגרמני רבו בלומזה הפליטים. בחלקם הגדול היו פליטי פינסק, בריסק, טילכאַן ואח׳. ילדיהם של אלה היו עזובים, מחוסר דירה מתאימה ויכולת לכלכלם. נוספו גם כמה ילדים יתומים, עזובים. את הילדים סידרו איך שהוא ב„השגחת יתומים" ובתלמוד־תורה והקהילה דאגה לקיומם, ואילו הילדות — גדלו ללא חינוך וללא פיקוח.

ואז נוסד, בהשתתפות מוסדות עזרה מהעיר ובעזרת כספים שבאו ממקורות חוץ „בית מחסה לילדות, „קינדערהיים". בראש המוסד, כמפקחת, עמדה הגב׳ שושה יילין, אשתו של דוד־יעקב, והמורה־המחנכת זינה רויטבארד השקיעה עבודה רבה במוסד והיתה אם לילדות.

ה„קינדערהיים" התקיים שנים רבות ונתמך אחר־כך ברובו על ידי העיריה. מספר החניכות היה בערך 50. כמעט כולן למדו בבית הספר העממי הפולני, ולאחר גמר בית הספר מסרו אותן ללמוד מקצוע: תופרות, מודיסטיות, חייטות וכד׳.

משעבר הפיקוח הכללי של המוסד ו„השגחת יתומים" לידי „צנטוס" „Centralne Towarzystwo Opieki Sierot" בביאליסטוק, באה דרישה לאחד את שני בתי היתומים שבעיר, של הילדים ושל הילדות, כדי לקמץ בהוצאות ההנהלה ולשפר בזה את תנאי החינוך והכלכלה. גם העיריה דרשה איחוד זה — אולם רוב מנהלי המוסד ובראשם הירש מארק, ב"כ מוסדות הצדקה שלנו בעיריה, התנגדו להצעה זו זמן רב. אך לאט נתגשם הדבר. ה„קינדערהיים" — מושבו היה ברחוב אוקשיי (Okrzej) משהוקם הבניין הגדול ליתומים, ברח׳ סנאטורסקה 11, החלט שהילדות תמצאנה כל היום ברח׳ סנאטורסקה. שם תאכלנה, תשחקנה ותלמדנה. לפנות ערב חזרו למעונן ברח׳ אוקשיי. כמו־כן השתתפו יחד בחגיגות חנוכה ופורים, חגיגות סיום וכו׳ בדיקלום ושירה, מנגינה והצגה. בקיץ 1936 בילו יחד בקייטנה שבכפר ווישז׳יקי. לאחר כמה זמן, בלחץ אילו ארגונים בעיר, בעיקר אגודת „התחייה" — הוחלט על איחוד גמור בין שני המוסדות. נבחר ועד משותף: ש. אורינסקי, שמואל בליאשקה, לינה בז׳ינסקה, נפתלי גארבארסקי, יעקב שלמה גארבארסקי, אברהם דמוביץ׳, הגב׳ ש. ילין, הירש מארק, נתן פיאנקה, רופאת השיניים קאַגאַן וי. קמחי. ה׳ מארק נבחר יושב ראש וד"ר קאַגאַן וא. דמוביץ׳ סגנים.

אותו זמן הוכנסו תיקונים חשובים בחיי היתומים. נוסד ועד מפקח על החניכים גם לאחר עזבם את המוסד. בוטל הסעיף שבתקנות החברה על השתתפות היתומים בלוויות בעלי־בתים נכבדים, בוטלה התלבושת האחידה המבדילה אותם משאר הילדים. אולם אמצעי הכסף הלכו ופחתו. העיריה צימצמה בכל פעם את תקציבה. ההכנסות משל תורמים נדיבים פחתו לרגל המשבר הכלכלי. בשנת 1938 היו במוסד המשותף רק 30 ילדים ו־19 ילדות. רבים הושבו ריקם ולא נתקבלו מחוסר תקציב. הגבאים שקדו למען המוסד ושמרו גם על רמתו המוסרית. הכניסה לילדות היתה מצד אחר ובקפדנות שמרו על היחסים ביניהם.

הרופאים של היתומים, בהתנדבות על פי רוב, היו: ד"ר דוד פיונטניצקי והפנר. בשעת האיחוד בין שני המוסדות קיבל עליו לפקח על ענייני הבריאות הד"ר הצעיר ברנזון — גם כן שלא על מנת לקבל פרס.

בית „השגחת יתומים" ברחוב סנאטורסקי, מספר 11. הבניין קיים עד היום ונמצא בידי פולנים.

חניכות ה„קינדערהיים" בכפר וויגודי, ע"י צ׳רווני־בור, בקייט־נה בשנת 1933, עם המנהלת קריסטאל.
(צילם אריה גולומבק מזאמברוב — תל־אביב)

מאיר סטשאלקה-ווייס (ארצות-הברית)

הפיקוח על היתומים

בשנת 1893 היה ראשית ייסודו של המוסד לפקח על היתומים. בין המייסדים הראשונים נמנו צבי פיאנקו, סנדר־מיכל בז׳וזה, שאול זימנוביץ׳, יענקל שיטקוביץ׳ ואליהם נצטרפו אחר כך גם שמואל׳קה בליאשקה, לייזר שפירא ואחרים. הם מינו את אברהם מלצ׳רסקי, המכונה אברהם׳ל השמש, להשגיח על היתומים. והוא אמנם נשאר כל ימיו קשור עם

המוסד, והיה למעשה המוציא והמביא היחידי בכל עסקי המוסד.

אברהם׳ל השמש תלמיד חכם היה והצטיין במידותיו התרומיות ובאהבתו הרבה לכל אדם ואדם. יחסו ליתומיו היה כייחס האב אל בניו, וכל ילד היה לו עצם מעצמו ובשר מבשרו. הוא ידע יפה את קורות חייו של כל יתום עוד בטרם שנתקבל אל המוסד ועוקב היה אחר התפתחותו והליכות־חייו גם לאחר שיצא מרשות „השגחתו". השמש־המחנך היה מוליך את הילדים למרחץ, חופף במו ידיו את ראשיהם, מספרם, רוחצם ומחלק להם את הלבנים ועושה כל דבר וכל שירות שהורים טובים חייבים לעשותם לילדיהם. מטבעו שתקן היה, אם כי קצת כעסן ואף על פי כן הטיל אברהם׳ל משמעת קפדנית על הנערים. הקריאה: „השמש הולך!" השרתה תיכף דממת מוות על כולם. אוהב היה לפרקים לעמוד ולהתבונן בהנאה ובקורת־רוח אל משחקם ומשובתם של הנערים. עצמאי היה על פי תכונתו, ולפיכך לא אהב אם מישהו, והיה זה אפילו פרנס או גבאי, התערב ב„ענייניו", אם בהטפת מוסר ליתומיו ואם בהלקאה — חזון נפרץ באותם הימים. הילדים ילדיו, ורק הוא לבדו יודע וגם רשאי להגיב ולהעניש. הילדים חבבו את „הזקן" וגם הוקירוהו.

שיטת החינוך

וכך היו מקבלים יתומים במוסד: אשה שנתאלמנה וידה לא השיגה לפרנס עצמה עם יתומיה פונה היתה אל הגבאים או אל אברהם׳ל השמש ומשדלתם לקבל את בנה (מוסד לנערות לא היה עדיין אז) ל„השגחת יתומים" כדי לעשותו ל„איש". ומוסד שישמש לחניך כעין בית, עם חינוך מסודר ושיספק לו את מזונותיו וידאג למאכלו ולמצעו, טרם היה אז. כל עבודתה של „חברת השגחת־יתומים" התרכזה בבית־המדרש: כאן היו „רושמים" את הילדים והשמש היה מכניס את הטירון ל„תלמוד תורה", בנין רעוע וישן ברחוב בית־הכנסת. לאחר המרחץ הלבישוהו את „מדיו": לבנים נקיים, חליפה פשוטה, מעיל חום־כהה וארוך וכובע שסרט ירוק היה קשור לו כלולאה מפנים. כשראית באחד הרחובות נער במדים אלה וידעת מיד כי ילד מ„ילדי־ההשגחה" („השגחה׳ניק") ראו עיניך. ילד ילד ומספרו התפור לו במלבושיו ובכובעו. ואם חטא נער מנערי „ההשגחה" וזהוהו מיד על פי כובעו והפושע בא על ענשו.

היתומים היו אוכלים „ימים" אצל בעלי־בתים שונים שבעיר. השמש היה מהלך מחדר לחדר לראות אם הילדים הנתונים ל„השגחתו" מצויים שם; וכך היה מבקר גם אצל האומנין ומשוחח עמהם על דרכי עבודתם והתקדמותם של השוליות. משתדל היה אצל בעלי־המלאכות שישלמו שכר ליתומיו השוליות כדי לאפשר להם בדרך זו לצאת בקרב הימים לרשות עצמם.

ביום ו׳ אחרי הצהרים היו כל הילדים מתאספים והולכים לבית־המרחץ. לאחר מכן היו חוזרים לבית היתומים אשר בבית כתריאל, בשוק הישן, כדי להתלבש לכבוד שבת. בשבת לאחר התפילה ניתן להם „חופש" ובשלוש שעות אחה״צ שוב צריכים היו לחזור לבית המדרש שלהם ללמוד ולהתפלל מנחה וערבית.

בדרך כלל למדו הילדים בתלמוד־תורה עד שמלאו להם שלוש־עשרה שנה. רק אלה מהם שנתברכו בכשרונות מיוחדים הורשו להמשיך בתלמודם. עוד לפני שמלאו לו לנער שלוש־עשרה שנה כבר הוחלט על גורלו בעתיד, ועל פי רוב היה השמש עצמו מכריע עוד באמצע ה„זמן" איזו אומנות ללמדו: חייט, נגר, מסגר או סנדלר. קרו מקרים שהנער העומד ללמוד מלאכה היה בעל כרחו מקבל עליו את גזר־דינו של השמש שבחר בשבילו מקצוע, אעפ״י שחסרה לילד כל נטיה לכך. בתחילת למודו חייב היה השוליה לעשות כל עבודה וכל שליחות בבית האומן, שלא היה להן כל קשר עם המקצוע. כעבור שתי שנים קיבל משכורת של 2־3 זהובים לשבוע. היתום נכנע בעל כרחו לגורלו וקבל את יסוריו באהבה ובלבד שיזכה ויצא מהשגחת מוריו ואפוטרופסיו לרשות עצמו. השוליה פטור היה מן החובות שהיו מוטלות על נערי החדר: הוא ידע כי ימיו ספורים ועוד מעט ויגמור את חוק „שרותו" ב„השגחת יתומים".

ומן הראוי להעיר כאן, שמנהלי „השגחת יתומים" שאפו אז להקים בתי־מלאכה בשביל היתומים כדי להכשיר אומנים ובעלי־מקצוע בתנאים טובים ונוחים יותר. לתכלית זו נוסדה מסגריה בהנהלתו של שופר המכונאי המפורסם והטוב, אלא שלאחר שנים מספר חיסלוה מחמת חוסר אמצעים כספיים.

אך החל היתום־השוליה לקבל שכר כלשהו, היו מיד מכינים אותו לקראת עצמאותו, וששת חדשי הכנה קבעו לי לפני צאתו את המוסד. הוא הוזמן לישיבה והגבאים היו מסבירים לו, שמכאן ואילך עליו לעבוד ולשקוד יותר על מקצועו, כדי שישתכר יותר ויוכל לחיות ברשות עצמו. אופן צאתו של החניך את „השגחת־היתומים" כרוך היה בדרך כלל עד לזמן האחרון בהרגשה אי־נעימה מאד שהעיקה גם על היתום וגם על המחנך: מוציאין היו את הנערים, ואפילו עוד בשנים האחרונות, בלי מתן אפשרות כלשהי לקיום עצמי ומעולם לא התחשבו במציאות העובדה שהילד היה ל„נער". דייה היתה להוציאו מן המוסד כלעומת שבא. קרו מקרים שילדים היו נאחזים בדלתות הבית ולא אבו לצאתו בהרגישם דווקא עתה על סף התבגרותם את צער יתמותם וחוסר־אונם מבלי יכולת להילחם עדיין את מלחמת קיומם בכוחות עצמיים; וכן גם היו כאלה שנשארו עומדין כל הלילה ליד שער המוסד ומכריחים בדרך זו את הגבאים שלא להוציאם

עדיין. אולם על פי רוב היו הנערים בעצמם רוצים לעזוב את המוסד כדי להיפטר אחת ולתמיד מעול המשמעת ולהצטרף אל תנועות הנוער והתאגדויות הספורט. אין איפוא לומר, שמנהלי המוסד וגבאיו קשי לב היו, אדרבה: אנשים טובים היו הללו (פרט למספר מועט מהם), אלא שבבואם לדון בבעיית שחרור של ילד פלוני מן המוסד עשו זאת מטעמים עקרוניים ומתוך הקפדה יתירה.

עם צאתו היה מקבל היתום תמיכה שבועית בכסף כתוספת לשכר עבודתו הזעום. וכן גם העניקו לו: חליפה חדשה, זוג נעליים, מעיל חדש, שלושה זוגות לבנים ואת כר וכסתו שהביאם עמו, עם היכנסו למוסד. והיו גם מעודדים ומשדלים אותו שיעמוד בקשרים עם המוסד ושיבוא להתפלל שם ולסעוד בימי שבת ומועד.

מעון ליתומות („קינדערהיים")

בשנת 1918 כבר היה מוסד „השגחת יתומים" פחות או יותר בית יתומים. והמעון הראשון ששכרוהו לצורך זה היה בבית ראַטנר, ברח' רז'ונדובה. סודרו כאן חדרי־שנה, מטבח וחדר־אוכל, ועל ידי כך היה המוסד לבית־יתומים ממש.

בשל מלחמת־העולם הראשונה נתייתמו ילדים רבים ולומזה שניצלה מן הגירוש קלטה פליטים רבים שנמלטו אליה מן הערים והעיירות הסמוכות והמרוחקות. אבות רבים הלכו למלחמה ואמהות רבות, בעיקר מדלת העם, צריכות היו לכלכל בעצמן את הבית ולדאוג לילדיהן העזובים.

ואמנם תודות ליזמתו הברוכה של רופא־השנים חוטורסקי המנוח, עסקן ישר וידוע־שם, נוסד ה„מעון לנערות". וכמו כן מן הראוי לספר בשבחן של אלו שעשו לטובתו ועמדו בראש המוסד במשך כל שנות קיומו: הגב' שושה ילין, קארבובסקה, כ"ץ ומנדל צ'יחאַנוביץ'.

תוך עבודה שקטה וצנועה, בלי רעש ובאמצעים דלים מאוד, עלה בידם לקיים את המוסד שהיה ברח' רמבלינה, בביתו של דונין.

הילדות קבלו חינוך מודרני ב„חדר המתוקן" ובבתי־הספר הפולניים של הממשלה. וכך אנו מוצאים איפוא בשנת 1918 שני מוסדות בלומזה שהיו שונים זה מזה בתכלית השינוי גם בטיבם וגם במהותם.

עם תקומתה של פולין

בעזרתו של ה„דז'וינט" חלו שינויים כבירים לטובה בהתפתחותם וקיומם של מוסדות אלה בראשית ימי שלטון פולין. מכאן ואילך שם ה„דז'וינט" את עינו גם על הילד המיותם; ביזמתם והנהלתם הברוכה של העסקנים המנוסים, אליהו דומאראַצקי וראשל רבינוביץ, שהצטיינו בעבודתם המסורה ליתומים וששמם הטוב הלך לפניהם בכל מחוז ביאליסטוק והסביבה, קם ה„צנטוס" הידוע. עתה הורחבו שערי „השגחת יתומים" והמוסד עבר לביתו של יעקובי ברחוב ז'ונדובה, אך גם עתה לא היה עדיין לביתם ומעונם של היתומים, וכמקודם כך גם עתה סועדים היו הילדים בימי שבת ומועד על שולחנם של אחרים. ה„דז'וינט" התחיל לתמוך במוסדות אלה ומאמריקה הגיעו גם נוסף לכך משלוחים של בגדים, רפואות ומזונות בשפע כזה שעוד בשנת 1931 השתמשו בו.

בד בבד עם תמיכתו של ה„דז'וינט" נשמעו גם דרישותיו לחינוך תקין וקונסטרוקטיבי. ואמנם עסקני ה„דז'וינט" ודומאראצקי בראשם, החלו מכניסים שינויים חדשים בשיטת חינוכם של היתומים. הם הדגישו כי מן הצורך הוא להשתחרר בראש וראשונה מקללת הפילאנטרופיות וכי הטיפול ביתומים חובת כל הציבור הוא ואסור לעורר בו בילד תסביכי־נחיתות, אך ורק מחמת שנתייתם מאביו ומאמו. ה„צנטוס" על מאות מוסדותיו עשה את כל המאמצים הדרושים כדי לבדוק את הילדים בדיקה רפואית ולסדר למענם קייטנות בימי החום — מושגים חדשים לחלוטין לפילנטרופיה היהודית. ה„דז'וינט" הוציא גם גזר־דין של כלייה על „מדי־היתום" — כדי להעמידו בשורה אחת יחד עם שאר כל הילדים המאושרים שזכו להתחנך בבית אבא.

בשנות העשרים הלך וגדל, כאמור, מספרם של היתומים וצר היה המקום אפילו בבית יעקובי לקלוט ולהיענות למתדפקים על שעריו והשעה כשירה היתה להקמת בניני ציבור, מוסדות, מעונות ילדים וכיוצא באלה. ואז אמנם נוסדו בלומזה כמה בניני ציבור.

היושב־ראש של „השגחת יתומים" והתלמוד־תורה היה

חדר האוכל בבית השגחת יתומים בשנת 1938
מימין (עומדת) גב' בז'ז'ינסקה (אשת יו"ר אגודת הסוחרים נחום ב.) — עסקנית מובהקת לטובת הילדים. בין הילדים מימין, מנהלת המשק רבקה ברוייר ומשמאל, מזכיר המוסד אברהם קרמר.

אז ר' סנדר מיכל בז'וזה והוא ידע לנצל את תקופת הגיאות והרווחה שמצאה את יהודי פולין בשנות העשרים של המאה שלנו והמריץ את עסקני ה„דז'וינט" להקים בנין לבית יתומים בלומזה. בנין זה צריך היה לעלות לפי החישובים המוקדמים כשלושים אלף זהובים, אך הוצאות הבנייה עלו עם גמר מלאכת הבנין לסכום של 50 אלף. אותה שעה גדולה של יריית אבן־הפינה ברח' סינאטורסקה 5, קם וניצב עתה כמו חי לנגד עיני, וזוכרני את אנשי העבודה העמלים הצנועים שבקהילת לומזה שתרמו את תרומתם לבניין הבית: מי בימי עבודה ובתרומה של דלת או חלון ומי בעמיסת לבנים וטיט. עד שקם הבית הנאה והנהדר, בן שתי הקומות, ועמד על אולמיו וחדריו היפים והרחבים והמבריקים בנקיונם. לכותב הטורים האלה היתה הזכות להעביר את המוסד מביתו של יעקובי אל בנינו החדש ברח' סינאטורסקה 5. הדבר קם והיה באוקטובר 1927.

בהתאם לדרישת ה„דז'וינט" חל, כאמור, שינוי בהרכב ההנהלה של המוסד. במקומו של השמש לוקחתי אנוכי אחר כבוד ונתמניתי מנהל־מחנך במוסד החדש. דרושה היתה כמובן, תבונה רבה כדי להסביר לאברהם'ל השמש שמן הצורך הוא להסתגל לתנאים החדשים. מכאן ואילך לא היה כל תפקידו אלא להשגיח על החינוך הדתי בלבד. עתה הוזמנו גם עובדים חדשים: אברהם קרמר (המכונה „וואצק") שימש משך שנים רבות מזכיר, ורבקה ברויאר, זמרת בעלת כשרונות ועורכת הצגות לילדים בימי חנוכה ופורים — היתה מנהלת הבית.

הצלחנו לבסוף, בשנת 1930, לאחר מאבק קשה לגרש את המנהגים הישנים שנשתרשו עמוק בסדרי הבית וכלכלתו, כמו המנהג בכל חמישי בשבת שהמשמש בלוויית שני נערים יתומים היה מחזר על פתחי האטליזים ומבקש מתנות בשר בשביל ילדי „השגחת־יתומים"...

חלפה עברה ללא שוב הפילאנטרופיה המעליבה והמוסד היה לביתם ומעונם של היתומים. מכאן ואילך סמוכים היו הילדים על שולחנם שלהם וחבריהם בני גילם, התורנים, משרתים אותם ומגישים להם את מאכלם ומשקם על יד שולחנות ערוכים בטוב טעם ומכוסים מפות לבנות, ומפיהם בוקע ועולה בימי שבת ומועד „זמירות" ושירי ציון ערבים...

בשנים האחרונות הצלחנו למשוך לעבודה זו את הגב' אסתר שטיינברג מבית החרושת לגזוז ודז'ובקיביץ'. כעבור שנה אחת התפטרה מרת דז'ובקיביץ' מעבודתה, ואילו הגב' שטיינברג התמידה בה והקדישה כמעט את כל כוחה ותשומת־לבה למוסד והיתה ל„אם" היתומים; היא התעניינה וגם ידעה את בעיותיו של כל ילד וילד ורבות לחמה עם חברי ההנהלה כדי להכניס למוסד שיטות הפידגוגיה החדשה. מבוקר עד ערב נתנה מזמנה למוסד והיתה לידידתם ואמם של היתומים. בימי מחלה בקרתם בבית־החולים ובימות נופש — בקייטנה, הרחק מן העיר וממשפחתה.

ורוח חדשה החלה מנשבת במוסד. ה„מדים" בוטלו וגם נעשו נסיונות, אם כי לא הוכתרו בהצלחה יתירה, להכניס את הילדים ל„חדר המתוקן". תודות לעזרת ה„דז'וינט" נפתחה ב„זבוינה" בשנת 1930 הקייטנה הראשונה בשביל יתומים. אולם המנהלים לשעבר של „השגחת־יתומים" סבורים היו, שלא כדאי כלל לשלוח את הילדים לשם, מחמת ביטול תורה וגם מחמת שאין לבכר את היתומים על פני שאר כל הילדים העניים, שאינם יתומים...

לבסוף מצאנו פשרה והוצאנו את הילדים לחודש ימים בלבד וסידרנום ביערותיו הנפלאים של צ'רווני־בור. הקיטנה סודרה לפי דוגמתן של מושבות־הקיץ מטיפוס „השומר", והילדים נשמו כאן לרווחה והתענגו על הדר הנוף ויפי הטבע.

מובן שגם השמש נתלווה להם לילדים כדי להשגיח שלא ישתמטו מתפילה ושלא ישכחו בכל יום שישי לעבור על הסדרה „שנים מקרא ואחד תרגום". הם היו חוזרים משם בריאים, רעננים, שופעי מרץ וחדוות חיים.

ורוח של שאיפה „חלוצית" החלה מרחפת בקרב הימים בין כתלי המוסד, על אפם וחמתם של מנהליו. כותב השורות האלו נשא באחריותן של „פשעים" ממין זה וראה מחובתו לעודד את השוליות והאומנים מבין חניכיו שיצטרפו לתנועות־נוער חלוציות. ואמנם נערים רבים שנמנו עם תנועות־נוער יצאו עם עזבם את המוסד להכשרה ורבים מהם, כגון: משה ברום, קמינסקי, יאגודובסקי ואחרים, זכו עוד בשנים 1934־1936 לעלות לישראל. ומן הראוי להעיר כאן, שיתומים אלה היוו את היסודות הטובים ביותר של התנועה החלוצית בעירנו.

הכנסות

הממשלה הפולנית שייחדה מקום בתחוקתה של פולין המשוחררת לחוקים סוציאליים רבים, כגון קופת־חולים, סיוע למחוסרי־עבודה וכיוצא באלה, דאגה גם לכך שבתקציבי המחוזות והעיריות יוקצב סכום מסויים לכלכלת יתומים, חיילים וזקנים. מיותר להעיר, שחוק זה נוצל במידה מספקת לטובת המוסדות לעזרה סוציאלית אשר בפולניה; ולא רק העיריות אלא גם הקהילות נתבעו על ידי הציבוריות היהודית להפריש מתקציביהן סכומים מסויימים לטובת המוסדות הנזכרים למעלה. מובן שלא על נקלה ניתן להוציא הקצבות־כסף מעין אלו מידי העיריות. אולם תודות למאמציו של צבי אֶפשטיין, מי שהיה שנים רבות נשיא הקהילה בלומזה וחבר בוועדת־הכספים של העיריה והשתדל ככל האפשר, שבתקציבים השנתיים של הקהילה והעיריה יוקצב סכום ניכר גם לטובת המוסדות היהודיים שבעירנו — היה כאן המצב אחר לחלוטין. בהשגת תמיכות אלו סייעו במידה רבה גם מר הירשל מארק, מי שהיה אז היו"ר של „השגחת יתומים", ופינחס גייסט, — מעובדי העיריה. תודות ל„דז'וינט" ולעזרתו המתמדת של הציבור היהודי בלומזה, עלה בידינו לקיים את המוסד על רמה חברתית נאותה. המנהג לנדב ולנדור בעת העליה לתורה לטובת המוסד מקובל היה עד שחרית ימי הקהילה. היו גם שנדבו לטובת המוסד לחם או תפוחי־אדמה ושאר מיני מצרכים. ורשימה מדוייקת של שמות הנדבנים והנדרנים מצוייה היתה תמיד בידו של אברהם'ל השמש והיה שולח את הילדים לגבות לפיה את הנדבות והתרומות. לא היה לך בית בלומזה היהודית שלא היתה שם קופסה של „השגחת יתומים". האגודה למען „השגחת יתומים" מנתה כארבע מאות חברים, שהיו מתאספים פעם בשנה לאספה כללית כדי לבחור בהנהלת המוסד.

הקופסאות ומסי־החברים היוו חלק מֵההכנסות של „השגחת־יתומים". הגובה לייב ישמח היה מריק פעם בשלושה חדשים את הקופסאות.

כאחד מאלה שהיה לו חלק גדול בקיומו והתפתחותו של בית היתומים, היה עם לבי, לאחר עשרים שנות פעולה, להעלות על הכתב קצת זכרונות הקשורים במוסד חינוכי זה. מוסד זה שכל כך חבבנו וטפחנו, עתה פולניים יושבים בו. בית־מדרש זה, שקול תורה נשמע בתוכו יומם ולילה, בלא הפוגות, עתה איקונין וצלמים של עבודה זרה מטמאים אותו... נחלתנו היתה לזרים... אולם, לא על הרכוש, כי אם על הנפשות היקרות, שהומתו במיתות משונות ידאב ויתפלץ הלב...

(תרגם י. טולקס)

י. אלתר

מזכרונותיו של „השגחה׳ניק"

— — — דמדומי שבת בין השמשות. השמש הנוטה לערוב מדליקה בארגמן שקיעתה את כתלי „המניין", ואת פרוכת הקטיפה האדומה, פרוכת־השבת של ארון־הקודש. עינינו, עיני־הילדים, נעוצות בנוגה האדמדם הנשפך על האותיות המוזהבות של הלוחות אשר בידי האריות מעל לארון־הקודש „הבוער". ומתוך דמדומי השקיעה עולה ניגונו הערב של ר׳ שמואל בלאשקה, קול ניגון חרישי המטפס לאטו, מתגבר ועולה, מניע פעמוני כסף דקים של תינוקות־בית־רבן, המשולהבים באודם שקיעה. והיו הקולות משתפכים בשמחה כרננת צפרים הנישאה ועולה ברמה. ולפעמים — והיה הניגון נוגה ועגום, והיה בו מעצבות היחיד, עצבות של יום סגריר. והיו הקולות משתפכים מבטן הומיה וריקה, מלבבות חלולים של מוחתמים בחותם היתמות. חובשי כובעים מיוחדים ומסומנים בסרט ירוק, והיתה המנגינה ביטוי לכאבם העצור ועלבונם הצורב...

לא מעטים היו הילדים בלומזה אשר במשך יובל שנים כינום בשם „השגוחניק", ומהם אשר השם נדבק להם גם לאחר שהקימו משפחות והיו לבעלים בעמם. מהם פזורים בכל רחבי תבל, וזה־כבר נמחק מזכרונם תקופת ילדות זו. רק באור התבערה הגדולה נדלק הלב, וזכרונות ילדות רדומים עולים כעל הבד ולפני עיניך נצבים בשורה ארוכה האישים היקרים ששרתו באמונה את מפעלם היקר להם „השגחת יתומים" ואלו הם: יעקב־שלמה גארבארסקי, יעקב אטקוביץ, סנדר־מיכאל בז׳וזה, ברל בורשטיין, שמואל בלאשקה, אלתר קאבקביץ, נתן פיאנקו, ועוד ועוד. ואחרון אחרון בשורה, דמותו התמירה של אב־היתומים הקפדן והסלחן גם יחד, ר׳ אברהם השמש, — המסור והנאמן על פי דרכו הוא לכל ילד, ישר וגלוי בשנאתו ובאהבתו. דואג במיוחד ללומדים ולמוכשרים בילדים, ולפעמים גם מעניק להם בסתר מנה נוספת, בגד יותר נאה, ונעלים טובות. אבל גם לא חושך שבטו מעיקש וסרבן. ילד כי יחלה מיד ירוץ ויבהיל את פייבל־שכנא הרופא, או את דר. פלטין — דואג לרפואתו ומגיש לו לילד קצת מרק־עוף שהביא מביתו. ילד כי סרח, ברח מ„החדר", יודע ר׳ אברהם כי סופו להתחבר לחבורת מפריחי־יונים. וכשיציק לו הרעב, ישלח ידו ויגנוב מהדוכנים אשר בשוק ויגדל פרא. ולא נח ולא שקט ר׳ אברהם: עוקב ובולש אחרי הילד. אורב לו במקומות שונים לבסוף ישיגו. מביאו „הביתה" הולק לו את מנת המכות המגיעה לו על פי הדין והמשפט הפדגוגי המקובל. אך בטרם יסתלק מהבית רומז להגיש לילד אוכל, ולהחליף את בגדיו, ולמחרת מביאו בחזרה לחדר. ולרבים מהיתומים יש להודות לידו הקשה של ר׳ אברהם אשר העלתה אותם בדרך־החיים.

וילד כי נמסר לבעל־מלאכה ללמוד מקצוע וה„מייסטר" רדה בו, או ניצל אותו לשליחויות־בית, לטיפול בתינוקות, ולא שחרר אותו מעבודה בזמן — ידע ר׳ אברהם לדבר קשות עם „מייסטר" זה, ואף לוקח ממנו את הילד ומוסרו לבעל־מלאכה אחר.

את יחסו אלי, ואת עולמי בעיני ר׳ אברהם קניתי ע״י מקרה מיוחד. בקיץ בשנת 1920 או 1921, סודר באמצעות מוסדות העזרה בארצות הברית מחנה־הבראה לילדי בתי־הספר בצארבוני־בור, וגם מהשגחת־יתומים נשלחה לשם קבוצת ילדים, ואני בתוכם. אם כי הייתי חדש ומהצעירים שבקבוצה, הוטל עלי להיות האחראי על הילדים ועל הפציהם, היות והייתי היחידי בקבוצה שידע לכתוב, כתלמיד לשעבר מבית־ספר עברי של גדלק׳ה (גדליהו) בקולנה. בתפקידי זה כתבתי פעם מכתב בעברית לר׳ אברהם השמש. לשמחתו לא היה גבול, הוא נשא את המכתב בידיו מבית לבית, מגבאי לגבאי, והראהו לכל איש שפגשו ברחוב. לבסוף התיישב בעגלה, והגיע לצ׳ארבוני־בור. חיבק ונשק לי. וסיפר לי על התפלאות כולם ממכתבו העברי של ילד בגיל זה — „השגחה׳ניק", חילק דברים טובים לכולנו ולי נתן מנה כפולה — כה רבה היתה שמחתו כשיכול היה להתפאר בחניכיו.

* * *

גילגולים רבים עבר המוסד במשך תקופת קיומו, ממוסד־צדקה נחשל ומפגר, היה מוסר חינוכי לתפארת העיר והסביבה בבניינו היפה ובהנהלתו של המורה והמחנך יעקב טוביאש בתקופתו האחרונה.

עד לשנת 1920 היה נהוג שהילדים אכלו „ימים" בעיר, על שולחן נדיבים, התהלכו קרועים ובלויים, ורק חלק מהם לן במוסד שהיה פעם ברח׳ סנטורסקה מול בית הכנסת. ואח״כ בחצר ראטנר אשר ברחוב ז׳ונדובה והיה מעין „הקדש". עם העזרה הגדולה שהגיעה מארצות־הברית עבר המוסד לדירה מרווחת בבית יעקובי ברח׳ ז׳ונדובה. נקבעו חדרי־שינה, מטות עץ ומצעים נקיים. אף הילדים שינו צורתם הקודמת, ולבשו בגדים נקיים וחדשים. נעלם הכובע הישן, במקומו בא אחר יותר אנושי. סודר מטבח והילדים אכלו במקום, פרט לשבתות, שאכלו אצל אנשי החברה השגחת־יתומים. נתמנתה מנהלת משק הגב׳ שפירא (צוקרמאן בארה״ב) אחריה באו הגב׳ יהודית ז׳וטקביץ׳ וקרמר. מתפקידן היה לדאוג למשק הבית, לסדר ונקיון הילדים, היחס של הילדים אל „האקונומקה" היה שונה. במיוחד התחבבה עליהם יהודית ז׳וטקביץ. היא כבשה את לב הילדים ואף השפיעה לטובתם על הגבאים ועל ר׳ אברהם הקפדן.

אם כי התנאים השתפרו בהרבה, עוד המשיכו הילדים לרעוב. מנת האוכל הדלה ופת־הלחם הקצובה לא הספיקה להם. והיו שלא עמדו בנסיון ושלחו את ידם בגניבה. שברו את מנעול ארגז־הלחם או שהיו מתגנבים בלילה למטבח ומבשלים תפוחי־אדמה לשבור רעבונם. אבל רע ומר היה לזה שנתפס, או שהלשינו עליו בפני ר׳ אברהם השמש.

כנהוג היו כולם לומדים בתלמוד־תורה עד הגיעם לבר־מצוה. רק יחידים שהספיקו עד גיל בר־מצוה לגמור את 10 הכתות של התלמוד־תורה ורצו להמשיך ללמוד בישיבה, ניתנה להם האפשרות לכך. היתר נמסרו לבעלי־מלאכה שבעיר ללמוד אומנות כגון: חייטות, סנדלרות, תפרות, נגרות, רצענות ועוד. הילד נמסר ל„מייסטר" על פי חוזה לשנה וחצי, שנה אחת ללא תשלום. „בזמן" השלישי כבר הרויח את לחמו והיה סועד על שולחן בעל־הבית. כתום תקופה זו היה יוצא לרשות עצמו, והוא אז בן 15 בלבד.

חיי החברה של הילדים לבינם לבין עצמם, היו מאורגנים לפי חוגים. היו חוגים נחותי־דרגא, וחוגים של מיוחסים, על פי מעמדם בתוך המוסד. הילדים הגדולים ובעלי־המלאכה היו יותר עצמאיים. ולאט לאט, גם פרקו מעליהם את עול הפיקוח עוד בהיותם בתוך המוסד. בהרבה הושפעו מהמגע עם החברה הכללית. התחילו לבקר הצגות תיאטרון, וקולנוע, ואף ארגנו קבוצה לכדור־רגל, ופעם בשחקם בכדור־רגל על ה„פולוואס" הפתיע אותם ר׳ אברהם השמש. אבל ה„חברה" הוזהרה על כך בעוד מועד — ונתפזרו, אבל לא נפטרו מעונש.

בערבים, עת ר׳ אברהם רק אמר „ליל־מנוחה" והסתלק לביתו, התחילו „החיים האמיתיים": סודרו משחקים שונים, הצגות, והתגוששויות עד חצות הלילה. ופעם, לאחר הכנות רבות, הציגה קבוצת ילדים ב„הצלחה רבה" את המשחק „דוד־וגלית". השחקנים היו חבושים כובעי נייר צבעוני מקושטים בקישוטים שונים וחרבות־עץ. נודע הדבר לר׳ אברהם, ומאוד חששנו לתוצאות. אך להפתעת כולנו הוזמנו הילדים להציג את המשחק „דוד וגלית" בפני ר׳ אברהם ומשפחתו וקבוצת גבאים. הדבר מצא חן בעיניהם והללו את יזמת הילדים.

ליד המוסד נפתחו שעורי ערב למען אלה שיצאו ללמוד מקצוע. הם השתלמו בערבים בעברית, פולנית, חשבון וה׳ ברל מארק, שהיה מורה שם זמן ידוע, הכניס גם לימודים אחרים, כגון ספרות ומדעי החברה.

כשעבר המוסד לבניין החדש, נמסר החינוך לידי אברהם קרמר ולאחר זמן קצר לידי ה׳ מאיר שצ׳אלקה (כעת ווייס, בארצות הברית) ולבסוף — לידי המורה הותיק והמנוסה יעקב טוביאש. בהנהלתו של טוביאש חלה התקדמות רבה. הוקמה הנהלה עצמית של הילדים, אשר הוציאה שבועון־פנימי בשם „אונזער ווינקל" („פינתנו"). בשבועון הילדים שיצא בווילנה „גרינינקע בוימעלאך", מאפריל 1936, נדפס מאמר הערכה על עתון המאה של „אונזער ווינקל". בטל המנהג לומר „תהילים" בבית הנפטרים ולקרוא לפני ארון המת בלוויה: „צדק לפניו יהלך". הכניסו למוסד מכשיר רדיו, מן הראשונים בעיר, הקימו ספריה גדולה עם אולם קריאה, למען חניכי המוסד, פיתחו פינה דראמאטית, ערכו מחנות קיץ וכו׳ — כשאר מוסדות העיר.

ה׳ טוביאש ניהל את המוסד עד יומו האחרון, עד בוא השואה.

יוסף זיידנשטט

שאריק

דמות מפליאה בקרב ילדי השגחת־יתומים בלומזה היה שאריק פיגה. מי לא ידעו ועם מי לא היה מעורב? בדמותו הצנומה ובקולו הצפצפני, בפקחותו ובזריזותו, עורר תשומת לב בקרב הנוער ורבים קרבוהו. חונך בתלמוד־תורה, אולם לא ראה ברכה בלימודיו. שאף להשכלה כללית — אך לא קיבלה — בן עניים היה. הפליא רבים בתפישתו המהירה ובכשרונותיו המעשיים. עוד בהיותו בתלמוד־תורה עזר לרופאים להזריק נגד אבעבועות כסאניטר ותיק. נתפש תחילה ל„צופים" והתבלט ביניהם. אולם את מקומו מצא ב„בונד" ולו הקדיש שנים רבות. בשנת 1925 נאסר, עונה כמה חדשים ב„חומה האדומה" — אולם את חבריו מה„בונד" ומהתנועה הקומוניסטית לא גילה. נשא אשה בוורשה ובפרוץ מלחמת העולם השניה עבר לביאליסטוק. כעסקן בונדאי הוגלה לסיביריה. אשתו ובתו אבדו במיידאנק. התגייס אח״כ לצבא הפולני שברוסיה ונלחם בהתלהבות בנאצים. השתתף בכיבוש ברלין, התבלט בצבא האדום וקיבל שני אותות הצטיינות.

חזר לביאליסטוק והתמסר לעזרת הפליטים, בעיקר דאג ליתומים היהודים העזובים והיה להם כאב. אולם לא יכול להמשיך ולחיות גלמוד, בלי חברה יהודית. בעזרת ארגון בני לומזה בארצות הברית הגר לשם והסתדר לכאורה. אולם עדיין לא מצא שם את מקומו...

תלמידים יהודים באהלי נכר

בגמנסיה הרוסית

מלבד בתי האולפנא לחינוך יהודי דתי, כמו החדרים התלמוד־תורה, הישיבות הקטנות והגדולות — הרי נמצאו כמה הורים ששאפו לתת לבניהם גם חינוך מתקדם כללי. אולם בתי ספר מיוחדים לילדי ישראל עוד לא היו. ועל כן נכנסו כמה ילדים יהודים לגימנסיה הרוסית. אולם לא רבו התלמידים היהודים שם, כפי שאנו רואים מכתבה ב„הצפירה", מכ"ז באייר, 1900. ה' א.ל. ביסקו כותב שם: אין היהודים מנצלים למדי את עשרת האחוזים המגיעים להם ובס"ה לומדים בגמנסיה הרוסית בלומזה רק שלושים ושמונה תלמידים יהודים וכמחציתם מערי השדה, כי אין עשירי לומזה נגררים אחרי הגמנסה הרוסית.

בשנת 1905 אנו קוראים בז'ורנל רוסי על שביתת תלמידים שפרצה בגמנסיה הרוסית בלומזה. התלמידים, בחלקם הגדול פולנים, התמרדו ודרשו להכניס גם לימודים פולניים. התלמידים הפולנים לא הצליחו וחלק מהם חזר ללימודים וחלק גורש מן הגמנסיה עם תעודה: „שוחרר מן הגמנסיה בגלל השתתפותו בשביתה". התלמידים היהודים לא שבתו יחד עם הפולנים ונשארו עם הרוסים. זה עורר את חמת הפולנים וקראו ליהודים „מוסקובים", ובשמות־גנאי אחרים וגם ניסו להכותם.

מספר התלמידים היהודים גדל במקצת אחר כך, אבל בעיקר במחלקות הנמוכות. יחידים הגיעו לידי גמר ובהם בני המורה זוסמאנוביץ', אהרון פאטקין, דוד פיונטניצקי, לב שצ'ינקו, וויינברג, משה סלומון, קלאצ'קובסקי, וויינשטוק, בן המורה גוטמאן, רוזן, ואחרים. לימדו כמו כן בגימנסיה הרוסית „דת" בשביל התלמידים היהודים, באותה שעה שבא פופ רוסי ללמד „זאַקון בוז'י" את הרוסים וקסיונד פולני — את הקתולים. היה זה המורה דונחין, עם־הארץ גדול בענייני יהדות — אולם מקורב לחוגי השלטון. מנהל הגימנסיה דרש אחר־כך מאת התלמידים היהודים תוספת של 10 רובלים לשנה בעד לימוד ה„דת" — לא הסכימו ההורים ומצאו שאפשר לבניהם ללמוד יהדות אצל מלמד, אחרי הצהרים...

הגימנסיה הרוסית לבנות היתה בת שבע מחלקות ולימדו בה במחלקה השביעית גם פידגוגיקה ופסיחולוגיה — להכשיר את החניכות להוראה. כמה עשרות מבנות ישראל למדו שם וגם גמרו את למודיהן, כמו ציפרוג, בת המורה יששכר לוינסקי, בת הספר משה קרסט, קאפלאן ואח'.

נעשה מאמץ על ידי הסטודנט המהפכן מייזל, בעלה של בילה בוגאצקה, לפתוח בשנת 1910, בערך, פרוגימנסיה רוסית לילדי היהודים שבלומזה וסביבתה — אולם השלטונות הרוסים לא הירשו.

דר. משה סלומון

תלמידים ריבולוציונרים

אל הגימנסיה הרוסית שבלומזה נהרו תלמידים יהודים גם ממרחקים. והיו פאטקין אהרון, האחים גאַטובסקי מבוריסוב, על־ידי מינסק, שצ'ינקו מרייגרוד ואחרים. והיו גם כמובן כמה תלמידים מלומזה גופא, וכותב הטורים האלה בתוכם. כדי שלא יצאו התלמידים שמחוץ ללומזה לתרבות רעה ושימצא מי שהוא מפקח עליהם שיכינו את שעוריהם — פתח בלומזה בחצר אפשטיין שברחוב ז'ונדובה, המורה לשפה הרוסית שטיינסאַפיר, פנימיה מיוחדת לגימנזיסטים, שקראו לה „אובשצ'ה ז'יטייה". אולם נכשלה אכסניה זו בעיני המשטרה. שטיינספיר אמנם השגיח יפה על חניכיו ועשה הכל כדי שיתקדמו בלימודיהם ויצטיינו בהנהגתם. היה גם אחראי בפני הנהלת הגימנסיה ומסר לפרקים דין וחשבון עליהם. אולם היה עוד שטיינספיר אחד בלומזה — מורה, ולו ארבעה בנים תלמידים בגימנסיה. כולם מוכשרים וכולם התמרדו נגד הצאַר וירדו לחייו. שלושה מהם נאסרו גם וריצו עוונם בבית הסוהר. אני הייתי מביא להם לפעמים אוכל וגם מתראה אתם בימים הקבועים לזה. בעטיים של אלה יצא הקצף גם על שטיינספיר ההוא — פטריוט רוסי דווקא.

וזוכרני: פעם מת בבית הסוהר מהפכן אחד, פולני. המשטרה הוציאה את הגוף והרשתה לערוך לו לוויה שקטה, דרך המשעול המוביל מבית הסוהר אל בית הקברות. אולם הריבולוציונרים שבעיר לא צייתו לפקודה, ערכו דמונסטרציה גדולה והביאו את גופת המת לעיר. בדמונסטרציה השתתפו גם מן הנוער היהודי. ובאו חיילים מזויינים ואסרו רבים מהם, בהם גם את גולדה, נכדתו של ר' נוח־איצ'י דיסקין, היא גולדה אשר סבה אמר עליה: לו השלים ניקוליי עם גולדה שלי, היה קץ למהפכה. בשני טורים הובילו את העבריינים ישר לבית הסוהר ובהם גם בניו של שטיינספיר.

הצעיר שבהם והוא המוכשר מכולם נאם פעם נאום מהפכני לפני הצבא ונאסר לזמן רב. הציל אותו והוציאו ממאסרו המורה סרגיי ניקולייביץ' דולינסקי שנתן עליו חוות דעת טובה. אמר עליו: ילד מוכשר מאוד הנהו. ישר ומנומס — אולם עצבני. המשלחת שהתייצבה לפני הגוברנאטור, בראשות המורה דולינסקי, השפיעה לטובה ושטיינספיר שוחרר. אולם מאז החלו לחשוד במורה דולינסקי שידו גב עם המהפכנים והעבירו אותו ללובלין. לאחר שעוריו של אותו דולינסקי היה מזמין אליו מנהל הגימנסיה אילו תלמידים וחוקר אותם אם המורה לא הכניס לתוך שעורו רעיונות מרד נגד שלטון הצאַר.

כמה גימנזיסטים יהודים, וביניהם: לב שצ'ינקו, אלעזר בויארסקי וכותב הטורים האלה, יסדו חוג של פרוגרסיביים בין כתלי הגימנסיה והחלו גם לקחת ספרים בספריית הגימנסיה בעלי תוכן פרוגרסיבי־מהפכני. מנהל הספריה היה המורה לוויצקי — מקודם מורה בגימנסיה לבנות. כשבאתי פעם להחליף ספר, לחש לי לוויצקי סוד: מנהל הגימנסיה שאל וחקר עליך ובדק איזה ספרים אתה קורא. שלא תפול בפח, איעצך: קח כאן, רשימת ספרים פאַטריוטיים, ואילו ספרים שאתה להוט לקרוא בהם, אסדר לך לחוד, בדרך לא רשמית.

פעם אחת רמז לי: אם אתם מתכנסים, אל תתכנסו אצלכם בבית, כי אם תמיד במקום זר, שלא תיתפשו בידי הבולשת המרגלת אחריכם. יסדנו אחר־כך חוג ציוני, תחילה מבין חברינו הגימנזיסטים היהודים ואחר־כך צירפנו גם צעירים מן העיר. בין המייסדים היו שני האחים גאטובסקי, בויארסקי *) ושצ'ינקו.

אספתנו הראשונה, היתה מטעמי זהירות, בבית המדרש חברה ש"ס. כי גם הציונות פסולה היתה בעיני המשטרה ויכולנו בגלל זה „לעוף" מן הגימנסיה. נכנס פעם פסח השמש וראה אותנו, גימנזיסטים, בבית הפילה. נעץ עיניו בנו ושאל: מה, באתם להתפלל? מה לכם ולבית התפילה? יש לאחד מאתנו „יאָרצייט" התנצלנו, אולם הוא אמר: יאָרצייט, שמורצייט, חוששני שדבר־מה אחר הביאכם לכאן!... התחלנו לקרוא ספרים ציוניים ברוסית, וקצת בעברית, ברחוב דלוגה, מול מושינסקי היתה ספריה ציונית, לא לגאלית, ושם שאלנו ספרים.

והיו עוד רבולוציונרים יהודים מהנוער המתלמד. וזוכר אני את בלה בוגצקה, שעמדה פעם על חבית ונאמה לפני הציבור רוסית. עמדו בלשים מן הצד והקשיבו לה ואחר־כך אסרוה. החוג הציוני בין הגימנזיסטים לא פעל הרבה. אולם אני המשכתי בעבודתי זו, והייתי מבאי ביתו של המנהיג הציוני בעירנו, נחמן פיונטניצקי, שנסע באותם הימים לארץ ישראל וחזר ומסר לציונים דין וחשבון על המתרחש בארץ. בבית פיונטניצקי היו מתכנסים לעת מצוא הציונים לעשות למען ארץ־ישראל. בימי הפורים נהגו לקרוא אצלו את המגילה ולאסוף כספים לטובת ישוב ארץ־ישראל.

את חלומי לעלות לארץ נשאתי אתי בכל ימי חיי, בלמדי בגימנסיה, בהיותי סטודנט לרפואה בקניגסברג ובשמשי אחר־כך רופא בוורשה.

אולם לא נסתייע הדבר. בימי מלחמת העולם השניה התגלגלתי לסלונים, פגע בי פעם בדרך בין סלונים ובאראנוביץ' נאצי אחד שהכירני ואמר לי, בהיסח הדעת: לאן סלומון, לירושלים? ומאז לא נחתי ולא לקחתי לי כיוון אחר מאשר לירושלים...

---

*) אותו בויארסקי התגורר לאחר שנים בבריסל, בלגיה, גמר שם את האוניברסיטה ויצא לו שם כסופר וחוקר כתבי הקודש והברית החדשה. ב־1918 פירסם שם ספר בצרפתית: „הביבליה במרוצת הדורות" — העורך.

בגימנסיה הפולנית למסחר

פולנים לאומיים יסדו בלומזה בסוף המאה התשע־עשרה בית־ספר תיכון למסחר. השלטונות הרוסים לא העניקו לו זכויות והתלמידים שגמרו את המחלקה השביעית היו צריכים להיבחן ולהיכנס לגמנסיה רוסית או פולנית בעלת זכויות, אל המחלקה השמינית. המוסד היה מבצר הנוער הלאומי הפולני וממנו יצאו בימי הכיבוש הגרמני לוחמי החירות הפולנית, ארגון הפ.או.וו. (ארגון צבאי פולני, במחתרת). כאן נתקבלו יהודים בלי כל הגבלה ואמנם רבו מספר התלמידים היהודים, בעיקר במחלקות הנמוכות, כי לא היו צריכים כאן לחלל שבת ולוחמי החופש הפולנים הבינו לרוח היהודים ולא הכריחום ללמוד בשבת.

וכבר היתה למודה בין הסוחרים בלומזה לשלוח את בניהם ל„האַנדלובקה" ואת בנותיהם ל"פנסיון" — כלומר לבית הספר הפולני לבנות.

בקום מדינת פולין, הפך בית ספר זה לגימנסיה ממשלתית, על שם המטיף הפולני הלאומי והאנטישמי פיוטר סקארגה. יהודים רבים המשיכו ללמוד שם גם בימי השלטון הפולני, אף כי היתה קיימת גימנסיה יהודית פולנית.

בית ספר למדידה

בבניין „בית העם" שהוקם בימי שלטון הרוסים מהכנסות המונופול, כלומר ממכירת היי"ש, פתחו השלטונות הפולניים בית ספר טכני גבוה למדידה וליערנות בשנת 1920 בערך.

כמעט שלא למדו שם יהודים. התלמידים היו חדורי אנטישמיות והתלמידים היהודים הבודדים שביניהם נאלצו לעזוב את המוסד מאיומי החברים הפולנים. גורל כזה היה לצעיר היהודי מלומזה נתן פיורקו — אח"כ מנהל בית החולים היהודי.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה היה בית־ספר זה מרכז הנוער הכוליגאני שהתקיף יהודים, העמיד משמרות (פיקטים) על יד חנויות יהודים וגם השתתף לא פעם בשוד ובהתנפלות. אחד מהם נפצע קשה בשעת התנפלות כזו על ידי ה' זאב אוקון ואחד נהרג ע"י הלוחם היהודי בלומזה, ה' מיודק.

מחלקה ו' של הגימנסיה הפול־נית־יהודית, מיסודו של דר. ש. גולדלוסט, בשנת 1938. התלמידים: צינוביץ', הנדליש, בוכבינדר, פשפשוביץ' גולדמן, חמילבסקי, יעקובי ועוד.
(ראה להלן עמוד 153)

תלמידי מחלקה ז' של הגימנסיה הנ"ל, על מוריה, בשנת 1920. בין המורים: גסטל, כגן, הולצאפפל, האמר, דימנטשטיין, ואח'.
(ראה להלן עמוד 153)

ביכורי בית הספר העברי

בית ספר לבנות של פועה ראקובסקי (1889 — 1890)

בשנת 1889 באה ללומזה המורה פועה ראקובסקי, מביאליסטוק, נכדתו של הרב מסטאוויסק ופלוצק, ר' עזריאל-אריה, ובת אחיו של הסופר והמלומד מזאמברוב ר' אברהם אבא ראקובסקי. היא יסדה כאן בית ספר עברי לבנות. בית הספר

פועה ראקובסקי בת 24
בהיותה מנהלת בית הספר בלומזה
בשנות 1889 — 1890.

הראשון ממין זה בפולין. באותו זמן נוסד גם בא"י בית-ספר עברי לבנות. את השפה העברית לימדה ברוסית, כי השיטה „עברית בעברית" עוד לא היתה ידועה אז. בית הספר התפתח יפה. עזרה לה בהוראה, אחותה הצעירה. יחד עם בית הספר אירגנה גם קבוצת צעירות למען הציונות, חוג של בנות לומדות עברית וספרותה, תנ"ך ואגדות. לאחר שנתיים נקראה פועה לווארשה לנהל את בית הספר מיסודם של „בני משה", „יהודיה", ובית הספר נסגר.

בית הספר העברי לבנות בלומזה היה הראשון בפולין ואף פועה היתה המורה הראשונה לעברית בקונגרס-פולין.

בית הספר לבנים של יששכר לוינסקי (1895)

בסוף המאה הקודמת היו בלומזה כמה מורים שלימדו את ילדי ישראל רוסית ושאר דברי השכלה בתורת שעורים פרטיים, לאחר שוב הילדים מן החדר. בהם התבלטו: עקיבא סלונימסקי, שהזכרנוהו לעיל בגלל רשימתו ב„הצפירה" על דבר המצב הגרוע של הת"ת, אחד, אוקראינסקי, שהיו לו מהלכים בבית הרב ר' מלכיאל ולימד את בניו רוסית, אברהם צבי פריינקל מגרודנה, שלימד עברית ודקדוקה לילדי ישראל, נוסף לרוסית וחשבון. פריינקל זה חובב ציון נלהב היה וייסד בלומזה מעין בנק לאומי קטן, בשם „עולי רגלים". כל חבר הכניס כמה רובלים לשנה. בסוף השנה הגרילו ואחד מהם זכה בגורל לנסוע לארץ-ישראל.

בשנת 1895 בא ללומזה צעיר משכיל מאבגוסטוב, יששכר לוינסקי ופתח בית ספר מודרני לנערים, בן שתי כיתות. בכיתה א' למדו חומש ב„העתקה צחה", כלומר לפי התרגום הגרמני של מנדלסון, לא ב„ז'ארגון" ועברית ע"פ „ספרים טובים ומועילים". בכיתה ב' למדו: תנ"ך עם „ביאור" למנדלסון, עברית ודרכי הדקדוק, תורה שבעל-פה, משנה וגמרא. בשעות נוספות לימדו גם רוסית, גרמנית, חשבון, גיאוגרפיה והיסטוריה עברית לאלה שכבר מילאו כריסם בתורה. ה' „צופה" ב„הצפירה" מט"ו מנחם-אב, תרנ"ה, וה' „פלוני וכהן" ב„המליץ", מיום 31 יולי 1895, היללו את המורה ואת תכנית לימודיו. אולם „קנאים פגעו בו" וחרדים החלו לרדת לחייו של ה' יששכר לוינסקי שאינו אדוק ביותר, שאינו מלמד תורה לפי המסורת. בית הספר לא האריך ימים.

בית הספר „יהודיה"

בשנת 1897 התכנסו כמה בנות משכילות בלומזה, שידעו עברית וגם שפת המדינה, והחליטו לעשות דבר-מה לטובת הילדות העניות, שאין יד הוריהן משיגה לחנך אותן וללמדן קריאה וכתיבה וכבר משחר ילדותן מוסרים אותן להיות שפחות ועוזרות בבתי עשירים. הן אספו כמה ילדות-עוני כאלה ובשבתות לימדו אותן תורה, פרקי אבות ובימות החול, בערבים, קריאה וכתיבה.

עבודה נאה זו קיבלה ממדים רחבים לאחר שנה, וב„הצפירה" מיום כ"ח תשרי, תרנ"ט (1898) מספר לנו ה' „פלוני וכהן" על ארגון לאומי של צעירות בלומזה, בשם „בנות ציון", „ולא די שהן בעצמן שוקדות על ספרות עברית ודברי ימי ישראל וכיו"ב אלא שהן דואגות גם לבנות העניות שאין יד הוריהן משגת לתת להן חינוך עברי".

הגברת ד. ל. (הכתב לא רצה לפרסם את שמה, מדרכי זהירות) מסרה לשם זה את דירתה. בכל יום, התכנסו לביתה כחמישים נערות, בנות העוני, ובנות לומזה המשכילות: ש. סטריקובסקה, בנות הרב ר' מלכיאל, א. ול. טננבוים, דרוזדובסקה, בז'וזה, פ. צ'שליוק, יעקובי, שטיינספיר ועוד — באו יום-יום ללמדן שלא על מנת לקבל פרס — כל אחת ממקצועה ומיכטתה. המרכזת של השעורים הללו היתה הצעירה המשכלת סאלצ'ה גולדלוסט, זו שנישאה אחר-כך לדר. כצנלנבויגן — רופא בית החולים היהודי בלומזה.

הן למדו עברית, תנ"ך, אגדות חז"ל, היסטוריה, רוסית, חשבון, וגם מלאכת יד, כגון: ריקמה, תפירה, סריגה.

תוך זמן קצר התפתח המוסד והיה לבית-ספר לבנות בשם „יהודיה". נוספו עוד כמה מורות, כגון א. לביוש, בז'וזק, פ. בזירובסקי. נרשמו כששים ילדות. יותר לא יכלו לקבל מחוסר מקום. המורות השקיעו יום-יום עבודה רבה וכל זה בהתנדבות. על יד בית הספר נוסד ועד של גברות לדאוג לתלבושת ולתזונת התלמידות ולמכשירי לימוד, אריגים לתפירה וחוטים לריקמה. באותו מקום, בערב, התקיימו שעורים בהיסטוריה עברית למען חברות „בנות-ציון". בית הספר „יהודיה" התקיים עד שנת 1901.

(ביבליוגרפיה: „המליץ": 28 ביוני 1894, 21 בנובמבר 1900; „הצפירה": כ"ח תשרי תרנ"ט, כ"ה חשון תרנט, כ' תמוז תר"ס).

בית ספר רוסי עממי

בשנת 1898, בערך, נפתח בלומזה בית הספר העממי לילדי היהודים. הלימודים היו חינם, על חשבון הממשלה. בית הספר נפתח ברחוב יאטקובה, על יד בניין מכבי האֵש. המורה הראשון, שנתמנה מטעם הממשלה, היה אוקראַאינסקי, ואחריו זוסמאנוביץ', חניך בית המדרש למורים בווילנה. זוסמאנוביץ' היה יהודי לאומי, קרוב לתנועה הציונית, אולם בתוקף משרתו ויחסיו התקינים עם השלטונות, הסתייג מכל תנועה לאומית או תרבותית אחרת. תחילה היו שם רק שתי מחלקות. באחת לימד ה' זוסמאַנוביץ', המנהל ובשניה ה' יששכר לוינסקי. בעיקר למדו שם בנות. בשנת 1900, למשל, היו שם 100 תלמידות ורק 10 תלמידים. התלמידים למדו בחדרים ובתלמוד־תורה, ואלה שלמדו בבית הספר הזה היו בני מתבוללים לחצאים ולפעמים גם נערים מבני האדוקים — שלא הצליחו ללמוד תורה בחדר וההורים חששו שמא יצאו לתרבות רעה בכלל.

הסופר א. ל. ביסקא קובל ב„הצפירה" (כ"ג סיון, תר"ס — 1900) על אשר רק בני עשירים לומדים בבית הספר הרוסי העירוני. המורים הם אנשים הגונים, יהודים לאומיים ואינם פורקים בפרהסיה עול תורה ומצוות. הלימודים הם חינם, על חשבון הממשלה — ומדוע איפוא ירעבו אנשים עניים ללחם ויחשכו מפיהם פרוטות לשלם למלמד, שעה שכאן מלמדים את הילדים בלי כסף?

במשך הזמן גדל מספר הבנות בבית הספר והיה צורך להזמין מורה שלישי, את ה' א. מוסנז'ניק (1904). ליצני העיר היו מתלוצצים: בית הספר העירוני הרוסי לילדי ישראל יש לו מז"ל והוא שלים מז"ל, כלומר: ראשי תיבותיהם של המורים עולה מז"ל (מיסונז'ניק, זוסמאנוביץ', לוינסקי) ואין לו מז"ל — ראשי תיבות: מעט זכרים לומדים...

זמן ידוע לימדה בבית הספר הזה המהפכנית בלה בוגאצקה, שהיתה אחר־כך אשתו של מיזל. לרגל דעותיה הריבולוציונריים — הרחיקוה הרוסים מהוראה.

סמוך למלחמת העולם עבר זוסמאנוביץ לפנסיה, לאחר 35 שנות הוראה, ובמקומו בא ה' גוטמאן — גם כן יהודי בן תורה, ציוני ועסקן בצרכי ציבור.

בשנת 1912, בערך, נפתח סניף של בית הספר, בשכונת „וייטראקן" ונוספו עוד שני מורים, גולדז'וק ובייליסוטצקה.

כשפרצה מלחמת העולם, באבגוסט 1914, כמעט שלא נפתח בית הספר מחדש, לאחר פגרת הקיץ, והמורים — כפקידי הממשלה — הועברו לפנים רוסיה.

מקומו מילא, בימי הכיבוש הגרמני, בית הספר העממי היהודי ששפת ההוראה היתה פולנית. מן המורים של בית הספר הזה, נעמיד כאן ציון לה"ה זוסמאנוביץ' ומוסנז'ניק. על המורה יששכר לוינסקי כתבנו לעיל.

זוסמאנוביץ'

מוצאו היה מליטא *), ואמרו שהיה חניך בית המדרש למורים בז'יטומיר. קומתו ממוצעת, קולו רך ועיניים פיקחות. מנהל בית הספר העירוני ליהודים, אחרי אוקרַאַאינסקי. היה חביב על הפקידות הרוסית שראתה בו את ראש ה„רוסיפיקא־טורים" בלומזה. היה גם חובב־ציון, אולם בגלל תפקידו האחראי לא נטל חלק פעיל, רשמית.

הוא שבחן את ידיעותיהם ברוסית של הרבנים מטעם, ולא רב אחד נשאר כל חייו בור בענייני השכלה, הודות לו, שהעלים לעתים קרובות עין מידיעותיהם ולא הכשילם בבחינות... גם בהשכלת בני הישיבה היה לו יד ושם. כלפי המלכות היה אחראי להשכלתם הכללית ובישיבה שילמו לו שכר־לימוד הגון כדי שלא ילמד. בראשית כל „זמן" היה מופיע בישיבה ורושם כל תלמיד שלמד מקודם, לפני היכנסו לישיבה, מעט רוסית או חשבון, וצירף אותו לקבוצת תלמידיו. לעתים היה מופיע לחצי שעה, בין השמשות, לערוך „חזרה כללית" על הקריאה הרוסית, ולהיות מוכן לבואו של האינספקטור. עיקר דאגתו היה ללמד בני יהודה „טיטול", כלומר: את תאור הכבוד של המלך, המלכה, האלמנה ויורש העצר.

בניו, שני „סטודנטים נצחיים", בחורים כארזים, היו מעורבים בציבור. ואף כי נטו להתבוללות רוסית, השתתפו בהצגות החובבים של התיאטרון היידי ובפעולות החינוך והתרבות של חברת „הזמיר".

אברהם חיים מוסונז'ניק

יליד סטאוויסק, קיבל חינוך מסורתי דתי, גלה למקום תורה לווילנה, למד בישיבה והציץ גם בספרי השכלה. לאחר זמן עמד למבחן בלומזה וקיבל תעודת מורה. תחילה הורה בשעורים פרטיים ומשנת 1904 — מורה בבית הספר העממי

הרוסי לילדי ישראל עד שנת 1915. בראשית מלחמת העולם עבר לפנים רוסיה, כפקיד ממשלתי, והמשיך להורות ילדי ישראל בבתי הספר שבהומל, טולה, וולאדימיר.

לאחר מהפכת אוקטובר עבד בממשלה הרוסית במחלקת האספקה ושהה זמן־מה בסאַמאַרה (קויבישוב) לרגל תפקידו זה. חזר אח"כ לוולאדימיר ונכנס לעבוד במחלקת הקואופרציה.

בשנת 1921 חוזר לפולין ומשתקע שוב בלומזה. עובד תחילה כמנהל פינקסים בבנק הסוחרים הזעירים ואחר־כך כמורה לעברית בגימנסיה מיסודו של ד"ר גולדלוסט, בשעורי ערב ואח'. עם פרוץ מלחמת העולם השניה עבר עם רעיתו, שיינה, לביאליסטוק וכאן אבדו עקבותיו, בשנת 1941, כאשר פרצה המלחמה בין רוסיה וגרמניה. יש אומרים (בעדותו של יצחק ווירניק, ראה לעיל בפרק השואה) שמת מות קדושים בבורות גלצ'ין ויש אומרים שלא חזר בכלל ללומזה ואבד איפוא בביאליסטוק או בסביבתה. היה אדם ישר, חרוץ, ציוני נלהב והקים תלמידים הרבה. בנו יחידו, העורך־דין בנימין מוסונז'ניק, ניצל מן השואה, עבד איזה זמן בלשכת הקרן הקיימת בפולין ובוועדה ההיסטורית היהודית בוורשה — ועלה בשנת 1948 לארץ.

ז כ ר ו נ ו ת

על חינוך הבנות בלומזה, בראשית מאה זו, מספרת הגב' אסנה רז'וטקביץ־ביבר בזכרונותיה:

שטופה במשחקי הייתי בחצר, כשאבא לקחני והובילני ל„רבי" ללמוד קריאה. ה„רבי" גר בקצה רחוב סנאטורסקי, בדרך העולה לבית־הקברות הישן. נכנסנו אל בית ישן שקירותיו כאילו מטים ליפול, עלינו

*) תמונתו ראה לעיל, בעמוד 29.

על מספר מדרגות שהתנועעו וחרקו מתחת רגלינו ונכנסנו למאפיה. ריח לחם טרי עלה באפנו ועל האצטבאות היו ערוכות אמנם כיכרות לחם שאך זה רדו אותן מן התנור. משם פנינו לחדר צדדי, לבעלה של האופה, המלמד ילדות קריאה בסידור, עברי טייטש. ה„רבי" ישב על המטה ולפניו שולחן ושני כסאות קטנים — אחד בשביל התלמידה הקוראה לפניו ואחד, בצד, בשביל התלמידה המחכה לתור. תוך זמן קצר למדתי את הקריאה — יום־יום כמה שעות, וה„רבי" היה מצטער שלא נולדתי ילד, המוכן ומזומן ללמוד תורה ולהיות רב בישראל...

לאחר זמן הצליח אבא להכניסני לבית־הספר העממי הרוסי. לבי פחד ורחב: ללמוד בבית־ספר, ככל הגדולות וללבוש מדים: שמלה חומה וסינר שחור.

יום א׳ בבית הכפר עורר חוויה מיוחדת אצלי. הביאו אותי לחצר בית־הספר המלא ילדות, רעש והמולה. אי־פה, אי־שם נראו גם ילדים. והנה נשמע קול צלצול הפעמון. יצאה לקראתנו בחורה צעירה, חיננית, עינים מחייכות ותלתלי ראשה שחורים כעורב. היתה זו בלה בוגאצקה. כולנו אהבנו אותה והקשבנו לשיעוריה — לימוד השפה הרוסית. אולם באמצע השנה גזלו אותה מאתנו. היא לקחה חלק פעיל בתנועת המהפכה, נאמה ברחוב לא פעם בפני ההמונים רוסית, פולנית, יידית והסיתה אותם למרד, לפרוק עול. ובאותו פרק זמן, שלימדה אותנו, סיפרו, נאסרה כשהיא הולכת בראש הפגנה סוציאליסטית ודגל בידה אשר מצד אחד מצוייר הצאר ומצד שני חזיר וגוריו... בינתיים בטלו הלימודים. לאחר זמן קצר התחדשו אמנם ובמקומה בא המורה מוסנז׳ניק. אולם המהפכנים בלומזה לא הירשו שבמקומה של בוגאצקה החבושה בבית הסוהר בעד מלחמת החופש ומיגור השעבוד הצארי יבוא מי שהוא זר. יתבטלו התלמידים וידע העם בשל מי כל הרעה הזאת. ופעם בשעת שעורו של מוסנז׳ניק התפרצו למחלקה כמה בחורים באקדחים. אחד מהם כיוון את אקדחו למורה ופקד עליו לעזוב תיכף ומיד את מקום עבודתו. ושוב נפסקו הלימודים. בזמן הקצר שמוסונז׳ניק הורה לנו הסתובבה על יד חלונות בית־הספר איזו אשה — זו היתה אמו של המורה שדאגה לו וחששה שהמהפכנים ישפכו את זעמם על בנה.

בימי הפגרא הרוסיים, כמו יום הולדת המלך והמלכה ובנם, יום ההכתרה וכיו״ב, הוכרחנו, תלמידי בית הספר, ללכת לבית הכנסת. החלפנו אז את הסינרים השחורים בלבנים, עלינו על הבמה והחזן שר אתנו — במעמד גדולי המלכות שבעיר — את ההימנון לכבוד הצאר.

הייתי בין גומרי בית הספר בהצטיינות ונשלחתי עם עוד שתי תלמידות לבחינת ההתחרות של כל בוגרות ביה״ס העממי שבמחוז — לבית הספר הפולני. אף כי החמירו בבחינת הילדים היהודים — עמדתי גם שם במבחן וקיבלתי מתנה — ספר חתום בעצם ידו של מנהל מחלקת החינוך, הקולונל בלקובסקי.

מלמדים ומורים

היו בלומזה — כבכל עיר ואם בישראל — מלמדים רבים: מקריאי דרדקי, „מלמדי חומש ורשי", „מלמדי גמרא" ואף מלמדי השכלה, שנקראו בעם „שרייבער", שלימדו את ילדי ישראל, ובעיקר את בנות ישראל, קרוא וכתוב את הא״ב העברי, עריכת מכתבים וקצת קריאה וכתיבה רוסית ופולנית ובעיקר: כתיבת „אַמעריקאַנישע אַדרעסן" — כלומר, כתבות למכתבים שיצאו לארצות אמריקה, כי ההגירה לשם היתה אז בעצם תקפה. בין ה„שרייבערס" הללו ייזכר שמו של „סאַמו־חודל" — כלומר „מכונית קטנה" — על שם ריצתו מבית לבית במהירות הבזק ובזהירות שאיש לא יעכבהו, כי היה מורה לחצאי שעות וכשלושים־ארבעים שעורים ליום היו לו — ועליו היה להספיק... ויש שלימד רק רבע שעה, ועשר דקות — מחוסר זמן. מספרים שהיה רושם על צוארונו הנוקשה של קארטון, מהצד השני, כמובן, את רשימת שעוריו ובכל ערב, כשפשט אותו היה רושם עליו ומוחק — אלה ששלמו לו או שפסקו ללמוד... והיו מורים גם בעלי ידיעות שהתפרנסו רק משעורים, כמנהג הימים ההם, כמו אחד גלובאַץ׳ שחיבר ספר של משלי־עם בשם „אמרי־יושר" ובסוגריים רשם (גלייכווערטלאַך).

ידועים היו מרביצי התורה כמורי־שעות ה״ה א. י. שפירא (סופר־פדגוג ומורה אחר כך בוורשה), א. ל. ביסקא, פרנקל וסלונימסקי שהוזכרו לעיל, פינקלשטיין — חותן צנדלר — ובנו, בוגאצקי, ישראל אוסמאן, ישראל שפירא (אחי שרה שפירא־גואל (מת ב־1921), ליכטר, קרמר (חותן ה. סובוטקי), אברהם קוזובסקי (עבר אח״כ לוורשה כמורה בבית־ספר עברי ומשם לארץ). היו גם סטודנטים, תלמידי מחלקות עליונות בגימנסיה, אכסטרנים, בוגרי הישיבה וכיו״ב — שלימדו בלומזה את ילדי ישראל והתפרנסו משעורים.

עד שנפתח בית הספר העממי הרוסי והוא בלע אל קרבו כל מורה טוב ובעל דיפלומה ולאחר כמה שנים בית־הספר „תורה ודעת", הוא ה„חדר המתוקן" והעסיק כל מורה טוב בעל ידיעות ביהדות. ומאז הורמה גם קרן המורה לשעות, כי הם הכינו תלמידים למוסדות הקבועים הללו. ונעמיד כאן ציונים לאילו מלמדים ומורים שעדיין היו זכורים בדור אחרון — וחבל שרבים, מן המלמדים בעיקר, אבדו ונשתכחו ברבות הימים ואין מציב להם יד.

יוסף זיידנשטט

מלמדי להועיל

א. דויד לייז׳קה

ראשית לימודי קניתי אצל ר׳ דויד לייזר סליפוביץ המלמד, שכינוהו בלשון חיבה „דויד־לייז׳קה", והוא גר בשכונתנו, בחצר קולקין. הוא היה קטן־קומה, צנום ובעל זקן ארוך. הרכיב תמיד משקפים על חטמו שזגוגית אחת חסרה בהם והיצולים מאוחים בחוטי תייל. מכשיר הלימוד היחידי שהתבלט בחדר היה מגלב־עור מפוצל לתריסר פסים קשורים לרגל עגל, היא ידית המגלב. ר׳ דוד־לייזר היה מלמד דרדקי ולימד לקרוא „עברי" והתחלת „חומש". לעזר כנגדו היתה אשתו, באשה־פייגה — אשה גדולה, בעלת פה רחב ופנים אדומים. דיבורה ברעש וללא הפסק כזרם מים. מלאכתה מלאכה נקייה: להוביל את התינוקות ל„קטנים" ול„גדולים" ולהיות להם לעזר. ויחד עם זה ניהלה את הליכות הבית, וחינכה וגידלה עשרה ילדים משלה. הדוחק והצפיפות בחדר היו לאין נשוא. מספר התלמידים לא פחת מארבעים. ונוספו לשולחנות והספסלים עוד מטה על יד הקיר — משכב לארבעה ילדיו, ארון ספרים ישן, ירושה מאבות־אבותיו ובו כמה ספרי רומ״ל ואילו כרכי תלמוד ישנים, כורסה מרופטת באה בימים, אשר עליה היה יושב בעצמו ובכבודו וששימשה גם גרדום להלקיית תלמידים עבריינים. בממוצע היו לוקים אצלו מ־10 עד 15 תלמידים כל יום: על חטא שחטאו בפריקת עול או שקראו דרור לעצמם, ושהו בחצר קצת לשחק. ויש ונערים גדולים יותר, בני „חומש" יצאו גם בלי רשות הרבי והלכו לקטוף פירות בגנו של בליקובסקי הסמוך או שנצטרפו ללוויה של איזה חייל רוסי שהיתה עוברת ברחוב, ולא היה לנו עונג גדול מזה: תזמורת צבאית בראש, ארון המת, פנסים מגוונים דולקים, נישאים על מוטות, כוהן־דת פראבוסלאבי שר פסוקי דזמרה, וקהל נערים פרועי ראש ויחפים נגרר אחריהם. חזרה מהלוויה קיבל כל ילד את ענשו ביד רחבה. ר׳ דוד־לייזר היה מזמין מתונות את התלמיד שיעלה על „המזרח", כלומר על הכורסה שרגליה כבר נתרסקו מרוב שימוש, ושעווניתה השחורה הדהויה — פרצות נראו בה. שכב הילד על הכורסה, היה מניף הרבי את המגלב, בעל תריסר הפסים, מלקה ומונה: אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלוש, אחת וארבע! וכאן הוא מפסיק — שאין דרכו בקודש להרבות במלקות. מטיף קצת מוסר לילד שלא יוסיף לחטוא עוד, ולא — יהא לוקה עד עשר ויותר. הילד צונח מעל הכורסה ועיניו מקור דמעה ואותו מקום שהוכן לישיבה צורב וכואב. דוד לייז׳קה ידע גם להרביץ תורה. וניתנה האמת

להיאמר: תלמידיו ידעו לקרוא עברי כהוגן וגם פרק בחומש. בנועם הסברתו ובמשמעת ברזל היקנה את זה לתלמידיו — ועל כן בעלי־בתים פקדוהו ומסרו לו ילדיהם לחינוך.

ב. וולף המלמד

לאחר 3—4 זמנים בערך, היה עולה התלמיד לאסכולה יותר גבוהה: אל וולף המלמד, הוא אבי מורי, או אל ברלי המלמד המודרני, כפי שקרא על עצמו, או אל המלמד מבריינסק. אולם הסכם חשאי, הדדי, היה בין דוד־לייז׳קה ובין אבא, ולפי זה היה מוסר לאבי את רשימת תלמידיו ה„בוגרים״ שאבא יבקר אצלם וימשכם אליו או שהוא בעצמו היה „מעבד״ את ההורים ומכוונם לחדר אבא, בו לומדים גם תנ״ך ודקדוק וגם רוסית.

החדר של אבא היה נרחב והיגייני, קירותיו מסויידים ועליהם — תמונת הקיסר ניקולי השני והקיסרית — אשר לכבודם היו משננים לילדים את תארי הכבוד שלהם, תמונת משה מונטיפיורי, תמונת הדר. הרצל, מדף עם מישחות ורפואות, מטעם ברמן החובש. בפינה עמדה מתוקנת טבלה שחורה ועל ידה גיר — מחידושי הזמן, אשר לא בכל חדר ראו זאת. אבא דאג תמיד שהחדר יהיה נקי ומסודר, כדי שהעשירים יואילו למסור לו את בניהם. גיל התלמידים היה בין 8 ושתים־עשרה. אבי לא זרק בהם מרה ועל כן הרגישו את עצמם טוב בחדרו. בעת לימוד רש״י, למשל, היו משחקים הילדים בקלפים או „קוויטלאך״ על ברכיהם או היו עושים צפרים וספינות מנייר. נתפש הילד בחטאו, היה אבא ניגש אליו ובעיני זעם מעושה צורם באזנו השמאלית. ילד, לאחר שלמד אצל אבא שנתיים, אזנו השמאלית היתה משורבבת וארוכה מאזנו הימנית. אוזן שמאל כזו נשארה לי מאבא ז״ל עד היום. אמא ז״ל, לא התערבה בענייני החינוך בחדר. רק לפעמים היתה בוחרת כמה ילדים ומעמיסה עליהם כבסים להוליכם לנהר לשטיפה, או שולחת אותם לדיר להכניס שק טורף, או לגרף ולדשן את התנור והכירים. ומלבד הילדים התלמידים היו לאבא בלי עין רעה 8 צאצאים משלו, כדרך כל המלמדים המדקדקים לקיים מצוות „פרייה ורבייה״ ולהקים ולדות.

משנשאל פעם ר׳ יצחק־אהרן וורז׳בה המלמד על זה, שהיה גם כן מטופל בבנים, ענה: המלמדים עושים פרסומת לעצמם ומשמשים דוגמה לבעלי הבתים: מהם יראו ויעשו כמעשיהם וירבו תלמידים בישראל... אולם המלמדים נחלתם לא שפרה מפרסומת זו ונשארו קבצנים לכל חייהם, אחד גדול מרעהו. ואיני זוכר ערב־שבת שאבא לא ילך לבקש הלוואה אצל דוד־לייז׳קה או שדוד־לייז׳קה לא ישלח ללוות לצרכי שבת אצל אבא, או שניהם יחד אצל איזה שכן... לעתים רחוקות היה אבא מקבל גמילות־חסד מ„בעל־בית״, כי אלה נהגו לדחות בקש: אל תהי מלמד ויהיה לך כסף!

בדרך כלל למדו אצל אבא ילדים עשירים ולא יצא זמן רב והיו נכנסים אחד־אחד לאסכולות שלהם: לגימנסיה הרוסית, לבית הספר למסחר הפולני, לבית הספר הרוסי־יהודי העממי וכיו״ב. כאשר היה אבא בא לדבר על לבם של הורי הילד שימסרו לו את התלמיד, אהב להתפאר: כל הדוקטורים של העיר — תלמידי היו. ד״ר פיונטניצקי, ד״ר הפנר, בני משה־אהרון הפנר, בני בוטקובסקי, בני וויינברג ועוד ועוד. ולפעמים זכרוהו תלמידים אלה גם לטובה, ובימי הפורים היו שולחים לו משלוח מנות — והיה לנו, הילדים, במה להתכבד וגם במה להתפאר בחוץ: פלוני בן פלוני שלח לנו מנות!

בעתות הפנאי היה אבא גם עוסק בשדכנות. הזיווג הראשון שאבא שידך היה לבן ידידו המלמד אברהם יצחק גולדזיוק, שגר בשכנות, בחצר ביליקובסקי. ועד כמה שהזיווג עלה יפה אפשר לראות מסוף מעשה: לאחר החופה שם החתן קץ לחייו וירה לו כדור במצחו. נקל לשער כמה „הצגות״ ערכה לפני ביתנו, אמו של החתן האומלל, חייה־ביילה, ידועה במענה לשונה בכל הסביבה — היא ראתה את אבא כמלאך המוות של בנה... גם סופם של יתר השידוכים, שיצאו מתחת ידו של אבא לא היה טוב ויפה: גירושין, חוסר שלום בית, וכיו״ב. גם בהיות אבי בתל־אביב, בימי זקנה ושיבה לא משך ידו מהשדכנות: זיווג בחורה לומזאית עם בחור אחד שהיה סועד במסעדה של אחותי. ולאחר שלושה ימים ברח החתן עם כל חפציה של הכלה ומעט כספה ועד היום לא נודעו עקבותיו.

ג. בונצ׳יק המלמד

מי שגמר את החדר של אבא, היה עובר לחדר בונצ׳יק המלמד, או יצחק אהרון וורז׳בה. שניהם היו מלמדי גמרא ידועים לשם. אבא העדיף לשלוח את תלמידיו אל בונצ׳יק, שהיה גיסו. ומובן שגם אני נכנסתי אל חדרו ללמוד גמרא.

בונצ׳יק היה למדן גדול אבל קפדן מאין כמוהו. דיבר מעט וצבט הרבה באצבעו הגדולה, תוך הנאה רבה. בשעה שלוש אחר הצהרים היה נוהג ברחבות. היה מעמיד קומקום תה מהביל ורותח על השולחן ומריק אותו עד תומו — כוס אחר כוס. לאחר זה היה מקנח במאכורקה, ממין גרוע, הנותן את ריחו. היה גולל קמצוץ טבק זה בנייר דקיק ומעלה עשן תכלכל־סמיך בחדר. אותה שעה ניצלנו אנו, התלמידים, ושיחקנו בקלפים ע׳ ברכינו וערכנו כמה מעשי תעלולים. אולם אוי ואבוי היה לזה שנתפש אז באיזה מעשה לא הוגן, או שנשאל מעניין הלימוד בגמרא, בבא מציעא, וזה לא ידע מה לענות. לפחות עשר צביטות באגודלו היה מעניק לו, ככתוב: כמה לקו באצבע? עשר מכות!

ואין פלא שכל תלמיד מתלמידי ר׳ בונצ׳יק המלמד — היה בקי בתורה אולם גופו מכוסה צלקות וחבורות. ולא לחינם היה אוחז חיל ורעדה כל ילד כשהתבשר שנמסר לבי רבי בונצ׳יק.

גם ר׳ יצחק אהרון ווירז׳שבה לא ניקה מלהלקות לתלמידיו: ברגל עגל היה מכבדם תכופות, אף כי בני עשירים היו. אולם לא קם כבונצ׳יק מלמד קפדן בישראל וזכור אזכור צביטותיו על גבי עד היום.

וזכה רבי בונצ׳יק ובנו תופס מקום כה גדול ומרומם בארצות הברית כמנהיגה של תנועת פועלי־ציון וראש וראשון ל„נאציאנאלן ארבעטער פארבאנד״.

ד. המלמד מבריאַנסק

יוצא מן הכלל היה המלמד מבריאנסק. היה בעל קומה ממוצעת, זלדקן, חוור־פנים כסיד. מימיו לא פגע לרעה בתלמידיו. ספרו עליו שבילדותו ספג מכות רבות ממלמדיו, ומאז נדר נדר: לכשאגדל ואהיה מלמד, ידי לא תהיה בתלמידי. ואת נדרו שמר וקיים. היה שתקן וגם תלמידיו היו שתקנים כמוהו. אם היה ילד ראוי לנזיפה או עונש — נהג למוסרו לידי אשתו. והיא היתה שולחת אותו בתורת עונש להביא מים מן הבאֵר, להעלות תפוחי אדמה מהמרתף או להסיק את התנור. והיה זה עונש חמור לילד — כי חדרו של הבריאנסקי היה בקומה השלישית של בית נומברג ברחוב ז׳ודנדובה.

* * *

ה„חדר המתוקן״ — הכניס סדר ושינויים לטובה בחינוך. הסדר והנקיון, המורים ותכנית הלימודים גרמו לירידה גדולה בחדרי המלמדים. אחדים השתדלו להסתגל במקצת ואחרים — פרנסתם קופחה וחדריהם נסגרו.

(תרגם: ישראל לוינסקי).

ישראל אוסמן

יליד ווישקוב. בשנת 1906 בערך, התיישב בלומזה ולימד עברית וספרותה. בית ספר עברי לא היה אז בלומזה ועל כן חי משעורים פרטיים. אולם השפעתו היתה גדולה על חוגי הציונים והאינטליגנציה בכלל. אוסמאן היה סופר בעל כשרון וכבר בהיותו בלומזה פירסם ב„אידישע וואָכענבלאַט" של הלל צייטלין סיפורים מחיי החסידים. נטל חלק באסיפות האי־לגאליות, נאם בבתי הכנסת למען ציון, לימד לפני חוגי נוער „עין יעקב" והשתדל להסביר את האגדה התלמודית לאור המדע וההגיון. בשנת 1909 היגר לאמריקה ושם עסק כל ימיו בהוראה עברית ובספרות. היה משתתף בקביעות ב„צוקונפט", ב„דואר", תרגם ליידיש את „גבורים ופולחן גבורים" של קארלייל ופירסם סיפורים בעברית שהצטיינו בתכנם ובסגנונם המלוטש. ביתו בלוס אנג׳ילוס היה בית ועד לחכמים ותמיד זכר את לומזה שבה הורה וגם רכש לו הרבה ידיעות. עמד להשתקע בישראל — ונפטר ממחלה קשה וממושכה בשנת תשי"א. היו לו בלומזה ידידים רבים שהוקירו את שמו כמורה ומדריך.

שעורי פייוול־שכנא

ר׳ פייוול־שכנא פאַסמאַניק היה שם דבר בלומזה. איש הציבור, עסקן בצרכי העיר, רופא חולים, מייסד חברות ומכהן בהן כגבאי, מוכר ספרים, בעל ספריה של ספרי השכלה וספרי עם ביידיש ונוסף לכל זה מורה ל„עמך". ובכל אלה לא ראה ברכה בעמלו, כמאמר הבריות „הרבה מלאכות ומעט ברכות". בכל חול המועד פסח או סוכות היה ר׳ פייוול־שכנא מדביק בבתי המדרשים ובבית הכנסת קול קורא כתוב עברית ויידיש בכתב רש"י או באותיות סתם ומעורר את הקהל להשכלה, לחנך את הילדים והילדות להיות יהודים טובים וגם אזרחים טובים. ולשם זה הוא פותח בביתו קורסים, שעורים ללמוד קרוא וכתוב עברית, יידיש, כתיבת אדריסות לאמריקה, שפת המדינה, בוכהאַלטריה, בריפנשטעלער, „שירה גרוס" וכו׳ וכו׳. והכל במקח השוה בזיל הזול. ואמנם היה מצליח לאסוף אילו עשרות תלמידים, על פי רוב נערות, וללמדם בערבים קריאה וכתיבה, כתיבת מכתבים לחתן, על פי ה„בריוונשטעלער" וכיו"ב. פעמים אחדות גם הצליח לארגן כעין בית־ספר מודרני, עם ספסלים מיוחדים, לימוד שפות המדינה, רוסית ופולנית וחשבון. אולם על פי רוב היה ר׳ פייוול־שכנא עסוק בענייני ציבור ורפואה. באמצע הקראת המכתב או באמצע החשבון הבוכהאַלטרי נקרוֹא נקרא לחקן את מי שהוא או להעמיד לו כוסות רוח — ועזב את המלאכה לרגל בנו הבכור או השני או אחת מבנותיו — שכולם ידעו את התורה.

ויש גם ור׳ פייוול־שכנא היה מתבודד וכותב שירים, בעברית צחה ומליצית: שירי אהבה, שירי ציון וגם שירים לעת מצוא — לרגל חנוכת בית כנסת או חברה, בחירת רב חדש או פטירתו רחמנא ליצלן. לפני שנים אחדות נתגלגלה לאמריקה, למערכת „הדואר", חוברת שיריו של ר׳ פייוול־שכנא פאַסמאַניק, נעים זמירות לומזה...

ר׳ משה־דוב אלפרין

משה־דוב אלפרין, בן הרב מטורוב הגיע ללומזה כפליט מפינסק, בימי מלחמת העולם הראשונה, ונתקבל להוראה בבית התלמוד־תורה. קראוהו „דער פינסקער מלמד" ושמונה עשרה שנה עמד על משרתו זו בלומזה וחינך דור של לומדי תורה.

בימי נעוריו יצא לו שם של „בצלאל" בעיירת מולדתו. ציוריו וחיטוביו העירו תשומת לבם של רבים. אולם הוריו מנעו ממנו להשתלם באמנות ושלחוהו לישיבה. בן י"ח נסמך להוראה, למד „שחיטה" ובן עשרים נשא אשה בלוהישין, על יד פינסק, וקיבל שם משרת שוחט ובודק וגם חזן העובר לפני התיבה, כי קולו היה ערב.

בגלל שבר ביד נפסל לשחיטה והיה מלמד גמרא לתלמידים מבוגרים בעיירה פוהוסט־זאַגורודזסקי, על יד פינסק. בימי שואה ומלחמה נתגלגל ללומזה בשנת 1915. כאן מצא מהר את מקומו כמלמד בת"ת, כאמור, וגם כרבה הבלתי רשמי של שכונת „ריבאקי". הטיף מוסר והרביץ תורה גם לעמלי העם והיה „רבי" של בית כנסת. בשנת 1933 עזב את לומזה וחזר ללוהישין כרבי של בית הכנסת של חסידי סטולין. כאן סיים את חיבורו שכתב עוד בלומזה על התלמוד „דברי אד"ם" (ראשי־תיבות: אלפרין דוב משה) ומסרו לדפוס, באמצעות רבה של פינסק ר׳ ברוך אפשטיין. ר׳ משה דוב נפטר בשנת 1940.

מחלקה בבית־הספר העממי היהודי בשפה הפולנית. באמצע המורים (מימין) גולדזיוק, סוקולובר, כהנא, קאפלאן, סובוטקי.

בית הספר תורה ודעת (חדר מתוקן)

מיסודו של ישראל לוינסקי (1940 — 1909)

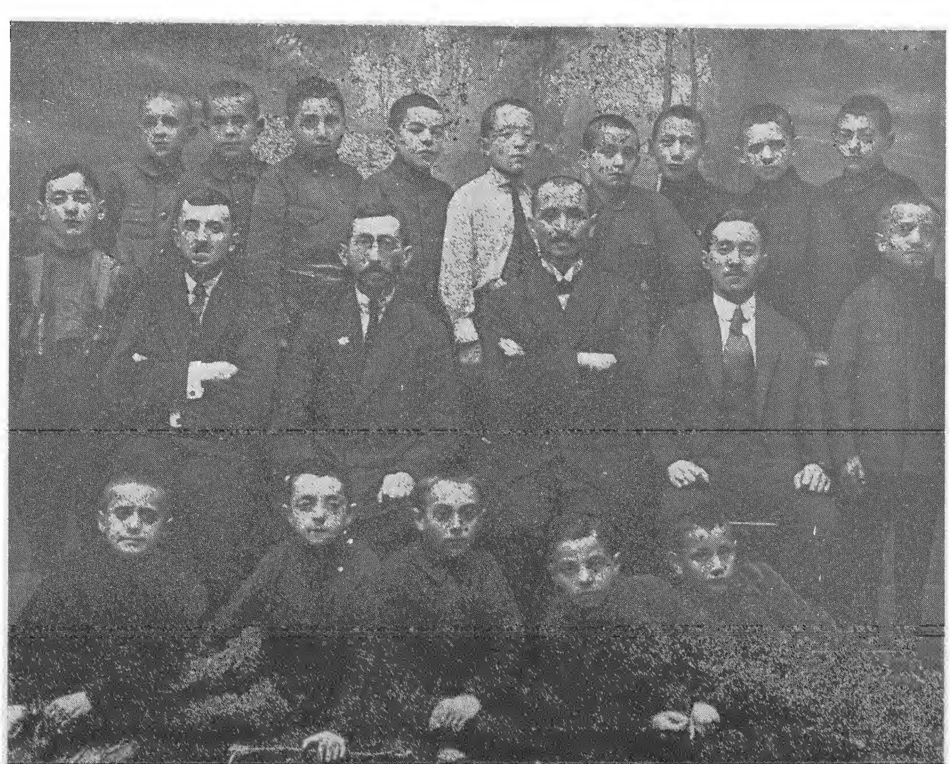
ר׳ ישראל לוינסקי מורה לעברית ורוסית בזאמברוב, בעל דיפלומה של מורה מהגימנסיה הרוסית בפולטוסק, מאושרת ע״י ה„דירקציה״ — היא משרד החינוך הממשלתי על יד שר הפלך — ניסה את כוחו לפתוח בית־ספר עברי בידוואבנה. המפעל הצליח ותוך זמן קצר משך אליו תלמידים רבים, כמאה וחמישים במספרם, בחמש מחלקות. בית־הספר ביידוואבנה התקיים שנים רבות, אולם ה׳ לוינסקי מוכרח היה לעזוב את המקום לאחר חצי שנה, מחמת התנגדות השלטונות. במקומו באו המורים גוטליב טאַסמובסקי מווילנה, יעקב פילאַר מאוסטרוב ואחרים.

לאחר שנה, בשנת 1909, ניסה ה׳ י. לוינסקי לפתוח בית־ספר עברי בלומזה. כמה מבעלי הבתים החשובים נתנו לו את ידם וביניהם ה״ה: אברהם מיזרח, א. דאמוביץ׳, יהושע מלינרז׳ביץ׳, דראַזנין, הירש מאַרק, ליבר כ״ץ, דר. ש. גולדלוסט, יעקב גלצ׳ינסקי, ציפרוק, צוקרברוים, חלודניביץ׳, יילין, ליוש, גולדוואַסר, צ׳ארקה, בוברובסקי, א. מאַרקביץ׳, וויבראנצ׳יק ואחרים. אולם השלטונות התערבו בדבר ולא הרשו לפתוח את בית־הספר. מנהל מחלקת החינוך הרוסי היה אמנם אדם ליבראלי והבין שיש צורך חיוני להקים בית־ספר כזה בלומזה, במקום ה„חדר״ הישן — אולם מחובתו היה לקבל הסכמת הרב דמתא שיעיד בכתב או בעל־פה שה׳ לוינסקי הוא אדם מתאים לזה מטעמים דתיים. אולם הרב, ר׳ מלכיאל, התנגד לזה בכל התוקף. דיינו, אמר בחדרים, שבהם מרביצים תורה וגם לומדים כל יום שעה רוסית, טען, ואין צריך לחדש חידושים. וגם המלמדים לא שתקו והם עשו מצידם הכל שבית הספר החדש, או כפי שנקרא בעיר ה„חדר המתוקן״, לא יקום — חששו פן תקופח פרנסתם. עד אשר קם אחד המשכילים בלומזה, הדר. ש. גולדלוסט, ותרגם לרוסית כמה קטעים מתוך „דברי מלכיאל״, ובהם אמונות תפלות, והגישם למנהל מחלקת החינוך, בצירוף מכתב: „על פי דבריו וחוות דעתו של רב זה, הוד מעלתו מונע מילדינו חינוך מודרני מתקדם, ברוח חוקי הממשלה הרוסית וברוחך אתה!״ ואותו יום חתם המפקח על הרשיון לפתוח את בית־הספר... בעלי בתים רבים רקדו ברחוב משמחה ונשקו זה לזה. בית הספר נפתח תחילה בחצר גרוצקי, בבית הפונה גם לרחוב דלוגה וגם לרחוב יאַטקובה. נפתחו שלוש מחלקות בהנהלת ה׳ ישראל לוינסקי. הוזמנו עוד שני מורים יהודה אַנוביץ׳ ויעקב שיינקופ. בית הספר שיגשג ויצא שמו בעיר בלימודיו ובהתנהגות התלמידים. למדו שם הרבה עברית ותנ״ך, משנה וגמרא, ספרות עברית והיסטוריה וגם במידה גדושה רוסית, חשבון וטבע. כשקטנו כתלי הדירה להכיל את מספר הילדים, עבר בית הספר לבניין שני, לבית צ׳ארניצקי, בפינת רח׳ דלוגה וקרוטקה, מול בית המסחר של צוקרברוים.

בחנוכה, פורים וט״ו בשבט נהג בית־הספר לערוך חגיגות נאות, הצגות ממש בעברית יפה ומצלצלת, שירה וזמרה, התעמלות ומשחקים. המורה להתעמלות היה ה׳ אלף, לאחר זמן קצר, הזמינו עוד מורה רביעי מבוגרי הקורסים הגרודנאים למורים ה׳ פראַדלין. בית־הספר עבר לדירה עוד יותר נרחבה, בדירת „הזמיר״, ברח׳ קרוטקה, בית איוואַניצקי. נוספו עוד כיתות ומקבילות והוזמנו המורים דוד וויינצימר, ואחרים.

כמה אישים שביקרו את בית־הספר ובחנו את התלמידים שבעו רצון וגמרו עליו את ההלל, וביניהם: המפקח על בתי הספר, הרב מיידוואַבנה, סופרים ועסקנים מרחבי רוסיה שנקלעו ללומזה ובעיקר הורי הילדים שהיו פאַטריוטים גדולים למוסד ולא מנעו כל דבר מגידולו ושיגשוגו.

בל״ג בעומר ויומי דפגרי אחרים במשך הקיץ היו עורכים טיולים גדולים וכמה הורים ליוו את הילדים ועזרו להצלחת הטיול.

מחלקה ה׳ של בית הספר תורה ודעת בשנת 1918
באמצע (מימין) המורים: מוריס שטיקגולד (מורה לפולנית מוורשה), ישראל לוינסקי, יעקב שיינקופ ויהודה אנוביץ.
מסביב התלמידים, עומדים (מימין): קאַלוואריסקי בצלאל, צ׳אַרקה, קרמר, קוואַשני, לווינסקי, סטזשלקה, דז׳ובקביץ, שיינקופ, דז׳ובקביץ, אנוביץ, וויבראָנצ׳יק. יושבים (מימין): יודלבוים, גוזובסקי, אָקון, סלובטיס, קאַלוואריסקי.

קבוצת מורים בשנת 1937
עומדים (מימין): — אברהב שיינקופ, שרה ניימוביץ׳.
יושבים: גולדזיוק, טרסטאנוביץ׳ וד. ווינצימר.

בימי שלטון הגרמנים, בשנות 1915 — 1917 קבעו לבית־הספר תלבושת אחידה. בשנים האחרונות החל כבר כוכבו של מוסד חינוכי זה דועך במקצת, לרגל ההתחרות של בית הספר הפולני העממי לילדי היהודים, אשר הממשלה העדיפה אותו על שאר בתי־הספר היהודים וגם הלימודים שם היו בחינם.

למעלה משלושים שנה היה קיים בית־הספר הזה. עד יום חורבן העיר וגירוש יהודיה לזאמברוב. המורים המייסדים עזבוהו בעוד מועד. יעקב שיינקופ מת ממחלה ממארת, יהודה אַנוביץ׳ היגר לאמריקה ושימש שם מזכיר בישיבה הגדולה על שם ר׳ יצחק אלחנן. ר׳ ישראל לוינסקי עלה לארץ בשנת 1936. מנהל בית הספר האחרון היה דויד ווינצימר, אדם משכיל, בעל ידיעות רחבות בעברית וספרותה וגם יודע שפות.

בית הספר „תורה ודעת" הקים תלמידים רבים בלומזה, יודעי תורה וחכמה, ניצנים ופרחים לתנועה הציונית ולתרבות העברית והיה שנים רבות סמל ודוגמה לכמה ערים ועיירות.

מורי בית־הספר „תורה ודעת"

ישראל לוינסקי נ"י

ר׳ ישראל ב"ר אפרים לוינסקי נולד בכפר קאז׳ידלו, שבין העיירות מישניץ ואוסטרולנקו, בשנת 1871. למד בחדרים, בישיבת לומזה וגלה אחר־כך למקום תורה בישיבות ליטא והגיע לווילנה. הוריו היו חסידים אדוקים־קנאים ומשנודע להם שבנם ברח מהישיבה ללמוד בווילנה — ישבו „שבעה" אחריו, כי ווילנה היתה עיר אפיקורסית בעיני החסידים. בווילנה למד בבית המדרש של גחש"א („גמילות חסדים של אמת"). שם התחבר אל כמה צעירים משכילים ובעזרתם החל לשקוד על לימוד השפה הרוסית, גרמנית ובעיקר מדעי הטבע ומתמטיקה. השפיע עליו במיוחד חברו לבית המדרש ש„התפקר" אז, א. הלפאנט, שנודע אחר־כך בשמו הפוליטי א. ליטוואק והיה ממניחי היסוד של ה„בונד" ברוסיה, ומייסד ה„זשארגאנישע קאמיטעטן" בווילנה. לוינסקי נתפש גם כן לאותם ה„זשארגאנישע קאמיטעטן" ועזר להפיץ השכלה בין שכבות העמלים בווילנה. בשנת 1892 חזר הביתה, כי עליו היה לעמוד לצבא. נלקח לעבודת הצבא ונשלח לגדוד ה„גרנאַדירים" השני ע"ש „ראסטוב", שחנה בעיר מוסקבה.

לאחר כמה חדשים של עבודה בצבא שוחרר וחזר הביתה, נשא אשה מזאמברוב את צפורה, בת יחידה לר׳ נחמן רוטברג, בעל־בית מכובד, אמיד וישר, בעל עגלות־משא להסיע סחורות אל ומן תחנות הרכבת בצ׳יז׳ב וצ׳רווני־בור.

בזאמברוב היה האברך לוינסקי מראשי המשכילים והיה בן בית וידיד לסופר המשכיל ר׳ אברהם אבא ראקובסקי. תחילה עסק במסחר התבואה ומשלא הצליח החל להורות רוסית ומתמטיקה ב„חדרים" שבעיר. היה מראשי חובבי־ציון ויחד עם ראקובסקי הנ"ל, בנימין כהן, ליפא בלומרוזן, יעקב קארלינסקי ואחרים יסדו אגודה ציונית שהיתה פעילה מאוד. בשנת 1903 עמד בבחינות ממשלתיות בגימנסיה הרוסית־ממלכתית בפולטוסק וקיבל תעודת מורה לשפה הרוסית וספרותה וללימודים כלליים. לרגל השקפותיו הלאומיות והתנגדותו לרג׳ים הצארי לא רצה לקבל משרת מורה ממשלתי. בשנת 1905 לקח חלק פעיל בתנועה הסוציאליסטית ונאלץ איזה־זמן להסתתר מחמת הבולשת והמשטרה. בשנת 1908 ייסד בית־ספר עברי־לאומי בידוואבנו. תוך זמן קצר קנה לו בית־הספר שם בכל הסביבה ברמתו החינוכית ובלימודי התורה והתרבות. אולם מנהל מחלקת החינוך בלומזה לא רצה לאשר אותו כמנהל בית־ספר וכמורה, כי קיבל ידיעות עליו שהוא „מהפכן" ומתנגד לשלטון.

לאחר שנה, בשנת 1909, פתח את בית־הספר תורה ודעת בלומזה והיה מנהלו ומורה למקצועות העבריים עד שנת 1936, עד עלותו לארץ.

בלומזה היה מפעילי התנועה הציונית, מורשה לקרן הקיימת לישראל שנים רבות, ממייסדי שעורי הערב ומוריו, עסקן בענייני חינוך ותרבות וגם בענייני ציבור. בארץ הוא פעיל מאוד בארגון „עולי לומזה" ויושב ראשו. עוסק גם בדברי־ספרות, מפרסם מדי פעם בעתונות ובמאספים ספורים ודברי־תרגום, והוא חביב ומקובל על בני העיר ורבים ממכיריו. כשמלאו לו שבעים וחמש שנה, ז׳ באדר 1946, ערכו לו בני העיר ומוקיריו מסיבה נאה ב„בית החלוצות" ורשמו אותו ב„ספר הזהב".

ר׳ ישראל לוינסקי משתתף בפעילות רבה בפינקס לומזה, כתב כמה רשימות וביאוגראפיות על בני העיר, תרגם

ורשם מפי כמה עולים ופליטים את אשר עבר עליהם — למען הספר.

ברשימות שכתב אברהם מזרח למען הפינקס רשום:
„תרשוני לומר מקצת שבחו של ר׳ ישראל לוינסקי בפניו: היה המורה המודרני הראשון בלומזה, חביב על כל השכבות ואפילו האדוקים ביותר כיבדוהו והוקירוהו והעריכו את ישרו ואת מידותיו התרומיות. התמסרותו לעבודה ציונית היתה בלי גבול, טרח ועמל למען הקק״ל, בלי ליאות, ממש יום ולילה, והעמיס על שכמו פעולות רבות ציוניות וציבוריות״.

יעקב שיינקופ

בן למשפחה מיוחסת ומסועפת בלומזה, מצאצאי הרב הראשון של הקהילה, ר׳ זלמלה חסיד. אביו היה שוחט וחזן שני בעיר. עוד בשחר נעוריו רכש לו ידיעות בשפה העברית והרוסית, נטה לתנועת פועלי־ציון והיה ממייסדיה בשנות 1903 — 1904 וגם מהתיאורטיקנים שלה. ידע לקרוא תוים, לשיר ולנגן. זמן ידוע גר בידוואבנה, על יד חותנו החזן, עסק בהוראה וגם עזר לו בנגינותיו. עבר ללומזה ונכנס לעבוד בביה״ס ל„תורה ודעת״ — כמורה ללימודים העבריים ולזמרה. היה בעל כשרונות פדגוגיים, נתחבב על תלמידיו ועל חבריו וכל יודעיו. בימי הכיבוש הגרמני של שנת 1915 ייסד מחדש את תנועת פועלי־ציון, ופרסם בדפוס את תכניתה. הוא גם היה בועד הסתדרות המורים הראשונה, ארגון מקצועי־עיוני.

שיינקופ חלה ובשנים האחרונות סבל מאוד והתרחק מכל עבודה ציבורית. בשנת 1933 בערך, מת בדמי ימיו, ומקומו מילא בבית־הספר בנו אברהם שיינקופ.

יהודה אנוביץ׳

גיסו של יעקב שיינקופ. בן למשפחת סוחרים, למד תורה והשכלה, רכש לו ידיעות בשפה הפולנית ובהנהלת פינקסים. זמן ידוע עבד במקצוע זה והיה מנהל פינקסים בבית־המסחר של האחים וויבראַנצ׳יק. אולם הוא נכנס להוראה כאשר נפתח בית־הספר „תורה ודעת״ ולימד שם שנים רבות — עד אשר היגר לאמריקה. גם שם עסק בהוראה, היה מזכיר בישיבת ר׳ יצחק אלחנן, אולם לא שבע רצון בארץ הגירתו. ב־1924 נסע לאמריקה. היה מנהל בית־ספר בניו־היון, ווטרבורי קונטיקוט ונפטר שם.

היה חבר מסור ב„התחיה״ שנים רבות וחבר הועד. הדור בלבושו, בעל צורה ובעל טעם. בנו הבכור, מחניכי הגימנסיה על שם הדר. גולדלוסט למד במכללת ירושלים וגמר בשוויצריה את פקולטת הרפואה. מת שם בדמי ימיו. גם אשתו הינדה, בת השוחט, היתה אשה משכלת וחברה מסורה ב„בנות ציון״ עכשיו בניו־יורק (אמריקה).

דוד וויינצימר

דוד וויינצימר, יליד אוסטרולנקו, ממשפחת חסידים. למד הרבה תלמוד ולמורת רוח הוריו „התפקר״ אחר־כך והחל לשקוד על ספרי השכלה, למד שפות המדינה ואנגלית ולאחר חתונתו, כשכלו לו המזונות על שולחן חותנו היה למורה. תחילה ייסד בית־ספר עברי יחד עם ה׳ יוסף פאניץ בקולנה ואח״כ נכנס לעבוד בביה״ס „תורה ודעת״ ונשאר שם למעלה מעשרים שנה, עד בוא השואה. כשעלה ה׳ ישראל לוינסקי, מייסד ביה״ס לארץ, מסר ליד וויינצימר את ההנהלה.

ה׳ וויינצימר היה ציוני מסור, בעל לב טוב לעזור לזולת, ידע נגן והיה עובר לפני התיבה, קורא בתורה, בעל מזג טוב ובעל הומור דק וחריף. קיווה לעלות לארץ, בעזרת בתו הבכירה שהסתדרה בתל־אביב, אולם גורלו היה כגורל יתר יהודי העיר.

יהושע גולדזויק

בן המלמד אברהם־יצחק. עזב את הישיבה ושקד על השפה הרוסית. נבחן בגימנסיה הרוסית בפולטוסק וקיבל תעודת מורה. שימש בהוראה בבית־הספר הרוסי לילדי ישראל ביידוואבנו. בימי מלחמת העולם הראשונה עבר לרוסיה וחזר עם משפחתו בימי השלטון הפולני. בניו מוכשרים היו וכולם נתפשו לקומוניזם וגם סבלו הרבה מרדיפות הפולנים. הוא לא ידע את השפה הפולנית ונתקבל לבית־הספר „תורה ודעת״, אף כי ריננו אחריו שגם הוא נוטה לקומוניזם. אולם הוא הפך לציוני וגם היה מורה טוב.

אבד באושוויינצ׳ים.

דבורה טרסטאנוביץ׳

בעלת ידיעות כלליות, רוסית ופולנית, וגם ידיעות רחבות בעברית. היתה למורה לאחר נשואיה, והצטיינה בהוראת השפה הפולנית בבית־הספר „תורה ודעת״ ובגישתה החינוכית לתלמידיה. אבדה באושוויינצ׳ים.

מחלקה ד׳ בבית הספר
„תורה ודעת״ בשנת 1938
המורה דוד וויינצימר מנהל
את השעור.

הגימנסיה היהודית־פולנית

מיסודו של הדר. גולדלוסט (1916 — 1940)

בימי הכיבוש הגרמני, בשנת 1916, פתח הדר. לכימיה שמעון גולדלוסט גימנסיה יהודית ששפת הוראתה פולנית. בלומזה גדל אז נוער יהודי ללא השכלה בינונית. בגימנסיה הפולנית מעטו התלמידים היהודים והיה צורך במוסד כזה. לפי היסודות שהדר. גולדלוסט קבע — תהיה הגימנסיה לאומית, ברוח ציונית. ילמדו הרבה עברית וספרותה, תנ״ך ואפילו תלמוד, היסטוריה עברית. יושם לב לחינוך הצעיר היהודי — לא רק השכלה כללית יקבלו כאן, אלא גם אינטליגנציה עברית, התפתחות עברית במובן הלאומי מוסרי וכו׳. וכצעד ראשון לתעודת הגימנסיה, כלפי חוץ, קבע מדים לתלמידים ובהם צבע כחול־לבן מתבלט ועל הכובע סמל מגן־דוד. השלטונות הגרמניים תמכו בו, מכיוון שהיה חניך האוניברסיטה הברלינאית, וקיבל מאת משרד החינוך הגרמני הצבאי — ריהוט משיירי הגימנסיה הרוסית, מכשירי לימוד וכיו״ב. נרשמו תיכף כמה עשרות תלמידים, מכיוון שזמן קצר לפני זה פתחו הסטודנטים ווינשטוק ורוזן קורסים גימנאזיאליים והכינו כמה קבוצות תלמידים למחלקות הנמוכות של בית־ספר תיכון. כדי למצוא חן בעיני החברה הפולנית שתססה אז והתכוננה לתפוש את השלטון — הועמדו הלימודים על טהרת הלשון הפולנית ותרבותה. המורים הראשונים שהזמין — מתבוללים היו והחמירו מאוד בדבור השפה הפולנית בין התלמידים. והיו לו גם כמה מורים שלקחו חלק בחיים הציבוריים בעיר, כמו הד״ר סידליס — שהיתה פעילה ב„בנות ציון״, מרגלית — ב„מזרחי״, גסטל ופרנקל — בתנועת פועלי ציון, סאמסונוביץ׳ והאמר בתנועה הקומוניסטית ופרוינד בתנועת פועלי־ציון שמאל. כשליש מהתלמידים היו בני העיירות הסמוכות. המוסד היה קואֶדוקאַציוני, כלומר בנים ובנות יחד. לא עברו ימים רבים והגימנסיה נתנה כבר את אותותיה בעיר. הנוער המתלמד הלך וגדל. בארגוני תרבות שונים מימין ומשמאל לקחו תפקיד פעיל חניכי הגימנסיה.

ממשלת פולין לא התייחסה יפה לגימנסיה, מכיוון שהיתה בעיניה פעם יותר מדי לאומית וציונית ופעם יותר מדי שמאלית, כלומר — תלמידיה הבוגרים נטו לקומוניזם ול„בונד״. שנים אחדות היו לה זכויות לבחינות בגרות — אולם לא לזמן רב. וכתוצאה מחוסר זכויות מלאות — יצאוה חניכיה מהמחלקות הגבוהות ונדדו לווילנה, לביאליסטוק ולוורשה — לקבל תעודת בגרות בגימנסיות אחרות. לרגל המצב הפיננסי הקשה הוזמנו אליה מורים לא ממדרגה ראשונה וזה השפיע על הרמה החינוכית שלה.

הדר. גולדלוסט כמעט והחליט למשוך ידו ממוסד זה ותיכן תכניות לפתוח בית־ספר עממי פולני־יהודי־עברי, אך המנהל הפדגוגי החדש, דר. שוואלב הציל את המוסד מירידה גמורה, הזמין מורים מוסמכים ומובהקים וביניהם גם מורה מפורסם ללימודים העבריים הדר. שוורדפינגר — בוגר האוניברסיטה הפולנית ובית־הספר ללימודי היהדות בוורשה. בפרוס המלחמה, לפני השואה, לא היתה מחלקה שמינית לגימנסיה — התלמידים התפזרו למקומות תורה שונים ואילו בגימנסיה הפולנית גמרו אותה שנה 10 יהודים: יצחק ביאלי.

מחלקה שביעית של הגימנסיה, בשנת 1921.
שורה א (עומדית מימין): אהרון נידזוויאדוביץ׳, מרדכי דורפמן, שרגא מזרח, יעקב יודלבוים, אהרון מארק, צוקר־רוים איזיק. שורה ב׳: **חוה לאווסקי, שפרה צירמן, ניטה גורדון, רבקה צ׳יחאנוביץ׳, שיינה זילברשטיין (ביאלי), שרה פרנקל, טויבה זוברסקי, שרה גולדנברג.** שורה ג׳ (יושבים): **הינדה יעקובי, שיינה נאגישובר, המחנך יעקב בורקובסקי** (בן דודו של דר. גולדלוסט), **הלבנה יאשצ׳ומב, אסתר ויידנבוים, חייה גולדנברג.** שורה ד׳: **מאשה ביאלוסטוצקה** (כעת בורשטין, בישראל), **מאניה אלף, שפרה צ׳יחאנובסקה ונחמה רוזן.**

בניין הגימנסיה מיסודו של דר. שמעון גולדלוסט, ברחוב דבורנה הבית עומד על תלו עד היום ונמצא בידי נכרים.

מנדל גייסט, אליה צינוביץ, הלנה צנדלר, גוטמן ז׳ולונדז׳, יעקב צוקרברוים, לודוויג ציטרינברג, זונדל קוזינסקי והאחים רפאלובסקי.

איך שהוא המשיכה הגימנסיה את קיומה גם בגיטו. אחד המורים היסודיים שלה בלימודים העבריים היה אז ה׳ יעקב טוביאש שניצל מן השואה והוא מנהל כעת בית־ספר בצפת.

דר. ש. גולדלוסט גורש יחד עם כל בני הגיטו למחנה בזאמברוב. בקסרקטין בזאמברוב חלה דר. גולדלוסט בטיפוס הבהרות — שהפילה אז חללים רבים במחנה ונפח את נפשו בתנאים מאוד טראגיים. בית הגימנסיה נשאר ורק הקומה העליונה ניזוקה מפגזים.

„בית ספר עברי"

של יצחק סובוטקו

נולד בפיונטניצה, בשנת 1872. למד כדרך הנוער בימים ההם, בישיבות ומילא כריסו בתורה. בחשאי „נתפקר" והחל לעיין גם בספרי השכלה. ועודו עול ימים וכבר לקח עליו עול

פרנסה — החל בלומזה לתת שעורים לעברית. נשא לאשה את „דבורקה התופרת" והיה לתושב בלומזה. ומאז החל לקחת חלק בחיים הציבוריים והתרבותיים בעיר. עבד במוסדות ביקור חולים ושומרי חולים והשקיע הרבה מרץ בבית־החולים היהודי שהיה אז זקוק לעזרת מתנדבים מן החוץ, כ„אחים" סאניטארים. היה בין חובבי ציון הראשונים ונטל חלק פעיל בעבודה הציונית ובפעולות למען הקרן הקיימת לישראל. היה ממתפללי „חברה תהילים", פעיל באירגונה ו„רבי" שלה — כי זמן רב לימד שם משניות לקבוצת יהודים, לאחר עמל יומם. היה גם חבר החברה קדישא ופעיל בלינת הצדק, שבראשה עמד משה פיונטקובסקי.

י. סובוטקו התפרנס משעורים פרטיים לעברית, רוסית, חשבון ועוד. מה שחסר היה לפרנסה בבית השלימה אשתו, אשת חייל, שידעה לתפור שמלות והיה לה חוג של לקוחות.

בשנת 1916, בימי הכיבוש הגרמני ביקר שעורי־ השתלמות למורים, בשפה הגרמנית, ואחר־כך פתח בית־ספר עברי, בהשתתפות נפתלי וויינברג והמורה לפולנית לאה בורשטין. בית הספר לא האריך ימים, וה׳ סובוטקו נתמנה מורה ראשי ללימודי הדת והיהדות בבית־הספר העממי הפולני לילדי ישראל „שקולה פובשיכנה". במשרתו זו כיהן עד אשר נסע לאמריקה, בשנת 1930. יצחק סובוטקו נחשב בלומזה מוותיקי האינטליגנציה המקורית והיה מקובל בחוגים רבים בעיר.

בית־ספר „חינוך"

של נפתלי וויינברג ויעקב ברוכאנסקי

בראשית ימי השלטון הפולני נעשה גם נסיון לפתוח על יד „התחיה" בית־ספר עברי ציוני בשם „חינוך". המייסדים והמורים היו נפתלי וויינברג ויעקב ק. ברוכאנסקי. בית־הספר לא התקיים זמן רב, כי עליו היה להתחרות מצד אחד עם בית־הספר „תורה ודעת" שגם כן היה בית־ספר ציוני מובהק והלימודים בו היו על טהרת הלשון העברית, ומצד שני עם בית־הספר העממי הפולני אשר הלימודים בו היו חינם. ובינתיים עזב ה׳ ברוכאנסקי את פולין והיגר לארצות־הברית וגם שם הוא עוסק בחינוך עברי לאומי. תחילה בישיבת ר׳ יצחק אלחנן וכעת בישיבה בברוקלין. נפתלי וויינברג נשאר כל השנים נאמן לרוח בית־הספר שייסד וחלם על תנועה עברית בחינוך מיסודה של „תרבות", אשר כל הלימודים נלמדו בשפה העברית. בפברואר 1938 עלה בידו לייסד סניף „תרבות" בלומזה. אל הועד למען „תרבות" נכנסו ה"ה נ. וויינברג — יושב ראש, שרה דראַזנין — סגן, צירלין שלום — מזכיר, מרקוויץ׳ חנה — גזבר וריבאַק יוסף. אולם לא הספיקה להם השעה.

בית ספר עממי יהודי־פולני «שקולה פובשֶׁבנה»

עוד בימי הכיבוש הגרמני יסדה עירית לומזה, בשיתוף פעולה עם מחלקת החינוך של הכובש, בית־ספר עממי לילדי היהודים, בשפת ההוראה הפולנית. מוריו היו על פי רוב תלמידות בית־הספר הפולני למסחר, כמו הצעירות: בורשטין, קאפלאן, אפשטיין, נומברג, ווישובאטי, סוקולובר, קאווקביץ, ז׳ילקביץ ואח׳. מורים כמעט ולא לימדו שם. יצחק סובוטקי מונה מורה ואחראי ללימודי היהדות, כמו קריאה וכתיבה עברית, חומש ודינים. בראש בית־ספר זה — שאוכסן בבית ישראל יפה, מול ככר החגיגות ע״ש ה. סינקיביץ׳ — עמדה כמה שנים המנהלת רבקה פיוטניצקה (כעת בישראל).

בית־הספר העירוני הזה התפתח יפה ולמדו בו מאות תלמידים — ברובם ילדות, כנהוג. אף כי הלימודים הכלליים עמדו על הגובה הראוי — קיצצה הממשלה הפולנית, יחד עם תקציבו הכללי, את שעות הלימודים העבריים עד למינימום, והיו שנים שבית־הספר הפך אפילו למקור התבוללות פולנית והתכחשות ליהדות. בשנים האחרונות שלפני השואה תיכן הדר. גולדלוסט תכנית להקים בלומזה בית־ספר מקביל לו, אולם לאומי, בתשומת לב מרובה לספרות עברית ויידיש ודברי ימי ישראל — אולם לא זכה לזה.

בשנת 1931 התעוררו כמה הורים ועסקנים להציל בבית הספר העירוני הזה מה שאפשר והציעו לשלטונות לקיים שעורים בלימודי היהדות לתלמידי בית־הספר, מחוץ לשעות הלימודים ומחוץ לכתלי בית־הספר, ועל חשבון ההורים, כמו שנהוג באמריקה, ב„סאַנדי סקול" וב„תלמודי־תורה" מיוחדים. לאחר משא ומתן מייגע אישרה מחלקת החינוך הפולנית את ההצעה הזאת ובאולם „המזרחי" (רחוב פוצ׳טובה 1) התנהלו כמה שנים שעורים אלה, בייחוד לבנות, כי הבנים למדו בשעות אחרי הצהרים באילו „חדרים", בתלמוד־תורה ועל פי רוב לקחו שיעורים פרטיים אצל מלמדים ומורים.

לפי דו״ח מחלקת החינוך משנת 1926 למדו ילדים יהודים בבית־הספר העירוני — 628. באותה שנה למדו ב„תלמוד־תורה 410 ילדים, בבית הספר „תורה ודעת" 200 ילד ובגימנסיה על שם גולדלוסט 220 תלמיד. כאלף ילד למדו ב„חדרים", בבתי־ספר למלאכה, בישיבה ובבתי־ספר לא יהודיים.

מחלקה בבית־הספר העממי, עם המחנכת סוקולובר, בשנת 1918

מחזור ראשון של שעורי־ערב לעברית (1916 — 1919)

שורה א׳ (עומדות, מימין) : צוקרברוים רחל (קוואשני), שושנה אייזנפלד, בייאֶר, קשונז׳קוויץ׳, לוינסקי סימה (בת ר׳ מרדכי זליג, רבם של החייטים), לוינסקי (נכדת הנ״ל) ; שורה ב : ז׳וטקביץ׳ (טננבוים) יהודית, ילין, קאַצאַנק שיינה, שניאַק (בת חיים־וולוול), שפירא (גואל) שרה, קוז׳ינסקי, טרסטאנוביץ׳ ; שורה ג׳ : פצינר (ספירשטיין), צ׳חאַנובסקה, פייגה בליאשקה, האחיות צינוביץ׳ (בנות המורה־הוראה), — זימנוביץ׳ (גולדברג) ; שורה ד׳ : בראנצ׳ה פאסמאניק, אסנה ז׳וטקביץ׳ (ביבר), כ״ץ, המורים : יעקב ברוכאנסקי, יהודה אֶנוביץ׳, ישראל לוינסקי, וויינצימער, קבקביץ׳, רחל גלינקה, חוה וורונה ; שורה ה׳ (למטה) : קוקושקה, האחיות קאלוואריסקי, חנה צ׳יחאַנובסקה, גיטל בוגושביץ׳, פיורקה, מלכה ילין, פליה גלינקה (ציילינגולד).

מחזור שביעי של שעורי־ערב לעברית (1925 — 1927)

שורה א׳ (עומדים) : —, גרונד, גולדה קוטינסקי, טובה קוז׳ינסקי, שטייגמן, קאצנק (גילארי), וונגרוביץ׳ ; שורה ב׳ : בוים, המורים : י. גולדזיוק, י. לוינסקי, ד. וויינצימר, י. ברוכאנסקי, שווארץ ; שורה ג׳ : מאיאק, זילברשטיין, אורה גלינקה, —, שניאק, —, קווקביץ׳.

מחזור שמיני של שעורי־ערב (1926 — 1930)
שורה א׳ (עומדות): קשונז׳קביץ׳, לוינסקי (מאַצמאַן) הניה, —, כ״ץ; שורה ב׳: אוזנוביץ׳, המורים ווײנצימר, גולדזיוק, בוכבינדר, לוויק; שורה ג: פינקביץ׳, הלפמאן, קוצ׳אק.

שעורי ערב לעברית על יד „התחייה"

בשנת 1915, בראשית ימי הכיבוש הגרמני, יסדו חברי „התחייה" שעורי ערב ללימוד השפה העברית, תנ"ך, ספרות והיסטוריה. המורים היו: ה׳ ישראל לוינסקי, יהודה אַנוביץ׳, יעקב ברוכאנסקי, דוד ווײנצימר ואחר־כך ה׳ גולדזיוק שחזר מרוסיה. השעורים התנהלו בהצלחה יוצאת מן הכלל. מאות צעירות מכל השכבות למדו בשעורים האלה, קנו ידיעה בשפה העברית ונכנסו לעבודה פעילה בתנועה הציונית.

שעורי הערב ערכו מדי שנה בשנה סיום חגיגי של הקבוצה הבוגרת, בצירוף הצגה, נשף מוסיקלי־ספרותי. במשך השנים 1916 — 1936 למדו בשעורים האלה כאלף וחמש מאות תלמידות.

התקיימו גם שעורי ערב, אח"כ, על יד ארגוני החלוץ, המזרחי, ה„בונד" ופועלי־ציון, אגודת ישראל ואח׳ — והם נזכרים אגב פעולות הארגונים שטיפלו בהם.

חוג לאספראנטו

הדר. פרלמן, רופא השניים הנהיג בשעתו דיבור עברי בלומזה. אולם ברבות הימים למד אֶספראנטו והיה לאֶספראַנ־טיסט נלהב ולא די בזה אלא שקם ואירגן מחוגי לקוחותיו ומכריו חוג לאספראַנטו. החל לדבר עם החולים שבאו להתרפא אצלו בשפה זו ואחת מהן, רבקה יודלבוים עשתה חייל רב בלשון זו והיתה למזכירתו. שניהם ארגנו ויסדו שעורים לאֶספראַנטו והקימו בלומזה תנועה ניכרת. הצטרפו לתנועה גם בחורי הישיבה, מהנוער המתלמד, מורים וגם פועלים.

בחול המועד פסח שנת 1935 כינס הדר. פרלמן בלומזה ועידה מחוזית של אֶספראַנטיסטים — באולם „התחיה". באו הרבה אורחים מביאַליסטוק, בראשותו של פרופ׳ שפירא. השתתפה גם בתו של זאַמנהוף, לידיה, ואחיו הרופא זאַמנהוף מוורשה. האֶספראַנטיסטים מביאַליסטוק הביאו אתם תכנית יפה ומגוונת: הצגה בשפה זו, שירים ומשחקים.

הכינוס הביא רוח חיים בלומזה ורבים החלו ללמוד שפה זו. גם פקידים פולנים באו לכינוס, כי גם הם למדו לדבר אֶספראַנטו.

התנועה הזו לא האריכה שנים בלומזה. השנאה והרדיפות של הפולנים אל האוכלוסיה היהודית זרעו ללא הפסק את גרעיני ההתבדלות הלאומית במקום ההתמזגות על ידי הלשון המשותפת. וביום צרה לא עמדו לנו גם האֶספראַנטיסטים, וכמה מהם היו בין שונאי ישראל המובהקים. הדר. פרלמן ירד מנכסיו בשנים האחרונות שלפני השואה ועזב את לומזה ועקבותיו נעלמו. אמרו שמת בגלובוקויה שבליטה

שעורי השתלמות למורים

בראשית ימי הכיבוש הגרמני בשנת 1916 תיכנו הגרמנים תכנית לייסד בלומזה בקיץ שעורי השתלמות למורים, פולנים לחוד ויהודים לחוד. המטרה היתה כפולה: א׳ — להכשיר מורים ולתת להם אפשרות להשתלם, וב׳ — להכניס רוח של גרמניות בבתי־הספר.

בקיץ נפתחו שעורי ההשתלמות. באו כ־70 מורים ומורות מלומזה, זאמברוב, אוסטרוב, גרייבו, סטאַוויסק, ידוואבנה, קולנה, שצ׳וצין ועוד. הקורסים נמשכו ששה שבועות. לימדו שם: פסיחולוגיה ופדגוגיקה — דר. א. מוריץ, מנהל מחלקת החינוך הגרמנית במחוז לומזה, מתודיקה — עוזרו ניבייש, גיאוגרפיה ובוטניקה — פרופ׳ שימאַנסקי ותולדות הפדגוגיקה וההיסטוריה — הדר. שמעון גולדלוסט. המורים קיבלו דיפלומים וזכות ללמד. גם בקיץ הבא, 1917, סידרו קורסים כאלה. ובאותו זמן נוסד גם בלומזה ארגון מקצועי של המורים היהודים. לרגל התנצחות בין מורים לאומיים ומורים בונדאים — לא הראה הארגון פעילות יתרה ולאחר שנים מועטות ירד מעל הבמה.

גני ילדים

עוד בשנת 1910 בערך, ייסד ר׳ אליעזר דימנטשטיין, יהודי פיקח ומשכיל, סוחר עצים ופחמי־אבן, גן ילדים עברי. שתי בנות היו לו וקיבלו חינוך לאומי־עברי. משנפתח באודיסה בית מדרש לגננות — שלח את בנותיו לאודיסה והן חזרו משם גננות. ה׳ דימנטשטיין דאג ועשה הרבה לקיום גן־ילדים עברי בלומזה. אמנם נפתח הגן, אבל לא האריך ימים. יהודי לומזה שבימים ההם טרם הבינו מה ערכו של גן ילדים. ילד קטן משחק בבית או בחצר — אמרו — ולא כדאי לשלם כסף עבור משחקים. ולא הועילו הקולות הקוראים של ה׳ דימנטשטיין שהאם העבריה צריכה להבין ולשלוח תינוקה לגן. „אם תהיה לנו אֵם יהיה לנו גם לאום" — כתב ברבים, ולא נשמעו לו...

בימי הכיבוש הגרמני הגיע ללומזה אחד פינסקאי, גלויברמן, שגמר קורסים פרבליים בקיוב ופתח בלומזה, בעזרת „התחיה" גן ילדים עברי על שם „שלום עליכם". כעוזרות בעבודתו היו הגב׳ אתל ודינה שמעונוביץ׳. ה׳ גלויברמן היה תופעה מיוחדת במינה: „גנן" ולא „גננת" בגן ילדים. הוא ידע אמנם את מלאכתו, אבל לא הפיק רצון בגלל התנהגותו ועזב את לומזה.

גן הילדים פרח ושנים רבות התקיים על יד „התחיה". במקומו באה לעבוד הגב׳ אנט מורשה, חברה של פועלי־ציון. נעשו גם נסיונות לפתוח גני ילדים ביידיש ולא הצליחו. בשנים האחרונות לפני השואה נפתח גן־ילדים לילדי היהודים, בשפה הפולנית, בהנהלת הגננת נתנסון.

לרגל ניצני ההתבוללות וחדירת השפה הפולנית בחיינו, בשנים האחרונות שלפני השואה, התקיים גן נתנסון שנים אחדות אולם לא יכול היה להתחרות עם גן „שלום עליכם" אשר חגיגותיו ותערוכותיו בשנים הראשונות לקיומו משכו לבבות ואפילו מתנגדים לציונות ולחינוך עברי שלחו שם את ילדיהם.

חגיגה של גן הילדים על יד „התחייה" בשנת 1938.

נשף פורים לילדים, בשנת 1938, מאורגן ע"י הקרן הקיימת לישראל.

א. ניימוביץ

לתולדות התיאטרון היהודי בלומזה

א. הגרעין הראשון של תיאטרון החובבים.

אחר כשלון המהפכה הרוסית בשנת 1905 החריפו הגזירות והחמירו הנגישות של המשטרה הצבאית לגבי כל צעד של האינטליגנציה היהודית ועסקני הפועלים. הנוער התוסס שהיה לו יד וחלק במפלגות ס.ס., פ.צ. ובונד, הרגישו על בשרם את טעם הישיבה בכלא בגלל נאומי המרד בשעת ההפגנות על ככר השוק החדש, בשדרת הערמונים. אך

הנה חלף ועבר הסער של 1905, והדם התוסס והסוער של הנוער טרם שכך. הנוער היה צריך להתפרק מהמרץ ומכח עלומיו ונוסדו איפוא תאים חשאים באילו בתים, שמטרתם היתה להמשיך וללמד את תורת הסוציאליזם, לדון ולהתווכח על בעיית ההגירה היהודית ובכלל על השאלות שנתעוררו עם פרוץ המהפכה. והנה הופיעה בלומזה בפעם הראשונה להקת שחקנים נודדים. זו היתה הלהקה היחידה, שהותר לה מטעם הרשות הצארית להציג הצגות תיאטרון בשפה ה„גרמנית", שלא היו אלא הצגות ביידיש.

ההצגות של הלהקה היהודית הנודדת באולם התיאטרון של צ׳וכאנסקי העירו בקרב הנוער המתקדם את כוחותיו הנרדמים ונוסד איפוא חוג של חובבי התיאטרון. מביניהם הצטיינו ביותר וקנו להם שם: ראובן מאזור, רחל־לאה פלאטוי (כעת בארצות הברית), אלטע וולוביץ׳, חיים זליג וולוביץ׳, גיטל גולדינג, אברהמל בוגושיביץ׳ ועוד. הלהקה החליטה להציג את האופריטה „שולמית" של גולדפאדן. זמן רב נמשכו ההכנות והחזרות בדירתו של משפחת וולוביץ, בככר השוק הישן ממול ביה"כנ הגדול. גם הכנת האיפור, התפאורה, וההלבשה גזלה זמן לא מעט. נתגלה כי כל משפחת וולוביץ היא בעלת כשרון תיאטרלי. ביחוד התבלט הרשלה וולוביץ, שנייחד עליו את הדיבור אח"כ.

לאחר הכנות והשהיות הוצג המחזה „שולמית" בתיאטרון של צ׳וכאנסקי. ההצגה כשלעצמה, היתה הפתעה לבני העיר. טף וזקן ידעו לשיר קטעים בעל־פה מהאופריטה „שולמית", השוליות של בעלי־המלאכה על יד הסדנאות והתופרות על יד מכונות־התפירה של זינגר, כילסלו בגרונם ושקדו לחקות את המשחקות רחל ולאה פליאטו, אלטה וולוביץ׳ ואברהמל בוגושביץ׳. היתה זו ההתחלה ההיסטורית של תיאטרון החובבים בלומזה שהיו מציגים מפעם לפעם הצגות שונות, כמו: „בר כוכבא", „האחים לוריא" ועוד.

ב. האולפן הדראמטי אצל „הזמיר" *

בהתחזק המשטר הצארי התעורר אצל האינטליגנציה הפולנית הרעיון הלאומי. בלומזה נפתחו מועדונים לעורר ולטפח את הרוח הלאומית שנרדמה תחת העול הכבד של המשטר הצארי. גם אצל

* (ראה לעיל, עמוד 30).

„במה עברית" על יד „התחייה" (1917).
עומדים (מימין): חיים־יצחק גלינקה, רבקה מלינארצ׳יק, צ׳ארקה, בוברובסקי, יעקב ספירשטיין; יושבים: נפתלי וויינברג, יעקב קוקביץ׳ (נריה), יעקב פיונטניצקי (גבעולי), פצינר (ספירשטיין), יצחק סטריקובסקי.

האינטליגנציה היהודית התעוררה ההכרה הלאומית והכרת הערך העצמי. ואז נוסד המועדון „הזמיר", (תחילה בבית יאַקובובסקי ברחוב „דלוגה" ואחר־כך ברחוב „קרוטקה", בדירה שהיה אחר־כך בית־הספר „תורה ודעת"), וגדולה היתה השפעתו וכוח משיכתו להכניס בצל קורתו גם אישים שהיו עד עתה מתבוללים בתרבות הפולנית וגם ניהלו תעמולה בעד ההתבוללות, כמו הד"ר י. קארבובסקי. בראשי היוזמים לפעולות תרבותיות ב„הזמיר" היו הד"ר פלטין והד"ר גולדלוסט והם גם הוסיפו להן גוון לאומי. נערכו בקביעות חגיגות לכבוד החגים והציגו מערכונים. הינדה רוטשילד מתפרסמת על ידי המונולוגים של שלום עליכם. נוסדה תזמורת מיתרים שיצא לה שם בזמן ההוא ושצלילי הקונצרטים שלה נשמעו בכל הרחוב הארוך. ועל כולם האולפן הדראמטי שעל יד „הזמיר", בהדרכתו של הסטודנט יעקב זוסמאַנוביטש, שעל אף היותו רגיל בשפה הרוסיתביים בתיאטרון צ׳וכאַנסקי שורה של הצגות ביידיש. בשנת 1909—1910 הציגו את „ימות המשיח" של ש. אש, „האושר" של פשיבישבסקי, „סוכנים", „מפוזר ומפורד" של שלום עליכם, „הנודד הנצחי" של אוסיפ דימוב, „יענקל הנפח" ועוד.

החוג הדראמטי כלל בתוכו ביחוד נציגי האינטליגנציה של המעמד הבורגני. יעקב פיונטניצקי (עתה גבעולי, בישראל) אחד המשתתפים, אירגן אחר־כך בימי הכיבוש הגרמני, בשנות 1916 — 1918, חוג דראמטי ב„התחיה" שהציג בעברית „טיאודלינדה" (נתרגמה על ידי המורה יעקב ברג ג"ל), „היובל של מורה", וכמה נשפים אמנותיים.

ג. חוג חובבים בימי הכיבוש הגרמני (1916 — 1918)

עם כיבוש לומזה על ידי הגרמנים במלחמת העולם הראשונה צצות מפלגות ברחוב היהודי. נפתחים כמה מועדונים המפתחים מפעלים תרבותיים שונים. כל ארגון פוליטי רוצה להצטיין ביזמתו וכושר יצירתו. חוג החובבים מתחיל את עבודתו בלי כל גוון פוליטי, בלתי מפלגתי בהחלט. מופיעים „כוכבים" חדשים על הבימה היהודית בלומזה: יעקב מלינארצ׳יק, הרשלה וולוביטש, חיים וולובסקי, שרה גולדשטיין. התארגן חוג של משחקים חדשים בעלי מרץ והבנה תיאטרלית. המועדון שלהם היה בדירת החייט יישינובסקי, בשוק החדש. החייט הנ"ל, שריד של חוג החובבים הראשון בימי „שולמית" בלומזה, אימן גם את בניו למשחקים על הבימה היהודית בלומזה. בביתו מתקיימות החזרות וההכנות להצגות.

הדמות המרכזית בחוג החובבים היה הרשלה וולוביץ, טיפוס מענין — רכש לו ידיעות רבות במוסיקה ותיאטרון. הוא ערך קונצרטים, יסד מקהלות, כתב וחיבר קומפוזיציות שלו. בתקופת החזן הידוע הירשוב, היה הוא המנצח של המקהלה שלו בבית הכנסת הגדול. הרשלה, נמוך קומה, גיבן, היה שופע טראגיות ביחד עם הומור עדין ודק, ביים את ההצגות בטעם מרובה והבנה יתרה. הוא גופו שיחק תפקידים ראשיים במחזות גורדון בחיוניות ובאמנות כזו שהצופים באולם שכחו שלפניהם משחק גיבן וחשבו שלקח לו תפקיד של גיבן. לא אחד המשחקים המקצועיים היה מקנא ברמה האמנותית של המשחק וולוביץ׳.

התקופה הזו בזמן הכיבוש הגרמני היתה סוערת בשביל החובבים. הדר חיצוני הוסיפה להם התזמורת של הצבא הגרמני, אשר בראשה עמד מנצח יהודי שהיה גם מעורב בין יהודים, הקצין סטאַלקופ. שורה שלמה של מחזות הוצגה על ידם בתיאטרון היחידי של צ׳וכאַנסקי בלומזה, כמו: „בחור הישיבה", „הלב היהודי", „אלהים, אדם ושד", „חאסיה היתומה" ועוד. כל הצגה היתה חוויה מרעישה בשביל הצופים שמילאו את התיאטרון הצר מהקצה עד הקצה. והכבאים היהודיים עם קסדות הנחושת הממורקות היו עומדים על המשמר — על כל צרה שלא תבא.

כל שחקן בחוג החובבים היה „כוכב" בפני עצמו. יעקב מלינארצ׳יק (בעל הצלמניה „ברנארדי") היה משחק תפקידי „אוהב" מתוך מאמץ לעלות אפקטים דראמטיים חזקים והיה גם אחד העסקנים החשובים בשטח הבמה. הינדה רוטשילד היתה מצטיינת בתפקידי אם רחמניה. שרה גולדשטיין היתה אהובה על קהל הצופים, משחקה היה בלבביות וברגש דק. רייזקה מאזור (עתה בארץ, גב׳ וויסוצקי) בעלת רגש וקול סופראנו צלול. יישינובסקי הצנוע והשחקן הלחשן, יעקב ניימוביץ — לחשן מובהק שבלעדיו לא היה יכול כל משחק למלא את תפקידו. הוא גם כתב מערכון בעקבות „בתי המלון שבברדיטשיב" לשלום עליכם, בשם „מלון טערקאליע". החובבים הציגו את המערכון הזה פעמים אחדות בהצלחה רבה.

סטודיה דראמתית ע"י „ארבעטער היים" (1917).

שורה א׳ (מימין) עומדים: א. ניימוביץ׳, דוד מוהל, יעקב פליישר, כ"ץ, ברוכאנסקי; שורה ב׳: ח. מארצ׳יק, פרומקה שיינקופ (לוינסקי), ה. אנט, א. ייורייביץ׳, ג. שטייגמן, יישנובסקי; שורה ג׳ (יושבים): חיים וולובסקי, הרשלה וולוביץ׳, דר. ש. יוריס (התארח אז בלומזה), משה פירר ובתו, יוסל ייורייביץ׳.

ועדה דראמטית ע״י ארבעטער־היים (1919 — 1920)
שורה א׳ (מימין) עומדים: מ. באראנוביץ׳, מיכל בוכבינדר, יעקב ציקרשטיין, ייווריביץ׳, מיכל ברקמן, קאפלנסקי, פרנקל (מורה להתעמלות); שורה ב׳: לאה קרמר, חיים וולובסקי, יצחק לוינסקי, הרשלה וולוביץ׳, שיינה ברוקארז׳; שורה ג׳ (למטה): גולדשטיין, שטייגמן, רבקה ברוייר, אסתר וולוביץ׳, אלטקה פרשטנברג (אביבה פרלברג), פרומקה שיינקופ (לוינסקי), יעקב פרלברג.

ד. ימי שלטון פולין

עם תקומת הקהיליה הפולנית מתחזקת הפעולה התרבותית בלומזה. לכל מפלגה יש אולם משלה וספריה על ידו. ביחוד נתפרסמה מפלגת „פועלי ציון" באולפן הדראמאטי שלה ב„בית הפועל", ברחוב ז׳ונדובה. בהיות להם אולם עם במה, הציגו לעתים קרובות מחזות. בעצם ההתלהבות של הבחירות לסיים הציג האולפן שלהם „לבבות שבורים" (געבראכענע הערצער) בתיאטרון של צ׳וכאנסקי. תלמידי האולפן היו חדורי אופטימיות. להצלחתו היתרה של המשחק עזר הד״ר ש. יוריס — שליח מרכז „פועלי־ציון" ששהה אז בלומזה, ולפני ההצגה נאם נאום מזהיר באזני הקהל הרב, אגב ספרו על השתלשלות התיאטרון היהודי. נאומו של הד״ר יוריס הלהיב את כל הצופים ובאותה ההתלהבות נתקבלה גם ההצגה של „הלבבות השבורים".

באותו פרק זמן הצטיין גם על הבמה החובב והצייר פינחס זיידנשטאַט שחזר משביו בגרמניה והתמסר הרבה לתיאטרון היהודי. הופיע בתפקידים ראשיים ב„דורפס־יונג", „פישקה החיגר", „שני קוני למליב" ועוד, יחד עם חברו אופנברג. להקה זו נתנה גם משחקי אורחים בערי השדה.

והנה הופיעו גם מחברי מחזות. אלתר מוהל, שפירסם בימי נעוריו ספר שירים ביידיש, כתב וביים מחזה בחמש מערכות „בלי בית", על הרקע של חיי הפליטים בימי המלחמה העולמית הראשונה. המחבר היגר אחר־כך לאמריקה ושיחק תפקיד של בטלן ב„דיבוק" בתיאטרון האמנותי של מוריס־שוארץ.

מחבר מחזות שני הופיע בחוג החובבים: אלעזר שפירא — אדם מוזר, בנו של בעל־בית עשיר שהיה 25 שנה חייל בצבא ניקולי. לאלעזר שפירא היתה רשות ישיבה בערי רוסיה הפנימית מחוץ לתחום כסוחר בעל „גילדה ראשונה", ניהל במוסקבה עסקים גדולים, היתה לו דריסת רגל במקומות הגבוהים, בא במגע ומשא עם נסיכים, חי חיי מותרות וביזבוז. בגיל העמידה (קרוב לששים) היה עוד מלא ליח נעורים, לבש מדים של קצין פרשים משוחרר עם מונוקול בעין. בנשפי מסכות שמועדון האזרחים (גילגולו של „הזמיר") היה עורך בליל סילווסטר היה תמיד מקבל את הפרס הראשון.

הוא היה היוזם של הפינה הדראמטית היהודית בלומזה, שכללה בתוכה מטובי הכוחות שהזכרנו לעיל. חוג זה הציג כמה מחזות ובתוכם גם דראמה של אלעזר שפירא.

ה. אסתר רחל קאמינסקי בלומזה (1918 — 1926)

מועדון האזרחים, שפעולתו בשטח העזרה הפילנטרופית היתה רבה, החזיק גם בפינה הדרמטית היהודית ועזר לה להציג כמה מחזות בתיאטרון הקודם של צ׳וכאנסקי, שתוקן ושוכלל ונקרא בשם „ראָדוטאַ", כגון: „האב" של סטרידנברג, „אירה מירצובה", „אנה קאראנינה". שחקנים אלה הזמינו מווארשה את אם הבמה היהודית, אסתר־רחל קאמינסקי, עם להקתה בהשתתפות בתה אידה. הציגו: „השחיטה", „מירלה אפרת", „תיריזה ראַקין" ואח׳. לפעמים גם הוזמנה לשחק ביחד עם

המשתתפים בהצגת „האם" („די מוטער") של דוד פינסקי, בהשתתפות אסתר רחל קאמי
שורה א׳ (מימין) עומדים: גולדברג, גיטל רוטשילד, חיים וולובסקי, חיניץ׳, אברהם אוס
יצחק מאזור; שורה ב׳: הינדה רוטשילד, יעקב מלינארצ׳יק, הילדה זילברשטיין, אסת
קאמינסקי, אלטה פרשטנברג (פרלברג), שרה גולדשטיין (סוקול).

גילוי המצבה של אמן הבמה אברהם־יצחק קאַמינסקי, ביום הזכרון הראשון, א׳ ניסן תרע״ח (1918).

מימין: רייזקה מאַזור (וויסוצקי), חיניץ׳, פירר, י. מלינארצ׳יק, שניים מבני משפחת קאַמינסקי (מווארשה), ח. וולובסקי, מנהל המשק של תיאטרון קאַמינסקי בווארשה, רוזנפלד, יוסף קאַמינסקי (בנו, הכנר), אסתר־רחל קאַמינסקי, אידאַ קאַמינסקי, רבינוביץ׳, אחות הנפטר, בא־כוח אירגון האמנים היהודים בווארשה, א. אופנברג, אלטקה פרשטנברג (פרלברג), הינדה רוטשילד.

גילוי המצבה של חיים ב״ר דוד־הילל רוטשילד, ביום הזיכרון הראשון י״ז באדר, 1933.

היה מנהל המשק של בית החולים היהודי. טוב המזג, אחיעזר, מחובבי הבמה היהודית ותומכיה, אחי השחקניות הינדה וגיטל רוטשילד. נאמו על קברו א. דאמוביץ׳ (מימין למצבה) ודר. ש. גולדלוסט (משמאלה) ואח׳.

חוג החובבים. הופעותיה בלומזה היו מן המאורעות התיאטראליים החשובים בעיר והשפעתה היתה גדולה מאוד על חוג החובבים. היא היתה נענית ברצון להזמנת השחקנים החובבים לשחק את תפקידיה ביחד עמם, ולא חשה לפירסומה האמנותי שרכשה לה בעולם התיאטראלי. והיא גם עשתה זאת מפני שנימה נפשית היתה מקשרת אותה אל לומזה: בעלה של א. ר. קאמינסקי, השחקן הידוע ומנהל התיאטרון אברהם יצחק קאמינסקי, מצא את מנוחתו העולמית בלומזה.

בשנת 1918 יצא ביום חורף מווּיסוקה מאַזובייצק ללומזה, הצטנן והוכרח להיכנס לבית החולים היהודי בלומזה, ושם נפח את נשמתו. לבית העלמין ליווהו רבים וביניהם השחקנים החובבים בלומזה ששמרו על יד מיטת הדווי שלו. הדר. ש. גולדלוסט הספידו. זכרה אסתר־רחל חסד נעוריו של בעלה והיתה תכופות באה על פי הזמנת החובבים לשחק אתם. אפייני הוא לציין כי בפעם הראשונה כשבאה על פי הזמנת „מועדון האזרחים" לשחק את „האם" של פינסקי (ההכנסה הוקדשה לעשיית גדר סביב בית העלמין), נדחתה ההצגה ברגע האחרון מחמת האבל שהוכרז בפולין על מותו הטראגי של נשיא הממשלה הראשון, נארוטוביץ. כעבור חודש באה שנית להצגה. לגילוי מצבת בעלה באה עם כל בני משפחתה מוורשה.

אלעזר שפירא הזמין מוורשה את יצחק נוז׳יק שיציג את ה„דיבוק" עם החובבים הלומזאים. ה„דיבוק" הוצג בהצלחה גדולה מאוד, לא פחות מהצלחת שחקנים מקצועיים.

ו. כוכבים שנדדו

חיים וולובסקי

חיים היה אחד המוסיקאים היהודים המוכשרים ביותר בלומזה. בעודו צעיר וכבר הוזמן לנגן בכינורו בראינוע הפולני „מיראַז" וכן להשתתף בכמה קונצרטים, יחד עם חברו ומורו, פידלר.

חיים וולובסקי ירש מאביו — איש פיונטניצה „יואל׳קה בדחן" שהיה מפורסם בכל הסביבה — כשרונות ארטיסטיים והיה משתתף מדי פעם בפעם בהצגות של חובבים. כאביו הבדחן, שיצא לו שם במימיקה שלו בשעת הופעתו בחתונות, בחיקויי דמויות ופרצופים, כן גם הבן היה מופיע על הבמה ומעצב ברשמי פניו דמויות וטיפוסים בכשרון רב. לאחר שהרשלה וולובסקי היגר לאמריקה היה הוא הרוח החיה, המארגן והמביים, האמן והמוציא לפועל של במת החובבים בכלל. בהצלחה רבה ניהל את האולפן הדראמטי שעל יד „פועלי־ציון" ומשך אליו כוחות ידועים כמו אסתר וולוביץ׳ (כעת בארצות־הברית), יצחק מאזור, אלתר זולונץ׳, מאכס טוכובר (כעת בארץ, ברמלה) ואחרון־אחרון את אלטקה פירשטנברג, שעליה נדבר להלן. האולפן הדראמטי, בהדרכתו, העיז להעלות על הבמה את „תקיעת כף" וה„אינטיליגנט" של פרץ הירשביין, ה„גנבים" ו„הכוחות הגנוזים" („די פארבארגענע כוחות") של בימקו, „יואל", „המסבאה השוממה" („די פוסטע קרעטשמע"), המלך ליר, „השחיטה", „חאסיה היתומה" ועוד.

חיים וולובסקי היגר לארגנטינה, ושם הוא עוסק במוסיקה וגם מדי פעם בפעם מופיע על הבמה של התיאטרון היהודי.

רייזקה מאזור

רייזקה מאזור — כמה חובבי הבמה היהודית היו לה במשפחה והיא עלתה על כולם. קולה, קול סופראנו מצלצל וצלול היה לוקח לבבות. השתתפה פעמים רבות בנשפי „התחייה" האמנותיים בשירת סולו ובדואטים (עם זימקה צ׳שליוק ואח׳) והיתה משאירה רושם חזק על קהל שומעיה. שירתה „אלי אלי למה עזבתני" — היכתה גלים שנים רבות בלומזה.

היא גם השתתפה בלהקת החובבים על הבמה, באופרטות ובדראמות ותמיד בהצלחה. לו המשיכה בדרכה זו והיתה מקבלת השכלה תיאטראלית היתה מגיעה בלי ספק לדרגה גבוהה.

היתה גיסתו של מאיר מרגלית, בחיר שחקני ה„אוהל" — כיום, גב׳ ויסוצקי, בישראל.

אלטקה פרשטנברג

בת למשפחת סוחרים, חיננית ובעלת כשרונות תיאטראליים. עוד בימי ילדותה הצטיינה בהצגות קטנות בחוגי ילדים ומתלמדים ומשבגרה ונכנסה לחוג „פועלי־ציון" הכירו בה תיכף הרשלה וולוביץ׳ וחיים וולובסקי ותוך תקופה קצרה קנתה את עולמה על הבמה היהודית בלומזה. שיחקה יפה וידעה ליצור את הדמות הרצויה, ולחדור חדירה פסיכולוגית אל תפקידה. שחקנים־מקצועיים, חברי הלהקות הנודדות לא רצו להאמין שצעירה זו לא קיבלה בחייה כל הכשרה וחינוך דראמטי. כשראתה אותה על הבמה „אם התיאטרון היהודי", אסתר רחל קאמינסקי, דבקה בה ושיתפה אותה בתפקידים רציניים בשעה שבאה ללומזה להצגות, כמו ב„מירלה אפרת", „השחיטה" ואח׳. אסתר־רחל גם הציעה לה להצטרף אל האַנסאַמבל שלה, אולם היא ביכרה את העלייה לארץ על הקאריירה הדראמטית. כעת בישראל (גב׳ פרלברג).

יצחק עברי

בשנת 1927 עלה כוכבו של יצחק עברי (עכשיו בישראל). היה לו חוש תיאטראלי מילדותו, ובגיל ה„חדר" היה מציג לילדים „שלמה המלך" או „גלית הפלישתי". בן שש־עשרה הציג בנובוגרוד מערכון שהוא חיבר „בן יחיד מנתק כבליו" ואחר־כך בלומזה, עם קבוצת חובבי הבמה: „בעל־תשובה" — והם בבואות מחייו הוא, בן חסידים אדוקים, שהיה מוכרח ל„שחק" אדוק בבית — לבוש קאפוטה וכובע קטיפה, ולבוש אירופאית ברחוב. בימי בגרותו אירגן כמה חוגים דראמטיים, כתב וגם ביים למען במת החובבים בלומזה, וגם שיחק בעצמו — כמה מערכונים והצגות ריוויו, כמו: אור העולם, אם בדימוס, נערות בית־הספר, התאבדות, שיר היתום ואח׳. השתתפו אתו החובבים: חיים וולובסקי (כעת בארגנטינה), יצחק מאזור, יאקובינסקה, חן, אסתר וולוביץ׳, אופנברג, חיניץ׳ יישינובסקי לייבל, המנצח זיסקינד, דבורה לוצקי, האחיות רוטשילד ועוד. הוזמן לשחק ב„יונג תיאטר" של מיכאל וייכרט, אולם עלה לארץ.

ז. ככלות הכל

בעשר השנים האחרונות שלפני השואה כמעט ולא היתה בלומזה כל להקה של חובבי הבמה. אולם היו קיימים חוגים דראמטיים על יד בתי הספר ומוסדות החינוך שהציגו מדי פעם בפעם, בחגים ובהזדמנויות אחרות, מערכונים ולפעמים גם הצגות שלמות. כן ערכו בהזדמנויות מתאימות הצגות פומביות חוגי הבמה שעל יד ארגוני „החלוץ", „השומר הצעיר", „בונד", „פועלי־ציון" ואח׳. להקות שחקנים מקצועיים היו מרבים לבוא לעתים קרובות ללומזה ותמיד היה להם קהל צופים רב.

אולם לאט־לאט השתרר הדיכאון בחברה היהודית ואתו גם קיפאון. השחקנים־החובבים רובם היגרו לארצות־הברית, לאמריקה הדרומית ולארץ־ישראל. החיים הכלכליים הקשים בשנים האחרונות שלפני השואה — גזירת השחיטה, הגבלות על בעלי המלאכה היהודים (חובבי התיאטרון ומעריציו מאז ומתמיד) והירידה לחיים מצד השלטונות הפולניים הכבידו את אכפם על הציבור היהודי ועל רוחו. וכשאין לחם אין גם שעשועים...

שלושה ששיחקו...

י. עברי (מימין), הדיריגנט זיסקינד ול. יישינובסקי.

סופרי לומזה בעתונות, בסוף המאה התשעה־עשרה

סופרים רבים היו בלומזה בדור האחרון, שכתבו בעתונים על העיר ומוסדותיה. בהם, מן המתבלטים ביותר, היו: זאב דוב דרוזדובסקי, שהיה שנים רבות סוכן ה„היינט" בעירנו. כעת הוא בתל־אביב. פייוול־שכנא פאסמאניק, שהיה נוהג לפרסם מדי פעם בפעם על קהילת לומזה בעתונים שיצאו ביידיש, ב„הצפירה" ואח'.

בזמן האחרון הצטיין בעבודה זו שמחה סאפירשטיין, אחד מעורכי „לאמזער שטימע" ומסופריה, פעיל בארגונים רבים ובעיקר בארגוני בעלי המלאכה. היתה לו עין פקוחה ועט שנון וכמה שנים, בעיקר בשנות הירידה של הקהילה, עמד על המשמר והגיב בראש מורם על כל תופעה שלילית במחננו אנו ובמחנה הפולנים.

שני לו היה ליאון בלאוואט, מאנשי „השומר הצעיר", פעיל בארגונים רבים וכתב של ה„לאמזער שטימע".

אולם גם בדור הקודם לא חסרו כתבים בלומזה שכתבו מדי פעם בפעם על העיר ואנשיה בעתונים המעטים שיצאו אז ברוסיה ובפולין. אמנם, הרבה לפי הערך לא כתבו, כדברי הסופר לבקוביץ־אברבנאל ב„הצפירה" מס' 1 משנת 1878: „לא מחוסר סופרים לא יתנוסס שם לומזה עלי שערי מכתבי העתים לבית ישראל, ככל הערים, חדשים לבקרים... גם לה סופרים יודעי בינה לעתים, אך אין חדש בעיר: בית־החולים, בית התלמוד־תורה, בית הכנסת אורחים יעמדו על תילם ויתנוססו לכבוד ולתפארת ואי פירוד הדעת אשר בלומזה ישים מחסום לפי הסופרים". חזיון בלתי נפרץ בעיירות ובערים רבות, היתה, איפוא, לומזה: שלום ושלוה ברחובותיה, סדר ומשטר במוסדותיה, אין פירוד הדעת באספותיה ועל כן לא מצאו הסופרים את מי להוקיע ומה לכתוב. כי סופרי העתונים כתבו רק לעת מצוא, הודיעו חדשות ולא דברים שהם כסדרם. הכתב הנ"ל מסיים את רשימתו:

„אשריך לומזה, כי השלום בן משקך ואי פירוד הדעת יכלכלך"...

ובכל זאת רשמנו בכרכי „המליץ", „הצפירה" ו„הכרמל" כארבעים סופרים מלומזה, מהם חתמו בשמם המלא, מהם בראשי־תיבות ומהם בשמות בדויים, מפחד בקהל, שלא יתנקמו בהם. וקרה מעשה וב„המליץ" משנת 1880 הופיעה כתבה „קשה" חתומה בשם סמולינסקי עקיבא. וירדו בעלי־בתים לחייו של המורה סלונימסקי עקיבא והחרימו אותו ורצו לשבור את מטה לחמו. הוא התנצל וגם פרסם הכחשה ב„המליץ" שהוא אינו סמולינסקי, ואינו אחראי לדבריו. ראשי הקהל פנו גם למערכת, שהיא תוציא לה את שמו האמיתי של הסופר שהשמיץ את בעלי הבתים — אולם המערכת חששה פן ירשמו את הסופר בפינקס ה„חברה קדישא" כי „לאחר מותו ייקבר בקבורת חמור" — ולא מסרו את האיש ושמו...

ואלה שמות הסופרים שהפיצו את שמה של לומזה בשערי העתונים, לפי א"ב:

אברנאל — **כתב ב„הצפירה". שמו היה אברהם יעקב בן א. לבקוביץ' ו„אברבנאל" הוא ראשי תיבות אברהם בן א. לבקוביץ'. ב„המליץ" חתם י.א. לבקוביץ' („הצפירה" בשנת 1877, 1878; „המליץ" 1878).**

בז'וזובסקי א.ג., **איש ידוואבנה היה אחר־כך, כעת בישראל. בנו יוסף בוגוזובסקי, רופא בפתח־תקווה. נכדו היה מפעילי תנועת השחרור וישב כמה שנים חבוש בבית הסוהר בימי המנדט.**

היה הראשון שכתב על תולדות לומזה, העיר והקהילה היהודית ב„הצפירה" בשנת תרנ"ה, מס' 150.

בארביץ בנימין, **„הצפירה" 1881, מס' 6.**

ביסקו א.ל., **כתב ב„הצפירה", בעיקר בשנת 1900.**

ברמן ברוך יצחק — **כתב ב„המליץ", 1884.**

דמוביץ יצחק — **אביו של מנהיג התנועה הציונית בלומזה. היה ציוני מובהק, משכיל וגם מטיף ונואם בכמה חברות ובתי תפילה בלומזה. כתב ב„המליץ", בשנת 1890, 1891.**

דמוביץ אב"י — **הוא א. דמוביץ, יו"ר „התחיה" ועורך ה„לאמזער שטימע". אב"י — ראשי תיבות של אברהם בן יצחק. הקורספונדנציה הראשונה, שהיא גם „נסיונו" הראשון בספרות, היתה ב„המליץ" מיום 8 בנובמבר, 1896, על דבר אי־הסדר שבתרומת הצבא בלומזה. בני עשירים ומיוחסים משתמטים ובמקומם נלקחים בני עניים, מפרנסים יחידים של המשפחה.**

הייליפרן אייזיק — **כתב ב„המליץ", בשנת 1900.**

יעקובי שמואל נחמן — **היה סוכן „המליץ" וכמה עתונים, מוכר ספרים, איש משכיל ורואה נכוחות. עבר אחר־כך לגור בוורשה. כתב ב„המליץ" בשנת 1888 בעיקר.**

יעקובי י.ל. — **כתב ב„המליץ" בשנת 1900.**

כהן ב. — **הוא כנראה בנימין כהן, בן הרב מזאבלודובה. חתן שיניאק מזאמברוב, כתב מזמן לזמן על מה שקרה בלומזה המטרופולין ובזמברוב בתה. כתב הרבה על השריפה בזמברוב, ב' ביולי, בשנת 1895 ב„המליץ".**

כ"ץ אלתר (שלמה צבי) — **היה סוכן „הצפירה". אישיות ידועה בלומזה. איש משכיל ובעל נפש, היה כותב מדי פעם בפעם ב„הצפירה", בשנות תרל"ט ומעלה ומתריע על אי סדרים שראה ומצא. ההצלחה לא האירה לו פנים בעיר. בנו, חיים, לא היה שפוי בדעתו („חיים פול" קראו לו) וזה גרם לאב סבל רב. כתב גם לפעמים בעילום שם: „פלוני וכהן".**

לוויטאנסקי אברהם יעקב — **כתב ב„הצפירה" בשנות 1879 ומעלה. לפעמים חתם גם לוויטאן („המליץ", ז' במאי 1881, „הצפירה" ט' בשבט, 1883).**

לבקוביץ יעקב אברהם — **ראה לעיל: אברבנאל.**

לבוביץ' נתמיה שמואל — **כתב ב„הצפירה", החל משנת 1879. היה יליד קולנה, יצא שמו באמריקה כמאסף ההומור היהודי, מחבר הספרים „השומע יצחק", „ספר שעשועים" ומחבר הביאוגרפיה על ר' יהודה אריה מודינא.**

מילר — **פירסם רשימה על לומזה ב„לבנון", שנה ט', מספר ב', בשנת 1872.**

ניימארק א. — **כתב ב„המליץ" בשנת 1883.**

סלונימסקי עקיבא — **מורה לרוסית ועברית, היה יוצא ונכנס בבתי העשירים, כתב על המתרחש בעיר ב„המליץ" 1880.**

סמולינסקי עקיבא — **זהו שם בדוי, כפי שכתבנו לעיל, של אחד ש„הרעיש" את בני העיר בכתבתו ב„המליץ" בשנת 1880. אמרו עליו שהוא „השחיר" את פני העיר בזפת (סמולה), ומכאן שמו "סמולינסקי".**

פיינגולד בן־ציון — **כתב ב„הצפירה", בשנת 1883.**

פריימאן אברהם יוסף — **כתב ב„המליץ", בשנת 1880.**

פריינקל יצחק לייב — **כתב ב„הכרמל", שנה ה', ה' באדר תרכ"ה.**

קוטלר י. — כתב ב„הצפירה", בשנת תרנ"ו.

קליאצ׳קובסקי ישראל — היה סוכן „הצפירה" והקורספונדנט של לומזה והסביבה בשנות 1896 ואח׳.

רז׳וטקביץ בנימין — כתב ב„הצפירה" בשנת 1884, מס׳ 33, ותיאר את השריפות שבאו כחתף על העיר, בזו אחר זו.

שמות בדויים

היו גם שחתמו בשם בדוי, מטעמי זהירות או מחשש, שלא ירדו לחייהם אחר־כך. ואלה שמות בדויי השם:

Ab-son — כנראה אברמסון, כתב ב„המליץ" בשנות 1880 ומעלה ואח"כ גם ב„הצפירה" 1899.

איש פלוני וכהן — לפעמים גם חתם „פלוני וכהן". כתב הרבה ב„הצפירה" וב„המליץ". כנראה שזהו אלתר כ"ץ, האמור לעיל.

איש אמת — כתב ב„הצפירה", תרנ"ח.

א"ך ב. — כתב ב„הצפירה" בשנת 1896.

בן עיר — ב„הצפירה", תרנ"ו, תרנ"ז.

בן פורת — „המליץ", ז׳ באבגוסט 1879.

גר ותושב — „הצפירה", תרנ"ח, ו׳ בשבט.

חובב־ציון — כתב ב„המליץ", 1894.

נ. ס. — „המליץ", 28 במאי, 1894.

מ. מ. — „המליץ", יוני 1891; „הצפירה", ט"ו בשבט, 1896.

פלוני — „המליץ", 27 בינואר, 1894.

זה שמ"י — כנראה הוא שמואל נחמן יעקובי, כתב ב„הצפירה" בשנת 1886.

ל. — ב„הצפירה" 1897 ועוד.

הצופה — „הצפירה", תרנ"ה, מס׳ 166.

הסופרים הצעירים שהשתתפו בהוצאת ה„טייפון" מימין לשמאל: פוס־סורסקי, פיקל, ח. גלישינסקי, פרידמאן (כעת ח. וולף בארגנ־טינה), א. ניימוביץ׳ (ריווס). יושבים: ש. זארומב, אהרן מארק וירחמיאל שטייגמן.

א. ריבס (ניימוביץ)

חוגנו הספרותי

(קטעי „יזכור" לשלושה חברים שאינם)

א. שמואל זארומב

מפה לאוזן סיפרו בחוגנו הספרותי על בר־נש צעיר שבא אי־משם לעבוד במנסרה של ביאלי. ומסתבר שהוא אחד ה„נעלמים" ועבודתו היומיומית הקשה בסחיבת הקורות הכבדות ועריכת הקרשים היא רק הסוואה, כסות לעיני הבולשת. דיבורו סתרי־תורה, ראבינדראנאט טאגורי, אֶדגאַר פּו, פלובר ורילקי לא ימושו מפיו וספרי השכלה וספרות נושרים מחיקו. ולא יצא זמן רב ואני התוודעתי אליו. חיצוניותו עוררה בי רגשות שונים: ראשו המלא, פניו השזופים־שדופים משמש ורוח שיוּוו לו דמות פסל ברונזה. בלורית שחורה כפחם התנפנפה בגנדרנות על מצחו ובעיניו הכחולות־ירקרקות השתקף פחד של צבי מודח. קולו העדין והדק צלצל באזני כבא מנבכי היסורים.

— שמי זארומב, — אמר לי.

שיחתו הראשונה היתה רבת תוכן ומשעשעת. הילוכו גמיש וקל — הליכת בחורה מתגנדרת. בלי שיחות־עקיפין גילה לי את לבו: חסיד הוא מחסידי הדאָקאַדאַנס והמיסטיות. ותוך כדי שיחה גילה לפני בקיאות רבה בספרות העולמית, לסוגיה ולתקופותיה. הספקנו להקיף את העיר ולהתקרב לביתו. וכאן גילה פתאום כעין אזלת־יד: הצטחק, בחשפו במשובה את שיניו: עודנו נער וכבר מזמינני אל ביתו, אל אשתו וילדו צהבהב הראש ששמו מנחם.

כשנפרדתי ממנו ומביתו טרם ידעתי אל נכון מי הוא? אשתו קראה לו משה. אולם הרגשתי שלא כן הדבר.

ופעם בשבת לפני הצהרים, כששרכתי אליו את דרכי דרך שדירת הערמונים שבטיילת השוק החדש, נתגלה לפני שוב ממסדרון ביתו פרצופו של הצעיר, בעל הפנים השזופים מהרוח ותלתל שחור יורד על עיניו. על ידו עמד בתקיפות ובאי־סבלנות שוטר.

אדון! זה מכיר אותי, הצביע עלי הצעיר. השוטר שאלני: מה שמו של האיש הזה? באתי במבוכה. הרגשתי שאכשיל אותו אם אני אקרא בשמו הלא נכון, וכאן יתרחש דבר־מה גורלי בשבילו. והסתבר שהשוטר בא לבית אביו לחפש את

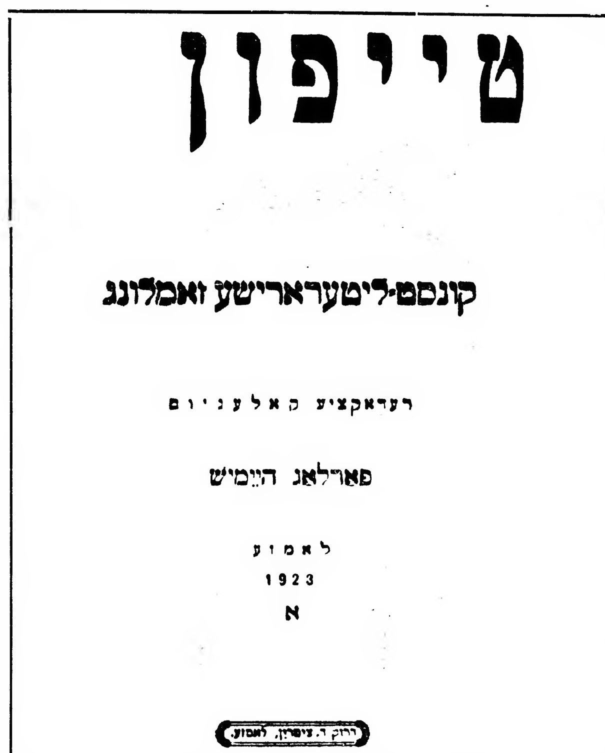
אחיו העריק מהצבא הפולני ותפש אותו כחשוד. אולם גם הוא בעצמו השתמט לפני זמן־מה מהצבא ונקרא מעכשיו שמואל זארומב ושמו באמת משה פיינצייג.

— ובכן, שאלני השוטר, — מה שמו של זה? אגב הסתכלות פעם בתמונה שבידו ופעם באסיר. התמהמהותי ופיקפוקי עוררו עוד יותר את חשד השוטר, ובינתים ניסה זארומב ללחוש לי מה שמו כי אדע והשוטר הרגיש בזה...

זארומב נאסר וידידים רצו אל מוטל ביאלי מעבידו וזה השתדל לשחררו, אגב „מתן בסתר", לאחר ששהה זארומב יום במאסר. ומאז כרתנו ברית ידידות והייתי אצלו בן־בית. לעתים קרובות היה קורא באזני את שיריו החדשים, כתובים בצפיפות ובאות זעירה במחברת. קולו היה רך ורגיש כקורא מזמורי תהילים.

* * *

בתוך תוכו היה ש. זארומב דמות טראגית, מלא סתירות והפכים נפשיים. מתוך מאבקיו ולבטיו הגיע תמיד לתסבוכת, לפירוד עם קרוביו ומכיריו. ה„אני" היוצר שלו היה מרחף תמיד בספירות העליונות, בעולם האצילות, בעוד שרגליו בוססו תמיד באבני־נגף של החיים האכזריים והקשים. אהד את ה„בונד" והיה פעיל בוורשה בהוצאות פריודיות למען „החלוץ", מתרגם שירים מעברית. ותמיד היו לו בצקלונו

טייפון

קונסט־ליטעראַרישע זאַמלונג

רעדאַקציע קאָלעגיום

פאַרלאַג היימיש

לאָמזע
1923
א

דרוק ד. ציפּרין, לאָמזע.

כתבי־יד שלא ראתה אותם עין אדם. בספרו „נפילים" הוא מלביש את האדם החדש לבוש פריהיסטורי־קוסמי. בריח התנ"ך היה מבשם ומתבל את דמויותיו. פעמים אחדות העתיק ועיבד ושיכלל את יצירתו זו עד אשר יצאה מתחת ידו משוכללת ומושלמת.

כתב שירים רבים ולא זכה להוציא אף קובץ אחד של שיריו — אם כי רבים מהם ראו את אור הדפוס. היה עורך ומכון של כמה הוצאות ספרים, פירסם מסות ספרותיות, סיפורים ורשימות, הדריך ועודד סופרים צעירים שאך זה צמחו להם כנפים והם זכו להיכנס לאגודת הסופרים שברחוב טלומצקה 13. בין משואות ווארשה אבדו ונעלמו רבים מכתביו כתובים בכתב המרגליות שלו — ואולי עוד יימצא דבר־מה מיצירותיו — שאפשר יהיה לצרף ולהקים יד ושם לזכרו, האדם והמשורר, היהודי והמשכיל.

לפי דברי ברל מארק אבד זארומב בניסוויש, יחד עם הסופר ש. וולמן. בניסוויש התקוממו היהודים נגד הנאצים וכנראה היו שני אלה בין הלוחמים.

ב. „טייפון"

כאמור היה ביתו של זארומב אכסניה לסופרים צעירים, משכילי לומזה שנתפשו לעט וכתבו שירה ופרוזה וגם פירסמו אותם מזמן־לזמן אי־פה אי־שם. וזארומב היה להם לאב ופטרון, מדריך ומעודד, מבקר ומתקן כי הוא נחשב לוותיק שבהם והרי שיריו כבר זכו לראות אור באלמאנאך הוורשאי. ומשיחות וקריאה הדדית של יצירות עברנו למעשים.

כשחזר באותו קייץ מוורשה, מהאוניברסיטה, הסטודנט אהרן מארק — הצגתיו תיכף לפני שמואל זארומב, ומעניין לעניין בשלה אצלנו הצעה: להוציא בלומזה קובץ לדברי ספרות.

שנינו, מארק ואנוכי, היינו פעילים עוד מקודם ב„פועלי ציון" והשתתפנו בהוצאת „דער האַמער" (הפטיש) שרק שני גליונות הופיעו ממנו בשנת 1922. ועלה במחשבתנו לשלם מס לתנועה הספרותית הצעירה של אותו זמן ולהוציא גם בלומזה קובץ ספרותי, כדוגמת ה„כאַלאַסטראָ" או ה„אַלבאַטראָס". נצטרף אלינו הצעיר ח. וולף (כעת בארגנטינה, הוציא שם ספר „סוציאליזם מוסרי" ואח"כ „המושג הביאולוגי של האדם בחברה" — כהשלמה לראשון). קראנו לחבורה זו גם את ירחמיאל שטייגמאן — צעיר רגיש ובעל נפש פיוטית אשר פרסם מדי פעם בפעם שירים ב„לאָמזער שטימע" ובעתונים אחרים, ואת הצייר חיים גלישינסקי — שידע לחתוך מלינו־ליאום ציורים ברוחנו.

וכך נוצר הקובץ הספרותי שלנו בלומזה, בשנת 1923, שקראנו לו שם, ברוח הספרותית שפיעמה באותם הימים — „טייפון".

העורכים והמשתתפים הופיעו בעילום שם, חתמו בפסידונים, כי לא האמינו בכוחותיהם ולא היו בטוחים ברמתם הספרותית. ומה גדלה התרגשותם של צעירים אלה, כאשר קראו לאחר איזה זמן ב„ביכער וועלט" הערכה חיובית של מלך ראוויץ' על ה„טייפון" ועוזריו, והוא מונה את שבחם של המשתתפים, ובתוכם גם משבח את כותב הטורים האלה, ומוצא בהם כשרונות דווקא.

עברו מאז קרוב לשלושים שנה. ההתחלה הספרותית הצנועה החלה להכות שרשים. כל אחד בפינתו גדל ושיגשג. אהרון מארק — שגילה כשרון של מתרגם ובלשן נקטף באיבו, בן 34 — בשנת 1931 בווילנה. שמואל זארומב וירחמיאל שטייגמן — נפלו בידי הנאצים.

ג. אהרן מארק

גועש־רועש מבפנים ומבחוץ היה אהרון מארק. קשה היה למצוא איזה דופי ופגם בחיצוניותו ובפנימיותו. עוד בימי נעוריו הראשונים היה חורז חרוזים. כוח ביטויו בעברית ובפולנית לא היה קטן ופחות מכוח ביטויו ביידיש. חונך בבית הורים חרדי־משכיל, שהיה ספוג גם יהדות וגם לאומיות וחן אצילות היה מרחף בין כתליו. וזה עבר בירושה לבנים (אחיו הצעיר ממנו, ברל מארק — עתונאי וסופר הוגה דעות, עסקן בענייני תרבות ועומד בראש המכון ההיסטורי היהודי בפולין). עודו תלמיד וכבר מילא תפקידים של מדריך לנוער ותפש מקום של מדריך ומרצה לנוער שבתנועת „פועלי־ציון" וכאן גם התחיל את עבודתו הספרותית — בעד הנוער ובעד הציבור הרחב. היה מורה וסופר והגיע לשלימות במלאכת התרגום:

תרגם מצרפתית את עשרת הכרכים של „ז׳אַן כריסטוף״ לרומן רולאַן, כמה כתבים של קנוט האַמסון, כמו „מסתורין״ ועוד. אילו מתרגומיו לא זכו לצאת לאור ונשארו בכתובים, כמו: „הנודד קאַמאַניטה״ „לגלרופ״, „הפעמונר של נוטרדאַם״ ו„הנידחים״ לוויקטור הוגו, כמה משירי וורליין, בודלר, קראשינסקי תירגם בהצלחה ליידיש מקורית והוציא גם מילון שלם יידיש־פולנית. אולם רוחו הסוערת לא באה על סיפוקה. התמסר לבית הספר היידישאי, למחקרי הספרות היהודית, עיבד למען בתי הספר מיצירות מנדלי ושלום־עליכם. עבר מוואַרשה, שם למד באוניברסיטה משפטים ואחר־כך ספרות, לווילנה ויצא טיבו כמורה ממדרגה ראשונה בבתי ספר תיכוניים — בגימנסיה הריאלית מיסודו של צ.ב.ק. (צענטראַלער בילדונגס־קאָמיטעט) ובליציאון ויצאו לו מוניטין כעסקן נאמן ובעל שאר רוח בדברי תרבות, היה מנהיג רוחני של הנוער וגם מצא לו זמן לעסוק בעתונאות ולהשתתף בקביעות ב„ווילנער טאָג״.

אך המוות קטפהו באיבו. מחלת דם קשה הצעידתהו לקבר והוא מת פתאום בן שלושים וארבע.

ד. **ירחמיאל שטייגמן**

מלא מרירות, זעף ורוגז חזר הביתה משירותו בצבא הפולני. כדין כל האינטליגנציה היהודית שבצבא, נסגר גם הוא ביאבלונה, באותו מחנה־הסגר צבאי מחפיר וסבל לא מעט יסורים, בגוף ובנפש. שטייגמן הביא משם רשימות על עינויי חייל יהודי בצבא הפולני. את יסורי חייו קיבל שטייגמן באהבה. על פניו המלאים והאדמדמים היה תמיד שפוך חיוך מריר, מפיסטופלי.

כתב שירים ובשנת 1927 הוציא בהוצאת „בז׳וזה״ בוואַרשה (בן סנדר מיכל בז׳וזה) ספר שירים בשם „גאָלדענע פעדים״ (חוטי זהב). חרוזיו היו ספוגים יאושו של קוהלת, האומר לעת זקנתו „הבל הבלים״, ועצבון של סתיו מאוחר היה נסוך עליהם. לא יכול היה כל ימיו להשלים עם גורלו. קשה היה לו לבנות קן משלו. לא רצה לעזוב את אמו הזקנה ואת אחותו ומשום זה קשה היה לו לצאת ולעלות לארץ־ישראל, ארץ שכל כך התגעגע אליה ונפשו ערגה לה תמיד. עול כבד רבץ על כתפיו וגבו המלאים והגרמיים.

בשנת 1931 יצא לאור בהוצאת קלצקין ספר שירים שני שלו. ספר לא קטן, והשירים נכתבו בשביל ילדי ישראל: מעשיות של שלמה המלך, עם צילומים ותמונות מאת הצייר א. גוטרמאַן. הביקורת העריכה יפה את הספר וציינה אותו בין הספרים הטובים.

משפרצה מלחמת העולם השניה לוקח שטייגמאַן לצבא הפולני. נפל בשבי גרמניה. ברח משם והתחבא בעיירה פולנית על הגבול, על שפת הבוג. מהעבר השני של הנהר היה השלטון הסובייטי. לפי ידיעות שקיבל ב. מארק רצה שטייגמן לעבור את הנהר — לצד הרוסים. אולם כאן נעלמו עקבותיו ואין כל ידיעה ממנו עד היום... (מיידיש ישראל לוינסקי).

חוג חובבים של לימודי היהדות מבין תלמידי בית הספר הפולני. יושבים (מימין): משה מושינ־סקי, קאלוואריסקי, המורים חיל וגסטל, חייה בראמזון, מאלינו־ביץ׳; עומדים: ג. רובינשטיין, גלוחוביץ (אשת דר. לאפינסקי), פיבובארסקי, רוגינסקה מינה (רוזנברג), ש. קוסוביץ וסוניה גולדזיוק.

ס פ ר י ו ת

עוד בשנת 1894 יסדו צעירים משכילים בלומזה „בית־עקד ספרים״ ולפי הרשום ב„המליץ״ (1894.6.28) וב„הצפירה״ (י׳ טבת וט״ו בשבט תרנ״ו) הצליחו לרכז במשך שנה אחת כ־500 ספר מטובי סופרינו בעברית וקצת ביידיש ורוסית. דמי קריאה היו 20 קופיקות לחודש או 5 קופיקות לכל ספר. בני עניים קיבלו הנחות או אפילו קראו חינם.

בשנת 1905 בערך יסדו הפועלים ספריה ואולם קריאה, בהנהלתו של מרדכי ביאַלי ואח״כ דאמוביץ׳ — שהאריכה ימים ועברה אחר־כך ל„בונד״ ושימשה מקור השכלה לפועלים עד לחורבן לומזה. באותו זמן יסדו גם הציונים ספריה, עברית בעיקרה. היתה שנים רבות לא לגאלית והתאכסנה בחדר־עלייתו של ה׳ בוברובסקי. ספריה זו עברה ל„התחיה״ ושימשה גם כן מקור השכלה כל השנים, על אלפי ספריה. גם פייבל־שכנא פאסמאניק סידר בחנותו ספריה להשאלת ספרים ורבים היו קוראיה. ספרים השאיל לקרוא, בשכר מועט, גם ר׳ אברה׳מל מ״ס — פרווזבלוביץ׳, אשר אוצר ספריו היה ברח׳ יאטקובה, במחסני גרוצקי. והיו עוד ספריות לנוער על יד בית הספר „תורה ודעת״, ב„שקולה פובשכנה״ — למען תלמידיה, בגימנסיה וב„השגחת יתומים״ ואח׳. הנוער המתלמד היה מרבה לקרוא גם בספריה הפולנית העירונית שהיתה ידועה בשם „צ׳יטלניה״.

פני לומזה בעתונות שלה

נייער
לאמזשער וועקער
ציטשריפט ארויסגעגעבן דורכן לאמזשער קאמיטעט פון „בונד".
21-go sierpnia 1936 roku

פּריז 20 גר. · היינטיגער נומער ענטהאלט 12 זייטן.
№ 6 · Łomżer Sztyme · Głos Łomżyński
לאמזשער שטימע
א נייטראלע-פּאליטיש ליטעראַרישע ציַיטשריפט.
Łomża · Łomżer Sztyme · Rządowa 20
A. Domb... Łomża Senatorska 7
Piątek 23 czerwca 1939 r.

№ 1. · פּריז 30 גר. · Łomżer Arbeter-Trybune
לאמזשער ארבעטער-טריבונע
— ערשיינט 1 מאל א חודש —
Adres red. i Admin.: „Łomżer Arbeter-Trybune", I. Romberg, Łomża Senatorska № 8
KWIECIEŃ 1929 · אפּריל

№ 1 (ערשטער יארגאנג). Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem. Łomżer-Wort.
לאמזשער ווארט
אומפּארטייאיש דעמאקראטיש-בלאט — ערשיינט 2 מאל א חודש.
Adres Redakcji: „Łomżer Wort" Dawid Gagan, Łomża Stary Rynek 15
Czwartek 30 stycznia 1930 r. · דאנערשטאג א׳ שבט תר״צ

„Jednodniówka" · פּרייז 15 גר. · Łomżer Lecte Najes
לאמזשער לעצטע נייעס
Piątek 15 maja 1931 r. · פֿרייטאג כ״ח אייר תרצ״א

פּרייז 50 גר. · „Jednodniówka" · Der Mysze Lei...
די יידישע לאמזשע
איינמאליקע אויסגאבע ארויסגעגעבן דורך דער לאמזשער י. שול-ארג.
LOMŻA, 13 LUTEGO 1925 · לאמזשע 13 פעברואר 1925

Jednodniówka. · פּרייז 20 גר. · „LOMŻER-LEBEN"
לאמזשער לעבן
אָרטאָדאָקסיש מאָנאַטס-שריפט.
Łomża, w kwietniu 1938 roku. · ערשטער יארגאנג. · לאמזשע, ניסן תרח״ן.

№ 1. · ערשטער יאהרגאנג · פּרייז 30 גר. · UNZER WORT
אונזער ווארט
ארטאדאקסיש-מאנאטסבלאט.
ŁOMŻA 25 GRUDNIA 1924. · ב״ה לאמזא כסלו תרפ״ה.

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem. · Cena 20 gr.
№ 23. · Łomża, 10 czerwca 1934 r., niedziela. · Rok VI
PRZEGLĄD ŁOMŻYŃSKI
PRAWEM NACZELNEM DOBRO PAŃSTWA
ILUSTROWANY TYGODNIK POWIAT.: łomżyńskiego, ostrołęckiego ostrowskiego szczuczyńskiego i wysoko-mazowieckiego

№ 8. · Łomża, dnia 18 Lutego 1922 roku. · Rok III.
GAZETA ŁOMŻYŃSKA
Pismo poświęcone zagadnieniom życia narodowego Ziemi Łomżyńskiej w zakresie politycznym, społecznym i kulturalnym.
Cena numeru 20 mk. Miesięcznie 80 mk., z przesyłką pocztową 90 mk. ogłoszenia zależnie od ilości zajmowanego miejsca.
Redakcja i Administracja „Gazety Łomżyńskiej" czynne są od 5 do 8 włącz. ul. Dworna № 22 — T. Krzyżanowskiego.

בתי תפילה, חֶברות ומוסדות

בתי תפילה וחברות על סף המאה העשרים

בית המדרש הגדול

משהותרה ליהודים הישיבה בלומזה — היתה ראשית דאגתם להקים בית כנסת או מקדש מעט.

בית כנסת קטן היה כאמור לעיל, שנים רבות מחוץ לתחום, על יד בית הקברות הישן, בטרם הותרה הישיבה בלומזה. לשם הביאו את המתים שנפטרו בפיונטניצה בשכונות ריבאקי, לומז׳יצה, סטארה־לומזה, שורה, ואח׳. וכל הקהל עשה להם לוויה והובילום בעגלה לשניאדובה — העיירה הסמוכה, כי עדיין לא היה כאן בית קברות יהודי. הקהילה שנוסדה מחדש בראשית המאה ה־19 קנתה מאת הממשלה שטח עזוב שעליו התנוססו עוד שרידי ארמונות מני קדם ובניני השלטונות שנתיישנו ונעזבו והקימה עליו את בית התפילה הראשון. הבניין אמנם לא הצטיין ביפיו ובשכלולו — כי עדיין לא היו כספים רבים לקהילה. לרגל בית המדרש נקרא הרחוב שחצה את סנאטורסקה שמאלה, „שקולנה". רח׳ „סנאטורסקה" נקרא בפי העם „שול־גאס" („רחוב בית הכנסת").

בשנת 1841 או 1842 (תר"א־תר"ב) הוקם במקום בית מדרש יפה בנוי אבן ובפנים ארון קודש מהודר, לפי טעם הימים ההם. בעלי בתים רבים התנדבו לעבודה. בנאים, נגרים, צבעים וחרשי־ברזל נתנו מזמנם ומהונם והבית הוקם לתפארת. סבו של ה׳ משה פרידמאן, זגג לפי מקצועו, הספיק באחרית ימיו להעמיד שמשות בהיכל זה. הוא נפטר באותה שנה, תר"ב.

קמו גם בתי־תפילה קטנים, של חברות ושכונות ועל כן קראו לבית־מדרש מרכזי זה בית המדרש הגדול. שם התפלל הרב וראשי הקהל, שם היה בית הקהילה, בית הדין, דירת המרא דאתרא וכיו"ב. בקרבת מקום הוקמו גם ה„הקדש", בית השחיטה, בית החולים, גמילות חסדים, בית התלמוד־תורה, הכנסת אורחים, הישיבה ועוד.

בבית המדרש הגדול היו עורכים תפילות רשמיות לשלום המלכות, בנוכחות באי־כח השלטון, אספות־עם, בחירות למוסדות ציבור, סעודות מצוה של החברה־קדישא, הספדים לזכר נפטרים ועוד.

בשנת 1863 נסגר בית המדרש מטעם השלטון הרוסי, לאחר תבוסת המרד הפולני, כי הגיעו לה ידיעות שבבית המדרש התרכזו מורדים יהודים וגם הסתירו שם מורדים לא יהודים, ואספו נשק ואספקה לצבא הפולני. לאחר השתדלות ומתן בסתר נפתחו שוב דלתות בית המדרש.

בית המדרש בפנים: העמוד וארון הקודש.

חברה תורה

מעל לבית המדרש הגדול קנתה לה חזקה, בחדר אחד „חברה תורה" — חברה של יהודים עמלים, בעלי מלאכה ורוכלים שהתכנסו שם יום־יום בין מנחה למעריב ללמוד פרק בתורה — חומש עם רש"י, לפי פרשת השבוע.

חברה בד"ק הבית

בירכתי בית המדרש הגדול התישבה חברה בד"ק (בעלי עגלה, דייגים, קצבים), וגם הם באו כאן יום־יום להתפלל, לומר פרקי תהילים, ללמוד חומש עם רש"י ופרק חיי־אדם. מן הגבאים האחרונים היה הדייג יוסף סלומצביץ׳, יהודי גברתן, מעורב עם הבריות ועם השלטונות.

בדור אחרון נידלדל ונתיישן בית התפילה הזה — בית המדרש הגדול. פנה זיוו. בעלי בתים רבים שהתנחלו ברחבי העיר בסביבות השוק החדש, ווייסקה ואחרות, רחק מהם הדרך לבוא כאן להתפלל ויסדו להם בסביבתם בתי תפילה קטנים. גם בית הכנסת הגדול וחברה ש"ס משכו אליהם בעלי בתים רבים. המריבות והסיכסוכים בקהל, התנגדות לרב ר׳ לייזר־שמחה, מחלוקת בעניין השוחטים — עשו לא מעט להתרוקנותו של הבית הזה. ובשנים האחרונות נראה עדיין כשריד של מבצר עתיק, מעורר זכרונות של ימים טובים מהעבר הקרוב.

הבית עמד על תלו מאה שנה, ויד הנאצים החריבתו והרסתו.

בית־הכנסת הגדול בלומזה

במקום שבנו אחר־כך את הבית החדש של „הכנסת־אורחים", ברחוב סנאטורסקה, עמד לפנים בית־הכנסת של לומזה. היה זה בית־עצים קטן. משגדלה הקהילה והבית היה צר מהכיל את מספר המתפללים וגם לא התאים יותר לתפקידו — קנתה קבוצת בעלי־בתים שטח אדמה ממשלתי, לא גדול ביותר, בפינת רחוב סנאטורסקה וגלצ'ינסקה שנשקף על פני השוק הישן, לשם הקמת בית־כנסת חדש.

זה היה בשנת 1859 בערך (תרי"ט). אולם סיבות רבות הפריעו להם לאנשי לומזה להקים את בית תפילתם החדש. היו אז ימים קשים והמרד הפולני שפרץ בשנת 1863 נתן את אותותיו בחיי הציבור והכלכלה, ולא נמצאו הכספים הדרושים לבניין. עד שהתעוררו כמה נדיבים ובראשם הרב ר' אליעזר־שמחה ראבינוביץ בשנת תרל"ט (1879) והמלאכה החלה.

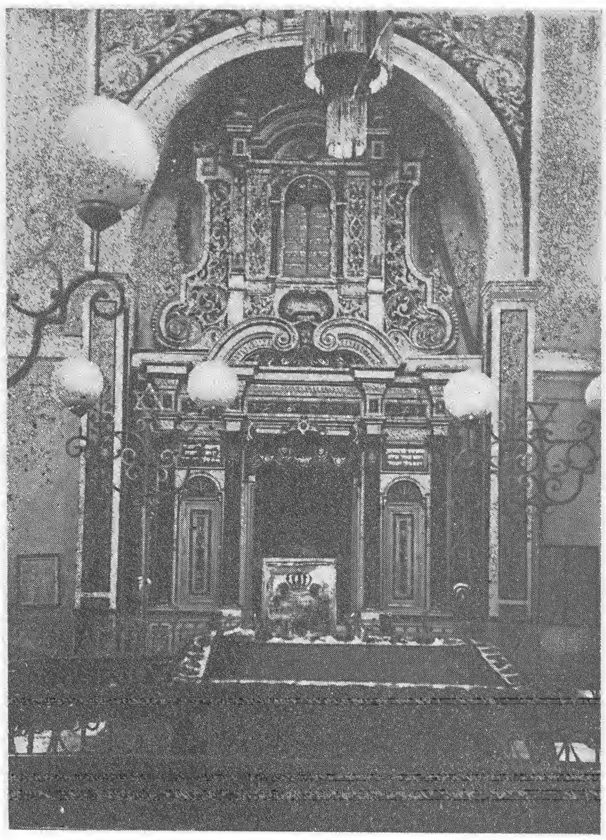
ה' אברהם יעקב לוויטאנסקי כתב על זה ב„הצפירה" מכ"ד תמוז תרל"ט:

„זה כעשרים שנה שנהרס בית הכנסת הישן וחדש אין. העיר המצויינת בתלמוד־תורה לעניים, בית־חולים, הכנסת אורחים וכו' לא שמה לב לבית־הכנסת. עד שהתעורר הרב ר' אליעזר שמחה ראבינוביץ ואתו ר' נוח יצחק דיסקין, ראש אב־בית־דין דפה והישיש ר' ישראל משה נובינסקי, ר' צבי קופייצקי וצבי טרוסקר והם אספו כספים והחלו בבניין. בנין בית־הכנסת יעלה כששים אלף רו"כ. ניגשו לעבודה ובימים הנוראים אפשר יהיה כבר להתפלל שם".

ר' צבי קופייצקי התמסר אז בראשו ורובו למגבית למען בית־הכנסת וגם טרח הרבה להכנות הבנין וניצח כל הימים על המלאכה שתיעשה בקצב הדרוש. בני העיר הכירו לו תודה וכשנפטר חרתו על מצבתו, בבית הקברות הישן, את תבנית בית־הכנסת למען ייזכרו מעשיו ימים רבים.

יחד עם ר' צבי קופייצקי נשאו בעול ר' לייבצ'ה קארבובסקי (אבי הרופא), ר' חיים זלמן ילין, ר' לייזר בז'ירובסקי ור' מאיר בורשטין. בית־הכנסת היה להם ילד שעשועים ולא חשכו כל עמל וטורח למענו, לפי מושג הימים ההם. אולם ההצלחה לא האירה פנים לבניין זה. האדמה היתה אדמת מאָיוֹראַט ויצאו עליה עוררים. פולנים הגישו משפט נגד הקהילה היהודית ודרשו את הקרקע. תביעתם חזקה כאשר מצאו בעת חפירת היסודות שרידי בניין עתיקים, שלדי מתים וגם מרתף קטן, בו נשתמרו כמה בקבוקי יין. זה חיזק את טענתם שאדמת המקום קדושה לנוצרים ולא לבית־תפילה יהודי — אך היהודים זכו בדין. הבנייה נמשכה בעצלתיים כשנתיים ימים. ב„המליץ" משנת תרמ"א (23 בדצמבר 1880) כתב „איש פלוני וכהן": „בניין בית־הכנסת הוחל בשנת 1879. כשנתיים נבנה בעזרת עשירים. כמעט צופה הגג ונפלה מחלוקת. בעלי הבתים חדלו להביא נדבות והמלאכה פסקה..." גם דליקה נפלה בבית הכנסת בבניינו והודות לעמל הכבאים היהודים שקעה האֵש והנזק לא היה גדול ביותר. מספרים על אחד מיקירי האזרחים בלומזה, ר' אליה־צמח וורובל, יהודי גברתן, גבה־קומה, ששימש שנים רבות בכתר השמשות, היה גם מראשוני מכבי־האֵש. מששמע שבית־הכנסת בוער באֵש, מיהר וטיפס למעלה ובסכנת נפשות נתלה בתקרה כדי לכבות את הדליקה. ומשגברה האֵש קפץ מן התקרה למטה וקרה נס ולא ניזק. שנים אחדות עמד בית־הכנסת כשבניינו לא נגמר. התפללו בלי תקרה, בלי ארון־קודש מהודר ובלי ספסלים ראויים לישיבה.

והנה התעוררו כמה בעלי מלאכה, והחלו לדאוג לארון־קודש יפה. וביניהם ר' יצחק קולאק הסנדלר שהלך מבעל־בית לבעל־בית לאסוף פרוטות למען ארון־הקודש. החרה־החזיק אחריו העשיר ר' לייב קארבובסקי והחל גם הוא מאסף

בית־הכנסת הגדול: ארון הקודש.

כספים בין העשירים. ומשנצטבר איזה סכום התכנסו ה„בצלאלים" שבקהילה לתכן תכניות ולהתחיל במלאכת הקודש: ר' זאסלאווסקי המחטב, ר' ישראל בוגאצקי — מומחה גדול לצבעים ולעשות בזהב ובכסף, הנגר המשכיל ר' זליג־לייב וויבראנצ'יק, וחברו אברהם־פייוול פיורקו — איש תם וישר, נגר מומחה ומקובל על הבריות, המסגר המפורסם ר' שמשון שופר ובנו יעקב נתן, הסוחר בצבעים ר' חיים צ'יחאנוביץ, חותן ה' אברהם מזרח, תרם בעד כמה מאות רובלים צבע זהב טהור וכולם יחד חילקו ביניהם את העבודה, איש איש בפינתו ובמקצועו ועבודת ארון הקודש שהיתה מלאכת מחשבת להפליא נגמרה.

ניצח על המלאכה ר' לייב קארבובסקי, שהיתה לו הבנה רבה בדברי אמנות, אף כי לא היה מלומד כלל. את המנורה היפה שבאמצע התקרה נדב ר' אהרון אוֹקוֹן. זמן רב לא היתה עדיין ריצפה בבית־הכנסת. המתפללים לא דאגו לזה. פעם בא איזה מטיף לעיר ודרש בפני קהל גדול בבית הכנסת. כדי לבדח קצת את דעת הקהל הוכיח אותם על אשר לא נמצאה היזמה לעשות ריצפה לבית התפילה. „כשיבוא משיח, אמר, מן המפורסמות הוא שכל בית־כנסת יתרומם למעלה ויטוס כמו שהוא לארץ־ישראל, כי למה להשאיר בתי־כנסת בחוץ־לארץ? היהודים שירצו לטוס גם־כן לארץ־ישראל יתכנסו כולם בבתי־הכנסיות ויטוסו יחד עם הבית. אולם בית־הכנסת של לומזה העומד בלי רצפה יתרומם ויעלה לארצנו ואתם תשארו עומדים על הקרקע"... דברים אלה נכנסו ללב, ור' הרש־בר גלצ'ינסקי נסע לייז'ורק, לבית נסירת העצים וקיבל קרשים לעשיית הריצפה. אותה שעה נתקנא בו ר' לייב קארבובסקי ונדב מדריגות לעזרת הנשים.

תקנה יפה הונהגה שם עוד מימים ראשונים: כל העובר לפני התיבה צריך היה להתעטף בחלוק שהיה תלוי על יד העמוד ולהתאזר באבנט...

זמן קצר לפני מלחמת העולם הראשונה, נדב ה׳ דיסקין מלודז, חותנו של הרב הלר, גדר ברזל מסביב לבית־הכנסת. על ידי נדבה זו רכש לבבות בוחרים למען כסא הרבנות של חתנו. תלמידי בית־הספר המקצועי היהודי ביצעו את העבודה. בשנת תרע״ט עיבד האגרונום יצחק לוינסקי את הקרקע שבתוך הגדר וסידר גינות־נוי מסביב לבית־הכנסת.

בשנת 1913, בערך, נדב ה׳ פייקוס, בעל בית המלון בריסטול, סכום כסף לטובת בית־הכנסת. מכיוון שמקורות הכסף הזה באו ממקום טמא, הוחלט לבנות בסכום זה בית־כבוד מודרני למתפללים... המגרש הגובל עם בית־הכנסת היה שייך לשמש ר׳ אליה־צמח וורובל הנ״ל. כשהיה זקוק לכסף לא עמד בנסיון ומכר את הקרקע לנוצרי, קוטל החזירים, בלושוויץ. קמה סערה בדעת הקהל ור׳ אליה־צמח הועבר בגלל זה ממשרתו. מלבד זאת הגיש ערעור על המכירה ר׳ לייזר בזירובסקי — אחד הגבאים של בית־הכנסת שהיה גם מנהל המשק בשעתו — וטען טענת „דינא דבר מצרא״. בית־הדין פסק „יחלוקו״ וחצי מגרש נספח לבית־הכנסת וחציו השני עבר לנוצרי.

בימי הכיבוש הגרמני בשנת 1916 נבחר בבית־הכנסת וועד דמוקראטי. נכנסו לעבודה כמה אנשים פעילים, וביניהם: אברהם מזרח, ר׳ אליה זיידנשטאט, מאיר אורלובסקי ועוד. נתקנאו הגבאים בסדרים הטובים ובברק הפנימי השוררים בבית הכנסת שברחוב טלומאצקה בוורשה. ויהי ראשית דרכם להכניס ספסלים יפים ומודרניים לבית התפילה במקום ספסלי העץ הפשוטים. ה״ה מזרח, אורלובסקי והד״ר גולדלוסט השתדלו אצל שלטונות הכיבוש הגרמני לקבל עצים לשם זה. בעל הנגריה יודלבוים עשה את הספסלים. עם זה הונהגו סדרים חדשים בתוך הבית. פרשו שטיח יפה וגדול לכל אורך המעבר שבמרכז בית־הכנסת ושמש מיוחד עמד והשגיח על הניקיון והסדר. משהוקמה תחנת החשמל בעיר — הואר בית־הכנסת בשפע אורות, הוזמן חזן בעל השכלה מוסיקלית רחבה ויודע נגן, ה׳ הירשוב. בית־הכנסת משך מאות מתפללים בימים נוראים, בליל שמחת־תורה ובהזדמנויות מיוחדות היה בית־הכנסת מלא מפה לפה וגם הרחבה שמסביב המתה מרוב אדם. קציני הצבא ופקידי המלכות הגבוהים בבואם לבית הכנסת ביומי דפגרא ובעת הפגנות מדיניות והשבעת חיילים יהודים מלאו פיהם שבח ותהילה ליופי הבית ולסדריו. בשנת 1920 נדב ר׳ משה פרידמן, מחלוצי תעשיית המרצפות בארץ, מדרגות בטון לכניסת בית־הכנסת וזה שכלל את מראה הבית מבחוץ. רבות פעל למען הכנסות הבית ר׳ אליה זיידנשטאט. בוועדים של השנים האחרונות היו פעילים ה״ה אברהם מזרח, יושב־ראש, מ. רוזנשטין, (סגן), הד״ר שמעון גולדלוסט, נטע דז׳ובקוויץ, חיים וולוול בורשטין, אהרון גלינקה, ישראל לוינסקי (שנה לפני עלותו ארצה) ד.ז. קאפלאן, נ. ראפאלובסקי, א. מרקביץ׳, י. כ״ץ, ע. גראטש הכנר ועוד.

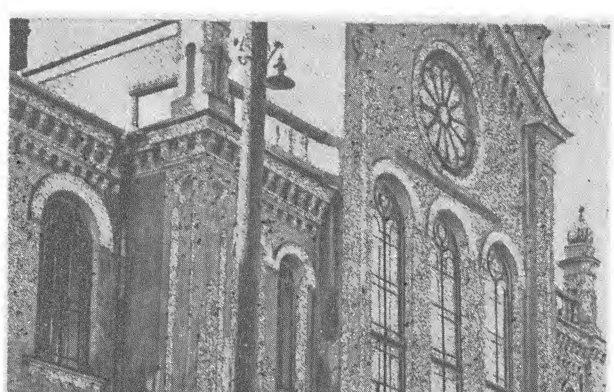
בשנים האחרונות היה בית הכנסת מבצר התנועה הציונית בלומזה. זה היה בית התפילה הראשון בעיר שהנהיג נדרים ונדבות למען הקרנות הלאומיות. לאחר מאמצים רבים הנהיגו זה גם בתי תפילה אחרים. הבית נשרף ונהרס בימי נאוץ הנאצים ויחד עם חורבן הקהילה ואבדן אלפי היהודים, בניה־בוניה, חרב בית המקדש המעט — — — — — —

חברה תהילים

שעה שבעלי הבתים הלומדים התרכזו בבית המדרש הגדול, בחברה ש״ס ובאילו בתי־תפילה קטנים כמו „מגן אברהם״ — התחברו יהודים טובים וישרי דרך, רובם עמלים ועובדים קשה, בעלי מלאכה החיים מעמל כפיים, ויסדו „חברה תהילים״. מתקנות היסוד של החברה היה: תיכף לאחר יציאת הנשמה של חבר או אזרח אחר, צריכים להתכנס כל החברים בבית הנפטר ולומר תהילים. מקובל היה לא לומר תהילים בבית הנפטר בערב, לפני חצות הלילה, כי זה עת התגברות הדינים ואין דברי תחנונים מתקבלים בפמליא של מעלה. ועוד כי דוד המלך עליו השלום אמר: „חצות אקום להודות לך״ (תהילים קי״ט, ס״ב). ומשום כך הקפידו החברים לקום עם שחר לומר „יום תהילים״ לפני התפילה. החברים העירו גם אחרים לתהילים. ובאישון לילה, בקיץ ובחורף, בגשם ובשלג, היו מכתתים רגליהם ומדשדשים בחושך יהודים כשרים ותמימים, חברי „חברה תהילים״, דופקים בתריסי החלונות ובדלתות העליות: „קומט זאגן תהילים״! (בואו לומר תהילים). — ויהודים עטופי שינה ותקופי תנומה העבירו שנת מעפעפיהם, קמו והתלבשו מהר, נטלו ידים ושמו פעמיהם לחברה תהילים...

יהודי כי ילך לעולמו ויש לומר כמה פרקי תהילים לעליית נשמתו, חולה כי נפטר בבית החולים, עני כי יוציא נשמתו ב„הקדש״ — מיד היו אנשי החברה נזעקים. זה עוזב סדנתו או „שולחנו״ בשוק, וזה מחטו ומרצעו ואצים־רצים לשפוך נפשם לפני ד׳ במזמורי תהילים ובמחרוזות פסוקים מ„תמנייא־אפי״, הוא פרק קי״ט שבתהילים, שבראשם חתום שם הנפטר ושם אמו.

שנים רבות שכנה „חברה תהילים״ בדירה שכורה שברחוב בית הכנסת (שול־גאס), היא סנאטורסקה. ומשהחלו לבנות את בית־הכנסת החדש — החזיקו בחדר הצדדי הגדול שמצד ימין לכניסה, ותקעו שם את ביתם. ומאז היה המקום בית תפילה ותלמוד תורה מהנץ החמה עד צאת הכוכבים. כל היום לא פסק משם קול תפילה ותורה. ועוברי־אורח, תגרי ירידים ושווקים, בעלי „יאָרצייט״ וסתם יהודים שפיגרו ואיחרו זמן תפילת שחרית, או שאין להם זמנם לצאת לדרך

בית הכנסת הגדול (1879 — 1939)

ולא יכלו לחכות לתפילת מנחה שלפנות ערב — מצאו תמיד שם מניין מתפללים ערב, בוקר וצהרים, תפילת וותיקין, תיקון חצות, סליחות לתענית ציבור ויום־כיפור קטן וכיוצא באלה. וגבאי החברה סובבים בין המתפללים, לפי תור ולפי התקנות, ועיניהם נוצצות משמחה.

ורק נכנסו אנשי החברה לדירתם זו, מיד אספו ביניהם כספים לקשט ולייפות את הבית ולעשותו ראוי שנשמת דוד המלך עליו השלום תרחף כאן כל הימים. ועל־כן התנדבו ציירים ואנשי מלאכת מחשבת כמו „רוגוניצקי דער מאליאר" (צייר בתים) ואחרים והם כיירו וציירו את התקרה בכל מיני כלי־זמר בהם מהללים את ד׳, ככתוב במזמור ק״נ בתהילים, ובצידם כתבות מתאימות, שברי פסוקים מתוך אותו מזמור.

ביום ב׳ של חג השבועות, הוא יום פטירת דוד המלך ע״ה, האירו את הבית במאה וחמישים נרות, כמנין המזמורים בספר תהילים ותיכף לאחר הסעודה התכנסו אנשי החברה לומר את כל הספר, פסוק החזן ופסוק הקהל. ומשסיימו את הספר — נערכה הילולא וחינגא, בבית החברה: אכלו דג מלוח עם חלה צהובה ומכורכמת שנילושה במי ביצים ובשמן אגוזים ונזרעה צמוקים וכמון, וקינחו את הסעודה בכוסות שכר צונן, ששפע מתוך החביונה שגבאי החברה נדבו לכבוד הרגל ולכבוד היום, וכיוצא בזה גם בשמחת תורה ובפורים, בשבת בראשית ובעתות חדווה אחרות, כמו סיום הספר, בחירת גבאים וסתם „קידוש" בשבתות השנה.

אנשי החברה לא הסתפקו רק בתפילה ואמירת תהילים. הם עשו להם רב ותמכו בו. וכל יום, לאחר תפילת שחרית וערבית ישב הרב על יד השולחן הארוך והרביץ לפניהם תורה: פירוש מזמורי תהילים, מתובל במדרשי חז״ל ואמרי גדולים, ומוטעם במשלים ואגדות מאוצר ספרותנו הישנה, קיצור שולחן ערוך, פרק משניות, עין יעקב וגם לפעמים דף גמרא.

וייזכרו לטובה המורים שעשו את מלאכתם מלאכת הקודש באמונה ובכבוד: ר׳ יואל הלוי הרצוג, אביו של מרן רי״א הרצוג, שהרביץ שם כמה שנים תורה ברבים והטיף לציון ולגאולה עד יום צאתו את פולין, ר׳ שבתילה המגיד, ר׳ צ׳רוויניץ המלמד, האב והבן, ר׳ חיים וולוול הויסמאן (אביו של צבי גרוסמן, מורה ועסקן, מזכיר הוועד למען ספר לומזה, בארה״ב) ואח׳.

וייזכרו לטובה גם הגבאים שמסרו מזמנם ומאונם יום־יום למען החברה: ר׳ אברהם׳ל שיסר, ר׳ גדליה בוכבינדר, ר׳ מנדל קליין, ר׳ זלמן זדאנוביץ׳ ור׳ יצחק סובוטקה המורה שטרח להכניס שם רוח של חיבת ציון ואהדה לקרנות הלאומיות בעת הנדרים והנדבות של העולים לתורה. ובין כל אלה לא יפקד גם מקומו של ר׳ גציל השמש — יהודי קפדן זה שבית חברה תהילים קדם לביתו, והיה נרדף על־ידי ה„חברה הלבנה", אשר לבם הלך אחרי משחקים ושעשועים ולא חשקה נפשם בקריאת תהילים.

כשנכלאו יהודי לומזה בין חומות הגיטו והדרכים לחברה תהילים נשתבשו — המשיכו אנשי החברה את מסרתם הקדושה בחדרי־חדרים במסתרי הגיטו.

חברה קדישא

בשנת תקצ״ג (1833) נוסדה בלומזה החברה הקדישא. לפני זה היו מובילים את המתים לקבורה לשניאדובה ושם עשו להם את „הטהרה" אנשי החברה־קדישא דהתם. בלומזה היתה רק חברה „הלווית המת" — שהיו מלווים את המת יחד עם בני המשפחה, בעגלה, לשניאדובה הנ״ל. משאישרה הממשלה לקבר מתים בבית קברות, הוא בית הקברות הישן, נוסדה החברה הקדישא ונכנסה לתפקידיה האנושיים, כמנהג כל הקהילות בישראל. אנשי החברה קדישא היו גם מתפללים יחד בימות החול ובשבתות ועושים „תיקון" בצוותא, לאחר התפילה או לפני הלוויה ואחריה. כשהקימו את בית הכנסת הגדול תפשה החברה את האגף השמאלי של הבניין והוא חדר צר וארוך, בו התפללו יום־יום ובו התקיימו ישיבות החברה. בית החברה קדישא שימש בשבתות החורף גם מקום תפילה למתפללים רבים של בית הכנסת, כי שם היו מסיקים תנור גדול ששפע חום סביבותיו.

שלוש פעמים בשנה היתה עורכת החברה סעודות גדולות ויפות בהשתתפות כל החברה ומוזמנים רבים: א. ביום ל״ג בעומר, יום ההילולא של רבי שמעון בר יוחאי: הגבאים חילקו לקהל גבינה וביצים וספלי שיכר צונן. ב. בחול המועד פסח — הוא יום הקלפי. אז נקהלו כל אנשי החברה ובחרו בגבאים — ושוב שתו יי״ש, מי־דבש וקינחו בביצים ובחרמז׳לאך שנשי הגבאים שנבחרו טרחו והכינו. ג. אולם גולת הכותרת של כל הסעודות היתה סעודת ערב ר״ח שבט. לסעודה זו הוזמנו כל נכבדי הקהל וכלי הקודש ועל כן צר היה המקום בבית החברה. לשם זה נהגו לפלוש לבית המדרש הגדול. וזה דבר הסעודה וסדר היום: ערב ראש חודש שבט הוכרז יום צום ותענית לאנשי החברה. כולם היו מתכנסים בבוקר השכם בבית המדרש, התפללו ואמרו סליחות של ז׳ אדר וסליחות מיוחדות לחברה קדישא, כאשר מקובל היה בקהילות רבות. לאחר התפילה היו יוצאים כולם לסייר את שני בתי הקברות שבעיר, את בית הקברות הישן, שעל יד הכפר שורה, ואת החדש שעל הכביש העולה זאמברובה. הסיורים והתפילות בבתי הקברות ארכו כל היום, עד תפילת המנחה. לפנות ערב היו חוזרים לבית המדרש רעבים וצמאים וקפואים מקור ושלג. אולם שמשי החברה הקדימו והסיקו את התנורים בעצים ובטורף לרוב, עד כי הזיעו אמות הספים. בתפילת המנחה קראו בתורה „ויחל" כמקובל בתענית־ציבור, התפללו סמוך לה תפילת ערבית חטופה וישבו על יד השולחנות הערוכים ליהנות מן הסעודה ולסעוד לבם ביי״ש ובמיני מרקחת, דגים, בשר ומטעמים, לפתן ופירות — כיד ר׳ מיכל סארוועד הטובה עליו, הוא מלך המלצרים שבשכונת בית־הכנסת ועל פיו יישקו וייערכו חתונות ושמחות בישראל, בימים ההם ובשכונה ההיא.

וכטוב לבם ביין היו מנגנים כלי־זמרים, מזמרים בעלי בתים ור׳ יואלקה בדחן מפיונטניצה היה עולה על השולחן ומטיף חרוזיו ומנעים ומשעשע בחידודיו וב„קונצים" שהיה משמיע ומראה לקהל. סעודת חברה קדישא זו — היא היא שנתנה כוח ואומץ לחברים לשאת בעול הקשה והעל־אנושי בכל ימות השנה ולחלוק לנפטרים שבלומזה את כבודם האחרון בימות החמה ובימות הגשמים, בימי קור וסגריר.

וראויים להיזכר אילו בעלי בתים שעמדו בראש החברה קדישא ונשאו ונתנו באמונה במילוי תפקידם שנים רבות: ר׳ חיים זלמן ילין, ר׳ הרש־בר גלצ׳ינסקי, שהוריש את מקומו לבנו, ר׳ נתן הקבלן (נאסקע פאדריאטשיק), ר׳ לייבל קאנטור, שהיה אח״כ גבאי החברה, צבי אפשטין, ועוד ועוד. ועל כולם ייזכר ר׳ משה דן בר אהרון אליעזר שיינקופ, שוחט ובודק בלומזה, מזקני הגבאים, מסור בכל נפשו לעניני החברה, ונאמן מצד השלטון לנהל את פנקס הילודה והתמותה שבין היהודים בלומזה. ותיזכרנה גם לטובה אילו נשים צדקניות חברות בחברה קדישא שהיו מתעסקות בטהרת הנשים הנפטרות ובקבורתן, כמו ריקל התופרת, אשת ר׳ משה דן הנ״ל, רבקה אשת ר׳ משה ניימרק ואייגה התופרת — שהיו תופרות תכריכים למתים וגם משרתות את החברה באמונה.

בשנת תרצ״ג חגגה החברה הקדישא דלומזה ואתה כל הקהילה את יום מלאות לה מאה שנה. החגיגה היתה נהדרת ובה נזכרו נשמות מאות נפטרים, קדושים וטהורים שנשאו ונתנו באמונה במשך שני יובלות השנים בקהילת לומזה. אולם לא עלה על דעתם שבעוד עשר שנים ייסתם הגולל על קהילה קדושה ונאה זו ולא יזכו יותר ללוות את אחיהם האחרונים בלומזה לבית עולמם...

בית המדרש חברה ש״ס

בית המדרש חברה ש״ס נמצא ברחוב האיטליזים (יאטקובה), אבל רק מעטים ידעו את שם הרחוב הזה, כי בפי כל נקרא „רחוב חברה ש״ס״, אפילו הנוצרים היו אומרים „אוליצא חברה שאסא״ (רחוב חברה ש״ס).

והרי תיאורו, מפי ה׳ יוסף זיידנשטאט:

„מראהו של בית המדרש „חברה ש״ס״ לא היה מרהיב עין: חלונות גדולים ומאובקים תמיד שחלקם העליון היה מקושת וזגוגיות צבעוניות כעין הקשת היו קבועות בו, קירות וסיפון קודרים, שני תנורי פח עגולים בצד מערב וביניהם ספסלים לפשוטי העם, סבלים, עגלונים וסתם עניים אשר בית התפילה שימש להם אכסניה ליום ומקלט ללילה. הבית שימש לא רק מקום תפילה ולימוד כי כמה ענייני ציבור נחתכו בו והתקיימו כאן אספות ומועצות וכינוסים בצרכי הקהל. כאן התפללו כל ראשי העדה, העשירים המופלגים של העיר, כמו ר׳ צבי אפשטיין, סגן יו״ר העיריה, ראש הקהל ומנהל הבנק לאשראי, ר׳ בורשטין שלמה, ר׳ משה אהרון הפנר הסוחר הגדול, יצחק טאבוליצקי, חבר ועד הקהילה וסגן יו״ר של המזרחי, ר׳ אברהמ׳קה יעקובי, ר׳ חיים ליוויש, צ׳ישלוק, ר׳ הרש־בר גלצ׳ינסקי ובנו יעקב גלצ׳ינסקי, ר׳ יודל בלומוביץ, ר׳ מנדל גולדמאן, חנוך שרשבסקי, ר׳ טוביה ברמן ועוד. המקום היה התל שכל תושבי העיר היו פונים אליו. קרה מקרה של מחלה בבית עני וידו לא השיגה להזמין רופא, היה נושא את רגליו אל חברה ש״ס, שם היה מרעיש עולמות ודורש עזרה מהקהילה. וטאבוליצקי מנהל העזרה הסוציאלית היה משדל אותו בדברים ואומר לו: הנה לך פתק, תלך אל הרופא ויקבלך חינם וגם תקבל תרופות בבית המרקחת על חשבוננו. סכנת פינוי מדירתו, כי היתה צפויה לאיזה דייר מפני שלא שקד לשלם את שכר הדירה במועדו — היה נפנה לבית מדרש זה בשבת הקרובה, עולה על הבימה, מעכב את הקריאה בתורה, דופק על השולחן ומודיע שאינו זז מכאן עד אם יסדרו את ענייניו על הצד המשביע רצון, וקהל המתפללים היה מוצא תמיד פשרה ורואה לסדר את הדבר ולהמשיך בתפילה. וכן סודר כאן בין כתלי החברה ש״ס, אישפוז עניים בבית־החולים, הכנסת כלה יתומה וענייה, פדיון שבויים, שתדלנות, המלצות וכו׳. השם חברה ש״ס בא כמובן על שום שישבו כאן ולמדו גמרא כל היום. הסוחר המופלג ר׳ משה אהרון הפנר היה נוהג לקום בארבע שעות בלילה ולבוא לבית המדרש ללמוד גמרא עד תפילת ותיקין וכן עשו בעלי־בתים רבים.

לא כל מתפללי חברה ש״ס היו עשירים ונטורי קרתא. בשורות האחרונות היו מתפללים גם אנשי „עמך״. הסבלים והעגלונים איוו להם את המקום לתפילת „מנחה״ ו„מעריב״ ודרך אגב להזין את עינם במקום ששם ישב חיים חאצקל זורונה, יהודה בלומוביץ ואח׳ והתווכחו בסוגיה קשה מן התלמוד וגם לקלוט מפיהם איזו אמרה יפה, דבר אגדה או שיחת־חולין של תלמידי חכמים. בחורף, בשעה שבחוץ השתוללה סופת שלג או החמיר הקור, היו יושבים שם הקבצנים ובעלי מלאכה עניים, שאין להם בביתם גזר עץ להסקה, מסביב לתנורים הגדולים, מתחממים ומיישרים את אבריהם המכווצים. השמש של בית מדרש זה היה ר׳ פסח פליישר, אשר מסר את מיטב שנותיו לחברה ש״ס. עיקר עבודתו היה לכוון בפטיש העץ — נדבת הסנדלר הישר כוקוליאק — את זמני התפילה. לסדר וניקיון כמובן לא דאג... בשבתות לאחר הצהרים היה הבית מלא „יושבים״ על יד התנורים, קוראים שניים מקרא ואחד תרגום, פרק תהילים וחוטפים שיחה בענייני פוליטיקה ומאורעות השבוע, סיפורי מעשיות וכיו״ב.

החברה ש״ס היה גם מקום מקלט למשוגעי העיר, כמו „שמולי״, מהם היו יושבים מאחורי התנורים ומהם היו ישנים על הרצפה. הנשים הצדקניות שהיו משכימות להתפלל היו מביאות בשבילם מעט מזון. אייגה התופרת — ראש עסקניות של צדקה בעיר, נהגה להביא ל„עזרת הגברים״ תיק מזונות ולחלקם בין עלובי החיים האלה, וכמעשיה עשו כמה נשים רחמניות, שוחרות מצוה וצדקה, וביניהן גם אמי ע״ה.

כן היה החברה ש״ס מבחוץ איזו מצודה ישנה ועזובה, אבל מבפנים, בתוך כתליו, פעם בחזקה העורק הציבורי של חיי לומזה היהודית, של „הפני״ ושל דלת העם״.

מגן אברהם

מעל לחברה ש״ס נוסד בית־מדרש של בעלי־בתים לומדים, אבל „עזי פנים״ — כפי שקראו להם אנשי החברה ש״ס, בשם „מגן־אברהם״. המתפללים היו בחלקם אנשי בית המדרש של יעבץ, בית תפילה קטן של לומדים אשר ייסד ר׳ זוסמן יעבץ, אבי הסופר וההיסטוריון זאב יעבץ. כאשר עבר יעבץ לווארשה, בטל ביה״מ ואנשיו, יחד עם כמה מאנשי „חברה ש״ס״ שעזבוהו לרגלי מחלוקת, קמו ועשו להם מקדש־מעט בפני עצמם.

אנשי „מגן אברהם״ נהגו ללמוד כל יום לפנות ערב מתוך הספר „מגן אברהם״. מהמתפללים הותיקים ואנשי השררה היו: אברהם דבורקה׳ס, משה־צבי דרוזדובסקי, חייקל שטרויסברג, יצחק ביאלי, שמעון פוקרויסקי, איטשע־מאיר כ״ץ, שלמה־הרש פאַצינר, משה־לייב יעקובי, מנחם יוסף ליכטר, צבי מארק, חנוך איזנשטאט, גולדברג, קאווקוויץ׳ ועוד. המתפללים ידועים היו בליצנותם וגם נחשבו בין המתקדמים. מהם יצאו אחר־כך מיסדי „המזרחי״ בלומזה. מספרים, פעם כשנבחר ר׳ חנוך איזנשטאט גבאי „מגן אברהם״, בא אליו בבוקר גבאי החברה ש״ס, ר׳ חיים קוטוביץ, לדרוש ממנו שכר־דירה בעד „מגן אברהם״, כי הגבאי הקודם לא רצה לשלם; נענה פייבל קאווקביץ ואמר: אם אתה דורש שכר־דירה, משמע שאנו דייריה של חברה־ש״ס, למה לא יתקנו את הגג בעליית הקיר אשר משם דלף טורד תמיד. נכנס קוטוביץ לראות את הגג הרעוע, סגר אותו פייבל קאווקביץ ולא נתנו לצאת עד אשר יוותר על חוב שכר הדירה.

שבת פרשת „לך־לך״ היתה שבת של „מגן־אברהם״, כי כתוב בפרשת השבוע שד׳ אמר לאברהם: „אנכי מגן לך״.

הכנסת אורחים

אחת החברות העתיקות בקהילה היא „הכנסת אורחים״, ברחוב סאַנאַטורסקה, מול בניין התלמוד תורה. על יד המוסד היה קיים בית תפילה יפה ונקי שבו התפללו עסקני החברה ותומכיה — בעלי בתים הגונים ובעלי מלאכה ישרים. גם לומדים במשך כל היום לא חסרו בו, ושנים רבות התגורר שם „פרוש״ אחד שישב כל היום על התורה והעבודה. בין מנחה למעריב לימד עין־יעקב לבעלי המלאכה ובמשך היום, לאחר תפילתו הארוכה, על פי נוסח המקובלים „בית־אל״ בירושלים, היה מחבר מעין לכסיקון ראשי תיבות של השפה העברית. ב„המליץ״ (1880.12.23) קובל תושב העיר שאין סדר בהכנסת־אורחים ואין דואג לעניים. בנין „הכנסת אורחים״ הוקם לפי המשוער, בשנת 1860. הגבאים, שהתמסרו לטובת העניים הנודדים ודאגו למקום לינה לאורחים מחוסרי אמצעים, היו: משה לייב ראַפּאַלובסקי (גבאי), חאצקל זדאַלאַקר, אַמסטר־דאַמסקי, הרצקה אַלטשולד, דוד־צבי ז׳וטקאָביץ, סלובאַטיס ואחרים. כל עובר אורח קיבל מאת הגבאי זכות ללון שלושה

לילות בבית „הכנסת־אורחים" וליהנות משלוש ארוחות.

חברי „הכנסת־אורחים", רובם בעלי־מלאכה, התנדבו לפחות פעם בחודש לבוא לפקח על הענינים, לדאג למטה נקייה ולארוחה לאורחים, בימות חול ושבת.

אולם עיקר העבודה היתה עמוסה על השמש. אף על פי שנחשב היה לשכיר — הרי רוב עבודתו נעשתה בהתנדבות ובאהבה ובמסירות לעניים הנודדים, ובעיקר לעניים תלמידי־חכמים שהיו מצויים בדרכים, מהם מטיפים ומגידים, מחברי ספרים, שחזרו על הפתחים למכור את פרי רוחם בפרוטות למען החיות את נפשם ונפשות ביתם, פרושים, שפרשו מביתם ונדדו לאכסניות של תורה וסתם עניים מהעיירות הסמוכות שהיו באים ללומזה, עיר הפלך, לחזור על הפתחים — בייחוד בערבי חגים, בראשי חדשים ובכל פעם כשהמחסור אכף עליהם.

אחד השמשים האידיאליים היה ר' פייבל סטוליאַר. יהודי תלמיד חכם, טהר־רוח ויפה־נפש, חי על מלאכת כפיים, אח לכל קשה־יום ופטרון למחוסרי בית. פעל הרבה למען הכנסת אורחים ר' צדוק סטוליארצ'יק — סבו של אברהם ניימוביץ, שהיה אחד מגבאי תלמוד־תורה — בעל־מלאכה ישר, למדן שאהב לכתוב „הגהות" בשולי הספרים להגדיל תורה.

חברה גמילות חסדים (גמ"ח)

חברות קטנות של גמילות חסדים קיימות היו בלומזה על יד כל בית תפילה וחברה מאורגנת. אולם חברה גדולה, מרכזית, של גמילות חסדים נוסדה בלומזה רק בשנת תרמ"ג (1883)[1]. עוד בשנת תרמ"א (1880) התריע סופר „המליץ" בלומזה, שעמד על המשמר והוקיע כל עוול שנעשה בה, ה' איש „פלוני וכהן"[2], שבעיר כל כך גדולה ויפה, רבת מפעלים ציבוריים, אין עדיין חברת גמ"ח, והמלווים בריבית פושטים את העור של העניים הזקוקים להלואה וגובים מהם את הקרן בתוספת ריבית גבוהה.

החברה גמילות חסדים בנתה לה בית גדול מיוחד, עם בית־מדרש לחברים, לתפילות חול, שבת ומועדים בשכונות בית המדרש הגדול, ברחוב שקולנה. גבאי גמילות־חסדים היו: ר' סנדר־מיכל בז'וזה, לייבל קוזינסקי, אלתר מאַרקאַביץ ואחרים. מהגבאים האחרונים היו ר' אברהם ניסל רוזנבלום.

כל אחד יכול היה לקבל הלואה על משכון, לאחר זמן ידוע כשבעל המשכון לא בא לפדות את משכונו — מכרו הגבאים את החפץ במכירה פומבית. מודעות־מכירה כאלה הדביקו לעתים קרובות בבתי המדרש שבעיר. המכירות התקיימו במוצאי שבתות, בחול המועד ולפעמים גם בימות תענית־ציבור, עת החברים וחלק גדול מהקהל היה בטל ממלאכתו. לאחר מלחמת העולם הראשונה, עת גדל המחסור בעיר וכמה מבעלי הבתים ובעלי האומנויות מטה ידם — קיבלה חברת גמילות חסדים, סכום כסף מסויים מאת הג'וינט להלוואות. הבאנקים העממיים לאשראי שנפתחו בעיר בימי תקומת פולין הלכו ודחפו את חברת הגמ"ח על משכון מתוך מרכז החיים של המעמד הבינוני והשדרות העניות. אולם את תפקידה מילאה והוסיפה לעזור לכל נצרך עד ימיה האחרונים של הקהילה. גם בגיטו המשיכה את פעולתה (ראה לעיל, עמ' 50).

אגודת קרבן־עצים

חורף קר וזועם היה בשנת תר"ם (1869). העניים סבלו רעב וקור. העצים היו ביוקר. לרגלי שיבוש הדרכים הביאו מעט עצים וטורף העירה. התעוררו כמה בעלי־בתים ויסדו אגודת „קרבן עצים" מתפקידם היה לאסוף נדבות ותרומות למען קנות חמרי־הסקה לעניים. החברה הצעירה רכשה לה אהדה רבה בעיר[3].

בית תמחוי לעניים

משנתרבו העניים ודואג אין להם, התעוררו כמה נדיבי־לב ויסדו בית אוכל בזול או בחינם, לעניים. היוזמת והמייסדת היתה הגב' מ. נתנסון. ההתענינות היתה גדולה, בנות בעלי הבתים הביאו חמרי מזון, עזרו להכין וגם הגישו לשולחן. אך המוסד היה קיים רק במשך חורף אחד. בפורים של אותה שנה נסגר מחוסר אמצעים ועסקנים מסורים. זוהי תופעה רגילה בלומזה עירנו, כותב על זה בהמליץ, ה' „חובב ציון"[4].

בימי הכיבוש הגרמני, במלחמת העולם הראשונה נוסד מטבח זול למעוטי יכולת על ידי הקהילה ושלטון הכיבוש תמך בה. התמסרו אז לעבודה זו כמה צעירים מהנוער הציוני יבעיקר חיים־יצחק גלינקה ויעקב ספירשטיין. גם בימי הכיבוש הנאצי בגיטו, פעל מטבח כזה, שחילק יום־יום למעלה מאלף ארוחות חינם. בראש המטבח בגיטו עמדו הגברות בלה בז'אָז'ינסקה, זינה קוקושקו, קאַרבובסקה ועוד. כמעט כל אזרח הושיט אז עזרה למטבח באשר יכול וכמה צעירים שילמו בחייהם על מאמציהם להבריח לתוך הגיטו עצים, תפוחי אדמה, בהמות ותבואה.

מחזיקי עניים

הישיש יודל בלומוביץ' השקיע את עצמו בשנות חייו האחרונות במפעל „מחזיקי עניים". עשרות משפחות מכובדות שידם מטה ולא פנו לעזרה קבלו על ידו מתן בסתר. עשרות עניים קיבלו בכל יום לחם ומזונות, חמרי הסקה ובישול, רופאים ורפואות חינם וכו'. המשרד של החברה היה ב„חברה ש"ס". שם ישב יודל בלומוביץ' על התורה. ושני עוזרים נאמנים היו לו, והם גילו את הזקוקים למתן בסתר וגם המציאו מקורות לעזרה: אייגה פאַניץ', היא אייגה התופרת וה' יאַקובינסקי.

הכנסות החברה לא הגיעו למעלה משישים זהובים לחודש. אולם שדה פעולתה גדל ועלה עד מאה ולפעמים, בערבי חגים עד מאתים זהוב לחודש. מאין בא הכסף— ד' הוא היודע. ללא הנהלת פינקסים וללא אספות כלליות נעשתה הפעולה על ידי הנ"ל ולא היה רעב וערום בעיר.

בשנת 1935 נעשתה פעולה רחבה גם למען העניים שחזרו על הפתחים. נוסד ועד מיוחד שידאג לעניים אלה ובראשו ה"ה אוקון, פירר ואלתר לאַוו. הם הזמינו אליהם כל קבצן ופושט יד והציעו לו קיצבה חדשית שלא יוסיפו לחזור על הפתחים ויסירו בזה חרפה מעל העיר.

רובם קיבלו את ההצעה אולם אחדים, קבצנים תקיפים, בעלי־חזקה, לא רצו לעבור לחיים יותר תקינים והמשיכו בשפלותם...

מושב זקנים

ב־1 בספטמבר, 1894, נוסדה בלומזה חברה קטנה וצנועה, ביזמתו של העסקן המשכיל, המורה והרופא פייבל שכנא פאַסמאַניק. לאחר מאמצים רבים נמצאה דירה מתאימה וביום א' ביולי שנת 1895[5] כותב ה' פ.—נ. כ—ן, נפתח ברב

1. אברהם יעקב לוויטאן. הצפירה, כ"ט שבט תרמ"ג, מס. 4 ע' 30.
2. המליץ 23/12 שנת תרמ"א והוא היה כנראה ה' אלתר כ"ץ.
3. הצפירה, טבת, תר"ם 1869.
4. „המליץ" 27.1.1894 — „פלוני" 11.5 של אותה שנה, ה' תו־צ.
5. „המליץ" 31.7.1895 — הצפירה ו' שבט תרנ"ו 1896.

הוועד האחרון של מושב זקנים בלומזה.
השלישי מימין הוא ראש הוועד לוינזון.

פאר מושב הזקנים ל־4 זקנים ו־3 זקנות. כמנהל הבית נבחר פה אחד ה׳ פ. ש. פאַסמאַניק הנ״ל. „בית מושב הזקנים הוא בית־עץ וקטן, אך יש תקוה להגדילו בקרוב ולבנותו בית אבנים שיוכל להכיל בקרבו יותר זקנים הזקוקים לטפול״, כיתב הסופר הנ״ל.

בסוף שנת 1915, בימי הכיבוש הגרמני, חודש המוסד, כי גדל מספר הזקנים העזובים, ביניהם כמה פליטים מהעיירות שנחרבו.

בימי השלטון הפולני קנתה הקהילה בית מיוחד למען מושב הזקנים. ומשגדל מספר הזקוקים לבית מחסה זה הוסיפו עוד דירה בביתו של החייט ר׳ אברהם סאֶנדאץ׳, ברחוב פולובה, ואחר כך בבית דונין ברח׳ וויאֶסקה. הגברים אוכסנו לחוד והגברות לחוד. גבאי מסור שהשקיע במוסד זה עמל רב והתמסרות יוצאה מהכלל היה ר׳ מאיר צאֶכאַנוביץ. הצטיינה גם בעבודתה למען הזקנים ודאגה למזונם ולבריאותם הגב׳ אַמסטרדאַמסקי. רוב הזקנים היו בני־עיר. אולם מדי פעם בפעם קיבלו גם זקן נעזב וגלמוד שלא מבני לומזה. קופת העיריה הקציבה סכום ידוע — על פי רוב בלחץ משלמי המסים היהודים — לטובת המוסד, ושאר ההוצאות כוסו מהכנסות של נדרים ונדבות בבתי הכנסת ומכספי הקהילה.

קרוב לשואה היו במושב־זקנים עשרים ואחד איש: 14 גברים ושבע גברות. המוסד קיבל תמיכה שנתית מהעיריה בגובה של 2800 זהובים ובניכוי כל ההוצאות האדמיניסטרא־טיביות עלה על חשבון החזקתו וכלכלתו של כל זקן כ־9 זהובים ל...חודש.

בחדשים האחרונים לפני השואה נוספו כמה זקנים למוסד ותנאי קיומו נעשו גרועים ביותר. הגרעון השנתי שלו היה קודם בגבולות 250—300 זהובים וזה כוסה ע״י נדרים ונדבות ולפעמים על ידי וויתורי החנוונים והסוחרים שלא קיבלו כלום בעד הספקתם דברי מכולת וחמרי הסקה למוסד. בראש המוסד עמדו בשנים האחרונות ה״ה: דוד בראַמזון, יצחק בז׳וזק, סירוק, לווינזון, פייוול ליכטנשטיין, וי. ש. לבקובסקי. דוד בראמזון השקיע הרבה מרץ ועבודה בהנהלת המוסד הזה והיה אבי הזקנים והזקנות. הוא היה גם פעיל בועד צנטוס (למען היתומים) וחבר הקוראטוריון של בית החולים, חבר ועד הקהילה וגבאי ב„מגן אברהם״. נפטר בפברואר 1938, בן 60.

כדאי להוסיף עליו: „חברה קדישא״ דרשה הרבה כסף בעד הקרקע לקבורתו ועל כן הובילוהו בני ביתו לסטאַוויסק, עיר מולדתו, — לקבורות...

הזקנים מסובים לשולחן.
על ידם (מימין), העסקן י. ש. לבקובסקי, שהיה מסור למוסד ולאנשיו בלב ונפש.

הזקנות מסובות לשולחן.

מוסדות עזרה לחיילים היהודים

בגדודי הצבא הרוסים שעמדו בלומזה — גדוד הרגלי השלושה־עשר (ביאֶלוֹזירסקי) והארבעה־עשר (אוֹלוֹניצקי) — שרתו אז אילו מאות יהודים. גם בגדוד ה־17 של הדראַגוּנים הווֹליניים היו יהודים. בפלוגת האולאנים שרת בן הבארון היהודי גינזבורג. בעיר נמצאו דואגים למען החיילים היהודים שבאו ממרחבי רוסיה לעבוד בצבא בלומזה. בחגים, בעיקר בחג הפסח, סדרו להם ארוחות חג בבתים שונים. החיילים התכנסו בבתי הכנסת ושם חילקום הגבאים לבתי המתפללים, איש לפי אכלו. בימים נוראים עזרו להם לערוך בית־תפילה מיוחד. בשאר ימות השנה לא שמו כמעט לב אליהם. בשנת 1880, כותב אחד ב„המליץ"[1] היו כמה חיילים יהודים שהתענו ואכלו לחם יבש כי לא רצו להתגאל בפת־בג המלך ולאכול מאכלי טריפה. גם לא נמצא דואג להם לשחררם בשבתות מעבודות שאפשר למלא אותן בימות חול. רק בשנת 1881 התעורר הרב דמתא, ר' לייזר שמחה, והשפיע אצל מפקד הצבא העירוני לשחרר חיילים יהודים מעבודה בשבת, לפי חוקת הגראף בארג, משנת 1866. בשנת 1887, כשעלה הרב רבי מלכיאל טננבוים על כסא הרבנות היה ראשית דרכו לסדר „קעסל כשר" בעיר; כלומר: דוד כשר, מטבח לחיילים היהודים. לשם זה שלחו לעיירות שלא היו בהם קסרקטינים, „משולחים" מיוחדים שדרשו בבתי הכנסת ועוררו את הקהל לתרום למען ה„קעסל כשר".

כשגדל מספר היהודים העובדים בצבא, מתושבי העיר, רבתה גם הדאגה לסדר אותם בצבא ולדאוג למשפחותיהם. גדולות למען החייל היהודי ומשפחתו עשה הרב ר' א"ח מייזל. קודם כל הוכיח לשלטונות שההערכה של לשכת הגיוס בעניין מכסת היהודים היא מוגזמת יותר מדי ועל כן הורידו את המיכסה. מלבד זאת נהג לאסוף בכל שנה, בראשית הסתיו, עת הגיוס („פריזיוו") סכומים גדולים לשחרר מהצבא בנים שתמכו בבני משפחתם, אבות לילדים, כלי־קודש ובחורי ישיבה וכיו"ב. כמה פעמים התאוננו סופרי לומזה בעתונים על ההזנחה הרבה בעניין מיפקד הצבא בין היהודים: ראשי הקהל אינם מדייקים בספרי הקהל בהרשמות, אינם מוחקים את הצעירים היהודים הנפטרים ואינם רושמים את המהגרים והיוצאים למדינות הים. ובבוא עת הפקודה יידרש איפוא מתושבי העיר היהודים מיכסת חיילים יותר גבוהה וזה מכביד על בעלי הזכות להשתחרר מהצבא כמו בנים יחידים, מפרנסים יחידים וכו'. בשנת 1896, למשל, היו צריכים להתייצב לצבא בלומזה 73 טירונים יהודים. אולם 30 ממספר זה היו כבר בעולם האמת או מהגרים שלא הודיעו עליהם. בעלי הזכויות לשיחרור מלאו את מקומם של הנעדרים (י. דאמוביץ, „המליץ" 8.11.96). מספר לא קטן של משתמטים מהצבא, מעמידי „מלאך"[2] ובעלי מום מלאכותיים, בצרוף אילו הנעלמים, שלא הודיעו עליהם לרשות בזמנים, הגביר את האנטישמיות בקרב המפקדה הצבאית. בשנת 1900, לאחר רושם לא נעים שהשאירו הקרואים לצבא היהודים ב„פריסוסטבו" (לשכת הגיוס) שבלומזה, כעס ורגז שר הפלך האָסן ולא נתקררה דעתו עד שכינס אצלו את כל רבני הפלך והטיף לפניהם מוסר קשה: אתם הרבנים, הנכם פקידי הממשלה ועליכם לדאוג ולהשפיע שבחורי ישראל ילכו לצבא ולא יקצצו להם בהונות רגליהם, יעקרו שיניהם, יקלקלו מאור עיניהם, וירזו עד כדי שחפת או יקומו ויברחו למדינות הים וכו'.

הרבנים הבטיחו להשפיע על הקהל וגם להוציא חוברת באידיש וברוסית על החוּבה הקדושה ליהודים לעבוד את המלך („המליץ" 6.11.1896, „המליץ", כה' כסלו תרס"א; „הצפירה" י' טבת תרנ"ו).

כמה שנים הצליחו לסדר, ביחוד לימי הפסח, מטבח לחיילים. קצת נתנה הקהילה מ„מעות חיטין", קצת השלטונות הצבאיים שמסרו לשם זה את דמי הכלכלה של החיילים היהודים לתקופת ימי החג וגם דברי מכולת כמו תפוחי־אדמה, סוכר, עצים. בנות העיר בישלו וערכו את השולחנות והשתדלו להנעים את האווירה בחגים לחייל היהודי הרחוק מביתו ומסביבתו. בשנים האחרונות היתה מסדרת הקהילה מטבח לחיילים בחגים בבניין החדש של התלמוד־תורה, בחדרי־האוכל שהוכנו למען הילדים ולמען בחורי הישיבה בימות החול.

חברה מזהירי־שבת

בדרך כלל ניכרת היתה השבת בעיר. אף יהודי לא עבד בשבת ושום חנות לא נפתחה ביום שבת ומועד. אולם היו

---

1. „המליץ" 1880, 23.12, הצפירה 1881, יא' תשרי תרמ"ח 1887.
2. „מלאך": בעל־מום המתייצב לצבא במקומו של החייל הבריא, כדי לשחררו.

צוות הסבלים בלומזה,
בשנת 1916.
השלישי (יושב, משמאל) הוא „משיח" הסבל, מלך הסבלים בלומזה.

לפעמים בעלי־מלאכה „מאחרי־שבת", שעליהם היה לגמור איזו עבודה ואילו חנויות שפיגרו לשרת את הקונים האחרונים שהתפרצו אליהן, עם חשיכה. לזאת תיקנו אצילי העיר חברה מזהירי שבת, שמתפקידה לסובב בשוק בערב שבת עם חשיכה ולהזהיר את הרוכלים והסוחרים, העובדים והעגלונים ששבת קודש באה ועליהם להזדרז. כמו־כן נכנסו לבית המרחץ לזרז את המתרחצים. בראש החברה עמד הרב הגאון ר' אליעזר שמחה רבינוביץ והמורה־צדק רבי יהושע־השיל פריימאן („הצפירה", ב' טבת תרמ"ג, 1862, ע' 364, על פי בן־ציון פיינגולד).

פועלי צדק

בבנין גמילות חסדים, במרתף, היתה חברה של סבלי לומזה המפורסמים לשם ולתהילה, חברת פועלי צדק. בשאר ימות השבוע נודעו הסבלים בשער בהתנהגותם הקשה ובמרתם שהטילו על הציבור — הרי הפכו בשבתות לקהל יראים וחרדים, לאנשי נימוס וחברה. לאחר התפילה וביחוד בשבת לאחר הצהרים, שכרו להם רבי ללמדם תורה, הוא ר' צ'ארווניץ המלמד דרדקי, שהיה גם מלמד פרקי תהילים ב„חברה תהילים". בזמן האחרון לימד אותם פרשת השבוע ר' אברהם מזרח, לפי בקשת המתקדמים שבסבלים, ה' משיח ואחרים, עד עלותו ארצה.

סבלים בלומזה, בשנת 1919. הראשון מימין (עומד) הוא דוד האלם, הראשון משמאל (יושב) הוא נוסקה.

חברה סבלים — שניה

לאחר זמן נתפלגה חבורת הסבלים לשתים. קבוצת סבלים יצאה משם ויסדה לה בית מדרש חדש, לא הרחק מהראשון. שם החברה החדשה לא ידועה לנו.

מסילת ישרים

„מסילת ישרים", לרמח"ל (משה חיים לוצאטו) היה ספר פופולארי בלומזה. בחורי הישיבה עיינו בו יום־יום, בין מנחה למעריב כספר מוסר, במקום טיולים לרוח היום. והיה גם בית מדרש מיוחד של בעלי־מלאכה בשם „מסילת ישרים". על יד המדריגות הפונות מקצה רחוב קשיווה־קולו לשכונת הדייגים, ריבאקי. החברה נוסדה על ידי ה' פלאַצק וגם בית המדרש לתפילה ועיון היה בביתו. כל יום התכנסו בעלי־מלאכה ויהודים פשוטים ללמוד פרק ב„מסילת ישרים". אחד ממוריהם היה ר' משה יצחק סוקולוביץ' מפיונטניצה.

חברת חייטים

החיילים היהודים בלומזה מפורסמים היו בכל הסביבה. האריסטוקרטיה הפולנית וכן אנשי הצבא לא ידעו לפנות לחייט אחר זולת ליהודי. החייטים חיו ביניהם בשלום ובאחוה. היה להם בית־מדרש מיוחד בו התכנסו בשבתות ולפעמים גם בימות החול להתפלל. חברת חייטים שכנה אחר כבוד ברח' ז'ונדובה, בחצר ר' צבי אֶפשטיין. הגבאי שטיפל בחברה היה ר' משה זליג לוינסקי. (ראה לעיל עמ' 54).

חובת הלבבות

בחצר ר' יעקב מושינסקי, ברח' ז'ונדובה עמד שנים רבות בית־מדרש קטן בשם חובת הלבבות. שם לימד פעם הרב ר' יואל הלוי הרצוג חומש וגם דרש את דרשותיו הציוניות. שם התפלל ר' יצחק דמוביץ, אבי אברהם דמוביץ, ושם גם הונח היסוד לתנועה הציונית בלומזה. שנים רבות לימד שם „חובת הלבבות", כל שבת, ה' בוכבינדר, חתנו של שכנא סלומצביץ הדייג. שעוריו שהיו מתובלים במשלים, אגדות ומילי דרבנן משכו קהל רב. אחד הגבאים המסורים היה בוכבינדר החבתן הזקן.

פיני שואב המים
יהודי כשר ותמים, חי מיגיע כפו, ששאב כל ימיו מים ממי ה„וודוקאַצ'קה", להשקות ולהרוות את „עמך"...

חתונה בעיר
אורחים בשמחת חג החתונה במשפחת גרשטנקרן.

משה גולדמן

קהל החסידים בלומזה

מוקדש לנשמת אבי מורי החסיד
ר' יעקב יוסף גולדמן ז"ל.

חונכתי וגודלתי על ברכי החסידות ומשחר ילדותי הסתכלתי והכרתי מקרוב את אורח חייהם המיוחד של תנועת החסידים בעירנו, מידותיהם ומנהגיהם. וכעת אחרי ככלות הכל, כשהכל אבד ולא ישוב, הובה קדושה רובצת עלי ותובעת ממני להיות גואל לזכרונם הקדוש ולדאוג שבאנדרטה הרוחנית שאנו מציבים ליהודי לומזה לא ייעדר מקומם.

לבשתי עוז להעריך ולהאיר את דמות דיוקנה של העדה הזאת שרבים מאנשיה היו גדולים בתורה ובחכמה וביראת שמים והיו עמלים עם הציבור באמונה.

א. הרכב העדה

קהל החסידים בלומזה היה מורכב כמעט מכל השושלות וה„חצרות" החסידיות שהיו בפולין כגון: גור, סוקולוב, אלכסנדר, ראדזימין, אמשינוב, אוטבוצק ועוד — מספרם היה כארבעה מניינים, ראשי בית־אב. בימי המלחמה העולמית

הראשונה לאחר פינוי העיירות הסמוכות וגירוש תושביהן היהודים — ביחוד מאוסטרולנקה — נתווסף וגדל מספרם של החסידים בלומזה.

רוב רובם היו אנשים עמלים על קיומם: סוחרים וחנוונים זעירים שקועים בעול הפרנסה והכלכלה. אמידים כמעט שלא היו ביניהם ולא תמיד היתה הפרנסה מצויה. הם הצטמצמו במחיצה רוחנית דקה שהבדילה ביניהם ובין יתר יהודי לומזה: בבתי תפילה מיוחדים — הלא הם ה„שטיבלאך", בנוסח תפילה כמנהג ספרד, באמונה ב„רבי" ובלבושם הארוך. לא גלחו את זקנם ולא הורידו את פאת ראשם וזקנם, החמירו בדיני שחיטה וטהרת המשפחה. והיו ביניהם יחידי סגולה ו„יודעי־ח"ן" שלמדו והגו בתורה בנגלה ובנסתר יומם ולילה. כמה מהם היו קמים מדי לילה לערוך „תיקון חצות", התפלשו בעפר וקוננו על גלות השכינה — על חורבן הבית ועל סוכת דוד הנופלת.

ב. השטיב'ל

כל העדה היתה מחוייבת להתפלל ב„שטיבל", כי זה סימן את ההשתייכות לתנועת החסידים. כולם התפללו בצוותא, כי היו ביניהם שינויי נוסחאות בתפילות, לפי הנוהג והמקובל בבית תפילתו של כל „רבי".

וזכורני: פעם פרצה מחלוקת בין החסידים בלומזה וקמו חסידי „סוקולוב" ועזבו את „השטיבל" וסדרו להם בית תפילה בפני עצמם, רק מאנשי סודם ושלומם. לא היו להם עתים ושעות קבועות לתפילה. כי לשפוך שיח לפני האלהים יפה כל שעה — אומרת תורת החסידות. גם חובה של תפילה בצבור לא היתה חלה עליהם ורבים אהבו להתפלל ביחידות שלא יפריעו להם בהתלהבותם ובהתרגשותם בעת תפילתם. והיו כאלה שבזמן התפילה היו מתרוצצים הלוך וחזור כשהם עושים תנועות ונענועים, כריעות והשתחוויות, בבחינת „כל עצמותי תאמרנה". ויש שעמדו קפואים, בלי זיע ובלי ניע צמודים ודבוקים למקום ובלחש שפכו את לבם בתפילותיהם.

ג. קבלת שבת

יום השישי. מבעוד יום היו מתפנים מעבודתם ומעסקיהם ומדאגות החול ומתחילים להתכונן לקבל את פני קדושת „שבת מלכתא": נוטלים את צפרניהם (כדי להרחיק את הקליפות)... מטהרים וטובלים את עצמם במקווה, לובשים בגדי שבת מיוחדים של משי וקטיפה, כלומר — של אטל'ס וסמו'ט — המסמלים בראשי תיבותיהם „אך טוב לישראל סלה", „סור מרע ועשה טוב", וממהרים ושמים את פעמיהם ל"שטיבל". בהתרוממות־רוח וכיסופים נפשיים עמוקים לקראת בואה של שבת פותחים במזמור תהילים „הודו לד' אשר גאלם מיד צר" ומאמרי זוהר מוקדשים לרגע נעלה זה. הוד קדושתה, „רזא דשבת מלכתא" יורדת ואופפת את כולם. בשירה ובזמרה מקבלים את פניה. רבים מבין החסידים אינם מוכנים עדיין לתפילה. אחדים מהם מהלכים אנה ואנה, שקועים במחשבות והרהורים, אלה חושבים ומעיינים בספרו של הרבי, או מתווכחים בענייני אורייתא, ואלה משיחים ומספרים בשבחם של צדיקים.

השמש נסתלקה זה מזמן מראשי האילנות. כל אחד מפנה את לבו לתפילה, ביחידות, על פי דרכו הוא — תפילת ליל שבת. באיחולי שבת זה לזה פונה איש איש לביתו ולמשפחתו. והשעה כבר מאוחרת. אך לא בגפו יבוא הביתה כשם שיצא לבית התפילה. תמיד יוליך אתו אורח לשבת, בחור ישיבה או עובר־דרך.

מזמור שיר ליום השבת

בזמן הסעודה בוקעות זמירות מתוך ביתו של החסיד — זמירות ליל שבת בנוסח החסידים. מנורת הנפט היתה דולקת כל הלילה ולפני אשמורת הבוקר היו מתעוררים וקמים לתפילה ולתורה: ברכת השחר, העברה על הסדרה — שניים מקרא ואחד תרגום, עם פירוש רש"י ואחרים, פרשת השבוע במדרש רבה, פרקי תהילים ומאמרי זוהר. אחרי זה היו מברכים על הציצית, מתעטפים בטליותיהם והולכים לביתו של הסופר סת"ם לשתות כוס חמים שהוכנו מערב שבת לפי שיטת חימום מיוחדה, כשר למהדרין מן המהדרין. משם פנו ל„שטיבל", לתפילה. קרו לפעמים אילו מקרים של עיכוב הקריאה בתורה, לרגלי סכסוך או תביעות, דין ודברים בין חסיד לרעהו — אך תמיד היו שני הצדדים משלימים ומסכימים ביניהם ומתחייבים לבוררות פנימית.

לאחר התפילה היו מזדמנים ונפגשים בביתו של חסיד אחד לסעוד בצוותא את סעודת יום השבת. בדרך כלל היו מתכנסים אצל הארי שבחבורה, ר' מאיר חסיד ז"ל, קנאי גדול לדת ישראל, נלהב ומסור לחסידות בעירנו. תלמיד־חכם, בר־אור"ן הלן באהלה של תורה. כרגיל היה אומר „תורה" בשעת

הסעודה, בין מאכל למאכל ודורש בפרשת השבוע כאחד „רבי" ומתבל את דבריו במאמרי חז"ל. היתה גם השתתפות ערה מצד המסובים ור' מאיר חסיד היה שואל ומשיב. אחרי הסעודה ברכו ברכת המזון בציבור וכל אחד שב למשכנו לקיים מצוות „שינה בשבת תענוג".

ה. מוצאי שבת קודש

אחרי תפילת מנחה היו נוטלים את הידים, טועמים בשעור „כזית" חלה ודגים, לצאת ידי חובת סעודה שלישית בבית והולכים ל„שטיבל".

משהו מיוחד היה מרחף באפלולית של דמדומי שבת. המיית כיסופים והשתפכות נפש ממלאות את חלל ה„שטיבל" ומתמזגות באנחות עמוקות היוצאות מתוך לבם. ועצבות של פרידה נסוכה על הכל: „שבת מלכתא עומדת להסתלק". ויושבים ככה עד אשר חשכת הלילה תפרוש כנפיה על הכל כדי ליתן לרשעים ליהנות עוד קצת מזיווה של מנוחת שבת בגן העדן. לבסוף — פותח אחד מן ה„עולם" בניגון חסידי וכולם עוזרים לו — ההתלהבות מתגברת ומתמזגת עם השירה והנפש מתרוממת והזימרה בוקעת שחקים.

אך הנה תמו הזמירות ו„מוכרים" את ברכת המזון, מברכים ומתפללים ערבית של חול ובצל הדאגות של ששת ימי המעשה הבאים לקראתנו, חוזרים ופורשים לבתיהם. מדליקין נר שעווה צבעוני קלוע מיוחד להבדלה ומבדילים על כוס מלאה העוברת ומשתפכת על גדותיה, סימן ל„שפע", פותחים ומריחים את קופסת הבשמים, את ההדס, שיהיו מלאכי השבת מסתלקים בענן של קטורת... בטיפות שנשפכו מורחים את שמורות העינים ואומרים „תורת ד' תמימה" וכסגולה לפרנסה „מכניסים" כמה טיפות לתוך כיסי הבגדים.

ו. מלווה מלכה

בברכת „שבוע טוב ומבורך" מבקרים במוצאי שבת איש את רעהו, ושבים, מתוך ידידות, ומשיחים במנוחת הדעת על ענינים העומדים ברומו של עולם, על מצבו של עם ישראל בין האומות ועל צער גידול בנים, העוזבים ואינם ממשיכים במסורת אבות. ויש ששוקעים בסוד־שיח, ברזי מסתורים ובצירופי גמטריות ונוטריקין על ימות גאולה ומשיח ועוברים מעניין לעניין ומנושא לנושא עד שמגיעים לחצות הליל. אז עורכים את השולחן לסעודת מלווה מלכה משיירי המאכלים של שבת ומתחילים ב־„דא היא סעודתא דדוד מלכא קדישא". שרים זמירות ופזמונות מיוחדים לסעודה זו — עד שמסיימים בברכות פרידה וב„שבוע טוב".

ז. שבחי הרבי

גדולה היתה אמונתם ברבי. דמות דיוקנו היתה מרחפת תמיד לנגד עיניהם והיו קשורים ודבוקים בו בכל נימי נפשם. על פיו הקדוש היו יוצאים ובאים, נושאים ונותנים. ובתקוף אותם געגועים לרבי ולשולחנו, לתורתו ולדבריו לא נתקררה דעתם עד שקמו ונסעו אליו, להסתופף בצלו, לראות ולהסתכל בזוהר פניו ולשמוע חידושי תורה ורזי אורייתא עליונים, לשתות בצמא את דבריו וללמוד ממעשיו ומדותיו. ובעת הביקור אצל הרבי כותבים ומגישים לו פתקאות „קוויטלאך" שבהם מציעים וגוללים לפניו את בקשותיהם וצרכיהם, שואלים בעצתו על עניני עסק ומסחר, על הסכמתו לשידוכים ועינייני משפחה. וגם בדברי תרופות ורפואות למחלות... דעתו של הרבי קודש היא ומקבלים ומקיימים אותה בשלימות מבלי לנטות מדבריו ימין ושמאל.

ביחוד גוברת ההשתוקקות הנפשית העזה להיות במחיצתו של הרבי כש„הימים הקדושים והנוראים" מתקרבים ובאים, בימי הדין — עיניהם של החסידים נשואות אליו, כי הוא הוא המעביר את תפילותיהם ומשאלות לבם למרום והוא הסניגור וה„מליץ יושר" בעדם ובעד כל ישראל.

ח. לילה ראשון של סליחות

מוצאי שבת של ערב ראש השנה, עם חצות. חושך, דממה ושקט מסביב. העיר לומזה על יהודיה שקועה בשינה עמוקה... רק פה ב„שטיבל" רבה ההתרגשות. דבר מה גדול עומד להתרחש. החסידים מתכנסים, מתכוננים ומתקינים את עצמם לאמירת סליחות ראשונות. עיני כולם מופנים לתיבה. שם עומד עטוף בקיטל וטלית הש"ץ של העדה ר' משה זרח ז"ל. צדיק נסתר, ירא שמים גדול, מצניע לכת, סגור בד' אמות של תורה והלכה, איש תם וישר, אהוב ומכובד על הבריות, פרקו נאה וזקנו מגודל. בקול רועד ומתחנן הוא פותח: „יתגדל ויתקדש שמיה רבא" — חלחלה וחרדת קודש עוברת בקהל. גם השמשות וקירות הבית רועדים... בדביקות נפש עצומה והתלהבות גדולה עונים כולם אחריו. התפילות רוויות דמע, כאב, תחנונים ובקשות רחמים ועזרה. הלבבות מלאים התעוררות לתשובה, חרטה וחשבון הנפש לקראת ימי הדין הגדולים הממשמשים ובאים... תמו הסליחות. לשעה קלה נהפך „השטיבל" לחדר אוכל גדול — כולם מסובים אל השולחנות הערוכים מכל טוב: (חלה ולחם ושיירי דגים ובשר) שמחובת כל אחד היה להביא לסעודת הרעים המשותפת. אחת מנשי החסידים מתנדבת להכין חמיצת־סלק חמה לכבוד הסעודה וחזקה היא בידי ר' מאיר חסיד ז"ל לאכול את החמיצה עם הממלחה ביד.

אנחנו הצעירים היינו מביאים כעכים חמים וטריים ממאפיתו של האופה הצולע מזאמברוב.

ואמרו על ר' יאיר הזקן, קטן־הקומה, הצנום ויבש כולו שהיה לן ומתגולל ב„שטיבל" שאף אחד לא ידע מי הוא ומאין בא שהוא חי וניזון כל השנה מאותה הסעודה.

וכשהתקרבה הסעודה לסופה היו נוטלים ברכות פרידה לביתם. לכל אחד יש מה למסור ולספר מהתפעלותו והתרשמותו מכל מה ששמע וראה שם אצל הרבי... ביחוד היה מצטיין בספוריו ר' מנדיל שפירא ז"ל. אמן הסיפור ובעל כוח ביטוי גדול, בקי בשבחי צדיקים ויודע לתאר את מעלת גדולתו והשפעתו הכבירה של הרבי, לפרש רזי כוונותיו ורמזיו בדברי תורה. הוא גם ידע לספר על ה„סבא" הצדיק זי"ע, כיצד התגלה ועלה וכו'. בפינה, ב„שטיבל" מתכנסים החסידים צפופים זה לזה ונפרדים בלחיצות ידים ובאיחולי כתיבה וחתימה טובה אחד מהשני, והתחילה מעתה פרשת ההכנות לנסיעה לרבי.

ט. משיחות ר' מנדל שפירא

עברו ה„ימים הנוראים". החסידים שבים וחוזרים מחצר ה„רבי" ובראשם ר' מנדל שפירא. כולם מצטופפים סביבו והוא ר' מנדל ז"ל כאילו מרחף באויר, שמורות עיניו נעצמות ונפתחות, אצבעות ידיו תקועות באבנטו ובהתלהבות בלתי שכיחה דולה הוא מאוצר זכרונו, דולה ומדבר, דולה ומספר... ושעות על שעות עומדים על ידו חסידים ואנשי שלומו, פרחי חסידות ואברכי משי ומאזינים ומקשיבים לכל הגה היוצא מפיו.

כפרתם של חסידים

אור לערב יום הכיפורים היו החסידים מביאים את כפרותיהם לביתו של ר' מאיר חסיד ז"ל ולפני חצות היה מופיע השוחט־ובודק ר' יוסף ווישקובר ז"ל, (חסיד רדזיני, למדן גדול ובעל מדות) בעצמו ובכבודו לשחטם. גם בשאר

ימות השנה היו אוכלים החסידים רק משחיטתו של השוחט, שהיה מ„אנשי שלומנו" וכשהלכו לקנות בשר נהגו תמיד לשאול אצל השו"ב ר' יוסף זוישקובר על האטליז שבו אפשר לקנות בשר כשר משחיטתו.

יא. דמעות וגיל ב„כל נדרי"

אבי ומורי ר' יעקב יוסף ז"ל, היה פורץ בבכיו שופך דמעות בעת שפתחו את ארון הקודש לתפילת כל נדרי בליל יום הכפורים. שערי השמים נפתחים והדמעות עולות ישר לפני כסא הכבוד... ואילו ר' הלל חתנו של מאיר חסיד ז"ל, האברך המושלם שנגדע בעצם גידולו, היה מרבה לשיר אותה שעה בחינת „וגילו ברעדה"...

יב. ריקודו של ר' אליה־מאיר רוזנבלום, הי"ד

ביום טוב ומועד, ביחוד בשמחת תורה, כשחדוות החג גוברת ועולה מתלכדים החסידים בריקוד נלהב, משולבים, צמודים ודבוקים כתף בכתף נגעה, יד ביד אחוזה, לרקוד את ריקודה של התורה והאמונה. ומה נהדר היה כאשר הקדוש ר' אלי' מאיר רוזנבלום ז"ל היה משמח ומבדח את ה„עולם" בשירתו הלוהטת ובריקודיו הפזיזים.

יג. מצות מצווה

ערב חג הפסח. רבה התכונה בין החסידים. מתכוננים לדבר מה מיוחד וחשוב, במצב רוח מרומם, לבושים בגדי חג, מתלקטים במאפיתו של ר' תנחום לאפות „מצות מצוה". פותחים במזמורי הלל ותוך שירה ואמירת פרקי סדר קרבן פסח עוסקים בעבודת האפיה. „הבעל מנגן" ר' יעקב גיליארי ז"ל, בקולו הערב, תומך אגודל יד ימינו באזנו, שר ומנצח על המלאכה. נגמרה האפייה — היה מקבל כל אחד שש מצות — שלש לכל „סדר".

יד. סיום הש"ס

תקנה גדולה תקנו — שיהא כל אחד מאנשי שלומנו עוסק בלימוד הגמרא כל יום. ובתכנית קבועה מראש חלקו ביניהם את המסכתות. כל אחד ומסכתא שלו. לאחר זמן מסויים היו גומרים את הש"ס, גמר קולקטיבי ומובן שערכו לכבוד המאורע „סיום" רבתי. כל אחד נתכבד באמירת הדרן על המסכתא שלו, ומובן מאליו שלא חסר המנגן שהיטיב את הלב וגרר את הרגלים לריקודים, ריקוד של שמחה, ריקוד של מצווה.

טו. טלית למשכון

ארון עץ סגור על מנעול ברזל היה מחובר ל„שולחן" ומזמן לזמן בשבת אחרי התפילה היה הגבאי „לוקח" את טליותיהם של אלו שנשארו חייבים דמי עליות לתורה ונדרים וסוגרם בארון הזה...

טז. בימי רדיפות

לפעמים היו סובלים החסידים רדיפות ונגישות מטעם השלטונות. בזמן התפילות ובעצם השירה והזמרה היו מופיעים שוטרים ופקדו להפסיק ולהתפזר, כי כמהפכנים נראו בעיניהם... בימי חירום כאלה היו מתכנסים בקבוצות קטנות בבתים פרטיים לתפילה והיו נודדים ועוברים ממקום למקום, גוליב למקום תפילה. ופעם בשנת רדיפות ערכו את תפילותיהם בימים הנוראים בקצה העיר, באחד הבתים של הגבירה — ברכה בז'אז'ינסקי.

יז. תלבושת

החסידים היו מקפידים מאד על תלבשתם: בגדים ארוכים — לבוש קצרים לא היו מכניסים לתפילה. הרבה היו מדקדקים על צורתם החיצונית המיוחדה, כי „חיצוניות מעידה גם על הפנימיות". ביד חזקה נלחמו בצעירים שהתחילו לקצר במלבושיהם ובפאות ראשם וזקנם ולהתקשט בצוארונים לבנים ונוקשים. ראו אותם יוצאים לתרבות רעה. אחדים מ„פורצי הגדר" הוצאו או נדחו ממחיצתם וזה שימש אזהרה ולקח לאחרים, למען ישמעו וייראו ולא יעיזו ללכת בדרכיהם.

יח. הבאיש את ריחו...

פעם בליל ששי, בעת קבלת שבת, הרים פתאום ר' אברהם משה הגבן את קולו בצעקה: יהודים! געוואלד! שקץ, מסריח, ריח רע! קמה בהלה. התברר שהתקפה זו היתה מכוונת נגד כותב הטורים האלה על שהשתמש „בסבון־בושם" לחפיפה ורחיצה.

יט. פוליטיקה גבוהה

בעת הבחירות ל„דומה" הראשונה ברוסיה הצארית הוטל על ר' מנדל הייטלר, ה„מלומד" וה„ידען" שבחבורה להסביר ולברר לפני החסידים את התמורות והשינויים הקונסטיטוציוניים והפוליטיים העומדים להתרחש במדינת רוסיה הגדולה. הוא עשה את שליחותו באמונה. פעם ברדת היום, בהתאסף ה„עולם" לתפילת מנחה ומעריב — הוציאו את הנערים והילדים החוצה. המבוגרים והזקנים שנשארו בפנים הסתדרו מסביב לשולחן ור' מנדל פתח את דבריו בלחש, כמעט מפה לאוזן. בזהירות יתירה שקל כל מלה שיצאה מפיו על החדשות העומדות להתחולל במדינה. כתום האסיפה, העיר אחד השומעים שלפי דעתו הוא רואה בזה „אתחלתא דמשיחא" והוסיף ואמר: כשמסתכלים ומתבוננים היטב בתמונת הקיסר המתנוססת על כתלי ה„חרדים" — רואים בחוש שהוא הוא „המלך אדום" שעליו כתבו ב„אבקת רוכל" ולפני בוא המלך המשיח יפול מלך אדום.

כ. עזרה הדדית

יש להרים על נס את מידת הריעות והעזרה ההדדית שניתנה מאחד לשני. החסידים היו קשורים ודבוקים בלבם ונפשם איש לרעהו, התעניינו וידעו מהנעשה ונשמע בביתו של כל חסיד, גלויי לב היו משיחים ביניהם על הכל: על עסקי פרנסה, על ענייני בריאות, על היחסים השוררים במשפחה, אפילו על דברים שבינו לבינה — וכולם היו מוכנים בעצה ובעזרה, איש לחברו. היה חג ושמחה אצל אחד מהם — היתה השמחה כללית, לכולם. וכן להיפך — במקרה אסון וצרה, ר"ל, השתתפו כולם ולקחו חלק בצערו.

קופת עזרה וגמילות חסדים היתה קיימת ע"י ה„שטיבל" ומחובתו של כל אחד היה להכניס תשלום שבועי לקופה. וכשאחד היה נכשל בעסקיו או מטה ידו וירד מפרנסתו — חשו לעזרתו ודאגו לחזקו ולהשיבו למעמדו. תמיד נתנו „גמילות חסד" בעין יפה ובזמן הדרוש.

* * *

אלה אזכרה ואהמייה — על מקדש זה שנחרב, על חיים פשוטים, צנועים וישרים שהיו שופעים בזוהר, באהבת האדם ואהבת ישראל, שאבדו ואינם...

תל־אביב, ערב ראש השנה תש"ח.

עורכי דין בלומזה

לא חסרו בלומזה יודעי דת ודין. אלה נקראו שתדלנים, כמו ר׳ לייבל קרלנשטיין, שידע להשתדל לטובת יהודים רבים בתוקף החוק והמשפט. היו גם כמה „ווינקל אדוואָקאַטן", — כלומר: עורכי־דין של קרן זוויות ש„ניהלו" משפטים ברחוב היהודי על ידי קשריהם עם השופטים והפקידות הגבוהה. והיו גם כותבי „פּרושניות" — כלומר: כותבי בקשות. אלה נחשבו גם כן, יודעי דת ודין ובשכר מועט כתבו בכתב ידם היפה והמסולסל בקשות אל הרשות ובקשו רשיון או זכיון או שחרור ממסים וארנוניות — על יסוד ה„פּאַראַגראַף" וה„סטאַטיאַ" והחלטות המלך מיום פלוני וכו׳. כאלה היו ישראל׳קה פאלק — בעל קורא בחברה תהילים, יצחק לייב ראבינוביץ׳, „איצ׳קה פראַשעניע־שרייבער", הוא אביו של אברהם דמוביץ׳ (אגב: גם אברהם דמוביץ, הבן, עסק בזה שנים רבות), אייזנפלד, טורק ואח׳.

עורך הדין היהודי הראשון בלומזה בימי שלטון הפולנים, עד המרד של שנת 1863, היה ר׳ אליהו רוזנטאל, איש יישנובקה. היה יהודי מלומד, דיבר צחות פולנית והיה גם חביב על הנוצרים. בתו המשכלת והיפהפיה נישאה לרב והרופא בלומזה אפרים אדלשטין.

מבין עורכי הדין הראשונים, בימי שלטון הרוסים, זכור היה בפי זקני העיר ר׳ יוסף מארצקי — יהודי אדוק וחרד למצוות. פעם מצאוהו שוכב על רצפת הגזוזטרה של ביתו ומודד את הרצפה בגרגיר שעורים — חשבו שיצא מדעתו. אולם הוא מדד בזה את השטח אם הוא ראוי לסוכה, כדת וכדין. אף כי לא היה מדופלם באוניברסיטה, קבל זכות להגן בבית המשפט בגלל ידיעותיו הרבות בתורת החוק.

בזמנו היה עורך דין יהודי שני, מדופלם, שאחנורוביץ׳. זה היה מתבולל ומזלזל בדת. והיה מעשה פעם והגנו שניהם על בעל דין אחד במשפט שחל בשבת. שאחנורוביץ׳ חתם על פסק הדין ואילו מארצקי טען: שבת היום ולא רצה לחתום. כעס השופט על שאחנורוביץ׳ ואמר לו: אדם המזלזל בדתו ובמשפטי תורתו איך אוכל לקבל דבריו בענייני חוק? ומאז הרחיקוהו מבית המשפט. שאחנורוביץ׳ עזב בגלל זה את לומזה. בנו, שהיה הראשון בגימנסיה נעשה פרובוקטור והורחק אח"כ מלימודיו.

בנו, שהיה הראשון בגימנסיה, נפתה ע"י הבולשת להיות פרובוקאטור בין חבריו היהודים, נכשל והורחק אחר כך מלימודיו.

שנים רבות פעל בלומזה כעורך־דין „פרטי" ה׳ סג"ל, שהיה גם מוותיקי מכבי־האש. תחילה, ספרו, היתה לו הזכות „לעמוד" בבית המשפט כפרקליט, אולם גם הוא נכשל פעם וחתם בשבת לעיני השופט וזה הדיחו בגלל זה... היה אחר־כך כותב בקשות בהצלחה רבה, כי היה לו סגנון רוסי יפה וכתב יד נאה.

זמן רב כיהן בלומזה עורך־דין מושבע קלינקובשטיין. היה ידוע כפרקליט בכל הסביבה והיה עורך הדין המקובל ביותר בבית המשפט המחוזי. אמרו עליו שידע גם תלמוד. נתפש לחיבת ציון ובביתו התקיימו אסיפות של חובבי ציון.

עורך דין „פרטי", אבל מכובד ומקובל על השופטים היה ה׳ קולקין, יליד קולנה. השתקע בלומזה ועשה הון לרגל עסקיו בבתי המשפט למען היהודים והפולנים. בתיו נחשבו בלומזה כעיירה בפני עצמה ו„חצר קולקין" („קולקינס הויף") יצאו לו מוניטין בכל הסביבה. שם נערכו אסיפות־בחירות, שם היו מרכזי המפלגות וכו׳.

עזר לו אחר־כן בעסקיו אלה — בנו.

עורך־דין קוקוֹשקה — בן הסוחר באופניים ובמכשירי מסגרות — לא יכול לקבל זכות של עורך־דין מושבע בבית־המשפט. נסעה בתו של הגוברנאטור האָסן לפטרסבורג להשתדל בעבורו והצליחה. יחד עם קוקושקה עמד אז למבחן בבית־הספר למשפטים מ. ווינאוור המפורסם.

בשנים האחרונות שלפני השואה שימש עורך־דין בלומזה ה׳ גולדברג. נוספו כמה עורכי־דין צעירים, כמו מ. קארבובסקי — בן הרופא, קרומר (בן הצלם „רמברנדט"), קאלווארסקי, משה מושינסקי ואח׳.

כעסקן בצרכי ציבור התבלט ביותר עו"ד ב. גראוּבאַרד, שנטל חלק פעיל בחיי החברה, בתנועת הספורט ובעיקר בועד ההגנה וועד העזרה. בשליחות ועד העזרה גם נסע לארצות־הברית והצליח. בימי מלחמת העולם השניה גוייס לצבא. התגלגל לווילנה ואירגן את ועד העזרה למען הפליטים. ועד העזרה המאוחד מאמריקה שלח לו אשרה וכרטיס נסיעה באווירון ובדרך זו הספיק להינצל מידי הנאצים ולבוא לאמריקה.

קבוצת נוער, חברי „הרצליה" בשנת 1920, בערך

עומדים, שורה א׳ (מימין): קוקושקה, טוֹביאש, י. ברוכאַנסקי, ראַטנר, מאַרצ׳יק, מאַשה ביאליסטוצקה, אהרון מאַרק, גלוחוביץ׳; שורה ב׳: שטייגמן, יאשטז׳ומב, גלצ׳ינסקי, ראטנר, הלנה יאשטז׳ומב, —, בורשטין, שורה ג׳: שפירא, אופנברג, ספירשטיין, צוקרבקר, אלקנה מלינרז׳ביץ׳.

פ • י ק ו ח ב פ ש

בית החולים הישן

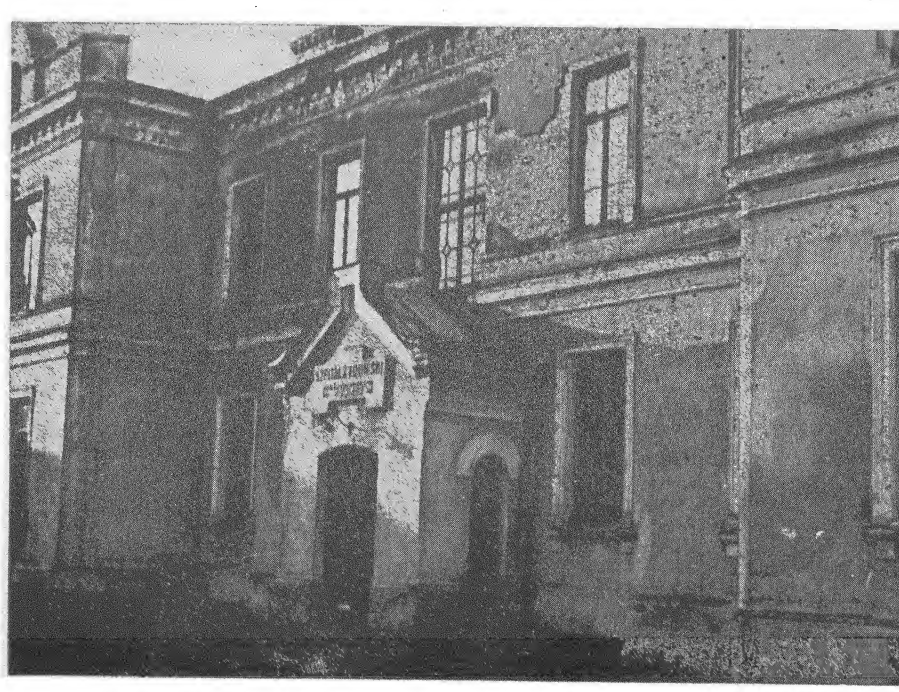
במחצית השניה של המאה התשע־עשרה הוקם בתחום היהודי בלומזה, בין בית־המדרש הישן ובית התלמוד־תורה, בית־חולים לתושבי העיר ולחולים מהסביבה. בית־החולים עמד על יד הכביש ברחוב סנטורסקה — בית עצים לא גדול. אין לנו פרטים רבים על בית־חולים זה. ידוע לנו ששני רופאים בלומזה, אחד יהודי רב ורופא — ד״ר אפרים אדלשטין, ואחד יהודי מומר, הד״ר לונדינסקי (עליהם ידובר להלן) טיפלו הרבה בחולי העיר והיו חלוצי בית־החולים היהודי. על פי רוב התרפאו שם חולים בלתי אמידים מהעיר, על חשבון הקהילה ומוסדות צדקה. אולם גם נתקבלו חולים מהעיירות הסמוכות. אין לנו ידיעות רבות על בית־החולים הישן. ידוע לנו שהרופאים השקיעו הרבה מרץ ועבודה במוסד זה והשתדלו להכניס שיפורים ושכלולים ולהושיט עזרה לחולים. עבד שם כרוקח וחובש — יהודי ישר וצריק, ר׳ ראובן אפיקורס. אחריו מילא משרה זו באמונה שנים רבות ברמן החובש. מדי פעם בפעם היו עוזרים לרופאים ולטיפול במבריאים בעלי בתים הגונים שמסרו שעות רבות מזמנם למען החולים, לינות לילה אצל חולים וכו׳. כמו־כן עבדו שם כמה שנים בין הסניטרים והעוזרים ה״ה פייוול שכנא פאסמאניק ויצחק סובוטקה. מכאן זיקתם של שניהם לרפואות וביחוד פאסמאניק שיצא לו שם „רופא״ מומחה בין ההמונים.

בשנת תרל״ד (1874) ביקר בבית החולים הבארון דוד גינזבורג שהיה אז חייל בגדוד האולאנים שבלומזה. לאחר ביקורו נדב 50 רו״כ לטובת בית החולים (ע״פ המליץ מס. 14 משנת 1874). ביקורו עורר רושם בעיר.

ב„המליץ״ משנת 1880 (8 באפריל, תר״ס) מספר ה׳ אברהם יוסף פריימאן על מפעל גדול של נשים צדקניות בלומזה למען החולים. הגברות: שרה, אשת ר׳ צבי קופייצקי, ואלמנתו של ר׳ צבי ווירניצקי יסדו ועדה של נשים לטפל בחולים ובמבריאים. בראותן שהשמיכות והמצעות בלו מרוב ימים ושימוש, עשו מגבית של צדקה בעיר, גברים נדרו ונדבו בבתי־כנסיות בעת עלייתם לתורה, חנוונים תרמו בדים ואריגים, חייטים ורפדים נדבו ימי עבודה ובמשך זמן קצר הכניסו מצעות חדשים לכל המטות של החולים וגם שמיכות חדשות, סדינים וכרים. כמו־כן הכניסו מלתחה שלמה של חלוקים לבנים, כותנות ותחתונים לחולים. הן גם הקימו משמרות של נשים לבוא לעתים קבועות לבית החולים ולדאוג לנקיון, לאויר צח ולסדר.

ועדה אחרת של נשים, ביזמת שתי הגבירות הנ״ל, אירגנה בעיר איסוף מרקחת־פירות, פירות ומעדנים למען החולים. בייחוד דאגו למבריאים ולאלה שצריכים כבר לעזוב את המקום ועדיין אין להם כח לעמוד על רגליהם. בשבתות הביאו לחולים מכל טוב, פירות, ממתקים ועוגות. ולבסוף התנדבה אשה אחת (שמה לא ידוע לנו) להיות בקביעות מנהלת המשק של בית החולים.

ביה״ח קבל גם תרומות מאת בעלי בתים לא יהודים, כי גם נוצרים קבלו שם עזרה ראשונה, תחבשות ורפואות. כשנפטר בלומזה בעל בית־המרקחת הנוצרי טוק (7/8, 1888) הספיד אותו עורך־הדין קלינקובשטיין בשם הציבור היהודי בלומזה והזכיר את נדיבות לבו כי נתן הנחה של 50% לרפואות שבאו מטעם בית־החולים היהודי, בין בשביל החולים שם ובין בשביל אלה שבאו רק לדרוש ברופאים באמבולאטוריום של בית־החולים. („המליץ״, 15 באוגוסט 1888).

בית החולים היהודי בלומזה.
אבן־היסוד נורתה בשנת 1892.
הבניין נגמר בשנת 1897. נחרב
על ידי הנאצים בשנת 1940.

המצב הסניטרי הלך והשתפר בשנים הבאות, כפי שאנו ריאים מהכתבות בעתונים. ב„המליץ", 27 בינואר 1894, כותב ה' „פלוני" שכל המעלות שמנו רופאים במוסד רפואי נאמרו בבית החולים היהודי בלומזה, הרופאים עומדים על משמרתם ויודעים את תורת הבריאות כהלכה. וכן גם כתב ה' א. ג. בז'וזובסקי ב„הצפירה" (כ"ד תמוז, 1895): בבית החולים היהודי שורר נקיון מופתי ושם עובדים רופאים טובים ומהוללים. הוא משמש גם את החולים של הסביבה ומכל העיירות נוהרים שם חולים לריפוי.

בית־החולים החדש

אולם העיר גדלה והאוכלוסיה היהודית פרה ורבה ובית־החולים הזה צר היה מהכיל את מספר החולים. נוספו גם רופאים חדשים כמו הד"ר כצנלנבוגן מגרייווה, גיסו של הד"ר שמעון גולדלוסט, ואחר־כך הד"ר קארבובסקי, בנו, של העסקן הצבורי ה' אריה קארבובסקי (נכנס כרופא בשנת 1895, שלוש שנים ריפא חינם) שדרשו והתריעו על הצורך להגדיל את המוסד ולהרחיבו, להכניס בו מכשירים חדישים לריפוי וגם להכפיל את מספר המטות.

בשנת תרנ"ב, היא 1892 לשנת האזרחים, הונחה אבן היסוד לבנין בית אבנים גדול לחולים על אותו מגרש, מאחורי בית העצים הקודם. אי־אפשר היה לסתור את בית־החולים הישן בטרם שהוקם בית האבנים ועל־כן הוסכם לבנותו מאחורי הבנין הישן. שש שנים נמשך הבנין, מחוסר אמצעים. וייזכר כאן לטובה אחד מנכבדי העיר ואציליה ה' נחמן טיקוצ'ינר שהכריז: כמה שיתנו כל בעלי הבתים ביחד לטובת בית־החולים — אתן אני כפליים והוא עמד בדיבורו. הבנאי שהשקיע עבודה בבנין ללא בצע כסף היה ר' בנימין מוליאַר — יהודי פשוט אולם בעל נפש וצדיק בפעליו, חביב ומכובד על כל יודעיו.

קבוצת בעלי בתים ובראשם שני הרופאים המצויינים כצנלנבוגן וקארבובסקי עשו מאמצים רבים לאסוף את הכסף הדרוש לגמר הבנין. ב„הצפירה" מו' שבט תרנ"ו (1896) מספר „גר ותושב" כי הבנין של בית־החולים הולך ומתקרב לידי גמר ודאגת הרופאים עכשיו היא למצוא מקורות לציוד רפואי מתאים. הרופאים כצנלנבוגן וקארבובסקי ערכו בחנוכה נשף ריקודים בעיר וכל ההכנסה, 130 רובל, היתה מוקדשת לציוד כלי ניתוח לבית־החולים.

ביום כ"ג באלול, שנת תרנ"ז חונך בית־החולים החדש ברוב פאר והדר. בחנוכת הבית השתתפו ראשי הקהל, רבנים ונכבדים מהערים הסמוכות וגם פקידים גבוהים של הממשלה ושלטון העיר.

זמן קצר לאחר זה נהרס הבנין הישן שעמד בחזית. במקומו סודרה חצר, כניסת כבוד ומרפסת.

בית־החולים החדש הכיל ג' קומות, וזה מראה הבית וחלוקת החדרים כפי שתאר ה' „איש־אמת" ב„הצפירה" מיום ג' חשון ומיום ו' שבט תרנ"ח):

„בקומה התחתונה ושלוש המכפלות הוקמו: דירות לשוער ולמשרתים, חדר המבשלות, חדר ניקוי הכלים והמכשירים, אוצר הלבנים לחולים, בית כביסה, בית תפילה לעובדי בית החולים ולחולים.

בקומה א': משרד, חדר הישיבות, חדר הרופאים, בית מרקחת, חד ניתוח, שני חדרים, מ־8 עד 10 מטות בכל אחד, שני חדרים — 6 מטות בכל אחד, 2 חדרים — שתי מטות בכל אחד, וחדר אחד גדול, אמבולטוריון, מקום שם באים יום־יום חולים לדרוש ברופאים.

בקומה השניה: שלושה חדרים גדולים — לעשר מטות בכל אחד, 4 חדרים — לשש מטות בכל אחד ושלושה חדרים קטנים -- לשתי מטות בכל אחד.

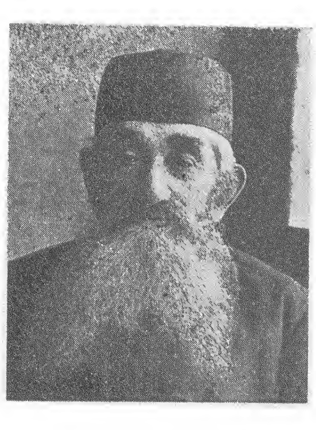
בקומה השלישית: עליה ליבש לבנים, מחסן לבגדי החולים ועוד חדרים אחדים שעדיין לא נתפשו לשימוש. לע"ע הכניסו 50 מטות לחולים אולם יש מקום ל־100 מטות ויותר. הציוד חדש ומודרני. הכל לבן, המטות של ברזל, נקיות. חדרי־רחצה בכל קומה, מרבדים על הרצפות וכו'.

ראויים שני הרופאים כצנלנבוגן וקארבובסקי לברכה ולתודה עקב עמלם הרב".

עסקנים ומנהלי המשק

בבית החולים הישן היו ידועים לתהילה חברי הקורטוריון או כפי שנקראו אז גבאים של „ביקור חולים" ר' פייוויל בליקובסקי, חצקל זדאליקר ומשה לייב יעקובי. בבית החולים החדש היו בהנהלה ה"ה חצקל זדאליקר, משה ניימרק ואברהם כהן. לאחר איזה זמן נבחר ה' מנדל רוזנשיין ראש „ביקור חולים" וראש הנהלת בית החולים. בין אלה שהתמסרו אחר־כך לטובת הבית יזכרו גם לטובה ר' צבי אפשטין ור' יעקב גלצ'ינסקי שעמד שנים רבות בראש הקורטוריון ובמסירות נפש אבהית טיפל במוסד ודאג לקיומו. גם ה' אברהם מזרח היה חבר כמה שנים לקורטוריון של בית החולים. ויסופר כאן שאילו בעלי בתים ועל ידם גם רופאים שנטו להתבוללות, רצו דווקא לכנות את בית החולים „בית חולים לבני הדת הישנה Szpital dla Staro-Zakonnych וכן גם לכתוב על השלט שהתנוסס מעל לבנין. אולם ה' אברהם מזרח שהיה ציוני בנשמתו ומעשיו, נלחם וגם יכול למען השם העממי „בית־חולים יהודי" הוא שמו עד היום האחרון.

בין אלה שעבדו למען בית החולים הצטיינו, בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, הגב' חיה־שיינה קווקוויץ', אמו של הד"ר יעקב נריה, ואשתו של הד"ר יעקב קארבובסקי. שתיהן אירגנו מחדש את הועדה שדאגה לאוכל טוב ומזין להולים וביחוד למבריאים. כמו־כן השקיע הרבה מרץ וגם כסף הישיש ר' דוד־צבי ז'וטקביץ' — אחד הגבאים של המוסד ומשומרי חומותיו, יהודי בר־אוריין וגומל חסדים.

ר' דוד־צבי ז'וטקביץ'
גבאי בבית־החולים

בין מפעלי „ביקור חולים" מוצאים אנו ב„הצפירה" מחודש פברואר 1900 מס. 34, בחתימת חברי „ביקור חולים" כי נערך בחנוכה של אותה שנה (תר"ס) נשף חשק גדול לטובת בית החולים על ידי חברי „ביקור חולים". היוזמים של הנשף ומבצעיו היו ה"ה ב. בורשטין וא. בז'וזובסקה. הנשף הכניס 400 רובל ריווח נקי למען שיפור בית החולים.

בבית החולים החדש שימש כמה שנים מנהל המשק והחשבונות ה׳ טוביה קליון — אדם שקט וצנוע, ישר־דרך ומסור ונאמן למוסד. אחריו שימש במשרה זו ה׳ חיים רוטשילד, אדם נלהב ונלבב, זריז וממולח שעשה הרבה למען בית החולים, ביחוד בימי מלחמת העולם הראשונה. כשפרצה מלחמת העולם בשנת 1914 — תפש הצבא הרוסי חלק מן הבית ו„הצלב האדום" אישפז כאן עשרות מטות לחיילים פצועים. אותה שעה עבר כל בית החולים לפיקוח השלטון ועל גגו תלו דגל לבן עם צלב אדום, אות ואזהרה לטייסים של האוירונים הגרמנים שלא יפציצו את הבית. הגנראל בזלאדנוב, ראש המטה הצבאי בסביבות לומזה בראשית ימי המלחמה, הפקיד את הסטודנט מייזל כנאמן בית החולים ואחראי לסדרים שבו.

אחרי מותו של ח. רוטשילד, נתמנה ה׳ נתן פיורקו, מנהל המשק והוא הצליח בשליחותו ועמד במסירות ובאהבה רבה על משמרתו עד ימי הפלישה של הנאצים.

מבין המשרתים הנאמנים לבית הזה ראוי למצבת זכרון ר׳ משה־יוסל וויניצקי ועליו עוד ידובר להלן.

גוטשה אבקביץ

בית־החולים בתקופתו האחרונה

א. עבודתי כאחות מנהלת.

בשנת 1929 גמרתי את חוק לימודי בביה״ס הממשלתי לאחיות ומילדות בוורשה. כשחזרתי ללומזה הוזמנתי על ידי הנהלת בית־החולים העברי לעבודה כאחות מנהלת וגם כמילדת במחלקת היולדות. קבלתי את ההזמנה ועשיתי בבית־החולים ארבע שנים, עד שנת 1933. תקופה קצרה אמנם, אולם רבת הרפתקאות וחוויות שהשאירו בלבי זכרונות חזקים בל יימחו.

בית־החולים היה מוסדה של הקהילה העברית בלומזה — ממנה עיקר תקציבו. אולם עוד כחמשה־עשר ערים ויישובים, הסמוכים ללומזה — קהילותיהם שלמו מס שנתי מסויים או חדשי לבית־החולים, כי גם החולים שלהם נהנו מהאישפוז בבית החולים שבלומזה. התקציב היסודי של המוסד בא מן הקהילה שבלומזה, אחריו מן עירית לומזה — כחלק מן המסים המרובים שאזרחי העיר היהודים שלמו לטובת מוסדות הציבור המוניציפאליים.

ב. הקוראטוריון.

הנהלת בית החולים היתה מורכבת משני ועדים או קוראטוריונים — חיצוני ופנימי. לקוראטוריון החיצוני שדאג לצרכי בית החולים וייצג אותו בכל המוסדות המוניציפאליים והממשלתיים נכנסו עסקנים ידועים, נכבדי הקהל — כבאי־כח הקהילה או נציגי מפלגות פוליטיות.

בראש הועד הזה בתואר קוראטור עמד שנים רבות ר׳ יעקב גלצ׳ינסקי ועל ידו ראש הקהל ה׳ טאבוליצקי. שניהם השתתפו תמיד בישיבות הקבועות של הנהלת בית החולים ועשו מה שיכלו לטובתו.

ג. הפרסונל הרפואי והאדמיניסטראטיבי.

הקוראטוריון הפנימי, כלומר, הנהלת הפרסונל הרפואי והאדמיניסטראטיבי נמצא בראשותו של ה׳ נתן פיורקו. מלבד היותו אדם משכיל, ציוני נלהב ופעיל הרי התאים מאוד־מאוד לתפקידו כמנהל אדמיניסטראטיבי של המוסד או כפי שקראוהו „אינטנדאנט" של בית־החולים. המנהל הרפואי היה הד״ר י. קארבובסקי וסגנו הד״ר שמעון פלטין — שניהם רופאים מפורסמים בעלי שם ונסיון, עמודי התווך של בית החולים שמסרו למענו הרבה ממרצם, יזמתם וכוחם. ואחריהם הד״ר דוד פיונטניצקי — ציוני נלהב, בעל עמדה ציבורית נאה, רופא בעל נשמה יהודית שהחדיר בכול את הרוח היהודית ואת רגשות „עמך".

הפרסונל הרפואי והאדמיניסטראטיבי של בית־החולים

יושבים (מימין): דר. פיונטניצקי, יעקב גלצ׳ינסקי, דר. פלטין, נתן פיורקו; עומדים: גוטשה אבקביץ (כעת בישראל), דר. הפנר, דורה מלאווסקי, —, דר. מ. קארבובסקי (הבן, רופא עינים), —, דר. מנקס, מתת׳ לב, גימפל.

ד. **קליניקה ליולדות.**

ואחריו הד״ר הפנר, רופא צעיר, מיילד, כוכב חדש בשמי הרפואה אשר בלומזה. יזם והוציא לפועל — ולא מעט בעזרת כותבת הטורים האלה, — הקמת אגף ליולדות וזה היה חידוש בתולדות בית החולים. עד בואו, 1929 הלא נהגו הנשים ללדת בבתיהן בעזרת מיילדת שהזמינו ובמקרה הטוב ביותר — רופא מיילד. רק במקרים יוצאים מן הכלל, פאטאלוגיים, היו מעבירים את היולדת לוורשה, לקליניקה המיוחדת ליולדות או לפעמים גם לבית החולים המקומי. והנה הודות למרצו של הד״ר הפנר, הוקמה בהצלחה מחלקה זו מצויידת בשכלולים מודרניים ובכל הנוחיות המתאימה ליולדת. כבר בשנה הראשונה עברו דרך מחלקה זו כארבע מאות יולדות יהודיות. היה זה הישג גדול והביא לנו סיפוק רב בעבודתנו.

ראויה להיזכר לטוב אסתר גרינגראס ששמשה כמה זמן מיילדת בבית החולים.

ה. **המחלקה החירורגית.**

אותו זמן שגשגו ופרחו גם יתר המחלקות של המוסד הרפואי הזה. המחלקה החירורגית התרחבה והיו צריכים להזמין עוד רופא — חירורג. בא הדר. מאַנקס — מנתח שיצאו לו מוניטין בעיר והוא הכניס תיקונים ושיפורים משלו. הודות לשם הטוב של בית־החולים באו גם צעירים, וולונטרים, שהתנדבו לעבוד ולהתמחות בבית־החולים, כמו הרופאים קבקביץ, ברנזון, ברמן ועוד. באו גם נוצרים רבים להתרפא ולקבל תרופות ואף פעם לא השיבו את פניהם. והיו מקרים שנוצרים אנטישמיים ידועים ונוצריות־יולדות, שלא הצטיינו בכל ימות השנה באהבתן את ישראל — בחרו להיזקק לרופא היהודי ובטיפול היהודי שבבית החולים היהודי. וראוי לציין שאותה שעה גם פרח ושיגשג בית החולים הגדול הקתולי, „רוח הקודש״ (שווינטי דוך).

ו. **מחלקה למחלות עינים.**

הד״ר שמעון פלטין ניהל ושכלל את המחלקה האפידמית והראה בה כושר פעולה ואירגון. והנה נוסף לבית־החולים עוד כוח אחד גדול: בנו של הד״ר י. קארבובסקי — מ. קארבובסקי, רופא עינים מוכשר. ביזמתו נפתחה גם מחלקת מחלות עינים בבית החולים, והיא היתה לדוגמה בכל הסביבה.

ז. **יש מאין.**

ואף כי לא תמיד נמצאו הכספים הדרושים למלא את התקציב לא נרתעו הרופאים ודרשו תמיד להוסיף ולהגדיל את כבוד הבית. קומה א׳ ששמשה מחסנים ושירותים אדמיניסטרא־טיביים — שופרה ושופצה והוכשרה לאמבולאטוריות חדשות, לפי דרישות הרפואה. זכורתני על ההתלבטויות בהנהלה בדבר רכישת מכשירים מודרניים בשביל חדר הניתוח, עוד מיקרוסקופ למעבדה, וכיוצא באלה — אולם הוועד שׂר ויוכל לקשיים הכספיים. בהבנה הדדית ועבודה משותפת נרכש כל מה שהיה נראה מועיל ונחוץ לבית החולים. מר נתן פיורקו היה תמיד פונה לעובדים בחיוכו ובמימרתו השגורה בפיו: „צריך ליצור יש מאין״ ואותו זמן היה גם דואג הרבה לקימוּצים עד כמה שאפשר.

ח. **הממשלה לוטשת עין למוסד.**

בשנים אלה, שעבדתי בין כתלי בית החולים, הגיע המוסד לשיאו. היו בו כ־150 מטות מכל המחלקות. הזכרנו לעיל את המחלקה האפידמית. מחלקה זו הצטיינה בפעולותיה למנוע מחלות מתדבקות בעיר וגם ריפאה נגועים לפי שיטה מדעית מתקדמת. חשקו פקידי משרד הבריאות במחלקה האפידמית ודרשו בכל תוקף להעביר למשרד הבריאות את כל הבנין לשם ייצור מחלקה כללית אך ורק למחלות מתדבקות בשביל כל המחוז. מטרתם היתה ברורה. עינם היתה צרה במוסד חשוב זה והחליטו לגזול מאתנו את הנכס הציבורי היקר לנו כל כך ושהוקם בכל כך הרבה עמל ויזע.

ט. **אנו בעלי הבית הזה.**

וזכורתני אחת הישיבות בה נקראו החוזרים של משרד הבריאות הממשלתי והובעו אמצעי הלחץ שהם עומדים לנקוט אם לא תתמלא דרישתם. אז קם הד״ר קארבובסקי האב, זה שנחשב היה בעיני הציבור הלאומי בלומזה חצי מתבולל, והודיע בהתרגשות: אנו בעלי הבית הזה! אנו יצרנוהו ואנו נשמור עליו שלא יעבור לידי הגויים! ומדי דברו הציע לערוך מסיבה נאה ולהזמין אליה את כל האישים העומדים בראש משרד הבריאות הממשלתי. הוא לוקח עליו לסדר את הענין „ואל יאוש אחים, הבית הוא שלנו וישאר שלנו!״ הצעתו נתקבלה פה אחד, כי ידעו על קשריו ההדוקים עם מנהלי המשרד של הבריאות ודעתו להתהלך עם בני אדם. למסיבה הוזמנו גם ראשי העיריה.

י. **סוכלה המזימה.**

המסיבה היתה ערוכה בטוב טעם. באו אורחים רבים. ואמנם ניהל אותה הד״ר י. קארבובסקי. לאחר הדו״ח הכללי על מצב בית־החולים התגלע ויכוח ער והובעו הדרישות של הממשלה. אולם הד״ר קארבובסקי וחבריו הגנו בכל המרץ על המוסד היהודי הזה והדגישו את העוול המשווע שייעשה לאוכלוסיה היהודית שבנתה והקימה את המוסד בפרוטותיה ובדמעותיה. דברים אלה השפיעו על המסובים והוחלט לא רק להשאיר ליהודים את מוסדם זה אלא גם להגדיל את תמיכתה השנתית של העיריה. כן באה ההצעה להגיש את תקנון בית החולים לממשלה לאישור.

ישיבה היסטורית זו לא תישכח מלבי כל ימי חיי.

לאחר זה טרח ועמל ה׳ נתן פיורקו, להכין את התקנון הדרוש כדי שיקבל בית־החולים את כל הזכויות והתמיכות של בית־חולים ממשלתי. בית החולים אושר כמוסד ממלכתי למען היהודים בלומזה וסביבתה וקיבל את כל הזכויות.

בשנת 1926 היו בבית החולים היהודי 70 מטות, בעשר מטות פחות מאשר בבית החולים הפולני. סמוך לשואה נוספו כחמש־עשרה מטות.

יא. **ביקור הד״ר א. גרוסמן בבית־החולים**

בשנת 1934 כשביקר בלומזה הד״ר א. גרוסמן מאמריקה, היה ראשית דרכו לראות את בית־החולים היהודי. כרופא עניין אותו המוסד הזה באופן מיוחד. נערכה לכבודו פגישה מיוחדת עם הרופאים, האחיות, החובש ושאר עסקני הבית ודובר על אמצעי הריפוי, על החולים, היחס של השלטונות וכד׳.

בית־החולים השאיר בלבו רושם חזק, בראותו את ההקרבה הרבה של הרופאים והעובדים למען החולה היהודי והשאיר מתנה צנועה של „לאַמזער ברענטש 216, ארבעטער־רינג״, והוסיף גם תרומה משלו. הוא התחייב לערוך מגבית בשובו לאמריקה לטובת בית החולים לשם רכישת מכשירים חדישים ושולחן ניתוח. ה״ד קארבובסקי הודה לו על נדיבותו והביע דעתו שהוא מאמין שד״ר גרוסמן יעמוד בהבטחתו.

בית־החולים הפולני „שווינטי דוך".

בית החולים הפולני „שווינטי דוך" (רוח הקודש) התקיים מתקציב העיריה והסיימיק, הוא מועצת המחוז. אולם מובן מאליו שמסי היהודים היוו חלק הגון מתקציבו. לפי החוק היה זה בית חולים כללי לכל הדתות והאזרחים, מבלי הפלייה. ואמנם נתקבלו שם בלי קושי גם חולים יהודים, ביחוד במקרים קשים וניתוחים — כי בבית החולים עבדו כמה רופאים מומחים והיה גם מצוייד במכשירים רפואיים טובים.

בשעתו עבד שם גם הרופא המומר לונדינסקי, שהזכרנו לעיל, ושנים רבות היתה תלוייה תמונתו על הקיר, במשרד. בבית החולים הפולני עבדו כמה אחיות רחמניות נזירות, והן היו מומחיות בעבודתן וגם ברובן התייחסו יפה לכל החולים. יהודים היו באים גם לאמבולאטוריון לביקורים רפואיים ולניתוחים קלים ותחבשות. אולם על פי רוב נמנעו חולים יהודים מלבוא לבית הזה, כי היה זה מוסד קתולי, בכל חדר ופינה היו תלויים איקונין של הקדושים וצלבים. היו גם שמועות על יהודים חולים שלפני מותם הביאו להם כומר להתוודות והחולה מת כשצלב בידו או על לבו.

גם שאלת האוכל הכבידה על חולים יהודים. במקרים רבים אמנם הרשו הרופאים להביא לחולים אוכל מן החוץ, בחולים במחלקה החירורגית כמובן. אולם חולים יהודים במחלות פנימיות היו מוכרחים להתגאל בפת־בגם וזה הקשה עליהם. ועל כן מעטו החולים היהודים במקום הזה.

בבית החולים שווינטי דוך, היו בשנים האחרונות כשזה הפך בית חולים מחוזי — 80 מטות לחולים. מנהליו היו הרופאים מארצ׳ינקובסקי ומארקביץ.

נוספו עוד: בית חולים על שם „וויצ׳יך הקדוש" Sw. Wojciech בהנהלת הדר. שישקו, — מיוחד למחלות עור ומין, ובו 45 מטות, בית החולים על שם „רוך הקדוש" Sw. Roch בהנהלת הדר. אונושקביץ — מיוחד למחלות מידבקות ובו 30 מטות. ובית חולים לחולי עינים, בהנהלת הד"ר וובר. בכולם קיבלו גם חולים יהודים.

בקופת החולים הכללית, בפיקוח הממשלה, היו חברים מאות יהודים. בשנת 1926 היו לה 3.300 חבר ומהם למעלה מאלף יהודים.

ההקדש

כבכל קהילה מישראל היה גם בלומזה מוסד שנשא את שמו „הקדש" והוא כעין בית מחסה לחולים עניים ונכים שלא יכלו להישאר בביה"ח, כי הרופאים נואשו למצוא להם תרופה ולא היתה להם תקוה לשוב לאיתנם. כמו־כן איכסנו שם חולים במחלות מתדבקות בעיקר מבין הקבצנים ובעלי המום והשם הקדש היה נרדף למקום זוהמה וחלאה, מחלות ונגעים.

בית ה„הקדש" בלומזה עמד ברחוב „שקולנה" בין רחוב סנטורסקה ורחוב ווז׳יבודזקה, על אם הדרך, מאחורי בית המדרש הגדול. על ידו היתה החברה „גמילות חסדים". היה זה צריף קטן וגגו קש. בעלות־בית רחמניות היו מביאות שם בכל יום צלחות תבשילים, לחם, פירות ובצלים. תפר לו בעל בית בגד חדש או נעלים חדשות — נהג להביא את הישן והמטולא ל„הקדש". ל„הקדש" היו גם מביאים מתים שלא מבני העיר או מחוסרי בית ל„טהרה".

כשחזקה פקודת הממשלה ליישר את הרחובות ולסדר מדרכות היו מוכרחים לפנות את ה„הקדש" שעמד כאילו באמצע הרחוב והפריע לתנועה. ועל כן פרקו את הצריף והעבירוהו בסוף המאה הקודמת לבית הקברות הישן. מתים מבית החולים נהגו לטהר בבתים הסמוכים ובעיקר בבית ה׳ „קראווטוני", סמוך לבנייני הישיבה.

ההנהלה המורחבת של קופת חולים הכללית הממשלתית בלומזה *(Kasa Chorych)*
בין חבריה כמה יהודים: אורלובסקי, אייזנפלד, יונה רוטשילד, יפה־שניצר ואחרים.

על ה„הקדש" ספר לנו ה' משה פרידמן:

בהיותו בן 4 (לפני 75 שנה בערך) חלה ברגליו. פשה לו „פיסטול" והרופאים לא יכלו למצוא לזה תרופה. ואז יעצו לאמו כמה נשים להעביר את התינוק ל„הקדש" וכאשר יביאו שם מת לטהרה, ימהרו ויניחו את ידו של המת על הפצע וירפא. עשו לו כן, ועד היום אינו יודע אם הרופאים בוורשה העלו לו תרופה, או יד המת שב„הקדש"...

חברת ביקור חולים

כאמור, התקיימה על יד בית החולים היהודי משנים רבות, חברה „ביקור חולים" שמתפקידה היה לדאוג לבית ולחולים. החברה אספה כספים רבים לטובת המוסד וסדרה גם משמרות לינה על יד החולים. החברים של „ביקור חולים" התפללו במנין מיוחד ועשו בכל פעם אספות לטובת בית החולים. טובי העיר ובעלי מלאכה רבים נמנו על חברה זאת. ממנה יצא הקוראטוריון — ועד של בעלי בתים שהיה מפקח על הסדרים בבית החולים ודואג לכלכלת הבית.

שומרי חולים

על יד בית החולים הישן והחדש היתה קיימת משנים רבות חברה „שומרי חולים". רובם היו אנשים עמלים, שלאחר עבודת יום קשה במלאכה או מסחר, סבלות, עגלונות וכיוצא באלה, התנדבו לשבת על יד החולים במשמר לילה ולשרתם ולדאוג להם. טרם היה מקובל בבית החולים היהודי להזמין „אחיות" לטיפול. „שומרי חולים" היה להם „מניין" מיוחד בבית החולים כדי שגם החולים יוכלו להתפלל בציבור או לכל הפחות לשמוע את התפילות מעבר לפרגוד, בשכבם על ערש דווי.

שבת פר' וירא היתה שבת של „שומרי חולים" וגם של „ביקור חולים" כי על הפסוק של סידרת השבוע „וירא ד' אליו באלוני ממרא" (בראשית י"ח, א') מפרש רש"י — לבקר חולה בא. שבת זו היה הגבאי נותן קידוש לחברה וגם חילקו תפוחים ועוגות־דבש, יין וי"ש לחולים. בכל בתי הכנסת נהגו לנדב ולנדר לטובת בית החולים ולטובת „שומרי חולים" שדאגו להנעים לחולה ולמבריא במאכל טוב ובבגדים. חולה שמצבו הורע והחל גוסס — רצו אנשי החברה בחשכת הלילה להעיר ישנים שיקומו לקרוא תהילים לשלום החולה, „לפרוץ ארון הקודש", וגם להבדיל, להבהיל את הרופא שיחיש לו מרפא.

בשבתות, בבוקר, היו באים מלמדים לקרוא לפני החולים את פרשת השבוע ונשים צדקניות באו אחרי הצהרים לקרוא לפני הנשים החולות מתוך ה„צאינה וראינה". עם התרחב בית החולים והגדלת חבר העובדים הלכו ונצטמצמו תפקידי החברה „שומרי חולים".

לינת הצדק

לא תמיד נמצא מקום בבית החולים לחולה ולא כל חולה רצה להיפרד מבני ביתו ולעבור לבית החולים. והיו גם אנשים לא אמידים שלא רצו לעבור לבית החולים בשום אופן וגדל הסבל בבית. והיו גם מקרים רבים שחולים עניים לא השיגה ידם להזמין רופא הביתה או לקנות את הרפואות הדרושות. ועל כן נוסדה בלומזה בשנת תרנ"ו (1896), חברה „לינת הצדק".

מתפקידי החברה היה להעמיד כל לילה על יד מטת החולה שהיה זקוק לְכָךְ שני חברים לעזרה ולטיפול, להגיש לו את הרפואה, תחבשות חמות או קרות, מאסאג'ים, כוס תה או פרי להחיות את נפשו וכיוצא באלה. כמו־כן התקשרה החברה עם רופאים ובתי מרקחת, ולפי פתק מיוחד שמשפחת החולה קבלה מגבאי החברה, הזמינו רופא בלי כסף, קבלו רפואות חינם או בתשלום מינימלי, וכן גם מכשירים רפואיים לשימוש, כמו מדחום, כוסות־רוח, שלפוחית לקרח, „בקבוק חם" וכד'. בעד המכשירים והכלים הרפואיים נהגו להשאיר משכון או ערבות כספית. החברה היכתה שורש בלומזה ובמשך חמשת החדשים הראשונים לקיומה מניסן עד אב, מנתה 220 חברים.

בהנהלה הראשונה של החברה היו ה'ה: י. קויפמאן, ליבר כ"ץ והמורה א. ד. פריינקל, שהיה מראשי תנועת חיבת ציון בלומזה. כשגדל מספר החברים והכנסות החברה גדלו, החליטו לחלק גם לחולים נצרכים ולמבריאים יין לחיזוק, בשר, סוכר ולאפשר גם לצאת בקיץ לקייטנה לכפר החורש „צ'רווני בור" או יידנאצ'ובה. הרופא הקבוע של החברה היה שנים רבות הד"ר קארבובסקי. תחילה ריפא חינם ואח"כ קבל שכר־טרחה קטן ומינימלי עבור כל חולה.

החל מהשנה הרביעית לקיומה, התמסר לחברה בכל לבו ה' משה פיונטקובסקי, חנווני, חשוך־בנים ומנהל בית יעקב מושינסקי. על יד החברה שקנתה שביתה בביתו של הנ"ל היה קיים בית־מדרש קטן ור' משה פיונטקובסקי היה הגבאי. להתמסרותו של הגבאי לחברה לא היה גבול ואף כי היה מקובל כיהודי קפדן, הקדיש רבות מאונו והונו לחברה זו ואשתו עוזרת על ידו.

שנים רבות היו בהנהלה ה'ה ליבר כ"ץ, החסיד אליה מאיר רוזנבלום, יצחק רוזן — חתן זלמן ייברייאביץ' (זלמן מַאליאַר) ואחרים.

„שבת־שירה" היתה השבת המיוחדת של החברה „לינת־הצדק" ושנים רבות היה הנוהג בבתי הכנסיות והמדרשות שבעיר, שכל עולה לתורה בשבת זו ינדב למען החברה — שבת זו נקבעה ע"ש הפסוק שבפרשת השבוע „כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, כי אני ד' רופאך" (שמות סוף פרק ט"ו).

(„הצפירה" מיום ו' שבט, י"ט אב תרנ"ו, בחתימת ה' קוטליאר: „המליץ" מ־12 באפריל אותה שנה בחתימת נ. נ.).

ועד לינת הצדק בלומזה, בשנת 1935.
יושבים (מימין): יצחק רוזן, ליבר כ"ץ, יעקב גלצ'ינסקי (בעל ה„פראכטי־ם") ושמואל בליאשקה.
עומדים: —, דניאל פאסמאניק, —, חיים מאקובסקי.

ר ו פ א י   ח ו ל י ם

ד"ר אפרים אדלשטיין

(הרופא היהודי הראשון בלומזה)

מעטים היו הרופאים היהודים במאה התשע־עשרה בפולין. ומשנקלע רופא יהודי לעיירה — היה נמנה כמעט תמיד על מחנה המתבוללים, מתרחק מחיי הדת וממנהגים יהודים, נזהר מלדבר אידיש ומופיע בבית הכנסת לכמה דקות ביום הכפורים לתפילת „יזכור". ועל כן לזכות גדולה ייחשב ללומזה היהודית שנפל בחלקה בשנת תר"ד היא 1844, רופא יהודי שהיה גם רב משכיל ומלומד, בקי בש"ס ושומר מצוות, „מליץ בשפת־עבר" ומתגאה ביהדותו, הלא הוא הרב הדוקטור אפרים בן זנוויל אדלשטין.

ארבעים וחמש שנה כיהן פאר בלומזה כרופא ועסקן צבורי וגם רב מטעם. ואם קהילת לומזה הצעירה פרחה ושגשגה כל כך מהר במאה התשע־עשרה במוסדות התרבות והציבור שלה, בבעלי בתיה המלומדים והמתקדמים, בבתי האולפנה שלה בתורה ובחכמה, ברבניה ובמוריה בעלי שם וכבוד ביהדות פולין — אין כל ספק שידו של הד"ר אפרים אדלשטין היתה רבה בזה. מלבד היותו רופא חולים, מסור לחולי עמו ישראל כעניים כעשירים, עמוד התווך של בית־החולים היהודי על יד חברת ביקור חולים, חבר ומנהיג בכמה מוסדות צדקה וציבור, מראשי הקהל — הרי ייצג את הצבור היהודי בלומזה לפני הרשות. היה חביב ונערץ בחברת הפולנים, פעיל בתנועת החופש של המחתרת הפולנית נגד עריצי רוסיה, חבר וידיד לרופאים הפולנים שבעיר ושמעו הלך לפניו בכל המדינה.

ד"ר אפרים אדלשטיין נולד בעיירה סטאוויסק הסמוכה ללומזה בשנת תקס"ג, היא 1803. אביו ר' זאנוויל היה סוחר, יהודי ירא שמים ולמדן. את בנו חינך ברוח הזמן על ברכי התורה והמסורה. בן שלוש־עשרה יצא לו שם כעילוי „דער סטאוויסקער עילוי" (העילוי מסטאוויסק) ואביו השיא לו אשה, בת אחד מבעלי הבתים הנכבדים שבלובלין. בן י"ג עבר איפוא לגור ולאכול על שולחן חותנו בפרבר היהודי בלובלין, למד כל היום בבית המדרש והתעתד להיות רב וגאון בישראל. אולם באחד הימים נפל לידו ספר עברי קטן של הרופא טוביה בן משה הכהן „מעשה טוביה" (נדפס בוונציה בשנת 1708). הספר העוסק מטפיסיקה ובאסטרונומיה, גיאוגרפיה ותורת האדם, בארבעת היסודות בטבע, אש ומים, רוח ועפר ולבסוף בחכמת הרפואה — הביא מהפכה בלב העילוי הצעיר. ביחוד הושפע מההקדמה של טוביה הרופא לספרו הנ"ל בה הוא מספר כיצד ברח מפולין ביחד עם חברו מן הישיבה אל פרוסיה באמרו: „מה לי פה, ארחיק נדוד ואל אראה ברעה אשר תמצא את עמי". טוביה נדר אז נדר שלא ישקוט ולא ינוח עד אם יוכיח לעולם שעם ישראל מסוגל להוציא מתוכו גם מלומדים בחכמת הטבע והרפואה. ואפרים אדלשטיין גם הוא החליט בלבו: מה לי פה ומה יתן לי התלמוד בחיים? ובאותם הימים החל לשקוד על לימוד שפות גרמנית ופולנית וחכמת השיעורים — אולם לא השליך את הגמרא מאחרי גוו והמשיך ללמוד בהתמדה רבה גם ש"ס ופוסקים. ובאחד הימים, לאחר שהוסמך להוראה וקבל תואר „חבר", נעלם פתאום אפרים והוא אז כבן עשרים ועקבותיו לא נודעו. לאשתו השאיר מכתב שלא תדאג לו, כי הולך הוא ללמוד השכלה וכשיגיע למטרתו ישוב אליה. שנים אחדות נשארה איפוא אשתו עגונה.

אולם באחד הימים נודע למחותן כי חתנו יושב בווינה ולומד באוניברסיטה רפואה. חותנו מהר לשם והשפיע עליו שיגרש את אשתו, כי אינו רוצה בחתן שיצא לתרבות רעה והמיר את הרבנות באפיקורסות וגם אשתו, היא בתו, לא תסכים בשום אופן ללכת אחריו. ואפרים נאלץ לשלוח גט פטורין לאשתו. אחרי זה התמיד עוד יותר בלמודיו באוניברסיטה והוסיף גם להגות בתלמוד ובספרי המחקר העבריים. ספרי הרמב"ם היו ילדי שעשועיו כל הימים. אין לנו ידיעות על מקורות פרנסתו שם, וכנראה היה בידו כסף הנדוניה שקבל מחותנו.

משגמר את האוניברסיטה רצה תחילה להישאר באוסטריה, אולם נמשך אל ארץ מולדתו לפולין. בשנת 1835 חזר לפולין. השלטונות לא הרשו לו לעסוק ברפואה, כמנהג, עד אשר יעמוד למבחן ארצי מיוחד, נוסטריפיקציה. בשנת 1836 נבחן באוניברסיטה הרפואית בוורשה וקבל רשיון לרפא חולים. חזר לסטאוויסק, עיר מולדתו אולם קטנה היתה העיירה ולא יכלה לכלכל רופא בכלל, מה־גם רופא יהודי.

אפרים בא ללומזה לחפש משרה. ראשית פעמיו שם לבית המדרש וישב שם כמה שעות על יד גמרא. אפרים עורר את סקרנותם של בעלי הבתים: צעיר גלוח, לבוש קצרים, „דייטש" ממש, יושב ולומד. ומהר יצא הקול שגלוח זה בקי בש"ס וברמב"ם ויודע גם לפסוק שאלות ויהי הדבר מוזר בעיניהם. אולם משנודע שהוא רופא ממש, גמר את האוניברסיטה בווינה ובעל זכות לרפא בפולין — הוזמן תיכף ומיד למשרת רופא בלומזה בבית החולים היהודי וקצבו לו משכורת הגונה. כתנאי ראשון ביקש סכום כסף דמי־קדימה, כדי לסלק את חובותיו לגבי אשתו הראשונה. וכבר במעשיו הראשונים התנכר הרופא היהודי: דבר אל החולים יידיש, בשפת העם, הלך יום־יום להתפלל אל בית המדרש, דרש בשבתות מעל הבמה, ובכל הסביבה קראו לו „הרב הדוקטור".

בעלי הבתים בלומזה לא נתנו לו להיות לבדו ולאחר שסילק את כתובת אשתו הראשונה וכל מה שחב לה — נשא אשה שניה. אשה משכלת ומיוחסת, שושנה רוזנטאל, בת עורך־דין בלומזה. אולם היא לא האריכה ימים ומתה בדמי ימיה והשאירה לו בן, אלכסנדר.

ביתו היה פתוח בלומזה לכל קשה־יום, ריפא עניים חולים חינם והקדיש שעות רבות ביום לבית החולים. ביתו היה גם בית ועד לחכמים ועל שולחנו סעדו משכילים ורבנים, תמך גם בתלמידי חכמים והדריך בעצותיו ובכספו צעירים שרצו ללמוד „השכלה". על יחסו לסופר העברי ולספרותה יעיד מכתבו הגלוי שכתב ב„הצפירה" משנת תרמ"א (1881) ביום א' לאדר ב' מספר 8. במכתב אל חברו וידידו עורך „הצפירה", החכם ר' חיים זליג סלונימסקי, הוא כותב בעברית נמלצת על מצבו הדחוק של הסופר והחוקר ר' יעקב רייפמאן משברשין. חרפה היא לנו, הוא כותב, שחכם גדול כזה יסבול מחסור לעת זקנה ועל כן הוא שולח למערכת 50 רו"כ שאסף בלומזה בין אנשים משכילים, חובביו ומוקירדיו של רייפמאן וממנו יראו ויעשו אחרים.

העורך ר' חיים־זליג סלונימסקי התרגש מאד מהמכתב והמליץ שבכל קהילה יעשו כמו שעשה הרב הדוקטור אפרים אדלשטין בלומזה.

ד"ר אדלשטיין היה פטריוט פולני. בימי המרד בשנת 1863 לקח חלק פעיל במחתרת הפולנית. משפרץ המרד הקהיל

את הציבור היהודי לבית המדרש הגדול ונאם בפניהם יידיש ופולנית על האחווה בין היהודים והפולנים ועל הצורך לעזור למולדת להשתחרר מעול הרוסים. באספה זו נכחו אילו נכבדים פולנים ופקידים גבוהים.

לפי עדותו של היסטוריון העיר לומזה, מי שהיה ראש העיריה ה׳ וולאדיסלאוו שווידרסקי (Lomza עמ׳ 68) ארגן הד״ר אדלשטיין יחד עם הרופא הפולני וויצ׳יחובסקי, מעין „צלב אדום" — תחנה של עזרה רפואית לחיילים הפולנים ולפרטיזנים. הד״ר אדלשטיין אסף למטרה זו כספים מבין היהודים, אריגים לתחבשות, לבנים וחמרי רפואה. לאחר הכשלון של מרד הפולנים חזרה העיר ונכבשה ע״י הרוסים. התליין מוראביוב שלח ללומזה את הגנרל העריץ מגזע תתרי, גאניצקי, וזה השתולל והתעלל בפולנים וביהודים. בין נכבדי העיר שידם היתה במרד נחשב גם הד״ר אדלשטיין. בסוף החודש נובמבר הוציא גאניצקי פקודה לאסור כמאה וחמישים בעלי בתים מלומזה, רובם יהודים על שתמכו בכספם במרד. וכשפנתה אליו משלחת של שלושה יהודים: בעל בית חרושת לסוכר ישראל משה נובינסקי, — חבר הסיימיק, הסוחר טיקוצינסקי — סגן חבר העיריה והד״ר א. אדלשטיין, נאסרו שלשתם יחד עם הפרוקוראטור של בית המשפט הפלילי טרוצ׳יבסקי והכהן הקתולי, מורה דת בגמנסיה, טאלארובסקי. הד״ר אדלשטיין הוכה ועונה באכזריות. שוחרר לאחר כמה ימים כשפרצה מגפת הטיפוס בבית הסוהר בו ישבו צפופים כאלף וחמש מאות אסירים, מורדים פולנים ויהודים מלומזה וסביבתה, במקום שנועד מקודם למאתים אסירים. הד״ר אדלשטיין נדרש לאחוז באמצעים סניטריים שהמגפה לא תתפשט בעיר ובצבא הכיבוש הרוסי.

בנו של הד״ר אדלשטיין, אלכסנדר, התגייס לחיל המורדים הפולני ונהרג באחד הקרבות. והנה מה שכתב עליו ב. רושנשטאט בקובץ הרוסי — יהודי „יעווריסקאיא סטארינא", כרך 6, משנת 1913, עמ׳ 490:

„אלכסנדר אדלשטיין, קרבן יהודי במרד הפולנים בשנת 1863. נולד בלומזה, היה סטודנט האוניברסיטה בקיוב, והאקדמיה המדיצינית בוורשה. לקח חלק במניפסטציות של שנת 1861. נפצע בקרבות. התרפא כמה זמן. נכנס לחיל המורדים הפולנים בפיקוד הגנרלים מיירוסלבסקי ומיילינבסקי, השתתף בקרבות בקשיוושונדז, נובה־קוס, דוברוסטובה. נעצר בפוזנה ונחבש בבית הסוהר הגרמני. ברח משם ונכנס לגדוד בונצ׳י, נלחם על־יד פשידבורז׳ה, רודניקי וגורי, עבר אחר־כך למחנה חמילינסקי ונהרג בקרב ע״י רטקובו".

אין לנו פרטים אחרים על בנו וגם אינו נזכר ברשימת הגיבורים המורדים בלומזה, מאותו הזמן כי לא התגייס בעיר מולדתו ונחשב על כן בין גיבורי וורשה.

הד״ר אדלשטיין נפטר ביום ג׳ אב שנת תרמ״ג (1883) זקן ושבע ימים — בן 80 שנה. יום מותו הפך אבל כבד בעיר. לפי דברי הסופר מלומזה, המורה עקיבא בנימין סמולינסקי (הצפירה, י״ח מנחם אב, תרמ״ג, מספר 31) — נהרו אחרי מטתו כל בני העיר, כיהודים כנוצרים. אחרי דברי הספד של הרב דמתא ר׳ אליעזר שמחה רבינוביץ ואחרים הספידוהו בבית הקברות הרופא הפולני מיכאלובסקי בשם החברה הפולנית וחבריו הרופאים.

לפי דברי נחום סוקולוב, עורך ה„אסיף" משנת תרמ״ה (עמ׳ 135) היה הד״ר אדלשטיין פיקח בהוויות העולם „ונודעים ומסורים מפה אל פה משליו והיתוליו השנונים". אולם לצערנו לא הגיעו אלינו „משליו והיתוליו השנונים" ונשתכחו או נודעים לנו לא בשם אומרם.

הרוקח ראובן אפיקורס

מן העובדים הותיקים בבית החולים היהודי הישן ראוי להציב מצבה לר׳ ראובן הרוקח.

הוא היה יהודי משכיל, שוחר מדע וביתו היה בית ועד לצעירים שחשקה נפשם בהשכלה. בסתר לימד כמה מבחורי הישיבה רוסית וגרמנית, חשבון וטבע. מובן שלא על מנת לקבל פרס. משנודע הדבר בישיבה רגז ר׳ לייזר וגרש כמה בחורים חשודים בהשכלה מן הישיבה ופרסם כרוז בכתב;

„כל מי שכף רגלו תעיז לדרוך על סף ביתו של ראובן אפיקורס, „דער טרייפענער ייד" (יהודי הטריפה) אחת דתו להיגרש מן הישיבה".

ועל ראובן עצמו איים שיחרים אותו וגם ירד לחייו אם יוסיף להטות בחורי ישיבה תמימי דרך מן המסילה.

ראובן אפיקורס היה מסור בכל לבו ונפשו לבית החולים היהודי. היה עוזר לרופאים, שם תחבשות, מקיז דם, מרכיב כוסות־רוח וחוקן חקנים. מלבד זאת היה מנהל את בית המרקחת של בית החולים ועושה את המריחות, כותש את הסממנים וזורה ומפזרם על גבי קלפים, חלק — כחלק, לשם אבקות.

שמו היה פופולארי מאד ועל כן אמרו על כל פצע וחבורה רחמנא ליצלן: „גיי צו ראובנען" (לך לראובן).

גיטל, משה יוסיליכס, שבעלה היה עוזר לחובשים בבית החולים, ספרה עליו: משעזב את בית החולים התיישב בריבאקי, חי חיי דוחק ולא רצה ליהנות מכל עזרה. פעם בחורף כשכלו העצים מן הבית ובדירתו אפשר היה להיקפא, גילגלה גיטל מהחר שמאחורי בית החולים כמה חביות ריקות של מלט שהתגוללו ללא צורך והביאה אותן אליו להסקת התנור. משהכיר ראובן שהן מבית החולים — החזיר אותן למקומן... כשהשיא את בתו לא היה לו במה לסדר „שבע ברכות" בשבת ושם על השולחן חלה וצנצנת מים. קראו לו אפיקורס, שהיה יודע כמה שפות וקורא ספרים. אולם אדוק היה וחרד מאוד למצוות. שני בניו עלו לירושלים וגרו בעיר העתיקה.

כשמתה עליו אשתו, פריידה הטבחת, עזב את לומזה והתבודד בביאליסטוק בבית מדרש אחד. שם הרבה לעשות צדקה עם העניים, רפאם וגם סעד את ערש דוויים. יצא לו שם של אחד מל״ו הצדיקים הנסתרים וכשנפטר, הספידוהו כהלכה ועל קברו היו מעריציו „זורקים פתקאות" — שיהא מליץ יושר עבורם בעולם האמת (מפי ה. סלובאטיס).

הרופא לונדינסקי

בימיו של הרופא אפרים אדלשטיין בא ללומזה רופא יהודי, שהמיר את דתו, הד״ר לונדינסקי. הוא היה אדם פיקח, זריז וממולח ולץ גדול.

תולדות חייו אינן ידועות לנו. אמרו שהיה יליד לודז׳. היה מקובל בין הגויים ורופא קבוע בבית החולים הקתולי, „שווינטי דוך". אותו זמן היה גם רופא בבית החולים היהודי. הד״ר לונדינסקי לא עבד בצרכי ציבור לא בין הגויים ולא בין היהודים, כנראה לא היה מקובל על החברה כעסקן, בהיותו מומר. בנו, עורך־דין, היה ידוע אפילו כשונא ישראל.

ד״ר לונדינסקי למד בימי נעוריו בישיבה ואמרו עליו שזכר מגירסא דינקותא גם בהיותו מומר. דיבר עם החולים היהודים יידיש והתלוצץ אתם תמיד. בלומזה התהלכו ימים רבים הלצות ובדיחות משמו. ר׳ אברהם מזרח ז״ל ניסה פעם לאסוף את ההלצות הללו אך לא נסתייע הדבר בידו. אולם אילו בדיחות נשתמרו והגיעו אלינו.

א. פעם בדק זקנה אחת חולה. היא לא ידעה שהוא מומר כי דיבר אליה יידיש. מה שלומך — סבתא, שאל אותה ? — ולוואי על כל המשומדים בריאותי, נאנחה הזקנה. אם כן, עליך לקחת (איינגעמען) סבתא — אמר הרופא. מה לקחת, שאלה החולה ? — קחי (נעמט איין) מיתה משונה", ענה לה לונדינסקי והלך.

ב. פעם התאונן לפניו חולה יהודי על מכה טריה מתחת לבית שחיו שהיא מטרידה אותו.

— אף על פי כן, אמר לו לונדינסקי, טובה מכה בבית השחי מאשר כאן, ומראה לו בשעת מעשה כף ידו.

— והלא מכה בבית השחי הוא המקום הגרוע ביותר, ולא על כף היד ?

— נכון, אמר הרופא, אבל הראיתיך כף ידי ולא כף ידך.

(מפי אברהם מזרח).

ג. לונדינסקי, כרופא מהטיפוס הישן בדק את ריאות החולים והאזין לנשימתם בהגיעו אזנו ממש לגוף החולה. כשבא ללומזה הרופא כצנלנבויגן הביא אתו שפופרת לבדיקת הריאות והנשימה. לגלג עליו לונדינסקי המשומד : כה ישמע שופרו של משיח כשם שהוא שומע בשפופרת זו ! !

ד. אין משיח בא לעולם אלא בדור שכולו זכאי או כולו חייב — כתוב בגמרא, אמר פעם לונדינסקי לרב ששאלו למה המיר את דתו, ואני דאגתי להחיש ולהשלים את ה„כולו חייב".

ה. אף הוא השיא עצה לרב כיצד להביא את המשיח : לך כנוס את כל היהודים לבית הכנסת ותן לכל אחד נתח של בשר חזיר ביד. וראשי הקהל יכריזו ג' פעמים : אנא ד', הדור „כולו זכאי" כי בא לבית הכנסת ואינו אוכל חזיר. הורד לנו את משיח צדקך ! יבוא המשיח — ניחא, ישליך איש־איש את בשר החזיר לכלבים. ואם המשיח לא יבוא — יאכל כל אחד במקום הקדוש את נתח הבשר ואז יהי „כולו חייב" ויבוא המשיח בלי ספק... (מפי שלמה דז'ינצ'ול, זאמברוב).

ו. כשמת לונדינסקי הלכו גם יהודים אדוקים אחרי מטתו. משנשאלה צירל החסיד'קה מה ראתה ללכת אחרי מטתו של משומד להכעיס, ענתה : נחזיר לו בזה מה שמגיע לו ולא ישאר חשבון בינינו. משהגיעו עד הכנסיה הפ'ארית, אמרה : „עד כאן אומרים", מכאן והלאה טוט מען שוין ארום אים" (מטפלים בו).

לונדינסקי נפטר בשנות השמונים ונקבר בלומזה בבית הקברות הקתולי. על מצבתו חרתו אלמונים אחר־כך את השם Zyd (יהודי) וזה מראה על גורלו של המשומד : מתלבט בחייו בין שני עולמות וגם במותו לא מצא מנוח. לאחר מותו תלו את תמונתו בבית החולים הקתולי.

הדר. שטיינברג

היה בלומזה עוד רופא אחד, מומר — הדר. שטיינברג שהיה רופא צבאי בגדוד האולאַנים. הוא התרועע עם יהודים וגם דיבר יידיש והיה גומל חסדים עם היהודים. לאחר זמן נקרא לפטרבורג ושם עלה בדרגה וקיבל תואר גנרל.

דר. הרמן כצנלנבויגן

נתקבל רופא בלומזה בשנת 1885, בערך, וכיהן במשרה זו 28 שנה. נולד בגראייבה בשנת 1853. למד בישיבות ונתפש להשכלה. למד יחד עם אחיו רפואה בקניגסברג.

בלומזה לא הצטיין בעבודה ציבורית אולם היה מסור לבית החולים היהודי ולחוליו. היה בעל הומור טוב ואהב להתלוצץ על חשבון הפאציינטים שלו. כמה אנקדוטות היו מספרים בעיר עליו. פעם פגש ברחוב את ה' פיאנקו, סוחר הדגים המלוחים מרחוב דלוגה, שהיה ידוע כקמצן גדול. מה שלומך, אדון פיאנקו, שאלו הרופא. רצה פיאנקו לנצל את ההזדמנות ולחסוך לו דמי ריפוי ואמר לו : אדוני הרופא, אני חש זה כמה זמן בבטני — מה יש לי לעשות ? — ענה לו הדר. כצנלנבויגן : עמוד רגע, עצום עיניך והראה לי את לשונך ואדעה. עמד פיאנקו באמצע הרחוב, עצם עיניו והוציא את לשונו. נסתלק מהר הרופא והשאירו עומד ככה שעה קלה... היה חברו של לונדינסקי והתמחה ככירורג ומיילד.

כשנתמנה הדר. קארבובסקי רופא בבית החולים — דבק בו והיו שניהם ידידים כל חייהם.

היה מתבולל, כמנהג הרופאים בימים ההם, דבר בביתו פולנית, התרחק מבית הכנסת ומחיי הקהילה.

אולם היה אהוב על היהודים והנכרים והתרועע על יד שולחן הקלפים במועדון שבבית לייבצ'ה קארבובסקי עם הרופאים הצבאיים, שר הפלך וראש המשטרה ומשום זה היה לעתים קרובות שתדלן בענייני הציבור וכמה גזירות ומאורעות בחיי הקהילה בטלו על ידו. בהיותו ידידו של מנהל הגמנסיה הרוסית, השתדל לא פעם לקבל תלמידים יהודים שלא מן הנורמה. שמו הלך לפניו בכל הסביבה ובכל פעם היו באים בכרכרות לקחת אותו לאיזו עיירה סמוכה או לכפר. ובבואו שם היו מתקהלים כל החולים שבמקום לדרוש בעצתו. את ארבעת בניו חינך בגמנסיה הרוסית והיה מתגאה בהם. בשעות הפנאי היה אוסר את מרכבתו בקיץ ושלגייתו בחורף, ויוצא לטייל עם ארבעת בניו ברחובות העיר ומחוצה לה.

אשתו עזבתו ולקחה אתה שלושה בנים, נתן, רפאל ועמנואל, וברחה אתם לשווייץ. נשאר עם אבא הירץ, והוא היה ממייסדי ה„בונד" בלומזה וממנהיגיו בראשית המאה הזו, והוא אז תלמיד המחלקה השביעית של הגמנסיה. כשנרצח השוטר המומר בלומזה, נחשד בעיני המשטרה שידו עם הרוצחים ועל כן הקדים וברח לגרמניה. משם עבר לבלגיה וגמר בליז' את בית הספר הגבוה להנדסה „מונטפיורי" והיה מהנדס בפארים.

הירץ כצנלנבויגן,
ממנהיגי המהפכנים בלומזה.
(ראה לעיל, עמוד 32)

ב־1918, כשפרצה המהפכה ברוסיה, חזר הירץ למוסקווה ונתקבל כמהנדס במוסד ממלכתי. בשנת 1939 נקרא פתאום לצ'יקא ויותר לא חזר משם. הומת כטרוצקיסט או מרגל. פרטים אינם ידועים. בנו השני, רפאל, נמצא בארץ.

הדר. כצנלבוגן נשא אשה שניה, את סאַלצ'ה גולדלוסט, אחות הדר. שמעון גולדלוסט. ומאז החל להתקרב יותר ליהדות

וגם לציונות, כי אשתו היתה מהמנהיגות של בנות ציון. כאשר נשא אותה — ספרו בעיר — סידר מטבח חדש, עם שלחן לכלי בשר לחוד וכלי חלב לחוד, כי אשתו אדוקה היתה. ילדה לו שני ילדים בת, שושנה, ובן מיכאל. הבן מת בשחפת, בימי שלוט הנאצים בגיטו.

בשנת 1911 היתה לו תאונת דרכים: פריץ אחד חלה ושלח לקרוא אותו. בדרך לחולה השתוללו הסוסים והפכו את המרכבה. מאז חלה את לבו. לאחר שנתיים בערך, קם בבוקר ואמר לאשתו בפולנית: „היום אני מת". ביקר במשך היום כמה חולים, שכב במטה ומת.

והרינו מביאים כמה קוים לדמותו, מפי ר' טוביה פנסטר, קרובו:

הד"ר הרמן כצנלבוגן היה חתנו של דודי חיים בראמס מחצר פאַקאניווא. בלמדו כל ימיו בבתי המדרש בחו"ל היה מדבר גרמנית ולא ידע את השפה הפולנית וזה נחשב לעוון נימיסי בעיני הפולנים. ובכל זאת היה נכבד בספירות העליונות כרופא מצוין וגם בזכותה של אשתו באַלבינא, שדברה צחות פולנית וצרפתית ומנגנת על הפסנתר. הד"ר אהב לבלות בסביבה יהודית ולהתפאר ביחוס משפחתו המגיע עד ר' שאול וואהל או כצנלנבויגן שהיה לפי האגדה מלך בפולין במשך מעת־לעת. הרמן לא שכח גירסא דינקותא והרבה מאמרי חז"ל ודברי תורה ששמע בבית אביו היו מונחים בקופסה שלו. ופעם אחת חיוה הרמן את דעתו כתלמיד חכם ותיק בענין מסתורי אחד, והיה לשיחה בפי משפחתנו. הדבר היה כך: בשובי פעם מפינלאנד לביתי, דרוש היה לי להתעכב בפטרבורג ימים אחדים. באתי לפטרבורג ביום ה' בבוקר, סרתי אל בית המלון רגינה ויצאתי העירה. ופתאום הלכתי בצהרים ברחוב ניבסקי, הבריק בראשי רעיון כי צריך אנכי תיכף לשוב לביתי. לא היה שום טעם מספיק לרעיון זר זה אבל הרעיון הזה החזיק את מוחי כמו בצבת ולא הרפה ממני. לפנות ערב כבר ישבתי ברכבת וראשי עלי סחרחר, ולא ידעתי למה אני רץ כמשוגע לביתי. בווילנה סרתי אל בית בן גיסי הד"ר נחמן ראחמיליביץ' (מי שהיה מיניסטר בליטה ונפטר בתל־אביב) ומצאתי טלגרמה בשבילי: הנה אביך חולה.

את אבי לא מצאתי עוד בחיים. ואחותי חוה ספרה לי כי ביום ה' בצהרים צוה אבי להוציא משולחן הכתיבה את תמונתי וכל מכתבי ולבל להפריע אותו. כשתי שעות קרא את המכתבים ואחר כך ציווה להניחם במקומם. כאשר ספרתי מה שאירע לי בפטרבורג באותו יום ה' בצהרים, אמר הד"ר כצנלבוגן שהיה אצל אבי בכל זמן מחלתו: ומה הידוש כאן. הלא עומדים אנחנו היום בפרשת ויחי ושם נאמר: ויאמר ליוסף הנה אביך חולה. מי אמר? סתם המקרא ולא פירש. הרבה שלוחים למקום. מאי משמע? — בת קול, מזלא חזי, רוחות מספרות. יש כחות נסתרים שאין לבררם בשפת אנוש. יש כח נסתר בעינו של אדם הפועל על מרחק ידוע כפי שרמזו הנבונים, נתן עיניו בו, וכפי שאנחנו רואים היום פעולתו של ההיפנוטיזם שכחו במבט העין. ויש דעה כי אפילו מחשבתו של אדם פועלת על מרחק ידוע ומעוררת באויר גלים סמויים מעיני האדם דוגמת הרדיו שהמציאו זה עתה. ודבר ידוע הוא כי מכונת הרדיו השולחת ידיעה באויר והמכונה המקבלת את הידיעה מן האויר צריכות להיות שוות מקבילות אחת לאחת ומתאימות לכל פרטיהן. ומה יותר מתאים זה לזה ממוחו של האב ומוחו של הבן. בלכתך ברחוב בפטרבורג קבלת טלגרמה מאביך לפני פטירתו ממש כמו אותה הטלגרמה המסתורית ששלח יעקב אבינו מגושן לבנו יוסף.

הדר. כצנלבוגן אימץ לו ילדה בת עניים, את אסתר מארכוס וגידל אותה עד שהגיעה לגיל הבגרות.

החולים שבאו אליו בשבת נהגו להניח על אדן החלון עשרים קופיקות, דמי ריפוי כדי שהרופא לא יחלל שבת בגללם... בבואו לבקר חולה ביום א. שבשבוע, היה נוהג לשאלו: מה נשמע בעולם האמת? כי לאחר הצ'ולנט השמן והמורכב מכמה מנות שזללת אתמול ולאחר קיתון המים שגמעת — היה אומר, ובטנך לא התפקעה ונשמתך לא פרחה, הרי קמת תחיית המתים ובאת מעולם האמת...

ומעשה בחייט אחד מלומזה, בלאַנק, שאביו אבד לו לפני 35 שנה בקלן והדר. כצנלבוגן בבואו לקלן לביקור, עשה מאמצים ומצא את אביו של החייט והודיע על זה לבנו. בעיר הפריחו שמועות שונות על מקרה זה והטריחו אפילו את אליהו הנביא, שבא לקלן לעזרת הרופא.

הד"ר (יוליאן) קארבובסקי

רופא לומזאי ממש, שהורתו ולידתו היו בלומזה, היה הד"ר יהודה קארבובסקי, או כפי שנקרא כרגיל יוליאן. אביו ר' לייבצ'ה קארבובסקי, יליד אַבגוסטוב, היה יהודי פשוט ועם הארץ, שתחילתו מלצר באיזו מסעדה, קרא בקושי עברי מבלי להבין את פירוש המלים, אולם היה איש הציבור והתמסר באמונה לבניין בית החולים החדש, לבניין בית הכנסת וביחוד לקישוט ארון הקודש שלו. היה לו לר' לייב קארבובסקי חוש אסטטי בריא, היה מתלבש כאחד האצילים חבוש צילינדר ופראק ודאג גם למוסדות הצבור היהודיים שיהיו נקיים ואלגנטיים. 8 בנים היו לו וכמעט כולם גמרו גמנסיות ואוניברסיטאות והיו אחר־כך רופאים מפורסמים בוורשה, נובידבור ובערים אחרות בפולין ורוסיה, ואחד, יהודה, — בלומזה. ועם כל זה הקפיד הזקן על כשרות ודת. ב„תשעת הימים" נזהר שלא יבוא בשר לביתו והיה בגלל זה לשיחה בעיר. בימי חג היה עולה לדוכן עם כל בניו — כי כהן היה — והם היו מרנינים בסלסולם את כל בית התפילה. כשנשא בנו יוליאן אשה, בת זיידנבייטל מוורשה, היה בא הזקן בערבי שבתות לבדוק אם כלתו מדליקה נרות.

כסף לא חסר לו לר' לייב כי היה בעל נכסים ובית מלונו הפולני „הוטל פולסקי" היה היפה והאלגנטי בכל הסביבה, וגדולי המדינה היו מתאכסנים שם. היה שגור בפיו: „מעולם לא בא רב לבית מלוני להתאכסן, באים גלחים קתולים, באים כוהני דת פראבוסלאווים ואילו רב, עוד לא דרך על מפתני"... (מפי ר' אברהם מזרח). יהודה קארבובסקי היה בן שעשועיו וכאשר גמר את האוניברסיטה בוורשה ובפטרבורג בשנת 1894 השפיע עליו אביו שישאר בלומזה.

אביו קנה לו את כל המכשירים המודרניים הנחוצים לרופא וסידר לו חדר־קבלה יפה. שלוש שנים ריפא קארבובסקי חולים עניים חינם ועל ידי זה נתחבב על הקהל וגם יצאו לו מוניטין כרופא מנוסה. הצטיין ביחוד בחירורגיה. הודות לידו הרחבה של אביו יכול היה יהודה להתמסר למדע הרפואה וגם לא לעשותו בשנים הראשונות קרדום לחפור בה. משנתקבל בביה"ח הישן, כרופא עוזר לקשיש ממנו הד"ר כצנלנבויגן, השקיע מאמצים רבים להחשת בנין הבית החדש והודות לתמיכה הכספית של אביו החל גם לרכוש מכשירים מודרניים למען בית החולים, סידר נשפים ומגביות שהכנסתם היתה קודש לבית החולים. הוא היה גם רופאן של כמה חברות לעזרה סוציאלית ולעתים קרובות — שלא על מנת לקבל פרס. היה חביב על בני העניים בשכונת ריבאקי והכיר את כולם. פעם הוזמן לחולה: ברדתו את המדריגות לריבאקי, נאנח ואמר: „הא, הם בסכנת נפשות!" חרדו האנשים ושאלוהו: מי? ענה להם: המדריגות הללו...

בית החולים היה ילד שעשועיו ולאחר מותו של הד"ר כצנלנבוגן, נעשה הרופא הראשי. בימי מלחמת העולם הראשונה גוייס לצבא הרוסי בדרגת „פולקובניק" והיה מנהל בית חולים צבאי גדול. חזר ללומזה, לאחר המהפכה ברוסיה עם שני בניו. היה יהודי מתבולל ולא נתן ידו לתנועה הלאומית, אף כי חיבב את ההמונים וגם הוקיר את התרבות העברית. נתן לבניו חינוך פולני. לפעמים היה מבקר את בית הכנסת בחגים בעת תפילת „יזכור" ובעיקר ביום־כיפור, ידע קצת עברית והיה גם מתעניין בתוכן התפילות והפיוטים. אולם בניו היו רחוקים

לגמרי מהיהדות, לא ידעו לדבר יידיש ואף לא לקרוא מתוך סידור... בנו הבכור שהיה אחר־כך רופא עינים מפורסם, היה פטריוט פולני והתנדב ללגיון הפולני שקם ברוסיה לשחרר את פולין, על סף המהפכה — נגד הלגיונים הפולנים שהקים פילסודסקי באוסטריה, נפצע בחזית ונשאר צולע כל ימי חייו. בנו השני היה עורך־דין.

בשנים האחרונות, כאשר נוכח בשנאת הפולנים ליהודים על אף מסירותם של אלה למולדת ורגשותיהם הפטריוטיים לממשלת פולין, החל להתקרב ליהדות הלאומית. היו לו קשרים הדוקים עם נכבדי החברה הפולנית וגם יחסי ידידות עם חבר הרופאים הפולנים ובכל זאת נקעה נפשו מהם בשנים האחרונות בגלל שנאתם הגלויה ליהודים וטכסיסי החרם של אנשי המסחר והתעשיה כלפינו.

ביחוד התחמץ לבבו כאשר ניסתה מחלקת הבריאות של הממשלה להוציא בעקיפין את בית החולים היהודי מתחת יד הקהילה ולהפכו בית־חולים כללי למחלות מתדבקות לכל המחוז. כיצד? טען ודפק על השולחן באחת הישיבות: שנים רבות השקעתי עמל ויגיעה בבית הזה. בימי השלטון הרוסי הביטו הפולנים בבוז על בית החולים היהודי ואף פעם לא באו לעזרתו כאשר באו יהודים לעזרת בית החולים הפולני בנדבות ותרומות. השלטון הפולני ומועצת העיריה הקציבו כל השנים פרוטות לבית חולים זה ורק בעמל רופאיו היהודים ותרומות הקהילה היהודית, פרח ושגשג והיה בית חולים לדוגמה לכמה ערים. ואחר כל זה באה הממשלה ורוצה להוציאו מידינו — היה לא תהיה. והד״ר קארבובסקי הצליח אמנם להפר את זממם. מאותה שעה, אמרו עליו, החל להוקיר רגליו מבתי הפולנים האצילים בלומזה.

הד״ר קארבובסקי מת באביב של שנת 1937. ביום השנה הרמו בני ביתו שתי מטות עם כל הציוד המודרני לניתוחים בבית החולים היהודי, על שמו.

דר, שמעון פלטין *)

רופא טיפוסי ועסקן ציבורי מובהק היה הדר. שמעון פלטין, חתן ברכה בז׳יז׳ינסקה, בא ללומזה לאחר ששימש רופא בביאליסטוק, בשנת 1907. לא החשיב את הכסף כחבריו הרופאים והחולים שמו לו לתוך כיסו או ידו כמה ששמו והוא לא מנה ולא עמד על המקח. וככה גם נהג, כשלא קיבל עזרה עוד מצד משפחתו וחי לפעמים גם חיי דוחק.

משבאו אליו חבריו הרופאים בטענות שהוא מקלקל להם את השער, ענה להם: בין כך ובין כך אני ואתם מפסידים את כספנו במשחק הקלפים, אלא שאתם מפסידים הרבה ואני פחות...

בשנת 1909, משנפתח בלומזה מועדון „הזמיר״, היה נשיאו עד פרוץ מלחמת העולם.

משחזר לאחר מלחמת העולם הראשונה משרותו כרופא צבאי ברוסיה — התמסר לשרות העם. עסק באמונה בצרכי ציבור, ניהל במסירות רבה את בית החולים היהודי, ישב ראש בחברות של עזרה סוציאלית והיה תמיד סמל ודוגמה לאזרחים רבים.

בשנה האחרונה לימי חייו חלה את לבו, אולם המשיך בעבודתו הציבורית ביתר מסירות. היה הראשון והיחיד מבין האינטליגנציה המדופלמת שעמד בראש ועד ההגנה נגד התנפלויות הפולנים בירידים ובשווקים ונגד ה„פיקטים״ (המשמרות), שהועמדו על יד חנויות הירידים, והגן עליהם בגאווה שעה שאחרים, צעירים ובריאים ממנו, עמדו מן הצד ופחדו להכניס ראשם בדברים כאלה, פן יבולע להם ולמעמדם בחברה. הוא ראה בזה את הבמה היחידה המלכדת את שכבות העם ומגשרת בין המפלגות היריבות ברחוב היהודי. בנו, מייטק, היה פעיל ב„מכבי״ ובכמה ארגוני נוער וספורט ולפי השמועה הנהו בחיים, מהנדס באחת המושבות הצרפתיות. והרינו מביאים כאן את הספדו של הדר. שמעון גולדלוסט חברו, על מות פלטין, 4 בינואר 1938:

„במותו אבד לחברה היהודית בלומזה אחד מבניה הטובים. היה אדם חביב, חבר נאמן ועדין, רופא נערץ ואוהב את הבריות, עסקן ציבורי וישר שטרח ועמל עם הציבור כל ימיו. מוצאו ממשפחה מתבוללת מווארשה־גראייבה. קרובו שמואל פלטין היה המייסד והעורך של העתון האסימילנטי „איזראַליטה״ ולפני זה — עורך ה „Jutrzenko“ ג. פלטין, בן דוד, היה פרופסור מומחה לפילולוגיה יוונית בימי שלטון הצאַר, ומרוב התפעלות שזכה לראות את פולין משוחררת ועצמאית, התנצר.

לא־כן דר. שמעון פלטין. היה בלתי מפלגתי, אולם לב יהודי היה לו וזה דחף אותו ליהדות, להכרת ערך עמו וכבודו.

בימי מלחמת העולם נסחף לרוסיה המרכזית כרופא צבאי. עבר באש ובדם את ימי המלחמה, ימי המהפכה הבולשבית ונטל חלק פעיל בפעולות העזרה ועמד בראש ארגוני סעד.

ובלומזה היה אחד המנהיגים בחיי הציבור, יועץ וסגן־יו״ר העיריה, לוחם למען זכויות האזרח היהודי, עמל למען הטבת מצבו הכלכלי והתרבותי ונותן ידו לכל פעולה פילאנטרופית וסוציאלית.

משנתמנה ראש בית החולים היהודי, העמידו על גובה והכניס בו כמה שיפורים ותיקונים. עזר להתפתחות בתי הספר היהודים, היה רופא־כבוד של מוסדות החינוך היהודיים ורופא הגמנסיה היהודית. בעבודתו זו התרומם על משכילי לומזה שהיו מתגאים בזה שהם מתרחקים מן הציבור היהודי. היה יהודי גאה, לא נכנע, לא הרכין ראשו ולא החניף לפריץ הפולני, כרבים אחרים — ובעבור זה התחבב עוד יותר על הפולנים בחברה הגבוהה. וראו זאת בריבוי המלווים שהלכו אחרי מטתו, יהודים כנוצרים.

דר. שמעון פלטין היה מקורי בתפישתו החברתית. לא השתייך לשום מפלגה, אולם לא היה בלתי מפלגתי ולבו החם משכו לעזור לכל אחד, לכל כלל ישראל, כעשיר כעני, כפועל כבורגני.

השנאה ליהודים, הפוגרומים וההתעללויות, שמו קץ לחייו. לבו העדין לא החזיק מעמד ונפל קרבן ימי הביניים החשוכים שהגיעו לממשלת פולין.

אחרי מטתו נהרו המונים — כל הרופאים שבעיר, נוצרים כיהודים, באי־כוח קופת חולים הממשלתית ובראשם הקומיסאר ראַווסקי. הספידו נתן פיורקו, מטעם בית החולים, דר. מייצ׳יסלאוו צ׳יארניצקי — מטעם הרופאים הנוצרים, א. דמוביץ — מטעם ועד העיר הציוני ועו״ד ב. גראַוברט — מטעם ועד העזרה שע״י ועד הקהילה. האחרון הזכיר את תכניותיו של דר. פלטין לביסוס ה„אורט״ וה„טאַז״ בלומזה.

בעת אספת האבל הוחלט: לקרוא על שמו את מחלקת הילדים שבבית החולים ועורכי הדין ב. גראוּבארד, י. קוקושקו ומ. קארבובסקי, החליטו לערוך בעיר מגבית למען ציוד „מטה״ על שמו בבית החולים. כמו־כן החליטה הנהלת בית החולים לנטוע חורשת עצים על שמו ביערות הקק״ל בארץ. המטה עם כל הציוד הוכנסה לבית החולים ביום 26 בפברואר 1938 ועליה כתובת: דר. שמעון פלטין, ידיד ודורש טובת הציבור.

*) ראה תמונתו בעמ׳ 187.

ד"ר דוד פיונטניצקי

דר. דוד פיונטניצקי היה בנו בכורו של המנהיג הציוני ר' נחמן פיונטניצקי. קיבל חינוך לאומי בבית וגם למד בגימנסיה הרוסית שבעיר וסיימה בשנת 1910.

למד במכללת ברלין רפואה וחזר ללומזה בשנת 1916. שימש רופא בגוניונדז, באוסטרוב־מאזובייצק ועבר אחר־כך ללומזה. כאן נתחבב מהר על הציבור היהודי. תפש את מקומו

של הדר. קארבובסקי בבית החולים, שגוייס לצבא הרוסי, ונכנס לעבוד גם בתנועה הציונית. היה בין מייסדי „צעירי ציון" על יד „התחיה" וחבר בועד הראשון שלו.

בשנת 1919 גויס לצבא הפולני כרופא ושימש זמן ידוע בבית החולים הצבאי בסלונים. משחזר ללומזה, לאחר מלחמת פולין־רוסיה, תפש שוב את מקומו הראוי בחברה היהודית. היה ממנהלי בית החולים היהודי והצטיין כרופא מסור לחולים (מחלות פנימיות ועור), ביחוד לחולים מהשכבות הדלות שבעיר. היה הרופא של „מכבי" ושל משרד א"י — בשניהם שלא על מנת לקבל פרס, וכל החלוצים והמאושרים לעלייה בלומזה והסביבה נבדקו על ידו.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה גוייס שוב לצבא הפולני ותפש תפקיד חשוב כרופא. אולם נפל בשבי ואבד יחד עם עשרת האלפים הקצינים הפולנים שנשחטו בקאטין, על יד סמולנסק בידי הנאצים.

ישראל לוינסקי

על שני רופאים

הד"ר ליכטר בנימין

טיפוס תמוה היה הד"ר בנימין ליכטר ז"ל או כמו שההמון הפשוט והנשים היו קוראים לו „דער פרומער דאקטער" (הרופא הדתי). אביו ר' נחום־יוסף היה יהודי בר אוריין ומשכיל, היה קורא את „הצפירה" ו„המליץ", ממתפללי ביהמ"ד „מגן אברהם" שנחשבו לחפשים ומתקדמים.

שני בנים היו לו לר' יוסף, שניהם אכסטרנים שהגיעו בכוחות עצמם למטרתם ששאפו אליה. אביהם — העני המדוכא, שפרנסתו היתה על מכירת שטרי הגרלה של הרביים מגור ומאלכסנדר ושל חוץ לארץ ואמם — שעשתה עניבות, לא יכלו לעזור להם אף במשהו. הבן השני, דוד מאיר, חבר „התחיה" גמר את הפקולטה למשפטים ע"י שעורים בכתב, היה ממנהיגי הנוער הציוני. הוא טילגרף מלודז' לקונגרס הציוני העשירי בבזל (1911): „אתם תחליטו ואנחנו נוציא לפעל". המברק עשה בשעתו רושם בישיבות הקונגרס, ובעולם הציוני.

הד"ר ליכטר היה מטבע ברייתו מתמיד ושקדן, מתבודד בחברה, מטיפוסי מתמידי הישיבות. אבל ליכטר היה שוקד לא רק על התלמוד ומפרשיו כדי לזכות בכתר התורה, אלא גם על לימודים כלליים. הממשלה הרוסית הקשתה את ידה על האכסטרנים, דרשה מהם הרבה, ורק אחד ממאה היה מצליח לעמוד במבחן רשמי ולקבל תעודת בגרות. ב. ליכטר החליט משום זה להיבחן לעת־עתה כמורה בבתי־ספר למתחילים הרוסיים, לילדי ישראל, כדי לבצר לו מעמד בחיים ולא להיות למעמסה על אביו העני. משעמד במבחן נתמנה על ידי מחלקת החינוך, מורה בעיירה סטאוויסקי הסמוכה ללומזה. התנהגותו בסטאוויסקי כיהודי חרד, עוררה ענין רב בין היהודים: מורה מטעם, רווק וחרד במצוות, איננו אוכל בגילוי ראש, מקפיד בנטילת ידים וגם קובע עתים לדף גמרא.

בפרוץ המלחמה העולמית הראשונה הועבר על ידי הממשלה הצארית לפנים רוסיה יחד עם יתר המורים. שם הצליח ב. ליכטר להיבחן ולקבל תעודת בגרות. הוא נכנס איפוא לפקולטה לרפואה באוניברסיטת מוסקבה. גמר בהצלחה וקבל תעודת רופא. לאחר כריתת ברית השלום בין רוסיה ופולין, חזר הד"ר ליכטר ללומזה ועסק בריפוי חולים. עד מהרה רכש לו שם טוב כרופא נאמן ומסור ומומחה במחלות הריאה והיודע לרפא לפי השיטות החדישות. אך הממשלה הפולנית, שהיו לה חשבונות עם רוסיה הסובייטית לא רצתה להכיר בדיפלומה הרוסית שלו ואסרה על ד"ר ליכטר לעסוק במקצועו עד שלא ייבחן מחדש באוניברסיטה פולנית, בחלק הרפואה המעשית.

שנים אחדות היה על ליכטר לחכות עד שקיבל רשיון לבקר באוניברסיטה שבוילנה ולאחר שתי שנות שימוש ובחינות, הוכתר סוף־סוף בתואר ד"ר לרפואה גם על ידי האוניברסיטה הפולנית והוא חוזר ללומזה עירו. מעתה יכול הוא להתעסק במקצועו בלי הפרעות והוא התמסר אליו ביתר מרץ ומסירות. בחולים אין לו מחסור, ושמו הולך לפניו כמומחה באבחנות מחלת הריאה והשחפת. הוא פרסם במאסף הרפואי הפולני בוורשה כמה מחקרים ותצפיות בנוגע למחלות האלו. היה רוכש לו בכל פעם מכשירי רפואה ומכונות ועושה בהם ניסויים, ורק לפנות ערב, היה יוצא יחיד לטייל מחוץ לעיר, מתבודד ומכונס בתוך עצמו. לפעמים היה מתעניין במצב ההיגיינה בבתי־הספר היהודים ובתלמוד תורה וכתב מאמרים ב„לאמזער שטימע" על בעיות הבריאות בחינוך, על מחלות מידבקות ועל השחפת. היה חבר בכל החברות הפילנטרופיות והסוציאליות שבעיר, ביקר חולים עניים וריפאם חינם והיה שולח להם גם את סמי הרפואה. נשאר אדוק ושומר מצוות, וקבע גם עתים לתירה ולתלמוד ב„מגן אברהם". ועם כל זה היה מוזר בהתנהגותו ובהתבודדותו עד שאפילו חבריו הרופאים יכלו בקושי להסתגל ולהתקרב אליו.

היה שקוע בספריו ובמחקריו עד כי גם בבדקו חולה, היה מעביר נגד עיניו את דברי המומחים בספרים למחלה זו וכשמצא שהם מתאימים, היה קורא פתאום „טאק'ס" (כן! ברוסית). גם כאשר שכבה אמו על ערש דווי, טפח לה פעם על גבה ואמר: אשריך אמא, מחלתך מתפתחת בדיוק לפי כל הכללים שברפואה...

אומרים, שנשא אשה מביאליסטוק, בת טובים, סמוך לשואה. נשאר בגיטו ואבד עם כמה מאנשי לומזה אחיו, באבגוסט 1941.

רופא השינים, הד"ר משה פרלמן

מסביבות וילנה בא להשתקע בלומזה רופא השינים הד"ר משה פרלמן. ד"ר פרלמן עורר כבוד והערצה מצד כל יודעיו בגלל מידותיו התרומיות ויחסו האדיב לכל אחד ואחד.

חדר עבודתו היה מצוייד בכל מיני מכשירים וכלים רפואיים שלא היו מצויים מקודם בלומזה ועל כן משך אליו מלכתחילה חולים רבים, יהודים ונוצרים, לרבות קציני צבא ופקידים גבוהים בממשלה.

דבר רוסית עם בני ביתו ומכריו. אף כי גם הוא וגם אשתו באו מסביבה יהודית־עממית שדברו רק אידיש. אשתו היתה בת אחיו של המבקר הספרותי א. א. קובנר, אשר ניתק לרגל סיבוכים פליליים ונפשיים, את יחסיו עם העם היהודי ושימש, אגב, פקיד לא גבוה בבית האוצר הממלכתי אשר בלומזה.

שלא כיתר חבריו למקצוע, הרופאים היהודים בלומזה אשר התבוללו ואחזו בתרבות הפולנית, נטה הד״ר פרלמן, כאמור, אל התרבות הרוסית. לתנועה הלאומית בלומזה לא השתייך תחילה וגם לא נטל כל חלק במאבק למען חינוך עברי, למען הקמת בית הספר העברי „תורה ודעת״, אשר כמה מהאריסטוקרטיה היהודית בלומזה דגלו בו. גם לא השתתף בשום פעולה בחוג „הזמיר״, שריכז מסביבו חוגים לא מעטים. אולם פתאום חל בו שינוי גמור ביחסו לציונות. נעשה חבר נלהב באגודת „התחייה״ וגם החל ללמוד עברית, אשר ידע אותה כנראה במידה מספקת גם מקודם, ולבסוף הפך חובב־עברית נלהב, המדבר עם לקוחותיו רק עברית, כאליעזר בן־יהודה בשעתו.

בימי הכיבוש הגרמני, בשנות 1916 — 1918 היה פעיל באגודת „התחייה״, חבר הועד ופעיל באגודת הספורט „מכבי״.

אולם לאחר איזה זמן שוב היתה רוח אחרת אתו והוא התלהב ונתפס לרעיון השפה הבינלאומית „אספראַנטו״. למד מהר את השפה ואירגן בלומזה חוג של אספראנטיסטים שלמדו לדבר, לכתוב בשפה זו, וגם לנאום. נסע לעתים קרובות על חשבונו הפרטי לכינוסי „הכוכב הירוק״ — חובבי אספראנטו, ועשה הרבה למען הפצת תרבותה. כאשר נוסדה בלומזה אגודת ציונים־רביזיוניסטים ניתק את קשריו עם „התחייה״ ונתפש בראשו ורובו לתנועה קיצונית זו ומצא בה את סיפוקו. ביומי דפגרא אפשר היה לראות את הדר. פרלמן לבוש מדי איש בית״ר, צועד בראש התהלוכה שלהם, כחייל ממש.

בשנים האחרונות הורע מצבו הכלכלי, כי נדחף ע״י הרופאים הפולנים, בוגרי האוניברסיטה הפולנית. הדר. פרלמן הוכרח למכור את מטלטליו, לחסל את הקאבינט שלו ולנדוד לעיירות ליטא, ששם יוכל למצוא לחמו. בימי מלחמת העולם השניה נעלמו עקבותיו.

בתו צילה — אשת עורך־דין מבריסק מתה בנדודיה ברוסיה, בימי השואה בעירום וחוסר.

בנו, המהנדס יוסף, גמר בהצטיינות את הפוליטכניון בליז׳ (בלגיה), השתקע בארץ וכוכבו החל עולה בבניין קסרקטיני המשטרה ע״י ממשלת המנדט. לבסוף נתמנה מהנדס בסוכנות היהודית ונשלח לצרפת לקנות בנייני מחנה צבא אמריקאי למען העולים בארץ. בדרכו חזרה נהרג בתאונת אווירון מחרידה.

רופאים אחרונים

בשנים האחרונות שלפני השואה התבלטו בלומזה עוד כמה רופאים יהודים, בהם אחדים ילידי העיר:

דר. מ. קארבובסקי, — בן הרופא יוליאן, רופא עינים בעל שם, והוא גם פתח מחלקת־עינים ע״י בית החולים היהודי, ליהודים ולנוצרים.

דר. יוסף הפנר, — בן הסוחר בסחורות קולוניאליות שברחוב הארוך — יצא לו שם כרופא מומחה מיילד, עסקן בצרכי ציבור, חבר ועד העזרה של הקהילה, ייסד בשנת 1929 אגף ליולדות ע״י בית החולים היהודי. הוגלה על ידי הנאצים לגרמניה, חזר משם ללומזה והיה לרופא הראשי בגיטו. אולם ימים ספורים לפני חיסול הגיטו, שם קץ לחייו, בראותו שאין כל תקווה ליהודים להינצל והרופאים אינם אלא כחומר ביד היוצר — השלטון הנאצי. (ראה לעיל עמ׳ 91)

דר. אהרון ברנזון, — בן סוחר האריגים, וחתן הרב באקשט. רופא מוכשר שהתמחה קודם בבית החולים היהודי בוורשה. עזר הרבה לעניים, היה רופא „השגחת יתומים״ שלא על מנת לקבל פרס. אבד בידי הנאצים.

דר. מ. ש. ברמן, — בנו של טוביה ברמן, רופא צעיר, שנתמנה מהר אורדינאטור של בית החולים היהודי ויצא טיבו כמנתח מומחה. אבד בידי הנאצים.

דר. אברהם מנקס, — רופא מנתח בעל־שם. היה חבר ה„יודנראט״. נעלם.

דר. דוד קנוט, — חתן רוזנטאל, (כיום בעלה של שרה בלומוביץ׳). רופא מומחה וזריז. שריד מאושוויינצ׳ים ונמצא כעת בארץ.

דר. שמעון קוסוביץ, — חתן בראמזון, למד באוניברסיטה בווילנה, היה אסיסטנט בבית־החולים היהודי ברחוב „צ׳יסטה״ בוורשה, שימש רופא זמן קצר בלומזה ועבר לקולנה, שם יצא טיבו כרופא מומחה. אבד בידי הנאצים.

דר. קאבקביץ׳ — יליד ידוואבנה, למד באוניברסיטה בווילנה. היה ידוע בלומזה כרופא־מומחה למחלות פנימיות.

דר. לאבשין, — רופא עור ומחלות פנימיות.

דר. מ. מייזנר, — רופא ילדים.

בין רופאי השיניים ראויים להיזכר

דר. חוטורסקי, — שהיה גם עסקן ציבורי ותרבותי. דר. פרושצ׳אנסקי, — עסקן ציבורי וציוני. דר. ש. פרשט, ר. באָהם, ל. פפר, רופאות השיניים ציפרוג, הלנה פרישמן ואח׳.

חובשים

החובש ברמן

ברמן היה חובש בבית החולים כמה עשרות שנים. יצק מים על ידי הרופאים לונדינסקי, כצנלנבויגן, קארבובסקי ופלטין, והתמחה ברפואות כמוהם, עד כי לפעמים צרפוהו הרופאים ב„קונסיליום״. ההמונים כיבדוהו ורחשו לו אימון. בבית החולים היה גם רוקח ומתקין את הרפואות לעם. לעת זקנתו, כשמעט בביקור חולים, פתח לו כפרנסת־עזר „מספרה״, בביתו שברח׳ פאַרנה.

בימי ברמן היה עוד חובש אחד בבית החולים, יהודי אדוק, בעל זקן ארוך, הוא ר׳ פינקס. היה מומחה במקצועו, וגם נאמן לבית החולים. אחרי מותו של ברמן — הובא חובש מומחה שעבד קודם בבית החולים היהודי בוורשה, ה׳ גימפל.

על החובש משה יוסל וויניצקי ואשתו, מספר ר׳ ישראל לוינסקי:

החובש משה־יוסל ואשתו גיטל משה יוסיליכם

גיטל היתה אשתו של החובש בבית החולים והספר משה־יוסל. לכאורה אשה פשוטה, בעלת־בית צנועה, עוסקת בגידול בניה ובהליכות ביתה. גרה במרתף ביתו של הדר. ש. פלטין, ועזרה לפעמים לבעלה לספר ילדים, להעמיד כוסות־רוח לחולים או לחקנם חוקן. לא הכרתיה בלומזה במיוחד. והנה פעם, נכנסתי לחנות ספרים בתל־אביב ומצאתיה מתחננת לפני המוכר שיתן לה את הש״ס, שהיא קנתה אצלו קצת בהקפה, כי אין הכסף מספיק לה. בראותה אותי בקשתני לערוב לה על הסכום הזה, כי אין החנווני מכירה. ובינתים באה חברתה והביאה לה את הכסף החסר, ארבע מאות פרוטות. הש״ס עלה עשר לירות וארבע מאות פרוטות. שאלתיה בתמיה: למה לך ש״ס יקר כזה ובכלל — מי ילמד בו ומניין לך סכום כזה, כי בימים ההם היה זה סכום די גבוה.

גיטל ספרה לי בסוד, שבא לארץ רב אחד, מטופל בילדים, ואין ידו משגת לקנות לו ש״ס, ספריו טבעו בים והיא עם חברתה זו אספו את הכסף בין אנשים טובים והיום יקבל את הספרים, כמתן בסתר.

מעשה זה גרם שאתהה על קנקנה ואשאב מפיה ידיעות על מעשי צדקה וחסד שעשתה בלומזה, בסתר ובהעלם שם. ואינה המקרה ובאה אלי שאכתוב לה איזה מכתב. לאחר הפצרות רבות, סיפרה לי אילו מעשים שלה: היא בת מלמד, ר׳ צבי גרבוביץ׳ מקולנה. לימד דרדקי, תחילה בפיונטניצה ואח״כ בלומזה. בת שבע־עשרה נישאה למשה־יוסל,

חייל משוחרר מהצבא הרוסי. לאחר זמן נכנס בעלה לעבוד כחובש־עוזר בבית החולים. משכורתו היתה שלושה רובלים לשבוע, מזון ודירה. בעלה היה עוזרו של ברמן החובש, הסתכל במעשיו ולמד מהר הרבה דברים מתורת החובש, עסק בבית המרקחת בהכנת משחות ורפואות אחרות וגם הגיש עזרה סאניטרית לחולים.

היא, גיטל אשתו, אף כי מטופלת בילדים, בראותה כי אין המזון מספיק לחולים — החלה לחזור על פתחי עשירים ולהביא לחולים מרק עוף, מרקחת פירות, יין לחיזוק הגוף, ממתקים וכיו״ב. בדירתה עמד קומקום תה כל היום למען החולים. בראותה שקרובי החולים מערי השדה והישובים הסמוכים, סובלים קשה מחוסר מקום לנוח ולהיטיב לבם — דאגה להכין להם ארוחות ממה שאספה בעיר, בכסף ובשווה כסף. לאחר לינת לילה של הקרוב אצל החולה, הכניסתו אליה לנוח וגם לסעוד את לבו. לא פעם גערו עליה הרופאים — שהיא מפיצה בזה מחלות מידבקות — אך מי זה שם לב אליהן ?

דאגה להביא רב או אדם מהחברה קדישא לומר וידוי עם החולה, דאגה למנות מיוחדות וקבועות לחולי שחפת, כי בית החולים לא יכול היה לספק להם כל מחסורם.

הד״ר כצנלבוגן אמר עליה שלא תאריך ימים — כי יותר מדי אשה זו מבזבזת כוחותיה... מבריאים רבים שלחו לה מכתבי־ברכה ומתנות. אולם לא רצתה לקבלן וחילקה אותן לעניים.

לרגל הוצאת דיבה עליה עזבה את בית החולים. בעלה החל לעסוק בחובשות ובספרות. היא השביעה אותו שלא יגלח כל זקן, כי בזה הוא יעבור „על חמשה לאווין" וכך נהג כל ימיו. היה ספר הבחורים הלומדים. גם כשלא היתה הפרנסה מצויה — לא נתנה לבעלה לגלח יהודים. הסתפקה במועט, הכניסה תמיד אורחים עניים והאכילה אותם ממה שהיה לה. פעם בלילה דפק מי שהוא בדלת שכנה, האופה. האופה לא היה בבית, על כן יצאה לשאול : מה רצונו ? ענה לה האיש : אך זה שוחררתי מבית הסוהר, ושם רעבתי כמה ימים וכל אוכל לא בא אל פי. האכילה אותו ממה שהכינה לילדיה ולה. בעלה הלך אז אל בית התפילה והקים רעש שאין נותנים אוכל לאסירים היהודים וצריך לארגן עזרה למענם. החלו האנשים מביא׳ם אליה הביתה מכל טוב למען האסירים, ומאז החלה יום־יום להביא להם אוכל. נוצר ועד מצומצם מנכבדי העיר : ר׳ משה פיונטקובסקי ואברה׳מל מ״ס ובעלה משה־יוסל. הב אספו אוכל והביאוהו אליה והיא מסרתו לאסירים. שיחדה בכל פעם את שר בית הסוהר בתרנגול הודי, חילקה לשומרים יי״ש, סיגריות, פירות וגם מתנות כסף. ועל כן פתחו לפניה את הדלתות. פעם, בחג הפסח, סידרה סדר דשן ומלא כל טוב לחמשה־עשר אסירים יהודים. הרב מלכיאל נתן לה אז לשם זה „ממעות חיטין" 15 רובל, רובל לנפש. כאשר בעלה חלה ושותק, מסרה את המצווה הזו לאייגה התופרת. אולם בביתה המשיכה להכין אוכל לחיילים יהודים ובעיקר בפסח. כשנודע לה שב„הכנסת אורחים" מתגולל ללא עזרה וטיפול בנו של ר׳ ברוך מיאבלונקה, שהיה מלמד בתלמוד־תורה, גלמוד ועזוב, כי אשתו ובניו עזבוהו — היתה גיטל מביאה לו יום־יום את לחם חוקו להכנסת אורחים, וגם דאגה לתלבשתו. הוא היה יושב כל היום ולומד. בערב לימד את בעלי־המלאכה „עין יעקב".

ב„השגחת יתומים" היה מתפקידה לטפל בראשיהם של היתומים — מספרת אותם, מפלה ומנקה. לפרקים היתה אוספת למענם בשר ודגים, חלות ועוגות־שבת. מה שהיה נשאר לה מהמזון שהועד לאסירים — הביאה ליתומים. על מעשיה אלה רשמו אותה ב„ספר הזהב" של החברה. בראשית ימי מלחמת העולם הראשונה, כשבאו ללומזה יהודים מגוייסים, יצאו בחג הסוכות משה־יוסל ומשה פיונטקובסקי ואספו בעיר, עשרות חלות, ככרות לחם, אורז, בשר ודגים. אהרן אליה שיינקופ, תרם תה וסוכר. העמידו דודים בחצר ובישלו ארוחת חג לשבעים וחמישה מגוייסים יהודים. בשבת, חילקה אותם בבתים. היא בעצמה האכילה על שולחנה ששה חיילים.

פעם הובאה לבית החולים אשה שקפאה מקור. הרופאים החישו לה עזרה, וגיטל, בראותה שהאשה לבושה קרעים, רצה אל מנדל בוטקובסקי וביקשה מאשתו חליפת בגדים עבור האשה. אשתו של מנדל מיהרה להכין את הדרוש ואמרה לה : ולואי והיה לי חלק בעולם הבא כחלקך ! ענה לה גיסו של מנדל : „אין לה כלום מעולם הבא, כי כל מה שזכתה אשה שייך לבעלה ובכלל זה גם שכר מעשיה הטובים. כשבאה הביתה לא רצתה להיניק את התינוק עד שבעלה יוותר על חלקה בעולם הבא לטובתה. בעלה וויתר על רביע למענה והסכים סוף סוף על חצי. הלכה לשאול את הרב. אשתו של רוז׳א המלמד, שפגשתה בדרך, והיא גם כן היתה אשה צדקנית, אמרה לה : בעלי אפילו רבע אינו רוצה לתת לי וכל מעשי הטובים בשבילו. ואז נחה דעתה וחזרה והיניקה את הילד... ומאז עשו שניהם את כל המעשים הטובים וחילקו ביניהם את השכר לעולם הבא.

בימי מלחמת העולם הראשונה, כשבאו ללומזה פליטים רבים — דאגה למצוא להם קורת גג, מזון ובגד. גם בניה חונכו ברוחה והם עזרו לנצרכים ונתנו להם פרוסת לחמם מפיהם. פעם הובא חייל פצוע ולא היה לו מקום. ויתר בנה על מיטתו וישן כל הלילה על הרצפה. לפני נסיעת בנה זה — אברהם־צבי — לארגנטינה, נתן לאמו מאתים זהובים שתחלק בין עניים.

פעם הגיש למשפט אחד מבעלי הבתים בשוק הישן, נחום שיינקר, דיירת אחת אלמנה מטופלת בארבעה ילדים. הביא משה־יוסל את האשה עם ילדיה למשפט ודחף אותם לרגלי השופט. האשה זכתה במשפטה.

גיטל יצא שמה כרופאה מפליאה לעשות. ופעם קבלה בשבת פולניה אחת מקאלינובה חום גבוה ולא רצתה לקבל כל רופא או חובש רק את היהודיה גיטל. אולם גיטל לא רצתה לחלל את השבת, אפילו ללכת ברגל. הלך הגוי אצל הרב. אמר הרב : אם היא אינה מחללת שבת אפילו לחולה יהודי כיצד תחלל בשביל אשתך. לך הביתה, היא תבוא לאשתך בערב ואשתך תבריא. לעת ע׳ב יצאה גיטל ברגל וכשהגיעה לגשר הברזל — יצאו כבר שלושה כוכבים בשמים. העמידה לחולה כוסות רוח והבריאה.

כשמת בעלה עשו לו בלומזה לוויה ג׳ולה ונשאוהו על כפיים, כאחד רב.

לאחר מותו נתקבל מחתנה שבארץ סרטיפיקט לעלייה, היו עליו שני קנדידאטים : אם חתנה והיא. הפילו גורל ובזכות בעלה הצדיק — אמרה — זכתה גיטל בגורל ועלתה לארץ.

* * *

מבין החובשים מהדור הישן ראוי להזכיר גם את „יצחק פעלדשער" — הוא גולדשטיין, אשר כנראה בגלל פעולה לא כשרה בעיני המלכות הקשורה בהטלת מומים בקרואים יהודים לצבא, נשלח לשנים רבות לסיביריה. ובשובו הרי קראו לו „דער סיבירניק". היה יהודי גומל חסדים ובמותו ציווה את ביתו ברחוב קשיווה־קולו, סמוך למדרגות ריבאקי, לבית כנסת. בנו היה מפעילי ה„מכבי" בלומזה.

וראוי שוב להזכיר את פייוול־שכנא פאַסמאַניק, חובש ורופא מפליא לעשות שידע גם לכתוב רצפטים ולקרוא רצפטים של רופאים מומחים וחולים רבים ביכרו להיבדק על ידו מאשר על ידי רופא ממש. וכשהיה שולח חולה לעולם האמת — ראו בזה אצבע אלוהים. כי התחת ד׳ הוא פייוול שכנא ?

גם „מיכל טארווער", ששם משפחתו פיגה, התמחה ברפואות, מלבד טרדותיו הרבות להכין חתונות של עשירים, לבשל ולאפות, לערוך שולחנות ולדאוג לכל וכן גם להיות מצליף מקצועי במרחץ — היה מומחה להרכיב קרני אומן, הן כוסות רוח, להקיז דם, לעשות מאסאז׳ים ובעיקר לחקן. ועמדה לימינו תמיד אשתו, אשת חייל, בניו ובנותיו.

בשנים האחרונות שימש בלומזה חובש־אומן ל. קיימאַן, חתנו של רוזנשיין. ידע את מקצועו שרכש לו באסכולה, וגם נתחבב על הבריות.

החובשת־האחות דבורה מלאַווסקי

בין האחיות והחובשות בבית החולים, התבלטה בתו של ר׳ אריה מלאווסקי, דבורה. אהבה את מקצועה והתמסרה לחולים. גם הרופאים וגם החולים אהבוה וכיבדוה על טוב לבה ועל דאגתה המופלגת למוסד. לאחר שקנתה כאן נסיון רב וגם השתלמה בעצמה בענייני רפואה וטיפול בחולים, נסעה לביאליסטוק לעמוד למבחן וקיבלה תעודת חובשת ממשלתית. חזרה ללומזה והמשיכה לעבוד למען בית החולים. בעלה היה טכנאי־שיניים מורשה, בן למשפחה מיוחסת. דבורה שאפה כל חייה לעלות לארץ, אל אביה ואחיותיה. אולם קשריה אל בית החולים אף פעם לא הותרו ועל כן נדחתה נסיעתה. מצאה את מותה יחד עם בעלה, בשנת 1942 בערך.

ג ד ו ד מ כ ב י א ש

שריפות בלומזה

אילו שריפות גדולות נרשמו בלומזה. השריפה הראשונה ידועה לנו משנת 1538. כל העיר עלתה באש. גם בית התפילה הקתולי על שם מאריה הקדושה ובו מצבת הנסיך האחרון למאזוביה, יאנוש השלישי, עלה באש. המלך זיגמונט הראשון שיחרר את העיר שמונה שנים ממיסים, כדי שתוכל להיבנות מחדש.

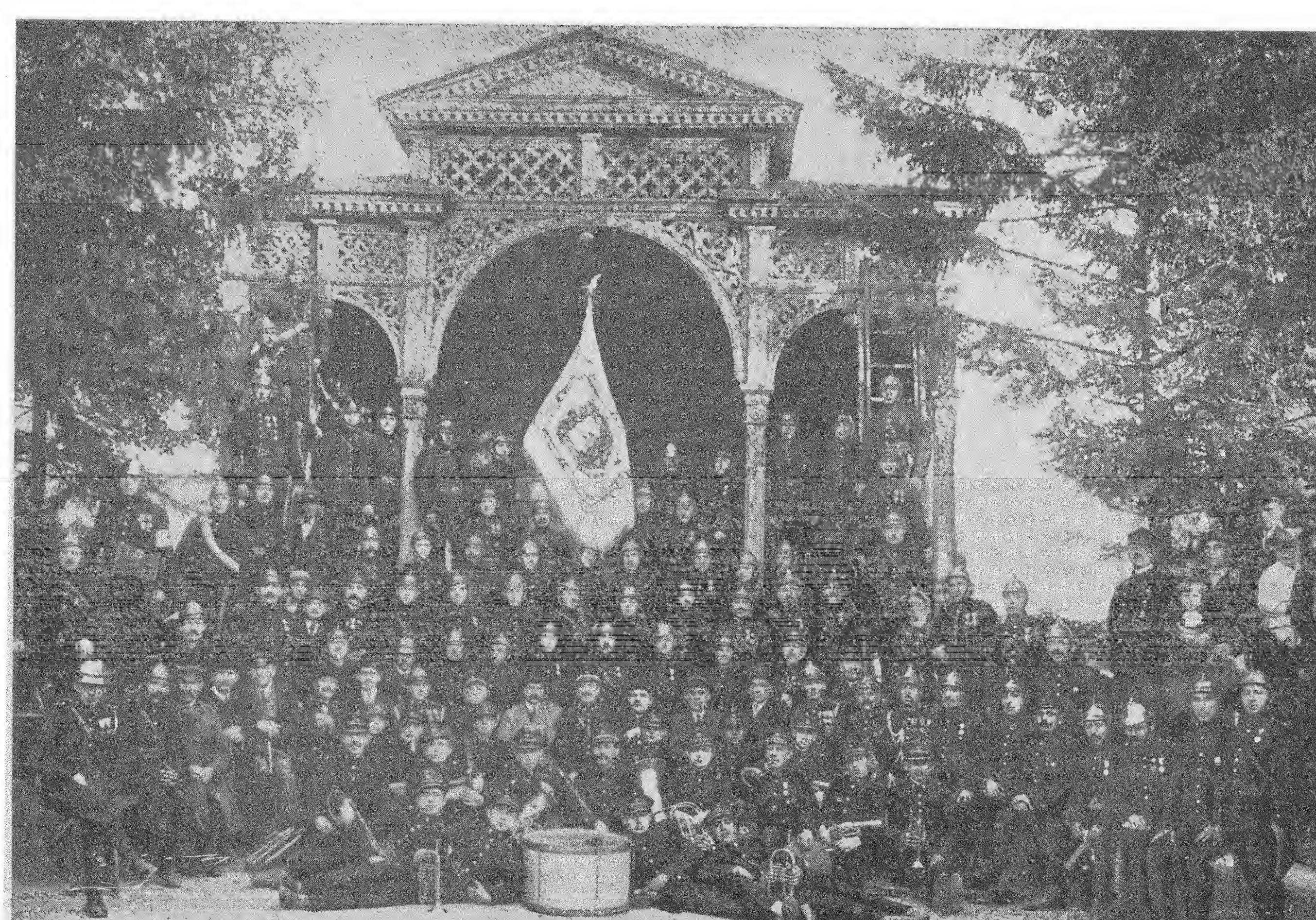
שריפה שניה „היסטורית" פרצה ביום 19 ביוני 1678. לאחר הרבה שנים שוב נזכרת לומזה בשריפותיה. בשנת 1865 מודיעה ה„גאזטה פולסקה" על שריפה גדולה ואיומה שפרצה בלומזה, בריבאקי, בשכונת היהודים. כמאתיים משפחות נשארו בלי קורת גג. נשרף גם בית החרושת הגדול לסוכר של משה נובינסקי, ולמעלה ממאתים פועלים נשארו בלי משען לחם.

ב„הצפירה" משנת 1884 (גליון 33) מספר ה' בנימין ז'ודקוויץ' על ג' שריפות בלומזה, בשכונת היהודים, שפרצו בזו אחר זו. על השלישית, ביום ג' אלול, תרמ"ד, כתבו גם ב„המליץ" (י"א אלול). ה' יצחק ברמן הודיע על עשרים בתים יהודים שעלו באש, חנויות רבות ובתי־עסק. כשמונים נפש נשארו בלי גג.

בחשוון, 1899, שוב פרצה שריפה ברחוב היהודי. מודיעים ב„הצפירה" (כ"א חשוון) וחמישים בתים יהודים עלו באש.

פעם בליל כל־נדרי פרצו כמה דליקות בבתים יהודים. השאירו נרות־הנשמה דולקים בבית והלכו לבתי הכנסת להתפלל וזה גרם לשריפות. ר' מלכיאל התיר למכבי האש היהודים שילבשו מדיהם ויצאו לכבות. השריפות היו ברחוב דוורנה־גלצ'ינסקה, בבית יעקב וויבראנצ'יק, וברחוב ז'ונדובה, לא רחוק מסמטת חברה־ש"ס, בבית דוד־יעקב ילין. הפסיקו את התפילות וכל היהודים רצו לכבות. כתוצאה מזה יצאה פקודה מהרבנות שאסור לנשים לבוא להתפלל „כל נדרי" בבתי הכנסת. ומאז נהגו בליל „כל נדרי" לסגור את עזרות הנשים על מסגר. והיו מתכנסות נשים בחצרות הגדולות ומתפללות בצוותא — מניין של נשים...

עוד אילו שריפות ידועות־שם קרו בלומזה: שריפת ה„סקאטינג־רינג", שהקים ה' צ'ישלוק, אביהם של זימקה ומשה'קע צ'ישלוק, שריפת בית המרחץ הגדול, שבדרך לפיונטניצה, בית החרושת לסבון של סיני זדאלקר ועוד. מכבי האש מלומזה היו נוסעים לכבות דליקות לא רק בלומזה וסביבתה הקרובה, כי אם גם לעיירות הסמוכות, שעה שפרצו שם שריפות גדולות. כן באו להציל בזמברוב, רוטקי, ידוובנה ובכמה כפרים.

גדוד מכבי האש בלומזה, ביניהם כמה יהודים.

יסוד מכבי האש

בשנת 1877 נעשה נסיון ראשון לארגן בלומזה גדוד מכבי־אש מתנדבים. היוזמים מבין אזרחי העיר היו: מ. שמיארובסקי, וו. שומיאַנסקי והרוקח ל. טוק. אולם בעצם נוסד גדוד מכבי האש בשנת 1879. ב„הצפירה", מיום י"א חשוון, 1880, קובל ה' נחמיה־שמואל ליבוביץ' על המספר הקטן של יהודים מתנדבים בגדוד מכבי האש. הרחוב היהודי, הוא כותב, סובל לעתים קרובות משריפות, ומי יציל? כנראה מנע אותם מלהכנס לגדוד חילול השבת. בשבת נמנעו יהודים מלכבות. בשנת 1881 פרצה בלומזה שריפה בשבת. היהודים כמעט לא השתתפו בכיבוי האש. ראש מכבי האש, ל. טוק, השקיע מרץ רב ועמל לאתר את הדליקה ונשרפו „רק" ששה בתים יהודים וחמש־עשרה רפתות.... המכבים הנוצרים התייחסו אז יפה לחבריהם היהודים והבינו שאינם משתמטים ממילוי חובתם בזה. מספרם של היהודים היה כבר די ניכר בתוך גדוד מכבי האש — כותב א. י. לוויטן ב„המליץ" (7 במאי 1881).

מכבי האש לא היה להם תחילה ציוד מתאים לכיבוי דליקות — חסרו להם סוסים שיעמדו מוכנים לשם זה ומיכלי מים. נפל הגורל לספק זה בשעת שריפה על העגלונים היהודים או האכרים, אם זה היה יום שוק, ועל שואבי המים היהודים.

ואך נשמע קול התוף, אזעקה לשריפה (הוחלף אחר־כך בפעמון שעל בית מכבי האש ובתקיעת חצוצרות נוקבת) קמה בהלה בשוק הישן. שוטרים ומכבי אש פשטו לתפוש עגלונים ואכרים להתיר סוסיהם למען שירות המכבים ואלה ניסו לברוח על נפשם לסימטאות ולחצרות.

בראשית ימי שלטון פולין העניקה הממשלה לעיריה כמה זוגות סוסים והם היו סוחבים משאות של העיריה, מושכים עגלותיה וגם עמדו לשירות מכבי האש.

בשנת 1921, עם נסיגת הפולשים הרוסים, החרימו הקומוניסטים היהודים את הסוסים האלה ושלמה מושינסקי, ראש הריבקום, נטע קאַסטיליאַנסקי ואח' ברחו כשהם רכובים עליהם — שעה קלה לפני כניסת הפולנים. התלוצצו אז בלומזה, כאשר חיפשה אותם הבולשת: „א פייער זוכט זיי" — כלומר אש מחפשת אותם...

בכל יום ראשון, ויומי דפגרא נהגו לערוך תרגילי ניסוי, טיולים, חגיגות וכדומה. הראשון שראה את האש והספיק להתלבש במדיו ולהזעיק את הקהל בתקיעותיו — קיבל פרס.

בשנת 1936 היו כשלושים יהודים פעילים בגדוד המכבים, מלבד כמה עשרות יהודים חברים פאסיביים, חברי־כבוד, ששלמו מס שנתי לטובת הגדוד. פעם, בהיות שווידרסקי, ראש העיריה, דרשו מכבי האש תמיכה הגונה לשם רכישת ציוד חדיש. שווידרסקי קבל שאין עדיין סדר בגדוד מכבי האש ולפעמים, עד שבאים להציל, נשרף הבית ונאחזים באש הבתים השכנים. לכשאראה מכם מעשים אמליץ על התקציב למענכם. והנה נדברו לערוך שריפה מלאכותית פעם בלילה ולהיווכח בכושר פעולתם. חיברו צופר לבניין מכבי האש, ולפי המדובר, ב־11 בלילה היה צריך לפעול ולהזעיק את העם להצלה. אולם מי שהוא הכשילם והצופר לא פעל. קפץ ר' אהרון גלינקה, ממכבי האש הוותיקים (כעת בארץ, ברעננה) על הגג, בחושך, ותיקן את הצופר תוך כמה דקות וכל העיר הוזעקה. משנודע כל זה למועצת העיריה — קיבלו את התקציב וה' גלינקה קיבל אות הצטיינות, ותהום כל העיר....

היחס ליהודים, כאמור, היה תקין באותם הימים. בימי המעבר, במלחמת העולם הראשונה, בין שלטון הרוסים והגרמנים — העמידו את ר' אהרון גלינקה אחראי לשריפות שתפרוצנה אז, עם נסיגת הצבא הרוסי וכיבוש הגרמנים.

במות ראש הממשלה יוזף פילסודסקי, עשו מכבי האש מיפקד אבל. אחד החברים הנוצרים הפליט אז מפיו: מת ה„ז'אַדק" (הזקן, כינוי לפילסודסקי) — ועכשיו יבוא קץ ליהודים. כמה יהודים, מכבי־אש, נעלבו מהערה זו והגישו את חברם האנטישמי למשפט חברים. מפקד הגדוד קרא למיפקד מיוחד. במעמד כל החברים הודיע על מה שקרה והציע לחבר שאמר זאת: או שיבקש סליחה ויתחרט על מה שאמר, או שיחזיר את המדים ויעזוב את הגדוד. החזרת המדים נחשבה לפיטורים מהארגון הזה. הוא בחר להחזיר את הקובע והתלבושת ולעזוב את הגדוד. כל החברים ליווהו ביליל־חתולים. זה היה אי־פעם...

שמש בית מכבי האש היה יהודי משומד, ליונק היה שמו. קראו לו „ז'ידובסקי קוגל", לאמר: פשטידא יהודית, ואף כי שקט היה וממלא תפקידו באמונה — לא יכלו לסלוח לו, לא היהודים ולא הגויים את מעשה המרתו. ילדי היהודים נהגו תמיד להתגרות בו ולקרוא לו מרחוק בשם הגנאי. אחיו של מומר זה בלומזה, ר' שמחה שניידר, היה יהודי אדוק וירא שמים והיה מוביל אוכל לאסירים בכל שבת.

והרי רשימת מכבי־אֶש יהודים וותיקים: לייבצ'ה קארבובסקי, אבי הרופא, החייט וואפינסקי, אלי־צמח וורובל השמש, הכובען סורקה'ס, פייבל בליקובסקי, שהיה דואג לסעודות של מכבי־האֶש וממונה על הפלוגה לשמירת הרכוש בשעת כיבוי הדליקה, סג"ל כותב הבקשות ובניו, אלתר קוז'ול הכובען, פייבל פרידמן הכובען, דוד יעקב ילין, יהושע מלינרז'ביץ', יעקב בלומוביץ', בוגאַצקי הצבעי, וויאדרא. ברוך בורשטין, שלמה קופיצקי, נוטקה דז'ובקוויץ', מיכל הורוביץ הספר, משה פרידמן (קיבל פעם הצטיינות של 20 רובל בשנת 1896, בעד כיבוי אֶש ב„וויאַטראַקן"), יוסף סלומצביץ', יהודי גברתן ותקיף, החייט פיונטקובסקי, סנדק' (הבן), האחים קוז'יצקי, האב והאחים שפשוביץ', משה גלצ'ינסקי, ב. גאגוביץ', בנגלסדורף, אהרון גלינקה (היה 20 שנה חבר פעיל ומכובד), ראַטוביץ (כינוהו: איטשה־מאמע), אורלובסקי, רופא השניים בם, לוסטיק הכנר, פרשטנברג, רפאלובסקי ועוד.

בשנים האחרונות גברה האנטישמיות בגדוד הכבאים, ואם אחרי מות פילסודסקי היה אחד שהעיר הערה אנטישמית, הרי קיבלה מיפקדת הגדוד בשנת 1939, כלומר ביום מלאות ששים שנה ליסוד הגדוד, החלטה פה אחד, להנהיג את הסעיף ה„ארי" בארגון מכבי האש המתנדבים. נתקבלה החלטה להכניס בסעיף 8 של התקנון, שחבר במכבי־אש יכול להיות רק אזרח נוצרי. כל מכבי־האֶש היהודים חייבים תוך שבוע ימים להחזיר את כובעיהם, מדיהם, הצטיינויותיהם וכו'. עזבו איפוא את גדוד מכבי־האֶש אזרחים יהודים שמסרו שלושים שנה ויותר את כוחם ומרצם למען התפתחותו. אחדים זקנים, הורשה להם להישאר רק כחברים פאסיביים, משלמי־מסים. ולא ידוע לנו — אם הסכימו אלה להישאר. בזה הושם קץ למסורת היפה להשתתפות פעילה של יהודים בכיבוי דליקות. בגיטו, בימי השואה, נוסדה איזו פלוגת מכבי־אש ומתפקידה היה לשמור ולהציל — אולם זה היה כעין בבואה של הקודמים, ללא כובע ומדים, ללא מכשירי כיבוי וללא כבוד ויזמה... פנה זיוו של גדוד מכבי־האֶש.

יוסף זיידנשטאט

מכבי האש היהודים

מי אינו זוכר בלומזה את שמש בית הכנסת ר׳ אליהו צמח וורובל, שהיה בעל בית ברחוב הסנאטורים סמוך לישיבה? יהודי גבוה, גרמי, רחב־כתפים ובעל זקן ארוך. ואחד הראשונים ב„פלוגת האש". בקרדומו החד היה מתנפל לתוך האש ונלחם בחירוף נפש, כדי להקהות את שיניה. מבין להבות האש היה הולך בקסדתו הנחושה, במכושו הנוצץ

ובקרדומו, ומוציא ממש מבלעה של האש חלקי בתים, גגות, ומעכב בעדה שלא תתפשט. קיבל כמה פעמים אותות תודה ומידליות.

בשנים הראשונות היו היהודים רוב התושבים וזה השתקף גם כאן. ובכלל ידוע היה, כי הנועזים והדייקנים ביותר הם היהודים, והם גם הראשונים שבאים אל מקום השריפה.

השם משה׳קי גלצ׳ינסקי היה נישא על שפת כל איש בשעת שריפה ואחריה, הוא היה זוכה כמעט בכל יום ראשון בפרס התימרונים והאימונים של הכבאים, על יד בית הקברות הפולני. היה הראשון לטפס ולעלות על ראש המגדל בן ארבע הקומות, על גבי סולמות של חבלים במשך חמש דקות, ולהזעיק את הכבאים אזעקת אימים. והוא היה על כאן. ובכלל ידוע היה, כי הנועזים והדייקנים ביותר הם היהודים, והם

היו משפחות, שכל הגברים שבהם היו בשורות מכבי האש. האבות והבנים יחד. משפחת שפשוביץ׳ שמנתה כעשרה נציגים בין הכבאים. האחים קופיצקי, סג״ל הזקן ובניו יוסף ואהרון ועוד. וזכור עדיין סג״ל הזקן, קצין הכבאים, בכתפות הכסף, ענוד אותות הצטיינות על חזהו, מקושט סרטים אדומים ושחורים והקסדה עשויה פליז מבריקה על ראשו, לצדו קרדום גדול נתון בנרתיקו וחצוצרה קשורה בפתיל אדום לכיסו. בחצוצרה זו היה מתריע ומודיע על התפרצות דליקה בעיר. לכבוד גדול נחשבו מדים אלה שמעולם לא הטיל בהם פגם ולא הכתים את כבודם.

גם משה פרידמן היה עובד בחברה כשלושים שנה עד יום עלותו ארצה, הוא היה בין מספקי המים. פעם נפלה דליקה גדולה בעיר, והשאבים היהודים לא הספיקו להביא את המים בעגלותיהם הרעועות ובסוסיהם הדלים. ירד משה פרידמן לתוך חצר סמוכה לאש וסיפק מים בלי הרף ועל ידי זה שקעה האש. בעד זה קיבל ממפקד הכבאים ה׳ חודזקי מכתב תודה ופרס של 25 רובל.

גם יהושע מלינרז׳וויץ׳ שהכבאים כינוהו „הבחור היפה", בשביל קלסתר פניו היפים, גובה קומתו התמירה, וגם בשביל חריצותו, היה אחד הכבאים המהוללים, שנלחם בגבורה ובחירוף נפש עם האש והנחיל כבוד לחבריו הכבאים היהודים וגם לכל בני העיר.

זכורני קוריוז זה: בשנת 1920, כאשר פלשו הבולשביקים ללומזה, נמסרה השמירה על העיר בידי מכבי האש. לבושי מדים על קובעיהם וחגוריהם, כתפותיהם ואותות הצטיינותם, עמדו על משמרתם וביניהם הכבאי הזקן סג״ל. והנהו בא ביעף רכוב על סוסו קוזק אחד מחיל הפרשים של בודיוני ובראותו את הכתפיות שעל מדיו של סג״ל רגז וצווח: הלאה הכתפיות. עד שהסבירו לו שאין זה אלא אזרח ולא איש צבא, ואין הכתפיות סמל הצבא הצארי, כפי שהוא חושב, אלא סימן ארגון האזרחים כמכבי אש. אולם לא נתישבה דעתו של הקוזאק עד שהוציא סכין וחתך לו לסג״ל — שעמד חיוור כסיד וארכובותיו נקשו זו לזו — את כתפיותיו. „לו פגשתיך מחוץ לעיר, רטן החייל, הייתי חותך את ראשך מעליך"....

מתוך מכבי האש היהודים התבלט „איטשע־מאמע", והוא יצחק ראטוביץ׳, שהיה אהוב על כולם במזג רוחו הטוב, בהלצותיו ובתנועותיו. היה חובש פצועים, ממקצועו, ומלווה את מכבי האש בכל טיוליהם ופעולותיהם כסאניטאר. מזוודה קטנה מלאה תרופות בצידו וסרט לבן עם צלב אדום על שרוולו. „אוהב אני את הפולנים, — היה מתבדח, — ומוכן לחבוש את פצעיהם, לנתח מעיהם ולעצור דמם השותת....". סופו היה טראגי: טבע בבוג, עת נפל אוטובוס נוסעים המימה ובו מצאו מותם 22 איש.

גובה המסים למען מכבי האש היה גאגוביץ. גם בימות החול, ובזמנים שאין דליקה בעיר אהב לחבוש את קובעו ומדיו — כדי למלא את תפקידו כגובה, ותמיד היה פינקס הקבלות בידו.

תפקיד יפה מילא הזקן סורקאס, הכובען. היה זקן הכבאים היהודים וכארבעים שנה שימש בעבודה זו וגם היה הקצין הממונה על מכבי האש היהודים. בלוויתו השתתף כל גדוד הכבאים, כיהודים כנוצרים, על ציודו ומכשיריו ותזמרתו.

ומי לא הכיר את יוסף סלומצביץ׳, הוא הדייג יוסף המנ׳קה? מכבה־אש חרוץ ואמיץ לב, הלום יי״ש על פי רוב, היה מדבר בצעקה — כשם שהורגל עם לקוחותיו בשוק הדגים. היה מבעלי הסרטים האדומים והוא נלחם באש פנים אל פנים.

לפלוגת האש השתייך גם אהרון גלינקה. היה זריז בשליחותו זו והיה בא הראשון תמיד למפקדת הכבאים, עת פרצה דליקה, כי גר בקרבת מקום. היה מאלה שחרפו נפשם בתוך להבות האש ממש, כדי להציל ולעצור בעד הדליקה, ובחוגי מכבי האש היה שמו מהולל ומפואר, כעת יושב הוא בארץ. יושב לו לפעמים על ספסל שעל שפת הים, מסתכל למרחקים ומתגעגע לאותם הימים הטובים...

ותזמורת היתה למכבי האש וכשהתחילה לנגן אמרו עליה ליצני העיר: „הפחחים החלו לדפוק". וביניהם הרוב כלי זמר יהודים: א. רוחלין, המנצח על התזמורת (הגר לארצות הברית), עזרא גראץ, גבאי בית הכנסת וגם כלי־זמר אחדים מלומז׳יצה, האחים רפאלובסקי ועוד.

התזמורת היתה מקור הכנסה לרכוש ציוד חדש. בעזרתה סידרו בקיץ בגני העיר חגיגות וקונצרטים, הגרלות־חפצים וחגי „וויאנקי" (זרים) על הנאריב, על יד הגשר הקאלינובי.

מכוניות טרם היו להם. ועל כן עמדו לרשותם בחצר העיריה סוסים אחדים מוכנים בכל רגע להוביל האנשים והמכשירים למקום הדליקה. אולם נהגו להחרים את כל הסוסים שפגעו בדרכם, להוציא סוסים מריתמתם — סוסי משא וסוסי רכיבה — ולהעמידם לרשות הפלוגה המטפלת בהבאת מים ובהסעת הכבאים והמשאבות. לא פעם העמידו עגלת נוסעים באמצע הרחוב והוציאו את סוסיה עד לאחר השריפה.

שואבי המים בעיר — חובה היתה עליהם למהר עם חביותיהם המליאות אל מקום הדליקה, אף על פי שהלקוחות חכו למים ובמקרים קשים היה עליהם להריק את המים ולנסוע חזרה להביא עוד — כי הצלת העיר קודמת ללקוחותיהם.

גדוד מכבי האש מילא גם תפקידים אזרחיים אחרים: שמרו לפעמים על הסדר, בעת אספות־עם, בחירות, תהלוכות דתיות וגם שלחו משמרות לכל הצגה בתיאטרון ובקולנוע — שלא תפרוץ שם שריפה, חס ושלום.

אף כי אמצעי הכיבוי היו דלים ולפעמים גם פרימיטיביים — הצליחו תמיד להתגבר על האש, בעיר ובישובים הקרובים, הודות למסירותם לתפקידם.

יהודים רבים קיבלו הצטיינויות, אף כי לפעמים עברה על החברים הנוצרים רוח קנאה. בשנים האחרונות היה ר׳ מאיר אורלובסקי מפקד הגדוד (כעת בתל־אביב) ותרם למענו לא מעט מהונו ומאונו.

אגודה לספורט "מכבי" בלומזה

התחלה

בשנת 1916 התארגנה קבוצת נוער, בהם האחים מתתיהו וליבר מושינסקי, שלמה קרמר, יום טוב לוינסקי, אופנברג, יהושע קוז׳ינסקי, מארצ׳יק, טוביאש, קוקושקה, יצחק לבוביץ׳ ועוד ויסדו פלוגה לספורט והתעמלות „מכבי".

האימונים התקיימו מחוץ לעיר, במגרשים של ביה״ח לצמר־גפן וייבוש פירות של האחים קוז׳ינסקי. הפלוגה קיבלה אופי של צופים (סקאוטים). שפת הפיקוד — יידיש. נטיות לאומיות לא היו. כשגדלה הפלוגה, עלה בדעתה לצאת לדרך המלך ולהקים, כמו בכמה ערים אחרות, ארגון ספורט יהודי. החלט לקרוא לאספה מייסדת באולם „התחייה" שהיה אז עורק החיים התרבותיים שבעיר. ישב ראש הדר. ש. פרלמן, שנחשב אז לבלתי־מפלגתי.

האספה היתה סוערת. באו ב״כ כמה כיוונים פוליטיים והם התמודדו כאן. בעיקר עמדה השאלה: מה תהיה שפת הפיקוד: עברית או יידיש? הציונים נטו לעברית, שהיתה אז גם שפת הפיקוד של „מכבי" בוורשה. היידישיסטים — נטו כמובן ליידיש. לאחר ויכוחים סוערים החלט לאפשר להמונים הרחבים להתעמל ולקבל חינוך ספורטיבי ועל־כן: שפת הפיקוד צריכה להיות יידיש.

החלה פעולה. כמדריך נתקבל ה׳ פרנקל, מורה ידוע להתעמלות, חבר פעיל בתנועת פועלי־ציון שמאל.

בין הפעילים ב„מכבי" התבלטו ה״ה גולדשטיין, ילין, צירמאן, פאסמאניק, האחיות והאח, יברייאביץ יצחק, כ״ץ ואח׳. הגיוס לצבא הפולני ומלחמת פולין ברוסיה הסובייטית בשנות 1919—21 גרמו ירידה גדולה ב„מכבי". חברים רבים נלקחו לצבא, רבים הגרו. בימי האינוויזיה הבולשווית נסגרה בכלל האגודה לספורט. לאחר המלחמה ברוסיה, כשנרגעו הרוחות, יצא הדר. ד. פיונטניצקי במאמר התלהבות ב„לאמזער שטימע" ודרש ש„מכבי" יקום לתחייה. דבריו עשו פרי. נוסד מחדש הארגון הספורטיבי ובשנים־עשר בפברואר 1923 ערך בהצלחה חגיגה רבתי באולם „רידוטה", ייסד מטובי הכוחות הספורטיביים שבעיר פלוגה לכדור־סל ולכדור־רגל בהדרכת המפקד זליגמן, מפלוצק.

התפתחה יפה הפלוגה לכדור־רגל. בהתחרות הראשונה, עם גדוד הצבא 33 שבלומזה נחל המכבי שם טוב. התוצאות היו אמנם 2 : 1 לטובת הגדוד 33, אבל ה„מכבים" הראו הבנה רבה במשחק. ההתחרות השניה היתה באוסטרולנקו, עם פלוגת הספורט היהודית „נארוו", בהשתתפות אולאנים פולנים מחיל המצב. המשחק נגמר ב־4 : 1 לטובת מכבי, והוא חזר ללומזה עטור נצחון. המצטיינים בכדור רגל היו: מ. פלטין, קאניא, מזרח, יאסטז׳ומב, פפר (שיחק ביד שבורה) ועוד. הגישו לממשלה את ספר התקנות לאישור. אולם זו אישרה רק „קלוב ספורטיבי" יהודי ולא „מכבי". חבר ההנהלה חיים רוטשילד טרח הרבה למען האישור ולא הצליח.

במרס 1924 נבחר ועד פעיל, ה״ה: ח. רוטשילד (יו״ר), מ. פלטין (סגן), ז. צימרמן (גזבר), דר. ד. פיונטניצקי, משה מרוזוביץ׳, וכ״ץ. הם ארגנו טיול נהדר לצ׳רווני־בור, בהשתתפות פלוגות רוכבי סוסים ואפניים. האגודה מנתה אז 140 חברים קשישים, 170 חברים צעירים, ביחד 310 חברים. נוסדו סקציות לאופניים, לשחייה, לכדור רגל, להתעמלות, לשחמט, סטודיה דראמאטית ועוד. בסתיו של 1924 נערכה התחרות בכדור רגל בין „מכבי" ו„סטז׳לץ", ונגמר בנצחון גמור של מכבי.

קבוצת „מכבי" בטיול ביער צ׳רבוני־בור.

חברי „מכבי" בשנת 1918.

טיול של חברי „מכבי" ביער גלצ'ין, בשנת 1919 בערך.

במרס, 1925 נכנסו כוחות חדשים להנהלת האגודה: ה״ה ב. סטריקובסקי, ש. רוזנוואסר, רופא השניים ש. פרשט (נבחר כיו״ר) וה׳ ראַטשטיין. הטיול שנערך בל״ג בעומר לצ׳רווני־בור השאיר רושם לא ימחה בעיר. כל החברים היו לבושים מדים וכובעים מיוחדים. מפקד הטיול ה׳ ב. סטריקובסקי הצליח לארגן פלוגת ציקליסטים נהדרת בפיקוד ה׳ כ״ץ ופלוגת התעמלות בפיקוד ה׳ גולדשטיין. בחזרה באו בתהלוכת לפידים ובלווית תזמורת והקהל הרב שחיכה להם קיבלם בתשואות. היה זה שיא להתפתחות המכבי.

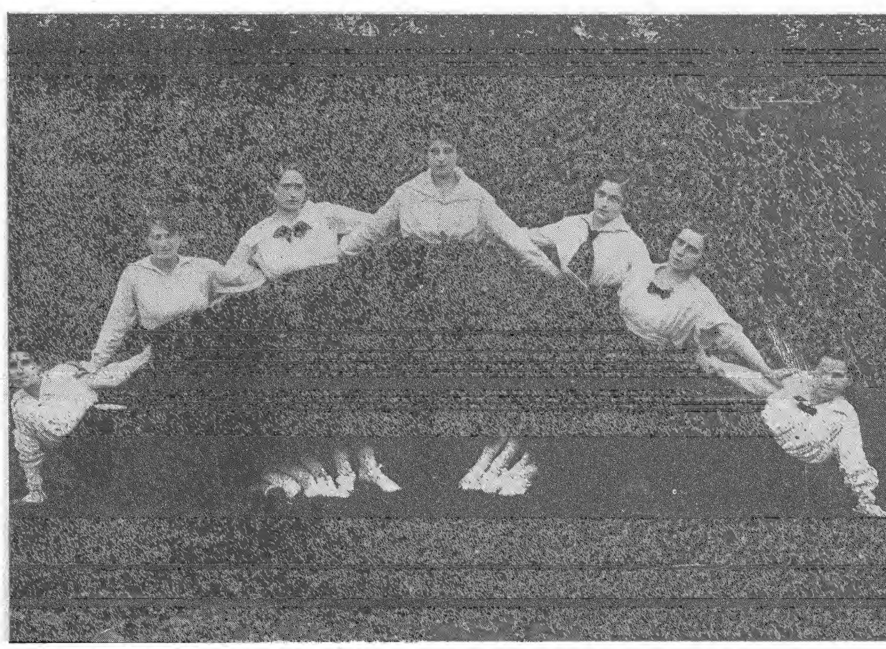
בשנת 1927 חלה שוב ירידה. בפנים לא היה שלום בית. פרץ וויכוח בין ציונים ולא ציונים בענין הדגל וצבעיו: אלה דרשו לבן־תכלת ואלה אדום, או לבן־תכלת־אדום ואין נחת. בראש המכבי עמד אז ה׳ מ. מרוזוביץ׳, והמזכיר י. פאסמאניק.

ביום 1928.12.27 נסגר ה„מכבי״, מחוסר פעולה. אולם חיש קמה ועדת יוזמה שבאה בקשרים עם מרכז ה„מכבי״ בוואַרשה והוא הסכים לייסד סניף בלומזה.

שלטון הגליל בביאַליסטוק אישר את האגודה. קבוצת היוזמים שכרה את אולם „מועדון האזרחים, הזמיר״ והחלה פעולה מעניינת. בראש הפלוגות להתעמלות גברים עמד ה׳ מ. קיילר ובראש הגברות ר. סטריקובסקה. אל הועד נכנסו

הוועד של „מכבי״ בשנת 22־1921, בערך. יושבים: חנה צ׳יחנובסקה, חיים רוטשילד, מוטל רז׳וטקביץ׳, גולדשטיין; עומדים (מימין): המדריך פרנקל, פוכאלסקי.

קבוצת מכבי (בנות) בלומזה, בשנת 1920, בערך. (מימין): ליובה קאלוואריסקה, חנה צ׳יחאנובסקה, זארמבוביץ׳, זינה ברויטבארד, לאה בורשטין, מארקביץ׳, קיילה קאלוואריסקה.

ה״ה: ד״ר י. שור, ד״ר מייצ׳יסלאַוו קאַרבובסקי, ח. רוטשילד, ד. נאַגישובר, יעקב ראַטנר, אריה גוזובסקי, ג. רובינשטיין. לאחר זמן קצר עלה שוב המכבי למקומו הראוי לו. הכיוון הלך והתקרב לציונות. בשנת 1931 החליט ארגון המכבי לערוך שבוע של מכבי בעיר, בהשתתפות „התחיה״, מזרחי, הסת׳ השומר הדתי, הסת׳ בעלי המלאכה ועוד.

נוסד ועד „למען מכבי״, בראשו: א. דמוביץ׳, דר. שור, דר. מ. קארבובסקי, רופא שינים ר. באהם ואהרון זאבלודובסקי (מזכיר).

בשלושה בינואר, 1931, ערכו במוצאי־שבת תהלוכת לפידים נהדרת. למחרת התקיימה תפילה חגיגית בבית הכנסת, תהלוכה וכו׳. חל שינוי לטובה. בראש המכבי עמד מ. פרישמן, בעלה של רופאת השיניים ציפרוק. אל הועד נכנסו גם: פרופ׳ יונה׳ס, נובינסקי, ל. יישנובסקי, פ. שמיאַביץ׳, מ. קיילר ועוד.

באותו זמן פרץ סיכסוך בין חברות המכבי והן התפלגו לשתיים. ר. סטריקובסקה יצאה את המכבי ויסדה קבוצת נשים EWA, כלומר חוה, והגב׳ שמיאוויץ עמדה בראש נשי מכבי. שכרו אולם חדש ברח׳ קושצ׳ושקו 11. לאחר זמן עייף ה׳ פרישמן בעבודתו ובמקומו בא עורך הדין ב. גראוברד והוא הרים שוב את קרנו של המכבי.

ובינתיים התקרבה שנת יובל ה־20 למכבי. המדריכים גרינברג ושמיאווויץ ושאר החברים נגשו להכין את חגיגת יובל העשרים.

חגיגת היובל של עשרים שנה

לכבוד יובל העשרים של „מכבי״ בלומזה נוסד וועד מיוחד של באי־כוח ארגונים שונים. בועד הזה השתתפו: ב„כ הקהילה, „התחיה״, „המזרחי״, פועלי־ציון, „החלוץ״, הסת׳ נשים וויצ״א, החלוץ המזרחי, השומר הצעיר, השומר הלאומי. הדר. שמעון גולדלוסט — יושב ראש, הדר. שמעון פלטין — סגן, עורך־דין גראוברד, פרופ׳ יונאַס, י. טאבוליצקי, א. דמוביץ, י. גלצ׳ינסקי, נ. רפאלובסקי, ל. פפר, זאב לאדלסקי, ודר. שוואלב.

חג חנוכת הדגל של מכבי,
לכבוד עשרים שנות קיומו
(1936 — 1916)

החגיגות נפתחו ביום שמיני־עצרת, בעצרת־יובל בבית הכנסת.

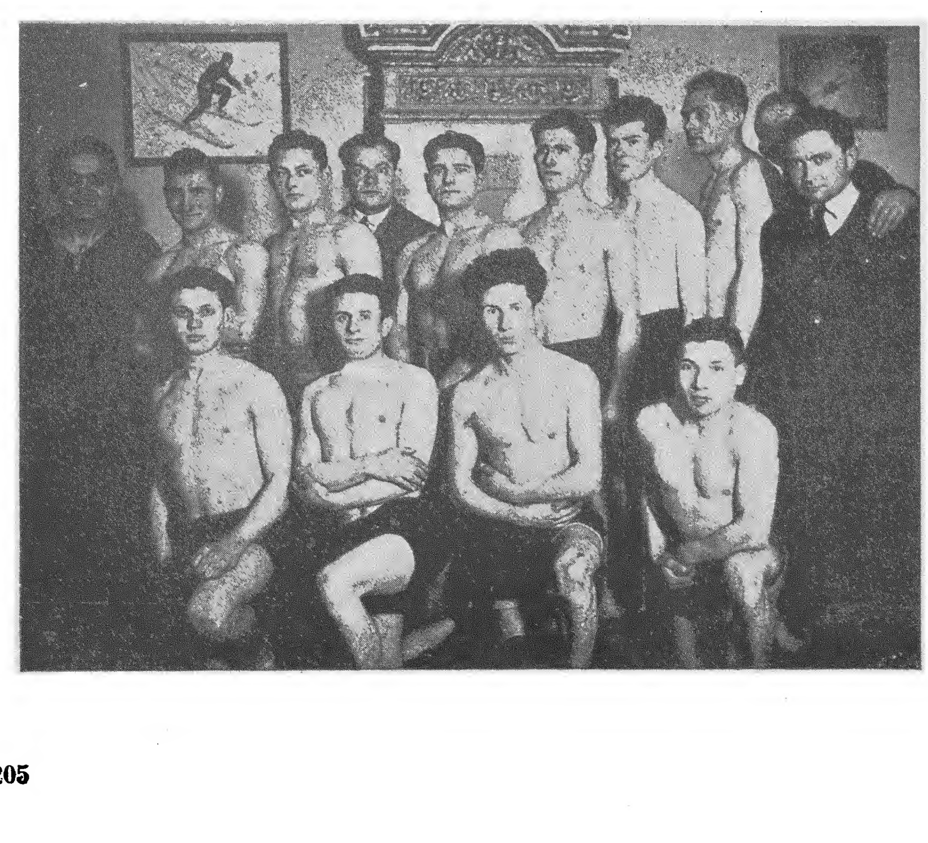
נערכה הזכרת נשמותיהם של חברי מכבי הפעילים, שהלכו לעולמם, כמו: רופא השיניים י. חוטורסקי, חיים רוטשילד — מנהל המשק של בית החולים היהודי, אהרן לין, דרוזדובסקי ומשה צ׳ישלוק.

ביום 10 באוקטובר, שנת 1936, כמה ימים לאחר חג הסוכות, נפתחה ב„בית החייל" („דום ז׳ולנירז׳א") אקדמיה חגיגית בהשתתפות באי־כח ארגונים רבים ובנוכחות קצינים גבוהים מטעם הצבא והשלטון. ישב ראש דר. גולדלוסט ועל ידו האורחים הכבודים.

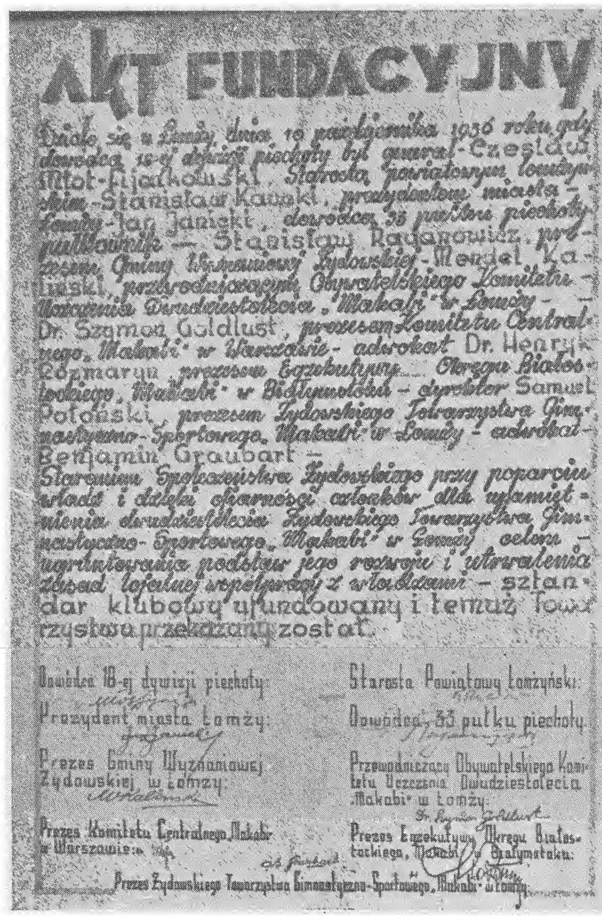
במעמד חגיגי חונך דגל המכבי. באי־כוח הארגונים היהודיים הציבוריים נתנו למכבי את הדגל במתנה. באי־כוח השלטון נתכבדו בגמר המתנה: תקעו מסמרים של זהב בדגל וחברוהו אל המוט. הדר. גולדלוסט פרס את הדגל הגלום ונפנפו מעל הבמה לפני כל הקהל הרב — דגל נהדר, מעשה ריקמה, בצבע כחול־לבון. דר. גולדלוסט נשא נאום יפה בפולנית, דיבר על מטרות מכבי ועל היחס לחברה ולמדינה וגמר בקריאות פטריוטיות לחיי פולין ונשיאה וראש צבאותיה. תזמורת הצבא של הגדוד 33 ניגנה את ההימנון הפולני ואחר־כך „התקווה".

מן הראוי להוסיף שהפעם הראו השלטונות יחס אדיב והוגן לארגון לאומי יהודי. ומסתבר שגם האנטישמיים והמתנגדים ליהודים ידעו להוקיר ולכבד כוח יהודי ותופעה של ספורט יהודי מאורגן ומתקדם. „בית החייל" וכן השתתפות התזמורת הצבאית ניתנו למכבי חינם, בתורת מתנה.

עוד חגיגה שלישית נערכה מטעם האגודה, שנפתחה בתהלוכת לפידים. על הבמה הופיעו בזה אחר זה פלוגות המכבי והראו את התקדמותם בתרגילי הספורט וההתעמלות. הצטיינו ועוררו תשומת לב רבה הבנות: חמילבסקי, בז׳וזובסקי, אֱטקוביץ׳, הקטנר והגברים: קיילר, לוויוש, פרידמן, פאניץ׳ ווילקומירסקי, בז׳וזובסקי, פלנברג והצעיר זאלצשטיין.

חברי המועדון „שטרן" בלומזה.
קבוצת מתאגרפים
עומדים (מימין): נחום כץ, חיים גלינקה, משה רוזנטאל, ישראל אינוונטארז׳, דוד ברום, יעקב רוזנטאל, מתת לב, יצחק יידוואבניק, יעקב ראבינוביץ׳, גז׳יוואק׳ (המדריך, אלוף המתאגרפים בפולין); יושבים: שמעון ברקמן, —, סנדר גלינסקי, פלטיאל קולאצ׳ק.

AKT FUNDACYJNY

Działo się w Łomży, dnia 10 października 1936 roku, gdy dowódcą 18-ej dywizji piechoty był generał Czesław Młot-Fijałkowski, Starostą powiatowym łomżyńskim Stanisław Kawski, prezydentem miasta Łomży Jan Janicki, dowódcą 33 pułku piechoty pułkownik — Stanisław Raganowicz, prezesem Gminy Wyznaniowej Żydowskiej Mendel Kalinski, przewodniczącym Obywatelskiego Komitetu Uczczenia Dwudziestolecia „Makabi" w Łomży Dr. Szymon Goldlust, prezesem Komitetu Centralnego „Makabi" w Warszawie adwokat Dr. Henryk Rozmaryn, prezesem Egzekutywy Okręgu Białostockiego „Makabi" w Białymstoku dyrektor Samuel Połoński, prezesem Żydowskiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego „Makabi" w Łomży adwokat Benjamin Graubart — Staraniem Społeczeństwa Żydowskiego przy poparciu władz i dzięki ofiarności członków dla upamiętnienia dwudziestolecia Żydowskiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego „Makabi" w Łomży celem ugruntowania podstaw jego rozwoju i utrwalenia zasad lojalnej współpracy z władzami — sztandar klubowy ufundowany i temuż Towarzystwu przekazany został.

Dowódca 18-ej dywizji piechoty:
Starosta Powiatowy Łomżyński:
Prezydent miasta Łomży:
Dowódca 33 pułku piechoty:
Prezes Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Łomży:
Przewodniczący Obywatelskiego Komitetu Uczczenia Dwudziestolecia „Makabi" w Łomży:
Prezes Komitetu Centralnego „Makabi" w Warszawie:
Prezes Egzekutywy Okręgu Białostockiego „Makabi" w Białymstoku:
Prezes Żydowskiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego „Makabi" w Łomży

מגילת היסוד

היה זה בלומזה, ביום 10 באוקטובר, 1936, כאשר מפקד הדיוויזיה של חיל הרגלי ה־18, גנרל צ׳סלאב מלוט־פיאַלקובסקי, זקן המחוז בלומזה סטאַניסלאב קאוצקי, ראש העיר יאַן יאַניצקי, מפקד גדוד הרגלי ה־33 הטאַניסלאַב ראַגאַנוביץ׳, ראש הקהילה מנדל קאַלינסקי, יו״ר ועד היובל, דר. שמעון גולדלוסט, יו״ר הועד המרכזי של מכבי בווארשה, עו״ד דר. הנרי רוזמאַרין, יו״ר האקזקוטיבה של מכבי, חבל ביאליסטוק, שמואל פולונסקי, יו״ר מכבי בלומזה, עו״ד בנימין גראובאַרד. —

בהשתדלות הציבור היהודי, בתמיכת השלטונות והתנדבות החברים להנציח את שנת הקיום ה־20 של החברה היהודית לספורט „מכבי" בלומזה, לשם ביסוס יסודות התפתחותה ולשם הידוק הקשרים של עבודה לויאַלית משותפת עם השלטונות — נוסד דגל המועדון והוקדש לאותה החברה. (חתימות הנ״ל)

תערוכה מפרי הארץ למען הקק״ל, ביזמת המועדון לספורט „אווה".
במרכז: גיטל בוגושביץ׳

הדגלן: אחד הספורטאים המובהקים בעיר — הרשל פאניץ׳.

לאחר החגיגות נכנס המכבי לשנתו העשרים והאחת במרץ ובסיכויים לפעולות. באספה הכללית שלאחר החגים נבחר ועד חדש: הרמן ברגר — יושב ראש, ל. יישנובסקי, פסח כץ, ה. ברמן, יוסף ריבאק, ה. בז׳וזובסקי, העלמה רייזל מארקביץ ומשה קיילר.

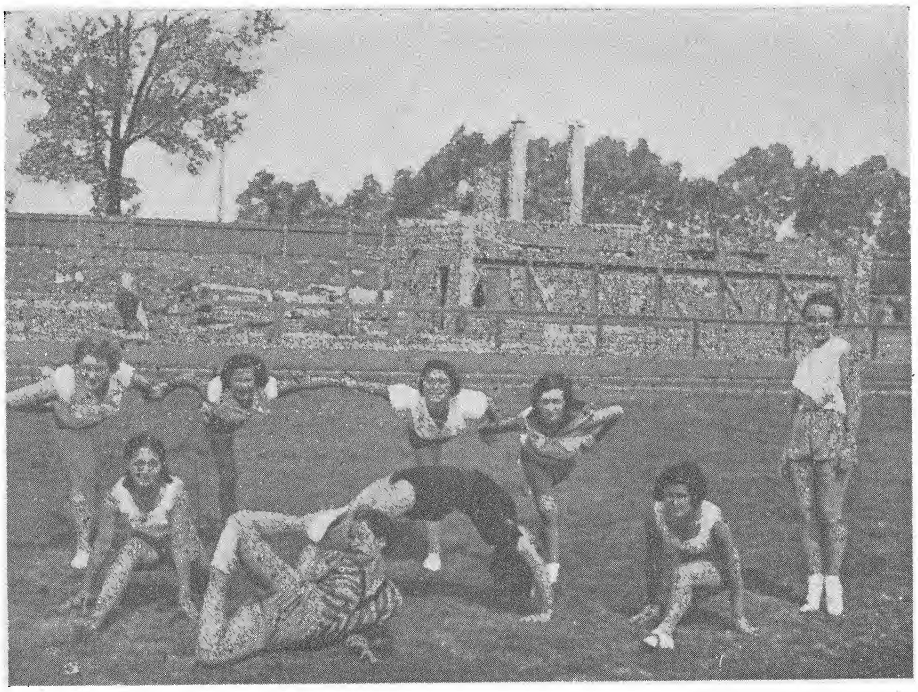
המכבי בבית „התחיה"

בשנת 1937 נתמעטו חברי „התחיה". רבים מהם עלו לארץ, וכמה עקרו את מקום מגוריהם ועברו לוורשה ולעריב אחרות, או הגרו לחוץ לארץ. ובאותה שעה נידלדלה גם אגודת מכבי ולא היתה לה כל אפשרות חמרית להחזיק בדירתה. נמנו איפוא וגמרו להיכנס לאולם „התחיה" כשותפים לדירה.

ביום 22 בינואר 1928 התקיימה חנוכת הבית החגיגית. פתח יעקב ספירשטיין. על הבמה העלו בטקס נאה את דגלי „התחיה", „מכבי" וארגוני הנוער.

כמדריכי „מכבי" נבחרו הקצין פלדמן ופודרוז׳ניק. התקציב לפעולות 1938 עלה ל־1340 זה׳. מכאן ולהבא ערכו נשפים ומסיבות בשיתוף פעולה עם התחיה.

בראשית שנת 1939 התקיימה האסיפה הכללית ה־23, מאז קיום מכבי והאחרונה — לפני השואה. אל הועד האחרון נכנסו החברים: מוריס פרישמן — יושב ראש, הרמן ברגר וליאון יישנובסקי — סגנים. יחזקאל בורשטין — מזכיר, מגיסטר זלקין (בעל בית מרקחת) — גזבר. יוסף ריבאק — מרצה לענייני ספורט ולענייני המגבית למען הכפר המכבי בא״י, נחמן אולטארז׳ — מרצה לענייני תרבות, ל. דילאַטיצקי — מנהל המשק, דוד הפנר ויוסף פלאטאו — חברים.

קבוצת מתעמלות ב„בנות מכבי" באיצטדיון החדש בלומזה.

„אווה"

כתוצאה מחיכוכים פנימיים, כאמור לעיל, פרשה קבוצת מתעמלות מעל מכבי ופתחה לה ארגון ספורטיבי של נשים לחוד בשם EWA בראש תנועת „אווה" עמדו הגברות: פשה ספירשטיין (יושבת ראש), פייגל דודוביץ׳, נחמה פרוינד, שיינה כמילביץ (מרצה לספורט), פרל בזן, פייגל שניאַק וב. ליכטנשטיין.

גם אגודה ספורטיבית זו התחילה להתפתח יפה, אולם כבר היה מורגש מצב של דיכאון ברחוב היהודי לרגל פיצול הכוחות, שלא נהנו מזה אלא ארגוני הספורט הלא יהודים.

„הפועל"

האגודה לספורט על יד פועלי־ציון, „הפועל", הראתה אותות של התקדמות אולם גם היא הוכיחה שאין בלומזה מקום לפלגות. בכוחות משותפים יכולה להתקיים רק אגודה אחת, ובכוחות מפוצלים, כל אחת מהן זכות קיומה נעשתה מפוקפקת.

מועדון לספורט פועלים „שטערן" („גוויאזדה")

בשנת 1930 בערך, קם בלומזה, ביזמת כמה פועלים ובראשם ה׳ נחום כ"ץ, ארגון ספורטיבי לפועלים „גוויאַזדאַ", כלומר „כוכב". מטרתו היתה לקרב את העמלים לספורט, מה שלא יכול היה לעשות ארגון מכב"י, אשר מעט פועלים נמנו בין חבריו. בעזרת מרכז פועלי־ציון שמאל, נשלחו מווארשה מדריכים לכדור רגל (פריימאן), לאגרפנות (גז׳יוואַץ׳) וגם מכשירי ספורט. תוך זמן קצר יצא שמו של „גוויאַזדאַ" כמועדון ספורטיבי ממדרגה ראשונה אשר גם מכב"י וגם ארגוני ספורט פולנים התחשבו בו וכיבדוהו. חברי „גוויאזדא" מילאו גם תפקיד לאומי בעיר ושימשו לפעמים כעין פלוגת הגנה בפני הבריונים הפולנים שהיו נוהגים להתעלל ביהודים ולא פעם הראו להם נחת זרועם. העומדים בראשו היו נחום כ"ץ הנ"ל, חיים גלינקה ויעקב רוזנטאל (ניצל מידי הנאצים ונמצא כעת באבסטרליה). המועדון התקיים כשלוש שנים.
(מפי יוסף זיידנשטאט)

אגודת פועלים לספורט „הפועל" במרכז (שני בעמידה): יו"ר הארגון קואשני.

אזור לומזאי לכדור רגל

סמוך לשואה נעשה נסיון בלומזה לארגן את כל האגודות לספורט. עם סיפוח כמה חלקי הסטארוסטבה של לומזה לוורשה, נפרדו הפלוגות לכדור־רגל מהמרכז בביאלי־סטוק, עיר הגליל מקודם, ובאה החלטה ליסד בלומזה גוש אוטונומי לכדור־רגל, שיעמוד ברשות עצמו. לשם זה נקרא כינוס של כל פלוגות הכדור־רגל בלומזה וסביבתה, יהודים ופולנים.

פלוגות היהודים בלומזה „מכבי" ו„הפועל" וכן פלוגות שבעיירות בסביבת לומזה הראו כאן פעילות רבה. הכינוס נפתח בנשיאות ראש עירית לומזה יאניצקי וסגנו הקטיגור קוליב, משה קיילר הרצה בטוב טעם על מטרות האיזור לכדור־רגל בשביל לומזה והסביבה. הכינוס עבר במצב רוח מרומם והשתתפות היהודים היתה כאן ערה ויעילה. אולם משהגיעו לבחירות התארגנו כל הפלוגות הנוצריות שלא להצביע בעד יהודים. מתשעת חברי הועד המפקח על איזור הכדור־רגל נבחר רק יהודי אחד, משה קיילר.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה — הפסיק המכבי את קיומו. חבריו גוייסו לצבא. וכשנכבשה לומזה על ידי הצבא הסובייטי — נסגר „המכבי" רשמית.

בימי שלטון הנאצים לא היה בכלל מקום לכל ארגון נוער יהודי. חברי המכבי — לו היה מאורגנים אז ומלוכדים, יכלו אולי לעורר התנגדות ומרידה — מי יודע?

אגודת הלוחמים היהודים
(COMBATTANTS)

תוך מלחמת הציבור היהודי לזכויות מלאות במדינת פולין ומתוך רצון להבליט ולהוכיח מה גדולה ההשתתפות היהודית במילוי חובת האזרח למולדת — התארגנו כמה מאלה שהיו פעם חיילים־לוחמים בצבא הפולני ויסדו מועדון של „קומבאטאנטים יהודים".

המועדון נפתח חגיגית ברביעי בפברואר, 1934. הפעילים והיוזמים היו: עורך דין קארבובסקי, מי שלחם יחד עם אחיו לטובת פולין בהיותו עוד ברוסיה בימי נפילת שלטון הצאר, הרופא מנקס, פפר, קאווקביץ', עורך דין י. גולדברג, ג. לאדלסקי, ה. ייברייאביץ', ד. מוהל, אברהם כץ, י. פאסמניק, משה ניימרק, צירמן, ליאון בלאוואט, גרושניבסקי, שלום מרקוויץ', אליה גלישינסקי, נחמיה צוקרברוים, מ. דימנטשטיין, ירחמיאל שטייגמאן, י. לובין, נתן גרינברג, ועוד.

פעולתם התבטאה בזה שהוכיחו בכל הזדמנות את נאמנותם לפולין, להשקפות פילסודסקי ויורשו רידז שמיגלי. הם השתתפו בתהלוכות לאומיות, השתדלו שחיילים יהודים יקבלו ביום א' חופש ושיערכו לכבודם בבית הכנסת תפילות חגיגיות ביום א' ובימי חג פולנים אחרים...

ביום 19 ביוני 1938 — חנכו את ביתם ברחוב פייראצקי מספר 2. השתתפו בחגם גם פקידים פולניים גבוהים.

בעת הפתיחה של אספתם השניה הם הצהירו חגיגית ששום כוח לא ירחיקם מלעבוד למען פולין המולדת וללכת בדרכי פילסודסקי ורידז שמיגלי...

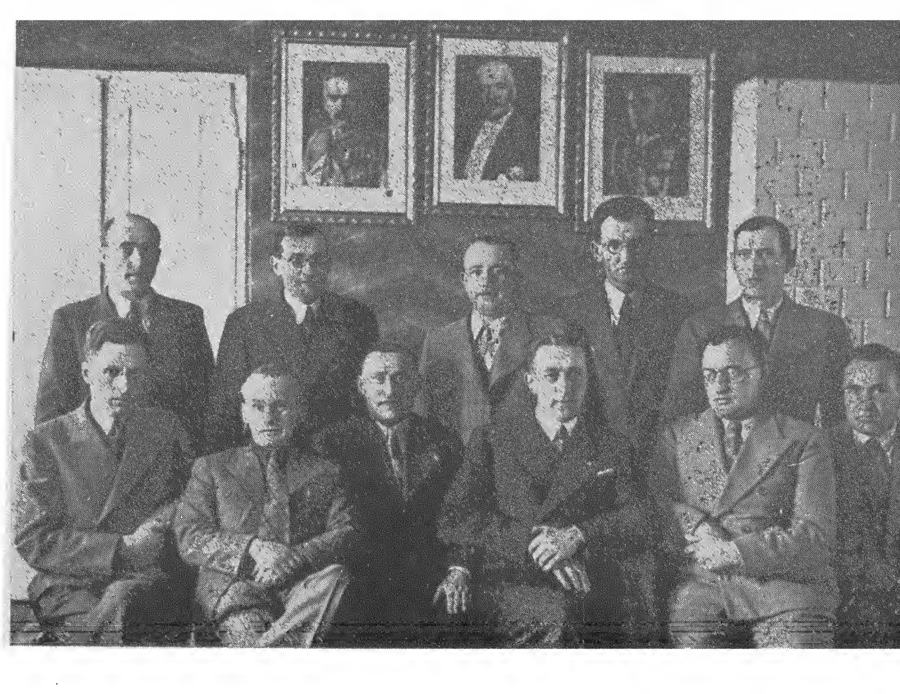
„בירגער קלוב" (מועדון האזרח)

מלבד אילו קלובים קטנים, מועדונים לשחק בקלפים ולבלות בנעימים, ניסו אזרחים יהודים מבני המעמד הבינוני לפתוח מועדונים ציבוריים לפגישות רעים, לעבודה תרבותית ולעזרה סוציאלית — אולם לא הצליחו. כי אנשי המפלגות מימין ומשמאל, מצאו את מקומם וחברתם בארגוניהם — הציונים לסוגיהם באגודות הציוניות והפועלים ב„בונד", „פועלי ציון", תאים קומוניסטיים וכיו"ב.

משום כך לא הצליח ה„בירגער קלוב", אשר רכש לו אמנם דירה נאה — אולם מלבד משחק הקלפים והמזנון הטוב, כמעט שלא הצטיין ברחוב היהודי. בעבודה תרבותית לא השתתף, ובפעולות פוליטיות לא התערב — עד אשר לאט-לאט פשט את רגליו ועבר ובטל.

„יידיש געזעלשאפטליכער קלוב" (מועדון חברתי)

בשנת 1938, בחודש אלול, התארגנו שוב אילו שרידים מה„בירגער־קלוב" ואליהם נספחו כמה „בלתי מפלגתיים" ויסדו מועדון יהודי חברתי „יידיש געזעלשאפטליכער קלוב". המייסדים היו: א. בנגלסדורף, מהנדס מ. בז'ז'ינסקי, מ. בודניק, ח. ברגר, א. דונוביץ, מ. פרידמן, עו"ד ב. גראובארד, עו"ד מ. קארבובסקי, י. קוחאנוביץ' א. נובינסקי וו. אוקון, ל. פפר, מהנדס מ. רוזנטאל. אולם גם מועדון זה לא הראה כושר פעולתו וגם לא הוכיח את זכות קיומו.

ועד ארגון הקומבאטאנטים (חיילים משוחררים) בלומזה. עומדים (מימין): ש. מונקארו־ביץ', דימנטשטיין, נ. צוקרברוים, —, ליובין; יושבים: שטייגמן, מ. קארבובסקי, פפר, ל. בלוואט, —, אברהם־צבי גולדברג.

מסחר ותעשיה בלומזה על סף המאה העשרים

לומזה היתה מפורסמת משנים רבות בדרכי מסחרה. בשנת 1556, בערך, היו בלומזה מחסני מלח גדולים, שסיפקו מלח לערים רבות. המלח בא ללומזה מבוכנה ומוויישליצה.

בשנת 1573, כותב ריברסקי בספרו Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu פרח בלומזה מסחר האשלג (Popiół). מלומזה היו מעבירים חומר זה לעשרות ערים ושוקי מסחר.

בשנת 1579 התפתח כאן המסחר בשיכר שהגיע מדאנציג ללא מכס, כי לומזה היתה בין הערים המעטות בפולין, אחרי הבירה ורשה, שהורשה להן להכניס שיכר בלי מכס. ברבות הימים נפתחו בסביבות לומזה כמה בתי מבשל לשיכר, וחומר לזה סיפקו השדות והיערות של הסביבה.

בסוף מאה 18, מספר טאדאוש קורזון, על מסחר התבואה בלומזה, שנשלחה בכמויות גדולות דרך הנאריב לפרוסיה. בין הסוחרים הגדולים היו כמה יהודים ויצא שמם של הסוחרים דוד הייזלר ויואל וובר *).

בספרו של ארנסט האַססה על תולדות היהודים בלייפציג **) נזכרת לומזה וסוחריה לא פעם, ולא מעט יהודים נסעו לירידים ללייפציג מדי שנה בשנה.

בראשית מאה י״ט, עם חידוש הקהילה בלומזה, הקים בכפר „ריבאַקי״, ר׳ ישראל משה נובינסקי, יועץ המחוז משנת 1861, בית חרושת גדול לסוכר, שנתן עבודה למאתים פועלים, מלבד פקידים, סוחרים וסוכנים. שותף לו לבית הרושת היה ר׳ משה קולינסקי, סגן יועץ העיר.

בשנת 1865 נשרף בית החרושת. ה„גאַזטה פולסקה״ הודיעה על זה בצער והוסיפה שדמי הביטוח שקיבלו בעלי בית החרושת, מאתים אלף רובל, לא יספיקו להם להקים מפעל זה מחדש ועל מועצת העיר והמחוז לדאוג ולעזור להם. גם ב„הצפירה״ (ניסן, תרכ״ב, מס׳ 10) וב„הכרמל״ (שנה ב׳ עמ׳ 106), פנה ה׳ יצחק לייב פריינקל מגרודנה, שאנשי יזמה יתנו ידם לבעלי התעשיה מלומזה, נובינסקי וקולינסקי, שיוכלו להקים מחדש את בית החרושת. אך כנראה לא נמצאו להם שותפים ועוזרים והמפעל לא חודש יותר.

היו עוד מפעלים ידועים לשם של טחנות קמח, מפעלי לבינים ומרצפות, בתי מבשל שיכר וי״ש, סבון וצמר גפן וכו׳.

קשה לנו ללכת ולפרט כל תעשיה ומסחר — יוצריהן ומייצריהן, מחוסר מקורות. רק החשובים שבהם שנשארו לנו בזכרוננו, אותם נזכיר בזה.

טחנות קמח וגריסין

כמה טחנות־רוח לקמח היו בלומזה, כמעט כולן בסביבה אחת, בדרך העולה לזמברוב, עד שקראו לכל השכונה „וויעטראַקן״, כלומר טחנות רוח. כולם היו בידי יהודים. היו גם טחנות־רוח בכפר וייסקי, מהעבר השני של העיר — בידי היהודי הישר, זבאנוביץ׳, שנקרא „דער וויעסקער מילנער״. לאט־לאט קמו אחת אחרי השניה טחנות קמח מונעות בעזרת דיזל או מוטור, והן מילאו תפקיד חשוב מאוד בחיי הכלכלה של כל הסביבה ובשטחים רבים בפולין. ידועה היתה טחנת הקמח של ר׳ משה בז׳ז׳ינסקי — יהודי נדיב ותומך בכספו מוסדות ציבור ומשפחות רבות. הוא היה איש בעל שאר־רוח ובעל יזמה והקים גם בשביל הצבא בתי קסרקטין בלומזה. הוא היה גם בעל בית החרושת המפורסם ללבינים ורעפים בסטאַרה־לומזה. על שולחנו היו אוכלים יום־יום כחמישים בחורי ישיבה. במותו הספידוהו ר׳ יואל הלוי הרצוג ופלוגת חיילים רוסים, בראָשות קצין גבוה, ליוותה את מטתו, כי היה גם קבלן צבאי ישר ומכובד.

טחנות קמח הקימו גם יוסף מרדכי אַלטשולר, מאיר נומברג, דוד גלצ׳ינסקי — הקים טחנת־קיטור בפוצ׳יובו, (שכונה בקרבת „ריבאַקי״), בוגושביץ׳ מרדכי, פרקאַל חנוך (הקים ב„ריבאַקי״ טחנה מוטורית), בנגלסדורף, ציבולסקי מנדל ציחאנוביץ׳ ואח׳. הטחנה של בז׳ז׳ינסקי התרחבה אחר־כך ונכנסו בה כשותפים שמעון ווירז׳בוביץ ויעקב אטקוביץ׳.

כמה מטחנות אלה טחנו גם גריסין, אולם היו גם מגרסות מיוחדות מוטוריות, כמו של סנדלר, על ההר הקאַפוציני (קראו לו דז׳אדק), שעברה אחר־כך ל„ריבאַקי״, של גולומבק מרדכי, בקרבת רח׳ סנאטורסקה ואחרות.

בתי־בד ועצירה, סבון וציקוריה

לרגל ריבוי צמחי השמן פתחו בלומזה גם בתי־בד רבים. בתי הבד היו תחילה פרימיטיביים: סוס עיוור או מסונוור היה מהלך בעיגול ומניע את הגלגל שריסק בשיניו וסחט את השמן שבשומשומים ובגרעיני הפשתה. בית כזה פתח ר׳ דוד גלצ׳ינסקי בפוצ׳יובו, על יד טחנת הקמח, ה״ה ישמח וטרסטאַנוביץ׳, ב„זיאַזד״, ה׳ מאַרקוס, ברח׳ קשיווֹ־קולו. בתי־בד היו גם בפיונטניצה בידי ה׳ נוביץ׳ ובלומז׳יצה. ר׳ פסח ירוזלימסקי בלומז׳יצה פתח בית בד גדול, ובנו פתח סניף בלומזה. בית חרושת גדול וידוע לסבון היה לר׳ סיני זדאַלקר או כפי שקראו לו „זייפנזידר״ (מבשל סבון). ממרחקים באו אליו לקנות תוצרתו. בית החרושת של סבון תפס מקום רחב־ידים בשכונת וויאטראַקן. נשרף פעם אולם הוקם מחדש ביתר שיכלול. נוסדו אח״כ עוד בתי חרושת קטנים לסבון, ומהם ידוע של שלום שטופלר, שעבר אחר־כך לשטיין וממנו למאַלינוביץ׳. לפנים התנוסס גם בלומזה בית חרושת גדול לציקוריה, של נתנסון, אבי האחים נתנסון, בעלי החנות הגדולה לאריגים. בית חרושת זה נחרב אחר־כך ובמקומו הוקם בית התפילה הצבאי בשביל הגדוד האוֹלוניצ׳קי. בית־תפילה זה הפך בימי השלטון הפולני לבית החייל (Dom Żołnierza).

בתי נסירה וקרפפים

בית הנסירה (טאַרטאַק) הראשון במחוז לומזה, היה של ר׳ ישראל ניסן וויינברג, שהוקם בלומזה, בסביבות פוצ׳יובו. בית נסירה זה נשרף, ובנו יצחק וויינברג, הקימו מחדש ומכרו לר׳ יצחק ביאלי ומשה אהרון הפנר. אחרי מות הפנר — עברה השותפות לחתנו רוגינסקי.

בית הנסירה של ביאַלי ובניו „שם־דבר״ היה בכל הסביבה.

אחרי כמה שנים הוקם בית נסירה ממשלתי בשדות הנאריב שיוּבשו לשם זה.

בלומזה הוקמו קרפּים גדולים לעֵצים של ספקי

*) Wewnętrzne dzieje Polski, T. II, 55.

**) Hasse, Geschichte der Leipziger Messen, 1883.

הממשלה היהודים וקבלני בניין, כמו פוקרויסקי, שארקאנסקי, לייבל בז'וזה ואח'.

סוחרי עצים להסקה ובניין — לא מעט היו בלומזה ומהם: רובינשטיין ישראל־יהושע, פיני נומברג, שמעונוביץ', בורשטינוביץ', בראמזון, יודל בלומוביץ' ואברהם בנו, אביגדור רוזנפלד, מיכאל סרבוביץ', מאיר מרקוויץ' ועוד.

נגריות ומסגריות

אילו נגרים־אומנים היו בלומזה ומהם התפרסמו ר' אברהם פיוול פיורקו, האב והבנים סטוליארצ'יק, זליג לייב ויבראנצ'יק ובניו, אלתר פאניץ' (בעלה של אייגה), פינחס הנגר ובנו, משה־הירש הנגר בריבאקי ואח'. נגריה מכאנית ידועה לשם, הקימו השותפים יודלבוים וקוסוביץ'.

מסגרים ידועים בכל הסביבה היו בלומזה, מהם יצא שמם של ר' שמשון שופר ובנו, מ. אורלובסקי, שפתח הראשון בלומזה מסגריה מכאנית ואיזה זמן שמשה אסכולה לבית הספר המקצועי שהוקם בבנין המסגרים, מטעם יק"א.

מהמסגריה של מ. אורלובסקי התפתח בית חרושת גדול ליציקת כלי עבודה חקלאיים, מכונות ואח' שהיה ידוע ברחבי פולין.

זמן ידוע עבד אצלו ה' רוחלין, מכונאי שבא ללומזה לעבוד בצבא, נשא כאן אשה, בת הרשל דימנטשטיין הפחח ונעשה תושב. אותו רוחלין פתח אחר־כך לעצמו מסגריה מיכאנית, בקרן זוית של רח' ווז'יוודזקה והכיכר הישנה. אחריו — המסגריה של ר' יואל גלוכוביץ', נהרג בתאונת־עבודה, כשניסה לפתוח באלון של בנזין. המסגריה של יאבלונוביץ ברצ'ה, של אהרון גלינקה, של מרדכי מיסונז'ניק, בחצר יעקובי, של הולנדסקי, ווינצקי (חצר גלצ'ינסקי יעקב). וצריך להוסיף עליהם את בית מלאכתו של „חנא שלייפר" שהיה עושה סכינים, מספריים, ושאר כלי חיתוך, מחדד ומשחיז חלפים, קופיצים, תערי גילוח וכיו"ב.

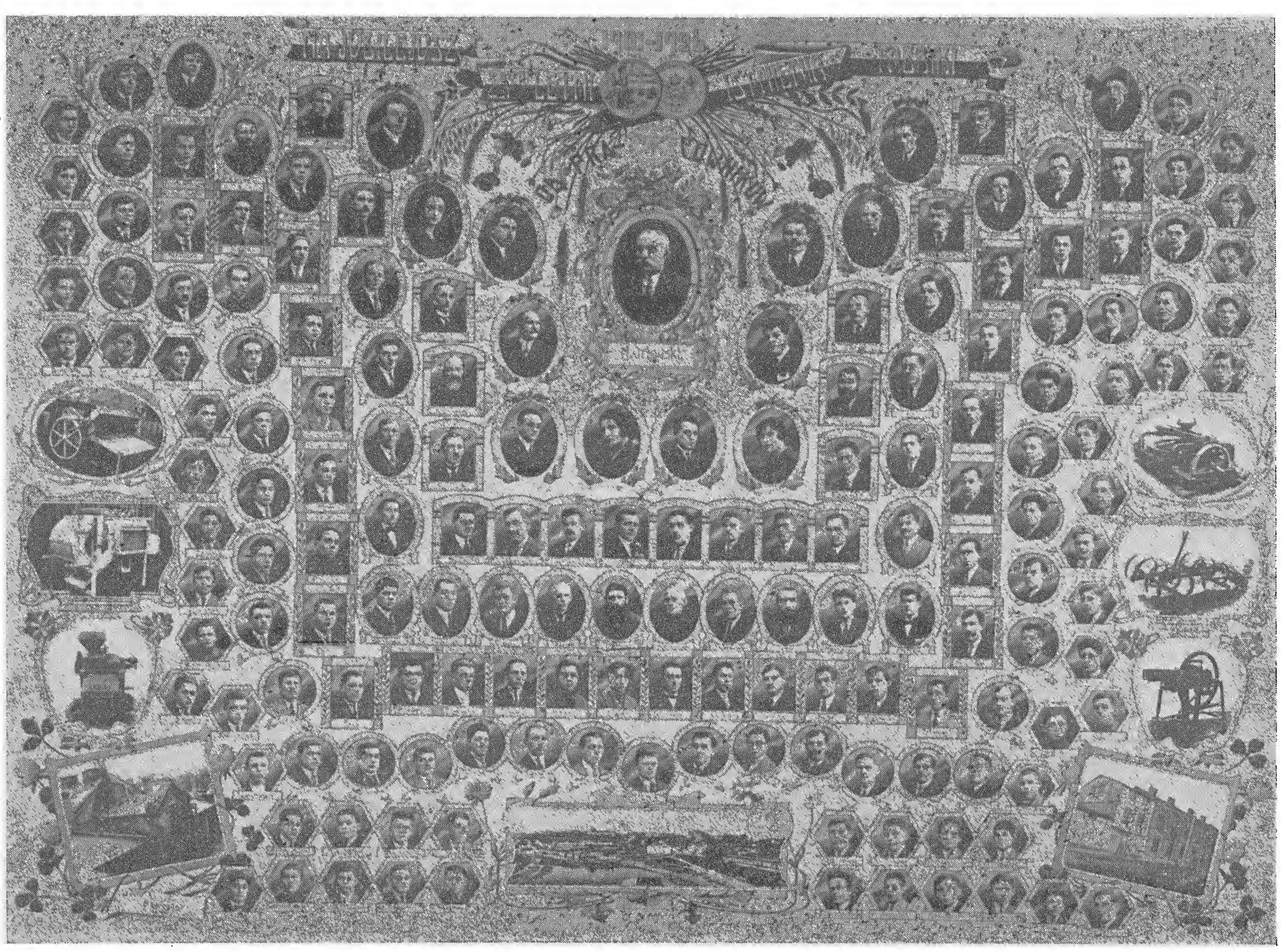
לבינים ורעפים

תעשיית הלבינים והרעפים היתה בידי היהודים.

בית הלבינים הגדול והמפורסם של ר' נחום בז'ז'ינסקי, שארובת העשן שלו הגבוהה תמרה והתנוססה בכל הסביבה. גם ר' הרש־בר גלצ'ינסקי פתח בית־לבינים בדרך ללומז'יצה. בית חרושת זה עבר אחר־כך לידי חיים זלמן ילין, ואח"כ לידי אהרון בנגלסדורף. גם ברל ז'ולונדז פתח בדרך סטארה־לומזה תעשית לבינים. אולם התעשיין הראשון בסביבות לומזה שחפר חומר במקום ושרף את הלבינים באופן פרימיטיבי יותר, היה ר' אשר ציגלמאכר. בתי־חרושת אלה סיפקו לבינים לבנייני הממשלה, לבתי הקסרקטין וגם לבניינים פרטיים בכל הסביבה.

יחד עם הלבינים ליבנו שם גם רעפים לכסות בהם גגות. תעשית הרעפים, מרצפות, מדרכות וכיו"ב — העבירו חלוצי לומזה גם לארץ־ישראל. ר' משה פרידמן העביר לארץ־ישראל, בראשית ממשלת המנדט, חומר גלמי, מכונות, והיה מן המורים הראשונים שהקימו תעשייה זו בארץ ולימדו רבים לעבוד בה.

על בתי החרושת ללבינים, כותב ה' ישראל יפה, כיום קצין בצבא ההגנה לישראל, שהיה פעם המנהל הטכני בבית־החרושת של בז'ז'ינסקי בלומזה:

ליובל ה־25 של בית החרושת ליציקה ולמכונות חקלאיות (1901 — 1926)

במרכז — מייסד המפעל ומנהלו, מאיר אורלובסקי (כעת בישראל). מסביב חבר העובדים, המהנדסים, מנהלי החשבונות, פקידים ומתלמדים, ביניהם הפקידים היהודים: קובה הפנר, הולצמאן, זיידנשטאט, גלינקה, טוביאש, גולה בלומוביץ', יעקב ספירשטיין, שפרה צירמאן (כעת בישראל), לייבל ספירשטיין ועוד, ועוד. למטה (מימין ומשמאל) — בנייני המפעל, בצדדים — מכונות מתוצרת בית החרושת ולמטה (באמצע) — מראה כולל של לומזה, מצד הנאריב. (בית־החרושת קיים עד היום והוא הופקע, כמובן, מידי בעליו.)

ישראל שניצר־יפה
(כיום סגן ראשון בצבא ההגנה לישראל)

קיבוץ „בדרך"
חלוצים להכשרה בבית החרושת ללבינים בסטארה־לומזה, בשנת 1933. במרכז: י. שניצר.

בסביבות לומזה היו ידועים שלושה בתי תעשייה ללבינים ורעפים: אחד, הראשון, של נחום בז׳ז׳ינסקי, שנקרא על שם אמו „ברכה", על יד לומז׳יצה. השני של חיים זלמן ילין, שעבר אחר־כך לידי בנגלסדורף, נמצא בחצי הדרך, בין לומזה ולומז׳יצה, על יד הכביש הפונה לאוסטרולנקו. והשלישי נמצא בסטארה־לומזה, בידי ברל ז׳ולונדז. של בז׳ז׳ינסקי היה הגדול מכולם ומלבד לבינים הכינו שם גם רעפים, חרסינה לבניין, צינורות לניקוז וכיו״ב. עבדו שם כמה מאות פועלים נוצרים בהנהלה יהודית.

בשנת 1927 בא משבר בבנייה. לרגל המשבר הכלכלי בפולין חדלו לבנות. בשנת 1929 כשבא שיפור בכלכלה והחלו לבנות מחדש — נפתחו שוב בתי החרושת הנ״ל והעבודה התנהלה בכל המרץ.

כמנהל טכני בבית החרושת של בז׳ז׳ינסקי, התחלתי להשפיע עליו שיקבל גם יהודים לעבודה. בז׳ז׳ינסקי סירב תחילה, מתוך אהבה יתירה ליהודים: „עבודה קשה היא זו, מפרכת את הגוף ואיך אתן אותה ליהודים" — ענה לי. באותו זמן, בשנת 1931, היו בסביבות לומזה שני קיבוצים חלוציים בהכשרה, שחיפשו עבודה: ל„שחרור" ו„בדרך". הם פנו לה׳ בז׳ז׳ינסקי ודרשו עבודה. לאחר השתדלויות מצדי, הסכים לזה בז׳ז׳ינסקי ועשרים בחורות החלו לעבוד בתעשיית הרעפים וחרסינה לתנורים. סידרתי אותן שלא תצטרכנה לעבוד בשבת, והן עבדו ביום הראשון. חברות הקיבוץ הצטיינו בעבודה והיו דוגמה גם לגויים. לאט־לאט החלו להתקבל גם בני לומזה לעבודה, כמו ז׳ילקוויץ׳ והבחורה פרזן. מחברי הקיבוץ עלו כמעט כולם לארץ והם הסתדרו בעבודה זו על פי רוב.

בשנים האחרונות, לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, התארגנו כל שלושת בתי החרושת ויסדו כעין קואופרטיב, ומצבם שופר בהרבה.

בימי המשבר שקדמו, מכר בז׳ז׳ינסקי שטח אדמה גדול, על יד בית החרושת שלו, לה׳ אורלובסקי, וזה הקים שם בית חרושת מפואר למכונות ברזל, וסלל גם כביש צדדי שחיבר את בתי החרושת עם הכביש האוסטרולנקאי.

דודי ר׳ ישראל יפה עזר לא מעט בשכלול ביהח״ר של בז׳ז׳ינסקי בהלוואותיו. בית החרושת הזה קיים גם כעת, ללא יורשים וללא יכולת לרשתו, והוא ממונע על ידי הממשלה הפולנית.

צמר גפן ועורות

בית חרושת גדול לצמר גפן הקימו האחים קוזינסקי. בימי הכיבוש הגרמני, בשנות 1916 — 17, הפכו את בית החרושת למכון לייבוש פירות בשותפות עם ה׳ לייבל סארוג (סושארניה). כמה בתי בורסקי הוקמו בלומזה, גדולים וקטנים. וידועים היו ר׳ „אברהם בויגער" — בורסקי, שהקים כמה תלמידים ובעצמו היה עסקן ציבורי מובהק ודאג הרבה למען העניים, ביחוד בימי הכיבוש הגרמני. בית מלאכתו היה פעם ערישתם של פועלי ציון. גם בנו של חיים צ׳יחנוביץ׳ פתח בית בורסקי ידוע. בשנים האחרונות, כאשר קמו בתי חרושת מודרניים לעיבוד עורות — פחתו בתי התעשייה הקטנים ומקצוע זה ירד גם בלומזה.

בגדים, פרוות ונעלים

חייטים רבים ישבו בלומזה, וכמה מהם היו מכינים בגדים בסיטונות לבתי־מסחר וליחידים. ידועים היו גם בתי המסחר לבגדים בכל הסביבה, מהם: זליג וויבראנצ׳יק ובניו, פלטינוביץ׳ חנוך, ברוקארז׳ שמעון־יוסף ובניו לייבל ושמואל, האחים דויף, אדל, קולניאק, האחים אולדאַק, יוסף אַפלבוים ובנו, שייקה הפרוון ועוד. כעשרה כובענים (ילין, סורקס ואח׳) ידועי־שם סיפקו ליהודים ולגויים, לחיילים ולפקידים כובעים אזרחיים וכובעי שרד, כובעי קיץ וכובעי חורף. וכמעט שלא היה בין כל האוכלוסיה הנוצרית בעלי־מלאכה ממין זה, זולתי החייט האַנטישמי גדרויץ, שלמד מלאכתו אצל יהודים, ואולי עוד אחד או שנים. ורק בעשרים השנים האחרונות נוספו חייטים נוצריים.

סוחרי עור ואריגים

מסחר העורות והאריגים היה כולו בידי יהודים. נודעו לשם בתי המסחר הסיטוניים לאריגים של זונדל ברמן ואחר־כך בנו טוביה ברמן, חנות האריגים של וויינשטוק, ברנזון, האחים נתן, הרש פלאטוי, יוסף ילין, וויינברג, חיים זלמן ילין, יודל לאַכס, שמואל אַפלבוים (יישנובקר) ואחרים. היו כאלה שהיו להם מניות או חלק בבתי־חרושת לאריגים בביאליסטוק, לודז, ז׳יראַרדוב והם כאן היו סוכניהם.

בין סוחרי העור ידועים היו: ראובן פעלהענדלער, מאיר בורשטין, חיים־וולוויל בורשטין, ר׳ צבי קאבקביץ׳, קולינסקי, יעקב שיינקופ, סאפירשטיין (אבי יעקב ושמחה סאפירשטיין), יצחק ליכטנשטיין, בעל הקונצסיה של עורות הבהמות הנשחטות בבית המטבחיים, יעקב זדרוייביץ׳ ואח׳.

בחצר ר׳ דוד־יעקב ילין (בקרן זווית של רחוב ז׳ונדובה והשוק הישן) היה בית חרושת לכפתורים ובו עבדו כמאה פועלות. בשנת 1905 פרצה בו שביתה גדולה והסוציאליסטים שבעיר מצאו בה בקעה להתגדר בה.

סנדלרים היו גם בין הנוצרים, אולם „פאר" הסנדלרות היה בין היהודים.

מלבד סנדלרי הטאנדט, שסיפקו נעלים ומגפיים לאיכרים בימי הירידים, לצבא ולמוסדות, היו גם סנדלרים ידועים לשם, (כמו גורדון הסנדלר, משחק מפורסם גם בשח־מט) ומומחים במקצועם, עד כי אפילו קצינים אנטישמיים נזקקו להם ולא הלכו להזמין אצל נוצרים. תפרים בכלל לא היו בין הנוצרים. וראוי להזכיר את בתי המלאכה של שימאנוביץ׳, גארבארסקי, פשפשוביץ׳ ואח׳.

מן החייטים ראוי להזכיר את שמו של סנדאץ׳ הזקן, אשר מת מות קדושים — עטוף טלית ועטור תפילין, הובילו אותו הנאצים ברחובות העיר בראש תהלוכה יהודית ועינוהו עד מות, בהכריחם אותו לרקוד, לשיר, לזחול על ארבע, לרוץ — עד אשר כרע ונפל.

בין החייטים המפורסמים היו, מלבד כמה מבין סוחרי הבגדים שהזכרנו לעיל, האחים קופייצקי, קוקושקו, טוביאש, גאבוביץ (בן אחיו של הפסל המפורסם יוסף גאבוביץ׳), קוואשני, פיונטקובסקי, פטליוק ואח׳. ויצויין כאן סעריה החייט מתקן ומטליא, קונה בגדים משומשים ומתקנם — איש תם וישר, „מלביש ערומים" של דלת העם.

ספרים

התספורת היתה בידי יהודים וכמעט שלא היו ספרים נוצרים. משום זה נהגו הספרים לפתוח את מיספרותיהם גם בשבת, כי אפילו מנהיגים אנטישמיים נהגו להרכין ראשם בפני יהודים אלה, לכבוד שבתם וה„חגא" שלהם.

מהם ראויים להזכר: משה „קראסט" (צלב) שנקרא בפי העם „משה חעס" — ספר זקן שקיבל צלב הצטיינות גבוה בצבא הרוסי בימי מלחמתו בתורכים. היתה לו מיספרה בבית ובחורי הישיבה נהגו להסתפר אצלו בחצי המחיר. מוריץ פירר, איש ווארשה, בעל מיספרה, עסקן פעיל בפועלי־ציון שמאל וגם יועץ העיריה מטעם מפלגה זו. נחבש למעלה משנה בבית הסוהר כחשוד בקומוניזם. מת בשנת 1936. זאבלודובסקי, עבר לגור מזאמברוב, משרידי המהפכנים משנת 1905, „מיכל" הורוביץ׳, פינקלשטיין, מאכס טוכובר, מעסקני פועלי־ציון (כעת בעל מיספרה ברמלה), משה יוסל, שהיה חובש בבית החולים, המיספרה של ברמן החובש. אילו ספרים היו גם מסדרים את האיפור של השחקנים בתיאטרון ועל ידי זה התקרבו ל„אמנות".

מכולת

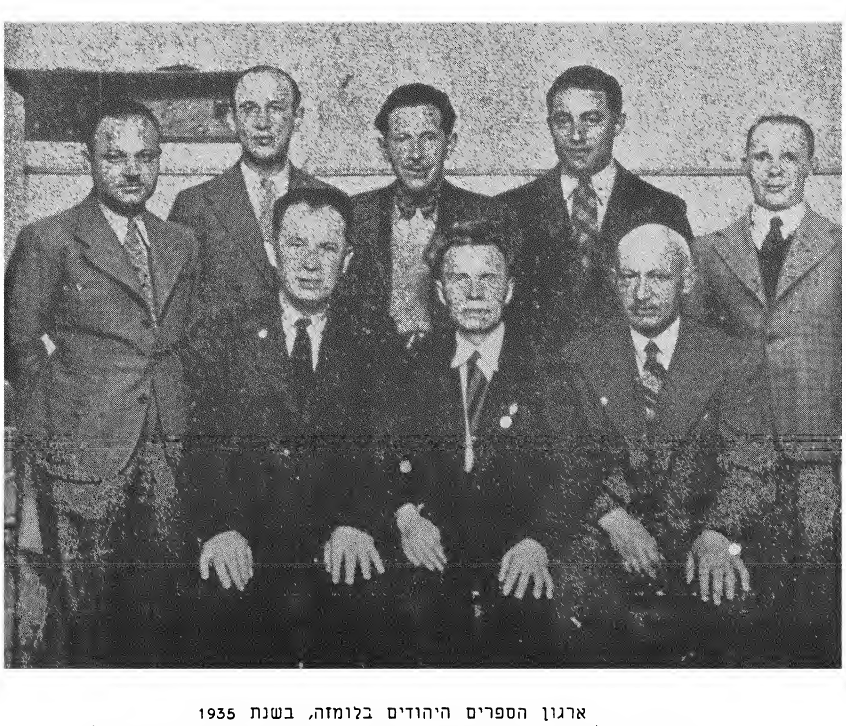
מסחר התבואה היה כולו בידי היהודים. רק בשנים האחרונות גברה התנועה הקואופראטיבית הנוצרית, ממחנה האנדקים שהוציאה מידי יהודים את המסחר על ידי איומים בין האיכרים ומגדלי התבואה שלא ימכרוה ליהודים. אולם מאות רבות בשנים היה המסחר הזה ענף יהודי. ידועים סוחרי התבואה והקמח, כמו אהרקה מעלער, הוא ר׳ אהרון סטריקובסקי, אשר תמך בכספו תלמידי חכמים, מוסדות צדקה וניהל את עסקיו בעזרת בנו פייבל סטריקובסקי, וחתניו יהושע מלינארז׳ביץ׳ ודראזנין — כולם חובבי ציון מובהקים, מאיר צ׳יחאנוביץ׳, בעל צדקה טוב ומיטיב, ציבולסקי, ווישובאטי, ברוך יוסף לב שנסע בשליחות חובבי ציון שבלומזה לתור את הארץ ולקנות למענם קרקעות — אלא שפרצה מלחמת העולם הראשונה ונתבטל הדבר, בנימין צ׳יארקה ובנו וחתנו גולדברג, ר׳ צבי מארק (אבי הסופר־הבלשן אהרון מארק והעסקן ברל מארק), שמעון ווירז׳בוביץ׳, חיים־יצחק ז׳וטקביץ׳, (כעת בישראל, חדרה), יהודה מארכוס, ראובן כ״ץ.

סוחרי מכולת חשובים, סיטונאים היו בלומזה: מנדל בוטקובסקי, סוחר סוכר, מיליונר, אשר כל כספו אבד ברוסיה, בפרוץ המהפכה. ר׳ משה אהרון הפנר, בעל חנות כל־בה, ואפילו מאנופאקטורה והיה מביא סחורות ממקורות ראשונים, נפט מהמכרות, מלח ודגים מלוחים מקניגסברג, פלפל, קמח, סוכר וכד׳. סיטונאים במסחר הדגים המלוחים היו שטראקס, פיאנקה ויעקובי — כולם סוחרים ישרים וידועים בכל הסביבה. סוחרי נפט היו: יעקובי, גלינקה, בז׳וזובסקי, רוזנ־שיין. מהם היו גם בעלי צינורות (ציסטרנות), בצ׳רווני בור, ליד תחנת הרכבת הסמוכה. בימי הכיבוש הגרמני, נפתחו חנויות קואופרטיביות, שכן היה להן יותר קל לקבל דברי מכולת מאת השלטונות.

סוחרי צבעים ורפואות גסות היו ר׳ חיים צ׳חאנוביץ׳ („פארבאר") וחתנו אברהם מזרח. אברהם מזרח וחברו ד״ר שמעון גולדלוסט הקימו בצ׳רווני בור בית חרושת לצבעים חימיים בשם „גוויאזדא" („כוכב") והם ייצרו משחות לניקוי ולצחצוח כלי מתכת, לאקות, משחות נעלים וכו׳. סוחר צבעים ותיק היה פיאנקו ובניו. זמן ידוע היה לו שותף, קליין, חתן יודל בלומוביץ׳. בלומזה היו קיימים כמה בתי חרושת לגזוז, כמו: שטיינברג ברח׳ פארנה, הרש יעקובסאן, בחצר קולקין, בירנבוים, שקראו לו „מאשינקע", ברחוב ווז׳יוודזקה. אביו של בירנבוים, בצלאל „מעדמאכער" היה ידוע כמוכר יין, מכין יין צימוקים ומי־דבש לפסח. וגם בנו המשיך במסורת זו.

כמה תושבים היו גם שורפי יין ומכינים י״ש לשתיה. משהונהג „המונופול" על ידי השלטון הרוסי ואסרו את המסחר בי״ש לאזרחים ולא כל שכן תעשייתו — הרי עסקו בזה כמה יהודים בסתר והכינו י״ש לקידוש ולשמחות בישראל. כי לא כל אחד רצה להתגאל בי״ש של הממשלה. ידעו את החסידים בעיקר שבישלו יי״ש, ומהם: ישראל פאשק, ברחוב ווז׳יוודזקה, מתתיהו החסיד, חתן השמש של „השגחת יתומים", ברוך מורגנשטרן, מרח׳ ז׳ונדובה, לאסקי החסיד, הלפמאן ((ברחוב דלוגה, חצר פיאנקו). שם גם גרה „גושה די ויינמאכערקע". ידוע היה ה׳ „רוטמאן דער וויין־מאכער", אשתו עסקה בזה והוא היה משולח של ישיבת לומזה, ידוע באדיקותו ובקנאותו. והיו גם עושי קוואס, מלחם ומחמרים חימיים, לימונאדה נבחרת בבקבוקים ולימונאדה ביתית — כלומר דליי מים חיים ששמו בהם לימון, קצת סירופ סחרין וחתיכות קרח, ומכרוה בשוק — כוס בפרוטה, משקה קר ומרענן לעגלונים, לתגרי השוק ולעוברי אורח.

היו גם בעלי בתי חרושת לסוכריות: ר׳ פישל צ׳יחאנוביץ׳, זלניץ ואח׳.

ארגון הספרים היהודים בלומזה, בשנת 1935
עומדים (מימין): וויינשטיין, ח. רוזגי, —, יהושע הורוביץ׳ (בן מיכל), —, יושבים: מיכל הורוביץ, מוריס פירר, מאקס טוכובר.

מ פ ל ג ו ת

וְקוֹמוּנִיסְטִים, נִלְהֲבֵי־מֹחוֹת, לֹא עוֹד יִתְפַּלְמְסוּ־יָרִיבוּ עִם בּוּנְדָאֵי־הֲהָמוֹנִים,
וְאֵלֶּה יַחַד עִם בְּנֵי־חוֹרֵי, נֶאֱמָנֵי וּטְהוֹרֵי, אֲשֶׁר נָשְׂאוּ בְּכָל הָעֹל עַד תֹּם —
הַחֲלוּצִים בְּיִשְׂרָאֵל! נַפְשָׁם הֶעֱנִיקוּ לָעוֹלָם וְלֹא זָנְחוּ הַפֶּצַע מִבִּפְנִים,
כִּי הִתְבּוֹנַנְתִּי לַמְּרִיבוֹת הָהֵן, דָּאַב לִבִּי... אַךְ מִי יִתֵּן וְרַבְתֶּם עוֹד, לוּ בַּחַיִּים עוֹד הֱיִיתֶם כַּיּוֹם!

(יצחק קצנלסון, מתוך „השיר על העם היהודי שנהרג״)

ח י ב ת צ י ו ן

1863

תזכירו של ר' דוד־יענקל ילין, איש לומזה אל שליטי העולם, שיעזרו ליהודים לקבל בחזרה את מולדתם

בשנות הששים במאה הי"ט התענינו בבעיות המזרח התיכון הקיסר הצרפתי נפוליאון השלישי ואשתו אייגניה. התעניינות זו החזיקה מדינאים מספר בדעה, שנפוליאון ה־III חושב כדוגמת דודו, נפוליאון ה־I, לחדש את המדינה היהודית בארץ־ישראל. הוא ואשתו חשבו אפילו על בניין בית המקדש בירושלים ופנו בעניין זה אל האפיפיור פיוס ה־IX. השגריר האוסטרי בפאריס מטרניך אף הודיע למיניסטר החוץ מאנסדורף־פרולו כי בדעת „הקיסר להאיץ במרץ גדול את דבר בניין בית המקדש בירושלים".

הזוג הקיסרי העריך עד מאד את הרעיון הא"י, אף כי בסביבתו היתה התנגדות לכך ועכבו אותו מעשות דבר ממשי. הרי ידוע שבזמן ההוא הוגש לנפוליאון השלישי תזכיר בענייני ישוב א"י בחתימת הרב צבי הירש קאלישר ועוזרו ר' נתן פרידלנד. פרידלנד קיבל ממנו גם תשובה, אבל היא נשארה בסוד.

מאמציו של נפוליאון היו ידועים גם ליהודי פולין. מתוך התזכיר של היהודי דוד יענקל ילין מלומזה, שבו הוא פונה אל כל שליטי העולם, יש להכיר שכל השאיפות הללו להקים מחדש מדינה יהודית לא נעלמו מעיני היהודים בפולין.

בתזכיר המצורף שנכתב בשנת 1863 — בזמן המרד הפולני שבעקבותיו התגברה השאיפה בקרב היהדות הפולנית המשכילה להצטרף לאומה הפולנית — פונה ר' ד ו ד י ע נ ק ל י ל י ן אל הצאר הרוסי אלכסנדר השני, אל נפוליאון השלישי, פראנץ יוסף הראשון מאוסטריה, אל מלכת בריטניה הגדולה וויקטוריה ואל כל יתר שליטי העולם בהודעה שמתוך כתבי העת הפומביים ובהתאם לדברים שבכתבי הקודש (בייחוד בתהלים, פרק מ"ה) משוכנע הוא — ר' דוד ילין — כי ברצונם המאוחד של שליטי אירופה לעזור לבני ישראל, שיקבלו בחזרה את מולדתם — ארץ־ישראל — עם עיר הבירה ירושלים. אולם לשם כך יש להתיר ליהודים להתלבש בתלבשתם העתיקה, שהיא תנאי מוקדם לשחרור מן הגולה.*)

וזו לשונו של התזכיר:

MEMORYAŁ JANKLA JELENIA Z ŁOMŻY W SPRAWIE JEROZOLIMY I PALESTYNY

(Archivum Akt Dawnych No. 897).

Do Wszystkich Najjaśniejszych, Monarchów panujących po kuli ziemi: Alexandra II Cesarza Wszech Rossyi i Króla Polskiego, Napoleona Cesarza Francuzów, Franciszka Józefa Cesarza Austryi i Wicktorji Królowej Anglii etc. etc. etc. Przekonając się z Pism publicznych, oraz zgodnie z pismem świętem (Psalmy Dawida Kapitel 45), iż Najwyższa Wola wszystkich Najjaśniejszych Monarchów Europejskich jedno zgodnemu zdaniu jest, bydź na pomoc Narodowi Izraelitów — odzyskanie swey Ojczystey Ziemi, łącznie z Miąstem Jerozolim — właśnie w tem zaufaniu będąc osobiście znanem Najjaśniejszemu, Naszemu ulubionemu Cesarzowi Wszech Rossyi, Królowi Polskiemu poważam się bydź przyczyną tego wzbudzenia — o ile cały Naród Wyznania Mojzeszowego szczerze pragnie odzyskać swej dawnej Świętej Ziemi — czego właśnie zależy od Waszych Monarchicznych Sił — za pomocą Wszechmocnego Stwórcy świata oraz dozwolenia nam noszenia dawnego czyli starożytnego ubioru Izraelskiego — podług czego mamy za zasadę powstać z niewoli wyzwolonem.

Dawid Jankiel Jeleń
mieszkaniec miasta Łomży.

*) כידוע אסרו שלטונות רוסיה על היהודים, מיום 1 במאי 1850, את התלבושת היהודית המסורתית בארצות רוסיה ופולין.

(דר. נ. מ. גלבר)

דורשי ציון וירושלים

בשנת 1872, יצא לאור ספרו של פרץ סמולנסקין, „עם עולם" והוא עשה רושם כביר על יהדות רוסיה. בערים רבות נוסדו אגודות ציוניות בשם „עם עולם" ותנועת חובבי ציון הכתה גלים ברחבי רוסיה ופולין. ואותה שנה התכנסה בהורודנה קבוצת משכילים, גבירים ונדיבים מביאליסטוק, הורודנה, לומזה, וארשה ויסדו חברה בשם „דורשי ציון וירושלים". חברה מרכזית זו פתחה בלומזה סניף והוא היה למעשה האגודה הציונית הראשונה. נספחו אליה אילו עשרות חברים. כל חבר הכניס שני רובל וארבעים קופיקות לחודש. מדי פעם בפעם היו מגרילים במרכז, בווארשה, מי מהחברים יזכה בגורלו לנסוע לארץ־ישראל, לדרוש את שלום ירושלים. החברה נתנה לחבר שזכה בגורל, סכום של מאה ועשרים רובל להוצאות הדרך. כל חבר שעלה לארץ שהה בה כמה שבועות, ביקר את המקומות הקדושים, אסף חומר על המצב, מילא אילו שליחויות שהוטלו עליו ובחזירתו, מסר לציבור דרישת שלום מהארץ הקדושה (הלבנון, שנה ט', מספר 2, תרל"ב, מילר).

אין לנו ידיעות מפורטות על הציונים בלומזה שבתקופת חובבי־ציון זו. אולם אי־פה אי־שם מסתננת איזו אישיות של אותם הימים. הנה בקורספונדנציה על לומזה ב„הצפירה" משנת 1895, כותב ה' א. ג. בזשוזובסקי על חובב ציון אחד, מטיף ומדבר עברית צחה ושמו קלמן־דוב מוהל. „מדי שבת בשבתו היה מטיף נאומים ציונים נלהבים בבית המדרש של „חובבי ציון".

בשנות התשעים הולכת ומתרחבת התנועה הציונית. בשנת תרנ"א (1891) נוסד בית מדרש מיוחד לחובבי ציון. שם התכנסו בשבתות ובמועדים, ולפעמים גם בימות החול, חובבי־ציון של לומזה. אספו כספים לקנות קרקעות ולתמוך בידי המתיישבים, דברו עברית, למדו דברי ימי ישראל וכו'.

תחילה היה בית המדרש בבית פרטי ושכר הדירה עלה 100 רובל לשנה. אולם אחד החברים המסורים, „הנגר הנאור" כפי שקראו לו, ר' זליג לייב וויבראנצ'יג, היה לו בית מלאכה נרחב ומסרו לחובבי־ציון, לבית תפילה. כל השבוע עבדו בו — ולשבתות פונה, הוכנסו שם ספסלים ושולחנות מכוסים מפות לבנות, וחובבי־ציון עשו שם את שלהם. מאה הרובל שחשכו להם משכר דירה, הוקדש לישוב א"י. הפעילים שבתנועה זו היו: ר' יצחק דאמוביץ, אביו של אברהם דאמוביץ' ז"ל, ר' נחמן פיונטניצקי, הרבנים ר' יהושע השל פריימן ור' נוח־איצ'י דיסקין, הרב יואל הרצוג, רב ומטיף ב„חברה תהילים", ועוד. (המליץ, 10.6.1890, 11.5.1894; הצפירה, ט"ו מנחם אב תרנ"ה, המליץ 8.12.95).

ב„המליץ" משנת תרנ"ד (11.5.1894) אנו קוראים על אספה יפה, שנערכה בלומזה לכבוד יובל השבעים של ר' שמואל מוהליבר, מגדולי תנועת חיבת ציון בפולין ורוסיה ומקובל מאוד בלומזה הסמוכה לביאליסטוק ומושפעת ממנה.

בעתון הנ"ל מסופר, שבמסיבת היובל נכח קהל גדול, מנכבדי העיר. הרב נוח־איצ'י דיסקין, מורה הוראה, פתח את המסיבה על כוס יין והרחיב את הדיבור על ארץ־ישראל ועל החובה של כל יהודי לתמוך בישוב ולפעול למען רעיון התחיה. אחריו דבר בדברים חוצבים להבות אש ר' יואל הלוי הרצוג. הקהל התרגש ושר שירי ציון. נאספו במקום 40 רובל כסף לטובת „גן־שמואל", היא המושבה שהוקמה אז לכבוד הרב מוהליבר.

עולי־רגלים

בחנוכה, שנת תרנ״ז (1896), נוסדה ביזמתו של הציוני הנלהב, המורה לשפה הרוסית ה׳ אברהם־צבי פריינקל, **חברה בשם** עולי רגלים. כל חבר מכניס סכום קטן של כסף, חדשית. בכל פעם כשמצטבר סכום העולה לדמי הנסיעה לארץ־ישראל, יפילו גורל ואחד החברים זוכה לעלות לארץ, לתור אותה ולחזור ולמסור דין וחשבון לחברים. במשך זמן קצר נספחו לחברה, 50 איש. (המליץ 4.9.1896 ; הצפירה י׳ טבת תרנ״ז).

בנות ציון

עוד בשנות השמונים, ספרו כתבים על דפי המליץ והצפירה על בחורות יהודיות מלומזה הלומדות עברית ומדברות ביניהן עברית בחוצות קריה ובגן הטיול, קוראות ספרים עברים בספריה „בית עקד" וראויות הן להיות דוגמה לערים אחרות.

בשנת 1898 (הצפירה, כח׳ תשרי, תרנ״ט) מספר „איש פלוני וכוהן" על ארגון לאומי של צעירות בלומזה בשם „בנות־ציון". לא די שהן בעצמן שוקדות על ספרות עברית, דברי ימי ישראל וכו׳, הן דואגות גם לבנות עניות שאין יד הוריהן משגת לתת להן חינוך עברי.

בבית הגברת ד. ל., מתכנסות יום־יום לשלוש שעות, בחורות עניות והחברות ש. סטריקובסקה, האחיות א. ול. טננבוים, דראזדאווסקה, בז׳וזה, פ. צ׳ישלוק, יעקובי, שטיינסאפיר, מלמדות אותן לימודי היהדות כגון עברית, תנ״ך, אגדות חז״ל, היסטוריה, שפת המדינה, חשבון ועוד. כמו־כן לומדות הן מלאכה, תפירה, רקמה ומשק בית. בראש המוסד החינוכי הזה הועמדה הבחורה המשכלת סאלצ׳ה גולדלוסט. במרצה ועבודתה המסורה התפתח המוסד והפך לאחר שנה בית־ספר עממי לבנות „יהודיה". נוספו עוד כמה מורות, כגון א. ל־יוש (לביוש ?) בז׳וזק, פ. בזירובסקי. נרשמו יותר מחמישים בנות, פנו הרבה יותר — אך לא היה מקום לקבל אותן. הלימודים התקיימו חינם. המורות הנ״ל השקיעו יום־יום עבודה רבה שלא על מנת לקבל פרס. אחרות אספו תרומות ויסדו קרן — להלביש יפה את התלמידות, לתת להן בלי כסף, מכשירי כתיבה, אריגים לתפירה, חוטים לרקמה וכו׳.

על יד „יהודיה", התקיימו גם שיעורים ללמוד דברי ימי עמנו לחברות „בני־ציון". („המליץ", 1894.6.28 ; הצפירה, כ״ח תשרי תרנ״ט ועוד).

צעירי חובבי־ציון

התקנאו צעירים ב„בנות־ציון" ויסדו גם הם אגודה, „צעירי־חובבי־ציון". אך הם לא הראו פעולה אקטיבית כמו בנות־ציון. גם הם יסדו בית־ספר לתלמידים עניים (1900) ללמדם תורה ומלאכה, אך בית הספר לא הוציא את שנתו, אף כי תלמידים לא חסרו. המורים המתנדבים לא מלאו חובתם כראוי, כי היו כנראה עסוקים בעניינים שלהם. הספריה, שהתנהלה על ידם, כותב ה׳ א. ל. ביסקו, רבה בה העזובה, אין ספרים חדשים ואין דואג לריבוי הקוראים.

במוצאי חג הסוכות, שנת תרנ״ח (1897) ערכו צעירי חו״צ נשף שהכנסתו היתה קודש לישוב ארץ־ישראל. רבים מהם התחייבו באותו ערב לטובת בית הספר לבנות ביפו. (הצפירה, חשון תרנ״ט, א. ל. ביסקו, כ׳ תמוז תר״ס).

בית מדרשו של נחמן פיונטניצקי

לאחר כמה שנים, כאשר בית המדרש של הנגר ר׳ זליג וויבראנצ׳יק היה צר מהכיל את המתפללים, ניסו חובבי ציון להתכנס „לתפילה" ולמעשים בביתו של ר׳ מאיר צ׳יחאנוביץ׳, סוחר קמח, שגר ברח׳ חברה־ש״ס והיה מראשוני חובבי ציון בעיר. משם עבר בית המדרש לחצר ר׳ משה־אהרון הפנר והגבאי היה ה׳ נחמן פיונטניצקי.

יפים היו ימי המעשה הציוני בבית המדרש הזה. ר׳ משה פרידמן מסר לנו על ערב תשעה־באב. עת באו חובבי־ציון לקינות. לאחר קריאת איכה נאם הדר. גולדלוסט, עול ימים אז, על הנושא „על נהרות בבל". יצאנו לגולה — אמר אז — וכל אחד מאתנו דאג לקחת דבר־מה : לקחה הבת תכשיטיה, לקח הבן את חרבו וקשתו ו„אמא ציון" — לקחה אתה את מגילת „איכה", ובכה תבכה בלילה על חורבן העם והארץ ועל גלות השכינה. וכל זמן שאנו שומעים את קריאת „איכה" ובכיית אמא ציון — מובטחים אנו שניגאל ונחזור לציון. ורבים געו אז בבכי...

הדר. מ. סאלומון, מסר לנו, על ערבי פורים עת קראו את המגילה בביתו של נחמן פיונטניצקי, לפני קהל ציונים, בנוסח חדש, שלחו מנות למען א״י וכל אחד שילם את „מחצית השקל" למען ישוב הארץ הקדושה.

חובבות ציון

היו גם נשים חובבות ציון וזכורה לטוב אשה צדקנית אחת בילה או חייה־רבקה מארקוס, אשר הוטל עליה לפרנס את בעלה החולה ושלושת ילדיה ומיגיעה כתופרת שמלות עד שעה מאוחרת בלילה, חשכה לה גם לכלכל את ביתה וגם לנסוע לא״י. תחילה נסעה לשם תיור, ולקחה אתה את בתה הבכירה בת ה־15 להשתטח על קברי הקדושים, משחזרה מלאה התלהבות על ארץ ישראל, החליטה לחסל את רכושה הדל ולעלות להשתקע בארץ הקדושה. בעלה מת בינתיים — אולם היא לא נרתעה ובמאמצים רבים עלתה עם ג׳ ילדיה לארץ והתישבה בירושלים, בעיר העתיקה. בתה זלאטה, עודה בחיים והיא מתגוררת ב„מאה שערים", בירושלים (מפי אסנת בונה).

אהרון פאַטקין

שחרית

יליד עיירה אנוכי על יד סמולנסק, בן להורים עניים ואדוקים. לא יכולתי להתקבל בגמנסיה הרוסית בסמולנסק, כי הנורמה המיוחדה ליהודים מלאה ובני העשירים קדמו כמובן. נודע לי מפי אחד הסוחרים שעבר את לומזה ושהה בה כמה שבועות, כי מעטים היהודים הלומדים שם בגמנסיה והמיכסה עוד לא מלאה. מיהרתי ונסעתי איפוא לעיר יפה זו שעל גדות הנאריב ואמנם עמדה לי זכותי להתקבל לגימנסיה, למחלקה השנייה, אף כי לפי גילי יכולתי ללמוד במחלקה יותר גבוהה. באתי ללומזה בשנת 1898 מלא וגדוש בלימודי היהדות. למדתי תנ״ך ותלמוד, ידעתי פרק בהיסטוריה עברית וגם הייתי חדור רעיון חיבת ציון. כאן חיפשתי לי חברה יהודית־לאומית ומצאתיה : בבית העורך־דין קלינקובשטיין.

היה זה בראשית החורף. הדר. שמעון גולדלוסט שכבר היה אז סטודנט במכללת ברלין חזר אז מבזל, כמשקיף בקונגרס הציוני השני ולכבודו נערכה בבית קלינקובשטיין אסיפה ציונית חשאית — שם מסר דין וחשבון ורשמים. האסיפה נגמרה בחלק „ווקאלי מוסיקאלי, שכן העלו אותי על כסא לדקלם את שירו העברי של מ. מ. דוליצקי „אוויתיך". אחרי, דיקלמה רוסית הילדה בלה בוגאצקה שיר של המשורר שמעון פרוג, דומני **чашка** (הכוס) וסיימה המקהלה של צעירים שהודרכה בבית סאלצ׳ה גולדלוסט על ידי תלמיד המחלקה השביעית של הגמנסיה, ה׳ פוגל מבריסק.

רשמית היתה אז התנועה הציונית קטנה. התערבו בה „חובבי שפת עבר" ו„חובבי ציון" — ביניהם אני זוכר את חברי האחים מנדל ומוטל ביאלי, רופא השנים אברהם כאגאן, נחמן דרוזדובסקי (בנו הבכור של מוכר צווארוני־נייר), וויאדרה (מת בארץ ישראל, לאחר עבר הרפתקני סוער), דוד באגאן (סופר שקיבל הסכמה מדויד פרישמאן ויצא אח״כ לתרבות רעה והתנגד לציונות) ועוד אחדים שקשה לי לזכור את שמם, לאחר תקופה של חמישים שנה ויותר.

בשנת 1900 — אם זכרוני לא מטעני — נערכה בלומזה אסיפה ציונית גדולה, בה היה הרוח החייה ר׳ נחמן פיונטניצקי ובה השתתפתי אני בנאום רוסי נלהב — מובן לבוש מדים אזרחיים, ולא בבגדי גימנזיסט, משום עין רעה.

בפגרת הקיץ של שנת 1901, כשעברתי למחלקה ה׳ של הגמנסיה, נסעתי לדרוסקניק, לנוח מעמל השנה בשכר שעורים פרטיים שנתתי לבני הקייטנים העשירים. כאן התוודעתי אל גיאוטיחין ממוסקווה, קופמאן מגרודנה ואחד פרידמאן (מלומזה ?) והרבינו לדבר על הרג״ים הצאַרי, על ההגבלות לנוער היהודי בדרכו לאוניברסיטה ותוך שיחות נלהבות החלטנו לארגן בחג המולד הבא, בסוף שנת 1901 כינוס חשאי של מתלמדים יהודים בווארשה. הכינוס התקיים ובין המשתתפים היו הסטודנטים יצחק גרינבוים, העתיד להיות מנהיג ציוני ומדיני, ארליך, העתיד להיות מנהיג ה„בונד", אונשליכט ואח׳. הונח היסוד של האירגון י.ט.ס. („ייווריייסקי טובאַרישצ׳יסקי סויוז" — ארגון חברים יהודים). הייתי בין המשתתפים הפעילים ונבחרתי גם לועד. אולם קרה לי מכשול : בגימנסיה החלו כבר לרגל אחרי והמשטרה של עיירת מולדתי הודיעה להנהלת הגימנסיה שבחופשת חג המולד לא הייתי שם — אף כי נטלתי

רשות מהגימנסיה לנסוע הביתה... עלה לי לטשטש את העניין ומובן השתמשתי בתעודת רופא שאבי חלה בוואַרשה באותם הימים והוכרחתי לבקרו.

בשנת 1903, ואני עברתי אז למחלקה השביעית, נסעתי שוב לדרוסקניק, שם גרתי בחדר אחד עם אחיו של הנשיא חיים וייצמאן, שמואל. קיבלתי כמה שעורים במשפחת וייצמאן שקייטה שם. התוודעתי לאחים יעקב ויוסף לשצ׳ינסקי, לשמואל צ׳ארני, נ. חמורני, נובאקובסקי ועוד. חבורה זו יסדה אז בדרוסקניק את תנועת ס.ס. — וזה היה לאחר ש„הבונד" כבר הלך וכבש לבבות בקרב הפועלים והאינטליגנציה שלנו. נצטרפתי לתנועת ס.ס. שפירושה ציונים־סוציאליסטים ומשמעותה פעולה מהפכנית ברחוב היהודי. חזרתי ללומזה ללימודים, כולי תוסס לקראת פעולות מהפכניות בלומזה ומזוודתי מלאה חוברות תעמולה והסברה ברוסית וביידיש.

אהרון פאַטקין

גרתי אז בלומזה אצל שטיינסאפיר — יהודי שהכין בביתו אכסניה לתלמידי הגימנסיה שמחוץ לעיר. הוא היה צריך להופיע בכל פעם לפני המנהל של הגימנסיה ולמסור לו דו״ח על התנהגותו של כל אחד ואחד. אכסניה זו שקראנו לה ברוסית „אובשצ׳יה־ז׳יטייה" הפכה לנו כעין סמינריון לשאלות מדיניות ובעיות הזמן. קראנו ספרים ועתונים והתווכחנו בשאלות רבות וכמעט כולנו חדורים היינו ברוח המהפכה והסוציאליזם, אולם ימי הדבש לא ארכו לנו: אחד החברים, הבן השלישי של העורך־דין שכנוביץ — התלמיד הראשון בגימנסיה בלימודיו ובהתנהגותו, לא עמד בניסיון וקיבל עליו, לאחר פיתויים מצד מנהל הגימנסיה, בן ה„מאה השחורה" קאליחאניץ׳, להיכנס ל„אוחראַנה" (בולשת) ולרגל אחרי הגימנאזיסטים היהודים. כתוצאה מריגול זה, נאסרתי בוואַרשה, לימים אחדים, בעת אחת הישיבות החשאיות. מובן שהתחלנו להיזהר מפניו. גם מורים בגימנסיה, וביניהם האינספקטור — לא סבלו את המנהל הריאקציוני ושנאו את התלמיד הבלש שכנוביץ׳. המורים אמנם הכשילו את המנהל והוא פוטר ובמקומו בא אחר, לאוורובסקי. גם שכנוביץ׳ הוצא מהגימנסיה, כי האינספקטור „מצא" את עוונו. ובאותם הימים כשנלחץ שטיינספיר אל הקיר בבואו למסור דו״ח להנהלת הגימנסיה על התנהגות אנשי אכסנייתו, הודה שבראש המהפכנים והמתמרדים של התלמידים הוא אהרון פאטקין, תלמיד המחלקה השמינית. עשו מהר חיפוש־פתע בכלי המתאכסנים שם ומצאו במזוודתי ובמטתי חומר תעמולתי אי־לגאלי. גרשוני כמובן מהגימנסיה ולא נתנו לגשת לבחינות הבגרות. זה עשה רושם קשה בחוג מכרי ואפילו האינטליגנציה הפולנית רטנה על זה. משלחת פולנים באה לבקש מאת המנהל שיחזירני ללימודים. בקושי הסכים לזה המנהל בתנאי שלא אגור יותר יחד עם יתר התלמידים ולא אוכל לקלקל אותם בדרשות ההבל שלי. עברתי אז לגור לביתו של קוקושקה — שהיה אחר־כך לחותני ו„גירוש" רע זה נתן לי גם את הטוב...

ובינתים התעוררה לומזה לחיים תוססים. רבו בה מהפכנים יהודים ופולנים ורוסים — מן הפקידות והצבא, נערכו אסיפות חשאיות, נעשו הפגנות, נתלו מדי פעם בפעם דגלים אדומים על בנייני הממשלה ויד הבולשת קצרה לתפשם ולכלאם. ביניהם היתה „אש להבה" הצעירה היהודית בלה בוגאַצקה, בת הצבע והצייר, שנאומיה ברוסית צחה, פולנית יפה וגם יידיש נעימה לאוזן, משכו והקסימו המונים. החוגים המהפכנים היהודים סידרו להם מועדונים בבתי הכנסת. בית „הכנסת אורחים" והישיבה שמשו מועדונים ל„בונד", „חברה ש״ס" — לס.ס.

פעם ירד ללומזה נואם מ„הבונד" מוואַרשה. „הרשינו" לו לדבר ב„חברה ש״ס" בשבת. כאן „עיכבנו את הקריאה" והבונדאי דיבר. עלי הטילו מצד ס.ס. לסכל את דבריו ולהסביר לבעלי־בתים שנשארו בטליתות נבהלים ונפחדים ש„הבונד" לא צדק, ואם ירצה השם נמצא טריטוריה או נחזור לארץ־ישראל ושם נעשה את הריבולוציה הסוציאַלית, לאור כל העמים. אחד המתפללים צעק אז אלי: אנו מסכימים, אבל תנו לנו לגמור את התפילה...

באבגוסט, 1905, הפגינה לומזה הסוציאליסטית בפעם הראשונה. בראש המפגינים הלכו אנשי הפ.פ.ס. עם המהפכן הלומזאי סופינסקי בראש התור. אחריהם הלכו אנשי ה„בונד" והס.ס. ו„פועלי־ציון" שהיוו כבר אז בלומזה כמות ניכרת. באו דראגונים ואתם משטרה מזויינת ונאסרו רבים. גם אני נאסרתי וישבתי כשלושים יום ב„בית האדום". גברו תנועות הפועלים היהודים בלומזה. דווקא אינטליגנטים, מבתים מתבוללים יותר, שקיבלו חינוך רוסי או פולני והרגישו את עצמם יותר חפשים בחברה הגבוהה הלא יהודית בעיר — מצאו את הפועל היהודי מקופח בשלטון הצאַרי ונסתפחו לסוציאליזם. זכורה לי לטובה זלאַטקה בז׳ז׳ינסקה, בת עשירים מפונקת ומשכלת, שלא חסר לה כלום בבית, כלתה נפשה למעשה מהפכני ראוי והיתה מתרוצצת בין הבונד והס.ס. ומתחננת: „גיט מיר אשטיקעלע אַגיטאַציע" (הבו לי קצת אגיטציה)...

באוקטובר־נובמבר של שנת 1905 הגיעו שמועות על הכנות המשטרה והצבא ואתם פקידים רוסים ואספסוף, לעשות „פוגרום" גם בלומזה, דוגמת שדלץ, ביאליסטוק, וורשה וערים אחרות. ביזמת כמה סוציאליסטים יהודים נעשתה פעולה לקראת ליכוד הכוחות נגד ה„שחור".

בראשית דצמבר של אותה שנה, התקיימה ביער, אסיפה חשאית של באי־כוח כל המפלגות המהפכניות הפולניות והיהודיות והוחלט לארגן „הגנה עצמית", לרכז נשק שייגנב וייקנה אצל הצבא והמשטרה, לנהל תעמולה נועזת בקסרקטינים ולהסביר לצבא את מי הוא עומד לשרת וכו׳. נבחרתי כראש הארגון הזה, כי הייתי מיוזמיו. אולם היו בינינו כנראה גם פרובוקאטורים ובליל ה־11 בדצמבר הקיפה המשטרה את הבית בו גרתי, אסרו אותי ועשו חיפוש מדוקדק. מצאו אילו דברים חשודים, אף כי נהגתי אז בזהירות רבה. 14 חדשים רצופים ישבתי חבוש ב„בית האדום" — אשר בין כתליו העבים והבאסטיליים, ישבו לא מעט פושעים פוליטיים מרחבי רוסיה וביניהם כמה מנהיגים מהפכניים רוסים ידועי שם. אַלמונים מיהודי העיר הביאו לי אוכל, הבריחו לי עתונים וספרים והנעימו לי קצת את הישיבה הלא־נעימה בבית הסוהר.

משוחררתי — לא מצאתי יותר אותה לומזה המהפכנית והתוססת. מאסרים, רדיפות וגזירות קשות פיזרו את הכוחות והניסום לכל רוח. והנשארים דאגו מעתה לחינוך הדור הצעיר, פתחו ספריות, אולמי־קריאה, מועדונים, שעורי־ערב, אמנם רשמית מתוך כוונות רצויות ונאמנות לשלטון.

עזבתי את לומזה, בצער ובגעגועים, ועברתי למוסקווה ללמוד משפטים. בשנת 1923, לאחר המהפכה ברוסיה ולאחר השלום שנכרת בין פולין ורוסיה, עזבתי את מוסקווה ובדרכי לברלין באתי לביקור קצר בלומזה, שנחשבה לי כעיר מולדתי. זר הייתי כאן. קם דור חדש שלא ידע אותי. אפילו זקני הבעלי־בתים בקושי זכרו אותי, משהזכרתי להם מעשים מימים עברו. נפגשתי עם כמה חברים פולנים שעבדנו פעם יחד במחתרת והם תופשים כמה עמדות מפתח בחברה ובמדינה. הייתי אז ציוני נלהב בהכרה מלאה ובכל נימי נפשי רציתי אז ליצור ולפעול למען הציונות והתרבות העברית שכל כך אהבתיה עוד מימי ילדותי, כשנגזר עלי להידבק באהלי יפת.

תל־אביב, 26 במרס 1949, בקפה „כסית".

* * *

פאטקין היה עו״ד במוסקבה ופעיל מאוד בתנועה הציונית ובעיקר בעבודתו למען התרבות העברית שידעה יפה. תמך בסופרים עברים, היה מיוזמי התיאטרון העברי „הבימה" ומתומכיו. לאחר המהפיכה ברוסיה שהה בברלין ומשם עבר למלבורן שבאבסטרליה. היה כאן יועץ ושותף לבית מסחרי גדול ועסק בלי ליאות בעבודה ציונית ותרבותית.

במלבורן ערך את הירחון „די זייאוניסט", כאחד ממנהיגי התנועה, וגם פירסם באנגלית את ספרו: „מקורות לתנועת הפועלים היהודית־רוסית". עשה שם הרבה למען התיאטרון היהודי.

בשנת 1949 ביקר בישראל ונתקבל בכבוד וריעות על ידי ראשי המדינה והציונות — חבריו משכבר הימים, ועל ידי ארגון עולי לומזה.

רקם תכניות לפיתוח הארץ והחליט להשתקע בה, התעניין בעריכת ספר־הזיכרון לקהילת לומזה — אך המוות קטפו ללא עת, בשנת 1950.

אברהם דאמוביץ'

שלושים שנות ההסתדרות הציונית „התחייה" בלומזה

הרינו מביאים כאן את עיקר מאמרו של ר' אברהם דאמוביץ' שפורסם ב„לאמזער שטימע" מיום ו' תמוז תרצ"ט 23 יוני, 1939, לכבוד יובל השלושים של „התחייה" בתרגומו של ה' ישראל לוינסקי.

„התחייה" נוסדה בשנת תרס"ט (1909) והיא אגודת נוער ציוני לנהל בעיר את העבודה הציונית ולקבל לידה את ירושת קודמיהם בעבודה זו.

בתקופת „חיבת ציון" נוסדה גם בלומזה חברה „חובבי־ציון", שאת עיקר פעולתה ביצעה בבית המדרש שלה שנקרא באותו שם. אחר־כך היה זה סניף של „הוועד הפלשתינאי האודיסואי" אשר מורשיו היו ר' יצחק דאמוביץ', אבי מורי, ור' נחמן פיונטניצקי זכרונם לברכה. בין העסקנים נמנו גם הדיינים ר' יהושע־השיל פריימאן ור' נוח־איצ'י דיסקין, יחזקאל וויינברג, שמואל־מאיר לאווסקי, ליימא גרינשפאן, משה־לייב וויינברג, אלעזר וויינברג, אליהו־רחביה קולניאק, חיים־בר כהניא, יצחק רוזנבוים, לייב קוזינסקי, מנשה יעקבזון, ב. סאליסטובסקי, מאיר ציחאנוביץ' ורבים אחרים, שאיני זוכרם לצערי ברגע זה.

לנוער השתייכו בנימין כהן, דוד קולניאק, הרשל יאנושבסקי, שמואל ווידרא, פייוול סטריקובסקי, דר. ש. גולדלוסט, דוד באגאן, האחים מנחם ומוטל ביאַלי (ה„בונד" עוד לא היה אז), נחמן דרוזדובסקי, רופא השיניים אברהם כאגאן, ואני בתוכם. הצעירים התוססים לא הסתפקו במלים והוציאו לאור גם שבועון בשם „המבשר" — מובן לא־ליגאלי, שהוכפל במשרד הגדוד הרוסי האולוניצקי על הקטוגראף של המלכות על ידי אחד החיילים שהיה במקרה גם העורך, ה' דב"ש, והוא השם הספרותי של דוד באגאן, צעיר משכיל ומוכשר, חובב ציון (שהפך אח"כ לשונא־ציון...). הנוער היה אז חדור רחשי השכלה, הקים לו ספרייה עברית די טובה ופניו היו להשכיל וללמוד.

לאחר הקונגרס הציוני הראשון בבאזל הצטרפו חובבי ציון בלומזה לציונות המדינית ושינו את שמם ל„אגודת ציון" ובית מדרשם נקרא מאז „תפארת ציון". העבודה למען „הוועד האודיסואי" לא רפתה וזו היתה הפעולה הליגאלית היחידה למען א"י. הופצו במידה משביעה רצון מניות הבאנק הקולוניאלי, החתימו חברים על „המליץ" — העתון העברי והלאומי באותם הימים, הועברו מגביות כספיות, בהתאם לחוזרי הוועד האודיסאי, נשלחו צירים לקונגרסים (נ. פיונטניצקי, ש. גולדלוסט) וכיו"ב. אף כי ההתנגדות לציונות גברה מצד בעלי־בתים משמרים הלכה התנועה הציונית והתקדמה. מבית המדרש יצאו גם לרחוב. נוספו לשורות אלו צעירים מתקדמים ומבוגרים בעלי עמדה חשובה, כמו: העו"ד קלינקובשטיין, מנהל ביה"ס הרוסי ליהודים זוסמאַנוביץ', הסטודנט המהפכן פאַטקין, סאַלצ'ה — אחות גולדלוסט, כאגאן (אשת מ. ביאלי), העלמה בורשטין, שרה דרוזדובסקה, בנו הבכור של בזירובסקי, א. מוסנז'ניק ואח'. אל אגודת ציון גם השתייכו ה"ה: יעקב מושינסקי ואביו חורגו אהרון לוריא, משה דראַזנין, ליבר כ"ץ, שמואל בליאַשקה, אברהם מזרח, קורנגולד ואיזה זמן גם נחמן ואביגדור שאַרקאַנסקי.

הזעזועים המדיניים שעברו על העיר בשנת 1905 והשנים שאחריהן הכבידו את אכפם על החברה היהודית. ימי הסער של המהפכה הרוסית, הצעת אוגנדה ומות הרצל הביאו תוצאות קשות לציונות בלומזה. רבים ניערו חצנם ממנה ופחדו להיות ציונים ולסייע באיזו פעולה, מאימת המלכות. בשנת 1907 נסגרה ,אגודת ציון" — ונשארו רק שלושה אנשים „שומרי החותם" ושומרי הגחלת שלא תכבה, והם: ר' נחמן פיונטניצקי, אבא ואנוכי.

בראותנו שאין להעביר כל פעולה בלי רשיון הממשלה שעקבה אחרינו וראתה בנו „מורדים במלכות" — שמענו בקולו של אחד הצעירים מווישקוב, ישראל הוסמאַן, שבא ללומזה לשמש מורה לעברית*) (בן יחיד — שגורש מבית אביו העשיר בגלל ציונותו), לפתוח גם אצלנו מועדון „הזמיר", כדוגמת לודז, ושם — במסווה עבודה תרבותית נוכל להעביר פעולות ציוניות רחבות באין מפריע. נוסד „הזמיר" אמנם, אולם מסיבות שונות לוקאליות, קשה היה לרכז כאן אילו עבודות ציוניות.

הוחלט לייסד פינה לתרבות בשם „עבריה", ועל שם התרבות להעביר פעולות ציוניות. אספת היסוד התקיימה בחצר קולקין, בדירת אברהמ'ל בלומוביץ. השולחן היה ערוך ביין ועוגות, פירות ומגדנות, פמוטי שבת ונרות דולקים בהם, הוכן שטר „תנאים", „צעיר" ו„צעירה" הסכימו להיות הקרבן, „חתן וכלה", אם ח"ו תבוא המשטרה. נוסדה „עבריה" בלי מכשולים, החלט לעסוק בחינוך לאומי, לחדש את הספרייה שבחלקה הגדול התפזרה וכמה מספריה עברו לספריית הפועלים, באין קורא ושומר עליהם. בינתיים נסתלק אבי למנוחות בשנת 1908, בגיל צעיר, בן 55, ונשארו רק שנים נושאים בעול העבודה, ר' נחמן פיונטניצקי ואנוכי. הצטרף אלינו המורה האסמאַן. ראינו שאין להמשיך בדרכים נסתרות וצריך לייסד אגודת נוער ציונית ממש ולהתחיל לפעול בקרב ההמונים. זה היה בשנת 1909 ואז הוחלט לייסד את אגודת „התחייה". המייסדים היו: שלושת הציונים שהזכרנו, יעקב פיונטניצקי (כעת גבעולי, בישראל), בנו של נחמן, הסטודנט דוד מאיר ליכטר, ברוך מרדכי מארקביץ', נ. בוטקובסקי, ישראל מגנצא (כעת: מגן, בישראל), מרדכי פינקלשטיין, אכסטרן מרייגרוד, יוסף זאליצקי, יהושע קוזיצקי, ישראל שפירא, זאב דוב דרוזדובסקי ואחותו דבורה, אליעזר קליון, גיסו לוויטה ואחרים. אספת היסוד של „התחייה" התקיימה בביתו של

נחמן וליבה פיונטניצקי, שביתם הפך לבית־הוועד של חיבת ציון בלומזה.

נחמן פיונטניצקי. רעייתו המסורה גם כן לרעיון הציוני, טרחה להעמיד פנים בבית — אם ח"ו תבוא המשטרה — שעורכים מסיבה לכבוד נישואי בתה. ואמנם הדבר יצא לרבים וראש השוטרים קופרובסקי בא למחרת אל פיונטניצקי לחקור ולדרוש על האספה שהיתה אצלו אתמול ובה קשרו קשרים עם השולטן התורכי וכו' וכו'? פיונטניצקי הראה לו צילום של בתו הנשואה בחוץ־לארץ עם חתנה והוכיח לו שלכבודם נערכה המסיבה ואגב כבדהו ג"כ בשיריים של המסיבה: כוס יי"ש ועוגת דבש. קופרובסקי דרש רשימה של המשתתפים. בדו איזו רשימה ונתנו לו, אגב הודעה לאנשים אלה שגם הם יעידו ככה אם ישאלום.

משנוסדה „התחייה" החלו באמת לפעול וליצור בחברה היהודית בלומזה כל הכוחות הציוניים של הנוער בעיקר, ולא יצא זמן רב וכבר עלה מספר החברים הפעילים לעשרות רבות. ואף כי ארבה סכנה לכל אחד, לא פחות מאשר להיות חבר ב„בונד" או בארגון מהפכני אחר — גדלה הפעולה ורישומה היה ניכר בציבור היהודי. הספרייה רכשה לה ספרים רבים וחוג קוראים נאמנים, הופצו חוברות ציוניות שנתקבלו בחשאי מאודיסה, מא"י וממקורות אחרים, נוסדו תאים ללמוד את תורת הציונות ותנועתה, מכרו שקלים, אספו כספים למען הקק"ל, מכרו את הבולים שלה, העמידו „קערות" למען יישוב א"י בבתי הכנסיות בערבי יום־כיפור, בחתונות ובחגיגות משפחה אחרות, נדרו נדרים ונדבות בבתי־כנסיות למען יישוב א"י, וכיו"ב. בקיץ „תפשו" דירות של אלה שיצאו לקייטנות וניהלו שם עבודת הכנה, הדריכו מתלמדים, שנתפנו לעבודה ציונית בימות החופש של הלימודים והבוגרים של התנועה החלו לבצע תכנית לפתוח בלומזה בית־ספר עברי־ציוני שיחנך את הדור הצעיר ברוחו — ואמנם נוסד ביזמתם ובהשתדלותם בית הספר „תורה ודעת". כמה פעולות נעשו למראית עין לטובת עניים וגם שיתפו בהן מוסדות פילאנטרופיים, מפני דרכי הביטחון.

עם מותו של ר' נחמן פיונטניצקי בשנת 1910 הוחמר שוב המצב. הפעולה הקונספיראטיבית דרשה מאמצים רבים. לא תמיד נמצא החבר הקשיש שהסכים לערוך את האסיפה הכללית בביתו, אף כי הושיבו „חתן וכלה" מדומים בראש השולחן, וסידרו תנאים או חתונה. יושב ראש אגודת התחייה, הסטודנט דוד־מאיר ליכטר, שהיה גם מראשוני מייסדיה וממוסרי נפשו עליה — נאסר באחת הוועידות החשאיות של נוער ציוני בלודז. ישב חודש ימים חבוש בבית הסוהר. שוחרר, לאחר

*) ראה לעיל, עמ' 149.

שמארגני הועידה נטלו על עצמם את כל האשמה. ד. מ. ליכטר יצא מבית הסוהר שבור ורצוץ, כי היה חולה ריאות עוד מקודם ואי־אפשר היה להטיל עליו עכשיו כל עול. הוטלה כל העבודה עלי וכל ישיבות הוועד התקיימו מאז אצלי. בשעת כל ישיבה היתה עומדת רעייתי בחרדה על הגזוזטרה להשגיח אם איזה שוטר או ז'אנדארם לא יתעה בדרכו ויסור להדרנו. בחורף נתכבדנו בתה ויצאנו אחד אחד... סוף־סוף נודע לבולשת על פעולתי המזיקה לשלטון ולצאר והחלו לעצור את כל המכתבים שנשלחו אלי ולתרגמם קודם... הצנזור הרשמי, המורה לרוסית ה' צנדלר נהג בכל זאת בהגינות ובא אלי באזהרה חמורה להרחיק כל דבר ציוני מן הבית, כי עלולים כל רגע לבוא אלי ל„ביקור". הטמנתי את הארכיביון הציוני במקום בטוח ולא שרפתיו כאשר יעץ לי צנדלר, והעברתי את המכתבים על כתובת אחרת — ועל פי נס לא אונה לי כלום.

בשנת 1914 הצליחה „התחייה" לקבל חדר באולם „הזמיר" — בתורת סקציה ספרותית למען חברי המועדון. אולם הסוואה זו לא האריכה ימים, כי פרצה סמוך לזה מלחמת העולם הראשונה. „הזמיר" נסגר והעבודה כמעט פסקה. מפחד המאסרים והאשמות של הגנראל בזלאדנוב ואחרים, השמדנו אפילו תעודות ארכיביוניות — כי הציונות היתה תנועה מאוד חשודה בעיני הצאר ושליחיו. ולא אחת שמענו על ציוני שנשלח לא רק לסיביריה או נלקח כבן תערובות אלא הועלה אפילו על הגרדום. ובכל זאת התאספו מן הנוער הציוני בדירת נ. בוטקובסקי (השוק הישן, מספר 6) לישיבות ולוועידות. ופעם גם הותקף המקום ע"י ז'אנדארמים. הרוב ניסה להתחמק וארבעה מהם נתפשו ולאחר השתדלויות רבות ומתן שוחד — נשלחו לסיביריה.

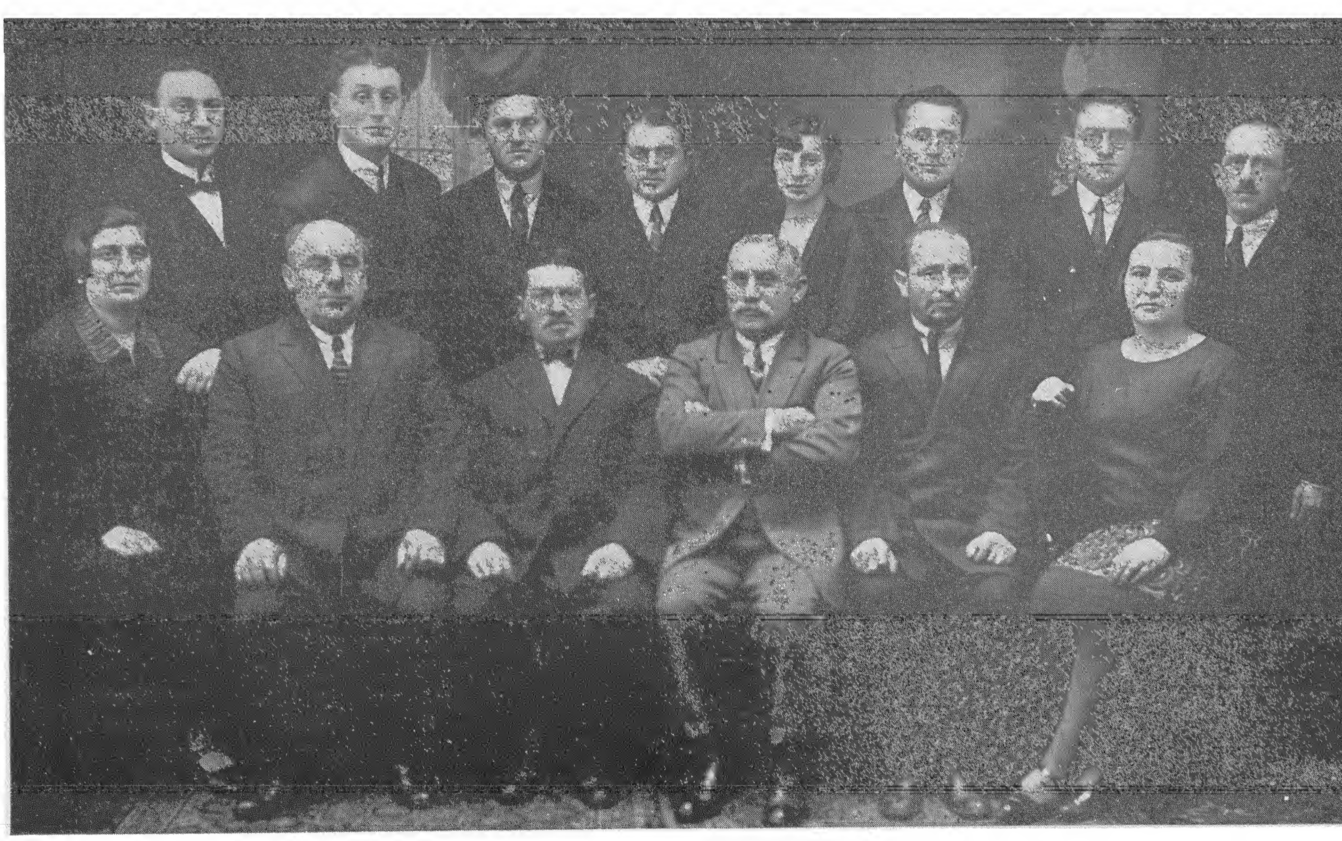
חברי „התחייה" התמסרו מאז לעבודה לאומית אחרת, שהזמן גרמה: עזרה לפליטים היהודים, שלומזה הוצפה בהם כעיר מקלט. ביזמת „התחייה" נפתח סניף של ועד העזרה המוסקוואי עם פנימיה בעד מחוסרי דירה, בבניין הישיבה שנתרוקנה מתלמידיה. כמובן שגם צעירים לא ציוניים נצטרפו לעבודה זו, שכל בני העיר הגו לה חיבה. בכ' בתמוז נערכה על עליית גג הישיבה אזכרה נרגשת לזכר המנהיג הדר. ת. הרצל.

משנכבשה לומזה על־ידי צבאות גרמניה — נקרם עור חדש על עור החברה היהודית בעיר. אגודת „התחייה" קיבלה אישור רשמי בתורת „אגודת נוער ללימודי היהדות". החברים ניגשו תיכף לפעולות תרבות: הספרייה נתרחבה, כי ערכו אוסף ספרים גדול בין החברים והאהדים, נפתחו שעורי־ערב לעברית, גן ילדים עברי על שם „שלום עליכם" שנפטר סמוך לזמן זה, שכרו אולם גדול ומתאים לפגישות חברים ולאספות, וכו'. בווארשה נוסד אז ועד מרכזי ציוני — לאחר שציוני פולין נותקו מעל הוועד הציוני המרכזי באודיסה — ו„התחייה" בלומזה התקשרה תיכף אתו. אין לשער מה גדלה השפעת „התחייה" בעיר בכל המובנים הציבוריים והתרבותיים. בהשפעתה נוסדה אח"כ הסתדרות „המזרחי" — ככוח־מתנגד לתנועת „שלומי אמוני ישראל" — האגודה — שנוסדה על ידי הראבינר קארלבאך מגרמניה. בין כתלי „התחייה" נרקם ונוצר ארגון הפועלים „פועלי־ציון", עם דגל תכלת־לבן, לפי מנהג פועלי־ציון במינסק לפנים. ביזמת „התחייה" נוסדה האגודה לספורט והתעמלות „מכבי", במאמציה נוסד „ארגון בעלי המלאכה" שמתפקידו להרים את קרנו של בעל המלאכה ולשפר את מצבו החמרי. בהשתדלות חברי „התחייה" נוסדה הצרכניה הראשונה, שמילאה אז, בימי המחסור בלחם וחלוקתו לפי כרטיסי־מזון דלים, תפקיד חשוב מאוד ברחוב היהודי. חברים מ„התחייה" ובראשם חיים־יצחק גלינקה עם כמה חברות, יסדו מטבח־עם לעניים וזה פירנס יום־יום עשרות רבות של נצרכים ורעבים. נערכו טיולים רבי רושם בל"ג־בעומר, על דגלי תכלת־לבן, שמשכו קהל רב של משתתפים מהנוער ויצרו חווייה בעיר.

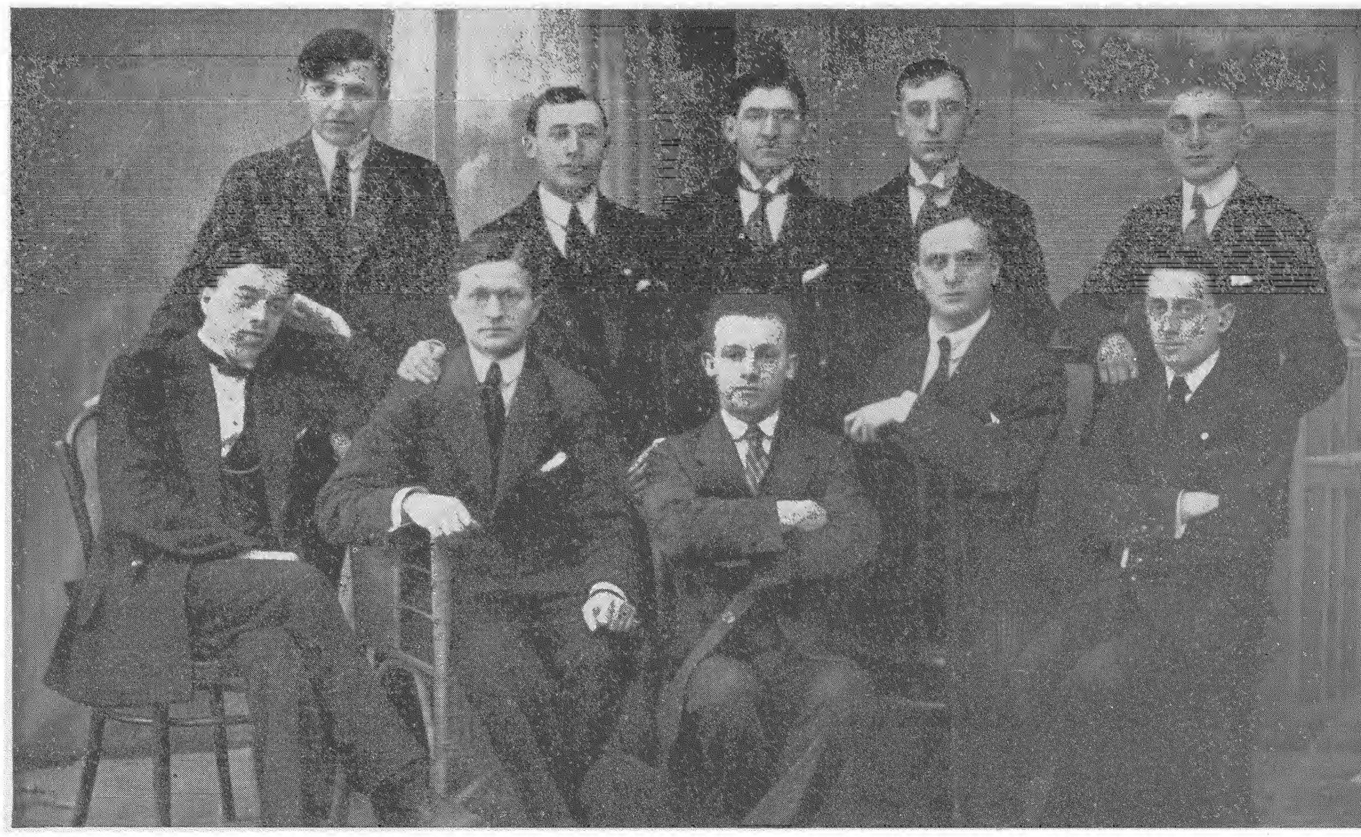
בימי הפלישה הבולשבית נפסקת כמובן העבודה הציונית. האולם ברחוב ז'ונדובה 14, שנעשה תל־פיות לחלק גדול של הציבור — נסגר והוחרם על ידי השלטונות. חלק הגון של הספרים נסחב על ידי הגייסות הפולנים ושימש חומר דלק למטבחי השדה שלהם ולהסקת תנוריהם. חברים שמו נפשם בכפם להציל את שארית הספרים במסירות נפש ממש.

לאט לאט חזרו החיים למסלולם. אולם „התחייה" מתפנה וביום שנים־עשר בנובמבר, 1920 נערכת חנוכת בית חגיגית והפעולה הציונית מתחדשת. שוב גדלה השפעת „התחייה" בעיר והיא תופסת את מקומה בכל חיי הציבור. תשומת לב מיוחדת ניתנת ל„חיי ההווה": חברות „התחייה" פותחות קורסים חדשים לנערות, ללמדן תפירה, נפתחות קייטנות לילדים בלתי אמידים, ונערכת באולם „התחייה" מתפרה לתפור בגדים לילדי עניים, מהאריגים שחולקו לשם זה מטעם הג'וינט. הועמדו למטרה זו באולם „התחייה" שתי מכונות תפירה. בכלל נרתמה האגודה בעבודת הג'וינט ועזרה לו לארגן פעולת העזרה באופן היעיל ביותר — ובזה היתה „התחייה" דוגמה לאגודות אחרות. בהשתדלותה גם קם על יד הקהילה ועד מייעץ, לעזרה בהנהלת המשק (לפי החוק הורכבה הקהילה מארבעה חברים, בלי כל וועד־מייעץ). הודות לתיקון זה של „התחייה" ניצל הבית מעזבון דונין שברח' פיינקנה ועבר לקהילה ולא לידי הסיימיק (מועצת המחוז).

שוב נפתחו שעורי ערב לעברית וספרותה והודות לשעורים האלה קיבלו כמה צעירות, כיום כבר אמהות, ידיעה הוגנת בשפה העברית ובדברי ימי עמנו.

ועד „התחייה" בשנת 1922, בערך.
עומדים (מימין): ח. א. בוברובסקי, גלינקה, י. ספירשטיין, מרקביץ', ברוכאנסקי, קפלנסקי, כ"ץ, נ. פיורקו; יושבים: פייגה בליאַשקה, י. לוינסקי, מ. אורלובסקי, א. דאמוביץ', א. מזרח, תמרה יעקובסון.

קבוצת פעילים ב„התחייה", בשנת 1918.
עומדים (מימין): בורשטין, דוד בלומרוזן (כעת בישראל), מאיר גארבארסקי, פינחס קוואשני, — יושבים: י. ספירשטיין, טוביאש, כ"ץ, משה גולדמן, נחום גולדמן (בן מגדל).

שלושת היאַנקלאך...

יעקב ספירשטיין
(אבד בגיטו לומזה, בחרב הנאַצים)

יעקב פיונטניצקי (גבעולי)
(כעת בישראל)

דר. יעקב קאווקוויץ׳ (נריה)
(נספה בתאונת דרכים בישראל, בשנת 1945).

הרבה עשתה לטובת רעיון התחייה ומטרותה מערכת העתון „לאמזער שטימע" — המופיעה שבוע־שבוע, זה 19 שנה. להשפעתה ולפעולתה החינוכית — אין לשער.

מי ומי הם החברים שהצטיינו בייחוד בעבודתם ב„התחייה", בימים הקשים ההם ובתנאים הקשים ?

יעקב פיונטניצקי, הוא גבעולי כיום, בארצנו, ויעקב קאווקוויץ׳, הוא נרייה — רופא וטריגארי רב המעש בארץ ישראל. וסמוך למלחמת העולם הראשונה נצטרף אליהם „יאַנקל" שלישי, הוא יעקב ספירשטיין, עול ימים ומסור בלב ונפש לעבודה הציונית. סאפירשטיין נשאר פעיל עד הרגע האחרון. אליהם נתחברו הצעירים זימקה צ׳ישלוק, חיים־יצחק גלינקה, חיים אליעזר בוברובסקי — אשר בחדרו בשוק הישן מספר 16 הוטמנו בימי הצאר הספרייה של „התחייה" והארכיביון הציוני, — נפתלי ווינברג שחזר מישיבת ראַדין כשנה לפני פרוץ המלחמה — אלה היו המסורים שנשאו בעול. וראוי להוסיף אליהם את החברים הוותיקים אלעזר קליון ויעקב ברג — אשר הראו את חריצותם בעבודה הציונית עוד בימי השלטון הצארי והתמסרו למפעלי הקק"ל, את ר׳ ישראל לווינסקי ובנו יום־טוב, משה גולדמן, מיכאל סרברוביץ, יצחק כטריאקובסקי, נתן פיורקו, נחמן בוטקובסקי, חווה דבורקה׳ס־סרברוביץ, שרה ביאלי, פינחס קוואשני, פייגה בליאשקה־קאפלאן, תמרה יעקובסון־בוטקובסקה, יהודה אנוביץ׳, יעקב ברוכאנסקי, ברוך מרדכי מארקביץ, יהושע מלינארז׳ביץ׳ ורעייתו הינדה, אברהם מזרח, יהודה כ"ץ (עלה גם הוא לא"י), גיטל בוגושביץ׳, קיילקה קאלוואריסקה, חנה צ׳יחאנובסקה, ואח"כ הח"ח מ. אורלובסקי, מנדל ביאלי, שמואל פרשט, אסנת ז׳וטקוויץ׳ (בונה), פשקה סאפירשטיין, זלדה גולדשטיין, חנה מרקוויץ׳, וו. לאדלסקי, ב. קאפלאנסקי, ישראל ליאַכובר, רחל גלינקה [וויסובאַטה, בורשטין, יצחק מארק, האחים גולדמן (בני מגדל), טוביאַש, צוקרברוים, יצחק לבוביץ׳, פישל גורודזינסקי, חיים רוטשילד ועוד]. קצר המצע מהשתרע ולהעריך את כל פעולות „התחייה", הן בציונות הצרופה והן בעבודת ההווה בקהילה ובמועצת העיר ובאילו מוסדות רבים אחרים.

על יד „התחייה" נוסדו והתקיימו שני אירגוני נוער „הנוער הציוני" ו„החלוץ הכלל־ציוני" והם קיבלו כאן עזרה ותמיכה ובעיקר הדרכה ציונית. למעלה ממאה משפחות — חברי „התחייה" — עלו לארץ לבנותה ולהיבנות בה ואליהם שלוחה כיום ברכתנו. „התחייה" נכנסת לשנת השלושים ואחת לקיומה ומבטיחה להמשיך את דרכה באון וחייל ויהי רצון שזיקנותה לא תבייש את ילדותה...

כרוניקה ממעש

טיול ל״ג בעומר בשנת 1917 לגלצ׳ין

ועד „התחייה" החליט לחוג בשנת תרע״ז את „ל״ג בעומר" כראוי לחג לאומי. התנאים האובייקטיביים ניתנו לכך: השלטון הגרמני הרשה לסדר את הטיול והעלים עין מסידוריו, כי ידע שאין היהודים מתכוונים בזה למרוד בם. כל בתי־הספר היהודים אורגנו ונקראו להשתתף בטיול. הסדרנים היו חברי „התחייה" הצעירים ובראשם יצחק סטריאקובסקי ואח׳. נטלו חלק חברי „המכבי", תלמידות שעורי הערב, ואלו אירגונים אחרים. אף כי המצב החמרי לא היה אז כל כך מזהיר: היה מחסור במזון, אנשים תפרו להם בגדים משקים והלכו קרועים־בלואים ונעלי עץ ברגליהם — היה מצב הרוח מרומם. פעם בלבו של כל אחד דופק לאומי ועם תסיסתם הלאומית של השכנים, הפולנים, בין שלטון לשלטון — גברה גם תסיסתנו ואמונתנו שגם אנו נזכה שוב למדינה יהודית ולשלטון עצמאי בארצנו.

אותו ל״ג בעומר עורר את כל הלבבות ומשך אפילו את לבות המתנגדים לציון. מאות ילדים, מכל בתי־הספר ודגל כחול־לבן בראש, צעדו על מוריהם, מחנכיהם ומדריכיהם ליער בשורה ובסך, בסדר ומשטר. ביער התפנו להתעמלות, למשחקים, להרצאות ולסיפורים של כל מורה על יד כיתתו. לעת הצהרים הובא דוד תה בשביל כולם. באו נציגי „התחייה" ובראשם א. דאמוביץ ואחריהם ציבור רב של הורים ובעלי־בתים וסתם סקרנים. לאחר מסכת התעמלות ומיפקד ספורטיבי נאם דאמוביץ׳ בפני כל הקהל על ערך היום והשעה. כל היום בילו מאות־מאות אנשי לומזה בחיק היער הגלצ׳יני הריחני, שרו, שיחקו, התגוששו והתחרו במרוץ ובספורט. לעת־ערב, לאור לפידים חזרו כולם עליזים ורעננים לעיר. קבלת פנים נאדרת של אלפי איש נערכה לחוגגים בעיר, בבואם. א. דאמוביץ׳ נאם שוב בפני הקהל ובשירת „התקווה" כבירה התפזרו. השיערו החוגגים, שבעוד שלושים שנה, בערך, יוצאו לאותו יער להורג כמה אלפים יהודים?

(מפי ר׳ ישראל לוינסקי)

האספה השנתית העשירית, 1918

באספה השנתית העשירית של „התחייה" נבחר ועד של 9 חברים: אברהם דאמוביץ (יו״ר), חיים גלינקה (מזכיר), גולדמן משה (גזבר), ויינברג נפתלי (מורשה לקק״ל), ספירשטין יעקב, פיונטניצקי יעקב, קווקביץ שפרה, גורדין מאשה וקוואשני פינחס.

על יד אגודת התחייה נקבעו כמה וועדות שהן פעילות מאוד ומקיפות כ־70 חבר: וועדה לתעמולה, לספריה, להכשרת חברים, לשקלים ומס מרכזי, לקק״ל, להפצת השפה העברית, להנהלת שעורי הערב העבריים, להנהלת גן הילדים על שם „שלום־עליכם", לשכה אמריקאית (לעזר בני עיר להתקשר עם קרוביהם בארה״ב), לתמיכת חברים, לספרות ועתונות ציונית, למשק, לפרקציה בועד הציוני העירוני. („הצפירה", 1918 מס׳ 44).

בית ההסתדרות הציונית „התחייה", ברחוב ז׳ונדובה, בלומזה.

אבל צ׳לינוב

ביום ה׳, ב׳ אייר, תרע״ח, ערכה אגודת „התחייה" בלומזה יום אבל למותו של המנהיג הציוני הדר. יחיאל צ׳לינוב. האבל היה מורגש בכל העיר. במשך כל היום סבבו זוגות ברחובות העיר ומכרו סרטים, שהכנסתם קודש לבניין בית פועלים על שם צ׳לינוב בארץ־ישראל. ההכנסה היתה למעלה מ־450 מארק. בשעה 10 בבוקר התאסף קהל רב בבית הכנסת הגדול. נוכחו תלמידי בתי־הספר, ה„סקויטים" (צופים) ועוד. התלמידים היהודים בבתי־הספר התיכוניים הפולנים שוחררו מלימודיהם לשעתיים ובבתי־הספר העירוניים היהודים לא למדו אותו יום בכלל. יו״ר אגודת „התחייה" יועץ העיר מר אברהם דאמוביץ הספיד את הנפטר כהלכה ואחריו שרה מקהלת „התחייה" „אל מלא רחמים". נאמו עוד אברהם מזרח והמורה מרגלית (עברית). בשעות האזכרה ננעלו כל החנויות — לאות אבל. („הצפירה", 1918, מס׳ 9).

טיול חברי החלוץ הציוני הכללי שע״י „התחייה", לצ׳רווני־בור, ביום כ׳ תמוז, תרצ״ג.

גילוי הדעת למען ארץ ישראל, 1918

בשנת 1918, בחדשי הקיץ, נערך בפולין משאל־עם יהודי. יהודי פולין היו צריכים להביע בכתב על גבי שאלונים מיוחדים גילוי דעת שהם רוצים בארץ־ישראל שצריכה להימסר לעם ישראל. ההסתדרות הציונית בפולין הכריזה את ימי „בין המצרים" (י"ז בתמוז עד ט' באב) כימי המפעל הזה. חתימות היהודים על „גילוי הדעת" שהיה כתוב עברית, יידיש, פולנית ואנגלית היו צריכות לשמש עדות לפני חבר העמים שדן גם בגורל היהודים, כמיעוט בכמה ארצות ובדרישתם לקבל את ארץ־ישראל.

בלומזה התנהלה הפעולה במרץ רב. מטעם „התחייה" אורגנו עשרות זוגות שפשטו בעיר ובסביבותיה לומז'יצה ופיונטניצה לאסוף חתימות.

אגודות הפועלים „בונד" וס.ס. מצד אחד ו„אגודת ישראל" מצד שני הפריעו לזה והפיצו כרוזים נגד ודרשו בבתי כנסיות, לא לבגוד במולדת ולא לסכן את היהדות בצעד כזה. ובכל זאת חתמו על גילוי הדעת 3956 איש — כולם מבוגרים, מגיל 18 ומעלה. ובפיונטניצה — 222 איש. יחד עם ההחתמה נאסף גם כסף לטובת נגועי המלחמה בארץ־ישראל. בלומזה נאספו 1549 מאַרק וארבעים פניג. בלומז'יצה — 18,60 מאַרק ובפיונטניצה 40,28 מאַרק. (ע"פ „הצפירה", מס' 21, משנת 1918).

חג „סאַן רימו" בלומזה

הידיעה על צירוף הצהרת בלפור אל חוזה ברית השלום עם תורכיה הכניסה שמחה וששון במשכנות היהודים גם בלומזה. ביום השבת נערכו בכל בתי התפילה תפילות הודיה באמירת הלל ופרקי תהילים. בבית הכנסת הגדול השתתפו בתפילה כ־3000 איש. נאם הרב דמתא על „שיבת ציון" והתפילה נגמרה בשירת „התקוה". („הצפירה", 1920, עמ' 120).

ל"ג בעומר הסמוך לחגיגה זו עבר בסימן „סאַן רימו". בתי היהודים קושטו דגלים ועלי ירק ופרחים. בבית הכנסת נאם במעמד חגיגי ה' פישל צ'יחאנוביץ. לאחר הצהרים נערכה ב„התחייה" עצרת נוער לכבוד זה ונאמו בפני הנוער ותלמידי בתי־הספר המורים: אנוביץ, ווינברג, וויינצימר ולוינסקי.

לפנות ערב נערכה חגיגה באולם הגימנסיה היהודית־פולנית ומנהלה הד"ר שמעון גולדלוסט נאם בפני חברי „השומר הצעיר". אחריו מילא ראש הגדוד — חיים יצחק גלינקה. לעת תפילת המנחה נסתיים החג באסיפת־עם רבתי בבית הכנסת העירוני, על במתו התנוסס דגל „התחייה". נאמו: א. דאמוביץ, יו"ר ההסתדרות הציונית, ה' ברוך־מרדכי מארקביץ', שרגא סטריקובסקי ויעקב סאפירשטיין.

נוסד ועד למען קרן הגאולה ואליו נכנסו באי כח האגודות: „התחייה", מזרחי, הרצליה, בנות־ציון, אגודת הנשים, אגודת בעלי מלאכה, ובאי־כח בתי תפילה שונים. (י. ספירשטין, „הצפירה", מס' 120, 1920).

אורחים

כמעט כל המנהיגים הציוניים ידועי השם בפולין ובא"י — באו ללומזה לביקורים בקשר עם המגביות הציוניות. זכורים ביקוריהם של הדר נ. גוטליב, יצחק גרינבוים, הארטגלאס, יוסף הפטמן, נתן ביסטריצקי, עו"ד קורנגרין וכמה סופרים ועסקנים מובהקים אחרים.

רושם רב עשתה בלומזה, בשנת 1927, המשלחת הארצישראלית, לשם מגבית קרן היסוד: ש. צ'רנוביץ (שנודע בשמו הספרותי „ספוג") ונ. גרבובסקי. יצאו לקבל את פניהם בתחנה כמה מאות מנכבדי העיר וביניהם צבי אפשטיין, סגן ראש העיריה. בשבת, 5 במארס נאמו שניהם בבית הכנסת, לפני קהל של אלפיים איש. במסיבת התה שנערכה לכבודם בבית מ. אורלובסקי, החלה המגבית שהוכתרה בהצלחה יוצאת מן הכלל. נערכה גם בלומזה בהשתתפותם אקדמיה לזכר תל־חי מטעם חוגי הליגה למען א"י העובדת.

י. קוטונסקי

העבודה למען הקק"ל בלומזה

העבודה למען הקק"ל בלומזה היה לה אופי מיוחד. מלבד האדישות לעבודה ממשית זו מבין חוגי הציונים נוספו גם מתנגדים רבים ואפילו יהודים שנראו לכאורה אוהדים לציון ולישוב — משהגיע לכיס נרתעו וקפצו ידם.

עבודתנו למען „הקופסה הכחולה" התנהלה כל השנים במרץ רב. עזרו לנו בני הנוער, ארגנו כעין הוג נוער למען הקק"ל מבין מתלמדים בבתי הספר הפולניים („שקצימ'לאך" קראו להם) ואם נוער זה לא נמשך כולו לתנועה הציונית — הרי עשה למען הקק"ל. לחוג הזה השתייכו אפילו הבנים של פינחס גייסט ומוטל ביאַלי, שבאו ל„התחייה" בשבתות לשמוע הרצאות ולקבל הוראות ועידוד לעבודתם. כמעט כל חודש יצאו זוגות להריק את הקופסאות ולא פעם הופתענו שבבתים

עסקני הקהק"ל, ב"כ ארגונים ציונים שונים בעיר, נפרדים מיצחק כובוטקו, עם צאתו לאמריקה.
עומדים (מימין): —, שפירא אלתר, בריינסקי, אלטקה זלוטניקביץ', הלפמן, יוסף ברנהולץ, י. קוטונסקי; יושבים: דוד נגישובר, חוה מילר (בורשטין), ישראל לוינסקי, יצחק סובוטקו, קולינסקי מתתיהו, אלקה קוז'ינסקה; למטה: לוויק, שלמה גיוונר, —.

ציוניים היתה הקופסה כמעט ריקה ואילו בבתי מתנגדים... מלאה.

קשיים הרגשנו בעבודה למען הקק"ל בחתונות. הזכות לאיסוף כספים ב„שמחות", נמסרה למורשה. אך הודות למרצו ולהתלהבותו של המורשה, מורנו ר' ישראל לוינסקי, הצלחנו תמיד לאסוף לא מעט אפילו בחתונות של מתנגדים לציונות. וזוכרני: ר' ישראל לוינסקי הזמין אותי פעם לאסוף למען הקק"ל בחתונה אחת של „בונדאי" בריבאַקי, ברח' ז'ידובסקה. סירבתי ללכת, כי הלא גרש יגרשוני משם בחרפה, אך ה' לוינסקי התעקש שדווקא שם צריך ללכת, לחתונה ציונית אפשר לשלוח אפילו ילדים לאסוף למען גאולת הארץ. הלכתי בלי חשק. וראה זה פלא: המחותנים קיבלוני בסבר פנים והחתן, כטוב לבו עליו, ענוד סרט אדום, נתן תרומה הגונה ואמר: ציון — זוהי אוטופיה, ואין עלינו לתמוך בה, אך גאולת הקרקע למען פועלים יהודים — זוהי חובה גם לנו לעזור. ויצאנו משם „ברכוש גדול"...

ה„באזארים" של הקק"ל בלומזה הצליחו תמיד והם הכניסו לחברה היהודית רוח חג. נערכו בלומזה, עד השואה, 10 באזארים, כמעט בכל שנה, בין פורים לפסח. ב„באזארים" השתתפו בתרגילי כפורט חברי ה„מכבי", „צופים", חברות הארגון לספורט „חוָה" (עווא), „ויצ"ו" הצעירה והקשישה — שהיו הרוח החייה ב„באַזאַר" האחרון, כל האירגונים הציוניים שבעיר מימין ועד שמאל. כמה פעמים, בשנים האחרונות, הפריעו ל„באזאר" חברי הבית"ר. בעת ה„באזאר" האחרון, שנערך ביום 4 במרס 1939, במשך שמונה ימים באולמי „בית החייל הפולני" — התנפלו קבוצות ריביזיוניסטים והחריבו כמה מוצגים, מפות ותרשימים. 8 מהם נאסרו והצעירים הנאמנים לנו מיהרו ותיקנו הכל. לא פעם נערך ע"י ה„באזאר" חג ילדים ובנות ציון השתדלו לטפל בתפאורות ובתלבשות.

הוועדה למען הקק"ל היתה מורכבת מבאי־כוח כל הארגונים הציונים וכמעט תמיד שררה בה אחדות הדעות והמריבות המפלגתיות לא מצאו כאן את מקומן. כל ארגון ציוני היה מעוניין לא רק למלא את המיכסה שהוטלה עליו אלא גם להעלות ולהתחרות בזה עם יריביו. ועל רקע זה פרצו אמנם לא פעם חיכוכים: הנדרים והנדבות בבתי־הכנסת מעליות לתורה, מקערות ערב יום־כיפורים ומ„יזכור" — הכניסו תמיד הרבה כסף, ואת זה זקפו הארגונים הדתיים על חשבונם, כמו המזרחי, החלוץ הדתי, הפועל המזרחי וכיו"ב. אולם ב"כ „השומר הצעיר", „החלוץ" ופועלי־ציון־צעירי־ציון התנגדו ל„ריווח" הקליריקאלים ודרשו לחלק א"ז שווה בשווה על מיכסת כל האירגונים. והדתיים שהשקיעו אמנם די עבודה באירגון בתי התפילה לא רצו כמובן לוותר...

רוח חיים ותסיסה היו מכניסים בעבודה השליחים שבאו מא"י, כמו ה' מאיר אזרחי (דצמבר, 1927) שבא לארגן את הנוער למען הקק"ל, מטעם הלשכה הראשית בירושלים, נ. ביסטריצקי ואח'.

עסקני הקהק"ל בלומזה, נפרדים מהמורשה הוותיק, ר' ישראל לוינסקי, לרגל עלותו לישראל, בשנת תרצ"ז.

לאחר ה„באַזאַר" של הקרן־קיימת שהוכתר בהצלחה, מתכנסים כל העמלים עמו למסיבת רעים, לנשף של העסקנים.

ישראל לוינסקי

כיצד כבשנו את לומז׳יצה?

לומז׳יצה עיירה קטנה, כעין פרוור השוכן מזרחה מלומז׳ה בכביש העולה לווארשה, יושבת לה על גבעה תלולה — וזה מוסיף לה חשיבות אסטרטגית. במלחמת העולם הראשונה התבצרו בה הגרמנים, בדרכם לכבוש את לומזה. וזוכרני לפני הרבה שנים, בטרם היו כבישים סלולים ואוטובוסים מגמאי ארץ ברוצם, היו יוצאים מאוסטרולונקה ללומזה בכילה גדולה מלאה נוסעים וסחורות כדגים מלוחים בחבית, בשעה 11 בלילה. ואברה׳מל בן חיים־קלמן העגלון, נמוך קומה ורחב כתפיים היה מחמר כל הלילה מתוך נימנום אחרי סוסיו וכעלות השחר, בהתקרבו לגבעת לומז׳יצה, היה מתנער כארי, מעורר את כל הנוסעים ומזרזם למהר ולרדת ולהמשיך דרכם ברגל, שלא יתפקקו ח״ו עצמותיהם במורד ההר...

כמאתיים משפחות יהודיות גרו בלומז׳יצה, רובם בעלי־מלאכה פשוטים ותמימים, יראי ד׳ ואנשי עמל. רק הנוער קלט ונפגע מדעות השמאל ורובם נתפשו ל„בונד" ומקצתם לקומוניזם. לתנועה הציונית לא היו שם מהלכים, מחוסר אנשים היודעים להדריך ולפעול.

ויהי היום, ובמשרד הקק״ל בלומזה נתקבל מכתב דחוף מווארשה, מהמרכז, המטיל עלינו לפעול דבר־מה בלומז׳יצה הסמוכה ללומזה, כי קשה למרכז לשלוח חברים לכל עיירה ועיירה בימי החורף. כמורשה של הקק״ל פניתי ליו״ר אגודת „התחייה" ה׳ דאמוביץ׳ וליו״ר „המזרחי" ה׳ פייוול סטריאקובסקי בדבר „אכספדיציה ללומז׳יצה. שניהם סרבו תחילה, אך השפעתי עליהם והחלטנו לשים פעמינו לשם, לשבת הבאה, בזמן התפילה. בא כוח הציונים בלומז׳יצה ה׳ סוליאַרצ׳יק לא שבע רצון מזה כל כך, כי הוא, שעורר את המרכז בווארשה לפעולות למען עיירתו, התכוון למשלחת נואמים אנשי־שם מרחוק, ואין נביא בעירו...

היתה זו שבת פרשת „משפטים. בלילה ירד שלג רב וכיסה את עין הארץ. חששתי שמא יתחרטו בני לווייתי דאמוביץ וסטריאקובסקי מדרכם זו ברגל, בשלג כזה. אך לשביעות רצוני השכימו לקום גם הם וכבר חיכו לי. עטופים באדרות שיער ובסודרים על הצוואר יצאנו לדרך.

דשדשנו בשלג שנערם בדרכנו ובהתחלת המדרון, במעלה העיירה, כמעט ששקענו בשלג. סטריאקובסקי נשאר לו ערדל תקוע בדרך ובקושי רב מצאנוהו... עייפים ויגעים הגענו סוף־סוף ללומז׳יצה וכשנכנסנו לבית הכנסת התפלאו רבים על אומץ לבנו. העלו אותנו ל„מזרח" וה׳ סוליאַרצ׳יק הודיע על בואנו ומגמתנו. בין שחרית למוסף עלינו שלשתנו על הבמה. התקהלו מאחורי הבמה כמה צעירים והחלו צועקים: תנו גם לנו את רשות הדיבור! משהודיעו להם שאין כאן „אסיפת־עם" עם ויכוחים, וצריך לקצר כדי לגמור את התפילה, הפסיקו את הנואמים בכל פעם בקריאות: „אנגליה מרמה אתכם", „גם כאן יש לנו ארץ־ישראל", „המשיח כבר בא" וכד׳. ה. דאמוביץ דיבר על רדיפות היהודים בכל העולם ועל הצורך בפינה אחת משלנו והחובה עלינו לגאול פינה זו בפרוטותינו. ה׳ סטריאקובסקי דיבר על ירידת הדת ובא״י נוכל לשמרה בלי מפריע, וכותב השורות האלה נאחז בפרשת השבוע. שוב התעוררו המפריעים, מן השמאל, אך הרב ששתק כל הזמן ונראה יושב שקוע בספר, התעורר פתאום ונזף בהם וציווה לגרשם מן המקום הקדוש. לא נתתי לגרשם ולחלל את המקום. הם נשתתקו ואחרי גמרי את דברי בהתלהבות, נמלכו ביניהם הגבאים לבקש את העולים לתורה שינדבו למען הקק״ל. ואף אחד לא השתמט. גם אנו, שלשתנו, עלינו לתורה ונדבנו למען בית הכנסת, מפני כבוד האכסניה, ולמען הקק״ל. סוליארצ׳יק יצא שמח וטוב לב: הצלחנו לכבוש את המצודה ומאז התנהלה העבודה הציונית בלומז׳יצה כסדרה וגם קופסאות הקק״ל נחלקו לא מעט והורקו תמיד מלאות. לכבוד „כיבוש לומז׳יצה, ערכו הציונים שלה, באותו מוצאי־שבת נשף לביבות...

עיקול על רכוש „התחייה" ב־1937

בשנים האחרונות שלפני השואה, עת כל הארגונים נידלדלו ולא יכלו לכלכל את אולמם, ירדו גם הכנסות „התחייה" ונצטבר גרעון של אלפיים זהובים. ובינתיים לא שתק בעל־חוב אחד, הממשלה, ומנהל משרד מיסי הכנסה בלומזה בא וסגר את „התחייה" ועיקל את הספרייה, הרהיטים והארכיביון, בגלל חוב המיסים שלה שהגיע לשלוש מאות זהובים.

ימים ספורים רק נשארה „התחייה" סגורה. התעוררו בכל זאת כמה חברים מסורים ואספו את הכסף והכניסו את החוב לממשלה ואגב כך הבריאו את המשק להבא. „התחייה" לא פסקה מלהתקיים אפילו שבוע אחד (מתוך ה„לאמזער שטימע").

סערה בכוס מים

לאחר עלייתו של מזכיר הקק״ל ה׳ י. קאטונסקי, בשנת 1938, הועלתה מועמדותו של נפתלי וויינברג למשרה זו. אולם אף כי כולם רחשו אימון וכבוד לנ. וויינברג, עסקן ציוני ותיק ובעל יזמה — התנגדו אליו חברי „פועלי־ציון", „השומר הצעיר" ו„פרייהייט", ו„החלוץ" — כי וויינברג השתייך ל„התאחדות" שהלכה והימינה, וגם לא היה נוטה כ״כ למשמאילים. פרץ סיכסוך חריף ואנשי הליגה למען א״י העובדת, בראותם שנ. וויינברג נבחר בכל זאת ברוב דעות, עזבו את האולם בתורת מחאה.

אולם זיקתם ואהבתם לקק״ל ולמעשיו גברה, ולאחר יום־יומיים חזרו כולם לעבודתם, ב„הצהרות פוליטיות", אגב חיוך וריטון. ושוב התחדשה העבודה ונ. וויינברג הפך בקרוב גם ידידם של אנשי השמאל...

„וויצ״ו"

בראשית ימיה של „התחייה", בתקופת הכיבוש הגרמני של מלחמת העולם הראשונה נוסדה מחלקה של „בנות־ציון", ביזמת בת הרב גורדון (כיום הגב׳ רגנסבורג), הדר. סדליס (מורה בגימנסיה של הדר. גולדלוסט), גב׳ ה. מלינארז׳ביץ׳, אסנת זוטקביץ׳ ואחרים. פעולות מיוחדות ציוניות לא הראו — אולם הכשרה ציונית קיבלו כמעט כל החברות ועזרו לא מעט בעבודות הטכניות, כמו סידור נשפים וקבלות פנים לאורחים שבאו להרצות או לנהל מגביות וכיו״ב.

משפשטו בפולין אגודות הנשים הציוניות „וויצ״ו" — עברו בנות ציון ל„וויצ״ו" (16 בפברואר 1928) והתחלקו, כדרך כל העולם, ל„וויצ״ו הקשישה" ו„הצעירה". חוג פעולתם לא התרחב בהרבה, ובכל זאת השפעתם היתה ניכרת על הנשים ועל כמה מוסדות סוציאליים בעיר.

ביום 16 בפברואר 1938 חגגה „וויצ״ו את יובלה: עשר שנים לקיומה. כמובן שנערכה חגיגה יפה, בהשתתפות „התחייה" — אבי „וויצ״ו" ושאר התנועות הציוניות. פתחה את החגיגה היושבת ראש הגב׳ אסתר ברמן — אשת ר׳ טוביה, אשר הראתה אמנם כל הזמן פעילות רבה ומסירות. אחריה דיברו חנה גלצ׳ינסקי, סגן יו״ר, דר. הלנה פרישמן (מזכיר) וד״ר שולמית לוויטה, יושבת ראש מרכז „וויצ״ו" בפולין.

נערכה אזכרת נשמות רבת רושם לחללי המאורעות בא״י ובת החזן דבורה לוצקי הנעימה אח״כ את המסיבה בשירי ציון ובשירי־עם.

מערכת „לאַמזער שטימע". העי־תון החל לצאת בפסח שני תר״פ (27.4.1920)
עומדים (מימין): יעקב רו־זנבלום, נפתלי וויינברג, שמחה ספירשטיין.
יושבים: יעקב ספירשטיין, עו״ד גראובארד, העורך א. דא־מוביץ, שאול לוין, אלתר שפירא.

שמחה ספירשטיין

חג היובל של 30 שנה ל„התחייה"

חג היובל של „התחייה" הפך לחגה של כל לומזה היהודית, אפילו מתנגדים הגו לה כבוד וברכוה ליום חגה.

החג החל בתפילת אזכרה ל־27 החברים שנפטרו במשך 30 השנה, בבית הכנסת הגדול. בית התפילה מלא מפה אל פה. החזן מ. לוצקי ערך תפילת אזכרה ואחריו מילא היו"ר דאמוביץ': כמה דורות רואה אני לפני, עומדים כאן מסביבי, לא הם אלא נשמותיהם מרחפות כאן, נשמות אצילות שהיו חדורות רעיון נשגב.

בערב היתה אספת יובל חגיגית בצירוף מסיבה נאה באולמי „התחייה" המקושטים והמעוטרים, בנוכחות שליחים מיוחדים לכבוד זה מטעם הועד הציוני המרכזי והלשכה המרכזית של הק"קל (קליארמן) ומרכז קרן היסוד (א. זילברברג). הגיעו ברכות מטעם המזרחי, הקהילה (טאבוליצקי), הסוחרים (פ. קוואשני), העתונות היהודית בפולין (ש. סאפירשטיין), „לאמזער שטימע" (אלתר שפירא) וטלגראמות רבות מחברי „התחייה" המפוזרים בקצווי תבל ומאישים ומוסדות: יצחק גרינבוים — יושב ראש הכבוד של ההסתדרות הציונית בפולין, השופט ד"ר קורנגרין (תל־אביב), א. הרטגלאס ונ. אש (הועד הציוני המרכזי, פולין), מרכזי קרן קיימת וקרן היסוד, מרכז משרד א"י י. קאשטאן), „החלוץ הכלל־ציוני" (נוח ליברמן), „הסתדרות שומרית־לאומית הנוער הציוני" צבי גולדוואסר, (השומר הדתי), הסתדרות „פרייהייט", „החלוץ הצעיר", „העובד" (ב. לוין) ו„ויצ"ו הקשישה והצעירה" (ח. פרישמן וח. גלצ'ינסקה) פועלי־ציון—צעירי־ציון, ליגה למען א"י העובדת (י. צוקרשטיין), „מכבי", (מ. פרישמן), מועדון לספורט עווא (נ. פרוינד), סוחרים זעירים ומוכרי לאחדים (יצחק רובינשטיין וש. ספירשטיין) מ. מארשאל (הוא ב. מ. מארקוויץ') ניו־יורק, דוד דורפמן (צ'נסטוכוב), מלכה בוגושביץ־אורפינגר (ווארשה), רבקה יודלבוים־אייזנברג (ווארשה), יהושע קוזינסקי (לודז'), מוטל ז'ולונדז (אוסטראליה) ועוד.

מישראל באה ברכה משותפת מאת „הוועד למען התחייה" שהקים ר' ישראל לוינסקי, בצירוף סכום כסף למען ספריית התחייה ושובר על חתימת העתונים היומיים בישראל למען אולם הקריאה שלה. חתמו הח"ח: נ. יעקובי, כהניא, אייזיק רוזנשטיין, מ. טריצאנוביץ', רחל פרקאל־בארסקה, משה וחייה גולדמן, חיים־יצחק גלינקה, יעקב פרקאל, אטל שמעונוביץ־בן דוד, ישראל לוינסקי, יום־טוב לוינסקי, חנוך אייזנשטאט, אברהם וליבה מזרח, שרגא מזרח, אברהם גוטמאן, רבקה זולונדז, אליהו זיידנשטאט, ישראל שניצר, פרומה פצינר, אברהם אהרוני, נחום גרודזינסקי, שיינדל מייזל, אברהם אלוני־ז'ולונדז', יצחק ורבקה עירוני־גורודזינסקי, ד. סופינסקי, סופינסקה־קליינמן, דוד קאפלאנסקי, יעקב מלמד, מנחם פליאטאו, דוד לוצקי, משה צ'יכאנוביץ', שמואל גולדוואסר, אברהם אייזנשטאט, רבקה צ'ירוונקה, שרה מסט, שרה פיאנקה, אסנת ויהודית ז'ודקוויץ', עזריאל קאלווארסקי, נחום ניימארק, רייזקה מאזור־מרגלית, אבנר וויבראנצ'יק, משה עזריאל וקיילה קאלווארייסקה, פולונקה, זאב דוב דרוזדובסקי, יוסף וויינברג, יוסף זיידנשטאט, מרדכי יאנקלבסקי, מאיר לוינסקי, הניה לוינסקי, חנה מאיאק, יצחק עברי, יעקב שופר ורעיתו, יוסף גלוחוביץ, פנחס לאווסקי, שרה אנוביץ'. ועד זה בתל־אביב נוסד עוד בכ"ז בניסן, תרצ"ט, ובראשו עמדו החברים הנאמנים של „התחייה": ישראל לוינסקי יו"ר, משה גולדמן, דר. יום־טוב לוינסקי, ישראל יפה־שניצר, אברהם אהרוני, גיטל בוגושביץ ושמואל גולדוואסר. הוועד אסף גם מתנה נאה ומועילה למען ספריית „התחייה" למעלה משלוש מאות ספר*.

המסיבה שלאחר האקדמיה נפתחה ע"י ה. ברגר, חבר וועד „התחייה" ונמסרה לידי העו"ד, ב. גראוברט לניהול. נשמעו שוב נאומים (טאבוליצקי, נ. וויינברג, קליארמאן, זילברברג) ונערכה תכנית אמנותית, בהשתתפות הח"ח יעקב רוזנבלום (רציטאל), יחזקאל בורשטין (אימפראוויזאציות). המסיבה נסתיימה ב־4 בבוקר.

* הספרים עמדו להישלח לתעודתם ללומזה אלא שבינתיים פרצה מלחמת העולם השניה ונסגרו הגבולות. הספרים נמסרו בהשאלה ל„וועד למען החייל" — לטובת ספריות הצבא שלנו, בגיוסים הבריטיים, בתנאי רשום וחתום, שלאחר המלחמה, כשרק יתחדש הקשר עם לומזה, יוחזרו הספרים לתעודתם, למען „התחייה", בצירוף פיצוי — אך לא זכינו יותר לכך (המערכת).

בעתון היובל השתתפו בברכות יצחק גרינבוים (תרם 50 זהובים למען ספריית „התחייה"), דר. א. לויטרבאך, מטעם הדפרטאמנט המארגן של האכסקוטיווה הציונית ונ. ביסטריצקי, מטעם ק"קל ירושלים.

ועדת החברות שטרחה וטיפלה בסידור החגיגות והמסיבות, ראויה היתה לברכות ולדברי השבח שנאמרו למענה. בראש הוועדה עמדו הח"ח: פשה סאפירשטיין, חנה מארקוויץ' והרמן ברגר, ועזרו להם: רבקה בוימקולר, בלאוואט, רבקה ירושלימסקה, רוזה כץ, אסתר לאדלסקה, שיינה לבוביץ, חנה רבינוביץ, רבקה שארקאנסקה, רחל בורשטיין, חנה הורוויץ, מרים הויסמאן, ב. ליכטנשטיין, חוה ציבולקה וחייה שיצ'יכה.

שבועות רבים עדיין נשמעו הדי החג היפה הזה בלומזה. עשרות מכתבים וטלגראמות ותרומות למען מוסדות „התחייה" זרמו והגיעו יום־יום. אשרי עין ראתה כל אלה.

הוועד האחרון של „התחייה"

אל הוועד האחרון של „התחייה" בראשית שנת 1939 נכנסו הח"ח: דאמוביץ (יו"ר), מ. אורלובסקי וי. לאדלסקי (סגנים), יוליאן כץ (מזכיר), מ. בורשטינוביץ (גזבר), יעקב ספירשטיין וה. ברגר.

המגבית האחרונה למען קרן היסוד, נפתחה בלומזה עם ביקורו והרצאתו של הדר. יצחק שיפר.

המגבית האחרונה של הק"קל „הגלילה" נפתחה בהשתתפות מנהיג פועלי־ציון באמריקה ברוך צוקרמן ויעקב כהן, ממרכז הק"קל בוורשה.

פעולות אחרונות

בבחירות לקונגרס הציוני הכ"א (23 ביולי 1939) השתתפו בלומזה 1091 שוקלים (מתוך 1301 בעלי זכות הצבעה) — והם כ־84%. הליגה למען א"י העובדת הלכה בראש עם 473 קול; אחריה המזרחי עם 264 קול; ציונים כלליים א' — 173 קול; ציונים כלליים ב' (עת לבנות) — 59 קול; פועלי־ציון שמאל — 122 קול. השמאל קיבל איפוא את רוב הקולות. המועמד שנבחר בלומזה לקונגרס הזה — האחרון בתולדות העיר — אינו ידוע לנו...

קבוצת נוער ציוני בשנת 1921

עומדים (מימין): יום־טוב לוינסקי (בצבא הפולני), רחל גלינקה, יחיאל רוזנבלום, אסתר קראסנובורסקה; יושבות: אתקה מייזנר, מרים רוזנבלום.

מפעולות המזרחי בלומזה

תנועת „חובבי ציון" בלומזה תחילה „מזרחית" היתה — כי הלא כל הפעולות נעשו בבתי המדרש. התבלט בעיקר בית המדרש „מגן אברהם" — שכמעט כולם היו ציונים־אדוקים, ומשנוסדה „התחייה" היו כמה מהם בשורותיה, אף כי תנועת נוער היתה.

משנוסדה בווארשה הסתדרות המזרחי, בשנת 1917 בערך, ותקנותיה התאשרו על ידי השלטונות, השתדל ה' זאב־דוב דרוזדובסקי, עתונאי, מוותיקי „התחייה", אולם אדוק לפי השקפותיו, לייסד תנועת המזרחי גם בלומזה. היו כאן כמה בעלי־בתים ציונים שנתנו את ידם לזה, כמו אפלבוים, הרש מארק, טאבוליצקי, אייזנשטאט חנוך ואח'. ד־רוזדובסקי, שהיה נוסע לעתים קרובות לווארשה, לרגל עסקיו (סוכן העתונות היהודית) הביא מאת ה' לוין־אפשטיין את תקנון המזרחי בווארשה ובאחד הימים נוסד סניף להסתדרות המזרחי בלומזה. מאגודת התחייה נפרדו אז כעשרים חבר ואליהם באו כמה עשרות מן החוץ. בא חבר הוועד המרכזי ה' שצ'יראנסקי, והחברים ניגשו לפעולות בעזרתו. מדרכם הראשונה היה לתפוש את הגה שלטון הקהילה ואמנם הצליחו בזה. בהיות רוב חברי הקהילה ציונים אדוקים, כמו צבי אפשטיין, אייזנשטאט, מארק וטאבוליצקי, שנזכרו לעיל ואח'. בשנה הראשונה לקיומם מכרו חברי „המזרחי" בעיר כ־300 שקלים וזה הוסיף להם משקל בעבודה הציונית שההגמוניה היתה עד עכשיו בידי **„התחייה"**. הם שכרו להם אולם מעל „התחייה", ברחוב ז'ונדובה. גם הם תלו **בראש האולם** את תמונת הדר. הרצל, המוגדלת ע"י הצלם קרומר, כמו ב„התחייה", אלא שהצלם הוסיף בפקודתם, כובע צילינדר לראשו המגולה של הרצל...

אל הוועד הראשון שנבחר נכנסו ה"ה י. טאבוליצקי, יו"ר; פישל צ'יחאנוביץ', חנוך אייזנשטאט — סגנים; צבי מארק — מזכיר, חיים בורשטיין — גזבר, שרגא קאווקוויץ', שמואל אפלבוים, חיים מלינארצ'יק וד"ר פרושצ'אנסקי (רופא השניים).

מאז הלכו וגברו פעולות „המזרחי". כמעט בכל בית כנסת כבשו את השלטון, כי „אגודת ישראל" היתה מאוד חלשה, ותומכיה הנאמנים, החסידים, מעטו בלומזה, אף כי בימי מלחמת העולם התיישבו כאן כמה עשרות משפחות חסידים מאוסטרולנקה, נובגורוד ואח'.

במשך כל שנות קיומה היתה תנועה זו בעלת השפעה רבה בעיר. בעניינים ציונים כלליים הלכה תמיד יד ביד עם „התחייה". הם לקחו חלק פעיל בקק"ל והשתדלו להחדיר לכל בית כנסת את הנוהג לנדב בעת העלייה לתורה לטובת קק"ל ולשאר הקרנות הציוניות.

תמיד ניהל המזרחי מלחמה קשה למען שלטון הקהילה. כמה

10 שנים ל„חלוץ המזרחי" ו„השומר הדתי" בלומזה (1933). עומדים (מימין): חביבה זאגובסקה, רוזה מיכנובסקה, חיים־מאיר הלפמאן, יעקב רבי־נוביץ', מרים פרימן, דינה ז'ילאזו; יושבים: יעקב ב., יוסף ציבולסקי, חנוך אייזנשטט (ראש „המזרחי"), יעקב ראדזינ־סקי (ממארגני המרד בגיטו ווארשה, נספה באחת המחנות), משה קרונה (חבר ההנהגה האר־צית של השומר הדתי, כעת יועץ, צירות ישראל בארה"ב) יצחק רוזנבלום (במחלקת החי־נוך של עירית ת"א).

קבוצת „החלוץ המזרחי". עומדים (מימין): צבי פרידחי, יעקב פרידחי, משה אבקביץ', אביגדור לוינסקי, יצחק רוזנ־בלום, עזריאל פודבילסקי. יושבים: יעקב רבינוביץ', רחל רוזנבלום־פרידחי, יפה קראו־צ'ינסקה־ברײנסקי, חיים בריינ־סקי, —, חיים־מאיר הלפמן. שורה ג' (למטה): גיטל לייוויק, שרה בז'וזה־זאליצקה.

פעמים הצליח אמנם, כאמור, להוות יחד עם ב״כ הציונים הכלליים את הרוב. אולם בעשר השנים האחרונות גברו בקהילה ב״כ „אגודת ישראל״ אשר לא מעט עזר להם הרב.

ומאידך, הלכו וגברו קולות ה„בונד״ שהצליחו לרכז כמעט כשליש הקולות, ופועלי־ציון־צ.ס. שלא רצו להצטרף אל רשימת „המזרחי״ או בכלל לרשימה ציונית כללית.

המזרחי פרס את מצודתו על החינוך ודאג לחינוך חרדי בעיר. מוסד התלמוד־תורה שריכז כמה מאות ילדים עבר לידם והיה נתון להשפעתם בשנים האחרונות.

בהשפעתם עברה גם ישיבת לומזה לישראל, לפתח־תקווה, חדורת רעיון התחייה והבניין עם תורה ועבודת ד׳. הרבה עשו למען הקרנות הדתיות, מחוץ להשתתפותם בקרנות הציוניות הכלליות, והיו לא פעם למשל ולדוגמה בעבודתם ובחריצותם למען רעיון תורה ועבודה, ציון ודת, בכל פולין. אחד החברים המסורים שהיה גם זמן רב ראש המזרחי, היה ר׳ פייוול סטריאקובסקי. הוא נתן לא מעט מאונו וגם מהונו לתנועה. בשנת 1935 (ח׳—ט׳ סיוון, תרצ״ה), התקיימה בלומזה ועידה מחוזית של כל ארגוני „המזרחי״ בסביבה, שמנו כבר לעשרות. באו למעלה מ־400 צירים — ב״כ כמה עיירות. את הוועידה פתח ה׳ חנוך אייזנשטאט, שהיה גם חבר הוועד המרכזי בווארשה, וציר שלוח לכינוסים הארציים והקונגרסים „הבינלאומיים״ של „המזרחי״, כמו בקונגרס הראשון של המזרחי שהתקיים באנטוורפן, בשנת 1926. ד״ר ש. אייגס מסר אז סקירה כללית על הנעשה בתנועת המזרחי והרים על נס את הארגון שבלומזה, י. ל. שצ׳יראנסקי הרחיב את הדיבור ע׳ הקונגרס הציוני העומד להתכנס והבעיות הכרוכות בו, ש. רוזנבוים הרצה על עבודת המזרחי בקק״ל ואחרים.

על יד „המזרחי״ התארגנה גם קבוצת „נשי מזרחי״ שמשכה אליה נשים חרדות וגם אירגנה את נשי החברים.

כמו בכל מקום התארגנו גם „צעירי־מזרחי״ שרכשו להם תומכים בקרב תלמידי הישיבה וגם בין הנוער החסידי. משנוסד בתנועה העולמית „הפועל המזרחי״, מצא את מקומו גם בלומזה וכמה עשרות פועלים־דתיים ושוליות של בעלי־מלאכה, וסתם תלמידי הישיבה ששאפו לתורה ועבודה. על ידם נוסד גם „השומר הדתי״.

כאשר נתמעטו הסרטיפיקאטים לעליית הנוער ואלה המעטים התרכזו בידי „החלוץ״ וקיבוצי ההכשרה — התכנסו כמה צעירים וצעירות מחוגי המזרחי ויסדו להם תנועת „החלוץ״ משלהם, „החלוץ המזרחי״, שהחל גם כן את פעולתו בהכשרת חברים לעלייה. השפעתו

קבוצת נוער מ„השומר הדתי״
למטה (באמצע) : וילוז׳ני משה, הי״ד (נפל בשכונת שפירא בימי מלחמת השחרור, בשנת 1948).

היתה דלה — כי רוב הנוער נמשך לחלוץ הכללי שהיווה את הרוב וגם ייסד בכמה ערים בפולין נקודות הכשרה, קיבוצי הכשרה, מחנות קיץ למדריכים וכו׳.

ב„לאמזער שטימע״, מט״ז טבת, תרצ״ה, נמסר דין וחשבון מפעולות „החלוץ המזרחי״ והאספה הכללית שהתקיימה אז, בנשיאות ה׳ ח. אייזנשטאט, נבחר ועד חדש : צפורה קוצ׳יאק — יו״ר, יוסף ציבולקי (מזכיר), יעקב ליפשיץ — גזבר, חיים מאיר הלפמאן וחיים זאב שניאק. מסר דו״ח מפעולות הוועד הקודם ה׳ יעקב ראבינוביץ.

„המזרחי״ הוציא גם מפעם לפעם עתון משלו, כרגיל, ערב בחירות לקהילה או לעיריה.

„השומר הדתי״ — טיול בל״ג בעומר, ביער ייקאצ׳, בשנת 1929.

קבוצת נוער מ„השומר הדתי". במרכז המחנכים יעקב רבינוביץ' (מימין) ויצחק רוזנבלום.

חברי „החלוץ המזרחי" וקבוצת „השומר הדתי".
יושבים (מימין): —, שמואל מאלינוביץ (מאחוריו עומד עזריאל פודביילסקי), גדליה הוסמן, יעקב ראדזינסקי (חבר מרכז ורשה), משה קרונה (עליו נשען יעקב פרידמן), רוזנבלום.

תנועת הרוויזיוניסטים בלומזה

ארגוני הרוויזיוניסטים היו פעילים כדרכם, עת הרוויזיוניסטים פשטו וגדלו בכל פולין. נוסד כאן ארגון בית״ר, שקיבל גם מרצים וגם מדריכים מוואַרשה, „ברית החייל״ מחיילים משוחררים וכו׳. חוג פעולתם היה האופק הציוני ולומר „לא״ באילו עבודות.

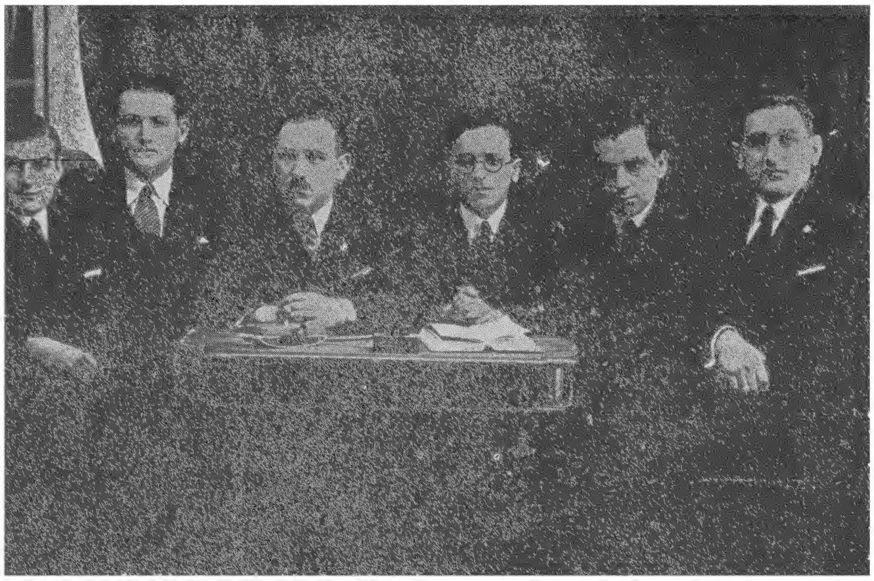
ה„ביתר״ פעל בלומזה כמה שנים כארגון צופים לאומי, הצטיין בתהלוכות וטיולים (לבושי מדים), מפגני ספורט וחגיגות.

מחבריהם הפעילים: משה גלינקה, נחמן לוינסקי (כעת בישראל), מאיר גארבארסקי (פעיל בתנועה גם בא״י, מאסירי עכו וכלואי אריתריאה, נספה בתאונת דרכים בעת שרותו בצה״ל), גימיינרמאן פלטיאל, ברום מיכאל, גראייבסקי שמואל, וורונה צבי, האחיות מרים ורחל שטיינברג (כולם בישראל) ואח׳.

זמן קצר נתקיים בלומזה גם ארגון הפלג הרוויזיוניסטי־גרוסמאניסטי „ברית הקנאים״.

בראש הרוויזיוניסטים היו שמחה אורלובסקי ומשה גלינקה. בשנים האחרונות שלפני השואה נחלשה מאוד התנועה וכמעט שלא היתה ניכרת בעיר. התעוררה שוב בימי המאורעות בישראל, בדיוק כשם שהתעוררו בערים רבות אחרות, ויצאו נגד „ההבלגה״.

כשבוצע עונש המות של שלמה בן יוסף, ערכו הרוויזיוניסטים אספת אבל רבתי ובה השתתפו כל ארגוני הציונים, לרבות חברי הליגה למען א״י העובדת, „אגודת ישראל״ והקהילה. היתה זו אסיפה לאומית רבת רושם. בכל העיר הורגש האבל. החנויות נסגרו והתנועה ברחוב היהודי פסקה. אולם זו היתה האסיפה האחרונה, כנראה, בלומזה, שיכלה לרכז סביבה את כל המפלגות מימין ועד שמאל. והיה זה הגורם הציוני „ארץ ישראל״ שיכול היה להראות „נס״ זה בעיר.

ועד הסתדרות הרוויזיוניסטים בלומזה
מימין: ציפרוג, יוסף ברנהולץ, משה גלינקה, שמחה אורלובסקי (יו״ר), דלאַטיצקי, מאיר ליכטנשטיין.

אגודת ישראל

בימי הכיבוש הגרמני של מלחמת העולם הראשונה, בא ללומזה הרב הצבאי דר. עזריאל קרליבאך לייסד אגודת „שלומי אמוני ישראל״, שנקראה אח״כ בשם הכללי „אגודת ישראל״. הדר. קארליבאך כינס את החסידים, וכמה בעלי בתים חרדים בבית הרב גורדין. חשב, שמאימת המלכות של המלך וילהלם, שהוא כאן נציגה, יטו כולם אחריו. הצליח לא מעט בהשפעתו. כמה חרדים שנתקנאו ב„מזרחי״ וגם הרגישו התנגדות אליו, נצטרפו לרעיונו. הדר. ק. עשה גם נפשות ב„ישיבה״. בשעה ששם אסרו את קריאת העתונים — הרי לא רק התירו את קריאת העתון של „אגודת ישראל״ „דער יודע״ אלא אפילו מסרו את הפצתו לידי בחורי הישיבה.

השפעת ה„אגודה״ הזיקה לא מעט לתנועת „המזרחי״ ובשנים שהתנועה הציונית היתה בשפל, כמו בימי המשבר בארץ של העליה הרביעית, הרי הרוויחו מזה ה„בונד״ משמאל וה„אגודה״ מימין והבוחרים התמימים בחרו לקהילה או לעיריה באחד משניהם.

על ייסוד „האגודה״ בלומזה ספרו: לאותה אספת ייסוד בבית הרב גורדין, נוכח גם ה׳ טאבוליצקי. משמשע מפי הדר. קארליבאך, שהציונים הם גרועים מחרדים שהמירו את דתם, שאלו: ומהו יחסו ל„מזרחי״, שהוא תנועה ציונית־דתית? ענה קארליבאך: המזרחי דומה לבהמה טמאה שנשחטה בברכה, כדת וכדין... (מפי ז. ד. דרוזדובסקי).

„אגודת ישראל״ גברה בלומזה בשנים האחרונות בהשפעת הרב באקשט וגם בעזרת השלטונות שראו בהם אלמנט יותר רצוי.

בקהילה העבירו תמיד כמה מהם וראש הקהל בשנים האחרונות בלומזה היה חברם ה׳ מנדל קאַלינסקי, באישור השלטונות. היה יהודי ישר אבל מתנגד לכל עזרה למען א״י או לפעולה לאומית בקהילה, עד כמה שידו הגיעה.

„אגודת ישראל״ השתדלה גם לחדור לחברות הבאנקים וגמילות־חסדים, לוועד ההגנה מהתנפלויות הפולנים, לוועד העזרה מכספי אמריקה — אולם השפעת „המזרחי״ היתה כאן ניכרת יותר.

„אגודת ישראל״ היתה קיימת גם בגיטו, אולם שדה פעולתה כאן הצטמצם ולא היה יותר מקום להתנצחויות מפלגתיות.

שעורי ערב דתיים
בשביל תלמידות ביה״ס הפולני
לילדי ישראל ופועלות.
באמצע: המורים י. טוביאש ושמחה באקשט.

הפלגת ל"ג בעומר של „השומר הלאומי" בשנת תרצ"ב.

יהודי לומזה במחנות חורף ב„גירוש קפריסין", כ"ז בתשרי, תש"ח (10.11.47).

עומדים (מימין): אברהם יעקובוסקי (פועל, עבד בטחנת הגריסים של דוד גולומבק), ליכטנשטיין (היה פעיל בתנועה הציונית), מרים בת ליאו בלאָוואָט (נכדת הויסמאן, בעל מחסן לחמרי דלק), חיים סטאווסקי (ציוני פעיל מפיונטניצה), — (חייט), נחה שצ'יבוביץ' (כלתו של משיח הסבל), זאַרומב (אחיו של המשורר שמואל זארומב); יושבים: טויבה ווינוגראַד (לבית פטליוק, משפחת חייטים מובהקים וישרים), מרדי (מאכס) טוכובר (מפעילי פועלי ציון, חבר ההנהלה, פרנס הקהילה בשנות 1934-1939, מעסקני א"י העובדת והחלוץ הכללי, כעת בישראל, ברמלה, בנו ובתו עלו לארץ כחלוצים, בשנת 1933), חייה זארומב (חלוצה, אשת זאַרומב הנ"ל).

תנועת הבונד בלומזה

חנוך סובוטקה

ימי ה„בונד" הראשונים

מבוא

לא קל לכתוב תולדות ה„בונד" בלומזה. העבודה רבה ומקיפה ארבע תקופות, ולכל תקופה חוג השפעתה המיוחד ורק זה שחי בתוך התנועה בכוחו לתארה. אף אחד מאתנו לא מילל ולא פילל שלומזה, עיר וקהילה בישראל, תיכחד מן העולם ואין אתנו, השרידים בחוץ־לארץ, כל חומר ארכיביוני ותעודתי שבהם נוכל להיעזר בבואנו לספר תולדות תנועה זו או אחרת.

ועל כן הוכרחתי להסתייע הרבה בזכרונות חברים שבתנועה, ששרדו בארצות הברית והם השתתפו אי־פעם בעבודת ה„בונד" בלומזה

ובסביבתה. וייתכן, שזעיר פה זעיר שם יבואו טעויות ואי דיוקים בתאריכים או באנשים, אולם את המטרה דומה אני השגתי: מושג על תפקיד ה„בונד" בלומזה ופעולותיו.

כאמור לעיל, ארבע הן תקופות פעולתו של ה„בונד" בלומזה: א) בימי המהפכה ברוסיה (השנה החמישית); ב) לאחר כישלון המהפכה; ג) תקופת הכיבוש הגרמני (מלחמת העולם הראשונה); ד) בימי הריפובליקה הפולנית.

בראשית

חיי היהודים בלומזה, על סף המאה העשרים לא השתנו בעצם מחיי היהודים בערים ובעיירות אחרות בפולין. הדת היתה השלטת בבית וברחוב ובמידה רבה גם בכלכלה. לומזה לא היתה עיר תעשיה והאוכלוסיה היהודית — ברובה מחנוונים ובעלי־מלאכה זעירים היתה. חיי ציבור כלליים לא היו כמעט מחוץ לבית המדרש, בית מועד לצעיר ולשב. כאן נחתכו כל ענייני החברה, החל בשידוכים וגמור בשאלות מדיניות מסובכות. לפעמים היתה מתעוררת העיר לרגל מחלוקת או איזה מקרה ונרדמת שוב.

מר ר וקשה היה גורל הנוער. מלאי חיים ומרץ שאפו צעירים לשינוי ערכים, אולם חייהם נשארו חדגוניים. השכלתם קיבלו בחדר וב„תלמוד־תורה" ואשרי ההורים שזכו לראות את בנם לומד בישיבה. אילו בעלי־בתים עשירים נתנו אמנם לבניהם חינוך חילוני בגימנסיה או על ידי שיעורים פרטיים — אבל אלה מעטים היו.

מלאכה — בזיון היתה. בכאב לב ובעיני דמע היו מוסרים הורים את בנם לבעל־מלאכה. כשלא מצאו לו תכלית אחרת, החליטו לעשותו פועל. ורבים מאתנו עוד זוכרים מבשרם יפה את דרך הקוצים של הצוערים. שבעה מדורי גיהינום היה עובר הנער עד שזכה להיות שוליה. זמנים אלה הם כבר מאחורינו ולא יחזרו יותר — אולם ראויים הם להיעלות על הנייר, למען יעמדו הדברים.

נמסר ילד לכנדלר, חייט, נגר או ילדה לתופרת — הרי על פי רוב לכמה שנים מכרום, ללא כל תשלום, ולכל היותר — בשכר אכילתו או לינתו ואילו פרוטות להוצאות קטנות. ול„אומן" היו אומרים ההורים: הרי הילד בידך ועשה בו כרצונך, כי מכאן ולהבא האומן הוא „אבא" והאומנת, אשתו, „אמא". והילד הצעיר היה מתלבט קשות בבית החדש, בחוג המשפחה של בעל המלאכה הזועם ואשתו הרגזנית, ללא לטיפה ומענה רך. רעב, השפלה, מכות ובזיונות — נעשו לחם חוקו של הצוער. כולם התעללו בו. ועל משכבו בלילות ובמסתרים היה בוכה הנער, שופך את נפשו ומתנער למחר לחיי־צער חדשים. וכשהגיע סוף־סוף לדרגה של „שוליה" — הרי הוכרח להישאר בבית האומן או להשכיר עצמו אצל אחר בתנאי שכר ועבודה ירודים. ורק אלה שהצליחו למצוא להם שידוך הגון או ששיחקה להם השעה ממקום אחר — יכלו לצפות לפתוח להם בית מלאכה משלהם.

מצבו של הפועל בפולין קשה היה מנשוא. עבדו מבוקר עד שעה מאוחרת בלילה, ללא שעות עבודה קבועות מראש וללא משכורת קבועה. בחברה, בחיי הציבור והעדה — לא בא הפועל ודעתו לא היתה מקובלת כלל וכלל. בבית התפילה מקומו היה על יד הכניסה. לתורה היו מעלים אותו בשמחת תורה, „עם כל הנערים" או בשבת „תוכחה".

סימנים ראשונים של מחאה

לרגל הרדיפות והשעבוד של שלטון הצאר ברוסיה קשים היו חיי היהודי גם בכלכלתו וגם בזכויותיו המדיניות. והפועל היהודי משועבד היה לשתי רשויות כפועל וכיהודי. התפרקות מבפנים מן ההכרח היה שתבוא, והיא באה.

הפועלים האינטלגנטיים החליטו לעשות קץ לחיים כאלה, להקל את סבלות הפועל היהודי, לחנכו ולהכשירו למלחמת החיים ולמלחמת השחרור מהעול הצארי.

בשנת 1897 נוסד ברוסיה, פולין וליטה הארגון הכללי של הפועל היהודי „בונד" ותאורנה עיניו של הפועל היהודי, כי הרגיש שקם לו גיאל. שתים היו סיסמאותיו של „הבונד": מלחמה בניצול הפועל ומלחמה בצאר. למעשה היו לפניו שתי מהפכות: מהפכה באורח החיים המקובל ברחוב היהודי ומרד בשלטון ללא מצרים של הצאר.

קשה לדעת בדיוק מתי נוסד ה„בונד" בלומזה — כי היתה זו מעולה לא חוקית ועל כן גם סודית. כל אחד פעל בשם בדוי או שם מפלגתי ורק יחידי סגולה הכירו את מנהיגי התנועה בלומזה. ובכל זאת ידועים היו לשם אילו עסקני התנועה בלומזה, בשנות 1903, 1904 ו־1905.

מוטל ביאלי ויונה בן הרב

מהפופולאריים ביותר ומהאישים המזהירים שבתנועת ה„בונד" בלומזה מראשית ימיה ועד סופה היה מוטל ביאלי (שמו המפלגתי: „הלבן — „דער ווייסער"). בן למשפחה עשירה (אביו היה בעל בית הנסירה הידוע בכל הסביבה). על אף הסכנות שאפפוהו מצד הבולשת והקשיים המעמדיים, כבן עשירים ומעבידים — עמד כל השנים בראש ה„בונד" בלומזה, והודות לו ולשמו הנערץ, פרחה התנועה וכוחות אינטליגנטיים רבו בה. מ. ביאלי היה גם היוזם ליצירת ועד מרכזי של ה„בונד" בפולין ובעבודתו זו נאסר אמנם. (ראה לעיל תמונתו, עמ' 29).

שני לו בתנועה היה יונה בן הרב, ר' מלכיאל טננבוים. כשם שמוטל ביאלי נלחם, כבן עשירים, ברכושנות, כן נלחם „יונה בן הרב"

בדתיות ובקנאות הדתית שבחברה. ויזכרו בצרור ה„בונד" משה׳קה בריזמאן, חיים רומאצקי, ל. רוזנברג (כינוהו: קארל מארכס) — שלשתם בארצות הברית, יונה׳לה רוטשילד, הנגר — מת טראגית בתאונת דרכים — ובנו של הדר. כצנלנבויגן, מאשתו הראשונה. בין חברות ה„בונד" הותיקות התבלטו ביותר: חנה־רחל, „אם הבונד" — כפי שכינוה בעיר — מלכה, בתו של נחום שיינקר (המוזג) ואטק׳לה פינקלשטיין.

מזכרונותיו של דוד דאמוביץ׳

על ראשית ימי ה„בונד" בלומזה ,מספר לנו מאבות ה„בונד", דוד דאמוביץ׳, כיום בארגנטינה (אחיו של המנהיג הציוני אברהם דאמוביץ׳):

„עוד בשנת 1904 הורגשה מתיחות באויר עירנו. שני אנשים מוזרים התהלכו ברחובותיה והטיחו דברים על הצאר ועל ממשלתו והם: בתו של בוגאצקי ובעלה, ה„סטודנט הנצחי" מייזל. לאחר איזה זמן הוברר לנו שהם שייכים לתנועה הסוציאל־דמוקראטית הרוסית. בעקיפין עזרו שניהם ליסוד ה„בונד" בלומזה — תנועה סוציאל דמוקראטית ברחוב היהודי. קשה היה להתקבל ל„בונד". בדקו בשבע עינים כל

דוד דאמוביץ׳

מועמד, וחבר הועד היה צריך להכיר אותו מקודם ולערוב לו. ועד אשר לא הוברר כראוי כשרותו הפוליטית — כבדוהו וחשדוהו ולא הזמינוהו לאספות. וכמה זמן לא הכיר החבר החדש אלא את זה שהכניסו ל„בונד" כי העבודה היתה חשאית, קונספיראטיבית, ובנפשנו היה הדבר. ה„בורסה" של ה„בונד" היתה בשוק החדש, על יד ה„דעפטאק" והגינות. שם קיבל כל אחד את הסיסמה בה יוכל להיכנס לאסיפה וגם הודיעו לו את המקום, השעה והיום של האסיפה. רוב האסיפות היו ביער הזאוואדי: הועמדו משמרות לכל עבר. כשהתכנסו כל החברים בדקו בקפדנות מי הסר ומהי הסיבה להיעדרו, שמא פרובוקטור הוא או שמא נפל בידי הבולשת? החברים קיבלו הרצאות בכלכלה מדינית, בתנועת הפועלים וגם הודרכו לשמור על כבודם ועל כבוד התנועה. מלחמה ראשונה ניטשה למען יום עבודה של 12 שעות. כי חברים וחברות נהגו לעבוד עד 16־18 שעות, לרבות גם במוצאי שבתות. קשה היתה המלחמה כי נלחמו ב„בונד" גם ההורים, גם נותני העבודה וגם המשטרה. ולפעמים התחברו כל השלושה למלחמת מצווה זו והתארגנה בלומזה פלוגה של „חבלנים" יהודים גברתנים, שמטרתם היתה לחלק מכות לחברי ה„בונד", מכות רצח. והמכים היו: שלום ובונים יופ, מיכל צ׳ופה, עזרא ה„מאכער" (ששיחרר חיילים מעבודת הצבא ע"י הטלת מומים בהם), יוסל סלומצביץ׳, הוא המנ׳קה, ראובן מיכולקה הסבל, טבל אמבאראס, מוש קאַטרינארז׳, אחד סוחר סוסים, אילם, וברצ׳ה קולאַצ׳ק. האחרון חזר בתשובה ונעשה חבר פעיל מאוד בתנועת ה„בונד". לא יכולנו להם עד אשר השגנו נשק והחילונו לענות על מכותיהם ביריות. ופעם, בליל שבת, ירינו כמה כדורים לתוך ביתו של מיכולקה הסבל. קמה בהלה בבית ופחד ה„בונד" נפל על כולם. ומאז חדלו להילחם בנו.

משיצאו מוניטין ל„בונד" — פנו אלינו מהעיירות הסמוכות שנעזור להם ונבוא לייסד סניפים אצלם. ופעם הוכה פועל בעיירה הסמוכה יידוואבנו, על אשר לא רצה לעבוד במוצאי שבת. ירדה ליידוואבנו פלוגת הלוחמים של ה„בונד" ולימדה לקח את נותני העבודה באגרופים ובנשק קר. מיהרו אלה והזעיקו מעיר־ספר קרובה פלוגת פרשים. חברי ה„בונד" התפזרו, אולם העיירה נשארה על ידם במצור כמה שבועות עד אשר נכנעו ושילמו ל„בונד" 600 רובל כופר — „קונטריבוציה". כסף זה שימש יסוד לספריית הפועלים בלומזה. וכאן החלה שוב מלחמה: ההורים שבניהם ובנותיהם החליפו ספרים בספרייה לא שתקו והיכו בלשון את עסקני הספריה לפני המלכות. אולם הדבר לא עזר. הקוראים רבו. את הספרים הם קיבלו בחשאי, ובעקיפין. צעיר יהודי קורא ספר נחשד בעיני המשטרה כריבולוציונר ובלי חקירה יתירה נאסר. מה עשו חברינו? עקרו בבית אבא את ה„שערים" של הסידורים והחומשים והדביקום לתוך ספרי הקריאה, כי בספרי קודש מותר היה לעיין... „ספרי קודש" כאלה היינו גם מעבירים לחברינו האסורים בבית הסוהר. משום מה התארגנה פלוגה פעילה של נגרים, ובראשה יונה רוטשילד, ג. רומאצקי ואחרים. בימי חג הקונסטיטוציה של שנת 1905, שקראו לה ה„קונסטיטוציה המלוחה" — טיפסה על עגלה בשוק בתו של בוגאצקי ונאמה נאום נלהב לפני הקהל, יהודים ופולנים. אותה שעה הניפו את הדגל האדום. במקום הסתובב מבולבל ראש המשטרה, שר הגדוד פראנקנשטיין, שלא הצביע, כמובן, לכבוד הדגל. ניגש אליו רומאצקי ואמר לו: „סוויניאַ, סנימי שאפקו" ! („חזיר, הורד את הכובע). ובעודו מדבר, הוריד לו גם מכה בראשו. רומאצקי נאסר ונידון לעבודת־פרך. אולם לאחר ארבע שנים, בשנת 1909, ברח משם, הגיע ללומזה והסתתר כמה ימים בביתו של מוטל ביאלי ומכאן העבירוהו חברים את הגבול הפרוסי והבריחוהו לאמריקה.

משהחמיר המצב ורבו המאסרים החלטנו לסלק מן הדרך את אחד הפעילים של המשטרה, שוטר משומד. עשרות חברים הושבו בבתי הסוהר על ידו עד שחיברו עליו חרוז מיוחד בתוך שיר מהפכני אחד ברוסית, לפי הביטוי הלומזאי:

Один стражник был еврей
То всадил всех в тюрьмей
Ой вей, далой полицей,
Далой самодержец в Россей (России).

(שוטר אחד היה יהודי / והושיב כולם בבתי הסוהר. / אוי־ויי, הלאה המשטרה / הלאה השליט היחיד ברוסיה!).

ה„בונד" מלומזה פנה בעניין זה למרכז האזורי, לביאליסטוק. ומכאן שלחו ללומזה חבר־טרוריסט אחד לסלק את השוטר המשומד. ופעם ביום ששי, ביום השוק, ניגשו אל אותו שוטר שני נערים, סרולי ובאֶרי, בני עושה־תנורים (את שמו שכחתי) ולחשו לו סוד, ששם בסימטה, על יד שוק הדגים, מתקיימת אסיפה... רץ לשם השוטר לצוד צייד ונתקל באותו בחור. הריק בו הבחור הביאליסטוקי את כל כדורי׳ו וברח יחד עם שני הנערים. הם ברחו דרך רח׳ ווז׳יבודזקי, ריבאקי, פיונטניצה ליידוואבנו. כאן הסתתרו כמה ימים עד אשר שככה הסערה ויכלו לעבור את הגבול הפרוסי ולהגיע לאמריקה. השוטר נאבק עם מר המוות, הספיק לשרוק במשרוקיתו ולרוץ פצוע כחמישים צעד ונפל מתבוסס בדמו. העיר לומזה נבוכה. הוכרז מצב צבאי, לאחר רצח השוטר, והצבא קיבל פקודה להקיף את רחוב ווז׳יבודזקה, מקור המהפכנים היהודים ואשר לשם נמלטו הרוצחים, ולהמטיר עליה באש עשר דקות. הודות להתערבותו של שר הפלך, פון הסן, לא בוצעה המזימה ונפשות רבות הוצלו ממוות.

חברות פעילות ב„בונד" בלומזה, בשנת 1905

הרדיפות אחר ה„בונד" גברו. פעם הצטרכנו להדפיס על „מימי־גראף" כרוז חשאי־ריבולוציונרי ולא מצאנו מקלט בטוח. הכניס אותנו החבר הרץ כצנלנבויגן, בן הרופא, אל בית אביו. סגרנו מבחוץ את כל הדלתות לכל הלילה ולקחנו אתנו את המפתחות. חברים ישבו שם בפנים, בקבינט הרופא והדפיסו במשך כל הלילה. בבוקר השכם כשנתנו אות למשמרת שבחוץ שהעבודה נגמרה, פתחנו להם ושחררנו את בני הבית... בלילה השני הדבקנו את הכרוזים הללו ברחובות העיר.

בשנת 1908, כאשר שככה ברוסיה סערת המהפכה ומחולליה נחבשו רובם בבתי הסוהר או ברחו לארצות המערב, התחלנו לטפל באישור רשמי של הספרייה ואולם הקריאה שלנו. לאחר טיפול של חמישה חדשים קיבלנו את הרשיון על שמו של כותב הזכרונות האלה. מובן שכאן, תחת מסווה העבודה התרבותית למען הספרייה, נעשתה כל העבודה של ה„בונד". כאן גם יצרנו ועד לעזרת החברים האסירים והנרדפים (פאטראָנאַט). אספנו קרן מיוחדת לשם זה, ובכסף שלחנו חבילות מזון ובגדים לאסירים, למגורשים לפלכי רוסיה הרחוקים, למשולחים לעבודת פרך, עזרנו להמציא פרקליטים לנתבעים לדין ולהבריח חברים נרדפים אל מעבר לגבול. והרי דוגמה אחת מפעולתנו: שתי צעירות מביאליסטוק, זינה הבונדאית ופולה האנארכיסטית ריצו את עוונן בבית הסוהר בלומזה. וכשיצא דינן לצאת לגולה רחוקה, אי־שם ברוסיה, הודיעו לנו על זה מרגלינו מפנים בית הסוהר. אותו יום אספנו שתי חבילות מזון הגונות, צידה לדרך, ויצאנו אל הכביש, על יד סטאַראַ לומזה. המשתתפים במשלחת היו: ב. קולאצ'ק, ל. סטוליארצ'יק, אטקה'לה פינקלשטיין ודוד דאמוביץ'. השלושה נסעו בכרכרה מהודרת ואני הייתי רכוב על גבי אפניים. כשעבר המשמר (קונבוי) עם שתי האסירות חסמנו להם את הדרך. הם כוננו נגדנו את הרובים. אנו לא נרתענו. שאלונו: מה חפצכם? ענינו לגדול שבהם: שאלתנו ובקשתנו שתשתו אתנו „לחיים" קצת וודקה ואחר־כך נדבר. לא עמדו בנסיון ושתו אתנו. אחר־כך הרשו לנו למסור לאסירות את החבילות וגם לשבת אתן בשדה לאכול ארוחת בוקר. אנו שוחחנו אתן וקיבלנו מהן כמה ידיעות חשובות ומיהרנו אחרי זה להודיע לחברים בוורשה על בואן. כן עמדנו בקשרים ועזרנו לאסיר הפוליטי לוריה שנידון לשתים־עשרה שנות מאסר, האסיר גז'יביארז' (דומני איש זאמברוב) ואח'.

בראש הפאטרונאט עמדו הגברות: אשת הד"ר פלטין, פליה בז'זינסקה, אתקה פינקלשטיין, והחברים ב. סגלוביץ', קולאצ'ק, סטוליארצ'יק ודוד דאמוביץ'. את כל הכספים הדרושים לעבודתנו קיבלנו מהפאטרונאט המרכזי בוורשה, קצת מפ.פ.ס. על־ידי הח' כינייביץ', עורך העתון „ווספולנה פראצא" ומתרומות אנשי לומזה, שניתנו באונס או ברצון. ועוד פרט אחד מסוג זה: משנכשלה שביתת הנגרים בלומזה, נאסרו האב שמשון סגלוביץ' ובניו: ברל, ישעיה, וולוול ונשלחו בכבלים לוורשה, למשפט. נסענו אחריהם והודענו מהר למרכז בוורשה. כאן העמידו להם את הפרקליט של התנועה דר. גרוסר. העד הראשי היה הז'אנדרם „החתן", כלומר ז'אנדרם חתנו של ז'אנדרם ותיק בלומזה. דר. גרוסר בלבל אותו בשעת המשפט, בשאלתו: כמה אמרת, השתתפו באסיפת השביתה? — 12 איש, ענה הז'אנדרם. ומה המרחק שהיה בינך ובינם? — כ־25 מטר, ענה העד. אם כן, נזף בו גרוסר, איזה ז'אנדרם אתה, שעמדת קרוב ומזויין לנאספים ולא יכולת לתפוס אף אחד מהם? פרץ צחוק באולם והז'אנדרם התבלבל והחל לגמגם. האב ושלושת בניו זכו במשפטם, מחוסר הוכחות... בפעולות כאלה המשיך ה„בונד" עד שנת 1915, לאחר הכיבוש של הצבא הגרמני.

אז החלה תקופה חדשה בעבודתנו, תקופת השכלת המונים, אירגון האיגודים המקצועיים, יצירת קואופראציות וכיו"ב."

עד כאן דברי דוד דאמוביץ'.

השפעת ה„בונד" בחיי הציבור

תחילה הביטו יהודי לומזה על תנועת ה„בונד" בעיני ביטול. ההורים התייחסו לבניהם שנכנסו לשורות ה„בונד" בליגלוג ובקצת רטט: „הם ימגרו את ניקולייקה?!" אולם מיום ליום גבר כוחה של תנועה זו עד שתפשה את מקומה הראוי לה בחברה היהודית ובחיי העיר בכלל.

הפועלים התארגנו לפי מקצועותיהם וקבעו להם „סכודקי" בלשון הרוסית. כל מקצוע קבע לו מקום פגישה וסידור ענייניו. רושם מיוחד עשה בעיר ארגון המשרתות העובדות במשק בית ב„סכודקה" מיוחדה. קשה היה לתאר לנו שמשרתת תעיז להציג תנאים לגברתה. אולם משראו בעלות הבית את הכוח ההולך וגדל של המשרתות, את הבחורים העסקנים הבאים לקרוא להן לאספות וכו' — החלו לשנות את יחסן הקלוקל לעוזרותיהן ולמלא גם את דרישותיהן.

מזמן לזמן היו פורצות גם שביתות באילו ענפי עבודה. ויכוחים ומלחמות דברים פרצו לא רק על יד הסדנה, בין הפועל ומעבידו, אלא גם בבית התפילה ובבתי האבות. האבות והבנים נפלגו לשתי מחנות.

לכל פלוגה מקצועית נתמנה אחד, בא־כוח, והוא היה הנושא ונותן בשמם בדרישותיהם הכלכליות, מארגן ומדריך את אנשיו ומלמדם ראשי פרקים בכלכלה מדינית וכיו"ב — ואלה היו ה„בורסות" המפורסמות בימים ההם.

עיקר הדרישות היה: יום עבודה מקוצר בשכר גבוה יותר. סיסמה זו משכה את הלבבות של אלה שהיו עובדים מבוקר עד לילה במחיר פרוטות.

דרישות אלה הכניסו מבוכה בקרב נותני העבודה. תחילה לא ידעו מה לעשות: להתייחס לשוליותיהם, נערי הסנדלרים והחייטים וכדומה להם, בזלזול, כאשר הסכינו מתמול שלשום, או לתת להם „מנה" הראויה להם, ויחדלו. אולם חיש מהר נוכחו שהעניין הוא רציני מדי. הפועל, בהשפעת ה„בונד" למד להכיר את מקומו, ולהעריך את מצבו, עיניו נפקחו לראות כוחו וגדולתו ועל כן ראה בדמיונו חיים חדשים הבאים לקראתו. ומשהחל הפועל להרגיש את כוחו בכלכלה — נוכחו בעלי הבתים שאין זה משחק כלל.

יחד עם ה„סכודקי" הכלכליים פיתח ה„בונד" בלומזה גם פעולה מדינית. לשם זה נבחרו מתוך האירגונים המקצועיים טובי הכוחות. כדי שלא לעורר חשדות ולהבריח מעיני הבולשת, היו מתכנסות פלוגות ה„בונד" ביערות קאַלינובה, יאדנאצ'ובה ומקומות סתר אחרים בחיק הטבע. משמרות הועמדו בדרכים בכל צד לפקח שלא יתקרב אליהם כל אדם חשוד. כל חבר קיבל סיסמה שעל פיה הותר לו להשתתף בכינוס. בכינוסי סתר אלה נחוגו חגי הפועל, הוקראו ספרים וחוברות, נתקבלו החלטות ותכניות. לפעמים היו מארגנים שייט על הנאריב, ובהתרחק הסירות מן העיר היו גוברים ובוקעים שירי עבודה ומרד. גם בעיר, בבתי סתר, היו מתכנסות פלוגות קטנות, אולם איש לא ידע מי הוא המתכנן והמארגן את כל זה. כל פלוגה הכירה רק את ה„מקשר" שלה או את ב"כ הועד („קאָמיטעטשיק") וידעה שמוצא פיו הוא קדוש וכולם חייבים למלא אחר פקודותיו והוראותיו ללא שאלות. ה„בונד"

קבוצת חברי „הבונד"
בימיו הראשונים
באמצע (מימין): פליישר, דוד
דאמוביץ' ואטקה'לה פינקלשטיין.

בלומזה סידר לו גם „הקטוגראף" חשאי, בית דפוס קטן, ועד חשאי, שהיו לו קשרים עם הועד המרכזי ועם כל הפלוגות וה„סכודקי" בלומזה ובסביבתה. ומעניין הדבר: אף כי חלק גדול מהם היו חסרי השכלה ומעוטי תרבות — הגיעה הזהירות והקונספירציה לשיא הרצוי, וזה הדריך אותם גם בשנים הבאות.

כאילוסטרציה לאספות החשאיות של ה„בונד" ברחוב היהודי נביא כאן מזכרונותיו של ה' מרדכי ז'לאַזקו־ברזילי, אשר אחותו, אסתר, תופרת, נתפשה ל„בונד" והיתה מפעילותיו:

מזכרונותיו של מרדכי ז'ילאזקו (ברזילי)

„דרכו של ה„בונד" בלומזה היתה לערוך אסיפות המוניות ביערות בסביבות העיר. בהוודע הדבר למשטרה המקומית וצפויה היתה סכנה להפסקת פעולתם, המציאו המצאה: לנצל למטרה זו את בתי המדרשים הרבים בעיר ודוקא בליל שבת, כדי שלא לעורר חשד בעיני השלטון המקומי.

זה קרה בסתיו 1905, ואז אני ילד בן 10, אבל כבר לומד גמרא, הלומד אצל הרבי המפורסם בונצ'אק.

בליל שבת אחד אחרי הסעודה, אמר אלי אבי, ז"ל: הערב כל כך ארוך וחטא הוא לבטלו מתורה, קח את הגמרא והיכנס לבית המדרש שלנו, „הכנסת־אורחים", ללמוד. וכך עשיתי. נטלתי את הגמרא מתחת לבית השחי ושמתי פעמי ל„הכנסת־אורחים".

עוד בהיותי ברחוב קרוב לבית המדרש התפלאתי על האור הבוקע דרך החלונות שלא כרגיל בשעות אלו. אולם בהיכנסי פנימה פשוט נדהמתי למראה עיני. כל בית המדרש היה מלא בחורים ובחורות בגלוי ראש כותבים ומוחקים, מדליקים ומתקנים את העששיות. הרגשתי שכאן דבר־מה מתרחש ואין זה מקום בשבילי. הסתובבתי ופניתי לצאת, אבל שני בחורים שעמדו בפתח חסמו בפני את הדרך ואמרו: „השאר פה, מפה לא יוצאים". הסתכלתי סביבי וראיתי שאחד העומדים על יד הפתח, הוא חבר של אחותי, שהיה מבקר לפעמים בביתנו.

שומרי הפתח התחילו להתלחש ביניהם ולאחר התיעצות עם עוד אחדים אמרו לי: „אנחנו נותנים לך לצאת בתנאי שלא תספר לאיש מה שעיניך ראו". הבטחתי ושוחררתי.

בשבת בבוקר בזמן התפילה היה בית המדרש כמרקחה. היו בין המתפללים כמוני, שגם הם נפלו בפח ובילו את כל ליל השבת עם ה„גויים" הבונדאים וראו הכל במו עיניהם, מפני שלא נתנו להם לצאת. בינתיים התחילו המתפללים להתלחש שגם בתו של ר' יצחק, ז.א. אחותי, היתה באסיפה מבלי להגיד זאת לאבי בפניו, ובשמעי זאת הבינותי מדוע זכיתי לרשיון יציאה."

שנים התנקשו ב„בונד": בעלי הבתים, שלא יכלו לראות את החוצפה של הפועל והחלו לשלח בהם את בני ה„עולם התחתון", להכותם ולהפריע בעד פעולתם, והשלטון הצבאי, שבעזרת שר הפלך, ראש המשטרה (פוליצמייסטר) ושר השוטרים (פריסטאַוו) והמשטרה יצא במלחמת תנופה ב„קראַמולה" זו, הבונדאים.

עם אנשי „העולם התחתון" גמרו חיש — אלה קבלו פעם־פעמיים מכות הגונות ע"י קבוצות פועלים מאורגנים — נתפחדו וחדלו להציק ל„בונד" ואילו מהם הסתפחו אחר־כך ל„בונד" והיו לוחמים אמיצים ב„הגנה העצמית" („זעלבסט־שוץ") שלה. קשות היו הפגיעות במשטרה. בעיר הוכרז מצב צבאי. „מאיות" קוזאקים שוטטו בתחומיה, מרגלים רבים התהלכו ברחובותיה. אולם במקום לרפות כל ידים, הלכה תנועת הבונדיסטים הלוך וחזוק ורוח המרד הלוך והשתלהב. החל משחק הביניים בין הבונדיסטים והמשטרה. בימים היה שקט יחסי ואילו הלילה געש ממעשי מחתרת. שעטת פרסות הסוסים עם רוכביהם הקוזאקים הפילה חיתתם על בני העיר — אולם לא על הבונדאים. במועדוני סתר בחצר קולקין, במכון הפוטוגראפי של לובק, ברחוב רמבלינה, בחדר בנו של הרופא כצנלנבויגן ועוד היו מתכנסים חברי ה„בונד" ומדפיסים בהקטוגראף את כרוזי הסתרים שלהם, מכינים סיסמאות־מרדות, תופרים דגלים אדומים, מתכנים תכניות לאסיפות, לשביתות, להפגנות וכו'. וכאשר הציפו את העיר בקוזאקים כן גדלה ורבתה פעולת הכרוזים.

מאסרים ופרובוקציות

אולם אין תנועה מהפכנית נקיה מכשלונות, ביחוד כשהיא הופכת לתנועת המונים. פרובוקאטורים וחברים חסרי־אחריות גרמו לה לא פעם תבוסה. ועל כן קרו תכופות וחברי ה„בונד" נחבשו בבית הסוהר או שולחו לסיביריה. „ביקורי בית" של שוטרים ובלשים היו דבר יום ביומו. בלשים וז'נדרמים היו בוחשים בכלי הבית, במצעות, בספרים ובעצים, למצוא נשק וספרות אסורה. על פי רוב היה פעלם לשוא, כי ידעו החברים יפה להיזהר ולסלק בעוד מועד כל דבר אסור. וראוי לציין מעשה יידוואבנו.

בעיירה יידוואבנו הסמוכה ללומזה, מרחק 15 קילומטר בערך, הכריחו בעלי תעשיית הכפפות את פועליהם לעבוד גם במוצאי־שבת.

פעילי ה„בונד" בלומזה

שורה א' (מימין) עומדים: —, פינקלשטיין, —, „לייזר" (בן סעריה החייט), שטרן, קולאַצ'ק; שורה ב': דוד צוקרמן, „ירמיהו הסנדלר", יונה'לה רוטשילד, ברוס, „זליג הבנאי" („דער מולאַר"); שורה ג': — שמואל זארומב, לייבל סטוליאַרצ'יק, הנאַך סובוטקה, גרשון־ברל קורניקס ואשתו, י. ל. פינקלשטיין, מרדכי פוססורסקי; שורה ד': אברהם־אלי סובוטקה, פוטאַשביץ' ושאַריק פיגה (השלישי משמאל).

ועד ה„בונד" בלומזה, בשנת 1920
(מימין): ברום, סטוליארצ׳יק לייבל, סובוטקה הנך, פוססורסקי וגרשון־ברל קורניקס.

הפועלים התנגדו לזה ולא הצליחו. וכשהתארגנו פעם והחליטו לא לציית בקול נותני עבודתם — ספגו מכות מבעלי בתי החרושת. הודיעו על זה פועלי יידוואבנו לחבריהם בלומזה. הללו גייסו תיכף את „פלוגת הקרב" שלהם ולשבת הבאה שלחוה ליידוואבנו, להגן על חבריהם, אם בעלי־הבתים שוב יכריחום לעבוד. אולם לרגל מלשינות נודע הדבר למשטרה וזו הקיפה את העיירה בפלוגות צבא ושוטרים. פלוגת ה„בונד" הסתלקה משם בעשרות דרכים, אולם רבים נאסרו וריצו את עוונם זמן רב בבית הסוהר.

פעם שנייה נכשל ה„בונד" בשעת לוויה של מהפכן פולני: סטודנט אחד, מנהיג תנועת הפועלים הפולנים ברח מבית הסוהר בלומזה ובדרך לאוסטרולנקו טבע בנהר, כנראה בשעת רחיצה. גופתו הוחזרה ללומזה וכל הארגונים הסוציאליסטיים החליטו לערוך לו לוויית־הפגנה רבתי. משהגיעו אלפי המשתתפים לבית הקברות הקאתולי, הוקפו על ידי פלוגות צבא ושוטרים וקוזאקים. בין הנאסרים היו לא מעט בונדאים והם כולם שולחו לסיביריה. והיו גם מדי פעם בפעם מאסרים בודדים של בונדיסטים.

ואגב, כדאי לרשום כמה שורות לתולדות בית הסוהר הלומזאי. בית הסוהר הישן עמד ברחוב ווייסקה והיה מותאם לפושעים קלים. לפושעים חמורים — לא היה מקום שם. בפרוץ תנועת המרד החליטו השלטונות שיש לבנות בלומזה בית סוהר גדול מודרני שיכלא פושעים רבים ולהיות בטוחים שהם לא יוכלו לברוח — ובדרך זו קם בית הסוהר „האדום", בקרבת קסרקטיני הצבא, אשר שמו יצא אחר־כך ל„תהילה" ברחבי פולין ורוסיה. כאן ריצו את עוונם פושעים פוליטיים מפורסמים, רוצחים ועבריינים בני־שם, מכל רחבי רוסיה (ראה להלן, עמ׳ 260).

ואף על פי כן פרץ שם בשנת 1904 מרד. האסירים הוצאו ל„טיול" והם לא רצו לחזור עד אשר שר בית הסוהר יקבל משלחת מהם וימלא דרישתם. לאחר ישוב־דעת ארוך, קיבל השר את המשלחת, בראותו את החלטתם המאורגנת והנחושה וגם מתוך חשש שלא יוודע זה בספירות העליונות, ויתר על כמה חומרות בחוקת בית הסוהר.

תופעה שגורה היתה זריקת ה„פטאַרדות" — היו הן פצצות קטנות מתוצרת בית, בקופסאות פח סגורות. ה„פצצה" היתה מתפוצצת ברעש גדול, אולם רק הטילה פחד על האנשים ופגוע לא פגעה בהם. פטארדות כאלה נזרקו לא פעם על יד ה„צוקרניה" (בית קפה) של יאנקובסקי, על השוק החדש, עת היו יושבים שם קצינים רוסים, וסובאים י״ש או משקאות אחרים.

והרי עוד מעשה: מלכה בת נחום שיינקר ואתה קבוצת חברים, נאסרו פעם על ידי שוטר מומר אחד, שהבין יפה יידיש וריגל אחרי פועלים יהודים ברחובות עיר כשהוא לבוש אזרחית. בדרך זו נודע לו פעם על פגישה אחת בבית פרטי — לקראת איזו פעולה. בא בלילה ודפק שם על הדלת, בדברו יידיש: אנא, פתחו נא לי! משפתחו לו עמדו על

הועדה בלומזה להפצת עתון ה„בונד" בפולין — „לעבנס־פראגן".

טעותם, אולם היה זה כבר מאוחר. שוטרים הקיפו אותם ואסרום, שעה שריקמו דגל אדום. אחד מהם לקח על עצמו את כל האשמה ונידון לעבודת פרך בסיביריה.

וסופו של השוטר המשומד היה רע ומר : המפלגות הפוליטיות דנו אותו למוות, כאשר סיפר דוד דאמוביץ׳ לעיל.

תבוסת הצבא הרוסי במלחמתו ביאפאן הגדילה את התנועה למרד. השלטון הרוסי מוכרח היה לוותר ולהסכים לאילו דרישות המהפכנים. באוקטובר 1905 פורסמה הקונסטיטוציה של ניקולי השני לתושבי רוסיה. פועלי לומזה ובתוכם ארגון ה„בונד" ערכו ב„שוק הישן" הפגנה רבתי. אולם ה„צאר" התחרט חיש מהר על מעשהו והחל להטביע את המהפכה בדם. כתוצאה מכישלון המהפיכה גדלה הריאקציה. משלחות־עונשים באו לכל עיר ועיירה ורבו המאסרים. ועל כן החלה הגירה גדולה ובריחה מהמקום. נחלשה גם בלומזה תנועת ה„בונד" והשרידים התרכזו מסביב לספריית הפועלים ביידיש שבחצר מושינסקי, בשוק החדש. גם אחר־כך כשהותרה קצת הרצועה ואילו פעולות תרבותיות הורשו בעיר — נמשכה פעולת ה„בונד" כמה שנים בעצלתיים, כשאר התנועות הפוליטיות.

ובינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914.

בימי הכיבוש הגרמני

בשנת 1916, עם כיבוש לומזה ע״י צבאות גרמניה קם דור חדש „אשר לא ידע את יוסף". המהפכה ברוסיה, משנת 1905, וכל הלבטים שבאו בעקבותיה זרה היתה לנוער — כי הם היו אז בגיל רך. בשתי השנים הראשונות של המלחמה 1914—1915 לא היתה כאן כל תנועה ציבורית — מאימת הצאר, אשר אנשיו ראו בכל יהודי מרגל ובוגד במולדת. אולם תיכף לאחר פלישת הצבא הגרמני הריח הנוער רוח חירות והתקדמות. השאיפה להשכלה הגיעה לשיאה, אולם קשים היו החיים הכלכליים בעיר : חוסר עבודה, רעב וקור. חלק גדול הלך לקבל עבודות־ביצור אצל הגרמנים וזה גרם לפיזור הכוחות בדרכים ובכבישים מנוביגרוד עד פיונטניצה וסביבותיה. העבודה פירכה את הגוף ועל פי רוב לא היו מסוגלים אחרי־זה לאיזו עבודה ציבורית או תרבותית.

וכאן קרה מקרה טראגי אשר ליכד את הפועל שוב ודחפו לפעולות : פועל צעיר יעקב אימיאק עבד על הכביש המוליך לנוביגרוד ונדרס למוות על ידי רכבת השדה שהובילה פועלים וחמרי־בניין. מקרה המוות של פועל צעיר בעבודתו, בדידותו וחוסר תשומת הלב מצד שלטון הכיבוש לתאונה ולמשפחת המת, הביאו את שאר הפועלים והעובדים עבודת פרך למען גרמניה לידי ליכוד ולחיפוש דרכים להיטיב מצבם, אם לא בחומר, לפחות ברוח. התארגנו כמה עשרות פועלים צעירים, שכרו להם מועדון, דירה בת שני חדרים, בבית אברהם סנדאַץ׳ החייט (עונה ומת מות קדושים, ע״י הנאצים בגיטו), ברחוב פולובה. והיו מתכנסים שם הפועלים בערבים, בשבתות, בימי פגרא — יושבים ומשוחחים על הא ועל דא, יושבים על פי רוב על הגזוזטרא ומקשיבים לתזמורת הצבאית הגרמנית ולא ידעו בעצם מה לעשות וכיצד לנצל את כוחות התסיסה המפעפעים בהם. אולם לאט־לאט הלכו ונתגבשו אילו תכניות. החלו להתעניין בהם שני ותיקים של תנועת הפועלים — יונה׳לה רוטשילד, מראשוני ה„בונד" בלומזה, כאמור, ופינחס גייסט — מראשי תנועת ס. ס. בלומזה. שניהם החלו גם לעזור לפועלים הצעירים בארגונם וגם יחד עם זה לנהל תעמולה לטובת מפלגותיהם. סמוך לזה נשלחה גם משלחת אל מוטל ביאלי, שעמד לפי שעה מנגד, לספר לו על הנעשה כאן ולבקש ממנו עזרה ותמיכה לריהוט המועדון. חברי המשלחת היו : שלמ׳קה ניימארק ולייבל בורשטינוביץ. מוטל ביאלי קיבל אותם בסבר פנים ואמר תיכף : בית הנסירה הרי לפניכם. קחו לכם עצים לריהוט כאוות נפשכם. נערכה ישיבת מומחים ויונה׳לה הנגר בראשם, ומדדו וחישבו כמה עצים נחוץ להם כאן לשולחנות, ספסלים, ארונות ואצטבאות, ושני חברי המשלחת באו לבית הנסירה בעגלה גדולה והעמיסו עליה קורות וקרשים והנגרים עמדו לעבודתם.

האירגון גדל ורחב. החלו גם מבצבצים פה ושם קבוצות אידיאולוגיות, בכיוון המפלגות הקיימות בחוגי הפועלים. צר היה המקום להכיל את כל החברים וגם הפריעה במקצת הבולשת הגרמנית שגרה ממול — כי לא רצו החברים לדור עמה בכפיפה אחת...

שכרו איפוא דירה יותר גדולה, ברחוב ז׳ונדובה, בבית פון שלייאֶר (סוכנת הבית היתה הגב׳ ביאליסטוצקה, בעלת החנות לזכוכית). שלטונות הכיבוש הגרמנים אישרו את המועדון בשם „ארבעטער בילדונגס פאראיין" (אגודה להשכלת פועלים). החלו נוהרים למועדון זה לא רק פועלים, כי אם גם מהנוער המתלמד ומהאינטליגנציה המתקדמת (ראה לעיל התמונה בעמ׳ 37).

בהשפעת פינחס גייסט התעניינו בפעולות המועדון ובאו לעזרתו

בית יונה׳לה רוטשילד על קבר אביהם
שטבע בבוג ב־8 באבגוסט 1934.
על המצבה חרות : יונה רוטשילד, עסקן פועלים מסור, ממייסדי ה„בונד" בלומזה וחבר הנהלתו, סבל רעב, התענה בבית הסוהר, שולח לסיביריה במלחמתו בצאריזם, נשא ברמה דגל החופש, הפיץ בקרב המוני הפועלים את התקווה לעתיד יותר טוב.

יעקב־יהושע רוזנטאל, יצחק קוחאנוביץ׳, מארקביץ׳, לאה גולדברג (אחר־כך אשתו של פ. גייסט), חנה סוקולובר (אחר־כך אשת מארקביץ׳), בישקה רוזן, שלמה מושינסקי (כיום ברוסיה הסובייטית) והינדה רוטשילד. נבחר ועד חוקי וניגשו לפעולות. משנוכחו אחר־כך מנהלי ספרית הנוער שה„ארבעטער בילדונגס פאראיין" הפך למוסד יציב ומבוסס, בעל אופי המוני, החליטו להעביר לרשותו ולפיקוחו את הספריה.

קבוצות מפלגתיות

חברי „ארבעטער בילדונגס פאראיין" לא באו לרגל נטייה או השתייכות לאיזה זרם מדיני בחברה. הם באו כאן כפועלים או כאוהדי פועלים ומצאו בקעה להתחיות בה ולבלות את הזמן בתוך בני מעמדם וחברתם. העבודה כאן הסתעפה לשלושה סעיפים : א) עבודה מארגנת — שמטרתה למשוך אליה מבני הנעורים ; ב) חינוך והשכלה ; ג) שעשועים.

כל שלושת הסעיפים קל היה להוציא לפועל. הנוער זרם בהמוניו. פינחס גייסט עמד בראש ועדת התרבות והרשל וולוביץ — בראש ועדת החגיגות. מובן, שפינחס גייסט המשכיל והפיקח ידע למתוח את החוטים בעבודת התרבות לקראת האידיאולוגיה המדינית שלו — ס. ס. (סיאָניסטן־סאָציאליסטן), וכנגדו התמודד בכוחות חלושה הבונדאי הקנאי והמסור, יונה׳לה רוטשילד הנגר.

וזרעם של אלה עשה פרי. קמעה־קמעה החלו קבוצות חברים להתלכד סביב מנהיג זה או אחר, להימשך אחרי אידיאולוגיה זו או אחרת ומה שלא הספיק לעשות פ. גייסט עשו חבריו לדעה שבאו מדי־פעם בפעם מוורשה והצליחו לייסד מפלגת פועלים ס.ס. ; וניתנה האמת להיאמר : תנועת הס. ס. עם המגמות הטריטוריאליסטיות שלה לא מצאה הד גדול בין החברים. רבים נמשכו אחרי ה„בונד" והרומאנטיות שבו. קסמה גם אישיותו של מוטל ביאלי. ובאחד הערבים ישבו חמישה חברים בצוותא : יונה׳לה רוטשילד, הנאַך סובוטקה, לייזר סגלוביץ׳, גרשון־בר־קורניקס ואֶטקה׳לה פינקלשטיין וייסדו את מפלגת ה„בונד" בלומזה.

אספת היסוד הראשונה קשורה אל חג הפסח. בליל הסדר הראשון, שנת 1917, היתה בבית יונה׳לה (ברחוב קרוטקה, בית טוביה ברמן), אספת היסוד של תנועת ה„בונד" האי־לגלית והמחודשת בלומזה. הועד המארגן החליט לשגר משלחת של הח״ח ה. סובוטקה וגרשון־בר־קורניקס אל מוטל ביאלי שיבוא להרצות לפנינו על הנושא הבא :

ה„בונד" מהו ? מה יש לדרוש מבונדאי ? ולעולם לא יימחה מזכרוני אותו רושם כביר שעשו דברי ביאלי. ייתכן שכמה מן הפועלים, טרם הבינו את דבריו כראוי — אולם הניצוצות השתלהבו והיו ללהבות. כשעה דיבר ביאלי. מסר על ה„בונד" ושיטתו, דרכיו ונפתוליו, סיפר על נסיונות קודמים של ה„בונד" בלומזה, הצלחתו וכשלונותיו. ובאותו לילה חזרו רבים הביתה בשעה מאוחרת, באמצע הסדר, אבל באותו ליל־שימורים נוסד ה„בונד". אל שתי המפלגות הנ"ל, „בונד" וס. ס. נוספה תוך זמן קצר, בין חברי ה„ארבעטער בילדונגס פאראיין", קבוצה שלישית — של פועלי־ציון. קבוצת פועלי־ציון התקשרה עם הנהלת המרכז בווארשה — ובעזרתם נפלגו מה„ארבעטער בילדונגס פאראיין" והקימו להם ארגון בפני עצמו. נשארו איפוא רק בני תנועת ס. ס. או כפי שקראו להם אחר־כך : „פאראייניקטע" ותנועת ה„בונד". שתי פלוגות אלה עשו ביניהן כעין חוזה של „אי־התקפה". כל אחת מותר היה לה לגייס חברים מכאן, אבל כל אחת ניהלה את עבודתה המפלגתית לחוד.

תיאטרון יהודי קבוע לא היה בלומזה. מדי פעם היו באות להקות שחקנים נודדים. לעומת זה היתה בלומזה להקת שחקנים חובבים שיכלו להשתוות בכישרונותיהם ובידיעתם את הבמה גם אל שחקנים מקצועיים. בראש להקת החובבים עמד יענקל מלינארצ׳יק. יחד עם הרשל וולוביץ׳ והינדה רוטשילד היו עורכים מדי פעם בפעם, לרוב בימי חג ומועד, הצגות די מוצלחות. שני האחרונים הרשל וולוביץ׳ והינדה רוטשילד היו מסדרים בהצלחה לעתים קרובות הצגות ונשפים בין כתלי ה„א.ב.פ.".

ה„בונד" — בדרך המלך

מספר חברי ה„בונד" גדל מאוד וצר היה המקום להכיל את כולם. המועדון של „א. ב. פ." עבר בשנת 1917 לרחוב דלוגה, בבית קוטל החזירים יאקובוביץ׳ — במקום דירת „הזמיר" לשעבר. היה זה האולם הגדול ביותר בעיר באותה שעה. היתה עכשיו שעת כושר לפעולות תרבות. ואמנם התנהלו הפעולות במלוא הקיטור. שתי המפלגות המשיכו לדור יחד. לכל אחת, ל„בונד" ולס. ס., היה חדר מיוחד לפעולות ארגוניות. האולם שהכניס כמה מאות איש עמד לרשות שתיהן. וכמעט כל שבוע התנהלו בו אסיפות נשפים, וויכוחים, עתון־חי, הרצאות, וכו׳. כאן הרצה י. י. רוזנטאל על תורת איינשטיין, כאן הרצו בני עיר ואורחים על תורת הסוציאליזם, מדע והיסטוריה, וכאן הוקראו מדי פעם־בפעם עתונים חיים בהשתתפות פרחי הסופרים והמשוררים מבין הנוער, החרזן ווילנסקי (פליט־מלחמה, קרובו של ה׳ פישל צ׳יחאנוביץ׳) ואח׳. תוך פעולות אלה הלכו והתבלטו כוחות חדשים, מדריכים ומארגנים שצמחו תחתם, בין כתלי התנועה, ועשו להם כנפים, וגם ותיקים וקשישים שחזרו ללומזה. קשה לי לזכור את כולם. ויזכרו כאן מהקשישים : לייבל סטוליארצ׳יק — שחזר מרוסיה, שם לקח חלק במהפיכת מרס, בשנת 1917, והיה גם ראש לוועד חיילים בימי קרנסקי ; דוד דאמוביץ׳ (אחיו של מנהיג התנועה הציונית אברהם דאמוביץ׳), ברל ברים — שחזר מן השבי בגרמניה, ברצ׳י קולאצ׳ק, משה רוחלין ועל כולם יונה׳לה רוטשילד הנ"ל. ומהדור הצעיר : כותב הטורים האלה, גרשון־ברל קורניקס, יענקל ג׳רג׳גובסקי, לייבל צ׳יחאנוביץ, חיים צ׳רוונקה, א. ליברמן, א. שניידר, ברצ׳ה קרמר, ש. פיגא, האחים יצחק וחיים ליבין, שלמה גלצ׳ינסקי, האחים נוטה וחיים זבנוביץ׳ ועוד. מבין החברות הצטיינו חווה קולאצ׳ק, שלוש האחיות זלאטקה, נעמי ושיינצ׳ה פיגה, האחיות חנה ואסתר גנזלר, הינדה פינקלשטיין, חייצ׳ה קרמר, האחיות אֶתקה ופייגה פינקלשטיין ועוד.

מקום חשוב בשורות ה„בונד" בלומזה תפשה משפחת סגלוביץ : האב, האם וכל ארבעת הבנים היו חברי ה„בונד". הבנים : ברל, לייזר, ישעיה, וולוול, היו חברים פעילים ומכובדים מאוד (על מותם הטראגי — אדבר אחר כך). אל קבוצת האינטלגנטים שפעלו ב„בונד" : מוטל ביאלי, בישקה רוזן, שלמה מושינסקי, נטע קאסטליאנסקי. נוספו החברים מרדכי פוססורסקי, שמואל זארומב, זלאטקה בז׳ז׳ינסקי ורוזה קאגאן. השפעת ה„בונד" בעיר ובהנהגת מוסדותיה היתה די ניכרת, אף כי מעשיה היו במחתרת, מאימת שלטון הכיבוש הגרמני. הבטאון המרכזי של ה„בונד" „לעבנס פראַגן" נפוץ בעיר בין חוגי הפועלים. שוב היתה תנועת ה„בונד" מלת קסם בחוגי הפועלים בעיר. להיות „בונדאי" הובן : להיות מהפכן. לאחר הפסקה של 10 שנים בערך, הוכנה בחשאי הפגנת האחד במאי, הראשונה במינה, בה יפגין הפועל היהודי את כוחו וחלקו במחנות הפועלים והמהפכנים.

היה זה 1־במאי 1917. מכל צד החלו נוהרים „זוגות" אל גן העיר. ולפי סימן שנקבע מראש ענד כל אחד את הלולאה האדומה שטמן בכיסו והחלו צועדים בסך, מבין השבילים הצדדיים אל השדרה המרכזית, שם היו צריכים אילו מנהיגים לנאום לפניהם. הרגישו בזה כמה קצינים גרמנים, שישבו אותה שעה על גזוזטרות דירותיהם שפנו לגן העיר. הם החלו לצעוק „להתפזר", „להתפזר" ! מתוך חשד פן יקראו הקצינים את הצבא שחנה לא רחוק מהם לפזר אותנו, החליטו המפגינים להתרכז על יד בית הסוהר, על הגבעות. בקריאות „בוז לגרמנים", „בוז לכובש" — עברו כולם למקום החדש ושם נאמו לפניהם מתת מושינסקי (מטעם ה„מאוחדים" — ה„פאראייניקטע") וה. סובוטקה — מטעם ה„בונד" כשהגיעה לשם פלוגת צבא גרמני — לא מצאו איש על המקום, כי החברים הספיקו כבר להתפזר.

בקשר עם ארגון הפגנה זו, כדאי לספר : הועד המרכזי של ה„בונד" בווארשה, התקשה בהעברת הכרוזים — כי הגרמנים חיפשו בדרכים „מזון מוברח" ולא פעם הצליחו להחרים חבילות של ספרות תעמולה. קרוב ל־1 במאי באה ל„א.ב.פ." בחורה גוצה ושמנמונת ושאלה לשמו של אחד הפעילים. לאחר אילו סימנים שנתנה הפגישו אותה עם החבר. ומשנפגשה ביקשה להכניסה לחדר מיוחד. וכאן התפשטה והורידה מעל בטנה וגבה צרור גדול של כרוזים שהביאה מהמרכז, מוורשה. ולאחר זה שוב נראתה לנו צנומה, חיננית ואלגאנטית.

ועוד מקרה : אור ל־1 במאי הודבקו כרוזים ברחבי העיר וגם על בית שלטון האיזור (קרייז־אמט) לא דלגו. הורידו הגרמנים את הכרוז וקראו לבישקה רוזן, שעבד במשרד החינוך הגרמני שיסביר להם מה כתוב בו ? והם לא ידעו שהוא אחד המנהיגים של ה„בונד"...

קשה כקריעת ים־סוף היה לארגן בלומזה הרצאות אורח. מדי פעם־בפעם הצליחו אמנם להביא מרצים חשובים מהמפלגה שידעו להעמיק בתורת ה„בונד" ולהרצות בצורה עממית לפני ציבור הפועלים. בין המרצים ייזכרו : הרשל הימלפארב, בהרצאתו „תורה, ציון ולשון קודש", בה הוקיע את תנועת הדת והלאום בישראל והרים על נס את תורת ה„בונד". חוויה עמוקה גרם בואו של וולאדימיר מדם ללומזה. כל התנועה הבונדאית יצאה לפגשו. אולם התיאטרון של צ׳וכאנסקי צר היה מהכיל את הנאספים. כן גם ביקרו את לומזה ב. מיכאלביץ׳, א. זיגלבוים, מ. אורז׳ך, ג זיברט, נ. שאפראן, י. ליפשיץ, החברות דינה וברונקה ועוד.

הכניסה אל גן העיר בלומזה.

משפשט ה„בונד" גם בסביבה — כונסה בלומזה, בשנת 1917 ועידה אזורית, בה השתתפו באי־כוח ארגוני ה„בונד" מלומזה, קולנה, סטאוויסק, זאמברוב, אוסטרולנקה, זארומב, אוסטרובה וגרייבו. הועידה התקיימה בבית חוה קולאצ׳ק, ברחוב שקולנה. וכדי שלא לעורר כל חשד נכנסו הצירים לפנות בוקר ולא יצאו משם עד רדת היום. הישיבה השלישית האחרונה התקיימה בבית המנסרה של מ. ביאלי ובהשתתפותו.

בשנת 1918 קשתה עבודת ה„בונד". לרגל המאבק שבין פ.א.וו. (ארגון צבאי פולני במחתרת) והשלטונות הגרמניים נתרבו מעשי החבלה בסביבות לומזה ברכוש ובציוד גרמני ובעיר הוכרז מצב צבאי. זה הכביד על עבודות מחתרת אחרות — אולם ה„בונד" נטה חיבה למעשי הפ.א.וו. על ידי הקשרים ההדוקים שהיה בין פ.פ.ס. וה„בונד" התקרב האחרון גם לפ.א.וו. וכשנפל מנהיגם בקרבות עם הגרמנים בלומזה, לאחר פרוץ המהפכה בברלין, הוזמן גם ה„בונד" ללוויה — ובזה הכירו משחררי פולין גם את תנועת הפועלים היהודית כלוחמת למען שחרור ההמונים בפולין.

בפולין המשוחררת

משוחררה פולין וחזרה לחיי עצמאות הותרו פעולות כל המפלגות הפוליטיות. המפלגה השלטת בפולין היתה פ.פ.ס. — מפלגת הפועלים. ובחוגי הפועל היהודי פרש את מצודתו ה„בונד". מועצת הערים עברו רובן לידי הפועלים. בלומזה נתמנה ה׳ שווידרסקי לראש העיריה והוא אירגן את המיליציה העממית (Milicja Ludowa) שלא היתה אלא ארגון פועלים מזויין.

יום האחד במאי של שנת 1919 הוחג אז בלומזה יחד עם הפועל הפולני על ידי הפגנות ענקיות. התהלוכה התחילה על יד בניין בית הסוהר הישן, שם היה ביתו של הפ.פ.ס., ומשם עברו אלפי פועלים בסך ובמשטר דרך השוק החדש, הרחוב הארוך, אל השוק הישן. ברחבת המאגיסטראט התקיימה אספת עם רבתי. פרובוקאטורים ניסו אמנם להפריע: הם עברו את המקום באופנועים והשמיעו רעש כמכוניות יריה — כדי להפיל פחד על העם. הקהל החל לרוץ — אולם חיש הועמד הסדר על כנו. כי בראות המפגינים את המיליציה העממית ובראשה ראש העיר עולה על הבמה נרגעו. כתום הנאומים חזר הקהל דרך רחוב דבורנה אל בניין בית הסוהר הישן ומשם נתפזרו.

ומאז נעשו הקשרים שבין ה„בונד" ופ.פ.ס. הדוקים מאד.

מועדון גרוסר וספריית מדם

האידיליה בין ה„בונד" ו„המאוחדים" (ה„פאראייניקטע") לא האריכה ימים. גבר המאבק האידיאולוגי ביניהם וגם נשתנו הכוחות היחסיים: ה„פאראייניקטע" נשארו מועטים ואילו ה„בונד" פרץ ורחב. החלט להיפרד. ה„בונד" שכר לו דירה מתאימה בשוק הישן, בבית זזאַלקר. לבית ה„בונד" קראו מעתה „גראָסער קלוב" („מועדון גרוסר"), על שם המנהיג הבונדאי ברוניסלאַוו גרוסר. ספריית הפועלים הכללית עברה בהסכם כולם לידי ה„בונד", ארגון הפועלים החזק והמבוסס ונקראה מעתה „מעדעם ביבליאָטעק", על שם המנהיג וולאַדימיר מדם.

ושוב החלו תוססים החיים בין הבונדאים. החוג הדראמתי, בהנהלת ה. וולוביץ׳ והמקהלה „גראָסער כאָר", בניצוחו של י. שטיינוורצל פעלו נפלאות והחגיגות והנשפים משכו קהל רב. החברים של מועדון גרוסר קיבלו כאן חינוך והשכלה, בשעורי הערב והקורסים המיוחדים שנפתחו מפעם לפעם, וגם הכשרה מפלגתית כדי לדעת לנהל את דבר ה„בונד" בעיר.

בשנת 1920 חלה ירידה בעבודת ה„בונד". פרצה מלחמת רוסיה־פולין. חברים רבים גויסו לצבא הפולני, אולם השארית המשיכה לעבוד גם בתנאים הקשים של הדפנסיבה הפולנית.

התנועה המקצועית

עוד בראשית ימיה של תנועת ה„בונד" — שמה עין להיטיב את המצב הפרופסיונלי של הפועל. בימי הכיבוש הגרמני פתח ה„בונד" בלומזה לשכה למען האירגון המקצועי בהנהלתו של המורה מקולנה א. שניידר (עבר אחר כך לבריסק). כשנכנס ה„בונד" לדירה שלו גדלה התנועה המקצועית. נוסדו ארגונים פרופסיונליים של עובדי סנדלרות, תפרים, חייטים, פועלי עץ ובניין ועובדים בחנויות מכולת ובענפי תזונה. נוסדה לשכה מרכזית שריכזה את כל הארגונים ומזכירה הראשון היה כותב השורות האלה. לאחר איזה זמן התארגנה גם קבוצת הסבלים היהודים והם היוו חטיבה די מעניינת בתוך מסגרת הארגונים המקצועיים. תפקיד חשוב בארגונים המקצועיים מילא ב. טאַבאַצ׳ינסקי (היום מראשי הועד של הפועל היהודי בניו־יורק) שבא מביאליסטוק תכופות לשם זה.

אחת העבודות החשובות ביותר של לשכת האירגונים המקצועיים היה: ביטול „שוק הפועלים" של חול המועד. מנהג עתיק היה שבימי חול המועד התקהלו פועלים, שוליות וצוערים מכל המינים מלומזה והסביבה, והאומנים היו בוחשים ביניהם ובוררים להם עוזרים למחצית השנה הבאה או לכל השנה. ה„מסחר" בא לידי גמר, על פי רוב בבתי המסבאה. היה זה מעין „שוק עבדים" והתנועה הפרופסיונלית שמה לה למטרה לבטל את זה, כי לא רק כבודו של הפועל הושפל כאן, כי גם ענייניו הכלכליים קופחו מאוד: מחירים ירודים של מתחרים הוקצבו לו וגם בעל המלאכה יכול היה בכל עת לפטר את פועלו. מכאן ולהבא הכריחו את האומן שיפנה לאגודה המקצועית לשם קבלת פועל לעבודתו, לפי החוקים והתנאים הרצויים.

בימי פלישת הצבא האדום

ביולי, 1920, פלש הצבא האדום ללומזה. כרגיל הרשתה הרשות הבולשבית את כל התנועות הפוליטיות, כדי למצוא חן בעיני האוכלוסיה ולהשתלט לאט־לאט על המצב. המפלגה הקומוניסטית בלומזה היתה למפלגה השלטת. נבחר ועד מהפכני („ריבקום") בהשתתפות רוב המפלגות המדיניות, לנהל את ענייני העיר. לועד זה נכנסו גם מוטל ביאלי ופינחס גייסט, כנציגי הפועלים היהודים וכמעט שלמו בחייהם בעד זה. ה„בונד" עבר חזרה לדירתו הקודמת ברחוב הארוך, אולם טרם ניסו להעביר את הכל — החלו הרוסים לסגת. אתם ברחו מלומזה צעירים יהודים רבים שחששו מנקמת הפולנים. במסירות נפש הציל ש. פיגה ואתו עוד חברים אחדים את הספריה והארכיביון של ה„בונד" והעבירם בשקים לבית חוה קולאַצ׳יק וזו הצניעה את כל זה, תוך סכנת נפשות.

העודות, קבלות וכתבות על גבי מכתבים של תנועת ה„בונד" בלומזה.

לאחר מלחמת רוסיה — פולין

וזה לא היה פחד שוא. עם שיבת הצבא הפולני עלה על האוכלוסיה היהודית גל של טירור. מאורע ראשון קרה בכפר בורגילובה, על יד גרייבה. הצבא הפולני הקיף את הרוסים שנסוגו לפרוס־ה וחסם להם את הדרך. מובן שהנוער היהודי שברח עם הבולשביקים נשמד כמעט כולו על ידי צבאות האלר. שם נתפשו 5 בונדאים — שלושת האחים סגלוביץ לייזר, ישעיה, וולוול, חיים־לייזר שאפירא ונחום חמילבסקי — ובאכזריות שטנית עונו עד מוות. אם ג׳ האחים סגלוביץ׳ יצאה מדעתה מרוב זעזועים והאב — מרה־שחורה תקפתו מאז.

טבל בלומוביץ׳ וחיים גורודזינסקי, שהוצאו להורג ע״י הפולנים.
(תמונות יתר הקדושים, ראה לעיל בעמוד 43)

משהגיעו הפולנים ללומזה החלו להתנקם באוכלוסיה היהודית. 3 יהודים חפים מפשע נתפשו בבתיהם ברחוב ז׳ונדובה: יוחנן קריסטאל, חיים גורודזינסקי וטוביה (טבל) בלומוביץ, והוצאו להורג. כל העיר שקעה בסיוטי טירור ופוגרומים.

לאט־לאט חזרו הסדרים לעיר. חודש שוב השלטון האזרחי וראשית דברו היה לפגוע ביהודים בדרך חוקי. החלו מאסרים רבים. כל מי שלא מצא חן בעיניהם או שילד פולני הצביע עליו כבולשביק — נאסר ללא דין וללא דיין. מעניין היה מאסרם של פ. גייסט ומוטל ביאלי — שהיו הנפשות הפועלות ב„ריבקום״. במשפטם התעניינה כל העיר, לרבות גם הפולנים למפלגותיהם. הנאשמים טענו שנכנסו ל„ריבקום״ כדי להציל את העיר מכליון משקי, אחרת היה עובר התפקיד לידי בולשביקים ממש והם היו מחרימים את כל בתי העסק והסחורות ומשאירים את העיר ריקה וחסרת כל.

סוף־כל־סוף נוכח בית המשפט בצדקתם ושיחרר את שניהם. משפטם עורר הד נאמן בכל העתונות הפולנית.

למשפט דומה להם הועמד אחד המנהיגים של ה„בונד״ בקולנה, על השתתפותו במשטרה הבולשבית בעיר. לאחר שישב תפוש כמה חדשים בבית הסוהר, שוחרר, כי סניגורו, עו״ד הוניגוויל הוכיח שבהשתתפותו במשטרה הציל מהחרמה הון רב של בני העיר. מאסרי הבונדאים ומשפטיהם העלו תפקיד חדש באירגוני ה„בונד״: הצורך ליצור קרן, מעין „צלב אדום בונדאי״ למען ספק מזון וכיו״ב לחבושים בבית הסוהר ולמען הגנתם בבתי המשפט. למוסד בונדאי זה פנו לעזרה גם ארגונים אחרים ואפילו קומוניסטים, כאשר היו צריכים להציל מידי הבולשת הפולנית חבר שלהם. וזה הרים את קרנו של ה„בונד״ שלא השיב פני נצרכים גם מחוגי יריביו הפוליטיים והעמיד לטובתם גם סכומי כסף וגם עורכי דין מפורסמים, ביניהם גם הנריק ארליך, שהגן לא פעם על נאשמים קומוניסטים (ארליך הומת בשנת 1941 על ידי הרוסים בקויבישב). הבונדאים שחזרו מהצבא ומהפליטה ראו ראשית דרכם לחזק מחדש את התנועה הפרופסיונלית, שממשלת פולין לא רדפה כל כך. הוקמו מחדש שלוש אגודות: פועלי המחט, עור ועץ. הם סידרו את משרדם המשותף בביתו של דוד דאמוביץ׳ ברחוב קשיווה־קולו. סביבם התרכזו אז שוב הבונדאים. לא עברו ימים רבים ונוסד שוב אירגון ה„בונד״ בלומזה. האגודות המקצועיות עברו לבית קולאצ׳ק. שם היתה גם הספריה. הודות לאגודות המקצועיות התאוששו הפועלים שאימת הטרור הפולני נפל עליהם וחידשו לאט־לאט את פעולת ה„בונד״. עזר הרבה לזה ה׳ י. שאטאן (היום בקאנאדה) שנשלח ללומזה מצד מוסדות ה„בונד״ המרכזיים לעבוד למען אירגון המפלגה. רשמית תפש מקום של מנהל חשבונות בקואופרטיבה הבונדאית „אייניקייט״. האגודות הפרופסיונליות הכריזו שביתה כללית, כדי לארגן את כל הפועלים. אספה רבתי התקיימה באולם „פועלי ציון״ ובאי־כוח כל ארגוני הפועלים השתתפו בה. הדבר נודע למשטרה. זו הקיפה את כל הבית, בדקה את כולם ואסרה שנים מהם: את י. שאטאן ואת דיטינקו, חלוץ צעיר, מעולי אוקראינה שהתכונן לעלות לארץ־ישראל. התוצאות היו דווקא הפוכות. במקום להפיל פחד על הפועלים— חישל אותם הטירור של השלטונות וחיזקם.

באותו זמן פרצה שביתה בבית החרושת לסוכריות. בעל בית החרושה, יהודי פיקח וירא שמים, התעקש ולא רצה לוותר על דרישותיהם הצודקות של פועליו: יום עבודה קצר ושכר־עבודה גבוה. לאחר משא ומתן ארוך נגמרה השביתה.

מרכז האיגודים המקצועיים בלומזה הכריז שביתה גם בין פועלי החייטים בקולנה. חייט אחד, שבנו היה בין השובתים הלשין על „ועד השביתה״ לפני המשטרה וזו אסרה את כולם והביאה אותם לבית הסוהר בלומזה. ועד העזרה של ה„בונד״ השתדל עבורם ושחררם. הבן לא רצה יותר לחזור אל אביו.

התרוצצות מבפנים

באותו זמן קמה התרוצצות בפנים תנועת ה„בונד״. ה„קומ.־אינטרן״ הציג לאירגונים הפוליטיים 21 סעיפים — כתנאי הצטרפות. ה„בונד״ בלומזה נחשב ל„ימני״ ובעת הועידה הלא־לגאלית של ה„בונד״ בדאנציג היו צריכים לקבל עמדה סופית בשאלה זו שעירערה את יסודות ה„בונד״ והכניסה מרירות וחיכוכים בין החברים. כל שלושת הכיוונים שנוצרו אז ב„בונד״ בשאלה זו יכלו לשלוח באי כוחם לועידה הנ״ל. בלומזה התקיימה לשם זה ועידה אזורית בהשתתפות חברים מהועד המרכזי. המשטרה ריגלה אחרי ה„בונד״. מטעמי זהירות החלט לקיים את הועידה, בה השתתפו „יוזף״, הוא נוח פורטנוי — מזכיר הועד המרכזי, עמנואל נובוגרודזקי, וישעיה זאמברובסקי („קאמאשנמאכער״) — בא כוח הבונדאים הקומוניסטים, בבית הנסירה של מוטל ביאלי. ביאלי ביים לשם זה חגיגת יום הולדת של בנו יצחק. באו אז אל החגיגה ילדים רבים ואורחים. ובחדר סמוך לחדר האורחים הגדול, בחדר העבודה של מוטל, התקיימה הוועידה של מנהיגי ה„בונד״ מהאיזור ומהמרכז שבאה לדון בשאלות כה חשובות של תנועת הפועלים הבינלאומית. האגף הימני של ה„בונד״ ניצח אז וה. סובוטקה נבחר כבא־כוח האיזור הלומזאי בועידה העולמית של ה„בונד״ בדאנציג.

צרכניות הפועלים

ה„הבונד״ ייסד אז, יחד עם שאר מוסדותיו, את הצרכניה „אייניקייט״ („אחדות״), ברחוב ז׳ונדובה, בבית קאנארק. שם מכרו לכל דורש צרכי מכולת וכדומה להם במחיר נמוך ובזה נלחמו ביוקר המחירים ששרר בשאר החנויות. כמו־כן חילקו שם ביושר ובלי משוא פנים מפלגתי את הבילות הבגדים שנתקבלו מ„פיפלס ראֶלייף קומיטט״ מאמריקה — למען האוכלוסים הנצרכים. פעולות הצרכניה ויחסה לצרכן עוררו בעיר אמון רב אל המוסד ולמנהליו דוד דומוביץ׳ ואלתר קרמר.

אלתר קרמר,
מפעילי ה„בונד״ בלומזה.

תנועת הנוער „צוקונפט"

במשך ימי קיומו של ה„בונד״ קיים היה על ידו ארגון הנוער הבונדאי „צוקונפט״ („עתיד״). מתפקידו היה לפקח על הצוערים והפועלים בגיל רך שלרגל גילם לא יכלו להתקבל לאיגוד המקצועי. חברי ה„צוקונפט״ היו איפוא צוערים ותלמידי בתי הספר. ה„צוקונפט״

הוועד של אגודת הנוער הבונדאי „צוקונפט" בלומזה.
במרכז: ליבר מושינסקי.
ביניהם: זישקה גולדברג, אבר־הם אלי־סובוטקה, סטודנט לוין, ש. זורקוביץ, ברוייר, בורשטין.

היה כל הזמן כעין אירגון עצמאי לכל דבר. אולם בענייני מפלגה קיבלו עליהם מרות ה„בונד". חברי ה„צוקונפט" הדביקו כרוזים בלילות, הפיצו פרוקלומאציות, היו מקשרים בימי כינוסים ואספות־עם ועמדו על המשמר — שלא ליפול בידי המשטרה. המייסדים הראשונים של „צוקונפט", בשנת 1918, היו מושינסקי ליבר, אהרון מארק ואברהם סובוטקה. אחר־כך נוספו אליהם: פוטאַשביץ׳, זיברט, קוברסקי, קולקי ודוד צוקרמן.

אירגון הילדים הסוציאליסטיים (סקי"ף)

כשם שנחוץ היה לגדל דור של „צוקונפט" ולחנכו ברוח ה„בונד", שיוכל בהתבגרו למלא את שורות התנועה, כך נחוץ היה לחנך גם את הילדים ברוח ה„בונד" והסוציאליזם ולהרגילם עוד בילדותם לכבד את הפועל ולאהב את המלאכה. לשם זה נוסד בלומזה, כדוגמת ערים אחרות ארגון ילדים „סקי"ף" — אשר משך אליו כמה ילדים, בעיקר ילדי בתי הספר.

אירגון נשים „יאף"

אירגון נשים בונדאיות, „יאף" („יידישע ארבעטער פרוי"), ריכז סביבו פועלות, אמהות עובדות וכיו"ב. חברות אינטליגנטיות השתדלו להקנות כאן לחברה הפשוטה דעת והבנה פוליטית־כלכלית. הודות ל„יאף" חדרה תנועת ה„בונד" לשכונות העוני כמו „ריבאַקעס", רחוב שואבי המים (ווז׳יוודזקה) ועוד.

שתי לוויות

כדאי עוד להוסיף על שתי לוויות ענקיות שה„בונד" ערך אותן בלומזה והן השאירו רושם חזק על הציבור: א. לוויתו של יונה׳לה ויטשילד, שטבע בבוג, בשנת 1934 ולווייתו של אברהם־אליה סובוטקה, ממנהיגי ה„בונד" של הדור הצעיר, אשר מת בדמי ימיו ו„החברה קדישא" לא רצתה לסדר קבורתו, עד שלא יבטיחו לה שלא ישאו דגלים בלווייתו ולא ילכו בגילוי ראש. חברי ה„בונד" לא קיבלו את איומי החברה הקדישא וערכו בעצמם את הלווייה וטקס הקבורה בדגלים ובנאומים.

לווייתו של אברהם אליה סובוטקה.
תמונתו הורכבה למעלה, מימין, עם הכתובת: „ריבולוציונר מסור ומנהיג של תנועת הנוער „צוקונפט" בלומזה, נפטר 31 באוקטובר 1928, בשנת ה־25 לחייו."

עתונות

מדי פעם בפעם הוציא ה„בונד" עלונים ופרסם במשך שנות קיומו עשרות עתונים חיים. לא היה לו צורך מיוחד להוציא עתון ממש, מכיוון שהעתון המרכזי של ה„בונד" בפולין ה„לעבנס־פראגן" וה„פאָלקס־צייטונג" ועשרות השבועונים והירחונים והמאספים הגיעו ללומזה באותו יום ותפוצתם היתה גדולה, בין במכירה בחנויות ובין במספר החתומים והמנויים.

אולם היו גם הזדמנויות להוציא עתון מיוחד בלומזה. כן למשל הוצא בקיץ של שנת 1938 „דער נייער לאָמזער וועקער" („המעורר הלומזאי החדש"), וזה לרגל סיכסוך שפרץ בין ה„בונד" ובין הנהלת בית החולים היהודי שבראשו עמד הדר. הפנר, בגלל יחס לא הוגן לחולה אחד סנדלר, חבר ה„בונד". ערב ראש השנה של שנת תרצ"ט (1939) יצא מתוך מערכות ה„בונד" „לאָמזשער וועקער" ובו נימה של קטגוריה חריפה על אלה אשר חוטאים בכל ימות השנה ומרשים להם להונות ולנצל את הזולת — ובבוא הימים הנוראים הם חוזרים בתשובה ומשליכים עוונותיהם למצולות ים...

ה„בונד" בימי בחירות

ה„בונד" רכש לו לבבות בקרב שכונות העוני והדלות בלומזה, וביחוד שעה שהוקיעו את התנהגות טובי העיר כלפיהם. אולם רבים, מן הסוחרים הזעירים, בעלי מלאכה וכן פועלים חששו להצטרף בגלוי ל„בונד" פן יבולע להם ולפרנסתם. ואילו בימי בחירות לקהילה, לעיריה, לסיים וכיו"ב — כשהבחירות היו דמוקראטיות וחשאיות, היו על פי רוב תוצאות מזהירות לטובת ה„בונד". רשימת ה„בונד", שקנתה פרסומה במספר 4 שלה, היתה מושכת קולות רבים. תמיד היתה לו ל„בונד" ביאת־כוח הגונה בעיריה. בבחירות של שנת 1934 היו ל„בונד" 8 ב"כ לעיריה ואילו בבחירות האחרונות שבשנת 1939 נבחרו ארבעה בונדאים: פנחס גייסט, מרדכי פוססורסקי, לייב כאניעלסקי (חתן יונה רוטשילד) ומושקוביץ'. אל המועצה הראשונה מעת שחרור פולין נתמנה ב"כ ה„בונד" נטע קאסטילאנסקי (נרצח בווילנה ע"י הנאצים) ופ. גייסט נבחר אז לאווניק. בעת הבחירות לקהילה האחרונה, בשנת 1936, נבחרו ארבעה פרנסים מה„בונד": פוססורסקי, סטולארצ'יק, זיברט ומלך פייבלוביץ'; קודם היה בא כוח ה„בונד" בקהילה רק יונה'לה רוטשילד.

ה„בונד" בחיי הכלל

גם בחיים הכלליים תפש ה„בונד" לפרקים עמדות מפתח. בעת ההתפרצויות האנטישמיות ואירגון הפיקטים על יד חנויות היהודים, אירגן ה„בונד" יחד עם פ.פ.ס., שבראשם עמד אז דר. צ'ארניצקי, הגנה עצמית („זעלבסט־שוץ") של הפועלים היהודים והפולנים וכאשר נוכחי הפורעים שהם מקבלים גם מכות הסתלקו לא פעם מהמשמרות על יד החנויות. ה„בונד" נלחם בעקשנות במוסדות הממשלה שקיפחו את הפועל היהודי בעבודות הציבוריות ובמשרות הממשלה.

אותה מלחמה ניהל ה„בונד" גם במוסדות היהודים, בקהילה, בעזרה הסוציאלית, בבית החולים וכיו"ב.

שקיעת ה„בונד"

עם פרוץ מלחמת העולם השניה — פסקה עבודת ה„בונד", בתוך כל העבודות הציבוריות בעיר תחת שלטון הנאצים. לאחר הסכם היטלר־סטאלין, כשלומזה עברה לידי הרוסים — נאסר קיומו של ה„בונד" והבריו החשובים פ. גייסט*), מרדכי פוססורסקי, סטוליארצ'יק, פוטאשוויץ' ואח' שולחו לסיביריה כפושעים ומשם לא חזרו יותר.

כשפלשו הגרמנים שנית, ביוני שנת 1941 — כבר לא היו בונדאים בעיר...

* * *

ה„בונד" מילא איפוא כמה עשרות שנים תפקיד חשוב וחיוני בלומזה היהודית ונטל חלק הגון בעיצוב דמותה של העיר והקהילה. עם חורבן העיר — חרבו החיים היהודיים וחרב ה„בונד".

*) מפינחס גייסט הסתנן מכתב מרוסיה לישראל, בו הוא מבקש להשתדל בעבורו להעלותו לארץ (המערכת).

מאיר וואסר

חרותה לעד בזכרוני

איני איש לומזה — יליד גראייבה אני ומשנת חיי החמש־עשרה עד שנת 1939, עד פלוש הנאצים לפולין, גרתי בווארשה — אף כי בהפסקות קטנות, לרגל מאסרים וגירושים פוליטיים.

אולם העיר לומזה נשארה חרותה וחקוקה בזכרוני מימי ילדותי הקדומים, מגיל חמש.

פעם, בליל חורף, אחרי חצות, העירני משנתי קול רעש לא רגיל. אמא עמדה באמצע הבית מתייפחת. נכנס סבא שגר לא רחוק מביתנו וניסה להרגיעה. במטבח עמד גוי, שלא מבני המקום, ושוט בידו. בוכיה יצאה אמא מן הבית בלוויית סבא והגוי. מהחצר הגיעה לאזני חריקת עגלת־חורף, שעטת סוס והכל נדם. יותר לא ישנתי אותו לילה, כי הייתי נרעש ונפחד ממראה עיני. בבוקר נכנס סבא והודיע לנו שאבא חלה מאוד ואמא נסעה אליו. אבא ניהל באותו זמן עסקים גדולים, בשותפות עם סבא, אבי אמא. ובין השאר החזיקו בכפר ייז'ורקי, על יד לומזה, בית משרפות יין וזיקוק ליקרים. כל יום ראשון היה אבא יוצא לשם בעגלתו וחוזר ביום ששי — לכבוד שבת. וגם הפעם יצא לייז'ורקי ביום א' בריא ורענן. היה עדיין צעיר לימים, כבן שלושים ושש. מה היה לו פתאום, היתה חידה במשפחה. אולם חיש נודע, שאבא קיבל התקפת לב. בשבתו על יד שולחן הכתיבה במשרדו. עזרה רפואית לא קיבל על המקום, כי לא היה כאן רופא ועד שהגיע לשם רופא מלומזה — נפח אבא את נפשו והובל לקבורות אל בית החיים החדש בלומזה. וכאן, בהיותי בן חמש, מתחיל הקשר עם לומזה.

ליום הזכרון הראשון נסעה כל המשפחה להשתטח על קברו: אמא, ארבעת אחי ושלוש אחיותי. והבאנו אתנו גם צלם שצילם את כולנו על יד הקבר. ובאותו זמן, בסוף המאה ה־19, טרם נהגו לצלם על בית החיים ואחי ברוך (בוצ'ה), יוזם הצילום הזה, ספג לא מעט תרעומת ורוגז מצד זקני האדוק ואנשים אחרים יראי־שמים בגלל מעשה אפיקורסות זה.

צילום זה היה מאז קודש למשפחה. כעת, לאחר ששני אחי הקשישים ואחות, מתו כדרך כל האדם והשאר נשרפו בתאי הגזים בטרמבלינקה — הרי תמונה זו, שריד יקר ממשפחתנו הענפה.

עברו כמה שנים ושוב התקשרתי עם לומזה, לומזה אחרת.

היה זה בשלהי קיץ של שנת 1905, שנת הזעזועים הגדולים במלכות הצאר, ימי התנקשויות מזויינות בין המוני המהפכנים ופלוגות הצבא והמשטרה בכל רחבי הארץ. וגם ארגוני הפועלים היהודים לקחו חלק במהפכה: ווילנה, וורשה, ביאליסטוק, לודז', מינסק וכיו"ב, ערים ועיירות בתחום המושב — היו חלוצי המהפכה והמרד ונלחמו במסירות

ליום הזיכרון (בשנת תרנ"ו — 1896), נסעה כל המשפחה להשתטח על קבר אבא בבית הקברות בלומזה: אמא, ארבעת אחי, ושלוש אחיותי...

נפש בשעבודם המשולש: כפועל, כאדם וכיהודי. בלומזה היה כבר קיים ארגון די חזק של ה„בונד". בגראַייבה פרצו כמה שביתות בבית החרושת לגומי של הפנר, רובם לא יהודים, שבתו שוליות הסנדלרים והחייטים בהשפעת „פועלי־ציון" ואילו בונדאים בודדים, ארגון של ה„בונד" טרם היה. והנה חזר לגראייבה אַבוש קולקה, זה שגורש לפני זמן־מה מהגימנסיה בסובאלק בעוון השתייכותו לחוג מהפכני לא לגאלי ובא כעת אלינו מעיר של תעשייה לדברי טכסטיל אשר בסביבות מוסקווה. שם עבד בבית מרקחת, אולם נאסר ונשלח הביתה בלוויית משמר של משטרה, כי נחשד כתועמלן בעת שביתת פועלי הטכסטיל שם.

בבואו, ניסה תיכף לקשור קשרים עם הפועלים האורגים הלא יהודים של בית החרושת להפנר, וכן עם הפועלים היהודים, בעזרתי — כי זה מזמן היו לי מהלכים בין הפועלים שבעירנו. נוסד ארגון ה„בונד" בגראייבה. אולם מה דל היה כוחנו לעומת המהפכה הרוסית הגדולה שפרצה אז. בפרוץ שביתת אוקטובר הכללית, נותקה גראייבה מכל העולם שקשר אותה קו מסילת הברזל הדרום־מערבי, אודיסה־גדות הים השחור — עד הגבול הפרוסי. נשארנו ללא דואר וללא עתון והתפרנסנו משמועות שונות ומשונות, פרי הדמיון. נמלכה קבוצת ה„בונד" שלנו ושלחה את כותב השורות האלה אל לומזה, להקים קשרים עם ה„בונד" הלומזאי ולקבל מהם עזרה. באמצעות הסטודנט מייזל וחברתו בוגאצקה — אוהדי תנועת הסוציאל־דמוקראטיה — מצאתי את הקשרים עם ה„בונד" אבל יותר מחבילה זעירה של כרוזים שהתיישנו, מטעם הוועד הארצי הפולני של ה„בונד", לא קיבלנו מהם. שמחנו בכל זאת גם על מציאה זו ובשובי לגראייבה, הדבקנו את הכרוזים, בליל שמיני עצרת, ברחובות העיר, בבתי התפילה והציבור; בבית ובחוץ. המשטרה הרגישה בזה והחלה להוריד את כרוזינו מעל הקירות. אף כי הבינו ידי מי היו במעשה זה, הרי לא תפשו אותנו ולא יכלו לעשות לנו כלום. ובינתיים, גדל ארגון ה„בונד" בגראייבה. הכרוזים מלאו את שירותם באמונה וכמה חברים מפועלי־ציון עברו אלינו.

* * *

לאחר כמה שנים, בין שתי מלחמות העולם, הייתי נפגש תכופות עם מנהיגי ה„בונד" בלומזה, עם יונה רוטשילד, מרדכי פוססורסקי, הנך סובוטקה, ליבר מושינסקי, פינחס גייסט, מוטל ביאלי ואח', וכתום מלחמת העולם השניה, בסתיו של שנת 1946, ביקרתי שוב בפולין עשרים וכמה ערים שנשארו בהן אילו ישובים יהודים. אולם את לומזה ואת גראייבה — לא ביקרתי, אף כי הן היו בתכניתי — כי יישוב יהודי חדל שם להתקיים והכל נחרב שם למעננו — כשם שנחרבו ונמחקו אלפי ישובים יהודים אחרים.

מאיר טרייבר

בשליחות בלומזה

בשנת 1936 נקלעתי ללומזה, כשליח המועצה הארצית של האגודות המקצועיות בפולין, ואגב אורחא קבלתי עלי גם שליחות הועד המרכזי של ה„בונד" לעשות בלומזה למען המפלגה.

והימים ימי געש בחייה הפנימיים של פולין. האגודות המקצועיות היהודיות, שהיו ברובן בהשפעת ה„בונד" היו אז בקשר ובמגע תמידיים עם תנועת האיגודים המקצועיים הפולניים ועם תנועת הסוציאליסטים הפולניים ובמקצת גם עם הקומוניסטים. תנועת הפועלים, הפולנית כיהודית, הלכה אז וכבשה לה בפולין עמדה אחרי עמדה ומאידך גיסא — הריאקציה הפולנית, בהשפעת מנהיגיה ובהשפעת תנועת הנאצים שמעבר לגבול הקרוב, הכתה גלים בפולין והחלו ימי אימים ליהודים. מעשה פשיטיק, מינסק־מאזובייצק, צ'נסטוחוב וכיו"ב, עברו לסביבות לומזה — לצ'יז'ב, ויסוקי־מאזובייצק, זאמברוב, קולנה, שניאדובה, אוסטרולנקה ואחרות. כאן „הרביץ תורתו" ברבים הגלח „המלומד" לוטוסלאבסקי, איש כפר דרוזדובה (אשר אמרו עליו שהוא מצאצאי הפראנקיסטים). התנפלויות והתעללויות אלה מצאו את סופם בבית המשפט המחוזי שבלומזה. בית המשפט הפך לא פעם „מיטינג פוליטי", אשר הפרקליטים הסניגורים, ובחלקם גם הנאשמים, התריעו וצעקו חמס על העוול המשווע, על אי־הצדק והשוויון שעל אדמת הקהילייה הפולנית, ומצד שני שליחי הריאקציה שפכו את כעסם ורעלם על היהודים הבוגדים והמרגלים, מוצצי דם הפולנים, סוכני סטאלין וכו' וכו'.

בפרק זמן זה היה עלי לפעול ולהפעיל בשורות ה„בונד" בלומזה. ה„בונד" שכן אז ברחוב ז'ונדובה, — בדירה בת ארבעה חדרים. על ידו היו קיימות שתי תנועות נוער: „יוגנט בונד צוקונפט" וארגון הילדים הסוציאליסטי „סקיף" (סאצ. קינדער יוגנט פאראיין). כאן גם פעלה ה„קולטור־ליגע" ועל ידה הספריה העשירה על שם „ולאדימיר מדם". בערבים סאנו כל ארבעת החדרים: ישיבות, פגישות ואספות של איגודים פרופסיונאליים, של אנשי מפלגה, של קוראי עתונים וספרים, של משתלמים בהשכלה ובדעת, של חוגים חובבי הבמה וכו'.

ה„בונד" עמד אז בראש ה„איגודים המקצועיים של עובדי המחט", „עץ" (נגרים וחבתנים), „עור" (סנדלרים ותפרים), „פקידי מסחר" ויחד עם הפ.פ.ס. ניהל את ההגנה המקצועית של פועלי העבודות הציבוריות, שאליה השתייכו למעלה משש מאות פועלים.

נותני העבודה וראשי העיר ואנשי התעשייה נאלצו להתחשב עם איגודי המקצועות וייזכרו לטובה החברים המסורים שפעלו כאן ומדי פעם בפעם גם ניהלו שביתות ועמדו בפרץ עד הניצחון של העובדים, כמו: אברהם ראמיון, זלדה ריקאצ'ין, מאיר קפלן, חנא מנדלסון (כיום בארגנטינה), צרקה קוז'יצה־טרייבר (רעייתו של כותב הטורים האלה — כיום בבראזיל) — באי כוח פועלי המחט, שטיבלמאן וישראל'קה מפועלי העור, פסח אימיאק, לייבל ויירז'בה ולייבל סטוליארצ'יק, פועלי העץ, ואחרון־אחרון, מרדכי פוססורסקי, חבר מועצת העיר, פרנס הקהילה ויושב ראש המועצה המרכזית של האיגודים המקצועיים — אדם פיקח ואיש מפלגה נבון, אשר לא הצטיין אמנם כנואם, אולם בעצתו שמעו תמיד ותמיד ידע לעוץ מתי להמשיך בשביתה ומתי להפסיקה, ותמיד — לטובת הפועל. היה מכובד גם על יריביו ומתנגדיו, בעל השכלה יהודית וכללית, חניך הישיבה ומוסמך לרבנות, מנוסה ברדיפות הממשלה ובעבודת מחתרת של התנועה. בשנת 1939 נאסר על ידי השלטון הרוסי שכבש את לומזה ואבד אי־שם בערבות סיביר.

תפקיד חשוב ומכריע בחיי העיר מילאו לפעמים הפראקציה הבונדאית במועצת העיר והפראקציה בועד הקהילה. מסביב שתי הפראקציות הללו התרכזו המוני האזרחים העמלים בלומזה. על כל צרה שלא באה בשכונות ההמונים היהודים — באו אל היועצים והפרנסים האלה לעזרה, לפיקוח ולטיפול. והם עמדו תמיד לימינם, עזרו במה שיכלו, הגישו תלונות, אינטרוונציות ואינטרפלאציות ולא נחו עד אשר הגישו את העזרה הדרושה. היחס האוהד ל„בונד" הורגש יפה בעת הבחירות האחרונות לועד הקהילה, בשנת 1936. התקיימו אז, בשבת האחרונה שלפני הבחירות, שש־עשרה אספות מצד רשימת ה„בונד", בכל קצווי העיר, לא פסחו על „ריבאקי" וווז'יבודזקה, ובכל מקום נעזרו ע"י המון רב של אוהדים, שלא נמנו על חברי ה„בונד" והם גם הכריעו את הכף לטובת ה„בונד" בבחירות. בשנות 1936־1937, כשגברו הרדיפות על התגרנים היהודים בשווקים ובירידים, עת באו ידיעות רעות על התנפלויות בצ'יז'ב, וויסוקה־מאזובייצק, אוסטרוב, זאמברוב ועוד — ארגן ה„בונד" אספות מחאה וגם קרא לועידה פולנית־יהודית, ביחד עם ארגוני האיגודים המקצועיים שתלחם באנטישמיות. לועידה זו נשלח ממרכז ה„בונד" בוורשה המנהיג וויקטור אלטר, ומנהיג הפ.פ.ס. זיגמונט זארמבה. באו לועידה כמה שליחים יהודים ופולנים מהסביבה — אולם ברגע האחרון אסרה הממשלה את קיום הועידה, למורת רוחם של רבים.

שעה שלבית המשפט המחוזי בלומזה הובאו נתקפים יהודים מכמה עיירות כנאשמים ב„התקפות" דווקא על הפולנים והשלטון, ועורכי דין פולניים ומצאו תמיד מוכנים להגן על הרוצחים האמיתיים ולהפוך את הנרדפים לרודפים, דאגה תנועת ה„בונד" למצוא גם עורכי־דין יהודים שיעמדו לימין הנרדפים והנעלבים באמת. ופעם גם הביא ה„בונד", במשפט הידוע של יהודי וויסוקה־מאזובייצק, את העורך־דין והעסקן של ה„בונד" הנריק אֶרליך, שיצאו לו מוניטין בנאומי ההגנה שלו על נתקפים יהודים, בבית המשפט בוורשה.

ביזמת ה„בונד" נוסד גם בלומזה ארגון להגנה־עצמית (זעלבסט־שוץ) והודות לזה לא העיזו כמה פעמים הפולנים לערוך פרעות בעיר, כמו שעשו בעיירות הסמוכות. וייזכרו כאן לטובה הפולנים שעזרו לנו בארגון ההגנה, והם: הדר. טשארניצקי, ט. בורובסקי, רידזינסקי — חברי הפ.פ.ס. וקוז'יק ווירוואס — מצד הקומוניסטים.

וזמן קצר לאחר זה ראיתי שוב את לומזה בחורבנה ובאבדנה. ראיתיה בשנת 1939־1940, בימי הכיבוש הסובייטי, עת נאסרו המנהיגים של כל התנועות היהודיות והועברו לרוסיה וראיתיה אחר־כך בימי נאוץ הנאצים — עת נחרבו בתים, נשמדו מאות ואלפים — והעיר נשארה יושבת בדד.....

תנועת פועלי ציון בלומזה

בשנות 1903 — 1905

מפי בבל ורעיתו

(מייסדי „פועלי ציון" בלומזה בשנת 1903)

בראשית מאה זו הגיעו ללומזה ידיעות על שביתות שפרצו אי־שם בערים הגדולות, מרכזי תעשיה ומסחר, על תנועות פועלים המתמרדים ורוצים לפרוק מעליהם עול הצאר, על הפגנות, מאסרים ויריות וכיוצא באלה. אולם העיר לומזה שקטה ופועליה קופאים על השמרים. בעלי המלאכה, „המעבידים" התפללו כרגיל במניינים שלהם, מי במניין פועלי־צדק, מי בחברת חייטים, חברת בד"ק (בעלי־עגלות, דייגים, קצבים) וכדומה להם ועל ידם השוליות והעוזרים. היה קיים

ראובן פוז'יק, ידוע בכינויו המפלגתי „בבל" (כעת בישראל).

יעקב נתן שופר, ממייסדי פועלי־ציון בלומזה, בשנת 1903.

ארגון „תפארת בחורים" שמתפקידו ללמד את הפועלים פרשת השבוע עם פירוש רש"י, פרק ב„חיי־אדם", משניות ולפעמים גם דף גמרא. נשא הפועל אשה — הכניסוהו לסוד הציך היהודי, אם ידע את מקצועו ונעשה הוא בעצמו „בעל מלאכה" שהחזיק פועל אחד או שנים לעזר בעבודתו ובבית. הכל כמנהג באותם הימים. היו אילו צעירים שהציצו ונפגעו במקצת, חתמו על עתון רוסי או על „הפריינד" או „הצפירה", קראו ספרים בתורת הכלכלה וראשי פרקים בסוציאליזם והיו מקורבים אצל מעמד הפועלים, אולם ללא ארגון וללא מעשים.

ובאותם הימים התבלט אחד מבני בעלי הבתים, מוטיל ביאלי, שאף כי היה בן עשירים ורחוק מהיות פועל או עובד, התקרב לחוגי הפועלים להפיץ השכלה ביניהם. חדרו המיוחד ברח' גלצ'ינסקי, בעליה, הפך מועדון לשוחרי ההשכלה מבין חוגי העובדים. בכל ליל שבת התכנסו אצלו מעשרה עד חמשה עשר צעירים וצעירות ועסקו בתורה לשמה. באו גם בחורי ישיבה שנתפקרו קצת ולבם נטה להשכלה ולסוציאליזם. אחד הידידים שלו היה גם חייל יהודי מפטרבורג, חבר התנועה הסוציאל־דימוקראטית הרוסית.

התנועה הציונית שהכתה כבר שרשים בלומזה לא שמה לב לחינוך הפועלים וגם לא למעשיהם. פועלים שלבם הלך אחרי „ציון" היו נוטים חיבה לתנועה זו שראתה את החיים בגולה כזמניים וחולפים ועיקר הפעולה היא לעתיד לבוא בארץ־ישראל.

אולם גם פועלים ציוניים אלה לא יכלו להחזיק מעמד נגד זרם הסוציאליזם ונגד ראשית צעדיה של תנועת ה„בונד" בלומזה, אשר בית היוצר שלה היתה העליה של מוטל ביאלי הנ"ל. ובאותם הימים, שנת 1903—1904, בראשית הקיץ, הגיעה ללומזה בחורה אחת מגרודנה, פועלת בבית־החרושת לסיגריות של שרשבסקי, שהיתה שם חברה פעילה בתנועת פועלי־ציון, באה להתארח אל דודה, ר' אברהם גולדברג הבורסקי (אברהמע בייגער). אצל אברהם הבורסקי עבדו אז כמה פועלים כשש־עשרה שעות ביום. האורחת התפלאה מאד שהפועלים מקבלים באהבה את מרותם של הבעלים, באים בזמן והולכים לאחר גמר העבודה עייפים ורצוצים ובכיסם פרוטות. היא החליטה לארגן אותם. דודה, שלא הבין בכלל מה היא רוצה ומה הן מחשבותיה, רמז לה שתסביר את דעותיה לפועל ראובן פוז'יק, בחור ישר וירא שמים, עובד באמונה ומשביע רצון בעליו. ובלבו חשב: עיתה עת דודים, ולחתן היא צריכה ומכל הפועלים הלא ראובן מתאים לה לחתן, תתקרב איפוא אליו וסוף השידוך לבוא. ראובן היה יליד בריסק דליטא ועבר עם הוריו ללומזה בשנת 1894. הבחורה שמעה בקול דודה, והבחור מצא אמנם אוזן קשבת לדבריה, קרא בצמאון את החוברות הסוציאליסטיות, כתובות יידיש, שהביאה אתה, ובקרוב נפקחו עיניו לראות שמצב הפועלים בעבודה אינו כל כך מזהיר. לאחר זמן קצר התערב אברהם הבורסקאי באמצע ועשה מעשה שדכן: נכתבו תנאים בביתו. ראובן פוז'יק הוזמן לאחת השבתות לגרודנה, לבית המחותן. שם ישב כשבועיים. ובינתיים התוודע לאנשי תנועת פועלי־ציון, ביקר אילו אספות והרצאות, ובשובו ללומזה הביא אתו כשתי עשרות חוברות וספרים ביידיש — זו היתה ספרות אי־ליגאלית שהוציא הוועד המרכזי של פועלי־ציון ובהן דברי הסברה, שאלות בתורת הסוציאליזם והציונות, דינים וחשבונות על תנועת הפועלים בכלל ופועלי ציון בפרט, ויכוח עם „הבונד" וכיוצא באלה. חוברות אלה למד ראובן בעל־פה וגם העביר אותן מיד ליד.' ובשבתות, היה יושב וקורא מתוכן לפני קבוצת פועלים ששתו בצמא את דבריו.

לא עברו ימים רבים וראובן יסד בלומזה אגודת פועלי־ציון, שמנתה כעשרים חבר. הפעולות היו קונספיראטיביות, כמנהג הימים ההם. האספות התקיימו בין הרי לומז'יצה. לחג הסוכות נסע שוב לגרודנה. ובשובו הביא אתו חומר תעמולה חדש וגם אילו ידיעות בארגון התנועה. האספות בין ההרים לא יכלו להתקיים לרגל ימות הגשמים ועל כן העביר ראובן את מרכז הפעולה ב„שוק החדש" — שהיה מקום ה„בורסה" הפוליטית בלומזה ותמיד היו שם מתקהלים אנשי עבודה וגם נוער לשם שיחות ולבילוי זמן. התנועה גדלה וראובן פוז'יק לא היה ביכולתו לנהל לבדו את כל הפעולות. ראה מחסור בכוחות אינטלקטואליים, כי אלה, אם נטו לסוציאליזם — ביכרו את ה„בונד" על פועלי־ציון.

ראובן פנה למוטיל ביאלי שנראה לו נייטראלי בדבר וביקש ממנו עזרה תרבותית לאגודת פועלי־ציון ההולכת וגדלה. מוטיל ביאלי יעץ לו לפזר את התנועה. אי־אפשר לארגן פועלים, אמר, המסכימים לעבוד 16 שעות ביום, בשעה שאינם יודעים פרק בהיסטוריה, אינם יודעים מה זו כלכלה מדינית. צריך קודם כל לייסד שעורי־השכלה ביניהם ואחר־כך, לכשישכילו ויבינו — ידעו גם לבחור להם מפלגה מדינית רצויה לפי השקפתם. דברי מוטיל ביאלי הרפו קצת את ידיו, אך לא עזב את רעיונו ופנה לפועל, משכיל אחד, הוא יעקב נתן שופר שהיה בקי בספרות הפועלים וגם נטה לציונות, נאחז ברעיון זה ומאז היה יד ימינו של ראובן.

ראובן נתחבב מאד על הפועלים היהודים ואפילו מתנגדיו מ„הבונד" כבדוהו. שמו הפוליטי היה „בבל", כי מילדותו כינוהו בבית „בעבעלע" וכשגדל קצת שינו את כינויו ל„בעבעל" ועל כן בחר לו שם בתנועה הקונספיראטיבית „בבל". אותו חורף של 1904 התפתחה מאד תנועת פועלי־ציון בלומזה. מדי פעם בפעם ערכו אספות ונשפי ווי־כוחים בינם לבין עצמם וגם בינם לבין ה„בונד". בראש ה„בונד" התיצב אז מוטיל ביאלי הנ"ל. פעם, בקורספונדנציה על פעולות פועלי־ציון בלומזה, בשבועון של המרכז במינסק, הזכירו את שמו של מוטיל ביאלי כמנהיג ה„בונד". הוא נפגע מזה וראה בפירסום שמו כעין הוראה באצבע עליו לפני הממשלה, שסוכניה אורבים בכול. הוא תבע את „בבל" לדין המפלגה. המשפט התברר בגרודנה לפני חברי הוועד המרכזי ושם נקבע ש„בבל" גילה את שמו של ביאלי לפני חבריו הפועלים גם כן במחתרת כמו ה„בונד" והנרדפים גם כן באף ה„אוחראנה" הרוסית (הבולשת), ואין כאן איפוא יסוד להלשנה ולהוראה באצבע לרשות.

בהתקרב הקיץ החליטו חברי פועלי־ציון לגשת לפעולה פרופסיונאלית חשובה: לקצר את יום העבודה לעשר שעות ולהגדיל את שכר־העבודה. בהיותו פועל־בורסקי עלה בידו של ראובן לארגן את

פועלי העור, בורסקאים, תפרים, רצענים ובמקצתם גם סנדלרים. תיכף לאחר הפסח הוכרזה בלומזה על ידי „פועלי־ציון" שביתת־פועלים ראשונה. כ־300 פועלים עזבו את עבודתם והציגו תנאי שיפור. השביתה עלתה יפה. נותני העבודה נבהלו מהיד המארגנת והסכימה לתנאים. אחרי זה גדלה קרנם של „פועלי ציון" בלומזה ונוספו אליהם כמה עשרות פועלים. גם מבין האינטליגנציה הצטרפו מעתה לשורותיה, כגון האחים גייסט, המורה יעקב שיינקופ ואחרים. מועדון התנועה היה בביתו של ראובן. לאחר כמה חדשים חדרה ללומזה גם תנועת הפועלים ס.ס. (ציונים הסוציאליסטים). ס.ס. מצאה את חובביה הראשונים בתוך „פועלי ציון" ובאחת השבתות, לאחר ויכוח סוער — בא פילוג בתנועה. העמידו להצבעה: מי בעד „בבל" ומי בעד ס.ס. אלה שנשארו בתנועת פועלי ציון נקראו מאז בלומזה „באבליסטן", כלומר האוהדים של „בבל". האחים גייסט עברו אז לס.ס.

לאחר הפילוג המשיכו חברי פועלי־ציון לפעול בין ההמונים. יכדו סניף של המפלגה בנובוגרוד ובהשפעתם וביזמתם פרצה שם שביתת פועלים: חייטים, סנדלרים, תפרים ואחרים. משלחת של פועלי־ציון בלומזה יצאה לנובגורוד לנהל את השביתה. אולם הדבר נודע לבולשת והחברים הותקפו בדרך. כולם הספיקו להימלט ולהתחבא בשדות בין הקמה. נתפש רק ברל קולאצ׳ק הדייג, שעבר אח״כ ל„בונד". הוא ישב בבית הסוהר כארבעה חדשים והחברים אירגנו סעד למשפחתו וגם שלחו לו אוכל. אחד הנמלטים הספיק להגיע ללומזה בלילה ולהודיע למשפחות חברי המשלחת כי המשטרה רודפת אחריהם ועל כן ימהרו לעשות בבית „בדיקת חמץ", כלומר: יבערו כל דבר שיכול לעורר חשד. אשתו של „בבל", נבהלה ומהרה לאסוף את כל הספרייה שבעלה הספיק לרכוש, בהם ספרי מדע והשכלה ובהם ספרי תנועת הפועלים וזרקה אותם לתוך חביות המתכת של נפט ושמנים שעמדו בחצר בית־החרושת של מ. אורלובסקי. לפנות בוקר הגיע „בבל" לביתו עייף ורצוץ: זחל שעות רבות בחושך בתוך הקמה עד כי הגיע הביתה. כמוהו עשו גם יתר החברים. המשטרה עשתה אחרי זה חיפושים בכמה מקומות, אולם לביתו של „בבל" לא באו. ערכו אמנם חיפוש בבית ה׳ אברהם בורסקי ורצו לאסור את „בבל". אולם ל„בבל" היה פספורט בשמו האמיתי „ראובן פוז׳יץ" ועל כן נתפש ולא נאסר. התנועה היתה פעילה כשלוש שנים. והנה באו שנות הריאקציה, לאחר שנת 1905. כמה חברים פעילים — לא יכלו לעמוד בפני רדיפות המשטרה והגרו לארצות הברית. האגודה התפרקה מאליה, אף כי כל אחד נשאר נאמן לאידיאלים שלו.

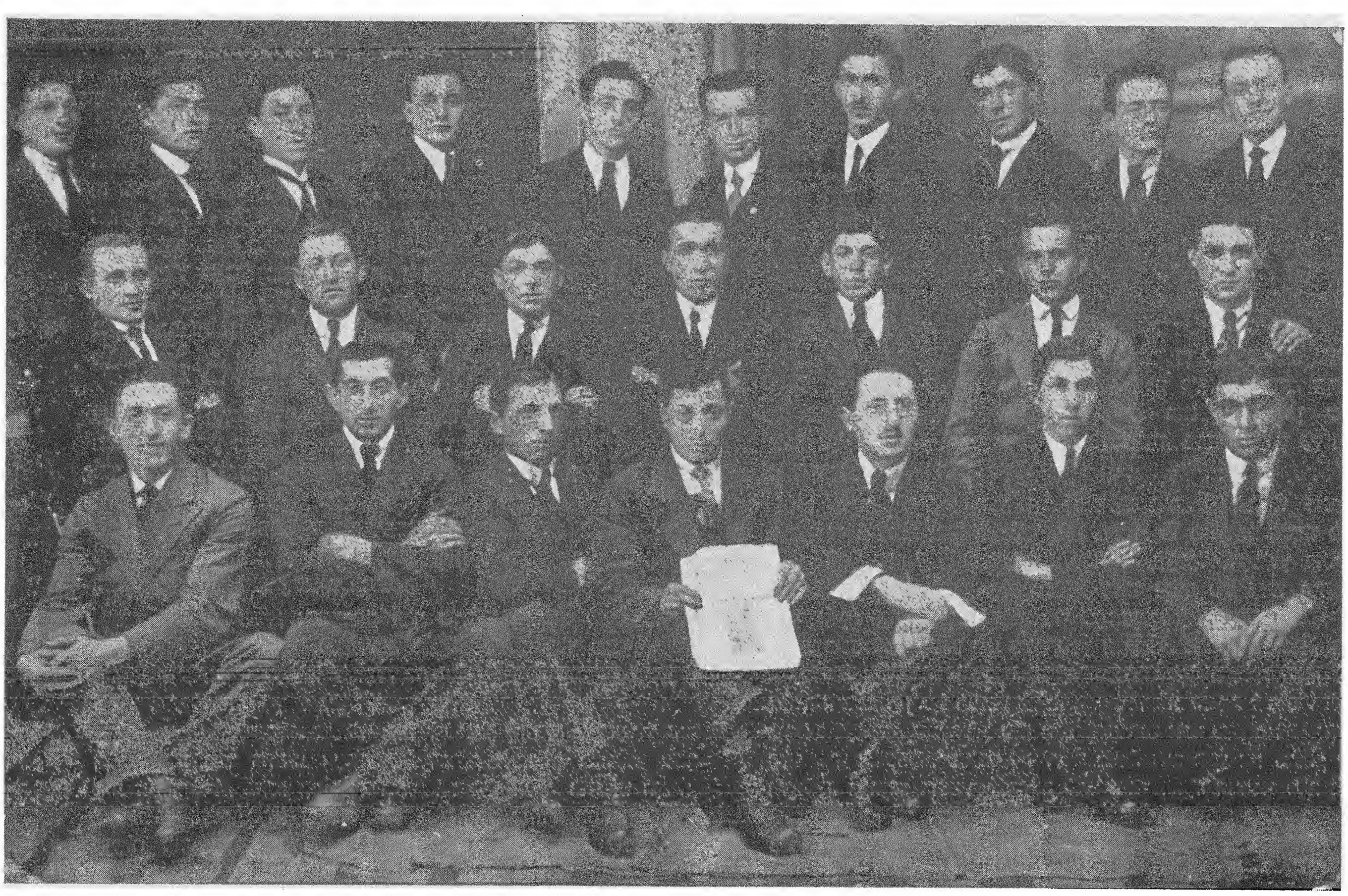
א. ריווס

חידוש המפלגה בשנת 1915

בימי הכיבוש הגרמני בלומזה, בסוף שנת 1915, חודשה תנועת „פועלי־ציון" בלומזה, עם פריחת החיים הצבוריים והתרבותיים בכלל בתוך הציבור היהודי בעיר. אחדים מזקני פועלי־ציון, מאז שנת 1905, ובראשם המורה יעקב שיינקאפ, המסגר יעקב־נתן שופר, היו ממחדשי התנועה. נספחו אליהם כמה צעירים מתוך אגודת „התחייה" שספגו לתוכם מן הציונות אולם לבם הלך אחרי הסוציאליזם וחברת אנשי העמל — כמו משה גולדמן, יעקב מילר, זאב גואלמן, יום־טוב לוינסקי ועוד (ראה לעיל, התמונה בעמוד 37).

הפרוגרמה של פועלי־ציון היתה „ימנית" למדי, לפי רוח הימים ההם. הכירו בזכות השפה העברית כשפת הפועל בא״י וכשפת בתי־הספר היהודים בגולה, הכירו בדגל הלאומי, בתוספת עיטור אדום, על יד תמונת קארל מארכס תלו את תמונת הד״ר הרצל. הכל, כמו שהציע הד״ר ז׳יטלובסקי פעם לתנועת פועלי־ציון באמריקה. אולם שורות התנועה מלאו מהר אלמנטים פרולטאריים שלא עברו דרך פרוזדור ציוני וביניהם כשתי עשרות חברים שבאו מה„ארבעטער קולטור פאראיין" — והכיוון החל להשמאיל. במקום אוסף כספים למען ה„קרן הקיימת" הכריזו על „קופא״י" (קופת פועלים א״י — „פאלעסטינא ארבעטער פאנד") כקרן למען א״י.

דירת פועלי־ציון, „ארבעטערהיים" היתה מקום פגישה של פועלים רבים, ובאספות־ויכוחים שערכו שם היו משתתפים עשרות רבות של פועלים בעלי הכרה. נפתח גם בית־טה (טייהאלע) ונעשה גם נסיון לפתוח מטבח פועלים. בווארשה נוסד אז ועד מרכזי של תנועת פועלי־ציון בפולין. הכיוון בווארשה נטה לשמאל, לאור המהפכה ברוסיה. לאחר כמה ויכוחים סוערים הוחלט בלומזה להצטרף לועד המרכזי ולקבל את מרותו. ובאחד הימים בא לכאן שליח הועד המרכזי ה׳ טויבנשלאג, צעיר מיוצאי בריסק דליטא, בלונדי, מרכיב משקפים, והוא הכניס לתוך התנועה השלווה והשקטה שבלומזה את „הריבולוציה הסוציאלית". טויבנשלאג מצא לו כאן אוזן קשבת ובין אלה כמה מבני־עירו, אנשי בריסק, שהוגלו ללומזה בימי הכיבוש הגרמני. עד מהרה הורדה תמונת הד״ר הרצל מן הקיר ובמקומה באה תמונת בר בורוכוב. דגל אדום, כולו אדום, היה דגל התנועה.. האחד במאי היה החג היחידי של התנועה, עברית הוצאה מכלל שפות היהודים. גם השאיפה לארץ־ישראל קיבלה

קבוצת פעילים חברי „פועלי ציון" בשנת 1917.

שורה א׳ (מימין): פודביילביץ׳, צבי ייורייביץ׳, פליישער, נתן ווּיבראנצ׳יק, צוקרשטיין, ש. י. בורשטיין, מיכל בוכבינדר, פסח ברוכנסקי, לנסקי; שורה ב׳: שבתי מארקוויץ׳, —, שטרקמאן, חיים וולובסקי, פראגל. סלונימסקי, —; שורה ג׳: גולדברג, מארטשיק, יצחק לוינסקי, סנדר פיאנקו, אברהם ניימוביץ׳, מיכל ברקמן, בורשטינוביץ׳.

פירוש חדש: כאן, בגולה, מלחמתנו לזכות קיומנו יחד עם כל הפרולטאריונים, אולם גם שואפים לפינה משלנו בארץ־ישראל, שם נוכל לקיים את מצוות המהפכה הסוציאלית, כמו שאר העמים. רוב החברים קיבלו את תכניתו של טויבנשלאג והמיעוט, חברי התחייה לשעבר, ואילו פועלים לאומיים עזבו את התנועה ויסדו אגודת „צעירי־ציון".

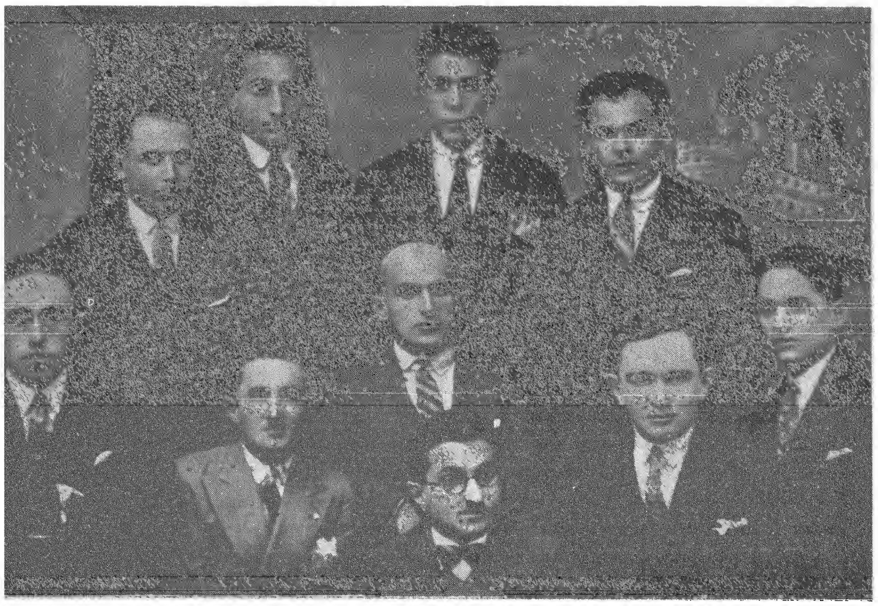
תנועת פועלי־ציון גדלה ופרחה. מווארשה באו לעתים קרובות מרצים ומדריכים, ביניהם גרשון דוא־אדמוני, זה שהוציאו עליו קול, אחר־כך, שנפטר, כדי להבריחו מעיני הבולשת שחיפשה אותו, ה׳ קרול ואחרים. פועלי־ציון יסדו גם אגודות בערי השדה הסמוכות ללומזה ובמשך זמן קצר היתה האגודה בלומזה כעין ועד מרכזי של הגליל. ואמנם התקיימו כאן כמה פעמים גם כינוסים גליליים שמשכו אליהם עשרות צירים ושליחים מהסביבה ובאי־כוח מהוועד המרכזי. מקום חשוב להתפתחות התנועה בלומזה תפש הד"ר א. ש. יוריס. הוא חזר אז מרוסיה הסוביטית ונשלח ללומזה לארגן את התנועה. הרצאותיו משכו קהל רב ועוררו הד גדול. בימים המעטים ששהה בעיר הלהיב את ההמונים בשיחותיו ובוויכוחיו ושמו נישא על שפתיים שנים רבות.

עם תקומת הריפובליקה הפולנית לקחו פועלי־ציון חלק פעיל בחיים המדיניים. צעדם הראשון היה השתתפות בבחירות אל הסיים. כאן נתקלו בהתנגדות קשה מצד האחדות הלאומית שהתרכזה מסביב לרשימה הארצית מספר 9; המועמד של מחוז לומזה היה חבר „המזרחי" בווארשה, ה׳ השיל פארבשטיין. פועלי־ציון לא קיבלו אז יותר מכמה מאות קולות בלומזה ובסביבה ביחד, אולם הם הכשילו את האחדות הלאומית וה׳ פארבשטיין שקיבל כ־17 אלף קולות יהודיים הסרו לו בסיכום כמה מאות קולות, קולות פועלי־ציון, והוא הפסיד במערכה. מהקולות של הבוחרים היהודים נהנו רק הפולנים.

פועלי־ציון לקחו חלק בשלטון העיריה, פתחו מטבח פועלים, שעורי־ערב לפועלים, צרכניה, הוציאו עתון משלהם („דער האמער" — הפטיש), יסדו סטודיה דראמאטית, מקהלה וכו׳. ביום האחד במאי ערכו הפגנה שהצטרפה לארגוני הפועלים הפולניים ואחד מחברי פועלי־ציון אף נאם בפני הקהל, יידיש.

מהפעילים בתנועת פועלי־ציון כדאי לרשום את הח"ח: נחמן ונתן וויבראנצ׳יק, יצחק לוינסקי, יצחק פרלברג ורעיתו אלטקה פרשטנ־ברג, האחים ייברייאוויץ׳, מוריס פירר, פרומקה שיינקופ, אלתר פליישר, אברהם ניימוביץ, סנדר פיאנקו, ד. מוהל, א. צוקרשטיין, חיים וואלאווסקי, ש.י. בורשטיין ואחרים.

זמן ידוע שימש בתנועה בלומזה מדריך ה׳ שאול אמסטרדם. הוא עבר אחר־כך לתנועה הקומוניסטית.

הועד והמייסדים של המועדון הספורט־בי „שטערן" („גוויאַזדאַ") בלומזה.
עומדים (מימין): מתתי לב, דוד ברוקארד, חיים גלינקה, אליעזר יאסטזומב; יושבים: יוסף זיידנשטאט, נחום כ"ץ, דוד צדוק, גוטמאן לוסטיק, שאריק פיגה, מתתי גולדברוך.

מאיר לוינסקי

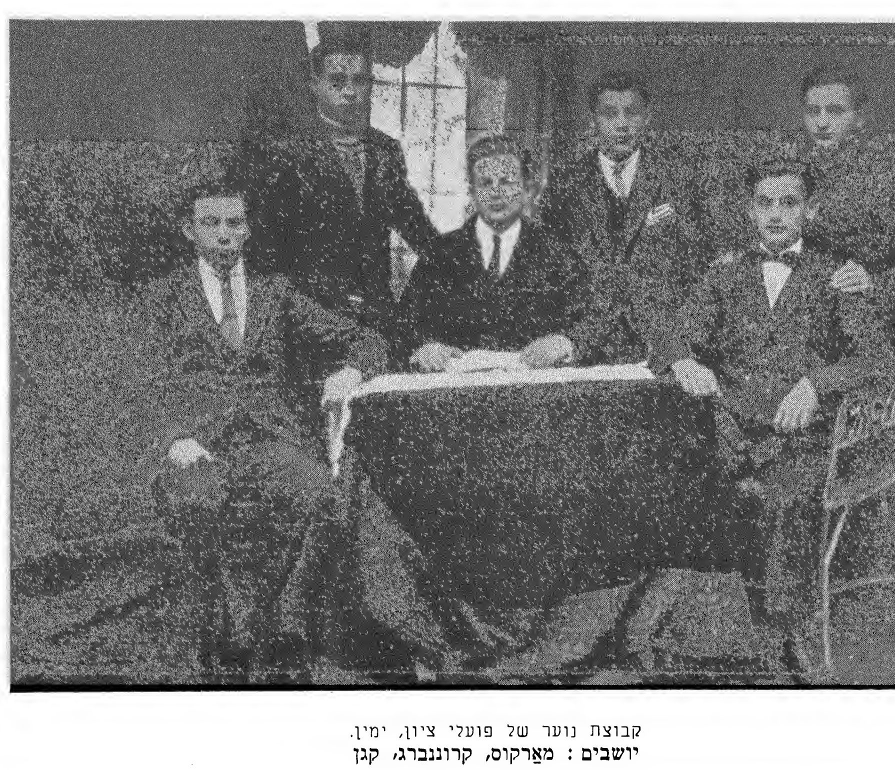
שמאל וימין

פועלי־ציון הימניים נשארו מפלגה קטנה, ללא פעולות מיוחדות, כי מימין התחרו בה „צעירי־ציון" ומשמאל — פועלי־ציון שמאל. ואילו „פועלי־ציון" שמאל הלכו ורכשו להם חברים רבים, לקחו חלק פעיל בחיי הציבור, במועצת העיר, בקהילה, באיגודים פרופסיונאליים וכו׳.

הפלישה הבולשבית ללומזה — עוררה ביניהם נטייה גדולה לרוסיה. בלומזה והסביבה נכנסו כמה חברים פעילים לשרת „בריבקום" (הוועד המהפכני) וכמה גם ברחו יחד אתם לרוסיה, או היגרו לארצות חוץ. ה„ארבעטערהיים" היה כמה שנים מרכז לפועל ולאינטליגנציה. התקיימו שם נשפים, הרצאות, משפטים ציבוריים וספרותיים, אספות־עם, הסטודיה הדראמאטית משכה אליה כוחות נוער בעלי כשרונות. אולם המשבר בפולין שגרם להגירה וכן פעולות „החלוץ" ו„העובד" — הנחילו אכזבות לפועלי־ציון שמאל והם הלכו הלוך ופחות עד שהוכרחו גם לוותר על המועדון היפה שלהם, ברחוב ז׳ונדובה 18 ולשכור להם דירה קטנה. קצת התאוששו כשחבריהם יסדו את האגודה לספורט „שטערן" או „גוויאַזדאַ" ומשכו בזה רבים מן הנוער העובד. אך גם זה לא החזיק מעמד זמן רב.

עם בוא מלחמת העולם השניה — היתה קבוצת פועלי־ציון שמאל קטנה והשפעתה לא היתה כמעט ניכרת ברחוב היהודי. ואילו פועלי־ציון ימין התעוררה שוב לחיים, בגבור העלייה לארץ. הם השתתפו בפעילות במשרדי ארץ־ישראל והשפעתם על חלוקת הסרטיפיקאטים היתה ניכרת ומכרעת לפעמים. על ידם התארגנה גם תנועת נוער „החרות". בראשה עמדו בשנים שאחרי הפלישה הבולשבית ה"ה: ג. אורינסקי, גראנאטוביץ׳, מאיר לוינסקי, גילרט, פרידמן ואח׳.

בצאת כמה מן הפעילים מן העיר והארץ — נחלש שוב האגף הימני של פועלי־ציון. בשנת 1924 התארגנה מחדש, ביזמת יצחק טורקוב ומ. לוינסקי. לוועד החדש שהראה פעילות רבה נכנסו ה"ה בנימין סופינסקי, אלתר שפירא, צוקרשטיין, גילרט, יאבלונוביץ וגרשטנקורן מייטאק. הרשיון של הממשלה ניתן על שם „ארגון פועלים בלתי מקצועיים" וגרשטנקורן היה האחראי למען השלטונות. לא עברו ימים רבים והאגף הימני של פועלי־ציון התאחד עם צעירי־ציון צ.ס. והיו למפלגה אחת חזקה ופעילה בציבור היהודי בלומזה. פועלי־ציון המאוחדים נכנסו איפוא לדור בדירה הגדולה של צעירי־ציון, ברחוב ז׳ונדובה 14. מכאן ואילך נכנסו לחיים חדשים ולפעולה ענפה.

קבוצת נוער של פועלי ציון, ימין.
יושבים: מארקוס, קרוננברג, קגן

צעירי ציון (צ. ס. והתאחדות)

בתוך אגודת ה„תחייה" היו כמה חברים שנטו לשמאל ולבם היה להמוני העובדים שלא מצאו את מקומם באגודה ציונית זו, „בורגנית" לפי מעמד חבריה.

והיה חשש שנוער עובד בלומזה בעל נטייה לציונות יפול לידי ה„בונד" ועל כן קמה תסיסה בין כתלי „התחייה" לארגן נוער ציוני־סוציאליסטי ולקרבו לעבודה ציונית, דוגמת הפראקציה העממית בווארשה. שליחות זו הוטלה על שכמו של משה גולדמן, הדמוקראט שבין חברי „התחייה", פרוליטארי, בתורת עוזר בחנותו של ר' טוביה ברמן. לגולדמן היו מהלכים בין הפועלים והוא גם היה קרוב להם ברוחם.

בחורף, בדצמבר של שנת 1918, נוסדה אגודת „צעירי ציון" בלומזה וקנתה לה שביתה ב„אגודת התחייה", מקום שהתרכזו גם ציונים כלליים, „בנות ציון" וקבוצת ציונים דתיים שעברו אחר כך ל„מזרחי". אל הועד הראשון נבחרו הח"ח: משה גולדמן, יעקב מילר, דר. פיונטניצקי, פינחס קוואשני, א. ז. גואלמן, מונק, ל. אלף ויום־טוב לוינסקי. היו גם פעילים: יעקב ספירשטיין, שנתמנה מטעם המרכז „אינסטרוקטור" ונסע לארגן את הערים הקטנות, נפתלי וויינברג, אלעזר קליון ואח'.

החברים ניגשו לעבודתם במרץ והשתדלו עד כמה שאפשר למשוך פועלים לאגודתם. אותו יום שנכנס לאגודה אחד שוליא של יודקא הסנדלר החיגר — היה יומא דפגרא בין חסידי צ.צ. לאט לאט הצטרפו אליהם פועלים כמו נפחים, חייטים, עוזרים בחנויות וכיו"ב. התיאורטיקון של צעירי ציון, יעקב מילר, תיכן תכניות לארגן את הסבלים, השמשים, עובדי בית החולים — שכבות שטרם חדר אליהם ה„בונד", שהצטיין אז בלומזה באירגון איגודים מקצועיים. אולם אלמנטים אלה לא ניתנו להתאחד: השמשים דתיים היו ועיניהם לכלי הקודש, הסבלים — אלמנט פרוע היה ומכר עצמו בכסף לכל אירגון שפנה אליו וטרם בגר להבין כיוון פוליטי מה הוא. החלה פעולה רחבה למען „החלוץ", בה נטלו חלק פעיל הח"ח גואלמן ולוינסקי.

מדי פעם בפעם אירגנו הרצאות פומביות בעיר, בהשתתפות כוחות מהמרכז בווארשה והם הפיצו את תורת צעירי ציון בעיר. מן הנואמים היו: זאב אייזנברג (הוא ברזילי, שטבע לאחר כמה שנים בירקון בתל־אביב), אייגס, פרובאלסקי (אחד המשמאילים), ירוחמזון, ואחרים. חברים רבים קראו והפיצו את „הבאפרייונג" — בטאון צעירי ציון בווארשה. באביב של שנת 1919 התגלעה גם בלומזה המחלוקת בין המשמאילים והמימינים — ואלה התפלגו לאחר זמן „לצעירי ציון סוציאליסטים" ו„להתאחדות". כמה שבועות התקיימו אספות הסברה ויכוחים בכיוון זה.

הוועידה הארצית השניה של צעירי ציון בווארשה היתה צריכה לקבוע את הקו הפוליטי של התנועה. נשלחו שני צירים לוועידה: קוזינסקי — חניך „מקוה־ישראל", שחזר מהארץ והוא היה מראשי המימינים, ויו"ט לוינסקי — מאגף השמאל. הוועידה נסתיימה בסימן „התרוצצות" ולא עלה לה לקבוע עמדה איתנה, וכזה היה גם מצב צ.צ. בלומזה. לאחרי כמה חדשים כאשר גדלה התנועה בלומזה ונוסדו אילו אגודות של צ.צ. בערי השדה החלט לערוך ועידה איזורית בה השתתפו צירים מאוסטרולנקה, אוסטרוב, יידוואבנה, קולנה, זאמברוב, ויסוקה־מאזוביצק ואחרים. כבא כוח המרכז נשלח ה' אלנברג מלודז וגורודזינסקי, שהיה מורה בפיונטניצה. הוועידה עשתה רושם כביר בעיר. נערכה בקשר עם זה גם אספת־עם ונשף. תחילה עבדו חברי צ.צ. בתוך כתלי „התחייה", כאמור, אולם משנתרחב שדה פעולתם היה צורך לצאת לפעולות עצמאיות ולקבל לגאליזציה ורשיון מאת השלטונות — וכאן נתקלו בקושי מיוחד. חברי המרכז מצאו עצה: הכריזו על צ.צ. בלומזה כסניף של „שוחרי האוניברסיטה העברית" ועל ידי זה נמצאה הדרך לבקש בלומזה רשיון מהשלטונות. באופן פיקטיבי הכניסו לאירגון צעירי־ציון את דר. פלטין ודר. גולדלוסט, כראוי לאגודה העובדת למען האוניברסיטה העברית בירושלים והמתנהלת על ידי חברים אקדמאים. ועד צ.צ. פנה איפוא אל ה' ישראל יפה, שהיה יוצא ונכנס בבית ז'אלינסקי, המרצה לעניני השכלה וארגון ע"י זקן שלטון האיזור (סטארוסטה), שישתדל להמליץ על הועד, ואמנם לאחר ימים אחדים בא הרשיון. אז יצאה התנועה למרחב. שכרה לה דירה מיוחדת, בביתו של פון שלייאר, במקום שהיה קודם גן הילדים על שם „שלום עליכם" ונתנה את ידה לצרכניה הציונית (קונסום פאריין) אשר במקום חנותו של שמואל בלאשקי, בחצר בידרמן. כמנהל הצרכניה מונה מזכיר ומרכז פעולות צ.צ. פינחס קוואשני. בימים ההם נטלה תנועת צ.צ. חלק פעיל במגבית למען כלי עבודה בארץ, והצליחה לאסוף בלומזה כמה ארגזים מלאים מכשירי מלאכה ועבודה. במגבית זו רכשה לה אהדה רבה בעיר

הועד של צעירי־ציון בשנת 1920.
עומדים (מימין): עקיבא בורשטין (כעת בן־דוב, חיפה), אברהם גואלמן (כעת גואל, חיפה), אפרים צוקר, אפרים ווילאמובסקי;
יושבים: מוטל ז'וטקביץ', יעקב מילר, ליפא מונדליאק, משה גולדמן, פינחס קוואשני, חיים אלף.

ועד של צעירי־ציון בלומזה, בשנת 1924, בערך
מימין: ישראל מארקביץ, אייזנפלד (כעת בארה״ב), פליה גלינקה (כעת צפורה ציילינגולד, בישר־אל), גרשון בורשטין (כעת בישראל), שרה שפירא (כעת גואל, בישראל), איסר רוזן, אייזנפלד (כעת בישראל).

וגם נוכחה לדעת עד מה תוסס הרעיון הציוני בין בעלי המלאכה.

בשנת 1920 נחלשה פעולת צ.צ. חברים רבים גויסו לצבא הפולני או הגרו לארצות חוץ. גם העבודה ביתר ארגוני הנוער רפתה מטעם זה. אולם נוסף להם עם זה כוח גדול מארגן ומאלף והוא ה׳ מונדליאק ליפא מווארשה, אחד החברים הפעילים ביותר בתנועה בפולין, שגוייס לצבא הפולני והועבר לעבוד בלומזה — לבלר בגדוד ה־33, בדרגת סמל. היו לו תנאים קלים בעבודת הצבא ויכול היה לעתים קרובות לבוא העירה ולהקדיש זמנו ומרצו לתנועת צ.צ.

התנועה הלכה הלוך וגדול אולם כשהתפלג המרכז בווארשה ל„צ.ס. צעירי ציון" ול„התאחדות" — חל הפילוג כמובן גם בלומזה. אל „התאחדות" הצטרפו אז כמה חברים מ„התחייה" — אולם הרוב היה בין חברי צ.ס.

אחד החברים המסורים ביותר לתנועת צצ.־צס, שנשא את עולה על שכמו כמה שנים היה ישראל מארקביץ׳. במסירות אבהית דאג לאירגון, שילם את שכר הדירה לא פעם מכיסו, הפיץ את העתונות המפלגתית, דאג לסידור הרצאות ואספות, לסדר ולנקיון וכו׳.

אחת הפעולות היפות של צ.צ. שנעשתה בשנת 1921 בערך, היתה העזרה למען „החלוץ" מאוקראינה שבא לפולין זמנית כדי לקבל כאן הכשרה ולהמשיך בדרכו לארץ ישראל. קבוצה של כמה עשרות צעירים וצעירות נשלחו ללומזה ובמאמציהם של חברי צ.צ. סידרו להם לכמה זמן דירות ואוכל חינם, טיפלו בהם והדריכום וסיפקו להם כל צרכם. (ראה את התמונה לעיל, עמוד 41).

לאחר שנים מעטות התאחדה תנועת צעירי־ציון צ.ס. עם פועלי־ציון ימין והיוו בלומזה תנועה מאוחדת חזקה ובעלת השפעה שנים רבות על הנוער החלוצי, על הנוער העובד והמתלמד וגם השתתפו בבחירות לוועד הקהילה ולעיריה והצליחו לא פעם להעביר כמה צירים.

ואילו צעירי־ציון „התאחדות" נשארו כל השנים תנועה קטנה שלא העיזה אף פעם לצאת לבדה ברשימה מיוחדת לבחירות. השפעתה היתה ניכרת בעבודות ציוניות גרידא, כמו בקרן־קיימת, בקרן היסוד, במשרד א״י ובליגה למען א״י העובדת.

מנהיג „התאחדות" היה נפתלי וויינברג, עד התקרב ימי השואה.

י. יאגודובסקי

פעולות המפלגה המאוחדת פועלי־ציון־צ. ס.

לבטים רבים עברו על המפלגה מאז אחודה עד שהתגבשו שתי החטיבות בפנים והיו לאירגון אחד. הוויכוחים לקראת הוועידה הראשונה בשנת 1927 היו ערים וגרמו לקרע פנימי גדול ולנצחון של „פועלי־ציון" — שהיו יותר תוססים. כתוצאה הפסיקו כמה פעילים מ„צעירי־ציון" את פעילותם במפלגה.

באותה שנה אירגנה המפלגה את האגודה המקצועית הראשונה „אגודת־התפרים" אשר בה היה למפלגה רוב. ולאחר שביתה קצרה השיגה האגודה הטבה ניכרת בתנאי־העבודה, ויום־עבודה של 8 שעות. בפעולה זו עזר בהרבה הח׳ יצחק נומברג, בעיקר במשא־ומתן שהתנהל עם נותני העבודה והממונה מטעם משרד העבודה הממשלתי (אינספקטור פראצי). פעולה זו השפיעה על ציבור העובדים בעיר. וה„בונד", מתוך חשש למתחרים התחיל אף הוא לארגן בגושפנקה של מרכז האגודות המקצועיות (צענטראל ראט פון פראפעסיאנעלע קלאסן פאריינען) את פועלי המחט, עור, פקידי־מסחר ועוד. חברי „פועלי־ציון" השתתפו בכל האגודות הנ״ל, ושנייב, אייזנפלד ומושציצקי נבחרו לועד הפועל של האגודות המקצועיות בלומזה.

הירידה בתנועה הציונית כתוצאה מהמשבר בארץ, נוסף על הליקויים הארגוניים גרמו למשבר במפלגה, וכתוצאה הוכרחה לוותר על האולם הגדול ברח׳ ז׳ונדובה 14, ולעבור למועדון קטן בחצר קולקין. האולם הקטן היה צר מלהכיל את הציבור הרב שבא לראות בערבי הספרות של לילות השבת בהשתתפות החח ספירשטיין, קרוננברג, פודבילביץ, פרל מרקוס, צוקרשטיין, ואחרון אחרון הח׳ מאזור שהיה אהוב על כולם בהופעותיו האמנותיות. התקיימו הרצאות שונות, נפתח קורס לאספראנטו בהנהלת הדר. פרלמן, ועוד.

בחורף של שנת 28־1929 היה חוסר־עבודה גדול בעיר. נוסף על כך היה אותה שנה חורף קשה ועז, ולא היו אמצעי־קיום וחמרי הסקה לפועלים ולדלת־העם אשר צבאו יום־יום על פתחי העירייה ודרשו עזרה. באמצעות הסתדרויות הפועלים וכל מפלגות הפועלים בעיר התחילו לרשום את מחוסרי העבודה והזקוקים לעזרה, אבל הרוב של פ.פ.ס. וה„בונד" החליטו לא להכיר ברשימותיהם של פועלי־ציון והשמאל הפולני, ולחלק את הסיוע אך ורק באמצעות מפלגותיהם, ולאלה

י. יאגודובסקי — מאסכולת פועלי־ציון והחלוץ בלומזה, פעיל ומפקד ב„הגנה" בירושלים.

הרשומים על ידם. הדבר עורר רוגז רב בין פועלי העיר. אלה התארגנו וקראו לאסיפת מחאה של פועלים פולניים ויהודים. נאם פולנית הח׳ יצחק גומברג. לאחר האסיפה יצא קהל המשתתפים בהפגנה אל העירייה, אך נעצרו ע״י כח משטרה גדול. כתוצאה מכך פרצה קטטה בין המפגינים והשוטרים אשר פיזרו את ההפגנה בחרבות שלופות. בעיר קמה מהומה, דיברו על „מהפכה״, ההנוונים סגרו את החנויות, הדוכנים בשוק רוקנו ונעזבו ע״י בעליהם. כמה מהמפגינים נפצעו קל, הסדר הוחזר, אך העיריה נאלצה להתחשב במפגינים והכריזה על רישום חדש של מחוסרי עבודה ע״י העיריה. היתה זו הפעולה הראשונה של פועלי־ציון בשיתוף עם פועלים פולניים, מעל לראשיהם של פ.פ.ס. ו„בונד״ שלקחו להם את המונופולין על תנועת הפועלים.

תנועת נוער „פרייהייט״

בשנת 1927 נוסדה על ידי התנועה המאוחדת פועלי־ציון־צ.ס. תנועת נוער „פרייהייט״ — שמיזגה לתוכה את שתי התנועות י.ס.א.י. (ייד. סאָצ. ארבעטער יוגנט של פועלי־ציון) וצ.ס.י. (ציונ. סאָצ. יוגנט — של צעירי ציון צ.ס.).

התנועה החדשה משכה אליה בני נוער מחוגי העובדים ותלמידי בתי״ס. התארגנו חוגים להשתלמות, לספרות, ללמוד מקצועות וכו׳ — בהדרכתו המסורה של ישראל מארקוויץ׳, מאיר לוינסקי, יעקב טוביאש, יצחק צוקרשטיין ויצחק נומברג. נתגלו כאן כוחות צעירים תוססים שצמחו ועלו אחר־כך להנהגה והדרכה בחוגים האלה ובמפלגה.

בשנת 1928 יסד „הפרייהייט״ ארגון „צופים אדומים״ (דער רויטער סקויט) — שחבריו היו ילדי עוני שנותקו מבית הספר או מהחדר ונכנסו למלחמת החיים — לעזור במלאכת ההורים או סתם ללמוד מלאכה. כאן השתדלו בערבים להשלים את ידיעותיהם. החברים הבוגרים של פועלי־ציון לימדום קרוא וכתוב, חשבון והיסטוריה והשתדלו בכל הדרכים להקנות להם השכלה אלאמנטארית, שחסרה להם כנערים שנותקו מהחדר ומבית הספר בגיל רך. „פרייהייט״ טיפחה גם קשרים עם אירגון הנוער הפולני שעל יד פ.פ.ס. „ט.או.ר.״, בנוגע לפיקוח על הנוער העובד והמנוצל בסדנאות ובבתי חרושת ובענייני שיעורי השתלמות מקצועיים.

גם בעיירות מצאה „פרייהייט״ הד נאמן ובקיץ של שנת 1929 קיימה את הועידה המחוזית הראשונה בהשתתפות כמה מאות בני־נוער מכל הסביבה. היתה זו הפגנה נאדרת של נוער־עובד לאומי בסביבות לומזה. נבחרה מזכירות לטפל בכל ענייני „פרייהייט״ שבמחוז, של הח״ח: יאַגודובסקי, מושצ׳יצקי, מלומזה ויצחק דומב מזאמברוב. חברים אלה ניהלו את הפעולה עד עלייתם לארץ. חברי „פרייהייט״ מילאו אח״כ את שורות המפלגה המאוחדת „צעירי־ציון — פועלי־ציון״, את הליגה למען א״י העובדת, את „החלוץ״, ארגוני הספורט והיוו אלמנט חי ותוסס בציבור היהודי.

משפרצה המלחמה המשיכה „פרייהייט״ לעבוד במחתרת וכמה חברים נצטרפו אח״כ, בימי שלטון הנאצים לפארטיזנים. יחידים מעטים נשארו, לצערנו, בחיים.

הפגנת ה־1 במאי הראשונה של פועלי־ציון

בשנת 1929 החליטה המפלגה להשתתף בהפגנת אחד במאי. לאחר ש„הבונד״ הכשיל את המשא־ומתן עם פ.פ.ס. על הצטרפות פועלי־ציון להפגנה הכללית, בדרשו שהמפלגה לא תשא כרזית על ארץ־ישראל וציונות, החליטה המפלגה להפגין לבדה. ובאחד במאי קראה המפלגה לאסיפת המונים בחצר קולקין. נאמו הח׳ מרקביץ׳, צוקרשטיין, גומברג ויאַגודובסקי. בשעת האסיפה נתקבלה הודעה מ־פ.פ.ס. להצטרף אל ההפגנה הכללית. בצאת ההפגנה הדלה לרחובות העיר הצטרפו אליה עשרות חברי „החלוץ״ וה„שומר־הצעיר״. התבלטה במיוחד קבוצת הסטודנטים בראשם של הח״ח מושינסקי וקאלווארייסקי, שהצטרפו לשורות הראשונות. בהגיע פועלי־ציון אל מקום המיפגש, על יד „דום ליודובי״ (בית העם) קמה תסיסה בשורות ה„בונד״ ואלה השפיעו על פ.פ.ס. לא לתת לחבר פועלי־ציון רשות דיבור באספת העם המשותפת שנערכה על יד העיריה. קרה „סקאנדאל״ קטן: לאחר שב״כ פ.פ.ס. נעל את האסיפה, עלה על הבמה הח׳ צוקרשטיין ופתח באסיפת פועלי־ציון. הקהל היהודי הגדול נשאר במקום, ולא המשיך את דרכו עם הפגנת בונד ופ.פ.ס. והצטרף אחר־כך להפגנת פועלי־ציון תחת הדגל של ציונות־סוציאליסטית. היה זה נצחון גדול לפועלי־ציון שיצאו להפגנה עם 100 חבר וחזרו עם 500. ה„בונד״ ופ.פ.ס. נאלצו מכאן ולהבא להתחשב עם כוחה הגדל והולך של „פועלי־ציון״ ולשתף אותה בהנהלה של „קופת־חולים״, אשר בה הופיע גוש ציוני מליכד. בא־כח ראשון היה ישראל שניצר, אחריו נכנסו להנהלת קופ״ח הח״ח גומברג ואייזנפלד.

הבחירות לקהילה

הבחירות לקהילת לומזה בשנת 1932 היו ביטוי לגידולה של המפלגה והשפעתה על המוני היהודים בלומזה, והאמון הרב שנתני לה. פ.צ. יצאו מהבחירות במקום הראשון וקבלו 5 צירים למועצת הקהלה והם: הח׳ טוביאש, טוכובר, ייברייביץ׳, פשפשוביץ׳, ומארקביץ׳. ממלאי מקום: רוזנפלד, זילברנאגל ופלאטוי. ע״י קשר עם רשימת בעלי־המלאכה הזעירים (פרוגריסיביים) נבחרו להנהלת הקהילה הח׳ טוביאש, פשפשוביץ, וקוז׳יצקי מטעם בעלי־מלאכה זעירים. כמזכיר הקהילה נבחר הח׳ טוביאַש. בפעם הראשונה בתולדות העיר נבחרה ועדה סוציאלית, בראשותו של הח׳ טוביאש, שהנהיגה שיטה מתקדמת לחלוקת העזרה הסוציאלית לנצרכים: תלושי־לחם, פחם ועצים, עזרה ליולדות וכו׳. הקהילה סידרה מוסדות הבראה לילדים בשיתוף עם „צנטוס״ (מוסד מרכזי לטיפול והבראה לילדים). הקציבה למוסדות הציוניים, למגביות של א״י העובדת, „החלוץ״ והכשרה חלוצית, אף עזרה לקיבוצי ההכשרה של „החלוץ״ בלומזה ששוכנו בבית ה„מושב זקנים״ של הקהילה. הקציבה למען סדרי פסח המשותפים של הקיבוצים, ועזרה בעליתם לארץ.

מפלגת פ.צ. ארגנה את הסתדרות „העובד״ כארגון המוני של בעלי־מלאכה זעירים והכשירה אותם לעליה לארץ. כמו״כ התארגנו ע״י פ.צ. האגודות המקצועיות של החייטים, תפרים, נגרים, סבלים, פקידים, כפרים, והשתתפה ב„הפועל״.

בשנת 1937 התפרעה קבוצת סטודנטים בעיר, ונפצה את שמשות בית־הכנסת הגדול. כתגובה על כך, ניפצה יהודיה חולת־רוח את חלון הראוה של בניין הנוצרים „אוניטאס״. מפקד המשטרה בעיר הזמין אליו את ה׳ טוביאַש ודרש ממנו שהיהודים יתקנו את החלון. הה׳ טוביאש מחה על כך. א) משום שהמשטרה לא נקטה אותם האמצעים נגד אלה שניפצו את שמשות בית־הכנסת, ומעשה זה ישמש עידוד לפורעים; ב) האחריות על מעשיה של חולת־רוח היא על העיריה אשר לא דאגה לסידורה במוסד מתאים. מפקד המשטרה איים אם בעוד 6 שעות היהודים לא יתקנו את הנזק, הוא מוריד מעצמו את האחריות לכל מה שיקרה בעיר. בעיר קמה בהלה, אך המשטרה לא העזה להוציא לפועל את איומיה. למראה ארגוני פועלי־ציון — א״י העובדת ואנשי הקיבוצים שעמדו הכן, על משמרם.

נחתם הפרק רב התהילה והיסורים של הציונות הפרולטרית בלומזה, אשר בו מתקפלים 3 דורות של חולמים, לוהמים, ומגשימים. עוד חי בתוכנו השריד האחרון של מבשרי רעיון פ.צ., הח׳ פוז׳יץ, הוא „בבל״. שליחי המפלגה ושלוחותיה הקימו דור של חלוצים מלומזה — מייבשי ביצות וסוללי כבישים, בוני כפר ועיר, לוחמים בשירות ההגנה ולעצמאות ישראל. וגם אלה הנאמנים והמסורים שנדמו ואינם, כמו פשפשוביץ, ותיק המפלגה וחבר הנהלת הקהילה שאבד בגיטו ביאליסטוק, יצחק נומברג „שר החוץ״ של התנועה ונושא דברד בגויים אבד במאסרו בסיביר, צוקרשטיין ומרקביץ ופרוינד, מנאמני המפלגה וראשי דבריה, בלאנקשטיין וגרודזינסקי, פלאטו — זקן המפלגה, פידר ופלאטו (הבן) חברי פועלי־ציון שמאל ורבים רבים אחרים פעילי שני הזרמים של פ. צ. שנפלו בנאמנותם לדגל ציון ודגל הפועלים — יהי זכרם ברוך.

ארגון הנוער הציוני־סוציאליסטי „פרייהייט״ ע״י פועלי־ציון—צ.ס.

תנועת השומר הצעיר בלומזה

דוד נאגישובר

„השומר" בשנות 1918—1930

בשנת 1917 בערך, נוסדה בלומזה תנועת נוער ראשונה, קרובה לתנועת „הצופים" העולמית. לא היה לה כל גוון מדיני, עד כמה שכבר התבלטו באותם הימים אירגונים חברתיים ובעלי השקפות פוליטיות. מדריכי הספורט היו המורה פרנקל — מורה להתעמלות בגמנסיה של דר. גולדלוסט, ומשה צ׳ישלוק — צעיר מוכשר ואהוד, מבוגרי בית־הספר הפולני למסחר, שהתרחק אחר־כך מהיהדות ומהחברה היהודית.

כסטודנט בוורשה וכרופא. פעולה תרבותית וחינוכית ניהלו חברים מ„התחייה" ובראשם דר. יעקב קאווקוויץ׳, הוא נרייה, ואברהם מזרח — וייבדל לחיים חיים־יצחק גלינקה (כעת בכפר יהושע).

בשנת 1918 כאשר נוסדה בפולין תנועת „השומר הצעיר" — היו צעירי תנועת הנוער הזו מלומזה מהראשונים שהצטרפו אליה. ה„השומר הצעיר" בלומזה ריכז סביבו נוער מתלמד, מבני המעמד הבינוני, והשתדל לקחת חלק בכל החיים החברתיים־לאומיים בעיר. פעילותו גברה בהשתתפותו במגביות ובאספים למען הקרנות הלאומיות.

ההורים התנגדו ברובם לתנועה והבנים הוכרחו לא פעם לצאת נגדם ב„מלחמת־מגן" בחוברת „אל־על" שהוציאה התנועה בלומזה. היה שם המאמר הראשי „אל תשמע בני מוסר אביך" — וסיסמה זו היתה לשיחה חריפה בחוגי החרדים. במשך הזמן נתרפו הקשרים של „השומר הצעיר" עם הציונים הכלליים והוועד המרכזי מווארשה החל לשלוח מדריכים והומר תעמולתי־חינוכי.

מקומות הכינוסים של ארגון „השומר הצעיר" היו בגן־ירק, בדרך ללומז׳יצה, בגנים העירוניים ואח"כ בבית „המכבי". בשנת 1921 עלה להם להיכנס לדירה שלהם ברחוב סנאטורסקי, בבית סטריקובסקי־דראַזנין, — ובשנת 1923 — ברחוב דלוגה בבית המדריך הד"ר קאווקביץ׳. באותם הימים דרשה המשטרה רשיון־קיום מכל ארגון ומפלגה. „השומר הצעיר" — לא קיבל את הרשיון והוכרח לעבוד במחתרת. ודווקה בעבודה האי־לגאלית רב מספר החברים, אף כי המשטרה עקבה אחריהם. פעם, בעת אסיפה חשאית בשכונת „הוויאט־ראקן" הוקפו על ידי שוטרים והחברים הצעירים הוכרחו לעשות „סליק" ולבלוע את החוזרים שנתקבלו מהמרכז וכן את הפרטיכלים. הודות לפעולות ראש־הקן רבקה בוכהנדלר (כעת בישראל) הצליחו להשיג רשיון הממשלה בשם „תרבות" ולשכור דירה מתאימה ברחוב פולובה 18. נערך קונצרט גדול של הזמרים קיפניס־זליגפלד והכנסתו היתה קודש לקרן הדירה.

בשנת 1923 שלח הקן להכשרה חקלאית את החברה צפורה קאווקוויץ׳ לקלן אשר בגרמניה. היא היתה גם הראשונה שעלתה לארץ, והיא כיום מהפעילות בקיבוץ עין־שמר.

בשנים 1926—29 רבתה הפעולה החינוכית וההסברתית. נערכו שיחות רבות, אספות חינוך והדרכה, טיולים, מחנות, הכשרה, ספורט וכו׳ — בעזרת ההנהגה הראשית ובכוחות המקום. וייזכרו לטובה הפעילים שבתנועה: יעקב צ׳יחאנובסקי, יוסף שנייוויס ומאיר בן המורה אנוביץ׳ (נפטר בשנת 1949 כרופא, בשווייץ).

טיולי „השומר הצעיר" עשו תמיד רושם בעיר. בראש הלכה

קבוצת ראשוני „השומר הצעיר" בלומזה.
שורה א׳ (עומדים מימין): צ׳ישלוק, צפורה קאווקביץ׳, צ׳יחאנובסקה, זוברסקה, המדריך משה׳קה צ׳ישלוק, צ׳יחאנוביץ׳, נאגישובר, אלף, אופנברג; שורה ב׳ (יושבים): שרה צירמן, רבקה בוכהנדלר, שפרה צירמן (שתיהן בישראל), בליומוביץ׳, מאשה ביאליסטוצקה, יעקובי, הורוויץ׳; שורה ג׳: גולדנברג, מונק, גולדנברג, אלף, נומברג, זוברסקה.

תזמורת חלילים ותופים (הודרכה על ידי המנצח היהודי שבחיל המצב הגרמני בלומזה ה׳ שטאַלקופף) — אשר בני העיר כינוה „די שטרויייענע מוזיק" (מוסיקת־קש). לטיולי „השומר הצעיר" ליערות יידנאצ׳בו, גלצ׳ין, זאוואד ועוד (נקראו בתנועה „הפלגות") הצטרפו תמיד רבים מן העיר ורבים יצאו לקראתם בדרך. „השומר הצעיר" גידל גם מקרבו מדריכים ומרצים. אולם בהתאם לתנועה כולה העלה גם ה„קן" בלומזה את הדאגה להכשרה חלוצית על ראש פעולותיו. לשם זה סודרו מושבות מנהלים — כנס של ראשי קבוצות וראשי גדודים בהנהלת חברי ההנהלה הארצית לחודש ימים ויותר. מטרת מושבות המנהל״ם היתה להקים חוגים רחבים של מדריכים טובים ומומחים. מושבות כאלה, אף כי היה להם אופי ארצי יותר, השתתפו בו לא מעט חברים מלומזה. הקן העירוני בלומזה אירגן גם כן בעצמו מושבות כאלה, בזעיר אנפין, בצ׳רווני־בר (1926), בנובוגרוד, ביורקי ובסטראז׳י (ע״י סוקולקה, בהשתתפות הקן שמשם).

בשנת 1927 נכנסו קשישי „השומר הצעיר" לחלוץ להכשרה חקלאית בביאַלושיבה. חברינו היוו מהר ב„החלוץ" את שכבת המדריכים, כמו שרה סטריקובסקה, אריה מורגנשטרנן ואח׳. מי מ„הקשישים" שלא רצה להיכנס ל„חלוץ" — הוצא מן התנועה. הודות להכשרת החברים במושבות המנהלים העמיקו המדריכים לחרוש בין ה„צופים" והיקנו להם ידיעות רבות בציונות, בהיסטוריה עברית, בכלכלה מדינית וכיוצא באלה. בשנת 1928 שיתפו מ„הקן העירוני" פעולה במושבת המנהלים בקוז׳ניצה. בשנת 1929 יצאו בוגרי הקן להכשרה בחווה החקלאית בצ׳נסטוחובה — והם כיום חברי הקיבוץ הארצי „עין השופט" שבהרי אפרים. ב־1932 יצאו להכשרה בווייז׳בניק ולמחנה־קיץ של כל הקן לוויז׳יקי.

בהשתדלות חבר הפאטרונאט אהרון כהניא סודר מחנה הכשרה חקלאית באחוזה קישלניצי, שבסביבות לומזה וכמה מנהיגי התנועה קיבלו שם הכשרתם לפני עלותם ארצה, כמו יעקב ריפתין — כיום ממנהיגי מפ״ם בארץ וחבר הכנסת.

ככה הלכה והתפתחה התנועה — כדרכו של „השומר הצעיר" בכללו — גם בלומזה. לצערנו לא כולם היו בין המגשימים. אלה שעלו לארץ התיישבו במאורגן ב„עין־השופט" שהזכרנו, וכבודדים — בקיבוצים גל־און, מסילות, דפנה, גבעת־ברנר, בית־זרע, עין שמר ועוד. כמה מהם הסתדרו בעיר, כמו רבקה בוכהנדלר, כותב הטורים האלה ואח׳.

אליעזר ברושי (בורשטין)

„השומר הצעיר" בשנות 1939-1930

בשנת 1932 התחלתי לעבוד בהנהגת קן „השומר הצעיר" בלומזה. יחד עם הח״ח זאב לויטה, דבורה ווייז׳בה, יצחק צ׳רווין ומלכה זלוטני־קביץ׳ הווינו את ה„הנהגה המקומית". חזרנו אז ממושבת הבוגרים מלאי מטען אידיאולוגי להדריך ולהכשיר ולמלא את החלל הריק שנשאר לאחר עליית טובי ה„קן" לארצנו. עבודתנו היתה קשה. נשארנו בודדים במערכה וצריכים גם לשלוח ב״כ ונציגים במוסדות ציוניים שונים וגם להדריך ולהגביר את התנועה. ראש הקן היה אז רשמית ופיקטיבית, כלפי השלטונות, ה׳ ליאון בלאַוואַט, חתן הויסמאן, סוחר הפחמים. היה נאמן ומסור לתנועה וחתם על כל מיסמך שהגשנו לו. רק פעם אחת היתה לנו אי־נעימות אתו: ביום 11 בנובמבר, 1933, חגג העם הפולני את חג שחרורו ה־15. מכל שדרות העם השתתפו בחגיגות, ברצון או באונס. „השומר הצעיר" החליט לא להשתתף בחג לא־לו וה„פרעזעס"ל. בלאוואט לא פילל שנהיה בנים כל־כך סוררים. הוא התקשט ובא להגיגות כשצאן מרעיתו איננה...

ה„קן" היה אז ברח׳ גלצ׳ינסקה 14. החברים מילאו אותו תמיד וצר המקום להכיל את כולם. פרצנו איפוא החוצה, לחצר הריקה הסמוכה ולגינה. הקן מנה אז 130—140 חברים מחולקים לקבוצות ולגדודים. מדריכים לא חסרו לנו. נחחבב עלינו ביחוד גדוד „הסנה" — בו התרכזו נערים עובדים בני עובדים, מדלת העם, שהתמסרו לתנועה ומילאו ראשונים כל חובותיהם כלפי ההנהגה, כלפי הקרנות הלאומיות וכו׳. כל פעולה שנצטרכנו לה ב„קן" — תיקון רהיטים, הכנת ספסלים, קביעת שמשות, סיוד וניקוי וכו׳ וכו׳ — היו אנשי גדוד „הסנה" המסדרים והמתקנים בזריזות ובסדר. ומה גדלה הקנאה ב„קן" כשנמסרה לגדוד „הסנה" ההדרכה על עדת „בני המדבר"! אולם קנאה זו היתה מבורכת והוצאנו ממנה את המתוק.

בערבי שבתות המה „הקן". קבלות השבת הספונטאניות, השירים החדשים ש„חטפנו", הריקודים והמסירות השרו תמיד שמחת חג. כל „מושבת קיץ" או „חורף" גררה לפניה כמה חדשים של עמל־דבורים, אירגון ותיכנון, בחירה ובדיקת ציוד, ריכוז מכשירים וחמרים, מגביות כספים לקופה המשותפת, מלאי של צרכי אוכל וכו׳. בנוגע לצרכי אוכל הרי „סחב" כל אחד מבית אבא וממטבח אמא שקיקי קמח

בוגרי „השומר הצעיר" בלומזה.

שורה א׳ (עומדים): אסתר ווייזנבוים, יעקב צ׳יחאַנובסקי, מלכה גלינקה, יעקב יודלבוים, דורפמן, צוקרברוים, יעקב זימאן, אלקנה דראַזנין; שורה ב׳ (יושבים): פרומה פצינר, חיים־יצחק גלינקה (מחנך, כעת בכפר יהושע), צ׳ישלוק, דר. יעקב קאווקביץ׳ (ראש „השומר הצעיר"), נומברג, רחל קאווקביץ׳־קפלנסקה (בישראל), ; שורה ג׳: צפורה קאווקביץ׳ רבקה בוכהנדלר, שפרה צירמן (שלשתן בישראל) ושפרה צ׳יחאנובסקה.

קבוצת מדריכות של „השומר הצעיר" בלומזה.
מ י מ י ן : צפורה קאווקביץ׳, מלכה גלינקה, רוז׳קה צ׳ישלוק, תמרה רשב"ם, שפרה צירמן, פודרוז׳ניק (כעת בחיפה) ד. טרסטאנוביץ׳.

ומלח, קפה וסוכר, טה וריבה. לא פעם עירבב המחסנאי מלח בסוכר, טה בקפה, קמח בסולת וגריסין — ואנו קיבלנו כל זה אחר־כך באהבה והתערובת טעמה לחיכנו וערבה לנו... העיקר הטיול והמחנה — האורז החרוך, הטה הממולח, והמרק החמוץ־מתוק שחשך משחור מראהו — לא שמנו לב אליהם כלל! חזרנו תמיד הביתה עליזים ושזופי־שמש, מלאים רשמים. רק ההורים שמו לב בדאגה ללחיים הנפולות שלנו ולפצעים שעל רגלינו ולבגדים שנקרעו ובלו. אולם הורינו היקרים — זכרם לברכה — לא התריעו על זה, כשם שהתעלמו בשעת ה„גניבות" שלנו במטבח ובמחסן.

המשכנו במסורת לשלוח כל שנה חברים למושבות וזה היה לנו לאחד המפעלים החשובים ב„קן". מחנות הקיץ שלנו בכפרים מורגובניק, איגנאַטקי, בליאַקי, סטראַזש, ריבאקי וכו׳ — משרים עלינו עד היום רוח של שמחה וזכרונות נעימים. משחקינו המעניינים, שיחותינו הספרותיות היו לחוויה בלתי נשכחת לכולנו.

דאגנו גם למצב הסוציאלי של חברינו. את נטל המיסים חילקנו לפי היכולת של כל חבר. תמכנו גם בכמה חברים, בסתר. ונביא דוגמה מסוג פעולה זו: אחד חבר הגדוד „בני הגליל", בן מורה עני ומטופל בילדים, לבש בחורף מכנסים קצרים ונעלי־ספורט קלים. הוא בשלו: כפורטאי אני וכן יאה לי. ואילו אנו ידענו שאין לו מכנסים חמים ונעלים טובות לחורף ועל כן קנינו לו את זה מקופת ה„קן", מובן בסודיות גמורה. אך הוא נעלב כאילו ולא רצה לקבל את זה בשום אופן. קראנו אותו למשפט הגדוד, שהתנהל כמובן גם כן בחשאי ובסודיות גמורה, והשופטים חרצו משפטם: „אתה שייך לנו, לגדוד, ועלינו לשמור עליך ולדאוג גם לבריאותך. הנעלים והמכנסים נקנו בכספי הקופה של הגדוד ועליך להיכנע ולקבל אותם!" ואנו, המטפלים והעוסקים גם בבעיות כאלה, היינו בסך־הכול בני 15—16.

עזרה רבה קיבלנו מאת קיבוצי ההכשרה שחנו בעיר, כמו: „לשחרור", „בדרך", „במולדת", „המשמרת" וכו׳. וברובם הלא הם בארץ, ותמצאום ב„רמת השופט", ב„עין־שמר", ב„גל־און", ב„מעיינות", ועוד. כולם התלבטו קשה בימי הכשרתם, סבלו אפילו בלומזה קור ורעב, מחסור ודלות ולא רצו להיכנע לדרישות החרדים בעיר ש„יחזרו בתשובה" ואז יקבלו תמיכת הקהילה או מוסד אחר. עבודתם בלומזה כבכל מקום היתה עבודת ה„גוי": לחטוב עצים, לשאת משאות ולעבוד בכל עבודה קשה. לא פעם, כשבא חלוץ לאחד מבעלי הבתים ביום קור וכפור לבקש שיתן לו לחטוב את עציו — קיבל תשובה: „ביי מיר וועלן יידישע קינדער אין אזא פראַסט קיין האָלץ נישט האקן" (אצלי לא יחטבו עצים בני ישראל ביום כפור כזה!). ולא פעם בכו עליהם אמהות בלומזה: פנים עדינים כאלה, ידים ענוגות — חילם לספסל הלימודים ולא לעבודות קשות כאלה. ולא חסרו גם אנשים טובים בעיר, שחשו לעזרתנו: הדר. ד. פיונטניצקי היה מגיש לכל חברי הקיבוצים שבהכשרה עזרה רפואית חינם ודאג להם כאב. ה׳ קופלביץ׳ היה „אזרח כבוד" בקיבוצים ותמיד הושיט ידו לעזרתם. ופעם פרצה מגיפת טיפוס המעיים באחד הקיבוצים. החולים הועברו לבית החולים, אולם מחלקת הבריאות הממשלתית חסה עלינו והוציאה את הקיבוץ מדירתו, פן תתפשט המחלה. נשארו אלה ללון בחוץ ממש, ללא מנוחה, אך את עבודתם הקשה לא הזניחו — שמרו על מקום העבודה מכל משמר, בכל מצבי הגוף...

ועזרתם של חברי הקיבוצים הללו שבאו ללומזה לקנות „הכשרה" לעלייתם היתה לנו חשובה מאוד. נשארנו, לרגל עליית חברים, בלי מדריכים מתאימים. תנועת הנוער הקומוניסטי הלכה וגברה בעיר ושבתה אצלנו לבבות. ואנו לא יכולנו לעמוד בפרץ, בלי עזרתם של חברים אלה מן החוץ, מבוגרים ומנוסים, בעלי הכרה לאומית וסוציאליסטית ובעלי עמדה בחיים.

באחד הימים נשלח לנו חבר־מדריך מההנהגה הראשית, מוורשה, חיים שיף. חבר משכיל ורציני, פעיל ומזורז. בכל נפשו ומאודו נכנס לעבודה: הקים שעורים לעברית, שעורי הדרכה לצופים ולמבוגרים, אירגן וליכד את שורותינו והתחלנו לעלות שוב על האופק של הנוער היהודי בלומזה. אך למזלנו חלה פתאום, העברנוהו לבית־החולים, שם השבו קודם שחלה בטיפוס המעיים, אולם כאשר גברה מחלתו והעברנוהו לוורשה, התברר שזה היה כבר לאחר יאוש: ממחלת הריאות קיבל שחפת מהירה ומת שם בדמי ימיו בעצם עבודתו הפוריה.

בשנים האחרונות לא הייתי בלומזה. הייתי פעיל בתנועה הארצית ועברתי להכשרה באוסטרולנקה, צ׳נסטוכוב. ידיעות לא משמחות הגיעו אלי: ה„קן" בירידה. אין מדריכים ואין נוער! בינואר 1939, כשבאתי להיפרד מהחברים בלומזה — מצאתי קומץ קטן ב„קן" — אך לא מצאתי כל יאוש. ידעו החברים שיש ממשיכים לפעולה, ובפסח עוד חגג „השומר הצעיר" בלומזה את חג השלוש של גדוד „מסדה".

ההמשך מלומזה, כמשאר ערי פולין, לאסוננו הגדול — לא בא יותר וחבל.

(קיבוץ גל־און)

שעורי ערב עבריים, על יד החלוץ בלומזה, בשנת תרפ"ט (1929).
ע ו מ ד י ם (למעלה, מימין): מילר, שטרוזנברג, —, רוזודקביץ׳ מלכיאל, —, —, פלוצ׳נקו, ריבזוק; ש ו ר ה ב׳: אוקון, דרוזדובסקה גיטל, אלוני דב, המורה קגן, מילר; ש ו ר ה ג׳: גילאַרי, ריבאל, בז׳וזה, קוצ׳אק אברהם, מאַיאָק דוד.

„השומר הלאומי"

בשנת 1927, כאשר קיבל „השומר הצעיר" בלומזה כוון מפלגתי כִּסויים — הורגש הצורך לייסד ארגון צופים, כדוגמת „השומר הצעיר", אבל לאומי, ברוח הציונים הכלליים. יו"ר „התחייה", ה' א. דאמוביץ' הזמין אליו לפגישת־יסוד כמה צעירים: אלקנה דראזנין, רחל פרקאל, אלקה קוזינסקה, רחל רוזנבלום, פשקה ציבולקה ועוד, ולאחר ויכוח וחליפת רעיונות נוסד „השומר הלאומי". משנודע הדבר בעיר החלו להירשם לעשרות מן הנוער הציוני וביניהם גם קבוצת ציונים בוגרים מחברי „התחייה", ולא עבר זמן רב ומספר חבריו הגיע למאתיים ויותר. החברים מויינו וחולקו לשלוש פלוגות: „זאבים", „צופים" „קשישים". החלה פעולת הסברה וחינוך בקרב הנוער. חלק החל להכשיר עצמו לעלייה: למדו ידיעות הארץ, מלאכה, עברית ודברי ימי ישראל. כמעט כולם לקחו חלק פעיל בעבודות הציוניות, השתתפו בכל המגביות בקרנות הלאומיות והשתדלו גם להחדיר רעיונות התחייה הלאומית בקרב הנוער המתלמד ובבית.

הצטיינו כמה צעירים בעבודתם המסורה וראויים להיזכר כאן:

רחל פרקאל, רחל רוזנבלום, אלקה קוזינסקה, פשקה ציבולקה, יעקב פרקאַל, שמואל גולדוואסר, מנחם פלאטו, נחום גראדזאנובסקי ועוד. אלה זכו לעלות לארץ ולהכות בה שרשים. אולם רבים לא זכו לעלות ומתו מות קדושים: חיים אוסובצקי, צבי גולדוואסר (ישראל גולדוואסר נמצא באבסטרליה), משה מילר, שרגא שר, יוסף וורונה, ועוד.

„השומר הלאומי" מילא בזמנו תפקיד חשוב ורציני בעבודה הציונית בעיר ושימש דוגמה וסמל לרבים.

„העברי הצעיר" ו„הרצליה"

בשנת 1917 נוסדה בלומזה הסתדרות נוער „העברי הצעיר", ע"י בנימין ספירשטיין, דוב ז'ודקביץ', מאיר לוינסקי ואח'. באותו זמן נוסדה גם קבוצת נוער שניה בשם „הרצליה", ע"י מארצ'יק, בנימין בורשטין, פיבובארסקי ואח'. לאחר שנה התמזגו שתיהן ב„הרצליה" שהתקיימה כחמש שנים והראתה פעילות רבה בקרב הנוער המתלמד. (ראה תמונה לעיל, עמ' 184). בשנת 1921 התפרדה. חלק גדול מחבריה עברו לצ.צ. שמאל ומקצתם ל„שומר הצעיר", לפועלי־ציון שמאל.

תרגילי סדר בקבוצת „דבורה" של „השומר הדתי" בלומזה.
מימין: יוספה סרברוביץ', לאה בודוביץ', מאשה צ'ארנה, חנה בינשטיין, יפה אייזנשטאט, זא־גובסקה חביבה, פודבילביץ' שיינה, ינטה וורובל, גוזובסקה מינה, פייגל צילקובסקה, צ'ארנה שרה, צ'יחאנוביץ' שרה, חנה פרידמן, שושנה מיכנובסקה, נעמי גילדה, יעקב רבינוביץ' (מפקד), דוד שלמה סקרוצקובסקי (ראש הקן), שלמה בן־נון (מבני־עקיבא בא"י).

מועצת קן „השומר הלאומי" בלומזה, 1929.
עומדים (מימין): רובינשטיין, פרקאל, יעקב פרקאַל (בישראל); יושבים: רחל רוזנבלום־לוצקה, פשקה ציבולסקה (שתיהן כעת בישראל), אלקנה דראזנין, שנֵיר, גולדוואסר.

תנועת החלוץ בלומזה

מאיר לוינסקי

עשרים שנות החלוץ בלומזה (1939–1919)

בראשית

בשנה האחרונה לכיבוש הגרמני בלומזה, במלחמת העולם הראשונה, הגיעו שמועות על תכנית ציונית־גרמנית לגייס צעירים יהודים מפולין, שלא נטלו כל חלק במלחמה, לא בצבא הרוסי ולא בגרמני, ולשלחם לארץ־ישראל כצבא עברי. וגם סופר שלשם זה בא במיוחד מברלין לווארשה הד״ר האנטקה, מנהיג הציונים בגרמניה וחבר הוועד הפועל הציוני, לנהל משא ומתן עם המנהיגים הציונים.

היה זה תכסיס מדיני גרמני להסב את לב היהודים בפולין ובארצות אחרות באירופה מהנעשה מאחורי הקלעים באנגליה: המשא ומתן בין וויצמאן־סוקולוב־רוטשילד ובין באלפור־לויד־ג׳ורג׳־סמאטס בעניין ההצהרה להקים בארץ ישראל בית לאומי לעם היהודי, היא „הצהרת בלפור" לעתיד.

שמועות אלו מגרמניה עשו להן כנפים ברחבי פולין והנוער הציוני טס על כנפי דמיון לשדות המולדת. באותה שעה נולד הרעיון של „החלוץ" בפולין. ביזמתם של אברהם זאב גואלמן (כעת אברהם גואל, בישראל), יום־טוב לוינסקי, דרוזדובסקי, יוסף וויינברג, שמואל צוקרמן, זימנוביץ׳, קשונז׳קביץ׳ ועוד. התאספו כמה צעירים באולם „התחייה" ושני הראשונים הירצו בפני חברי „התחייה" ו„בנות ציון", על הצורך לארגן צעירים ולהכשירם לעליה לארץ.

גואלמן שהיה בקי בכל כרכי „הפועל הצעיר" דיבר על בעיות הפועל היהודי בישראל ועל הכשרתו לעבודה ולציונות ויום טוב לוינסקי דיבר על הארגון שצריך לקום בלומזה. האספה עשתה רושם, אולם מחוסר ידיעות מהנעשה בערים אחרות ובעיקר בהסתדרות הציונית, ומחסור קשר עם ארץ ישראל ו„הפועל הצעיר" — לא נעשה אחרי זה כל צעד ממשי. אולם מאז נישא שם „החלוץ" על שפתים. ורק לאחר שנתיים בערך, בשנת 1918, הצליח הנסיון להקים בלומזה את „החלוץ", בהנהלתם של מונק, קוזינסקי (מבוגרי „מקוה ישראל") ויצחק לוינסקי (אגרונום) ועוד. כמה צעירים נכנסו לעבודת אדמה בסביבות לומזה ומלאכות אחרות, פרודוקטיביות למען ארץ־ישראל, אך לרגל תקומת מדינת פולין, שגררה אחריה גיוסים לצבא הפולני ומלחמה בינה ובין רוסיה — התפורר ה„חלוץ". אולם השם נעשה עוד יותר פופולארי ברחוב היהודי. באבגוסט 1919 חודש הנסיון וקמה תנועת „החלוץ" בלומזה שנמשכה כעשרים שנה, עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

1920–1919

באבגוסט 1919 היתה באולם אגודת „התחייה" אספת היסוד של „החלוץ", על פי יזמת הנוער הציוני „הרצליה". באו כמה מבוגרינו, אך בעיקר השתתפו מבני הנעורים מגיל 15 ומעלה. דב ז׳וטקביץ ומאיר לוינסקי דיברו על מטרות „החלוץ" וסיכוייו בלומזה. נבחרה ועדת ארגון זמנית. התקשרו עם כמה בעלי בתי חרושת ותעשייה כגון אורלובסקי, רוחלין, שופר, עם חקלאים ובעלי אחוזות שיעזרו לחברי ה„חלוץ" לעבוד וללמוד אצלם מקצוע. לרגל הפלישה הבולשבית נחלשה העבודה וכמעט נפסקה. לאחר המלחמה הפולנית־רוסית חודשה פעולת הוועד. באותו זמן נוסדה גם ועדת החלוץ על ידי „השומר הצעיר". התנהל מו״מ להתמזגות ולפעולה משותפת, ונבחר לבסוף ועד אחיד מהצעירים שמחה פלחוביץ, בנימין עירוני, דוב ז׳ודקביץ׳ (חדרה), מאיר לוינסקי ויצחק נומברג.

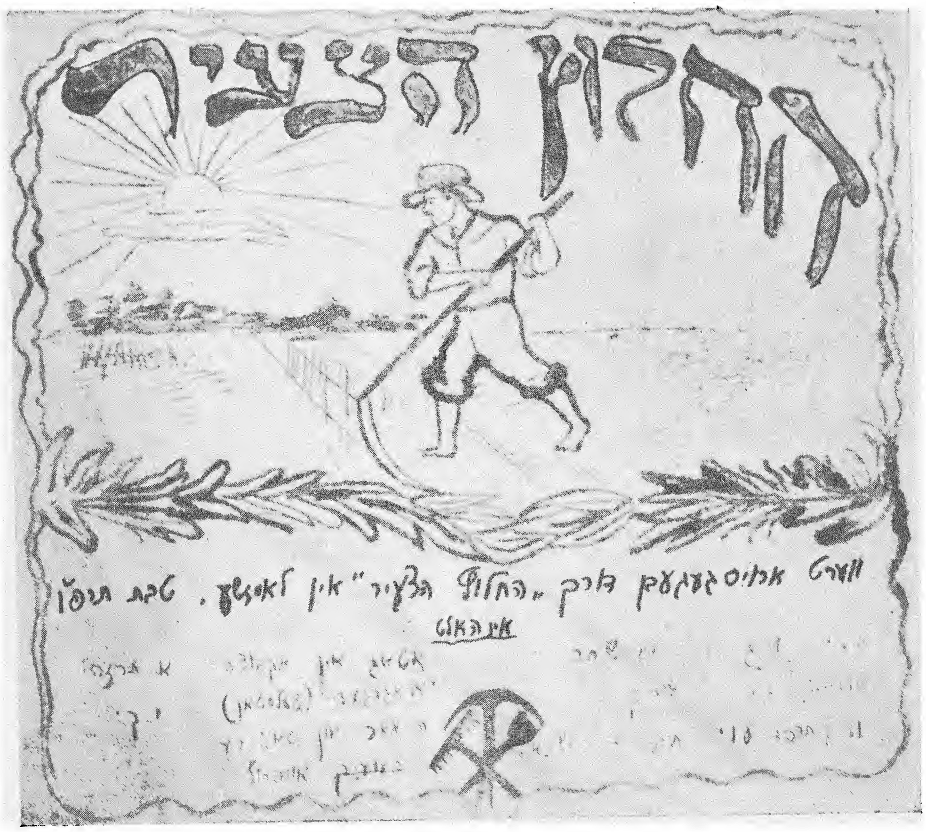
כל חבר שנכנס ל„חלוץ" חייב היה לעבוד בבית חרושת או בבית מלאכה, והוועד דאג לכך. קבוצת „החלוץ" עוררה בלומזה תשומת לב מרובה וחבריה שבעו גם כבוד וגם רוגז. הצעירים, בני בעלי הבתים ואמידים, שהוריהם חשבו לתת להם השכלה גבוהה — עזבו פתאום את בית ספרם והלכו לעבוד עבודה קשה באיזו סדנה. כמה מן ההורים התביישו כאשר בנם חזר הביתה מעבודתו מלוכלך, לבוש בגדי עבודה „כאחד הריקים". ופרצו סיכסוכים ומריבות בין אבות ובנים. אילו לא עמדו בנסיון וחזרו בהם — לעשות רצון אבא ואמא. אולם כמה מן הצעירים נלחמו בתוקף על שלהם וגם באו לידי רוגז עם ההורים, עד שעזבו את בית אבא בכלל. אולם מאידך גיסא קנה „החלוץ" את הלבבות. רבים ראו בהם אלמנט פעיל, אנשי עבודה ממש למען ארץ ישראל המוכנים לקיים את מצוות ישוב ארץ ישראל בגופם ובנפשם ובכל מאודם. ועל כן כבדו את הנערים הללו ובחוגים ציוניים ידעו להוקיר אותם.

„החלוץ" קבל דירה ארעית בבית הספר „תורה ודעת", ברח׳ קרוטקי. מלבד העבודה התמסרו גם לתורה. בהדרכתו של ה׳ ישראל לוינסקי נפתחו למען חברי „החלוץ" שעורים להשתלמות, למדו עברית ותנ״ך, היסטוריה עברית, גיאוגרפיה של ארץ ישראל ודברי ימיה ותולדות הציונות.

רוב החברים היו מגיל 15—17 והיו גם אחדים, בוגרים יותר. היה צורך להיכנס למסגרת „החלוץ" הארצי והוועד פנה לווארשה, למרכז בעניין זה, אך נתקבלה תשובה: פעלותיכם ידועות לנו, הוקרתנו רבה לכם אבל אתם לא הגעתם עדיין לגיל הבגרות ולפי התקנון אי־אפשר לנו לאשר אתכם ולפרוס את כנפי המרכז עליכם. הוועד לא נירתע ולא התאכזב מתשובה זו, שהיתה אגב גם מוצדקת.

החברים נגשו לעבודתם ביתר מרץ. במאמצים לא קטנים נרכשה מה׳ יאַבלונוביץ׳ המסגריה ועברה לידי שמונה חבריב, שעבדו בה והתמחו במסגרות. השאר עבד בנגרות וחשמלאות. ביום עבדו ובערב באו ללימודי החובה, לשיחות ולוויכוחים, לשירה בציבור משירי הארץ וסתם לבלות בצוותא. בסוף שנת 1921 סודרו בלומזה שני נשפי „החלוץ" והוצג גם מחזה מיוחד בשם „רק בארץ ישראל" (נאַר אין ארץ־ישראל), אשר חובר על ידי ה׳ מוהל (כעת באמריקה). המחזה היה קרוב יותר ל„עתון חי" — מורכב מנאומים, קטעי עתונים ורפורטאג׳ות מחיי הארץ ולא היתה בו כל עלילה. אולם בעמל החברים שהשתתפו בביצוע הנשף, כשלושים איש, ובהשתדלות השחקנים בתיאטרון החובבים בלומזה, הלא הם ה„כוכבים" וולובסקי, וואלוביץ ועוד — הצליח הנשף ונתקבל על הבמה דבר יפה, ממציאות חיינו בארץ והקהל יצא משם מלא התלהבות.

באותו פרק זמן הגיעה ללומזה קבוצת חלוצים מאוקראינה. כמה מאות חלוצים ברחו מרוסיה והגיעו לפולין בדרך לא־ליגאלית. מרכז „החלוץ" בווארשה פיזר אותם קבוצות־קבוצות בערי השדה, שלא ליפול בידי הבולשת שהביטה עליהם כעל גייס חמישי שבא מרוסיה — עד

אשר יתקבלו עבורם הסרטפיקטים הדרושים לעלות לארץ. חלוצים אלה עברו כבר דרכי הכשרה רחבים, למודי סבל ונסיון וגם חדורי הכרה ברורה : לשם מה הם טורחים ועמלים.

הקבוצה שבאה ללומזה התאכסנה בחדרי בית הספר „תורה ודעת" מקום שהיה תמיד אכסניה לחלוצים ולעבודות ציוניות. מבין חברי „צעירי־ציון" ו„התחייה" נוסד ועד להספקת מזון ועבודה, וקבוצה זו הסתדרה יפה. הם השפיעו מרוחם ונסיונם על „החלוץ" בלומזה וגם על תנועות הנוער הציוני. נמצאו ביניהם כמה מוכשרים לצאת בנאומים לפני הציבור, כמו דיטינקו, שטרן, ש. מיקוניס (כעת ממנהיגי מק"י בארץ) והם ערכו מדי פעם בפעם אספות עם ועוררו את הנוער, לציונות, לחלוציות ולמעשים.

נוספו ל„חלוץ" חברים חדשים וביניהם לא מעט מבוגרים. חברי „החלוץ" באוקראינה פנו אז למרכז בדרישה לאשר את „החלוץ" בלומזה כי „מלא צבאו", ולא עברו ימים מועטים ובאה תשובה : „אישרנו את סניף החלוץ בלומזה, הקיים אמנם כשנה, ואף כי הוא מורכב ברובו מנוער למטה מגיל הבגרות, הרי הוא מראה אותות של כשרון פעולה ומסירות הראויה לברכה". ובכן זכו החברים להיכנס לתוך המשפחה הגדולה, הנקראת תנועת החלוץ בפולין ולהיות אחת הפעילות.

1922 — 1921

זמן קצר לאחר זה קבל „החלוץ" בלומזה הזמנה להשתתף בוועידה הארצית הראשונה של „החלוץ" בפולין. על סדר היום עמדה השאלה : האם „החלוץ" היא תנועה כללית, המקבל לתוך שורותיו כל צעיר בישראל הרוצה לעלות לארץ ולחיות מיגיע כפיו או הוא ציוני־סוציאליסטי ומקבל לתוכו רק אלמנטים בעלי השקפה סוציאליסטית המשתייכים לכיוון „ארץ ישראל העובדת". „החלוץ" בלומזה קיבל עמדה סוציאליסטית ושלח את החבר ז'ודקביץ כציר לוועידה להגן על עמדה זו. בוועידה נחלקו הדעות, והיו פנים לכאן ולכאן. שלא להביא לידי פילוג בתנועה צעירה זו בפולין לא נתקבלה בוועידה כל החלטה פרינציפיונית והמשך הדיון נדחה לוועידה הבאה.

„החלוץ" בלומזה, לאחר שחבריו עברו הכשרה כל שהיא, החל דואג לעליית החברים — זה יביא את החלוצים על סיפוקם וגם ירים את קרן התנועה. החלוץ הראשון שנאשר לעלייה בלומזה היה החבר מרגלית מאיר מאוסטרולינקה, בחור צנוע שהביא אתו גם המלצה מאגודת „התקווה" בעירו — הוא מרגלית, רב־שחקני ה„אוהל" כיום. אחריו נאשרו לעלייה הח"ח : בנימין גורודזנסקי (עירוני), יצחק חמילבסקי, שהצטרפו לשמונה חלוצים עולים מאוקראינה.

הועד של „החלוץ הכלל־ציוני" בלומזה.

עלייה ראשונה זו של החלוץ היתה לשיחת היום בעיר, וכוח המשיכה של „החלוץ" גדל. נערך, כמובן, נשף־פרידה לכבודם. הנשף ארך עד הבוקר. ברכו את העולים ה"ה א. דאמוביץ', אלף, גולדמן משה, גואלמן, אורינסקי, מונדליאק ליפה, ב"כ החלוצים האוקראינים ועוד. בבוקר צבאו אלפים לתחנת הרכבת ללוותם בשירי ציון ובברכות. היתה זו אחת ההפגנות הציוניות היותר חזקות בעיר והיא פעלה יותר מעשרות נאומים ואספות עם. מספר חברי „החלוץ" גדל. נוספו גם בחורות לתוך שורותיו והן הביאו אתן ברכה ורוח חיים. זמן מועט לאחר זה נאשרה עלייה שניה ושלישית וכו' עד כי במשך תקופה לא ארוכה עלו מלומזה כשלושים חלוצים וביניהם הפעילים ז'ודקביץ', מאלישקביץ', גולדמן שמחה, פרידמאן, קיטאייביץ', פאֶטלוק ואחרים.

1923

משבר עבר בתנועה הציונית — העלייה לארץ הוגבלה. מן הארץ הגיעו מכתבים רעים והעיתונות הזולה מזה ומתנגדי הציונות מזה, כמו „הבונד" ו„המאוחדים" (פאראייניקטע) הפריחו שמועות והגזימו. „החלוץ" לא שם לבו לדברים כאלה ולהיפך — שורותיו גדלו עוד יותר. ביתר מרץ הכשיר חברים לעלייה, הכשרה תרבותית וגופנית וקיים מדי פעם אספות־עם פומביות לבירור המצב. באותם הימים הוצג בתיאטרון של צ'וכאנסקי, בשותפות עם „החלוץ", סרט על ארץ ישראל, בהשתתפות תזמורת „המכבי" ומקהלת החזן הירשוב. לפני כל הצגה נאמו ראשי התנועה הציונית בלומזה. הסרט עשה רושם רב. האולם היה תמיד מלא ובאו גם נוצרים לראות בבניין ארץ ישראל היהודית. באותו פרק זמן עלו לארץ שמחה פלחוביץ', החברות שווארץ (נכדת ר' לייזר ראש הישיבה) ורבקה מלאווסקה. התקיימה גם פגישה איזורית מבאי כח „החלוץ" בעיירות הסמוכות: יידוואבנה, זאמברוב, סטאוויסקי, קולנה, אוסטרולנקה, ועוד. החברים מלומזה שהיוו את מרכז האיזור בררו כמה שאלות. השתתפו מטעם מרכז ווארשה החב' מובשוביץ ומלומזה הח"ח מאיר לוינסקי, פלחוביץ וגראנאטוביץ (כעת מורה בארצות הברית), סויקה, רמבה, בן־אדם ועוד. לאחר זמן קצר ביקר מטעם „החלוץ" בלומזה הסופר הפטמן יוסף, שהיה אז מזכיר „החלוץ". הפטמן חזר אז מהארץ ומסר דין וחשבון על המצב. בהשתתפותו של הפטמן התקיימה גם בלומזה אכפת־אבל לזכר יוסף טרומפלדור.

1924

גברה העלייה לארץ. החלה העלייה הרביעית שנקראה בפולין „עליית גראַבסקי". יהודים בעלי הון מאנשי התעשייה בפולין נוכחו שאין להם כל תקומה ותקווה להישאר כאן, הממשלה מוצצת את דם התמצית, גובה מסים וארנונות והורסת את המפעלים התעשייתיים שהושקע בהם עמל של דורות. ועל כן החלה הגירת בעלי הון לארץ־ישראל. עלו בהמונים ובבהלה מכל רחבי פולין. מובן, שיחד עם זה גברה התנועה בקרב הנוער. הוקמו נקודות הכשרה רבות בפולין ולא הספיק המקום. רבים היו מוכרחים לעבוד באחוזות נוצרים וכל זה לא היה די. הנהלת „החלוץ", נמצאה במצוקה רבה: מספר הסרטיפיקטים מצומצם עד למאוד ומספר המועמדים הולך ורב. ועל כן נאלצים היו להחמיר ול„התאכזר" במקרים ידועים באישור חברים לעלייה. זה גרם לפעמים לידי חיכוכים ותרעומת, כי בשורות „החלוץ" היו גם עסקנים מובהקים באירגונים ציוניים מזה שנים ומכל הבחינות הגיע להם לקבל סרטיפיקט לעלייה — אך במחסור ברשיונות עלייה לא יכול היה „החלוץ" להתנהג אחרת. מתוך השאיפה הרבה לעלייה וחוסר היכולת על ידי „החלוץ" הכללי, קמו ונוסדו בלומזה ארגוני „חלוץ" מפלגתיים, כמו „החלוץ המזרחי", „החלוץ הציוני". אלה חשבו שבהיותם נפרדים יקבלו גם הם מיכסת סרטיפיקטים ויוכלו לעלות לארץ, אולם מצבם לא שופר בהרבה ומיכסת הרשיונות הכללית בשביל יהודי פולין לא גדלה. מספר חברי החלוץ בלומזה ובסביבה עלה אז עד לשמונה מאות איש. בראשו עמדו הח"ח: דוד קרוננברג, גרשון רוצקי, אלתר שפירא, יעקב ברוכאנסקי, קאלווארסקי ואח'.

1925 — 1926

לאחר עלייה מבוהלת זו לארץ, של הבורגנות הזעירה מפולין, באה שוב ירידה. העולים, ביניהם בעלי הון, לא יכלו למצוא בארץ מקום אחיזה. נסיונות למאות נכשלו. הארץ לא היתה די מפותחת ומוכשרת לקבל כל ענף חדש בתעשייה. בעלי ההון לא היו חלוצים ברוחם. באו, השקיעו כספם בקרקעות, בתים, בבתי תעשיה, במכונות ובמכשירים. כשלא הצליחו — מעטים רק חיפשו את הדרכים לתקן את השגיאה ותלו את הקולר בעצמם, בפזיזותם ובחוסר ידיעתם את תנאי הארץ, השיווק ויכולת הקליטה. הרוב הגדול בראותו שאין ההצלחה מאירה להם פנים, שכספם הולך ונאכל ללא רווחים — עזבו את הארץ ובפיהם דברי השמצה על הארץ ועל יושביה. מובן ששונאי ציון מימין ומשמאל נאחזו בתקלה זו ומתוך שמחה לאיד הכריזו בקולי־קולות בעיתונות ובאספות־עם שהציונות פשטה את הרגל. הגיעו ימים קשים ל„החלוץ" בלומזה. כותב הטורים האלה היה אז בווילנה לרגל לימודיו ואח"כ בעבודת הצבא. אבל גם בווילנה לא היה אז מצב „החלוץ" טוב ביותר. כל אלה שעלו לארץ באמצעות „החלוץ" — לא חזר מהם אף אחד, והם עוד כתבו מכתבים מעודדים. אולם חזרו מאות שעלו ללא הכשרה לבית או גופנית וזה נתן חומר ל„בונד" וכיו"ב לנסוע את מסע הנצחון שלו בערי פולין, הטביע חותמו על הבחירות לעיריות ולקהילות וגם השפיע לא מעט על הנוער. צריך היה לאחוז באמצעים דחופים כדי לתקן את המצב.

כשהשתחררתי מהצבא, לא הירשה לי המרכז של החלוץ בפולין לחזור ללימודי רק הכריחני לעמוד לשירותו ולארגן מחדש את „החלוץ" בלומזה. חזרתי ללומזה להתחיל איפוא מחדש. נעשה טיהור יסודי וסלקציה חמורה בשורות החברים. מכמה מאות חלוצים נשארו רק כחמישים, מהם כשלושים ב„החלוץ" וכ־20 ב„החלוץ הצעיר". קשה היתה העבודה כעת. הבונד, הס"ס (המאוחדים) וכן החוזרים מהארץ ומוציאי הדיבה הפריעו בעבודה ופיזרו כל אסיפה.

כדי לתת אפשרות לברר את המצב סודר באמצעות החלוץ משפט פומבי בשני המשכים „על העליה הרביעית", באולם „הזמיר", בהשתתפות קהל ענקי שמילא את האולם וכל המבואות. השופטים היו: המורה מוסנז'ניק (יו"ר), ד"ר דוד פיונטניצקי ופרופ. גסטל (מורה בגימנסיה של ד"ר גולדלוסט); הקטיגור — נפתלי ווינברג, האשים את היהודים בפזיזותם ובחוסר סבלנותם, ה"ה א. דאמוביץ, א. מזרח ופייבל כטריקובסקי היו הסניגורים ולימדו זכות על העולים־היורדים. עדים

מסיבת פרידה של „החלוץ הצעיר" בלומזה לכבוד מאיר לוינסקי, לעלותו ארצה באבגוסט 1929.
בשורה ג' (במרכז, מימין): קוצ'יאק, פוז'יץ, שניידר, בז'וזה, נפתלי וויינברג, מוסנז'ניק, מאיר לוינסקי, פוז'יץ שרגא, שלמה פלוצ'נקו, שפירא, פלוצ'נקו אברהם.

דיו מן הקהל וכמה אנשים חוזרים מהארץ, כמו חמילבסקי, גולדברג, פיאנקו ואחרים. המשפט עורר עניין רב והבהיר את המצב וגם עזר לנו אח״כ בעבודתנו.

1928 — 1927

החלה העלייה החמישית, ואתה קמה התעוררות בכל תנועת „החלוץ" ברחבי פולין. בלומזה היה פעיל מאד „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר" בדרכי הכשרתו, בטיוליו היפים לכפרים ולעיירות בכל שבת, לשם מטרה חינוכית־הכשרתית. רבות סבלו אלה מהתקפות ה„בונד" ופלוגות הנוער שלו ומהקומוניסטים. לא פעם עברו מדברי קינטור למלחמת ידים ולהמטרת אבנים. בטיולים ברוטקי ובייִדוואבנה נטפלו אליהם פלוגות הקומוניסטים מהמקום והדבר נגמר בהתנגשות־דמים. רושם רב השאיר בלומזה שליח הקרן הקיימת נתן ביסטריצקי, בהרצאותיו, שיחותיו ובשירי הארץ הפיח רוח חיים והתלהבות בקרב הנוער וימי שהותו בלומזה הפכו חג. ביקר את לומזה גם ה' בן־ארי. בסוף השנה עלו מ„החלוץ" בלומזה כ־45 איש. מלבד זאת נשלחו לקבוצות ההכשרה, גרוחוב וקלוסוב כמה עשרות חברים. כמו כן חכרו בסביבות לומזה גן גדול ולמה עשרות של „החלוץ הצעיר" עבדו בו. נוצרה „קרן החלוץ" לתמוך בעולים ולעזור להם בהכשרה ובעלייה, נוסדה להקה דראמאטית שהכנסותיה מהצגות אחדות מוצלחות היו קודש ל„קרן החלוץ". מדי פעם בפעם סודרו „ימי פרח" ונאספו כספים לטובת החברים העולים. נוסדה האגודה „למען ההלוץ" הדואגת להכשרת הנוער הבלתי אמיד ולעלייתו לארץ. בראש הועד הזה עמדו העסקנים הציונים המובהקים : נפתלי ווינברג, מוסנז'ניק, ישראל לוינסקי, ג. אורינסקי ואחרים. עזרתם ופעולתם לטובת החלוץ היתה די ניכרת. נערכו כמה שיחות חברים ואספות־ויכוח בשאלה שניקרה אז באירגון „החלוץ" : מהי דרכו של החלוץ בהגיעו לארץ ? העליו להיצטרף לקיבוץ המאוחד או לחבר הקבוצות ? בסוף שנה זו התקיימה הועידה הרביעית הארצית של „החלוץ" בוורשה. זמן קצר לפני הוועידה נחתם הסכם בין „החלוץ" ו„השומר הצעיר" בלומזה. כ־20 חבר מאורגנים נכנסו לחלוץ מבוגרי „השומר הצעיר". לוועידה נבחרו הצירים מאיר לוינסקי, נוח אוקון ובנימין סטריקובסקי.

בית החלוץ בלומזה, ברח' קאפוצינקי, נעשה צר מהכיל את החברים. „החלוץ הצעיר" מילא את כל הבית. „החלוץ" קיבל אז מאגודת בעלי המלאכה (האַנטוועערקער פאראיין) את אולמם לפעולות ולאספות, להרצאות ולהצגות — וזה עזר להם הרבה. המשמעת בשורות „החלוץ" היתה למופת. חבר שלא למד עברית או שלא מילא אחרי ההוראות הוצא מהשורה. פעולות „החלוץ" ניכרות היו מאוד ב„ליגה למען ארץ ישראל העובדת". גם בפעולות למען „הקרן הקיימת" ו„קרן היסוד" מצאו תמיד חברי החלוץ עניין רב. המגבית באותה שנה למען „קרן החלוץ" הצליחה בלומזה יותר מאשר בווארשה הבירה.

באפריל, 1928, מלאו 10 שנים לקיום „החלוץ" בלומזה. נערכה באולם „התחייה" אקדמיה חגיגית, בהשתתפות נ. וויינברג, דר. ש. אורינסקי, י. ספירשטין ונומברג. מקהלת „החלוץ" בניצוח הלפמן הנעימה שירים חלוציים. הסקציה הדראמטית הציגה מחזה מחיי הארץ „על המשמר" ותמונה חייה „חלום יוסף טרומפלדור" — בביומו של הח' מ. מאזור. תיכף לאחר זה נפתחה מגבית לטובת „קרן החלוץ", שהוכתרה בהצלחה.

1929

פעולות הסניף של „החלוץ" בלומזה עברו את גבולות המקום ובסניפים רבים לקחו את לומזה כדוגמה. בעתון „החלוץ" בווארשה, „העתיד", צויין סניף לומזה, כאחד המוכשרים ביותר בכל פולין, בו מתנהלת עבודה פעילה למען כל המוסדות הציוניים וגם החזיק מעמד בימים הקשים והטרופים. העבודה התנהלה ע״י חברים מומחים ומנוסים, היודעים את אשר לפניהם. במאי של אותה שנה נפתחה בלומזה מושבה למדריכים „החלוץ הצעיר" בפולין. מכל הארץ, מווארשה ועד פולסיה והו צעירים אלה לקבל בלומזה הדרכה וחינוך חלוצי. עלה בידי החלוץ בלומזה לשכור בכמה מאות זהובים קסרקטיני צבא ושב אוכנסו הצעירים ולימדו המדריכים. בראש המושבה עמד הח. מאירי מראשי „ההגנה" בארץ והחברה המשוררת פניה ברגשטין (נפטרה בשנת 1950 בגבת). אבל הרוח החיה היו חברי „החלוץ" בלומזה. הם, הם שטרחו לסדר את המושבה הזו והם הם שסיפקו לה כל צרכיה.

בשורת ההרצאות השיטתיות שניתנו למדריכי „החלוץ הצעיר" בלומזה היו : הדר. ש. גולדלוסט — גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, נפתלי ווינברג — תנ״ך, מוסנז'ניק — היסטוריה עברית, ישראל לוינסקי — ספרות עברית, ג. אורינסקי — לתולדות הסוציאליזם העברי וכלכלה מדינית, ברל מארק — ספרות כללית, מאיר לוינסקי — לתולדות תנועת הפועלים בארץ. מדריכי „מכבי" נתנו להם ספורט והתעמלות. המושבה של מדריכי „החלוץ הצעיר" הכניסה לעיר רוח חיים, השתתפו בנשפים, באספות ובמסיבות ושמם יצא לתהילה.

המאורעות בארץ שהחלו בחודש אבגוסט וזעזעו את הציבור היהודי בלומזה. החלוץ ערך אספת־עם גדולה על המצב בארץ והיה נאלץ בגלל הקהל הרב שזרם לשם לחלק את האספה לשלושה מקומות : באולם „החלוץ", באולם „התחייה" ובחצר. כל מקום היה מלא. החברים שאושרו לעליה דרשו בכל תוקף להחיש את עלייתם כדי שיוכלו תיכף להצטרף לשורות ההגנה. גם מטעם יתר האגודות הציוניות נערכו אספות־עם גדולות. אספה ענקית נערכה בחצר קולקין ובה השתתפו חברים מפועלי ציון — טוביאַש, נומברג ומרקביץ', מ„התאחדות" — נפתלי ווינברג, פינחס קוואשני, מ„החלוץ" — מאיר לוינסקי ופניה ברגשטיין — והאספה השאירה רושם בל יימחה. ימים אחדים לאחר זה נאשרו החברים לעלייה. נערך לכבודם נשף פרידה במועדון האזרחי, שהיה מלא על גדותיו. דברו לכבוד העולים במלים נרגשות ראש הקהל צבי אפשטין, דר. ד. פיונטניצקי, י. טאבליצקי, ישראל לוינסקי, סקרוצקובסקי, סטריקובסקי, טוביאש, יעקב צוקרשטין וב. מהרש״ק מטעם „החלוץ". לאחר זה נערך נשף פרידה ב„החלוץ" גופו למען הבריו. למחרת ליוו אלפים מבני לומזה את העולים בדרכם לרכבת. בשירת „התקווה" זזה הרכבת, בין העולים היו אוקון, גילארי, פוז'יץ, כותב הטורים האלה ועוד. עלייתנו עשתה רושם כביר, לרגל העובדה שבארץ פרצו מאורעות קשים ודם יהודי רב נשפך. במקום להתעכב קצת ולחכות לתוצאות המאורעות, לחצנו כאמור לזרז את העלייה, ומכאן ההתרגשות.

צפורה־רחל לוינסקי
(נפטרה בווארשה כ״ו אייר תר״צ).

ופרדתי מבני ביתי ולא זכיתי יותר לראות את אמי היקרה צפורה ז״ל, אשר ביתה היה בית ועד לתנועת „החלוץ" בכל התקופות וכל הלוץ מהעיר או מהסביבה מצא אצלה תמיד אוכל ולינה וסביבה משפחתית אמהית, את אחי יצחק, שטבע בבוג בשנת 1934, ואחותי שרה, שמתה בדמי־ימיה בווארשה, באותה שנה.

ועד „העובד" (הסתדרות חלוצים מבוגרים).
יושבים (מימין) : משה לוין, פרוינד, מיודובניק, גרודז'ינסקי ;
עומדים : —, רוצקי, קופייצקי.

1939 — 1929

במשך עשר השנים האלה נמשכה כסדרה תנועת „החלוץ" בלומזה. לאחר עליית החברים הפעילים נבחר ועד חדש, מהח"ח שטרוזנברג, קוצ׳אֲק, סטריקובסקי שרה, זאבלודובסקי, נובוגרודזקי, ברומברג י. הקשר עם חברי החלוץ שעלו לארץ נמשך. החברים בארץ התארגנו לא פעם על ידי כותב הטורים האלה לעזור ל„החלוץ" בלומזה בכסף, בספרים ובדברי הסברה. הוצאו כאן 3 עלונים למען „החלוץ" בלומזה, בהשתתפות החלוצים בארץ: זודקביץ׳, כותב הטורים האלה, מר־מרי, (גורז׳ולצאני) רוזן, עקיבא בן דוב (בורשטין), פרידמן, בן־ארי, מרמינסקי ואח׳. החברים בלומזה היו פעילים מאוד בהכשרה ובעלייה. שליחים מווארשה וערים אחרות ביקרו אותם מפעם לפעם. אולם העיר הלכה והתרוקנה מעסקניה ומפעיליה. המצב הכלכלי בפולין הלך ורע והיהודים לא ראו לפניהם דרך אחרת בלתי אם להגר. ההגירה התנהלה במרץ. היגרו רבים לאמריקה הלאטינית, למערב אירופה וארצות אחרות, אולם רוב מניינו ובניינו של הנוער עלה לארץ בכל הדרכים הליגאליים והבלתי־ליגאליים. בשנת 1932 ייסד החלוץ בלומזה אירגון ספורטיבי־חלוצי בשם „הפועל", כדוגמת „הפועל" בארץ. „הפועל" מנה בלומזה כ־300 איש. באותו זמן גם ערך החלוץ מושבה למדריכים בנובוגרוד, בהדרכת בן־ארי וברסלאבסקי מא"י.

לומזה נעשתה נקודה מרכזית להכשרה בבתי־החרושת שלה. בבית־התעשייה של אורלובסקי עבדו חלוצים רבים. חלוצים עבדו בעבודה שחורה קשה כמו חוטבי עצים. לא פעם פרצו התנגשויות עם באי־כוח הארגונים המקצועיים שברובם היו בידי ה„בונד", על אשר החלוצים מורידים את מחירי העבודה, יורדים לחיי הפועלים ומוציאים את לחמם מפיהם, וכיו"ב טענות ותלונות. ולא פעם שלחו בהם גם את באי־כוח האיגודים המקצועיים הפולנים — אך כל זה לא הועיל. החלוצים — עבודה קשה זו היתה להם לחם חוק ואויר לנשימה. עד שסוף־סוף השלימו אתם מנהיגי האיגודים המקצועיים והכניסו לתוכם גם את חברי החלוץ העובדים. בפעולות ציוניות הלך „החלוץ" כמעט תמיד עם פועלי־ציון (צ.ס.) ועמד בקשרים עם „השומר הצעיר". לא פעם פרצו גם סכסוכים בין „החלוץ" ובין „ברית טרומפלדור", „ברית החיל" וכיוצא בהם. אולם סיכסוכים אלה היו בכל פולין ואין לומזה יוצאת מן הכלל. בשנת 1934 — 1936 החלו לנהור לשורות החלוץ מן הנוער המתנגד להם כל הימים — משורות ה„בונד" בעיקר. כמה חברי ה„בונד", ותיקים ופעילים התאכזבו ממפלגתם, כי לא ראו לפניהם דרך אחרת מלעלות לארץ־ישראל. התארגנה גם קבוצת בעלי מלאכה „העובד" על יד החלוץ וכל זה נתן לו עידוד רב בעבודתו וחומר רב לעלייה. אף כי העבודה הארגונית נחלשה מחודש לחודש בעקב עליית החברים הפעילים מלומזה ומהמרכז — אך התנועה הגיעה לממדים כאלה שלא היה כלל צורך באירגון. קיני ההכשרה היו תמיד מלאים וגדושים חלוצים. עולים לא חסרו ותמיד ניסרה השאלה: כיצד להעלות את כולם?

במרכז הגלילי בביאליסטוק, בו נבחרו גם כמה חברים מלומזה (פלאטוי ואחרים) דנו בשנת 1939 על הקמת חוות הכשרה בלומזה, ובלומזה התכוננו כבר לחגיגות־יובל של עשרים שנות „החלוץ". בתכנית היה גם לערוך ביקור חברים ותיקים מהארץ, חלוצי החלוצים בלומזה. השבו ותיכנו תכניות לחגיגות גדולות בשנת 1940 — והנה פרצה המלחמה ושמה לאל את כל המאמצים והסיכויים.

„החלוץ הצעיר" בלומזה, בל"ג בעומר 1925.
שורה א׳ (למעלה מימין): —, יאקובינסקי, —, יצחק שניאדוביץ׳, רחל בלומוביץ׳, גלצ׳ינסקי, קאווקביץ; שורה ב׳: משה ז׳ילאזה (ברזילי), רחל מאַרקוס, אריה מורגנשטרן (כעת בישראל), —, מזרה (בארגנטינה); שורה ג׳: קוזלוביץ׳, פוז׳יץ פייוול (רמת הכובש), ליפקו, שניאדוביץ׳.

החלוץ הצעיר

נוסד בלומזה בשנת 1924, ע"י הצעירים אריה מורגנשטרן, גיליארי וקוטינסקי. מן הרגע הראשון ניהל פעולות תרבות והכשרה ענפות. קיבל כל הזמן עזרה מרחיקה לכת מ„החלוץ" בדירה, מזכירות, אירגון, אסיפות וכו׳.

בכל פעם התקיים טכס העברת חברים מ„החלוץ הצעיר" ל„החלוץ הכללי" לאחר שבגרו ומלאה שנתם. ליד כביש פיונטניצה נחכר עבורם שטח גדול של אדמה לעיבוד גן ירקות וחברים צעירים אלה עבדו בו בחריצות ובמסירות, במשמרות, כי לא הספיק המקום לעבודה בשביל כולם. פעיל מאוד בעבודה היה החבר באראנוביץ (כעת בשדה־נחום) ולמסירותו הרבה לא היה קץ. „החלוץ הצעיר" שימש איפוא רזרבה נאמנה למחנה החלוץ ולא מעט מחבריו עלו בשעתם לארץ והם תופשים כאן מקומות מפתח בעבודות פרודוקטיביות שונות.

אלה אֶזכְּרָה

בשולי רשימתי יורשה נא לי להזכיר כמה נשמות זכות של חברי „החלוץ" שלא זכו לעלות לארץ, אף כי ברובם עברו את הכשרתם — כי פרצה המלחמה ויד הנאצים השמידתם: גניאזדוביץ׳, יוסף גרושקו, יוסף וורובל, אברהם נובוגרודזקי, יחזקאל ריבאק, אטקה כ"ץ, הניה ואטקה בז׳וזה, אריה גולדשטיין, משה סובלסקי, יעקב גולדשטיין, פודבייליביץ׳, איטקה רוטשטיין, יהודית טוכוובר, זלמן צ׳ישלסקי, משה קאווקוויץ׳, צבי גוטשטיין, שאול קייט, אליעזר שפירא, יעקב ז׳ילקוויץ׳, יצחק נומברג, שרה ניימארק, דוד גולדמן, שמואל בונק, יוסף פטליוק, קרידל, לופסקה, נחום כ"ץ, רובינשטיין שמחה, כגן ועוד רבים שזכרם לא נשתמר אצלנו.

וכמו־כן ברצוני להזכיר נשמות כמה חברים שנפחו נפשם בארץ, והם: חיים גורודזינסקי־עירוני, בן הציוני המסור בלומזה ר׳ פישל גורודזינסקי (נפטר בארץ בטבת תשי"ב). היה חלוץ חרוץ וצנוע. עלה לארץ בשנת 1925, בימי משבר ומצוקה בארץ. עבד בתנאים קשים ואף פעם לא התאונן. מצא את מותו בתאונת דרכים. שטרן, חלוץ מאוקראינה שהיה פעיל בחלוץ שבלומזה ועלה לארץ יחד עם חברי הסניף של החלוץ בלומזה. גם בארץ לא נפרד מבני לומזה ונשא לאשה את חוה מאַלישקביץ׳, חלוצה מלומזה. גם כן מצא את מותו בתאונת דרכים בכביש פתח־תקווה, בלכתו לעבודתו. שינה אורלוקובסקה, חברה בועד החלוץ בשנות 1925—28. היתה זמן רב בהכשרה. נלחמה קשות עם הוריה האדוקים שהפריעו לה לעלות לארץ. כאן מתה בהקשותה ללדת, בירושלים, בשנת 1930. גולדה ברום — חברה בוועד ובוועד המחוזי של החלוץ, מרכזת אחראית בקיבוצי ההכשרה שבסביבות לומזה, מסורה בכל נשמתה ומאודה לתנועה. עלתה בשנת 1933 והתיישבה ב„כפר הסידים", ושם חלתה במחלה ממארת. לאחר סבל רב ועינויים נפטרה בראשית שנת 1950, והשאירה שני ילדים.

לבסוף אזכיר עוד נשמה אחת, את שמחה כפרי־פלחוביץ׳. — היה ממייסדי החלוץ בלומזה, מוכשר, בעל מרץ ויזמה. היה מזכיר הוועד המקומי והגליל בשנות־ 1320—1923. בארץ ארגן קבוצה של חלוצי לומזה בגדוד העבודה, ממייסדי פלוגות החוצבים וקנה לו שם כאחד החלוצים וה„חצצניקים" הטובים ביותר בירושלים. היה חבר של הוועד המרכזי של „גדוד העבודה", יחד עם יהודה קופלוביץ, משה שווייגר, יצחק שדה ואח׳. כתב רשימות רבות בעתוני הגדוד. כשנתפלג הגדוד עבר ל„פראקציה" ונעשה פעיל במרכז הקומוניסטים בארץ. לבסוף אירגן קבוצה של 131 איש שיצאו מן הארץ ללכת לבירובידז׳אן — למצוא שם חיים יותר טובים.

כל אלה תהא נשמתם צרורה בצרור החלוצים הבונים את ארצנו.

י. יאגודובסקי

חברי ארץ ישראל העובדת בלומזה במחתרת

(מפי פליטים ושרידים)

מותו הטראגי של ישראל מארקביץ'

עם פרוץ המלחמה, בשנת 1939 וכניסת הגרמנים השתתקה כל הפעולה הציבורית בעיר. חברי פ. צ. ותנועות הנוער של א״י העובדת המשיכו בקשרים אישיים ביניהם. לאחר הסכם רוסיה־גרמניה וכניסת הרוסים לעיר נאסרו רבים מאנשי ה„בונד", טרוצקיסטים וגם מנהיגי פועלי־ציון: נומברג, צוקרשטיין, וגרודזנסקי ונשלחו לרוסיה. מרקביץ שעמד להיאסר קפץ מקומה ג' של בית גדול ומת כעבור זמן ביסורים גדולים בחדרה של רבקה גורודזינסקי, שהיה מועדון הסתרים של התנועה ושם גם קלטו ידיעות מא״י ברדיו חשאי.

הגנה על מנוחת השבת

הרוסים הנהיגו שבוע עבודה של 5 ימים, ויום אחד מנוחה, אך התלמידים הפולנים לא הופיעו לבתי־הספר והגימנסיות ביום א' שהיה לפי זה יום חול. השלטונות הרוסיים לא רצו לעורר רוגז ועברו לשבוע רגיל של 6 ימי עבודה ויום א' למנוחה. התארגן ביזמת חברי פוע״צ טוביאש ופרוינד ועד חשאי של תלמידי הגימנסיה שהחליט לא להופיע ללימודים ביום השבת, שהוא יום המנוחה להמוני היהודים. אל הועד החשאי הצטרפו חברי „השומר־הצעיר" והנוער המאוחד החלוץ־הצעיר־„פרייהייט": אברהם שפירא, איטקה טוביאש, בתו של בלומוביץ, כהן מנוביגרוד, ורוזנבלום מאוסטרולנקה. בשבת הראשונה היו הכיתות ריקות. הופיעו רק ילדי השוחטים, החסידים, הסוחרים, ושל תנועות הימין. השלטונות איימו להסיר את חברנו המנהל פרוינד, ולהרחיק את טוביאש. החליט הועד החשאי של התלמידים להופיע אמנם, בשבת הבאה אולם, בלי ספרים, לא השתתפו בשעורים ושרו משירי ישראל...

שירת התקוה האחרונה בלומזה

היה זה ערב, שלמחרתו עמדו השלטונות הרוסים לפרק את חרבות בית־הכנסת הגדול והמפואר בלומזה, שנשרף ע״י הגרמנים, ואשר קירותיו שעמדו להתמוטט סיכנו את הסביבה. נכנס יעקב טוביאש, פרנס קהילת לומזה, עם חשיכה, לחורבת בית הכנסת להיפרד ממנו בטרם יהרס. והנה נחום פייטרושקה, „משוגע העיר", עומד לפניו. מה אתה עושה כאן? — שואלו טוביאש. אני באתי להיפרד מבית הכנסת, הרי מחר הורסים אותו — ענה פייטרושקה. וגם אתה באת להיפרד, בוא טוביאש נשיר „התקווה" ויתפקעו שונאינו. ופייטרושקה מרים קולו ומתחיל „כל עוד בלבב פנימה"... וטוביאש אחריו. היתה זו שירת התקווה האחרונה על חרבות בית־הכנסת בלומזה.

ו־במאי בלומזה של חברי ארץ־ישראל העובדת, בשנת 1932, בערך.

אספת חלוצים בבית הקברות

בליל חורף של שנת 1940 התאספו כ־40 איש מתנועת הנוער בבית הקברות. הוחלט לשלוח אחדים מהם דרך וילנה לישראל. נאספו כספים ונשלחו הח״ח: זימן, שפירא, ווארשאַווצ'יק, והלפמאן. כולם יצאו ברגל בדרכים שונות ואבדו... רק אחד, שפירא, הצליח לחזור.

הכינוס האחרון של פ. צ. בלומזה והסביבה היה באותה שנה בהלוויית הח' גוזובסקי, מורה ומנהל בית־ספר ביידוואבנה, שנרצח על ידי פאשיסטים פולנים. חברי פ. צ. העבירו את גווייתו ללומזה.

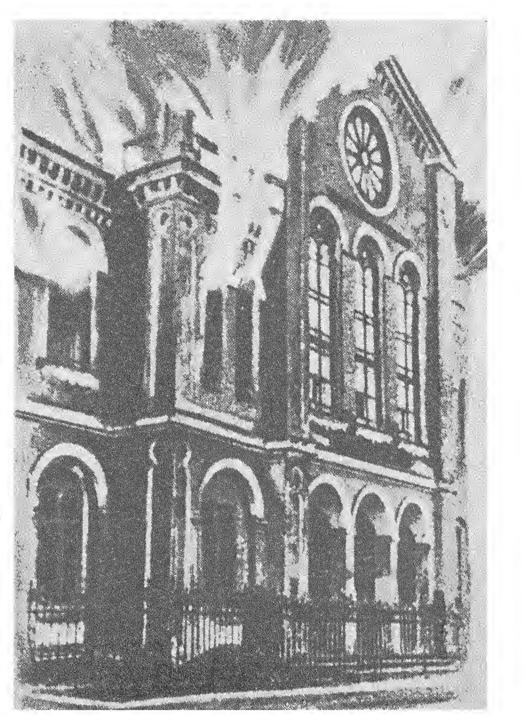
טיול ל״ג בעומר אחרון

המציאות האכזרית טישטשה את תחומי המפלגות וארגוני הנוער של א״י העובדת. כולם ראו את עצמם כמשפחה אחת, נאמנים לדגל אחד הציוני־הפועלי ופעלו כמחתרת אחידה בראשות מוריהם ומחנכיהם חברי פ. צ. ואחת האסיפות הגדולות של המחתרת היתה בל״ג בעומר ביער יידנאצ'בו. השתתפו בה כ־200 בני־נוער, על דגליהם. היתה זו הפעם האחרונה שהונפו דגלי התנועה בלומזה. נאמו באסיפה: פרוינד, יעקב ואיטקה טוביאש, כהן מנובידבור, ואסתרזון — שהיה רשמית חבר דקומסומול ונשאר בסתר נאמן לתנועה.

מעשי גבורה ונקם

בתקופת הגרמנים והחיסול לא נשאר בלומזה אף אחד מפעילי פ. צ. חלק נאסר וחלק ברח לרוסיה. השרידים התפזרו. נשארה רק קבוצת נוער של „א״י העובדת" שפעלה במחתרת. ברובם היו חברי ה„שומר־הצעיר": אסתרזון, שפירא, איטקה טוביאַש, ווילאמובסקי, מוהל ואח'. הם עמדו בקשר עם הפרטיזנים ביערות וגם נקמו את דמו של ליכטנשטיין שנרצח ע״י כפרי פולני בשעה שהלך בשליחות היודנראַט לקנות תבואה בעבור הקהילה היהודית וכספו נשדד. חברי הנוער של „א״י העובדת" יצאו בלילה אל הכפר, הרגו את הרוצח והחזירו את הכסף לקהילה. אחד השוטרים היהודים מ. ש. מסר לגרמנים על המקרה. אולם אותה קבוצת הנוער דאגה ל„סלקו": כמה שוטרים יהודים יצאו אתו לטיול ל„סטארה־לומזה", ובדרך הרגו אותו וטמנוהו בבור שהכינו מראש.

גם ממחנות ההשמדה הגיעו אלינו הדי גבורה. החברים מריבאקי, הנגר פרלשטיין והנפח רוטשילד (כינוהו יאַנקל בוסקי), גברתן, חבר פועלי־ציון ומפעילי „שטערן" — ידם היתה בהפצצת כבשנים באושוויץ.

בית הכנסת הגדול בלומזה, אחוז להבות
ציור דמיוני של בן־עירנו הצייר משה רובינשטיין (כעת בארגנטינה).

התנועה הקומוניסטית בלומזה

ג. ילניאק (פולין)

דפים מתוך ספר זכרונות

התנועה הקומוניסטית בלומזה מתחילה בשנות 1918—1919, עם מהפיכת אוקטובר ברוסיה. כמה פליטים ומהגרים שחזרו משם לפולין הביאו אתם חומר־תעמולה בכתב ובעל־פה והניחו בזה יסודות לרעיונות המהפיכה הבולשבית. מחלוצי התנועה בפועל היה סאמסונוביץ׳, מורה לספרות בגימנסיה של דר. גולדלוסט, יליד צ׳נסטוחוב. הוא ייסד את התאים הקומוניסטיים הראשונים בלומזה ומשך לפעולה זו כמה עסקנים לשעבר בתנועות השמאל, מחוגי היהודים והפולנים, מחברי המיליציה העממית (מיליציה ליודובה) ואח׳. היה נואם בחסד עליון, מליץ בשפה הפולנית. בקולו הבאסי היה קונה לבבות בשעת נאומיו באספות עם, בבית ובחוץ, בשוק החדש והישן. נאסר ועזב את לומזה, שהה זמן־מה בווילנה ומשם חמק ועבר לגרמניה, בה לקח חלק פעיל בתנועה הקומוניסטית, בשורות ה„ק.פ.ד.״.

„השוק הישן״ — פליטי־מלחמה בשנת 1915.

בשנת 1919, כאשר דחה הרוב הימני ב„בונד״ וב„צוקונפט״, את 21 הסעיפים של הקומאינטערן, בדבר סיפוחם לאינטרנאציונאל השלישי קם פילוג באותה תנועה גם בלומזה וכמה מה„בונד״ וה„צוקונפט״ נתפשו לקומוניזם. בראשם עמד הצעיר ליבר מושינסקי, — תלמיד הגימנסיה הפולנית הממשלתית — תועמלן נלהב ונואם מצויין. אל הקומוניסטים היהודים התלכדו, הודות לו, אילו מתלמדים צעירים יהודים ופולנים מלומזה וסביבתה והיוו כוח מארגן ניכר. בשנת 1922 גורש מהגימנסיה בגלל מעשיו אלה. נבחן בתורת אכסטרן בביאליסטוק, קיבל תעודת בגרות ונכנס לאוניברסיטה בווארשה, בפקולטה למתמטיקה. כאן התבלט מהר בקרב הקומוניסטים ותפש זמן רב עמדת מפתח בתנועת הנוער הקומוניסטי כמזכירה הכללי. נאסר כמה פעמים כחבר הועד הקומוניסטי הוורשאי (ק. וו.) וכמזכיר המחלקה הטכנית (טכנובקה) ונכלא במחנה הריכוז המפורסם לזוועה ב„קארטוז ברזה״. עמד בסבל עינוייו ב„ברזה״ כשלש־שנים ולא נכנע ולא נשבר. בשנת 1938 שוחרר משם חולה ורצוץ. בא לפאריס ונכנס שוב לעבודה פעילה בין המהגרים הפוליטיים הפולנים. בימי הכיבוש הנאצי היה פעיל במחתרת הפארטיזאנית, נתפש ונשלח למחנה־ריכוז בברקנוי, וכאן אבד בעת ארגון מרידה של המחתרת הקומוניסטית. היה חביב על חבריו, אורגאניזאטור מצויין, לוחם מהפכני מלידה ומבטן, קיפל באישיותו ובחייו הצעירים את כל התכונות והסגולות הנפשיות של מנהיג־ריבולוציונרי.

* * *

נתפסתי לתנועה הקומוניסטית בלומזה, בשנות 1922 — 1923. הקומוניסטים פרסו אז מצודתם בין הפועלים ובקרב האינטליגנציה. רבה השפעתם על הנוער המתלמד, על העמלים שבשכונות העוני והעבודה. התבלטו ביניהם גבריאל (ישב 5 שנים חבוש בבית הסוהר בלודז), „אסתר הצולעת״ („די קולאווקע״), מרחוב קשיווה־קולו, דניאל — נגר מרחוב בית־הכנסת, רבקה ויוסף פוניאצ׳יק, האחיות פיינצייג, „שרה הגדולה״ („די גרויסע״), התלמידים: טופול („שייקע״), בן חייט, היה אחר כך פעיל בין הסטודנטים הקומוניסטיים בבלגיה, קוברסקי, נימצביץ׳, יצחק בראמזון, שרה צירמאן ואחרים. המשפטים הקומוניסטיים התכופים בבית המשפט בלומזה, הם עדים מובהקים על פעולתה המהפכנית הבולטת של המפלגה בזמן הזה ומקומה במלחמתה נגד משטר הדיכוי והעריצות הפולני. וזכור לי „מעשה סנסאציוני״ בעיר, בשנת 1924, עת סוכני חרש ושוטרים עם כלבי משטרה הקיפו את משרד הדואר בעיר ועשו „סריקה״ בין הבאים לקבל „דואר״ ואסרו אילי קומוניסטים צעירים שקיבלו וגם הפיצו ספרות־תעמולה אסורה. בין הנאסרים גם תלמידי הגימנסיה של גולדלוסט. אחדים הספיקו להימלט בועד מועד. הנאסרים הועמדו לדין והגן עליהם הפרקליט המפורסם במשפטים כאלה דוראטש.

כמה תלמידים הוצאו אז מהגימנסיה בגלל השתייכותם לתנועה הקומוניסטית ולא עלה על דעתה של המועצה הפדגוגית, שאחד המורים החשובים שלה, האמר, היה האחראי של התנועה הקומוניסטית בחבל ביאליסטוק — אף כי בתנועה הלוקאלית בלומזה כמעט לא היה פעיל.

התנועה המשיכה בפעולותיה והקיפה מדי פעם בפעם חוגים יותר רחבים מבין הפועלים והאינטליגנציה — למרות כל הרדיפות והמצוקות שבעה מצד המשטרה. התבלטו אז הורוויץ׳ (ישב שנים רבות בבית המודר וב„קארטוז ברזה״), סיומה גולדז׳יוק, אחיו שמואל, אחד „קיז׳אק״, פקיד בבית מסחר לבגדים; היה אח״כ פעיל יחד עם אשתו, אסתר, במחתרת הקומוניסטית בסביבות רוטקי ושרף את עצמו חיים, כשהוקף על ידי נאצים; האחיות חייה ובריינדל, בנות חייט מריבאקי ואחרים.

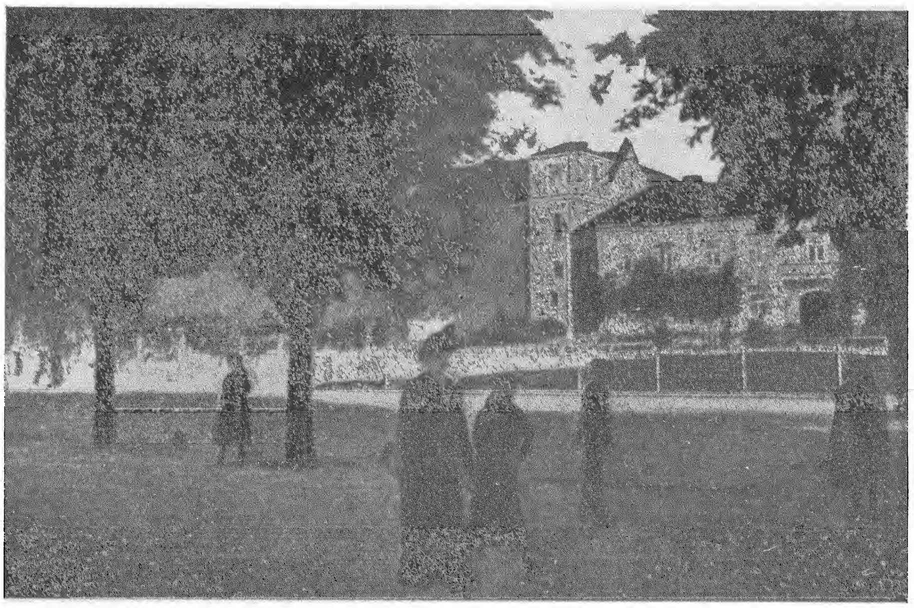
הפעולה הקומוניסטית מצאה את ביטויה בהפגנות, באספות עם, בהפצת חומר תעמולה, הדבקת כרוזים ופלאקאטים, הנפת דגלים אדומים, תעמולה בסדנאות ובתי מלאכה והצטיינה בפעילותה באגודות המקצועיות, שם היה לה לפעמים רוב בין פועלי העץ והעור.

הסטודנטים ותלמידי הגימנסיות שבין שורות הקומוניסטים שימשו כרצים ומדריכים, לפעמים אופוננטים בשעת אסיפות עם של תנועות אחרות ברחוב היהודי, כמו „בונד״ ו„פועלי ציון״, ימין ושמאל. באספות ה„פ.פ.ס.״ ו„ויזוואלעניע״ (תנועת איכרים) הופיעו אופוננטים מבין הקומוניסטים הפולנים, שהיו מאורגנים בתאים מיוחדים.

ה„תאים״ הקומוניסטיים מצאו להם לפרקים מקומות מבטחים בהופעות ספורטיביות, באספות, בחגיגות פומביות, בכיסוי של חוגים שונים לספרות, היסטוריה, שח־מט וכדומה.

ליבר מושינסקי
מנהיג הנוער הקומוניסטי בלומזה

ה„דפטאַק" — הטיילת שבשוק החדש.
נקרא אח"כ „כיכר קושצ׳יושקו", מקום ה„בורסות" המפלגתיות והריבולוציונריות מאז 1905. בשנת 1920 הוסב שם המקום ל„כיכר הצבא האדום" ובגינה שבאמצעה קברו את החיילים של הצבא האדום שנפלו בעת כיבוש לומזה. בשוב הפולנים לעיר העבירו את עצמות החיי־לים לבית הקברות הפראַבּו־סלאַווי שנשאר שריד מימי הצאר.

היו גם בתנועה בני חסידים, שבלבושם החסידי לא העירו כל השד בין הבלשים, והצטיין ביניהם אחד „שעפסיל", בן חסידים שגר בחצר בית החסידים, שבתלבושתו הדתית ובפיאותיו המסולסלות לא עורר כל חשד בעת חלקו את חומר התעמולה הקומוניסטי, לפעמים במסיבות מאוד מסוכנות. אספות־העם („מאסובקי") התקיימו מחוץ לעיר, ביער, ולפעמים גם בעיר. אספת אחד במאי של שנת 1925 התקיימה באחת החצירות שברחוב הארוך בקרבת ה„קומיסאַריאט" של המשטרה. הקהל התערב בין המטיילים ב„דפטאַק" ואחד־אחד הסתננו לתוך החצר. נאמו שם לפני קהל רב „שרה הגדולה", הסטודנט נימצביץ׳, ואחרים.

„שרה הגדולה" היתה בת זלמן חסיד, נכדתו של מאיר הסיד (מראשי תנועת החסידים בלומזה). היתה מסורה בלב ונפש לתנועה. הופיעה לעתים קרובות באספות ה„בונד" ו„פועלי ציון" כ„בת פלוגתא", התמסרה בעיקר לפעולת העזרה לאסירים פוליטיים („פאַטרונאַט"), שלחה להם חבילות מזון („וואלובקי") מכתבים וחומר־קריאה לא־לגאליים („גריפסי") וגם עזרה למשוחררים מבית הסוהר שבלומזה בבגד, במאכל ובלינה ובסידור בעבודה או בנסיעה.

החבילות בבית הסוהר היו מתחלקות שווה בשווה בין האסירים הפוליטיים ע"י ועד ה„קומונה" שנלחם על זכויותיו ודרישותיו בשביתות רעב, הפגנות, בהפרעות סדרים וכו׳. בבית הסוהר דפק, אגב, עורק קומוניסטי ער: התקיימו קשרים הדוקים, שיחות והרצאות בין הנאסרים — ע"י כתבי־סתר וסימני־סתר, באמצעות דפיקות בקירות ובראדיאטורים לפי הא"ב של מורס, בשעת הטיולים בחצר בית־הסוהר וכיו"ב. את החבילות היו מורידים לפעמים בלילות מקומה אחת לשניה בחבלים („קונקי") דרך שבכות החלונות. האסירים קיבלו ידיעות („גריפסן") מהחוץ על ידי הכפתורים שבלבנים, בתוך סוליות הנעליים שתיקנו, בתוך חוליות השדרה של הדגים המלוחים, בחלזונות הסיגריות, בנקניקים ובפירות וכיוצא בהם, בעשרות דרכים אחרים. המשוחררים היו מוסרים ידיעות מבפנים, הנכנסים היו מודיעים מהנעשה בחוץ.

הגריפסים נכתבו בכתב־סתר, בכל פעם לפי מפתח אחר, שלא יפלו בידי הבולשים. הודות לזה היו האסירים הפוליטיים מאורגנים, מלוכדים בדרישותיהם ובמאבקיהם וגם מאוחדים בתכסיסיהם ובצורות מלחמתם למען השגת זכויותיהם הפוליטיות וצורות חיים יותר הוגנים, מאחורי פרגוד הברזל.

עזרה מוסרית וחברית כזו היתה ניתנת בבית הסוהר על ידי ה„קומונה" ללא הפלייה, גם לאלה שנפלו שם במשגה ובטעות מצד המשטרה. גם אילו אסירים פליליים נהנו מתמיכת ה„קומונה" — והם כמה משרתים ושמשים שונים בתוך משטר בית הסוהר: מחלקי האוכל, ספרים, טבחים, עובדי הנקיון ואחרים, שהיו עוזרים להעביר „גריפסן" לאסירים שב„איזולאציה" או ב„קארצר" ולמבודדים, בשכר נקניק, טבק, שומן וכיו"ב. בבית הסוהר בלומזה ישבו כלואים אישים חשובים מהמפלגה הקומוניסטית בכל רחבי פולין כמו מאַריאַן בוטשעק („ראשון האסירים הקומוניסטיים" בפולין), קנייבסקי ורוטקובסקי (גבורי ה„ציטדלה" בוואַרשה ביחד עם הובנר), זאַמברובסקי (עכשיו ממנהיגי פ.פ.ר.), לעאָן פאַסטרנאַק (המשורר הקומוניסטי האוקראיני) ואח׳, ובדרכים שונות באו בקשרים עם חבריהם שבחוץ וידעו לכוון פעולה של התמרדות והפגנה מבפנים עם תמיכה ותעמולה שמבחוץ.

סיומה גולדז׳יוק ורבקה פוניאצ׳יק — ממנהיגי תנועת הקומוניסטים בלומזה, נחבשו כאן ל־5 ו־6 שנות מאסר.

„סיומה", בן המורה לרוסית ואח"כ לעברית היה מפורסם בתנועה הלומזאית. היו לו ידיעות רבות בסוציאליזם, בכלכלה מדינית ובעיקרי המארכסיזם. בשליחות המפלגה היה עובר את כל המחוז, מבקר ומארגן „תאים" באגודות המקצועיות ובארגוני הספורט, נואם ומדריך. נתווכח חריף ולוחם אמיץ ביריביו הפוליטיים. משיצא לחופש עבר עם אשתו גיטלה, בת ראטוביץ׳ הסנדלר, לווארשה. עסק שם במסגרות והיה פעיל בין פועלי המתכת. התגייס לצבא האדום ונפל במלחמתו נגד הנאצים.

„רבקה פוניאצ׳יק — מחנכת בבית היתומים, בת עמלים מווז׳יבודזקה, — היתה מלאת חיים ושופעת מרץ. התמסרה לרעיון לבלי הה, והיתה מחשובי התנועה בעיר. גם לאחר שיצאה מבית הסוהר, חולת שחפת, רצוצה ודוויה, המשיכה בפעולתה למען התנועה והמפלגה בתנאים הקשים ביותר. בשנת 1941 נבחרה כציר ה„נארודנויה־סובראניה" בביאליסטוק. אבדה בחרב הנאצים.

בתפיסה בלומזה ישבו גם „קיז׳אק" שהזכרנוהו לעיל, הולאַך, בן השען מרחוב דלוגה, חבר הועד הקומוניסטי בלומזה וממונה על העניינים היהודים, האחים כ"ץ, פרידמאַן, ברקמן, חלופוביץ׳, סטרז׳אלקה, חתן דעורך היהודי־פולני מקראקוב דר. קאנפר, שהיה בראש הועד המחוזי, אימיאק, צימרמאַן (עבד בבית החרושת של אורלובסקי), גאַלאַמבעק, הולאַך בנימין והורוויץ׳ (שהיו אסירים „וותיקים" — נפלו מות גבורים במלחמתם בנאַצים, בשורות הצבא האדום, ע"י סלונים, בשנת 1941).

בבית הסוהר בלומזה ישב כמה שנים גם הרשל סמוליאר, בן העסקן הציבורי דוד סמוליאַר מזאַמברוב. סמוליאַר למד בגימנסיה של גולדלוסט והיה פעיל בחוגי הנוער המתלמד ובתנועה הקומוניסטית בלומזה, זאמברוב ובערי המחוז. יצא טיבו אח"כ כמנהיג פלוגות פרטיזאנים במינסק, נפצע כמה פעמים, קיבל הצטיינויות רבות וכעת ראש הועד המרכזי של יהודי הריפובליקה העממית הפולנית, סופר ועתונאי מובהק, נואם מצויין ומפעילי ה.פ.פ.ר.

כאן ריצו את „עוונם" גם אילו מנהיגים שמבין הפולנים בלומזה: שישקובסקי, שהיה בשנות 1939־41 ראש עירית לומזה, רוטקובסקי — אח"כ חבר הסובייט המוסקבאי, ווירוואַס — מנהיג פלוגות פארטיזאנים ביערות רוטקי (נרצח בלומזה, בימי שלטון הדימוקראטיה העממית, ע"י פאַשיסטים), סוקורסקי — בן מנהל הגימנסיה הפולנית לבנות, אח"כ ממייסדי הממשלה העממית בפולין, עם וואַנדה וואַסיליבסקה, כעת מפעילי פ.פ.ר. ועורך ה„נובה קולטורה", טאַדעק צ׳ישלוק (כיום ממנהיגי פ.פ.ר. וחבר הממשלה בפולין המשוחררת) ועוד.

בית הסוהר בלומזה „הבית האדום". **(Czerwoniak)**

ברחבי פולין וגם בחו״ל ערכו מגביות לשלוח חבילות מזון ובגדים למען אסירי לומזה. מלבד „שרה הגדולה״ שהזכרנו לעיל, „פייגעלע״ ואח׳ היה פעיל בשטח זה ברל מארק, בשנות 1926־27, שעמד אז בראש הועד המחוזי של „מופר״ („עזרה אדומה״).

רושם חזק וסנסאציוני עשתה בלומזה ב־1928 עריקתו של קוויאטקובסקי (כיום ממנהיגי פ.פ.ר. ברפובליקה הדמוקרטית הפולנית), מבית הסוהר. בעזרת „פעילות״ מן החוץ, היה מוביל אותו שומר בית־הסוהר לרופא השיניים באהם, שברחוב דלוגא לריפוי. „סידרו״ בריח מבפנים לדלת המסדרון, ורק נכנס קוויאטקובסקי למסדרון, נדחף השומר החוצה, הבריחו את הדלת וקוויאטקובסקי נמלט דרך החצר לרחוב יאטקובה ומשם לז׳ונדובה לבית אחד שהוכן מראש. לשוא הפכו השוטרים והבלשים את העיר ומבואותיה והניעוה ככברה. לאחר כמה שבועות, כשוך הרעש, העבירו „לעמפע״ בעל העגלה מריבאקי, לביאליסטוק. את הבריחה ביצעו חברי המפלגה, הפולני פופלאווסקי והולאך הנ״ל.

בריחה דראמאטית שניה ביצע בשנת 1934 המאגיסטר „דיודיה״, בלומזה. הוא נתפס והובל למשטרה בעוון תעמולה קומוניסטית בקרב הצבא. עונש כבד היה צפוי לו, ובנצלו את הרגע שהבלש יצא מן החדר, בעת החקירה, חטף את התיק וברח. השוטרים בפנים המשטרה ובחוץ לא השדו בו, בהיותו לבוש אלגנטית ותיק תחת ידו... חבריו החביאוהו אי־שם וביום שוק אחד יצא את העיר מחופש ומאופר על גבי עגלת תפוחי־אדמה ונמלט לחוץ־לארץ.

* * *

מדי פעם בפעם היו עוזבים את העיר עסקני תנועה חשובים, כאשר נבאש ריחם בעיני הבולשת ולא יכלו להמשיך יותר בעבודתם ולסכן אחרים, או מחוסרי עבודה שחפשו עבודה בערים אחרות. במקומם באו חדשים. לפעמים באו גם פרובוקאטורים, שהתחפשו בעור חסידי התנועה, אבל בכלל היתה המפלגה ערה ולא היתה להם הצלחה יתירה בעיר. אחד מהם ליפשיץ מסובאלק, בא מביאליסטוק ללומזה, התקרב לקומוניסטים וחיפש דרכים להיכנס למפלגה. אלה התייחסו אליו בחשד ולכן התחיל, לפי הוראות ה„דפנסיבה״ לייסד על דעת עצמו „תאים״ קומוניסטיים, כדי לגלות בדרך זו את יתר התאים הסמויים. הוא ערך לו „רשימת״ הקומוניסטים היהודים בעיר, לפי דמיונו ומצב־רוחו ולפי יחסיו עם אנשים שונים, זייף בעזרת ה„דפנסיבה״ כרוזים ביידיש ופולנית (מלאים בורות פוליטית), שקראו להמונים „לקרוע את הקראסים״ מעל פולין ולצרפם לברה״מ (שאיפה שלא נכללה אף פעם במטרות הקומוניסטים והיתה רק „סיסמת״ ה„דפנסיבה״ בדרכה לדיכוי המיעוטים הלאומיים), למרד, למהפיכה וכיו״ב. בליל שבת אחד, הציף את העיר מתאום נחשול סוכני חרש ושוטרים מכל חבל ביאליסטוק ואיזור לומזה, ואלה הקיפו את רחובות היהודים והחלו בחיפושים למצוא את ה„כרוזים״ וה„צירקולארים״ המזוייפים שליפשיץ הפיצם בכוונה תחילה, ולאסור המונים. היה זה ליל קור וכפור. באישון לילה הוצאו ממיטותיהם כ־300 איש והובלו לבנייני בית נסירת העצים („טארטאק״) שעל הנאריוו. כל הנעצרים היו יהודים, אף כי חלק הלא־יהודים בתנועה הקומוניסטית בלומזה היה אז די גדול, לאחר הפילוג ב„פ.פ.ס.״ וב„וויזוואלעניע״.

ה„דפנסיבה״ נוכחה מהר שלא העלתה בחכתה את הלוויתנים, והחלה בעצמה לביים נצחונותיה על ידי מעשי לחץ וכפייה. לאחר עינויי־שטן נוראים, כמו הזרמת מים לגוף בצינורות דרך הפה והאזניים, צרימת ראשי איברים בין צירי הדלתות, תלייה ברגלים, כשהראש מוצנח ארצה וכו׳ „הצליחה״ הבולשת להוציא מפיות כמה נעצרים „דברי הודאה״ וכן חתימה בעצם ידם על שייכותם לצמרת התנועה, על חתירתם להפוך

ה„מהלך״ הנכון ?...
עומדים (מימין) : שמעון קוסוביץ, כודאקביץ׳ ; יושבים : ליטווינסקי, צבי לוינסקי, יצחק בראמזון ושמואל גולדז׳וק.

את השלטון, על קשריהם עם יתר חברי המפלגה וכו׳. יצא מזה שכל הנאסרים „היו״ מנהיגי המפלגה, חברי הועד העירוני, הועד המחוזי, מזכירי התנועה ואפילו הועד המרכזי... אחד אפילו, בכדי למנוע עינויים נוספים, הצביע על השוחט ורב העיר כמנהיגי הקומוניסטים וכתוצאה באו גם לאסרם... בין הנעצרים היו גם כמה מעסקני ה„בונד״ ו„פועלי־ציון״, כל הספרים (זאבלודובסקי, פירר, הורוויץ ובניו, וויינשטיין), האחים קוסוביץ׳ (בני בעל־הנגריה שבקרבת הרכבת), האחים כודאקביץ׳ ועוד. הם סוגרו לחדשים רבים בבית הסוהר בלומזה, שרבים מ„וותיקיו״ הועברו לבתי סוהר אחרים שבארץ בכדי לפנות מקום לחדשים. אילו עשרות שוחררו אחרי אינטרפלציה ב„מאגיסטראט״ מחוסר כל הוכחות. כל ההשתדלויות, אפילו דרך ה„סיים״ להחיש את הבאתם של אלה למשפט לא הועילו. כי לא היתה מעוניינת בזה הממשלה הפאשיסטית

הרשל סמוליאר,
ראש הועד המרכזי של יהודי פולין העממית.

שחששה לכישלון המשטרה בהיגלות לעיני כול הפרובוקציה הגדולה, ומפני שמשטר הדיכוי הלאומי רצה להראות כי כל המיעוטים הלאומיים הם מתומכי הקומוניזם, כדי להצדיק את מסע „הפאציפיקאציה״ האכזרי.

הנאסרים אורגנו בבית־הסוהר ע״י ה„קומונה״ ובעזרתה ובהורו־אותיה הכריזו שביתת רעב והחלו במעשי השתוללות : לשבר בריח ודלתיים, לנפץ שמשות וכלים וכיו״ב. גם האסירים הוותיקים, שגורלם ופסק־דינם כבר נחרץ מזמן הצטרפו לשביתה. וגם בחוץ לא שתקו הקומוניסטים וערכו הפגנות של משפחות הנעצרים. המשטרה הועמדה על רגליה. הגיעה תגבורת מכל הסביבה, שוטרים ופלוגות צבא — ולא הועילו. הקטיגור הראשי נאלץ היה להופיע ולהשקיט את הרוחות ולשחרר כמאה איש בלי משפט או בערבות עד בוא המשפט.

לאחר שנה וחצי בערך החל המשפט. עורכי־דין מפורסמים מווארשה, יהודים ולא יהודים, כמו שמיארובסקי, פאסכאלסקי, דוראטש, צ׳רניכוב, הוניגוויל, ועורכי דין מלומזה כמו גולדברג ואח׳ הוכיחו לעיני כל במעשי הזיוף בתעודות ובמיסמכים שהוגשו ע״י ליפשיץ ובטיח התפל של כל ה„בניין״. כמו־כן הוכח באיזה תנאי־כפייה ועינויי גוף ונפש הוצאו „דברי ההודאה״ במעשים שלא עשו. המשומד יירז׳י אור (אורנסקי) שהובא למשפט כ„מומחה״ ליידיש ולכתבי היהודים, לא הצליח לגלות כלום (עורך־הדין צ׳רניכוב מווילנה הכשילו כל פעם : „אני יושב ראש אגודת הסופרים והעתונאים היהודים בווילנה ומבין יותר ממך בדברים אלה״)... רק מעטים מאוד יצאו חייבים בדין ובהם: סיומה גולדז׳יוק, רבקה פוניאצ׳יק, כ״ץ ואח׳.

„משפט״ זה השפיל מאד את כבוד המשטרה והרים בעיר ובסביבה את קרנה של תנועת הקומוניסטים ואירגונם. ובשעה שעתונות הימין הפולנית בלומזה וכן בבירה התריעו על „חיסול המרד של ה„זידו־קומונא״ בלומזה, התעוררו דווקה הקומוניסטים הפולנים לפעולה והוכיחו שאין הקומונה רק יהודית — בהפגנותיהם, בכרוזיהם ובחומר התעמולה שהפיצו בעיר.

* * *

בשנת 1928 עזבתי את העיר ונחלשו קשרי עם התנועה הקומו־ניסטית בלומזה. העוני והדלות, המציקות והנגישות, הסיסמאות הברורות והמאבק העיקבי של המפלגה נגד הפאשיזם וההפלייה הגזעית, דהפו את הנוער אל זרועות הקומוניזם. בשנים האחרונות שלפני השואה ירדה תנועת ה„פ.פ.ס.״ בלומזה פלאים, הרבה מחבריה עברו לפלגים ימניים (כמו „אוזון״) ובראשם המנהיגים דר. צ׳ארניצקי ואח׳. אחרים עברו לשורות פ.פ.ס. שמאל והקומוניסטים, וכשגברה האנטישמיות בעיר ובסביבה, כשתכפו ה„פיקטים״ וההתנפלויות על היהודים — לא היה על היהודי בעיר להישען אלא על ארגוני השמאל המהפכני. שנלחמו בעיקביות ובמרץ בכוחות הפאשיזם והגנו על היהודים בגלוי ובסתר. גם בימי שלוט הנאצים היו אנשי המחתרת הפולנים שנלחמו

בנאצים והגנו ועזרו ליהודי הגיטו ברובם מתוך מחנה השמאל הלוחם.

בפסח, 1934, בעת ביקורי בלומזה, התקיים שם כינוס חשאי של הנוער הפרוגרסיבי בעיר, בחצר ביה״ח לסוכריות של פישל צ׳יכאנוביץ׳, בהשתתפות ברל מארק שבא מווארשה וצבי לוינסקי שבא מבלגיה כמזכיר ראשי של ה„געזערד״ (אירגון למען שינוי מערכות ההמונים היהודים) ועורך הדו־שבועון „געזערד״ (בשם הירש צאַלסקי). ברל מרק הרצה על בעיות פוליטיות אקטואליות ולוינסקי הרצה על תנועת ה„געזערד״ בפולין שהיה ממייסדיה. צבי לוינסקי היה אחר־כך גם ממייסדי התנועה ההמונית „אַגראַיד״ בפולין וחבר הועד המרכזי, וממשתתפי „האיבערבוי״ (בטאון ה„אַגראַיד״) וה„פריינד״.

התנועה הקומוניסטית, כבכל פולין, שיגשגה אז בלומזה. רבו קוראי ה„פריינד״ (עתון יומי נפוץ, פרוגרסיבי), וה„ארבעטער טריבונע״, „איבערבוי״, „ליטעראַרישע טריבונע״, וכד׳ — פירסומים פריודיים לגאליים וחצי לגאליים של אוהדי הקומוניזם. באותו פרק זמן הוגשה גם בקשה לסטארוסטה לאשר לפתוח בלומזה סניף של „ארבעטער פאַרטיי״ (ארגון פרוגרסיבי פרו־סובייטי), שמרכזו היה בלבוב, ו„אגראַיד״ שמרכזו בווארשה.

* * *

גורל הקומוניסטים היהודים בלומזה בימי שלטון הנאצים הוא כגורל כל היהודים. אי־פה אי־שם נראו בראש התורן של פעולות פאַרטיזאַנים, בגיטאות ובמחנות השמדה ואח׳. מעטים שרדו מהם ומהם ממשיכים פעולתם הקומוניסטית עד היום, כמו הרשל ס מ ו ל י א ר שהזכרנוהו לעיל, והוא כיום בראש הועד המרכזי היהודי בפולין העממית, שמואל ג ו ל ד ז ׳ י ו ק , אחי סיומה הנ״ל, פעיל במפלגה הקומוניסטית בלומזה, הגר אח״כ לקראקו ומשם לצרפת והיה שם פעיל בתנועה המקצועית ומנהל העתון הפרוגרסיבי הנודע „די נייע פרעסע״, בשם „צ׳אַרני״ (השחור), נלחם בנאצים, במחתרות שונות וכיום מראשי הארגון הבינלאומי של הלוחמים בהיטלריזם ושל קרבנות הטירור ההיטלריסטי, בשמו החדש קובאַלסקי; קולונל גרשון א ל ף , (ידוע בשמו „בוליק״ או „בולקוביאק״), שארגן בימי שלוט הנאצים פלוגות פארטיזאנים, נלחם, נפצע כמה פעמים, נשלח מטעם ממשלת פולין העממית בשליחות מיוחדה לארצות־הברית, לישראל וכעת מנהל המשרד הגבוה לביקורת בממשלה; ג ר י ש ה דז׳ירז׳גובסקי, — רב־סרן ועומד בראש המשרד לסחר־חוץ של מוטורים, נלחם בשעתו בשורות הריפובליקאנים בספרד; אחותו פ ו ל י ה , רופאה, שהיתה פעילה בימי המלחמה העולמית השניה במחתרת בצרפת כמקשרת בין הלשכה הראשית של הסקטור היהודי ובין תנועת המחתרת הקומוניסטית הצרפתית, וכעת בראש מעבדה פארמאקולוגית בווארשה; בלודז, כמדומני, פעילות כעת בעבודה ציבורית ש ר ה פ יי נ צ יי ג , שישבה כמה שנים בסוהר לומזה וגרודז׳ונז׳ וזלאטקה א ו מ אַ נ ו ב ה , שישבה חמש שנים חבושה בבית הסוהר בבריסק ויצא טיבה במשפט הנודע של רגינה קפלאַן; באיוואַנוב ווזניסנסק (ברה״מ) עובד כמהנדס ראשי בבי״ח לטקסטיל, י צ ח ק ב ר א מ ז ו ן , בן סוחר־העצים מרחוב דוורנה.

* * *

ברצוני כאן להתעכב במיוחד על אחד מפעילי תנועה זו, ב ר ל מ אַ ר ק , התופש מזה שנים מקום חשוב בריפובליקה העממית הפולנית.

עוד בשנת 1934 היה עורך ה„ליטעראַרישע טריבונע״, עתון הסופרים היהודים המתקדמים. בשנת 1935 — ערך את העתון היומי „פריינד״ ביחד עם קבוצת סופרים פרוגרסיביים, ביניהם הסופר המעולה ספרד והמשורר אלתר קציזנה ואח׳. ב־1938 היה חבר המערכת של „ליטעראַרישע בלעטער״, לאחר צאת העורך נחמן מייזיל לארצות־הברית. בימי מלחמת העולם השניה נמלט למוסקווה עם אשתו, התמסר שם בעבודה למען הפליטים היהודים והיה מראשי הוועד למען יהודי פולין. לאחר המלחמה חזר לפולין המשוחררת ושם הנהו מאז ועד היום אחד האישים הבולטים ביותר ביהדות פולין העממית דימוקרטית. בשנות 1946־49 היה העורך הראשי של „דאָס נייע לעבן״, שהיתה במה לכל ההשקפות המדיניות והחברתיות שביהדות פולין העממית. משנת 1947 הוא יושב ראש אגודת הסופרים והעתונאים היהודים, ומשנת 1949 הוא עומד בראש המכון היהודי ההיסטורי, עורך את פירסומיו המדעיים וקונה לו שם כחוקר רציני של תולדות השואה היהודית, כסופר ועתונאי וכחבר פעיל בפ.פ.ר.

מתוך עבודותיו הספרותיות, מלבד עשרות מאמריו במאספים שונים, אפשר למנות כאן:

א. „לתולדות תנועת הפועלים״ — **יצא ביידיש בשנת 1936 בווארשה, בהוצאת מארק ראקובסקי, בשם בדוי: מ. ארונסקי. הצנזורה הפולנית החרימה את הספר.**

ב. „לתולדות התנועות הסוציאליסטיות בפולין״ — **בשני חלקים: 1) ימי הביניים; 2) הזמן החדש — וואַרשה־ווילנה, 1938־1939.**

ברל מאַרק
מנהל המכון היהודי ההיסטורי בפולין העממית.

ג. „המרד בגיטו ווארשה״ — **יצא לאור במוסקווה, בפולנית, בשנת 1944, בהוצאת „איגוד הפאטריוטים הפולנים״, תורגם גם לרוסית, רומנית וגרוזינית. ולאחר שנתיים ביידיש, בהוצאת „עמעס״ במוסקבה.**

ד. „חורבות זעורצ׳יילן״ — **הוצאת „דאָס נייע לעבן״, לודז, 1947.**

ה. „על קבר צבי־הירש גרץ״ — **וורוצלאוו 1948, הוצ׳ „נידער־שלעזיע״.**

ו. „הטראגדיה היהודית בספרות הפולנית״, **בהוצ׳ „יידיש בוך״, ווארשה, 1949.**

ז. „המרד בגיטו ביאליסטוק״ — **יצא בשנת 1950 ביידיש ובשנת 1951 בפולנית.**

ח. „וויקטור הוגו, הסופר, הטריבון ויחסו ליהודים״, **1952, — בהוצאת „יידיש בוך״ ווארשה.**

ב. מארק הוא גם נואם מצויין, עסקן ציבורי ואישיות בולטת ביהדות הפרוגרסיבית העולמית. בשנת 1948 השתתף בקונגרס היהודי העולמי במונטרה (שווייץ) ושב הופיע מטעם המשלחות של יהודי מזרח־אירופה בישיבה החגיגית לכבוד תקומתה של מדינת ישראל. באותה שנה, בקיץ, היה בין הנואמים הראשיים של הועידה התרבותית באירופה, בפאריס יחד עם הרשל סמוליאר, לזבניק, ספרד ואח׳. (שם גם נאם באספת „לאָמזער לאנדסמאַנשאפט קאָמיטעט״, בנשיאות צבי לוינסקי, יו״ר ארגון יוצאי לומזה בצרפת). בשנת 1949 לקח חלק פעיל בקונגרס העולמי למען השלום בפראג.

ראש עירית לומזה העסקן הקומוניסטי אנטוני דפטולאַ על קבר־האחים ביער גלצ׳ין, שם השמידו הנאצים כ־4.500 יהודים מלומזה.
במרכז: דפטולאַ (שני מימין). עומדים: משה קלר, הסולטיס של גלצ׳ין, יעקב טוביאַש, בלוויית אנשי המיליציה העממית מלומזה בשנת 1947.

אישים ודמויות

...אין עוד בידינו פינקסי הקהל והחברות, בהם נרשמו מאות חברים ונכתבו לזיכרון. הפינקסים אבדו ונמחו לנצח.
עם זכר עסקנים מובהקים לא נרשמו רבים מצניעי לכת, בעלי מלאכה ופועלי צדק, מרביצי תורה ושוחרי מדע, אנשי „עמך" שמסרו נפשם ועמלם לצדקה ולמעשים ומאות אלמונים שדאגו למצוא פת לדל ובגד לנצרך, עבודה לעמלים וניחום לאבלים, ריפאות לחולים ועידוד לקשי־יום, סעד לעלובי החיים ומתן בסתר — שלא לבייש.
רק בודדים, לצערנו, הועלו על הכתב, אולם יעלה ויבוא ויירצה לפנינו זכר כולם, עם הקריאה בספר, — מאבות העיר וראשי העדה עד חוטבי העצים ושואבי המים. וזכות כולם תעמוד לנו לעד.

משיבי טעם ונטורי קרתא

יום-טוב לוינסקי

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג

הרב הראשי לעדת האשכנזים

הרב הראשי לעדת האשכנזים, ר' יצחק־אייזיק שליט"א, נולד בלומזה, כ"ח בכסלו תרמ"ט (1888). אביו ר' יואל ואמו מרים־ליבה חינכו אותו לתורה ולמעשים טובים עוד מקטנותו. בן 3 היה וכבר הכיר את כל בתי התפילה שבעיר, ידע את הלומדים וגם ידע ללמוד. אביו התגאה והתנאה בו ובכל פעם, בשבתות ובחגים, היה מביא את בנו לגדולי העיר, לרבנים שבאו כאן להתארח, שיבחנו את תינוקו העילוי ויתהו על קנקנו. וכל אחד ניבא לו עתידות. כבן תשע היה בקי בשני סדרים בש"ס.

בליל שושן־פורים, בשנת תרנ"ט (1899) עזב אביו וכל ב"ב את לומזה ויצא לכהן ברבנות לעיר לידס שבאנגליה.

(על אביו ר' יואל, ראה לעיל, עמ' 111—113).

הילד המשיך שם ללמוד תורה מפי אביו והחל לשקוד בידיעות כלליות, ולא עברו שנים רבות והוא גמר בהצטיינות את הפאקולטות למשפטים ולמדעי הרוח והחברה וגם נסמך לרבנות. בישיבות באירופה לא למד, גאונים וגדולים לא היו בסביבתו באנגליה אולם כשרונו וזכרונו מצד אחד ושקידתו מצד שני יחד עם זכות אבותיו סייעו בידו לקנות תורה ולהיות אחד הגדולים בחכמת ישראל באנגליה. כבן 20 הוזמן לכסא הרבנות בבלפאַסט ומשם עבר מהר לדובלין, בירת אירלאַנד. בשנת תרצ"ד נקרא לירושלים לשבת על כסאו של הרב הראי"ה קוק, כרב ראשי לעדת האשכנזים בארץ ישראל. וכאן כבש מהר את הלבבות במסירותו לא רק למשרתו ולכהונתו כי אם לכל דבר יהודי דתי וחילוני, ציבורי ופרטי. בנאומיו ובשידוריו, במאמריו ובחידושיו עודד את יהדות ירושלים לא פעם בימי פרעות ובשעות טרופות, הרים את קרן התורה, חיזק את מצב הישיבות, קשר קשרים עם כל חלקי הישוב, ונשא ונתן עם שלטון המנדט בראש מורם ובגאווה, כשליח־ציבור נאמן של ישראל סבא. הופיע בוועדות החקירה הופעה מכובדת וראויה לרב ראשי, מייצג יהדות ארץ ישראל. בימי מלחמת העולם השניה סיכן את חייו כמה פעמים בנסיעותיו לאירופה להצלת אחיו. פעם אחת נסע להשתדל לפני ציר רוסיה באנגליה, ה' מייסקי, לתת מעבר דרך רוסיה לפליטי חרב — רבנים ותלמידי ישיבות מפולין וליטה לארץ מקלטם הזמני, המזרח הרחוק. מייסקי נתן לו את מבוקשו. בצרפת התרשם ממנו ראש הממשלה, מר ג'ורג' בידו, הרכין לפניו את ראשו ואמר: רבי ברכני, כי איש קדוש אתה! פעם שניה נסע לאירופה, לאחר המלחמה, להציל ילדי ישראל משמד, אלה שניצלו בשעתם ע"י כוהני הדת והוחבאו במנזרים ובבתי יראה שלהם. ולא כל כך קלה היתה שליחותו הפעם. הקאתולים וראשיהם האמינו שד' השאיר את הילדים למחיה, למען יחסו בכנפי הדת הקאתולית. הרב הופיע בגאווה, כשליח עם עתיק. אתם, אמר אל האפיפיור, סבורים שהולך ומתקיים הפסוק „ונתתי לכם לב חדש" — לב האמונה שלכם. אולם כתוב ו„נתתי", לשון מתנה, ואין מתנה אלא כששניהם רוצים בה, גם הנותן וגם המקבל, — ואתם עושים כפייה ולא מתנה... האפיפיור הבין לו והבטיח לעשות למען שחרור הילדים והחזרתם לחיק היהדות. נסע לאמריקה לפעול בקרב היהודים למען העזרה למדינת ישראל ולקליטת הפליטים. לא פעם ניסו לדבר על לבו שלא יחזור לציון בשעה שהאויב הנאצי עומד באלעלמיין, כשסכנה אורבת שם על כל צד והארץ נתונה במצור ובמצוק. אולם הרב נעלב מהצעות כאלה. הוא מאמין, אמר, באמונה שלמה שירושלים תינצל ושהעם היהודי בציון ינצח — והוא מוכרח להיות בתוך עמו. ובימי אל עלמיין חזר אל הארץ. בירושלים, שעה שחיי כל אחד היו בסכנה, עת כל יום נפלו חללים מבני עמנו בחוצות ובסימטאות — היה הולך הרב אל הכותל המערבי להתפלל. מן היחידים היה, בסכנת מוות היה, אולם אל הכותל הלך ברגש.

הרב הרצוג חובב את בני עיר מולדתו וקשור אל לומזה באלפי נימים — כי שם קיבל גירסתו דינקותא (ראה להלן, זכרונותיו מלומזה, בעמ' 323).

צבי קאווקביץ'

הרב הרצוג בעל הזכרון

זה היה בשנת תרצ"ו. ראיתי ברחוב העליה בתל־אביב את ר' זאב רמבה מקולנה, אביו של אייזיק רמבה, ממנהיגי הריביזיוניסטים, נרעש ונרגש. מה קרה לך? שאלתיו. תא ושמע, אמר לי: חבר היה לי בימי נעורי שלמדתי אתו בישיבות ור' יואל הרצוג שמו, איש לומזה. פעם, לאחר חתונתו, ביקרתיו בביתו בלומזה, בעליית גג רעועה ודלה. בבית שררה העניות, אולם ר' יואל ואשתו מרים־ליבה האירו לי פנים וקיבלוני בשמחה. אין אנו חסרים כלום, אמרו, והשם ברך אותנו בבן חכם ועילוי, המאיר עינינו בתורתו. אדרבא, אמר ר' יואל, נסה נא זאב ובחן את בני בתורה. ראיתי נגד עיני ילד חינני, יפה־עינים, לבוש בגדים מטולאים ונקיים, כבן תשע היה. שאלתי אותו שאלה חמורה בגמרא והוא ענה לי מיניה וביה ותירץ את זה. פרכתי את תשובתו והוא שוב יישב את הדבר. שוב נסיתי לפרך את דבריו והוא שוב מצא נימוקים ודברים שבהגיון להעמידני על טעותי. השתוממתי אז לתורתו ולחריפותו. צרמתי לו באזנו ואמרתי: זה הקטן למדן גדול יהיה!

ומאז עברו כארבעים שנה.

היום בשמעי שהרב ר' יצחק הרצוג בא מדובלין לארץ־ישראל, להתייצב לפני יקירי הישוב כמועמד רציני על כסא הרבנות הראָשית, החלטתי לבוא ולראותו. כשבאתי אל אכסנייתו מצאתיו מוקף רבנים ולומדים ומנהיגי הישוב. כשגמר את דבריו ניגשתי אליו ונתתי לו שלום ושאלתי אותו אם הוא מכיר אותי? לא דיבר הרב כלום והתחיל לחזור לפני על כל השקלא וטריא שהיה לי אז אתו ולבסוף צרם לו באזנו וחזר על דברי מאז: „זה הקטן למדן גדול יהיה!" ועל כן נרעש ונרגש אני כל כך, בעל זכרון כזה עוד לא ראיתי בחיי, ברוך שחלק מכבודו לבשר ודם...

יום טוב לוינסקי

דר. אברהם גרוסמאן

יו"ר ועד העזרה המאוחד בארה"ב

נולד בפיונטניצה לאביו המלמד ר' יהושע, בשנת 1891. חיי חיי דוחק ועוני. למד אצל אביו ובתלמוד־תורה בלומזה, היה משורר לחזן ובגיל רך החל לחפש "תכלית". בן שש־עשרה נסחף אחרי זרם ההגירה לאמריקה, עבד קשה ביום ולמד בערבים עד כי נכנס ללמוד רפואה באוניברסיטה של פורדהאם. בימי מלחמת העולם הראשונה נתגייס לצבא ארצות הברית ושימש קצין רפואי. בשנת 1918 קיבל את התואר דר. לרפואה, התיישב בברונכס ועסק במקצועו. אולם הקדיש הרבה מזמנו ומאונו לעבודה ציבורית. היה פעיל בארגוני הפועלים, במוסדות חינוך ותרבות, במפעלים מוניציפאליים וסוציאליים. כולם הכירו את רוחב לבו, מידותיו התרומיות, ומסירותו לטובת הכלל.

היה חבר פעיל ומתבלט בארגון הרופאים האמריקאיים ובארגון הרופאים של ניו־יורק, חבר נכבד בתנועת הבונים החפשים ובכמה אירגונים אחרים.

בשנת 1931 ביקר עם רעיתו אסתר את לומזה־פיונטניצה. התרשם מאוד מחיי אחיו, צילם עשרות תמונות ממה שראה, ביקר את בית החולים היהודי, והבטיח למנהלו הדר. קארבובסקי לשלוח לו ציוד ומכשירים בשובו לאמריקה. ואמנם בשובו קרא תיכף לאסיפת פעילי ארגון בני עיר, תיאר לפניהם את מצב בית החולים בלומזה ולא שקט עד שייסד "לאָמזער האָספּיטאַל רעליעף קאָמיטעט" (ה. סובוטקה — היה מזכיר המגבית) והעביר לדר. קארבובסקי סכומים ניכרים. בשנת 1938, כאשר התפטר מנשיאותו בראש ועד העזרה באמריקה למען לומזה ה' משה גולדין, — נבחר פה אחד הדר. גרוסמאן כראש ומנהיג של ועד העזרה והצליח תיכף לרכוש לו אימון כללי של כל האירגונים. ומאז הקדיש את כל זמנו וכוחו לעזרה זו.

אותו זמן יצא טבעו כעסקן בקונגרס היהודי העולמי, היה יושב ראש הליגה למען הקונגרס של ברונכס ונבחר ציר לועידת ג'ניבה בשנת 1936. משהחלו תעלולי היטלר היה הדר. גרוסמן ממארגני תנועת החרם על סחורות גרמניה בארצות הברית וקנה לו שם גדול כלוחם בהתפשטות תורת הנאצים בארצות הברית. במלחמת העולם השניה קיבל אות הצטיינות מהקונגרס האמריקאי בעד שרותו המסור למען המולדת.

עטוף יגון וקודר התהלך בימים שפשטו שמועות ובשורות־איוב על מצב אחינו בפולין ומשהגיעו ידיעות ראשונות על עזרה לפליטים ולשבויים לא חיכה אף רגע והחל לארגן משלוח דחוף של חבילות. מאות חבילות נשלחו על ידו מטעם ועד העזרה לרוסיה, למחנות השבויים בגרמניה, למחנות הריכוז, דרך "הצלב האדום", ואח"כ למחנות הפליטים בכל רחבי העולם, בפולין, גרמניה, איטליה, צרפת, קפריסין ועוד ועוד.

לא מסר את המצווה לאחרים, רק בעצמו טרח וטיפל, חיפש ומצא כתבות, ארז ושלח, ניהל קורספונדנציה ענפה עם כל אחד, ניחם ועודד, עזר וסעד.

מאז התקשר עם ועד עולי לומזה בישראל — עמד גם לימינם והחל לשלוח מדי פעם בפעם סכומי־כסף לעולים ופליטים, חבילות מזון ובגדים. את התכנית להוציא ספר זיכרון לקהילת לומזה קיבל בהתלהבות ואף כי מצא בין חבריו, באי־כוח ארגוני העזרה למען לומזה, מתנגדים לספר שיצא בעברית ובארץ־ישראל, לא נח ולא שקט עד שארגן ועד למען הפינקס, שלח בהזדמנויות אילו סכומים לראשית הפעולה ולבסוף — ביצע את הבטחתו ושלח על חשבונו האישי, 7 ארגזים נייר, מן המובחר, למען הספר, והוא כבר היה אז על ערש דוויו, כי מחלה ממארת דבקה בו. עוד בשנת 1948 הפסיק את עבודתו ברפואה לרגל מיחושיו והתקפות הלב. חלם לבוא יחד עם אשתו וגיסו לארץ, לסיירה ולשמוח בשבת אחים גם יחד. הזמין לו כבר כרטיסי־נסיעה. אך מחלתו גברה עליו ובואו לישראל נדחה.

נפטר בשבת, ד' בחשוון, תשי"ב (3 בנובמבר 1951) בשנת השישים לחייו. משהגיעה השמועה לישראל נערכה לזכרו אספת־אבל רבתי בבית החלוצות.

השאיר אחריו אשה, אסתר, בת יחידה, הלנה ליפטון ושתי נכדות, שלושה אחים: מאַקס בברוקלין, איזידור בברונכס, ונתן בסטויבנוויל, ושתי אחיות מוליה אבראמסון וג'ני סאַן.

גיסו יצחק בן־אברהם (אייבראמסון) הוא צ'רוונקה מלומזה, חונך בפיונטניצה, חניך הישיבות הגדולות ועוד בנעוריו בעיירתו אירגן מועדוני השכלה ומדע בקרב הנוער. הגר לאמריקה לאחר חתונתו בשנת 1903, והיה שם לאחד המורים החשובים לחינוך עברי־לאומי, מחבר ספרי לימוד ועוזר הרבה לדר. גרוסמאן בעבודתו.

משה גולדמן

היה אדם דגול ואיננו...

איכה לא ירטט הלב אל אדם יקיר ודגול זה, אחד מן המעטים, שכל חייו הוא קודש לדבר אחד: לאהבת האדם — אשר אור חייו נפסק באמצע.

איכה לא יגדל הצער והכאב — אם דמות אצילה זו, נשמה זכה וטהורה נלקחה מאתנו בלא עת.

מצדיקי הדור ופארו, איש החובה והמעש, איש המטיל על עצמו תפקידים לעייפה וממלאם באהבה ובאבהות.

מחונן במידת רחמנים בני רחמנים, תרם מזמנו, מאונו והונו לטובת הכלל והפרט וידו תמיד פשוטה לעזור, לסעד.

והוא עזבנו.

לא הכרתיו פנים אל פנים, לא הייתי קרוב למחיצתו ולתחום פעולתו, לא זכיתי לראות את האור הזרוע מנפשו ומעיניו. אולם קיבלתי מכתביו והם קרנו וקסמו באצילותם ובכינור נפשם, עודדו וגם מסרו ממרחקים צלילי נפשו הבוכה במסתרים על חורבן עמו, על טבח אחיו.

על ערש דוויו, שלא ירד ממנה, הזה־חזה את ספר הזיכרון לקהילת לומזה ושילם את נדרו: גליונות נייר לישראל, להקים בהם את מצבת עירו החרבה והשכולה.

רוחו תשרה עלינו, להט נשמתו, ילווה אותנו, זיו איקוניו וזוהר מעשיו יתנוססו בקרבנו.

ב. גראובארד

הרופא המזמר

הכול קוראים לו „הרופא המזמר", כי הוא חובש את פצעיהם של ילדיו החולים ומשקיט את מכאובם בתרופת מזמורו.

לפנים, בשנות נעוריו היה קולו צלול וערב ובצוותא עם אחיו היה נודד כ„משו־רר" אצל חזן, על פני ערים ועיירות, כדי להרוויח בדרך זו את לחמו, ואילו כיום הוא גורם נחת רוח לחולים בזמירותיו.

בשנים הראשונות לבואו לאמריקה היה מן הרוכלים המחזירים במרכולתם על מיני סידקית ולסירוגין עבד גם ב„שופ", עד שזכה וגמר אוניברסיטה והיה לרופא.

פעם עשיתי בעיירה אחת לא הרחק מקוני־אילנד בביתו של בן דודו, והנה נקראתי לטלפון, וקול דובר אלי: „כאן מדבר גרוסמן. זה שלושה שבועות שאני מבקש אותך, על בואך נודע לי מתוך העי־תונות, שמא נוכל להתראות במהרה?"

למחרת היום התוודענו בדרך פשוטה מאוד: בא לקחתני במכוניתו לביתו.

ובדרך אמר לי: אני חושב את עצמי לאמריקאי במאה אחוז ויש לי תורת חיים משלי: ראשית כל — החברה, שנית — משפחתי ושלישית — אני עצמי. הכרתיך מתוך העתונות הלומזאית וכן ידעתי גם על עסקנותך הציבורית. לפיכך רציתי להיוודע מפיך מה מחשבות חושבים יהו־די לומזה ומה בדעתה של לומזה היהודית לעשות בתהליך שיפור מערכותיה למען קיומה ומה הם האמצעים שעלינו לנקוט כדי לבוא לעזרתכם? עשיתי בלומזה בשנת 1931, שהרי לומזה־פיונטניצה היא עיר מולדתי...

דבריו של גרוסמן נחרתו עמוק על לוח לבי. ואמנם גרוסמן איננו סתם רופא, הוא עוסק בצרכי ציבור וחובש את פצעיו של הציבור...

בחדר עבודתו שוחחנו ארוכות וקצ־רות על לומזה וסבלותיה ועל תפקידינו והישגינו בתור עסקנים. לפנינו על השול־חן מונח היה סרט, שדר. גרוסמן הסריטו בעת ביקורו בלומזה (1931). היו אלה שעות של חוויות והתרשמויות בלתי רגי־לות: שוב ראו עינינו את השוק הישן על יהודיו הרבים, רח' סינאטורסקה ובית־הכנסת ושאר כל הבנינים והמוסדות שבו. ושוב ראינו את בני קהילתנו בחייהם היום־יומיים. למראה מקומות ילדותנו שוב נתעוררו בלב הכיסופים והאהבה ללומזה, לכל רחוב ולכל בית שבתוכה.

(מתוך „לאָמזשער שטימע")

ישראל לוינסקי

צבי אפשטיין

ראש הקהל וסגן ראש העיר

אישיות עדינה ואצילה מגזע רבנים וגדולים היה ר' צבי אפשטין. יהודי גאה, מסור לעמו ולכל קניניו הרוחניים, אחד החברים והמתפללים הוותיקים והקבועים של בית המדרש חברה ש"ס, בנקאי וכל־כלן מובהק, עסקן ציבורי, ראש הקהילה היהודית בלומזה וחבר הנהלת העירייה. לפני המלחמה העולמית הראשונה היה בעל הבנק „צ. אפשטין ושותפיו" והיה מפורסם בכל פלך לומזה ביציבותו, הגי־נותו וכושר האשראי שלו. ניהל עסקים רבים וגדולים, וקנה בהתחרות חלקי יער ממשלתיים גדולים לגדיעה — לעצי דלק ובניין, ולהפלגת רפסודות לחו"ל. לפני פינוי לומזה ע"י הרוסים, כאשר הגרמנים כבר עמדו בשער העיר, העביר את כל כספו שהיה לו במזומנים, בסך 200.000 רו"כ לפנים רוסיה והשקיע בבנקים בפ־טרבורג. במהפכת אוקטובר אבד כל כס־פו ויצא אפשטיין נקי מנכסיו.

הגרמנים מינו אותו סגן העיריה ומ־נהל הפינאנסים והמשק. כפינאנסיסטן ובנקאי ניהל את ענייני הכספים והמשק של העיריה בהצלחה רבה, התקציב היה תמיד בסדר, בלי גרעון וזכה להכרה מראש העיר הגרמני. האוכלוסיה היהו־דית והפולנית התייחסו אליו בהוקרה וכבוד והביעו לו אמון.

עם שחרור העיר מהגרמנים ותקומת הרפובליקה הפולנית, נבחר צבי אפשטיין ביחד עם עוד 7 יהודים לעירייה ונתמנה סגנה. ושוב נמסרה לידיו מחלקת הכס־פים והמשק, וגם המשיך להצטיין בשטח זה, ושיפר את המצב הכספי של העירייה, עד כי היתה כמעט היחידה בכל פולין שלא היה לה גרעון בתקציב. מכל צד הציעו לה הלוואות להשקעות שונות ושי־פור העיר, לביוב ולתיעול. בהלוואה אחת שקיבל בנה אפשטיין את חנויות השוק העירוני שהכניסו סכום הגון מדי שנה בשנה לתקציב העירייה. בוועד הקהילה נבחר אפשטיין לראש, פה אחד ולא היו מתנגדים למועמדותו, כי אהוב וחביב היה על כל יושבי העיר, כיהודים וכ־גויים.

עם כל חשיבותו האישית ומשרתו הציבורית היה ענוותן, נוח לבריות, מק־בל בסבר פנים יפות את כל הפונה אליו, הן בעניני העירייה והן בענייני הקהילה. עוד מראשית הבוקר היו עשרות אנשים ונשים צובאים על ביהמ"ד חברה ש"ס, שהיה משכים להתפלל בו עם הוותיקין, בבקשות עזרה ותמיכה או בתלונה שהמ־סים שהוטלו עילו הם כבדים מדי. ור' צבי היה שומע דבריו של כל אחד, מסדר על אתר מה שאפשר לסדר ואת השאר כילה במשרדי העירייה או הקהילה.

ויש אשר נשים היו באות בהמון אל ביהמ"ד חברה ש"ס, בחורף, ודורשות דלק להסקה כי הן קופאות מקור ולא נתנו לו לצאת וללכת אל העירייה עד שיתן פקודה לתת להן דלק. ופעם ביום ששי, אחר קבלת שבת, הפגינו כל הסבלים ונשיהם בחברה ש"ס ודרשו לחם לילדי־הם, כי לא השתכרו כלום במשך השבוע, ועיכבו את אפשטיין ולא נתנו לו ללכת הביתה, עד שנתן פקודה לאופים לחלק לרעבים לחם וחלות ליום השבת. ומר אפשטיין לא גער במפגינים, לא התרעם על אשר גוזלים את מנוחתו אפילו בביתו ובבית המדרש, כי הבין למרירות הנפש ומצוקת הצועקים, כי לא מרוב טובה אך מעקת הדלות והמחסור הם מפגינים ומת־ריעים.

אם כי לא היה קפדן אלא נוח לבריות, היה מקפיד על בחירת רב לעיר. רב שלא מצא חן בעיניו, אפילו גדול בישראל ומפורסם בתורה ובחכמה, אפילו אם דעת הקהל היתה נוטה אחריו, לא היה רוצה לתת את הסכמתו עליו והתחשבו בדעתו של ראש הקהל. משהתפנה כיסא הרבנות בלומזה, לאחר צאת הרב גורדון לשיקאגו שבאמריקה, נתנו טובי העדה את עיניהם ברב אחד שהיה גם מוכתר בתואר דוק־טור, מפורסם בלמדנותו ובחיבורו, אבל ר' אפשטיין התנגד לו, כי דעת החרדים ואנשי „אגודת ישראל" לא היתה נוחה הימנו, ולא רצה ראש הקהל כי יתגלע ריב ותפרח משטמה בקהילה — והרב לא נבחר.

עם התגברות האנטישמיות בפולניה ופירסום תקנות חדשות וחלוקת האיזו־רים לבחירות אל העיריות, נתקפח חלקם של היהודים ולא זכו בבחירות במספר המנ־דאטים שהיו ראויים לו לפי האחוז שלהם בעיר. לפיכך גם לא יכלו לשלוח אפילו נציג אחד אל הנהלת העירייה. וקילקלה השנאה את השורה והפולנים לא מינו בקולותיהם את האיש שבמשך שנים רבות הקדיש את מרצו ומוחו לביסוס משק העיר ולאיזון תקציבה, אף כי נוכחו מהר שנבעו פרצות במשק ובתקציב, בהיעדרו. הם בחרו להגדיל את המסים ולדפוק על דלתות שר הכספים שבוואַרשה, אבל את אפשטיין היהודי לא מינו מחדש, אפילו בעמדם לפני פשיטת רגל.

אולם בציבור היהודי, מימין ומשמאל, חרדים וחפשים בדעות, נשאר אפשטיין מכובד ונערץ עד יום מותו הטראגי.

כוס יגונו החלה מבנו יחידו אשר אבד ברוסיה, בראשית השלטון הסובייטי. בתו הצעירה, יפה ומחוננת בכשרונות מוסיקליים — חלתה ברוחה והועברה לבית חולים לחולי רוח. מרוב צער מתה אשתו. והוא, מדוכא ממכותיו אלה התגבר והשתדל להשקיע את יגונו בעבודתו הציבורית, אולם בנבכי נפשו לא שכח אף רגע את פרשת צרותיו. המצב הקאטאסטרופאלי של הבאנק לאשראי, שהיה מנהלו, הביאו לידי יאוש — הרגיש שבהתנהגותו הליבראלית בענייני אשראי ובאמונתו באדם יש לו חלק בכישלון הבאנק וכל עמלו לקבל מחזור כספים חדש עלה בתוהו. ונוספו לזה צרות הכלל — כלל ישראל. וכל זה גרם למשבר נפשי קשה בחייו הפוריים והאינטנסיביים.

אור ליום ב', 17 בפברואר 1936, שם אפשטיין קץ לחייו, בבית מלון בביאליסטוק. במכתב־פרידה שהשאיר כתב שהוא מחזיר את חייו, הדבר היחיד שנשאר לו ומבקש לא להאשים איש במותו...

יצחק למדן

רַבִּי הִירְשׁ מִלּוֹמְזָה

בלומזה (פולין) איבד את עצמו לדעת, על ידי שתיית רעל, ראש הקהל וסגן־נשיא העיריה, ר' הירש אפשטיין, זקן בן שבעים ושתים. סיבת ההתאבדות: צרות ישראל בפולין ומחוצה לה שנגעו בלבו עד אין נשוא. המנוח היה יהודי ירא שמים וזהיר במצוות, ובמכתב שכתב לפני התאבדותו הודיע, כי נתגלה לו שכל עמלו לטובת אחיו היה לשוא ובאין תקוה ותקומה ליהדות בגלות פולין, שוב אינו רואה כל טעם בחייו והריהו מבקש סליחה מאת אלהים על מעשהו זה, שאין הוא יכול להימנע ממנו.

(מתוך העתונות באדר, תרצ"ו)

אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל זוֹעֵם, אַתָּה בְּוַדַּאי תִּצְחַק
לְהִירְשׁ רֹאשׁ הַקָּהָל כִּי נִלְאָה עָמְסוֹ לָשֵׂאת:
„מַה תִּדְחַק קִצְּךָ, שׁוֹטֶה, זָקֵן בֶּן עֵין־בֵּית —
הוּא הֲלֹא קָרוֹב, חַכּוֹ שׁוּב לֹא יִרְחַק!"
קָרוֹב? לוּ גַם יָדַעְתִּי, בְּעוֹד שָׁעָה יָקִיץ עָלַי—
אַף אָז שׁוּב לֹא אַאֲמִין לוֹ, הַאֲמִינָה, אֱלֹהַי!

הָהּ, שָׂא נָא, אֵל אָבוֹת, לְתוֹלַעַת־יַעֲקֹב דַּלָּה
וּסְלַח נָא לְעַזּוּתָהּ יְחִידָה וְאַחֲרוֹנָה
בְּזָרְקָהּ שְׁאֵרִית יָמֶיהָ בִּמְרִי לִפְנֵי קוֹנָהּ:
קַח מַתָּתְךָ, אֵלִי, לֹא אוּכַל עוֹד לְקַבְּלָהּ!
מִסְפִּינוֹת־גּוֹלָה טְרוּפָה טוֹב כִּי יִגְוַע
עוֹד צְרוֹר אֶחָד מַכְבִּיד בְּסַעֲרַת־עֶבְרָה.

הַעַל כִּי יָמַי סְפוּרִים אַחֲרִיתָם תָּטִיל צִלָּהּ
אָבוּז לָהֶם עַתָּה וְיֵקַל לִי בָּם לִבְעוֹט?
לוּ גַם עוֹד שָׁנִים מֵאָה תִּתֵּן לִי עַל אֲדָמוֹת —
אַפְאוֹתָן אָמִיר עַתָּה בְּכוֹס הַתַּרְעֵלָה!
כִּי טוּבוֹ הַחַיִּים יָדַעְתִּי, אַךְ בְּמִשְׁכְּנוֹת יַעֲקֹב
אֲשֶׁר יַאֲרִיךְ יָמִים — יוֹסִיף דְּוָי עַל מַכְאוֹב.

קָטֹנְתִּי, אֲדוֹן עוֹלָם, מֵעֲמוֹד בְּמִשְׁפָּט אִתְּךָ,
אֵין קֶצֶף עַל שְׂפָתַי וּבְפִי אֵין נִיב־קְלָלָה.
מִי אֲנִי וּמָה כִּי בָּעֶלְיוֹן אָשִׂים תָּהֳלָה?
וְאִם עַל חַסְדְּךָ אֶפְרֹק — אֵין בּוּז לִי וְרַתְחָה.
חָלְשָׁה דַּעְתִּי עָלַי... אֵדַע, אַרְגִּישׁ רַק זֹאת:
נִלְאֵיתִי...בְּעֳנִי עַמִּי שׁוּב לֹא אוּכַל לִרְאוֹת!

עֲנֵה בִּי, הַאִם לֹא עָסַקְתִּי תָּמִיד בְּכָל מְאֹדִי
בְּצָרְכֵי עֲדַת יַעֲקֹב בְּלוֹמְזָה זוֹ הָעִיר?
כָּל דְּאָגָה עַל פִּתְחֵי דָפְקָה, מֵעֵינַי שְׁנָת הֶעֱבִיר
כָּל רַחַשׁ גְּזֵרָה אוֹרְבָה, כָּל שֶׁוַע אָח יְהוּדִי.
אַךְ פִּתְאֹם בְּעֵינַי הָיִיתִי כְּשׁוֹמֵר נֶאֱמָן עַל צֹאן,
לְמַעַן מְסֹר אוֹתָן מָחָר לְיוֹרְשָׁן — הָאֲבַדּוֹן.

נַפְשִׁי נָקְטָה בְּחַיַּי...נַי לַשּׁוֹמְרִים וְלַצֹּאן הֶהָקֵר
בְּאַרְצוֹת הָעֲקֵדָה וּבְפוֹלִין מְרוּטַת־קָדְקֹד;
וְהָהּ שָׁוְא שׁוֹמְרִים יִשְׁקֹדוּ! וְאַתָּה? אַתָּה תִּדֹּם
וּדְרָכֶיךָ אֱמֶת וָצֶדֶק (הָהּ, עֲמֻקּוֹת הֵן מֵהֵחָקֵר!
לֹא אָזִיחַ דָּבָר כְּלַפֶּיךָ... אַךְ אָשִׂיחָה זֹאת
בִּלְבָד)
צִדְקָתְךָ לְאֵין הָכִיל הִיא, אֲמִתְּךָ־מִנְּשֹׂא תִּכְבַּד

בְּדַרְכֵי זוֹ אֲמִתְּךָ בָּם שְׁלוֹם־יַעֲקֹב נִמְחָה,
בְּמַעְגְּלֵי זוֹ צִדְקָתְךָ בָּם עַמְּךָ תָּמִיד יֶאְשָׁם
אִינְתִּקְוָה; פַּחִים טוֹמְנָה לוֹ לְפִתְחֵי כָּל פֹּה
וָשָׁם —
בְּעוֹלָם זֶה, עוֹלָמְךָ, תְּמִים־דֶּרֶךְ וּמְבָרֵךְ שִׁמְךָ
הִגַּעְתִּי עַד הֲלוֹם וְשֵׂיבָה רֹאשִׁי תְּעַטֵּר,
וְעַתָּה קָצְרָה רוּחִי... דַּי, לֹא אוּכַל יוֹתֵר!

הַכּוֹס מְלֵאָה... זוֹ עַל יֵינָהּ בְּכָל לֵיל שַׁבָּת
„בָּרוּךְ... וְרָצָה בָנוּ..." סִלְסַלְתִּי בְּחֶדְוָה וָרֹן־
עַתָּה עַל רַעֲלָהּ אֶשָּׂא נְהִי קִדּוּשׁ אַחֲרוֹן:
אַתָּה, אֲשֶׁר עֲכַרְתָּנוּ מִכָּל גּוֹי נָבָל וּצְבַת־
זַעַמְךָ לֹא תַרְפֶּה מִמֶּנּוּ־עַד מָתַי עוֹד, עַד מָתַי?
— — — — — — — — — — — דַּי

בְּבֹא הַשַּׁמָּשׁ לִקְרֹא לְרַבִּי הִירְשׁ רֹאשׁ הַקָּהָל
(מַה יּוֹם מִיָּמִים כִּי אֵחַר לַאֲסֵפַת הַוַּעַד?)
וְהִנֵּהוּ מֵת צָנוּחַ, וְעַל יָדוֹ, כִּמְלֹא הַצַּעַר,
גְּבִיעַ־הַקִּדּוּשׁ שֶׁלּוֹ הָפוּךְ וָרֵיק מוּטָל —
כְּפַעֲמוֹן שֶׁזָּעַק „הַצִּילוּ!" לְתוֹךְ אֹפֶל־הָעוֹלָם
וּבְאֵין שׁוֹמֵעַ וּמַצִּיל — נָפַל וְנֶאֱלַם.

(מתוך „במעלה עקרבים")

אברהם מזרח

אברהם דאמוביץ'

ראש התנועה הציונית

אברהם דאמוביץ', בן לציוני הוותיק והחלוץ בחיבת ציון בעירנו, ר' יצחק דאמוביץ, חונך בלומזה והיה תלמידו של הרב ר' יואל הלוי הרצוג. אולם נפשו חשקה גם בלימודים כלליים, וללא חינוך בגימנסיה או בבית־ספר אחר, סיגל לו ידיעות רבות וידע לדבר ולכתוב בכמה שפות — רוסית, גרמנית, פולנית ואנגלית. שימש לפני מלחמת העולם הראשונה מנהל פינקסים בבאנק האחים שארקאנסקי. התמחה בתורת המשפטים וידע לבאר כל סעיף וסייג בתחוקה הרוסית ובחוקי העיריה.

עם פרוץ מלחמת העולם, בשנת 1914, עזבו האחים שארקאנסקי את העיר ויצאו אי־שם לרוסיה. הבנק נסגר. דאמוביץ' הוכרח למצוא פרנסתו מכתיבת „בקשות" לשלטונות וממתן עצות מסחריות ויורידיות לבעלי עסקים. לו התמסר לזה יכול היה לעלות בסולם ההצלחה, כי מעטים היו בין היהודים יודעי דת ודין כמוהו ובקיאים בלשונות הגויים. אולם דאמוביץ' שיקע את עצמו מימי נעוריו בעולם אחר, נאצל ונאה, שהיה עיקר לחייו והפרנסה הנ"ל לטפל.

היה עסקן בצרכי ציבור באמונה ומעל לכול — נשמת התנועה הציונית בעיר ובסביבה. על כתפיו נשא את תנועת ציון כל ימיו עד צאת נשימתו האחרונה, אי־שם בארץ לא נודעת ובמקום לא ידוע.

עבד בלי ליאות למען הציבור. היה יו"ר „התחיה" כל ימיו, היה פרנס הקהילה, יועץ העיר, חבר ועד בית הכנסת הגדול, עורך העתון המקומי, שהאריך ימים אך ורק הודות לעקשנותו, „לאמזער שטימע", חבר ההנהלה בגמ"ח, ב„השגחת יתומים", במושב זקנים ועוד ועוד...

כולם כבדוהו. מה יפים היו היחסים בינו ובין באי־כוח ה„בונד", שנתקל לא פעם בהתנגדותם ובריבם בקהילה ובמועצת העיר. תמיד הצביע על פינחס גייסט וא. פוסטורסקי כעל אנשים ישרים שדרכם לפניהם ועליהם ללכת בקו זה ולהתנגד לו. ומשום זה ידע לשכנע אותם לא פעם, במסדרוני העיריה, לפני ההצעה או ההצבעה, שלפעמים טובת כלל ישראל או תושבי העיר דורשת סטייה מהקו

שנקטו ועליהם כעת לסטות — ודבריו נתקבלו. פינחס גייסט קיבל את דבריו, כי גם הוא ראה בו איש ישר־דרך דורש טובת הכלל ולא דימאָגוג. וככה קרו מקרים לא מעטים. והיו גם מקרים להיפך, דאמוביץ' תמך בהצעתם, אף כי מהדרי ה„בונד" יצאה, אלא שראה בה „צמיחת ישועה" להמוני העם, ולא הקפיד. מנהיג אומתנו בלומזה היה. איש תם וישר וחובב העם, אוהב ישראל והמוניו. ידיו היו נקיות מכל בצע כסף בפרנסתו, שאחרים כדוגמתו התעשרו ונעשו שותפים לרווחים וכיו"ב.

ילדים לא היו לו ומעשיו לטובת הכלל היו ילדי רוחו ובהם התנחמו תמיד הוא ואשתו הצנועה שליוותה אותו תמיד בכל הדרכים וביתה היה פתוח לכל המפעלים בהם דבק בעלה.

משה גולדמן

קוים לדמותו של א. דאמוביץ'

בחרדת־קודש, בבחינת „דע לפני מי אתה עומד", הריני ניגש להסתכל בדמותו הרוחנית של מר א. דאמוביץ ז"ל — הציוני הדגול והנאמן, שבקדושה ובמסירות אין קץ נשא כל ימיו ברמה את דגל „התחייה" ועמד בראש התנועה הציונית בעירנו. מה מאושר הייתי אילו יכולתי להאיר את אישיותו החשובה במלוא שיעור קומתה ברשימתי זו ולסקור סקירה מקיפה כוללת ויסודית על כל פרשת חייו, שבה מקופלים למעשה כל ההישגים והעליות במערכה הציונית בעירנו. אילו יכולתי לספר על „הנפשות אשר עשה" והכניסם תחת כנפי „התחייה", על זכותו הגדולה בשבילנו אנו, הרבים, שעלינו ארצה והתאחזנו בה הודות לו ולתורת החיים שהטיף לנו; אילו ידעתי לתת מבע וניב בצורה ההולמת לו, לרז אורו ולזוהר נפשו המזדקרת והקורנת לפנינו, ברגע שאנו חושבים עליו; אילו הצלחתי להנציח את פעליו ומעשיו היפים והטובים ולהלל את שאיפותיו וגעגועיו ואת הכמיהה הגדולה שלו לציון ללא רוויה שנשא במעמקי נפשו ולבו, ושגילה לפנינו במעמד החגיגי בטקס חנוכת דגל „התחייה", שעה שפרש את כפיו אל על בתפילה ובשבועה „אם אשכחך ירושלים"!

*

זכורים לי היטב אותם הימים שנתקבלתי כחבר לאגודת „התחייה" ואני אז טירון בתנועה, פנים חדשות בחבורה בלתי ליגאלית זו. באמונת תום שומע אני ומקבל עלי תורתו שהיא צו הציונות.

בפגישת חברים לשם מילוי תפקידים ציוניים נעשתה ההכרה ביני ובינו — ואז שמעתיו בפעם הראשונה נואם על „הפרוגרמה הבאזילית", מאציל מרוחו על אחרים, מגלה פנים בהלכות הציונות ומחנך דור מגשימים. דיבורו בשקט ובצימצום, שוקל ומקמץ במלים, אולם הכל יוצא אצלו מנוסח ומדוקדק, קולע למטרה ומיישב את הדעת. ורק אז הרגשתי את חלקו בעיצוב דמותה של „התחייה", ביציקת הדפוסים הראשונים לתנועה הציונית, שהסתעפה אחר־כך בעירנו, לכל גווניה וזרמיה. ואין כל פלא אם מסביבו התלקט חבר נאמנים ופעילים שהקיפוהו בחיבה ובהערצה, אשר הזדהו עם דעותיו והשקפותיו, שעולמו היה עולמם.

תבע מעצמו הרבה, ודרש זה גם מאחרים. קיים את מצוות הציונות, היה זהיר בקלות כבחמורות ושום פעולה ציונית לא הכבידה עליו בכדי להגיע להישג נוסף בחזונו הגדול שריחף תמיד לנגד עיניו.

ביתו היה בית ועד לציונים בעירנו. בכל יום חמישי, ברדת היום, היינו מתאספים בביתו לישיבות ועד אגודת „התחייה". על יד „שולחן ערוך" בכל מיני מטעמים (לשם „הסוואה") היינו יושבים ודנים בעניינים שעמדו אז על הפרק. כרגיל היה הוא הפותח ומנהל את הישיבות ומוסר אינפורמציה על החדשות שהתרחשו בתחומנו בין ישיבה לישיבה. כל אחד מחברי הועד מסר דין וחשבון מהתפקידים שהוטלו עליו להוציא לפועל. במקרים של חלוקי דעות או היאבקות רעיונית בין החברים — היה הוא המפשר, מתוך גישה חברתית אינטימית. ותמיד השתדל למנוע חיכוכים וחריפות הוויכוח בבירור בעיות וענינים, כאילו פיקדון יקר הופקד בידו ועליו האחריות לשמור עליו.

בזמן הישיבות היתה רעיתו המסורה והנכבדה הגברת חנה לבית גרינברג, מטפלת בנו כאילו עומדת על „המסובים" לשרתם, אבל עיקר תפקידה היה לעמוד על המשמר ולהציץ מגזוזטרת הבית לכל צדדי רחוב ווזיוודזקה — מקום מגוריו — אם אנשי הבולשת והמשטרה עוקבים אחרינו. האווירה בבית הזה היתה תמיד חברית וידידותית. כל אחד מאתנו הרגיש את עצמו כאילו נזדמן למושב רעים לבלות בנעימים בשיחות נאות ומעניינות.

*

במדינות רוסיה הצארית לא הורשתה שום פעולה של פיתוח תנועות חברתיות. לפי החוק אסור היה לאזרח הרוסי להשתייך לאיזה שהיא מפלגה או איגוד מדיני ועל אחת כמה וכמה לאירגון בינלאומי עולמי, כמו התנועה הציונית. כל תנועה ציונית נעשתה אז וגם הוצאה לפועל במחתרת ובמסתורים. נתפש מי שהוא — היה צפוי לו עונש די גדול, כמורד במלכות. דאמוביץ' אשר בביתו נעשה הכל, לא נרתע מפני שום קשיים והיה מוכן לכל. בכל התנאים המשיך ומילא את התפקידים שהטיל על עצמו. היה „המקשר" עם המוסדות העליונים של התנועה הציונית בעולם. על שמו נתקבלו: מכתבים, חוזרים, כרוזים, העתונות הרשמית והארצי־ישראלית, שקלים, בולים ועוד. ולא פעם נטרד על ידי הז'אנדארמריה הצארית לחקירה והסברה על טיבם של כל העניינים האלו. וכרבי כן תלמידיו: צעירים היינו, צמאי פעולה ומעש וספוגי להט הגשמה ציונית וכל משאת נפשנו היתה אז: להרחיב את תחום השפעתה של אגודת „התחייה" בעירנו. ואז הוחלט (בשנת 1912) לפתח בתעמולת הסברה מקיפה בכמה כיוונים: בקרב הנוער היהודי — להכניסו תחת כנפי „התחייה" ובקרב המבוגרים — שבהכרתם היתה להם עמדה חיובית להשקפה הציונית, אלא שצריך היה לגלותה ולהפעילה. הפעולה הזאת הוכתרה בהצלחה ונתנה את פריה. הוכפל מספר החברים ובפעם הראשונה בתולדותיה של לומזה היהודית סודר בימי הפורים של אותה שנה מגבית לטובת „הוועד האודסאי", שהוצא לפועל מטעמים ידועים רק על ידי אוהדים וקרובים.

השיא בפעולותינו בימים ההם היה השגת רשיון מטעם השלטונות לנשף „ספרותי, מוסיקלי, דרמתי" שהכנסתו מוקדשת „לעזרת יהודים עניים בפלשתינה וסוריה", בחסותו האדיבה של ראש המשטרה בעירנו, הקולונל טאַרנובסקי, בכבודו ובעצמו... המשימה הזאת הוטלה על דאמוביץ' ועלה בידו לשכנע את הד"ר פלטין וקאַרבובסקי בחשיבות הענין ולקבל את תמיכתם בביצוע דבר זה, אף על פי שהם היו אדישים ורחוקים מענייני הציונות. בהשתדלותם הושג הרשיון ובאולמי „הזמיר" התקיים נשף רב רושם וראש המשטרה בעירנו העביר אז בעצם ידו, ע"י הדואר, קרוב למאתיים רובלים „לוועד האודסאי" — כלומר ליישוב א"י.

התמורות החשובות שחלו במחננו אז, הפעולה האירגונית המוגברת וזרימת חברים חדשים אלינו, הסעירו את נפשנו ורוחנו ודרשו מקום מרכזי ליגאלי להפגיש את החברים למתן הוראות, לאינפורמציה, לשיחה ולחילופי דיעות. „חדר עלייתו" של אליעזר בוברובסקי שהיינו נפגשים שם פעמיים בשבוע, בשני וחמישי, היה צר מלהכיל את כולנו ולאחר הצעות שונות הוחלט אז לפנות בבקשה להנהלת „הזמיר" שתואיל למסור לרשותנו אחד מן החדרים שלה, שנוכל על שמה ועל ידה לסדר ולפתח ספרייתנו ואולם קריאה בשביל חברינו. גם הפעולה הזאת הועמסה במיקרה על שכמו של דאמוביץ'. עליו היה להסביר ולנמק את חשיבות הענין ולהשפיע על חברי ההנה־

לה, בעלי אורינטציה מתנגדת, שיסכימו לו. אחרי משא ומתן ארוך ומייגע, בתנאים וסייגים שונים, הועמד סוף־סוף לרשותנו (בהתחלת הקיץ 1914) אולם לספריה ומקום קריאה — ואז נשמנו לרווחה.

עת „הזמיר" הטובה לא ארכה זמן רב — ענני מלחמה כבדים כיסו את פני השמים, ובשלהי קיץ 1914 פרצה המלחמה העולמית הראשונה. עירנו שעמדה כמעט על הגבול בין המדינות רוסיה וגרמניה היתה נתונה לכל פגעי המלחמה ותוצאותיה. העשירים כלם עזבוה וברחו לפנים המדינה. גל של פליטים יהודים מהעיירות הסמוכות התחיל לזרום לעירנו. רבים באו בעירום ובחוסר־כל. מתוך דאגה והשתתפות במצבם ובסבלם הקשה קם והתארגן ועד־עזרה ציבורי מבין הציונים, שבראשו עמד א. דאמוביץ'.

בבתי הישיבה נפתח בית־תבשיל וסודר שם חדר אוכל לארוחות חמות ומזונות וניתנו גם כל מיני מצרכים הביתה. דאגו לבגד ולקורת גג ולסידור חייהם, והרבה פעלו למען הקל להם את ישיבתם בעירנו.

המלחמה גברה, ניתכו על ראשינו גזירות רעות וקשות. בתנאים אלו נפסקו והושתקו כליל כל החיים החברותיים והמפלגתיים.

בית „הזמיר" הוחרם והפך בית חולים צבאי. ארזנו את הספריה בארגזים, ביערנו ושרפנו תעודות ומיסמכים שיכולים לעורר עלינו חשד. מתי מיספר של חברים נשארנו לשמור על הגחלת הציונית. דאמוביץ' עידד וחיזק את רוחנו. מפעם לפעם היינו נפגשים בדירות העזובות של עשירי לומזה שעמדו לרשותנו — והוא היה קורא לפנינו מאמרים של „דאָס אידישע פאָלק" ו„ראזסוויט" ולפעמים היינו מוצאים איזה נושא לוויכוח.

במעמד חמישה חברים קיימנו סמלית בביתו של מר מנדל בוטקובסקי את חגה המסורתי של „התחייה", בימי חנוכה 1914. הקדוש נפתלי וויינברג היה הנואם הראשי. ביום כ' בתמוז, 1915, התאספנו מניין חברים בבית הישיבה לאזכרה. הקדוש ר' יעקב ברג היה החזן וא. דאמוביץ' נאם בקיצור מעניני דיומא.

לרגל גיוס כוח האדם למלחמה — נקראו כל בעלי תעודות אדומות להתייצב ודאמוביץ' היה בין אלה. היה נאלץ לעזוב את העיר. וכשהגרמנים כבשו ונכנסו לעירנו — מיד חזר והופיע ונכנס לתפקידיו במלוא כוחו ויכלתו. אפיקים נרחבים וגדולים לפעולה ציבורית, ציונית ומפלגתית, אשר לא ידענום עד כה ,נפתחו לפנינו. ואז הופיע לפנינו דאמוביץ' בכל יפעתו: מזיגה נפלאה של חובב ציון גדול ועסקן עמל לטובת הכלל. לא היה שטח פעולה ציוני או ציבורי בעירנו שידו לא היתה בו. העמיס על עצמו תפקידים מרובים וגילה מידת אחריות גדולה בביצוען. בעסקנותו לטובת הכלל לפעמים היה הסמוי מרובה מהנגלה. וכמה עניינים ציבוריים חשובים מאד, שלהם התמסר בכל מאודו ונפשו נשארו בלתי ידועים לקהל.

כחבר וכמזכיר־כבוד של ועד הקהילה בעירנו השקיע עמל רב ועשה מאמצים לשנות ולשפר את פניה ומנהגיה, להרים את קרנה ולהביאה למעמדה הראוי לה, להכניס מיפיפותו של הפרלמנטריזם לאהליה, להעביר תחת שבט הביקורת הציבורית את כל פעולותיה ולרכז למעשה בידיה את הפיקוח על כל המוסדות היהודים בעירנו. לשם השגת מטרה זו, ביזמתו ובהשפעתו של דאמוביץ', הוצע והוחלט על הקמת מועצה מורחבת של באי כוח כל המפלגות ליד ועד הקהילה — כעין פרלמנט בזעיר אנפין שמתפקידו להציע ועל ועד הקהילה לאשר ולהוציא לפועל.

במצב רוח מרומם נפתחה הישיבה החגיגית הראשונה של המועצה, בביתו של ראש הקהל הירש אפשטיין ז"ל. הרב דמתא נאם מעניינא דיומא ואיחל הצלחה בפעולה החשובה הזאת. כנהוג ומקובל קראו כל באי כוח המפלגות את הצהרותיהם והביעו את נכונותם לסייע ולשתף פעולה, להאדיר את כוחו והשפעתו של המוסד היהודי העליון בעירנו.

הישיבה המעשית השניה התקיימה באולם „התחייה" ובה צויינו קווי פעולה אשר על המועצה ללכת בה. מבין חברי המפלגות המתקדמות העמידו את המועצה על הרוחות החדשות המנשבות בעולם הגדול ושרישומם ניכר ומורגש גם בעולמנו אנו, כגון המלחמה, בראשותו של יצחק גרינבוים, בעד המועצה הלאומית הזמנית היהודית בפולין וכיו"ב, ורצו לראות בה גרעין לחיים אוטונומיים בגולה. לעומתם, אחדים מפרנסי הקהילה הוותיקים, התייחסו עדיין באדישות ובהססנות לכל זה, בבחינת „יקומו נא הנערים"... קשה כיום לקבוע עד כמה מועצה זו הטביעה את חותמה על מהלך החיים החברתיים היהודים בעירנו — בכל אופן היתה זו תקופה של רצון למאבק על מעמד של שווי זכויות ועל חתירה לצורת חיים מושלמים יותר בתנאים ההם — אולם איך שלא נסיק את המסקנות, קבעה מועצה זו, שדאמוביץ' יזם אותה, ברכה לחיי החברה היהודית בלומזה.

*

פרשה חשובה מאוד הראויה להערכה מיוחדת בפני עצמה — זהו מקומו ועמידתו הגאה שתפש דאמוביץ' כבא כוח האוכלוסיה היהודית במועצת העיר.

בכבוד ובאחריות נשא בעול הפוליטיקה המוניציפאלית שהתנועה הטילה עליו וברגשי כבוד התייחסו כולם (לרבות גם יריביו הפוליטיים, יהודים כנוצרים) אליו והופעותיו בישיבות הפלינאַריות ובוועדות השונות היו מתוכננות מראש ולאחר התייעצות מוקדמת עם אלה שעמדו במחיצתו, על כל סעיף של סדר היום, כדי לברר מה הוא הטוב והמועיל בהם, ולהחליט כיצד להצביע וכיצד לסכל כוונות רעות ובלתי ידידותיות לנו.

דרש ותבע השתתפותה של קופת העיריה בהחזקת מוסדות העזרה והצדקה היהודיים או תמיכתם המגיעה להם בזכות משלמי המיסים היהודים.

היה פעיל, תרם והשתתף בפעולות הוועדות העיקריות לענייני הערכה. תקציב ומיסים והיה תמיד במקום הנכון והנחוץ להגן ולהקל את עול המיסים מעל כתפי היהודים.

חרותה בזכרוני — כחבר מועצת העירייה — אותה ישיבה חגיגית, רוגשת וגועשת של מועצת העיר ביום שחרורה של לומזה מפלישת הצבא הסובייטי. במצב רוח מדוכא ולאווירה ספוגה שנאה ואיבה כלפי היהודים באנו לישיבה. הרגשנו שמשהו לא טוב מתרקם סביבנו. שמועות משמועות שונות ריחפו באויר: מאסרים בהמון, משפטים צבאיים, פסקי דין מות והכל למען היהודי... פנים חדשות בלתי מוכרות וידועות לנו, בנשק ביד, הופיעו באולם הישיבות. נשמעו הצעות לא לשתף אותנו בישיבה ולהוציאנו מחוץ לכתלי בית העיריה. ואז קם דאמוביץ' ופנה בחריפות אל מצפונם ותבונתם של החברים הנוצרים בעירייה. דבריו עשו רושם. רוחות הזעם נרגעו — והישיבה התקיימה בהשתתפותנו.

כאשר הגיעה אגודת „התחייה" לידי הכרה שהיא זקוקה לביטאון אשר ישא את חזון הגאולה, יעורר ויעמיק את המחשבה הציונית ויביא לידיעת הקהל היהודי בעירנו בצורה מעובדת ותמציתית מהחדשות במדינה ובחיינו ותגובתנו עליהן, ומהנעשה והנשמע בד' אמותיה של העיר.

עריכת העתון הוטלה כמובן על דאמוביץ'. וכדרכו בקודש התמסר באחריות מרובה לתפקיד חדש זה, והשתדל לשכלולו ולהרחבתו ולהעלותו בתוכן וצורה לבמה הראויה לשמה, לאכסניה של הכוחות הפובליציסטיים והספרותיים בעירנו. עשרות בשנים עמד על דוכן המערכת וכל שפע כשרונו ונסיונו השקיע „בתורה שבכתב". היה כותב את המאמרים הראשיים: תגובת לב יהודי רגיש וציוני־אחראי למתרחש בעולם ובעולמנו, העתיק ותרגם מאמרים שהיה להם ערך וחשיבות יתר מיוחדת. עמד בשער והשקיף על פני העתונות הפולנית המקומית, התווכח והתפלמס, הדף התקפות ועלילות וענה על האשמותיהם כלפי האוכלוסיה היהו־

דית — אזרחים שווי זכויות במדינה ובעיר.

אלה הם ראשי פרקים, קטעי זכרונות ממגילת חייו. ביד חרוצים חרש כל ימיו בגן „התחיה" בעירנו — והשתילים ששתל פרחו ושגשגו והיו לגן פורח. רבים מהם הועברו ונשתלו באדמת האבות בצפון ובנגב, בעיר ובכפר, בהר ובעמק. ושתיליו תרמו כאן לא מעט מדמם וזיעתם בעבודה, בהגנה ובבנין. והוא, הגנן היקר והאהוב, לא זכה להישתל כאן — נגדע ונכרת בידי פריצי חיות. מה עוללו לו, ואיך הוציא את נשמתו הטהורה — אין אתנו יודע. יש אומרים שהנאצים טרפוהו אי־שם. בגיטו לומזה לא היה.

גורלו כגורל מנהיג האומה הקדום: „ולא ידע איש את קבורתו עד היום" — אולם את חייו ידענו ובמפעליו חיינו והם ישארו צרורים אתנו בצרור חיינו לנצח.

תל־אביב, י"ב שבט תש"ט.

יום־טוב לוינסקי

דר. שמעון גולדלוסט

פרנס הציבור ומחנך הדור

הדר. שמעון בן דוד הלוי גולדלוסט נולד בלומזה בשנת 1870, בערך. בהיותו עוד בגיל רך נתגרשה אמו, מבית בורקובסקי, מבעלה והוא ואחותו סאלצ'ה חונכו בבית סבא ר' נחמיה בורקובסקי בלומזה.

בילדותו למד הרבה תורה והיה תלמיד מובהק של ר' יואל הלוי הרצוג, אביו של הרב הראשי במדינת ישראל. הילדים קיבלו גם חינוך כללי, דבר שלא היה כל כך רגיל בימים ההם. וכראות הסבא ששמעון מחונן בכשרונות גדולים, שכר לו בכסף רב מורים פרטיים מהגימנסיה הרוסית שבעיר ולא נתן לו ללמוד בגימנסיה — כדי שלא יצטרך לחלל שבת. עמד באופן אכסטרני בבחינת הבגרות ועבר לברלין ללמוד חימיה באוניברסיטה על שם וילהלם השני. בברלין נכנס לחוג הסטודנטים חובבי־ציון, היה חברו של פרופ' היינריך לווה (מראשוני חובבי ציון בברלין, נפטר בתל־אביב בשנת 1951), דר. זלוצ'יסטי, ל. מוצקין, דר. בירם (מנהל ביה"ס הריאלי בחיפה), ואח'. זמן מסויים היה גם בקשרי ידידות עם הפרופ' חיים וייצמאן. גמר את לימודיו וקיבל תואר דר. לחימיה. כעשר שנים עבד במקצועו בברלין ופתח לו שם מעבדה. היה בא ללומזה בכל פעם לביקור. השתתף מטעם חובבי ציון בלומזה בשני קונגרסים ציוניים ובא אחר־כך לעיר למסור דין וחשבון. היה תמיד מקשר ציוני בין לומזה ובין מנהיגי הציונות שראה אותם בברלין.

בשנת 1908, בערך, חזר והשתקע בלומזה .אולם לא מצא כאן את מקומו. בחברה הרוסית לא היה מעורב הרבה, אף כי היתה לו השכלה גבוהה, כי לא סבל את המתבוללים בתרבות הרוסית. נטל חלק בעבודה הציונית הקונספיראטיבית, היה נואם לעתים קרובות עברית ויידיש, מרצה בהיסטוריה ובספרות בחוגי „הזמיר", עוזר לארגן נשפים והצגות ולעתים קרובות היה גם המתרגם וגם המביים של ההצגה. אולם „פרנסה" לא היתה לו. כי באלה הימים לא נזקקו בלומזה לחימאי בתעשייה היהודית, ובתעשייה הלא יהודית — לא קיבלו יהודי. בכלל לא כיבדוהו אז כראוי לו בעיר. לא פעם — מסר א. מזרח ז"ל — היו מתלוצצים על חשבונו היהודים ה„פראקטיים": יהודי שהגיע לשערי האוניברסיטה בברלין יעשה שטות כזו, ולא ילמד רפואה, המחייה את בעליה, הרי יכול היה לצבור הון, לו היה רופא...

בראשית ימי הכיבוש הגרמני היה האזרח היחיד בלומזה והסביבה שידע לבוא ולצאת לפני הגרמנים ולהיות שליח־ציבור נאמן לשולחיו היהודים. השלטונות הגרמניים כיבדוהו ורצו אפילו למנותו ראש העיר. אולם מפני דרכי שלום לא קיבל עליו איצטלה זו להלכה, אף כי למעשה מילא יפה תפקיד זה.

הדר. גולדלוסט הגה אז רעיונות השכלה נשגבים: לארגן את כל המורים היהודים שבפלך לומזה, המלמדים בבתי־ספר עבריים, פולניים, ביידיש ובגרמנית, לפתוח קורסים להשתלמותם כדי להעלות את רמתם הפדגוגית ולהקנות להם ידיעות וכן גם להרים את קרנם בעיני השלטונות. המפקח על החינוך מטעם השלטון הצבאי הגרמני, הדר. א. מוריץ ביצע את זה ברצון רב, בקיץ של 1917. הקורסים האלה היו הודות לו יהודיים־לאומיים ונתנו דחיפה רבה לפתוח בתי־ספר בעברית וויידיש בסביבה (ראה לעיל עמ' 38).

גולת הכותרת של מפעלו התרבותי של גולדלוסט ליהודי לומזה היתה פתיחת גמנסיה יהודית, עם שפת הוראה פולנית, שהיא שפת המדינה. לומזה היתה רעבה למוסד כזה. הגמנסיה הרוסית לא היתה קיימת .יותר. הגמנסיה הפולנית

דר. גולדלוסט ורעייתו הילנה ביום חתונתם

„שקולה האנדלובה" (בית הספר למסחר), קיבלה מעט מאוד תלמידים יהודים, ובינתיים הולך וגדל דור ללא השכלה והדר. גולדלוסט פתח אז ברשיון שלטון הכיבוש, גימנסיה יהודית. הודות למוסד זה והודות להנהלתו של ד. גולדלוסט רבו בשנים האחרונות מלומדים יהודים צעירים בעיר, ונוער שוחר דעת והשכלה, בעלי־דיפלומות של בתי־ספר גבוהים — רופאים, עורכי־דין, מהנדסים, מורים וכו'. מתלמידי הגימנסיה יצאו גם חוגים פוליטיים, ציוניים, קומוניסטיים, בונדאיים והם גם סיפקו מחנכים ומדריכים לתנועות הנוער מכל המפלגות.

במשך שתי עשרות השנים האחרונות תפש הדר. גולדלוסט מקום מאוד חשוב ומכובד בוועד הקהילה, במועצת העיר (היה כמה פעמים „לאווניק" — יועץ העיר), בוועד בית הכנסת הגדול, בוועד העירוני הציוני וב„התחיה". פירסם מאמרים רבים על נושאים פדגוגיים וחינוכיים, ב„לאמזער שטימע", במאספים ספרותיים, כתב שירים, נאם והירצה ביידיש, עברית ופולנית בהזדמנויות חג ומועד, ישב ראש במסיבות ובחגיגות ושמו הלך בכל הסביבה.

אחותו סאלצ'יה, היתה פעם ממייסדות בית ספר עברי לנערות עניות, עסקה הרבה בהפצת חינוך ותרבות בשדרות העניים בעיר, שנים רבות עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. היא היתה אשתו השניה

של הדר. הרמן כצנלנבויגן והשרתה הרבה מתכונותיה עליו. היו לה בת, שושנה — רופאת שנים, ובן, מיכאל — עורך-דין. הבן מת משחפת בימי הכיבוש הנאצי.

לעת זיקנה, בגיל של ששים וחמש שנה בערך, נשא הדר. גולדלוסט לאשה את מזכירתו הצעירה הילנקה, בת ר' אנשיל יאסטשומב. נפשה נקשרה בו, בגלל תכונותיו וסגולותיו האישיות, אף כי היה ירוד מאוד בבריאותו ובמצבו הכספי.

השתדל לקבל רשיון עליה לא"י ולא נסתייע הדבר.

בגיטו נבחר הדר. גולדלוסט ל"היודנראט", אולם לא היה כלל פעיל. ישב כל הימים מדוכא ומדוכדך ובכה. רבים התפלאו עליו: אדם בעל עבר כמוהו, עסקן ציבורי מובהק ומכובד — ישב ויתייפח באפס מעשה? אבל הוא היה מאוכזב מהחיים, מאוכזב מהתרבות האנושית שעליה היתה גאוותו כל הימים ושבור ורצוץ משואת בני עמו שבתוכם ישב ולמענם פעל. אשתו הצעירה אבדה בגיטו והוא חילק את גורלו עם כל אחיו — עד שחלה בטיפוס הבהרות ומת. בני העיר עוד הספיקו לבכותו ולקברו בבית הקברות הפולני שבוולה, על יד הקסרקטין בזאמברוב. בעת לווייתו נישא דגלנו הלאומי, שהותקן משתי חתיכות בד ובו עטפו גם את גווייתו והורידוהו לקבר אחים, מתי הטיפוס, בשירת "התקווה". גם אחותו נפטרה במחנה זאמברוב, לפי עדות השרידים. (ראה לעיל עמ' 97).

אברהם מזרח

מאבות העיר ופרנסיה

אברהם מזרח — מפרנסי העיר ופיקחיה, — נולד בשנת 1880 בערך, בפינסק, להורים עניים, עמלים וישרים. עד שנות חייו העשרים ואחת למד בישיבות, קנה לו ידיעות רבות בש"ס ופוסקים והציץ גם בספרי השכלה. לאחר שהשתחרר מעבודת הצבא, בשינוי שם משפחתו ל"מזרח", החליט לצאת לגרמניה, להתמסר ללימודים כלליים ולהיכנס לבית ספר גבוה. אולם כל עזרה כספית לא היתה לו. מחונן בכשרון דרשן ונואם, החליט לנדוד מעיר לעיר ולהתקיים מ"מגידות" — "פרנסה" שכיחה בימים ההם. וכה נדד והלך והתקרב לגבול הפרוסי עד שנקלע לעיירה זאמברוב ולאחר שדרשותיו משכו את לב השומעים, דברו על לבו שיישאר כאן ופרנסתו תהא מצוייה. והעיירה זאמברוב אמנם קסמה לו, כי מצא בה כמה משכילים שאתם התיידד, כמו ר' אברהם זאבא ראקובסקי, הסופר והבלשן, שהעתיק אז לעברית את ספרו של ביקונספילד "דוד אלרואי". את משפחות צוקרוביץ', בלומרוזן, צינוביץ', את פישל דאניליביץ' המלמד ואחרון אחרון חביב — כפי שהוא כתב — "את ר' ישראל לוינסקי, שהתיידד אתו מאז והתקשר אליו קשרי אהבה ורעות כל ימיו".

בזאמברוב עזר לו להסתדר מכניס האורחים הידוע שם, ר' אברהם שלמה דז'ינצ'ול ונתן לו מקום ללון. מהר תפש שם מזרח את מקומו הראוי ורבים מבעלי הבתים רצו לקחתו חתן לבתם. בחגיגת פורים שבעיירה נבחר מזרח כ"פורים-רב", בחברת לומדים ומשכילים, הצטיין כל כך בחריפותו ובבדיחות דעתו עד שנשאוהו ממש על כפיים. חלה שם במחלת הטיפוס וטובי העיר טיפלו בו עד שהחלים. ומאז נחלשה תשוקתו העזה לנדוד לגרמניה ואחד מנכבדי לומזה, הסוחר בצבעים ר' חיים צ'יחאנוביץ' נתן בו עיניו ולקחהו חתן לבתו.

וכאן, בלומזה, מתחילה פרשת חייו האינטנסיביים. בעיר של לומדים, ובמחיצתם ב"חברה ש"ס" וב"מגן אברהם", תיכף הכירו את הצעיר התורני, החריף והבקי, הזריז והממולח והחלו לקרבו לענייני הקהל. זקנים ופרנסים ותיקים נשמעו לדבריו ולעצותיו. עזר לחותנו בהנהלת המסחר וגם קבע לו עתים לתורה ולחכמה. התוודע ליצחק דאמוביץ' ולנחמן פיונטניצקי — ראשי הציונים בעיר והצטרף אליהם בעבודתם. משעזב הרב ר' יואל הרצוג את לומזה, הציעו לאברהם מזרח משרת מגיד ומטיף בעיר, ב"חובות הלבבות" וב"חברה תהילים". אף כי מזרח היה מוכשר לזה בידיעותיו בתורה ובכוחו להסביר ולשכנע באמרי פיו — לא רצה לעמוד במקום גדולים וגם לא נמשך לאיצטלה של איש הדת, כי השקפות חילוניות היו לו.

בשנת 1908 בערך, מצא לו חבר כלבבו בדר. שמעון גולדלוסט שבא אז ללומזה מברלין להשתקע בה. יחד יסדו להם מעבדה צנועה לתוצרות חימיות בשם "גוויאזדא" בצ'רווני-בור, על אם הדרך של הרכבת לווארשה וביאליסטוק, תוך סיכויים לעלות ולפתח את המכון לבית חרושת תעשייתי גדול. ויחד תיכנו תכניות על שיפור חיי ההמונים היהודים, על תרבות וקידמה ברחוב היהודי, על חינוך הדור הצעיר ועל עבודה ציונית.

הרג'ים הצארי לא נתן להם לבצע את זוממם. אולם מזרח לא שקט ולא נח עד שעלה בידו לייסד בלומזה בית-ספר עברי לאומי, הוא "בית הספר, לתורה ודעת".

מזרח היה גם ממנהיגי "הזמיר", ואף כי רבו שם מתנגדיו ביחס לפעולה ציונית, עלה בידו לשכנע את הרופאים פלטין וקארבובסקי שפתחו את שערי "הזמיר" ל"התחייה" וביחד עם א. דאמוביץ' חתם על ההסכם להעביר למועדון "הזמיר" את ספריית "התחייה".

היה מראשוני המחדשים את עבודת "התחייה" בראשית ימי הכיבוש הגרמני של מלחמת העולם הראשונה.

בימי מלחמת העולם הנ"ל היה מזרח אחד מפרנסי העיר המסורים ביותר. העשירים ברחו לפנים רוסיה ואלמלא מזרח וחבריו לעבודה, כמו דאמוביץ', ואילו צעירים — מי יודע כמה גזירות וצרות היו מתרחשות על ראשי היהודים. מזרח היה מראשי הוועד האזרחי, דאג לתזונת בני העיר, לסדר ולנקיון. השלטונות הגרמניים הרגישו ביהודי גוץ זה, בעל העיניים הלוהטות וזקן ה"קמץ" השחרחר, מארגן ומנהיג ועל כן מינוהו לראש המשטרה ושלטון האזרחים. (ראה לעיל, עמ' 33).

בקושי קיבל מזרח את המינוי, בתנאי שגם פולני יועמד אתו יחד באותו תפקיד — מפני דרכי שלום. לא האריך ימים בתפקיד זה — כי היה לא לפי רוחו.

ומאז ישב ראש א. מזרח בכמה מפעלים תרבותיים וציבוריים בעיר, היה מראשי הנואמים והפותחים אסיפות ומסיבות, קיבל תמיד פני אורחים נכבדים בעיר, כמו השופט קורנגרין, לייב יפה, נ. ביסטריצקי, יצחק גרינבוים, ורבים, רבים אחרים, היה מראשי הקהילה שעמל להכניס בה משטר וסדר והעיקר קידמה. היה נשיא בית הכנסת הגדול והפך אותו גם לבמה לאומית נאה. היה מראשי הבוררים והקובעים את מועמדות הרב והיה גם ידיד-נפש לרב הדר. הלר, לרבנים גורדון, באקשט ושאצקס.

בשנת 1928 התכונן לנסוע לארצות הברית, להיפגש עם אחותו. משנודע הדבר בעיר החלו ל"הדביק" לנסיעתו זו כמה שליחויות. הוא קיבל עליו לעזור לישיבה ולבקר בארצות הברית כמה נדיבים שיתמכו בישיבה ובלומדיה. אולם גם מועצת העיריה נטפלה אליו שישיג שם מלווה עירוני בגובה של חצי מיליון דולר, למען שיפור העיר, ביוב ותיעול. העתון האנטי-ציוני "דאס ווארט" שהוציא לאור בלומזה ד. באגאן, התקיף את מזרח הציוני על הסכמתו להכניס לעיר של גויים ממון אמריקאי. נודע זה לסוכנות הטלגרפית יט"א והיא עשתה מטעמים מכל זה ושיבחה את מזרח, איש הא-

מון אפילו ממאגיסטראט אַנטישמי. לא יצא מזה כלום, כי משנודע לשר האוצר על המשא ומתן של מועצת העיר עם הציוני אברהם מזרח פקד תיכף להפסיקו.

אברהם מזרח חינך את בניו ובנותיו ברוח לאומית־עברית ושבעה מהם עלו לארץ כחלוצים. רק בן אחד נמצא בארגנטינה. בשנת 1934 עלה לארץ עם אשתו והשתקע בחיפה. לפני עליתו לארץ נערכו לכבודו נשפי פרידה נהדרים מטעם וועד בית הכנסת הגדול, שהחליט אז להעניק לא. מזרח את התואר של „נשיא כבוד" לכל ימי חייו, מטעם וועד הקהילה, מטעם „התחייה" ושאר המוסדות הלאומיים. נכחו ובירכוהו גם יריביו הפוליטיים, מטעם „הבונד" וה„מאוחדים", ואירגונים מתבוללים. נטעו עצים על שמו ביער הרצל, נתנו לו אלבום עם כתבות־ברכה מכל נכבדי העדה שלחו על ידו כשליח מצווה טס נחושת ועליו חקוקה עקידת יצחק מלאכת מחשבת שוועד בית הכנסת קיבלו מסוחרים יהודים מפוזנה שבאו להתיישב בלומזה בראשית המאה התשע־עשרה. כל העיר באה ללוותו לבית הנתיבות, לרבות גם ב"כ העירייה הנוצרים, ורבים אמרו אז משזזה הרכבת: „יצא מזרח מן העיר, יצא זיווה, יצא הדרה".

בארץ, התיישב בחיפה. שלח תכנית פיתוח לוועד „הדר הכרמל" וחשב להיעזר בזה, אך אפילו לא זיכוהו בתשובה.

היה פעיל באירגון עולי לומזה בארץ ובכל הזדמנות בא לתל־אביב להשתתף בפעולותיו.

אולם הזיקנה קפצה עליו, לבו נחלש והליכתו קשתה. מזרח היה אופטימיסטון מטבעו והאמין שיירפא ויחיה עוד. לו רק לזכות יום אחד, ולחיות במדינת ישראל, אמר — תוך געגועים ועיניים דומעות — ביום שוועדת החקירה פירסמה את מסקנותיה בנוגע לעתיד המדינה בישראל.

חיבב מאוד את הארץ וקיבל עליו באהבה רבה את יסוריה. לא היו לו נכסים ולא שאף לרכוש. שמח לראות כל חידוש בארץ, כל עלייה על הקרקע, כל ייסוד ישוב חדש. אהב לבוא לתל־אביב, לתייר אותה ולראות כל חידוש שבה וליהנות. כל בית שנבנה בארץ — נהנה ושמח כאילו זה היה ביתו.

וכשנתאספו על ידו 11 נכדיו — לא היה דומה לו. נאנח לפעמים על שבן אחד נידח מהמשפחה ומתגורר עדיין בחוץ־לארץ, בארגנטינה.

קיבוץ עין־השופט, שם נמצאת בתו עם משפחתה מצא חן בעיניו והחליט להתייחד עם אדמתו לאחר מותו. בחג העשור לעין־השופט ברך את הקיבוץ במלים נרגשות ונלבבות והביע את תקוותו לבוא גם בחג ה־15 לברכם. אולם לא זכה. אור לי"ח באלול, תש"ז, אחזו שבץ הלב, ולאחר כמה שעות של סבל ופירפורים הוציא את נשמתו.

בניו מילאו את רצונו והביאו את ארונו לעין־השופט. כל אנשי הקיבוץ עזבו את עבודתם ועלו על הגבעה לחלוק לו את כבודו האחרון. אחד החברים הספיד: על יד הקבר הפתוח וסיפר בדמעות על התרשמותו מהזקן המופלא הזה שהלך לראות בחברתו את משכנו האחרון. אברהם מזרח השקיף על פני כל הסביבה, הזין עיניו בשדות הפורחים, בגנות הירק וביערות ואמר: כן, פה אני רוצה לשכב כשיבוא זמני... והחבר פנה אל הנפטר במלים נרגשות: „מלאת אבא מזרח את תפקידך באמונה. עדים שבעת הילדים שהבאת אותם ארצה, לבנותה ולהיבנות בה. ולוואי ירבו כמוך בישראל! אדמתנו־אדמתך, מקבלת אותך ברצון" — — —

בית פיונטניצקי

בית ועד לציונות

ר' יוס'לה

יוסף פיונטניצקי שנקרא בלומזה „ר' יוסלה" נולד בפיונטניצה לאביו ר' משה יהודי למדן וסוחר. רוב ימיו בילה „יוסלה" בלומזה והרביץ תורה לנערי ישראל: ש"ס ופוסקים. בימי נעוריו למד בישיבות וקנה לו גם השכלה, עד כי לכל תעודה ומכתב־מליצי שצריך היה לחבר לכבוד איזה גדול, באו אליו. לר' יוסלה יצאו גם מוניטין כאדם פיקח ושנון ובדיחותיו היו מתהלכות בפי אנשים רבים. היה עני כל ימיו ואיש סבל ויגון, כפי שכתב על עצמו, אולם היה למדן גדול ועמקן ועל זה יעידו שני ספריו שהוציא „נחל ערבים" (בשנת 1870 ו„שארית יוסף" (1890). כל נכבדי העיר ורבים מהסביבה תמכו בו ועזרו לו לעת זיקנה להוציא את ספריו. את זה אנו רואים מהפרנומראנטין הרבים שקדמו וקנו את ספרו, בטרם צאתו לאור. אגב: רשימת פרנומראנטין זו משמשת מזכרת טובה מאזרחי לומזה היהודים של זמנו.

בהקדמתו ל„שארית יוסף", כתב:

צרור אמרות טהורות,
על סדר הש"ס מסודרות,
בהלכה גם באגדה פנים מסבירות.
חובר מאתי בעזרת יוצר המאורות,
ולו אתחנן אשר ישאר בברכה
בישע אלוהי המערכה.
משגב לכל בו בטוח,
מהכהן הגדול המשוח,
עד העני ונכה־רוח...

הספר יצא בווארשה, בשנת תר"ן ועליו סמכו את ידיהם הגאון ר' יוסף בר מבריסק, אשר כינה את המחבר, בהסכמתו לספר „שארית יוסף": הרב המובהק יוסף פיונטניצקי, חריף ובקי, גדול בתורה ומוכתר ביראת ד', ר' אליה־חיים מייזל, רבה של לודז', ר' אליעזר־שמחה רבינוביץ, אז רבה של קאלווארייה, ר' נוח איצ'י דיסקין מו"צ בלומזה, הרב בן־ציון רבה של בילסק, ר' ברוך הרב של קנישין ואחרים.

הרב מלכיאל כתב עליו בין השאר: „ידידי החריף ובקי, משנתו קב ונקי, גדול בתורה ויראה, אבן יקרה מפה ק"ק לומזה".

ר' אליהו דוד ראבינוביץ' תאומים „כאורח נטה ללון פה פיונטניצה הסמוכה ללומזה" כתב: „מדי שבתי פה פיונטניצה יצ"ו, בא לפני האי סבא יקירא ותלמודו בידו, הוא קובץ חידושים נחמדים ונעימים אשר קיבצם אחת לאחת על הש"ס ובדעתו לאדפוס. אדרא וייקרא שמו בישראל „שארית יוסף"... ויהיבנא ידא לסבא להחזיקו ולתמכו".

והרי עוד שניים ממכתמיו:

א. האדם שבע רוגז קצר ימים,
יושב כל היום בפנים נזעמים,
ידמה כי ידו מטה ויד רעהו עולה,
ולא ישים על לבו כי אדם להבל דמה:
ערום בא וערום ישוב שמה,
גם אשר רכש לא יקח אתו שאולה.

ב. באין חיטה וצמח,
מהם עשות קמח,
לריק תנוע אבן הריחים.
באפס דעת ומזימה,
השכל ימים ימימה,
לשוא יסוב גלגל החיים...

בסיום ספרו מזכיר ר' יוסלה את התלאות והיגונות שמצאוהו ובכל זאת היה שוקד על התורה ועל החכמה:

להלוך וליגע בה על דרך האמת,
כאשר העידו גאוני הזמן ונתנו החותמת,
המה תמכוני בידיהם החרוצות,
לשלוח ספרי על פני כל חוצות וכו'.

מתוך מאמריו המחוכמים שהתהלכו בלומזה כדאי להביא מהרשימה ב„שארית יוסף": „עין תחת עין" — מפרשים שהכוונה לא להוציא עינו של החובל, אלא להענישו בכסף. והנה „עין" אם תזיז את ג' האותיות קדימה יצא לך פכ"ס תחתן, כלומר אותיות „כסף", וזהו: „עין תחת עין" („שארית יוסף", עמ' 125).

עת נדד הגאון מווילנה בארצות נכריות, נחבא אל הכלים, התאכסן אצל בעל בית אחד מופלג בתורה. הראה לו בעל הבית חומש „בראשית", שעל הפסוק „ויעש ד' את שני המאורות הגדולים, את המאור הגדול וכו' ואת המאור הקטן וכו'" — רשום בכתב אביו „גועשאנק" ואין יודע לפתור את הכתב הזה. פתר לו הגר"א: הם ראשי־תיבות של „גדול וס־

מוך על שולחן אביו נקרא קטן", ובזה פירש אביו את הפסוק שבו נקראת הלב־נה „מאור גדול" ואחר־כך „מאור קטן", כי הלבנה לוקחת אורה מהשמש, אף כי גם היא מאור גדול, ועל כן היא גם קטנה, כגדול וסמוך על שולחן אביו... (שם, עמ' 123).

והרינו מוסיפים לזה את דברי הישיש ר' טוביה פנסטר, שלמד אצל ר' יוסלה תורה בימי נעוריו:

ר' יאסעלע פיונטניצקי, מי שהיה מורי ורבי, בעל המחבר של הספר „נחל הערבים" על מסכת עירובין, זקן שקנה חכמה ומפורסם בפתגמיו החריפים. פעם אחת הלך ר' יאסעלע בלוית איש נכבד לקבץ מעות חטים עבור עניי לומזה ונכנסו לבית עשיר אחד קמצן מפורסם שהתחמק מן החדר דרך הפתח השני בראותו את הבאים והבין לשם מה באו.

אדם כשר, הוא הבעל דבר שלנו, אמר ר' יאסעלע לחבירו, מתנהג הוא על פי הדין ושומר מצוה, כי כבר הורו חכמים ואמרו: טמאין נדחין לפסח שני (לשון נופל על לשון, פסח — פתח).

הזקן ר' יאסעלע אהב לכתוב חרוזים. בתתו לי במתנה את ספרו ביקשתיו לרשום איזו מלים בראש הספר לזכרון, השיב לי כך: מחברתי עוסקת במסכת „עירובין" של התלמוד, ואתה עוסק במסכת „עירובין" של החיים, וכבר נאמר: כד קאי רב בהאי מסכת לא תשאל במסכת אחריתא וממילא תנוח מחברתי בכבוד ובמנוחה בארון הספרים באין דורש ומבקש אותה ובנידון זה יש לרשום דבר מה. הוציא ר' יאסעלע את מטפחתו האדומה, קינח היטב את משקפיו ורשם:

מחברתי היי נכונה, לעשות לך מעונה
ביתה לאיש התושיה
מאתי את שלוחה, לכבוד ולמנוחה
לתלמידי ואהובי טוביה.

ר' נחמן פיונטניצקי

ר' נחמן בנו של ר' יוסלה הנ"ל, נולד בלומזה בשנת 1860. קיבל כמובן חינוך דתי ולמד בימי נעוריו הרבה תורה אצל אביו, אולם „יצא לתרבות רעה" ונתפקר; נתפש לחיבת ציון עוד בעלומיו ובה הגה כל ימיו, למורת רוח הוריו, וכל התקוות שתלו בבנם נחמן, העתיד להיות רב וגדול בישראל, התאכזבו. נשא לאשה את ליבה ברנאצקי, גם כן ילידת לומזה. ליבה היתה מטיפוס אותן הנשים הצדקניות שדאגו לעול הפרנסה, ונתנו לבעליהן את האפשרות לעסוק בדברי תורה ובהנהגת הציבור. ליבה היתה תופרת ידועה לשם ופרנסה בבית לא חסרה. תמיד עבדו אצ־לה כמה עוזרות צעירות ומתלמדות ובע־לה — עסק בציונות, ועל זה הביטו אז עליו בעין רעה וחשודה.

ביתו היה בית ועד לחובבי־ציון, אף כי עין הבולשת היתה מרגלת אחריו ורא־תה בציונות תנועה ריבולוציונית נגד הצאר. (ראה לעיל תמונת רח נחמן ורע־יתו עמ' 215).

בימי שבת ומועד היו מתפללים ציו־נים בביתו ומנדרים למען יישוב א"י וגם מתייעצים בכל העניינים שנגעו לזה. ר' נחמן היה ב"כ הוועד הפלשתינאי באודי־סה לכל חבל לומזה, עמד בראש המפעל להפצת מניות של הבנק הקולוניאלי והשתתף בכל הוועידות של ציוני רוסיה. היה גם ציר לשני קונגרסים ציוניים ובפרוטוקולים של הקונגרס רשומים גם דבריו, בעת הוויכוחים.

בשנת 1904, משהחלו הפוגרומים ברוסיה לקבל צורה חריפה והרדיפות גברו, גמר בנפשו לעלות לארץ־ישראל ולהשתקע בה. בא לארץ ורצה לקנות לו אדמה לעבודה חקלאית — אולם לא נס־תייע הדבר, כי חסר לו הסכום הדרוש ומחירי הקרקע היו אז בעלייה גדולה. פיונטניצקי נפגש עם קאלווארסקי, שע־מד אז בראש פקידי הבארון וזה יעץ לו לחזור ולגייס את הכסף הדרוש. פיונטניצ־קי חזר ומסר דין וחשבון נלהב מהארץ בבית הכנסת ובכמה ישיבות של הציונים.

אולם הוא חלה ונסע לברלין להתרפא, ומת לאחר ניתוח, בן 52 היה במותו. מותו הישרה בלומזה אבל כבד ובחוגי הציונים הספידוהו מרה. ר' יצחק דאמו־ביץ', אביו של אברהם דאמוביץ' יו"ר „התחייה", קיבל לאחר מותו את ההנהגה הציונית בעיר.

ר' נחמן חינך את שני בניו ובתו ברוח ציוני לאומי וגם נתן להם השכלה כללית רחבה. (על הבכור, הרופא דוד, ראה לעיל עמ' 187, 196).

הצעיר יעקב (הוא גבעולי, ראה תמו־נתו בעמ' 30־31, 150, 220), היה מחובבי הבמה היהודית וממייסדי „התחייה" וראשי עסקניה. עבד בשנת 1919 במשרד הא"י בווארשה, עסק בפעולות הג'וינט ועלה לארץ בשנת 1924. בניו נחמן ושאול נטלו חלק בהגנת הארץ ובמלחמת שחרורה והגדיל לעשות שאול כמפקד, בהגנה על הנגב ובגאולתו מידי צר בימי קרבות ומעש. אחותו רבקה, כעת בישראל, בעלת השכלה אירופאית ופדגוגית, ניהלה בלומזה את בתי הספר העממיים הפולנים לילדי היהודים (ראת תמונתה עמ' 39).

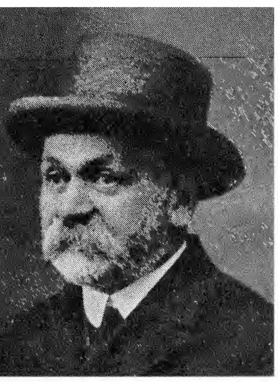

רבי זלמן משה יפה

ישראל יפה (שניצר)

ר' ישראל יפה

תורה וגדולה במקום אחד

ר' ישראל יפה ז"ל נולד בשנת תרכ"ה בעיר רוגובה, מחוז וילקומיר אשר בליטה לאביו הגאון ר' זלמן משה בן הגאון המ־פורסם ר' לוי ולאמו הצדקנית במעשיה הטובים מרת חוה, בת הגאון מרן ר' יצחק מוולוזין (המפורסם בפי כל בשם ר' איצעלע וואלאז'ינער).

הנער גדל בתורה ובחכמה ודודו (בעל אחות אביו) ר' אליעזר שמחה ראבינוביץ, לפנים רב בלומזה ואח"כ בקאלווארִיה, נתן עיניו בו ולקחו חתן להנייה בתו המשכלת. לאחר חתונתו גר זמן קצר בקאלוואריה ואח"כ ברוגובה. פעם ראה אותו עשיר גדול, מהעיירה שוויאדישץ ע"י פוניוויז והציע לפניו שינהל את אחו־זתו הגדולה במשכורת הגונה. ר' ישראל הסכים, אולם לאחר זמן התפטר ממשרתו כי לא היה מסוגל כלל לתת פקודות לא־נשים, בהיותו מטבעו רך ועדין. לפי דרישת חותנו בא ללומזה לנהל שם את נחלתו — בית חומה גדול ברחוב דבורנה 6. זה היה בשנת 1909 (תרס"ט). בלומזה התחיל לעבוד לטובת הכלל וקנה לו מהר שם טוב. בפרוץ המלחמה העולמית הרא־שונה היה פעיל מאד בהגשת עזרה לנשי המגוייסים היהודים. לא היה חוסך עמל וטורח מעצמו ויומם ולילה דאג וטיפל בעזרה למשפחות אשר נותן לחמן נלקח לצבא. היה מטפס על מדרגות להגיע לע־ליות גג, מכתת רגליו לרדת למרתפים — כדי לחלק לנצרכים את תמיכתם החד־שית. ומכאן שמו שקראו לו אז: „ישראל יפה פון די זאפאסנע וייבער" (של נשי המגוייסים). היה אב ליתומים, אח לכל קשה יום וידו פתוחה לעזור ולכלכל בעצה ובכסף לכל מר נפש ונצרך.

חי בצמצום, התלבש לא כאמיד ובימי הכיבוש הגרמני של מלחמת העולם הרא־שונה נעל אפילו „קלומפעס" (נעלי־עץ). אולם ידו היתה פתוחה לעזור לכל אחד. הצטיין במידת הכנסת־אורחים שאין כדוגמתה: כל מי שנכנס לביתו רעב יצא שבע. אהב לכבד את כל מי שבא בצל קורתו במשקה ובפירות, במגדנות ובממ־תקים. קופה של גמילות חסדים, בלי פקי־דים ומתווכים, היתה בביתו. קיבל משכון מכל מי שבא אצלו ללוות כסף. בקיץ היו ממשכנים אצלו פרוות ובגדי חורף. אולם משהגיעו ימות הגשמים היה שולח לקרוא לבעל המשכון ואומר לו: הלא קר היום, בואה ואחזיר לך את משכונך. בטוח אני שההזר תחזיר את החוב גם בלי משכון. מובן מאליו שלעתים קרובות היה מפסיד את דמי ההלואה, כי רבים ניצלו את טוב לבו והשתמטו מלהשיב לו. אולם הוא לא נרתע מזה ולא נעל את דלתו מלווים. רשימה ארוכה מאד, של כמה מטרים בערך, היתה לו ובה רשומים כל בעלי חיבותיו שטרם סילקו לו את הקרן, בהם מדלת העם, סנדלרים, חייטים, נגרים, בעלי־בתים, רבנים, בחורי־ישיבה, ולא מעט גם בעלי חוב נוצרים, רופאים, רוק־חים וכו'. הוא קרא לרשימה זו „הגלות הארוכה"... ידו היתה פתוחה לכל מגבית של צדקה ולצרכי ציבור. נתן לדברים שבקדושה ולהבדיל לא קפץ ידו כשבאו נוצרים לבקש תרומה לבניין בית תפילה שלהם. באו גם עשירים ללוות אצלו לפ־עמים או לקבל ערבות בנקאית. כי היה חבר ההנהלה של הבנק הפולני למסחר ותעשיה. על פי רוב היה סובל מטובות כאלה אך לא הוציא מזה אף פעם מסקנות שליליות. בשנת 1931—32 הפסיד בדרך זו הון רב: בית מסחר אחד נשאר חייב לו 53 אלף זהובים, שני 15 אלף זהובים ושלישי — 12 אלף זהובים. ר' ישראל נידלדל מזה מאד.

גם הקטנים ידעוהו והכירוהו, כי היה לו חוג ו"חב של ילדים שהיה מחלק להם מתנות בחגים. גם חתנים וכלות ידעו שבהתחתנם יקבלו מתנה יפה מר' ישראל יפה, ועשרות־עשרות זוגות צעירים קיב־לו ממנו „מתנת־דרשה".

התפלל בחברה „לינת הצדק". מפתח בית התפילה היה תמיד אצלו והיה בא הראשון לתפילה בקיץ ובחורף. לאחר התפילה עסק בעניני ציבור. התרחק מן הכבוד והשררה, אף פעם לא רצה להיבחר יושב־ראש, פרנס הקהל, חבר העיריה וכדומה.

מ. יפה, הקומיסר לעניני החוץ ברוס־יה הסובייטית, היה בן־דודו. לפני המה־פכה עוד החליף אתו מכתבים וי. יפה שמר זמן רב את מכתביו של בן־דודו אליו.

בית הדין העירוני שהכיר בתכונותיו ובחכמתו — השפיע עליו לקבל מינוי של שופט מושבע. הוא הלך ערירי, וכאשר מתה עליו אשת נעוריו נשאר בודד וגל־מוד. מחלת הסוכר הכבידה עליו והדרי־כה את בריאותו. אולם מחלה אחרת הצ־עידה אותו לקבר. פעם בלכתו ברחוב נתקל באבן ונפצע ברגלו. קיבל כנראה הרעלת דם ולפי מצוות הרופאים הובל לווארשה לניתוח. שכב כעשרה ימים בבית החולים וכשגברה מחלתו והרגיש כי קיצו קרב — ביקש למהר ולהחזירו ללומזה, כי רוצה הוא להיקבר בקבר אבותיו, שכרה לו בחייו בין אביו וחותנו. תמיד ירא להתרחק מן העיר, כי חשש פן ימות בעיר אחרת ולא יובא לקברות אבותיו. רצונו נעשה הפעם ומווארשה הוחזר ללומזה. נשמתו יצאה ביום ג', ו' תמוז.

כל בני העיר נהרו אחרי מטתו. אדו־קים הספידוהו, כי היה אדם ירא שמים וירא חטא. למדנים בכו עליו — כי היה יושב על התורה וידיעותיו בגמרא היו רבות. וגם החפשים בדעות, מן השמאל ומן שורות הקומוניסטים באו לחלק לו את הכבוד האחרון, כי גם עליהם היה חביב ומקובל ואף כי התנגד לדעתם היה מקרבם ומחבבם וגם עוזר להם בעת צרה.

וזהו נוסח הדברים שחצבו על מצבתו:

„הצבי ישראל"

מימין חותנו הגאון נשיא ישראל / ומשמאל אביו הגאון נזר ישראל / חצב לו פה קבר פאר עדתנו ותפארת ישראל / האיש המורם מעט בחיר מין האנושי / מגזע ישישים ונבונים קברניטי־עם יש־ראל / ה"ה הרבני המופלג נוצר תורה ויראת ד' / פאר המעלות והמידות לב טוב / רודף צדקה וחסד במידה נפרזה / ידו פתוחה לרווחה לכל נדכא וקשה יום / כש"ת מהור"ר ישראל יפה זצ"ל / בהגאון מהור"ר זלמן משה זצ"ל / ולמעלה בקו־דש מקדשי ישראל זי"ע / גוע ונאסף אל עמיו בשם טוב / אור ליום ג', ו' תמוז, שנת תרצ"ח לפ"ק / ואם כי הלך עריריי בלי בנים / אבל במעשיו הטובים והמ־צויינים / הציב לו שם עולם טוב מבנים ובנות / וזכרו הטוב ישאר לנצח.

ישראל לוינסקי

אייגה התופרת *)

גדולה בצדקה ובמעשים טובים

אייגה, אשה נמוכת קומה ורזה, אשתו של הנגר אלתר פאניץ', היתה כל ימיה תופרת לבנים. לקוחותיה היו על פי רוב עשירי העיר וביחוד קציני הצבא ופקידי הממשלה הרוסית והפולנית. ככל אשה עסקה גם בעבודת הבית. טפלה ביל־דיה — ארבע בנים ובת אחת טפחתם וגדלתם לתורה ולמעשים טובים. בעבוד־תה מלאכת התפירה העסיקה שתי פוע־לות והיה לה גם זמן להשגיח על חינוך הילדים — אולם בדרך כלל היתה אשה פשוטה, כאחת מני אלף ולא הופלתה לטובה מרבות אחרות.

אך הנה פרצה המלחמה העולמית הרא־שונה. חלק מהצבא הרוסי תחת פקודת הגנרל סמסונוב פרץ את הגבול הפרוסי במרחק 25־30 ק"מ מלומזה ופלש לגרמ־ניה. אבל נפל במלכודת שהמצביא הגרמ־ני טמן לרגליו, בתוך הבצות המאזוריות, ותבוסתו היתה מוחלטת ומלאה: כל המ־חנה התפורר, והתפרק. אלה שנצלו ברחו מנוסת חרב, בלי סדר ומשמעת בשבע דרכים. ערומים, יחפים, רעבים ואכולי קור וטחב.

והנה ביום ראשון של חג הסוכות, תרע"ה (1914) ביום גשם עז ושוטף חזרו בדרך מנוסתם מהחזית אל לומזה, פלוגות הציוד והאספקה וכליהם ריקים. חיל התותחנים שנמלטו על סוסיהם וחילות המאסף שיהודים רבים היו בתוכם הס־תובבו במבואות העיר רטובים עד עורם, רעבים וקרועי בגדים. בעברם על יד בתי היהודים בקשו החיילים הפליטים אוכל חם לחמם את גופם וכסות לכסות את מע־רומיהם.

אילו בחורים יהודים עמדו אותה שעה על יד ציבורי החביות של החבתן שגר בחצר קולקין, בחזית, והסתכלו במראה העלוב של גיבורי רוסיה הצארית. אולם כאשר פנו אליהם חיילים יהודים ובקשו כוס חמים, אמרו נשים אחדות לבחורים: „מה אתם מחשים ומתרפים, עת לעשות למען אחינו החיילים ולא להסתכל בצר־תם". בנה של אייגה, נתן, שהיה בין הב־חורים, רץ הביתה וספר לאמו את הדבר. נכמרו רחמיה של אייגה והרגישה כי דבר מה החל תוסס בלבה. „עת לעשות" אמרה לבנה ונתנה לו סלים וקדרות שילך מבית לבית, מדירה לדירה, לאסוף אוכל בשביל

*) ראה תמונתה עמ' 59.

החיילים היהודים. הנער לקח אתו כמה
חברים ויצא למלא שליחותו. כל יהודי נע־
נה לקריאת המאספים ובעלות הבית מסרו
הכל מה שהכינו ליום השני של סוכות:
חלות, לחם, דגים, בשר, יי״ש וכו׳. בסלים
וקדרות מלאים חזרו הבחורים שהספיקו
לבקר רק את חצר קולקין וחצר בילקוב־
סקי ברחוב קשיווה־קולו. הכניסו את הח־
יילים הספוגים מים אל החבתן ואל ופצ׳י
חרש הנחושת, האכילו והשקו אותם, הח־
ליפו להם לבנים וגרבים ואייגה היתה
המנצחת על המלאכה.

חדשים אחדים אחר כך התחילה הפלי־
שה הגרמנית לפלך לומזה וזו הביאה
בעקבותיה הרבה פליטים יהודים, עקורים
ממקום מגוריהם מהעיירות הקטנות וה־
ישובים אל עיר המרכז, אל לומזה, והם
התגוללו בחוצות רעבים וחסרי כל.

אייגה לא ידעה מאז מנוחה, לא יכלה
יותר לראות בשוויון־רוח את סבל האומל־
לים. היא קוראת לחברות אחדות לאסוף
ביחד אוכל ובגדים לפליטים, למצוא די־
רות ומקומות מחסה למחוסרי גג ולדאוג
לילדים הקטנים להביא להם חלב. ידיה
כבר מלאות עבודה תמידית למלא מחסו־
ריהם של העקורים.

המחסור במצרכי מזון ודלק שהורגש עם
חדירת הגרמנים הוליד את „השוק הש־
חור": המסחר בסוכר, קמח ונפט שנעלמו
תיכף מהחנויות. המסחר בצרכי מכולת
היה רובו בידי היהודים. שלטונות
הכיבוש העניש בחומר הדין ובחריפות
את הנתפסים בקלקלתם והוציא את דינם
למאסר בבית הסוהר הגדול הלומזאי.
נאסרו גם רבים בעד עברות קלות וכאן
נפתח לאייגה ענף עבודה חדש: כיוצאת
ובאה בבית מפקח בית הסוהר שהיתה
תופרת לאשתו לבנים, היא מקבלת רשות
להיכנס לחדרי הכלואים, לשאול לצרכיהם,
להביא להם מזון וגם להעביר מכתבים
מהכא להתם ומהתם להכא. ופעולתה זו
התגברה עוד בזמן שלטון הפולנים. חיי
האסירים העלובים מעוררים בקרבה רג־
שי השתתפות במצבם והיא מושיטה יד
עזרה לכל האסירים היהודים ללא הבדל
בין אסירים פוליטיים או פליליים.

מקורות הכנסתה לפעולה ענפה זו שימ־
שו לה נדבות הנשים בימי ה׳ ו׳, הבאות
לקנות דגים בשוק הדגים או בשר באטלי־
זים. חוץ מזה היו לה נדבנים בעלי יכולת
ששילמו לה תשלומים חדשיים. ביום
השישי וליום השבת היתה מבשלת בשביל
האסירים בקדרות ובדודים וברוך־
זליג התם ואחרים היו עומסים על עצמם
את הכבודה ומביאים אל בית הסוהר.
השערים היו נפתחים לפניה תמיד בלי כל
דרישה וחקירה והזקיפים היו מברכים או־
תה כאחד הקצינים. בהשתדלותה אצל
נשיא הקהילה העברית מר אפשטיין נת־
מנה ר׳ לייבל־כהן פרידמן שליח־צבור
תמידי בשבתות ובחגים אצל האסירים
וגם הוא היה נכנס ויוצא אל בית הסוהר
חפשי בלי בדיקות, לערוך את התפילות
ולקרוא בספר תורה את פרשת השבוע.
כבודה היה גדול מאד בעיני הקצינים של
בית הסוהר, האסירים, וגם הנוצרים היו
מכבדים ומחשיבים אותה מאד בשביל
הטיפול שהיא מטפלת באסירים ומנעימה
להם את חייהם הקשים. פעם נכנסה אל
חנותו של ה׳ פישל גורודזינסקי, בשעה
שהיה שם שר בית הסוהר. משראה אותה
צעד לקראתה ואמר: מה שלומך גברת
אייגה?". אייגה דרשה בשלומו ופנתה אל
גורודזינסקי שיש לה ענין לדבר עם השר.
גורודזינסקי הבטיח לה את עזרתו. היא
נגשה אל שר בית הסוהר, טפחה על שכמו
ואמרה: זהו בחור טוב, רק מתחיל להת־
קלקל, כי אסר לערוך „מניין" בבית הסוהר
לעצורים היהודים כפי שהיה נהוג עד
עתה. נכנס גם בעל החנות לתוך השיחה
ושאל: האמת הדבר? הלא שר בית הסוהר
הוא אדם ישר וטולרנטי. אז התנצל השר
ואמר כי זה היה רק איסור זמני, מפני
שעושים שיפוץ בבית הסוהר וגם את הח־
דר שבו היו עורכים את התפילות שיפצו
והוציאו את הארון והספסלים ואיך אפשר
לערוך שם טכסי תפילה. אבל כאשר רק
יגמר השיפוץ והסדר ישוב למקומו — יר־
שה שוב לערוך שם תפילות. אז נגשה
אליו אייגה שוב, טפחה לו על שכמו: אכן
ידעתי, כי הנך בחור טוב...

כשהשלטונות הפולניים התחילו לרדוף
בחימה שפוכה את אנשי השמאל וביחוד
את הקומוניסטים נאסרו פעם בלילה אחד
עשרות בחורים יהודים חשודים בקומו־
ניזם או באהדה לו ונסגרו בתאי בית הסו־
הר הצרים. השמירה גדלה אז יותר ושומר
אחד חדש, הרשה לעצמו לחפש בכליה של
אייגה וגם אצל לייבל־כהן פרידמן ומצאו
אצלם כמה מכתבים בשביל האסירים. מאז
שמו כבר עין עליה ולא נתנו לה להיכנס
לפנים אל חדרי הכלואים ולהתקשר אתם,
אבל הכניסה לפנים בית הסוהר היתה עוד
חפשית בשבילה.

ואייגה המשיכה לבשל קדרות גדולות
ולשלחן לאסירים שלה. היא לא הפלתה
בין אסיר לאסיר, בין אסיר פוליטי או
פלילי. לבה היה פתוח לכל הסובלים
ב„צינוק". גם כאשר גמרו את זמן מאסרם
היתה עוזרת להם בבגדים של בני־חורין,
במזונות במשך ימים אחדים, עד שנת־
אוששו מעט מדכאונם ומעקת נפשם, וגם
בהוצאת הדרך לביתם. לא עצרו בעדה
אפילו ימי קור ושלג שהגיעו עד 30 מע־
לות ולמטה מהאפס. עזרה מעל לכול.
ומצוה גוררת מצוה, מטיפול באסירים נמ־
שכה לטפל בכל מר נפש וקשה לב. היא
ידעה כבר מי זקוק למזונות, מי לדלק, מי
לבגד חם והיתה משתדלת למלא את מש־
אלות לבו של כל אחד. עני כי יחלה ואין
ידו משגת לשלם לרופא או שזקוק הוא
לטיפול ממושך בבית חולים היתה כבר
אייגה משתדלת אצל יעקב גלצ׳ינסקי,
מנהל בית החולים, ואצל יו״ר הקהילה מר
אפשטיין — והשתדלותה עשתה תמיד
פרי. ילד של פועל מבוטל, כי נשלח
מהת״ת על שלא שילם את שכר הלימוד
הנקוב — היתה אייגה עומדת מיד בפרץ,
באה אל ר׳ מנחם קולינסקי הגבאי הרא־
שון של הת״ת — והענין הסתדר בכי טוב.
כלה עניה שהגיעה לפרקה ואין פרוטה
בכיס הוריה, או בכלל יתומה — אייגה
כבר הפעילה את חברת „הכנסת כלה" כדי
שהנשואין יתקיימו במועדם ללא עיכוב
ומעצור.

לרגל מעשיה אלה חדלה אייגה להיות
תופרת והיתה רק מקבלת עבודה מלקו־
חותיה התדירים, ומוסרת אותה לפועלת
שעבדה על ידה, ואייגה היתה רק בודקת
אם הכל כשורה. בבוקר היתה משכימה
קום וממהרת לביהמ״ד „חברה ש״ס" ובאה
באמצע תפילת ותיקין, „חוטפת" „ברכו"
ו„קדושה", מתמהמהת עד ה„ברכו" של
המניין השני, חוזרת אל ביתה וסרה בד־
רך הילוכה אל ביהמ״ד „חובת הלבבות"
„לחטוף" עוד קדושה אחת... בחברה ש״ס,
בין תפילה לתפילה היתה מסדרת איזה
ענין צבורי עם ראשי הקהל. לה התירו
לבוא ל„עזרת גברים", לעלות אל המזרח
ולשבת בין המתפללים, ואיש לא כיהה
בה: ידעו, כי היא שליחת־ציבור ועוסקת
בדבר מצווה, וכל המחיצות בטלות ומבו־
טלות לגבה. העניים ונשיהם היו מטרי־
דים אותה תמיד. דופקים על דלתותיה,
תובעים וחוזרים ותובעים... לפעמים כש־
ראתה שהרבה נשים טרדניות הולכות
ומתקרבות אל ביתה ובתכניתה היו כמה
מקרים אחרים דחופים, היתה ממהרת
וקושרת מטפחת לבנה לראשה, להראות
להן, כי חשה היא בראשה ואין ביכולתה
להזקק להן הפעם... אולם הקשיבה בכל
זאת לטענותיהן וברורה אילו מקרים חשו־
בים לעזרה.

אייגה היתה גם גבאית בחברה קדישא
וכל התכריכין בעד המתים היו נתפרים על
ידה. נפטר יהודי בחג או במקרה תכוף —
היתה נותנת למענו את תכריכיה היא
שהכינה לה ושהיו שמורים בבית גנזיה.
„גם את בגדי העולמיים לוקחים ממני" —
היתה קובלת בחיוך על שפתיה, אבל היתה
נותנת ברצון, כי הכינה לה מיד אחרים
במקומם...

משלה לא יכלה אייגה לתת הרבה, כי
בעלה היה מתנגד לכל מעשיה, ולא היה
פזרן ביותר. — „אסור לי להוציא אף
פרוטה אחת שלא בידיעת בעלי, כי מה
שקנתה אשה קנה בעלה" — היתה אומרת

ומצטדקת בלכתה לאסוף משל אחרים. גם כשהיתה מקבלת כסף משלושת בניה וביתה שהיו באמריקה וכתבו לה שהם מרשים לה להשתמש בו ברצונה וכחפצה, לא היתה רוצה לחטוא אפילו באבק גזילה כנגד בעלה והיתה מוסרת לו את הכסף.

אייגה נתברכה בעין חדה להבחין מי הוא באמת זקוק לעזרה ומי רק מעמיד פנים כנצרך כדי להוציא ממנה תמיכה שאינו נצרך לה. לפעמים היתה נוזפת ונותנת, את קולה על זה שאינו נצרך שהוא בא לקפח את מנת הנצרכים באמת ומשלחת אותו מעל פניה באזהרות חמורות שלא יוסיף להונות את הבריות, כי סופו שיהיה באמת נצרך לתמיכה...

אייגה אבדה בחרב הנאצים (ראה לעיל סוף עמ׳ 87).

יום-טוב לוינסקי

ש. בונצ׳יק

ממנהיגי פוע״צ והנאצ. ארב. פארב. בארה״ב

אחד הגדולים והחלוצים בתנועת פועלי ציון באמריקה הוא בלי ספק בן עירנו ש. בונצ׳יק. עודו נער, בן 13, נצטרף לשירות פועלי־ציון בווארשה. נולד בשנת 1890 בלומזה. אביו, „בונצ׳יק דער מלמד״, — מטובי המלמדים בעיר, יצא טיבו בקפדנותו היתירה שהפילה אמנם פחד על התלמידים, אבל ידוע ידעו שתלמיד היוצא מבית ספרו — יודע תורה. בגיל רך עזב בונצ׳יק את בית אביו, עבר לווארשה ומשם נדד לאמריקה. עברו עליו כל התלאות והמצוקות של מהגר חסר אמצעים. אולם לא נטמע בים המהגרים שבאו „לעשות כאן חיים״ ולעלות בסולם ה„ביזנס״. עול ימים היה, חסר השכלה וניסיון בחיים — אולם החיים הקשים ונפתולי הדור היו מוריו והאוניברסיטאות שלו. ומתחתיו הלך וצמח, הלך והתרומם בחברה היהודית הפרולטארית, בתנועת הפועל הלאומי, שהיה ממייסדיה ומחולליה — עד שהגיע לשיא, לראש התורן בתנועה הגדולה ולמבצע פעולותיה. לפי כשרונותיו, לפי תכונותיו המציאותיות, לפי פיקחותו ותפיסתו המהירה יכול היה להיות כיום אחד המיליונרים היהודים בארצות הברית. אך לא איש כמוהו ירדוף אחרי העושר. מחונן בפשטות ובעממיות אינטימית ובכשרון מיוחד לבדח דעת הזולת בהומור דק וקולע למטרתו, נתחבב על כל יודעיו, כי כולם ראו והכירו בו את איש המעש, את המנהיג היוצא אל אחיו ומשפיע עליהם במלים ספורות, מפוקחות וממולחות ומתובלות הומור — יותר מנאומים אקאדמיים, מניתוחים תיאורטיים ומספרים פרוגראמאתיים.

שתי סגולות — אומרים עליו חבריו לתנועה — העלה אתו בונצ׳יק מלומזה, והם: תפיסה מהירה וזיכרון מפליא. ובאספות הגורליות בתנועת פועלי־ציון, במשך 50 השנה בערך, שהוא משתתף בהן, עת משברים וקרע בלבבות, כאשר חברים גדולים ותיאוריטיקונים פנו עורף לתנועה מתוך אכזבה בגאולת העם בציון, או לרגל ברק־קסם של תנועה חדשה שהצליחה בינתיים לכבוש לבבות, כמו שקרה לדר. ז׳יטלובסקי, לחיים קאַנטורוביץ׳ ואחרים, או בימי משבר בתנועת העבודה בארץ־ישראל או בציונות ונשקפו לוועידה ימים קשים ,משבר והתפוררות — היו פני כולם נשואות לחבר ש. בונצ׳יק. ובעלותו על הבמה לדבר, ובהפנותו את עיניו הפיקחות לימין ולשמאל החלה גוברת הציפייה לחיסול המשבר, להמסת הקרח. ובונצ׳יק תופס בתפיסתו המהירה והמעמיקה את מצב הדברים ומעביר בזכרונו המפליא מקרים ומעשים מימים עברו ובכלי זינו זה הוא מיישר עקמומיות שבלב, מיישב כל סוגיה חמורה ומקרב מתרחקים. ואם שני אלה לא יספיקו לו הרי ניחן בעוד תכונה אחת, שלישית, שאולי גם כן מבית אבא בלומזה הביאה: חוש ההומור. בהומור דק וקולע הוא מתבל דבריו, מרכך ומכניע לבבות.

ואין בונצ׳יק מזלזל במצוות התנועה שבחר בה מימי נעוריו ועד היום. רבים מחבריו התנערו במשך הזמן מכמה פעולות והסתפקו רק במגבית למען א״י. אולם בונצ׳יק מחזיק ושומר בכל המצוות: בית־הספר של התנועה, קרן־קיימת, שקלים, מגבית למען „הפועל״, למען „ארזה״, למען איזה שיכון ומפעל, מלבד המגביות הגדולות היסודיות כמו ה„געווערקשאפטס קאמפיין״ וכיו״ב אשר לא ייתכן להתחילן ולהעבירן בארצות הברית בלעדיו. ואין לכם אסיפה או מסיבה או קבלת פנים שהלצותיו של בונצ׳יק לא יכו גלים ולא יסבו תשומת לבם של כל המשתתפים. ואין לך הלצה שלא תצא תמיד מחודשת ומרועננת מפיו — אפילו אם כבר שמעו אותה ולא פעם. ביתו של בונצ׳יק אינו אלא „בית שני״ של התנועה בניו־יורק. אשתו יפת התואר ויפת המידות, גנאַדיל, מקבלת בסבר פנים נפלאות כל אורח שבא מישראל, החל מדוד בן־גוריון ושפרינצאק וגמור בכל שליח ובכל ממלא תפקיד שבא לכאן. חברו ויד ימינו בעבודת חייו, מזכיר ועד העיר הניו־יורקי של „האידיש נאציאנאלער ארבעטער פארבאנד״, בנימין טלר, מעריך את בונצ׳יק במשפטים קולעים אלה: „חברנו בונצ׳יק הוא מהדורה מודרנית של היהודי עם המטפחת האדומה. מעורר תמיד השתוממות — מאין לוקח הוא כל כך הרבה זמן ומרץ וסבלנות להקשיב לצרות הזולת. באים אליו בלב מלא דאגות והוא אינו עוזר רק בדברי ניחומים, כי עזרתו עזרת ממש היא, ולא רק לחברים וידידים הוא עוזר ומתעניין בגורלם, אלא אפילו כאלה שאף פעם לא ראה ולא שמע עליהם, כי אינו בודק במתן עזרה וסעד, ומספיק רק לטלפן אליו ולבקש בשביל מישהו — ובונצ׳יק תיכף מקיים״.

„בונצ׳יק הוא משרד ומכון בפני עצמו. פינקסונו המלא כתבות ומספרי טלפון, שנושא הוא תמיד אתו, הפך שם דבר בציבור הפועלים היהודים. ושם כתבות ושמות האנשים שבונצ׳יק פונה אליהם תמיד ומבקש תרומות והשתתפות למען יחידים, לטובת מוסדות, לטובת חולה הזקוק לטיפול רפואי מיוחד, למען מישהו שנשאר בלי פרנסה וכיו״ב. די רק לפנות אליו באחד העניינים הנ״ל, והוא מוציא את פינקסונו, מתיישב ליד הטלפון ומתחיל לצלצל ולהפוך עולמות. פינקסונו זה הוא גם „מפתח המגביות״. צריך מוסד לערוך מגבית, באנקט, בנפיט בתיאטרון, צריך סופר או משורר להוציא ספר — מוציא בונצ׳יק מכיסו את פינקסונו והטלפון מתחיל תיכף לחולל נפלאות.

בחוזה שבינו ובין נותני העבודה שלו יש תמיד סעיף: מלבד המשכורת — שולחן משרדי וטלפון לעבודה ציבורית. ולפני כמה שנים הפסיק את עבודתו בפירמה אחת, מפני שלא עמדה בהבטחתו בנוגע לשני אלה. צריך מישהו למצוא עבודה, הריהו בונצ׳יק גם „משרד לתיווך עבודות״ — בונצ׳יק מתקשר בטלפונים ומוצא את העבודה״.

כחמישים שנה עומד בונצ׳יק על משמרתו זו בניו־יורק, וגם זכה לראות בהתגשמות חלומו וחזונו — תקומת המדינה העברית. בעלות הסופר דוד פינסקי להשתקע בארץ — נבחר בונצ׳יק במקומו כמנהיג תנועת ה„נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד״ בארצות־הברית.

בני לומזה גאים עליו באמריקה.

ישראל לוינסקי

ע מ ל י ם   ע ם   ה צ י ב ו ר

סנדר מיכל בז׳וזה

רואה אני ניצבת לפני כמו חיה דמותו של האיש הפעיל, המעשי המלא מרץ ותנועה למרות גיל הזקנה שלו. הנה הוא גבה קומה, תמיר, בעל בשר רחב־כתפים פניו המלאים עגולים ורחבים מעוטרים זקן שיבה ארוך, מפולג באמצע וכל שערה היתה מבודדת ואחת לזו גדלה מחברתה, לבוש קפוטה ארוכה עד הברכים עם סדק מאחורה. כל זה הישווה לו תואר של איזה אציל רב נכסים. צועד והולך הוא לאטו קוממיות על המדרכה של השוק הישן. כל העובר לפניו מפנה לו מקום ודורש בשלומו. כי מכובד היה על תושבי העיר היהודים ולהבדיל הגויים, כאחד מפרנסי הקהילה, כאדם שיצר הבנייה תוסס בו וממריצהו לבנות ולהקים למען הציבור בנינים חדשים לבקרים, ולייש פינות נידחות שוממות שרגל אנוש לא דרכה שם.

משפל המדרגה עלה בז׳וזה עד שהגיע לעמדתו זו. חבריו ל„חדר" היו קוראים לו „שלומיאל" והיו לועגים ומלגלגים עליו. אולם כשגדל ונשא אשה ואכף עליו עול המשפחה, נתעוררו כשרונותיו הנרדמים והוא פילס לו דרך בחיים ובחברה, שלא שיערוה חבריו.

נשא לאשה את בתו של ר׳ זליג רוזנטל הנקרא ר׳ זליג באָשוק. המחותנת היתה אשה פקחית והיא הדריכה את חתנה הצעיר ולימדתו למצוא טרף לביתו. „הנה למשל, אמרה לו, יש בית חולים לנוצרים על שם „הרוח הקדוש", הזקוק להרבה צרכי מחיה ורפואה לחולים, מדוע לא תנסה את מזלך להיות בין הספקים? הסיכון לא גדול והריווח בטוח". כתלמיד מקשיב הוא שומע לעצתה, מתחיל להתחקות על הליכות בית־החולים, נוהגיו וצרכיו, משתדל להכיר את הרופאים והאחיות, ולמצוא שם דריסת רגל — יגעת ומצאת. והנה סנדר מיכל הצעיר והבריא מתחיל לחוש מיחושים שונים בגופו. בא הוא לבית־החולים גונח ונאנח. אחות אחת או שניה פונה אליו, חוקרת ושואלת למיחושיו ומטפלת בו עד שבא הרופא. ור׳ סנדר מיכל אינו כפוי טובה: מוציא שטר בן שלושה רו״כ, מוסרו לאחות המטפלת בו — נדבה לבית־החולים. והנה הוא מתקבל לא לפי התור, בלחישת האחות, אל הרופא ושופך לפניו את מר מכאוביו בכל גופו ואינו יודע לאתרם. הרופא מרגיע אותו, רושם לו תרופות, ור׳ סנדר מיכל שוב מתארנק ונותן נדבה הגונה לבית־החולים. וכן הולך הדבר ונשנה: פעם הוא סובל מכאב ראש נורא, ופעם חש בגרונו ופעם תוקפו כאב־שינים — וידו פתוחה לעזור לבית־החולים. וכשספקים מתחרים אחר־כך לספק לבית־החולים את צרכיו נמצא גם ר׳ סנדר בין המתחרים, ואין כל ספק שהוא יהיה בין הזוכים וכך קנה לו דריסת רגל בבית החולים הנוצרי ונעשה ספק וקבלן.

ור׳ סנדר לא היה אץ להתעשר, אין הוא מספק חמרי מזון הפסולים לאכילת החולים. אלא משתדל דוקא לקנות מהמובחר ולא מהיד הראשונה שעולה לו בזול יותר — וכן יוצאים לו מוניטין, שהוא אדם ישר, נאמן, ומוסרים על ידו גם אגירת יתר המצרכים הנחוצים. הוא מתבסס בבית החולים וכמעט שאין לאחר דריסת רגל שם. ובינתים מגיע שמעו גם עד לשכת שר הפלך וגם שם נושאים לו פנים והוא מקבל הזמנות לאספקה, אבל לא קטנות עוד כי אם כאלה המצטרפות לסכומים גדולים, לאלפים רו״כ, כמו: ריצוף רחובות, אספקת עצי־דלק לכל משרדי שר הפלך. הוא נכנס בשותפות עם יהודים אחרים אם אין לו הכסף המזומן הדרוש להשקיע עד גמר הקבלנות, אבל החוזה נעשה על שמו והוא האחראי. וכך פרנסתו כבר בטוחה ועודנו חוסך פרוטה ליום רע. והנה מוסרים לו לבנות בית־סוהר עירוני במקום הבניין הישן המתמוטט. וכאן נמצא ר׳ סנדר מיכל כדג במים: מתגלה כשרונו הגדול והבנתו בבנייה, שמתמיה גם את הארדיכל של הפלך. הוא מתמצא בתכנית ויודע לסדר בבניין בלי הוראות מיוחדות. גם הגודרים והבונים שבעים רצון מהליכותיו ומנהגיו והבנין מתקדם במהירות ובשכלול הרצוי לשביעת רצון הפקידים של שר הפלך. וכאשר נשלם הבניין — מביע לו שר הפלך בעצמו תודה וגם מדפיסים ב„ידיעות הפלך" מכתב תודה.

ומעתה הוא מואס בקבלנות זעירה ומקבל ביצוע בנינים, כבישים ומרצפות מלשכת שר הפלך ואם אין עבודה צבורית, הוא מוצא לו עבודה פרטית. חסכונותיו כבר מרשים לו לסכן על חשבון עצמו. המחסור בדירות טובות גדול בעיר. הנה עלה בדעתו לבנות דירות בשביל פקידי שר הפלך. הוא מצא מגרש ריק שפניו כוסו חרולים וקמשונים ואינו מכניס כלום לבעליו. ר׳ סנדר מיכל קונה את המגרש בחצי חינם ובונה בית גדול בעל שלוש קומות. וכשהבית כבר בנוי נמצאים קופצים הקונים אותו בריווח גדול. הוא מסלק חובותיו בעד החמרים והמיצרכים שקנה בהקפה, משלם גם לכל פועליו ואומניו. כולם שבעי רצון ולר׳ סנדר נשאר ריווח לא קטן בכיסו והוא חפשי לערוך תכניות חדשות ולבנות בתים חדשים. וכך הולכים ונבנים בתים לעשרות בכל רחובות העיר. נגמרים ונמכרים תיכף לקופצים עליהם. והנה קנה ר׳ סנדר מיכל מגרש גדול מחוץ לעיר, מקום ביצות וטורף. הוא מנקז ומכשיר אותו ובונה שם רחוב שלם — קסרקטינים לחיל התותחנים ובתי מגורים לקצינים, סמינריון למורים ועוד. שנים־עשר בתים גדולים בעלי שלוש וארבע קומות, זה על יד זה.

מובן שביצוע יוזמה כזו היה למעלה מאפשרותו הכספית והיה צריך ללוות כסף בבנקים וגם אצל אנשים פרטיים. אבל כושר האשראי שלו היה גדול, האֵמון אליו גבר והמשרתות והכלות העניות היו מלוות לו את כספן ברבית קטנה. אבל קרו גם מקרים שהבנין נגמר וקופצים לא היו עליו או הדירות עמדו ריקות ואז היה מצבו של ה׳ בז׳וזה ברע. המפקידים דרשו את פקדונותיהם, בעלי החובות את חובותיהם — ומזומן אין. מוכרח היה להכריז כי הוא פושט את הרגל והכלות והיתומות היו בוכות שחסכונותיהן אבדו בענין רע ועליהן לשבת עד שילבין ראשן.

אך יצר הבנין של ר׳ סנדר מיכל לא פשט את הרגל. הוא בא לידי פשרה עם בעלי חובותיו ושוב הוא יוזם ומעלה תכניות וחוזר ובונה. ושוב רוחשים לו אֵמון ומשלישים אצלו נדוניות. יחד עם יצר הבנין גדל אצל ר׳ סנדר מיכל גם יצר תאוות הכבוד. והנה בעזרת קרוביו, מכריו ופועליו הוא נבחר גם לפרנס אל הקהילה היהודית, כי גם אנשי המשטר והשלטון תומכים בו ומאשרים תיכף את בחירתו. ובאמת העטרה הזאת הולמתו, בעל הדרת פנים נכבד ומקובל על הבריות.

וכן הוא נעשה גם עסקן צבורי פעיל רב ממדים. ביחוד נתן את לבו לשפר את החינוך של הדור הצעיר ולהכשירו לחיים פרודוקטיביים. בהשתדלותו ובסמכותו פותחת היק״א בלומזה בית־ספר למלאכה עבור ילדי ישראל העניים, ללמדם מקצוע על פי השיטות המשוכללות החדשות.

על פי המלצתו נשלחו הרבה נערים לבתי ספר לחקלאות שהיו ליק״א בחו״ל, כמו בהאָלם על יד האַנוֹבר בגרמניה. גם בנו של כותב השורות האלה, יצחק ז״ל, גמר בי״ס לחקלאות בהאָלם על ידי המלצתו של ר׳ סנדר מיכל. נערים אחדים

נשלחו לארץ־ישראל לבית הספר לחק־לאות במקווה־ישראל.

זה מזמן היה קיים בלומזה מוסד שמ־טרתו היתה לטפל ביתומים, לחנכם וללמ־דם מקצוע. מיוזמי המוסד הזה היה ר׳ סנדר מיכל. לכתחילה היה מספר היתומים קטן, כ־20 ילדים, אבל אחר המלחמה העולמית הראשונה נתרבו יתו־מים שהוריהם נהרגו כחיילים במלחמה או שניספו בפרעות ברוסיה. ובאותו זמן נוסדה ברית היתומים העולמית ור׳ סנדר מיכל נמנה למנהל של כל מוסדות היתו־מים בחבל ביאליסטוק שסניף נפתח גם בלומזה. והנה הוא משתדל לפני הברית שתקציב סכום יותר גדול בשביל יתומי לומזה כדי שאפשר יהיה לקבל אל המוסד את כל היתומים שהיו בעיר ובסביבה. חוץ מזה הוא קורא לאספה את כל בעלי הבתים של העיר ועשיריה ודורש שיתנו את ידם לבנות בנין מודרני עבור היתו־מים. בעת האספה נתרמו תרומות רבות מי בכסף ומי בלבינים וגם נבחרו מתרי־מים וגביית תרומות אצל יתר תושבי העיר שלא באו לאספה. ור׳ סנדר מיכל נתן את עינו במגרש אחד שהיה שייך לעיריה. אחרי לבטים רבים והשתדלויות נמסר המגרש לחברה „למען השגחת יתו־מים" שנוסדה, ונגשים לבנות ע״י התכנית ובהשגחתו של יוזם המפעל. והנה הוקם הבנין הנהדר עם כל הנוחיות בשביל 100 ילדים, נוחיות שגם בני העשירים לא זכו לה. היו חדרי שינה, חדרי אוכל, חדרים לבילוי זמן והכנת השעורים ובית תפילה. קומה אחת הוקצעה להקמת סדנאות למ־לאכה — מלאכת הסנדלרות והחייטות, אבל מפני אילו סיבות לא נפתחו הסד־נאות אף כי כלי מלאכה נתקבלו מהברית העולמית. ולבסוף עברו אל הקומה הזו הילדות היתומות שעד עתה היו במקום אחר ותחת הנהלה אחרת ולפי דרישת „הברית" נתאחדו כדי לקמץ בהוצאות.

ה„תלמוד תורה" של לומזה היה מפור־סם בסביבה, אבל הבנין היה ישן־נושן, כתליו התמוטטו ועמדו לנפול. והנה יזם ר׳ סנדר מיכל דבר גדול לבנות בנין חדש לתלמוד תורה על פי דרישות ההיגינה והפדגוגיה ושיוכל להכיל את כל ילדי העיר היהודים העניים יחד עם העשירים בלי הפלייה. ושוב נדרשים תושבי העיר לתרום תרומות לבנין — והם אינם נמנ־עים, נותנים ביד רחבה.

לפי התכנית שתיכנן ר׳ סנדר היה צריך להפקיע מגרש אצל יהודי אחד שעמד עליו בנין ישן. אחר משא ומתן ארוך עם בעל המגרש הוא מקבל פצויים לא גדו־לים בערך ומוסר את המגרש. ניגשים לעבודה ובמשך זמן קצר התנוסס בנין גדול ורם בן שלוש קומות, ערוך ומסו־דר ליעודו. החדרים גבוהים ומרווחים ושטופי אור וכן חצר גדולה למשחקים.

בבנין החדש סודרו גם סדרים חדשים. חוץ מלימודי קודש — תנ״ך, תלמוד ועברית — נתקבלה גם תכנית ללימודי חול במסגרת בתי־ספר עממיים. נוסדה ועדת נשים שקיבלו על עצמן לטפל ביל־דים עניים ועזובים, להלבישם ולהנעילם ולדאוג לנקיונם. וכן מתגשם רעיונו של ר׳ סנדר מיכל, רוקם גידים ובשר — בתלמוד תורה לומדים כחמש מאות ילד, כמעט כל ילדי העיר. החדרים נסגרו, נשאר רק ביה״ס „תורה ודעת", שבו למדו כ־150 ילד של העשירים ביותר. ר׳ סנדר מיכל היה חבר גם בגמ״ח שתפ־קידה היה להלוות סכומים לא גדולים על משכנתות לבעלי מלאכה ולסוחרים.

בנו הבכור נתלווה למהפכנים וב־1905 השתתף בפעולות נגד השלטון הרוסי, נאסר ודינו יצא לתליה. אך ר׳ סנדר מיכל, בקירבתו לגדולי השרה וזכותו אצל שר הפלך, מציל אותו מהתליה ומשחררו. הבן יסד אחר כך הוצאת ספ־רים באידיש בווארשה, הידועה בשם „הוצאת חיים בז׳וזה".

בהוצאה זו, מהגדולות ביותר ביידיש, יצאו מאות ספרים מקוריים ומתורגמים, ביניהם כל כתבי ז. סגלוביץ, ז׳יטלובסקי, רימארק (בתרגום פועה ראקובסקי) ואח׳. כשלא הצליח בעסקיו ועל ספרי אידיש בפולין עבר משבר — נעשה חיים בז׳וזה קבלן לבניין בתים, מורשת אבות, הרויח כמה אלפים זהובים והשקיעם בהוצאת ספרים חדשים...

לעת זיקנה עזב ר׳ סנדר מיכל את לומזה אחרי שמכר את בתיו ועבר לוואר־שה. שם גם כן לא ישב בטל ובנה בית בן שש קומות ברחוב גנשה, וגם חוילה באוטבוצק. נספה בידי הנאצים.

יצחק טאבוליצקי

ר׳ יצחק טאבוליצקי, חתן הנדיב והלמדן ר׳ נפתלי כ״ץ, היה אחד האישים הידו־עים והמפורסמים שבציבור הלומזאי בזמן האחרון. בעל קומה גבוהה, תמיר כאלון, יפה תואר ויפה מראה, מהדר בלבושו, ומקפיד שלא יפול עליו רבב. טאבוליצקי הפנה אליו את עיני כל רואיו. בהדרת פניו ובנועם קולו קסם את לבות האנשים. ביחוד גברה הקנאה כשאשתו, היתה מתרוממת על ראשי אצבעותיה בעזרת הנשים של חברה ש״ס, מרימה מעט את המסך מעל החלון כשהיה בעלה עובר בחגים לפני התיבה או נואם ושולחת בצנעה מבט מלא אהבה והערצה לבחיר לבה. הנשים השכנות לה לא יכלו לעבור בשתיקה על זה והיו רומזות בעיניהן זו לזו, וגם לוחשות: פריצות...

מוצאו היה ממשפחה מיוחסת וידועה בעיירה קרטוז־בירוזה על יד בריסק. עיירה שנתפרסמה אחר שנים בימי של־טון הפולנים, במחנה הריכוז האכזרי שהוקם לכל מתנגדי המשטר האנדקי. הוא קיבל חינוך מסורתי בחדרים, למד בישיבת וולוזין שנים אחדות יחד עם ח.נ. ביאליק והיה מן הבחורים המתמידים.

כשעבר זמן המזונות על שולחן חותנו, נהג כרבים מבני דורו והיה מלווה ברי־בית את כספו, שקיבל בנדוניה ובירושה אחר מות חותנו העשיר וגם השקיעו באיגרות חוב ממשלתיות.

בהיותו אציל רוח, עדין וטוב המזג קנה לו אוהבים רבים. וביחוד כיבדוהו בני העניים שהירבה לדאוג להם בימי המלחמה. ב־1916, אחרי כיבוש הגרמנים, נבחר לועד הקהל כנציג „המזרחי", היה מנהל הקופה של הקהילה, ועמד בראש העזרה הסוציאלית. מראשית הבוקר כבר נראו נשים וגברים שצבאו על דלתות המשרדים של הקהילה: זה בא לבקש פתק לרופא שיבקר את אשתו או ילדו החולים, שני בא לבקש המלצה לגבאי הת״ת שיחזירו את ילדו ששולח הביתה מפני שלא שילם שכר לימוד. שלישי בא לבקש שיקבלו את אשתו ההרה אל בית החולים העירוני, וכאן עומדת אשה עלו־בה, עזובה מבעלה ומבקשת תמיכה למע־נה ולמען ילדיה הקטנים. ור׳ יצחק מת־אזר סבלנות עצומה, מקבל את כל אחד ואחד, ממלא את משאלותיו, מייעץ עצה טובה ומסביר פנים אפילו לטרדנים ולסרבנים. נתפטר מטרדתם של אלה — באו חנוונים זעירים, בעלי מלאכה או סוחרי ירידים לבקש הלוואה מקופת המל־וה, שנוסדה על ידי הג׳וינט בפיקוח הקהילה, כדי לקנות סחורה ליום יריד או לנסוע לווארשה המטרופולין, להביא משם סחורה לחנותו, וזה בא לבקש לדחות את זמן הפרעון של השטר לקופת המלוה לזמן מאוחר. וכן מהבוקר עד הערב היה טאבוליצקי מסור לעניני משרדו, עונה לכל דורשיו בענוות־חן ובלשון רכה שהיתה גהה לנפש ומרפא לרוח נכאה, וממלא את משאלות המבקשים עד כמה שידו היתה מגעת ועד כמה שהקופה היתה מאפשרת. מובן מאליו, שלפעמים היה צריך גם להקשיח את לבו ולהעמיד פני תקיף נוכח „השנוררים" המקצועיים שהיו מתחצפים ודורשים גם בשעה שה־דוחק לא אכף עליהם. ולא רק במשרדו, אלא גם ברחוב או בחברה ש״ס, בשעת

התפילה, היו מטרידים אותו הזקוקים לעזרה תכופה ודרשו ממנו שימלא את מבוקשם והוא היה תוחב את ידו לתוך כיס חזיתו ומוציא משם איזה סכום ונותן ושולח מהר הביתה לקנות לחם או חמרי דלק לבישול ולהסקה.

אבל עסקנותו לא נסתיימה בעזרה הסוציאלית. הוא היה עסקן ציבורי בעל שיעור קומה. כסגן יו"ר של המזרחי וכחבר בועדת קרן היסוד היה פעיל מאד, היה תורם ומתרים, משתתף בכל מגבית לטובת הקרנות הלאומיות באספות פומביות. בבחירות לקונגרסים או לסיים היה טאבוליצקי אחד הנואמים המצויינים שריתק אליו את השומעים בקולו הצלול והמצלצל. נשאר בזכרוני הרושם הכביר שעשה נאומו באספת עם רבה נגד „הספר הלבן" הראשון, בימי מקדונלד. בדברים חדים כדרבנות העמיד את אנגליה לעמוד הקלון וניבא לה כליה ואבדון על יחסה ליהודים. כל הקהל הרב שנאסף בבית־הכנסת הגדול היה משולהב מנאומו ובמחיאות כפים סוערות לוו את דבריו.

בנים לא היו לו, אך הוא גידל ואימץ בביתו שתי בנותיו של אחי אשתו שנתייתמו. הוא דאג להן כאב, נתן להן חינוך טוב וגם קצב להן נדוניה כיאות לבנות עשירים.

גם לעוזרת במשק הבית התייחסו טאבוליצקי ואשתו יחס עדין ואבהי. הם נהגו בה כמו עם בת, ואיפשרו לה לבקר שעורי ערב להשתלם בלימודים וגם שילמו עבורה את שכר הלימוד. רצו גם להשיאה אך היא בחרה להכנס ל„חלוץ המזרחי" ולעלות לארץ. לפני עלייתה ארצה הופתעה כאשר מסרו לה: שמלות, לבנים, כרים וכסתות וגם הוצאות הדרך.

טאבוליצקי ניספה בידי הגיסטפו כחבר ה„יודנראט" בגיטו לומזה, כאשר התנגד ביחד עם חברו ר' יעקב גלצינסקי לדרישת הגיסטפו להמציא מספר יהודים להריגה. המפקד הנאצי דרש מהם להמציא אלף יהודים ל„עבודה". טאבוליצקי הבין שמשם לא יחזרו יותר ועל כן דחה את הדרישה. הנאצים העמידו אותו ואת גלצ'ינסקי על קרון ארוך שעמד ברחוב העיר ונתנו להם את הברירה: או למסור את רשימת היהודים או בעצמם ליפול קרבן. כמה בעלי־בתים יעצו להם למלא את בקשת הנאצים, כי בין כה צפויים היהודים לאבדון והם כעסקנים נחוצים ליודנראט. אולם טאבוליצקי לא אבה לשמוע. בקרירות מופתית קיבל עליו את הדין, ובחבילה קטנה תחת בית שחיו — הפליג מהגיטו לכיוון הלא ידוע, שמשם יותר לא חזר (ראה תמונתו בעמ' 7, 17).

צבי הירש מארק

ר' צבי הירש מאַרק, אביהם של הסופרים אהרן וברל מאַרק עשה רושם מיוחד על כל יודעיו. הילוכו מתון־מתון, דיבורו בנחת ובשיקול הדעת. אפילו בשעת ויכוח סוער לא הרים קולו יותר על המידה ולא נהג בנצחונות מול מתנגדו, אלא אדרבא, פנה אליו רכות והיה ממתיק בזה את החריפות והמרירות של היריב. בעל שכל ישר, של אדם שקנה הרבה נסיון בחיים, חודר ותופש את הענין ומוצא שביל ליישר את ההדורים ולפשט את העקמומית שבלב. היה מקובל משום זה כבורר בין יריבים, כמפשר בין בעלי דין קשה. פניו האהודים, העטורים זקן לא ארוך, אבל מסורק ועשוי בסדר, עניו הכחולות שהפיקו רצון טוב, אהבה וכנות, בגדיו ההדורים והנקיים, בלי כל רבב קטן, ומקלו העבה והמסוקס שעליו נשען תמיד בהליכתו — השוו לו דמות אציל, בעל נימוסין. אביו, ר' איסר־זליג, היה מיקירי העיירה ראדזילוב ונכבדיה. בנו, צבי, נתחנך בחדרים ובישיבות, אבל גם נתפש להשכלה, למד עברית, רוסית ופולנית, אהב לקרוא את הספרות היהודית (שלום עליכם היה ספר השולחן שלו) את הספרות העברית הישנה והחדשה והיה גם שומר מצווה קלה כחמורה. נשא אשה מזאמברוב, את בת ר' אברהם משה בליומרוזן המשכיל והעשיר, והציוני הוותיק, והתיישב שם.

אחר זמן ידוע עבר ללומזה ופתח לו מחסן למסחר קמח. היה מביא קרונות קמח מפנים רוסיה ומזה מצא את מחייתו בכבוד, אם כי לא בריווח גדול. היה ממתפללי בית המדרש „מגן אברהם" והיה קובע זמנים לדף גמרא יום יום בבוקר ובערב וגם לעיון בספר. לא היה כ"כ טרוד בעסקיו, כי היו לו לקוחות תמידיים. ביתו הצטיין בנקיונו, בסדריו ובאווירה החמימה הלבבית שהשרתה בו אשתו, רחל לאה (חברת נעורים לאשת כותב הטורים האלה).

לשלושת בניו נתן חינוך מסורתי עברי וגם כללי. הוא היה בין הלוחמים לפתיחת ה„חדר המתוקן" בלומזה והיה אח"כ חבר ההנהלה.

לאחר זמן נבחר ר' צבי גם כיושב־ראש ועד־ההורים של הגימנסיה מיסודו של דר. גולדלוסט, היה בוועד־המנהל של בית התלמוד־תורה החדש ואחד הגבאים של מוסד „השגחת יתומים", אשר בידו נמסרו החינוך וההדרכה. גם בתלמוד תורה החדש הכניס שיפורים ושכלולים. דאג לחינוך שלם עברי־לאומי ואזרחי. בימיו נעשה לימוד השפה העברית חובה, הלימודים הכלליים הועמדו על גובה של בית־ספר עממי, ויחד עם השיפורים ההיגיניים, העלה מוסד עלוב זה לבני העניים לבית־אולפן מודרני לתפארת.

היה מראשוני הציונים שבסביבה. כיהודי חרד היה מנושאי דגלה של תנועת „המזרחי" בלומזה. ואף כי היה חבר להנהלת המזרחי השתתף בפועל בעבודות יום־יום, אסף למען הקרנות, הלך להריק קופסאות הקק"ל, מכר שקלים וכו'. פעם נסע עם ה"ה טאבליצקי, יעקב גלצ'ינסקי ואייזנשטאט למאַלקין, להקביל את פני ר' השיל פאַרבשטיין, ושם נאסר... כקומוניסט. בקושי עלה בידי ה' פרבשטיין לערוב בעדו ולשחררו. וגם מצרכי ציבור והכלל לא התעלם: היה חבר בועד הקהילה וגם פרנס במועצת העיריה — כנציגה של תנועת המזרחי. ובכל מקום הראה פעילות, התמסרות לתפקידיו למען הציבור ולמען העמלים.

בשנים האחרונות שלפני המלחמה ירד מנכסיו לרגלי הנגישות של הפולנים בדרכי המסחר היהודי. גם מצב בריאותו ירד פלאים. כבן 66 הלך לעולמו — בטרם בוא השמד הנורא על אחינו בני ישראל (י"ט בכסלו, תרצ"ח).

בנו הבכור, יצחק, נספה בימי השואה בביאליסטוק. (על בניו אהרון וברל, ראה עמ' 166 ועמ' 260. תמונתו ראה בעמ' 7, 136).

יהודה בלומוביץ'

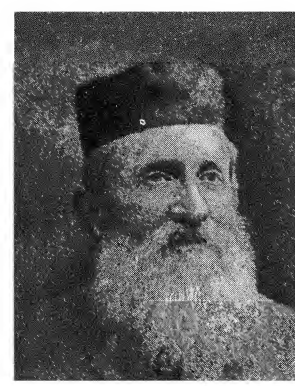
גבה קומה, רחב גרם עם פנים רחבים והדורים, עטורי זקן שיבה ארוך, היה יהודה או יודל בלומוביץ'. יהודי פיקח ולמדן, מעשירי העיר ומעמודי התווך של חברה ש"ס. תחילתו מלמד גמרא, אולם פנה למסחר העצים והצליח. אף כי לא ידע לדבר רוסית היו לו מהלכים במשרדים הגבוהים והיה מספק עצים לכמה מפעלים צבאיים ואזרחיים. הרוסים כיבדוהו והגיע במסחרו אפילו עד פטרבורג. ביתו היה ה„הארמון" היותר קשיש שבעיר ועוד נאפוליון הראשון והצאר אלכסנדר התאכסנו שם, בעברם את העיר וקבעו לשם זה שלט למזכרת (ראה לעיל עמ' 18). בשנות חייו האחרונות עסק ר' יודל במפעל „מחזיקי עניים" (ראה לעיל עמ' 176) וסיסמתו „בל יהיה רעב וסובל בתוכנו" הדביקה כמה בעלי־בתים שעזרו לו.

היו לו ארבע בנות שהשיאן לחתנים הגונים ושלושה בנים. הבכור אברהם'ל היה גם כן סוחר עצים, מראשוני הציונים בעיר. בביתו התקיימו בימי הצאר אסיפות אסורות. בן אחד אבד לו ביער צ'רווני־בור, בן שני, צעיר מוכשר, טאַבל, נהרג בידי הצבא הפולני על לא עוול בכפו (ראה לעיל, עמ' 43, ותמונתו 239). בן שלישי נמצא בישראל.

הבן השני של יודל, איסר, בן תו־רה ובעל מידות טובות היה. פתח בית דפוס באוסטרולנקו, על יד חותנו ועבר אחר־כך לגור ללומזה. ההצלחה לא האירה לו פנים והוא מת בדמי ימיו. אשתו ובתו (כלת א. מזרח) — בישראל.

הבן הצעיר של יודל, יעקב, היה חפ־שי בדיעות ונוטה להשכלה מתבוללת. בנו היחיד גמר את הפאקולטה לרפואה בווילנה, נלחם בשורות הפארטיזנים בימי הכיבוש הנאצי והיה מראשי המאר־גנים סעד ועזרה רפואית בין מחנות הפ־ליטים באירופה. כעת בישראל אלוף־משנה דר. א. עצמון — עומד בראש השי־רות הרפואי של צבא ההגנה לישראל.

הירש־בר גלצ׳ינסקי

אחד מנטורי קרתא, מזקני תלמידי חכ־מיה של לומזה היה ר׳ הירש־בר גלצ׳ינ־סקי — יהודי בעל הדרת פנים, למדן, משכיל ואדוק־קנאי. היה ממייסדי החברה ש״ס ומלומדי התלמוד הוותיקים שם. עסק בבנקאות עם שותפו מ. ראטנר, היה קבלן צבאי ובנה את המצודות שעל הנאריוו, הקים קסרקטיני צבא וכבש כבי־שים בסביבות העיר.

לא נתן ידו לציונות אולם לא הפריע לבני ביתו להסתפח לתנועת חיבת־ציון. היה חבר ההנהלה של הבאנק הממשלתי הרוסי, שתדלן, שהרבה לעזור לבני העיר, מקורב למלכות, כי התרועע עם הגובר־נאטור הסן ועם פקידים גבוהים רבים וגומל חסדים לבני העיר. דעתו היתה מקובלת בקהל ולא מינו רב או שוחט בלי הסכמתו ולא עשו בקהילה קטנה או גדו־לה מבלי לשאול את פיו. בחברה ש״ס היה מראשי המדברים והיה מפקח על הסדר ובייחוד שלא ידברו בשעת התפי־לה והקריאה בתורה (ראה לעיל, עמ׳ 110־111). חתנו היה רבה של אוסטרו־לנקה.

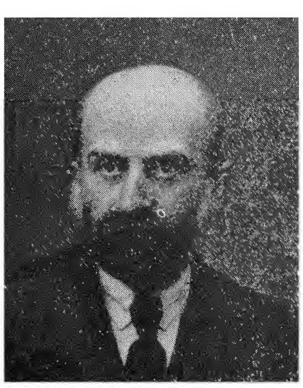
גם בניו פינחס יעקב ודוד הלכו בדר־כיו בעבודתם למען הציבור. פינחס היה סוחר עם ה„פריצים" הפולנים וסוכן הבנק הרוסי הממלכתי. עבר עם משפחתו לרוסיה בימי מלחמת העולם הראשונה, ורק בתו הצליחה להתחמק משם ולהכות שרשים בארץ — והיא כעת עסקנית בוויצ״ו, בחיפה.

יעקב גלצ׳ינסקי היה מראשי הקהל בלומזה, מנכבדי החברה קדישא, ממנהי־גי ה„מזרחי" ובעיקר התמסר לטובת בית החולים היהודי שנשא בעולו עד יומו האחרון (ראה תמונתו בעמ׳ 187). יהודי פיקח ועוסק בצרכי ציבור באמונה. אש־תו אף היא מסורה היתה לעבודות ציבור וצדקה והיתה חברת הוועד של התחייה, פעילה ב„בנות ציון" ובוויצ״ו. בתם היחידה ליובקה בלומברג מתה באופן טראגי בתל־אביב, בשנת 1938. יעקב גלצ׳ינסקי מסר את נפשו על קידוש השם בימי נאוץ הנאצים ויחד עם ידידו י. טאבוליצקי ואייגה התופרת עלו לגרדום (ראה עמ׳ 87).

הבן השלישי דוד גלצ׳ינסקי, חתן בנגלסדורף, היה שותף לטחנת הקמח ועסק גם כן בצרכי ציבור באמונה. עלה לארץ ועסק במלונאות ופתח אח״כ בר־חוב קאלישר בת״א את ה„מסעדה של של סוניה", שיצאו לה מוניטין בטיבה וכשרותה הודות לאשתו. ר׳ הרש־בר גלצ׳ינסקי עלה לארץ לעת זקנה, בגיל 72, וישב שבע שנים בתל־אביב אצל בנו דוד על התורה ועל העבודה. נפטר בתל־אביב והובא לקבורות בבית העלמין הישן.

פייוול סטריאקובסקי

פייוול (שרגא איסר) סטריאקובסקי נו־לד בשנת 1876, בן יחיד לאביו אהרון הקמחי (אהרקע מעלער).

אביו מנכבדי התושבים היה, סוחר קמח בעל שם, נדבן ובעל־צדקה גדול. על שולחנו היו אוכלים כל יום עשרות אורחים מכל המינים: חיילים, עוברי או־רח, רבנים ותלמידי חכמים ועל כולם תלמידי התלמוד תורה והישיבה. אהב לתמוך בתלמידי־חכמים בסתר. אמו, יו־דעת ספר היתה, אשה מופלאה, חובבת ציון, מכבדת משכילים וחולשה מיוחדה היה לה לעזור לבני עניים שרצו ללמוד תורה ולשלחם על חשבונה לישיבות.

בנם פייוול, נתחנך בחדרים ובישיבות וכבן 17 נמשך אחרי תנועת חובבי ציון והיה עד יום מותו, למעלה מ־40 שנה, עסקן פעיל ולא היתה פעולה ציונית וציבורית בעיר שלא היה מראשי המדב־

בהלוויית אפר קדושי לומזה, בתל־אביב
מימין: סולארצ׳יק, —, י. ברומברג, דוד גלצ׳ינסקי; משמאל: בנימין סופינסקי.

רים בה. יחד עם אשתו, לאה, בת הדיין ר' אליעזר שפירא מגרודנה, הפכו את ביתם לבית ועד לקשי־יום, לנצרכים וגם לפעולות ציוניות. היה סגן יושב ראש המזרחי, פעיל בעבודה למען הקק"ל, פרנס הקהילה שנים רבות, יושב־ראש ויועץ הבנק לאשראי, חבר הועד של השגחת יתומים, וכמה חברות אחרות.

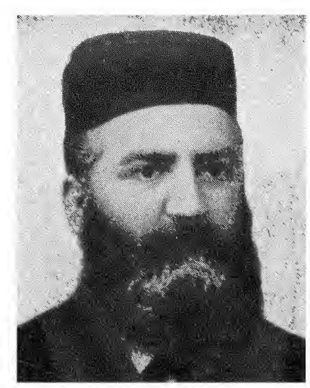
האציל מרוחו על שתי אחיותיו — שרה דראזנין, שהיתה ממנהיגות ויצ"ו והנצ'יה מלינאז'ביץ' — אשת העסקן והציוני יהושע מלינאז'ביץ' (כעת בארגנטינה).

בנו הבכור יצחק — מפעילי התחייה היה, מארגן ומשכיל, מצא את מותו בווילנה ע"י הנאצים (ראה לעיל עמ' 84). חתנו המורה פרוינד היה מפעילי א"י העובדת ויו"ר הליגה למען א"י.

בנו בנימין ושתי בנותיו — בישראל. נפטר פתאום ביום ד' סיון תרצ"ו.

שבעה למותו ערכו בלומזה אספות אבל לזכרו ושלטון הקהילה החליט לתלות על הקיר את תמונתו, יחד עם תמונת הירש אפשטיין.

מאיר צ'יכאנוביץ'

ר' מאיר צ'יכאנוביץ' אף הוא אחד מעסקני הציבור הוותיקים הלומזאים: בעל־בית לא אמיד ביותר, סוחר קמח בעל המונופולין היחידי לממכר השמרים בעיר ובסביבה, שם לו למטרת חייו הטיפול בזקנים, אותם עלובי הגורל, העזובים והגלמודים. חבר נאמן בכל החברות: גמ"ח, ת"ת, ביקור־חולים, השגחת־יתומים וכו'. היה בר־אוריין, הלומד דף גמרא בכל יום בבית המדרש „מגן־אברהם" ומחובבי ציון הראשונים, חבר „המזרחי", תורם לקרן־היסוד, וקופסת הקק"ל שלו היתה תמיד מלאה על גדותיה במטבעות לבנות מקומחות והיתה לו קפריזה מיוחדת שלא הרשה לשום שליח של ועדת הקק"ל העירונית להריק את הקופסה רק למורשה בכבודו ובעצמו, והיה נהנה מאד כשראה כי חשבון המטבעות מצטרף לסכום הגון של תשעה — עשרה זהובים בחודש, סכום שלא נמצא אפילו בארבע קופסות של עשירי העיר.

אך כל הדברים האמורים לעיל היו טפלים לעיקר עסקנותו עד כדי עזיבת עניניו.

עם השכמה ראו כבר את ר' מאיר רחב הכתפים, ומלא הפנים, בבגדיו המקומחים ובפיאותיו וזקנו הלבנים מאבק קמח, ממהר מביתו אל מושב הזקנים לראות ולשמוע, איך ישנו טיפוחיו הלילה, איך הם מרגישים את עצמם, סוקר במטבח אם כבר נכונה ארוחת הבוקר בשבילם ואם אין מחסור בצרכי מזון. ואם השעה כשרה לכך, הוא גם מצטרף למנין ומתפלל ביחד עם זקניו תפלת שחרית. ולא — הוא חוזר הביתה וכשאשתו יורדת אל החנות, הוא מתחמק וממהר אל ביהמ"ד „מגן אברהם" להתפלל ואח"כ שוב למצוא טרף לזקניו: מחזר על האטליזים ולוקח את מנת הבשר בעד המטבח ומקפיד שהקצבים יתנו לו מהחלקים היפים והמשובחים. ביום החמישי היה רגיל לקבל מכל קצב מנת־חינם לשבת בשביל הזקנים ואף אחד לא השתמט ולא התרעם על ר' מאיר. מהקצבים עבר לדייגים והיה מקבל גם מהם מתנת חינם עבור „בניו" הזקנים. ומה שחסר לו עוד היה קונה ומוסר לטבחה של המוסד שליוותה אותו בסלה.

כמה עמל וכעס, טורח ומשא השקיע ר' מאיר עד שזכה ש„מושב הזקנים" יגיע למצבו ולמעמדו שאנחנו ראינו אותו בזמן האחרון. ר' מאיר לא הלך בגדולות, התחיל בעשרה זקנים, ששכר בשבילם דירה באיזה בית נעזב, על חשבונו, ואחר כך סף אסיפות וישיבות כדי למשוך חברים ולייסד חברת „מושב זקנים". כי איכה ישא בטורח ובמשא של מוסד כזה בעצמו? ובינתיים גדל מספר הזקנים שהתדפקו על דלתות מושב הזקנים הדל, ור' מאיר — לבו כואב ודואב למראה הזקנים העלובים והתשושים מחוסרי כול. כשהקהילה היהודית בלומזה רכשה את הבנין הגדול של דונוביץ לצרכיה ומוסדותיה, ממהר צ'יכאנוביץ' ותופס אגף אחד ומשכין בו את זקניו. משכלל, מכניס תיקונים, מסיידו ומשפצו ומכינו בשביל ששים זקנים. סידר באותו בנין גם בית־מדרש שהזקנים לא יצטרכו לכתת את רגלם ללכת אל מקום תפילה אחר וגם בעד החברים הנאמנים ביותר של „מושב זקנים", שהיו מתפללים שם בשבתות ובמועדים ומתנדבים אגב בעד המוסד שלהם. ולא עוד אלא שהעמיד לזקנים גם „רבי" שהיה מלמדם בערבים ובשבתות פרשת השבוע, „חיי־אדם" ומדרשים קלים.

במשך הזמן פתח גם אגף בעד זקנות עזובות ולאחר מלחמה קשה עם שלטון הקהילה קיבל למענן דירה מיוחדה שנועדה קודם למען בית־הספר הממשלתי.

כעול ימים היה רץ מבעל־בית לבעל־בית להתרימם למען הזקנים והזקנות.

תנו ואל תקמצו לזקני ולזקנותי — היה מזרז ואומר, ויקויים בכם הכתוב: „אל תשליכנו לעת זקנה". בערב יום הכיפור היה מתפנה בהקדם מעסקיו ויושב על־יד קערתו בחברה ש"ס ותובע לתרום בעין יפה לזקניו ובזכות זו תיטב להם החתימה. ר' מאיר שהגיע לזקנה מופלגת, ניספה בידי הנאצים.

לייב קרלנשטין

מי לא ידע בלומז'ה ובכל העיירות שמסביב את ר' לייב קרלנשטין? היה זה יהודי טיפוסי בהדרת פניו, בדיוקנו הפטריארכלי ובכל אופן חייו. משרידי הדור הקודם, בר־אוריין, חרד על הדת, שומר תורה ומצווה, אך גם לא זר לתרבות הגויים. ידע את שפות המדינה והארץ, רוסית ופולנית והן שימשו לו קרדום לחפור בהן. קומתו גבוהה מבינונית. עיניו המאירות והפקחיות מביטות מתחת גבות עבותות. זקנו הלבן והארוך שירד על מדותיו והגיע כמעט עד הטבור השווה לו דיוקן של אחד קדוש, פטריארך קדמון, שנתגלגל בעולם הזה. בבדיחותיו והלצותיו נתחבב על כל איש, ואיש לא נכווה מגחלתו אפילו מהלצה שנונה. פרנסתו היתה: כתיבת בקשות לערכאות המדינה, הוצאת תעודות מסע ומסחר, קבלת רשיונות לבתי מרזח בראשית שנת האזרחים וכיוצא באלה. כל משרדי הממשלה והשלטון האזרחי היו פתוחים לפניו, והפקידים הכירו אותו היטב והתייחסו אליו בהערצה.

גם כותב הטורים האלה נהנה משירותו של ר' לייב קרלנשטין. זה היה בשנת 1886. לפי החוקים הצאריים ששררו בימים ההם בחבל הוויסלה (פולניה) היה מוכרח כל תושב שרצה לנסוע לחבל המערבי („פלכי הורודנה, ווילנא וקובנה") להצטייד בדרכיה, מטעם משרדי שר הפלך על סמך הדרכיה שהוצאה ב„גמינה" (מועצה מקומית) או בעירייה, מאושרת ע"י מושל המחוז. זה היה ענין מסובך וקשה. כשהחלטתי אז לגלות למקום תורה לליטה יחד עם חברי שצ'אווינוביץ', באנו מכפר מושבנו קאדזידלו אל לומז'ה עם כל הניירות הדרושים ופנינו לר' לייב קרלנשטין. והוא תיכף הכיר בנו לאן פנינו מועדות. הסביר לנו פניו והסכים לסדר את דרכיותינו כמעט בלי שכר טרחה ועוד קיבל על עצמו את הטורח להעביר לנו את הדרכיות אל העיירה זאמברוב, שלשם נסענו לקנות שביתה ביום השבת אצל קרובינו שלא נצטרך לבזבז מכספנו הדל על הוצאות בלומזה. ור' לייב שמר

את הבטחתו והמציא לנו שם את הדרכיות במועד הנכון. פקידי הלשכות השונות, נוח היה להם לטפל בעניינים שנמסרו להם על ידי מר קרלנשטין, כי היה מסדרם ועורכם קודם ובזה הקל מעליהם והעיקר — הם היו גם מקבלים ממנו מתת־יד בסתר.

גם בעניינים ציבוריים נטל חלק ר' לייב, כי היה מקובל גם על שר הפלך ועל ידו היה מרכך ומבטל את גזירות הפקידים הנמוכים והיה מבטל קנסות ועונשים של המשטרה ופוטר יהודי עני מישיבת כלא לשבוע או לשבועיים.

ר' לייב תמך באנשים שמטה ידם ונתן להם מתן בסתר. למטרה זו היה חוזר על כל בתי המדרש והתפילה בימים שני וחמישי, ימי קריאת התורה, ומטפחת אדומה בידו לאסוף נדבות. כל אחד היה משלשל לתוך מטפחתו נדבה הגונה בעין יפה, ולא דרש לדעת לטובת מי הוא אוסף את הנדבות.

היה גם קובע עתים לתורה. השכים לבית המדרש ולמד שעה ארוכה, עד זמן תפילת הבוקר וכן גם בערבים בין מנחה למעריב.

ר' לייב לא נתברך בפרי בטן. אבל מעשיו הטובים וצדקתו יעמדו לו לנצח.

יעקב גארבארסקי

בעל מלאכה פשוט, תפר, היה יעקב שלמה. אולם כמה עדינות הנפש ורוחב־לב, כמה רחמים וחנינה היו במידותיו של האדם הפשוט העממי הזה? דבריו היו נשמעים תמיד בנחת, בהשקט ובהסברת פנים וכל עשרת הקבים מעדינותו ורחמיו האציל על ילדי „השגחת יתומים", — כי היה אביהם וחברם של היתומים. הוא לא היה היחידי שהקדיש את זמנו למוסד חשוב וקדוש זה, היו עוד הרבה גבאים וגבאיות שעסקו, טיפלו ודאגו לשלום היתומים, אולם לא הגיעו אליו במסירותו.

יעקב שלמה היה תפר, אבל הצליח להרחיב את בית־מלאכתו ולהעסיק גם תפרים וסנדלרים מחוץ לביתו שהפך בית־מסחר נעלים. יחסו לפועלים היה אדיב ויפה, מעולם לא היתה התנגשות בינו וביניהם, ואף פעם לא פרצה שביתה אצלו, שעה שפועלי עור אחרים שבתו. התוצרת שנמכרה בבית יעקב שלמה היתה מפורסמת ומצטיינת באיכותה.

אשתו אימצה אותו במעשיו ובמפעליו לטובת היתומים. בפרי בטן לא נתברכו ולכן גידלו בביתם שתי יתומות בנות אחיה ונתנו להן חינוך יפה למופת.

כל זמנו החפשי וגם חלק מזמן עבודתו — היה קודש ליתומים שדאג להם, עודד אותם בשיחה ובהענקת מתנות, עת חזר מנסיעותיו, מווארשה. דאג לחינוכם ובהשתדלותו הכניסו מורה ללימודים העבריים והכלליים למען הילדים הלומדים בתלמוד־תורה או לאלה שנמסרו כבר לבעלי־מלאכה. אילו ילדים מוכשרים הכניס לבית הספר „תורה ודעת" ודאג לתשלום שכר הלימוד. כמה מרץ הכניס במסרו יתום לבעל מלאכה: היה מתנה תנאים לטובת החניך, היה מבקרו בשעות העבודה והמנוחה, היה רב עם בעל המלאכה בעד כל עוול קטן שעשה ליתום והיה משתדל להנעים את חייו של הנער ולעשותו לאיש עומד ברשות עצמו.

יעקב־שלמה היה ציוני מסור, תרם בעין יפה לכל קרן ומפעל ציוני, תמך ב„החלוץ" וגם עודד יתומים שנתבגרו להיכנס לתנועות נוער ולנקודות הכשרה לארץ. נפל בידי הנאצים.

יעקב וויבראנציק

וויבראנציק — טיפוס יהודי גלותי מובהק, שאינו יודע מנוחה ומרגוע, הומה ומהמה, רוגש ומפרכס. הוא הלך, כאילו טס, בלי לנגוע ברגליו באדמה, דבורו מהיר־מהיר וקשה לפעמים לתפוס את צלצול דבורו. אוכל. שותה בחפזון ובחפזה, משל כאילו עומדים להוציא את בלעו מפיו — כספית ממש בלבוש אדם. יעקב וויבראנציק היה אחד משני האחים יורשי הבית הידוע למסחר פרוות, שעמד בקשרים עם סוחרי הפרוות הידועים שבגרמניה. יעקב לא התמסר כולו למסחר אביו, ובעיקר עסק בזה אחיו אברהם יוסף, שהיה ההיפך המוחלט ממנו: אטי, מחושב ומיושב, מדבר במתינות ועושה הכל בחשבון ובשיקול הדעת.

מלבד מסחרו בפרוות ובבגדים מוכנים היה יעקב להוט אחרי בנייה. בראותו מגרש ריק בעיר או בית מט ומתמוטט הוחרדה מנוחתו סחור סחור היה משפיע על בעל המגרש שימכרנו לו בזול. כסף במזומן לא היה ליעקב מעולם, היה קונה הכל בהקפה ובשטרות ואפילו לחם אצל האופה, חלב אצל החלבן ובשר באיטליז. משסידר את קניית המגרש, היה תיכף מקבל עליו מלווה בבנקים ומתחיל בבנין בית בן שתים־שלש קומות, משכיר דירות עוד בראשית בניינו, מעמיד גודרים, בונים והעבודה מתחילה. ובינתים כבר רודף ומרדף יעקב אחר קונה בעתיד את הבית, מנהל משא ומתן, מעתיר דברים, עד שהלז מסכים — ואז הכל בא על מקומו בשלום: השטרות נפרעים בזמנם, הגודרים, הבונים וכל בעלי המלאכה מקבלים את שכרם במועדם. אבל לא לעולם התנהלו הדברים כשורה. לא תמיד נמצא קונה לבית ולפעמים גם לא קיבל הלוואה ואז הכל מתערער. הפועלים ובעלי המלאכה רודפים אחריו שישלם להם ואינם נענים, בעלי החובות תובעים והשטרות אינם נפרעים — ור' יעקב איננו משלם — עד שהוא פושט את הרגל, בא אחר־כך לידי פשרה עם בעלי חובותיו, משלם שליש או רביע, ושוב מתחילה הפרשה מבראשית.

ולא רק בבניינים אמורים הדברים, אלא גם בסחורה המובאה אל החנות — מווארשה או ממקומות אחרים. הוא לווה, נותן שטרות, לוקח בהקפה, פושט את הרגל, מתפשר וחוזר חלילה. חנותו ברחוב דלוגה היתה גדולה וגדושה בגדים ופרוות. בחלון עמד שנים רבות פוחלץ של שועל ומעורר את תשומת לבם של הקרתנים. מובן מאליו, כי אחרי זעזועים ע"י פשיטת הרגל, היה בית מסחרו הולך ומצטמק עד שנאלץ להעביר את בית־מסחרו מהחנות הגדולה ברחוב הארוך לעליית ביתו.

וויבראנציק היה יודע ספר, מתבל את שיחותיו בפסוקים מהתנ"ך, במאמרי חז"ל או בסיפורי רבנים וחסידים. מתעניין בפוליטיקה ובהליכות המדינות, קורא עתונים ובקי בכל המתרחש בארבע כנפות הארץ. ידו פתוחה לאביונים ולעניים הדופקים על פתח ביתו, מעניק ביד רחבה גם לצרכי ציבור ולקרנות הלאומיות.

וויבראנציק נספה ביחד עם כל קשישי לומזה בחרב הנאצים.

מנחם־מנדל (אלתר) קאצאנק

נולד בשנת 1863, כנראה בקוצק, לאביו שהיה משמש אצל האדמו"ר, נכדו של ר' מנחם־מנדל מורגנשטרן — מייסד השושלת האדמו"רית בקוצק. הבן לא הלך בדרכי אביו ושנא את החסידות וכשהובא פעם לקוצק לימים הנוראים להסתופף בחצר האדמו"ר ולספוג מאווירת החסידות — ברח ממחרת ראש השנה למיר, שם התבודד בישיבה ושקד על התורה. ר' חיים מלינארז'ביץ' (ר' חיים קופיסקר) „קנהו" חתן לבתו. בלומזה עסק בתורה, לימד בבית המדרש הגדול שעור בתלמוד וכבוד גדול רחשו לו יהודים ונוצרים בעבור ידיעותיו הרבות בתלמוד ויושר לבבו במשאו ומתנו עם הבריות.

בעת „אקציה" אחת בשוק הירוק הוצא להורג יחד עם עוד זקנים ותשושים, והוא נפל מתעלף בשוק. הנאצים החזירוהו הביתה, כ„הוכחה" שאינם רוצים את הנפש.... ולאחר שלושה ימים נפטר, י' בחשוון, תש"ג. בנו הצעיר, אריה, ושתי בנותיו שפרה גילארי ושרה וואַרנר, בישראל וכן נכד (שוטר בחיפה) ונכדה — מבנו הבכור משה.

טוביה ברמן

היה מגדולי הסוחרים הסיטונאים במנופאקטורה בלומזה. אביו ר' זונדל ייסד את בית המסחר ונחשב בשעתו ראש הסוחרים בלומזה והסביבה.

סוחרים רבים מכל העיירות היו צובאים על חנותו ומקבלים סחורות בהקפה ובמזומנים. ידו היתה פתוחה בעיר לדברים שבצדקה. אשתו אסתר, עסקנית בצרכי ציבור היתה, ממייסדות „מושב זקנים", דואגת לחינוך יתומות ותומכת בהן באונה והונה והיתה עשר שנים יושבת־ראש ארגון נשים ציוניות וויצ"א, מיום היווסדו עד מותה — בשנת 1938 בגיל 57 (ראה תמונה לעיל עמ' 41).

טוביה ברמן נשלח מהגיטו, בספטמבר 1942, למקום שלא שב יותר. בנו, הרופא הצעיר חנוך (העניעק), שהספיק להתבלט בלומזה בשטח הרפואה ובעזרה לחולים עניים בבית החולים היהודי, לא נתן לאביו הזקן ללכת לבדו ב„שליחות" הנאצים ונלווה אליו. שניהם אבדו ביערות גלצ'ין (ראה לעיל עמ' 67, טור ב' ותמונתו בעמ' 49).

אברהם דבורקה'ס

יהודי צנוע, בעל מידות תרומיות והדרת פנים. היה יושב אוהל, מנכבדי המתפללים ב„מגן אברהם", ציוני נלהב. היתה לו חנות אריסטוקראטית של דברי גאלאנטריה וסידקית ברחוב דבורנה ואשתו ובתו ניהלוה. הוא היה נכנס לחנותו לשעות ספורות ביום. רוב לקוחותיו היו מן הנכרים, כי רחשו לו אימון רב. ומעשה ומתה אשת גנראל בלומזה ולווייתה היתה צריכה להיות בשבת. באו כמה גבירות, נשי קצינים רוסים, שימכור להן סרטים ואריגים שחורים לעיטור ארון המתה וכו'. שבת היום — אמר להן, אולם מכיוון שהשעה דחוקה ואין לדחות את הלוויה, הא לכן מפתחות החנות וקחנה מה שנחוץ לכן ללוויה. נכנסו לחנות וגזרו להן אריגים שחורים לצעיפי־אבל וסרטים בעד כמה מאות רובל והלכו. לאחר השבת באו לשלם לו — לא רצה לקבל את הכסף, כי אינו עושה מסחר בשבת. הפצירו בו הגברות שיחלק את הכסף לפחות לעניים. חלקנה אתן, אמר להן. הלכו ומסרו את הכסף לקהילה לחלקו בין עניים (מפי צבי קאווקביץ').

משהשיא את בתו לסרברוביץ' מוויסוקי־מאזובייצק — הסתלק לגמרי מעסקיו והתמסר לתלמוד תורה ולמעשי צדקה.

אריה ביאליסטוצקי

יהודי עדין־נפש, אנין הדעת ולמדן גדול. היה בשעתו ממתמידי הישיבה בלומזה ורבים התברכו בו. נשא לאשה את פייגה בריינה, בת ליבה מרוזוביץ' (ליבע די גלעזערקע). אשתו אשת חייל היתה וידעה לנהל יפה חנות של זגגות ולשחרר את בעלה מעול דרך ארץ. ועל כן ישב תמיד על התורה. היה מפקח על הלימודים בתלמוד־תורה ובכל יום שבת היה בא לבחון את התלמידים. היה גם ממייסדי חברת „תפארת בחורים".

מת בדמי ימיו. שתי בנותיו חיה ורחל — בקאנאדה; בתו מאשקה (אשת גרשון בורשטין) נפטרה בישראל בתמוז תשי"ב בשנת החמישים לחייה.

משה־מאיר ראטנר

היה יהודי יפה תואר ויפה מראה. פניו העגולים הביעו אצילות וחכמה. לבוש הדר תמיד ובגדיו הלמו את גופו הנמוך. היה שותף לצ.ד. גלצ'ינסקי בבנקאות והצטיין בעסקנותו למען הציבור. בנו, חיים, היה שותפו של נ. דז'ובקביץ' במשרד לתחבורה והובלה.

חנוך (הענאך) שרשבסקי

היה יליד סלונים וקרוב לבעל תעשיית הסיגריות שרשבסקי שבגרודנה. חניך ישיבת סלונים וישיבות ליטה, למדן ובעל נפש יפה — נשא את בת שמואל וויליאמובסקי, מנכבדי זאמברוב והשתקע בלומזה, כמנהל סניף בית מסחר הטבק והסיגריות של שרשבסקי הנ"ל, יחד עם אורינסקי.

ר' חנוך עסק בתורה כל ימיו, קרא גם ספרות השכלה, ידע שפות המדינה וידע להתהלך עם אנשים. היה מוותיקי המתפללים בחברה ש"ס ומעשרת הראשונים שיסדו את ה„מזרחי" בלומזה.

בנסיעותיו הרבות לרגל עסקיו עשה נפשות לציונות והטיף בכל מקום למען ישוב ארץ ישראל. עסק באמונה בוועד תלמוד־תורה ועשה הרבה למען הילדים העניים בפיקוחו על לימודיהם ובדאגתו לצרכיהם.

שאול אליאשברג

היה נצר ממשפחת רבנים וגדולים, חתן חלודניביץ' בלומזה. יהודי פיקח, חריף ושנון, למדן ומשכיל. היה תמיד מוקף חוג ידידים ואוהדים שסיפר לפניהם הלצות ומעשים שהיו. התפרנס מריבית שהכניסו לו ההלוואות שנתן לפריצים הפולנים והנהלת בית חותנו. לא עסק בצרכי ציבור — אולם כולם אהבוהו.

הרב משה־דוד סוקולוביץ'

הוא היה רב באחת העיירות וכנראה לא הצליח לעשות תורתו קרדום לחפור בה, וחזר ללומזה. היה עני מדוכא ומטופל בילדים אולם משכיל וחולם על תורה והשכלה במקום אחד. נתן גם לבניו חינוך לאומי מתקדם. הוא התפרנס משיעורי תורה שנתן לחברות בעלי מלאכה בערבים ובשבתות ובשלהי הקיץ — ממכירת אתרוגים ולולבים.

לא התערב בקהל, הצניע לכת ונתפש לציונות. לפעמים חשך אוכל מפיו ומפי בני ביתו והיה תורם למען הקרנות הלאומיות. קופסת הקרן הקיימת בביתו היתה לשיחה בעיר: תמיד מלאה וגדושה.

שמואל מסט

יליד אוסטרולנקו — נשא אשה מנובוגרוד והתיישב בה. היה טיפוס מיוחד של תלמיד חכם ענו וצנוע ונחבא אל הכלים, אולם בעל לב טוב ועין חדה. היה חניך ישיבת לומזה וייסד בנובוגרוד חברה „תפארת בחורים" ללמד בני עניים שלמדו מלאכה ביום — תורה ומידות טובות בערבים ובשבתות. היה גם שוחר השכלה והיה ממייסדי הספריה הראשונה בנובוגרוד. בימי מלחמת העולם הראשונה נשתקע בלומזה והמשיך כאן את דרך חייו: שליש היום לתורה, שליש למסחר בתבואה ושליש למעשים טובים. היה ממתפללי „מגן אברהם" בלומזה ומלומדי התורה שם. נתן לבנו ובנותיו חינוך מודרני. שתים מהן, חביבה ושרה, בישראל.

משה־אהרון הפנר

ר' משה אהרון הפנר, אחד מבעלי הבתים החשובים ביותר בלומזה, סוחר סיטוני בסחורות קולוניאליות מפורסם בכל הסביבה. שמו הלך לפניו בישרו ובצדקתו ובאהבתו את הבריות. בעל צדקה ממדרגה ראשונה. על שולחנו ישבו תמיד אורחים רבים ועשרות בחורי ישיבה שפרנסם בכבוד. היה מנכבדי המתפללים בחברה ש"ס. לא היתה חברת צדקה בעיר שלא נתן לה מהונו ביד רחבה. כשגברה המצוקה נתן בידי אשתו קרן של 3000 רובל כסף והיא פתחה „גמילות־חסדים" בהנהלתה ועשרות עשרות אנשים בלתי אמידים נהנו מהלוואות במשכון או בשטר בכל עת צוקה ומחסור. ר' משה אהרון הפנר קבע לו גם עתים לתורה והיה יושב ולומד בביתו ובחברה ש"ס. ופתאום הקיפה השמועה שר' משה אהרון הפנר מת, משבץ לב. כל העיר עטתה אבל, בחדרים, בתלמוד־תורה ובישיבה בטלו מלימודים. החנויות נסגרו

מצבת ר׳ משה אהרון הפנר בבית הקברות החדש בלומזה.

ובעלי המלאכה עזבו את סדנתם. גם מה־ערים הסמוכות באו מאות אנשים לחלוק לנפטר את כבודו האחרון.

בבית הקברות הספידוהו הרב דמתא, ר׳ י.ל. גורדון, מורה ההוראה, ר׳ א״י צינוביץ ור׳ פישל ציחאנוביץ׳.

זמן קצר לפני מותו הביע המנוח את משאלתו להקים בניין חדש לתלמוד תורה, במקום הבית שחסר נוחיות לילדים. לשם זה הציע ליצור קרן לתלמוד־תורה חדש והוא בעצמו מנדב לקרן זו 1800 רובל. לפני זוז הלוויה הודיעו היורשים שהם ימלאו אחר דברי אביהם וימצאו תיכף את הסכום הנ״ל.

השם „משה אהרון הפנר״ נשאר שנים רבות בלומזה סמל הטוב והיושר, סוחר הגון ואבי יתומים ואלמנות. (ראה המודיע תרע״ד, מס׳ 31).

האחים הרשל ופייוול קאווקביץ

שניהם נולדו בפיונטניצה, שהיתה „אֵם״ קהילת לומזה, ואביהם ר׳ אלעזר, נתן להם חינוך מסורתי יפה בישיבות. שניהם השתקעו בלומזה.

הבכור, הרשל, פתח לו חנות עורות בשוק הישן והתמסר למען הישיבה ולומ־דיה, דאג לתקציבה ולסידור הלומדים בה בארוחות ולינה וגם בבגד ללבוש. בחורי־ישיבה רבים היו מאוכלי שולחנו בימות חול ושבת. היה יהודי פיקח, בקי בהוויות העולם, אולם בחר לו את דרכו בין החרדים והיה מבאי ביתם של הרב־נים, השתתף לעתים קרובות בדיני התו־רה ובבוררות, קבע לו בבית המדרש הג־דול עתים לתורה והיה שם גבאי כמה שנים. בנו יחידו, שמת בדמי ימיו ויצא לו שם כעילוי בישיבת לומזה וכן שתי בנותיו קיבלו חינוך חרדי־מסורתי, אף כי לא מנע מהם גם השכלה. חתנו, לוקח בתו הבכירה, הוא ר׳ אביעזר ציצוביץ׳, מחניכי ישיבת לומזה, המכהן פאר במש־רד הרבנות בתל־אביב.

לפני עשרים שנה בערך עלה לארץ עם רעייתו ואף כי זקן היה החליט לעבוד עבודות קשות ולחיות מיגיע כפיו בארץ־ישראל. מות רעייתו השרה על חייו האח־רונים עצבות ודיכאון, אף כי מצא בית נאמן בבית בתו. היה פעיל בארגון עולי לומזה וסיפק כמה ידיעות וזכרונות מתולדות העיר למערכת ספר הזכרון. נפטר בשנת תשי״א ובני העיר הספידוהו וחלקו לו כבוד.

פייוול קאווקביץ׳ פתח לו בלומזה חנות למכירת אריגים ובמשך 50 שנה היה ידוע בעיר כסוחר נאמן. היה עסקן ציבו־רי, מגבאי „מגן־אברהם״, חבר הקהילה, חבר מועצת העיר, בימי השלטון הפולני ופעיל ויושב־ראש בכמה מוסדות ציבור וצדקה.

גם אשתו חיה־שיינה, יצא שמה כעס־קנית בצרכי ציבור, עשתה הרבה למען בית החולים, למען יולדות עניות ובכלל למען הביא סעד ועזר לנצרכים, ועל פי רוב בסתר. ביתם היה אכסניה לעסקנים ורבנים שהיו עוברים את לומזה.

בעיריית לומזה הגן לא פעם בגאווה על אחיו ויצא בקיטרוג חריף על קיפוח היהודים בעבודות ציבוריות, בפקידות וכו׳.

היה ציוני נלהב מפעילי ה„מזרחי״ וביתו היה בית ועד ציוני, אחרי בתי פיונטניצקי ודאמוביץ׳. את בנו יעקב חינך למען א״י וכן גם את שלוש בנותיו. את הצעירה שבהן שלח ללמוד חקלאות ומשם לארץ — לקיבוץ. בשנת 1926 מתה עליו אשתו והוא החליט לבוא ולסייר את הארץ. עבר אותה לארכה ולרחבה, קנה פרדס ומגרשים וחזר ללומזה לחסל את עסקיו ולמכור ביתו. בא בשנת 1931 והשתקע ברמתיים בקרבת בנו ושתי בנותיו הבכירות גלינקה וקאפלאנסקי. כספו אבד לו כי הפרדס לא נתן פריו. אולם לא דיבר סרה על הארץ, הס־תדר והסתגל לתנאים ומצא חוג אנשים משלו, ייסד שם „חברה־ש״ס״ וארגן קבוצת לומדים דף יומי בתלמוד. נפטר פתאום, בן 75 ונקבר ברמתיים.

אברהם־הרש שיינקופ

נכדו של ר׳ זמלה חסיד, רבה הראשון של לומזה. סוחר ישר והגון, ידוע בכל העיר והסביבה, שקידש לא פעם את השם בישרו ובטוהר לבו במסחרו עם הנוצרים.

מסחרו פירות, מצרכים קולוניאליים, עישון דגים, וכל קונה סמך עליו והאמין בטיב הסחורה ובמחיר.

בניו ניחנו בכשרון הציור ואחד, ישראל, לָמד זמן־מה ב„בצלאל״ בירושלים, אלא שחלה וחזר ללומזה. בת אחת טבעה בבוג יחד עם גיסה יצחק לוינסקי (ראה פרק „רשומות״). בן בארגנטינה ובת, ליובה, בישראל.

דר. יעקב נריה (קאווקביץ)

יעקב נריה, בן ר׳ פייבל קבקוויץ׳ היה אחד מעמודי התווך של התנועה הציונית בלומזה. קיבל חינוך מסורתי וכדי שלא לחלל שבת הכניסו אביו לגימנסיה רוסית בגרודנה, ששם שוחררו התלמידים היהו־דים מכתיבה בשבת. עוד בשחר נעוריו

הצטרף לתנועה הציונית, ובימי הכיבוש הגרמני היה לאחד העושים והמעשים ב„התחיה" ומזכירה הדגול. (ראה לעיל תמונתו עמ' 220). יעקב בחר לו מקצוע יעיל וחשוב לארצנו בעתיד — ווטרינא־ריות. למד לפני פרוץ המלחמה באוניבר־סיטה בוורשה — ולא הספיק לגמור ופר־צה המלחמה. עם המהפכה ברוסיה עזב את לומזה והפליג לרוסטוב על נהר דון, שלשם עברה הפאקולטה שלו מוורשה. כשגמר את חוק לימודיו השתלם עוד קצת במקצועו זה ועלה לארץ בשנת 1922 בערך, ונכנס לעבוד במקצועו: רופא בהמות ומדריך לעולים חדשים, לאיכרים וחלוצים בטיפול בחיות ובהמות הבית. מהר התחבב על אנשי המשק החקלאי ובעזרה הווטרינארית שהגיש יום ולילה לקיבוצים ולמושבי העובדים קנה לו שם גדול. באהבתו למקצועו זה חידש עשרות מונחים בווטרינאריות וגם הגשים את חלומו להוציא לאור ביטאון ווטרינארי לעברית, שיצא תחילה, בעריכתו בצורת חוברת. היה חוקר ופותח אפקים חדשים לרועה העברי, לבוקר ולצאנן, לחקלאי ולרפתן, למגדלי־דבורים ולמורי טבע.

בנה לו בית ברעננה, בחוג משפחתו אביו ואחיותיו, וחי חיים שקטים וצנו־עים. בשנים האחרונות חלם חלום נועז, אבל חשוב לנו מאוד: הקמת מכון ווטרי־נארי שיהיה גולת הכותרת למחקר החיות והבהמות בארצנו ובמזרח הקרוב ויד־עזר לחקלאים. בפרוץ המלחמה העולמית הש־ניה היה יושב ראש הסתדרות הווטרינא־רים בארץ, שמנתה כמאה רופאים.

פתיל חייו נפסק פתאום בשלהי אוקטו־בר 1945, בתאונת דרכים קשה: יצא לרגע ממכוניתו, ששימשה את הישוב החקלאי גם בלילות, בימות עוצר והתק־פות, בימי סכנת חיים ושיבושי דרכים — ועברה מכונית צבאית ודרסתו.

הרב אביעזר ציצוביץ'

הרב אביעזר ציצוביץ', שליט"א, נו־לד בשנת 1892 בציחאנובצה לאביו הרב ר' דוד. למד בישיבות לומזה, בריינסק וסלובודקה ונסמך להוראה. בלומזה יצא טיבו כאחד הלומדים המעולים שבישיבה ור' צבי קאווקביץ' לקחו אחר כבוד חתן לבתו הבכירה, רחל. מלבד לימודי התל־מוד שקד גם ר' ציצוביץ' על לימודי חול ובשנת 1923 יצא לברלין להשתלם בלימודים ולמד באוניברסיטה ובאותו זמן גם בבית המדרש העליון למדעי היהדות של הרב ר' חיים דר. הלר — שהיה זמן קצר רבה של לומזה.

הרב ציצוביץ' גמר את חוק לימודיו באוניברסיטה, הצטיין בבית המדרש העל־יון ונתמנה לרב וראש בית־דין בקהילה הגדולה של ברלין וכיהן שם עד עלותו לא"י, בשנת 1939. בשנת ת"ש נתמנה חבר הרבנות הראשית בתל־אביב ובתפ־קידו זה הוא מכהן עד היום.

הרב ציצוביץ' נחשב בישראל כרבם של עולי לומזה ונוטל חלק באסיפותיהם ובצ־רותיהם כאחד מבני העיר והוא מכובד ביניהם (ראה תמונתו לעיל בעמ' 60, 99, ולהלן בפרק על ארגון עולי לומזה בישראל).

מנדל בוטקובסקי

עשיר מופלג היה, מחשובי בעלי הב־תים שבשוק הישן ומנכבדי המתפללים בבית המדרש הגדול. סוחר סיטוני היה בסוכר ועוד אילו דברי מכולת ושמו יצא לתהילה בכל הסביבה. אמדו את עשרו לכמה מאות אלף רובל וכולו אבד לו בבנק הממלכתי הרוסי, שפשט את הרגל עם בוא המהפכה.

נדב לכל דבר שבצדקה ודווקא סכומים גדולים, אולם לא נתן כל כך בנקל, כי שני יצרים התרוצצו בקרבו לפעמים: יצר הנדיב התורם ביד רחבה ויצר הקמ־צנות שליווהו גם במשק ביתו. אולם גבאי הצדקה ידעוהו והבינו כיצד לעמוד אתו על המקח, והוא היה נותן. ומשנתן, — הרי לא הצטער, להיפך שמח בכל לבו שהתגבר על היצר הרע ונזדמן לו לעשות היום מעשה טוב. על שולחנו אכלו יום־יום עשרות בחורי הישיבה. לא פעם השיא כלה ענייה ונתן לה נדוניה ולהוצ־אות החתונה. כשהיתה אשתו תופרת לה שמלה חדשה, לא התחדשה בה עד אשר מסרה את הישנה לענייה.

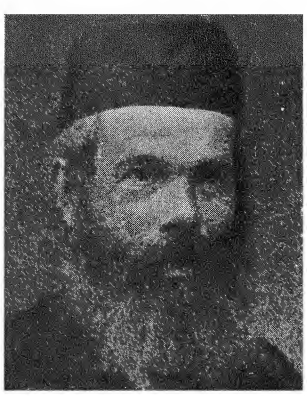
ר' צבי קאווקביץ' ז"ל, סיפר מעשה שהיה: פעם בא אליו אחד וביקש ממנו אלף רובל תמיכה לקרובו בארץ־ישראל. הוציא ר' מנדל 50 רובל ואמר: זהו הס־כום שאני יכול לתמוך בו. התעקש היהו־די: פחות מאלף רובל לא אקח. הסתכל בו ר' מנדל בעיניים תמימות ואמר: נו, טוב, קבל 100 רובל. ישב היהודי ולא נגע בכסף. יצא מנדל למשרדו ומשחזר — מצא את היהודי והכסף על השולחן. הו־סיף לו עוד מאה, לבש מעילו ויצא החו־צה. משחזר וראה את היהודי יושב אצלו עדיין והכסף על השולחן — הוסיף לו עוד מאה רובל ויצא להתפלל. משחזר והיהודי לא זז מהמקום ולא נגע בכסף — נכמרו רחמיו של מנדל, הוציא מקופת הברזל שלו שטר בן אלף רובל, נתן לו, חיבקו ונשקו ואמר: טוב עשית שהתעקשת כל כך, ראוי הוא קרובי בארץ־ישראל שאת־מוך בו, אבל מה לעשות, יצר הרע שבי כוחו חזק ותבוא עליך ברכה שידעת לנצחו...

היתה בביתו קופת גמילות חסדים לחנוונים זעירים בלי ריבית. היה מלווה משלו, אולם החנווני חשב שזהו מהקופה הציבורית והשתדל להחזיר לו במועדו. משהגיע זמן הפרעון ולא יכול החנווני לשלם, הזמינו אליו ואמר לו: הריני מל־ווה לך משלי, שלם בזה את חובך לקופה ותקבל מילווה חדש ותחזיר לי...

היה קובע לו עתים לתורה ולפעמים היה בא לתלמוד־תורה לתהות במוצאי־שבתות על קנקן התלמידים. אותו שבוע היה שולח תה וסוכר למלמדים.

בניו ברל ונחמן ציונים היו והאחרון, נחמן, עם רעייתו תמרה לבית יעקובסון, היו פעילים שנים רבות ב„התחיה".

לייבל קאנטור

ר' לייבל ב"ר אברהם קאנטור, יליד ביאליסטוק היה. נשא אשה בלומזה, את אחות יעקב־יהושע רוזנטאל.

אברך עדין, משכיל ולמדן — ישב כל הימים על התורה ואשתו אשת חיל היתה. היה עניו וחובב אנשי „עמך" — לימד שלא על מנת לקבל פרס ב„חברה סנדל־רים" ו„סבלים". מקומו הקבוע היה בחב־רה ש"ס — כאן ישב כל הימים למד ולימד וגדולי התורה ביקשו קרבתו והת־רועעו אתו. היה עובר לפעמים לפני התי־בה — ובעיקר בימים נוראים — לטובת מוסדות צדקה וחסד. היה מנושאי הדגל של החברה קדישא ובמשך הימים נבחר לנשיא המוסד הגדול הזה בעיר והראה בו פעילות רבה, מסירות וחיבה. בביתו נערכו האסיפות והישיבות ור' לייבל היה לאחד האישים המרכזיים בקהילה. היה פעיל ב„חברה תהילים", „לינת צדק", „שומר חולים" ו„הלווית המת". כולם כיבדוהו והוא הצניע לכת בדרכי הציבור באמונה.

בגלל עניוותו ושכלו הישר היה „בורר" אצל הרב, ובכל ריב וסכסוך בין בני־עיר, בענייני ירושה ושותפות, עסק והסגת גבול וכיו"ב — פנו לר' לייבל שיתווך וישלים בין היריבים.

חלה בקצרת (אסטמה) ומת בדמי ימיו, י"ז בטבת, תרפ"ח, בשנת ה־53 לחייו. אף כי יום קור וכפור היה, נשאו את ארונו על כפיים כל הדרך מביתו עד בית הקברות.

אהרון אוקון

נמוך קומה, פנים עגולים עטורי זקן צהבהב, לבוש פשוטים, מהיר בהילוכו וכולו אומר זריזות. היה יהודי טיפוסי מהדור הישן, ממעט לדבר ומרבה לעשות. ניהל מסחרים גדולים בענף הברזל, היה קונה גרוטאות בלומזה והסביבה ומשלחן קרונות־קרונות לבתי החרושת הגדולים ליציקה בראדום, קילץ ואח'.

כשעשה עסקים טובים הפריש מעשר מכספו, תמך בתלמוד־תורה ובישיבה, במושב זקנים ובהשגחת יתומים ולא היתה חברה בעיר שלא תרם למענה ביד רחבה. גמל חסד עם סוחרים זעירים ותמיד באו אליו לקבל הלוואות לנהל את עסקיהם.

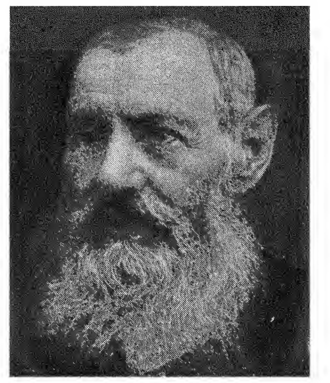
בבית הכנסת הגדול שהוקם על מגרש חותנו בצלאל־אליעזר ברום, שנדבו לשם זה, השקיע ה' אוקון לא מעט כסף. וזוכרים בני עיר את ספר התורה שלו שהכניס ברוב פאר להיכל ומנורת הכסף שהתנוססה במרכז בית הכנסת עם כתובת „זאת נדבת ר' אהרון אוקון נ"י".

נתן לבניו חינוך מסורתי. אחד מבניו, גבריאל — רב באחת הקהילות באמריקה. בנו הצעיר, זאב, שעזר לו בעסקיו והיה אח"כ למנהל מסחרו, התפרסם בעסקנותו למען הציבור, היה חבר הועד המרכזי של ארגון הפולנים ברוסיה, בימי המהפיכה, והצטיין בארגון ועד העזרה למען הפליטים הפולנים שם ובעבודת המחתרת למען תקומת פולין, קיבל מאת שר הפנים של פולין העצמאית אותות כבוד והצטיינות ונבחר בשנת 1936 יועץ לעירית לומזה. כעת בישראל.

חתני ר' אהרון אוקון הם: ה' וירז'בה, יהודי למדן וסוחר ישר, ר' יהודה מוזיקאנט, עילוי וחניך הישיבה, שהוסמך להוראה ע"י רבה של ביאליסטוק ואחרון־אחרון יעקב ק. ברוכאנסקי, מצאצאי רבה הראשון של לומזה, ר' זלמל'ה — מוסמך לרבנות בישיבת ראדין, מורה ותיק ועסקן ציוני בלומזה וכעת מורה בישיבת ר' יצחק אלחנן בניו־יורק.

ר' אהרון אוקון מת בשיבה טובה בשנת 1950 בערך, באמריקה, על יד בניו.

שמשון שופר ויעקב נתן בנו

יעקב נתן שופר היה אחד הטיפוסים הנדירים אשר לרגלי התנאים המיוחדים של החברה היהודית לא ניתן לו לפתח את הכוחות הנפשיים והשכליים שחונן בהם מלידה.

מצד אביו היה נכד לחטוף ניקולייבי, ממשפחת סופרי סת"ם בזאבלודובה, דוד סופר. מ־סופר נשתבש השם ברוסית ל־שופר. מצד אמו היה נצר ממשפחת הרוטשילדים הידועים ובפנקסי האוכלוסיה אשר בארכיבון הלומזאי נמצא כתוב, כי אבי זקנה של אמו מלכה, מאיר רוטשילד, בא לפולניה מגרמניה בשנת 1794 והתיישב בידוואבנה.

משחזר דוד סופר מעבודתו הממושכת בצבא, בארכאנגלסק, פנה לממשלה הרוסית בבקשת עזר וסידור. הממשלה הציעה לו לעבור ללומזה כי שם הקימה מרחצאות־קיץ על שפת הנהר נאריב, והיא מוכנה למסור לו את החכירה. עבר איפוא ללומזה ומהמרחצאות מצא את פרנסתו בשפע.

בנו שמשון קיבל כנהוג חינוך דתי, אבל כשהגיע לגיל שלש־עשרה וצריך היה לדאוג לעתידו מסרו אותו למסגר נוצרי אמן, כדי שילמד את מלאכת המסגרות מפני שבין היהודים לא היו מסגרים־אומנים ולא יכלו אח"כ להעניק לחניכיהם תעודת בעל־מלאכה.

ושמשון למד את המקצוע, קיבל תעודת אמנות מאושרת על ידי הצאָך והצטיין בעבודתו ועלה גם על מלמדו. כל המלאכות הקשות שהיו בעיר הובאו אליו. עשה את מלאכת המסגרות בבית־הכנסת הגדול, ולהבדיל בבית הסוהר הגדול והמפורסם. בבית הסוהר עשה את שער הברזל הראשי, שהצטיין במלאכת מחשבת וקבל פרס בעד זה מהממשלה. מכמה ערים היו באים אליו בעלי מלאכה וסוחרים יהודים שרצו לנסוע לפלכי רוסיה הפנימיים, מחוץ לתחום המושב, לקבל ממנו תעודת בעל־מלאכה, המקנה להם זכות ישיבה שם. על התעודה היו חותמים שמשון שופר, ואחד נוצרי, שהיתה גם לו תעודה מהצאָך. הנוצרי היה מקבל חמשה רובלים שכר־טרחה ואילו שמשון חתם חינם.

ר' שמשון היה בין חובבי ציון ובגלל זה מסר את בנו יעקב, לאחר שמילא כריסו בתורה ולמד גם את המסגרות, לצלם הנוצרי חודזקי שילמדהו מלאכה נקיה, את מלאכת הצילום, שיוכל להתפרנס ממנה בארץ, נוסף על המסגרות. הוא גם רצה בעצמו לעלות לא"י, אך ההנהלה הציונית חששה אז כי לבעל משפחה יהיה קשה כאן להסתדר וענתה על שאלתו בשלילה...

יעקב שופר חלה בילדותו במחלה האנגלית וזו השאירה בו את סימניה: מתקשה בהליכה ונשען על מטה. אבל ידיו היו ידי אמן ויוצר. כל מה שיצא מתחת ידו הצטיין בשלמות גמורה, בחן ובטעם טוב, עבודה נקיה ומשוכללת ואף כי סדנתו לא היתה מצויידת במכונות חדישות, היה מתחכם לשפר ולעשות הכל בידיו.

אחרי מות אבא היה יעקב המסגר היחידי בעיר שביצע עבודות מסובכות ביותר. העיריה, בתי החולים, רופאים ורוקחים ושאר המוסדות היו מוסרים רק לו לעשות את ציודם הנחוץ. היועץ העירוני, הנוצרי חרינוביץ, היה בא במרכבתו אל בית שופר, לוקח אותו אל העיריה לתכן יחד תכניות שונות לשיפור העיריה. כשנבנה בית הנתיבות החדש נמסרו כל עבודות המסגרות לידו והמהנדס הראשי שהיה מאוד מרוצה ממנו הציע לו לעבור עמו אל גדיניה לבצע עבודות בבניני העיריה והנמל. בעד מוצגו בתערוכה הנודדת קבל מדליה. בתערוכת וורשה קבל אות הצטיינות. הוא היה החבר היהודי היחידי בהנהלת הצאָך בחבל ביאליסטוק. חלוצים רבים קיבלו בסדנתו הכשרה בעבודת המסגרות ולאחר עלייתם ארצה פתחו להם סדנאות בארץ או הסתדרו במקצועם אצל אחרים.

כשגזרה מלכות פולין על האומנים היהודים ודרשה מהם תעודות מקצוע היה שופר הבוחן היהודי בועדת הבחינה; בתערוכת ויצ"א הציג כיור רחצה שהיה מעשה־יד מחשבת, המציא מנעול סודי לקופות ברזל. זמן ידוע הורה מלאכה למעשה בבית־הספר המקצועי של יק"א בלומזה.

היה יהודי לאומי נלהב וכל מגמתו היתה לעלות לארץ־ישראל. היה עוד חבר לאגודת הציונים החשאית, שנוסדה בלומ־

זה בימי הצאר, והיה חבר פעיל בה. היה ממייסדי מפלגת פועלי ציון בשנות 1903-4. במרתף שבביתם, רח' קאפוצינ־סקי 3, היה המדפיס בשאפירוגראף כרוזים בלתי ליגאליים ואחותו היתה עוזרת על ידו.

עלה לארץ בדרך לא לגאלית, כי לרגל גילו לא קיבל סרטיפיקט. בחשאי יצא מן העיר לווארשה. תלאות רבות מצאוהו בדרכו לארץ. פעמיים חזרה האנייה שהוב־ילה „מעפילים" מחופי הארץ לטריאסט, עד אשר סוף־סוף הגיע ללבנון ומשם הבריח גבול והגיע לארץ, לאחר חדשיים של טלטולים עייף ויגע, בלי כל פרוטה בכיס.

בדרוך כפות רגליו על אדמת הארץ נפל ארצה, נשק לה ובירך „שהחיינו". היום הזה, היה אומר, היה המאושר בחייו.

לאחר חבלי קליטה קשים סידר לו שופר סדנה, על יד שוק הכרמל בתל־אביב, ורכש לו כלי עבודה מחדש, כי כליו בלומזה נמכרו ע"י אשתו להוצאות הדרך ולתשלום המסים של הממשלה. לא האריך ימים, כי מחלתו, שיתוק אברים, נתגברה עליו ושבע מכאובים רבים — אך מאושר שזכה לחיות וגם להיטמן באדמת המולדת — נפח את נפשו בשנת 1947. בתו היחידה מורה בתל־אביב.

גיטל־טובה בוגושביץ'

גיטל־טובה בוגושביץ', בת עשירים היתה. אביה מרדכי, בעל טחנת קיטור מעורב היה עם בעלי האחוזות הפולנים ונתן לבנותיו חינוך חילוני. אולם מאז החלה התנועה הציונית לפעול בלומזה בגלוי חלה בה מהפכה.

נכנסה כחברה ל„התחייה", ביקרה וגמרה את שעורי הערב לעברית והיתה אחת החברות הפעילות ביותר בהסתד־רות. לקחה עליה לנהל את המשק הפני־מי והסדר באולם, היתה חברה תמידית בוועדת הביצוע של נשפים וחגיגות וכל מפעל כספי ותרבותי לא נעשה שם בלי השתתפותה. היתה גם פעילה בארגון „מכבי" לנשים „חוה" ובוויצ"ו, ובאת כוח „התחייה" בוועדת הקרן הקיימת. „השווקים" שנערכו על ידי „וויצו" למען הקרן הקיימת — הצליחו הודות למסירו־תן של מספר נשים כגון הגברות א.ל. טאבוליצקי, שרה דראזנין וטובה בוגו־שיביץ ביניהן. כשוועד הקהילה היה עו־רך בפסח סדרים לחיילים היהודים העוב־דים בגדודי הצבא הפולניים שבעיר, לא נפקד מקומה של גיטל. בפניה המאירים ובחיוכה הנעים עודדה את החיילים העב־רים המנותקים מביתם וממשפחתם והש־כינה במקום אוירה של חג ובית.

היו ימים שטובה סבלה רעב ומחסור כאשר ירד אביה מנכסיו וגם ה„נדוניה" שלה ירדה לטמיון אחד הפריצים — אבל איש לא ידע מזה, פניה לא גילו את מצו־קתה. לאחר השתדלויות רבות של א. דאמוביץ' וכותב הטורים האלה, כמורשה לקק"ל — קיבלה רשיון עליה לארץ.

כאן עבדה במשק בית, טיפלה בילדים ובכל עבודה קשה, כדי למצוא את מח־ייתה. באותו זמן גם ביקרה שעורים להשתלמות בעברית והשתתפה בפעולות סוציאליות שונות. אולם קפצה עליה מח־לה ממארת ולמרות הטיפול הרפואי המ־סור בתל־אביב וב„הדסה" בירושלים לא הועלתה ארוכה לה, ונפטרה בירושלים. בני־עיר לווה למנוחת עולמים על הר הזיתים. ארגון עולי לומזה ערך נשף־אבל לנשמתה ויסד על שמה קופת־מלווה לבני־עיר הזקוקים לעזרה והכניסו לקרן את הפדיון ממכירת בגדיה ומטלטליה. ליום השנה הקימו בני העיר מצבה על קברה (ראה לעיל עמ' 206).

טובה בוגושביץ' במסיבת בני עיר בתל־אביב. מימינה יוטה לוינסקי ומשמאלה חייה גולדמן.

רחל בת שמואל גלינקה

צעירה חיננית ועיניה פיקחות. היתה פעילה בעבודה הציונית, גמרה את שעורי הערב לעברית, היתה כמה שנים חברת הועד של „התחייה", נטלה חלק במגביות של הקרנות הלאומיות. היתה אחת המ־ייסדות של החלוץ הכלל־ציוני, באפוט־רופסות „התחייה". זמן קצר לפני עלותה לארץ נבחרה ציר מלומזה אל הועידה הציונית בפולין.

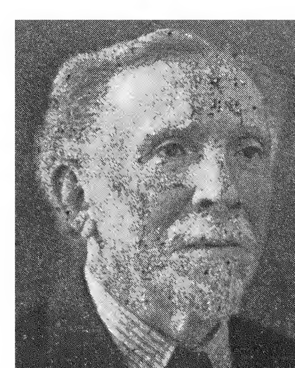
בנועם דבריה ובחיוכה לקחה לבבות וקירבה צעירות רבות לעבודה למען הצי־בור ולמען ארץ־ישראל.

בשנת 1935 החליטה לעלות לארץ. מהסרטיפיקאטים המעטים שנתקבלו בלומזה למען צעירות היתה היא שזכתה לרשיון עליה בהסכם כל האירגונים הצ־יוניים. ערכו לה נשף פרידה ורבים באו להיפרד ממנה ולברכה ברכת הדרך. אולם בישראל לא שפר מזלה. מתוך חי־בת הארץ השלימה עם הכל ועבדה כל עבודה שנזדמן לה. אך גופה הרופף לא יכול להתגבר על חיי הסבל, חלתה וביום ג׳ באלול תרצ״ז (עשרה באבגוסט 1937) נפחה נפשה בדמי ימיה. ארגון עולי לומ־זה השתתף בלוויתה והתאבל עליה. ובה־גיע הידיעה בלומזה התאבלו עליה רבים ואגודת „התחייה", בשיתוף ארגונים ציו־ניים רבים ערכה לזכרה ביום י״ז באלול נשף אבל (ראה לעיל עמ׳ 225).

מסיבת־פרידה לכבוד רחל גלינקה מטעם ועדת הקק״ל בלומזה.
משתתפים: ציבולקה, צוויקלביץ׳, דימנטשטיין, קוטונסקי, י. לוינסקי, פרום, קרישטאַל, קוזינסקי, רוצקי, מלינארז׳ביץ׳, מילר, ליפשיץ, קרמר ועוד.

משה פרידמן

משה פרידמן נחשב בצדק מאבות התע־שייה של מרצפות וחלקי הבניין בבטון בארץ. נולד בלומזה בשנת 1873. אביו היה קבלן ועובד בבטון ומלאכה זו הוריש לבנו, שבמשך זמן קצר עלה עליו. שלא כמקובל באותם הימים, עמד בהיותו נער למבחן הציך בלומזה וקיבל דיפלומה של רצף ובנאי מומחה. ועודו צעיר וכבר יצאו לו מוניטין בחוגי השלטונות ואלה מסרו לידו ביצוע של כמה עבודות ביוב, סלילת כבישים, הנחת צינורות, מדרכות וכיו״ב.

לרגל עבודותיו היו לו מהלכים בבתי פקידים גבוהים וקצינים אשר כיבדוהו; והוא גם ניצל ידידות זו לשם שתדלנות למען ענייני העיר וטובת רבים.

נוספ מן הראשונים בלומזה לתנועת חיבת־ציון, קנה מניות רבות של „אוצר התיישבות היהודים" וכאשר גדל בנו הבכור, רצה לעלות אתו לארץ. את הבן חשב להכניס לגמנסיה „הרצליה", שעמ־דה אז בראשיתה, ובעצמו לעבוד במקצו־עו, מקצוע הבניין והביוב. אולם ה׳ מנחם שיינקין, אשר אליו פנה לחוות דעתו בעניין זה, מנעהו מעלייה לארץ, לפי תנאי הזמן, כי הכנסותיו תהיינה כאן זעומות ולא יוכל לכלכל את בנו וגם לשלוח כסף לבני־ביתו בלומזה. באין ברירה מסר את בנו לגימנסיה הרוסית. קיבל רשיון ממנ־הל הגימנסיה הרוסית להכניס גם מורה־דת יהודית, כנהוג לגבי תלמידים קאתו־לים ופרוטסטנטים, אולם יתר ההורים היהודים התנגדו לזה..

בשנת 1920 — חיסל את כל עסקיו והחליט לעלות עם משפחתו לארץ. דווקא באותו זמן הציעו לו בלומזה עבודות־בניין ממשלתיות שיכלו להכניס לו הון תועפות — אך הוא ענה לממשלה: אני נוסע לבנות את ארצי ומולדתי. במשרד הא״י בוורשה הציעו לו שלא ימכור את כליו ומכשיריו ,אלא יעבירם לארץ ע״י חברת „המעביר". אולם החברה פשטה בינתים את הרגל והכלים נתקבלו שבו־רים ולא הוצלחו כמעט למלאכה. היה זה מכשול גדול בדרכו. אולם הוא התאושש מהר והחל לייצר מרצפות ומדרכות, צי־נורות ורעפים, לוחות בטון וכיו״ב — הראשון בארץ. שמו הלך לפניו ולבית מלאכתו ותוצרתו — יצאו מוניטין. אך הסתבך במחלוקת עם הסתדרות העובדים וזה גרם לו מכשולים רבים בדרכו ומרר את חייו. ובינתים הקים תלמידים הרבה שלמדו אצלו את מקצוע המרצפות וה־עבודה בבטון והם פתחו להם בתי מלא־כה משלהם והם גם הצליחו. ה׳ פריד־מן נשאר יחידי במערכה, כי בניו לא הל־כו בדרכיו וגם לא נתנו ידם למפעלו. בימי כהונתו של בלוך־בלומנפלד כראש העיריה, הפסיק מנהל המחלקה הטכנית של העיריה, אליעזר קפלן, את עבודות פרידמן למען העיריה שניתנו לו קודם, באמצעות המהנדס העירוני הירשקוביץ. וכשהתנגד ה׳ פרידמן להוראות המפקח על העבודות הציבוריות בעיר, הושם גם חודש בבית הסוהר... אולם משה פרידמן לא נכנע. בהיותו בודד במערכה לא יכול היה לפתח את חרושתו ולהכניס לבית החרושת מכונות חדישות, לפי דרישות הזמן והייצור, כשם שעשו תלמידיו, וה׳ פרידמן החליט לחסל את בית מלאכתו.

מות בנו שלמה, העורך־דין, בשדה הקו״ב באיטליה, כחייל הבריגאדה (כ״ו אייר, תש״ה) ירד עליו כחתף והעכיר את רוחו.

ה׳ פרידמן נשאר נאמן לדגל הציונות הצרופה של ימי הרצל וכל המשברים, החליפות והתמורות בתנועה ובארץ לא הזיזוהו.

נפטר בתל־אביב, ו׳ באב תשי״ב, בודד ומבודד.

א. מזרה

מנדל ומוטל ביאלי

שני אחים לאב אחד ושתי השקפות עולם כל כך מנוגדות. שניהם לצערי אחרו את הרכבת...

מנדל קיבל בירושה מאביו ר׳ יצחק — סוחר עצים מפורסם בפולין ובגרמניה — בית נסירת עצים באוסטרולנקה. שם חי בעושר ובכבוד והיה בא לעתים קרובות ללומזה ונוטל גם חלק בדברים שבצדקה ובצרכי ציבור. ביתו היה ציוני ואצלו היו מתארחים העסקנים הציונים, הנואמים והמדריכים שבאו לשם. היה תמיד מראשוני התורמים לדברים שבצדקה ולמען ישוב ארץ־ישראל. שלח את בנו לארץ והתכונן עם אשתו לבוא אחריו — אך השעה לא הספיקה לו וניספה בידי הנאצים.

למוטל (ראה תמונתו לעיל, עמ׳ 29) נפלה ירושה כזו בלומזה — בית הנסירה הידוע (טערטאק). מנעוריו דבק בפועל היהודי ובתנועת „הבונד" והיה ממנהיגיו משנת 1904 עד יומו האחרון. מוזר היה בעיני רבים: קרוב למנהגי ישראל, מבקר בית תפילה ועולה גם לפעמים לתורה, ל„מפטיר" ומנדר ביד רחבה לטובת בית־הכנסת, התרועע עם ציונים ולא מנע מאשתו להיות עוסקת ב„התחייה" וב„ויצ״ו" ולתרום תרומות גדולות וחשובות למען הקרנות וניסה אפילו פעם לקנות נחלה בארץ. ובאותו זמן היה גם מעביד פועלים וגם מנהיג ה„בונד", משקיע בו מרץ, כסף ומסירות רבה. כולם כבדוהו, יהודים ונוצרים. היה חבר מועצת העיר כמה פעמים, פרנס הקהל וגזבר ועד העזרה מאמריקה, כנאמן הציונים וה„בונד". אבד בסביבות סלונים, כפי שמשערים, בחרב הנאצים. את אמו שלח לארץ־ישראל על חשבונו, והיא נפטרה בתל־אביב. עזר גם לאחותו העדינה חוה פייגין לעלות לארץ, ואילו אחותו יקרת הנפש זלאטה בז׳ז׳ינסקה, אשת ראש אגודת הסוחרים ר׳ נחום בז׳ז׳ינסקי ניספתה בגיטו לומזה, יחד עם ילדיה.

לואי אלטשילר והאחים וורנר

בלומזה התהלכו שמועות על בני־עיר, מדלת העם, שהיגרו לאמריקה והתעשרו. אחד מהם היה לואי אלטשילר. הוא היה קשור לעיר ובכל שנה שלח כמה מאות דולרים בערב פסח לחלק לנצרכים, מלבד תמיכתו התמידית בבני משפחתו. כמו־כן היה שולח לכל מוסד של צדקה בעיר הקצבה שנתית של מאה דולר. אלטשולר ביקר פעמים אחדות את לומזה. נדב סכומים גדולים לקרנות הלאומיות, מסר פעם לנחום סוקולוב שיק על עשרים אלף דולר למען קרן היסוד ובמותו השאיר עשרים אלף דולר למען הקרן הקיימת. בשנת 1928 ביקרתי אצלו, בארמונו שעל יד ניו־יורק. רציתי לכנס אצלו כמה בני עיר שנתעשרו, לשם מפעל לטובת המוסדות היהודים בלומזה.

הזמינו את האחים „וורנר" — בעלי החברה הגדולה ליצור סרטים „וורנר־ברודרס", שהם יוצאי ריבאקי, ולא נסתייע הדבר. הכושי העומד ליד ארמונם הודיע שהם יצאו לנוח בחוץ־לארץ...

רחל רוזנבלום-סלוצקי

בית אבי ר׳ דוד רוזנבלום ז״ל

אבי ר׳ דוד בן שמואל רוזנבלום נולד בגובורובה, פלך לומזה, למשפחת סוחרים כבודה ובן לתלמיד חכם מובהק בסביבה. שני אחיו ושלוש אחיותיו (אחת מהן בתל־אביב) היו בני תורה וחכמה והתמזגו בהם מידות ומעשים טובים. בת אחותו הצעירה, פייגה זאבלוצקה מקולנה, היתה לפי השמועה בין 67 הבנות הקדושות של בית המדרש למורות „בית יעקב" בקראקה.

אבי היה גדול בתורה וכבר בילדותו קראוהו „העילוי מגובורובה". לא רצה לקבל עליו משרת הרבנות, אף כי קיבל כמה הצעות מקהילות חשובות ובחר להיות סוחר ולא לעשות את תורתו קרדום לחפור בה. נשא את בתו הבכירה של המורה־הוראה בלומזה, נעמי ציגוביץ׳, השתקע ברוז׳אני שעל הנאריב ומצא את לחמו בכבוד כספק צבאי. בימי מלחמת העולם הראשונה נחרבה רוז׳אני שהיתה עיר בצורה ואבא ברח משם עם בני ביתו בעירום וחוסר ובא לשבת בלומזה, על יד חותנו הרב.

אבא החל כאן לבנות את חייו מחדש, בקשיים רבים. קבע יום־יום עתים לתורה צם כל יום שני וחמישי עד תפילת המנחה, עשה חסד וצדקה לכל אחד והשתדל גם לחנך ברוח זו את ילדיו. ובזה עזרה לו הרבה אמי הורתי, מרת נעמי ז״ל.

אף כי כמה מידידיו של אבא הוכיחו לו על אשר הוא מלמד את בתו תורה ומדע, התגאה תמיד בי שאני יודעת תורה כאחד הבנים.

כשנתפסתי לציונות והייתי אחר־כך בין המייסדים והמדריכים של קן „השומר הלאומי (ראה לעיל עמ. 252) התנגד לי תחילה אבא, כי חשש פן אקדיח את תבשילי ואקצץ בנטיעות הדת. אולם הוא השלים מהר עם זה, כי ראה שאין לנו תקומה בארץ פולין וגם שוב לא התנגד כשהחלטתי לעלות לארץ ולהגשים את הציונות במו ידי. נתן לי את הסכמתו וברכתו ליוותה אותי בדרכי.

אחי הצעיר ישראל־יצחק נספח לתנועה הציונית־דתית והיה אחר־כך מפעילי „השומר הדתי" ו„הפועל המזרחי" (ראה לעיל בפרק „המזרחי בלומזה") ועלה ג״כ לארץ כמה שנים אחרי. אחי שמואל־חיים ז״ל התמסר כולו לתורה ושמו הלך לפניו. הצטיין בישיבת לומזה ובלמדו אחר־כך בישיבת סלונים, נתמנה למזכירה ומנהל ענייניה. אולם ישיבת סלונים לא סיפקה את צמאונו לתלמוד וחזר ללומזה ללמוד יחד עם הסבא, המורה־הוראה (ראה לעיל עמ׳ 117). היה לעזר לסבא בענייני רבנות, פסק שאלות, יצא ונכנס בשמו במשרדי השלטונות והקהילה, ניהל בתבונה את ספרי משרד הרבנות ומצא לו זמן ללמוד כמה שעות ביום לבדו עם סבא וגם לכתוב את חיבורו „ביכורי שחר".

לפי בקיאותו וחריפותו בספרו זה חשבו כמה רבנים, שבא אתם בחליפות מכתבים ובקשרי שאלות ותשובות, לאיש מבוגר וקשיש, ולא עלה על דעתם שעלם בן 23 לפניהם...

הורי התכוננו לעלות לארץ ואתם גם שתי אחיותי מאשה וצפורה ואחי, בן הזקונים פנחס. אך יד השואה תקפם ואבדו עם כל בני קהילת הקודש של לומזה. אחי פינחס הצליח להימלט ממחנה ריכוז גרמני ולהגיע לווילנה. כאן גמר בית ספר טכני גבוה וחיפש דרכים להעפיל לארצנו, אך פרצה מלחמת רוסיה־גרמניה והוכרח לחזור ללומזה. כאן נספה יחד עם הנאהבים והנעימים בחייו.

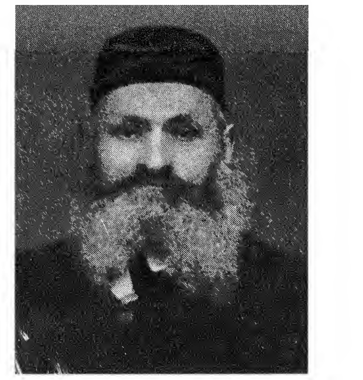
שאול לוין

איש ווילנה, גיסו של הירש אפשטיין. לאחר מלחמת העולם הראשונה השתקע בלומזה ולמרות גילו הזקן רכש לו מהר חוג גדול של ידידים ובעיקר נוער ששתה בצמא את דבריו. כי שאול לוין היה מלומד גדול וידע בצורה פופולארית להרצות לפני פועלים ונוער לומד על ספרות והיסטוריה, על טבע ותכונה, על פילוסופיה וכלכלה מדינית. לפי השקפתו קוסמופוליט היה וראה את עצמו כל ימיו אזרח העולם וחבר ואח לכל האומות והדתות.

אולם בגיל שבעים חזר בתשובה ונוכח שאינו אלא יהודי בלי כל זכות אזרח ונספח בכל לבו ונפשו לתנועה הציונית. היה חבר המערכת של „לאַמזער שטימע" ומאמריו המדעיים פופולאריים הוסיפו תמיד לעתון לווית חן והם הועתקו בכמה עתונים ומאספים.

נפטר בן 82, בשנת 1938 וכבוד גדול עשו לו במותו גם מחוגי הציונים וגם מחוגי הפועלים.

ישראל מנדל קליון
(דער קאַפּיטקאַוויניק)

טיפוס יהודי מיוחד במינו: „קרוב למלכות", כפי שקראו לו בפי העם, כי היה קבלן לעבודות ציבוריות וגם חוכר מאת השלטונות את מכס הכניסה לעיר דרך פיונטניצה מכל עגלה, לפי מספר פרסות הסוסים, כלומר: מס „קופיטקובי", ועל כן קראוהו "דער קאַפּיטקאַוויניק". על חשבונו התלוצצו: מעגלון דל או איכר גבה מכס, אולם, משנראו המכוניות בארץ — לא יכול לגבות מהן מכס כניסה, כי אין להן סוסים ופרסות...

היה יליד לומזה מכמה דורות וביחד עם אשתו רבקה (אחותו של יודל בלומוביץ) היה רודף צדקה, פעיל ב„חברה תהילים", „חברה תורה" ו„הכנסת כלה" והיה עורך בביתו מסיבות פורים, „קידוש" וכיו"ב למען החברות האלה.

בנו הוא אליעזר קליון, מפעילי „התחיה" (ראה להלן עמ' 299) ומהדמוקראטים שבה. ר' ישראל מנדל הוזהר לא פעם ע"י ראש השוטרים קופרובסקי, שישים עין על בנו, שנמנה עם „פושעים מדיניים", אך האב לא כיהה בבנו ושמח שהוא הולך בדרכיו בצרכי ציבור ולאום.

חתנו הוא ה' יצחק לוויטה, מראשי העסקנים בציבור ובציונות בפיונטניצה ופרס מצודתו גם בלומזה — עלה לארץ לפני כמה שנים וגידל בית לאומי לתפארת. גר ברחובות.

אסתר כ"ץ

אשה מופלאה, אשת הסוחר בחמרי ברזל ר' איצ'ה־מאיר כ"ץ.

בעלה סוחר גדול היה ומפורסם בכל הסביבה. ביתו, ברחוב הארוך, מהגדולים בבתי העיר היה ובו מחסנים ובתי מגורים רבים. שנים רבות היה כאן גם בית הקהל ומשרדי הקהילה. בימי כיבוש העיר על ידי הנאצים מצאו במרתפי הבית מפלט כמה מאות יהודים — אולם כאילו מתוך כוונה נפלה פצצה באותה חצר וכל המסתתרים מצאו שם את קברם. היתה זו מכה ראשונה כבדה שנחתה על ראש היהודים, עם הכיבוש הנאצי.

ר' איצ'ה־מאיר מת בדמי ימיו והשאיר משפחה גדולה: חמישה בנים ועשר בנות. ואשתו אסתר כ"ץ ידעה להבליג על קשיי החיים ולהשיא את כל בנותיה לחתנים הגונים וכן לחנך ולגדל יפה את בניה — וביתה היה סמל ומופת בעיר.

עם זה בעלת צדקה היתה. על שולחנה אכלו יום־יום עשרות אורחים ותלמידי הישיבה והתלמוד־תורה. ניהלה את עסקי בעלה המנוח והמשיכה במעשי צדקתו בצורה נאה, כאחד בעלי הבתים החשובים. במותה, בת שבעים וחמש, בשנת 1937, הספידוה רבים וכל בני העיר הלכו אחר מטתה.

דוד סמילאנסקי

חיה, בת ר' מאיר חסיד
(מוותיקי ראשון לציון)

חיה, בת ר' מאיר חסיד, נישאה בגיל צעיר בלומזה למנחם־מנדל דוידזון בשנת 1891. זמן קצר לאחר החתונה עזב דוידזון את אשתו וברח לארץ־ישראל. אחרי מלחמה קשה עם אביה, נסעה חיה אל בעלה, בשנת 1894, ותינוקת בת שלוש על זרועה.

בזמן הראשון גרה המשפחה בנס־ציונה ואחר כך עברה לראשון־לציון. כשבע שנים היה דוידזון פועל חקלאי והקדחת שהיתה שכיחה בימים אלה בכל המושבות לא פסחה גם על משפחתו שגרה במרתף אפל ובתנאים קשים.

איכרי ראשון לציון עסקו אז בעיקר בכרמי גפנים ושקדים, ואילו דוידזון אהב את הפלחה. ולאחר שלא עלה בידו להתאכר נסע בשנת 1898 לקפריסין. רכש לו שם חלקת אדמה והתמסר לעבודת השדה יחד עם אשתו.

בינתים נולדו לזוג עוד ילדים וילדות, והדאגה לחינוכם והגעגועים לארץ־ישראל החזירו את המשפחה לאחר חמש שנות ישיבה בקפריסין לארץ־ישראל, ושוב באו לראשון לציון. וכשנוסדה בשנת 1906 חברת „עתיד" לתעשית שמנים וסבון ב„בית־עדיף" (על יד בן שמן) הוזמן דוידזון לפקידות בביה"ר. אחר כך היה מן העולים הראשונים על אדמת פוריה בהרי הגליל התחתון ומפקח ראשי על נטיעת כרמי השקדים שם. ובעצם העבודה הרבה חלה ומת בגיל 44 ונקבר בירושלים.

חיה דוידזון נשארה עם 7 ילדים, ואחד מהם תינוק בן שנה. היה לה משק זעיר וחלקת אדמה בראשון לציון, והאלמנה הכניסה עצמה בעול הקשה של כלכלת המשפחה וחינוך הילדים. בשקט ובצנעה, ללא כל תרעומת טרחה ויגעה הרבה — בבית, בשדה ובכרם עד שזכתה לגדל ולחנך את בנותיה ובניה לחקלאים טובים וחרוצים השוקדים על עבודה בהתמדה ובמסירות מופתית. כולם התחתנו בראשון לציון (אחד מחתניה הוא מר פ. ויגודסקי) והולידו עשרות ילדים וילדות. אשת־החיל חיה זכתה לגדל בארץ שלושה דורות, וכולם קשורים אל האדמה. חדשים אחדים לפני מותה קיבלה את פני בנה הקצין, אשר חזר משירותו הצבאי בבריגדה היהודית.

המנוחה היתה בעלת מזג נעים ואופי טוב, מכניסה אורחים ומקבלת את כל הבא בסבר פנים יפות. כל ימי חיה עבדה עבודה קשה, ותמיד היתה שמחה בחלקה, שמרה על המסורת ונתנה לבנותיה חינוך לאומי מסורתי. אחר מיטתה הלכו ותיקי ראשון לציון וצעירי המושבה. על יד בית הכנסת הגדול הספידה רב המושבה, באי כוח מועצת ראשון־לציון, התאחדות האיכרים והקופה החקלאית. עם סתימת הגולל אמרה דברי הערכה דר. מרים קיסי־לובה־סמילנסקי.

בנימין סופינסקי

יהודה שדכן

טיפוס עממי חביב היה ר' יהודה שדכן, או ר' יהודה מגיד. לא היה דרשן סתם, כי־אם „מגיד" לטובת איזה מוסד חשוב ציבורי, כמו „הכנסת אורחים" „השגחת־יתומים", „גמילות חסדים" וכד'. לא פעם היו מזמינים אותו להיות „משולח" בשביל ישיבה או מוסד, ואם קיבל זה עליו היה ממלא שליחותו באמונה. היה שמח בחלקו, ידע לספר הלצות ומתבל דבריו ודרשותיו באגדות חז"ל, מילי דבדיחותא ועל ידי זה קנה את לבב.

שדכן על שום מה? היה משדך „ימים" למען בחורי הישיבה. ידע את כל בעלות הבית והכיר את דרך בישולן ועינן היפה בתלמידי הישיבה שבאו לאכול אצלן ועל כן היו נוהרים אליו לומדי הישיבה העניים מכל העיירות והיו צובאים על דלתו עוד בחול המועד פסח או סוכות, כדי שימצאו להם „ימים" לאכול בכל ימות השבוע, ובזה יוכלו ללמוד בשקט ובשל־

ווה בכל „הזמן", ואם נודע לו שמישהו מאוכלי ה„ימים" קופח על ידי בעלת בית, היה בא תיכף ומטיף לה מוסר ומש־פיע עליה לתקן את המעוות.

ומדעתו את כל בחורי הישיבה, דרכם ולימודם היו באים אליו בעלי־בתים עשירים מהעיירות הסמוכות והרחוקות לבקש הצעה של איזה בחור למען בתם, ור' יהודה שדכן ידע תמיד למצוא את הבחור המתאים.

מעטים ידעו גם שיהודה שדכן, מלבד היותו „משדך" ימים למאות בחורים ומקיים על ידי זה תורה בלומזה, היה גם מעיר את העם לעבודת הבורא. במשך ארבעים שנה, היה קם בליל שבת — לפנות בוקר — והולך מבית לבית לעורר את הישנים לעבודת הבורא. הוא הכיר את האנשים וידע לקרוא כל אחד בשמו: ר' ברוך, ר' זלמן, קומה, אוי קומה לעבו־דת הבורא! ועבודת קודש זו מילא בקפ־דנות בימות גשמים ורוחות, שלג וקור ולא ויתר עליה אף פעם. לאחר שעורר את הקהל היה חוזר ועובר דרך בתי הת־פילה של החברות שלמענן העיר שחר: „מסילת ישרים", „שומר חולים", „גמילות חסדים" ו„פועלי צדק" — לראות את פרי עמלו ולהציץ מי חס ושלום אינו בקי הבריאות ולא יכול לקום לעבודת הבורא. ואחר התפילה היה הולך אליו לביקור חולים ומעודדו: „שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא". כשהיה צריך לנ־סוע לשבת לאיזו עיירה לדרוש — היה ממנה בכספו אדם שילך בחשיכה בליל שבת להעיר ישנים.

אסנת ז'וטקביץ־בונה

הסבים שלי

דוד־צבי ז'וטקביץ' מגלצ'ין

הסבא ר' דוד צבי ז'וטקביץ ז"ל, אבי אבי, היה עשיר ובעל אחוזה גדולה בכפר „גאלציץ", כ־7 קילומטר מלומזה. את שדותיו הנרחבים היה מעבד בעזרת פוע־לים וחלק מהם היה גם מחכיר לאכרים הפולנים. היה למדן וירא שמים, קיים בביתו „מניין" ליהודי הכפר וכתב למענו ספר תורה והצטיין במידת „הכנסת אור־חים" לעוברי אורח שהזדמנו לביתו. בכל יום ה' היה נוהג לבוא העירה, לחלק לעניים להוצאות השבת.

לאחר מות הסבתא רבקה ז"ל, נשאר סבא גלמוד והחליט לנסוע לא"י: קם ומכר את האחוזה, אסף את כל שאר רכו־שו וחלקו בין ארבעת הילדים, שני בנים ושתי בנות והשאיר לעצמו סכום כסף מסויים שיוכל להתקיים עד סוף ימיו. לפני עלייתו לארץ־ישראל פיזר מכספו לדברים שבצדקה וסידר על חשבונו מיטות, מזרונים ושמיכות ב„הכנסת אור־חים". לא רצה לנסוע לבדו והשפיע על בנו הבכור, אב לבן יחיד, שימכור את ביתו ויחסל את עסקיו וילווה אליו בדר־כו, ובשנת תרס"ט (1909) יצאו כולם לדרך וספר התורה עמהם. לא שיחק להם המזל בארץ הקודש. לא יכלו להתאקלם בירושלים וחלו כל הזמן. הדוד נטה לח־זור למען הצל את בנו יחידו, כל הפצרות הסבא ז"ל להישאר עמו לא הועילו, ובלב שבור ורצוץ נאלץ לבסוף לחזור עם בנו ובני ביתו ללומזה. את ספר התורה הש־איר לפיקדון בישיבת „מאה שערים" שב־ירושלים, שם הוא נמצא עד היום.

אסנת ז'וטקביץ־בונה

בדעתו של סבא היה לחזור לירושלים עם אחד מילדיו או נכדיו לכשיגדלו ובינ־תיים עסק במצוות ובמעשים טובים, היה מבקר מדי יום ביומו בבית החולים ומסעד לבב החולים במאכלים מבריאים, פירות ומרקחת. כשפרץ הסיכסוך בין גבאי בית החולים ובין ישראל־נחום, שמגרשו גבל עם בית־החולים (כאשר רצו לבנות בית קירור לביה"ח, שעלול היה לפגוע במגרשו), קנה סבא בכספו את המגרש והקים על חשבונו את בית הקירור הנחוץ. במשך הזמן נבחר לגבאי ראשי בביה"ח והיה מבלה שם כל היום. צרור המפתחות מכל המחסנים נמסר בי־דיו והוא חילק לכל אחד את הדרוש וב־שעת הצורך הוציא סכומים גדולים מכיסו וקנה מה שנחוץ למוסד ולחולים. אף כי קפדן היה מטבעו, ידעו הרופאים וכל העובדים להעריכו ולכבדו בעד יושר לבו ונאמנותו.

נפטר בשיבה טובה בלומזה, בגיל 86 לחייו, ביום ג' תמוז תרפ"א.

מרדכי בן אהרון יאז'ומבק

סבי השני, אבי אמי, מוצאו מדלת העם, מאנשי „עמך". חי בפשטות ולא נד־חף לכותל המזרח בבית הכנסת, אף כי עשיר היה. סחר בזרעים, בפירות העונה שהיה מביא מווארשה ובדגים, שהיה מביא מפרוסיה, חכר שדות, זרע גני ירק וכיו"ב. היה ישר במשלח ידו. משש־מע שמישהו קובל עליו שלא הרוויח אצלו מהקנייה האחרונה, הזמינו אליו הביתה, שתה אתו „לחיים" והחזיר לו את הסכום, תוך ידידות. בא עני לבקש נדבה, היה מכניס ידו לכיסו, שהיה מלא תמיד מצל־צלים, ומבלי ספור הוציא מה שהוציא ונתן לו בחיוך על שפתיים. לא היתה חב־רה בעיר שלא תמך בה, ועיקרו: גמילות חסדים בקרב השכבות העניות והעמלות. נפל סוסו של עגלון ונשבר ע"י זה מטה לחמו, חלה מי שהוא ח"ו והיה זקוק לני־תוח, לנסוע לווארשה לדרוש ברופאים — ידעו לפנות לר' מוטקה, כינוי של חיבה לסבי. עצובים ועלובים נכנסו ושמחים יצאו כשקיבלו, לפעמים גם על מנת שלא להחזיר, את הסכום הדרוש להם. סבתא, שיינה, היתה מתמרמרת לפעמים: כיצד אדם נוהג קלות ראש בכספו, מלווה לכל אחד ואחד ואינו רושם אפילו את שמו? היה עונה לה בחיוך: על גמילות חסדים עומד העולם, ואני נותן לכל מי שזקוק לזה .אם יש אלוהים בלבו, החזר יחזיר לי גם מבלי לרשום את שמו, אלא מה, לא יחזיר, כי אין לו — האתבע למשפט את זה שאין לו?

ויש שבאו גם בעלי־בתים אמידים לק־בל הלוואה במשכון — הביאו פמוטות כסף, כלי שולחן וכיו"ב. סבתא היתה מצניעה את המשכון ושומרת עליו. אולם בערב חג או שבת היתה משגרת את המשכון חזרה, למען לא תישבת להם שמחת החג ,והיתה בטוחה שלאחר החג יבואו ויחזירו לה את המשכון. וככל שהירבה הזוג לפזר מכספו לצדקה ולמע־שים טובים — כן גדל עשרו וכן רבו הכנסותיו ממשלח ידו. נוהג היה הסבא לקנות תמיד שטרי־גורל, לא שהיה להוט אחרי הזכיה בגורל, כי אם מתוך רצון לתמוך בידי מוכרי השטרות העניים. היה חבר ל„חברה תהילים" ומשכים בבוקר לומר את „היום" ובין מנחה למעריב — ללמוד פרק משניות.

במותו בכו עליו רבים מדלת העם.

י. זיידנשטאט

לייבל כהן פרידמן

יהודי תמים וצדיק, היה מצניע לכת ועוסק במעשים טובים. בדאגת הפרנסה — לאשתו וילדיו שהתפרנסו בצער ובלחץ — השליך על ד' יהבו. ובעצמו דאג לב־חורי הישיבה והיה מזמין על שולחנו בשבת כעשרים לומדים. אשתו, אשת חיל ועושה רצון בעלה, היתה טורחת ועמלה כל הימים לספק לחם לפי הטף וגם לה־כין סעודות שבת לכל כך הרבה אורחים. וכשכלתה בערב שבת הפרוטה מן הכיס

היה רץ ר׳ לייבל ללוות בחנויות מכולת, במאפיות ובאטליזים ואומר לאשתו: קיבלתי תמיכה למען בחורי הישיבה העניים, קומי והכיני סעודת שבת — אולם בששת ימי המעשה נוכחה אשתו מאין בא כל זה לבעלה והחלה לדאוג כיצד לשלם את החובות...

היה לו קול נעים והיה עובר לפני התיבה בשבתות ובחגים בישיבה, מובן שלא על מנת לקבל פרס. היו מכבדים אותו לעתים קרובות ב„פדיון הבן״, כי ראו בו את הכהן לאל עליון, צדיק וישר, שבזכותו יגדל התינוק לתורה ולמעשים טובים. ועוד זכות עמדה לו: בגלל קולו הערב ויושר לבו המליץ עליו הרב, עוד בימי שלטון הצאר, שהוא ראוי והגון להיות הרב והחזן של האסירים בבית־הסוהר. ואמנם נתנו בו אימון פקידי בית־הסוהר ולא העיזו אפילו לבדוק אותו ולחפש בכליו בבואו ובצאתו. בשבתות היה מקהיל בבית־הסוהר אסירים רבים, פליליים ופוליטיים שבאו כאילו להתפלל ואגב — לחטוף שיחה איש עם רעהו, לראות פנים חדשות ולהבריח לפעמים פתק העירה על ידי הרב החזן. ועל כן העריצוהו האסירים וזכרוהו לטובה בצאתם לחופש. לא פעם היתה מקבלת אשתו פתאום חבילה או מתן בסתר ממישהו, מבלי לדעת על מה ולמה. פתקים היו זורקים לכיסו מבלי שירגיש בדבר, או מוסרים לו אילו ידיעות מבלי שיסכים לזה, כי בתום לבו ובטוהר נפשו לא יכול למעול באימון שנתנו לו. ורק בבואו הביתה היו בני הבית מוצאים אותם ומוסרים לתעודתם, או שבאו ממשפחת האסיר לשאול: מה לחש לך פלוני? ופעם הרגישו בזה שומרי בית הסוהר ובצאתו מישֵשו בכליו ומצאו כמה פתקים. אולם לא עשו לו כל רעה, כי היו בטוחים שהוא לא ידע מכל זה, אך מכאן ולהבא היו בודקים אותו בצאתו.

חי חיי עוני וצער והיה תמיד שמח בחלקו: ממרק אדם את גופו ומסגפו בעולם הזה — ייכנס טהור ותמים לעולם הבא, היה אומר.

ופעם בשנת 1938, בחזרו הביתה בשעה מאוחרת בלילה מן הישיבה, לאחר לימוד של כמה שעות, התקיפוהו בריונים פולניים בסיסמה „הכו ביהודים״, הכוהו ופצעוהו ולאחר שבועות מספר מת מפצעיו. בתו, אסתר שיינהויז, בישראל.

אברהם צבי רוגאניצקי

זקן עטור מצוות ומעשים טובים. היה גבאי של „חברה תהילים״ ודאג למען החברה בכל נפשו ומאודו. ואם בימות החורף מצאו עוברי־דרך, עגלונים ותגרי־שוק, סבלים ודייגים תנור חם ולוהט לחמם את העצמות הקפואות וגם להתפלל במניין מנחה ומעריב — הרי זה היה מעשה רוגאַניצקי, שלעתים קרובות הוציא מכיסו את הכסף הדרוש לקנות חמרי הסקה. גם „הרבי״ שישב שם יום־יום ולימד את קהל העמלים פרק משניות, מזמור תהילים מתובל באגדות חז״ל ובפירושים נאים — על חשבונו הפרטי היה.

רוגאניצקי היה גם עובר לפני התיבה ובבית הכנסת הגדול היתה חזקתו שנים רבות להתפלל תפילת „נעילה״ לפני הציבור. הוא היה ממשתפי בניין בית הכנסת והשקיע בו מהונו ומאונו. התמסר ביחד עם בנו גרשון־וולוויל לשיפּוּר ארון הקודש ולעיטורו, ועל זה זכרוהו רבים לטובה כל השנים. בהיגמר בניין בית הכנסת כיבדוהו הגבאים בתפילת „נעילה״ ומאז המשיך במסורת זו עד עלותו לארץ־ישראל.

הרבה טרח ועמל לטובת היתומים. לא פעם ראוהו בימות החורף הקשים ובימי הקיץ הלוהטים מהלך בשוק הדייגים והאיטליזים ושני סבלים עושי־דברו עם סלים על ידו. כל דייג, כל מוכר צרכי מכולת לא מנע ממנו את נדבתו. הסלים נתמלאו מכל טוב והסבלים העבירום לבית „השגחת יתומים״ — יאכלו יתומים וישבעו. דאג גם ללומדים בתלמוד־תורה ובישיבה. אסף למען הנצרכים בגדים ונעלים, המציא ארוחות „ימים״ לזקוקים לזה, ופעם בהיוודע לו שהישיבה נמצאת במצוקה כספית ואין כסף לחלק ללומדים את תמיכת השבוע (וואָכער) — מיהר רוגאניצקי והכניס לראש הישיבה את הנדוניה של בתו. אין דבר, אמר, בזכות זו תמצא בתי חתן הגון גם בלי הנדוניה ותקוותי חזקה גם שזה יוחזר לי לכשירחיב.

בימי הפלישה של הצבא האדום ללומזה, בשנת 1920, שיכל את בנו, שנרצח על ידי הפולנים, יחד עם האחים סגלוביץ׳. לעת זיקנה מופלגת עלה לארץ־ישראל, אל בתו בתל־אביב. גם כאן עסק בעזרה לנצרכים עד כמה שידו הגיעה ונפטר לאחר שנתיים בן 86. שני בנים ובת נשארו בלומזה ומשפחותיהם אבדו בימי השואה.

מיכאל סרברוביץ׳

נולד בוויזנה הסמוכה ללומזה בשנת 1881, למשפחת לומדים ומיוחסים, חתן הרב מגנצא מסובאלק. בשנת 1910, בערך, בא לגור בלומזה כסוחר עצים מופלג, בעל דוברות וקרפיפין על שפת הנאריב. היה משכיל וחובב־ציון, מצניע לכת; איש העם מטבעו, מנכבדי החברים ב„התחיה״ וחבר לכמה מוסדות צדקה וציבור. היה מקרב צעירים תלמידי־חכמים עניים ותומך בהם, בסתר, שיצאו לעולם הגדול לקנות דעת וחכמה.

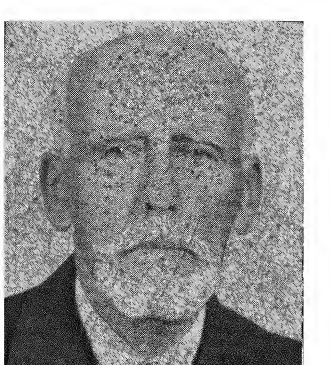
בראשית השואה נמלט עם בני־ביתו לבאראנוביץ׳ אל בתו חייה, אשת הרופא ראבינוביץ׳, אך יד הנאצים השיגתם גם שם וכולם אבדו. גם בנו הבכור, יוסף, שהיה פעם מעסקני צעירי־ציון וחדור אידיאלים מהפכניים, לאחר שובו מרוסיה, בשנת 1918, אבד אי־שם. בנו זלמן בישראל.

גיסו ישראל־חיים מגנצא (כעת מגן), משורר ופדגוג, היה בלומזה מחלוצי אגודת „התחייה״, פעיל בעבודות תרבות והוראה בפולין, ליטה, צ׳כיסלובקיה (גמנסיה עברית, מונקאץ׳) — בישראל.

פורצקי אליהו יוסף

נולד בלומזה בשנת 1876. היגר משם לגרמניה, גמר גימנסיה בברלין והחל לפרסם רשימות קטנות בעתונים ומאספים. בשנת 1896 פירסם עבודת־מחקר על האינקוויזיציה בספרד והחל לכתוב דראמות ורומאנים שקנו להם שם בעולם הספרות הגרמנית, כמו „קאזימיר ווירדה״ שיצא בכמה מהדורות. נושאיו היו גם מן ההווי היהודי כמו „קיינען קדיש ווירד מאן זאָגן״ (נובילות, 1896). מסתו הספרותית הגדולה „ווי זאללען וויר היינריך היינה פערשטייןʺ? עוררה הדים רחבים בספרות הביקורת בברלין. בשנת 1902 פירסם מסה שנייה, בעלת היקף וערך: היינה — דוסטוייבסקי — גורקי והיא תורגמה גם לרוסית. גם אשתו, הלנה אורצ׳ילקובסקי היתה סופרת ומשוררת. מת לאחר מחלה ממושכת בשנת 1935 בברלין.

טוביה פנסטר

ישיש, הדור בלבושו ומצוחצח ללא כל רבב, פני אציל פולני אשר עיניים פיקחות נשקפות מהן וזקנקן כסף עוטר אותם. קומתו תמירה, הילוכו אומר כבוד, אוהב סדר ומקפיד עליו. דיבורו בסלע וכתב־ידו מרגליות. יליד כפר שומוּבוֹ,

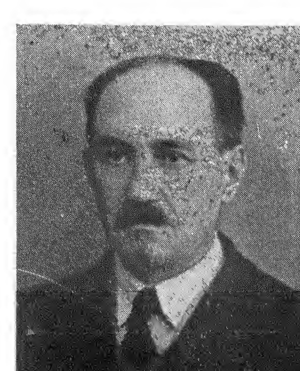
על יד זאמברוב. אביו ר' יעקב־משה, „הפריץ היהודי" שכינוהו בלומזה, היה סוחר־משכיל ובר־אוריין, ובמותו כתבו עליו ב„הצפירה":

„מת בלומזה הגביר הישיש יעקב משה פנסטר, בשבתו מרבית ימיו בכפר שומובה ובהיותו איש אמיד דאג תמיד לשכניו בני הכפרים. הוא יסד לו בית מדרש ולימד את העולם בכל שבת סדרת השבוע. בשנת 1876 נסע לבקר את ארץ־ישראל והיה הדבר לפלא בכל הסביבה, כי יעזוב איש סוחר את משפחתו ועסקיו וילך לארץ ישראל בתור טוריסט. דבר כזה לא נשמע עוד, ובשובו מדרכו נהרו אליו רבים לשמוע ספוריו מארץ הקדושה. אחרית ימיו בילה בלומזה. כל ימי חיי האיש הזה היא שלשלת ארוכה של צדקה וחסד ואהבה טהורה לכל הנברא בצלם. כבוד גדול חלקה עדת לומזה לזקן זה שקנה חכמה ורבים הספידו אותו בבית המדרש דחברה ש"ס ובבית מועד לכל חי".

כבן 13 היה טוביה, כשעבר אביו, בשנת 1881, לגור בלומזה. כאן קיבל חינוך תורני, למד לדבר ולכתוב רוסית ופולנית, גרמנית וצרפתית ורכש לו ידיעות רבות במסחר. משנשא אשה השתקע בוולקוביסק ושם פתח בנק והיה עד מלחמת העולם הראשונה מנכבדי העדה שם וממשכיליה. בהימוט שלטון הצאר אבד לו כל כספו ומרוסיה היגר דרך ברלין לבלגיה וישב באנטוורפן כעשרים וחמש שנה. בימי הכיבוש הנאצי נמלט לאחד המנזרים בבלגיה ובשנת 1951 בערך, עבר לבנו אשר בריאו־דה־ז'ניירה, ברזיליה.

פנסטר פירסם סיפורים רבים וזכרונות בעברית צחה וביידיש עסיסית בעתונים ובמאספים ואלה זכו לתשומת לב רבה. ועוד לא נס ליחו והוא ממשיך לכתוב בכוח זכרונו המפליא ובכתב ידו הקאליגראפי למופת. בהיוודע לו על ספר לומזה מיהר ושלח לנו כמה דברי זכרונות. אחותו היא אמו של נחמן יעקובי.

חנוך אייזנשטאט

ר' חנוך אייזנשטאט, יליד גרייבו, נשא את בת מאלינוביץ' מלומזה ומאז היה תושב העיר. ולא עברו שנים רבות והוא נעשה מראשי מנהיגיה. ב„מגן־אברהם" הנהיג סדרים והפכו למבצר ציוני. משנבחר פרנס לקהילה החל להראות את כוחו בהנהגת סדר ומשטר. משיצא ראש הקהל סנדר מיכל בז'וזה את לומזה — מילא אייזנשטאט את מקומו ושימש בכתר זה כמה שנים.

בימיו שקדה הקהילה למלא תפקידים סוציאליים בעיר ולפרוש את כנפיה על כמה מוסדות ציבור לעניים שהתנהלו בכבידות, ללא תקציב וללא תכנית. בימי כהונתו נרכש בית מושב־זקנים, אשר ר' מאיר צ'יחאנוביץ' והגב' אמסטרדאמסקי עמדו בראשו וטיפלו בזקנים ובזקנות, הוקם בית התלמוד־תורה, ביזמת סנדר־מיכל בז'וזה ואייזנשטאט.

הוא גם הכניס סדרים וקצת „דימוקראטיה" בחברה הקדישא. ומעשה במנוח סלומצביץ' שלמה שקברוהו על ידי הגדר, אף כי שילמו יפה בעד ה„קרקע". באו בני ביתו לקהילה להתאונן על העלבון שגרמו להם. שלח ראש הקהל לשאול את הרב שאצקס, ענה הרב: בדבר כזה אינם מתייעצים עם הרב. הבין אייזנשטאט מה שעליו לעשות והעביר בחשאי, מבלי לשאול את ראש החברה קדישא, ר' חיים־זלמן ילין, את הנפטר למקום יותר מכובד. רגז אח"כ חיים־זלמן ודרש להעביר את אייזנשטאט מהחברה...

גם בענייני השחיטה הכניס סדרים. השחיטה וכל הכרוך בה עברה לקהילה וביטל את הנוהג שמלפני הרבה שנים שהקצבים יטילו חמתם על השוחטים ויראו בהם בעלי דברים, כפי שסיפר ה' משה פרידמאן על אביו זקנו ר' שמואל, שהיה שוחט בלומזה, מחמיר בענייני שחיטה ובדיקה והקצבים ירדו לחייו: פעם כשהטריף שור, עלה על ההר שעל יד בית המטבחים הישן (פינת ווז'יבודזקה־ריבאקי, מרכז העיר משכבר הימים) והכריז: פלוני בן פלוני, ליהווי ידוע לך ששורך טריפה, והיה בורח על נפשו ומסתתר כמה ימים מחמת הקצב...

ר' חנוך אייזנשטאט הנהיג שהקהילה מנהלת את כל ענייני השחיטה, הקים „בית־שחיטה" מודרני לעופות, שם מכרו כרטיסי־שחיטה והשוחט שחט חינם. בימי כהונתו וביזמתו נפתחה בקהילה מעין קופת חולים לעניים. הקהילה שכרה רופאים והתקשרה עם שני בתי המרקחת היהודים צוקרברוים וזלקין. על פי פתק ממשרד הקהל קיבל הרופא חינם כל חולה והחולה קיבל בבית המרקחת את הרפואה הדרושה. כי הקהילה שוב לא עסקה רק בענייני דת, ובגבור התנועה האנטישמית התייצב ה' אייזנשטאט לא פעם לפני הסטארוסטה ואפילו לפני המיניסטריון לענייני פנים בוורשה בענייני חסות ושמירה על חיי היהודים ורכושם.

עשה הרבה למען „החלוץ" ודאג שהקהילה תתן לקיבוצי ההכשרה שבעיר קורת־גג וגם תקציב לכלכלה, רפואות וכד'.

ה' אייזנשטאט היה שנים רבות, עד עלותו לארץ, יושב ראש המזרחי בלומזה, חבר הוועד המרכזי של המזרחי בפולין וגם חבר הוועד הראשי של ההסתדרות העולמית של המזרחי וחבר הסוכנות היהודית למען ארץ־ישראל. נבחר גם חבר המועצה הארצית של קרן היסוד בפולין והיה ציר לכמה קונגרסים ציוניים וועידות ארציות ועולמיות של המזרחי.

בישראל פעיל ה' אייזנשטאט בתנועת המזרחי וממלא בה תפקיד חשוב בהנהלה הראשית.

מאיר אורלובסקי

מאיר אורלובסקי, יליד פולטוסק, בא ללומזה בשנת 1908 בערך, כסוכן למכונות חקלאיות של בתי חרושת פולניים, מטעם אחיו. אולם חרוץ ובעל מקצוע מומחה היה במסגרות והבין שיותר כדאי ליצור בעצמו מכונות כאלה. בעזרת חותנו מ. גרוסמן מאוסטרולנקה, פתח בלומזה בית חרושת קטן ליציקת מכונות ומינה כמנהל המלאכה את ה' רוחלין, חייל משוחרר של הגדוד ה־14 בלומזה. הצליח במפעליו ובית מלאכתו הלך והתרחב, וסופו בית תעשיה מפורסם ברחבי פולין המעסיק למעלה מ־500 פועל, בעל כמה סניפים בערים גדולות (ראה עמ' 210). התייחס לפועליו הפולנים ולפקידיו היהודים כאָב ועל כן כיבדוהו. הכשיר חלוצים בבתי מלאכתו לארץ־ישראל.

אולם, לא רק איש תעשייה היה אורלובסקי. התמסר לעבודה ציונית, והיה מפעילי „התחיה" וסגן יו"ר. (ראה עמ' 219). היה יועץ במועצת העיר, יושב ראש של גדוד מכבי האש (ראה עמ' 199), תרם ביד נדיבה לקרן היסוד, היה חבר הוועד הפועל הציוני הארצי של פולין.

חלם על עלייה לארץ והעברת בית חרשתו לשם — אך לרגל עיכובים משפחתיים לא השתקע בארץ, אף כי קנה כאן מגרשים (בניין וויצ"א בסימטת בית השואבה עומד על מגרשו לשעבר). חזר ללומזה והתחיל להרחיב שם את תעשייתו. קנה חלקת אדמה מאת ה' נ. בז'ז'ינסקי על יד המלבניה שלו, קיבל הבטחות לתמיכה מאת הממשלה והחל לבנות בית חרושת ענקי בשביל 1000 פועלים. נתקשה אח"כ בביצוע מעשהו, כי הממשלה לא קיימה את הבטחתה לאשראי. נתלבט קשות ונחלץ סוף־סוף מן המיצר. בניו, המהנדס שמואל ושמחה (מנהיג הריביזיוניסטים בלומזה) עזרו לו בהנהלת העניינים והמלאכה ותעשייתו שוב תפשה

את המקום הראוי לה. ועודו חולם על עלייה לארץ כבעל תעשייה, עם מכונות וכסף — פרצה המלחמה. אורלובסקי כציוני וכחרשתן נשלח לסיביריה עם אש־תו, כלתו (אשת שמחה) ושתי בנותיה. בנו שמחה נאסר ברוסיה ואבד. בנו שמואל גוייס לצבא הפולני וביום הראשון להת־קפת הנאצים מהאויר, הפיל בלומזה אוי־רון שלהם ויהי הדבר לשיחת רבים. נפל בשבי גרמניה ומשנשתחרר נתמנה ע״י ממשלת פולין העממית מנהל בתי חרו־שת ממלכתיים בלודז׳.

מ. אורלובסקי חזר לאחר המלחמה מרוסיה, שם סבל רבות (ראה לעיל עמ׳ 95) והגר עם אשתו לארגנטינה לבתו וחתנו נ. גלצ׳ינסקי. ניסה גם שם להקים בתי־חרושת ליציקת מכונות — אך עזב אתו הכל ובא לארץ — אל בתו וחתנו העו״ד שליט (סלובאטיס), שגם הוא היה בשבי גרמניה כקצין פולני, ונתגלגל אח״כ ובא לארץ. רעייתו של מ. אורלובסקי (ראה תמונתה לעיל, עמ׳ 137) שהגיעה לארץ רצוצה ותשושה — מחלה ממארת קיננה בה ומתה לאחר זמן קצר. אורלוב־סקי הזקן הסתדר כאן כפקיד בבית מס־חר — אולם בית חרושתו הגדול עודו מתנוסס בלומזה ונמצא בידים לא יהו־דיות... (וראה לעיל עמוד 210).

אליה זיידנשטאט

יליד נובוגרוד, אחד מאנשי „עמך", עו־בד ישר ונאמן, עמל ויגע למצוא פרנסת ביתו — הוא ר׳ אליה. מעולם לא הת־רברב ולא הלך בגדולות, לא אהב שלטון ולא שאף להתנשא ולפסוע על ראשי עם קודש. אך עבודתו לטובת הציבור ומסי־רותו לצרכי הכלל הרימוהו על והעלוהו להיות גבאי בבית הכנסת הגדול והמפואר שבעיר לומזה.

* * *

והוא אז בן 50 — עוזר בחנות האריגים לסיטונות של טוביה בר׳ זונדל ברמן המפורסמת בכל הסביבה.

בחנות זו החל ר׳ אליה לעבוד בימי נעוריו, עוד בימי זונדל ברמן כ„משרת", ובמשך הזמן עלה והיה לאחד העובדים הראשיים בו והנאמן בכל החנות.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה העביר ר׳ טוביה חלק גדול מסחורותיו לרוסיה ועזב את העיר עם בני ביתו. ר׳ אליה נשאר מנהל החנות, ביחד עם עוד עוזר צעיר. במשך כל ימי הכיבוש נשא ונתן ר׳ אליה באמונה ובידיו לא דבק מאום, מלבד משכורתו שלקח לו כמו מקודם. בשוב ר׳ טוביה לאחר המלחמה מרוסיה

ר׳ אליה זיידנשטאט ורעיתו מעבדים את גינתם שעל יד ביתם בבני־ברק.

מצא חנות מלאה כל טוב ופינקסי חשבונות מדוייקים מההוצאה וההכנסה של כל שנות המלחמה. ר׳ טוביה התרגש מאד מישרו של ר׳ אליה: העניק לו אחוז גדול מהריווח שקיבל וגם היקצה מקום לאשתו שתפתח לה מחלקה למכירת אריגים מיוחדים. באותו זמן התמסר ר׳ אליה להנהלת ענייני בית הכנסת. שקד על טהרת הבית, דאג לקשטו ולעטרו, חילק „עליות" וטרח לגבות את דמי הנדרים והנדבות. ראה שלא לקפח את השמ־שים, הרים שכר החזן ומקהלתו, הנהיג שהעולים לתורה ינדבו גם בעד הקרן הק־יימת והשקיע הרבה מרץ בסדרים הפני־מיים בעת התפילות.

לעת זקנה, בשנת תרצ״ג, החליט לעלות עם אשתו לארץ ישראל ולהגשים בידיו את חלום ציון שחלם זה שנים. קבל בנקל רשיון עליה כבעל־הון — אלף לא״י שדרשה ממשלת המנדט מכל עולה לא חלוץ, חיסל את עסקיו והתכונן לנסיעה בחודש אלול. במלים נרגשות נפרד בש־בת האחרונה לשבתו בלומזה מקהל המת־פללים. ועד בית הכנסת וכן ועד הקהילה ערכו לו מסיבת פרידה נאה ומסרו לו אגרת־זכרון. ממחרת יום הכפורים הגיעו ר׳ אליה ואשתו לארץ. את פניו קיבל משה גולדמן, תלמידו וחברו שנים רבות בחנות טוביה ברמן ואכסנו בביתו בתל־אביב כחודש ימים. ר׳ אליה קנה לו בית במושבת האדוקים בבני־ברק ליד ת״א, ופתח לו שם חנות למכירת אריגים ודברי סידקית. ההצלחה האירה לו פנים. מהר יצא לו כאן שם טוב ור׳ אליה נבחר גם בבני־ברק גבאי בבית־הכנסת החדש שעמל וטרח לא מעט להקימו. תחילה היה זה מניין צנוע של מתפללים בנוסח „אשכ־נז", על גבי מרפסת בית הכנסת. הודות לר׳ אליה — לאחר דין תורה עם ראש המועצה וועד בית הכנסת — הוקם בכס־פו ובכסף מנדבים בית תפילה נאה ל„אשכנזים", עם עזרת נשים, מאור חש־מלי וכו׳. לכבודו נקרא בית התפילה על שם „אליהו הנביא", הסימטה — „סימטת אליהו הנביא" ור׳ אליה נבחר פה אחד גבאי לכל ימי חייו.

ומאז נושא ר׳ אליה שוב בעול בית כנסת, דואג לשיפורו, לכלכלתו, לקניין ספרים וללימוד תורה, מכניס ומוציא וממציא מקורות כספיים להחזקת בית התפילה כבימי לומזה וכשנים קדמוניות.

לאחר מות אשתו, לאה, והיא למעלה משמונים, החליט להעביר את בית הכנ־סת לתוך ביתו ולמסור את בית התפילה הקטן למוסד צבורי אחר. ור׳ אליה נזד־רז וכתב שטר־מתנה על שם אנשים נא־מנים וישרים, להם הוא מוסר את ביתו להקים בית כנסת, עזרת גברים ועזרת נשים. הוא עצמו נצטמצם בחדר קטן שבביתו וכל הבית עבר בחייו מרשותו לרשות הציבור והמועצה של בני־ברק עם ועד בית הכנסת דואגים מעתה לשיפור בית הכנסת והחזקתו — בית הכנסת הח־דש „אליהו הנביא" אשר בסימטת „אליהו הנביא" ובביתו של אליהו זיידנשטאט.

הרב פישל צ׳חאנוביץ׳

הרב ר׳ פישל ציחאנוביץ׳, שליט״א, מי אינו זוכרו מלומזה?

פיקח, זריז, חריף ובקי בתלמוד ויודע פרק בהשכלה, בעל עצה ותבונה, עטור זקנקן צהוב אשר ראש שיבה, בעודי עול לימים, חופף עליו. בן למשפחת סוחרים. אביו ר׳ יעקב־פייבל סוחר הקמח ברח׳ הארוך ושני דודיו ר׳ חיים צ׳יחאנוביץ׳, הוא חיים הצבע, הידוע כמכניס אורחים, ור׳ מאיר הקמח שנפטר ב„מושב זקנים" — ילד טיפוחיו — סוחרים ישרים ועסקנים בצרכי ציבור באמונה ובמסירות היו.

ור׳ פישל החל לעסוק במסחר ופתח אחר־כך בלומזה בית חרושת לסוכריות שהיה מנהלו כמה שנים. היה נואם ונאה דורש. כמה שנים — לפני מלחמת העולם הראשונה — נהג לדרוש בלילי שבת, לאחר הסעודה בחברה ש״ס בענייני דיומא, מתובלים בדברי חז״ל ומוטעמים בדברי ספרות והיסטוריה. דרשותיו אלה משכו קהל רב. ואז טרם היו מועדוני המפלגות ונוער רב היה בא לשמוע אותו.

עבר לאמריקה וכאן הוא מכהן פאר כרב באחת הקהילות — חביב על בני עדתו בדרשותיו ובסדריו המחוכמים. וכאשר רווח לו שם, הרי החל לסדר את כתביו ולהוציאם לאור, בעזרת קהילתו — והם חידושים בתורה, שאלות ותשובות, רעיונות בענייני הזמן ובחיבת ציון וכו׳. באמריקה גרים גם שלושת בניו ואחד מהם, יוסף, יצא שמו כרופא גדול וחוקר מחלת הסרטן. אשתו, בן ובת ניספו בלומזה בידי הנאצים. בת אחת, כלתו של ר׳ גדליה בוכבינדר — בישראל.

אחיו טבל ומנדל צ׳יחאנוביץ׳ — סוחרים ועסקני ציבור בלומזה, ניספו. האחרון נמלט בשעתו לוילנה, היה מראשי הוועד לעזרת הפליטים ועמד לבוא לארץ, בהשתדלות בנו שבתל־אביב ולא נסתייע הדבר.

רשימת מאה וחמישים תושבים מלומזה בשנת 1890

בשנת 1890 הכין לדפוס ר׳ יוסל פיונטניצקי מלומזה את ספרו השני „שארית יוסף", ורבים מבני הנוער הקדימו וחתמו על הספר (פרענומעראַנטין) כדי לאפשר לו להוציאו לאור. בראש הספר באו שמות החותמים, כמאה וחמישים איש של בני העיר ותושביה — והרינו מעתיקים אותם בזה:

„שמות הנדיבים אשר לקחת את ספרי כתבו ידיהם,
„וגם הקדימו והאצילו מכספיהם,
„יהי נועם ד׳ עליהם,
„שלום בהיכליהם,
„שלוה בארמנותיהם".

הרב אליהו־עקיבא רבינוביץ׳, ר׳ אליעזר שולאוויץ (מנהיג הישיבה), ר׳ אברהם הלוי בעד תק״ס (כלומר: קנה ספר בעד החברה „תיקון ספרים") של חברה ש״ס ובעד עצמו. אליעזר קלינקובשטיין, אברהם צבי צ׳שליוק, אברהם יוסף וויבראנצ׳יג, אברהם בריינסקי, אברהם בידרמן, אברהם חלודניביץ׳, אברהם־משה לוין, אהרון שצ׳ארינוביץ׳, אליה צ׳יחאנוביץ׳, אהרון סטריקובסקי, אשר־אנשיל יאַשצ׳ומב, אייזיק גרינשפאן, אברהם יעקובי, אברהם דבורקיס, אהרון אַבקביץ׳, אהרון פרלמן, אברהם אריה בהר״ב, אברהם מלינא־רז׳ביץ (קופיסקער), אברהם בר״י הכהן, אריה־לייב שו״ב, אריה צבי פינקל, בצלאל ב״ר הלל, בנימין שפירא, ברוך יצחק ברמן, ברוך משה מרוזוביץ׳, גדליה מרגליות, דוד חלודניוויץ׳, דוד גולדברג, דוד־שלמה זיידנשטאט, דוב־בר פארבר, דוד ב״ר מתת ראטנר, הניך שרשבסקי מזאמברוב, זרח ראובן מוויזנה, זלמן־מאיר אורליך, חיים־זאב ב״ר אריה, חיים צ׳יחאנוביץ׳, חיים־בנימין הלוי, חיים יששכר בר״י דרוזדובסקי, חיים־יעקב מרדכי מושינסקי, חיים־יצחק ב״ר יוסף־שלמה, חיים זלמן ילין, חיים שפירא מביאליסטוק, טוביה פנצטר, יעקב־משה פנצטר, יצחק־נפתלי ספירשטיין, ישראל־איסר אדלמאן, יעקב פיונטניצקי, יצחק ב״ר שלמה בורשטין, יעקב צ׳ישליק, יעקב־ (חתן ר׳ שלמה גלצ׳ינסקי), יהודה לאַקס, ישעיה יעקובי, ישראל לייב בלומנטופ, ישראל צבי בורשטין, יוסף מארצקי, יהודה־לייב אפשטיין, יעקב אריה רוזנבלום, יהודה לייב מרגליות, יעקב־אברהם לבקוביץ׳, יעקב בלוך, יהודה ב״ר שלום בלומוביץ׳, יצחק אייזיק רפאלובסקי, ישראל־איסר שפירא, יוסף דרוזדובסקי, יששכר דרוזדובסקי (מירושלים), יצחק־משה דאמוביץ׳, יצחק מאיר הכהן, יוסף ילין, יהושע ברנהולץ, יעקב מרדכי דרוזדובסקי (מאוסטרוב), יעקב גלינקה, יצחק קפלן, יצחק מלינארז׳ביץ׳ (מביאליסטוק), יעקב ב״ר שרגא בלוך, ישראל פיונטניצקי, יחזקאל ווינברג, כתריאל בהר״ב גורדון, לייב־חיים ספירשטיין, לימא גרינשפאן, משה ברז׳ז׳ינסקי, משה קאטאלוביץ׳, משה־זאב בהר״ב ר׳ הלל, משה־פסח גלצ׳ינסקי, מאיר נובינסקי, מרדכי מאיר בורקס (מביאליסטוק), מנדל גולדמן, משה־מאיר ראטנר, מרדכי־אריה פיורקי, מאיר ב״ר ישראל, מאיר קפלנסקי, משה אהרון הפנר, מרדכי רוזן, מנדל בוטקובסקי, מאיר קיימאן (חסיד), מיכל ב״ר אהרון שקלובר (מהורודנה), משה חלודניביץ׳, מאיר אסתרוביץ׳, משה־אהרון ווינטר, משה־אהרון רוזנשטיין, מנדל רוזנשטיין, משה־לייב רפאלובסקי, משה צבי דרוזדובסקי, משה אהרון ב״ר יהודה, מאיר צ׳יחאנוביץ׳, מרדכי גלצ׳ינסקי, נחמן טיקוצינר, נחמיה בורקובסקי, נתן ב״ר אברהם סג״ל, נחמן פיונטניצקי, נחמיה לאווסקי, נפתלי הכהן (כ״ץ), נפתלי־צבי אפשטיין, סנדר גרודזינסקי, עזריאל־זליג ב״ר שבתי סג״ל, עקיבא־יעקב יעקובי, עזריאל־ישעיה רובינשטיין, צבי הירש גולדוואַסר, צבי־דוב גלצ׳ינסקי, צבי בר״מ פלאטא, צבי גלינקה, צבי יעקובסון, צבי ילין, צבי־יצחק יודקובסקי, צבי־דוב פיונטניצקי, ראובן־יוסף כ״ץ, שלום שטיין, שלמה בורשטיין, שלמה גלצ׳ינסקי, שבתי ב״ר קלונימוס, שמשון פוקרויסקי, שלמה זלמן הכהן (בעד „חברה קונה ספרים" של בית המדרש הגדול), שמואל ב״ר מרדכי רובינשטיין, שמחה הלודניביץ׳, שרגא־נח קאווקביץ׳, שרגא טרסטאנוביץ׳, שבתי ב״ר זאב הלוי, שמואל־יצחק הינוביץ׳, שלמה זלמן בהר״ב ליפשיץ, שלום־שכנא סלומצביץ׳, שלמה־לייב בלאנקשטיין, שבתי ב״ר יצחק.

ח ב ר י ם

מאיר מרגלית נ"י

נולד באוסטרולנקה, באסרו־חג של שבועות, תרס"ו (3 מאי 1906). אמו, פייגה, היתה נכדתו של ר' דוד מאיר קרוליביצקי מלומזה, שהיה אחר־כך מגיד ודרשן בווארשה, מחבר הביאור החדש על התורה „דברי נגידים". קיבל חינוך עברי־לאומי וכללי ועוד מילדותו נמשך אל הבמה והשתתף בהצגות חובבים. בן 16 הצטרף אל תנועת החלוץ בלומזה ואף־כי מרכז החלוץ בווארשה התנגד לעלייתו כי צעיר הוא — נאשר והיה החלוץ הראשון מלומזה שעלה לארץ (ראה לעיל עמ' 45), הצטרף לגדוד העבודה על שם יוסף טרומפלדור, עבד בעבודות כיבוש בעמק ובמחצבות ירושלים והיה חבר ה„חוצבים" כשנתיים וחצי. לאחר העבודה ב„גדוד" היה משעשע ומבדח את חבריו בחיקויי טיפוסים עממיים ובמשחקיו התיאטראליים והם קראו לו „הרשלה אוסטרופולר של הגדוד". כמה פעמים משך את לבם של במאים ואמנים גדולים שסיירו את הארץ והם גם הציעו לו לנסוע לחו"ל להשתלם בבית־ספר לאמני הבמה. מרגלית החלוץ סירב לעזוב את הארץ.

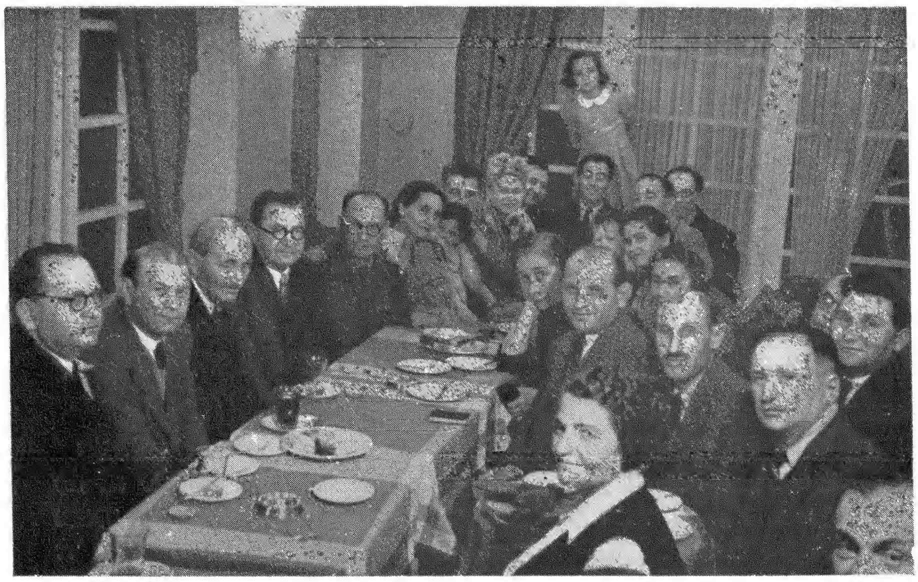
משנוסד ה„אוהל", תיאטרון הפועלים בארץ, סופח אל ראשוני השחקנים ועבר משום זה לעבוד לפלוגת הגדוד בתל־אביב. ולא יצא זמן רב ומרגלית היה לעמוד התווך ולחוט השדרה של תיאטרון ה„אוהל" וממלא בכשרון מופתי ובהבנה אמנותית את התפקידים היותר אחראיים, כמו ארפאגון, שווייק, אחשורוש, בנימין השלישי, לוקה (בשפל של גורקי), מנחם־מנדל, הרבי מקוצק, השולטן ועוד.

מרגלית הוא גם מטובי הקריינים בישראל ומופיע לעתים קרובות במסיבות ונשפים בהצלחה רבה. מצליח לעצב דמויות־עם, חודר להווי השבטים והעדות ומעלהו בכשרון רב על הבמה. הוזמן כמה פעמים לסיבוב באירופה, דרום־אפריקה, הופיע במחנות הצבא של החטיבה היהודית הלוחמת, של מגורשי קפריסין ואח'.

מרגלית הוא חתנא דבי נשיאה, כי אשתו היא ישראלה ליכטנשטיין, בת אחותו של הפרופ' וייצמן.

מרגלית פעיל בארגון עולי לומזה ועזר לא מעט מאונו ומגרונו ליצור קרן הוצאת הספר לאור.

כשמלאו שלושים שנה לעלייתו לא"י ערכו אירגוני עולי לומזה ואוסטרולנקה מסיבה נאה לכבודו, בה השתתפו סופרים, אמנים, מנהיגים ובני עיר רבים.

מסיבה לכבוד מ. מרגלית (שני משמאל) מטעם עולי לומזה בתל־אביב בשנת 1950.

נחמה יוסקוביץ'־מאליניאק

אברהם איסר יוסקוביץ' הי"ד

אברהם איסר נולד בשנת 1909 בפיונטניצה, לאביו ר' שלמה, שוחט וחזן, תלמיד חכם ובעל קול ערב וחוש מוסיקאלי מפותח, מחבר ניגוני תפילה ומנגינות לשירים ומנצח גם על מקהלות. אברהם איסר נכנס בן ארבע לחדר ובן חמש צורף למקהלת אביו והיה שר בה סולו. בגיל רך נכנס ללמוד לישיבת לומזה ועשה בה עד שנתו החמש־עשרה. יצאו לו מוניטין כעילוי ומתמיד. אולם נפשו חשקה גם בהשכלה ורצה להתכונן לגימנסיה. אביו האדוק הסכים לבסוף שיכנס ל„תחכמוני" שבביאליסטוק — בי"ס תיכון־דתי אשר לומדים בו הרבה תלמוד. כוונתו היתה להפליג אחר־כך לברלין לבית מדרש הרבנים. אולם לאחר שנה „נתפקר" ועבר לווילנה ,לבית המדרש למורים של „תרבות". חי חיי עוני, התפרנס משיעורים, אולם למד בחריצות שפות, השתלם במוסיקה, פירסם שירים בבמות ספרותיות שונות, כמו „העולם", „הדואר" בניו־יורק, ב„גלים", „זרמים" וגם חיבר להם קומפוזיציות. בשנת 1930 עם גמר לימודיו בבית המדרש למורים, נשלח להוראה בפלונסק, אך חזר לאחר שנה לווילנה ללמוד שם בקונסרבאטוריון ולהשתלם במוסיקה. כאן המשיך גם בעבודה ספרותית, כתב שירים, תרגם בהצלחה שירי עם מיידיש לעברית והתכונן גם להוציא שם עתון עברי בשם „המנוף". מאווייו היו לעלות בקרוב לארץ־ישראל, והנה פרצה מלחמת העולם השניה. וילנה נכבשה בידי הליטאים. יוסקוביץ' למד מהר את השפה הליטאית עד כי הוזמן מטעם המיניסטריון הליטאי לתרבות להרצות ברדיו וילנה על מוסיקה יהודית ולנצח על המקהלה של שירות השידור. בפלוש הנאצים לווילנה יכול היה להימלט לחוץ־לארץ, דרך רוסיה, אך לא רצה להשאיר לבדו את אביו הזקן והתשיש שהיה עמו. חבריו הנוצרים לעבודה ברדיו המציאו לו תעודה ארית, אולם מישהו הלשין עליו ונתפש והוצא להורג.

קבוצת ידידים בתל־אביב, ובהם פרופ' דוב סדן, הסופר המבקר ש. י. פנואלי וה־

מורה חוקר הטבע שלמה פרבר ואח׳, הו־ציאה בשנת תש״ט קובץ משיריו בעברית שנתפרסמו בשעתם במכתבי־עת שונים, בשם: „פרחים נוגים״, עם מבוא מאת דוב סדן „בשער הנגינה״, ש. י. פנואלי „עלם בהיר עינים״, ו„פגישות אחרונות״ מאת נוח פניאל.

יתר שיריו ויצירותיו, בעברית וביידיש, הקומפוזיציות המוסיקאליות שחיבר לשי־ריו ולשירים רבים של משוררים שונים, אבדו יחד עם אבדן אביהם־יוצרם...

משה גולדמן

אליעזר בוברובסקי

הופעתו בחוצות לומזה לבוש הדר: פלרינה שחורה על כתפיו, וראשו חבוש מגבעת רחבת שולים, הוסיפו לו הוד וה־דר ורקמו סביבו אגדות על בן ישיבה שנתפקר. קפדן ודייקן היה תמיד בהילוכו ובלבושו, קפדן ודייקן בדבריו ובשיחתו ועל כן כבדוהו והעריצוהו רבים.

בן בכור של משפחת עמלים היה ועליו היתה גאוותה. למד בישיבות, הציץ בהש־כלה והיה חסידו של אחד־העם, אדוק בתורתו של „שלטון השכל״. היה מרצה במתינות ובדעה מחושבת מראש ורבים נשמעו לו ונתפסו לרעיונותיו.

מסור בכל רמ״ח איבריו ל„התחייה״. בימי הרוסים, כשעונש חמור נשקף לכל ציוני ,החזיק בביתו את הספרייה של „התחייה״ והסתיר אצלו את הארכיון הציוני. בביתו היו מתקהלים הציונים, באו בכל יום ב׳ וה׳ להחליף ספרים וגם לקבל אינפורמציה וידיעות מהנעשה בעולם הציוני, לקרוא חוזר שנתקבל, עתון או חוברת מא״י וכו׳.

גם בצאת „התחייה״ למרחב היה אחד מחבריה החשובים ביותר. נשא לאשה את דבורה מושינסקי — אולם המות קטפו לפני זמנו.

יעקב ברג

יעקב ברג בא ללומזה מהעיירה מישי־נייץ, שעל יד הגבול הפרוסי.

איש שקט ותמים, למדן ומשכיל ונחבא אל הכלים. היה חתנו של מאַזור ובא ללומזה כאברך משי. נתקרב לחוג „הת־חייה״ והיה חבר פעיל. בביתו נערכו לא פעם אסיפות וישיבות אי־ליגאליות.

ממקצועו מורה לעברית, ידע ללמד פרק בתנ״ך, תלמוד והיה בקי בספרות העברית. בעל סגנון, מתרגם למען הבמה העברית מחזות משפות שונות. זכור לי עוד תרגומו למען הבמה העברית „טאו־דולינדה״ שהנחיל לו כבוד רב.

את רוב זמנו בילה ב„התחייה״, בעבו־דה ציונית, אהב לשחק בשאַח והיה בכלל איש רעים. דרכו בחיים לא שפרה עליו ואת סיפוקו מצא בעבודתו למען הציונות. כל יודעיו כיבדוהו בגלל מידותיו הנאות ונפשו העדינה.

יעקב מילר

היה מן התיאוריטקנים בתנועת הנוער הציוני, שלם בהשקפותיו ובדעותיו. מט־רתו בחיים היתה ברורה לפניו: להקים חברת עבודה וצדק בארץ־ישראל. היה איש שיחה וויכוח. ידע להדליק לבבות בתעמולתו לטובת הציונות. חניך הישיבה, משכיל ובעל ידיעות. ניהל כמה שנים את הספרייה של „התחייה״ וידע למשוך את הקורא, להדריכו ולנהלו בעצותיו.

ממניחי היסוד של הציונות הסוציא־ליסטית בלומזה, חבר הוועד של צעירי־ציון, מראשית היווסדו. באסיפות בעניני־מדיניות, בחירות למוסד מוניציפאלי וממשלתי, היה מילר משתתף ומכניס תמיד את הנימה של „ודע מה שתשיב״. מחלה ממארת דבקה בו והיא הצעידתו לשחת בראשית שירת חייו.

יעקב ספירשטיין

ספירשטיין נכנס ל„התחייה״ בגיל רך, סמוך למלחמת העולם הראשונה והיה מאז חבר פעיל ובר־דעת.

משיצאה „התחייה״ למרחב היה הוא מראשי דבריה ודברניה באסיפות ובווי־כוחים. היה זמן מסויים גם אינסטרוקטור מטעם הוועד הציוני המרכזי ועל ידם נשלח לכמה ערים ועיירות לארגן את התנועה הציונית ולנהל את המגבית הציו־נית. נשא לאשה את פשה פצינר, שהיתה גם כן פעילה בעבודה הציונית ובארגון נשים ציוניות — והיה מנהל פינקסים ראשי בבית התעשייה הגדול של מ. אור־לובסקי. מצא את מותו כנראה ביערות גלצ׳ין. (ראה לעיל תמונתו בעמ׳ 220).

נתן פיורקה

בן יחיד היה להוריו האמידים, בעלי מאפייה בלומזה. יפה תואר ,פיקח וממולח, מחונן בכשרונות. למד הרבה תורה בישי־בות, למד השכלה ושפות, ונכנס — יהו־די יחיד בלומזה אז — לבית הספר הפול־ני הגבוה למדידה. עשה שם זמן קצר ונאלץ להפסיק את לימודיו בגלל האנטי־שמיות והרדיפות שסבל שם. לאחר מותו של חיים רוטשילד היה הוא האינטנדנט של בית החולים היהודי ומשרה זו תפס בהצלחה מרובה ובאהדת הציבור עד ימי חייו האחרונים. היה חבר „התחייה״, פעיל ומכובד. (ראה, לעיל עמ׳ 187).

שבת העים עם יעקב מילר

יושבים, מימין: דוד ריבאק (ארה״ב), גולדוואסר (בישראל), א. גואל (בישראל), יעקב מילר, אייזנפלד, —, וגרשון בורשטין.

אלעזר קליון

איש תם וישר, הלך תמיד בצידי הדר־כים וחייו היו קודש לציונות. עודו נער, תלמיד הישיבה הקטנה של ר' יצחק אהרון ווירז'בה כבר מילא שליחויות ותפקידים ציוניים. וכשגדל היה עוזר בחנות המכולת של הוריו. אולם בעת ובעונה אחת סחב שקי לחם, סלי מכולת והוציא לפועל מגביות ציוניות, למען הק־רן הקיימת, הפיץ קופסאות, דאג להרקתן, אסף כסף בחתונות ובריתות, בבתי תפי־לה ובכל הזדמנות. וזוכרני את אשרו ושמחתו הרבה עת קיבל מהדר. בודנ־היימר מקלן, ראש הקק"ל בימים ההם מכתב תודה על עבודתו המסורה. וכמה

קרנו פניו פניו משמחה בקראו את שמו בדין וחשבון המודפס של הכנסות „הקע־רות" של ערב יום־כיפור שהוא טיפל וארגן וגם דאג להן מדי שנה בשנה.

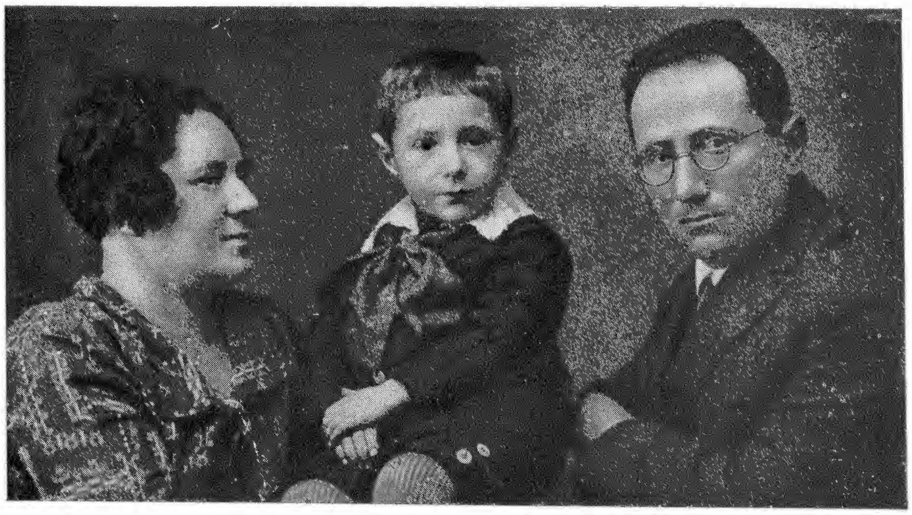
אלעזר קליון עשה נפשות לציונות בין חוגי העמלים דווקא ונשמעו לו ודבריו שכנעו יוֹתר מדברי האינטליגנציה, כי בעצמו היה פשוט, איש עבודה ועמל. גם כותב השורות האלה נכנס ל„התחיה" הודות לו.

לא זכה לעלות לארץ, אף כי חי באווי־רתה כל ימי חייו.

פינחס קוואשני

פינחס קוואשני, בן להורים עמלים, נתפס בנעוריו לציונות, אף כי בבית לא מצא הד לזה. קיבל חינוך מסורתי, למד בחדרים ובישיבה, רכש לו גם ידיעות כלליות, הנהלת פינקסים ודרכי המסחר.

היה מצליח לעלות בסולם החיים. אופ־טימיסטון מטבעו, היה מנענע בראשו על כל נחשול בחיים והיה אומר: „אין הכש־לון מפחידני אלא מדריכני להתגבר על קושי החיים". נשא לאשה את חייה־רחל צוקרברום, חברה מסורה גם כן ל"הת־

נפתלי וויינברג, רעיתו ובנו.

חיה" והיה לסוחר. הצליח במשלוח ידו והעשיר.

היה פעיל ב„התחייה" וחבר הוועד. נתן את ידו לצעירי־ציון והיה כמה זמן המז־כיר והרוח החייה שלהם. משנתפלגו צעי־רי־ציון ל„התאחדות" ולצ.ס. נשאר קוואשני ב„התאחדות" והיה ביחד עם נפתלי וויינברג מהפעילים ביותר.

ניהל כמה שנים את הצרכניה הגדולה ש„התחייה" יסדה, היה חבר הוועד ומזכיר של אגודת הסוחרים, חבר הקהילה, וחבר פעיל בכמה מוסדות סוציאליים ומסחריים אחרים.

נפתלי וויינברג (כרמי)

בן יחזקאל וויינברג — יהודי תורני ומשכיל, עסקן בצרכי ציבור. סמוך למל־חמת העולם הראשונה חזר נפתלי מישיבת סלובודקה — מלא בתורה וחדור חיבת־ציון. נספח ל„התחייה" והיה כל ימיו בין פעיליה. כאיש העם הצטרף לתנועת צעירי ציון ונשאר אחר־כך נאמן לאגף הימני „התאחדות". היה חבר המערכת של „לאַמ־זער שטימע", בא־כוח התנועה בכמה מוסדות ציבוריים וסוציאליים בעיר. עסק בהוראה (ראה לעיל, עמ' 154), ייסד סניף „תרבות" בלומזה והיה בשנותיו האחרו־נות המזכיר והמרכז של הוועד למען הקרן הקיימת. אבד ע"י הנאצים. אחיו יוסף כרמי — בישראל.

חיים־יצחק גלינקה

בן שמואל. חניך ישיבת לומזה. נספח ל„התחייה" והיה כמה שנים מפעיליה. בימי מלחמת העולם הראשונה התמסר לעזרת הפליטים ועמד בראש אירגון המטבח העממי שחילק יום־יום מאות ארוחות לנצרכים. נשא את לאה בת דוב בורשטין — אשה משכלת ומורה בבתי הספר העממיים הפולניים — והתיישב באוסטרובה, עלה משם לארץ והשתקע בכפר יהושע. בנו היה האלוף הצעיר ביותר שבצבא ההגנה בישראל (ראה תמו־נתו לעיל, עמ' 31, 41, 250).

י. יאגודובסקי

ישראל מארקביץ'

מתנועת נוער ציונית, דרך צעירי־ציון, התקרב ישראל אל ההשקפה הבורוכו־ביסטית המארכסיסטית של המציאות היהודית ודבק בה.

היה סמל התום והישר, נאמן למפלגה בכל נפשו ומאודו. ידע לקרב את לב הנוער, והיה חבר לכל אחד. לא בז לקט־נות, ותמיד הראשון בשורה. לא ידע להפריד בין חייו הפרטיים וחיי המפלגה. בתקופה הקצרה שעבר לווארשה בשנת 1928, הספיק להיות פעיל גם שם בתנו־עה.

עשרות שנות חייו הטובים ביותר מסר לתנועה, חינך דור, בתוכם רבים הנמצ־אים כיום בארץ. שליח נאמן במוסדות שונים, וציר בקהילת לומזה. בשכבו על ערש דווי בימי הכיבוש הרוסי, משמש חדרו מטה המחתרת הציונית ומקום מקלט־הרדיו החשאי לידיעות מהארץ והעולם. לא זכה להגשים את חלומו ולע־לות לארץ. נפל בקרב כחייל נאמן של התנועה הציונית הפרולטרית.

יצחק נומברג

ממיסדי החלוץ ותנועת פועלי־ציון ימין בלומזה, ציר המפלגה לועידת האיחוד ב־1926, נאמן המפלגה ודברה. צירה השלוח בגויים. בשפתו הפולנית הרהוטה הוא מיטיב להביא את דבר הציונות הפועלית בפני הפועל הפולני ויודע לקשור קשרי אחוה בין־לאומים.

היתה שכם לתנועה המקצועית בלומזה בראשית צעדיה, ושימש לה יועץ נאמן.

עורך עתון המפלגה „לאָמזשער וואָרט" כציר המפלגה בקהילה היהודית, העירייה, קופ״ח ומוסדות אחרים, נשאר תמיד נאמן לדגל, ולא נכנע אף במאסרו ברוסיה.

לאחר החנינה הכללית התגייס לצבא השחרור הפולני ושם נעלמו עקבותיו. אשתו ובנו — בבלגיה. אחיו בצרפת.

יעקב צוקרשטיין

איש עבודה וחניך תנועת הנוער של פועלי־ציון. ממייסדי פועלי־ציון ימין והליגה למען ארץ־ישראל העובדת בלומזה. ממנהיגי המפלגה ונושאי דברה בציבור הפועלים. מצטיין בחיבה מיוחדת לשפה היהודית וספרותה, אף פרסם שירים בודדים ב„וועלט־שפיגל" והוצאות ספרותיות אחרות בחתימת „ציצירון". מבקר בעירות הסביבה ומרצה על נושאים ספרותיים ופוליטיים, נציג המפלגה במוסדות שונים וחבר ועד הקהילה היהודית בשנות המלחמה. נאסר על ידי השלטונות הסובייטיים ומאז נעלמו עקבותיו.

אליהו מאזור

מוותיקי פועלי־ציון ונאמני התרבות היהודית וספרותה מראשוני המארגנים של הבמה התיאטרונית היהודית בלומזה.

במשחק ובדקלום התגלה כאמן בעל שעור־קומה — ובהרצאותיו הספרותיות, כמבקר רציני. בעל עין חודרת, וכושר בחינה מעמיק. הופעותיו היו תמיד חוויה עמוקה. נאמן בית פועלי־ציון. היה מקובל ואהוב על כל שדרות הציבור.

גורלו לא ידוע.

המהנדס יוסף פרלמן

יוסף אליהו פרלמן, בן לרופא שיניים ועסקן ציוני מובהק מלומזה, ממשפחת הסופר א. א. קובנר — קיבל חינוך עברי־לאומי, גמר בהצטיינות את הגימנסיה היהודית־פולנית של אפשטיין בווילנה ולמד הנדסה בפוליטכנון ע״ש מונטיפיורי, שעל יד האוניברסיטה הממלכתית בליז' (בלגיה). לאחר גמרו בהצטיינות הגדולה ביותר גם את הפוליטכניון ניבאו לו הפרופיסורים עתיד מזהיר, וקיבל מהם הצעה להיות עובד מדעי קבוע על יד הפוליטכניון. זמן־מה עמד שם בראש בנין האוניברסיטה החדשה וההצלחה האירה לו פנים. אך הוא החליט לעלות לארץ והוא הגה תכנית להקלת השיכון העממי, על ידי שיטת־בנין מיוחדת, והקמת בניני־מגורים קטנים. משום־מה לא הצליח לבצע את תכניתו בארץ. הוא עבד כמהנדס בעבודות ממשלתיות שונות, השתתף בהקמת קסרקטיני המשטרה בארץ ואח״כ גם בעבודות בנין חשובות למען מחנות הצבא, אי־שם בארץ.

כמומחה לבניני מחנות צבאיים הוזמן מטעם המחלקה הטכנית של הסוכנות להעריך את שויו של המחנה הצבאי האמריקאי שהיא קנתה בצרפת לשם העברתו לארץ. עשה את שליחותו באמונה

יושבים (מימין): ישראל מארקביץ', י. טוביאש, משה גולדמן, מוטל רז'וטקביץ'. עומדים: קרוננברג ואייזנפלד.

ובהצלחה. ב־22 באוקטובר יצא באוירון עם כמה משליחי הסוכנות לארץ. האוירון נתרסק בחולות המדבר במצרים והוא נפצע פצעי־מוות. יומיים התענה, וביום ו׳, 25 בו, נפח נפשו, לפני בוא העזרה הראשונה.

היה אדם ישר ועובד חרוץ; בעל מזג טוב, חביב ומכובד על כל יודעיו. בראשית ימי המלחמה התמסר לשירות ב„משמר האזרחי" בתל־אביב. הרצה והדריך את הפקחים בהלכות התגוננות מפני התקפות אויר ופצצות גזים. בשנים האחרונות גר — לרגל עבודתו — בירושלים.

האסון קרהו כשכוכבו החל עולה.

השאיר אשה, בת ובן. כבן 40 היה במותו.

יוסף זיידנשטאט

פינחס זיידנשטאט

בן המלמד וולף זיידנשטאט היה צייר בעל כשרון רב. למד והשתלם בציור באודיסה, ווינה וברלין. בן עניים היה ויכולת כספית להשתלם באמנות לא היתה לו. ועל כן סבל, חי חיי עוני ונדודים, אולם הוסיף ללמוד ולצייר.

וציוריו — יצאו להם מוניטין והוכרו לטובה על ידי ציירים גדולים. צייר בעיקר טיפוסי יהודים. ה„תלמיד־חכם" שלו, יהודי בעל זקן לבן ורחב־מצח העוסק בלימוד התלמוד — עשה רושם חזק. ציורו: יהודים מתחבאים במרתף, מחמת ההיידאמאקים אנשי פטלורה, ובפינה, בוקע מתוך האפילה אור נר קלוש: יהודי קם לתיקון חצות — עורר תשומת לב רבה. התמונה הוצגה בבתי אמנות בוורשה ובביאליסטוק, והקהילה בביאליסטוק רכשה אותה.

חזר ללומזה. מצייר הרבה, עורך תערוכות ברחוב דלוגה, משתתף בהצגות בתיאטרון ומצייר דקוראציות ל„דארפס־יונג", ל„פוסטע קרעטשמע", ל„צוויי קונע־לעמלאך" ואח׳. הוא גם השתתף בהצגות בתפקידים אחראיים. לא שמח בחלקו ושאף תמיד לצאת למרחב, להשתלם, לקנות ידיעות ולפתח כשרונו.

אבד בימי השואה.

נחום כ"ץ

נחום כ"ץ — יליד יידוואבנה שהשתקע בלומזה בימי מלחמת העולם הראשונה, היה אחד הפעילים של תנועת „יוגנט" על יד פועלי־ציון. בן 16 הצטרף לתנועה והשקיע בה כל מרצו ויזמתו. השכלה לא היתה לו, זולתו זו שקנה בחדר. אולם הצטיין בהבנתו ובכושר ארגונו מבעלי־השכלה רבים. נאומיו והרצאותיו על נושאים מפלגתיים משכו לבבות ועוררו את השומעים.

משנשא אשה, סימקה אַטלאַס, הפך ביתו בית ועד פוליטי לכל המפלגות. כל מר נפש מצא בביתו מנוחה. התיעצויות על פעולות מדיניות, עזרה לאסירים, לנרדפים וכיו"ב — נעשו בביתו של נחום. המשטרה חשדה בו ולא פעם ערכה חיפושים אצלו. אולם הוא ידע לסנוור עיניהם והבית עשה רושם של מועדון למשחקי קלפים או דומינו.

בביתו נוסדה הועדה לעזור לכל אסיר פוליטי, לסדר נשפים לטובתם, מכירת פרחים וכיו"ב. כאן נוסד החוג לספורט פועלים „גוויאזדא". כאן התכנסו וחיו בצפיפה אחת בשלום בונדאים, קומוניסטים, אנארכיסטים וגם בני מפלגתו, ואף אחד לא אמר: צר לי המקום. כולם נתקבלו באהבה ובחיבה, נתכבדו בכוס חמים ובפירות. שם גם נשמעו שיחות חולין, אגב וויכוחים מפלגתיים, סיפרו אנקדוטות, מעשיות עם, שרו שירי־עם והבית הפך בית־עם אמיתי.

נחום, עם אשתו ובנו משה׳לה אבדו באושוויינצ׳ים.

מיכל גיבסון

יליד לומזה, בן המשולח בישראל לישיבת לומזה, ר׳ זאב גז׳יבוביץ׳.

למד בחדרים ובישיבה, והראה בגיל צעיר כשרונות לבמה. עודו ילד חיקה בבית ובחצר, בקהל ילדים, את דרשות אביו, תפילות ותנועות של אנשים הידועים בסביבתו ולקח חלק במשחקי פורים בישיבה. משבגר יצא לתרבות רעה, תחילה היה עוזר לחזן ואח"כ נעשה פעיל ב„הזמיר", בסקציה הדראמתית ושיחק אפילו תפקיד ראשי ב„די געבראכענע הערצער".

נתפס לתנועת המהפכנים ונאסר ב„צ׳רוניאַק" — הוא בית הסוהר המפורסם בלומזה. לאחר שלושת חדשי מאסר הצליח להתחמק משם, בערבות, וברח לפאריס. כאן השתתף בלהקות השחקנים היהודים הנודדים, עבר ללונדון, ושיחק כמה שנים על הבמה היהודית. היגר לאמריקה והתפרנס מיגיע כפיו — קונדוקטור בטראמוויי — עד שהרגיש בו מוריס שווארץ וספחו ללהקתו. מאז הוא אחד השחקנים הטובים בין היהודים בארצות הברית.

גרשון זילברברג

יצחק פולונקה

איני יודע כמה שנים צריך אדם לעבוד במקום־עבודה אחד כדי להיות ראוי לתואר־הכבוד, החשוב מאד אצלנו: „ותיק". אני, בכל אופן, לאחר שש־עשרה שנות עבודתי בדפוס „דבר" עדיין מופיעים בעיני חברי „הותיקים" המעטים כחדשים. נראה, שתמיד אשאר כזה, משני טעמים: ראשית, לא הספקתי לעבוד במחיצתו של משה (שרת), שנית, לא זכיתי לנסוע בכרכרתו של פולונקה.

אתם בודאי מנחשים מי הוא משה, אשר עליו כבר כתבו וכותבים יום־יום בעתונים; לכן אין צורך להרחיב עליו את הדיבור. אבל על פולונקה עדיין לא נכתבה מלה. הלא הוא העגלון הראשון של „דבר" (איש לומזה), שהיה בא לילה־לילה לדפוס להחזיר את העורך ואת הפועלים הביתה. הוא היה נכנס לדפוס — כך מספרים ה„ותיקים" — מסתכל בעמוד שעמד באמצע עימודו, והיה מכיר את מצב־העבודה לפי ה„חור", כלומר, המקום שלא נתמלא עדיין. מרגע הופעתו היה מנצח על עבודת העימוד, מזרז את הפועלים ומשיא עצות לעורך־הלילה מה להכניס ומה להשמיט. אולם עיקר תורתו היה מרביץ לעורכים בעת שישב על הדוכן והשוט בידו, בהצליפו מפעם לפעם באויר כדי לזרז את הסוס, ששירך את דרכו בכבדות בחולות תל־אביב העמוקים.

„עורך עתון — כך היה מביע את השקפתו — דומה לעגלון, שכן צריך הוא להצליף יום־יום בלי הרף, אם אינו רוצה שעתונו ישקע בבוץ השעמום" — וכאן צלף צליפה חזקה בשוטו, לשם הדגמה, עד שהסוס קפץ נבהל והתחיל דוהר בכל כוחו.

מסופקני אם התיחסו ברצינות יתירה לדעותיו של פולונקה על דרכו של עתון, אולם אין להכחיש שהיה לו, לעגלון זה, מבט מרחיק ראות, כי על משה היה אומר: „יש לו ראש של מיניסטר"...

טיפוסים ודמויות

יודל לומזר מגיבורי ירושלים

בין נכבדי ירושלים, אנשי השם של מחצית ב׳ מהמאה התשע־עשרה היה ר׳ יהודה בלומנפלד, או כפי שנקרא יודל לומזר. נולד בשנת 1820 בלומזה, בשכונת ריבאקי. בן תשע מת עליו אביו. נסע לאמשטרדם ולמד בישיבה קטנה על חשבון האחים עקיבא ודוב להרין.

כבן שש־עשרה היה יהודה כשעלה לירושלים, בשנת תקצ״ו (1836). לפי שמועה אחרת בא עם סבו — ישיש שעלה לארץ הקודש למות ולהקבר בה — נכנס ללמוד בישיבה ומהר יצא שמו כעילוי ולמדן גדול. היה בחור יפה תואר, חסון כאלון וגיבור כוח ידוע בכל הרחוב היהודי. יהודים כשפחדו לעבור דרך שכונות הערבים בלכתם אל הכותל המערבי או אל קבר רחל ביקשו תמיד את יודל לומזר שיסתפח אליהם, ולא פעם ענה למתנפלים בנחת זרועו והכם שוק על ירך.

ר׳ יודל נשא לאשה את פינה בת ר׳ ישראל ב״ק, המדפיס הראשון בארץ־ישראל, שעבר מצפת לירושלים. אשתו היתה יעלת חן, פיקחת ונאה במעשיה והיתה ידועה גם כשדכנית במובן הטוב של המלה, שלא על מנת לקבל פרס.

ב„רשומות" (כרך ו׳, עמ׳ 274) מספר ה׳ אפרים כהן רייס בזכרונותיו מירושלים על שלושה מחשובי המלמדים בישיבת „עץ־חיים" והשלישי, הגדול שבהם בתורה „היה ר׳ יודל בלומנפלד או כמו שכינוהו ר׳ יודל לומזר" — אחד מיחידי הסגולה בירושלים. הוא היה נקי בגופו ונקי בנשמתו: מדקדק על נקיון בגדיו ומקפיד על כל המידות הטובות. לעולם התרחק מלשון הרע ומענייני מחלוקת בעֵדה. קראו לו גם ה„חקרן", כי כן היתה שיטתו לבאר כל עניין בדרך ההגיון, בלי פילפול ועקיפין.

ב„תולדות חכמי ירושלים" של ר׳ אליעזר ריבלין מסופר על ר׳ יודל „שהיה מופלג בתורה ובעל פלפול וסברא מגדולי המלמדים הראשונים בחורבת רבי יהודה החסיד, בראשית המאה הששית של האלף הששי, הוא אבי משפחת בלומנפלד בירושלים והיה ידוע לגיבור וגם בניו הצטיינו כמוהו בגבורה נפלאה. כל ימיו ישב על התורה ועל העבודה והרביץ תורה לתלמידים רבים והאריך ימים" (חלק ג׳ מלואים, עמ׳ 81).

בזכרונותיו על ירושלים של ר׳ יודא אהרן סג״ל ווייס „בשעריך ירושלים" (עמ׳ 58—59) מזכיר המחבר את ר׳ יודל ואשתו לטובה. מרת פינה הנ״ל היא ששידכה לו את אשתו, בת המדפיס הירושלמי ר׳ משה ליליינטהאל.

במכתב העת האורתודוכסי „המוריה" שיצא בירושלים, בעריכת יצחק־יעקב ילין, נדפסו דברי זכרון אלה לפטירתו של יודל לומזר:

המנוח הצטיין בטיפוסו הבלתי רגיל שקשה למצוא דוגמתו ביהודי הגלות ובנעוריו היה נחשב בירושלים ל„גיבור" והיה מלא עצמה ואומץ לב ומעולם לא ויתר על שום עלבון מצד איזה פרא מהערבים האזרחים נגדו.

פעם אחת הלך הוא ועוד שנים עמו רגלי לקבר רחל. בדרך פגעו בהם ערבים שהתחילו להתגרות בהם. אבל מה נשתוממו אלה בראותם את „היהודי" עומד נגדם בלי כל מורך, ואמנם הראה להם גם את נחת זרועו ויפיצם לכל עבר. בן 90 שנה בערך היה במותו ולא מת מסיבת איזו מחלה אלא מאפיסת הכוחות. במוצ״ש, כ״ג כסלו, היתה הלוויתו ויספידוהו ורבים נהרו אחרי מיטתו" (תרע״א, גליון 46).

על ר׳ יודל בלומנפלד ראה גם בספר „בני אשר" (לר׳ יעקב ב״ר אשר גולדמן, עמ׳ ו׳), יפו תרפ״ד.

הרב יעקב מזא״ה

חיים־שמחה העילוי מלומזה

בימים ההם *) נתפרסם בעיר מוהילוב בחוגים של הכלי־קודש והבטלנים, איש צעיר אחד אשר בא מלומזה — בשביל מה ולמה איני יודע עד עכשיו, מפני ששכחתי פשוט לשאול אחר כך הסברים בנוגע לאדם זה — ושמו היה ר׳ שמחה העלוי, תלמידו של הגאון בלומזה. מראשית בואו למוהילוב עד יום צאתו משם נעשה האיש הזה לדמות אגדית בפני הבריות, והאגדות הללו היו מלאות, כפי שאני משער עכשיו הגזמה יתרה, הזיות ובדותות לרוב. בקצרה אספרן אחת לאחת, כפי שנקלטו במוחי ובמוח חברי ילדותי אשר נפגשתי אתם אח״כ על מנת לחדש את זכרונותינו, ואלו הן:

אמרו עליו כי הוא בקי בש״ס ופוסקים, אבל סימני כפירה, ר״ל, יש בו. אמרו עליו כי כבר הגיע לבגרות ונשאר רווק, וזהו דבר־פלא ומעורר חשד. אמרו עליו כי הוא קורא ספרים לועזיים ואיננו מדקדק ועובר בפומבי על מצוות חז״ל „אחרי הארי ולא אחרי האשה". והרבה מן היראים ראו את תלמידו של הגאון מלומזה הולך אחרי נשים, כלומר: נשים הולכות ברחוב והוא הולך אחריהן, ואיננו מדקדק בהזהרות חז״ל, כי זהו דבר מסוכן. ואם־כי הרב ר׳ חיים, המורה הוראה בעיר, אמר כי זה איננו מן הדינים החמורים, אבל בכל זאת תלמידו של גברא רבה ומוסמך ממנו צריך להיזהר בדברים כאלה.

באותה תקופה בחרו להם הפולנים טירור מיוחד במינו וקל לפי הערך, כעין תשובה על הטירור הנורא של מוראביוב כנגדם. בידיהם או בידי נשיהם ועבדיהם היו נמצאים בקבוקים מלאים חומצת־גפרית והיו שופכים אותה ברחוב על בגדי העוברים מחשובי הרוסים, פקידיהם, נשיהם ובניהם, ומן הנוזל הזה היו הבגדים נשרפים ולפעמים היו גם נעשות כוויות בגוף. בפי העם היה זה נקרא בשם: „די פוילען גיסען אָפּ פון הינטן בגדים". והנה לפתע פתאום קרה מקרה אשר הרעיש את כל הלבבות. אשת שר הפלך הלכה לשוח ברחוב יחד עם אחת מרעותיה, ולפתע הרגישה כי אש אחזה בבגדיה .היא צעקה בקול גדול, כל המשטרה התאספה, ומאחריה עמד איש עברי אחד, אשר גם הוא צעק על האסון שקרא לאשה. וכאשר שאלוהו: מי זרק את חומצת הגפרית, אמר כי לא ראה. וכי אע״פ שהלך אחריה לא יכול היה בכל זאת להרגיש, מתי ואיך נעשה הדבר הזה, כי היה תפוש ברעיונותיו, וכל זה נעשה במהירות גדולה, ממש כהרף עין, ולא הרגיש כלל. המשטרה הסתכלה בכל הרחוב ולא מצאה שום איש חשוד ושמה על כן במאסר את היהודי ההוא.

זה היה ר׳ חיים־שמחה העילוי. בדקו בבגדיו, בכיסיו, בגופו, ולא מצאו שום דבר, והקול נשמע בבתי כנסיות ובבתי מדרשות של כל העיר כי מענים את ר׳ חיים־שמחה ואונסים אותו להודות, כי הוא עשה את הדבר הזה, כי חזקה פקודת מוראביוב למצוא בלי שום דיחוי ואמתלא את האיש האשם. ההתעוררות בחוגים העבריים היתה כל כך גדולה, עד שיש לה איזה דמיון לאותה התעוררות שראינו אחר־כך אצלנו בימי דרייפוס ובייליס. כל האדוקים והבטלנים שכחו את טענותיהם על ר׳ חיים־שמחה והשתתפו בצערו של תלמיד־חכם זה, אשר, כפי הנראה, תפקוד עליו הממשלה את העוון הגדול בהשתתפות ישראל במעשיהם של הפולנים... הרבה מן היראים ראו בזה סימן, כי ר׳ חיים־שמחה זה הוא צדיק גמור, אחרי אשר הקדוש ברוך הוא מדקדק עמו כחוט השערה ופקד עליו את עוון הליכתו אחרי האשה...

כל הקיבוץ היהודי במוהילוב הזדיין להילחם את מלחמת ר׳ חיים־שמחה ובחרו

---

*) בשנת 1868־69 בערך.

בשלושה תכסיסי מלחמה: חלק אחד הק־דיש את עצמו לומר מדי יום ביומו את כל התהילים, מהחל ועד כלה, והחסידים שבעיר אמרו: קבלה מידם, איש מפי איש, עד הבעש"ט, כי אמירת כל התהי־לים מדי יום ביומו מבטלת את כל הגזי־רות שבעולם. החלק השני והמשכילים בראשם, פנו אל היהודי המלומד יאַוונאַר, שידבר עם שר הפלך ויסביר לו, עד כמה הענין הזה הוא בדוי מצד הפולנים, כדי להסיר את האשמה מעל עצמם ולהטילה על איש יהודי שלא עשה כל דבר חטא ולא פשע ולא נמצא בידו שום דבר, אשר יעורר חשד. החלק השלישי יעץ להעמיד משמר על הנאסר מצד היהודים לדעת מה ייעשה בו. — — — שכרו לשניים דירות או חדרים במקומות הסמוכים לבית הא־סורים ממולו, על ידו ומאחוריו, באו גם כן בקנוניה עם התגרים הבאים למכור צרכי אוכל לפקידי הבית ושומריו, עם בעלי המלאכה שהיו עושים מלאכה לפ־קידים, לנשיהם ולפילגשיהם, וכולם היו מצווים ועומדים לבוא בדברים ולפטפט על דבר אותו ה„ז'יד" או אותו „ייעווריי־טשיק" אשר שפך חומצת גפרית מאחורי אשת שר הפלך, ובכל יום היו מקבלים ידיעות, כפי שאני חושב עכשיו, היו ברו־בם בדויות... על פי הידיעות הללו יצא הקול, כי מדי לילה בלילה שומעים את צעקותיו ובכיותיו של העילוי, אשר מל־קין אותו בשוטים למען יודה על פשעו. הידיעות הללו היו מעוררות תמיד בכי והרהורים בתשובה, והמעונה הזה נעשה לקדוש בעיני העם. — — — —

בנוגע לאומלל המעונה איני יודע עכ־שיו מה נעשה בו, כי החלו לדבר על או־דותיו ברמיזה, ולא הבינותי יותר מאומה. אך כמדומני, כי נגזרה עליו גזירת גלות, ולאיזה מקום אינני יודע. ומה קראו אז בשם „גלות", אם גלות מאותה עיר או גלות לסיבריה — גם כן אינני יודע. ועוד לדבר אחד, כפי הנראה, גרם החשד שהטילו על חיים שמחה, כי יצאה פקודה מטעם הפוליצמייסטר שאַוויטש (אמרו עליו כי היה פולני שהמיר את דתו לפרבוסלבית ואת לאומיותו — לרוסית, וככל המומרים והבוגדים הצטיין מאד ברדיפותיו נגד המורדים, וכקאתולי מלי־דה ומבטן שפך את כל חמתו על היהודים) האוסרת את המסחר בחומצת גפרית, אבל היהודים סחרו בכל זאת בחרף נפש בס־חורה זאת.

(מתוך ספר הזכרונות של הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה, כרך ד', קל"ו — קמ"א).

יו"ט ל.

הפרוש מ„הכנסת אורחים"

מי זה לא הכיר בבית „הכנסת אורחים" את „הפרוש"? יהודי בגיל 50־55, קומה למטה מממוצעת, בעל זקן קצר ובלונדי ששערות שיבה זרקו בה, לבוש קפוטה מרופטת, יושב כל היום על התורה ועל העבודה. מתפלל ביחידות, בשעה מאוחרת, בנוסח המקובלים ב„בית־אל" שבירו־שלים, ביטא כל מלה ומלה בכוונה מיוח־דה ובצירופי־כוונות, ועורר תשומת־לב רבה בייחוד מהילדים, תלמידי התלמוד־תורה שהיו יוצאים ונכנסים תכופות ל„הכנסת־אורחים".

היה זה ר' הירש־לייב, בנו של המלמד מתלמוד־תורה, ר' ברוך מיאבלונקה. היתה לו אשה ובנים — אולם גרמו מעשים שבינו לבינה והיא שלחה אותו מן הבית. הוא התיישב ב„הכנסת אורחים". ביום למד ובלילה לן במטה שנועדה לאורחים עוב־רי דרך וכשאלה היו מרובים — לן על הספסל הקשה בבית התפילה.

התפרנס תחילה בקושי וסבל רעב, אולם באחד הימים „גילוהו" ר' משה־יוסל, עוזר החובש בבית החולים היהודי, שהתפלל באותו בית־מדרש, שממול למקום עבודתו. ופעם חזר מתפילתו ואמר לגיטל אשתו: גיטלה, סרצה (לבתי) — זהב מתגולל בחוצות העיר ואנו מחשים! וסיפר לה שר' הרש־ליב גורש מהבית או עזב את הבית ואשתו אינה דואגת לו והוא מסתובב ב„הכנסת אורחים" וסובל רעב. מובן שגיטל רצה מהר לריבאקי, אל אשתו, וכשראתה שאין כל אפשרות להחזירו אליה — החלה דואגת לפרנסתו. יום־יום הביאה לו אוכל. היא מצאה עבורו „ימים", אצל כמה מתפללים. יום־יום הלכה אל בית אחר והביאה משם אוכל עבורו. ולא עוד אלא היתה באה בבוקר ושואלת אותו מה יש ברצונו היום לאכול, והאוכל הרצוי לו היתה מזמינה אצל בעל הבית או מכינה לו בעצמה. כשראתה פעם טליתו הקטנה קרועה — באה במרוצה אל שכנא הקצב והוציאה ממנו את טליתו הקטנה של שבת ונתנה ל„פרוש".

בשעות הצהרים היה יושב וכותב חי־בור „פילולוגי" על מוצא המלים העבר־יות. לפי דעתו כל מלה היא ראשי תיבה של איזה רעיון, כדברי חז"ל: „אלם" — ראשי תיבה של „אישתקא מילוליה", „זקן" — „זה קנה חכמה", „אפותיקי" — אפה תהא קאי" וכד'. ועל כן היה יושב כמה שעות בכל יום ומוצא את ראשי התיבות של המלים. זכורני, שפעם הראה לי במקצת מעבודתו: „ארי" — ראשי־תיבה „אם רעב יאכל" או „אינו רעב יניח"; „בחור" — בו חום רב; „איש" — אדם יסודו שוא, וכו'. לפעמים היה מסתו־בב שעות וימים כדי למצוא פתרון לאיזו מלה. בערבים ידע ללמד יפה ולתבל במשלים ומליצות את אגדות „עין יעקב".

היה מתבודד ואוכל לבדו אפילו בערבי פסחים ולא רצה לקבל כל הזמנה לסעוד על שולחן מי שהוא. אנשים טובים, ובעי־קר גיטל הנ"ל, היו מביאים לו את סעודת החג להכנסת אורחים.

ברבות הימים נעשה הפרוש מאוד מוזנח בגופו. לא החליף לבנים, לא הלך למרחץ ושרצים רחשו בבשרו. שמש הכנסת־אור־חים איים עליו פעם בגלל זה שימסור אותו למשטרה. ה„פרוש" נבהל מאוד ובינתו הסתתרה. בא כמטורף אל בית מיטיבתו גיטל, שבבית החולים, וביקש שתסתיר אותו, כי שוטרים יבואו לאסור אותו. השכיבה אותו באיזה מקום ובעלה דיבר על לבו שאיש לא רוצה לאסור אותו ושיחזור למקומו — אבל הוא באחת.

הוא חזר אמנם ל„הכנסת־אורחים" — אבל נשתטה והיה שרוי כל הימים בסיו־טים: „המשטרה תבוא ותאסר אותי". מרוב פחד ובלהות גמר לשים קץ לחייו והכין לו סכין לשחוט את עצמו. אותה שעה התפלל בפינה שב„הכנסת אורחים" אחד האברכים ושמע את ה„פרוש" אומר: „שחט היטב, היטב, שחט הירש־לייב"! הפסיק את תפילתו ומצא את ה„פרוש" מתבוסס בדמו, הספיק לחטוף מידו את הסכין. הזעיקו עזרה והד"ר קארבובסקי תפר לו את חלקי הגרון החתוך.

ר' משה־יוסל הכניס אותו לביתו עד שיבריא. אולם הרופאים של בית החולים לא הרשו, פן יגרום נזק לבית או לחולים, כי אינו שפוי בדעתו. גיטל ובעלה רחצוהו, ספרוהו וניקוהו בעל כרחו. היא אמרה לו: בטל אותי כעפרא דארעא ואל תביט עלי כעל אשה. לאחר שניקוהו והחליפו בגדיו, ולבניו, אמר לה: „גיטילי, את עשית למעני יותר מאמי".

לאחר זמן קצר מת ה„פרוש", בודד, ערירי. היו לו בנים טובים, שהגרו לפי השמועה לאמריקה.

מה היה לחיבורו הגדול, פרי עמל ומח־שבה של שנים רבות?

ישראל לוינסקי

„משיח" הסבל

מי לא הכיר את „משיח" הסבל? גבה־קומה ורחב־כתפים, פנים ממותחים ומו־קפים זקן מסורבל ומסובך כאניצי פשתן, עין אחת, השמאלית, קטנה ופוזלת ומכו־סה גבת־שער לבנבן ועין שניה, ימנית, גדולה ואפורה ומביעה עזות וזעם, כעיני חיה דורסת. לבושו מלא טלאים ועל סי־נורו המזוהם העשוי משק, חגורת חבלים עבים — כלי מלאכתו שבעזרתם הוא מע־מיס על שכמו משא של עשרות פודים

ומסיעם כ„מישחל ביניתא מחלבא"... נעץ משיח הסבל עיניו במישהו או אפילו רק בעינו האחת, היה נהפך לגל של עצמות. ולא כל שכן כשפתח את פיו וחשף את שיניו הגדולות והצהובות והחל מקלל...

משיח הטיל שררה גם על חבריו למקצוע והיה להם לראש. היה מחלק את העבודה לכל אחד וקובע את שעות עבודתו ושכרה. הסבלים בלומזה היו מאוחדים בדרך כלל ועבדו בתנאים קואופרטיביים. השכר נכנס לקופה משותפת והסבלים חלקו ביניהם, לפי מפתח מיוחד. ומשיח היה מנהל את כל הענינים והכל נחתך על פיו — כי ישר היה ונקי־כפים וכולם בטחו בו והאמינו שלא יקפחם ולא ימעל באמון שנתנו בו. כשלא היתה העבודה מצויה וכל הסבלים שכבו סרוחים על המדרכה שעל יד חנות הברזל של שיניאק, כשהם נשענים בראשם אל הקיר, היה משיח הסבל שוכב באמצע, כמלך בגדוד, מספר מעשיות, חורץ לשון, עוקץ ושורף בהבל פיו כל בריה ובריה ואוי לו לאדם שנטפל אליו שעה זו.

חברת הסבלים היתה כפופה לתנועת הפועלים „בונד". בראשית היווסדה של צעירי־ציון נעשו אילו נסיונות לארגן את הסבלים ולמשוך אותם לתנועה זו ולא הצליחו. אולם ה„בונד" שהתמסר יותר לחיי שעה ודאג יותר לעמלים על המקום, משך את הסבלים והביאם לכפיפתו. הסבלים למדו לארגן שביתות של טעינה ופריקה ולא פעם העמידו את בעלי הסחורות לפני ברירה: או העלאת המחיר או קלקול הסחורה מפני הגשם והשלג, החום או הקור. ומנהיגם משיח היה מפקח בשבע עינים על כל קרון טעון, על כל מכונית־משא או עגלה שאדם זר לא יקרב אליהם לפרוק את המשא ולא ימצא אף אחד מפר שביתה. ואם נמצא אדם כזה, לא יצא כבר נקי מהם והם גם התעללו בסוחר, המעביד: חיבלו בסחורה, חתכו בשקי קמח או הסוכר שעה שהסבל הזר נשא אותם והסחורה הלכה ונשפכה החוצה. סבל כי רצה להתקבל לחברתם היה זקוק להסכמת כל הסבלים ולהתחייב לשמור על התקנות והסדרים המקובלים ועל כל זה ניצח „משיח".

אולם מתחת לבגדים המטולאים האלה של משיח הסבל היה פועם לב חם וטוב. האדם שנראה אכזר וקשיח היה נותן מתן בסתר, גומל חסד עם עניים, תומך בחולים שלא השיגה ידם לקנות להם רפואות או להכנס לבית החולים. היה קובץ על יד למען נצרכים, אנשים שמטה ידם למצוא פרנסתם, קנה סוס לעגלון עני שסוסו הקודם נפל ופשט רגליו, אסף לצרכי חתונה לבתולה יתומה ועלובה וכיו"ב.

אף על פי ש„משיח" היה חבר ל„בונד", נתרשם לשמע הסיפורים על החלוצים והנוער, על גבורתם והקרבתם לבנין הארץ. הוא ראה גם כן את קבוצות ההכשרה השונות שהיו מתכוננות בלומזה לעליה לארץ, את לבטיהם ומצוקתם, נכונותם לעבוד כל עבודה קשה, לחטוב עצים, לשאת משא, לעבוד עבודת בית וכיו"ב, כדי לקבל הכשרה לעליה. ומכאן נתעוררה בלבו תשוקה לעלות לארץ. וכאשר גברה השנאה ליהודים, תכפו הגזירות והעלילות ואתן החמיר והלך המצב הכלכלי — גברה תשוקתו לעזוב את נשיאותו בלומזה ולעלות לארץ.

עם בואו של שליח משרד העליה לאשר עלית נוער ממחוז לומזה, לאחר קבלת שדיול חדש, לא היה סר „משיח" מאולם „התחייה" ששם התקיימו ישיבות המפלגות ודיוניהן על דבר המועמדים לעלות לארץ. הוא טען, בהראותו על ידיו ועל שריריו האמיצים, כי הוא מוכשר לעשות כל עבודה קשה. הוא יכול להיות סבל בחוף חיפה ואיננו נופל מהסבלים הסלוניקאים... לא קבל את הטענה כי הוא כבר למעלה מגיל העליה, כי הממשלה אינה מרשה עלית פועלים מבני גילו והוא גם מטופל בילדים. לא היתה לו קורת רוח מכל הדיחויים הללו והיה מדבר כדרכו בהרמת קול, עד שהובטח לו שהוא נכנס לתור בין המועמדים לקבל סרטיפיקט. ומשהבטיחו לו להעלותו לארץ, היה מספר בין חבריו על המאורע והיה מעורר גם אותם לעלות לארץ.

„משיח דאג לחברת הסבלים גם בעניני־עולם הבא. טרח ועמל לשכור בית, מעין מועדון לסבלים. כאן היו מתכנסים כל בוקר, עם שחר, להתפלל, ולפנות ערב ללמוד פרשת השבוע מפי רבי ששכרו להם במיוחד או פרק בתהילים. ומה שמח „משיח" בראותו את „צאן מרעיתו" על יד השולחן — יושבים ועוסקים בתורה. ובימות השבת — הפך אותו סבל בן־מלך ממש. החליף את בגדיו, רחץ פניו למשעי, עשה את זקנו ולבוש בגדי שבת מגוהצים, בא לבית מדרשו, יושב לו ב„מזרח" ונותן פקודה לבעל התפילה לעמוד לתפילת מנחה או לקבל את השבת. פניו קורנים, עיניו הדורסניות התרככו וארשת של שביעת רצון נשקפת מהן. בשבת בבוקר הוא עומד על יד ספר התורה ומתוך־מתוך הוא מחלק עליות לחביריו, מתוך הרגשת ערכו וכבודו. אחרי התפילה הוא מתישב ליד הרבי ומקשיב לביאור הפטרת השבוע, מתובל ומשולב באגדות ודברי מוסר ערבים לאוזן ומושכים את הלב. וכן גם, לאחר הצהרים, אחרי התענוג של שינה בשבת — לשמוע מפי הרבי פרקי אבות, או פרק בחיי אדם. הרבי לא היה ח"ו מקופח ב„מניין" הסבלים. כמונו כמוהו, היה אומר „משיח". אנו עמלים והוא עמל. אלא שאנו עמלים להרים שק כבד והרבי עמל להרים חתיכת תורה כבדה להסבירה לנו ולשים אותה בפינו... ועל כן דאג משיח לשלם לו ביד רחבה.

זמן ידוע היה בא אליהם ר' אברהם מזרח ללמד את הסבלים תורה בשבתות והיה מנעים להם את ביאור הפרשה של השבוע במאמרי חז"ל, באגדות ומשלב גם מעניינא דיומא. בכוח דבורו ובהסברתו היה מושך את לבם וכולם היו מאושרים שזכו לרבי כזה. אולם ר' אברהם מזרח לא האריך להיות רבם של הסבלים, ומשיח היה בא לחנותו ומתחנן לפניו שיבוא וילמדם וגם הבטיחו לו משכורת כפולה ומשולשת. וכשלא נעתר ה' מזרח, לא היה קץ לסבלם ולאכזבתם.

בחוג משפחתו היה „משיח" אב נאמן ומסור, דאג לששת בניו ולשלוש בנותיו, הלבישם כראוי והאכילם וגם נתן להם חינוך טוב. הילדים למדו בתלמוד־תורה ואחר־כך גם בבתי־ספר עממיים. אני בור ולא למוד, היה אומר, ילמדו בני וידעו ויהיו גם יהודים טובים. משגדלו — מסרם לבעלי מלאכה שילמדו מקצוע ולא יצטרכו למתנת בשר ודם.

בנו בכורו היה גבור כאביו ועל כן משכו אביו לחברתו ונתקבל בחברת הסבלים. תחילה נטה הבן ל„בונד" והיה שם פעיל הרבה זמן, אך כאשר שמע כי נפתח בתל־אביב נמל עברי, בימי המאורעות, עבר ל„נוער העובד" וקיבל שם הכשרה למען הארץ. ומאז ישב „משיח" וציפה לעלייתו לארץ. את הבן הבכור, החליט, לשלוח קודם לפנות לאביו את הדרך ואחר כך יעלה עם יתר בני משפחתו. ואמנם קבל כבר רשיון עליה לאחר צפיה בכליון עינים והנה פרצה המלחמה וכל תקוותיו עלו בתוהו. רק כלתו, אשת בנו הבכור, זכתה לעלות לארץ, דרך „גירוש קפריסין" (ראה לעיל, עמ' 230).

משה גולדין

ארבעה „שומרים"

לשם תפארת המליצה אנו נקרא להם „ארבעה שומרים", כלשון התלמוד, כי הם „שמרו" שבני ישראל לא ילכו ח"ו לצבא הרוסי. אולם באמת קראו להם „עסקנים", „מאַכערס" בלע"ז — והם היו עושים מבחורי לומזה והסביבה, בחורים כארזים, בעלי־מום, רחמנא ליצלן, מובן במחיר רב, שלא ימצאו חן בעין אלכסנדר'קה וניקולייקה בנו וישוחררו מהצבא...

ואלה הם, לפי שמותם: „ישראל מאיר דער מאכער", „אפרים קייזר דער מאכער", „צבי דער מאכער", ואחרון אהרון „דוד הלל דער בלעכער", כלומר הפחח, שגם הוא התמחה למלאכת כלי פחים ול„עשיית" שבר לבחור, ולשחררו מהצ-

בא, לפי סעיף 99 של תקן הצבא הרוסי. ועל כן קראו לשבר בלשון נקיה „99".

בכל ימות השנה התהלכו „מאַכערס" אלה בחיבוק ידים. לשם כסות עינים וגם מתוך שעמום עסקו באיזו מלאכות קלות כמו „פיטום סיגריות" — מלאכה אסורה וקשורה בהברחת האקציז, כלומר המכס, גבאות באיזו חברה, הלוואות בריבית פשוטה וקצוצה („פראַצענטניק") וכיו"ב. ומשהגיע ראש חודש אלול, החלו ל„עסוק" ב„מלאכתם" הקבועה שסיפקה להם, תוך חודשיים של עבודה מאומצת, פרנסה ברווח לכל ימות השנה.

וזה המעשה אשר עשו: בחור גבוה — דנו אותו ל„מאַרען זיך", כלומר: יסגף את גופו כמה חדשים, ולפעמים שנה תמימה, לא ירבה באכילה, ימעט בשתיה, יאכל דגים מלוחים וישתה תה־חריף בלי סוכר, יישן על מצע קשה ובכלל ימעט בשינה, ינעל נעלים צרות וממוסמרות מבפנים — להרבות לו צער ולחץ. על ידי זה פחת משקלו, ובעל „משקל נוצה" — שוחרר מהצבא. בעלי־גוף — עשו להם „צפצפה" באוזן; לפתע מתחילה האוזן מצפצפת, ומעוררת בחילה וסלידה בין הקהל ומובן שמקומו לא יכירנו בצבא הוד מלכותו. ויש שקיצצו למועמד לצבא כמה אצבעות מרגליו או שיתקו אותן ע"י כפיפה, עקרו שורת שיניים, קיצרו רגל אחת, ע"י טיפול מיוחד בה כמה חדשים, במריחת סממנים מכרכמים ומצמצמים, בנעילת סנדל ברזל מהדק וממעך.

אחרים טיפלו בליק"י הראיה, ע"י הרכבת משקפים שאינם לפי עיניו וכדומה. בעלי מומים אלה — השלטון ידע עליהם, אך אין להשיב. במקומם נלקחו לצבא — כדי לכסות את המכסה — בני עניים, מפרנסים יחידים להוריהם. ומכאן ריבוי המחלות בתחום המושב של ישראל, בעלי מומין וזקנים לפני זמנם והיו גם מקרי מוות ע"י הרעלת דם ושטף דם בשעת „עשיית" המום.

עשירים גדולים שחררו את בניהם מבלי לעשות להם מומים: „המאַכערס" שיחדו את הרופאים הצבאיים, את קציני הגיוס ואלה הכינו מראש „דיאַגנוזה" של מחלה המשחררת חייל מהצבא. ולפעמים גם העמידו „מלאכים", כלומר: „מלאך הגואל", בדמות בעל מום מלידה ומבטן, כמו גיבן, עיוור, חרש, קיטע — שהתייצב לפני הקומיסיה לצבא בתעודות מזוייפות, על שם המועמד האמתי לצבא ומובן ששוחרר. כל אלה עשו ה„מאכערס", כדי להציל בניהם של ישראל עם קדושים, ולמנעם מאכילת טריפה, מחילול שבתות ומסכנת נפשות, ביום מלחמה.

טוביה פנסטר

עבר (עבער) פרנקל השדכן

פרנקל — מלך השדכנים בלומזה, בר־אורין היה ורב־מזימות, בעל קומה ובעל צורה. ידע את כל משפחות ישראל מדן ועד באר שבע. לפניו נגלו כל ספרי יחוס והמון נסתרות של קשרי נפש בין המשפחות, ובשעה שקלמן שולמן פירסם את ספרו „מסתרי פאריס", פירסם גם עבער פרנקל את ספרו „מיסתרי נכבדות" המלמד כי השדכנות תורה היא וללמוד צריכים אותה, ואין מביאים ראיה — כתב שם — מהשדכן הראשון ר' אליעזר שגמר את השידוך של יצחק ורבקה מיניה וביה בלי מחלוקות ובלי טלגרמות לחברון. הדבר היה כל כך פשוט משום שהמחותן אברהם אבינו לא דרש נדוניא מצד הכלה. אבל בימינו אלה מזמרים פזמון אחר. כל המחותנים המה מעשרה יוחסין ואוצרות קורח אינם מספיקים לנדוניא שדורשים אלה „בני היכלא דכסיפין". והרי לפניכם עניין כזה: הגברת המפורסמת והמשכלת שרה נימצוביץ מביאליסטוק, נכדתו של הרב דיסקין מלומזה, יודעת שבעים לשון, מיוחסת, בת כהן, וכותבת עברית כמעיין הנובע. נותנת לבנה היחיד נדוניא עשרת אלפים ודורשת כנגד מצד הכלה עשרים וחמשה. יגעו ומצאו בעיר ריגה כלה נאה וחסודה מלומדת ומיוחסת והנדוניא עשרים אלפים. מה אתם חפצים יותר. „דופקים" טלגרמה לשרה: ד' הצליח דרכנו, מזל טוב, וחושבים כי השידוך מן השמים ושרה תסכים ותאמר לדבק טוב. עורבא פרח! הגיע מכתב משרה וכתוב בו לאמר: „כבר מלתי אמורה כי אני נותנת לבני כמספר שנתן בן המדתא בעד כל קהל ישראל ואנחנו בני אהרון הכוהן רק בכ"ה נברך על המוגמר". כדי לגמור את העניין, דרושה היתה חכמתו של מלך השדכנים ר' פרנקל.

עבער פרנקל היה ידידו של הד"ר אפרים אדלשטיין (ראה לעיל עמ' 191) ועזר להפיץ ברבים תורתו של אדלשטיין, חידודיו ושינוניו החריפים. מעשה באדם אחד, מספר עבער, שהיה בקי בסדור ולא ידע פירוש המלות וסימני הפסק והיה מזווג סופו של פסוק אחד למשנהו וכוללם יחד ומוציא מסקנות לפי רוחו. ויבא ברגש זה להד"ר אדלשטיין ושאל אותו מי היה יכנס הרופא הנזכר בסידור? (נדחי ישראל יכנס, הרופא לשבורי לב). יכנס הרופא, השיב הד"ר אדלשטיין, היה מומחה למחלות לב כמו שכתוב, והוא היה רופא בחצר הקיסר האדיר, עתיק מלך סדום. עיין בפרשת הקטורת לפני „ברוך שאמר" (חמר חורין עתיק, מלח סדומית רובע הקב).

במות הד"ר אדלשטיין, הספידו עבער ב„האסיף" ותאר את הרושם שעשה אדלשטיין בבואו ללומזה. את ההספד גומר עבער כזה: ד' יחונן ע'פרו. (ע'פרו — משמע עבער פרנקל).

אברהם־אורי קובנר

(ארקאדי גריגוריביץ')

איש היה בווילנא ושמו ישראל קובנר. עני מדוכא ומטופל בהרבה בנים. אחד מהם תלמיד האוניברסיטה בקיוב, זכה לפרס עבור מחברתו על שיטתו של הרמב"ם בחכמת הרפואה. אחר היה אחיו אברהם־אורי, שהיה נודד מישיבה לישיבה, „אכל ימים" ולמד תורה ומאס בתלמוד ומנהגי ישראל ופירסם את כתב הפלסתר „גל של הבלים". נתגלגל לפטרבורג וקיבל משרה בבית הבנק של זאק. לטובת אהובתו החולה הוציא מהבנק על־ידי צ'יק מזוייף מאה אלפים רובל וברח אתה לחו"ל לדרוש ברופאים. תפשו אותם בדרך ותבעו את קובנר לדין. הקטיגור שלו היה הגראף מוראַביוב שהורם אחר כך למעלת שר המשפטים. קובנר התנגד להעמיד סניגור עבורו. הוא בעצמו יזכה את ארחו ויצדיק פעלו, כי לא למענו נטל את הכסף רק כדי להציל חיי נערה אומללה. וכאן מצא מקום לנגוע בשאלות העומדות ברומה של החברה האנושית ולדון ברותחים את סדר העולם. כל דבריו נאמרו בהגיון חריף, נוקב ומשפיע. העתונים הרוסים הביאו בשלימות את הנאום הזה שעשה רושם גדול על השופטים ועל הקטיגור והמתיק את גזר דינו. גזרו עליו להיגלות לסיבריה לזמן מוגבל. משם פנה במכתב אל שר המשפטים מוראביוב, קטיגורו לפנים ותאר לפניו את חייו המרים. מוראביוב, שזכר נאומו של קובנר, שלח לו סכום כסף ויעץ לו להמיר דתו ויקבל אז משרה נכבדה. קובנר שמע לעצתו ונתמנה מנהל אוצר הממשלה בלומזה (казначейство) אבל המשרה החדשה לא היתה לו סם חיים ולא הביאה תרופה לנשמתו הערטילאית. ובשעה שהגיעה לאזנו השמועה, כי תקפו יסורים של חרטה על מכירו המשורר והצלם בפטרבורג קונסטנטין שפירא וגם הביע את צערו באחד משיריו: „לשוא את בשרי טבלתי בירדן" התעוררו גם בלבו של קובנר הרהורי תשובה וגם הוא התאונן במכתב אל הסופר א. מ. פיורקא, בגראייבה (ראה עמ' 306), כי שכח תלמודו וקשה לו לכתוב עברית. פיורקאַ השיב לו „הדרן עלך", קנה לך תנ"ך ולמד! אם עשה כך אין איש יודע, כי היה נחבא אל הכלים, חי חיי נזיר והתבודד בחדרו. הוא מת ערירי בלומזה ונקבר בבית הקברות הרוסי.

טוביה פנסטר

יעקב חנוך גלובאץ'

האדם החשוב והנכבד בכפרנו שומובה (ע"י זאמברוב), היה ר' יעקב חנוך הרבי. כל בני לומזה ידעו את ר' יעקב חנוך ואת ביתו הקטן ברחוב ריבאקי. היה סוחר נכבד ואיבד את כספו בענין רע ו"היה בין לילה למלבד. היה תלמודי מובהק ופיקח בהוויות עולם. „א קלוגער איד" כפי שקראו אותו, ופתגמיו החריפים היו נמסרים מפה לפה *.

בואו אלינו עשה רושם וידעו כל דיירי הכפר והישובים הסמוכים כי משומובה תצא עכשיו תורה.

ביום השבת הראשון אחרי בואו לביתנו, באמצע הזמירות של סעודת הצהריים, פנה אל אמי ואמר: ה„כעיגול" (הקוגל) הזה שאנו אוכלים היום אינו לגמרי „כעיגול". ותתחלחל אמי ותאמר: כלום חלילה חסר הוא משהו, ואנכי בעצמי הכינותי אותו.

הדבר צריך ביאור, השיב ר' יעקב חנוך, לפנים בישראל בזמן שישבנו על אדמתנו, היה המנהג לעשות לכבוד שבת פשטידא מיוחדת מעורבת במיני מטעמים ומגדנות, זכר למן שטעמו היה כצפיחית בדבש. קראו לפשטידא הזאת בשם „עיגול" משום שהמן היה דק ועגול. אחר החורבן שכחו את מעשה הפשטידא, והמאכל שעושים היום לכבוד שבת הוא רק כעין זכר לפשטידא ולא ידמה אליה בטוב טעמה, ועל כן תקנו חכמים לקרוא את המאכל הזה „כעיגול", כלומר: כמו העיגול, שכן קשה לעשות כמותו. אבל ה„כעיגול" שאכלנו היום טעמתי בו אלף טעמים, ועל כן אני מכריז ומודיע כי ראוי הוא לשינוי השם ויקרא שמו בישראל „עיגול" כשם הפשטידא המהוללה, די אכלו אבהתנא בארעא דישראל...

הבדיחה של הרבי היתה שיחת חולין של תלמיד חכם ורמיזה בהלכות דרך ארץ. לא די, הורה הרבי, באמירה גרידא של „אשת חיל" מתוך הסדור. גם בשעה שיושבים בסעודה ומשיחין בדברי תורה ומזמרים זמירות, אין לשכוח את עקרת הבית שהכינה את הסעודה ויושבת אל השולחן, ודרוש להשתמש בכל הזדמנות טובה כדי לאמר דבר טוב שיעשה לה נחת רוח.

---

* בנו, גם כן מורה, נותן שעורים־ביתיים, מדרי חצר קולקין, בשנת 1910 בערך, הוציא את משלי אביו ופתגמיו, בתוספת משלו, בשם „אמרי יושר" (גלייכע־ווערטלאך). לא נזדמן לנו לשוב ולראות את הספר — העורך.

אברהם מרדכי פיורקו

סופר בעל שם, נולד בלומזה בשנת 1853, במשפחת עמלים. למד בישיבות וקנה לו השכלה כללית בידיעת שפות וספרותן, אולם הצטיין במחקריו בשפה העברית, בשיריו ובסיפוריו.

התיישב בגריבו וביתו הפך לבית־ועד לחכמים ומשכילים, לציונים ולאנשי שאר־רוח. עסק בהוראה, יסד שם בית־דפוס עברי והוציא לאור מדי פעם בפעם מיצירותיו. היו לו קשרים הדוקים עם גדולי הספרות שבזמנו והחליף אתם מכתבים. השתתף בכל כתבי העת והמאספים העבריים שיצאו בדורו ומתוך ספריו ויצירותיו ראויים להיזכר: הפואמה „בת יפתח", „ראויים הדברים למי שאמרם" (מאמר ביקורת גדול וממצה על התנ"ך והתלמוד), „ספר מכתבים השלם" והוא איגרון לבני הנעורים, לסוחרים ולמתלמדים, „נטעי נעמנים" — ספר לימוד לילדי בית הספר שיצאו לו מוניטין בסוף המאה התשע־עשרה, „כור המבחן", „השכלה מדומה", „שבט־סופר השלם" (איגרון), „ילקוט הרועים" — ספר דקדוק, יצא בשנת 1894, ועשרות סיפורי ילדים על גיבורי האומה ועל גדולי הרוח בעולם.

בשנות 1899—1901 ערך והוציא לאור שבועון לילדים „גן־שעשועים". מטעמי צנזורה וקשיי הדפוס הוציאו בליק, גרמניה, אשר על הגבול.

ישראל לוינסקי

גיטל (ויניצקי) בישראל

משבאה גיטל לארץ (ראה לעיל עמ' 197) חזרה לשנות עלומיה והחלה עוסקת בצדקה ומעשים טובים. לא רצתה לגור בבית בתה שלא ליפול עליה למעמסה. שכרה לה פינה לחוד והתפרנסה מהצגת כוסות רוח ומעבודה במשק בית. פעם שמעה שבישיבת „בית יוסף" שברחוב ברדיצ'בסקי סובלים בחורי הישיבה חרפת רעב. קמה והחלה לאסוף בבתי נדיבים למענם כפרות לחם, סוכר, ביצים, פירות וירקות. עזרה לה בעבודתה הגב' פרל צאַנטנרשוואַר, גם כן בת לומזה. בכספה שהיא מקבלת מילדיה אשר בחוץ־לארץ וממה שהיא מקבצת על יד בתל־אביב תמכה בבניין הישיבה על שם הרב עמיאל, הקימה ארון קודש בבית הכנסת שבכפר אוריה, ועם עוד שתי עוזרות קנתה למענו ש"ס, ספר תורה, פרוכת, „הדס" וגביע כסף לקידוש. השיאה בתל־אביב כמה כלות עניות, קנתה כמה שס"ים לרבנים פליטים שהגיעו לארץ, נדבה „חלון" בשביל בית הכנסת החדש „יבנה" בירושלים, בתשלומים חדשיים של לירה לחודש. בכל יום ה'־ו' בשבוע אפשר לראות אותה בשוק עמוסה סלים ושקים מלאים כל טוב — למען עניים ונצרכים, למען „שלוש־סעודות", ו„מלווה מלכה" לבית־תפילה פלוני וכיו"ב.

לגופי הדל נחוץ לי מעט מאוד, רגיל בפיה, אבל נשמתי זוללת ואינה יודעת שבעה.

מקום למנוחת עולמים הכינה לה, עוד לפני בוא המדינה, על הר הזיתים בירושלים וגם תכריכים ומצבה מוכנים אצלה — שלא להיצטרך גם לאחר מותה לאחרים.

גיטל הגיעה לגבורות ועדיין ממשיכה היא במעשי צדקתה, כאשר הסכינה למעלה משישים שנה...

אברהם הרשל מדק

ראוי הוא אברהם הרשל כהנוביץ, שקראו לו מדק, ששמו ישאר צרור עם קהילת לומזה.

בחור פשוט היה, בן עגלון מריבאקי שהוביל משאות בעגלתו מצ'רווני־בור לסיטונאים בלומזה, כמו משה־אהרון הפנר ואחרים. למד קצת בתלמוד־תורה ולא הצטיין בלימודו, כי עוד משחר ילדותו נמשך לבו לסוסים ולעגלות.

אולם נשמת שחקן עממי היתה לו, ומי יודע לאיזה מדרגה היה מגיע לו קיבל את חינוכו והדרכתו בכיוון זה. בא ללומזה קירקס — נדחק מדק בין הראשונים, ומהם למד אילו משחקים שלהם, מעשה תעלולים, „קונצים" וידע להקהיל סביבו חברה עליזה ולהראות לפניהם את להטיו.

היה מבקר ותיק בקולנוע וידע לא רק לספר בפרטות מה שראה, אלא, לחקות כמה דברים ולשחק תפקידיהם של גדולי הבד. כאשר בא אל לומזה הגיבור היהודי זישא ברייטבארד — למד כמה מעשי גבורה ולהטוטים, כמו לכופף ברזל, להרים משאות כבדים, ולשבר פרסות ברזל, ולהוציא מסמרים בשיניו וכיו"ב והחל נוסע בעיירות, מבקר בירידים ומראה לקהל האיכרים את גבורתו ומאסף כובע מלא פרוטות.

למד לרקוד ופתח לו „סאלון ריקודים" בריבאקי, וכמה צעירים וצעירות השכימו לפתחו ללמוד את הריקודים המודרניים.

כשנוסדה חברת האבטובוסים הראשונה בלומזה, ע"י ה"ה גולדברוך וגולדוואַסר, נתקבל אברהם־הרשל לכרטיסן. כל הדרך בין לומזה לוורשה היה משמח את הנוסעים בשיריו ובריקודיו, בהלצותיו ובמעשיו. עבר אחר־כן, לתפקיד זה, אל החברה המתחרה: שמיאוויץ־כ"ץ.

היה לו עוזר גוי צעיר, פאול, שידע

לדבר יידיש. ופעם, כשהיהודים חיפשו בדרך, במלון, עשירי למניין — בא מדק וצירף את הגוי. ורק לאחר התפילה גילה להם זאת... פעם הוביל באוטובוס מוורשה ללומזה בקבוקי יין בשביל חיים מאיר מארקביץ וכלי אמאָל בשביל הסוחר פלאַטו. בדרך, כטוב לבו ולב הסוחרים שמילאו את המכונית — הוציא בקבוק יין ומלא ממנו סיר לילה, שעמד בין הכלים החדשים והגיש לנוסעים שישתו. אין דבר, אמר, אל תהרהרו במה שעתיד ליהפך כלי זה. גם אתם תיהפכו לרימה ותולעה. חטפו ושתו...

פעם ערכו הקומוניסטים סעודת יום־כיפור בריבאַקי, לכבוד חבר ששוחרר מהכלא וגם להכעיס את הדתיים. מדק התגנב שם בלילה והוציא את הכל — שלא להביא את הקומוניסטים לידי חטא...

היה עושה צדקה בכל עת. עגלון כי נפל סוסו — מדק המציא לו הלוואה לסוס אחר. תמך באומנות, השיא בחורות עניות, קנה בגדים לאסירים בבית־הסוהר כשעמדו להשתחרר ודאג לסידור משוגעי העיר: לקח להם אכסניות, שכר להם מקומות לאכול וגם טרח שלא ירדפו אחריהם הילדים. פעם ראה את ברוך־זליג שהוא לבוש קרעים, נכנס מדק אל פלטינוביץ, סוחר בגדים, וביקש חליפה עבור ברוך־זליג. כשהלה סירב, חטף חליפה ורץ אתה לחברה ש״ס, שם התגורר ברוך־זליג, הלבישו מחלצות והציגו לפני פלטינוביץ באמרו: קח את החליפה חזרה, אם אתה רוצה...

בצבא הפולני נשא חן בעיני המפקד והיה מעין נציג החיילים היהודים: סידר להם מטבחי־כשר לחגים, „סדר" לפסח וגם השתדל לקבל עבורם שיחרור לימי החג והמועד. היה מגייס את בנות העיר, ששם חנה הצבא, שהן תעזורנה לאפות ולבשל ולסדר את השולחן למען החיילים. הוא עבד בגדוד הנובגרודקאי ה־30, ושם עבדו כחמש־מאות יהודים מסביבות לומזה .קראו לו "הגדוד של משה רבנו" בגלל ריבוי החיילים היהודים. וכולם ידעו להלל ולשבח את מדק, היהודי הנאמן והמסור, בעל לב הזהב, הדואג לכל חייל יהודי ואפילו טרח לשחרורו מהצבא אם היה חולני או חלש.

לאחר שובו מהצבא הקפיד על צניעותן של בנות לומזה ולא נתן להן לבלות עם „שקצים". לא פעם הרביץ לשקצים אלה עד שפחדו לטייל עם יהודיה.

כששמע על עוול שנעשה ליהודי היה מוכן למסור נפשו על קידוש השם.

עבד תחילה בחוגי ה„בונד", כמרכז פעולת הסקציה הדראמתית. אולם עבר ל„פועלי־ציון", כי רצה לעלות לארץ — ולא זכה.

בשנים האהרונות היה אכול דיכאון: התאהב בבת הרב מפיונטניצה, אולם אביה התנגד לשידוך ודחה אותו בשתי ידים..

טיפוס מופלא היה. איש „עמך", ללא כל חינוך והשכלה ובכל זאת ידע להתבלט ולהתחבב על הקהל. נשרף יחד עם כל בני העיר בכבשני אושווינצ׳ים.

יהודה לייב קרימקביץ הסנדלר

ר׳ יהודה לייב היה יהודי תמים ופשוט. לא הלך בגדולות ועל תיקוני נעלים ותפירת מגפיים חדשים פרנסתו. אולם היה בעל צדקה ופרס מלחמו הדל לעניים. היה חבר ל„חברה תהילים" ואהב לבוא לכל מקרה לבית החולה או הנפטר ולומר „יום" תהילים, לנשק את המזוזה ולחזור לעבודתו. אף כי לעתים לא היה לו במה לעשות צרכי שבת לא היה מסב לשולחן בערבי שבתות בלי אורח אחד לפחות. והנה בשבת חול המועד סוכות נפל למשכב ונפטר לבית עולמו. למחרת, ביום הושענא־רבה חצבה לו החברה קדישא קבר ליד הגדר, כי עני מדוכא היה ובניו לא יכלו לשלם בעד הקרקע. ובאותו יום הובילו לקבורה את העורך־דין הישיש, בן ה־88, ה׳ צבי קולקין. מובן שחצבו לו קבר במקום נכבד, אשר קנה לו עוד בחייו. נעלבו בני הסנדלר ר׳ יהודה־לייב, כי ידעו שאביהם מת צדיק נסתר. אם כי בעירום וחוסר כול ועל כן מיהרו ותפשו את קברו של עורך הדין צבי קולקין והורידו בו את אביהם. התנגדה החברה־קדישא ורצו להעביר את המת אל קברו שהוכן לו — לא נתנו הבנים. שלחו לשאול את הרב. פסק הרב שהבנים צדקו וראוי הוא גם הסנדלר ר׳ יהודה־לייב למקום קבורה מכובד, ואפילו בלי תשלום. בלית ברירה כרו לו קבר במקום מכובד, לא רחוק מקבר קולקין ובני קרימקביץ׳ גחנו וביקשו סליחה מאת קולקין המנוח על אשר השהו את קבורתו. החברה קדישא חזרה מנוצחת העירה ואילו הדימוקראטיה בלומזה היתה אותו יום ידה על העליונה...

חניכי „השגחת יתומים" וה„קינדער־היים" בטיול. בחג השבועות, בנאות שדה ויער. במרכז המחנך יעקב טוביאש.

א. ריבם

ב ב ו· א ו ת

עוקרים מדירה לדירה.

לעקור מדירה אחת לשניה היה מאורע שכיח ומצוי בימי ילדותי, מעין „ויסעו ויחנו" מרחוב לרחוב. יחד עם הדירה הייתי מחליף את ה„חדר". מומחה היה אבי למצוא בשבילי בסביבת כל דירה את המלמד המתאים לפטמני תורה וחכמה.

הנה התגוררנו סמוך לתחנת מכבי־אש ברחוב קרוטקי. השרפות וצלצולי האזעקה של הפעמונים עוררו בלבי מבוכה ומהומה. הכבאים עם קסדות הנחושת הנוצצות, המכונות המגוונות שואבות המים ומזריקות המים ביעף עם הסוסים הדוהרים מהרחוב הצר, ואני כאילו טס אתם תחת השמים המשולהבים אל עולם מסתורים רחוק.

עקרנו מחצר סואנת אחת אל השניה, ממחסן־ברזל עם גרוטאות ופסי רכבת אל חצר נקניקיה עם נוחרי חזירים רועשים בוקר בוקר. לבסוף השתקענו בחצר זלמן ילין, ברחוב הארוך. חצר זו היתה כעין נווה־מדבר לעומת החצרות הסמוכות: שקט, שאננות כיאות לבית עשירים. באביב הפיצו בחצר עצי לילך ריח ניחוחם. לא הוספנו להחליף את דירתנו עוד. זו היתה החנייה האחרונה ושם קיפחתי את בית אבי.

מלמדי הראשונים

כמו חי עומד לפני עיני מלמד הדרדקי יענקל, יהודי גבוה וצנום עם פיקה בגרונו הארוך, זקנקן־תיש שחור עוטר את פניו הרזים. הילוכו ברגלי המרכא־טיפחא שלו מלוכסן. בשעת לימודו היה משפד חוטרות משבטי המטאטא.

המלמד השני שלי ברוך „פומראנצל" הוא לווין. קיבל את כינויו זה כי היה יהודי מצוחצח עם זקן לבן ככסף. היה מתמר בהילוכו ולובש תמיד חלוק נקי בלי רבב וכתם ומגפיו מגוהצים. בחדר עמד ריח הנקיון. הרצפה הבריקה בצבעה הצהוב. למראית־עין החזיק ביד רצועה מקופלת כגליל, אך מעולם לא רדה בה בתלמידים והתלמידים אהבוהו.

והנה הרבי יצחק אליה: יהודי שעיר, פניו, ידיו וחזהו החשוף, הבוקע ובולט מסדק הטלית קטן שלו, מכוסים שפע שערות אדומות מדובללות. בולמוס מיוחד תקפהו תמיד לעדשים, שבנותיו המגודלות, אדומות השער היו מגישות לו בצלחת. באכילתו בתיאבון מוגבר את העדשים החייה תמיד בדמיוני את דמותו של קונה הבכורה בנזיד העדשים, כי הן גם ידי יעקב היו אז שעירות.

שתי דרכים הובילו לחדרנו: אחת מרחוב האיטליזים ואחת מרחוב רז'ונדובה. היינו מתרוצצים על מדרגות עץ שהיו מתנדנדות וחורקות ומשמיעות קולות בכי ואנחה.

על הכותל, ממעל לראש הרבי המכוסה כיפה, היתה תלויה תמונתו של הקיסר ניקולי השני: פנים צבועים עם זקן קטן, חזה הנייר שלו עטור צלבים ואותות הצטיינות. אימת מות היה הרבי ירא את ראש השוטרים קופורובסקי — גוי זעוף עם זקן ערמוני — שמא יתאווה לו להציץ פתאם אל החדר ולהיווכח אם הקיסר תלוי כהלכה על מקומו הקבוע. כל בטחונו תלה הרבי במורה לרוסית, יצחק לאווסקי. אבל שומר ומגן זה רכרוכי וקלוש היה. כניסתו לחדר ללמד אותנו היתה תשושה ורפויה, פסיעותיו קלות כאלו רגליו נעולות תמיד ערדלי חורף. פניו פניו חולניים וצהובים היו כמראה זקנו הדליל. התורה שהלעיט אותנו היתה כתיבה תמה ותארי הצאר ובני משפחתו. יום יום, לפני התחלת השיעור, הוטל עלינו, כמו קריאת „המפיל" לפני השנה, לחזור על התואר של הצאר בעל־פה ובנשימה אחת: „יעווֹאָ אימפעראַטאָרסקאָיע וועליטשעסטוואָ, גאָסודאַר אימפעראַטאָר ניקאָליי ווטאָראָי אַלעקסאַנדראָוויטש" (כבוד גדולתו האימפראטורית, המושל האימפראַטור ניקוליי השני אלקסנדרוביץ'). ודווקא ברגע חגיגי זה, היו הקונדיסים, בני הכיתה הגבוהה מתאווים להפחיד את המורה הבהול גם בלאו הכי ולזרוק כובע או סתם סחבה מכוונת ישר בפני הצאר.

פני המורה היו מחווירים ומצהיבים חליפות. ומוכיח את התלמידים בלשון רפה: ניע נאַדאָ, ניע נאַדאָ (לא צריך, לא צריך). ותמונת הנייר של הקיסר היתה עוד זמן רב מיטלטלת והולכת על הקיר, כאחוזת קדחת.

הנה כי כן הורכבו לראשי חליפות מלמדים חדשים, ללמדני את חכמת החיים והתורה הקדושה — עד שזכיתי להיות נער גמרא וללמוד בתלמוד־תורה העירוני.

בבית הכנסת, ביום גנוסיה

חוץ משבתות וימים טובים שהייתי הולך עם אבא להתפלל אל ביהמ"ד „הכנסת אורחים" היו ימי פגרא וגנוסיה, ימי הולדת של הקיסר ובני משפחתו (המלמדים היו קוראים אותם „ספחת", כגבנון לצרות ישראל — אבל בשבילנו הקונדיסים היו כעין ימי חול המועד). בימים אלה היה הרבי הולך אתנו אל ביהכ"נ הגדול. כל הספסלים היו תפוסים על ידי ילדי החדרים, אבל המיוחסים היו תלמידי ביה"ס הרוסי לילדי ישראל, שמנהלו היה המורה זוסמנוביץ.

זוסמנוביץ — קפדן וקודר, עטור ראש שיבה, שפם זועף וזקן „קמץ" — היה מתרוצץ סביב תלמידיו, מתקן בעצבנות את משקפיו עם החוט השחור מעל אזנו ואת מעילו — פראק עם סדק מאחוריו — והיה מתנפח בחשיבות של פקיד רוסי.

הטכס החגיגי התחיל רק אז כשהופיעה בדלתות הפתוחות דמותו של שר השוטרים קופורובסקי עם זקנו הערמוני הסרוק, וחזהו המקושט באותות הצטיינות. מתחת זקנו הזהיר אורדן גדול כלבנה במלואה. עד הנה התרוצץ וחזר על פתחי החנויות, כשידו צמודה לחרבו וצרח בקולי־קולות: „זאפיראַט לאווקי — לסגור את החנויות!"

הבמה הגבוהה מתמלאת ילדים — משוררי המקהלה של זוסמאַנוביץ. המורה הזקן נתון במבוכה. המשקפיים צונחים לו מעל חטמו, קולו הצפצפני הצרוד מנסר בחלל בית־הכנסת: „שקט ילדים". עד שנשמעה נקישה על שולחן הבמה, וחזן העיר עם זקן הפישתן הרחב והמסורק, מרעים כרעם בגלגל: „הנותן תשועה וכו'"; קולו האדיר משתפך גלים גלים, מתגלגל על פני הסיפון המקומר והולך וחזק כשאגת הארי, וחלל בית־הכנסת מתמלא הדים מחרישי אזנים. המתיחות גדלה כאשר פתאום משתררת דממה והמורה־הוראה במגבעת־הקטיפה, רחבת השוליים מתנועע על הבמה לפני הסידור הפתוח, מתנועע בענוות חן ובחשיבות חרישית. אך עיני מכוונות דווקא לשר־השוטרים קופורובסקי, שעוד מעט ויצדיע. בדממה שומעים את משק כנפי הצפרים העפות דרך זגוגיות החלונות השבורות.השמש שופעת אורה המשתזר עם החלונות המגוונים וצבעי הקשת של ארון־הקודש המצועצע מעשי ידי אמן. והנה: שירת „אל נצור את הקיסר" משתפכת בקולות דקים בחלל בית־הכנסת. זוסמאנוביץ ומקהלתו עושים פלא, אך קולו האדיר של החזן הזקן מתגבר עליהם וקולות המשוררים דומים אז לצפצוף ציפרים. קופורובסקי בהצדיעו בכפפה לבנה על ידי המצחה, עומד מתוח בפתח הרחב כמו לפני גנרל. בעיר הוא ה„בכל ומכל" אצל המלמדים והחנוונים. כאן הוא מחלק כבוד לארון הקודש המקושט והמצויר לוחות ואריות ועומד ומצדיע לזוסמאנו־

צ׳רבוניץ המלמד ובנו

מלמדי לגמרא היה נמוך קומה, רזה־פנים ודל זקן־שיבה. אהב למצמץ את מקטרתו בעלת קנה ארוך שהיה יורד ומגיע עד הרצפה. הנאה מרובה נהנה ממקטורת זו ובשעת מעשה היה מצמצם את עיניו שנראו אז כעין סדק צר. ברגעי הנאה אלה היה מסיח דעתו מפרנסתו העלובה — לפטם ילדים יהודים בתורה ונוסף לזה ללמד ב„פועל צדק" את הסבלים היגעים והעייפים פרק בחובת הלבבות, כי שכר הלימוד לא הספיק למחייתו.

בנו, יהודי בעל זקן־משי שחור, עינים שחורות ויפות, הלך בדרכי אביו: מלמד נערים וגם מגיד מישרים ב„חברה תהילים". יום־יום היה בא לאבא מפיוּנטניצה, מהעבר השני של הנאַריב. הליכתו על הגשר נתנה בו את אותותיה: רטיבות הנהר והרוחות גרמו לגירוי בגרונו והיה משתעל, אגב ציוץ עמום שפרץ מגרונו.

האב והבן התמרמרו תמיד על אי־היושר הסוציאלי שבחברה שלנו: המלמדות הקשה והמפרכת אינה מספיקה את הצרכים החיוניים ביותר למלמד ועליהם עוד לעסוק ב„מגידות".

הבן היה נהנה הנאה יתרה בהרצותו לפני אבא כיצד הוא בונה את „דרושו", איך הוא משבץ בפסוק של תהילים פירוש האלשיך או מתבל במדרש אגדה מתוך פירוש רש״י. האב ממצמץ את מקטרתו ופניו הצנומים והירוקים מפיקים זיו מתוך מאות הקמטים, נהנה ממלאכת מחשבת של בנו. נוסף לעישון המקטורת אהב רבי צ׳רבוניץ את הטיפה המרה והיה טועם ממנה כל פעם לפני ארוחתו, לגימה קטנה, כמובן.

ואני זכיתי למצוא חן בעיניו ולהיות שליחו הנאמן להביא לו את המשקה המוברח (יי״ש שנעשה בסתר על ידי יהודי ולא יי״ש המונופולין המלכותי), ולקנות לו חפיסת טבק לעישון. הייתי קונה את היי״ש, או כפי שאנו הילדים היינו מכנים אותו „סרחוני" (שטינקובקי) ברחוב ז׳ונדובה אצל יהודי חסיד, צהוב־זקן וורוד לחיים לוהטות. החסיד היה פורש לחדר צדדי, אפוף סודיות של קדושה, וכעבור שעה קלה היה מופיע ובקבוק משקה נוצץ בידו. ולא היה שוכח החסיד להזהירני תדיר, חזור והזהר שאסתיר את הבקבוק היטב־היטב, שלא תחול בו חס וחלילה עינו הרעה של השוטר. בדרכי חזרה אל החדר נדמה לי, כי כל השוטרים אורבים לי וכל רז לא נעלם מהם: יודעים הם מה טמון עמוק בכיסי — היי״ש הטיפה...

ביום קרה וסופת שלג אחד בין השמשות חכינו בחדר לרבי שישוב מ„מגידותו" אצל חברת הסבלים. חכינו, חכינו ולא חזר. ביחוד דאגה לו הרבנית. אנחנו הילדים, אמיצי־לב אזורי גבורה התנדבנו ללכת לחפש את הרבי, שאולי תעה ואבד דרך בסופה המשתוללת בחוץ. מסורבלים במעילי חורף ממויכים ומכורבלים בברדסים על ראשינו יצאנו שמחים למסע הגבורה — להציל את הרבי. הסופה המשתוללת טפחה בפנינו והעריּמה ערמות־ערמות שלג על דרכנו. הרוח המתה, יללה ושרקה בקול בוכים מחריד לב ונפש. מפעם לפעם נותקנו אחד מהשני, טבענו בשלג, ואת הרבי לא ראינו, כשם שלא נזדמנה לנו צורת איש בכלל.

בנשימה אחת הגענו עד המעלות המובילות אל „ריבאקי" סמוך לבית המדרש של הסבלים. מורד ההר טבע כולו בשלג — ופתאום מן הצד, מאיזה בית הגיח הרבי כשהוא מובל — יותר טוב — נישא על ידי סבלים. כשהבאנו, יגעים ועייפים לאחר הרפתקה זו, את הרבי הביתה ומסרנו אותו לידי הרבנית שדאגה מאוד לנו ולרבי, — עזרנו לו לפתוח את חרצובות האדרות והסודרים המושלגים.

מוחשף מבגדיו הרבים, באנפילאות־לבדים, נשאר הרבי עומד עלוב ושפל־רוח. „נה", „נה" — הפליט מפיו, הנה לך פרנסה, פרנסה שוממה!..

פיוול־שכנא

בתוך שטף האור המבריק של הלוכס מצטופפים יהודים אצל המודעות שעל גבי הקיר. בכל ערב שבת מכריז פיוול שכנא כרוז חדש במודעות. הכרוז כתוב אותיות זעירות בכתב רש״י. בו מסביר פיוול־שכנא לקהל את כלל ההיגיינה, איך על האדם להיזהר מהחיידקים רחמנא ליצלן המקרבים את קיצו של האדם. כראייה חותכת לדבריו הוא מצייר בדיו אדומה נקודות, מתגים ותגים — אלה הם החיידקים הפרים ורבים במים מזוהמים. וסמוך לזה הוא מציין, כי מי ה„מיקווה" שורצים מזיקים ומחבלים למיליונים.

דבר הלמד מאליו כי חסידים התנגדו בכל תוקף לדברי הכרוז ולכותבו. האפיקורס. היו גם חמומי־מוח שהורידו את הכרוז מעל הקיר בטרם הספיק להתייבש.

מה טיבו של פיוול־שכנא זה?

זהו יהודי גבה־קומה, רחב כתפים וארוך הזקן א לאַ גראַף טולסטוי, היורד על פי מידותיו. גבות עניו סמיכות, מעילו העליון על כתפיו כשהשרוולים מתנופפים ברוח. היה סוכן העתונים היהודיים וגם הלועזיים, שבאו מווארשה והיתה לו גם חנות של ספרים וספרייה להשאיל ספרי קריאה לקהל קוראים רחב. היה משכיל־אבטודידאַקט, ובעיר הצביעו עליו כעל ריפורמאטור, מעין מנדלסון בשעתו. היה מלא תכניות כרימון ומחדש בכל פעם איזה חידוש. הנה פתח בי״ס לעברית — „חדר מתוקן". המלמדים הוותיקים ראו זה כמהפיכה. אחר־כך התמחה כחובש וגילה ידיעה רבה וכושר־מעשה ברפואות. בהרבה בתים סמכו עליו כעל רופא מומחה ומדופלם. שמו הגיע גם לערי הסביבה, שמשם היו באים אליו לדרוש בעצתו כאל פרופסור. בתי־המרקחת היו מכינים רפואות לפי רשימתו. לבסוף נתקבל חובש ראשי לבית־החולים היהודי.

ביום חורף קר, יום של סופת־שלג — בימי שלטון הפולנים — נפוצה בעיר השמועה, כי פיוול־שכנא פאסמאניק הלך לעולמו.

מורינו בבית־הספר למלאכה

בית הספר למלאכה בלומזה היה מעין פוליטכניקום בזעיר־אנפין, בחיצוניותו, כי מוטל היה עלינו ללבוש מדים — שלא תמעט דמותו כלפי תלמידי הגימנסיה הרוסית.

מנהל ביה״ס היה המהנדס רוזנברג, בר־נש מזורז ומצוחצח שזקנו שחור ומעודן. היה מעשן סיגריות ריחניות ודיבורו רק פולנית. חיבה יתרה לא הראינו לו, יתכן מפני שהיה מתבולל גמור והגן בפרהסיה על האידיאולוגיה הזו. אותו זמן היה כותב מאמרים בשבועון פולני אנטישמי וריח־מה־יפית נדף מהם. הוא הורה מתמטיקה ופולנית. יחסו לספרות הפולנית ומשורריה היה כיחסו של יהודי חרד לתלמוד. בדחילו ורחימו היה מדבר על סופר פלוני ומשורר פלמוני. עברית לימדונו הגיסים יעקב שיינקופ ויהודה אנוביץ׳ — ויחסנו לשעורים אלה היה די רציני. רוסית לימדנו בנימין ליכטר, צעיר שמשכמו ומעלה גבה מכל המורים, לחייו מצומקות ועיניו חולמות. לימד אותנו בהתלהבות ולהט חסידי. ויש ובאמצע הלימודים היה מפסיק, משתהה על יד החלון ומסתכל בעיניו הנסוכות חלום החוצה, או שמתחיל לפסוע אנה ואנה על פני החדר כשקוע בוויכוח עם עצמו. אנחנו נהגנו בו מידה יתרה של דרך ארץ. בין הערבים הייתי רואה אותו אץ־רץ כשכרך גמרא תחת בית שחיו אל בית המדרש „מגן אברהם" — שם היה מתייחד בפינה ולומד דף גמרא.

ביה״ס למלאכה נמצא בבתי אורלובסקי בדרך העולה לזאמברוב. אחר הצהריים למדנו בסדנאות. אני הייתי תלמיד המחלקה למתכת. המומחה שלנו ליקרט לא פסק מלעשן ותמיד החזיק סיגריה בפיו כאשר הורה לנו כיצד להשתמש בכלי הקידוח והמחרטות, כיצד לפצור, להלחים ולרתך. עם סיום שנת הלימודים היה ביה״ס מסדר תערוכת החפצים שעשינו.

פטירתו של הרב ר׳ מלכיאל

כחתף ירד על העיר יום אבל ומספד: ר׳ מלכיאל, רבה של העיר, נפטר. המלמדים ותלמידיהם פרשו לדרך המובילה זאמברובה — אל בית־העלמין החדש, לקראת ארונו של הנפטר הגדול המובא מתחנת הרכבת צ׳רבוני־בור.

אין לתאר מה שהתרחש שם: אבל כבד. לאלפים נתקהל הקהל, נדחק ונתהדק בלהט השמש. הילדים דבקו ברבותיהם באימה ובחרדת קודש. רבנים וגדולי תורה נאספו ובאו מערי הסביבה ונדחקו גם הם בתוך הקהל הנבוך. בכל העם התנשא מעל סבך הראשים רב אחר רב להספיד את הנפטר ולקרוא לבכי ואבל. דמעות נצברו בעיני ובלבי הקטן. הרגשתי כי יום תשעה באב גדול ירד עלינו ונזכרתי בפלגי הדמעות שזלגו מעיני אמי, ט׳ באב, בקראה על גבי שרפרף את אגדות החורבן. ובצד התלקחו לשונות אש והתאבכו תמרות עשן שחור: שרפו את קרשי העץ של הארון, שבו היה מוטל הנפטר בדרכו.

ביחוד רעשה והפכה עולמות האשה הידועה לכלנו בשם „די באלאבאנטשיבע״. אשה משונה זו נתקלת לפני תדיר על יד בית המדרש הגדול, ברחוב בית־הכנסת. עטויה שמלות מרופטות ועטופה מטפחות. גם פה, ביריד הבכי והיגון, התייפחה בקולי־קולות והשמיעה את מענה־לשונה. טף וזקן ידעו, כי בלילות היא מתהלכת על שני בתי־העלמין שבעיר ומדליקה על קברות הצדיקים לעליית נשתם. ה„באלאבאנצ׳יכע״ היתה מעוררת בי תמיד חרדה וסקרנות, כי ידעתי שהיא היחידה בינינו שאינה מפחדת מפני מתים ושדים.

והנה נתגלגלה עוד זכות לידה: להדליק עוד נר אחד לנשמת צדיק גדול.

ר׳ יהודה לייב גורדון

אחרי חיפושים רבים מצאה קהילת לומזה רב חדש שלא יבייש את כסא הרבנות הלומזאי המצויין בגאוניו וגדוליו. הריהו הרב מסמארגון, ר׳ יהודה לייב גורדון.

נער וזקן אצו־רצו להקביל את פני הרב המפורסם שלפי השמועה קיבל אות הצטיינות מהקיסר ניקוליי השני בעד ספריו, שחיבר בשפה הרוסית.

הרב התפלל בחברה ש״ס. עיני כל היו פנויות אל כותל המזרח על יד ארון־הקודש. גם בחול היה חובש לראשו כובע צילינדר מבריק, שהגבירים היו מרשים להם לחבוש רק בימי שבת ומועד. הרב היה רחב כתפים ובעל פנים בריאים, המעוטרים בזקן שיבה פאטריארכאלי. עינים מלאות בולטות וקול־חזה מלא, שנשמע במתח גבוה מעל ראשי המתפללים. הוא הנהיג מנהג חדש: קרא קריאת שמע שחרית וערבית בקול, בטעמי הקריאה המקובלים כאחד קורא בתורה. והיה הקהל משתתק וגומע בצמא את דבריו הנעימים והערבים לאוזן.

דרשותיו מופלאות היו. היה דרשן שהתמזגו בו הדור הישן והחדש. תיבל דברי חז״ל בדברי מדע, ניתח רעיון של איזה מאמר בתלמוד לפי חוקי הפילוסופיה והטבע, הכלכלה המדינית והאמנות והשתדל להחדיר דבריו גם לליבות המתקדמים והחפשים בדיעות. ואמנם השפעתו היתה רבה. אך ההשגחה לא רצתה שישאר בלומזה, בקרב עדתו כל ימי חייו — ולעת זיקנה מופלגת הפליג אל מעבר לים, לשיקאגו, לכהן רב ראשי ולהתראות עם אחיו הפרופסור, שזה ארבעים שנה לא ראהו.

פייוול הנגר מהכנסת אורחים

אבא קבע לו מקום להתפלל ב„הכנסת אורחים״ בשבתות ובחגים. בית מדרש זה לא היה רב מידות והמתפללים היו עומדים בו כמעט תמיד צפופים. מעל הבמה הזדקרה דמותו של השמש פייוול הנגר. עינו היתה פקוחה תמיד על המתפללים כעיני המפקד על צבאו.

בתקרה שמעל־ראשו היה חלל מרובע שהוביל אל עזרת־נשים. משם היה מגיע — ביחוד בימים הנוראים — קול חנוק ועמום, ספוג יללות ובכיות של הנשים, שהיה מתחזק והולך, דווקא בשעה ששתיקה יפה כדי לשמוע אל הרינה והתפילה של שליח־הציבור. ופייוול הנגר היה דופק בתוקף על השולחן: יהי שקט, שקט יהי!

משחר ילדותי התבלט לפני הפרוש: יהודי בעל זקן פרוע, כעין הנחושת, שבלע את כל פניו עד העיניים. ריח מרחץ ולבנים מיוזעים עלה תמיד ממנו. היה כמו מעורה ונטוע בכותל הדרום, ששם היה מתמיד להתפלל מעומד. מעליו היה תלוי אורלוגין עתיק־ימים שממנו השתלשלו וירדו משקלות כבדות מאובקות ומוחלדות. מטוטלת משונה התנדנדה אילך ואילך, וכתף הפרוש המעוטף טליתו הצהובה מרטטת לקצב המטוטלת.

בשבת פרשת „וירא״ — שבת של הכנסת אורחים היתה, כי בה מסופר על אברהם שהכניס אורחים, המלאכים, לתוך אהלו. אותה שבת היו עורכים שם „קידוש״. על יד השולחנות הערוכים ראיתי גם את הפרוש. עיניו הבריקו בברק משונה מתוך זקנו הפרוע. הוא לעס בשניו הצהובות את הדובשן, ולי היה נדמה שזה לא הפרוש, אלא אחד המלאכים שביקרו את אברהם אבינו, ופי לא פסק למלמל את הפסוק „והוא עומד עליהם... ויאכלו״. פירוש רש״י: עשו עצמם כאוכלים.

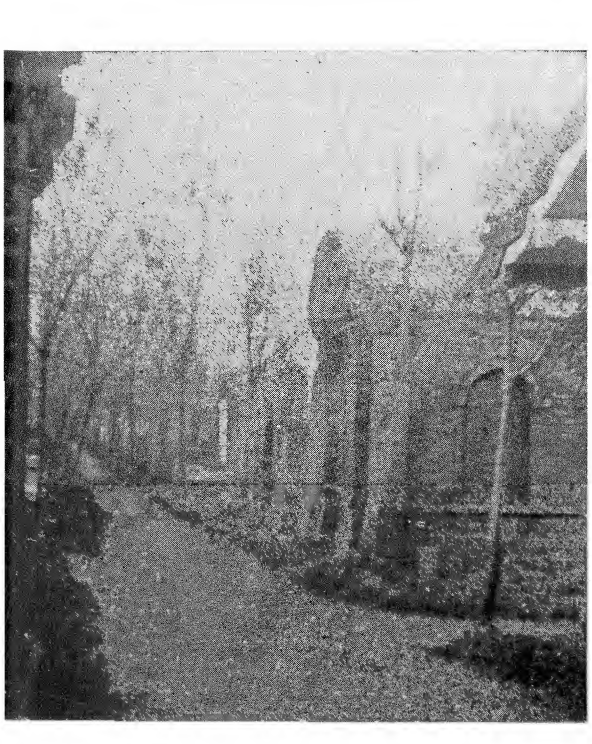
בשמחת־תורה היה פייוול הנגר מקהיל אותנו הזאטוטים תחת טליתו ל„כל הנערים״ והריח הטרי של הקרשים המהוקצעים נדף מתחת הטלית. בין הנערים שהתלקטו תחת הטלית היה גם נכדו זכריה, ילד בעל ראש מקורזל ועינים חומות לוהטות. כולנו חוזרים במקהלה על הברכה של פייוול.

שנה־שנה היה נוהג פייוול הנגר להביא בעד בני משפתנו ערבות להושענא רבה, עטופות במטפחת אדומה. ריח שדות ונחל היה מבשם אז את חול ביתנו, אולם מבגדיו לא פג מעולם ריח הקרשים המהוקצעים זה עתה.

באותה המטפחת היה מביא לנו בערב פסח נרות שעווה לבדיקת החמץ. אמא היתה קוראה לו דוד ומגישה לו כוס חמין.

בינתיים גדלנו, אנחנו הילדים; תלאות המלחמה העולמית הראשונה חלפו ועברו על ראשנו. הגרמני כבש את הארץ ופייוול הנגר לא פסק להביא לבני ביתנו ערבות במטפחתו האדומה. היה גומע את התה הרותח וגומר את ההלל על נכדו זכריה, שהצטיין בלמודיו בישיבה. והנה הוא נכדו כבר בקובנה, סופר ומשתתף בעתונים ואינו שוכח את אביו העמל ואת סבו ופוקדם במשלוח כסף. בארץ נודע לי כי נכדו זכריה הוא העתונאי המובהק והמוכשר זכריה שוסטר, בארצות הברית. ובשנים האחרונות ממלא הוא שליחויות דיפלומאטיות מטעם הקונגרס היהודי האמריקאני.

על פייוול הנגר לא הוספתי לשמוע עוד.

ה„אוהל״ של רבי מלכיאל בבית הקברות החדש בלומזה.
(צילם דוב אלוני)

עזריאל לייב הנגר

עזריאל־לייב וויבראנצ׳יג ,יהודי תמיר, בעל חוטם של נשר, חבוש כובע משי שחור, עשוי פלחים פלחים האחויים בכפ־תור באמצע. בזקנו שהלבין עדיין ניכ־רים סימני שחור. עיניו המוגנות בריסים ארוכים ועבותים מעורפלות תמיד ומבטן אלכסוני, שלא לעיני הדובר בו, כאחד האומר: לא אתה עיקר, העולם רחב וגדול הוא ואין להיצטמצם ביחיד... זהו עזריאל־לייב הנגר.

היה לא רק נגר אמן, עושה מלאכת מח־שבת במקצועה ופטיש, כי אם למדן גדול. הילוכו בנחת, אטי, מתון־מתון. היה שומר מצוות וגם חקרן, בקי ב„מורה נבוכים" ובכל השיטות הפילוסופיות. היה מושלם במקצועו ומפורסם בתבונות כפיו — שלא היה מוציא דבר בלתי מתוקן ומשוכלל. ארון הקודש של ביהכ״נ, שהיה מלאכת־מחשבת לתפארת, היה מעשה־ידיו ויד חברו פיוול, אביו של פרלמן משיקאגו.

עבודה מסובכת ביותר היתה נמסרת לו, כי היה מכניס בה מרוחו ונפשו. היה „בצלאל" של לומזה.

עזריאל־לייב היה בן־דודו של אבא ובחג משפחה היה בא בישוב הדעת וב־חגיגיות מסויגת, יושב על יד השולחן שותה „לחיים" ומפיץ סביבו, לסקרנות שומעיו, מימרותיו הפילוסופיות. דיבורו קב ונקי, מדוד ושקול וגם נמשך זמן לא מועט: אולם שמעו אותו בעיון ובכוונה.

לפני עלייתי ארצה באתי אל סדנתו להיפרד ממנו. הניח את עבודתו והלך ללוותני עד קצה הרחוב. דיבר אלי ומב־טו מתחת ריסיו המעוננות פזל הצידה. דיבר במשל ובחידות ובאר לי פסוק מתהילים על פי פירושו הוא הפילוסופי. משנפרדנו שלח מבט למרחקים, אל הארץ שהנני נוסע אליה. שם נמצא בנו, נתן, יזכור ואל ישכח את אבא.

רצח פוליטי בליל א׳ של סליחות

במוצאי־שבת כאשר יצאתי עם אבי משער חצרנו ל„סליחות" פלח קול נפץ מחריד את חשכת הלילה. נרתענו ברטט לתוך החצר. ברחוב רעמו יריות־אקדחים ואזעקות־אימה של צפירות המשטרה.

כשיצאנו שנית לרחוב ,שנאלם ושותק, ראיתי לפני שערנו מוטל גוף מכווץ מת. השוטרים האירו את פני הנרצח — היה זה שר הבולשת במעיל משרדו.

נגזר עלי, מובן, לא ללכת יותר ל„סלי־חות".

ברור היה שיד היהודים ההולכים לסליחות לא היתה ברצח הזה ובכל זאת לא נמנעו השוטרים מלדחוף את היהודים ההולכים לאורך הרחוב הארוך אל רחוב חברה ש״ס ל„סליחות" ולא היססו לערוך חיפוש מדוקדק בבית התפילה. לבסוף מצאו בחצר אחרי חברה ש״ס, בחבית הפוכה גוף מת ועל ידו אקדח — היה זה המתנקש שמטעמי זהירות שם גם קץ לחייו.

למחרת נודע, כי רצח שר הבולשת היה מעשה ידי האנארכיסטים שהתנקמו בו על אשר רדף אותם בהיותו קצין־רובע במשטרה בווארשה.

כשבאתי למחרת לחנות של גאלאנט־רייה לאחים ראפאלובסקי — הייתי שם מוכר־עוזר זמן קצר — בטפסי על סולם גבוה להעלות ולהוריד קופסאות מהדפים — סיפרתי להם, כי הייתי עד ראייה לר־צח שאירע אמש. האח הבכור בשפמו הסמיך של אציל פולני הציץ החוצה מסף החנות לראות את סימני הדם השפוך.

בימים ההם בא אל החנות השופט החוקר — בעל־גוף ובעל־שפם מסולסל ומשקפים מזהבים על חטמו השמן והרך. סיפר לו רפאלובסקי הבכור, בהחליקו את שפמו העבה, כי אני נכחתי בשעת הרצח.

— הנה כי כן — הסיט החוקר את מש־קפיו מאפו וחזר והרכיבם, ובתנועה מזו־רזת פנה אלי: „אמור נא ילדוני" ההיית באמת עד ראייה למעשה־הרצח וראית מי רצח את שר הבולשת?

לענות לו על שאלתו מובן שלא היה באפשרותי. ראשית: להטו פני מבושה ויראה — החוקר הכללי בכפתורי הזהב ומשקפי הזהב משפיל כבודו לדבר עם איזה בחורון יהודי שפרש ללכת בליל חושך עם אביו לסליחות? ותרעומתי גד־לה פי כמה על סוחר הגאלאנטרייה ,למה התיר את לשונו ורוצה לסבך אותי בעניין לא טהור זה?...

הגרמנים בגלגולם הראשון

רבותי, אפשר כבר להגיח מהמחבואים, צבא חדש בא.... — כך בישרה לנו השו־ערת עת היינו שרויים במרתף בשעת הפ־צצת העיר. הקיצותי נרעש משנתי העמו־קה כשהייתי עטוף ומסורבל במעיל חורף בין ערמות תפוחי אדמה וצינצנות מיץ וריבה ומרקחות לפסח. בדממה החשודה שהיתה שפוכה בעלות השחר אחרי ההר־עשה האיומה בלילה, קבלתי את בשורת השוערת כהזמנה לצאת החוצה ולהתבשם בגדודי הגוואֶרדיה החדשים שהדבירו את הצבא הגרמני ושמו אותם כעפר לדוש. כאשר יצאתי בריצה ובקרידה משערי בי־תנו נדהמתי למראה המוזר: במקום גיי־סות רוסיים עם תחמושתם הידועה לנו היטב — ראיתי חיילים גרמניים במדים לגמרי אחרים ודקרים חדים בולטים מקס־דותיהם. הם חלפו על פני המרצפת בצע־די און נעולים מגפיים מסומרים קצרים. פניהם היו זועפים וחמורים מעייפות. עמדנו לפני השער בבוקר המנמנם ומעי־נינו נצנצה השתוממות: הקיץ הקץ על הקורפוסים הגווארדיים, על החיילות האדירים של הצאר, נעלמו כבמטה־קסם בשאול תחתית. בלי הפוגה צעדו לפנינו בצעדים כבדים גייסות ווילהלם השני ואינפפו לנו: „גוּט מוֹייען" (בוקר טוב) קודר. „גוט מוֹיינים" אלה הביאו לנו מהר את התורים הארוכים ללחם, וההמונים עמדו נפוחי כפן וחיכו לככר לחם שנאפה בבליל ערמונים ונסורת — אגב הענקת קללות נמרצות לראשו של ה„יעקע"־גנב שהריק את טוב הארץ והעבירו לגרמניה.

לרגל המצב החמור הקשה נתערטלתי מהצעיף הרומאנטי שאפף עלי והתחלתי לדאוג לתכלית. ועבודה נמצאה לנו בני הנוער, תמיד, כי הגרמנים הצטרכו לכו־חות אדם, שלא לבזבז את חייליהם לעבודות שחורות.

עבדתי איפוא בפירוק גדרי־תיל מהמ־צודות של פיונטניצה ונדחקתי סוף־סוף לעבודה קבועה בבריגדה של הרכבת שטיפלה בתיקון מסילת הברזל שניא־דובה־לומזה ובהכשרתה. חייבו אותנו בכובע מיוחד (ראה לעיל עמ׳34) ויום־יום הסיע אותנו הקטר לשטחים הנרחבים שבין לומזה ושניאדובה כנשר במרומים. בחורף היו השדות עטופים תכריכי שלג עמוק. ארנבות נבהלות חלפו על פני הק־טר המעופף. ובפנים על יד התנור הבוער עמדו מכווצים נערים־פועלים יהודיים. האש אכלה בכל פה את מגרפות הפחם שנזרקו לתוכה. באביב, ערב פסח, היה עלינו לתקן את הפרצים שנגלו בסוללות־העפר, בפסי המסילה ובאדנים לרגל שלו־ליות המים שנתהוו בהפשרת השלגים.

הרחוב היהודי התעורר מתרדמת השע־בוד הרוסי. התארגנו מועדונים ומפלגות שחיפשו בספרים ובוויכוחים תשובה על תסביך השאלות הסוציאליות והלאומיות.

השוטר היהודי „קולומבוס", מהמשמר האזרחי, הטיל משטר וסדר בתורים הארוכים ללחם של הגברים והנשים, אגב נופפו במגלב מעשה בעל־בית שחצן. ועל הטיילת (דעפטאַק) על ידי עצי הערמון ניגנה התזמורת הגרמנית הצבאית יצירות של מוצארט ושוברט, וקצין יהודי, סטאל־קוֹף, בעל־שפם ווילהלם שחור ומחודד ומושך לב צעירות היה מנצח עליה בשר־ביטו הדק ושיתק בנגינתו את רעבון הנוער המטייל. סטאלקוֹף היה מתבל את תכניותיו המוסיקאליות בקופלטים של התיאטרון היהודי, כמו „דאָס פינטעלע ייד" („הנקודה היהודית") ומסיים לא פעם בנגינת „התקווה" שהמציאו לו ידידיו היהודים.

עלובי החיים

א. סאמוחודל

„סאַמוֹחוֹדל (מכונית) היה יהודי מזורז, אוורירי, בעל לחיים ורודות ומשולהבות שזקן מדובלל צהוב עטר אותן. עיניו צח־קו תמיד. לא קבל ולא התאונן — שמח בחלקו. לא ראוהו הולך — תמיד אץ־רץ אל עשרות תלמידותיו בלבושו הקל והקי־צי ובסידורו תחת בית שחיו. עשרות שעורי־בית היו לו יום־יום; תוך עשר דקות או רבע שעה היה חוזר עם התלמי־דה קריאת־שמע, תפילת „מודה אני" או ברכות הנהנין, מעתיק לה במחברת "שור־רה־גריס", כלומר איזה משפט שתפש שורה ועליה להעתיקו למחר כמה פעמים על הדף או על שני דפים וכבר הוא במסדרון לכיוון בית שני. גם הילדות־תלמידותיו שמחו לפזיזותו ולשעורו המ־קוצר — כי קסמה להן החצר עם משחקיה.

ב. קדיש דן

„קדיש דן" — יהודי גוץ שזקנקנו כמטאטא, חטמו אדמדם וזועם שמעליו נשקפות שתי עינים קודרות. היה מסורבל בבגדי קיץ וחורף — שלא תחטפנו הצי־נה. ואמרו עליו שבקיץ בגדי החורף על בשרו ובחורף להפך — בגדי הקיץ למטה וכלי החורף למעלה. בחורף היה דומה לפקעת עגולה המצטנפת ומתגלגלת שכומתת־חורף עליה. הכומתה היתה שמו־טה על אזניו, רגיו עטופות סודרים ומטל־יות ועליהם אנפילאות של צמר — ומרחוק נדמה היה לאיש שלג.

היה מלמד ילדות את הקריאה בסידור. היה מרבה בישיבה עד שחלה ב„תחתו־ניות" וכל כספו היה מבוזבז על קניית שרשים ועיקרים בבית המרקחת, לשלקם ולשתות מימיהם לתרופה. ועל כן לא הספיקה לו פרנסתו והיה מחזר על הפת־חים לאחר שיעוריו ובערבי שבתות והגים. כי הרי ה„שרשים" אינם ניתנים בבית־המרקחת חינם. היה מפזם ומזמר לו. היה לו קול יפה ואמרו עליו שהיה פעם „חזן" באשכנז המדינה באיזה קלויז ומשם בא לפולין וקנה שביתה בלומזה. בלכתו מתון־מתון אגב סחיבת גופו המסורבל והמכור־בל, היה פוזם לו „פירי־פירי־פאם", „פירי־פירי־פאם"....

אהב ילדים והתגעגע למשפחה, ולכן היה קונה כעכים ומחלקם לילדים בתנאי־שיקראו לו דוד.

ג. שלמה

„שלמה" היה יהודי בעל מרה שחורה ותמיד מקומה, כי קורת־גגו היו המאפיות בין שקי הקמח. משם הגיח בוקר־בוקר אל הרחוב, שותק — כאילו מסתיר בחובו סוד כמוס שאינו ניתן לגלות לשום איש. שתיקתו עקשנית ועושה רושם של אחד מעונה שגמר בלבו לשתוק, להתאלם, ויהי מה!

אומרים ששתיקתו החלה בימי מלחמת רוסיה־תורכיה. היה חסיד נלהב של העם התורכי והאמין בכל נפשו שזה ינצח והנה הוכו התורכים והרוסים חזרו מנצחים...

ומאז נאלם ונשתתק לכל ימי חייו. מת־יישב הוא על יד הגמרא בבית המדרש הגדול או בחברה ש"ס על ידי התנור, פותח גמרא לפניו, יושב ומעיין ושותק. ויש והוא מדפדף את הגמרא מהשער עד הדף האחרון, מחייך אל זקנו המקומה בחיוך סטואי של הבל הבלים, מביט לחלל האין סוף ושותק.

ד. שמולי

בימות החורף צובאים בחברה ש"ס על התנורים, המוסקים מאז הבוקר והשופ־עים חום. בני דלת העם, שהצינה והטחב בשוק אוכלת את עצמותיהם, סבלים מסורבלים וחגורים חבלים, מבלים את שעת הבטלה שלהם על יד התנורים הח־מים ו„משיח", הנאמן שלהם מספר בדי־חות ובדותות, ודרך אגב נותן דין וחש־בון לחבריו על הכנסות היום.

בערבי שבתות, כשביה"מ מלא מפה אל פה, נדמה כי חומם של התנורים המוסקים פג לנוכח התלהבות המתפללים, העומדים צפופים גוף אל גוף, ושופכים את שיחם והגיגם לפני הקב"ה. האור התכול־בהיר של מנורות הלוכס המפיקות נוגה מעל גבי הסיפון המפויח של בית המדרש מכניס קרן־אורה לנפשות המת־פללים מאנשי „עמך", העמלים משמת ימי המעשה והמדושנים מזיו הנשמה היתרה שבאה אך זה לפקדם. ה„לכה־דודי" יוצא מפי החזן בסילסולים חגיגיים. כובעי הצילינדרים של הגבירים מכותל המזרח מבריקים שבעתיים לאור נר הלוכס. רק נפש אחת אינה סובלת את האור החזק והיא סולדת ממנה — זהו שמולי, הוא „שמולי המשוגע": אדום שער פרוע על ראשו, זקנקן מדובלל, עיני עגל עגולות וטרוטות מוקפות עפעפים אדומים וספוגים מוגלה וטריות ופיו פעור אשר שיניים דלילות וצהובות יוצאות ממנו. בוכה הוא על האור החזק המסנוור עיניו ומלפלף אותן. וזה מבלבל לו עוד יותר את תפילתו שאף פעם אינו גומר אותה, לרגל הקושי בהגיית אותיות זסש"רץ ואחע"ה. כשעומדים להתפלל ערבית — טרם גמר קריאת־שמע של שחרית. קשה לו לבטא „ואהבת", כי הבי"ת נשמעת לו כפ"א, ואות ה"א נבלעת לו כאל"ף ולשוא הוא מושך מלא צער בקצה חוטמו או תוקע זרת בנחיר או באוזן. נושם הוא ונושף בכבדות כקטר־רכבת זה, גועה כשור, בוכה ומתחנן ואין עוזר לו ואין מתיר לשונו לדבר כן.

ואותו שמואל המשוגע — תופעה מפ־ליאה הוא: בעל זיכרון יוצא מהכלל. הוא יודע את פרשות התורה על־פה לכל דק־דוקיהן ופרטיהן עם הטעמים והנגינה. מתקן תמיד את שגיאות הקורא, עומד על כל דגש או נקודה. הוא יודע כמה „פזרים" ו„שלשלות" בכל פרשה שבתורה, בקי בקרי וכתיב ובמסורת הטעמים.

לפעמים היה גם קורא בחברה ש"ס בתורה בציבור, בשבת, במנחה, אלא שהשגיחו עליו שלא יקרא בעל־פה. לפי דברי א. מזרח נסע בנעוריו לליטה ללמוד לבטא ה"א כראוי וכשחזר משם שינן לו כל הימים „ואהבת" „וא־הב־ת" וזהו שג־עונו.

ה. אברהמל

„אברהמל" היה מתחכך בכתלים והולך כצל, כשראשו עם חטמו השרוע מורד ארצה. פסימיסטון גדול היה, והחיים היו בעיניו „מפושפשים" — כי עובד הוא אצל אביו בעד פת לחם חריבה ואין לו אפילו במה להרטיב את גרונו בטיפת יי"ש. עדין הוא אברהמל ואדיב, אפילו לילד לא יגיד „אתה". בבושת פנים ובאדיבות יב־קש ממישהו „מציצה" של סיגרה — לב־קש סיגרה שלמה אין לבו ממלאו. ואם

הסבל בעבודתו בשוק הישן

הוא מקבל פעם סיגרה שלמה הרי הוא הופך לאופטימיסטון; ברק עובר את עיניו ופיו פוזם לו איזה שיר. ואברהמל ידע לשיר וגם לרקד „קאמארסקע", בבוא עליו הרוח.

ומקורביו ידעו אפילו לשיר שיריו שכנראה היה מחברם, כמו:

לאָמזער גאַראָדני דאָם
שבת איז דאָרט א גאַנצע קראָם
עס טומלט פון די בני ישראל
עס שיכור'ן די בני חם...
(בלומזה בבית העם
בשבת חנות שלמה שם
בני ישראל ברעשם
ומשתכרים בני חם...)

זוהי תגובה על הגן של בית העם שהיה מלא בשבת מטיילים יהודים ולפנות ערב גם נוספו הגויים שמיהרו לקנות בקבוק־מונופולקה בטרם ייסגר המונופול, עד מוצאי יום ראשון ונתפנו לאותו גן ללגימה יתירה.

ו. חיים פול

„חיים פול" — גמלוני, גבה־קומה, חוטם־שופר וסנטר חד ומראהו פני תורכי. מתהלך כצל אחרי אביו הגוץ והעטוף מעילים וסודרים. אביו — מסופרי לומזה המובהקים לשעבר, ב„המליץ" וב„הצפירה", סוכן עתונים ומחלקם ללקוחותיו הביתה — נעזר בבנו חיים כל הימים; חיים, תעלה „היינט" לר' משה בקומה השלישית של חנות הסוכריות ולחנות תביא „מאָמענט". וחיים אינו הולך כאביו עקב בצד אגודל, אין לו זמן, נישא הוא כסופה לאורך הרחוב הארוך, כבר הגיע לכיכר השוק החדש, כנפי מעילו מתבדרות ככנפי צפור־ענק, רץ ומעיף את רגליו הארוכות, לפי הקצב של הילדים המרננים אחריו: פול־פול־פול! עומד הוא רגע, מעביר ידו על מצחו ומסנן מתחת חטמו דיבורי בלע: איני יודע מה הם רוצים ממני, בחיי שהייתי צריך להיות עכשיו בווארשה. והנהו שוב חוזר לאבא, עומד מאחורי גבו ושואל: אבא, האם קראת לי, הא?

ז. הסבל

באספת הבחירות לסיים הפולני הראשון, עלה גם הוא על הבמה לנאום בפני הקהל לטובת מספר 9 — רשימת האיחוד היהודי. זקנו הצהוב והמחודד הסתמר, עין אחת פזלה תחת מצחו המחוטב, כאומרת: אין פחד! יש לאל ידינו — הסבלים — לא רק משאות כבדים להרים, גם לשוננו אתנו ולא דבקה לחיכנו. ובכן, רבותי, להצביע בעד רשימת ה„בונד"? פגשתי ברחוב את מנהיגו של ה„בונד", האדון גייסט, ואמרתי לו: פאַניע גייסט, כבדני בסיגריה! הוציא את קופסת הסיגריות שלו, עשוייה כסף מלאכת מחשבת ומראה לי שהיא ריקה. ולפיכך אני שואל אתכם רבותי, בעד שכמותו להצביע? דוא ירעה את עמי?

פרץ כל הקהל בתשואות צחוק והחלו להמטיר על ראשו סיגריות כ„קונפטי" על ראשו של החתן מתחת לחופתו.

ח. ר' איצ'קה

„ר' איצ'קה" — כובעו נוקשה ועתיק יומין כפני הקלף שלו. זקנקנו ירקרק ומזדקר קדימה, עיניו עצומות למחצה ורק סדק צר נשקף מהן — כאילו מעמיקות הן להרהר.

מתמטיקאי הוא ואינו שווה־בשווה עם אשתו השניה, שפזרנית היא. אפילו בשבת אין צורך — הוא אומר — לאכל חלה מפני הסכנה... מסתפק הוא בשתי לחמניות ליום. אויר צח אפשר לשאוב כמה שרוצים וזה אינו עולה כלום, אולם בריא לגוף. ועל כן היה יוצא יום־יום לשדה, כלומר לגן העיר וחוזר לפנות ערב, עם העדרים. הילוכו איטי — שלא להכביד על הנעלים שדרכן להתרפט מרוב שימוש. מדיו באו לו בירושה ומעילו עם כפתוריו המשונים כחביונות ראוי להיכנס לבית נכאות, מתחת לארון זכוכית. צבעו דהה זה מזמן אולם עקבות ירוקה שעל פני המים או איזוב־קיר ניכרים בו.

כספו שקיבל בירושה, מובטח הוא לעת עתה — כי מסרו בהלוואות ועל הריבית הוא חי. אולם על פי חכמת המתמטיקה הטובה עליו בדק וחשב שכל הכסף לא יספיק לו לימי חייו, פזרנית היא שרה אשתו השניה יותר מדי.

ועל כן שם ר' איטשה קץ לחייו...

ט. הרשלה

היה בן מלך שנהפך לעבד — חוטר מגזע עשירים ומיוחסים שנשבר מגזעו ונידון לחיות חיי נדודים של קבצן ופושט יד. מכורבל במעילו הקצר היה צונף בסודר צווארו עד לאף, פניו עכורים וזקנקן מסומר ואפור מבצבץ מהם. תמיד היה בתנועה, הולך רגל ונוסע מעיר לעיר. צנצנת טיפות וואַליריאַן היתה שמורה אתו תמיד וריחן נדף למרחוק.

נדד והגיע לערים הגדולות, עד ווארשה ופטרסבורג, כדי לערער על פסקי־דין שהוצאו כנגדו ולרגלם הודח מירושת קרוביו העשירים ונשאר בעירום וחוסר. מכיסו נשרו תמיד „פרושניות" (בקשות) וכתבות אל גדולי המלכות. היה גם בחוץ לארץ, אמרו עליו, היה בברלין ובלונדון התאכסן ב„הכנסת־אורחים" של הקהילה היהודית, אולם חזר ללומזה.

י. פיני שואב־המים

בכל פעם שפשטו שמועות בעיר שהמאגיסטראַט החליט להעביר תיעול ולספק מים דרך צינורות לכל דייר — היתה נגזלת מנוחתם של שואבי המים שהיו אך ורק יהודים: הנה תקופח פרנסתם ומאין יביאו לחמם?

כי מאז ומתמיד היתה חזקתם של יהודי ריבאקי ווזיבודזקה להיות שואבי המים לכל בני העיר. הם היו שואבים חביות מים מן „הוודיקאצ'קה" — הוא מגדל המים שהגוברנאטור פון האָסן הקים בעיר על שפת הנהר, לטובת הציבור, ואשר שלטון הכיבוש הגרמני החריב והעביר את הספקת המים למעיינות ששימשו בימי הצאר את המונופול לספירט וייז־שרף.

השאָבים עם סוסיהם הדלים רתומים לעגלות מארכות שעליהן משכבות חביות מלאות מים עם מגופות־עץ שהוצאו ונפקקו לפי הצורך, היו מובילים מים לבני העיר, בקיץ ובחורף, ליהודים ולגויים, ולא פסחו אפילו על בית שר הפלך והכומרה. חזקה זו של השאָבים עברה מאבות לבנים, ואחד דוד־הילל ובניו גם הצליחו לחשוף מהכנסותיהם ולהקים להם ברחוב האיטליזים, ממול לחברה־ש"ס בית אבנים גדול.

והנה פיני שואב המים. יהודי נמוך־קומה ,צהוב, שתקן. בסבלנות פילוסופית היה מקליח את המים לדלייו. זקנו וריסי־עיניו הצהובים החמירו והרצינו ואפילו סוסו המנומר והחברבר ראשו מורכן בדאגה וברצינות כראוי לסוסו של פיני.

היה שואב מים שלנו. נתמלא רוגז על הגרמנים שבמלחמת העולם הראשונה פרקו את ה„וודיקאַצ'קה" שבקרבת מקום מגוריו והכריחו את שואבי המים להרחיק נדוד, אל מעבר לעיר, מאחורי תחנת הרכבת לקנות פתקאות מראש, המקנים להם זכות שאיבה של מים. (ראה תמונתו לעיל, עמ' 180).

יא. ברוך־זליג

חוטבי־עצים בלומזה — מן הנוצרים היו. כי מי יהודי וכוח ברזל לו להתכופף ולבקע עצים, לסדרם ולהעלותם לדיירים?

ומשנראו „חלוצים" חוטבי־עצים בחצרות העיר מצויידים גרזנים ומשורים מחודדים ומשופדים המתה כל העיר. וקמו בעלי־בתים ואמרו: לא ניתן לבני אברהם יצחק ויעקב לחטוב עצינו בימות קור וכפור! אך הם בשלהם, והחלו גויים רוטנים: יהודי ארץ־ישראל אלה את לחמנו באו לגזול.

ובימות החורף היה נישא מכל חצר קול בקיעת עצים, איוושת הנסירה המונוטונית. את העצים המבוקעים היו צוררים בצרורות ומעלים אותם אל הדיר

וגם מסדרים אותם — לרוחב הקירות.

מיהו זה שהיה מסתובב בין החוטבים, שם עין עליהם כמפקח רשמי מטעם העיר ובעלי הבתים? זהו ב ר ו ך - ז ל י ג התם, השמן והגבוה, המדבר לעצמו בקולו המצרצר פעם דק ופעם עבה: כן חובב אני כשחוטבים עצים, כן!

מיהו ברוך זליג זה? בעל גוף מגודל ומסורבל, אשר פניו הדיוטים, עיניו כעיני שיכור וסנטרו כפול. לו היה לבוש בגדי פאר והיו חובשים צילינדר לראשו ומונוקול לעיניו היה דומה ללורד אנגלי בכל כבודו והדרו. אולם רצה הגורל שברוך־זליג ימצא את לחמו מהרקת פחי הזבל של בעלי הבתים האמידים מהקומות העליונות ולקבל כתמורה שיירי אוכל, לפעמים גם בגד מרופט ופרוטה בכיס. ואף כי לחמו נמצא אצל הגבירים היהודים, היה מקללם קללות נמרצות ורוטן כנגדם, כסוציאליסטון בעל הכרה.

וביום בהיר אחד הופיע יהודי חוטב עצים והיו מתיחסים אליו מתוך ביטול. למה הוא מתעסק בעבודה בזויה כזו, שהיא עבודת הגויים? אבל נמצאו שלמדו עליו סניגוריה; הוא אינו לומזאי מלידה ומבטן — התגלגל לכאן עם הפליטים מפינסק ובאראנוביץ. ואולי הוא מל"ו הצדיקים הנסתרים, מחוטבי העצים הנעלמים ההם? הנה לא מזמן הביא לבעלות הבית ריאות של עגלים וכעת מנסר עצים בחצרות?

ועוזרת לו אשתו בעבודתו. הוא משנס את מתניו במטפחת אדומה ששימשה לו קודם בית קיבול לריאות שסיפק לבעלות הבית. הוא מזרז את אשתו המכורבלת בבגדים חמים ורוטן לעומתה על שאינה מושכת כהלכה את המשור.

ברוך־זליג מסתובב גם כאן ומגרגר בקולו הדק־גס: „כן, כן, אוהב אני לראות כשמנסרים עצים"...

אל תפתח פה לשטן — כועס עליו החוטב היהודי במשכו את המשור. מפנה את זקנקנו השחור הצידה ואומר לאשתו: למה הוא מסתובב פה „הלא־יצלח" הזה כחושם ביריד... וגוער, אגב, בה: אל תמשכי כך את המשור כסוס עיוור, — שוב פיטרת לי שיניים! ומצטדקת האשה: נתקלתי בסיקוס.

„כן, אוהב אני כשמנסרים", מתבל ברוך־זליג את הדו־שיח שבין החוטב היהודי ורעייתו...

(תרגם מיידיש ישראל לוינסקי)

קבוצת תלמידים ומורות בבית הספר העממי בלומזה

ישראל ל.

נחומ'קה פיטרושקה

לכאורה היה מנהגו של נחום פיטרושקה כאחד האדם. מהלכו בשקט ובנימוס עונה ומשיב לענין, ללא סימני טירוף והתקפות־שגעון. גם בגדיו היו שלמים ובערך נקיים. אך כאשר הסתכלת בו היטב הבחנת באש הזרה הלוהטת והרוקדת באישוני עיניו ובמרה השחורה השפוכה על פניו. איזה תסביך של עינויים ויסורים קשים, של סבל ודיכוי אין סופי היה מעיק על נפשו המדוכדכת והרגישה ובזה התבטא והתגלה טירופו ועכירת מוחו. הרחמים והחמלה שבלבו שנתקעקעו ונחבלו בשביל איזו סיבה נעלמה, היה מעביר גם על דוממים שראה אותם כחיים. אלה נראו לו נידונים למאסר עולם והיה קובל ומתרעם על עושיהם.

סימני שגעון אלה נתגלו בנחומ'קה בגיל לא צעיר, כשהגיע כבר לבגרות. זמן ידוע היה שוליה אצל בעל הנקניקיה יוחנן קריסטל. צלעות הבקר השחוט הקצוב והמרוסק, וטחינת הבשר בנקניקיה השפיעו על מוחו הרופף של נחומ'קה והחל לראות בכל דבר אכזריות ומעשי רצח.

נפשו היתה עדינה ורגישה מאד וניחנה בחוש מוסיקלי דק. כששמע קול נגינה בפסנתר, בכינור או בכלי אחר היה נשאר עומד כמאובן ומקשיב כולו לצלילים. שמע איזה ניגון מיד היה קולט אותו בהרמוניקה שלו. בימי גנוסיה וחגיגות לאומיות כאשר התזמורת של הצבא היתה מנגנת בכיכר סנקיביץ, היה נחומ'קה נמצא ע"י המנצח ומחקה במקלו הדק את תנועותיו ובמשרקתו היה נלווה לתזמורת ואיש לא כהה בו. וכאשר חזרה התזמורת הקסרקטינה היה נחומ'קה הולך בראש, שורק או שר את המרשים, מנפנף במקלו, נשען על רגל אחת, ורגלו השניה מורמה למעלה.

אמו של נחומ'קה טרחה ועמלה עד שמצאה לו בת־זוג — איזו בחורה מבו־

גרת עניה, גם־כן לא בעלת־דעת גדולה. ונחומ'קה ידע שריחיים על צוארו והשתדל מעתה לכלכל את אשתו. הוא לא היה רוצה מעתה להראות את נפלאותיו חינם, רק דרש תשלומים והסקרנים היו זורקים פרוטות לתוך כובעו. היה גם מחזר על בתי עשירים, רוקד לפניהם ומבקש שכר. היה מקבל על עצמו לשאת משא כבד, סלי בעלות הבית מן השוק — בשכר.

נחומ'קה נהרג על ידי הנאצים, כאשר מובא לעיל עמ' 80, 97.

ר ש ו· מ ו ת

יום־טוב לוינסקי

כולל סובאלק-לומזה

ועד ה«חלוקה» למען יהודי לומזה בירושלים

עד שנת 1849 היה קיים בירושלים ועד „חלוקה" אחיד, שחילק את כסף התמיכה שזרם מחוץ־לארץ ל„כולל הפרושים", הם המתנגדים, ול„כולל החסידים".

אותה שנה (תר"ט) נוכחו עולי ארצות אשכנז והולנד שמארצות מוצאם מתקבל כסף רב למען תמיכת עניי ארץ־ישראל ואילו בחלוקת הכסף הם מקופחים מאוד. התאחדו עולים אלה ויסדו להם כולל בפני עצמו, הוא „כולל הו"ד", כלומר „הולאנד ודייטשלאנד". מאז נכנסו כל הכספים למען עניי הארצות האלה לכולל הו"ד בירושלים והוא גם חילק אותם, לפי מספר הנפשות שבמשפחה („דמי נפש). נוסף לזה קיבל כל „מיוחס" — גדול בתורה, בן גדולים, או אב לבנות שהגיעו לפרקן — „דמי קדימה". „דמי הנפש" וכן „דמי הקדימה" הוצעו על ידי ממוני הכולל ואושרו בחוץ־לארץ על ידי הנשיא או הגבאי הראשי. במקרים דחופים, כשהכסף מחוץ לארץ טרם הגיע נתנו הממונים על הכולל שטרות לנצרכים וזה הלך ועבר לסוחר, מיד ליד, בניכוי הריבית.

באותו זמן נפרדו גם אנשי ליטא ופולין ויסדו להם כולל בפני עצמו, „כולל ווילנא" — אשר תמך גם בעולי לומזה, כחלק מהם. אולם ה„חלוקה" ליוצאי פולין לא היתה בסדר ורבנים ונכבדים מווארשה וערים אחרות מצאו עצמם מאוד מקופחים. בשנת תר"י (1850) בערך, נפרדו בני פולין מבני ליטא ויסדו להם „כולל ווארשה", אשר הנהלתו ונשיאותו נמסרו בידי רבנים ונכבדים של פולין. „כולל ווארשה" הקיף את כל עולי פולין הרוסית בארץ־ישראל וכדאי להוסיף, שאחד הממונים החשובים בא"י בכולל זה היה ר' דוד טביא־ילין, סוחר מלומזה שעלה בשנת 1834 לארץ. ר' „דוד לאָמזער" היה ממונה בכולל ווארשה כעשר שנים.

לאחר שתים־עשרה שנה, בערך, בשנת 63/1862, מצאו שוב עצמם אנשי סובאלק ולומזה (בני איזור ארצי אחד), מקופחים ב„חלוקה". פישפשו ומצאו שעשירי שתי הערים האלה וסביבותיהן מנדבים סכומים הגונים למען אחיהם בירושלים ואין הכסף מגיע לידם לפי רוח הנותנים. ועל כן נפרדו מ„כולל ווארשה" ויסדו להם כולל בפני עצמם „כולל סובאלק לומזה", אשר בירתו בחוץ־לארץ תהיה שצ'וצ'ין. אותו זמן נפרדו עוד ערים ומדינות מהכוללים הכלליים ויסדו להם כולל לעצמם, כמו „כולל הורודנה", שנפרד מ„כולל ווילנה וזאמוט", „כולל פינסק", „רייסין", „מינסק", „סלונים" ועוד.

בשנת 1866 התאחדו שוב כל הכוללים, חסידים ופרושים, ונבחר „ועד כללי לכל הכוללים". מכל כולל נתמנה בא כוח אחד לועד הכללי, אשר מזכירו הכללי היה ר' יוסף ריבלין.

בשנת 1890, כאשר נתרחבה ירושלים היהודית ופרצה את גדרות החומה, החלו הכוללים, במשותף ובכוחות עצמם, להקים להם גם בתים למען תלמידי־חכמים, בעלי משפחות גדולות ולעולים חדשים אשר לא יכלו למצוא להם דירה בעיר. במשך עשרים שנה, עד שנת 1910, הקימו כוללי החלוקה כמאה ושש בתים וגם שכונה חדשה „כנסת ישראל".

„כולל סובאלק ולומזה" היה די פעיל כמה שנים בתמיכתו לעניי שתי הסביבות האלה שעלו לארץ, ונחשב מהכוללים החשובים ביותר, בין 25 הכוללים שהיו בירושלים, בראשית מאה זו.

בשנת 1902 מנה כולל סובאלק־לומזה בירושלים 616 נפש — יוצאי שתי הערים האלה, בה בשעה ש„כולל בסרביה" מנה רק 56 נפש. ההכנסות לשנה זו — כלומר התרומות והנדבות ששלחו בני הערים הנ"ל למען אחיהם בירושלים — הגיעו עד שבעת אלפים דולאר. באותה שנה עלו התרומות והנדבות של „כולל מינסק" עד 2500 דולאר (בעבור 1003 נפשות) ו„כולל פינסק" — 750 דולאר (בעבור 700 נפשות). מכאן אפשר להסיק מה גדולה היתה חיבת ציון בלומזה וסובאלק באותם הימים.

בדו"חות השנתיים של „ועד הכוללים הכללי" ו„כולל סובאלק־לומזה" — בחוברת „שמש צדקה" — מופיעים מדי פעם בפעם אנשי לומזה וסביבתה בישראל, עולים חדשים או ותיקים בארץ, זקנים שעלו לירושלים ולקחו אתם בן או נכד לכלכלם ולטפל בהם עד בוא יום פקודתם, עולי־רגל שבדעתם היה לחזור ופרצו מלחמות ולא יכלו לחזור, תמיכות מיוחדות לכבוד חג הפסח וכיו"ב. ברוב המקרים מכונים האנשים בשמם ושם עירם ולא בשם משפחתם, כמו: ר' אברהם מלומזה, ר' ישראל שמש מזאמברוב, רבקה מסטאוויסק, חינקא מלומזה, יוסף קדיש ופרומה־פרל מלומזה ורבים, רבים אחרים. בדין וחשבון משנת תרמ"ה (1885) אנו מוצאים שהועד הכולל החליט לתת תמיכה פרטית „לפי הוראות השעה ובישוב הדעת באספת החכמים" לבחור יהודא־אריה מלאמזא 69 גרושים — סכום די ניכר בימים ההם. בשנת 1889 חילק כולל סובאלק־לומזה 200 רוטל מצות במחיר נמוך וכמה מבני לומזה: ר"י ברי"ל, ר' ז. ר' אר"צ ור' ח"א ואחרים קיבלו תמיכה כספית פרטית, נוסף לדמי החלוקה המגיע להם. התמיכה היתה מסוג „מתן בסתר" שרק הגבאים ידעו עליה, ומכאן פירוט השמות בראשי תיבות.

ברשימות המנדבים מחוץ־לארץ מתבלטים גם בני עיר שהגרו לארצות הברית והסתדרו שם יפה, כמו: א. ל. מאט־לאָווסקי, י. הייזר, יצחק ברנשטיין, ש. ביאליסטוצקי, ר' שאול גורודזינסקי משיקאגא, יליד לומזה, חברת „חכמת אדם" (בית כנסת של אנשי לומזה וגאץ' הקיים בניו־יורק רבתי עד היום), על ידי הגבאים שרהזון וכהן, על ידי חברת נובהארדוק־לומזה, חברת אנשי אוסטרולנקה באמריקה ואח'. כדאי לציין כאן שבשנת תרנ"ו (1896) עלו הכנסות „כולל סובאלק לומזה" ל־27,422,2 גרוש — הסכום הגדול ביותר מכל 18 הכוללים לחלוקה שהיו קיימים אותה שנה בירושלים.

הנשיא הראשון של „כולל סובאלק־לומזה" היה ר' ליפא חיים הכהן, רבה של זאמברוב וזמן קצר ראש אב בית דין בלומזה (אחרי פטירתו של ר' אליה־חיים מייזל). משנפטר ר' ליפא־חיים מילא מקומו כנשיא הכולל חתנו ר' יהושע־השיל שפירא, רבה של שצ'וצ'ין ואחריו נכדו ר' אברהם הכהן, גם כן רב בשצ'וצ'ין. הנשיא האחרון של הכולל היה חתנו השני של ר' ליפא־חיים, הרב דוב רוגנסבורג מזאמברוב. הגזברות היתה כל השנים בשצ'וצ'ין והגזבר האחרון היה ה' שיינברג, אולם היו לה סניפים בלומזה, בסובאלק, באבגוסטוב, בסייני ועוד. ראש הממונים על כולל סובאלק־לומזה בירושלים היה ר' יצחק צבי הלוי, חתן ר' אייזיק חבר מסובאלק. בהקדמתו לספרו „עמודי התורה" (ירושלים, תרמ"א) הוא כותב: „והועלה עלי מילי דמתא וטירדא דציבורא לנהל כולל סובאלק ולאמזא, פה עיר הקודש, ולהשתתף בצערם של עניים, וכאלה רבות"...

אחריו היה הממונה הראשי ר' יעקב קופל שפירא, מפלך לומזה, הרוח החיה ביסוד הכולל ואשר הגאון מקוטנא, ר' יהושע טרונק, האשימו בפירוד הלבבות. ואחריו הרב זבולון חרל"פ ור' אברהם הכהן, בן ר' ליפא חיים מזאמברוב. הממונה האחרון היה הרב ר' משה חרל"פ, שעמד על משמרתו בכבוד

ובאמונה עד יום פטירתו (1952). הממונים האחרונים שעמדו לימין הרב חרל״פ ז״ל, הם: ה׳ ניימאן (נכדו של ר׳ משה שלמה לאווסקי, בעל „מנחת ברוך״, רבה של קרינקי) ור׳ משה־אהרון גולומב מסטאוויסק.

כולל סובאלק־לומזה היה להם גם יד ושם בבית הכנסת „אוהל יעקב״, ובפינקס של בית הכנסת היה כתוב: „יש חלק לכולל סובאלק לומזה״. „אוהל יעקב״ הפך בשנים האחרונות לבית־תפילה של עולי תימן, כי האשכנזים, בוני בית הכנסת, העתיקו את דירותיהם לשכונות אחרות.

השד״ר הראשון שנשלח מטעם כולל סובאלק־לומזה לאמריקה לעורר את הלבבות למען עניי שתי הערים האלה בירושלים, היה ר׳ אבנר, מחבר הספר „ציר נאמן״, מיוצאי לומזה, בשנת תרנ״ב (1892). ואמנם נמצאו נדיבים מבני לומזה בארצות הברית, כפי שכתבנו לעיל.

משהחלה התנועה לקנות בתים לכוללים, הקים גם כולל סובאלק־לומזה כמה בתים לכולליו. ר׳ ישראל ב״ר ידידיה זילברטאַל מאמריקה, איש לומזה, ביקר את ירושלים בשנת 1900 בערך והקים בכספו שתי חצרות בירושלים, בשכונת „מחנה יהודה״, והושיבו שם שש משפחות מיוצאי לומזה. לאחר כמה שנים קנה שוב בית בשכונת „שערי־צדק״ למען הכולל, בשם „בית אהרון״. בשכונת „מאה שערים״ הוקמו בתים למען אנשי סובאלק. כל החצרות והבתים הנ״ל קיימים עד היום.

ומעניין כאן להוסיף עוד פרט אחד: הרב ר׳ יהושע־ליב דיסקין, שהיה קודם רב בלומזה ואח״כ בבריסק ועלה לבסוף לירושלים נקרא כאן „הרב מבריסק״. אולם אנשי כולל סובאלק־לומזה מיחו על זה ודרשו לקרוא אותו הרב מלומזה, כי הרב דיסקין עדיין המשיך כאן לטפל באנשי לומזה והשתתף בישיבות הכולל והנחהו בעצותיו עד סוף ימיו.

אחד הפעילים בעבודת הכולל למען אנשי לומזה בארץ־ישראל, ששימש לעתים קרובות הכתובת של עולי לומזה, היה ר׳ הירש פרלא מלומזה, כנראה בנו של הדיין בלומזה. ר׳ י. ל דיסקין חיבב אותו מאוד בגלל ישרו ומסירותו לבני לומזה וכשחלה בדלקת הריאות בשנת תרנ״ו, נסע הרב דיסקין לחברון להשתטח על קברי האבות על יד מערת המכפלה ולהוריד דמעות להחלמתו. וכשחזר הרב לעת־ערב מחברון לירושלים, קדמוהו אנשי לומזה בשמחה: החולה נתרפא (מפי הרב י. מ. חרל״פ ז״ל).

בין אנשי לומזה התבלטה גם דמותו של ר׳ לייב סנדלר מלומזה. היה יהודי יפה־תואר ונשוא פנים ואחד הציירים מצרפת או מאנגליה עבר פעם את העיר העתיקה והתאהב בדמות דיוקנו, ולא זז ממנו עד שציירו. רפרודוקציות מתמונתו היו מוכרים בירושלים שנים רבות. ר׳ לייב סנדלר היה מאוכלי שולחנו של ר׳ י. ל. דיסקין בשבתות ובימים־טובים ואמרו עליו שהוא „צדיק נסתר״ (מפי הרב הנ״ל).

ומוצאים אנו לנכון להעתיק כאן ברכת ראש השנה, ששלחו ממוני כולל סובאלק־לומזה, ערב שנת תרנ״ג (1892) לכל התורמים והמנדבים למען הכולל בלומזה ובסובאלק ובארצות הברית:

דברי שלום ואמת מאת גבאי כולל סובאלק ולאמזא הי״ו

הן כאשר הרבנים מנהלי ועד הכללי דזעה״ק תו״ב, בקשו מתנו לבוא עמהם, בחיתום ברכה ב„שמש צדקה״ מלאנו רצונם, גם להפיק רצון אחינו היקרים ילידי מחוזי סובאלק ולאמזא העומדים בראש הנדיבים במדינות אמריקא להודיעם כי נדבות לבם, כל מרים תרומת כסף הקדשים בקופות הרמב״ן אשר ירימו לשלוח לעיר הקודש, המה באים אל הקודש פנימה בכלל ליסוד פקוח נפשות להאיר לפניהם ולהושיעם בעת מצוקה, ובפרט אנו מגישים תודה וברכה לאחינו מערי מחוזינו, אשר האירו זה שנים רבות לעניי כולל סובאלק ולאמזא כמקדם, והן אותם ששולחים לועד הכללי וכותבים בפירוש סכום קצוב ליתן לכולל סובאלק ולאמזא לא ישנו דרכם ותפקידם ויכתבו בפירוש כמקודם. וכל השילוחים מצורף לחשבון, היינו מה שהגיע לידינו מאת אחינו אנ״ש הגבאים הי״ו בע״ת ניויארק עם יתר קבלות שהגיע לידינו ע״י ועד הכללי עלה לחלקינו כפי סכום הרשום ב„שמש צדקה״ לכולל סובאלק־לאמזא.

וביחוד אנו מגישים תודה מוכפלת וברכה משולשת להגבאים היקרים נכבדי ארץ בע״ת שיקאגא ובע״ת באסטאן ופיטסבורג, ראט־צשיסטער, טראיי אינדיאניפאליס, הנאמנים בבריתם לקיים מאמרם והבטחתם בשלחם תרומת כסף הקדשים לעה״ק מזכירים בפירוש ברכה מיוחדת לכולל סובאלק ולאמזא, יברכם ה׳ מציון, ינטלם וינשאם כל ימי עולם. כן יעמדו על משמרתם ועל נדיבות יקומו עד כי ישיבו פניב לגבולם, בבא גו״צ לציון ויזכו לחזות בנועם ד׳ בבוא האדון להיכלו ויבנה ארמון על תילו, בב״א.

(מתוך „שמש צדקה״, חוברת 14, שנות תרנג—תרנ״ד, עמוד 33).

ב י ב ל י ו ג ר פ י ה:

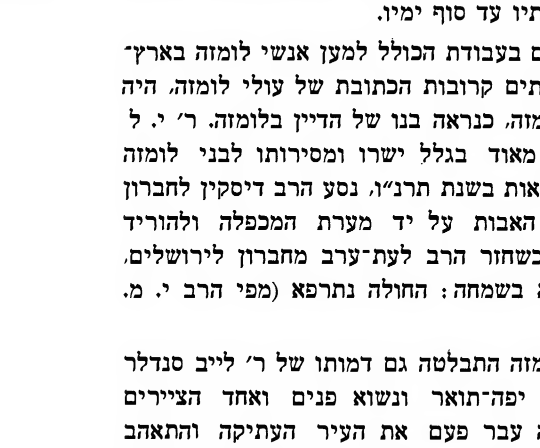
„תולדות חכמי ירושלים״ (III, עמ׳ 256, IV עמ׳ 72); זכרונות לבן ירושלים״ לר׳ יהושע ילין, ירושלים. „זכרון לחובבים ראשונים״, X, 13—16; XX, בסוף; לוח א״י ט׳, 132; קונטרס משמורים, תר״ז; „מעשה אבות״ ,ירושלים; „שמש צדקה״ (של כל השנים). „לוח השנה״ מאת כולל סובאלק לומזה, שנת תרצ״ד; „לתולדות גאולת אדמת מוצא״, „ירושלים״ שנה א׳, חוב׳ ב׳ — טבת־אדר תש״ח ומפי ר׳ י.מ. חרל״פ זצ״ל.

עליית דוד טביא־ילין מלומזה לארץ־ישראל

בספרו „זכרונות לבן ירושלים״ כותב ר׳ יהושע ילין:

„מר אבי הר״ר דוד בהר״ר יהושע ילין ז״ל, היה ליד ותושב העיר לומזה, אשר במדינת פולין קטן. הוא היה איש תלמיד חכם וירא שמים, וגם סוחר נכבד וחרוץ, קובע עתים לתורה ועוסק במסחר, ונחשב בעירו בין הנגידים מבני עליה, כי הצליח דרכו ויהי לאיש אמיד ומצבו איתן. ומרת אמי ליבא בת הר״ר ירחמיאל ז״ל היתה ילידת העיר יידוואבנה במדינה הנזכרת.

בהיותי במדינת פולין בשנת תרכ״ו, לא מצאתי בעיר לומזה אנשים אשר הכירו את אבי אבי ז״ל. רק בעיר יידוואבנה מצאתי

יהושע ילין, אבי הפרופ׳ דוד ילין, בעת ביקורו בלומזה, בשנת 1866

זקנים אשר הכירו עוד את אבי אמי ז״ל, הר״ר ירחמיאל. הם אמרו לי כי כל הימים היה הוגה בתורה כשהוא מעוטף בטלית ותפילין, וספרו לי כי בני־עירו קראו לו „ר׳ ירחמיאל הצדיק״, מפני מעשיו הטובים. הוא היה בעל אכסניה, אך המתעסקים עם האורחים היו בני ביתו וקופסה של פח היתה קבועה בקיר הבית ובבוא אורח יהודי להתחשב אתו על המגיע ממנו היה אומר לו: „אנכי תודה לאל יש לי די פרנסתי מהאכרים התושבים, ואם רצונך דווקא לשלם, הנה הקופסה הקבועה בקיר, שים לתוכה כמה שתרצה״; זה עשה כדי שלא לבייש את מי שאין לו, ועוד מעשים רבים מעין זה ספרו עליו.

לאבי נולדה בת אחת בעודו בלומזה ושמה חוה ז״ל, ואחריה עמדה אמי מלדת. וכאשר עברו שנים ולא ילדה עוד, התחילו לדאוג „דאגת בנים זכרים״, וידרשו ברופאים וגם בסגולות השתמשו אך בלי כל תועלת. כי סגר ה׳ את רחמה. ויהיו הורי תמיד עצובים ונוגים עד שבאו לידי החלטה לעזוב את ארצם ומולדתם וכל עסקיהם ולנסוע לא״י לגור שם. באמרם: אולי בזכות ישיבת א״י ושינוי המקום יעזרם ה׳ שישונה מזלם ויזכו להיפקד בבנים זכרים. שם אמר אבי ז״ל לבלות את שארית ימיו על התורה ועל העבודה. ויהי בהרצותו לפני אוהביו ומיועדיו את מחשבתו והחלטתו, ויהי בעיניהם כמתעתע, ויתארו לפניו את גודל הסכנה הכרוכה בנסיעה זו, כי דרכי ארץ רוסיה היו אז אבלות ושממות, הנסיעה ביבשה היו בקרונות ארוכים וגבוהים,

והמעבר היה על דרכי הרים וגבעות, אבני נגף וצורי־מכשול אשר ישברו עצמות הנוסעים. ועוד רבה מזה היתה הסכנה בנסיעה על ה־ם. אז נאלצו הנוסעים לעשות דרכם בים על אניות תורן, כי אניות הקיטור עוד טרם פלסו להן נתיב בלב ים. אחרי כל האיומים והפחדים אשר תארו לפניו ניחם על מחשבתו, אך לא לחלוטין, ורק דחה את הנסיעה לעת מצוא. כה עברו עוד שנים אחדות עד שקרה מקרה כי חלה מחלה אנושה ומסוכנת והרופאים אמרו נואש לחייו והגיע עד שערי מות. ויתפלל לה׳ וידור נדר: אם ירפאהו ה׳ ויקימהו לתחיה, אזי יסע לא״י ולא יעצרהו עוד כל איום ופחד. וה׳ האזין לתפילתו וירפאהו ויחלימהו, ואחרי שובו לבריאותו התחיל להכין עצמו לצאת לדרכו לא״י. ויחדלו כל אוהביו ומכיריו מלהניאו מדרכו באמרם „מה׳ יצא הדבר וחלילה לנו מעצרו״. ובזריזות, בלי התרשלות, מכר אבי את ביתו וכל קנינו ורכושו וישם לדרך פעמיו, וישכור לו קרון גדול ורחב מכוסה בבד עב. ויצאו הורי מעירם בשנת תקצ״א (1831) וכל אנשי עירם מלווים אותם בברכת דרך צלחה. כה נסעו מעיר לעיר בהיאלצם לשכור בכל עיר קרון אחר עדי הגיעם לעיר החוף אודיסה, אחרי נסיעה ארוכה של ששה שבועות, ואחרי שהרבה מחפציהם וכליהם נאבדו ונשברו ונקרעו. ויבואו שמה עייפים ויגעים, שבורים ורצוצים, וינוחו מדרכם. ויתעכבו בה כשבועים עדי השיגם אניית תורן ההולכת לקושטא ומשם לעיר עכו.

ההרפתקאות והתלאות והמכשולים הרבים והעצומים אשר פגשו על דרכם תוכלו לשער מהמאורע האחד אשר אציג לפניכם לדוגמא:

„אחרי אשר נסענו מקושטא באנייה עשרה ימים, והנה פתאום נשב רוח חזק מאד וקמה סערה גדולה עד אשר חשבה האנייה להישבר. אנחנו שכבנו בירכתי האנייה כפגרים מתים וכפעם בפעם הושלכנו ככדור לצדי האנייה מצד אל צד, ונדמה לנו כאלו האנייה עפה על כנפי נשרים ועולה הרים ויורדת תהומות. כה עברו עלינו שני ימים ושני לילות. והנה פתאום הרגשנו כי עמדה האנייה מלכת והמלחים השליכו את העוגן, ונשמח מאד בחשבנו כי כבר הגענו אל מחוז חפצנו לעיר עכו. ומה גדלה השתוממותנו ודאבוננו כאשר עלינו על גב האנייה וראינו כי הננו עומדים עוד הפעם על חוף קושטא, וכי כל השטח אשר עברה אנייתנו במשך עשרה ימים קדמה, שבה עתה אחורנית ימה במשך שני ימים ושני לילות, הודות לרוח הקדים העזה אשר דחפה את האנייה מלפניה״...

עברו ימים אחדים והאנייה שבה לעשות דרכה קדמה, ואחרי עבור עוד שלושים יום בתלאות מרובות ובמגורי מות, הגיעו סוף סוף לעיר עכו.

ואחרי נוחם שם מנסיעתם הארוכה, שמו פניהם ללכת להשתקע בעיר הקודש צפת, כי אז היה שם רוב הישובים של האשכנזים. אליהם נספחו אח״כ גם רבים מתושבי ירושלים ת״ו, אשר ברחו ממנה מחמת התושבים הערביים אשר הציקו אותם מאד, בתחילת כיבוש אבראהים פחה, פחת מצרים, את מדינת סוריה ופלסטינה, בשנת תקצ״ב (1832) במרדו באדונו השולטן, ומרוב המלחמות והמהומות בארץ; כי באין כל מושל ושליט, היה כל איש עושה ככל הישר בעיניו, גוזלים וחומסים באין כל מעצר לרוחם.

ובכן קמו הורי וישכרו להם פרדות וחמורים למשא ורכיבה, ויגיעו לעה״ק צפת על מנת להשתקע בה. מנהל וראש עדת האשכנזים הפרושים היה אז הרה״ג הר״ר ישראל משקלוב, בעל מחבר הספר „פאת השלחן״, ותלמיד הגר״א מווילנא; ומנהיגי עדת החסידים היו נמנים מהרביי״ם שלהם בחו״ל.

אך כבר בראשית בוא אבי לעה״ק צפת, בהתבוננו אל מצב העיר ותושביה אשר רובם היו חסידים, אשר דרכיהם ומנהגיהם היו זרים לרוחו, ניחם על מחשבתו להשתקע בה, ונפשו כלתה ללכת ירושלימה. ויחכה רק לשעת הכושר בהימצא שיירה נוסעת לירושלים.

שם כינוי משפחת אבי היה יילין, שפרושו בפולנית „צבי״. אך בבואו לא״י רצה באהבתו העזה לשפתנו הקדושה, לשנות את שמו לשם עברי. ולאשר השם צבי אינו מתאים לשם משפחה בהיותו שם פרטי לאיש ולא משפחה, הסתפק להעתיקו לכל הפחות לשפה הארמית אשר השתמשו בה חז״ל, ויכנה עצמו במקום יילין: „טביא״. וכן חתם תמיד „דוד טביא מלומזה״. רק במכתב תעודתו האוסטרית נשאר כינויו „יילין״ בהתאם לכינוייו בתעודתו הראשונה מלומזה.

אחרי שנים אחדות בא לירושלים שאר־בשרי, בן דודי, הר״ר יודל בלומנפלד ז״ל מלומזה, וישא את אחותי ותלד שתי בנות. אח״כ בחלות אחותי במחלה מסוכנת, צוו עליה הרופאים לנסוע לרוסיה ולהחליף את האויר. ותסע היא ובעלה ושתי בנותיה. בבואן לעיר אודיסה שררה שם מחלת החולירע ושם מתו היא ושתי בנותיה.

העלייה לעיר הקודש ירושלים מכל קצווי ארץ רוסיה הלכה הלוך וגדול, ובכללם עלו גם רבנים ומופלגי תורה ממדינת פולניה. ובהיות כי הממונים בירושלים וגם הגבאים בווילנה לא שמו לב לתביעת הרבנים והנכבדים הפולנים — להעריכם ברשימת החלוקה ו„הקדימה״* לפי ערכם ומעלתם בהתאמה לערך הרבנים והנכבדים הליטאים, למרות הכסף הרב הנשלח מפולניה לווילנה מדי שנה בשנה — נתאספו כל ילידי פולניה והחליטו להיפרד מווילנה ולייסד כולל בפני עצמם לאנשי מדינתם. ומפני כי רבים מהסוחרים הנכבדים בווארשה הכירו את אבי מורי ז״ל בהיותו עוד תושב לומזה, כי עמד בקשרי מסחר עמם, פנו אליו ויבקשוהו לבוא לווארשה להתייעץ אתו בדבר יסוד הכולל וסידורו, ויעתר מורי אבי לבקשתם; ואחרי בואו סידרו וכוננו את כל ענייני הכולל, וימנו גבאים ומשולחים גובים בכל ערי פולין, ואת מורי אבי ז״ל מנו למנהל וממונה ראשי בעה״ק ירושלים, ויצרפו אליו גם את הרה״ג ר׳ מרדכי מאיר ז״ל מ„ביאלא״ (אשר היה אחד מן הדיינים בירושלים) ואת הרה״ג ר. ברוך וואלף מצד החסידים. ימי משרת אבי בתור ממונה נמשכו בערך עשר שנים, עד שהתפטר ממשרתו לרגלי השתתפותו והתמנותו לראש אגודה מסחרית שנוסדה אז בירושלים.

באגודה מסחרית זו איבד אבי את כל כספו ויהי בכל רע, וכאשר נודע בעיר מולדתו לומזה דבר האסון אשר קרהו נתאספו אחדים מהסוחרים העשירים ומכיריו וידידיו וביחוד הגביר ר׳ משה קולינסקי ז״ל — אשר היה גמול טובה מאבי ז״ל, כי עוד בלומזה תמך בו אבי בכספו והצילו מפשיטת רגל, ואחר־כך הצליח ונתעשר — ויתמכו את אבי מורי ז״ל בתמיכה הגונה. ור׳ משה קולינסקי נשאר נאמן לו עד יום מותו.

ר׳ לייב לומזר

בעת ההיא פשטה מחלת המגפה בירושלים, וחללים רבים הפילה בתושביה הערביים באי־זהירותם ושמירתם מהמחלה המתדבקת הזאת. אך היהודים הכינו להם אוכל לימים רבים וכל משפחה נסגרה בביתה באין יוצא ובאין בא. אך גם מהם נפלו חללים רבים, ובבית אחד כמוך לבית אבי ז״ל גרה משפחה של איש ואשתו ובן, ילד קטן, בן שלשה חדשים, וימותו האב והאם ביום אחד, והילד נשאר עזוב וגלמוד באין לו כל קרוב ומודע, ואין איש לאספו לביתו מפחד המחלה המתדבקת. ויכמרו רחמי אמי על הילד ותסכן נפשה ותאספהו אל ביתה ותרחצהו ותלבישהו בגדים חדשים ותקחהו לגדלו ולהיות לה לבן, ותיניקהו בחלב אשר הזילה על דדיה; וכה הניקה אותו שנתים עדי גמלה אותו.

כעבור ארבע שנים אחרי גמלה את הנער הזה, ראה ה׳ בעניה ויעתר לתפילתה, כי אחרי אשר עמדה מלדת יותר מעשרים שנה, פקדה ה׳ בבן זכר, בהיוולדי אנכי בשנת תר״ג (1943), בשבעה ועשרים לחודש תמוז.

שם הנער היה ליב, ובפי כל אנשי העיר נקרא „ליב לאָמזער״ על שם עיר מולדת אבי ז״ל (אשר גם אותו קראו ר׳ „דוד לאָמזער״), אעפ״י שאביו היה מעיר גרודנו. וכה נשאר בביתנו עד שהשיאוהו הורי לאשה ממשפחה נכבדה, וגם נדוניה ומלבושי כבוד ומתנות העניקו לו, וקצבו לו ולאשתו מזונות שנתיים אחרי חתונתם, כמנהג האשכנזים בעת ההיא. ועד פטירת הורי ז״ל היה בא תמיד לבקר את ביתנו יחד עם אשתו וילדיו כבן בית.

ביקורי בלומזה בשנת תרכ״ו (1866)

...אחרי רוותי רוב עונג חומרי ורוחני בישיבתי באמשטרדם, נסעתי לעיר מולדת אבותי „לומזה״ ,דרך ברלין־ווארשה. בבואי שמה לא מצאתי מבני משפחתי אלא מעט מזעיר, כי רובם נסעו מכבר לאמריקה. ומעת צאתם לא הודיעו לקרוביהם את אשר אתם, ואף לא מקום שבתם. והמעטים הנשארים הם בעלי בתים בינונים המתפרנסים בדוחק, וגם הם מתכוננים לצאת לאמריקה, כאשר רק יחשכו להם כסף די הוצאותיהם לנסיעתם. לעומת זה מצאתי סוחרים עשירים רבים אשר הכירו עוד את אבי מורי ז״ל. הם שמחו בי מאד, וכל אחד הזמינני לסעוד אצלו ולספר לו על ארץ־ישראל בכלל, ועל השתלשלות המאורעות שנתהווה בחיי אבי מורי ז״ל ובחיי אנוכי וכו׳ וכו׳.

ואף בלומזה נאלצתי לתת נדבה לעלמה אחת, קרובתי, לצורך נשואיה סך חמשה ועשרים רו״כ, כי חשבו אותי לגביר; כי הלא הנני מצד אשתי קרוב למשפחת בית דוד ששון המפורסמת והידועה.

אחרי שהותי בלומזה כשלושה שבועות גבר עלי השעמום ושבתי ללונדון באותו דרך אשר באתי.״

סכסוך בין נכבדי לומזה וממוני הכולל סובאלק־לומזה

בתקנות הכוללים כתוב היה שכל חשוד בפריקת עול מצוות ומעשים טובים, בין אדם למקום ובין אדם לחברו — לא ייהנה מכל תמיכה. כאשר החלו אילו יהודים מתושבי ירושלים לשלוח בנותיהן

---

* תוספת תמיכה, מלבד דמי החלוקה.

אחר־כך בניהם לבית הספר למל ולמוסדות החינוך של ה„אליאנס" — התכנסו יקירי ירושלים והוציאו „קול קורא" לאחיהם שלא יהינו לשלוח בניהם לשמד זה, ל„שקהאָלעס". והרבנים והחרדים פירסמו גם איסור וחרם על העבריינים. בין החותמים על האיסור היה גם ר' דוד טביא־ילין — והאיסור נדפס אח"כ בחוברת „מעשה־אבות". אולם כמה שנים לאחר זה לא יכול היה בנו, ר' יהושע, לעמוד בנסיון ושלח את בנו שנקרא גם כן דוד, על שם סבו, לבית הספר על שם הנדיב היהודי־אוסטרי למל — לקנות גם חכמה ודעת בלשונות ערבית וצרפתית, חשבון וכיו"ב.

לא היה זה לפי רוח ועד החלוקה והממונה על כולל סובאלק־לומזה ר' יעקב קופל שפירא, והרב ר' י. ל. דיסקין, שהשפעתו היתה גדולה על הכולל, והם החליטו להפסיק לתת לר' יהושע ילין דמי החלוקה המגיעים לו, בסכום של מאה ששים וחמשה רובל לשנה. ר יהושע עמד במבחן הקשה ולא נסוג מהחלטתו לתת לבנו גם השכלה כללית, אף כי נאבק אז קשה על קיומו הכלכלי. לאחר כמה שנים גדל הנער דוד והיה למורה לעברית בבית הספר של „כל ישראל חברים" ואבי המורה העברי בארץ. זה הגדיל עוד יותר את הרוגז והתתירות נגד בית ילין. לאחר שמונה־עשרה שנה נסע ר' יהושע בפעם השנייה ללומזה להזעיק את בעלי הבתים המשכילים על העוול והחמס שמצאוהו ועל כספם למען תמיכת אחיהם בירושלים שאינו מגיע לתעודתו הנכונה. בעלי הבתים בלומזה התרגזו מאוד על זה ופנו תיכף במכתב גדול לנשיא הכולל בימים ההם שבשצ'וצ'ין ,הרב ר' יהושע השיל שפירא, חתן הרב מזאמברוב. על המכתב חתמו : משה לייב רפאלוב־סקי, שלמה ב"ר משה גלצ'ינסקי, חנוך־זונדל ברמן, וולף לווינשטיין, חיים שטרוזנברג, ישראל־איסר סלוצקי, אברהם ודוד חלודניביץ', עקיבא־ניסן שארקאנסקי, יהודה בלומוביץ', ישראל מאיר לאווסקי, היים ליווש, משה ברזינסקי, יוסף מרצקי, ואברהם יצחק צ'שלוק. הדיין ר' יהושע השיל פריימן אישר את חתימת ידם בחותם בית הדין דק"ק לומזה. והרי העתק המכתב :

סיעתא דשמיא ונהורא מעליא, לכבוד הרב הגאון הגדול, מעוז ומגדול כש"ת מוהר"ר יהושע העשיל נ"י ויופיע אב"ד ור"מ דקק שצוצין יע"י ושם לו בציון תובבא"א.

קול שאון מעיר ה' קול מהיכל, קול חמס ושוד שמענו ותרגז בטננו, כל השומע תצילנה אזניו, יאחזו רעד, לא האמינו כי יסופר. ועתה לדאבון נפשנו הנה האיש העשוק נגד עינינו, ומכתבי עדותו בידו, על העושק והמרוצה אשר נעשתה אתו מידי ממוני החלוקה של כסף הקדשים אשר בארץ הקדושה, אמרנו אנחנו אלופי בעלי־הבתים חתומים מטה דפק"ק לאמזא להציע הדבר לפני רומעכת"ה (רום מעלת כבוד תורתו הקדושה), ואדוננו ישפוט בצדק איך העבירו הממונים עליו את הדין וירדו עד לחייו, וטרם כל נעמיד לפני כ"ת תולדות וטיב גבר הניגש והנענה הזה.

הנה אבי האיש הלזה הרב הנכבד ר' דוד ב"ר יהושע יעלין ז"ל היה מיקירי ואפרתי קהל עדתנו. עוד זקנים יזכרוהו יהללוהו וירוממוהו וכערך ששים שנה מאז נדבו לבו לעזוב את עיר מושבו, עיר לא חסר לו כל בה, מסחרו ישר הלך ובין כנעני ארץ התחשב לשם, ויבחר לו למעון ארץ אבותינו ירושלים עיר הקודש. אולי למחיה שלחו אלקים, כי על ידי טרחו ועמלו הורם כולל סובאלק ולאמזא, היות משען לאלפי עניים ואביונים גרי וחובבי הארץ. והנה זה הבן יקיר הרב הותיק ר' יהושע יעלין מילידי ציון הוא כי נולד בארץ הקדושה. ויהי אחרי מות אביו זצ"ל, ואחרי שהתחתנו אתו יקירי הארץ הוקצב לו מנת חלקו מקופת הכולל מאה וששים וחמישה רו"ב לשנה. ואם אמנם חי חיי צער כידוע עוני ולחץ העניים, אשר עיניהם תלויות לחלוקת הממונים, אכן עוז היה לו בה' והסתפק במעט הזה, ובזאת התנחם כי בארץ הקדושה יגור אשר מהרריה יחצוב נחושת ולא כסף וזהב. ויהי כי עלתה על דעת נדיבי עמנו חברת „כל ישראל חברים" ליסד בית ספר לילדי העברים, כי ראו אשר טוב תורה עם דרך ארץ, ובנו של המוכ"ז הרב ר' יהושע יעלין הנ"ל, בחור כבן שמונה עשרה, בראותו צרת אביו ועניו, איך יכלכל נפשות ביתו במצור ובמצוק, והוא העלם ידיו רב לו בשפת קודש, אחז על ידו ללמד את בני הנעורים קסת הסופר למען יהיה לו שכר בעמלו לבל יהיה למעמסה על שכם הוריו ולחם עצלות לא יאכל. ומאז זה שמונה עשרה שנה אשר הרחיקוהו הממונים לתת לו חלקו הקצוב, כי לדעתם ראו עמל ואון במעשה החברה „כל ישראל חברים", וכנגע נראה להם בית הספר הזה. גדולים חקרי לב אשר לעגת הלשון תהי ליהדות כאחות, וכנכריה תהי לה הצחות. וגם על המתרגלים בשפת המדינה, לא נראה עמל אשר נחמוס מהם חנינה, וחלילה אשר נחזיקם למשל ולשנינה, זאת לא זאת. מה ענין אשמת הבן אצל האב ?

סוף דבר. הממונים בפחזותם העבירו עליו את הדרך, גם מעט הישע אשר היה לו מקופת הכולל מנעו מתת לו, והוא העני הזה אובד בעניו זה כמה שנים כידוע לנו ע"י מכתבי תעודותיו, לחצו הנורא אלצו לכתת רגליו עד הלום ולשפוך שיחו לפני יודעי האב ומכיריו.

ועתה ככל החזיון הזה הצבנו לפני רומעכת"ה כי בידו העוז והמשרה, ובלבבו החכמה לרפא שבר האיש הדגול הזה לשלוח לו מנת חלקו לבד על שמו, וזה על ימים העתידים,ולא למסור אותו תחת יד הממונים אשר לא יחמלו עליו ביום הנקם. גם יראה כת"ה בחכמתו הגדולה להשלים לו גזל השנים אשר עברו כי נושים רבים עליו מהשנים הראשונות, כי אנחנו הח"מ למען המוכ"ז הר"ר יהושע יעלין נ"י לא נחשה עד יצא כנוגה צדקו, או מוכרחים נהיה לחפש בעדו דרך אחרת.

בטוחים אנחנו על ישרת לבב כת"ה אשר יראה לתקן המעוות והכל על מקומו יבוא בשלום ושלום יהיה לנו ולכל ישראל כחפץ המדברים בצדקה המשתחווים מרחוק מול הדרת כבודו הרמה, באנו על החתום אנחנו אלופים בעה"ב, יום ה זיין אדר בשנת „חפשו את ירושלם בנרות", פק"ק לאמזא.

ר' יהושע יצא מלומזה לשצ'וצ'ין ואף כי הרב שפירא לא התנגד לזה שיחזירו לר' יהושע ילין את „דמי החלוקה" המגיעים לו — לא יכול היה להבקיע את הקרח בירושלים. חששו לתקדים לא רצוי גם בנוגע ליתר הכוללים ועל כן נלחמו קשה ממוני הכולל, בעזרת הרב דיסקין והרבנית סוניה בבית ילין ולא נתנו ל„נגע ההשכלה" לפשות בעיר הקודש.

אולם תוצאות המלחמה הזו גרמה „לקנאת סופרים שתרבה חכמה". כי הצעיר דוד ילין שבשלו קם כל הרעש הזה הוסיף ללמד ולהשכיל וביזמתו נוסדו בירושלים כמה מוסדות חינוך ותרבות, כמו בית הספרים „מדרש אברבנאל" (כיום בתוך הספריה הלאומית), בתי ספר ובתי מדרש למורים, וסופו פרופסור באוניברסיטה העברית בירושלים לספרות ולשירה עברית בימי הבינים ולחקר התנ"ך.

גאולת „מוצא", בדרך לירושלים

שמו של ר' יהושע ילין נשאר קשור לעד בתולדות ישוב א"י. בירושלים עשה הרבה למען הרחבתה וטרח ליצור שכונות חדשות מעבר לחומה. בהיותו קשור בקשרי מסחר עם סוחרים יהודים רבים מחוץ־לארץ — דיבר תמיד על לבם שישקיעו כספם בארץ־ישראל לקנות אדמות.

אחד המפעלים הגדולים שלו היה גאולת אדמות מוצא־קולוניה, שבצפונית־מערבית לירושלים, כמרחק שבעה קילומטרים ממנה, היא מוצא שהיתה לפנים מספקת „הושענות" לבית המקדש, בימי חג הסוכות. מקום זה מצטיין באוירו המבריא והמחייה נפשות ובמימיו המתוקים היוצאים משלושה מעיינות גדולים ומעיינות רבים קטנים והם מפרים את הסביבה ומצמיחים עצים רבים, ירקות ותבואות. עשירי ירושלים הערבים נהגו לצאת להרי מוצא בכל קיץ ולהקים כאן אוהלים ולבלות כמה שבועות, עד יעבור זמן השרב. מקום כזה ראוי היה להיגאל על ידי היהודים ולהקים כאן ישוב יהודי, בדרך ירושלים יפו.

ביחד עם גיסו ר' שאול יהודה, יליד בגדד ונכד ר' יחזקאל יהודה, החל ילין לבצע את זממו. גיסו, שאול (על שמו שכונת „גבעת שאול", שבין מוצא לירושלים) עשיר היה וכסף לא חסר לו לקנות קרקעות, ואילו ר' יהושע חי מתמיכת ה„חלוקה" מכולל סובאלק־לומזה וממסחר והכנסותיו לא היו מרובות. אולם בידי ר' יהושע היה פיקדון של אחד מסוחרי לומזה, ר' משה קולינסקי, בסכום של מאה לירות צרפתיות, לשם קניית קרקעות בארץ־ישראל. כסף זה השקיע ילין בגאולת אדמות מוצא שהיה כשליש מהשקעותיו הכספיות של גיסו ויחד גאלו את המקום, קנו גנים ופרדסים ונטעו כרמים. גאולת השטח הגדול והחיוני בדרך ירושלים, במשך עשרות בשנים, ואבי „פרוזדור ירושלים" בימינו, „מ ו צ א", נעשתה איפוא בחלקה בידי בני לומזה ובכספם. בשנות 1860—62 הוסיפו שני הגיסים שאול ויהושע לקנות כאן קרקעות. שנת 1861 היתה שנת בצורת ורבים מתושבי קולוניה — על יד מוצא עילית, הגרו לעבר הירדן ועזבו את שדותיהם לקרוביהם או לשכניהם. ילין ניצל הזדמנות זו וגאל את השדות. בעזרת הקונסול הבריטי ג'מס פין הצליח להבטיח לו ולגיסו את זכות הקנייה, כי בימים ההם אסור היה לנתין חוץ־לארץ לרכוש קרקעות בא"י. בקיץ שנת תרכ"ב (1862) החלו לבנות במוצא כמה בניינים, הקימו בית מלון עץ לעוברי־אורח ולשיירות והשכירוהו לנוצרי אחד, כי יהודים טרם העיזו להחזיק בית מלון־אורחים בדרכים, בקרבת אבו־גוש. ואמנם לאחר שנה, כאשר פוטר הקונסול הבריטי ממשרתו הזדרז השייך מוצטאפה אבו גוש ועלה למוצא עם כמה מאנשיו והרס כל אשר בנו שאול ויהושע. הרבה עבר על אנשי מוצא שחשו כאן להתיישבות ולהתנחלות — והדברים כתובים בכמה ספרים, תעודות ומיסמכים וביחוד בספר „המתנחלים בהר" לרבקה אלפר.

ומן הראוי עוד להוסיף שבדור האחרון נתנו שוב בני לומזה בישראל את ידם לפיתוח מוצא וה' אברהם מונק עלה לארץ בשנת 1931, וקנה לו חלקה במוצא, בנה בית והקים לו משק שהוא מעובד כעת ע"י בנו זאב. ובנו של ר' משה פרידמן, ברוך, יזם אירגון „למען הכפר העברי" ומטרתו לייסד שורה של כפרים יהודים בדרך שבין תל־אביב ירושלים וגם לתמוך בהם ועזר לא מעט לאיכרי מוצא בפיתוח המשק, כמה שנים לפני קום מדינת ישראל.

על אחת מגבעות מוצא עלית, שגאל ר' יהושע ילין, עלה ביום ב' בנובמבר שנת 1899, הד"ר בנימין־זאב הרצל, בבקרו את ארצנו, להזין עינו בהרי ירושלים ולחזות כאן את חזון גאולתה של בירתנו, ולמזכרת נטע כאן עץ ארז. הארז גודע בידי התורכים או הערבים אולם ליד גזעו מתנוססת כיום „ארזה" — בית ההבראה המפורסם של קופת־חולים.

טוביה פנסטר

המסע של אבי לארץ ישראל

בשנת תרל״ו (1876)

מזמן פטירתו של סבי ז״ל, ר׳ יוסף פנסטר מיידוואבנה, שכבר היה מוכן לעלות לארץ־ישראל עם יהודית אשתו ומחשבתו לא נתגשמה, התחיל אבי לטפל בענין הנסיעה לארץ האבות. ידעו בכפרנו שמובטה כי ארץ ישראל רחוקה היא מאד, מעבר לים, ויושבים בה תלמידי חכמים זקנים עוסקים בתורה ומעשים טובים, ובכל בית יהודי יש עבור הזקנים קופסת צדקה של „ר׳ מאיר בעל הנס״, והמשולח מזמברוב בא לפרקים, מוציא ממנה את הפרוטות, ומשאיר פתק קטן שעליו מצויירים כותל המערבי ומגן דוד. ידעו גם כן כי הנסיעה לארץ ישראל דרך ימים ומדבריות היא בחזקת סכנה, ועל כן דברו רבים על לב אבי כי יחדל ממחשבתו, אבל אבא היה תקיף בדעתו, וגם הרבי ר׳ ליפא חיים, רבה של זאמברוב היה תמים דעים עמו. אף כתב הרבה למכיריו בירושלים לגאון ר׳ מאיר אוֹערבאך, אב״ד לפנים בקאליש, ואל הרב ר׳ אליהו שרהזן כי יקבלו את אבי בכבוד.

השבת האחרונה לפני הנסיעה הזכיר בביתנו את שבת „חזון״. השולחן היה ערוך במעדני שבת כנהוג, אבל בחללו של הבית ריחפה תוגה חרישית וערבה כל שמחה. אמי, שכבר ראתה בדמיונה את השבת הבאה: הכסא הפנוי של אבי ואת הקידוש ש„יעשה״ הרבי, מחתה בחשאי דמעותיה ועוד הפעם הזכירה לאבי את הסכנות האורבות לו בדרך. ואבי ענה לה: מובטחני בעזרת השם יתברך כי אסע בשלום ואשובה בשלום. שבת היום, ודאגה בשבת אסורה, ועל כן נזמר נא „מנוחה ושמחה אור ליהודים״.

ביום א׳, עשרים באייר, לסדר „בהר־בחוקותי״, שנת תרל״ו, השכמנו בבוקר לבית המדרש. התקבצו כל בני הכפר, הדליקו נרות, אמרו תהילים והתחילו ברכות הפרידה. חיים פינחס החנווני שבכפר אמר כי כמו הרמב״ן, שחיבר תפילת הדרך ועבר בשלום את הים, כך אי״ה יעבור בשלום גם ר׳ יעקב משה. אַרקע החייט הזקן אמר כי כך כתוב בחומש: ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלקים. עוזר הגיבור, סתת־אבנים, אמר: „אַז מיקלאפּט אריין צעהן קאפּיטלאך תהילים, וועט עס שוין אי״ה גיין ווי אַף א שאָסיי״. (כשתוקעים עשרה פרקי תהילים ילך איה״ש למישרים). וזליג החייט ביקש את אבי למען השם להיוודע מה בדבר עשרת השבטים? אחר תפילת הדרך נפרד אבי מכל מכיריו, עלה על העגלה יחד את אמי שליוותה אותו עד עיר אוסטרובה.

עברו שבועות מספר. קיבלנו מכתב מאיסטמבול. אבי כתב כי הספינה תעמוד בנמל שלשה ימים וכי הוא מתאכסן בבית ר׳ אהרון צייזי, חתן הרב דאיסטמבול. המכתב היה כתוב בדיו אדומה על נייר תכלת, והחליטו כל בני כפרנו כי באיסטאמבול אין להם לא דיו שחורה ולא נייר לבן...

הגיע ערב חג השבועות. אמי, כדרכה, היתה טרודה בהלכות הבית לכבוד יום טוב, אבל היתה ספוגת יגון ולא חדלה לבכות כל היום, ולא הועילו כל דברי תנחומין של הרבי. ורק לסעודת הערב נחה דעתה ושבה למנוחה.

נודע לנו אחר כך, כי באותו יום, בערב שבועות, היה אבא בסכנה גדולה. בנסעו בסירת דוגה מאיזמיר אל האניה שעמדה רחוק מן הנמל, התחוללה רוח סערה בים, והמלחים ראו מן האניה את הסכנה ויחושו לעזרה. הלב מרגיש, אמר הרבי, לב יודע מרת נפשו.

עבר עוד זמן מה, וקיבלנו טלגרמה מירושלים:

Heute glücklich angekommen, Ierusalem

הטלגרמה נשלחה על שם דודי ר׳ יצחק ספירשטיין בלומזה, והוא שלחה על ידי ציר מיוחד אלינו. ובמכתבו אמר דודי כי כפי שהגידו לו פקידי הטלגרף, עברה הטלגרמה מירושלים ללומזה במשך שלש שעות, ויהי הדבר לפלא. וחיים פינחס החנווני שהיה בביתנו, אמר: מה אתם מתפעלים כל כך? מה חידוש יש כאן? הלא הדבר פשוט. אדם הולך לארץ־ישראל וכל הדרכים בחזקת סכנה, ורואה הקב״ה בצער בני ביתו ועשה נס והלכה הטלגרמה בקפיצת הדרך.

לא ארכו הימים וקיבלנו מכתב מאבי מירושלים, והריהו אות באות:

ב״ה פה ירושלים עה״ק, יום ה׳ לסדר „ובנוחה יאמר״ תרל״ו. שלום לך זוגתי היקרה תחי׳, שלום לבני הנעימים יחיו שלום לכל ב״ב הנלווים אלי. יאמר לכם שלום מאֵל השלום.

שוש אשיש בד׳ תגל נפשי באלקי בהעלותי על לבי תמיד באשר ראיתי מכתבי ירושלים עה״ק, קנא קנאתי ואמרתי: מי יתן אשר אזכה לכתוב תיבות „פה ירושלים״! ואת אשר קויתי מצאתי וראיתי, וזיכני ד׳ ובאתי לפה ירושלים עה״ק ביום ד׳ העבר, ומידי באתי לחומת ירושלים מצאתי לנגדי חבורת אנשים נכבדים ובתוכם הרב המגיד מו״ה אליהו שרהזן דפה אשר יצאו לקראתי לקבל את פני וקיבלוני בחדווה רבה לביתם.

טילטול הדרך קשה עלי מאוד, נלאיתי נשוא, ההוצאה עד למרבה, וכמה פעמים לא היה לי מה לאכול, עיניתי בצום נפשי, אכלני חורב ביום וקרח בלילה. נדדה שינה מעיני, וזאת אשר נאמר, כל ההולך בארץ ישראל ד׳ אמות מובטח לו שהוא בן העולם הבא, כי לבוא עד ארץ ישראל יסורים עד למרבה אשר קשה להכיל „דמים״ תרתי משמע, אך זאת היתה נחמתי כי שמחתי באומרים לי: בית ד׳ נלך ובאתי ב״ה בשלום אל ראש עפרות תבל, זה מקום בינה לא ידע אנוש ערכה, לא יערכנה זהב וזכוכית. הייתי זה פעמיים אצל הכותל המערבי, התפללתי והזכרתי את שמכם לטוב, הייתי על הר הזיתים, הייתי על כמה וכמה קברות ומערות הצדיקים אשר אי אפשר לפורטם כי רבים הם.

לא אשב אנוכי בפה בטל רק תמיד מעבדי לפקוד ולבקר את מקומות אבותינו הקדושים ואת שרידי קדם ואת בתי הישיבות אשר בפה.

אקוה כאשר אבוא אי״ה לביתי תתענגי באשר אספר לך נפלאות ד׳ מקצה תבל. בדעתי היה להשתעשע בפה עד חודש ימים. אך עבור גודל המהומה אשר בפה* לא יתנוני להתמהמה, ואי״ה אחר השבת הבע״ל אסע רק אל מקום קבורת רחל אמנו ולחברון יע״א להשתטח על קברות אבותינו הקדושים ואחר זה אסע לביתי לשלום.

בני היקרים, מכם אבקש למה״ש להתמיד בלימוד ולשמוע בקול אמכם תחיה, ולבל לצערה, כי זה רב לה מנסיעתי, ולבל להוסיף לה יגון ולהתפלל על ביאתי לשלום, כי כל הדרכים בחזקת סכנה, ובפרט כי הים יקדמני. והיה אם שמע תשמעו את אשר אני מצווה אתכם, אי״ה אביא לכם תשורה נכבדה למזכרת נסיעתי.

---

* ערב המלחמה בין רוסיה ותורכיה.

ד׳ יזכני לבוא אליכם לשלום וישפות שלום לכם ולכל מאהבי, ובזה אסיים מכתבי מפה ירושלים, עה״ק תובב״א.

יעקב משה פענסטער

כבר עברו ימי ספירת העומר, אבל בביתנו, אחר המכתב מירושלים, התחילה ספירה חדשה כדי לקבוע בדיוק את היום הגדול בו ישוב אבי מדרכו. היום הזה, אמר לנו הרבי, קרוב לבוא, ויהיה יום ששון ושמחה. לפי חשבוני יהיה זה בשבוע פרשת בלק לסדר „דרך כוכב מיעקב״.

שמענו בקול הרבי, וכמעט בא יום א׳, פרשת בלק, יצאנו על הדרך לקדם את פני אבא, וכך עשינו יום־יום, אבל הנה כבר יום ה׳ פרשת בלק ואבי איננו...

בטחון! פקד הרבי, אל דאגה. עוד יש לנו ב״ה יום ו׳, והכל מן השמים, מאי דעביד רחמנא לטב עביד. אבל דברי הרבי לא הרגיעו את אמי, והשכנים באו לדבר על לבה ולהרגיעה. גם ר׳ לייב משריבנה בא ויאמר לאמי: „הער זיך איין מלכה, יעקב משה מוז דורכפאָרן שרעבנא, ניטא קיין אנדער וועג, וועל איך זיך אי״ה אויפזעצן אויף מיין „מזיק״ און וועל קומען גאַלאָפּ דיר אַנזאָגן. ווי איך בין א איד, שוויג מלכה!״ (האזיני מלכה, יעקב משה מוכרח לעבור את שריבנה אין דרך אחרת, ואז אעלה על „המזיק״ שלי ואבוא בדהרה לבשרך, כשם שאני יהודי, החשי מלכה!).

חיים פינחס אמר כי יש דרך גם ביבשה, דרך ארוכה, אבל יותר בטוחה, ובוודאי בחר בדרך זו. וזליג החייט לחש באזנו של ארקה הזקן: „און ביי מיר איז א סברא, צי האָט ער זיך אמאהל ניט אריבערגעחאַפּט צו די עשרת השבטים״ (חוששני, אם לא חמק עבר לו אל עשרת השבטים?).

ביום ו׳ פרשת בלק יצאנו אל הדרך העולה לשריבנה, כי רק מצד זה צריך היה אבא לשוב מדרכו. ופתאום נתגלה מחזה מוזר לעינינו: מרחוק פרש שוטף במרוצתו. הכרנו את ר׳ לייב יושב על ה„מזיק״ הדוהר ברעש ורוגז ולצידו מקפץ הכלב בוקט, שלשונו האדומה סרוחה לו מחום היום, ואחריהם רודף בכל מאמצי כחו שלמה חצקל בעל בית הריחיים בכפרנו וצועק בקול גדול: ר׳ לייב, המתן! שותפות! ובעוד אנחנו נבוכים, הבהילנו ר׳ לייב בקולו האדיר: א היים שקצים! דער טאַטע פאָרט! (הביתה שקצים, אבא נוסע!) ויעבור לפנינו כבזק.

בעוד רגע ,עצר את ה„המזיק״ לפני ביתנו והכריז בחלון הפתוח: „מזל טוב מלכה!״ יעקב משה נוסע, ובהיותו נחפז לביתו, לא המתין ליישר־כוח של אמי, הפך את סוסו תחתיו ויקרא: העי! מזיק! ערב שבת! היידאַ, גאַלאָפּ וה„מזיק״, סוסו של ר׳ לייב, ידע בוודאי מאי משמע ערב שבת, כי הוא ורוכבו נעלמו בהרף עין בתוך ענני אבק המתאבכים מתחת פרסות המזיק בדרך העולה לשריבנה.

אבי בא באותו יום מאודיסה אל התחנה צ׳יז׳יב, שכר עגלה ויסע לביתו, ובעברו את שריבנה הביט על השעון וראה כי עוד נשאר זמן רב עד הדלקת הנרות, התעכב על יד בית ר׳ לייב לדעת מה נשמע בשומובה.

ר׳ לייב ורעיתו קדמו אותו בשמחה רבה והתחילו לכבדו בתה ודגים. ופתאום היכה ר׳ לייב על מצחו ויקרא: ומה אנכי עומד פה כגולם, ושמה כבר יצאו מדעתם מרוב דאגה. ובלי הרבות דברים התחמק ר׳ לייב מן הבית, קפץ על המזיק ובוקט כלבו אחריו.

אבל שלמה חצקל, בעל בית הריחיים בשומובה, ידע כי מחכים בכל יום לאבי ועל כן השקיף ממרום הטחנה שלו ושמר את הדרך העולה לשריבנה, כדי להיות ראשון למצווה לבשר את אמי, ובראותו עתה את ר׳ לייב ואת המזיק קל הרגליים, הבין כי איתרע מזלו והמצווה שלו עומדת בסכנה, וישא שלמה חצקל את רגליו ויקרא מנהמת לבו: ר׳ לייב! המצווה תהיה בשותפות. אבל ר׳ לייב, רחוק מעולם המסחר, לא חפץ לעשות עסק של שותפות בערב שבת בין השמשות ובישר בעצמו את הבשורה, ושלמה חצקל אמר: אין אחריות בדבר, הקב״ה מצרף מחשבה למעשה.

כל בני הכפר ופקידי המקום בראשם יצאו לקדם את פני אבי ויהי המחנה כבד מאד. הירצקה הבלן שראה הרבה בימי חייו, כי כמעט בכל שבוע היה נוסע ליום השוק בזאמברוב, והיה גם בלומזה כמה פעמים, אמר, כי מימיו לא ראה תהלוכה נהדרה כזו...

עוד מעט נראתה עגלת הפוסטה רתומה לשלשה סוסים, והבריקו מרחוק המשקפיים של אבא. כמעט לא הכרנו את אבינו, שזפתו שמש המזרח. קונדסים! קרא אבי, הבאתי לכם מתנות מארץ ישראל. רבה היתה השמחה בביתנו ועינינו לא שבעו מראות את כל המתנות: רדיד ישמעאלי נוצץ בשלל צבעים וסנדלי עור צהוב שראשיהם מצופים במתכת בהירה כעין זהב טהור — מתנה לאמי. מחלצות ונזמים — מתנות לאחיות. שעונים אמיתיים של כסף טהור, וקרני חזות קטנות כאצבע שרואים בה את כותל המערבי — מתנה לי ולאחי. לא שכח אבא את הרבי, את מוטל בן ביתנו וגם את פשקה המבשלת — לכולם הביא מתנות. במוצאי יום השבת נערך משתה בביתנו. כל דכפין יתי ויאכל. רוח של חגיגיות נסוכה על פני כל הנאספים. בראש השולחן ישב אבא וסיפר דבר נסיעתו, חילק מתנות למסובים, תמונות וציורים מקרתא קדישא דירושלים, גביעים קטנים ורשום עליהם ירושלים, עפר לבן מהר הזיתים ועפר אדמדם מקבר רחל. הכל יושבים ומקשיבים לדברי אבא. זליג החייט מתלהב מכל מה ששמע אבל עם זה מתעורר בו החשק לשמוע דבר מה על אודות עשרת השבטים. אבל ר׳ יעקב משה אינו מספר מהם כלום. בוודאי לא היה אצלם ולא ראה אותם. חבל, חבל... ארקה הזקן אוחז בשתי ידיו את הגביע הקטן, מסתכל במלה „ירושלים״ ועיניו רטובות. תפוש ברוב שרעפיו ישב עוזר הגבור, הבוקע אבנים על הכביש. הוא שמע את אבא מספר על דבר הכביש מיפו לירושלים. אבל כלום יודע „הטערק״ לעשות כביש הגון? אילו בא משיח, היה הוא, עוזר, עושה כביש כמה שנאמר, והולכי רגלים היו שואלים: מי עשה את הכביש היפה הזה? ומשיבים: הלא זה מעשה עוזר הגבור, והוא, עוזר, הולך לו מן הצד, עם רבקה אשתו ומשים עצמו כאילו אינו שומע תהילתו, הוי! אילו בא משיח...

ספורי אבא הלהיבו את הדמיון ועוררו את הנשמה מחיי החולין ושממון הגלותי, או אם להשתמש בלשונו של ביאליק, היו כאן „שביבי אש, אחיהם הקטנים של הברקים״.

יצחק אייזיק הלוי הרצוג
(הרב הראשי לארץ־ישראל)

זכרונות מעיר מולדתי

א) זכרונותי מתחילים מהגיל של שתים. התופעה הראשונה שעשתה עלי רושם כביר, תיכף עם נצנוץ כח ההכרה במוחי הרך, היה בית הכנסת הגדול שעוד לא נגמר אז כולו מבפנים. בעודי תינוק כבר התעורר בי חוש של הידור מצוה, של הדרת קודש, וזה גרם לי להצטער על העדר היופי והקישוט בבית המקדש ההוא מבפנים. מה שהיה משעשע אותי ונותן סיפוק לחושי זה היו הציפרים היפות, מעשי ידי אמן, מחוטבות מכסף טהור, שקישטו את ה„עמוד" משני צדדיו. אכן כעסתי בלבי על הקהילה שהסתפקה בארון קודש כל־כך פשוט ודל.

ב) דבר בולט בזכרונותי: כשהגעתי כבר לגיל של שלוש: בית המדרש הגדול מלא עד אפס מקום, בליל קיץ אחד, וה„חפץ חיים" זצ"ל עומד אצל ארון הקדוש ודורש לפני הקהל המקשיב לו בחרדת קודש. בן שלוש הייתי ואמי מורתי הביאה אותי לראות ולשמוע את „החפץ חיים", אבל כשהגיעה לביהמ"ד כבר לא יכלה להיכנס בעזרת הנשים, שהיתה מלאה עד אפס מקום ונכנסה לגן שמאחורי הבית ועמדה על יד החלון הפתוח ואותי החזיקה בידיה למעלה וראיתי אותו צדיק מאחוריו ושמעתי דבריו הערבים המושכים את לב ישראל לאביהם שבשמים.

ג) מהיום שהתחילה הכרתי שימש ראב"ד, הרב הגאון, ר' מלכיאל צבי הלוי טננבוים זצ"ל, בעל שו"ת „דברי מלכיאל", המקובל כאחד הפוסקים של הדור שלפנינו. אבא מורי ז"ל היה מביא אותי אליו כפעם בפעם שיתהה על קנקני. נוסף על גאוניותו בהלכה היה גם רבי מלכיאל בקי בקבלה ועוסק בלילה בשעות המאוחרות ברזין דאורייתא, ועל פניו המאירים הגאונים היתה נסוכה יראת שמים עילאה, שהיתה שופעת שפע של קדושה מסביביו. כך הרגשתי אז אני הילד, דרוך השאיפה להיות כמותו.

ד) אצל הג"ר נח יצחק דיסקין זצ"ל, ראש בית דין הייתי מצוי הרבה יותר הואיל ואבא זצ"ל הורה ודן אתו יחד משך חמש שנים. זה היה טיפוס מעניין. הוא היה בנו של הגאון ר' בנימין דיסקין זצ"ל ואחיו של הגאון ר' יהושע ליב דיסקין הידוע כאן בירושלים, בשם הרב מבריסק ז"ל. התענגתי מאוד לשמוע את שיחותיו הנעימות מתובלות בדברי תורה ובזכרונות על אחיו שבירושלים עיה"ק, על גאונותו המפליאה, ועל חסידותו המופלגת, ועל אביו רבי בנימינק'א, ועל הגאון מקובנה שלמד אצלו בגרודנה שלוש שנים. כשהייתי בן שמונה והתפללתי בשבת עם אבא זצ"ל במנינו הפרטי, כיבדני לדרוש, אחרי קריאת התורה. לאחרי סיום דרשתי נשקני על ראשי ואמר: אעפ"י שאין מנשקים בבית הכנסת, לילד כזה מותר.

ה) רשום היטב בזכרוני בית המדרש „חברה תהילים", באחת הלשכות של ביהכ"נ הגדול. שם היה אבא ז"ל דורש בכל ערב בימות החול לפני קהל עצום. כשהייתי בן שבע התרשמתי כל כך מדרשה נלהבת ששמעתי באותו בית מדרש מפי הרב באקשט ז"ל, שד"ר של כולל קובנה על החזקת התורה, והבעתי את התפעלותי לעומדים מסביבי. כשנשאלתי, אם אוכל לחזור על הדרשה, השבתי „הן", והעמידו אותי על כסא על הבימה שבאמצע ביהמ"ד, עטפוני בטלית ואני חזרתי על דרשתו מלה במלה. אז נתן לי הגבאי שעון כסף במתנה למזכרת.

ו) את הגאון ר' אליעזר שמחה רבינוביץ זצ"ל, לפנים הרב של לומזה, ואח"כ של קאלווריה ,זכיתי לראות פעם אחת, כשהייתי כבר בן תשע, והוא בא לביקור אצל בתו. אז הביאני אבא ז"ל אליו לשם בחינה והוא בחן אותי על פה בהרבה מסכתות.

ז) הישיבה הגדולה חקוקה בזכרוני והייתי רגיל לבקר שם בחג השבועות ובפורים, ומאד הייתי נהנה מההצגה של „הפורים־רב" ומדרשתו המבדחת והמתובלת בדברי תורה. אני קנאתי מאד בבחורים „אנשי משמר", כלומר, שהיו לומדים כל הלילה. רציתי לעשות כמותם לפחות באור ליום ערב שבת קודש, אבל אבא ז"ל לא הרשה לי זאת מפני גילי הרך, אכן פעם אחת כאילו התמרדתי. בערב אחד ברחתי מן הבית אל הישיבה והתחלתי לערוך את ה„משמר". הורי שחיכו לי כמה שעות נבהלו והודיעו למשטרה.

ח) בית המדרש של חברה ש"ס ו„מגן אברהם" שמורים יפה בזכרוני. שם התרכזה סלתה ושמנה של הקהילה, ושם התפללו בעלי הבית החשובים, בעיקר — מבחינת ידיעת התורה. שם דרש אבא ז"ל את דרשתו הראשונה על חיבת ציון ויישוב ארץ ישראל. התחולל רעש בעיר, כי כמה מבין ה„קנאים" — התנגדו בכל תוקף לתנועת חובבי־ציון והם הקדימו לסגור את הסורג שמסביב לבימה של ארון הקודש, אבל הקהל שבר את המנעול ואבא ז"ל דרש דרשה שעשתה רושם כביר על מאות שומעיו שעמדו צפופים. מאותו הערב התחילה האהבה לציון ליקוד בלבי, — אש תמיד לא תכבה — והתחלתי מתכנן תכניות לעלייה ארצה ישראל.

ט) לעולם לא אשכח את נסיעתו של אבא ז"ל לביאליסטוק, לטכס עצה עם הגאון ר' שמואל מוהליבר זצ"ל על סידור חברות של חובבי ציון בלומזה והמחוז. בעונג רוחני מיוחד הקשבתי לכל מלה שיצאה מפיו כשחזר מביקורו בביא־ליסטוק. מקהילת ביאליסטוק התרשם אבא ז"ל מאד; „היא באמת עיר ואם בישראל וכמותה תרבינה בישראל", — אמר. בקשר ליצירת התנועה של חיבת ציון וייסוד הישוב החדש מסר אבא ז"ל דברים מעניינים, בשם הגרש"מ ז"ל. הנה סיפור אחד מעניין ביותר בקשר עם ביקורו של הגרש"מ בלונדון. הרב הכולל ר' נפתלי אדלר ז"ל, סידר לכבודו פגישה בארמון בית רוטשילד. שם התאספו באולם גדול כל בית רוטשילד שבלונדון, כולם עמדו על רגליהם, ובראשם הלורד נתנאל די רוטשליד ע"ה, ורק שנים ישבו על כסאות כבוד, שהוכנו בשבילם: הרב מביאליסטוק והרב הכולל של בריטניה .לאחר שהוזמן הלורד להרצות ע"ד רעיונו של פיתוח הישוב החדש בארץ ישראל, פתח הגרש"מ בדברים הללו בשפת אידית: תורתנו הק' מספרת לנו שמשה רבינו היה כבד פה וכו', ובא הרשב"ם ז"ל ומפרש שאין הדברים כפשוטם, אלא שהמובן הוא: אחרי שנעדר ממצרים כל כך הרבה שנים, חשש שלא יוכל לדבר צחות ובמבטא המדוייק בשפה המצרית בפני מלך מצרים. אעפי"כ ציווהו הקב"ה ללכת מצרימה ואהרון אחיו יהיה נביאו, כלומר מתורגמנו, מלשון „ניב שפתים". מעשי אבות סימן לבנים. כן סיבבה ההשגחה העליונה בכוונה ללמד לקח לדורות. כשיקום איש בישראל בכל דור שהוא, וירגיש בעצמו כאילו צו בא אליו ממרום לגשת אל שרים ושועים לטובת עמו וארץ קדשו, אל יהסס מפני שאיננו שליט בשפת המדינה. אף אני כך, נתעורר בלבי רעיון, כאילו רוח ממרום, להגביר את התנועה של חיבת ציון, ולפנות לבית רוטשילד, לעוררם לעשות גדולות למען הקים בעזרת ד' את שממות ציון, בית חיינו, ואינני נרתע מפני שאינני מכיר בלשונם. אני אדבר אידית, והרב הכולל מזרע אהרן יהי' לי לפה, והבוחר בציון יהא בעזרנו"!

כפי מה שמסר אבא ז"ל, אחרי שהודה לו הלורד על הרצאתו המעניינת שתורגמה לאנגלית ע"י הרב הכולל, הצהיר שיתעניין בדבר ברצינות גמורה. אך הוא העיר תיכף להגרש"מ ז"ל, שבית רוטשילד לא יעשה דבר גדול מבלי להימלך תחילה

בממשלה הבריטית, כנראה שהמדיניות הבריטית לא היתה דעתה נוחה אז מזה שבית רוטשליד הלונדוני ישתתף במפעל שהיה עלול להוסיף, במובן ידוע, כוחות חדשים למלכות תורגמה, שבריטניה היתה מצפה יום יום לראות במפלתה. סוף דבר: הגרש״מ ז״ל לא הצליח בלונדון, ואז פנה לפריז.

י) בן תשע הייתי כאשר יצאנו מפולין, בשנת תרנ״ט, בליל שושן־פורים, לנסוע לאנגליה, לעיר מאַנצ׳סטר, אשר שם הוזמן אבי ז״ל לרבנות של קהילת בית הכנסת החדש. מאז לא ראיתי עוד את פולין, עד שילהי שנת תש״ו (1946). בהיותי בוורשה חפצתי לבקר את לומזה, אבל מהשלטונות יעצוני שלא ללכת הואיל ולא נשארו שם יהודים, ולפני זמן קצר הלכו לשם ארבעה קצינים יהודים מזויינים לבקר את קברות אבותיהם ולא חזרו. חבל, חבל, על הקהילה המפוארת, שהצטיינה בתורה, ביראת שמים בגמילות חסדים ובאהבת ציון, שנשטפה במבול הדמים והאש של רשעי הגויים ולא נשאר זכר לה. כדאי להקים לה מצבת זכרון בצורה של מוסד תורה וחסד בציון בית חיינו!

ירושלים, יום פטירת הרמב״ם ז״ל.

משה גולדין

עלים מספר זכרונות*)

נולדתי בלומזה בשנת 1871, לאבי ר׳ פסח־איסר המלמד, שהיה אח״כ ראש מתיבתא.

רבי הראשון היה המלמד מצ׳יז׳ב, ואח״כ המלמד מסטאוויסק, מאיר־הירש, „אינקוויזיטור״ גדול שתמיד צבט וחבל בתלמידים. לאחר כמה זמנים שלמדתי אצל מלמדים

פרטיים נכנסתי ללמוד בתלמוד־תורה. זוכרני יפה את הרבי „בינוש״ מהכתה השמינית, ר׳ לייבל־ניסן מהכתה התשיעית ור׳ ברוך יאבלונקר מהכיתה העשירית. בכיתה העשירית עמדו השולחנות בצורת ח. הרבי ישב וגבו אל הדלת, אולם אנו, החברה, יכולנו לראות תיכף את כל הבא. מצב הרוח היה תמיד מתוח, כי הרבי היה מלא התפעלות. בכל בוקר היתה מביאה בת הרבי כוס חמין לאביה. אותה שעה פגה המתיחות וכולנו חייכנו לה... מהתלמוד־תורה נכנסתי לישיבה. שם הייתי לבר־מצווה ואבי נתמנה ראש הישיבה. החלטתי לגלות למקום־תורה ונסעתי ללמוד בעיר טרסטינה, על יד ביאליסטוק. שם עשיתי שנה ואכלתי „ימים״, וחזרתי אח״כ לישיבת לומזה.

נתפשתי בישיבה לתורת המוסר והתחלתי לעיין יום־יום בין מנחה למעריב ובשבת בין השמשות בספרי המוסר, כגון „ספר המידות״, „מסילת ישרים״ ואח׳. השפיע עלי יצחק

*) פרק מתוך תולדות חייו של ה׳ גולדין, יושב ראש ראשון של ועד העזרה המאוחד בארה״ב, שנכתבו למען יוו״א וזכו לפרס.

דוד עושה היין (דער וויינמאַכער) שהיה מרעיש עולמות בסיגופיו ובלימוד המוסר.

פעם נפל אבי למשכב. הפסקתי אז את לימודי בישיבה והתחלתי „לחטוף״ ביקורים בבית המדרש הגדול שהיה מול ביתנו.

הייתי כבר בן שמונה־עשרה, והגיע זמני לדאוג לתכליתי — „בן שמונה־עשרה לחופה״. מלאכה לא למדתי, מקצוע לא היה בידי ובענייני שידוך סמכו הורי על נס — מן השמים יבוא הזווג. וד׳ היה בעוזרי: לדודי לייבל המלמד ולדודתי חייקה היתה בת ושמה דינה. והיתה דינה משכלת בכל דרכיה, „ברייה״ אמיתית: למדה בבית ספר, ידעה חומש, למדה נביאים ראשונים, והגיע עתה עת דודים. ופעם בבואי מבית המדרש הביתה, פנתה אלי אמא בזו הלשון: משה, ההיית רוצה לשאת את דינה לאשה? נאלמתי דום, סומק כיסה פני ושתקתי. „שתיקה כהודאה דמי״ והם קיבלו שתיקתי כהסכמה לשידוך. ההורים תקעו זה לזה כף ואחרי זה נסעתי להמשיך ללמוד בסובאלק.

בסובאלק למדתי ולנתי בבית הכנסת של הקצבים, על הספסל. לפני שנתי הייתי לומד לאור נר חלב. פעם נפלה עלי תרדמה באמצע לימודי ונפל הנר על המזרון. בנס יצאתי בשלום. כשחזרתי הביתה מסובאלק ושכבתי לישון חבוש כיפה לראשי, רטן אבא: הא־הא, סובאַלק!

לקחתי את כלתי לטיול ואחרי זה נכתבו התנאים ונקבע זמן החתונה. לאחר החתונה התאוננה עלי אשתי הצעי־רה לפני אביה שאני מזלזל בנטילת ידים עם השכמה. ניחמה אבא: חכי, יזקין קצת ויחזור בתשובה, והמסכנה עודה מחכה עד היום... קבעו לי מזונות על שולחן חותני והגיעו בעצמכם: אני צעיר בריא וחסון צריך ללמוד ולהיות סמוך על שולחן חותני — יהודי דל וחשוש. בני הבית רצו שאהיה „מלמד״: אבא מלמד, החותן מלמד, יהא גם משה מלמד, והחוט המשולש לא במהרה ינתק...

אבי היה מספר מקורות חייו לאחר חתונתו: סבי, אבי אבא, ר׳ איצ׳ה־מוטל גלצ׳ינסקי, היה מתנגד נלהב. ואילו אבי אמא, ר׳ יעקב יוסף ציבולא היה חסיד משולהב, מחסידי ר׳ הנאַך מראדזין. אחרי החופה הוליכהו סבי לבית המדרש הגדול, אולם לעת תפילת המנחה לקחו המחותן והוליכו לבית המדרש החסידי שלו. רגז סבא המתנגד על זה והוריד לאבי סטירת־לחי בפני כל עם ועדה... בימי הותרה הרצועה ואבי לא היה מרשה לו לעשות זאת לי.

ואגב נזכרתי מעשה ברבי מראדזין הקשור עם לומזה: ג. שוחטים היו בלומזה, ואחד מהם יליד לומזה, שוחט בן שוחט. לא רצו כמה מחמירים מבני העיר לאכול משחיטתו של זה ופרצו סיכסוכים. לא יכול הרב דמתא להשלים ביניהם והזמין את ר׳ גרשון־חנוך, רבה של ראדזין, לבוררות. בואו של הרבי מראדזין ללומזה עשה רושם כביר: יהודי רחב־כתפיים עם מאור פנים, חבוש שטריימיל מיוחד במינו ועטוף קאַפוטה של אטל״ס שעליה חגורה רחבה ושוליה יורדים על פוזמקאות לבנים וארוכים. ערכו לו „שולחן״ יפה בשבת ולסעודה השלישית נהר קהל גדול לחטוף „שיריים״. לאחר תפילת ערבית באו המונים לתת לו שלום ואשרי האיש שהרבי לחץ את ידו. אחרי זה התעוררה שאלה: מי יכבד בביקור את מי: הרב המרא דאתרא אל הרבי, או הרבי כאורח אל המרא דאתרא תחילה. ולאחר דין ודברים פסק הרבי מראדזין, שלומזה עיר ואם בישראל, יכולה לפרנס ארבעה שוחטים, ועל כן הציע אחד שוחט משלו, מראדזין, ושלום על ישראל. ראשי הקהל שהזמינוהו לבורר ולרודף שלום, לא יכלו להת־נגד להצעתו וקיבלוהו...

בשנת 1892 עמדתי למבחן הצבא. אמנם היתה לי „לעגאָטע״ — והיא זכות להשתחרר מהצבא, כמפרנס יחיד

להורי, אולם אותה שנה שנת שפע היתה ל„מאַכערס", כלומר, ל„עסקנים" שהעמידו בעלי־מום לצבא במקום הבחורים הבריאים. אלה שוחררו אמנם מהצבא אולם את חסרונם היו צריכים למלא בעלי הזכות כמוני.

לפני צאתי לצבא הביאני אבא אל הרב מלכיאל שיברבני. שאלני הרב: לאן אתה הולך לעבוד? עניתי לו: בגדוד האומסקי, פלוגה עשירית, כפר מידווייד, פלך נובו־גרוד. ענה לי הרב: שם צריכים בוודאי ליהודים... האמנתי אז שהרב יעזרני בברכתו, כי הלא ידוע היה לבעל מקובל ובעל מופת, וזה לא כבר סיפרו על אשה שהקשתה בלדתה שלושה ימים רצופים ורק נתן הרב קמיע — נפתח רחמה וילדה במזל...

בצבא לא הייתי מן הגרועים. קצת התעמלות ידעתי מקודם (חברי טוביה, בנו של חיים לבוש שיבר פעם רגל בשעה שהתעמלנו, בהיותנו קטנים). מפקד הפלוגה ציין אותי לטובה ואמר לי כמה פעמים „חורושו" כלומר: „אתה חייל טוב"! אכלתי בחדר האוכל יחד עם כל החיילים — לקחתי את מנתי, אבל לא אכלתיה — שלא להתגאל בפתבגם. זמן רב, עד כמה שיכולתי, נזהרתי מאכילת טריפות, התפרנסתי מלחם יבש, נקניק ווארשואי, שומן אווזים וכוס תה מתוק. משנודע הדבר שאיני אוכל את ארוחתם, החלותי למסור את מנתי ל„זבודני", הוא התת־קצין הנמוך ביותר שהיה ממונה עלי. חברי הרוסים ראו בזה נדיבות של עושר מצדי וקראו לי „„בוגאַט", לאמור: עשיר, וכיבדוני.

באותו כפר מידווייד גרו 18—20 משפחות יהודיות של חיילים ניקולייבים, שנשארו שם לאחר גמר עבודתם בצבא. היה שם בית כנסת ושוחט, חיילים יהודים נהגו לבוא לכפר ללמוד דף גמרא. הייתי יוצא ונכנס לבית יהודי ולפעמים גם לנתי שם כי מתנותי שנתתי לתת־קצין פתחו לי את כל הדרכים והייתי חייל חפשי. בימי עבודתי בצבא למדתי כמה מאות דפים גמרא.

בימים הנוראים היקצה לנו שר הגדוד מקום לתפילה. יהודי המקום הביאו לנו שני ספרי תורה, ואני עברתי לפני התיבה והתפללתי שחרית. נרשמתי לתזמורת ולמדתי להיות מתופף. יהודי ממוסקווה, המתופף הראשון, רצה לסחוט ממני כסף וכשלא הצליח — הלשין עלי וקיבלתי עונש 10 ימי מאסר וסטירת לחי. לאחר מכאן התחרט והכניסני לתזמורת כמתופף.

פעמיים בחודש הובילוני לבי־מסותא בכפר מידווייד. בבית מרתף זה היו מענים בימי ניקולאי הראשון חטופים יהודים שהובלו לשמד. היו מלעיטים אותם דגים מלוחים ומעלים אחר־כך במרחץ, על האיצטבא העליונה הלוהטת מחום ומהבל. התינוקות היו מתעלפים מצמא.

כשחזרתי הביתה חיכה לי אבי. אך לא היכרנו זה את זה: אבא, שיבה זרקה בו, ואני — בלבוש היוונים. ההתרגשות בעת פגישתי עם אמא — אין לתאר.

אשתי פתחה לה חנות קטנה, על יד ההר הקאפוציני, בין בית בליקובסקי ויונה פוכאַלסקי, ובבואי הביתה היה לנו עסק מוכן. אולם ההכנסות לא היו גדולות ועל כן התחלנו לייצר „קוואס", משקה רענן ותוסס, ומכרנו אותו בשוק הישן להשיב נפש עייפה.

המשפחה גדלה בינתיים והפרנסה צומצמה. משמת חותני באמצע „הזמן" הוטל עלי ללמד את תלמידיו ולא לפזר את החדר, מקור פרנסה לחותנתי ובני־ביתה. אולם לא רציתי להישאר מלמד והגרתי ללונדון.

נחמן יעקבי

זכרונות

עד השנה השביעית של ימי חיי ביליתי אצל סבא, שהיה קודם בעל האחוזה של כפר שומובה, ע"י אוסטרוב וזאמברוב. בן ארבעים מכר סבא את נחלתו ועבר לגור ללומזה. ישב כל הימים על התורה ועל העבודה וכתב חיבורים לתל־מוד. היו לו חמישה בנים (חיים־מרדכי, יהודה, אברהם, טוביה, יוסף) ושלוש בנות (חווה — היא אמי ז"ל, רייזל, רחל).

בשנת 1876 נסע סבא לארץ־ישראל, ביקר בכל המקו־מות הקדושים וחזר משם מלא התפעלות. גם הסבא מצד אבא, עקיבא־יעקב יעקובי נסע לא"י, אחרי מות הסבתא, וחזר משם מלא רשמים ורענן. אבי, ישעיה, היה סוחר נפט ובעל המונו־פולין למלח בלומזה והסביבה. כל יודעיו, ואפילו מתחריו, כבדוהו. אחד המתחרים של אבא היה הסוחר מזאמברוב ר' אבא ראקובסקי — אחד המלומדים הגדולים ביהדות פולין, ובז'וזובסקי. שכנינו היו אנשים הגונים והם אברהם יעקובי „בעל הקורא" בחברה ש"ס כל ימי חייו וקולו הנעים היה מושך לבבות, דוד יעקובי, ר' חנוך שרשבסקי, איש עדין ואציל רוח, סוחר ישר ונדיב; מנהל בית מסחרו ה' אורינסקי —אדם ישר, אבל קמצן טיפוסי אשר מרוב קמצנותו לא השיא את בנותיו ונשארו סמוכות תמיד על שולחנו. סופי בבית מושב זקנים. שכננו מנדל גולדמן, סוחר ישר ויהודי למדן, שקבע לו תמיד עתים לתורה, אברהם חלודניביץ', שהיה שותף לבית סבא.

שלוש שנים למדתי בלומזה בחדרים מהטיפוס הישן, עד שנכנסתי לחדר המודרני של פייוול־שכנא פאסמאַניק. שם ישבנו על ספסלים, כמו בבית־ספר, למדנו גם שפת המדינה, חשבון, כתיבה תמה, שפייוול־שכנא היה מומחה לה, וגם לימודי קודש, כמו בכל חדר. והיה לו עוד מקצוע: חובש (פעלדשער) ותמיד באו בעת הלימודים לדרוש ברפואות, יותר משבאו לרופא. משם עברתי ללמוד אצל דודי יצחק־יעקב — גמרא. מקום הלימודים היה חברה ש"ס — והתכוננתי למבחן לישיבה שבראשה עמד ר' לייזר שוליאוויטץ'.

מבאי ביתנו היה הרופא כצנלבויגן, איש טוב ומיטיב וגם רופא חולים עניים חינם, ר' פייוול שכנא הנ"ל, כותב הבקשות אייזנפלד, שהיה הלבלר ו„עורך הדין" של אבא בעסקיו, היה יהודי פיקח, אולם לא הצליח בפרנסתו. הוא היה אומר: אין לי כסף ללכת לתיאטרון על כן אלך מסביב לתיאטרון ושומע הכל בחינם וגם שואף אוויר צח בחוץ... חברי יעקב הפנר, בן משה־אהרון הפנר היה מן המיוחסים וכמעט בכל שבת עלה לתורה וקיבל „מפטיר". אנחנו קינאנו בו ואבא שלי השתדל שאלמד ואשתלם בלימודים — שלא כבנו של הפנר. ואמנם החל אח"כ יעקב הפנר לקנא בי, בהיותי לבוש מדים של תלמיד בי"ס תיכוני למסחר. חברי השני היה ראובן ילין — שגמר גם כן בית ספר למסחר בביאליסטוק וקיבל כמוני תואר אזרח־נכבד ברוסיה. חברי השלישי בזירובסקי, למד בגימנסיה בלומזה, ונשאר רופא ברוסיה.

ניהלתי את הפינקסים שבבית מסחרו של אבא ועזבתי אחר־כך את לומזה לזמן רב. לארץ עליתי מווארשה בשנת 1924. לאחר שלוש־עשרה שנה, בשנת 1937, באתי ללומזה לביקור קצר. העיר השתנתה לרעה, וכל בני העיר היהודים נראו לי כחסרי־ישע. העיר היתה מלוכלכת. יחס הפולנים היה עויין. בדרך לביאליסטוק ישב קצין פולני וגידף את היהודים. משאמרתי לו: „אצלכם הכבישים לא טובים" — שאלני מאין אתה? עניתי לו: אני יהודי מארץ־ישראל וכבישינו יותר טובים. מאז הסביר לי פנים ונהג בי כבוד רב. יהודי מארץ־ישראל מכובד הוא ואיש יהודי בן ארצו — הפקר בעיניו...

יום הששי השחור בלומזה

ביום ד׳ כ״ז אב, תרצ״ד (8 באבגוסט 1934) בשעה 11 בבוקר, לבשה לומזה חרדות, בהגיע השמועה על האסון הנורא שקרה על יד הכפר סאַדובנה: אוטובוס-נוסעים מלומזה לוורשה, דרך אוסטרוב-מאַזובייצק נפל המימה וכמעט כל נוסעיו טבעו. ניצל הנהג בילינסקי, בעל המכונית קראשבסקי ונוסע אחד משה שקליאניביץ׳ מקולנה (שנפצע פצעי-מוות ומת בבית החולים בלומזה).

הידיעה המעציבה עשתה לה כנפיים בעיר ובסביבה. אנשים רבים, מקרובי הנפגעים וידידיהם נהרו לסאַדובנה, למקום האסון, וציפו שעות ארוכות למשיית המכונית מן המים.

הגיעו למקום פלוגות צבא, מחיל המהנדסים, עם סירות ומכשירי הצלה, שוטרים וחוקרים, פקידי ממשלה וסתם סקרנים רבים.

כל העתונות בפולין, היהודית והפולנית תיארו את האסון לפרטיו והביעו השערות שונות לסיבות האסון. כמה מהם הוקיעו את משרד התחבורה והדרכים על ההזנחה הרבה שנתגלתה כאן, כי משענות העץ שגדרו את הגשר משני צדדיו — רקובות היו ולא יכלו לעמוד אפילו בפני הדף מכונית קטנה.

לאחר יומיים, ביום ו׳ בבוקר הצליחו ספנים וצוללים, בראשות הצולל מגדיניה, מגארסקי, לשים שלשלאות על האוטו-בוס שצלל ולהעלותו אל החוף — בנוכחות מאות אנשים, קרובי הקרבנות, קצינים, ראשי-משטרה, הוויבודה מלובלין ואח׳. מספר הקרבנות 19 — בני לומזה, אוסטרוב-מאזובייצק, וורשה. המתים הונחו הצידה, אחד אצל השני, צולמו, זוהו ונבדקו כיסיהם וצרורותיהם. הסטארוסטה מלומזה קיבל טלפונית את הרשיון לקבר את הלומזאים בלומזה. לשם זה יצאה לסאדובנה ביום ששי משלחת מטעם הקהילה והחברה-קדישא, ה״ה ח. אייזנשטאט, מ. קולינסקי, יעקב גלצ׳ינסקי, יחיאל קמחי וצבי קבקביץ׳. גדוד הרגלים מס. 33 שלח את מכונית המשא שלו להביא את המתים ובחמש אחרי הצהרים הגיעה ללומזה.

הקהילה ערכה את הלוויה על חשבונה וכל העיר ליוותה אותם ביללות ובאנחות. הבישוף לוקובסקי שלח דברי תנחומים לראש הקהילה ה׳ צבי אפשטיין על ידי הכוהן הקאתולי ביטה. לרגל כניסת השבת לא נישאו הספדים, אולם העיר עטפה אבל ואותו יום ששי נחשב ליום ששי שחור בתולדות הקהילה.

פטרים בלומזה היו:

במקום האסון. ספנים וצוללים עושים תכניות למשות את המכונית מן המים.

יצחק לוינסקי, כבן 39, בן המורה ר׳ ישראל לוינסקי, יליד זאמברוב.

בן 16 נשלח לגרמניה, ללמוד אגרונומיה בבית הספר החקלאי בהאַלם על יד האנובר, כהכשרה לעלייה לארץ-ישראל. בראשית ימי מלחמת העולם הראשונה גמר את חוק לימודיו ונשאר בגרמניה בערבות הקהילה בהאנובר ונתמנה מנהל חווה חקלאית אשר בעליה גויס לצבא. בשנת 1916 חזר ללומזה, עסק בגננות ובמסחר — כשותף לחנות חותנו ר׳ צבי שיינקופ

יצחק לוינסקי

והתמסר לתנועת פועלי-ציון ולעבודה ציבורית. התכונן לעלות עם אשתו פרומ׳קה, לארץ-ישראל, היה מיוזמי כפר האורגים ג׳דה, על יד נהלל (כיום כפר ישי, על שם ישי אַדלר, מקום תעשיית אריגים), השקיע כספו כשותף לגאולת הקרקע והובטחה לו משרת מנהל המשק החקלאי, שם. אולם לא זכה להגשים את משאת חייו. באותו יום מר, כ״ז באב נסע לוורשה ללוות את גיסתו שרה שיינקופ, שנסעה לוורשה להתראות עם חתנה דוד כץ. (ראה לעיל עמ׳ 161, 244, 245).

יצחק ראַטוביץ׳ — סאניטר של העיר, חבר פעיל בפועלי-ציון ובגדוד מכבי-האש, מעורב עם הבריות, טוב-לב וישר.

אף כי היה מחוסר השכלה — התמחה במקצועו וידעו כאחד החובשים המומחים. אירגן לא פעם, בהצלחה, עזרה ראשונה, בשעת תהלוכות פומביות ואסיפות-עם גדולות. סידר בהבנה חיטויים סאניטאריים בעיר, בעיקר בשכונות העוני, בימי מגיפות ומחלות מתדבקות, והצטיין לא פעם באהבת ישראל, בהיותו מוכן תמיד לחרף נפשו למען אחיו היהודים ולמען כבוד עם ישראל. (ראה תמונתו לעיל, בין מכבי האש, בעמ׳ 199, ועליו בעמ׳ 201, טור 2).

יונה רוֹטשילד — ממנהיגי ה״בונד״, נגר לפי מקצועו, איש עבודה ובעל-נפש, מסור כל ימיו להגנת הפועל ולשיפור מעמדו וחייו, חבר הוועד בקופת-חולים הממשלתית, פרנס הקהילה ולוחם אמיץ לתנועתו ולמפלגתו (ראה עליו לעיל עמ׳ 28 ובמאמרו של חנוך סובוטקה על ה״בונד״, עמ׳ 234, 236).

חנה פרדשטיין, שרה שיינקופ, הנ״ל ומשה שקליאניביץ׳ מקולנה.

זאב אוקון

מתוך פינקסי במועצת העיר

„לומזה והמחוז היו נתונים תמיד להשפעת מפלגת הדמוקרטיה העממית (נ. ד.) ובראשה הבישוף לוקומסקי, שונא ישראל מובהק, שהפיץ תורתו האנטישמית בקרב המאמינים — כוהני הדת שסרו למשמעתו ופרחי הכהונה שלמדו בסמינריון התיאולוגי. משנבחר הסיים הבלתי מפלגתי, פקד המיניסטר

סלאווק לפזר את מועצות העיריות ולבחור באחרות לפי הסיסמאות החדשות. גם מועצת העיריה בלומזה פוזרה, הבחירות החדשות נעשו לפי שיטה מיוחדת כדי שלא ייבחר חס ושלום מספר היהודים המגיע למועצה. העיר חולקה לאיזורים והשכונות היהודיות פוצלו ונבלעו בשכונות של פולנים. כתוצאה נבחרו רק 7 יהודים: 1. נחום רפאלובסקי מטעם הסוחרים. 2. מנחם קולינסקי מטעם אגודת ישראל. 3. צבי מארק (ציונים). 4. ד״ר יוסף הפנר ((פועלי־ציון). 5. פינחס גייסט (בונד). 6. לייב חנילבסקי (בונד). 7. זאב אוקון (ב.ב.) — וכנגדם: 21 נוצרים. אף יהודי לא נבחר לוועד הפועל וזה קרה במקום שהיו במועצה הקודמת סגן ראש עיריה יהודי וכמה פרנסים (לאווניקים). אנשי ב. ב. הסכימו להצעתי לבחור גם לאווניק יהודי, אולם מכיון שה׳ גייסט הציע את עצמו לשירות זה לא הסכימו הנוצרים ולא נבחר. המצב הכספי של העיריה היה אז בכל רע וכבר בישיבות הראשונות החליטו על קיצוצים בתקציב. מובן שקודם כל הציעו לקצץ את התמיכה שקיבלו „בית היתומים היהודי״, „מושב זקנים״ ובית החולים. באחת הישיבות כשבאה ההצעה הבעתי התמרמרותי בדרך משל: פעם נכנסו ביחד לעולם האמת רוצח ופילוסוף־כופר ושניהם עמדו לפני כס המשפט. נידון הרוצח לשמונים שנה והפילוסוף — ירש גיהנום לנצח. על שאלת הפילוסוף, האם גם בעולם האמת אין משפט צדק, הסבירו לו כי משלמים כאן מידה כנגד מידה: הרוצח גזל שמונים שנות חיים מקרבנותיו ועל כן יסבול שמונים שנה בגיהנום. ואילו הפי־לוסוף גרם כפירה לדורות ועל כן נידון לסבלות עולם בגיהנום. וגם אתם יועצי העיר ופרנסיה, עד סוף כל הדורות לא תזכו בדין אם בהצעתכם ובהסכמתכם נגזלה עזרה מיתומים יהודים וסעד מזקנים יהודים וחולים. ואז קמו כמה מיועצי העיר וצעקו: „חרפה ובושה״! החזירו להם את תמיכת העיריה! והקיצוצים לא חלו אותה שעה, לפחות.

בשנת 1932 בימי כהונתו של שר הפנים פיראצקי גברו הפרעות ביהודים בפולין ובעיקר הוכנסו למערכה הסטודנטים. הנוער המתלמד הפולני היה בראש כל פרעות והתנפלות וקודם כל ראה לדחוק רגלי חבריו הסטודנטים היהודים מתוך בתי האולפנא הגבוהים ולהציק להם. תנועת הסטודנטים האנטי־שמיים פשטה גם בלומזה ותלמידי בית הספר הגבוה למדידה היו בראש כל פעולה נגד היהודים. פעם, ביום חמישי אחד לפנית ערב, השתוללו הסטודנטים הללו והם פצעו יהודי ברחובות העיר. עברתי על ידם וגיניתי אותם. הרים אחד מהם את אלתו ורצה להכותי. הוצאתי את אקדוחי (שהיה לי ברשות השלטון) ויריתי במכה — הסטודנט גאנישבסקי, ופצעתיו בלחיו. נעקרו לו אגב זה ארבע־עשרה שיניים. הפורעים ברחו בבהלה והתפזרו לכל רוח. למחרת נקראתי אל המשטרה ע סאקדחי. לאחר חקירה — הנחתי אקדוחי על שולחן מפקד המשטרה והודיתי: אמנם יריתי בסטודנט. רשם פרוטוקול וציווה לי לחתום. אך לא הסכמתי לפרוטוקול שלו והצהרתי: אחתום רק אם יהיה כתוב בפרוטוקול: זאב אוקון, „חבר פ. נ., בעל צלב־גבורים לא יכול לראות ברחוב כיצד כנופיית צעירים פולנים מכה יהודים. עמד וגינה אותם. קם אחד מהם ורצה להכות גם אותו, התגונן אוקון באקדחו שקיבל ברשות המשטרה ופצע אחד מהם״. מפקד המשטרה לא הכריחני יותר לחתום רק ביקש להשאיר אצלו את האקדח, לפי הוראה שקיבל ממושל העיר. השארתי את האקדח והלכתי אל מושל העיר, וממנו לקצין הביטחון, ז׳לינסקי. הוא קבל אותי בגסות ואמר לי שכבר נאסרו 14 יהודים וביניהם הרופא הצעיר יוסף הפנר, העובד בבית החולים היהודי והענין כבר נמסר לשר הפנים בוורשה. על השאלה למה לא אסר גם אותי ענה, כי טרם קיבל פקודה. יצאתי ממנו ברוגז ונסעתי תיכף לוורשה. בדרך פגשתי בראש הקהל ר׳ צבי אפשטיין ומסרתי לו שקצין הביטחון ז׳לינסקי חורש רעות על היהודים בלומזה ומכין להם פרעות. בוורשה התיצבתי לפני שר הביטחון וסיפרתי לו על הכל. לאחר אינפורמציה טלפונית פקד שר הביטחון להעביר את מושל העיר לעיר אחרת ואת קצין הביטחון להוריד מפעולתו ולהחזיר לי את האקדח. בינתיים הגיע הדין וחשבון מלומזה לשם הפנים ופקד לאסור אותי ואת ארבעה עשר היהודים שנשתחררו בינתיים. פניתי תיכף לראש המיניסטרים סלאווק, בלווית עורך הדין אֶטינגר. ראש המיניסטרים דרש להביא לפניו את כל החומר שבא מלומזה בענין זה ולאחר שקרא את כל הפרטים העביר עליו בקו אדום וציווה לבטלו וגם להחזיר לי את אקדוחי. אגב, בנוכחותי ובנוכחות עורך הדין אֶטינגר חתם המיניסטר סלאווק על הפקודה שאם יתחוללו באיזה מקום פרעות ביהודים יורד ממשרתו תוך 24 שעות ראש המקום או המחוז.

וכדאי בזה להוסיף עוד פרט מימי כהונתי במועצת העיריה בלומזה: בשנת 1937 הכניס יועץ העיר ארתור מאייר הצעה להטיל מס שחיטת עופות על היהודים: מכל תרנגול 30 גרושים, מאווז, ברווז, ותרנגול־הודו — 75 גרושים. חתמו על הצעה זו 12 יועצים, והיו לה סיכויים שתתקבל. כשהוכנסה ההצעה, קמתי נרגז ושאלתי: כיצד אפשר להכניס הצעה שהיא נגד החוקה של פולין, ואם מותר למישהו להכניס הצעה כזו, הרי אסור זה לשונא פולין וחבר הק.ה.ט. (ארגון גרמני אנטי פולני). קם רעש, ארטור מאייר נעלב ותבע אותי לדין. עדיו של ארטור מאייר, יועצי העיריה, העידו שאמרתי עליו שהוא מרגל של היטלר. סניגורי, העו״ד אֶטינגר מוורשה, בא למשפט ודרש שיביאו כעדים את שר הפנים ושר הביטחון וגם את הכרטיסיה שבמיניסטריון הפנים בנוגע לאישיותו של ארטור מאייר. הכרטיסיה הומצאה לבית הדין והיא אישרה שמאייר הוא חבר הק.ה.ט. (קאהאטיסטא)... אז קם עו״ד אֶטינגר ודרש לסלק את אותו האיש מכהונתו בעיריה, כשונא פולין. ראה ארטור שנפל בפח, התייעץ עם הקטיגור וזה הציע לבטל את התביעה. המשפט בוטל. אולם אני לא שקטתי יותר, נסעתי תיכף לוורשה ומסרתי את כל העניין לשר הפנים. וכעבור ימים אחדים באה פקודה להרחיק את ארטור מאייר מעבודתו בעיריה...

יוסף זיידנשטאט

„הגנה עצמית" בלומזה

בית הספר הגבוה למדידה וליערנות שבלומזה היה קן האנטישמיות כמה שנים. פעם, בסתיו של שנת 1932, משהגיעה השמועה שבווילנה רצחו היהודים סטודנט פולני, רגזו הסטודנטים בלומזה והחליטו לערוך בליל השבת, עת יצאו היהודים מבתי תפילתם, הפגנת־מחאה ברחובות לומזה. קיבלו רשיון מאת שר המחוז בתנאי שלא יעוררו מהומות. קמה בהלה בעיר. עוד מהבוקר החלו קבוצות של הנוער הפולני להתנפל על יהודים והדר. הפנר הותקף בלכתו בבוקר לבית החולים. רק הודות לסבלים היהודים שחשו לעזרתו וגם הרביצו בפורעים נסוגו אלה באיומים שבערב יוחזר הכל ליהודים פי כמה.

מיד ניתנו הוראות ליהודים להישאר הערב בביתם, לא להאיר את החלונות הפונים לרחובות העיר ולסגור את כל בתי התפילה. אולם הנוער הספורטיבי לא נח. כחבר ועד ה„שטערן" (ארגון הספורט של הפועלים) קראתי תיכף לישיבה דחופה והוחלט לפנות ל„מכבי" ולארגן יחד את ההגנה על בתי היהודים בעיר. אורגנו הפלוגות וחולקו לרחובות ונקודות שונות בדרך ההפגנה שתעבור בערב (קיבלנו ידיעות מפורטות על זה מקומוניסטים פולניים). כל פלוגה צויידה במקלות, באבנים, כפפות ברזל וגם במטילי ברזל, עד כמה שהישגנו. ביחוד שמנו משמר בסביבות בית הכנסת והשוק הישן — מקום התורפה של המפגינים. הועמדו זקיפים מזויינים במסדרונות הבתים שממול בית הכנסת וצדיו, בחנות פשפשוביץ ובחצר כתריאל ואח'. אני הועמדתי עם קבוצתי בחנות שלמה חמילבסקי וקבוצת הרזרבה שלנו קנתה שביתה בבניין הבנק היהודי, בפינת הרחוב ווז'יבודזקי. קיבלנו פקודות לא להיגרר אחרי הפרובוקאציות ולפעול רק בשעת הצורך, בעת התקפה.

בשעה 7 בערב החלה לזוז ההפגנה מבניין הסטארוסט־בו. בשורה הראשונה הלכו פקידים וצ'וחאנסקי, בעל התיאטרון „רדוטא" בראש. אחריהם הסטודנטים־המודדים, — עדת יחפנים ידועים בעיר בהרפתקאותיהם, שוליות הקצבים הגויים ועובדי הנקניקיות וכמה טיפוסים חשודים שהלכו בקצה המחנה ועל ידם נשים פולניות עטופות במטפחות ומתחת לבית־שחיין שקים ומזוודות לאסוף את הביזה היהודית. בדרכם הכריזו המפגינים כרזות־ארס נגד היהודים, נגד השלטון המגן עליהם וכדומה. כשהגיעו לרחבת בית הכנסת לא פגעו אף ביהודי אחד.בית התפילה וכן ה„מניינים" שבסביבה היו סגורים ואפלה שררה בהם. הם הספיקו לידות כמה אבנים בחלונות ופנו לעבר המגיסטראט. בפינת רחוב ווזיבודזקי נתקלו ביהודי אחד שעבר בחיפזון את הרחוב. רדפו אחריו כעשרה שקצים בקריאות „זלאַפּאַי גו" והשיגוהו. אז הגיחו כמה פלוגות שהיו בקירבת מקום והחלו לדוש באלות ובכפפות הברזל את הפורעים שהופתעו להופעתנו. כמה מהם נפלו פצועים והשאר ברחו. חזרנו תיכף למחבואנו. באה המשטרה שעמדה הכן וליוותה את ההפגנה והוסיפה מכות למתפרעים הפולנים, כי אותנו לא ראו בכלל. קמה מבוכה ופשטה ביניהם השמועה שיהודים מזויינים אורבים להם בכל חצר יהודית. גדלה המהומה וראש המשטרה פקד תיכף להתפזר, ולא — יפתח באש. כמה בריונים נאסרו והובלו לכלא המשטרה. האַספסוף והנשים שהכינו שקים לשלל יהודי חזרו בבושת פנים הביתה.

קיבלנו ידיעה שהמפגינים מתרכזים שוב על יד בית היראה הגרמני והם זוממים להתנפל על חצר קולקין שהיא כולה יהודית. שלחנו לשם מהר כמה פלוגות ששוחררו מהשוק הישן ובית הכנסת והגיעו לחצר קולקין דרך החצרות והסימטאות. אולם יותר לא העיזו להפגין, כי נפלה עליהם אימת היהודים המזויינים. לומזה היהודית ניצלה אותו ערב מזוועה ומחרפת פוגרום.

הציבור היהודי הכריז חרם על צ'וחאנסקי ולא ביקר יותר בקולנוע שלו. משהרגיש היטב בזה, בא להתנצל לפני היהודים והודיע בעתונות שהוא מתחרט על השתתפותו בהפגנה זו, כי לא ידע את כוונותיה האמתיות...

קבוצת „בנות ציון" בלומזה

עומדות, מימין: תמרה יעקובסון־בוטקובסקי, רבקה צ'יחאנובסקה, דינה שמעונוביץ', שפרה קאווקביץ'־גלינקה, אסנה ז'וטקביץ־בונה;
יושבות: דר. סדליס, חווה דבורקה'ס, בובה (אשת יעקב) גלצ'ינסקה.

טבלה של האוכלוסיה הכללית והיהודית בלומזה

בשנות 1826 – 1942

(לפי מקורות סטאטיסטיים מהימנים)

שנה	האוכלוסיה הכללית	יהודים	פולנים	רוסים	גרמנים	% היהודים בקירוב	הערות
1826	2049	737	1312			35,9	הספירה הראשונה של האוכלוסיה שהגיעה לידנו
1856	5762	2574	3188			44,7	
1860	6020	2680	3340			44,5	
1869	16760	7933	8827			47,3	
1895	20578	9822	9054	6,4%	1,9%	47,7	מלבד הצבא הרוסי
1897	26093	9244	16849			31,5	
1900			45,3%	6,4%	2%	46.3	לא קיבלנו את מספר האוכלוסיה אלא באחוזים.
1910	27671	12334	12542	2795		44,6	מלבד הצבא הרוסי
1915	17567	11088	6479			63	מלבד הגייסות. יהודים בני לומזה היו 9524. השאר — 1564, היו פליטים מהסביבה.
1921	22014	9131	12883			41,2	מועצת העיר צרפה כמה ישובים כפריים לעיר וע"י זה גדל מספר הפולנים.
1925	26182	10500	15160		522	40	שוב צורפו ישובים כפריים לעיר.
1931	25022	8912	15707			35,6	הגירה יהודית גדולה.
							תוך עשר השנים האלה — לא קיבלנו ידיעות מדוייקות על האוכלוסיה של העיר.
6.22 1941		12000					ביום פרוץ מלחמת העולם השניה, לפי אומדנה.
8,12 1941		18000					ביום היכנס היהודים לגיטו. כ־7000 פליטים מהסביבה שחשבו למצוא כאן מקלט.
11,2 1942		10000					ביום בואם למחנה זאמברוב. אולם יש האומדים את יהודי לומזה בזאמברוב — 12.000.

ב ק צ ו י ה ב ר ך

א. נימוביץ׳ (ריבס)

על פני חוצות

„השוק הישן והחדש" — אלה היו המרכזים היהודיים בלומזה. מכאן יצאו ונסתעפו רחובות וסמטאות לכל עברי העיר וכווניה. „השוק הישן" צורתו רבועה היתה ובניינים של קומות כתרוהו מכל ארבע רוחותיו. כאן עמד בית העיריה וסמוך לו שוק הדגים ובתי המקולין. בבנינים אלה היו חנויות ומחסנים שונים של עורות, נפט ודגים מלוחים, וכאן מצויים היו סיטונאי סוכר, קמח, גריסים, ברזל ושאר מיני מצרכים וכלים יקרים. כאן שקקו־המו הרחובות מאדם ומסחורה כי רבה. ביום השוק שהיה פעמיים בשבוע נתמלאו הרחובות הסמוכים אכרים ועגלות לרוב עמוסות מזמרת הארץ. גם עצים וכבול הובאו לכאן מקופיסק ומברונובה. ליד מחסני הסיטונאים בוטקובסקי, אופנברג והפנר הצטופפו סבלים חגורי חבלים ושקים על מתניהם. היו מגלגלין על רצפות־האבן חביות של נפט ומורידין מעל סולמות העגלה שקי קמח וסוכר.

משני עברי „השוק הישן" שלצד מערב נסתעפו הרחובות „דלוגה" („הארוך") ו„זונדובה" ובקציהם נתחברו עם „השוק החדש". בתחילתו של „הרחוב הארוך" הסתעפה הסימטה של „חברה ש"ס" חזיתות הבתים שמשני צדי „הרחוב הארוך" מחוברות היו יחדיו, ומעל לחנויות הגדולות והקטנות מתנוססים היו בהוד ובהדר שלטים צבעוניים. וכמו בתערוכה הוצגו כאן בערבוביה זו ליד זו חנויות מכולת ואריגים ומיני סדקית ובסמוך להן חנויות של צמר־גפן, שמרים וקמח, מלבושים, פרוות וכלי־לבן ולידן של אלו היו שענים, חייטים וחנויות למכשירי־כתיבה, נעליים וצבעים. הבתים ברחוב המסחרי משל ישראל היו, וכל חצר וחצר היתה עולם קטן ומגוון בפני עצמו. היה, ובתוך שורת הבתים משל ישראל נדחק, כעין שעטנז, בית־נוצרים, אטליז לבשר חזיר, בית מרזח או סתם אופה משלהם.

„רחוב רז׳ונדובה" שקט היה וחנויות כמעט שלא היו מצויות בו.

בימי הצאַר היו ברחוב זה הבאנקים של שאַרקאַנסקי ואַפשטיין. בימי הכיבוש הגרמני של מלחמת העולם הראשונה איוו להן רחוב זה למושב המפלגות החדשות שקמו בישראל, כגון „התחייה", „פועלי ציון", „צעירי ציון", ה„בונד" ועוד. עם התקרב הבחירות לסיים הפולני, למועצה העירונית ול„קהילה" היו כאן מתווכחים, מתנצחים ומתנגחים אלה באלה. בסופו של הרחוב עמד זה מאות בשנים בית־היראה של הגרמנים — בנין גבוה וערום, נוגה ודמום ללא הידור כלשהו וללא סימן של צלב; בכל יום ראשון בקע ועלה מתוכו קול עוגב, ולמעלה על ראש גגו התנוסס מין שעון שמעולם לא הראה את השעה הנכונה על שום שעורבים בחרו את המחוגים שלו לדוכן.

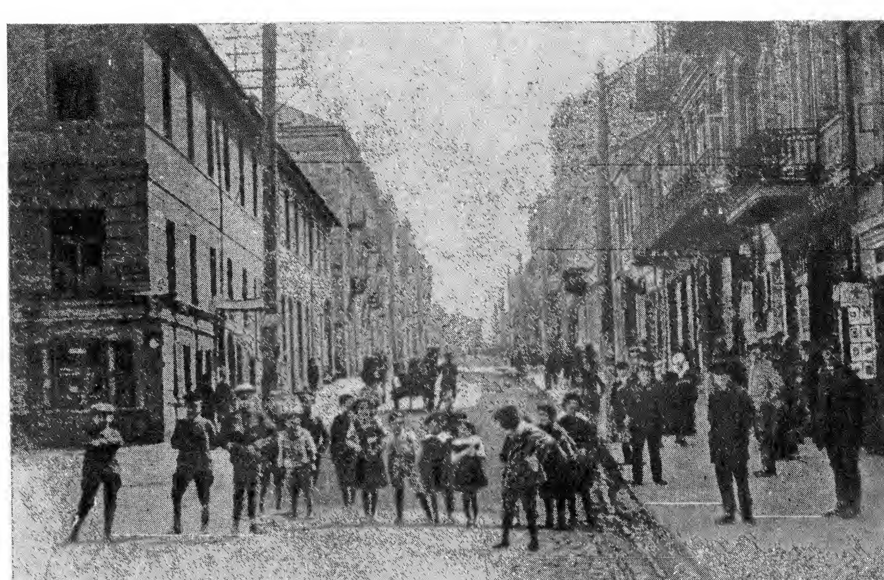
ומכאן אל „השוק החדש", הבנוי אף הוא מארבע רוחותיו בתים נאים ונוחים, ושדרות של עצי ערמונים לצדדיו. אי־פעם היתה הכיכר בטבורו של השוק אפורה ומרוצפת באבנים ובאמצעותה באר שחפרוה דורות ראשונים והעם עיטרה אגדות על „מורדים" (פובסטאַנצי) פולניים מלשעבר, גרדומים, תליות וקוזאקים. לשנים הפכה הכיכר לגן נאה גדורה בגדר ועצי נוי ופרחים מלבלבים בשביליו, בנתיבי השדרות, או, כפי שהיו קוריין בפי הבריות „טיילת". באחת היו התלמידים ושאר בני־הנוער מטיילים להם להנאתם, ובשניה — הורינו שהיו מתונים ושקטים יותר.

בהתקרב תקופת האביב עטו עצי־הערמונים מעטה ציצים לבן, ולהקות להקות של בעלי כנף נתנו כאן בין עפאיהם את קולם בשיר ובציוץ. בשלהי קיץ השירו העצים מעליהם ערמונים קטנטנים ירקרקים, ותינוקות של בית רבן היו מלקטים אותם עם גפרורים ועושים מהם שולחנות, שרפרפים ודרגשים קטנים. ומשהגיעו ימי הסוכות היו רוחות הסתיו מורידים בסופה ובסערה ערמונים גדולים שהיו מגיחים מתוך הקליפה הסדוקה מתגלגלים מתחת לרגליהם של המטיילים. ילדי ישראל היו משחילים אותם על חוטים ומקשטים בהם את הסוכה.

משני עברי „השוק החדש" נסתעפו שבילים שהובילו אל פרברי עיר: מצד שמאל — ללומז׳יצה ומימין — לפיונטניצה, אל מעבר לחצר קולקין הארוכה. בקצה רח׳ רז׳ונדובה עברה ה„סימטה הקצרה", או כפי שהיו קורין לה: „סטראַז׳אַצקה" — על שום שומרת הכבאים שעמדה שם. בפנים, מתחת לצריח הפעמון עמדו שם גדודי־המכוניות על כל הציוד הדרוש לרבות הסולמות המבריקים וצינורות הגומי כשהם מוכנים ומזומנים תמיד לכל צרה שלא תבוא... כאן נדפו מכל פינה ומכל זווית ריחות טחב של דליקות כבויות, נפט ועיטרן. תינוקות של בית רבן בלכתם אל החדר ומן החדר היו תוקעין ומריעין לתוך חללה האפלולי של השומירה ובת־הקול המהדהדת היתה מכעסת את השומר „המומר" זעוף־השפם והרגוז שנתפרסם ברבים בכינויו „ז׳ידובסקי קוגל".

מכאן אתה פונה שמאלה לרחוב נאה ועשיר: דבורנה. כאן שוכנו הבנקים, ובנייני הרחוב שקטים היו ומקושטים זיזים, כרכובים ושאר עיטורי נוי. כאן מתנוססת הגימנסיה היהודית מייסודו של הדר. גולדלוסט, ובמרחק מה הימנה בית־היראה ה„פאַרני" גדור בגדר של ברזל ואילנות עתיקי־ימים עוטרים אותו סביב סביב. היהודים העוברים על פניו מטים ראשם הצדה, שלא לחזות ב„תלוי", בצלם דמותו של הצלוב הנוצרי, שידו הימנית מושטת ומצביעה לעבר ה„גיטו היהודי". לשעבר, רחוב ז׳ידובסקי...

בקרן הרחוב פונה הדרך, מצד ימין, לכיכר זאמברוב, הוא „שוק החזירים" או „וויאַטראַקי". ובפנותך שמאלה ושבת אל הרחובות השוקקים והומים יהודים ויהדות. עיניך רואות

ילדים מתקהלים בקצה הרחוב הארוך, ע"י השוק החדש

את בית־הכנסת הגדול שמכאן ואילך נמשך ויורד רחוב בית־הכנסת, שהיה שרוי כולו באוירה של שבת אפילו בימות החול. שם גרו כלי הקודש, הרב, החזנים והשמשים, השוחטים ונושאי הדגלים של החברה קדישא. כאן התרכזו בית המדרש הגדול, על כל חברותיו, בית החולים, השגחת יתומים, תלמוד־תורה מצד אחד, וכמה מניינים ושטיבלאך ובראשם „הכנסת אורחים" מצד שני. וכולם הובילוך אל הישיבה הגדולה שמשם בקע אל קצווי הרחוב קול ענות גבורה של לומדי תורה, ואל מסתורי הקהילה היהודית — אל בית־הקברות הישן והחתום שאגדות־הוד עיטרו את אהלי הצדיקים שמצאו כאן מנוחת עולמם.

עמלים־גויים פוצ׳יובה, שרגל ילדי ישראל כמעט לא העיזה שם לדרוך: כאן גרו חוטבי העצים, מנקי הארובות, ציידי הכלבים, בנאים וגודרים וגם לא מעט מאנשי העולם התחתון. ושגור היה בפיהם של ילדי לומזה: „אתן לך סטירת לחי ועפת עד פוצ׳יובה"... ימינה הוביל רחוב „דבורנה" לכיכר הפוסטה שהקולנוע מיראַזש הבליע חלק מגינותיו ומשם ייראה לך גן העיר שהנוער היהודי היה אוהב לבלות בו בימות החמה, בשבתות בעיקר, בקריאת ספר או בשיחת רעים ובמשחק. לפנות ערב, בימי שבת ומועד, הרי מלאו כל שביליו ונתיבותיו מטיילים יהודים שבאו לשאוף אויר צח וליהנות מהדר הפרחים

בניין הישיבה הגדולה בלומזה

ופנית לך שמאלה דרך סימטת הישיבה, והגעת למדרונו של הר מכוסה אשפה ופסולת של חמרי בניין וראית משם את כל דרי מטה, היא שכונת הדייגים („ריבאקי"), את מחסני הצבא שחייל רוסי היה שומר עליהם ברובהו המכודן, את מגדל המים, היא ה„וודוּקאַצ׳קה" שבימי הכיבוש הגרמני הראשון ירד הודו ופנה ממנו ציבור שואבי המים, את הנאריב המתפתל בצורת „ס" לטינית ומשני אפקיו משתרעים גשרים: מימין — הגשר הקאַלינובי, הוא גשר הברזל הארוך, המתרומם מעל חורשות הערבות, ה„ווירבעס", ומשמאל, אי־שם במרחקים, בקצה הכביש הרץ לפיונטניצה שני גשרי עץ, מוגנים בשוברי־קרח („איז־ביצעס") חדי־זוית.

תפנה מכאן שמאלה וחצית את רחוב העוני והעמל, רחוב שואבי המים (ווֹזיבוֹדזקה) ואחריו, בסמטה קצת שמאלה, מאחורי השוק הישן, רחוב „קשיווה־קולו", שראשיתו נעוץ במדרגות המובילות ל„ריבאקי" ולרחוב היהודים ובאמצעותו מנזר הקאַפּוּצינים המוקף גנים ופרדסים עטופי סוד שנזירים קאַפּוּצינים עוטי מעילים חומים מהלכים שם ומתעסקים בהם, ולאחריו אותו מדרון משונה המאוכלס יהודים ונקרא „דער קאַפּוּצינסקער באַרג" ולמרגלות אותו רחוב — חצר קולקין הידועה לשם והמשך בית היראה הגרמני.

ואם תפנה לך מסימטת הישיבה ימינה, לפאתי רחוב „דבורנה" ובאת אל מנזר ה„פּאַננעס", הן הנזירות החבויות בנבכי הגן והכנסיה, וחמקת ועברת את הרחוב והגעת לשכונת שקישטו ועיטרו את גבעותיו. ומכאן נהגו לחצות את הרחוב ולהפליג דרך כמה סמטאות לטיול ל„אוּצ׳אַסטוק" — שכונת הקסרקטין שממנה הסתעף הכביש החדש, האיסטראטגי, המוביל לגשר הברזל.

שדרות העצים הארוכות של הדרך המובילה לאוצ׳אסטוק היו אבן שואבת לזוגות נאהבים וכאן נָהגו אחינו בני ישראל לטייל בערבים. כאן, משמאלך, התנוסס בהדרו „בית העם", שהוקם במותרות הרווחים של המונופול הרוסי ועל ידו הגן הנאה. בימי שלטון פולין הועבר הבית לבית הספר הגבוה למדידה והפך למקום זוועה ליהודים. מימין לשדרות הללו אפשר היה לראות את שטח בית הסוהר האטום והעגום מבחוץ והשוקק מבפנים, על בנייניו הגדולים ועל גדרותיו הגבוהות והעבות, אשר כל בואן לא ישוב כל כך מהר. מעבר זה הובילה גם הדרך לתחנת הרכבת שהוקמה על ידי הרוסים בלהט מלחמת העולם הראשונה, כתחנה צבאית המקשרת את המקום, דרך שניאדובה, עם צ׳רווני־בור וביאליסטוק ואשר שימשה בימי שלטון פולין קשר חיוני עם ווארשה המטרופולין.

וחסל סדר טיולנו.

בעינים עצומות תעמוד לך שעה קלה ותהרהר במה שהיה ואיננו עוד — — —

(תרגם י. טולקס)

יוסף זיידנשטאט

חצר קולקין

אין לקפח את זכותה של חצר זו בתולדות העיר. חצר ארוכה המתפתלת במורד, מקבילה מימין להר הקאפוציני, ומשמאל ל„גראבליע", היא התעלה המובילה מהשוק החדש לנהר, וגובלת בחלק גדול עם גנו של בליקובסקי. למעלה ממאה משפחות יהודים מצאו בחצר זו קורת גג. מאות ילדים נולדו כאן, חונכו בחדרים וגם פרשו ללמוד מקצוע — מבלי להיזקק לצאת מתחומה. בחצר זו נולדתי גם אני ובליתי בה ארבע־עשרה שנות ילדותי.

דמתה לעיירה עם כל הבדלי המעמדות והפרנסות וסוגי בני האדם: עשירים ואביונים, מיוחסים ונחותי־דרגא, חסידים ומתנגדים, עמלים על פת לחמם ומלווי בריבית והולכי בטל. ואין לך מלאכה שלא היו לה נציגים בחצר קולקין: כעשרה סנדלרים הקישו כאן יום־יום בפטישם, בהם מומחים ובהם אושכפים ומטליאים; חמישה חייטים, מלבד תופרות, „מכונת זינגר" שלהם קישקשה כל הימים, נגרים, חרטים, אופים, צבעים, סבלים ועגלונים, ועל כולם חמישה מלמדי תינוקות שמספר תלמידיהם הגיע למאתיים ויותר. כאן גרו גם גבאי חברה קדישא, קבלן לכבישים ולקסרקטים, סוחר עצים, מוכר חלב שהיה חולב כל יום כמה פרות להזין בחלבן הטרי את דיירי החצר, בית משפט השלום הרוסי, גנרל אחד שלרשותו עמדה תמיד כרכרה נאה וכיוצא באלה.

והרעש והתנועה לא פסקו שם כל היום, כי לא רק דיירי החצר עשו כאן: החצר שימשה מעבר לקצר את הדרך לכל ההולכים לפיונטניצה והבאים משם העירה, לכל ההולכים לרחוץ בנהר ובמרחצאות, לכל דיירי שכונת ריבאקי שמצד הכביש והשכונה שמעבר לגן חודזקי. ההגירה הגדולה לאמריקה שלפני מלחמת העולם הראשונה התרכזה בלומזה בחצר זו. כאן נעשו כל ההכנות, לכאן באו מבריחי הגבול והעבירו בדרך העולה לפיונטניצה בחשכת הליל חבורות־חבורות של מהגרים, הושיבום במרכבות והוליכום אל מעבר לקווי הספר, לפרוסיה. ביחוד גדל הרעש „עת האסף כל העדרים" — כאשר קורא דרור לכל החדרים שחנו באותה חצר וכל הדרדקים התאחדו במשחקים או הכריזו מלחמה „חדר" מול „חדר". וגרם מזלה של החצר וכמה גדולים נמשכו אליה: השחקן אברהם־יצחק קאמינסקי התגורר כאן עד שחלה והועבר לבית החולים, כאן עבד במאפיית האחים פאניץ' „אורקה נאכאלניק" — בטרם שנתפרסם כעבריין וכסופר, האתלט ברוצקי שחולל נפלאות בלומזה בגבורתו והרים את קרן היהודים בעיר. אחי לא שקט עד שצייר אותו. גם החזן הזקן של בית הכנסת הגדול גר כאן והשמיע לא פעם מגרונו לכל דיירי המקום.

בעלי החצר הענקית הזו היו שלושת ה„קולקינים": אב, בן ונכד. נשים לא היו שם. קולקין הזקן, עורך־דין פרטי היה, משיירי ה„נאמנים המושבעים" שהיתה להם רשות לנהל משפטים בבתי משפט השלום ולפעמים גם בבתי־דין מחוזיים. זקן היה — ולא נס ליחו ולא כהתה עינו. יום־יום היה יוצא המימה לרחוץ בנהר, מראשית האביב עד הסתיו. היה בא לבית הכנסת בימי הזכרון לאביו ולאמו ובימים הנוראים. הבן, בוגר הפקולטה למשפטים, התמחה במקצועו, היה מתבולל בין הרוסים ועוד יותר בין הפולנים — והתרחק ככל האפשר מהיהודים.

הנכד למד בגימנסיה היהודית־פולנית של גולדלוסט ואח"כ בפוליטכניקה בדאנציג. למד תנ"ך ודברי ימי ישראל אצל אבי, אולם התרועע תמיד עם „שקצים".

את שכר הדירה לא גבה קולקין בעצמו — עשה זה שומר הבית, גוי פיקח וממולח. כל הפקודות, ההוראות והסכסוכים שבין בעל הבית ושכניו — ניהל אותו שומר. הבן הדריך את השומר ללכת עם היהודים ביד חזקה, ללא משוא פנים. לא הרשה לשומר להיות ה„שבת גוי" של החצר, אף כי השומר הפיק מזה רווחים הגונים בכסף ובשווה־כסף. דווקא בערב שבת, עת כל הבתים נוקו וקושטו לכבוד שבת ויהודים לבושים בגדי שבת הלכו דרך שבילי החצר הארוכה להתפלל — מצא לו השומר שעת כושר לטאטא ולהעלות תימרות אבק לבתים ועל האנשים. גם לילדי החדרים היה מציק השומר, כדי למצוא חן בעיני אדוניו. אולם הילדים מצאו תואנה להתנקם בו בכל בכל פעם: השליכו אבנים על גגון הפח של דירתו והרעישו את כל החצר וגם לא נתנו לו לישון את שנת הצהרים, ניפצו לו גם שמשות.

אילו פעמים הוצאנו שמעות־שוא שקולקין הזקן הלך לעולמו — ושמש „השגחת־יתומים" מיהר ובא עם להקת יתומיו לקרוא תהילים לנשמתו... ומצאו את הזקן נהנה על כוס תה ומרקחת פירות.

משהותרה הרצועה — בימי הכיבוש הגרמני שבמלחמת העולם הראשונה ובימי שלטון פולין — מצאו המפלגות בחצר זו כר נרחב לאספות־עם. ואם היתה האסיפה לא־לגאלית, הרי עשר כניסות ויציאות היו לחצר ובעשרה דרכים נסו המפגינים והמתקהלים כשהיה צורך בזה.

כתשעים אחוז מהדיירים היו מדלת העם, החיים על עבודת יומם הקשה. העשירים המעטים, כמו רוז'אנר, בעל תעשיית הלבינים, מנהל הבנק פצינר, אילו פקידים וקצינים שלא מזרע ישראל — בטלו בששים.

עיירה, שכונה מיוחדה על כל סימניה וסגולותיה, היתה חצר קולקין ומשקנו שביתה בה גם ארגוני נוער, כמו החלוץ וצעירי ציון, הרי הפכה החצר גם למרכז מדיני ולשדה פעולות ליגאליות ולא ליגאליות.

עתה אבלות דרכי החצר, ומבואיה ומוצאיה שממו מאין עובר...

דיירי שכונת הדייגים

תשעים אחוז של דרי השכונה „ריבאקי", שכונת הדייגים לפנים, היו יהודים. עשרת האחוזים שהיו לא יהודים על פי רוב דרי הבתים הפולנים לכביש הפיונטניצאי — היו אנשים מ„העולם התחתון", חשודים על הגניבה והגזל, זימה ושכרות, משחקי קלפים וסרסרים לדבר עבירה. ואילו התושבים היהודים רובם ככולם אנשי עמל היו: רוכלים שסבבו מבוקר ועד ערב בשווקים ברכולתם או שעמדו כל היום על דוכן פירותיהם בשוק, שזופי שמש בקיץ ואכולי כפור ושלג בחורף, סבלים, שוכני הדירות הקטנות והאפלות, בעלי עגלה עם סוסיהם הדלים והצרועים רתומים לעגלות ארוכות להעביר משאות וכדומה.

בעלי העגלה היו מובילים ומחלקים, לסיטונאים ולקמעונאים שקי קמח מטחנת גלצינסקי, סוכר — מבית בוטקובסקי ומשה־אהרן הפנר. ביניהם תפש עמדה ניכרת זאוול העגלון, עם אחיו ואביו. דיירי השכונה שמקור פרנסתם בסימטת חברה־ש"ס וכן אביו של הרשל מדק, יהודי בעל זקן שחור וקצר, ופניו כפני תימני, שעבד כל חייו בבית מסחר הנפט של יעקובי ובניו, בחברות לאכספדיציות וכיוצא בהן, וסופו היגר לאמריקה וגמר שם את שנות חייו על התורה ועל העבודה באחד הקלויזים. פה גרו כמעט כל שואבי המים שבעיר. ונוח היה להם כאן; בקרבת משאבת המים —

ה„וודוקאצ'קה" — הנהר, בו השקו בכל עת מצוא את סוסיהם טבלום ורחצום במי הנאריב המרעננים, וכאן גם מצאו בשבתות ובלילי־קיץ פינות מרעה לסוסיהם הרזים בדשא וסוף שעלו על שפת הנהר אי־פה, אי־שם. בקיץ, בשבתות, לאחר אכילת חמים, היו יוצאים שם שואבי המים עם סוסיהם, מסדרים אותם על ידי האחו, כפותי רגלים קדמיות שלא יברחו ולא ישתוללו, אף אם יתגרו בהם ילדי השכונה ויתלשו להם שערות מזנבותיהם — ומשתטחים בעצמם על העשב, בין שיחים וצל ערבה לקרוא תהילים או פרקי אבות, במצב של נים ולא נים.

גרו בריבאַקי גם חבר קבצנים, שהיו מחזרים בעיר הגדולה על הפתחים כל יום או בימים קבועים בערבי שבתות וחגים, ראש־חודש ומועד. מהם קבצנים ממש ומהם גם אמידים שפשטו יד כל ימיהם ולאחר מותם נמצאו בחוריהם ובשקיהם אוצרות קורח...

ובל יחסר שם המזג — קנו להם שביתה בריבאַקי גם חבל מנגנים, „קאַטרינארזשעס" שהיו מסובבים ברחובות עיר ובחצרות מגורים בארגזם המוסיקאלי שתוכי ירוק קטן עומד על גבו. בידו האחת היה מסובב המנגן ידית מיוחדת שבארגז ומשמיע צלילי מוסיקה של איזה וואַלס רוסי, של שיר אהבים פופולאַרי „נאַפריאַסנו וואנ'קה ליוביש", ובידו השניה מושיט לתוכי קופסה קטנה בה סדורים כרטיסי־גורל. שילם הילד או האיכר בשוק את פרוטתו — היה התוכי מנחש עתידותיו ומוציא לו בחרטומו כרטיס ובו רשום מראש גורלו הצפוי לו. וגם בעלי־מלאכה יהודים, מטליאי נעלים והופכי בגדים, חבתנים ואופים, גוזרי־קש ופחחים לא חסרו באותה שכונה — אנשי עמל אשר בזיעת אפם הרוויחו את לחמם הצר. מכאן יצאו עסקני הפרולטריון בלומזה: בונדאים ופועלי־ציון, קומוניסטים ואנארכיסטים. אך היזהרו בבני העניים — כי לפעמים גם „עילוי" בן־תורה היה יוצא משם — מצטיין ב„ישיבה" ומתעתד לרבנות, למלמדות או למשרת כלי־קודש אחר. והיו כאלה שהיגרו עודם עולי־ימים לאמריקה, בעזרת כרטיס־אניה שקיבל מאביו או דודו ועלה שם לגדולה — ביום „פעדלער" — רוכל, ובערב — בשעורי ערב, בקוליג', וסופו: רופא, מהנדס או סתם מיליונר, כמו האחים וורנר מהוליווד — אשר אבי־אביהם, אומרים, היה תושב ריבאַקי...

לאט־לאט היו גם מתרוממים אילו דיירים מהשכונה ועולים לגור בעיר ממש — תחילתו ברחוב ווז'יוודזקה או המידרון הקאַפוציני וסופו ברחובות „דבורנה", „דלוגה" או אפילו ה„שוק החדש"...

בית המרחץ הישן של משה'קה ניימארק בריבאקי

מנוחה אלפרין

טיפוסים מריבאקי

(מתוך אלבומי)

א. עזים

בכל מקום שהיית פונה בשכונת ריבאַקי נתקלת בעיזים. עיזים וגדיים, ברחוב ובחצרות, עיזים בדשא ועל שפת הנהר, עיזים על הגגות הנמוכים ועל הגדרות הדהויות. ועל העיזים היתה פרנסתם של היהודים: בכל בית היתה העז שופעת

הלב לבני המשפחה וגם ל„סחר־חוץ" — למכור את תוצרת העז לסימטאות העיר שאין שם עיזים. מאכל העז — משיירי הלחם והמזונות, קליפות תפוחי־אדמה ופירות, היה בשפע. ובכל מקום, בקיץ ביחוד היית נתקל שם בצפיעי העיזים שכיסו חצרות ורחבות שלפני הבתים כגרגירי יער. ויש והילדים בקיץ היו יורדים למרתף ולדיר, ללון ע"י העז והגדיים — באין מפריע ומכלים דבר.

יצאו מן הכלל שני בתים שהתרוממו וגידלו להם פרות — בית ניסקה הנפח ובית אשתו של „קאַפינוזה". אלה תיבלו את מאכלם בחלב פרה וגם מכרוהו למיוחסים ולאניני הנפש.

ב. קבלת שבת של ילדי ריבאַקי

במשך כל ימות השבוע שרוייה היתה שכונת „ריבאַקי" בשקט ובשלווה. אך בשישי בשבת חלפה עברה אידיליית השקט. מיד עם עלות השחר כבר עמדו כל דייריה על רגליהם. מעברו השני של הנאריב התפשטו על פני השדות רחבי הידים קולות האיכרים והאיכרות הבאים לכאן בעגלותיהם העמוסות כל טוב מברכת האדמה ומזמרתה ליום השוק. בכל הדרכים והכבישים נמשכו שורות שורות של עגלות חורקות משפע התנובה העמוסה עליהן לעייפה.

לקול המולת העגלות המשרכות את דרכן ברחובות השכונה ניעורים וקמים הפועלים משנתם. מתחילה איצה־ריצה, שהרי השבת ממשמשת ובאה. מזדרזים הפועלים לגמור את מלאכתם כדי לקבל את שכר פעולתם השבועי ולצאת בו השוקה לקדם את פני הכפריים ולקנות אצלם מתנובתם.

כל דייריה של „ריבאַקי" עסוקים וטרודים; אלה ממהרים לקנות צרכי שבת ואלה מזדרזות לעבודתן בבתי הגבירות אשר במעלה העיר. נשי הפועלים עושות את קניותיהן על פי רוב עם גמר מלאכתן בבתי העשירים: אחרי הצהרים הן קונות משיירי הסחורות ומפסלתן „בזיל הזול". שאון ורעש, המולה וצעקה בכל אשר תפנה. רעש והמולה גם ליד הנאריב; הכול טבלו במי הנהר: הערבות והמשארות, השולחנות והספסלים, הקערות והסירים, הצלחות והמגרפות, השקים והחיתולים ואחרון אחרון — תינוקות של בית רבן; הכול היטהרו והתקדשו לכבוד שבת... וגלי הנהר הזורמים להם באפיקם שטפו בנחת וסחפו את כל החלאה של ששת ימי המעשה.

בשעות שלאחר הצהרים עסוקות עקרות הבית, כעניות כעשירות, בהכנת החמין לכבוד שבת. כל קדירה וקדירה מכוסה וקשורה יפה במטלית. שורות שורות של קדרות חמין מחכות לתור כניסתן לתוך לועו המלוהט של התנור־הכבשן ומשכילו הנשים מלאכת קודש זו מיד החלו בסידורו וכיבודו של הבית לכבוד יום המנוחה. הילדים מגורשים אל הרחוב שלא יפריעו בבית והם כאן משתובבים שעה ארוכה כאוות נפשם. והנה צץ ועלה כאן חזקאלי הקונדס הפוזל קצת בעיניו, ובפיו מין שופר שעשאו מן הריאה שקנה אותה במשיכה במטבח. הוא צועד כמלך בגדוד ואחריו צבא רב של ילדים יחפים כשזנבות כתנותיהם מציצים בעד הסדק שבמכנסיהם ופת קיבר בפיותיהם. חזקאלי וחבריו־חייליו צועדים ושרים בקול ובאמצע מצעדם הצבאי מזדקר ובא לכאן פיטרושקה המשוגע ורוקד כנגדם ריקוד של שמחה: החבריא מקבלת אותו בתרועות גיל ושניהם, חזקאלי ופיטרושקה צועדים מדודות וכל הרחוב מתמלא תרועת חג — כך מקבלים ילדי ריבאקי את שבת המלכה.

ג. חיה הינדה בז׳וזה

צעירה לימים נתאלמנה מבעלה הזקן, שהוריש לה שלושה בתים וחמישה יתומים. נולדה ונתחנכה בסובאלק, ובנעוריה, בבית אביה מוכר היינות, נתפרסמה בהשכלתה ובהליכותיה, ביופיה ובאצילותה. נקלע לבית אביה יהודי עשיר מלומז׳ה, ספק צבאי, אלמן ומטופל בחמישה ילדים. בראותו את חיה הינדה היפהפיה מיד הריץ אליה שדכנים ואביה שירד אז מנכסיו הסכים לשידוך. אולם משמיאנה הכלה להיכנס לחופה, סטרה אחיה הגדול על לחייה ובעל כרחה נישאה לאלמן הזקן. ילדה לו גם היא חמישה ילדים. בעלה לא האריך ימים ואחרי מותו כילכלה בתבונה ובדעת את כל עסקיה. נוחה לבריות ומכובדת וחביבה על כולם. זקני לומזה מספרים: מעשה בחייה הינדה שיצתה פעם להקביל פני הגנרל קרופוטקין כדי לשטוח לפניו את בקשתה שהיא עצמה כתבתה בעצם ידיה, ברוסית. היא חסמה בעדו את הדרך ושוחחה אתו כחצי שעה, עד שנענה לה ולבקשתה.

בימי מלחמת העולם הראשונה מסרה את כל שלושת בתיה לפליטים עניים וחסרי־כול.

לעת זיקנה היתה בודדה וגלמודה, מכונסת בתוך עצמה ישבה לה בחדרה וקראה ספרים; מעולם לא קבלה ולא התאוננה אפילו בפני בנותיה.

ד. „שמיינקליכה" הכובסת

שמה הינדה ו„שמיינקליכה" כינוה על שום שכל דבר עשתה יפה („שיין־שמיין" בלעג). הינדה ובעלה ישבו למטה בבית־חומר והיה להם בן אחד — נגר לפי מקצועו — ושתי בנות, אחת יפת־תואר ואחת גוצה וגיבנת ופניה הרזים והמצומקים הפיקו מרץ ומרירות כאחד. בעלה המכונה „שמיינר" היה חוזר בעיירות הסמוכות על הפתחים והיא היתה כובסת לבנים, עובדת זריזה ואחראית, וכולה אומרת מהירות. „נשמה טהורה" היתה לה ללא רבב כלשהו. מרתף מגוריה היה תמיד מסודר ונקי עד להפליא; החלונות והדלתות עטורים היו ווילונות, ניירות צבעונין ושאר מיני קישוטים. רעבים היו ללחם, אבל כל פינה וכל זווית במרתף הבריקה בנקיונה. „אין הבריות מסתכלים לפנים מן הקיבה, אבל את הצד החיצוני הכול רואין" — היתה אומרת.

היא נשאה בעוֹלה בשקט ובדומיה, לא קבלה ולא התאוננה עד שבאחד הימים מצאוה תלויה מעל לגיגית הכביסה ונשמתה יצאה בטהרה — מתוך קוצר רוח ועבודה קשה...

ה. שואב המים

בשמו הנכון אף פעם לא נודע. כינוהו „גרונסקי" ולאשתו „גרונצ׳יכה" — על שום מה — נשאר סוד כמוס.

היה כל ימיו שואב מים. מעלות השחר עד שקיעת החמה היה גולש לנהר כשהחבל וזוג הדליים תלוי לו על גבו — עדים לחייו הקשים היום־יומיים. חבל אזור במתניו, זקנו ופיאותיו הצהובים והגדלים פרע מסובכים ומדובללים והוא שואב מים, ממלא חביות לקוחותיו כל היום ושותק. בצאתו לעבודתו ובצעדו בטוחות על מדרגות ריבאַקי בכיוון לעיר — פניו קורנות ועיניו הטובות והמלאות יגון, מביעות פיוס סלחני, כאדם האומר: כי לכך נוצרתי. אולם בשובו הביתה לעת־ערב יחלוף מצב רוחו: גרונצ׳יכה זוגתו צהובת הפנים המלאים קמטים, כתפוח־חורף קפוא, אדוקה ומרת נפש מחוסר ומדאגה, פוגשת אותו בפה מלא גידופים וחירופים: שוב באת לזלול ולכרסם את עצמותי...

יודעת היא שאינה נוהגת כהוגן כלפי בעלה העמל כל היום, וכשוך זעמה וככלות משורת קללותיה תתנצל: מאז נותחתי בקניגסברג יצאתי מן הכלים...

בתה, יפה וצנועה, יצא טיבה כצדקת ודביקה באמה ובמצוות: מברכת בקול על הלחם, מנשקת המזוזה, מכסה שערות ראשה במטפחת, וכשהיא נשבעת הריהי אומרת: „כה ישלח לי ד׳ זיווג הגון" או „כה אשמע שופרו של משיח". ובסביבה היו רגילים לומר: הנה גרונצ׳יכה ובתה באות לבקש פילפל בפרוטה.

ו. מארקום „השמנית"

בשכונת ריבאַקי קראוה בכבוד „השמנית" וכולם ידעו למי מתכוונים: לאותה אשה בעלת בית הבד הקטן לתעשיית שמנים על שפת הנאריב. שמנמנת, קומה ממוצעת, עיני יהודי יפות, פנים רכים ומיושבים. ילידת זאמברוב היתה. בעלה, אדם שקט וצנוע עשה מלאכתו כל הימים והאשה חינכה את בנותיה היפות ואת בנה יחידה, חניך הישיבה, בדרך הישר והתום. גדלו הבנות, השיאה אותן לבני־תורה ומעשים טובים ואחת, רייזל, אפילו נדדה למרחקים, לפאריז. השמנית שקעה כל הימים, מלבד בדאגות הבית שניהלה כל כך יפה ובנקיון, בעזרה לנצרכים ובמתן בסתר לכל קשה־יום. בכשרון רב היתה מגלה משפחות נאות שמטה ידן והן מתביישות לבקש עזרה ומושיטה להן עזרה בכסף ובמזון. משהגיעו למקום פליטי מלחמה וחרב, הרי דאגה יום ולילה למחסורם, שלחה להם מזונות, בגדים, מצאה להם דירות ארעיות וקבועות וגם מקומות עבודה לראשי המשפחה.

וזוכרני: באחד הימים נעלמה כלתה המטורפת של חייה־הינדה בז׳וזה הנ״ל. היתה זו צעירה יפה, בת אוסטרו־לנקה, שיצאה מדעתה ובעלה העורך־דין וילדיה עברו לגור מרוב בושה לעיר אחרת. המטורפת היתה מסתובבת ברחובות חוזרת על ביתה שנחרב, ומציצה בו בעיני תוגה ואֵלם. אך באֵין יודע אספה אותה „השמנית" לתוך ביתה, כלאה אותה בעליית הגג והיתה מעלה לה 3 — 4 פעמים ביום אוכל וממלאת מחסוריה. אפילו הבנות לא ידעו זמן מסויים ממעשה אנושי זה של אמא...

ז. אליהו העיוור

הוא היה נכדה של חייה הינדה בז׳וזה ושם משפחתו פרנסקי. משנפטרה חייה הינדה לעולמה בא אליהו עם הוריו, אחיו ואחיותיו מצ׳יחאנובצי לרשת את ירושת הסבתא והשתקעו באחד מבתיה בשכונת „ריבאַקי״.

שמח וטוב־לב, נועז ואמיץ היה מהלך לו אליהו פרנסקי מהודר בלבושו ומשוחח עם כל אחד ואחד שנזדמן לו בדרכו. בת צחוק היתה מרחפת תמיד על פניו ותמיד היה שרוי במצב־רוח טוב, עליז ומרומם כאדם שלם ובריא בכל אברי גופו. ואיש זה, הסומא בשתי עיניו, שפע און ומרץ רב ונתברך ברוח אופטימית טובה. בן שנה — נתעוור בעינו אחת ובן שמונה — סומא בשתי עיניו. מימי ילדותו נשתמר בו זכרון הבחנתו בצבעים ובהבדלים שבין אור וחושך, יום ולילה. למרות סמיותו לא נפל ברוחו ושמר על סגולות כשרונותיו הטכניים והרוחניים. שני החושים — חוש השמיעה והמישוש — התפתחו אצלו התפתחות יתירה. בילדותו התרועע עם ילדי ביה״ס ולמד מהם דברים הרבה, ומשגדל היה בא בחברת הנוער הלומד ומשתתף בפעילות וערות רבה בוויכוחים על נושאים תרבותיים שונים. כעבור שנים מועטות היה מרצה בערי השדה בסמוך ללומז׳ה על בעיות התרבות והספרות.

בעזרת ידידיו הטובים הלך אח״כ לוורשה, השתלם שם במקצוע המסאז׳ה ועבד בביה״ח היהודי ברח׳ טשיסטה. תודות לחריצות כפיו ולעבודתו המסורה המליצו עליו הרופאים כעל מסאז׳יסט מומחה, קיבל עבודה במקום המרפא איבוניץ, שם נשא אשה משכילה וזכה לראות ברכה ואושר בחיין המשפחתיים.

ח. ניסקה הנפח

אני רואה אותו תמיד בקרדומו וסדנו כשהוא מלבה וכופף, רוקע ומרדד כל היום גרוטאות ושאר כלי ברזל. אולם קרה וגם בעתותי לילה שעה שכל העולם ישן ונח היו מנתזים ויוצאים ממפחתו זיקי אש וגצים רושפים ופולחים את אפלת הלילה.

מכל כפרי הסביבה נהרו ובאו אצלו, בייחוד בימי השוק; הוא פירזל את רגלי סוסיהם של האיכרים והישל את אופני עגלותיהם. תמיד בלא הפוגות היה רתוק למשפחתו ואת עבודתו עשה לפי תכנית מתוכננת ומחושבת היטב.

ניסקה ומפחתו כאילו כרוכים ירדו לעולם; עיניך רואות אותו תמיד בזרועותיו השריריות החשופות ובפניו המפוייחים ועטורי־הזקן כשהוא כפוף בחצי גופו על גבי סדנו ואינו מפסיק ממלאכתו אפילו לשעה קלה. הנפח ומפחתו שני ריעים נאמנים הם ולעולם לא יפרדו לכאורה...

אשתו ריבצ׳ה, נאה וחסודה היתה, וכולה אומרת חשיבות ועדינות. משרכשה לה פרה חולבת, עלה ערכה וחינה על כל הדיירים שלא הגיעו אלא לעֵז. שולחנה ערוך בכל שעות היום בשביל אורחים וסתם עניים, וכל יושבי ריבאקי למקטנם ועד גדולם הכירוה והוקירוה כמכנסת אורחים. בזכותה נחשב גם ניסקה הנפח בעל־בית הגון ומכובד בבית־הכנסת. הגבאי והשמש היו מבאי ביתו ולעתים קרובות התיעצו עמו. תמיד נתן בעין יפה לצרכי ציבור.

ומעשה במשפחה ענייה מאוד שגנבים פרצו לדירתם בחשכת הלילה והריקוה כליל. משנודע הדבר לניסקה, שם את נפשו בכפו והלך אצל כנופיית הגנבים וניהל עמהם משא ומתן עד שעלתה בידו לפדות את החפצים בכספו והשיב את הגניבה לבעליה חינם אין כסף.

מנוחה אלפרין

ל ו מ ז׳ י צ ה

על אֵם הדרך שבין לומזה לאוסטרולנקה, בקילומטר השני שכנה לה לומז׳יצה, ספק עיירה, ספק כפר. לפנים, בימי הצאר, היה הכביש הזה, החוצה את לומז׳יצה, חשוב ומכובד — הוא הכביש הוורשואי־פטרבורגי (וואַרשאַווסקו־פטרבורגסקאַיאַ שוסיינאַיאַ דורוגה).

לפנים היה כפר לומז׳יצה שייך ל„פריץ״ יהודי, רוזנבלום שגר בצ׳יחאַנובצי. במשך הזמן גדל הישוב היהודי, וקמה קהילה קטנה, אף כי ברוב ענייניה הציבוריים והדתיים היתה קשורה אל לומזה המיטרופולין. אחד טבל אבראמסון, מזקני המקום, הקים בית־כנסת (נכדו או נינו, אומרים, נבחר ציר לדומה הממלכתית השניה ברוסיה הצארית) ואליו נהרו לתפילה בימות החול ובעיקר בימי שבת ומועד היהודים גרי כפר ווייסקי (טוחנים וחלבנים) קופיסק, חויני ושצ׳פאנקובה. בשנים האחרונות נידלדל בית הכנסת ולא היה כסף לבדק הבית, והנה סמוך לשואה שלחו אנשי לומז׳יצה אשר באמריקה 300 דולאר לעזרה. החליטו גבאי המקום לוותר על עזרה לנצרכים ולהוציא את כל הכסף לתיקון בית הכנסת. האוירה היתה כבר מחושמלת באנטישמיות. באו באמצע התיקון שני פולנים שכנים, חוינוסקי וקשיסקי והתרו: יהודים, אל תבנו כלום ואל תתקנו, בין כה ישחטוכם כאן בקרוב כנחור חזירים... אולם כמובן לא נשמעו להם ובנו...

בית הכנסת שימש בית הקהל לשמחות חתונה וברית־מילה, בית הוועד לאספות ציבור ומועדון לאספות הציוניות.

פרנסה לא היתה מצויה כאן בשפע, ובכל זאת מצאו איזו אפשרות קיום כמאה משפחות, רובם בעלי־מלאכה, נגרים, עושי־עגלות, נפחים וכו׳ שהתפרנסו מעוברי אורח, בהיות לומז׳יצה על פרשת דרכים, ולא פעם נזדקקו עגלונים ואיכרים לתיקון. אילו משפחות התפרנסו משחיטה של בהמות דקות וגסות ברפתות, בדרך לא ליגאלית ביותר ומכרו את הבשר בלומזה. כמה תושבים היו להם פרות חולבות ואת חלבן מכרו בלומזה. אפו כאן גם לחם־קיבר ונשאוהו למכירה לעיר הגדולה. תושבי לומזה הקימו על ידה כמה בתי חרושת ותעשייה, כמו בתי־בד, טחנת־רוח (של איסר וונגרסקי) 2

הקיוסק לעתונים של פאסמאַניק בכיכר הפוסטה, בדרך העולה ללומז׳יצה

מלבנות (של בז׳ז׳ינסקי ובייגלסדורף), בית חרושת לשיכר (של טילנסקי) וכו׳. תעשיות אלה העסיקו כמה יהודים מלומז׳יצה בעבודה. מעסקני המקום הראשונים נודעה משפחת כ״ץ שעלתה לארץ, אחרי מלחמת העולם הראשונה, והשתקעה בראשון־לציון. בנו דוד כ״ץ, מחניכי הישיבה בלומזה הנהו מוותיקי העובדים ביקב שם. פעילים בעבודה ציונית היו בני משפחת סוליארצ׳יק. השוחט והחזן אהרון יואל סוליאַרציק, מייסד ההסתדרות הציונית מרדכי סולארצ׳יק (כיום בישראל), המדריך במכבי וחבר התזמורת במכבי־אֵש בלומזה, לייבל ואח׳. פעילה בעבודת הציבור היתה גם משפחת יירוזאלימסקי.

בשנים האחרונות היתה כאן פעילה פלוגת „בונד" מסונפת ל„בונד" שבלומזה, תאים קומוניסטיים שקיבלו יניקתם מלומזה. הקהילה בלומזה דאגה גם לצרכי היהודים בלומז׳יצה, כי כחמישים אחוז של אזרחיה היו נכתבים בלומזה, השאר בכפר קופיסק, כשלושה קילומטרים ממנה, שבו היתה „הגמינה", כלומר המועצה הכפרית של אזור זה.

כאמור שימשה לומז׳יצה אם ליהודים דרי הכפרים שמסביבה שלא היה להם „מניין" וקשתה עליהם ההליכה בשבתות ללומזה. פעם התנפלו צוענים על בית משה כהן בשצ׳יפאנקובה, שהיה מוכר וידוע יפה בלומז׳יצה. הזקן כהן לא איבד את קור רוחו, אירגן את בניו ונכדיו כפלוגת קרב ויצא בעצמו בראש להילחם בהם והרג מהם אחד באקדחו. הצוענים ברחו מנוסת מות והדבר היה לשיחה ימים רבים ולקרן עידוד ליהודים הכפריים שהיו בחזקת סכנה תמיד.

בימי כיבוש היטלר ברחו כל יהודי לומז׳יצה לעיר הגדולה וכאן נכלאו בגיטו יחד עם כל יהודי לומזה.

לפי ידיעות שמסרו פליטי אושוויינצ׳ים, ניצלו מהכבשנים שתי בנותיו של יאנקל גאַלאַנסקר מלומז׳יצה, שברחו באושוויינצ׳ים מהמחנה היהודי המובל למוות והתערבו בין אריות־פולניות. כן גם מוסרים שמראשי המרידה באושוויינצ׳ים, אשר פוצצו כמה כבשנים, היה אחד בן חיים־יאַנקל העגלון מלומז׳יצה, אשר ביחד עם חבריו מלומזה פאניץ׳ ובן חיים־חאצקל וורונה הבריחו למקום סתר כל יום פרורי דינאמיט עד שזה הצטרף לכמות ניכרת וראויה להפצצה.

מחלקה של בית־הספר העממי בלומז׳יצה. במרכז: המורה **נתן־נטע קאסטילאַנסקי** נכד ר׳ לייזר־שמחה רבינוביץ׳ ובן הטוחן מלובס. תחילתו ציוני וסופו מפעילי ה„בונד". חי בשנים האחרונות שלפני השואה בווילנה בעילום שם „ענסקי" כסופר ועתונאי מובהק, חבר מערכת „דער טאג". ניספה בגיטו ווילנה

מחלקה של בית הספר העממי בלומז׳יצה. במרכז: המורה **חנה קאַסטילאנסקי**, אחות הנ״ל (כעת בישראל יפה־שניצר)

פיונטניצה

פיונטניצה — עיירה שמעבר לנאריב, דרך שני גשרים — מהלך שני קילומטרים ממרכז לומזה, מימין לכיכר החדשה (ראה עמ׳ 12, 22). הדרך לפיונטניצה הובילה לערי הספר סטאוויסקי, קולנה, שצ׳וצ׳ין, גראייבה, יידוואבנה, וויזנה ועוד. פיונטניצה היתה עיירה יהודית טיפוסית שעל אף היותה כל כך קרובה ללומזה העיר הגדולה, שמרה על ארחות חייה המיוחדים לה.

בצדק אפשר לקרוא לה „אמא" של קהילת לומזה, כי כאן ישבו דורות רבים היהודים שמסחרם ומשלח ידם היה בלומזה, שעה שכאן נאסרה עליהם הישיבה. ומשהותרה הישיבה ליהודים בלומזה יצאו מפיונטניצה כמה עשרות משפחות עברו את הנהר להשתקע בלומזה.

היתה פעם אכסניה של תורה ואמרו: „פיונטניצה" (בפולנית „חמישיה") על שם חמשה חומשי תורה... אולם כנראה בא לה השם מחמשת הנחלים שעל ידם הושתתה העיירה ובהם הנאריב וארבע אפיקיו. אף כי קטנה היתה העיירה — מלכו בה רבנים גדולים וחשובים, כמו דוב־בר ראבינוביץ׳ שכיהן כאן כעשרים שנה (עד שנת 1888) ובנו רבי עקיבא שנתמנה אחר־כן רב בפולטאווה (ראה לעיל עמ׳ 119־119), הרב יצחק בורשטין, הרב טיקוצ׳ינסקי, הרב דוד־טביה דיינובסקי, גיסו של ה„חפץ־חיים" — רבה האחרון שניספה במחנה זאמברוב בראשית יאנואר 1943.

עיקר פרנסתה מסחר ותעשייה זעירה ועל לומזה והמבצר השליכה יהבה, כי חלק גדול מהעיר התפרנס מהצבא ומההספקה לצבא החונה במבצרים הסמוכים לה (פורטין) והשאר — מקנייה ומכירה בלומזה, נפחים שהתפרנסו מעוברי דרכים, נגרים וכו׳. שנים רבות היתה פיונטניצה מספקת ללומזה חלב פרות ועיזים, בשר בהמות דקות וגסות, שמן מבתי הבד הפרימיטיביים שלה ואחד מ„יצרני השמן" היה אביו של ר׳ לייזר — מנהל הישיבה בלומזה.

ה׳ אריה מושינסקי, מוסר לנו על עיירתו:

את הטון בעיירה נתנו שלוש משפחות של קצבים, אשר מהן הסתעפו בתים רבים. הם היו כולם נכבדי העדה, גומלי חסדים ועוסקים בצרכי־ציבור באמונה. משלח ידם: הספקת בשר לצבא הרוסי. על ידם התפרנסו עשרות־עשרות משפחות. בראש שלוש המשפחות הנ"ל היה בית ז׳ולונדז׳ — משפחה ענפה ורבת בנים מקובלת ומכובדת בכל הסביבה. מכיוון שלא היה תושב בעיירה בלי כינוי לוואי, לשבח או לגנאי — הרי כינו לבית זו׳לונדז׳ „פאַליוודה" משום מעשה שהיה: אי־פעם פרצה דליקה בעיירה. יצא ז׳ולונדז׳ וצווח ככרוכיה: „פאַלי, פאַלי" (בוער, בוער!), „וודה, וודה" (מים, מים!) — ומכאן שמו.

בית הקצבים השני היה וורובלבסקי. מוצאה מאחד יהודה, שהיה מנכבדי המקום וקראו לכל צאצאיו „יודאַקעס", כשם של כבוד. מי שהיה קצת קרוב ל„יודאַקעס", „שני שבשלישי", קראו להם „חצי יודאַקעס". ומאלה האחרונים יצאו בני וורובלבסקי...

משפחת קצבים שלישית, בית צ׳רוונקה וכינו את כל יוצאי חלציו „נפתוליאַקיס" — כנראה על אחד נפתלי שהיה אי־פעם במשפחה. ונוסף לאלה משפחות ווײרניק, רוטקוביץ׳, קשיבונוס ועוד ועוד.

יהודי טיפוסי, מאנשי „עמך" היה ר׳ לייזר פרידשטיין החייט, שכינויו „כאלימייקי" — על מעשה שהיה ונשתכח כיום... אליו נהרו גויים מכל הסביבה לתפור להם מכנסיים, ואף כי מכנס אחד גדל תמיד או קטן מחבירו היו אומרים שאין כמוהו בחייטים. שכר עבודתו מועט אבל היה ראשון בחברה־קדישא ובלעדיו לא נפח איש את נפשו בפיונטניצה.... בעת לווייה היה סובב והולך עם לגין הצדקה בידו ומקשקש „צדקה תציל ממוות".

בראשית ימי השואה, עת נמלטו כל היהודים מפיונטניצה אל לומזה, נשאר זקן זה לבדו, לשמור על בית המדרש ושאר מקדשי העדה ובאותה שעה פרצה שם שריפה גדולה — יחידי עשה מאמצים וכיבה את האש. אבד אי־שם בין חורבות העיירה.

ושני לו ר׳ יענקל הזגג — שקבע שמשות בעיירה ובכפרים שמסביב. תמיד הקהיל סביבו רבים בבית המדרש ובקרנות וסיפר מעשיות של רבה בר בר חנא. משעלתה בתו לארץ שלחה לאביה „דרישה" ואולם כאן לא יכול „לחיות חיי־שעמום", כי לא מצא לו קהל שומעים והסידים לדבריו ובפרלמנטים שבשדרות רוטשילד וכיכר דיזנגוף לא היו לו מהלכים עדיין — וקם וחזר לפיונטניצה.

בסוף המאה התשע־עשרה, בשנת 1897 היו בפיונטניצה 2372 נפשות, מהן 1239 יהודים. בתי־אולפנא מעטים היו כאן, כי הילדים למדו בלומזה בתלמוד־תורה ובישיבה, בחדרים ואחר־כן גם בגימנסיות. בכל זאת מצאו את פרנסתם כאן כמה מלמדים הגונים, בהם יהושוע המלמד, אביו של הדר. אברהם גרוסמאן ז"ל, שהיה יושב ראש של ועד העזרה המאוחד בארצות הברית, ר׳ ישראל־חיים פיקל ואח׳.

בשנים האחרונות שלפני השואה נידלדלה העיירה ומקורות פרנסתה נחרבו. אספקת הבשר לצבא נפסקה מזה שנים, אולם עם איסור השחיטה בפולין איבדו רבים את מטה לחמם. והגיעו הדברים לידי כך שאחד מבית ז׳ולונדז, יושב־ראש הצאַך של הקצבים נאסר עליו להחזיק איטליזו. האנטי־שמיות חדרה גם כאן וקרו מקרי התנפלויות. הרופא היחיד מקופת חולים הממשלתית יהודי היה, אולם, בלחץ הפולנים הוחלף ברופא נוצרי שונא ישראל.

בקיץ של שנת 1938 נוסדה חברה „גמילת חסדים" לתמוך בבעלי מלאכה וסוחרים זעירים בהלוואות דחופות, ללא רבית גבוהה, בעזרת הג׳וינט. עסקני החברה היו אליה שמוקלאריביץ׳, דוד ויחזקאל זאגרובוביץ׳, שרגא־פסח ויעקב ז׳ולונדז, יעקב כמייל, לייב ואברהם־יצחק נובוגרודזקי, נחמן מארקביץ׳, עקיבא גולומבק, שמואל כ"ץ ואחרים.

התנועה הציונית ינקה מאחותה הבכירה שבלומזה. בראשה עמדו כמה שנים — העסקן החרוץ לויטה יצחק (כעת ברחובות), ווירניק (אמיתי), נכדי השוחט יצחק שלמה חומונ־טוביץ׳ ואחרים. הם ניהלו עבודה פעילה, ייסדו ספריה ציבורית, שרכשה לה כמה מאות ספרים, פתחו בית־ספר עברי שבראשו עמד המורה גרודזנסקי מווארשה (כעת בישראל) והשתדלו להכניס רוח ציונית בשלטון הקהל ובשאר המוסדות.

משעלה ה׳ לויטה לארץ נתפרדה החבילה ומקום הציו־נות ירש „החלוץ" שניהל עבודה רבת ממדים בפיונטניצה ובסביבתה.

תחילה היה „החלוץ" בלומזה פורש את מצודתו גם על פיונטניצה, אולם בשנת תרפ"ט, בימי המאורעות בארץ גדל מספר חברי „החלוץ" בפיונטניצה ובעזרת המשוררת פניה ברגשטיין ז"ל שהקימה כאן קורס איזורי לחלוץ — נוסדה בפיונטניצה הסתדרות „החלוץ" שקיבל מהאגודה הציו־נית, שפסקה להתקיים, את כל רהיטיה, ספרייה וכו׳ וניהלה מכאן ולהבא גם פעולות ציוניות בכלל. „החלוץ" פתח שעורי ערב לחבריו ולחברי „החלוץ הצעיר", הרחיב את הספרייה והגדיל את מספר הספרים בכמה מאות, אירגן מקהלה שהיתה מוזמנת לעתים קרובות ללומזה, לחגיגות ועצרות־עם, עזר בארגון מושבות הכשרה בנובוגרוד ובמקומות אחרים. אגודות השמאל כמעט שלא פעלו כאן באופן עצמאי. „הבונד" והקומוניסטים, „פועלי־ציון" ו„צעירי־ציון" — התמזגו רובן במפלגותיהן שבלומזה.

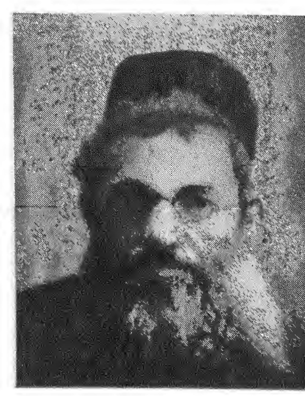
פעולה אנטיציונית ניהלה „אגודת ישראל", אשר בראשה עמדו הרב ר׳ טביל דיינובסקי, ווירניק, פיגובסקי, ואח׳. פעם ערב בחירות לסיים הפולני הוציאו אלה כרוז שכל מי שיצביע בעד הציונים תבוא עליו „מכת בכורות"...

הרב דוד־טביל דיינובסקי

הרב דיינובסקי, אדם כשר וישר היה, ספוג תורת המוסר מישיבות ליטא, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה ולגמילת חסדים — אולם נגרר אחרי מתנגדי הציונות וראה בכל אלה העולים לארץ ישראל „זורקים אבן למרקוליס" — עובדי עבודה זרה. מסרו עליו שסמוך לשואה חיבר ספר נגד המפלגתיות בישראל בשם „לקראת צמ"א" (ראשי־תיבות: ציונים, מזרחי, אגודת ישראל) וקרא אותם לחזור בתשובה „הוי כל צמ"א לכו למים", כתב להם, בלשון ישעיהו, ואין מים אלא תורה... כשהגיעו השמועות על המאורעות בארץ, קרא קהל יראים לבית המדרש ודרש בקול חנוק מבכי: „אל תיראי תולעת יעקב" — כל זמן שיעקוב תולעת ד' מגן עליה. תנסה התולעת להרים ראש, אז כל עובר ירמסנה ברגלו. החלוצים בארץ־ישראל יצאו מכלל תולעת וניסו להרים ראש, לדרוש מדינה יהודית וכו' — באים הערבים ורומסים אותם ברגליהם...

ובכל זאת ניצחו הציונים בחיי העיירה והנוער הציוני בראש.

צעירי־ציון ופועלי־ציון שבפיונטניצה השתייכו לסניפי לומזה, אולם מצאו לנכון לייסד כאן על המקום סניף „הפועל".

הרב ר' דוד־טביל דיינובסקי

בכלל ניהלו תמיד פעולה ספורטיבית ענפה בפיונטניצה וניצלו בקיץ את קירבתה לנהר — ולא היה נער או מבוגר בעיירה שלא ידע לשחות. סניף „הפועל" היה מהראשונים בכל פולין, ונוסד באותו זמן כשקמה הסתדרות ספורטיבית „הפועל" בארץ. חבריו הצטיינו בכדור־רגל והתחרו לא פעם עם פלוגות צבאיות ועם ארגוני ספורט אחרים. „הפועל" ריכז סביבו חברים רבים ונתן להם גם הכשרה צבאית ויסודות ה„הגנה".

כשהחלו להתנפל על יהודים בימות השוק, אירגן „הפועל" פלוגות הגנה עצמית מצויידים באלות ובנשק. פעם כשהגיעה השמועה שתלמידי בית הספר למדידה מתכוננים לבוא לפיונטניצה ל„ביקור" ולשחק קצת ביהודיה — חיכו להם פלוגות „הפועל" בדרך והכינו להם קבלת פנים חמה, אפילו בנשק. אך אלה משום מה דחו את הביקור.

בפיונטניצה היתה קיימת חברה „ביקור חולים" שתמכה וסעדה את חולי העיירה ובעת הצורך העבירום ללומזה לבדיקה רפואית או לבית החולים.

אף כי בני העיר ביקרו תמיד את התיאטרון שבלומזה — לא שקטו בני הנעורים ויסדו להם פינה דראמאטית משלהם, בהנהלת יעקב בן שייקה ז'ולונדז ובעזרת בני יואל וולובסקי הבדחן. והיו כמה הצגות מוצלחות שבאו רבים מלומזה לראות וליהנות.

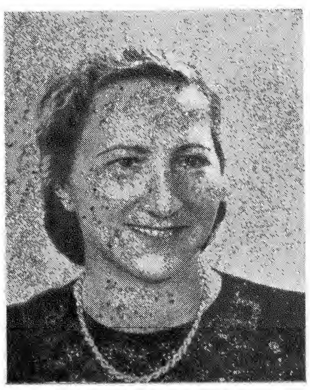
משקרבו ימי השואה לא רצו יהודי פיונטניצה להינתק מן הקיבוץ היהודי הגדול אשר בלומזה ונמלטו כולם לגיטו שם. העיירה נחרבה ונשרפה ואין בה כיום אף יהודי אחד.

נחמה יוסקוביץ־מאליניק

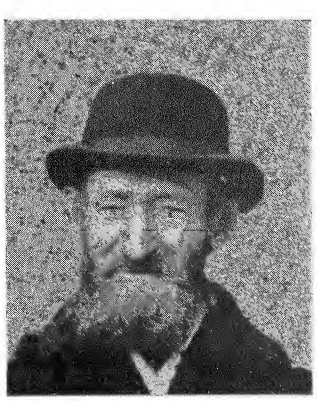
דמויות מעיירתי

א. אבי החזן, ר' שלמה מנחם

...גבה קומה, רזה, עיניו כחולות, שערו בלונדי, זקן לא ארוך, מרובע — כך מצטיירת בזכרוני דמותו של אבי, החזן והשו"ב בעיירתנו פיונטניצה. קולו היה ערב, באריטון עמוק ולבבי, ואת מנגינותיו שהיה מחבר לתפילות נהג לרשום

לתוך ספר־תוים כרסני. משך את הלבבות בתפילתו — העציבם עד כדי דמעות ב„ימים הנוראים" והרנינם ב„שמחת תורה". ניהל מקהלה יפה, בה השתתפו גם ארבעת ילדיו. כל המשוררים למדו תוי־נגינה והקפיד מאוד אם מי שהוא סטה ו„משך" בטון מסולף. רבים מחניכיו במקהלה היו אחר־כך חזנים מפורסמים באמריקה, ואחד מהם הוא גם הרופא ד"ר א. גרוסמאן ז"ל, שלא רצה להיות חזן ובחר במדיצינה, כפי שכתב לי... בלילות היה שוקד אבי על התלמוד. חינך גם את ילדיו על ברכי הדת ושלח את בניו לישיבות. רדף שלום וצדקה, הכניס אורחים — ובערבי שבתות היה מביא הביתה כמה עוברי־דרך לסעודה ועיניו היו אז קורנות מרוב אושר. במוצאי־שבת דאג לשלחם בכבוד והיה מאסף למענם להוצאות

החזן ר' שלמה־מנחם יוסקוביץ'

הדרך ומוסר להם גם צידה. בערבי שבת ומועד היו מתכנסים מכל העיירה וצובאים על חלונות ביתנו, משם בקעו קולות החזן, החזנית וששת ילדיו שחוננו כולם בקולות נאים. לאחר תפילתו בציבור בשבת ומועד — היו חוזרים ושרים בכל בית את נגינותיו. במוצאי שבת באו המשוררים של המקהלה, בעלי־בתים ושכנים לבלות בנעימים על כוס תה, לשחק בשח ולשוחח בענייני פוליטיקה, כי אבא היה חותם על „הצפירה" והיה בקי בהליכות העולם. אבא היה ציוני נלהב וכשהוזמן לפעמים עם בניו ל„קונצרט" באחת העיירות, היה שר, מלבד התפילות גם שירי ציון. בשנת 1930 עקר את מקום מגוריו והשתקע בווילנה, כדי לתת חינוך לאומי וכללי לילדיו. שם

המשיך להיות שוחט ועסק במעשי צדקה. בשנת 1934 נסתלקה אמא, עדינת הנפש, ינטה בת החזן יהושע־ליב גורדון מליטה. אבא ניספה בגיטו ווילנה בחרב הנאצים ימ״ש, יחד עם שני בניו משה ואברהם־איסר. שני בניו האחרים, גצל־לייב, פסל בדאנציג ושמחה בונים, מוסמך לרבנות ושוחט בלידה — ניספו אף הם. בתו הבכירה, אלקה, עם בעלה וארבעת ילדיה, נשמדה בסוקולי ואוותר אני לבדי...

ב. המורה ר׳ ישראל חיים פיקל

הייתי הראשונה בין התלמידות שנמסרו לידו, כי מלמד מודרני היה ולימד לפי שיטות פדגוגיות ועל כן יראו רבים למסור לחדרו את ילדיהם, כי חשדוהו במינות... היה יהודי נאה בעל נפש עדינה, לימד אותנו „עברית בעברית״ והיקנה לנו ידיעות רבות מתוך חיבה ושמחת ילדות. אף כי צולע היה — הירבה בטיולים ובמשחקים והיה משתתף אתנו. כשגדלתי ולמדתי תורת הפדגוגיה נוכחתי שבאופן אינטו־איטיבי לימד אותנו פיקל לפי שיטת פרבל, אף כי הוא לא ביקר קורסים פדגוגיים...

ה„חדר״ היה נקי ומרווח ואשתו הקטנטונת (גיבנת היתה) בת אסתר־מלכה בוראקוביץ׳, דאגה לנקיון המופתי בבית וגם עזרה על ידו בפרנסה — גידלה עיזים ומכרה את חלבם, כי ההוראה לא פירנסה את בעליה...

משקנה ר׳ ישראל חיים שם־טוב בעיירתנו וחדרו היה כבר מלא תלמידים, מבני האמידים, נעקר פתאום משרשו, וכל בני העיר התאבלו אליו. ואנו הילדים, חניכיו בכינו מרה ולא רצינו להתנחם. היה לו בן עליז, משה, משורר אצל אבי החזן ובת — וגורלם מי ידע?

ג. יואל׳קה הבדחן

יהודי נמוך קומה, זריז וממולח, פיקח ולץ — היה יואל׳קה וולובסקי הבדחן. היה ידוע בכל הסביבה ובחתונות המפוארות שברחבי הפלך היו מזמינים אותו לבדח את הקהל.

התפרנס בעיקר מעשיית סיגריות. בזריזות מיוחדה היה מפטם את החלזונות, גוזם במספריים את זנבות הטבק שבלטו מהסיגריה ומספר בדיחות. היה לו כשרון של שחקן־אמן, וידע לחקות בתנועות ובדיבור את כל בעלי הבתים וטיפוסים שונים באמנות מיוחדת. לו ניסה האיש כוחו על הבמה היה בלי־ספק מצטיין כאחד השחקנים הגדולים. בחתונות היה מבדח את הקהל בפזמוניו, בחרוזיו המוצלחים והקולעים, בשעשועיו שהיה משמח את הקהל ובהצגותיו האימפרוביזאציוניות. את שלוש בנותיו ושני בניו חינך ברוח הזמן והשתדל לתת להם השכלה ולפתח את כשרונותיהם. אחד מהם הוא המוסיקאי והשחקן חיים וולובסקי (ראה עליו לעיל עמ׳ 160—161, 96).

ד. שרה׳קה הצבעית (די פאַרבערקע)

על מלאכתה, צביעת חוטי־פשתן פרנסתה. מכל הסביבה באו אליה אכרים לצבוע חוטיהם לצבעים שונים. תמיד היו ידיה מפוייחות ומוכתמות בצבעים, תמיד נחפזת, מדברת בקול רם וצרוד. מרת נפש היתה, קודרת ורוגזת — צער גידול בנים אָפף עליה.

ואשה קודרת ורוגזת זו — כמה רוך ולבביות היו בה. נפשה כאילו התלבנה והזדככה באש יסוריה וכל חייה מסרה לעזרת חולים עניים. אשה ענייה כי כרעה ללדת וכסף להביא מיילדת מוסמכת אַין, הרי שרה׳קה הצבעית נחפזה לכאן; חיש רחצה ידיה, התעטפה בסינר לבן ונקי וניגשה לעבודת הקודש ליילד. ואיש לא היה מאמין שאשה עגומה ועמלה זו יודעת בשקט ובנחת ובאחריות של רופא מומחה לטפל ביולדת, להרגיעה בתקוף אותה חבלי לידה, להוציא בזהירות את הרך הנולד, לבדוק בכל אבריו ולקרוא אחר־כך בשמחה; מזל טוב! ולצאת עם התינוק בריקודים בחדר... ומשגמרה עם היולדת, מיהרה נחפזה להביא לתינוק חיתולים, מרק עוף ליולדת, לסדר את הבית ולרוץ לטפל בחולים אחרים בעיירה, המצפים לבואה ומייחלים לעזרתה.

כל ילדיה מתו ואלתר בנה יחידה, היה לבוש לבנים מכף רגל ועד ראש עד שנת חייו השביעית — סגולה לאריכות ימים. היה מראשוני החלוצים מפיונטניצה וחזר מהארץ מטעמי בריאות.

ה. חייה ליבה האופה

פניה עגולים, לחייה תפוחים ועיניה תמיד מחייכות. מטופלת בילדים היתה אופה עוגות ולחמניות בלילות ובערב שבת היו משכימות לתנורה בעלות הבית ומביאות לה עוגות שבת לאפייה. תמיד היה ביתה מלא אנשים לרגל עבודתה, אולם מצאה לה זמן להתחקות על כל משפחה שבעיירה ולדעת אם היא נצרכת לסעד. והיה אם מצאה שמשפחה פלונית סובלת מחסור ואבי המשפחה, עני מכובד מתבייש לבקש עזרה ולפשוט יד — הרי היתה חייה־ליבה באמצע. היתה מאספת בסינורה הרחב בבתי נדיבים מכל טוב ומחלקת בצנעא, מתן בסתר לנצרכים. ולא היה בית בסביבתה שלא היו שם לצרכי שבת וחג.

משנודע לה על פלוני שנאסר — הרי דאגה ל„פדיון שבויים״ וקודם כול לחבילות מזון לבית הסוהר. ורבים למדו ממנה. אמהות שלחו אליה בנותיהן ללמוד ממעשיה ולראות כיצד היא עובדת, עמלה ועוסקת כל כך הרבה בצרכי הציבור.

ציונית היתה אשה מופלאה זו בכל רוחה. לאחר הצהרת בלפור, משמשמעה נואם ציוני מדבר על מתנה תכשיטים למען ציון, קפצה הראשונה, הורידה שרשרת זהב מעל צווארה ומסרתה לנואם...

יצחק-יעקב לויטה

ת ו ש י ה

כשנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה עברתי לגור מלומזה לפיונטניצה. הייתי אז חבר „התחייה״, מלא יזמה והתלהבות למען ציון. ראשית דרכי היה לרכז סביבי קבוצת נוער ולהתחיל בארגון גרעין ציוני בפיונטניצה. זה היה כרוך בקשיים רבים — בזמן שלטון הצאר .אולם תיכף לאחר הכיבוש הגרמני קיבלנו רשיון לאגודה ציונית „תושיה״, שנפתחה במרכז העיירה, בבית אלתר רוטקיביץ׳. תוך זמן קצר היתה

„תושיה" לא רק האגודה הציונית שבפיונטניצה — אלא מרכז כל חיי התרבות והעזרה הסוציאלית. הכל התרכז כאן: עבודה

למען הקרן הקיימת, מכירת שקלים, לימודי עברית, הרצאות, נשפים וגם ארגון עזרה לתושבים בכלל והרמת קרנם. פתחנו משרד לחלק ידיעות ועזרה מאת הקרובים באמריקה, שהגיעו דרך המרכז של ההסתדרות הציונית בוורשה. דאגנו לחינוך ילדים, לתמיכה בילדי עניים ובפרוץ בסביבה מגפת החולירע

— היו חברי „תושיה" אלה שארגנו תחנות עזרה סאניטארית, שפעלו במשמרות יום ולילה, שמרו על הבריאות במקום. כמעט כל הנוער שבעיירה היה מאורגן בשורות „תושיה" העבודה היתה למען העם, מתוך אהבת העם וחיבת ציון עד כי גם המתנגדים התייחסו אלינו בכבוד. מראשי מתנגדינו — הרב ר' יצחק טיקוצ'ינסקי, כדרך רוב הרבנים בימים ההם — השלים אתנו אחר־כך והפך לתומכנו, משנוכח בכנות פעולתנו וטוהר רעיוננו. ובמקום להתנגד לנו החל לדרוש בבית הכנסת דרשות ציוניות, הטיף למען הקרן הקיימת. בשיחה אתי אמר אז: אני אקדים לבוא לארץ לפניך, ואמנם קיים את דבריו, קם ועלה לארץ ושימש רב בירושלים בשכונת „מקור חיים". עזרה רבה קיבלנו תמיד מציוני לומזה. בכל הזדמנות שלחו אלינו את טובי חבריהם לאירגון, לנאומים ולוויכוחים. וזכורים לי ביקוריהם של ד"ר יעקב קאווקביץ' ז"ל, וייבדלו לחיים יעקב פיונטניצקי ומשה גולדמן — שלא פעם נאלצו להסתתר בביתי עד יעבור זעם, מחמת המתנגדים החריפים, בעלי האגרוף.

בשנת 1922 עליתי עם בני ביתי לארץ, לאחר שכיהנתי כיושב־ראש „תושיה" שמונה שנים. זרענו לא הכזיבנו. אמנם „תושיה" נסגרה זמן לא ארוך לאחר עלייתי, אולם הרכוש, ובעיקר הספרייה היפה שרבו קוריאה, עברו לידים נאמנות, ל„חלוץ" — דור שני לפעולה ציונית בפיונטניצה.

נ ו ב ו ג ר ו ד

נובוגרוד הסמוכה ללומזה — מרחק 14 קילומטר — ינקה ממנה הרבה. אף כי השם מעיד על „עיר חדשה" וכן נקראה לפעמים בפינקסים ותעודות, ידועה היא בהיסטוריה מהמאה החמש־עשרה. בשנת 1434 קיבלה העיר זכות לפתוח מרחץ ציבורי, מספרה ומשקולת. ההכנסות של מוסדות אלה עברו לעיר. יהודים גרו בה מעט מאוד. בשנת 1564 היו בה 300 בתים. משלוח ידם של בני העיר היה אז: מלאכה — 14 סנדל־רים, 16 עושי־עגלות, בנאים, נפחים ודייגים. 17 טחנות־מים היו בקרבת העיר, על הנאריב ועל הפיסה — אפיקו.

יש לציין שהיהודים לא סבלו מהגבלות ורדיפות במאות 16—17, כשם שסבלו יהודי לומזה ואחרים. לא הקימו שם גיטו ולא ציך פולני. בעלי המלאכה היו דורות רבים כמעט אך ורק יהודים. בשנת 1856, סמוך למרד הפולני, העבירו הרוסים ספירה כללית בעיר. היו אז בה 1185 נוצרים, 986 יהודים. לאחר 40 שנה בערך גדלה האוכלוסיה ב־50%. בשנת 1897 היו בה 3029 נפש, מהם 1177 יהודים.

שרגא ווישניאק

דמויות מעיירתי *

ג' ימי פרנסה

שלושה ימים בשבוע השפיעו פרנסה ליהודי נובוגרוד, ששני שלי־שיהם היו בעלי מלאכה — סנדלרים, חייטים, נגרים, רצענים ובעלי־עגלה ושליש אחד — סוחרים זעירים: יום ג' בשבת — יום השוק הגדול או היריד, כפי שקראו לו, יום ו' — יום השוק הקצר, ויום הראשון — יום חג לפולנים שאסרו לפתוח בו חנויות ואף על פי כן כחרו דרך הדלת האחורית וכל בתי המרזח והמסעדות מלאו גויים, מבני הישובים הקרובים שבאו לתפילה וללגימה.

בשאר ימות השבוע עסקו היהודים בדברים שבצדקה, בענייני חברות, ב„גמילות חסדים", ב„חברה תהילים", בעסקי גבאות וכדו'.

* ראה להלן „צרור תמונות מנובוגרוד", בעמ' 361.

מהפכנים בשנת 1905

שעה שרוב אנשי העיר עסקו בתלמוד־תורה ובמעשי־צדקה וחסד, בשעת הפנאי, פרשו אילו צעירים למעשה מהפכנות ולקחו חלק בתנועה הגדולה הריבולוציונרית ברוסיה. ומהם זכורים לי עדיין יואל מרדכי שקלאז'בסקי, אלתר זאַביילאַק, בריל לוקשביץ' איצ'ה זלמנקה'ס, בן בעל העגלה, מרחבקה ועוד. ובאותם הימים התהלך לו בחוצות לומזה שוטר מומחה לתפוש מהפכנים ועל ידו הסתובבו תמיד סוכני חרש, לבושי אזרחית. החליטה תנועת הס.ר. האיזורית לסלקו והטילו על

נובוגרוד לבצע „מלאכה" זו. הייתי אז כבן 8. באתי ללומזה עם אבי העגלון, ליוב שוק. קנינו שביתה בשוק הישן, בין עגלות אכרים. אבא הלך לסדר חשבונות עם סוחרים וחנוונים ואני ישבתי על העגלה לשמרה. ראיתי מרחוק את השוטר, גבה־הקומה ורהב הכתפיים משוחח עם עוד שלושה שוטרים. הם נפטרו ממנו והוא התהלך לו בגאווה על המדרכה שבין רחוב ז'ונדובה ודלוגה. צץ פתאום על ידי יואל־מרדכי שקליאז'בסקי שהכרתיו יפה, כי היה יוצא ונכנס בביתנו והתרועע עם אחות'. ומתחת לעגלה שניה של איכרים צמח בחור שני, גם כן מנובוגרוד. יואל מרדכי הוציא נייר עם סוכריות ונתנו לי, אולם רעדה ידו וכמה מהם „נפלו" ארצה. התכופף השני תחת העגלה וזמן רב „ליקט" את הסוכריות. אמר לי יואל־מרדכי: אני הולך לקנות עוד, והסתלק מבין העגלות ולאחר כמה דקות נשמעה יריה, הבחור השני התחמק באין רואים והשוטר החל לרוץ אל כיוון בית מסחרו של משה־אהרון הפנר ושם נפל מתבוסס בדמו. אף כי היה עטור מגן־ברזל

נכנס הכדור בין הדבקים ומת. השוק התרוקן. האכרים נסו בבהלה. אבי בא במרוצה והפך את הסוסים חזרה הביתה. כשבועיים פחד אבי לבוא ללומזה... זמן מסויים נעלמו שניהם מן האופק ולאט־לאט, כשוך הסערה הזרו לנובוגרוד.

ה„מיטינג" הראשון בבית הכנסת

היה זה בשנת הסער, 1905. בשבת, בתפילת מוסף, התפרצו פתאום לבית התפילה כארבעים צעירים, מגודלי בלורית וסגרו תיכף על כל מבואותיו ומוצאיו. הרשו רק לילדים ולזקנים לצאת. היו אלה 40 מהפכנים שבאו בשתי עגלות מלומזה. את העגלות השאירו מחוץ לעיר — שלא לעורר מחאות חינם על חילול שבת — ופניהם לבית התפילה. על הבמה עלה יואל מרדכי הנ"ל. היה בחור ישיבה וידע לדבר ולקנות לב השומעים. הוא מסר על החליפות והתמורות העומדות לבוא, על המהפיכה בארץ, על מיגור השלטון, על חופש והנפת דגל אדום וכו' וכו'. הקהל עמד ולא זע — כי מסביב לנואם עמדו כמה שומרים ואקדחים שלופים בידיהם. לאחר הנאומים ירו כמה יריות באוויר להטיל אימה — ונסתלקו.

בישיבה סודית

ופעם ביום ג', בשעת היריד התכנסו כמה צעירים־מהפכנים למסבאה של זלמן־ברוך טוביאש (אביו של המורה יעקב טוביאש בלומזה) לישיבה. שם התקיימו תמיד פגישות ומועצות של הנוער המהפכני. המסבאה היתה מלאה איכרים, תגרים ובחצר צדדי ישבו הצעירים, עשרה במספרם. ופתאום באה פלוגת משטרה והקיפה את כל הבית. הצעירים עוד הספיקו לעשות „סליק" לנשק שהיה להם ולכמה העוֹדות. הם נאסרו וקיבלו אח"כ ארבע שנות מאסר. באיזה אופן שהוא הוציאום מהתפיסה ושלחום לאמריקה. שקליאז'בסקי הנ"ל התחמק מידיהם וזמן רב חיפשוהו עד שתפשוהו פעם בלומזה, בגן העיר. הוא שבר ענף עץ והתגונן בפני השוטרים, הלוך והתקרב לשער. אולם הם חזקו ממנו, נאסר והובל לחקירה. בדרך נמלט מהם ולאחר כמה ימי מחבואים — ברח לאמריקה. שקליאז'בסקי היה ידוע בכל הסביבה וחבר הוועד הריבולוציונרי של איזור ביאליסטוק. ואמרו שגם באמריקה היה פעיל בתנועת הפועלים היהודים בשם הבדוי דר. רוזנברג.

הכנסת כלה של חברה סנדלרים

1909. אילו סנדלרים וחייטים עשו ביניהם לייסד חברה ולהתפלל לחוד, לא ביחד עם כל בעלי הבתים. בבית פרטי עשו להם מניין ומהנדרים והנדבות בשעת עלייה לתורה ניכו קצת למען החברה והשאר לטובת חברה תהילים והכנסת כלה. לחברה קראו „חברה סנדלרים", כי שני סנדלרים מאיר ווישניאק ומשה האפור (דער גרויער) עמדו בראשה והיו מיוזמיה. בעיקר נהנו מחברה זו כלות עניות בעיירה ובכפרים. ופעם באו אל ה„גבאי ראשון" מאיר ווישניאק, הוא דודי, שני אנשים מלומזה לטובת כלה ענייה, שמוצאה לפי דעתם מנובוגרוד, ודודי נתן בלי היסוסים. והנה קרה מקרה והיו צריכים לתת מאתים רובל נדוניה לכלה ענייה ויתומה, וכסף לא היה בקופת הכנסת כלה. דחו את החתונה לחודש ניסן. ובחג הפורים ארגנו אנשי החברה מגבית מקורית ל„הכנסת כלה": הילקה בן הדרייער, חייט צעיר, התחפש לכלה שפניה מכוסים צעיף כדת, איצ'ה בוגל התחפש לחתן, ושושבינים ומחותנים לבושי פאר כביום חתונה הובילו אותם בתופים ובמחולות תחת חופתם דרך כל העיר. ותהום כל נובוגרוד. על יד כל בית התעכבה החתונה וכל אחד נתן תרומתו, לא פחות מרובל. גם אל הגויים העשירים באו וגם הם נתנו. חסמו גם את המבואות וכל איכר או יהודי שבא העירה היה מוכרח לתת „מכס" לחתונה. וכך נאספו באותו יום 230 רובל, כלומר בשלושים רובל יותר...

הכנסת־תורה של חברה סנדלרים

בשעת „קידוש" של שבת בראשית החליטו חגיגית ראשי החברה סנדלרים לעשות־מה גם למען עולם הבא. גמרו ביניהם לכתוב ספר תורה. במשך שנה שלמה טיפלו בזה ולבסוף החליטו לערוך ברב פאר כיום התורה ולהכניסה בכבוד מלכים להיכל. את ביצוע הטכס הנאה לקחו עליהם שני ארגוני נוער של הימים ההם: „תפארת בחורים" — נערים לומדי תורה וקוני ספרים למען בית המדרש ו„נערי תהילים" — בני נוער שעשו ביניהם לקרוא יום־יום תהילים. בני הנוער האלה סידרו את הטכס בכל הדרו: הם רכשו להם תלבושת מיוחדה, צבעונית, של אנשי צבא, גנרלים ושרי־גדוד, עם חרבות צמודות למתניהם (תלבושת זו שימשה להם גם לפורים, להתחפש בה לשם מגביות של צדקה) והם גם תיכננו לקשט את עגלות העגלונים (ביניהם היו בחברות אלה) ללוות בהן את ספר התורה, כמו קוזאקין. אלא הרב ר' נוח התערב בדבר — חשש „למה יאמרו הגויים"... כל העיר השתתפה בשמחה זו. כלי־זמרים הביאו מלומזה ומזאמברוב. מסגר אחד, ר' יואל־יוסל גרינפלד עשה לכבוד זה פנס ענקי שעל זגוגיותיו צוירו יהודים בעלי־זקן רוקדים וספרי תורה בידם. לא היתה עוד חגיגה עממית כזו בנובוגרוד. כשהכניסו אחרי זה עוד ספרי תורה להיכל בשמחה ובצהלה, היו אומרים: לזו של חברה שוסטערס — אינה באה...

ביטול מודה

אל בנות בעלי הבתים באה מודה חדשה: לתפור משתי מטפחות אדומות ומצויירות פרחים סינר ולהתהלך בו בגאווה. לא מצא חן הדבר בעיני הנוער. מה עשו? הלכו ותפרו סינר כזה למשוגעת העיר, אסתר החרשת (די טויביצע), שלא ידעה לדבר יותר משתי מילים: „א שלאג אַ דונער" (מכה ורעם). מאושרת התהלכה ביום השבת ברחובות העיר משוגעת זו בסינרה היפה והבנות החלו אחת־אחת להסיר סינריהן...

הכנסת אורחים

עניים כמעט שלא חזרו בנובוגרוד על הפתחים — היתה חברה „תומכי עניים" שסיפקה להם כל צרכם. באו אורחים העירה — דאגו להם וחילקו אותם בבתי התושבים. ופעם היו בסביבה תמרוני־צבא גדולים, ובנובוגרוד חנו שני גדודים ובהם כחמש מאות חיילים יהודים. התקרבו הימים הנוראים. כיצד יוכלו אנשי העיר לחוג חגם כשחיילים יהודים יימצאו בנכר? קמו שני ראשי הקהל משה־אליהו מורגנשטרן ומשה־יוסף רוזנבוים והרב ר' נוח בראשם והלכו לקולנה, מקום מושב המפקדה הראשית לבקש על שחרור החיילים. כיומים הסתובבה שם המשלחת עד שנתקבלה ופעלה בשליחותה. ומשבאה הבשורה לעיר ערכו תיכף ומיד רשימה וחילקו את החיילים לבתים לימי ראש השנה, יום־כיפור וסוכות, כל אחד רב עם הגבאים ורצה לזכות ביותר חיילים וכמה מהם הוכרחו להסתפק רק בחייל יהודי אחד לחגים...

בית דואר

בשנת 1912 הרשו הרוסים לפתוח בנובוגרוד בית דואר, בתנאי שהעיר תכלכל את הוצאות הדירה והפקיד. היו מוכרחים לקחת מס מיוחד מכל מכתב — לשם זה. גיסי פינחס ליפקביץ', שהשתדל אז אצל השלטונות בדבר זה קיבל את הדואר והיה מקבל בעד גלויה שחילק — שתי קופיקות ובעד מכתב — 4 קופיקות.

כשנסע לחו"ל, למקום מרפא, נסגר כאילו הדואר ואז חילק את המכתבים יעקב־משה פרקאל השמש ונתן חלק מרווחיו לאחותי.

המעברה

כל אלה שבאו מהסביבה לנובוגרוד ליריד, היו צריכים לעבור את הנהר. ולשם זה הוקמה מעברה שהיתה מעבירה מחוף לחוף אנשים, עגלות, סוסים, סחורות, וכו'. חכירת המעברה — היתה משנים רבות בידי היהודי פייוול חמילבסקי, שקראו לו „פייוול פשעוואָזניק". המעברה פירנסה אותו בכבוד. בימי הכיבוש הגרמני, בשנות 1915—1916, הקימו הגרמנים גשרים על הנארוו, הגשר הקולנאי והגשר המישניצאי ובזה נסתם הגולל על המעברה שהיתה לנו, בני הנוער, חלק משעשועינו בעיירה.

רבנים

רבני נובוגרוד מפורסמים היו בלמדנותם ובאישיותם. הרב ר' הרשלה היה צדיק גדול ובעל מקובל. פעם פרצה שריפה גדולה מחוץ לעיר. האש התקרבה לשכונה היהודית. קמה בהלה גדולה. אולם ר' הרשלה יצא על גזוזרת ביתו, נפנף במטפחתו מול האש והאש כבתה. מאז היו אומרים: שריפה כי תפרוץ בעיר, לא תתפשט ביותר, כי ברכת ר' הרשלה מגינה עלינו. למדן מופלג אשר שמו הלך בכל הסביבה. ואחריו מלך חכמישים שנה ר' נוח ונפטר כבן שבעים וחמש. הוא היה בעל הדרת פנים, דרשן מפורסם וחי ממכירת השמרים ע"י אשתו לכל בני העיירה. לא ידע צורת מטבע והיה יושב כל היום ולומד. ערב שבת, לאחר שהשמש הזקן ר' הרש־פייוול גמר את קריאתו בקרנות הרחוב „איין שול אריין" (אל בית הכנסת), היה בא לקחת את הרב הישיש וללכת אתו לבית הכנסת. הגויים שבשוק היו מפנים לו דרך בכבוד רב ומרימים את כובעיהם, כי גם הם כיבדוהו. לאחר פטירתו החלה כאן מלחמת המועמדים לרבנות. כל שבת דרש מועמד אחר — ולא מצא חן, כי חזרו אחרי רב למדן ודרשן. לבסוף התנהלה מלחמה כבדה בין המועמדים: חתן הרב המנוח ר' שמואל שפירא ובין ר' שמואל הירשביין, חתן סוחר העצים ר' לייבצ'ה, ולא יכלו להכריע ביניהם וגדלה המבוכה. עד שקם נתן שרה־באשה'ס, ליבנגר, והביא מליטה רב משכיל ודרשן, שמצא חן בעיני רבים. אולם מתנגדיו הלשינו עליו שהוא ריבולוציונר ונאסר. לאחר שיחה עם שר הפלך שחררו והחזירו במרכבתו לנובוגרוד בכבוד רב. הוא נבחר לרב, אך לא הספיק להתיישב כאן ופרצה מלחמת העולם הראשונה שימש איפוא ברבנות ר' שמואל הירשביין שחסידים וסוחרים רצו בו.

עם פרוץ המלחמה הגיעו ימים קשים לעיירה. חיי העיר היו נתונים בידי כל מפקד צבא, שבא לכאן, עד שגורשו מן העיר יחד עם הפולנים, בחג הפורים של שנת 1915. הפולנים חזרו אחרי־זה ואילו היהודים לא. יהודי נובוגרוד התפזרו לכל עבר. רובם הסתדרו בלומזה ויהודי לומזה הראו נדיבות־לב מאין כמוה. כל אחד מחובתו היה לעזור לנו. בלומזה סידרו מעונות לעניים, בתי מטבח וכו׳. אחותי סלאווה (אבדה באושוויינצ׳ים), יחד עם פליטה מראדזילובה, נחמה — בפיקוחו של הצעיר ח. י. גלינקה, הכינו אוכל בשביל מאתיים פליטים. המטבח התקיים עד הכיבוש הגרמני.

מפלגות

עם הכיבוש הגרמני של לומזה חזרנו לנובוגרוד, כ־150 משפחות. התפרנסנו בקושי והתחלנו להקים את החורבות. בשנת 1917 יסדנו, דוגמת לומזה אגודה ציונית „התחייה". לחגיגת הפתיחה באו מלומזה א. דאמוביץ׳, גלינקה וזמר אחד. אל הועד הראשון נכנסו ה"ה: מוטל כורן, וולוול טריצאַנוביץ׳, גרשון זיידנשטאַט, חנה שרה הירשביין ואסתר־הינדה מורגנשטרן. שמחת־תורה של אותה שנה חגגנו ברב פאר „ הנוער הציוני על דגלו לבן־תכלת יצא מבית הכנסת בשירי ציון ועבר בסך דרך כל העיר. בכל חלון העמידו לכבודנו נרות ואלה שלא עשו זאת שלמו אחר־כך מס לטובת קק"ל.

בראשית שלטון הפולנים קם פילוג ב„התחייה": 50 חברים יסדו צעירי־ציון ורק 10 נשארו ב„התחייה" עם הרשיון... בוועד הראשון של צעירי־ציון היו: אלתר שקליאַז׳בסקי, קלמן זאביילאַק, זליג כהן, גוטקה מורגנשטרן וכותב הטורים האלה. אגודת צ"צ. התקיימה עד פרוץ מלחמת פולין־רוסיה בשנת 1920.

בשנת 1925, בערך, נוסדה התנועה המאוחדת צעירי־ציון־פועלי־ציון שניהלה פעולה ענפה מאוד.

ספריית פרץ

בשנת 1922 ייסדנו הסתדרות בלתי מפלגתית לתרבות ועל ידה כפריה גדולה על שם י. ל. פרץ. הספריה מנתה במשך הזמן כאלף כפר ביידיש, עברית ופולנית והיתה היחידה בכל הסביבה. כאן התרכז דנוער המתלמד להרצאות, ויכוחים, קריאת עתונים וכו׳.

בחירות

בימי הרוסים לא היו בחירות למועצת העיר. אל היועצים הפולנים סיפחו יהודי אחד והוא היה ר׳ משה־אליה מורגנשטרן ,יהודי נאה, עסקן מסור וציוני. משיצאה הפקודה בימי השלטון הפולני לערוך בחירות — נחלקו דעות היהודים ונערכו שתי רשימות, בלי ר׳ משה־אליה, שהיה אז חולה. נבחרו 7 יהודים — 2 „לאווניקים" וחמישה יועצי העיר מבין 12. הבחירות היו סואנות. המתחרים רכשו עגלות והוליכו לבחירות את כל התשושים והחולים. בכל זאת לא יכולנו להגיע לידי זכותנו, שסגן העיר יהיה יהודי.

הבחירות לקהילה היו גם כן סוערות. כראשי הקהל נבחרו: משה יוסף רוזנבלום — יהודי תקיף, מורגנשטרן הנ"ל, שלמה שצ׳אווינוביץ׳ — יהודי תלמיד חכם, בלתי מפלגתי, עסקן שקט, יעקב סרברוביץ׳ — יהודי זריז, נטה לאגודה, אלתר ז׳וטקביץ׳ — תלמיד חכם, גומל חסדים, ייסד מכספו קופת־מלווה ועזר לכל סוחר זעיר ובעל־מלאכה, היה „מזרחי" ואחרון־אחרון דוד־ראובן יאבלונקביץ׳, צעיר כבן 35, חייט ממקצועו שנעשה לקצב, היה משכיל וידע לדבר ולכתוב פולנית.

זו היתה הקהילה האחרונה שלנו. כולם אבדו בחרב הנאצים.

החלוץ

ביזמת יצחק זאליצקי מקולנה ובעזרת המשלחת מלומזה שבראשה היה מאיר לוינסקי נוסד כאן החלוץ הכללי והראה פעילות רבה. 90% של הנוער בנובוגרוד נכנסו אל „החלוץ". נוסדו שעורי ערב לעברית וידיעת א"י. הזמינו את הח׳ דוב ז׳ולונדז (כיום אלוני, בישראל) לנהל את שעורי הערב והוא העלה את „החלוץ" לרמה תרבותית גבוהה. יסדנו גן־ילדים עברי ובראשו עמד ה׳ פילאר מאוסטרולנקו, שעל אף נטיותיו הקומוניסטיות חינך דור עברי צעיר, רצה לעלות לארץ ולא נתגשם הדבר. בימי המאורעות בא"י, בשנת 1929, שלחנו 4 חברינו הראשונים להכשרה לקלוסובה (חיים פינסקי, רבקה גרודנר, שרה שוויצקובסקי ורבקה סרברוביץ׳ — כולם בישראל). בשנת 1929 נוסד גם „החלוץ הצעיר" שמנה 80 חבר והיה פעיל בעבודה ציונית.

נובוגרוד היתה עיר של כינוסי „החלוץ" ומקום מחנות הכשרה ומושבות קיץ — ותמיד הראו חברי המקום אחריות רבה ומסירות. פעם חנו פלוגות „השומר הצעיר" בסביבות נובוגרוד בקיץ. כל אלה רצו לערוך אצלנו עצרת כ׳ תמוז. הגשתי בקשה לסטאַרוסטה בלומזה ומכיוון שלאחר ג׳ ימים לא באה כל תשובה קיבלנו זה בחיוב, כנהוג. ביום כ׳ תמוז בערב (היה זה יום א׳) הגיעו גדודי השומר הצעיר על דגליהם ולפידיהם ותזמרתם — כ־500 איש. קמה בהלה והגויים לא נתנו להם להיכנס העירה. ראש העיר הסכים להם — ועצרת כ׳ תמוז שהיתה צריכה להתקיים בבית מכבי האש בטלה. זה עורר רוגז היהודים בעיר, ולמחרת התנקמו בראש העיר, ע"י עורך דין מלומזה בדרך פשוטה: היו לו נושים יהודים ששמרו שטרותיו ולא הציקו לו. לאחר התנהגותו האנטישמית באו לתבוע בבת אחת כל חובותיו. נבהל ובא אל כותב השורות האלה, פועל פשוט בעיירה, לבקש סליחה ולהציע לתת את בית מכבי האש חינם ולערוך את עצרת כ׳ תמוז... סידרו את העצרת ביום א׳ הבא ושוב שרר שקט בעיר. אחרי זה הירשה גם לח׳ טאבנקין להרצות בפני קהל בן 600 איש בלי רשיון מהסטארוסטה...

בימי מלחמת העולם השניה נחרבה קהילת נובוגרוד. מ־330 משפחותיה לא נשאר שם כל זכר. נשארו לפליטה אלה שהספיקו להגר, לארצות הברית ורובם לישראל.

ПРИКАЗ

Верховного Главнокомандующего

Генералу армии ЗАХАРОВУ

Войска 2-го БЕЛОРУССКОГО фронта сегодня, 13 сентября, в результате упорных боёв овладели городом и крепостью ЛОМЖА — важным опорным пунктом обороны немцев на реке НАРЕВ.

В боях за овладение городом и крепостью ЛОМЖА отличились войска генерал-лейтенанта ГРИШИНА, генерал-майора СМИРНОВА, генерал-майора ТЕРЕНТЬЕВА, генерал-майора КУСТОВА, полковника СУПРУНОВА, генерал-майора КРАСНОШТАНОВА, генерал-майора КИРИЛЛОВА, генерал-майора КРОНИКА, полковника ТАРАСОВА, генерал-майора СЛИЦ; артиллеристы генерал-лейтенанта артиллерии СОКОЛЬСКОГО, генерал-майора артиллерии РАЗИНЦЕВА, генерал-майора артиллерии ДЕГТЯРЁВА, полковника МИХНО, полковника ПАНКОВА, полковника КАМИНСКОГО, полковника КОРОЛЁВА, полковника РЫБКИНА, полковника УШАКОВА, полковника ТЮРИНА, полковника НОСЫРЕВА; танкисты полковника РОДИОНОВА, подполковника ГРДЗЕЛИШВИЛЛИ, подполковника РОЖКОВА, подполковника ШЕВЧЕНКО подполковника ПОВАРОВА; лётчики генерал-полковника авиации ВЕРШИНИНА, генерал-майора авиации ГЕТМАНА, полковника СМОЛОВИКА, полковника ВОЛКОВА, полковника ВУСС, полковника ПОКАЕВОГО, подполковника СТАРОВОЙТОВА, майора ШЕВЦОВА, подполковника КОЛОМИНА, майора АРБАТОВА, подполковника БАУТИНА, подполковника КАТРУХА, майора ФЕДОТОВА, подполковника БАРДЕЕВА, подполковника ЕЛИСЕЕВА, подполковника СОКОЛОВА; сапёры полковника ТРЕТЬЯКОВА, полковника МИРОТВОРСКОГО, майора БОНДОЗ, майора ШЕПЕЛЕВА; связисты генерал-майора войск связи БОРЗОВА, генерал-майора войск связи НОВАРЧУКА, полковника МИХАЙЛОВА, подполковника КОРБУТА.

В ознаменование одержанной победы соединения и части, наиболее отличившиеся в боях за овладение городом и крепостью ЛОМЖА, представить к присвоению наименования «ЛОМЖИНСКИХ» и к награждению орденами.

Сегодня, 13 сентября, в 21 час столица нашей Родины МОСКВА от имени Родины салютует доблестным войскам 2-го БЕЛОРУССКОГО фронта, овладевшим городом и крепостью ЛОМЖА, — двенадцатью артиллерийскими залпами из ста двадцати четырёх орудий.

За отличные боевые действия ОБЪЯВЛЯЮ БЛАГОДАРНОСТЬ руководимым Вами войскам, участвовавшим в боях за освобождение ЛОМЖА.

Вечная слава героям, павшим в боях за свободу и независимость нашей Родины!

Смерть немецким захватчикам!

Верховный Главнокомандующий
Маршал Советского Союза И. СТАЛИН.

13 сентября 1944 года.

פקודת־יום של המפקד העליון המרשל סטאלין, אל מפקד החזית השניה של רוסיה הלבנה, גנראל זאחארוב, לכבוד כיבוש לומזה, כפי שפורסמה בשעתה בהוצאות „פראבדה":

צבאות החזית השניה של רוסיה הלבנה כבשו היום, 13 בסנטיאבר, לאחר קרבות עקשניים את העיר והמבצר לומזה, נקודת־התנגדות חשובה של הגרמנים על הנאריב.

בקרבות לכיבוש לומזה ומבצרה הצטיינו חילות הגנרל־לייטנאנט גרישין, הגנרל־מאיור סמירנוב, גנרל־מאיור טרנטייב, גנרל־מאיור קוסטוב, שר הגדוד סופרונוב ועוד, ועוד.

כאות הוקרה להנהלת ניצחון זה, הוצעו התאחדויות וחלקים של הצבא שהצטיין בקרבות לכיבוש העיר לומזה והמבצר להיקרא בשם לומזאים ולקבל אותות הצטיינות.

היום, 13 בסנטיאבר, שעה 9 בערב תרעים מוסקבה, בירת המולדת, בשם המולדת, — לכבוד הצבאות המהוללים של החזית הבילורוסית השניה כובשי לומזה — 12 יריות ממאה עשרים וארבעה תותחים.

הריני מודה לכם על הפעולות המצויינות בקרב לשחרור לומזה.

כבוד עולמים לגיבורים שנפלו בקרבות למען החירות והעצמאות של מולדתנו!

מות לפולשים הגרמנים!

המפקד העליון, מרשל ברית המועצות
י. סטאלין

13 סנטיאבר 1944.

בני לומזה בתפוצות

בני לומזה בתפוצות

לפליטה ולמחייה

זכו בני לומזה להתפשט בארצות רבות ולהישאר, בימי שואה ואבדון, לפליטה ולמחייה.

באילו ארצות של הגירה מתמדת התלכדו בני לומזה, כאשר נראה להלן, ובמשך השנים הקימו ארגוני בני־עיר: לעזרה הדדית, לעזור לאחיהם שנשארו בלומזה — בטרם בוא השואה — להושיט יד־אחים לכל בן־עיר מהגר ונצרך, מחוסר עבודה וזקוק לטיפול רפואי, לשמוח בשמחתו ולהשתתף בצרתו, לערוך מסיבות בני עיר ביובלות וחגים וכו׳.

בכמה מקומות (ניויורק, שיקאגו, בואנוס־איירס) גם קנו קרקעות לבתי קברות, הקימו בתי כנסת וגם בתים מיוחדים. בארגנטינה התלכדו סביב דגל לומזה גם בני זאמברוב, גאץ׳, שניאדובה, יידוואבני, צ׳יז׳ב, שצ׳וצ׳ין, רוטקי, נובוגרוד, מישיניץ, ויזנה, גובורובה, סטאוויסק, ראדזיילובה ועוד. קיימים ארגונים של בני לומזה גם בצרפת, אבסטרליה ואחרון־אחרון — בישראל, אשר מושבו בתל־אביב וסניפיו בירושלים, חיפה, פתח־תקווה ועוד. גם במכסיקו התרכז בשנים האחרונות קיבוץ של בני לומזה (מארכוס משה, פאגוביץ שמואל והרשל, קלינקובשטיין עזרא, פסל יעקב, אוסובייצקי משה, לביוש־ארליך רייזל, קרמר־ברנשטיין שיינה, קאצאנק (כץ) שיימה, מורגנשטרן ברוך ועוד). גם בקאנאדה מתבלטת קבוצת בני־עיר, ושם פעילים ניסן מרוזוביץ׳, חייקה ביילוסטוצקה ואח׳. קבוצות קטנות של בני לומזה פזורות גם בדרום אפריקה, בלגיה, צ׳ילי, אורוגוויי, בראזיליה (שם נקלע סופרנו ובן־עירנו הישיש ר׳ טוביה פנסטר), ואפילו בקובה ואח׳.

מן הראוי שיקום בישראל ארגון המרכז את כל הכתבות של בני לומזה בכל העולם, מחליף אתם ידיעות וגם מכנס כינוסים מרכזיים של בני עיר לעתים מזומנות. והרי אילו רשימות, בראשי פרקים, מפעולות בני העיר המאורגנים בכמה ארצות.

נתן את זכות הבכורה לארצות הברית שם הגרו לראשונה בני לומזה ושם הוקם עוד לפני ששים שנה בערך ארגון בני עיר מסביב לבית הכנסת של בני לומזה „תורת חכמת אדם אנשי לומזה“.

מסיבת ריעים בבואנוס־איירס (ארגנטינה), באולם המסעדה בלאסקו, לכבוד הופעת הקובץ „לאמזער שטימע“, ביום 22 בנובמבר, 1947.

ועד העזרה המאוחד של בני לומזה (פאראייניקטער לאמזער רעליעף קאמיטעט) בארצות הברית
שורה ראשונה (עומדים) מימין: ל. ג׳ייקובסון, מ. ניימארק, וו. סיימאן, מ. קירשנבוים, וו. מוריס, מ. אקר.
שורה שניה (עומדים): ס. בלום, מ. גולדין, אידה סובוטקה, חוה קופר, הגב׳ מוריס, הגב׳ זיספיין, י. גולדמאן.
שורה שלישית (יושבים): י. קוזין, ר. ליפטון, צבי גרוסמאן, חנוך סובוטקה. דר. אברהם גרוסמאן, ס. שניידר, ש.י. זיספיין, מ. רוזנברג.

בני לומזה בארצות הברית

מ. רוזנברג

חברה „חכמת אדם אנשי לומזה וגאץ"

לפנים, בלומזה, היתה חברה של מתנגדים שהתכנסה כל יום, בין מנחה למעריב לעיין בספר „חכמת־אדם", לר' אברהם דאנציג, (מחבר הספרים „חיי־אדם" ו„נשמת אדם"), שהיה בשעתו דיין בווילנה ונטה ידו למלחמה בחסידות. ומסורת זו העבירו בני־עיר לארצות־הברית.

בשנת תרנ"ב, היא 1892, התכנסו כמה מבני לומזה ויסדו להם מניין להתפלל בביתו של הלומזאי ר' מנס גולדשטיין בניויורק, שהביא אתו מלומזה ספר תורה. התפללו שם רק בשבתות. אולם לא ארכו הימים והמקום נעשס צר וגם רצו להתכנס לתפילת בני־עיר בצוותא בכל יום, שלוש פעמים, ועל כן החליטו לשכור דירה ל„מקום קדוש" ונוסדה „חברת חכמת אדם אנשי לומזה". ר' מנס גולדשטיין הכניס להיכל את ספר התורה שלו והוא גם היה הגבאי הראשון. על יד החברה שגדלה בינתיים נוסדה „חברה־קדישא" ומייסדה בן העיר ר' שמעון־נתן גרינברג התנדב לעבור לפני התיבה תפילות מוסף והשכר שקיבל יהא קודש לקנות „קרקע" לבית קברות לאנשי לומזה. בין תקנות החברה־קדישא השתמר כל הימים הסעיף שרק שומר שבת יכול להיות חבר בה, כמו שהיה נהוג בלומזה. לאט־לאט נוסד גם „ביקור חולים" על יד החברה, ביזמת בני לומזה היקרים אלתר שפירא (יו"ר) וזליג גולדשטיין (גזבר).

ובינתיים גדלה ופרחה גם בקרבת מקום „חברה אהבת חסד" של אנשי גאטש — עיירה קטנה בסביבות לומזה אשר לכבודה היו אומרים אי־פעם בלומזה: „כ'וועל דיר געבן אַ פּאַטש — ווערסטו פליהען קיין גאטש" (אסטרך על הלחי — תעוף לגאץ' בבכי). נדברו שתי החברות להתמזג יחד לתועלת שני הצדדים ולהיקרא מעתה בשם „חברה חכמת אדם אנשי לומזה וגאַץ". ומאז גדלה החברה, יסדה חברת גמילות הסדים לחלק הלוואות לחברים עד 90 דולאר, בלי כל ערבות ובתשלומים נוחים, ויצרה לשם זה קרן בת 4000 דולאר. ולאחר זה נעשה המאמץ לקנות בית מיוחד למען בית הכנסת ומשרדי החברה, ב־23 הסטר סטריט. ומאז נטלה חברת חכמת־אדם חלק בעזרת בני לומזה העניים, אשר בארץ ישראל, על יד כולל החלוקה לומזה־סובאלק וגם עזרה ללומזה ממש: שלחו כסף לישיבה, לתלמוד־תורה, עזרו לג'וינט, למגבית היהודית המאוחדת, לסוכנות, למזרחי, להסתדרות העובדים ועוד. כאשר החלו לבנות את הבניין החדש של הת"ת בלומזה תרמה החברה „קירות" שלמים למען התלמוד־תורה ובהגיע ידיעה שחסר כסף לגג — התנדב הרב זאב־וולף רוזנברג, בן־עיר ואסף כאן את כל הכסף הדרוש לגג. כן שלחו על כתובת הרב גורדון 200 דולאר — לחם לרעבים.

וזכות מיוחדת נתגלגלה לחברה זו שביזמתה ובין כתליה נעשה האיחוד של כל הארגונים בני לומזה באמריקה בשם „ועד העזרה המאוחד" (פאראייניקטער לאמזער רעליעף קאמיטעט), אשר נשיאו הראשון היה ר' משה גולדמן, בן ר' פסח־איסר. אז נשלח ללומזה לחקור את המצב הכלכלי של היהודים וגם לייסד שם ועד עזרה כללי, בין־מפלגתי ה' ה. סמיט. וכדאי להוסיף כמה שמות, מפעילי החברה „חכמת־אדם": ישראל משה רוזנברג (נשיא), שמואל כהן (סגן), אלתר קרמר (גזבר), צבי בוגאצקי, יצחק ארונוביץ' (חברי הוועד). בראש „גמילות חסדים": לייזר טפט, הרב זאב רוזנברג ומילטון פקר. בראש ביקור חולים: שמואל כהן, וישראל משה רוזנברג (ע"פ „לאמזע מאמענטן און זכרונות").

ראובן ליפטון

חברת עזרה של בני לומזה

(Lomzer Aid Society)

משרבו בני לומזה בניויורק ועזרה להם ולחדשים שהגיעו היתה נחוצה — נוסדה החברה לעזרת בני לומזה, בשנת 1898, ביזמתם של בני העיר לואי לוונטאל ולואי בריזמאן, ואליהם הצטרפו מוריס לוין, מוריס סוסקין וראובן גולדמן. תחילתה קבוצה קטנה של עובדים מסורים — הגיעה לאחר כמה זמן לשלוש מאות חבר בני־עיר וקנתה לה שם של אחת החברות החשובות בניו־יורק היהודית.

על יד החברה קיימת קופת הלוואה (כל חבר יכול לקבל הלוואה עד 75 דולאר) קופת חולים, שכל חבר מקבל 10 דולאר לשבוע, במשך 10 שבועות — במקרה של מחלה, „קרן הענקה" **Endowment Found** של 250 דולאר במקרה מות הבעל ו־100 — במקרה מות האשה. החברה רכשה לה 3 בתי קברות על „הר־ציון" (מאונט סיון) „הר הלבנון" (מאונט ליבאנון) ו„בית־ישראל". קרן „מעות חיטים" עזרה, עד שנת 1946, בסכום של ששת אלפים דולאר ויותר. החברה גם משתפת פעולה עם הג'וינט, ה„צלב האדום", „אורט". כל שנה נעשית מגבית למען ההסתדרות בישראל ובכלל ניכרת העזרה התמידה והרבה לטובת ישוב א"י והקרנות. בימי מלחמת העולם נשלחו מתנות באלפי דולארים לחיילים בני לומזה ונכדיה. הוועדה לתרבות מוציאה לקראת כל אספה שנתית עתון „לאַמזער ביולעטין" ובו ידיעות מן העיר, מחיי החברה, דין וחשבון כספי וכו'. החברים מתכנסים לעתים קרובות לשיחות ריעים, למסיבות, לקונצרטים ונפגשים בשמחות ובמסיבות אבל, ר"ל.

„חברת העזרה הלומזאית" הצטרפה ל„וועד העזרה המאוחד של בני לומזה".

מייסדי הסניף של בני לומזה ע"י ה„אַרבעטער רינג", בשם „לאָמזער פּראָגרעסיוו אַסאָסיישן ברענטש 216 א.ר." — מקבלים רשמית את תעודת ההצטרפות ל„ארבעטער רינג", ביום 29 באבגוסט, 1908, ניו־יורק.

ח. סובוטקה

סניף לומזה, 216 א. ר.
(לאמזער ברענטש 216, ארבעטער רינג)

היה זה ליל שבת, יום ב׳ של פסח, (17 באפריל, 1908). התכנסו בני עיר אחדים ברחוב לודלוב, 73, בניויורק, ובראשם סם פרלוב, מוריס קולצוויץ׳ ומוריס בודניק — והחליטו לייסד סניף לומזאי בארבעטער־רינג.

באמצעים דלים נגשו לפעולה. בקופה היה אז דולאר אחד וארבעים סנט... הוצעה אז הקונסטיטוציה של הארבעטער־רינג ובא־כוחו הסביר לגאספים עד כמה שהא.ר. חשוב בכלל לפועל היהודי ומה טוב לבני העיר להתארגן יחד.

באספה השלישית של היוזמים, במוצאי שבת (2 במאי 1908), השתתפו מוריס קולצביץ׳, סם פרלה, וויקטור עברית, ג׳ק יעקבסון, ג׳ק בז׳וזה, סם כהן, סם פרץ, יצחק פרלה, מוריס פרנק, היימי סימוביץ׳, גדליהו גולדין, בני גולדשטיין, מוריס בודניק (המזכיר) ומכס גולדברג.

במוצאי־שבת, 23 במאי של אותה שנה, נתקיימה האספה הרביעית בבית החברה פני כהן. מספר היוזמים גדל. נוספו עוד שלושה: פני כהן, אברהם כהן ומוריס אפשיין. באוגוסט של אותו קיץ הגיע מספר היוזמים ל־25, מספר המאפשר לייסד סניף (ברנטש) חדש לארבעטער רינג. הנוספים לרשימת הכבוד של היוזמים היו: איזי רוטשטיין, בארנט פרלה, סם זימאן, מוריס שניידר, מוריס פינקובסקי, גולדוואסר, ווילי גולד, מוריס גארבארסקי והיימי פוזניק.

במוצאי־שבת, 15 באוגוסט 1908, נבדקו כל היוזמים על ידי רופא הא. ר. ולאחר שבועיים, ביום 29 באוגוסט, נולד רשמית הסניף של בני לומזה בארבעטער רינג, שקיבל את שמו הרשמי: „לאָמזער פּראָגרעסיוו אַסאָסיישן ברענטש 216, ארבעטער רינג".

הסניף הלך וגדל משנה לשנה וליובל העשור לקיומו תפש כבר מקום חשוב בתנועת הא.ר. ובהגיע שנת העשרים לקיומו היה מספר חבריו 355 בני לומזה.

ליובל ה־30 לקיומו, בדצמבר 1938, הגיע הסניף לשיאו. המוסדות שהוקמו על ידו היו לתפארת בתנועת הא.ר. והביאו תועלת רבה לחבריו. נוסדה קרן־סעד לחולים, אשר מלבד דמי המחלה הניתנים לכל חבר בא.ר. קיבל חבר סניף לומזה בעת מחלה תוספת של ששה דולאר לשבוע. כמו־כן נוסדה קופת־מילווה שנתנה לכל חבר הלוואה בגובה של 50 דולאר, בלי כל ריבית ובתשלומים נוחים מאוד. לחג יובל השלושים היה סניף זה חוליה חשובה בשלשלת ארגוני הפועלים היהודים ומילא תפקיד חשוב בקרב בני לומזה.

בשנים האחרונות, עם פרוץ מלחמת העולם השניה, מול המאורעות הכבירים בעולם והחורבן שבא כחתף על ראש היהדות — התגנב יאוש בלבות החברים: לומזה היהודית נחרבה, הורים וקרובים — אינם עוד, חברים של ה„ברענטש" שנחלצו להילחם בנאצים — לא הזרו יותר ונשארו אלמנות ויתומים. היו צריכים להשקיע הרבה מרץ כדי להרים את קרן הסניף ולהכניס בו קצת עידוד.

אולם נעים לציין שבכל שנות קיומו של הסניף עזר הרבה לבני עירו ועמד תמיד לימינו של ועד העזרה המאוחד, תרם סכומים ניכרים, חבריו נרתמו בעול העזרה, לכל מה שנדרש: לבית החוליב, למוסדות אחרים, ליחידים ולקבוצות, משלוח כסף, בגדים וחבילות מזון. בעבודתו שימש הסניף 216, דוגמה טובה ליתר הארגונים והאגודות. וכדאי עוד להוסיף שפעילי ועד העזרה המאוחד של בני לומזה ומנהיגיו, היו באותה עונה גם חברים פעילים ומסורים ב„ברענטש" והם: הד"ר א. גרוסמאן, זצ"ל, סגנו ס. סיימון ומזכירו צבי גרוסמאן.

הסניף נטל חלק גם במפעלי הפועל היהודי בכלל, כמו: „דער יידישער ארבעטער קאָמיטעט" (ועד הפועלים היהודי), אשר החשבנוהו מאוד מהרגע הראשון לקיומו ועזרנו לו בפעולותיו, בתנועת ה„בונד" בפולין, באשר רוב חברי הסניף הלא היו יוצאי ה„בונד", החרם האנטי־נאצי, „האַיאַס", „אורט", „ראשן וור ריליף" (ועד העזרה המלחמתית לרוסיה), „מעון הילדים וולאדק", המגבית היהודית המאוחדת, הפדרציה של מוסדות צדקה יהודייב, מגבית „מעות חיטים", קרן הקייטנות של ילדי הפורוורטס, בתי הבראה ובתי חולים, ועוד, ועוד.

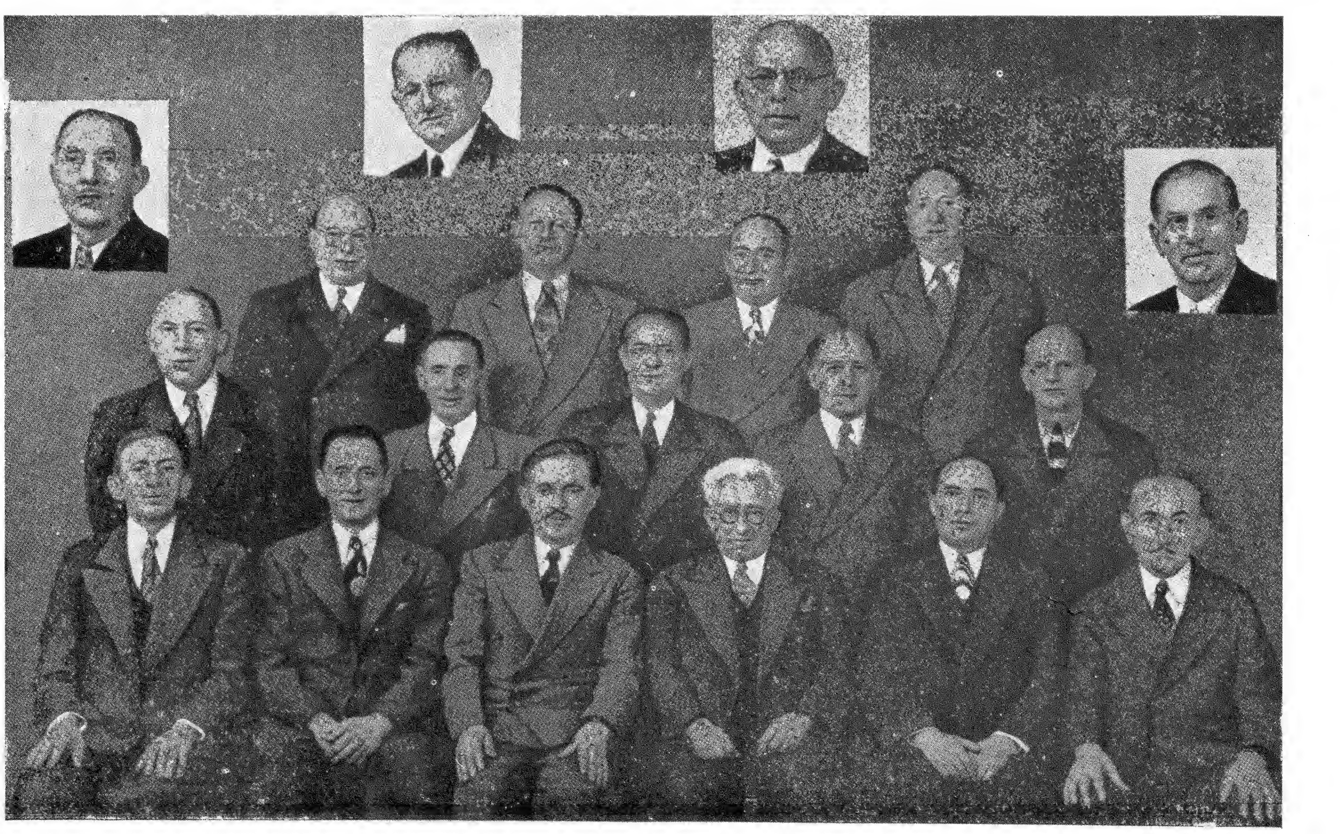
הסניף לא היה קשור עם הציונות. אולם כאשר הצטרך הישוב היהודי בארץ־ישראל לעזרה והאקסקוטיבה הלאומית של הארבעטער רינג פתחה בפעולת עזרה למען הישוב בא"י, השתתף גם הסניף 216 של בני לומזה, בכל הרצינות והמסירות. כשהוכרזה המגבית להקים בית חולים בנגב — נרתמנו בעול ותרמנו את תרומתנו למפעל ביד רחבה.

בקום מדינת ישראל וה„הגנה" הוזקקה לעזרה — החלטנו להושיט לה יד אחים ולעזור להם במלחמתם בערבים ובפולשים. ובקריאה הראשונה שאנו פנינו לחברינו נכנסו כמה מאות דולארים.

בפרוץ מלחמת העולם השתתף הסניף במגבית המלחמה של הא.ר. וקיבל מכתב תודה ותעודות הצטיינות מהממשלה על זה.

משגדלו הילדים והיו לנערים ולבחורים — באה הדאגה לקרבם אלינו ולהכניסם לארגון בני עיר. והצלחנו לארגן סניף נוער (יוגנט ברענטש), בשם „216 וויי". עם פרוץ מלחמת העולם השניה גויסו רבים מן הנוער וסניף הנוער חדל לפעול. בשובם מהמלחמה התפזרו למועדונים וסניפים שונים וכמה גם לסניף 216 א. ר.

(מתוך „40 שנות לאמזער ברענטש")

הוועד הפועל והפקידים בסניף לומזה 216 א. ר.

שורה א׳, מימין (התמונות המשובצות): ג׳. שיין, מ. הארניק, מ. ניימארק, ל. יעקובסון (גזבר).
שורה ב׳ (עומדים): מ. קירשנבוים, ג׳. אלפרט, וו. מוריס, מ. פיין. **שורה ג׳ (עומדים)**: מ. אֶקר, ב. קרמר, נ. קופר, מ. מילר, א. קופייצקי.
שורה ד׳ (יושבים): מ. גולדין, ה. סובוטקה (מזכיר הפרוטוקולים), י.א. פינקלשטיין (סגן יו"ר ונשיא הוועד הפועל, וו. סיימון (יושב ראש), ל. קלר (מזכיר הכספים), ס. איזראל.

אידה סובוטקה

מועדון בנות־לומזה ע״י הסניף 216 א. ר.

(פרויען־קלוב פון ברענטש 216 א. ר.)

בצנעה ובלי פירסומת עובד מועדון בנות לומזה ע״י הסניף 216. מטרתו למשוך את האשה העובדת ממשק ביתה לעבודה ציבורית ותרבותית, להזמינה לאסיפות ולמסיבות, להכניסה בעבי הקורה של שאלות הזמן והמדינה ובכלל „להביאה בין אנשים" — כפי שרגילים היינו לומר.

ואפשר לומר שהצלחנו בזה הרבה. חברות רבות נוספו לנו והן החלו להתעניין בחיי הציבור לתועלתו ולהרמת קרנו וגם לתועלת הציבור. ואין לך מקצוע בפעולות הא.ר. בכלל וה„לאָמזער ברענטש" 216 בפרט שבנות לומזה לא תקחנה בו חלק. ולא עוד אלא שהן מזרזות את בעליהן, החברים בסניף, שיבואו גם כן לאסיפות, למסיבות, למגביות ויהיו יותר פעילים. וזוהי תופעה יפה, כי עד עכשיו הרי האשה לא ראתה בעין טובה את בעלה הולך לו לישיבה, לאסיפה ומשאיר את רעייתו בבית...

אין המועדון מחוייב לעזור לחברותיו, כמו שעושה הסניף. תפקידו הוא חברתי. אולם רבו הפעולות לעזרה שהעביר המועדון. קודם כל הכניס המועדון משפחתיות בסניף : השתתפות בשמחת החבר וביגוני, ביקור חולים, טיפול בנשים הרות, סידור ילדים חלשים, קייטנות לילדי החברים וכו׳. ועזרה זו חשובה היא לפרקים מתמיכה כספית שהסניף מחלק לחברים הזקוקים לזה.

המועדון של בנות לומזה פרש את מצודתו גם מעבר לים ועזר לא מעט לבני לומזה באשר הם שם ונטל חלק גם במגביות בין לאומיות ובמפעלים לטובת שחרור האשה והילד, למען זכויותיה בחברה ובמדינה וכיו״ב. הרבה עמל השקענו — כאמהות — לעזרת ילדים, ובכל מפעל מסוג זה בארצות הברית ומחוצה לה — השתתפנו ביד רחבה, לפי כוחותינו.

משתתפות אנו גם בחיי הסניף ועוזרות לבצע מפעלים ומגביות. לקחנו לנו למטרה לעזור לחברים זקוקים ולדאוג שתשלומיהם יהיו בסדר, שלא יפסיקו להם את העזרה הרפואית וכד׳ בתוך הא. ר. ועל כן יצרנו קרן למלא את החסר ולשלם במקום החבר בתשלומיו. וכיושבת ראש המועדון מחובתי להזכיר כמה חברות פעילות, המסייעות עמי בהצלחת פעולתנו והן : רוזה מילר (סגן יו״ר), סיידי קופייצקי (מזכירת־הכספים), בלומה סיימון (מזכירה), גאסי יעקובסון (גזבר), ר. רוס (אישפוז ברוקלין), חוה קופר (אישפוז ברונכס) והוועד הפועל, המורכב מהחברות פני פיין, גוירדי סיימון, חוה אַלפרט ומאלי רוטברג.

ב. אלפרן

אגודת סעד של נשי לומזה

(Lomzer Ladies Relief Society)

ביום 15 במארס, 1909 התכנסו כמה נשים, בנות לומזה בבית גרינברג ויסדו את אגודת הנשים לסעד. לאחר כמה ימים התכנסו שנית בבית החברה פנייה ברנשטיין וקבעו את תקנות החברה ומטרותיה. המטרה היסודית היתה : עזרה לחברה, שנקראה בלשון משפחתי „אחות". והיו אז כמה בנות לומזה גלמודות שעבדו קשה, חלו והוזקקו לרפואה ולהבראה, כמו־כן היו צריכים לארגן עזרה במקרי מות, תנחומים למשפחה השכולה וסעד ליתומים ולאלמנות. החלט גם על עזרה לנשי לומזה בלומזה. משהגיעו ידיעות על פלונית החייה בתנאים קשים בלומזה — הריצונו לה עזרה תיכף ומיד, בגלוי ובסתר. כמו־כן שלחנו עזרה בתורת „מתן בסתר" לכמה משפחות הגונות בלומזה שירדו מנכסיהן והתביישו להושיט יד. כל שבת שניה ורביעית של החודש מתכנסות החברות־אחיות למסיבת „עונג־שבת", באולם קלינטון, 151 רחוב קלינטון, ומשוחחות בעניין היום, על הפעולות הבאות וכיו״ב. אגודת הסעד של נשי לומזה נכנסה לוועד העזרה המאוחד ומשתפת פעולה.

הפעילות באגודה זו הן : ב. אלפרין (יו״ר), ר. קוזין וק. רוטשילד (סגנות) פ. ברנשטיין (גזבר), ש. פינקלשטיין, פ. הריס וח. ש. גרינגראס ואחרות.

ותצויין לטובה ולברכה בת לומזה פרל הורביץ׳, אשר ירשה מאביה מידות נאות של מתן־עזרה והכנסת־אורחים. והיא כאן פעילה מאז בואה לאמריקה, בכל נימי נפשה ובשארית כוחותיה בכל מעשי עזרה וסעד לבני לומזה באשר הם שם. עשר שנים היתה הנשיאה של אגודת הסעד לנשי לומזה ואין קץ למעשיה — אולם נחלשה בזמן האחרון והוכרחה להצטמצם בפעולותיה.

משבאה היזמה לאחד את כל ארגוני בני לומזה לוועד מאוחד לעזרה — נצטרפה אגודת הסעד של נשי לומזה בכל לבה למפעל זה ונטלה מאז חלק פעיל בכל פעולותיו. (מתוך „לאמזע, מאמענטן און זכרונות").

הוועד הפועל של מועדון בנות לומזה (פרויען קלוב) ע״י סניף 216 א.ר.
שורה א׳, מימין (עומדות) : א. אלפרט, ל. כ״ץ, פ. כהן, פ. פיין, חוה קופר, שיין, ב. רום (גזברית).
שורה ב׳ (יושבות) : ב. סיימון (מזכירת הפרוטוקולים), ר. מילר (סגן יו״ר), אידה סובוטקה (יושבת ראש), ס. קופייצקי (מזכירת הכספים), ר. רזניקוב.

ארגון בני־עיר בשיקאגו

(Lomzer Young Mens Helping Society Chicago)

לא מעט בני לומזה היו בשיקאגו וסביבתה — אולם רק בשנת 1908 נוסד ארגון בני־עיר לעזור למהגרים „הירוקים" להסתדר בבואם מלומזה לארץ נכר.

בשנת 1910 רצה המקרה שכמה בני לומזה ייפגשו באכסניה אחת וביניהם ס רוזנטאל, יעקב סנטמאן, וולוול גולדברג, דוב לוין, צ׳ארלי טאף, מאיר וויינר, דוד הריס וס. קולקי. החלט להגביר את ארגון בני לומזה. כל אחד מהם הכניס דולר אחד להוצאות המזכירות. ניגשו לארגן נשף פורים לומזאי. הנשף הכניס 50 חברים חדשים בני לומזה לארגון. באספה הכללית שבה נמסרו ידיעות מהנעשה בלומזה, נתקבלה החלטה להתכנס כל שבועיים וכל אחד יספר חדשות מלומזה, מתוך מכתבים, קריאה בעתונים ומפי מהגרים חדשים.

בימי מלחמת העולם, נחלשה הפעולה. רבים התגייסו והקשרים עם לומזה נותקו. אולם רק פסקו הקרבות והחלו להתקבל ידיעות מלומזה, ניגשו לפעולות סעד. נשלחו על כתובת משפחת רוטשטיין, 500 דולאר לייסד בלומזה צרכנייה שתספק לבלתי אמידים מכולת בזול, 500 דולאר — לטובת הישיבה, כי באה שמועה משם שכמה מאות תלמידים רעבים ללחם, ולא עברו ימים מועטים ושלחו עוד פעם 500 דולאר — הכנסה מהצגה בתיאטרון לשם זה. המשלוח האחרון חולק ע״י דייחה טוביאן ואיידה צ׳רנוב. ומאז לא פסק משלוח הכספים למען נצרכי העיר — ערב כל חג ובעיקר בערב פסח.

בני עיר צריכים לחיות שבת אחים גם יחד וגם במותם לא להיפרד — הוחלט פעם באספה כללית. ועל כן הסכימו כולם לקנות חלקת אדמה לבית קברות (סעמעטרי) למען בני לומזה. שלושה בני עיר מצויינים לקחו עליהם להוציא זה לפועל. בית הקברות צריך לעלות 21 אלף דולאר ובקופה לא היו יותר משמונה מאות דולאר... אולם לואי פרלמאן (בנו של אברהם פייוול פיורקו הנגר), א. רוזנטאל והמנוח סם אַנטמאַן לא שקטו ולא נחו עד שמצאו את הסכום הדרוש. עמדו לימינם בעזרת אחים יעקב פיין, מוריס כהן ושלמה פישר. ובמצב רוח מרומם, נחנך בית הקברות לבני לומזה בקצווי הכרך שיקאגו.

אולם יש לדאוג גם לחבר בחייו ולאלמנתו וליתומיו לאחר מותו. נוסדה איפוא קופת עזר במקרי מות. כל בן־עיר מכניס לשם זה דולאר לשנה. מת חבר, מקבלת האלמנה — סעד של 150 דולאר. מתה אשת חבר — מקבל החבר סעד של 100 דולאר. סכומים אלה הלכו וגדלו לפי הצרכים ולפי מספר חברי הארגון. הודות למסירותו של הגזבר לואי גודמאַן, הועמדו בית הקברות וקרן הסעד הנ״ל על בסיס כספי חזק.

נתעוררה שאלה: מה יהיה עם הדור הצעיר? אלה לא יכירו את לומזה ולא ידעו כלום ממסורת אבות. הוחלט: לארגן שני ימים מצויינים בשנה: „יום האב" ו„יום האם", באותו יום מתכנסים כל בני לומזה למועדון ובני המשפחה מגישים כיבוד ומתנות לאב או לאם, לפי היום, ונזכרים בסבא ובסבתא שמעבר לים, בדודים ובדודות ומחליטים, כל אחד בהוג משפחתו, מה מתנה לשלוח להם — כסף, בגדים, תמונות וכיו״ב. ואגב מעלים זכרונות מני קדם, מספרים אנקדוטות והרפתקאות מלומזה וסביבתה, מעשים וקוריוזים מהריבולוציה של שנת 1905, אשר כמה מהם נמלטו בגללה מאדמת רוסיה לארצות הברית וכו׳. היו אלה ימים טובים לבני לומזה בשיקאגו. וכשגדלה האינטימיות בין החברים, לא קראו זה לזה אפילו „חבר וחברה", כי אם „אח ואחות".

וכדאי לציין כמה מן הפעילים באותו זמן: אביגדור צ״ס, יעקב סנטרמאן, נתן סטאון, ארטור ליכטרמאן (לקח לאשה בת לומזה), סם גולדברג, האחים בנדר, טוביה פישר, דוד לוין, וולוול גולדברג, זיסקינד, האחים כ״ץ, צ. צ׳רנוב, מאיר שטרוס, ג׳ק פיין, מוריס טאף, ואחרון־אחרון לואי פרלמאן שנכנס לעבודתו בשנת 1912 והיה פעיל בתורת גזבר הארגון במשך 10 שנים. הארגון הלך וגדל. כי גם מי שלקח לו אשה מבנות לומזה — נתקדש כבן־עיר ונתקבל לארגון. וידעו, בין אירגוני „הלאַנדסמאַנשאַפטים" בשיקאגו, שה„לאמזער" הם „פריילאכע קבצנים" — יודעים להשתתף בשמחת בן־עיר ולשמח ולעזור ומוצאים גם דרכים של ניחומים ועזרה, במקרה של אבל ואסון לבן עיר, ר״ל. ואמנם, נעשה לחוק ולא יעבור: חתונה במשפחת בן לומזה, שולח הארגון מתנה כללית בעד 10 דולאר ומזמן את כל חבריו לחתונה. בר־מצווה — מתנה של חמישה דולאר. חלה חבר, בין שהוא בעל אמצעים ובין שהוא מחוסר אמצעים, שלחו לו מן הקופה 5 דולאר כל שבוע, במשך 10 שבועות. לא רצה החבר לקבל את הכסף, ידע בכמה דרכים להחזירו לקופת האירגון. מת חבר — הרי מלבד הסעד שהזכרנו לעיל, שלחו מניין לתפילה, אם היה אדוק, לימי השבעה, הודיעו לחברים שיבואו לנחם אבלים וכו׳. בערב פסח שלחו לחברים נצרכים ול„ירוקים" „מעות חיטין" לצרכי אוכל וכן לבגד ונעל.

בשנים האחרונות הכניסו לתקציב תרומה שנתית לקרן הקיימת לישראל, למגבית היהודית המאוחדת, ל„אורט", להייא״ס, לייד. ארבעטער פארבאנד ונתנו יד לכל מיני מגביות ופעולות. וראוי לציין בכבוד את ארגון הנשים בנות לומזה או כלותיה (Independent Lomzer Ladies Society) אשר בין הפעילות נחשבות: רוזה בנדר, מוליה גודמן, דליה קראוויץ, בתיה האריס, פר. זלוטניק, אסתר גולדברג, דורותה גולדשמיט, דורה לוינזון, דייחה טוביאַן, לילי לאנדי, חייה צ׳רנוב, ליבריצה רוזנטאל, סופיה בנדר, בריינה קולקי, רוזה זיגמן, תהילה וואגנר, אַנה גרינבלאַט, סוניה צ״ס, רבקה לב, חייה־פייגל לווינסון, דבורה סובל ועוד.

מאירגון בני לומזה בשיקאגו מסר לנו דרישת שלום לבבית ה׳ לואי פרלמאן, שביקר בישראל באביב של שנת 1952.

בשנת 1948, חגג הארגון את חג היובל למלאות 40 שנה לקיומו ברוב פאר וגם הוציא לבבוד המאורע „לאמזער יובל בוך, שיקאגו 1948", בעריכת דר. א. מרגולין, א. רוזנטאל ואביגדור צ״ס, ובהשתתפות סם ברקוביץ׳, הרב חיים דוד רגנסבורג ורעיתו — בת הרב מלומזה, ר׳ יהודה לייב גארדאן — לואי גודמאן, נתן סטאון, לואיס פרלמאן, כב נומברג, י. פיין, מוריס טאף, י. סנטמאן, דוד צ׳רנוב ואחרים.

קבוצת פעילים — בחגיגת היובל למלאות 40 שנה לקיום ארגון בני לומזה בשיקאגו 1908 — 1948.
שורה א׳ (עומדים) מימין: מ. טאפט, וו. צ״ס, מ. שטרויס, ס. רוזנטאל ס. ברקוביץ׳.
שורה ב׳: ד. גולדשמיד, ס. נומברג, ל. גולדמאן, ס. פישר, א. רוזנטאל. **שורה ג׳:** הגברות ב האריס, ר. בנדר, מ. גודמאן, ד. גולדשמיד, ב. גולדברג, פ. זלוטניק.

דר. א. גרוסמאן

ועד העזרה המאוחד
של בני לומזה באמריקה
(United Lomzer Relief Committee)

תיכף לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשרק הגיעו ידיעות ראשונות על מצב אחינו בני ישראל בלומזה התכנסו כמה בני־עיר בבית הח' מוסקוביץ' לחפש דרכים לעזור לבני עיר. בין אלה היו אלכסנדר פיאנקו, מוטל ניימרק, לינה ופרידה פרנק ואח'. הוחלט לייסד ועד עזרה ולערוך הצגה בתיאטרון „שולמית" שהכנסתה תהיה קודש לעזרת בני לומזה. וכדי להגדיל את ההכנסה סופחו לעבודת הוועד ולהפצת הכרטיסים בני העיר סם שניידר, יצחק קופייצקי, יצחק רוטשטיין, פנסקי מוריס וסילוויה סנאו, לואי קלר ואחותו, שלמה שיינקופ ואחיו, פאני פיקנלשטיין, שמעון לוינסקי, סנדלר, סופיה קפלן, ז'ניה אברמסון, דר. לאקס, האחים די רומאן, צ׳יחאַנוביץ׳, ג׳ו לוונטאל, חנה רחל פרידשטיין, ח. בארד, שלמה בלום, וו. מוריס קאטלוביץ ואח'. קאטלוביץ' נבחר יו"ר ועד העזרה, מוטל ניימארק — מזכיר, אל. פיאַנקו — גזבר. הצגת „שולמית" הצליחה. ההכנסה היתה גדולה. באמצע ההצגה נאם המטיף הציוני הידוע, הרב מאסליאַנסקי ועורר את הקהל לתמוך באחיהם שבפולין. כל הכסף נשלח תיכף ללומזה. וראוי לציין כי סמוך להצגה התעקשה הפרימאדונה מלומזה אידא וואלוביץ', שלא תשחק „שולמית" בלי נעלי כסף. אולם ליל יום ראשון היה ואי־אפשר היה זה להשיג. אך אחד מסביבת לומזה, ה' דאלוביץ', השיג נעלי כסף ועד היום אין יודע כיצד קיבל אותן וכמה כסף הן עלו לו...

לאט־לאט החלו ארגוני בני לומזה להבין שבכוחות מאוחדים תהיה העזרה יעילה יותר. והתכנסו לשם זה בבניין בית הכנסת „חכמת אדם אנשי לומזה וגאַטש" באי־כוח ה„לאַמזער ברענטש" 216 א. ר., „לאַמזער איד סאַסיעטי" (אגודת־סעד), בית הכנסת, „צעירי לומזה" (לאַמזער יאַנג־מענס), באי־כוח כמה ארגוני נשים. התבלטו בין הנאספים: י. א. פינקלשטיין, פרלה, שפירה, גידאנסקי, פני סילוורשטיין, ג'או לוונטאל, פני פינקלשטיין, שרה סילוורשטיין, שיינקופ ואח'. נוסד ועד בשם: ועד עזרה של בני לומזה לטובת נגועי המלחמה. (לאַמזער הילפס־קאַמיטעט פאַר מלחמה געליטענע). פ. פינקלשטיין נבחרה כמזכירה וא. סילוורמן — גזבר.

הוחלט: לערוך מגביות והתרמות לטובת קהילת לומזה ונצרכיה בכל הזדמנות של אספת בני עיר, בשמחה ובאבל, בחג ובמועד; להטיל על כל חבר של אחד הארגונים הנ"ל מס שנתי לטובת לומזה; לקבוע קופות של צדקה בכל בית של חבר, לטובת בני העיר. נוספו בכל פעם חברים עסקנים, כמו: פינקוס, בונצ'יק, משה גולדין, לאמפרט, בריזמאן, רייזנברג, קאַצאַנק, ח. קפלן, סוניה פוליסי, חנה־רחל פרידשטיין, לוינסקי, קאמינסקי, רוז, וורובל, מארקוס, קאַפקה, ואח'.

במאי 1946 חלו שינויים בוועד. השם הוחלף ב„לאַמזער יוגנט רעליף קאַמיטעט" (ועד העזרה של הנוער הלומזאי). נבחרו אז ג. לוונטאל כמזכיר, דר. לאכס כמזכיר הכספים ומשה גולדין — גזבר. הוועד החדש הגביר את פעולותיו, אירגן מסיבות, הצגות־תיאטרון, נשפי־שעשועים וההכנסות רבו. הוחלט לשלוח ללומזה שליח מיוחד, את בן העיר מאַריצקי או מארש, כפי שנקרא כאן — לשם חקירת המצב ובדיקת צרכי העזרה. משנודע שבאספה ייבחר שליח ללומזה — באו כמעט כל בני העיר וההתלהבות גדלה. כל אחד רצה למסור דרישת שלום אישית ע"י השליח. היו אז שני מועמדים לשליחות: ה' מארצקי וכותב שורות האלה. אולם הראשון נבחר כמעט פה אחד, מכיוון שאני לא הייתי פעיל עד עכשיו בוועד המאוחד ולא הייתי ראוי עדיין לשליחותי. לצערנו נכשלה השליחות והוועד המאוחד פשט כמעט את הרגל.

בשנת 1931 יצאתי לאירופה וביקרתי את עיר מולדתי. בשובי קראתי לאספת באי־כוח מכל ארגוני לומזה ומסרתי להם דין וחשבון מעציב על מצב בית החולים היהודי, אע"פ שמביאַליסטוק עד ורשה היה הוא המסודר והמצוייד ביותר. סיפרתי להם שהבטחתי לדר. קארבובסקי לעניין את בני העיר באה"ב במוסד זה ולהחיש לו עזרה. נדלק הניצוץ ונוסד באותו מקום ועד עזרה למען בית החולים (לאַמזער האַספיטאַל רעליעף קאַמיטעט). מוריס סנאו נבחר כיו"ר המפעל, ה. סוביטקה — מזכיר והגב' פרל הורוויץ' — גזבר. לאחר זמן קצר הצליחו להעביר על כתובת בית החולים סכום ניכר.

מיום ליום גברו הקולות לעזרה שהגיעו מלומזה. החרם על המסחר היהודי, על בעלי המלאכה ואנשי הרוח דלדל את ההמונים והביאם לידי חרפת רעב. וארגון מלוכד לטובת קהילת לומזה ומוסדותיה אין — מאז 1919. יחידה פעלה הצדקת פרל הורוויץ', אספה כספים וחבילות ושלחה לכל נצרך, כשרק הגיע אליה הקול הקורא לעזרה.

אולם משגברו העוני והדלות, לקח שוב בית הכנסת „חכמת אדם" את היזמה, ובשנת 1937 קרא לאסיפה דחופה את כל הארגונים: סניף 216 א.ר., ארגון בנות לומזה, מועדון הנשים ע"י הסניף 216, ועוד. לאחר דברי כיבושין של נשיא בית הכנסת ה' מ. רוזנברג נוסד למזל „וועד העזרה המאוחד של בני לומזה". נבחר כיושב ראש ר. משה גולדין, יהודי מכובד ותלמיד חכם, ג'ק רוס — מזכיר, מ. רוזנברג — גזבר. כל באי־כוח הארגונים שבאספה אושרו כחברי הוועד המאוחד. נגשו לפעולות. אולם כאן החל נגע המפלגתיות לפשות. כל אחד דרש טובת מפלגתו אשר בלומזה והוכיח שהיא קודמת לקבלת העזרה וגם לעמוד בראש החלוקה — ממש כמו שמסופר על יעקב אבינו, שכל אבן למראשותיו אמרה: עלי יניח אותו צדיק את ראשו...

כשיצא בן־עירנו ה' סמיט מכאן לפולין — הצליח לארגן בלומזה ועד עזרה לא מפלגתי ובראשו הועמד הרב שאצקס. הוועד נקרא בלומזה „ועד סמיט" (סמיט קאַמיטעט).

לרגל עניינים אישיים לא יכלו חברי הוועד לעבוד בשלום. לא התאימו זה להשקפות זה וה' משה גולדין הוכרח להתפטר. זמן קצר ניהל את העבודה במקומו המזכיר רוס. אולם בשנת 1938, כאשר בא לכאן העו"ד ב. גראוברד מלומזה, חבר „ועד סמיט", ואני באתי לשמוע איתו, עם כל בני העיר, נטפלו אלי רבים, שעלי להציל את המצב ולקחת את הנשיאות של הוועד המאוחד לעזרת בני לומזה. סרבתי לקבל כבוד זה, כי לא הייתי ראוי לו. אולם מכל הארגונים החליטו פה אחד: רק הדר. א. גרוסמן יקבל את ההנהלה.

נכנסתי בעול העבודה. הטלנו מס שנתי על כל ארגון וגם החלטנו לפנות לכל אחד ואחד שיתרום שנתית למען ועד העזרה המאוחד

לואי פרלמאן ורעייתו משיקאגו מוסרים במסיבת בני־עיר לכבודם (בבית קפלנסקי־וויניצקי) בתל־אביב (אייר, תשי"ב) דרישת שלום מבני לומזה שמעבר לים ומזכירים נשכחות
(צילום יוסף זיידנשטאט)

הצעתי לבחור מזכיר בקרבת מקום מגורי, כי המזכיר הקודם ה׳ רוס, עם כל מסירותו בעבודה גר בברוקלין — ואני בברונקס. נבחר כמזכיר בן דודי ה׳ הרשל גרוסמאן וזו היתה הבחירה המוצלחת ביותר. אספנו כספים ככל האפשר, העברנו בכל פעם סכומים ללומזה וקיבלנו משם דינים וחשבונות על המצב וחלוקת הכספים — חתומים בידי האישים האחראים: מוטל ביאַלי, פינחס גייסט, בנימין גרויבארט ואח׳.

צבי (הארי) גרוסמאן, בן־חיים וולוול הויסמאן מלומזה — מזכיר ועד העזרה המאוחד בניו־יורק. יצא טיבו בקשריו אל בני עירו, אוהב שיחתם ואָרחם ושש להחיש להם עזר וסעד — באשיר הם.

וכאן פרצה המלחמה. מחסן הבגדים המשומשים שאספנו למען לומזה נשאר בדד ואנחנו הוכרחנו למסרו אח״כ למען פעולת העזרה לנגועי המלחמה באנגליה... כי לא יכולנו לשולחו ללומזה.

זמן ממושך לא שמענו כלום על לומזה. ובאחד הימים הגיע מכתב מוועד הפליטים הלומזאים בווילנה ובין החתומים: עו״ד ב. גרויבארט, מנדל צ׳יחאנוביץ׳ ויצחק סטריקובסקי. תיכף ומיד התקשרנו אתם והעברנו אליהם כסף, ללא בטחון גמור אם יגיע לידם ומשקיבל גרויבארט אֲשרה לנסוע לאמריקה — שלחנו לו תיכף דמי נסיעה. כמו־כן השתתפנו בחלק הגון בהצלת הרב שאצקס ובהעברתו לאמריקה. ותצויין כאן השתדלותו הפוריה של ראש הישיבה ר׳ יחיאל מרדכי גורדון לטובת הצלתו של הרב. ומאוד יבכה הלב על אשר כל כך מעט מבני העיר קיבלו אשרות־כניסה לארצות הברית — היינו שולחים הוצאות הדרך לכולם...

ובינתיים שוב נותקו הקשרים לרגל המלחמה הנוראה ועבודת הסעד למען לומזה שותקה. אולם הרגש־הרגשנו שעוד מעט יורם המסך והכל יתגלה לפנינו ואז נצטרך לסכומי־כסף גדולים ואלה לא יהיו. התחלנו לאסוף קרן־הצלה לשם זה. ערכנו אספות, מסיבות, קונצרטים וכו׳ — וכל ההכנסה עברה לקרן הנ״ל.

ומשהגיעה השעה והמלחמה פסקה התחלנו לקבל מכתבים מבני עיר רבים, אודים מוצלים מאש, ממחנות ריכוז מגרמניה, מארצות הגירה וממחתרות, מהם נודע לנו על אסוננו הגדול שרק יחידים, שבלים בודדות נשארו בחיים. לא אמרנו נואש, כי החלטנו: אם לא תכריכים למתינו, לפחות נתן להם לנותרים. והתחלנו לחפש ולחטט ברשימות הנשארים בחיים בארצות אירופה ואך מצאנו בן עיר או קרוב ללומזה — הריצונו תיכף אליו חבילות ומכתבי עידוד.

הוועד באמריקה למען הפינקס

הוועד למען הוצאת ספר הזיכרון לקהילת לומזה בישראל עמד בקשרים עם הד״ר א. גרוסמאן, יו״ר הוועד המאוחד לעזרת בני לומזה. מסיבות שונות, אישיות ומפלגתיות לא יכול היה הד״ר גרוסמאן לכלול את הפעולה למען הספר בתוך מפעלי הוועד המאוחד. על פי יזמתו האישית נתכנסו כמה פעמים בני עיר לשם תמיכה בהוצאת הספר והם: חנוך סובוטקה, צבי גרוסמאן, אברהם גואל, בוכבינדר ועוד. אולם כשנחלש הד״ר גרוסמאן ולא יכול יותר להמשיך בעבודה, הציע את הדבר לפני הוועד המאוחד לעזרה ונוסד וועד מיוחד באמריקה למען הפינקס.

כנשיא הכבוד נבחר הד״ר גרוסמאן. כיו״ר בפועל נבחר ה׳ מ. וויס־שצ׳אֲלקה, ה. סובוטקה וצבי גרוסמאן — מזכירים. ה׳ ויליאם סימון — גזבר.

אל הוועד נכנסו הארגונים הללו: הסניף הלומזאי 216 א.ר., הסניף הלומזאי 484, פארבאנד, מועדון בנות לומזה 216 א.ר., מועדון בנות לומזה 484 פארבאנד, „לאמזער אייד סאסיעטי״, וועד העזרה של גברות, מלומזה, בית הכנסת של לומזה „חכמת אדם״.

כחברי הוועד נמנו ה״ה: ש. אלפרן, ש. אלפרט, גברת ש. אלפרן, גברת ש. ביאלי, מ. בריזמאן, גב׳ פ. ציבול, גב׳ י. קורניק, כ. דולוביץ׳, שאריק פיגה, משה גולדין, אלתר קרמר, ל. קלר, י. קופייצקי, גב׳ י. קופייצקי, גב׳ י. קוזין, ראובן לווטון, גב׳ מ. מרגלית, מ. פקר, מ. רוזן, הרב זאב רוזנברג, גב׳ ה. סבוטקה, גב׳ ב. סימן, גב׳ י. שול, ר. תוקר, ש. ווייסברג.

עבודתו הראשונה של הוועד היתה להעביר לישראל את שבעת ארגזי הנייר אשר קנה הד״ר א. גרוסמאן מכספו למען הספר. הוועד החליט לערוך מגבית מיוחדת למען הספר ולהעביר תיכף את הכסף לישראל וכן לדאוג לתרגום הספר ליידיש ולהוצאתו. אולם בינתים הסתלק הד״ר א. גרוסמאן, שהיה הרוח החייה גם בוועד הזה, אף כי שכב על ערש דווי. פעולת הוועד למען הפינקס, כשאר הפעולות של הוועד המאוחד, נחלשו.

„לומזה, רגעים וזכרונות״

בינואר 1946 כשהגיעו פעולות הוועד המאוחד לשיאן החלט להוציא מאסף שישקף את פעולותיו, יספר על כל ארגון וארגון שמהם מורכב הוועד המאוחד, ימסור זכרונות ותיאורים, ברכות ואינפורמציה. המאסף בשם „לאמזע, מאמענטן און זכרונות״ — נערך בטוב טעם ע״י בן עירנו חנוך סובוטקה ומילא את שליחותו בכבוד. המאסף יצא בהידור רב, מלווה תמונות רבות ורשימת בני עיר ששרדו מן השואה. חברי המערכת היו: דר. א. גרוסמן, וו. סיימון, הררי גרוסמן, ר. ליווטון, ס. שניידר ופ. זיספיין. בסוף צורפה תמצית בשפה האנגלית.

הרב ווילאמובסקי מוסר במסיבה שנערכה לכבודו בקיץ של שנת 1947 (בבית חייה ומשה גולדמן) דרישת שלום מוועד העזרה המאוחד של בני לומזה באמריקה.

מ. וויים-סטשאלקה
ט

סניף לומזה 484 א.נ.א.פ.
(לאמזער ברענטש 484 א. נ. א.פ.)

סניף לומזה 484, ע״י האיגוד הלאומי של הפועלים היהודים באמריקה, הוא הצעיר בארגוני בני לומזה בארצות הברית.

אולם ארגון צעיר זה קנה את עולמו ואת מקומו בגלל אפיו המיוחד והרכבו. ראשית — כסניף למיסדר האחווה העממי הגדול של תנועת הפועל הציוני באמריקה, ה„אידיש נאציאנאלער ארבעטער פארבאנד״, הידוע במעשיו למען ישראל, למען הסתדרות העובדים, הקתידרה ליידיש באוניברסיטה בירושלים וכו׳. ושנית — כמועדון שהצליח לרכז סביבו חוגים רחבים של בני לומזה בניו־יורק, מ„הצעירים״ שבהם. מהם מהגרים שטרם „התאַמרקו״ די צרכם ומהם — ותיקים אָמנם בארצות הברית אך ממשיכים עדיין לינוק מהשפעת הבית והסביבה שהיתה אי־פעם בלומזה ועדיין שופעים זכרונות וגעגועים לקרובים ולידידים וחיים עוד ברוחם בעיר מולדתם. שלא כמו בארגונים אחרים של בני עיר אשר חבריהם התערטלו זה מזמן מ„לומזיותם״ והשם „לומזה״ שבראש איגודם התרוקן כבר מתכנו.

אליבא דאמת נוסד כבר סניף לומזה ע״י הא.נ.א.פ. לפני כמה שנים, כפי שרשום בארכיבונים של הא.נ.א.פ. ; זה היה בראשית שנות העשרים של מאה זו, עת גבר הזרם של מהגרים מלומזה לארצות־הברית. ביניהם כמה עסקני ציבור, חברי „פועלי־ציון״ לשעבר. אולם מזלו של סניף זה לא שפר עליו. רוב חבריו רווקים היו, בודדים עדיין בחברה, והם חיפשו כאן סביבה משפחתית, לשוחח ולהזכיר נשכחות. ולפיכך סידרו להם מסיבות ונשפים, פגישות עם „ירוקים״ לקבל דרישת שלום מ„שם״ וגם לעמוד לימינם בצעדם הראשון על אדמת אמריקה.

ומשחסר מלט אידיאולוגי לארגון זה — הרי התפורר במשך הזמן, כשהסתדרו ה„ירוקים״, כשנשאו להם נשים ושקעו בעול הפרנסה ודאגות הקיום. הנשפים והמסיבות שוב לא משכו את לבם. הארגון חדל איפוא להתקיים והשאיר רושם לא נעים בין אלה שטרחו להפעילו.

כחבר פעיל בכל ימי היותי בארצות־הברית במסגרת ה„פארבאנד״, נפגשתי יום־יום בעבודה ובחברה עם בני עיר יקרים שהיו כאן בין הפעילים ביותר, כמו ש. בונצ׳יק — סגן יושב־ראש ה„פארבאנד״ ונשיא הוועד העירוני של ניו־יורק מזה שנים רבות, שאול בורשטין — שהיה מפעילי ה„ארבעטער היים״ בלומזה ומזכיר ה„פארבאנד״ שבניו־יורק ואח׳ — וגילגלנו שיחות לא פעם על הצורך לארגן מחדש סניף של בני לומזה ע״י ה„פארבאנד״ ולרכז על ידי זה את כל בני העיר שהיו פעם ב„פועלי־ציון״ או שהם קשורים עדיין בכמה נימים לתנועת ארץ־ישראל העובדת ולבניין הארץ.

ומצאנו שעת כושר. לאחר מלחמת העולם השניה הגיעו לאמריקה כמה בני־לומזה, לאחר גילגוליהם באירופה ועינוייהם במחנות ובנדודים, והרגשנו שהגיע הזמן לייסד כאן את הסניף הנכסף. ונעשה זה צורך שהזמן גרמו — כי המהגרים החדשים היו זקוקים למועדון של בני־עיר וידידים שם יוכלו לבלות יחד, למצוא עניין ושיתוף פעולה — מה שלא ימצאו במקום אחר.

בישיבה הראשונה למטרה זו במשרד ה„פארבאנד״ השתתפו מיכל בוכבינדר, מפעילי ה„ארבעטער היים״ לפנים בלומזה וגם פעיל כאן ב„פארבאנד״, שאול בורשטין הנ״ל, שאַריק פיגא, שאַך זה הגיע מאירופה וכותב השורות האלה. הוחלט לקרוא לאספה גדולה של בני לומזה באולם היפה של מלון „פנסילוואניה״ ולעשות לה פרסומת הגונה בעתונות. וכך הווה. לאסיפת היסוד הראשונה באו רבים, בני עיר למאות, ובהם לא מעט תושבים ותיקים בניו־יורק מלפני 15—20 שנה. רבים הביעו לנו תודה בשמחה רבה על ההזדמנות שניתנה להם להיפגש עם בני עיר. האסיפה קיבלה אופי משפחתי, של שבת אחים גם יחד. אילו מהנאספים דיברו והביעו בגלוי את התרגשותם לרגל המאורע : יסוד סניף לומזה על יד האיגוד הלאומי הגדול של הפועל היהודי וגילו את לבם שמסיבות שונות, אובייקטיביות וסובייקטיביות, לא יכלו עד הנה להתאקלם ולהסתגל לארגון אחר, ורק כאן יהא מקומם.

באסיפות שבאו אחרי היסוד דובר על אָפיו של הארגון. היו שהציעו להפוך אותו למועדון של בני לומזה, מעין „סושל־קלוב״ — המצוי מאוד באמריקה. והיו שאמרו שהארגון צריך לשאת אופי של ועד עזרה, מסוג ארגוני הריליף — להגיש עזרה לבני עיר באמריקה ובעיקר לשרידים שבמחנות ובארצות נוד. אולם ברוב דעות נתקבלה ההחלטה לתת לארגון בני לומזה זה רקע אידיאי מסויים ולא לטשטש את אָפיו במילוי תפקידים בני־חלוף. ונוסד איפוא הארגון הידוע בשמו „לאמזער יוגנט ברענטש 484 א.נ.א.פ.״.

ומאז החלה פעולה מתמדת ללא ליאות : גיוס חברים. השיתוף של ה„פארבאנד״ בפעולה זו והשמירה על כבודו מזה והאהבה והמסירות של החברים מזה — הרימו את הארגון למדרגה כבודה והצדיקו את זכות קיומו. התמסרו לעבודה חברים פעילים בעלי עבר בעבודה ציבורית כמו ר. טוקר (בלומזה טוקאַרסקי), בוברוב (בלומזה בוברובסקי), ה. פוכאלסקי, ה׳ סייבל ורעיתו פני (לבית פוכאלסקי), ש. שיינקופ ואח׳. עזרה להם לא מעט בארגון הסניף חייה קיימאַן (מבית גולדינג), אפלבוים (בלומזה פודביילביץ׳) ואח׳. נוצרה, כאמור, כביבה משפחתית של חברים קרובים, מסורים איש לאחיו ומעורים איש בחיי רעהו. האסיפות הכלליות משכו תמיד רבים ויצרו סביבת חג.

ביום 26 בפברואר 1946 התקיים האישור הרשמי של סניף בני לומזה על ידי בא כוח ה„פארבאנד״, מזכירו הראשון, ונמסרה חגיגית, במעמד קהל גדול באולם הנאה של „קומאדור הוטל״ תעודת האמנה ליושב־ראש הראשון, כותב השורות האלה.

סניף לומזה 484 מונה 150 חבר. יושבי הראש שהיו לו בזה אחר זה, עד היום, הם : מ. ווייס (מלומזה סטשאלקה), י. ביברוב, ק. פוכאַלסקי וש. שיינקופ. הסניף משתתף בכל פעולות ה„פארבאנד״. בימי מלחמת החירות בישראל שלח כמה פעמים כסף לצרכי ה„הגנה״ וגם מכשיר רנטגן למען קופת חולים ועליו שם הסניף.

לפי הדין וחשבון של המזכיר ח. מ. פקר, הנתון בעול העבודה מהרגע שנוסד הסניף, נשלחו לישראל למען ה„הגנה״, „ההסתדרות״, קק״ל, קופת חולים וכד׳ — במשך שש שנות קיומו, למעלה מעשרים אלף דולאר, מלבד השתתפות במגביות יהודיות אחרות באמריקה גופה, כמו בתי־ספר, בתי־מדרש למורים, האַיאַס וכד׳. ליד הסניף פועלת קופת־מילווה המלווה לחברים נצרכים — בסתר, שלא לבייש — סכומים ניכרים. בראש הקופה — מ. ווייס ויו״ר הוועד הפועל, ר. טוקר.

קיים גם מועדון נשים בנות לומזה ע״י הסניף 484. יושבת הראש הראשונה היתה הגברת מיכל בוכבינדר, זו שבעלה היה מבין המייסדים והמזכיר של הסניף. בשנתיים האחרונות יושבת ראש הגב׳ פני סייבל־פוכאלסקי. היא מקדישה הרבה מזמנה לסידור המגביות ולמשלוח חבילות לישראל. אולם ראוי להוסיף שאין הסניף משתתף בדרך כלל בעבודות העזרה ומשלוח החבילות נעשה ע״י הגברות רק מתוך יזמה פרטית ומקרנות מיוחדות שהן אוספות מחוץ לסניף.

סניף לומזה 484 נעשה בדרך זו כתובת לא רק לבני עיר בניו־יורק, כי אם גם בית ועד לכל מהגר ועובר אורח שמוצאו מלומזה ומקומו הקבוע במכסיקו, ארגנטינה, קובה וכיו״ב.

הסניף נעשה גם מעין בית־משפחתי לחברים. שמחה כי תהיה במשפחה : נולד ילד, בר־מצוה, חתונה או יום הולדת — הרי יחוגו אותה בסניף. בעל השמחה מביא כיבוד, שותים לחיים״ בצוותא ומאחלים לחבר ולביתו שפע ברכות. כמו־כן חוגגים יחד גם את החגים הלאומיים. בשנה האחרונה ניסו לערוך „סדר שלישי״ והצלחתו היתה כל כך גדולה עד שהוחלט לעשותו ככה מדי שנה בשנה.

ואין הסניף מתעלם מהדור הצעיר. משפיעים על ההורים להביא לחגיגות גם את ילדיהם ולחנכם ב„מצוות״, להרגילם לשבת אחים ולקרבם לאידיאַלים שבהם דוגלים ההורים.

ביום 31 בדצמבר, 1951, על סף השנה החדשה לאזרחים, חגג הסניף את יובל החמש שלו, והודגש והובלט אז הצורך בקיום ארגון מיוחד זה, כדי להמשיך ולטוות גם כאן, על אדמת ניו־יורק, את שרשרת הזהב של הבית בלומזה, שהיה ואיננו, להוסיף ולהחזיק במסורת של החברה היהודית בלומזה שאבדה ללא שוב ולתת יד לפעולות הציוניות של האיגוד הלאומי, למען בניין הארץ, ביסוס מדינת ישראל ושיקומה.

בני לומזה במכסיקו־סיטי

בני לומזה שבמכסיקו־סיטי לא היו מאורגנים, אף כי היו נפגשים לעתים קרובות במסיבות משפחה ובקבלת פני בן־עיר חדש שהגיע לכאן. משהחלו באות שמועות רעות על חורבן העיר, פנה הד״ר אברהם גרוסמן ז״ל, יו״ר ועד העזרה המאוחד בארה״ב, לכמה בני עיר שיקימו ארגון של בני לומזה לשם החשת עזרה לפליטים ולשרידים, משלוח חבילות מזון ובגדים וכיו״ב. בשנת 1945 קם האירגון, בהנהלת ה״ה : שמואל פאגוביץ׳ (יו״ר), משה מארכוס, עזרא קלינקובשטיין, וולף קרמר ובנימין פודבילביץ׳. הברים אלה היו העושים והמעשים ושלחו מדי פעם בפעם כספים למען בני עיר לד״ר גרוסמן ז״ל וגם ישר לפליטים. ואגב העזרה התקרבו בני העיר יותר איש לרעהו, סידרו מסיבות, נשפים, קבלות פנים לאורחים בני־עיר וכו׳. הרוח החייה אחר־כך היה וולף קרמר, היו״ר השני, שבביתו התרכזו הפעולות והפגישות (כעת בישראל, איש תעשייה). מלבדו היו עוד פעילים בני העיר אוסוביצקי משה, גב׳ בלומוביץ׳־קוריאן, האחים חודאקביץ׳, חיניץ, ליווש־ארליך רייזל, מורגנשטרן־דריכובסקי אסתר, מורגנשטרן ברון, סלובאטיצקי יודל, פאגוביץ׳ צבי (הנריקו), פסל יעקב, קרמר־ברנשטיין שיינה, קצנק שיינה־איטקה, כ״ץ (קצנק) שלמה, גב׳ שטרן ואח׳.

בני לומזה והסביבה בארגנטינה

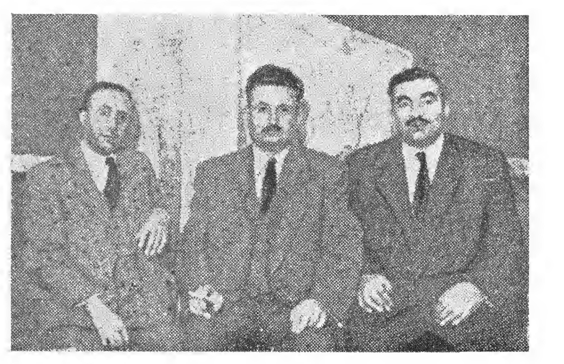
(BARTOLOME MITRE 4467-63, BUENOS-AIRES)

ארגון של בני עיר למופת

ארגון של בני עיר למופת מהווה ה„לאנדסלייט פאריין פון לאמזע, זעמבראווע און אוגגעגנט" (אירגון בני עיר לומזה, זאמברוב והסביבה). בודדים, חסרי ישע ומחוסרי קרובים היגרו לכאן עשרות רבות של בני לומזה והסביבה. שלא כהגירה לארצות הברית, אשר לשם נסעו על פי רוב אבות לבנים, אחים לאחים ולקרובים — היגרו לארגנטינה בלי קרוב ובלי כתובת, כל זמן שההגירה לשם היתה יותר הפשית ולא נתקלה בקשיים של „דרישה" או הוכחה של מקורות פרנסה ועבודה. תחילה אמנם הרגישו עצמם זרים ובודדים בתוך אי המהגרים וכור ההיתוך של בני אומות שונות ויהודים בני עדות וארצות שונות.

אך משגדל מספר בני העיר לא נחו ולא שקטו עד אשר יצרו להם סביבה משפחתית, מרכז לפגישות, לפעולות עזרה הדדית, לעזרת אחים שבמכורה הישנה, לעזרת אחים בתפוצות, לפעולות תרבות וחברה בשפת אמא ובלשון אבא. וכשם שלומזה היתה מטרופולין לכל העיירות שמסביבה, כן גם ארגון בני לומזה בארגנטינה היה מטרופולין לזאמברוב, גאַץ׳, גוברובה, וויזנה, יידוואבנה, מישיניץ, נובוגרוד, סטאוויסק, צ׳יז׳ב, צ׳רווני־בור, ראדזילובה, רוטקי, שניאדובה, שצ׳וצ׳ין, ועוד ועוד.

וכמו בכל מקום, מתבלטים גם כאן יחידים הפועלים ומפעילים, העושים והמעשים, כמו: רודניק ח.י. גולדוואסר, בועז חמייל ומ.ל. ווישניה, יהושע וורונה, דוד דאמוביץ׳ וחיים וולובסקי, מארקוס ברנשטיין ושלום מאַרצ׳יק, דז׳יבקה ולוינסקי, בלייוויס, האחים וויניצקי וקרוליבצקי,

חברי המערכת של עתון היובל „די שטימע" — למלאות 25 שנה לארגון לומזה, זאמברוב וכו׳ בארגנטינה.

מימין: משה לייב ווישניה, בועז חמיל ויהושע וורונה.

קורופאטווה וציוואַן, פיאַנקה ורובינשטיין, קאמינסקי וארונוביץ׳, מלינארסקי ויוסף רויזן ועוד ועוד רבים וטובים, ישרים ונאמנים — נושאי גחלת עיר מולדתם בלבם ושומרים עליה לבל תכבה.

25 שנה לארגון בני לומזה־זאמברוב והסביבה
(בעקבות דו״ח של יהושע וורונה ומשה־ליב ווישניה)

ארגנטינה, ככל ארץ הגירה, קלטה לא מעט יהודים מלומזה וסביבתה. אולם אלה באו בלתי מאורגנים ובצר להם פנו לעזרת „הכנסת אורחים", „אגודת ההגנה למהגרים" וכו׳. בני העיר היו נפגשים לפעמים בבית משה לייב קאמינסקי, איש לומזה החי בארגנטינה למעלה מחמישים שנה וביתו היה בית ועד לותיקים ול„ירוקים". עד שבא המקרה וקם אירגון בני־עיר. ומעשה שהיה: נפטר בן עיר זדראַייבסקי והצטרכנו לטפל במשפחה השכולה. קבוצת חברים: יעקב מלינארסקי, נחום גולדברג, מ. רובינשטיין, צ׳אַלקי, הולאַנד, יצחק זימנוביץ׳ וחיים ווישניה ערכו ביניהם מגבית־עזרה למשפחה בסכום של 45 דולאר. אולם אלה לא שקטו כבר עד שעלה בידם לארגן ועד של בני לומזה. 22 באבגוסט 1926, קראו לאספת יסוד, בהשתתפות ניסקה ארונוביץ׳, מארקוס ברנשטיין, שלום מארצ׳יק, יעקב מלינארסקי, עזריאל סוחאַרביץ׳, נחום גולדברג, צ׳אלקי, הולאנד, יצחק ונטע לב, משה צ׳ירוונקי, המיליבסקי, בנדט נוז׳יק, יצחק ונאטאליה פיאנקא, חיים ופסח בודניבסקי, ליאון קאגאנוביץ׳, ח.ל. לוינסקי, לייבל זאלצמאן, אלתר בלומברג. אל הוועד הראשון נכנסו החברים: ברנשטיין, מארצ׳יק, סוכאריביץ, מלינארסקי, מכס ומשה רובינשטיין, גולדברג, נוז׳יק, ברל פרידמן ומאנס סטוליארסקי. מספר החברים הלך וגדל. בישיבה הראשונה אושרו 12 חברים חדשים. האירגון נקרא בשם: „ועד העזרה לבני לומזה וסביבתה" ואמנם עיקר פעולתו היתה: עזרה למהגרים, למחוסרי עבודה ולחולים. הישיבות התקיימו בבית קאמינסקי הנ״ל, בבית ניסקה ארונוביץ׳, שנקרא „דער פעטער" (הדוד) — כי היה באמת דוד ואח לכל בני עיר, — יעקב גרינוואַלד ובייחוד אצל חייה־ליבה פיאַנקה, שהיתה אם לכל מהגר מלומזה וקשה־יום והמשיכה כאן במידות התרומיות שירשה מאביה יעקב־הרש פיאַנקה הצבע (דער פארבאר) העסקן העממי בלומזה. במתנותיה החשובות נוסדה קרן העזרה הראשונה. בשנת 1928 היה מספר החברים — שמונים ובשנת 1930 — מאה. גברו הפעולות למען קרן העזרה וגם נתרבו מקרי התמיכה. רושם מדכא עשתה הידיעה על בן עיר אחד, ברקוביץ׳, שמת ערירי וגלמוד ונקבר בבית הקברות הנוצרי. בני העיר הזדעזעו ולא נחו עד שהעבירו עצמותיו בכבוד לבית הקברות היהודי והקימו לו מצבה.

במשך הזמן נחלשה העבודה ופגה במקצת ההתלהבות, אם כי אף פעם לא פסקה העזרה לכל דורש. ביום 13 בפברואר, 1937, בשנה ה־11 לקיום האירגון נתחדשו הפעולות ונבחר ועד זמני פעיל מהח״ח: רודניק (גזבר), בלומברג, ז. צ׳ירוונקו (מזכיר), ל. קריסטאל, סיוויק, קאן, מ.ל. ווישניה, י. מלינארסקי, ז. נילוביצקי וברנשטיין. באסיפה הכללית שהתקיימה באבגוסט של אותה שנה החלט לקרוא לארגון „לאמזער לאנדסלייט פאריין און אומגעגנט" (ארגון בני לומזה והסביבה). כיושב־ראש נבחר ה׳ מרדכי גולדוואסר, הרש קורופאטווה, סגנו, מ. ל. ווישניה — מזכיר, בלומברג גזבר והח״ח זאלצמן, מונקארז׳, דוד

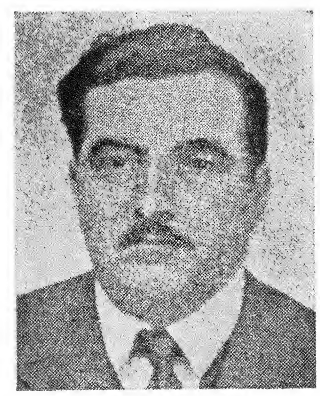

חברי הוועד המנהל של ארגון בני לומזה, זאמברוב ועוד

עומדים (מימין): י.ש. שלאסקי, ל. וודקובסקי, ח.. סלודוביץ׳, ח. קאצאנק, ה. קורופאטווה, ד. ציוואן, ה. בורשטין, ה. בוצ׳אַן, ז. רוטברג.

יושבים: ז. אפלבוים, ה. לוינסקי, ח. וויניצקי, ב. חמיל, ח.י. רודניק, ש. נאדבורני, ב. ניקס, ברנשטיין.

דאמוביץ׳, מלינארסקי, נאדבורני, דוד ציוואן. הועד החדש דאג לעזרת הברים, ונוסדה קופת־מילווה לשם זה. נעשה הרבה למען אספקה רפואית (הצטיין בזה זליג נילוביצקי). הוועד הצטרף למרכז התאחדות יהודי פולין ולאגודה למען בתי־ספר יהודיים חילוניים. היושב־ראש החדש חיים־יוסף רודניק מכניס את מקום מושב האירגון לביתו. מגיעות שמועות רעות מפולין ובני העיר מתכנסים לטכס עצה במה וכיצד לעזור, מצטרפים לוועד הכללי של „עזרה ישירה" (דירעקטע הילף) ומארגנים לשם זה מסיבות־מגביות, הצגה תיאטראלית שהכנסתה קודש למטרה הנ״ל, באים בקשרים עם הג׳וינט וכו׳. ובינתיים ממשיכים גם בפעולה לוקאלית, סוציאלית ותרבותית, תומכים ב„יוו״א", ב„איקו״ף", נוטלים חלק בהרחבת בית הספר היהודי החילוני, נוסדת ועדת חברות ע״י הארגון, נכללים בבית החולים היהודי בתשלום של 50 פיזות לחודש — כדי להבטיח מטה ועזרה לכל חבר בן־עיר בעת מחלה וכו׳. והיו אז כמה חברים שהצטיינו בפעילותם: מרדכי גולדוואסר בקופת המילווה, יעקב גבל ודוד בנו, בלומברג (יו״ר אחר־כך), צ׳ירוונקי, מארקוס ברנשטיין ובעיקר בנו הרופא, שטיפל חינם בחולים רבים בני־עיר ואח׳. בשנת 1943 שוב היתה ירידה בחיי האירגון והודות

משה לייב ווישניה, נולד בשנת 1901 בגאָץ, הסמוכה ללומזה, מ־1927 בארגנטינה, עסקן ציבורי ותיק בעיירת מולדתו ובארץ הגירתו. לוקח חלק פעיל בחיים החברתיים של בני לומזה והסביבה. שימש לסירוגין מזכיר, יושב־ראש וגזבר הארגון, עסקן בענייני תרבות וחבר מערכת ה„לאמזער שטימע" דשם. חבר ועד הכבוד של הוצאת „ספר הזיכרון" בישראל — מטעם ארגון בני לומזה והסביבה בבואנוס־איירס.

ליושב־הראש משה־לייב ווישניה — פועל שלאחר עבודת יום קשה התמסר לפעולות האירגון בלב ונפש — התעוררו שוב החברים למעשים. נשלחה עזרה לשרידי לומזה, בסכום של 6000 פיזות, השתתפו בליגה למלחמה באנטישמיות, ערכו מגבית למען נפגעי רעידת האדמה בסאן־כואן וכו׳. בשנת 1945, בנשיאות ה׳ רובינשטיין, נוסד „מרכז הנוער" על יד ארגון בני לומזה והסביבה, נשלחו 4000 פיזות לעזרת שרידי לומזה, ע״י הג׳וינט, כמפרעה ראשונה מעשרים אלף הפיזות שהחלט לאסוף למטרה זו, נמשכו הפעולות למען „איקו״ף", „יוו״א", „הספר היהודי", בית החולים וכו׳. נשלחו 10 ארגזים בגדים לפליטי לומזה, בסכום של 10.000 פיזות וכו׳. ועדת הנשים, בנות לומזה, ארגנה בפסח 1947, סדר שלישי שהכנסתו 1200 פיזות הוקדשה למצבת הזיכרון של גבורי הגיטו בוארשה. הוועדה הורכבה מהגברות רוזה מונקארז, א. דונוביץ׳, מאַטל שאַרפמאַן, אידה לוינסקה, שיינה מלינארסקי, אסתר רודניק, אירנה כמיליבסקי, פליסה וחנה שווארצבארד.

היות ומספר בני זאמברוב גבר בארגון, הוחלט: לקרוא לו: „ארגון בני לומזה וזאמברוב". שאר העיירות שיש להן נציגות כאן, ייזכר רק שמן בראש המכתבים והפירסומים של הארגון.

ב־14 במאי הוחלט חגיגית להקים בית מיוחד למען הארגון. החלטה נועזת, אולם כל החברים התלהבו למענה. במסיבה בבית לייבל לוינסקי נאספו 5000 הפיזות הראשונות. שני חברים נדבו לשם זה תרומות ניכרות, על שם הילדים שנולדו להם (דז׳יווקו והרשל לוינסקי). בעיקר נראתה התלהבות בין בני זאמברוב שראו בבית הזה שיווק כעין המשך מקהילת זאמברוב שחרבה. לאחר מאמצים נקנה הבית, ברחוב בארטולומה־מיטרה 4467, בתוככי בואנוס־איירס, במחיר של 68 אלף פיזות. ובאותו זמן גם נמשך משלוח החבילות לשרידים באירופה, נשלחו כרטיסי־נסיעה באנייה לאלה שהחליטו להגר לארגנטינה, נשלחו חבילות וכסף לבני לומזה בגירוש קפריסין. נוסדה ועדה לפעולות תרבות, ביזמת בועז חמייל, בהשתתפות בני העיר יוסף רויזן, בלייוויס, ווירז׳בה, ח. וולובסקי, צ׳ארני, פיאנקו, בוצ׳אן, ורונה. החלט להוציא לחנוכת הבית מאסף בשם „לאמזער שטימע". ואמנם: 30 בנובמבר 1947 נחנך הבית ברוב פאר ויצא לכבודו העתון „לאמזער שטימע". באותו מעמד חגיגי הוכרז על אהדה ותמיכה במלחמת ההגנה לישראל וה׳ דוד ציוואן אסף לשם זה סכום כסף גדול.

בשנת 1948 נשלח גם בא־כוח ארגון בני־לומזה וזאמברוב לגילוי האנדרטה לזכר לוחמי הגיטו בווארשה. נחוג ברוב פאר יום הקמת המדינה בישראל. לאחר זה התלהבו רבים, ובעיקר הנוער והחליטו לתרום „אמבולאַנס" למען „מגן־דוד אדום" בישראל וחיים ויניצקי תרם על המקום לשם זה 1000 פיזות. האמבולנס הגיע לישראל ערב חנוכה תש״י. הארגון קיבל מ„מגן־דוד אדום" בישראל מכתב תודה והוקרה

הצייר משה רובינשטיין — איש לומזה ועסקן מסור לענייני בני העיר בארגנטינה.
שתי יצירותיו „בית הכנסת בלהבות" (ראה לעיל עמ׳ 258) וחיים וויצמאן" מקשטות את אולם הארגון.

(מיום 11 בדצמבר 1949) והודעה שהאמבולנס נכנס תיכף לתפקידו להגיש עזרה ראשונה. באספה הכללית, פברואר 1949, החלט להעניק לח׳ רודניק ח.י. את התואר יושב־ראש הכבוד. שוב התלהבו החברים וניגשו לפעולות. נוסדה פינה דראמאטית, בהשתתפות חיים וולובסקי, וח. י. רודניק תרם הוצאות הבמה והגב׳ גולדוואסר — את המסך האמנותי. ביולי 1949 נפתחה הספריה על שם פרופסור שמעון דובנוב, נוסדו שעורי ערב, שעורי השתלמות.

החלו ההכנות להג היובל ה־25 לקיום הארגון, ביזמת ווישניה־וורונה, שנחוג ברוב פאר ושמחה בחורף של 1951. נשלחו גם חבילות־הג לארגון עולי לומזה בישראל ואלה ניצלו אותם בחגיגה המיוחדת שערכו לשם זה ולכבוד מלאות 25 שנה לחלוץ הראשון מלומזה לישראל, ראש שחקני האהל, מאיר מרגלית.

נבחר גם ועד למען הספר „יזכור" שמכינים בישראל והחלו לאסוף כספים לשם זה. באספה כללית החלט למנות את העסקן הוותיק והמסור מ.ל. ווישניה חבר ועד הכבוד של הוצאת הספר. לכבוד יובל העשרים וחמש הנ״ל יצא גם קובץ מעניין „די שטימע" ובו מאמרים רבים לתולדות הארגון ופעולותיו, יצירות ספרותיות של בני עיר, תמונות רבות וברכות.

ועדת הגברות

נתארגנה מבנות העיר וכלותיה — לשם הגשת עזרה לפליטים, ארגון משלוח החבילות, ריהוט וקישוט הבית, סידור חגיגות ומסיבות, ישיבות אחים גם יחד, „סדר שלישי" שהכנסותיו קודש לפעולות עזרה ותרבות, הרצאות על נושאים חינוכיים, חוג קריאה בספריה על שם דובנוב, טיפוח יחסי ידידות ומשפחתיות בין החברים וכו׳, אלה הם תפקידי הוועדה ופעילות בה: באשה פוקס (יו״ר), שיינה מלינארסקי, רחל וורונה, לאה קאצאנק, פייגל לב, חנצ׳ה דז׳יווקה, ביילה מודזליביץ, פייגל פרידמאן, צביה מלינארסקי, חסה דאמוביץ׳, ביילקה סלודוביץ׳, רבקה גילודה, רחל חן, שיינדל בראנדברג, מיכלה קאנדל והגב׳ ארנסון.

מרכז הנוער

נוסד בנובמבר 1948. זו היתה המתנה היפה ביותר שהגישו החברים לאירגון — את בניהם ובנותיהם. המרכז קם עם התסיסה בקרב הנוער לעזור למדינת ישראל במשלוח נשק, ציוד, מתנדבים למלחמת השחרור וכו׳. הנוער של בני לומזה לקח בכל זה חלק גדול. במגבית למען אמבולאנס למגן־דוד אדום בישראל היתה השתתפותם רבה. הם יסדו גם שיעורי ערב לידיש וספרות, היו פעילים בהרחבת הספריה, במסיבות חג וכו׳. מבין הפעילים שבהם יש לציין: דוד גבל (יו״ר), דוד ויניצקי (מזכיר), אאידה מאַכרון, ח. סוחאַרביץ׳, א. קורופאַטווא, מ. כ״ץ, א. גבל, שאול וואסרמאן, ט. ויניצקי, נ. רובינשטיין, מ. קורופאַטווא, ד. בורשטין, ב. מלינארסקי, י. שלאַסקי, מ. פרלשטיין וק. בוראַק. המרכז לנוער ריכז סביבו כמאתיים צעירים בני־עיר וקבוצות פעילים „קאדעטן גרופע" של 50 איש.

קופת המילווה

נוסדה בשנת 1938. תחילתה מצערה. נתנה הלוואות עד 250 פיזות. גדלה לאט־לאט, רבו מספר החברים בעלי המניות, עלתה הקרן היסודית והקופה נאשרה ע״י הפיקוח הממשלתי. בשנת 1951 הפכה למוסד ציבורי נורמאלי הפתוח יום־יום, מקבל חסכונות חברים, עושה כל מיני פעולות בנקאיות ומאפשר לכל חבר לקבל הלוואה בתנאים נוחים מאוד עד 1600 פיזות ויותר.

הספריה על שם דובנוב

נוסדה בחגיגיות רבה ביום 25 ביולי 1949. המעשה הישרה שמחה בין החברים הרואים את ארגונם הולך וחובק זרועות תרבות ומעשים. על יד הספריה התרכזו חוגי נוער הבא לשמוע הרצאות ושיחות, לקרוא ספר ולהחליף רעיונות, חוגי גברות וכמה מפעלי תרבות. מספר הספרים הולך ורב מיום ליום ואתו גם גדל מספר הקוראים. כדי לקרב את הנוער נרכשו ספרי־ערך בשפת המדינה.

ב נ י   ל ו מ ז ה   ב צ ר פ ת

אלתר גולומבק

ארגון בני לומזה בפאריס

אנשי לומזה וסביבתה מצויים היו בצרפת גם לפני מלחמת העולם הראשונה. כמה מהם למדו בסורבונה וביקרו שעורי מדע ואמנות. לאחר מהפיכת 1905 — היגרו אילו מהפכנים מלומזה לפאריס, מהם הזרו אחדים כשוך הסערה ברוסיה והשאר עברו־נדדו לארצות הברית, כי פאריס היתה נקודת־מעבר למהגרים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה — היגרו לפאריס כשתי עשרות בעלי־מלאכה, כובענים, חייטים, פרוונים ולאט־לאט הסתדרו כאן בעבודה והיכו שרשים בחברה היהודית. בשנת 1911 נתמנה בן לומזה רב ראשי לאגודת הקהילות בפאריס, הלא הוא ר׳ יואל הלוי הרצוג (ראה עליו לעיל עמ׳ 111), ומאז נעשה ביתו כתובת לכל בן עיר קשה־יום. בעזרתו ובעזרת הרבנית הסתדרו רבים בעבודה, מצאו קורת גג וגם קיבלו רשיונות להישאר כאן. מבני לומזה והסביבה היו גם פעילים בחיים החברתיים של המהגרים היהודים ובהם המהנדס ישראל ראקובסקי (בן הסופר אבא ראקובסקי מזאמברוב), יצחק גורודזינסקי, שהוציא לאור את העתון היומי „דער פאריזער היינט" (כעת בארה"ב), טשארני יגולדז׳יוק) שהיה ממייסדי ה„ארבעטער אָרדן", ועוד.

„ארגון בני לומזה" נוסד בפאַריס בשנת 1946, ביזמתו של שמואל טריימאַן, קרובו של הד"ר א. גרוסמאן מארצות הברית, שהוטל עליו להתקשר עם בני לומזה בצרפת מטעם ועד העזרה המאוחד („עליעף") בניו־יורק. והוא מילא את שליחותו באמונה. התקשר עם צבי לוינסקי (בן המורה ישראל לוינסקי) שאַך חזר אז משבי גרמניה (עונה שם 5 שנים, כחייל צרפתי), ובעזרתו התקיימה אספה ראשונה של בני עיר, בהשתתפות טריימאן, והונח היסוד לארגון.

סמוך למלחמת העולם השניה חיו בצרפת כ־60 משפחות, יוצאות לומזה, על פי רוב בפאַריס. והיו גם כמה סטודנטים לומזאים. בימי הכיבוש הנאצי אבדו רבים מהם והשאר התפזרו. תפקידו הראשון של הארגון היה איפוא לרכז את כל בני העיר שבצרפת. ואמנם באספת היסוד הראשונה באו כמאה איש מפאַריס ומכמה מקומות רחוקים. נוסד ועד: צבי לוינסקי (יו"ר), שארל פרידלנדר (בן החזן הזקן), פייגה׳לה פרידמאן־אנדרס (בת זגג), קאמינסקי (בן החייט), דינה שפירא־לאנדוי (נכדת ר׳ פסח איסר גלצ׳ינסקי, ראש הישיבה), אפשטיין (שעז, חתן מוהל), מזכיר, ועוד.

ארגון בני לומזה בפאריס שם לו למטרה: א. לרכז כל בני העיר שברחבי צרפת; ב. להתקשר עם כל בני העיר הפליטים באירופה, שרידי השואה, ולהגיש להם עזרה חמרית ומוסרית, ככל האפשר; ג. לעזור לבני העיר שבצרפת לחזור לחיים נורמאליים, עזרה ליתומים ואלמנות, נכים ומחוסרי עבודה ותעודות.

וראוי לציין שארגון בני לומזה מילא את שליחותו הקשה בכבוד. עשרות פליטים עברו דרך פאריס בדרכם לארצות שונות וכמה מהם אף התיישבו כאן. כולם קיבלו על ידי הארגון העזרה הדרושה — דירה, עבודה, דאגה לתעודות־זהות וכו׳. משרד הארגון היה כתובת לכל בן עיר שהגיע לצרפת. בית היושב־ראש צבי לוינסקי הפך בית ועד לכל בן עיר והוא וגם אשתו ריימונד עשו כמיטב יכולתם למען הקל את הסבל לבני לומזה הפליטים והמהגרים.

בית פייגה׳לה פרידמאן נעשה גם הוא אכסניה לפליטי לומזה וסביבתה. היא קיבלה את פניהם בתחנת הרכבת, הביאה אותם לביתה, ערכה לפניהם שולחן ומיטה, התרוצצה ממוסד אחד למשנהו לדרוש עבורם סעד וסידור. ולא לחינם קראו לה „אמא" של בני לומזה. בצאתה לארצות הברית אבד לארגון כוח פעיל ופורה.. מסירות רבה לעזרת בני עיר הראו שארל פרידלנדר, אשתו ובני. שארל, בן החזן מלומזה, משך כמה בני עיר ותיקים לעזרת הארגון ותמך מכספו בפליטים. ותצויין גם עבודתו המסורה של ה׳ אפשטיין ורעייתו. הוא היה הגזבר של הארגון וכל כספי הסיוע והתמיכה לבני עיר, כתושבים ופליטים הומצאו על ידו בדרכים שונות ובמאמצים. מוועד העזרה המאוחד שבארצות הברית נתקבלו אמנם מזמן לזמן אילו סכומים קטנים אולם אלה לא הספיקו — שלא כמו אצל ארגונים אחרים אשר קיבלו הכל מאמריקה — וחלק הארי של העזרה הכספית נפל איפוא על ראש הארגון בפאריס. חבריו המציאו אמנם את הכספים מכל אשר יכלו, אם לא ממקורות ציבור, הרי הוסיפו מכיסם — ו„אל יחסר המזג"....

ברנארד מרקביץ מעסקני ארגון בני לומזה בפאריס

נוספו כוחות חדשים לעזרה, כמו ברנארד מארקביץ׳ (בן בעל־בית נכבד ברחוב קרוטקה), אשר החל להשקיע די עמל וכסף בעזרה ובסעד. תחילה היה פעיל וגם יושב ראש של „ארגון עולי רומניה" וגם חבר ועד התאחדות הארגונים היהודים, אך ויתר עליהם והתמסר, יחד עם אשתו ובנותיו, לעזרת בני לומזה. באספת בני העיר, השניה, נבחר ועד חדש: צבי לוינסקי נשיא הכבוד, ב. מארקביץ׳ — יושב ראש בפועל, ש. פרידלנדר — סגנו, קיימן — מזכיר (כיום בישראל), אפשטיין — גזבר, פייגה׳לה פרידמאן־אנדרס (כעת בארה"ב), דינה שפירא־לאנדוי, כוקול וקמינסקי.

עבודת העזרה נמשכה ביתר שאת: סודרו נכים וחולים בבתי הבראה, יתומים — בבתי מחסה וחינוך, ובחדשי הקיץ נשלחו לקייטנות. בהיות פאריס מרכז־מעבר לכל פליטי אירופה — רבו בני העיר

שולחן הנשיאות של בני לומזה בפאריס במסיבתם החגיגית לכבוד תקומת מדינת ישראל, תש"ח — 1948.

מימין לשמאל: סוקול, אפשטיין, דינה לאנדוי, גב׳ אפשטיין, גב׳ סוקול, קאמינסקי, זליצקי, „אמא" של בני לומזה בצרפת פייגה׳לה, מארקביץ ורעיתו, לוינסקי צבי ורעיתו, פרידלנדר ורעיתו

הנידחים שפנו לעזרת הוועד ולשם זה נערכו מסיבות ונשפי שעשועים, הגרלות וסתם מגביות שהכנסתם קודש לצרכי העזרה. כל שנה נערכה אספת „יזכור" לזכר קדושי לומזה. מסיבה נהדרת סודרה לכבוד תקומת מדינת ישראל, קבלת־פנים לכבוד ברל מארק ואספת־עם בנשיאות צ. לוינסקי, בה השתתף האורח הנ"ל וי. טוביאש (שהה אז בפאריז עם היתומים שהביא אתו ונטל חלק בעבודת הארגון).

כמו־כן נערכו מסיבות לכבוד האורחים, הבאים והיוצאים: אורלובסקי ואשתו, אשת מוטל ביאלי ומשפחתה, אשת פינחס גייסט ומשפחתה, הגב' יילין, ציבולקה, לינא צוקרברוים, רפאליבסקי, טוביאש, גב' גורדון, צנדלר, אַבקביץ', נאגישובר ורעיתו, זיידנשטאט, מוסנז'ניק, אולדאק, פאניץ', האחים גולומבק, וויסברוד, אייכל, שטיינברג, מושינסקי, רוזנבלום, עו"ד זאמברובסקי, ועוד.

הגיעה קבוצת בחורי ישיבה מלומזה וסביבתה בדרכם לישיבת „חכמי לובלין" לארה"ב. ארגון בני העיר טיפל בהם, ציידם במזו־ ובגדים ושלחם בכבוד. כשרבו הצרכים הפליג היו"ר ב. מארקביץ' לניו־יורק ובפני אספה גדולה של בני לומזה, מטעם ועד העזרה המאוחד, הצביע על העזרה הדחופה וגם השיג את מבוקשו — כמה מאות דולארים והבטחה להמשך כי יבוא, אולם ההמשך לא בא... וראוי לציין את מסירותו של הד"ר גרוסמאן, ארה"ב, למען הפליטים.

לאט־לאט הוקלה העבודה — כי רבים הפליגו מכאן אל ארץ מאווייהם, רבים הסתדרו והחלו בעצמם להושיט יד עזרה למהגרים דחדשים וגם נוספו כוחות־עובדים חדשים, כמו הגברות: בוצ'קה, מארכוס, שרה סטודניק (שצ'וצ'יז), וורונה־שארפאנטייה, צ'ישלסקי, דר. גומברג, קוויאטק ועוד. והודות לזה יכלו החברים בעת אסיפתם הכללית השלישית לדון בענייני תקנון רשמי, דאגה להתאזרחות וזכויות עבודה לבני־עיר שהתיישבו כאן. אל הוועד החדש שנבחר נוספו כוחות חדשים, כמו אטקוביץ' — מזכיר (בנו של הטוחן), האחים גראַנאַטוביץ'. אושר התקנון של הארגון ע"י הממשלה וזה נתן לו דרך לקבל גם תמיכת הממשלה ומוסדות ציבור אחרים. נערך באַל־לילה רבתי, בהשתתפות אירגון בני זאַרומב ויושב ראשם בולנדר השקיע בו לא מעט עבודה. בכספי ההכנסה של מפעל זה נוסדה קופת־מלווה לבני לומזה וחולקו הלוואות להוצאות־דרך וסידורים לכמה מהגרים. עם עלות נשיא הארגון צבי לוינסקי וביתו לישראל, נערכה לו מסיבת ריעים גדולה. ארגון בני לומזה השתתף גם בסיוע לישראל במלחמתה על עצמאותה, השתתף בפעולה למען ספר הזכרון לקהילת לומזה. הארגון טיפח לו קשרים עם „התאחדות החברות היהודיות" („פארבאנד"), עם „הפדרציה של הארגונים היהודים" („פעדעראציע"), עם „ועד העזרה למען ישראל", עם „ועד המלחמה בגזענות ופאשיזם" („מראפ"), עם ארגונים צרפתיים כוציאלייב ועוד. הועד קיים עד היום — הודות למסירותם של העובדים הוותיקים שנזכרו לעיל ובעיקר: מרקביץ', פרידלנדר וקאמינסקי.

הוועד של ארגון עולי לומזה בפאריס, 1946
יושבים (מימין): צבי לוינסקי, אפשטיין.
עומדים: קאמינסקי, דינה לאנדוי־שפירא, גב' אפשטיין, שארל פרידלנדר

הרב שלמה רוצקי

בני לומזה באבסטרליה

„צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפיזרם לבין האומות". וצדקה זו נעשתה גם ליהודי לומזה שפוזרו בכל העולם והיו על ידי זה לפליטה, ביום הזעם.

גם באבסטרליה, שבה קיים בכלל ישוב יהודי צעיר, כי לפני מאה

הרב שלמה רוצקי
יל"ד לומזה וחניך הישיבה. הרוח החייה בין בני העיר באבסטרליה, מכובד בקהילת מלבורן, מנהל המוסד החינוכי ונ"ת „השכלה". קנה לו שם בספרו „פון אַלטן קוואַל" — ילקוט מאמרי חז"ל, הגיונות ורעיונות על פרשות השבוע והמועדים.

וחמישים שנה עוד שלטו כאן תושביה הקדמונים, מצוי מספר ניכר של בני לומזה, כששים משפחות בערך.

הראשון שהגיע לכאן מלומזה הוא רבי בנימין בן אהרון הכהן -- שען לפי מקצועו, יצא מלומזה, במאה התשע־עשרה, למכרות הזהב שבאבסטרליה, דרך אנגליה, והוא אז רק בן שמונה־עשרה. השתקע במלבורן ושמר כאן תורה ומצוות. ייסד בביתו „מניין" והיה גם הגבאי וגם החזן וגם המשמש — והעיקר שיכול היה לחיות בתוך עמו ולעבור לפני התיבה, כי אהב חזנות... בנו אהרון הכהן — הוא נדבן ועסקן ציבורי פעיל במלבורן.

כחמישים משפחות של בני לומזה השתקעו במלבורן, חמש בסידניי ועוד חמש בערים אחרות. כמעט כולם עוסקים במסחר ותעשייה, ומעטים מהם חיים ממלאכת־כפיים. שניים מבני לומזה הם „כלי־קודש". את המקום המכובד בקהילת ישראל שבמלבורן ובכל אבסטרליה תפס ד"ר אהרון פאטקין ז"ל, שנפטר פתאום בשנת 1950 באמצע פעולותיו למען הציבור והספרות. וחסר האיש בתוכנו, בתוך כל היהדות שבאבסטרליה, שכן כולם נשמעו לו וכיבדו את דבריו. פאטקין למד בלומזה שנים רבות והיה גם פעיל בה בראשית ביכורי הציונות ותנועות הסוציאליזם (ראה עליו ותמונתו בעמ' 216—217).

בשנת 1927 הגיע לכאן מארץ־ישראל משה פלוטקין. עסק תחילה בבניין ובכל עבודה וכעבור זמן קצר פתח בית חרושת לגומי — הגדול והמפורסם ביותר בכל מדינת אבסטרליה וגם מחוצה לה. משה פלוטקין פעיל כאן בחיים החברתיים ומשתתף בצרכי ציבור באמונה. הוותיקים ביותר בחוג יוצאי־לומזה הם שמואל אליעזר מילר (מלינארז'ביץ') ורעייתו פייגה. הם הגיעו לכאן בשנת 1934 והתחבבו על בני העיר וביתם נעשה כעין מועדון לבני לומזה, מהגרים כוותיקים.

בשנת 1937 החלה הגירה מוגברת באבסטרליה ובין הבאים גם כמה מבני לומזה. במלחמת העולם השניה השתתפו גם בני־עיר בקרבות בנאצים ובגירוריהם ואחד נחמיה בן טוביה שיינברג מלומזה, נפל במערכה.

משהחלו מגיעות שמועות רעות על יהדות פולין, החליטו בני לומזה להתרכז יותר, להיפגש וגם להביע נכונותם לשלוח עזרה וסעד לבני העיר. בספטמבר של שנת 1941 נוסד ועד יוצאי לומזה באבסטרליה והוועד הראה פעילות רבה. חברי הוועד הם: הרב ש. רוצקי, זלמן מילר (מלינארז'ביץ'), משה מילר (מלינארז'ביץ'), ברל סיקאנוב (צ'יחאנוביץ'), משה פלוטקין וחיים־ברצ'י שיינברג. משנפתחו הגבולין — היו בני לומזה באבסטרליה מן הראשונים לשלוח חבילות סעד וכספים לאחיהם בכל מקום.

כשחזר ד"ר אהרון פאטקין מישראל מלא התלהבות ממה שראה ושמע — קרא לאספת בני עירנו ומסר לנו כמה ידיעות על דבר עולי לומזה בישראל ועל פעולתם הנאה להנציח את זכר קהילת לומזה בספר זיכרון. נבחר ועד לשם זה וגם נאספו כספים. פאטקין בעצמו התכונן לכתוב זכרונותיו מלומזה למען הספר — אולם טרדותיו למען המגבית המאוחדת והרצאותיו על רשמיו בישראל, גזלו את זמנו ומשנתפנה לזה — קרהו האסון ונסתלק לבית עולמו.

בני לומזה בישראל

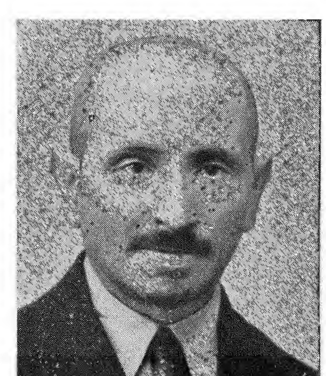
30 שנות פעולה

בני לומזה עלו לארץ־ישראל בכל הצורות ובכל התנאים. אילו העודות בספרנו זה ורשימות מכולל החלוקה מעידות על זה. עד הצהרת באלפור עלו יחידים, למות בארץ הקודש או לחיות ולבנות, כמו יהושע קוזינסקי ואח׳ ונסיעתם עשתה תמיד בלומזה רושם. סמוך למלחמת העולם הראשונה התארגנו עשר משפחות, סוחרי קמח, בלומזה, לעלות לארץ ולייסד להם מושבה מיוחדת. הם שלחו לפניהם בעניין זה את ר׳ ברוך יוסף לב, והוא הצליח לקנות בסביבות ראשון לציון אדמה למען שולחיו וגם נתן דמי־קדימה — אך המלחמה פרצה והכל נתבטל.

לאחר מלחמת העולם נעשו כמה נסיונות לעלייה קיבוצית מלומזה ע״י אנשי תעשיית מרצפות ורעפים וכמו־כן ע״י קב׳ גידה, להקים כפר־אורגים בקרבת נהלל ואח׳. אנשים בודדים תמיד עלו להשתקע. אולם עיקר העלייה מתחילה בשנות 1920—1921, על ידי תנועת החלוצים.

אף כי בני לומזה חיים להם בשלום בישראל, אין פרץ ואין צווחה — ניכרת לעתים קרובות אדישות לארגון בני העיר מטעמים שונים. אלה דוגלים בשם מיזוג גלויות וביטול „הלאנדסמאנשאפטים" ואלה עסוקים וטרודים בחיי יום־יומם הקשה, ופוטרים עצמם בעבודתם הכללית למען קליטת עולים וכיו״ב — כי אין ישראל דומה לשאר הארצות. שבכל הארצות בא בן העיר כמהגר זר ובודד ועזרת בני העיר נחוצה לו, ואילו כאן בא העולה החדש אל בני עמו ומתמזג מהר בתוך הישוב הכללי.

ורק יחידים הם העושים למען בני העיר, נושאים בעול ועומסים בסבל, ומהם יצויינו לטובה ולזיכרון בספר: משה גולדמן ורעייתו חייה — אשר ביתם הנאה הפך בית ועד לכל פגישה ומסיבה לטובת בני העיר, לכבוד אנשי עיר ולמען מפעלי הארגון. והאיש משה פעיל כל השנים, אחראי לתפקידיו ובלי ליאות מוציא לפועל ומקיים מה שהוטל עליו. ואחריו: חנה צ׳יחאנובסקה, ישראל יפה־שניצר, מנוחה אלפרין, יוסף זיידנשטאט, יוסף ברומברג, אביבה ויצחק פרלברג, בנימין סופינסקי, דוד נאגישובר, קופילוב דבורה, חוה קאפלאנסקה, בתיה פלוצ׳ינקו, שרה זאליצקי, בז׳וזה בתיה, רחל סלוצקי, אסתר שיינהויז, ביקובכקי אלתר, ועוד. בחיפה פעילים רבקה ארליך־פודרוז׳ניק, האחים מזרח ואח׳ ובירושלים יאגודובסקי, ועוד.

ר׳ ישראל לוינסקי
נשיא הכבוד של ארגון בני לומזה בישראל (ראה עליו לעיל עמ׳ 151).

ויצויין במיוחד ר׳ ישראל לוינסקי, אשר למרות זקנתו המופלגת הרבה לפעול ולהפעיל למען מתן עזרה וסעד, למען כפר הזיכרון, פיאר בנוכחותו אספות וישיבות ותמיד מראה נכונותו לעשות למען בני לומזה. ואחרון־אחרון הרוח החייה שמאחורי הקלעים, ראש וראשון לארגון בני העיר ולכל פעולה, יוזם כל מסיבה וכינוס ומבצעו, והכל בעילום שם ובהכתרת הפעולה על גבי אחרים — הלא הוא מאיר לוינסקי.

בדין וחשבון הקצר והתמציתי בצורת כרוניקה מפעולות הארגון של בני עיר במשך 30 שנה תופשים את המקום העיקרי המסיבות והכינוסים, האזכרות והפגישות — אולם אלה ליכדו את החברים לפעולות ולהתעניינות זה בזה, ובתוך מסיבות ואזכרות אלה נוסדו וחושלו כמה מפעלים, נארגו חוטי זהב של מעשים. שלא להכביד על הקורא לא ניתן כאן כל דו״ח כספי — זה ניתן בביולטין מיוחד.

מפעולות ארגון עולי לומזה בישראל

(כרוניקה)

1921. התחלה עלייה מאורגנת מלומזה, שעיקרה חברי החלוץ. בני העיר חיו באחווה, סידרו להם מקומות אוכל משותפים, סדר משפחתי בחג הפסח.

1922. קמה קבוצה לומזאית בגדוד העבודה בירושלים, בהשתתפות שמחה כפרי (פלחוביץ׳), מאיר מרגלית, בן־דוד (ברויאר), גרשון הרועה (הפנר), בנימין עירוני (גורודזינסקי), עקיבא בן־דוד (בורשטין) ואח׳. שמחה כפרי עמד בקשרים עם „החלוץ" בלומזה.

1924. עם „עליית גראבסקי" באו רבים בני עיר שאינם חלוצים. כמה מהם הסתדרו בעבודה ובתעשיה, במסחר ובפקידות. כמה מהם — גורלם כשאר העולים — מחוסרי עבודה, זקוקים לסיוע. אחדים גם עזבו את הארץ.

1926. בבית משה גולדמן, בשכונת ברנר, התקיימה חגיגת פורים ראשונה של בני לומזה, על כוס יין, עתון חי ומילי דבדיחותא. נוכחו יעקב פיונטניצקי, האורח חיים רוטשילד, א. ניימוביץ׳ ואח׳.

1928. התחילה העליה החמישית. הגיעו כ־20 חלוצים מלומזה. הקשר אתם ובין העולים הקודמים התחזק.

1930. קם כעין ארגון של עולי לומזה בישראל. באולמי „תחכמוני" (ר׳ מונטיפיורי ת״א), נערך נשף פורים לומזאי, בהשתתפות משה גולדמן, מאיר לוינסקי וניימוביץ ובנוכחות כמה מאות בני עיר והסביבה. בחג השבועות של אותה שנה היה כינוס חברי „החלוץ" עולי לומזה וסביבתה, בהשתתפות דוב ז׳ודקביץ, מאיר לוינסקי, ב. עירוני ושמחה כפרי. דובר על הידוק קשרים עם לומזה, על הקמת נקודת־ישוב של בני העיר, על משלוח עתונים ועלונים ללומזה ובהם ידיעות מהנעשה בארץ וכו׳.

1931. התקיים נשף פורים שני שמשך וליכד את כל בני העיר והשאיר רושם חזק. השתתפו משה גולדמן (יו״ר), ב״כ עולי פולין, מרגלית, נימוביץ׳, בן משה (זמר) ותזמורת. נכחו כ־300 איש.

1932. נשפי הפורים היו למסורתיים. השנה נמסרה ד״ש מלומזה ע״י שטרוזנברג. התכנית היתה משעשעת, מסכות, ריקודים, שירה בציבור, פארודיות וכו׳.

1933. נשף פורים ואהריו נשף עלייה מוצלח לכבוד העולים החדשים ולכבוד בני העיר שבאו ל„מכביה" ויריד המזרח. השתתפו גולדמן, גלוחוביץ׳, ברוידס, בר־אדון, סלוביק, מאיר לוינסקי, ז׳ודקביץ, מרגלית ועוד. במשך שנה זו פעלו הרבה לטובת העולים החדשים וגם שלח כסף ל„החלוץ" בלומזה לשכר דירה.

1934. המצב בארץ הוטב. רבו גם עולים חדשים שהסתדרו בעבודה. נערכה מסיבת־פרידה למרגלית בצאתו לאירופה, עם ה„אהל".

1936. בראשית פברואר נערכה מסיבה בקפה „טיטי" (נחלת בנימין) לכבוד העולים החדשים: ישראל לוינסקי ובניו יום־טוב, נחמן והניה, חיים־יצחק גלינקה וביתו ואח׳. דברי ברכה נאמרו למאיר מרגלית לשובו ע״י יום־טוב לוינסקי.

1937. מסיבת בני לומזה בבית ארלוזורוב. ישב ראש משה גולדמן. השתתפו ישראל ויו״ט לוינסקי, ד״ר יוריס, זרחי, גמליאלית (שירה) ועברי (קריאה).

ביזמת א. אהרוני סודרה כעין תערוכה קטנה של תמונות ותעודות מלומזה.

1938. קמה ועדה למען יובל השלושים של „התחייה" בלומזה. נאספו כספים למענה, ספרים לספרייתה. חתמו על עתונים למען אולם הקריאה שעל ידה בלומזה וכו׳. בראש הפעולות עמדו ר׳ ישראל לוינסקי, משה גולדמן, ישראל שניצר ואח׳.

1939. התקיימה מסיבה לכבוד יצחק עברי עם הופעת ספר שיריו בעברית „בין דם לדם". ישב ראש יו״ט לוינסקי. השתתפו: א. ברודס, דוד זכאי, מנלס ואח׳.

1940. הגיעו בשורות־איוב מפולין. גם מלומזה שעברה מיד ליד הסתננו ידיעות. נערכה אסיפת בני־עיר בבית החלוצות בהשתתפות יצחק גרינבוים, אברהם מזרח, ישראל לוינסקי, משה גולדמן ואח׳. נבחר ועד עזרה ליהודי לומזה. אחרי זה נערכה מסיבה נאה לכבוד יצחק גרינבוים בביתם של חייה ומשה גולדמן.

1941. החלט להסתפח להתאחדות עולי פולין העוסקת במשיתף למען החיש עזרה ופדות ליהודי פולין. סודרה אספה על מצב יהודי פולין, בנשיאות יו״ט לוינסקי. השתתפו: ד״ר דוידזון, יו״ר עולי פולין, ד״ר הלר, מלר, ד״ר הורביץ, משה גולדמן, אסנת ביבר, גולימבק, נאגישובר. בחלק האמנותי: מאיר מרגלית ורעיתו (ע״י הפסנתר).

1942. נערכו במועדון „התאחדות עולי פולין" כמה עתוני „לאמזער שטימע" בעל־פה, בעריכת יו״ט לוינסקי ובהשתתפות ישראל לוינסקי, אברהם מזרח, משה גולדמן, צינוביץ׳, פיקארסקי, קוטינסקי, ניימוביץ׳, עברי, אייזיק רמבא ואח׳. נערכה אספת־אבל לזכר גיטל בוגושביץ׳ והחליטו ליצור על שמה ובעזבונה „קופת מילוה". נערכה אזכרה לזכר פייבל קאווקביץ׳.

1943. נערך כינוס יוצאי לומזה לזכר קדושי העיר. עדיין לא הגיעו ידיעות ברורות, אולם הלב דאג וניבא שחורות. השתתפו ישראל ויו״ט לוינסקי, משה גולדמן, א. מזרח ואחרים. ד״ר יום־טוב לוינסקי הציע להוציא ספר־זכרון לקהילת לומזה. בפנס־קסם הראו את העיר לומזה.

1944. במסגרת תערוכת יהודי פולין ע״י התאחדות עולי פולין, נערכה אספת בני־עיר. נערכה גם קבלת פנים לבואו של מורגנשטרן מצרפת. נערכה אספת אבל למות בנות העיר זלדה זילברמן ופטלוק. עולי לומזה לקחו חלק פעיל בפעולות התאחדות עולי פולין לטובת הפליטים. קופת המילווה בהנהלת ישראל יפה־שניצר נתנה כמה הלוואות לעולים ולפליטים.

1945. ה׳ סלובאטיס (כעת עורך־דין שליט) משרידי לומזה, הגיע לארץ, לאחר כמה גילגולים בשבי ובנכר, ומסר בבית הקק״ל ידיעות מחורבן לומזה. היתה התרגשות רבה ונאסף על המקום סכום כסף לקרן עזרה למען הפליטים, למשלוח חבילות מזון, בגדים וכו׳. לוועד העזרה נבחרו: ישראל לוינסקי (יו״ר), ישראל יפה (גזבר), חייה גולדמן וחנה צ׳חאנובסקה.

נערכה אזכרה בבית ה׳ זיידנשטאט, למות רעיתו. בבית הקרן הקיימת לישראל התקיימה אספת־אבל ליום השלושים למותו הטראגי של ד״ר י. נריה־קאווקביץ, בהשתתפות בני־עיר ורופאים חברים לעבודה.

הוגשה עזרה רבה לשני נערים־פליטים בני עיר, מעליית הנוער, נעשו כמה פגישות ופעולות למען החשת עזרה לפליטים שבאו ודאגו לסידורם, דירה וריהוט.

1946. נערכה אסיפת בני עיר רבתי בבית המורה לכבודו של הקולונל אלף, נציגה של פולין, שסיפר על לומזה וחורבנה. אחרי האסיפה נערכה מסיבה נאה בביתם של חייה ומשה גולדמן. לאחר קבלת ידיעות מהימנות על מה שנעשה בלומזה ולבני העיר השרידים, החלט לערוך כל שנה ביום י״ב בשבט אספת־אבל וזיכרון לקדושי העיר, כי ביום זה נשרפו כמה אלפים, שרידים, בכבשני אושוויינצ׳ים. באספת־האבל הראשונה ממין זה השתתפו הרב ציצוביץ׳, משה גולדמן, ישראל ויו״ט לוינסקי, תנחום (תדי) כהן איש לומזה שבא מאמריקה כאורח. באורח זה תלו תקוות רבות, כרב פעלים בתנועת הנאציאָנאל ארבעטער פּאַרבאַנד בארה״ב. בבית חייה ומשה גולדמן נערכה אחרי־זה מסיבה לכבודו. לצערנו נפטר כהן סמוך לשובו לאמריקה.

נערכה מסיבת־פאר בבית הקק״ל לכבוד ר׳ ישראל לוינסקי למלאת לו 75 שנה, בהשתתפות משה גולדמן (יו״ר), הסופרים נתן גורן, דב סדן, א. ברוידס, ד״ר הלר וכמה מתלמידיו ומעריציו. בתכנית האמנותית השתתפו נרדי ושרה יערי, נחום אבן שמואל. האסיפה רשמה את חתן המסיבה בספר הזהב של הקק״ל.

נעשו פעולות חשובות למען פליטי העיר. החלו ההתחלות לעריכת ספר הזיכרון לקהילה. הד״ר יום־טוב לוינסקי, יוזם המפעל, ערך תכנית מפורטת של הספר שנדפסה אח״כ בעברית וביידיש ונשלחה לכל בני העיר כאן ולארגוני בני לומזה בתפוצות, פורסמו על זה בעתונים רבים בארץ ובחו״ל. בתנאים קשים בארץ ניגשו לעריכת הספר ולאוסף החומר והתמונות. נערכה אזכרה למות הגב׳ גרברסקה, קאווקביץ׳, תנחום כהן הנ״ל, שנפטר בארצות־הברית, בריסקין, חתן ד. גלצ׳ינסקי, קלוואריסקי ורמבא. כמו כן נערכה אזכרה למות יעקב נתן שופר.

י״ב בשבט נערכה אזכרת־אבל לקדושי לומזה בתל־אביב, בבית־הספר ביל״ו ובירושלים. בתל־אביב השתתפו: ישראל לוינסקי, א. מזרח, הרב ציצוביץ׳ ואח׳. נקראו פרקי־שואה שהוכנו למען ספר הזכרון ע״י פאנוש ורוזנבלום. סיים מאיר לוינסקי. בירושלים השתתפו באזכרה: משה גולדמן, אסנה ביבר, י. יאגודובסקי ואח׳. נערכה אזכרה לזכר המהנדס יוסף פרלמן שניספה בתאונת אווירון, בשובו משליחות לאומית מצרפת. אותה שנה היתה פעילה ביותר קופת המילווה וניתנו הלוואות לסידור כמה עולים חדשים.

באותה שנה הגיעו ידיעות על קבוצת בני לומזה, מעפילים הנמצאים בגירוש קפריסין. באמצעות בן עירנו הצעיר אריה פרלברג, שהיה שליח ומדריך תרבותי בקפריסין, מטעם המוסדות הלאומיים,

מסיבה בקפה „סיטי", ת״א, 1936, לכבוד עולים חדשים בני־עיר וביניהם ר׳ י. לוינסקי ובניו, ולכבוד אמן הבמה מאיר מרגלית בחזרו מאירופה.

הועברו לשם כמה חבילות בגדים וסכומי כסף והוועד גם פנה בעניין זה לארגוני לומזה בארה״ב. נערכה קבלת פנים לר׳ פישל גרודזינסקי ע״ה, שחזר אז מרוסיה, לניסן מרוזוביץ׳ — אורח מקאנאדה, בן עיר הפעיל בארגון יהודי פולין, שם. בבית משה גולדמן קיבלו את פני הרב ה״ליאמובסקי מארצות הברית, שהבטיח לפעול ולעזור בריכוז הכספים למען הספר. קבלת פנים וכמה פגישות נערכו לכבוד בן עירנו שאול־יעקב בורשטין ששהה בארץ בשליחות הפאַרבאַנד וארגן את ביקור דפועל בארה״ב.

1948. לרגל המצב המדיני המתוח בארץ — נחלשו הפעולות. רוב החברים היו עסוקים בענייני השעה ובתפקידי ההגנה. מטעמים אלה לא יכלו גם לקיים את ההזכרה המסורתית בי״ב בשבט. אולם עזרה והדרכה, ועתים הלוואות, לא פסקו. תמיד ידעו עולים חדשים, מעפילים ובני־עיר ותיקים את הכתובת של עסקני ארגון עולי לומזה.

1949. חודשו הפעולות. נערכה קבלת־פנים לעולים חדשים, מ. אורלובסקי ורעייתו, הסופרת מנוחה אלפרין — ילידת פינסק שחונכה בלומזה ובילתה בה את שנות נעוריה, עו״ד בנימין מוסנז׳ניק, בן המורה, חבר המכון היהודי־היסטורי בווארשה, שבא לישראל להשתקע, ואח׳. גברו המאמצים למען ספר הזיכרון. גויסו הכספים הראשונים. נמצא הקשר עם ועד העזרה המאוחד של בני לומזה בארצות־הברית. הד״ר א גרוסמן יושב הראש, הראה פעילות רבה ועניין בהצעה זו. נתקבלו גם משלוחי כסף לטובת קופת העזרה ולמען הספר. נבחר ועד חדש מהח״ח: משה גולדמן (יו״ר), ישראל לוינסקי (יו״ר הכבוד), מנוחה אלפרין, ישראל יפה, א. נימוביץ׳, י. עברי ומאיר לוינסקי. יצחק עברי הראה פעילות זמן־מה בריכוז המזכירות, ובהשתדלותו הוצא כרוז לארץ ולחו״ל בנוגע לספר הזיכרון. באספת בני־עיר, בחג הסוכות, באולם „מוריה" — קיבלו בברכה את פני שרה ואברהם זאב גואל שעלו מארצת־הברית, יעקב טוביאש שעלה לארץ לאחר נדודיו וגילגוליו (כיום מנהל בי״ס בצפת) והאורחת קורן מארגנטינה. מסיבה מיוחדת לכבוד ה׳ יעקב טוביאש, שבה מסר דו״ח מהנעשה בלומזה, נערכה אח״כ בקפה „רפאל".

נערכה מסיבה בקפה „רפאל" לכבוד ה׳ ש. בונצ׳יק, בן עירנו, רב־פעלים בארה״ב, שבא כאורח הוועד הפועל של ההסתדרות. מסיבה לכבוד א. פאטקין — נערכה בבית גולדמן.

1950. חשיבות מיוחדת נודעה לאזכרת האבל המסורתית לקדושי לומזה ע״י קבלת שקיק האפר מקבר אחינו בגלצ׳ין שהביא אתו לארץ ה׳ יעקב טוביאַש. שקיק האפר הושם בארון ונישא באולם סביב הבמה ע״י ישראל לוינסקי, משה גולדמן, ישראל יפה, יצחק פרלברג, בורשטין קאווקביץ׳, גלצ׳ינסקי, לוויטה פניה, אורחת מארה״ב, מלינוביץ׳, סופינסקי, יאווסקי ואח׳. אחריהם התקיימה תהלוכה אילמת שהקיפו את הבמה ג׳ פעמים. נאמרו פרקי תהילים ע״י הרב א. ציצוביץ׳, החזן כלודניביץ׳, לאווסקי פינחס וידידיה. הלווית האפר למנוחת עולמים בבית הקברות בנחלת יצחק בתל־אביב, התקיימה למחר בבית הכנסת „מושב זקנים". נערכה שם אזכרה ע״י ישראל לוינסקי ונאמרו פרקי־אבל ואל מלא רחמים — ע״י יוסף בן משה. בבית הקברות הספיד את קדושי לומזה הרב ציצוביץ׳. נערכה אזכרה לזכר הגב׳ אורלובסקה.

1951. העבודה להכנת ספר לומזה מתקדמת. לרגל המצב המתוח בעולם והמלחמה בקוריאה ומחלתו של הד״ר גרוסמן, נחלשה עזרת ארגון לומזה בארה״ב. הד״ר גרוסמן הבטיח לשלוח למען הספר את הנייר הדרוש ובמאמצים רבים מצדו, מכיסו ממש, קנה את הנייר הדרוש ומסרו לידי הועד המיוחד למען הספר, שקם בארצות־הברית. הנייר נשלח והגיע לארץ בקייץ של שנת 1951. ניגשו להוצאת הספר והחלו להתקשר עם בית־דפוס ולהמציא את הכסף הראשון. הבטיחו אמנם עזרה מכמה ארצות, אולם כל העומס נפל על ארגון בני לומזה בישראל. נערכה אספת־האבל המסורתית בי״ב בשבט, בהשתתפות הרב הראשי מרן יצחק־אייזיק הלוי הרצוג. פתח משה גולדמן, אחריו דיבר הרב נרגשות על לומזה כאכסניה של תורה ומעשים טובים. בפנס קסם הראו תמונות ודמויות מהעיר. השתתפו נימוביץ (טיול ע״פ חוצות לומזה), החזנים י. בן־משה, צבי ידידיה ופינחס לאווסקי. נכחו כ־350 איש בני העיר והסביבה.

כדי לקדם את דבר הוצאת הספר, לאור מחירי העבודה שנתייקרו, נערך באולם בית ארלוזורוב נשף פורים בהשתתפות שרה יערי (שירה), מיכאל גור (קריאה) והאמנית האורחת רחל הולצר (קריאה).

נערכה אזכרה באולם „מזרחי" ליום השלושים לפטירתו של צבי קאווקביץ. סודרו קבלות־פנים לגב׳ מלכה ילין ויארמולקובסקה. ובבית החברה קאפלאנסקי־ויניצקי מסיבה נאה לכבוד מושציצקי, שניידר, פולניאק — בני־עיר אורחים מארה״ב ואפריקה. נערכו כמה פגישות עם עורך הספר הד״ר יום־טוב לוינסקי בביתו ובבית יפה־שניצר ובפני כמה מוזמנים, פעילים ואנשי יכולת. העורך הרצה על הספר ותכנו.

קבוצת פעילים של בני לומזה בישראל (תל־אביב, בחול המועד סוכות, תשי״ב 1951)
שורה א׳, עומדים (מימין): פינחס לאווסקי, גילארי, רחל סלוצקי־רוזנבלום, צירמן (ירושלים)
שורה ב׳ עומדים (מימין): וויליאמובסקי־קאנטור, גרינברג־וונגרוביץ׳, א. פרלברג־פרשטנברג, גולדמן חייה, אסתר שיינהויז־פרידמאן, חוה קפלנסקה־ויניצקי, מנוחה אלפרין, יהודית טננבוים־ז׳וטקביץ׳, רבקה ארליך־פודרוז׳ניק, צ׳יחאנובסקי חנה, חוה פייגין־ביאַלי.
שורה ג׳ (יושבים): יצחק יאגודובסקי, נאגישובר דוד, פרלברג יצחק, גולדמן משה, עברי יצחק, יפה־שניצר ישראל, הרב אביעזר ציצוביץ׳, ישראל לוינסקי, יום־טוב לוינסקי, אברהם ניימוביץ׳ (ריבס).
שורה ד׳ (יושבים): י. זיידנשטאט, ישראל ברומברג, בנימין סופינסקי. דבורה קופילוב (מאיאק), שרה זאליצקה־בז׳וזה, מ. לוינסקי, ש. פאנוש.

מסיבת־ריעים התקיימה באולם „המרכז לתרבות מתקדמת" בהשתתפות מאיר לוינסקי, ניימוביץ, נאגישובר, ראבינוביץ׳ הדסה (גגינה). מותו של הד"ר א. גרוסמן השרה אבל בארגון עולי לומזה. ליום השלושים, 2 בדצמבר, נערכה אספת־אבל בבית החלוצה, בהשתתפות הרב א. ציצוביץ׳, מ. גולדמן, גב׳ חוה פייגין, יו"ט לוינסקי, מנוחה אלפרין, א. ניימוביץ׳, נחמה מאליניק, אבקביץ׳ ועוד. הבמה היתה עטורה בתמונתו וכתבות — מעשי ידי יוסף זיידנשטאט.

1952. בראשית ינואר נערך בבית „האהל" וביזמת האמן מאיר מרגלית ובהשתתפותו נשף אמנותי שהכנסתו קודש לספר הזיכרון. פתחו משה גולדמן ויו"ט לוינסקי. השתתפו הכנר יוסף קאמינסקי, חנה זמיר־ווילקומירסקי (זמרה) ומאיר מרגלית (קריאה). נכחו כ־600 איש וההכנסה, — למעלה משש־מאות ל"י הועברה לקרן הכפר.

עזרתם הכספית למען הספר הגישו גם ה"ה ח. איזנשטט, י. גבעולי, י. יפה, רוצקי, ראובן קפלנסקי, א. קאביור, שרה זאליצקה, רחל סלוצקה, א. בוקובסקי ואח׳.

י"ב בשבט נערכה האזכרה לקדושי לומזה. ר׳ ישראל לוינסקי הדליק ששה נרות — זכר לששת מיליוני היהודים שאבדו בידי הנאצים. השתתפו : ישראל לוינסקי, משה גולדמן, בן־ציון ידידיה, קיימאן, הקריין שמאי רוזנבלום והחזנים בן־משה וידידיה. נכחו כ־250 איש.

מסיבה נאה לכבוד אמן הבימה מאיר מרגלית, במלאות 30 שנה לעלותו ארצה כחלוץ ראשון מלומזה, נערכה בבית ארלוזורוב. פתח ד"ר יו"ט לוינסקי. השתתפו זילברשטיין, ב"כ ה„אהל", הסופר נתן גורן, יו"ר עולי פולין בישראל, ד"ר הלר, י. זרובבל, י. פינקלשטיין מטעם בני אוסטרולנקו, משה גולדמן, מנוחה אלפרין, לחוביץ׳, מאיר לוינסקי, האמן סטוצ׳בסקי (צ׳ילו), ד. סאמבורסקי (שירה בציבור), שמאי רוזנבלום (קריאה) וחתן היובל שענה על הברכות.

הועלה בברכה יובל ה־25 של ארגון בני לומזה וזאמברוב בארגנטינה, אשר שלחו לכבוד המאורע חבילות מזון למען המסיבה הנ"ל. דובר באסיפה על פעילות בני לומזה בבואנוס־איירס ועזרתם.

בחודש אבגוסט הגיע מארגנטינה ה׳ דוד דאמוביץ׳ (אחיו של המנהיג הציוני אברהם דאמוביץ׳ ז"ל) ומסר לארגון עולי לומזה ד"ש לבית מבני־עיר אשר בבואנוס־איירס, שם פעיל ה׳ דאמוביץ׳ בכמה מפעלים שלהם. נערכה לכבודו קבלת־פנים בגינת בית הקפה „פאר", בנשיאות משה גולדמן. ברכוהו יום־טוב לוינסקי, ד"ר הלר (בשם עולי פולין), מנוחה אלפרין, א. נימוביץ׳, מאיר לוינסקי, נאגישובר, מגנצא. האורח היה נרגש מקבלת הפנים ובנאום יפה סיפר על דרך חייו בשנים האחרונות ועל המשבר שחל בהשקפותיו המדיניות, אחרי האסון שקרה לעמנו ולרגל תקומת מדינת ישראל.

ועד ארגון עולי לומזה בישראל :

ישראל לוינסקי (יושב ראש הכבוד), משה גולדמן (יו"ר), ישראל יפה־שניצר, חנה צ׳יחאנובסקה, דוד נאגישובר, ישראל ברומברג, מאיר לוינסקי, מנוחה אלפרין, סופינסקי בנימין.

ועדת גמ"ח :

ישראל יפה, ישראל ברומברג, חייה גולדמן, חנה צ׳יחאנובסקה.

הוועדה למען הוצאת ספר הזיכרון, בישראל :

משה גולדמן — יו"ר, רבקה ארליך־פודרוז׳ניק (חיפה), חייה גולדמן, פייוול ווישניאק, שרה זאליצקי־בז׳וזה, יאגודובסקי יצחק (ירושלים), נימוביץ אברהם, רחל סלוצקי־רוזנבלום, דבורה קופילוב־מאיאק, חנה קפלנסקי־וויניצקי, אסתר שייניהויז־פרידמן, י. ברומברג.

גבורים וקדושים מבני לומזה בישראל

בין גיבורי ישראל, מגיני המולדת ומשחרריה, היו לא מעט מבני לומזה ומנכדיה. כמה מהם הצטיינו בקרבות ובפעולות, במחתרות ה„הגנה" ובשלוחותיה : הגדנ"ע, הפלמ"ח, המשמר האזרחי ושירותי המשטרה, בחטיבות אצ"ל ולח"י, בצבא הבריטי ובחטיבה היהודית הלוחמת (חי"ל=בריגדה) ובשליחויות לאומיות בתפקידים צבאיים ואזרחיים. כמה מהם לא זכו לראות במו־עיניהם בשיבת ציון ובקום המדינה, הי"ד (ראה עליהם בעמודים 364—365) ומאלה מבני־עירנו החיים פה אתנו — לאורך ימים — ראויים לציון : רות, בתם של משה (ז"ל) וגרשון בורשטין, מגבורי „בית־אשל", שירה בת אסנת ביבר בונה, פעילה בהגנת ירושלים, אלוף־משנה דר. אברהם עצמון־בלומוביץ — בראש השירות הרפואי בצבא ההגנה לישראל, שלמה בר־ניב (ברניביץ׳) — חבר הקיבוץ המאוחד בשדה־נחום, איש הפלמ"ח וחטיבת „הראל", מפורצי הדרך לירושלים, האחים גבעולי (בני יעקב פיונטניצקי) : הבכור, נחמן, שרת כחמש שנים בחי"ל, והיה מזכירו של הבריגאדיר ג׳מס רוטשילד והשני שאול, מפקד אחראי ב„נירים" בימי המצור המצרי והקרבות היותר קשים בנגב, יוסף בן א.ז. ושרה גואל־שפירא, עזב את לימודיו בארה"ב ונתגייס לצבא ההגנה לישראל בעצם ימי הקרבות. שמואל בן חיים־יצחק גלינקה — מאנשי הפלמ"ח, השתתף בקרבות והגיע לדרגה גבוהה בצבא ההגנה בישראל (צה"ל). שרה ודינה, בנות משה וחייה גולדמן — פעילות ב„הגנה". בן חיים־מאיר גלינקה — קצין בצבא ההגנה לישראל. רבקה בת ישעיה ז׳ולונדז׳, מחיל ה־„א.ט.ס." עשתה בכל עבודה קשה במדבריות מצרים, במטבח ובבתי־חולים וקיבלה מהמיפקדה הבריטית 3 אותות הצטיינות. יצחק יאגודובסקי ונמרוד בנו. האב מפקד בהגנת ירושלים והבן קצין בצה"ל. ישראל יפה־שניצר, נפצע במאורעות יפו תרצ"ה, פעיל ב„משמר האזרחי" וב„הגנה", וכעת קצין אחראי למחסני הנשק בצה"ל. נחמן לוינסקי, התגייס לחטיבה היהודית הלוחמת, השתתף בקרבות באיטליה ושירת אחר־כן בפלוגת פלמ"ח בצה"ל. אריה מורגנשטרן — קצין בשירות הרפואי, אריה עירוני, בן בנימין ורבקה, השתתף במבצעי גבורה בים וביבשה, ב„הגנה" ובצה"ל, האחים פרלברג, בני יצחק ואביבה, הבכור, אריה, נשלח מטעם המוסדות הלאומיים לקפריסין, להדריך ולטפל במעפילים והשני, אברהם, איש הפלמ"ח, מן השרידים היחידים של מבצרי גוש־עציון ומגיניו, נלחם פנים אל פנים, מפקד בחטיבת „הראל" משתתף במבצעי „נחשון", „מכבי", „עין" (לרגלי הר סיני) ומפורצי הדרך לירושלים. קפלנסקי, נכדו של ר׳ פיוול קווקוויץ ז"ל, מפעילי ההגנה, איבד בקרבות את ידו, י.י. רוזנבלום — פעיל בפלוגה הדתית ב„הגנה" ואח"כ קצין בצה"ל. ועוד רבים שהגנו על הנפש והרכוש ושיתפו את חייהם בשחרור המולדת בנקודות ישוב שונות, על הספר ובשבילי הארץ, בנתיבי אויר ובנחשולי הים.

שלמה בר־ניב (ברניביץ׳)

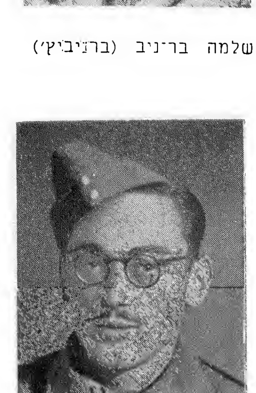

שאול גבעולי (פיונטניצקי)

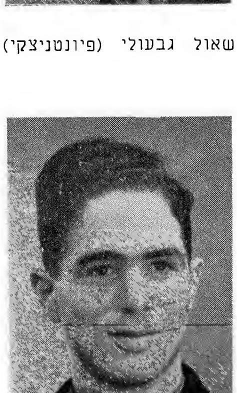
קבוצת בני עיר בצבא ובהגנה

יצחק יאגודובסקי ונמרוד בנו

נחמן גבעולי (פיונטניצקי)

פרלברג אברהם

צרור תמונות מנובוגרוד (ראה לעיל, עמ' — 340—342)

שורה א' (מלמעלה, מימין): יעקב סרברוביץ', פרנס, זריז וממולח, עסקן ציבורי מובהק; אלתר ז'וטקביץ' — ראש הקהל ומיקירי קרתא, תלמיד־חכם וגומל חסדים; שמואל מסט — איש אוסטרולנקה ותושב נובוגרוד, עסקן כדברי תרבות לפני מלחמת הראשונה, מייסד חברת „תפארת בחורים" והספרייה הראשונה בעיר; שלמה שצ'אנוביץ', פרנס הקהל, גבאי ומכובד, עסקן צנוע בצרכי ציבור. **שורה ב':** ועד ארגון בני נובוגרוד בישראל (מימין): דוד גרציג, חיים בוצינר (מזכיר), פיוול חישניאק (יו"ר), רבקה וואקס, יוסף כהן (גזבר); שבתי יאבקו, השוחט בעיר, חתן זלמן לייב השוחט. **שורה ג':** „דרורים" של „החלוץ הצעיר" (1933) — הקיפו כמעט כל ילדי נובוגרוד היהודים; גן הילדים היהודי בעיר עם המורה פילר מאוסטרלנקה (1933). **שורה ד' (למטה מימין):** נוער ציוני בעיירה; „החלוץ הצעיר" בקייטנה (יולי־אבגוסט 1930) בסביבות נובוגרוד, בהשתתפות מ. ברסלאבסקי וי. טאבנקין (שליחי א"י) וכמה חלוצים מהסביבה.

הציבי לך ציונים, שימי לך תמרורים

(ירמיהו ל״א, כ״א)

תאריכים בחיי הציבור היהודי

- העיר לומזה נוסדה בשנת 1000, בערך.
- יהודי לומזה נזכרו בפעם א׳ בהיסטוריה — בשנת 1494.
- האיסור על יהודים לגור בלומזה יצא בשנת 1556.
- קהילת לומזה קמה מחדש בשנת 1812, בימי נאפוליון.
- האיסור על היהודים לגור בעיר בטל רשמית ביום 10 בדצמבר, 1822.
- באותה שנה, 1822, יצאה הפקודה שעל היהודים לגור בשכונה מיוחדת (גיטו).
- בית הקברות הישן נפתח מחדש בשנת 1835. אותה שנה נוסדה החברה קדישא.
- בית התלמוד־תורה הראשון הוקם בשנת 1835.
- לומזה עברה לאיזור אבגוסטוב, בשנת 1837.
- משה מונטפיורי עבר את לומזה בשנת 1846.
- דוד יעקב ילין, איש לומזה, הגיש תזכיר למעצמות הגדולות להחזיר ליהודים את ארץ־ישראל, בשנת 1863.
- ייסוד בית הכנסת הגדול — בשנת 1878.
- גדוד מכבי־האש, ביזמת יהודים ונוצרים נוסד בשנת 1879. היהודים גורשו מהגדוד — לאחר 60 שנה, בשנת 1938.
- אגודת „חובבי־ציון״ ובית המדרש שלהם נוסדו בשנת 1891.
- הישיבה הגדולה נוסדה ע״י ר׳ לייזר בשנת 1889.
- בית הקברות החדש נחנך בשנת 1892.
- לומזה עלתה לדרגת גוּבּרניה (פלך) בשנת 1897.
- תנועות הפועלים „בונד״ ו„פועלי ציון״ קמו בלומזה בשנת 1903.
- האגודה הציונית „התחיה״ נוסדה בשנת 1908.
- ראש משטרה יהודי בלומזה מונה על־ידי הפולש הגרמני בשנת 1916.
- הסתדרות ספורטיבית „מכבי״ נוסדה בשנת 1916.
- חמישים אחוז יהודים בעיריה (מאגיסטראט) וסגן יו״ר יהודי, בשנת 1919.
- פוגרום דמים בעיר ע״י הצבא הפולני ואזרחים — ביום 23 באבגוסט, 1920. (מ׳ אלול תר״פ). שלושה יהודים נהרגו בעיר ורבים — בדרכים.
- „ועד סמיט״ — ועד העזרה המאוחד בלומזה — לגבי קבלת עזרה מאמריקה וחלוקתה. נוסד בשנת 1937.
- ועד הגנה יהודי נגד משמרות הפולנים (פיקטים) וועד בין־מפלגתי לעזור לפליטי לומזה שגורשו מגרמניה — בשנת 1937.
- חילול בית הקברות החדש — בשנת 1938.

ימי זכרון לחורבן העיר

- **ביום ו׳, י״ז אלול, תרצ״ט (1 בספטמבר, 1939) : —**
  פרצה המלחמה בין גרמניה ופולין. לומזה הופצצה ע״י אוירוני הנאצים.
- **ביום השבת, י״ח באלול, תרצ״ט (2 בספטמבר, 1939) : —**
  פלשו הנאצים לעיר. כמה אלפים ברחו לרוטקי וגאץ׳ — אך גם שם השיגום.
- **ביום א׳, ד׳ תשרי, ת״ש (17 בספטמבר, 1939) : —**
  קיבל הצבא האדום את לומזה — על סמך חוזה עם גרמניה.
- **ביום א׳, כ״ז סיון, תש״א (22 ביוני 1941) : —**
  הופר ההסכם שבין רוסיה וגרמניה ולומזה הופצצה שנית על ידי הנאצים.
- **ביום ד׳, ל׳ בסיון, תש״א (25 ביוני 1941) : —**
  פלשו הנאצים שנית ללומזה והחלו לעשות שמות באוכלוסיה היהודית.
- **ביום ו׳, ט׳ בתמוז, תש״א (4 ביולי 1941) : —**
  נגזר על יהודי לומזה לענוד את הטלאי הצהוב.
- **ביום ג׳, י״ט באב, תש״א (12 באבגוסט, 1941) : —**
  נכלאו כל יהודי לומזה ופרבריה בגיטו — תוך שעות ספורות, רכושם היה לבז.
- **ביום השבת, כ״ג באב, תש״א (16 באבגוסט 1941)**
  הוצאו כל יהודי העיר לשוק הירוק למיפקד. המוכשרים לעבודה פיסית קיבלו כרטיסי עבודה. רבים הובלו כמעט יום־יום למקום שלא חזרו יותר משם.
- **ביום ד׳, כ״ה באלול, תש״א (17 בספטמבר, 1941) : —**
  נערך מיפקד של הזקנים והתשושים בשוק הירוק. כ־3000 איש הוצאו להורג.
- **ביום ב׳, כ״ב בחשון, תש״ג (2 בנובמבר, 1942) : —**
  חוסל גיטו לומזה. היהודים הועברו לקסרקטיני זאמברוב.
- **ביום ה׳, ח׳ בשבט, תש״ג (14 בינואר, 1943) : —**
  החלו להעביר את יהודי לומזה, זאמברוב, צ׳יז׳ב, ווסוקי־מאזוביצק ועוד לאושוויינצ׳ים. תוך ששה ימים שולחו להשמדה 18 טראנספורטים.
- **ביום ב׳, י״ב בשבט, תש״ג (18 בינואר, 1943) : —**
  נשרפו ונשמדו רוב יהודי לומזה בכבשני הגז שבאושוויינצ׳ים. אילו בודדים שרדו וניצלו באורח פלא.
- **ביום ד׳, כ״ה באלול, תש״ה (13 בספטמבר, 1944) : —**
  כבש הצבא האדום בסערה את לומזה. באותו יום רעמו במוסקווה, לכבוד הניצחון, 12 יריות של מאה עשרים וארבעה תותחים. אולם באותו יום לא היה עוד אף יהודי אחד בלומזה. באה הנחמה — לאחר צאת הנשמה.

י ז כ ו ר

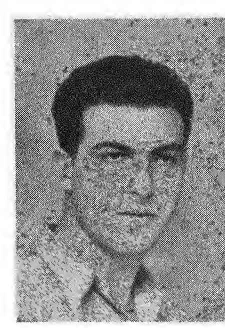
בני לומזה שמסרו נפשם על גאולת ישראל

יזכור ישראל ויתברך בזרעו ויאבל על זיו העלומים וחמדת הגבורה וקדושת הרצון ומסירות הנפש אשר נספו במערכה הכבדה

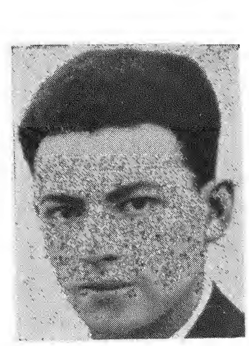
אלישע בן דוד (ברוייאר)

נולד בירושלים, ביום ט״ו בשבט, תרצ״ו (8.2.1936). בן צבי ואסתר ונכד דוד ברוייר, מלומזה. אלישע בן־דוד למד בבית החינוך בירושלים והיה מחניכי „השומר הצעיר". למ־רות גילו הרך, בן 12, לקח תפקיד פעיל בהגנת ירושלים והיה מפקד כיתת־קשר על יד המחסומים בשכונת הבוכרים. ביום הרביעי לאחר קום המדינה והכרזת העצמאות (ח׳ אייר — 17 במאי 1948) פגע בו רסיס של פגז במלאו את תפקידו על יד המחסומים ונפל. בן 12 היה בנפלו.

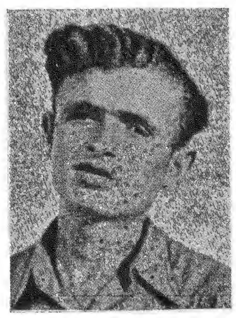
מאיר בר גיורא (גרברסקי)

עלה מלומזה בגיל צעיר, קנאי לעמו ולארצו. נכנס לדו־אר לעבוד ביום וללמוד בלילה. נאסר כמתנגד לסדרי שלטון המנדט ובמשך שבע שנים טול־טל מבית סוהר אחד למשנהו, מיפו לעכו ומשם למזרע ולאט־רון, עד ששולח לבסוף לארית־ריאה. בימי כלאו לא נשבר רו־חו, והוסיף להשתלם במדעי רוח וטכניקה. „כבול בשלשל־אות" עמד בבחינת מהנדס־רד־יולוג, לפני ועדה ממלכתית בירושלים, עסק בחקלאות והיה חביב על כל חבריו לכלא ואפי־לו על הממונים עליו. עם קום המדינה חזר מאריתריאה שלם ברוחו ובגופו ומלא שמחת־גא־ווה על הגשמת החזון הציוני. התגייס לצה״ל והחליט, סמוך לשהרורו, ללכת להתיישבות. אך נספה בתאונת דרכים בדרכו לבחון קרקע עבור חבריו — מטעם הצה״ל, ט׳ באדר, תש״ט. בן 31 היה בנפלו.

שניאור גורדון

בנו של ראש הישיבה ר׳ יחיאל מרדכי שליט״א ונכדו של ר׳ לייזר. נולד בלומזה, חונך על התורה והגמרא. למד בישי־בת לומזה ומיר. נספח לתנועת תורה ועבודה, עלה לארץ ולמד בירושלים בישיבת חברון. שקד על התורה והשתלם בחדרו בלי־מודים כלליים. נכנס למערכות ההגנה בירושלים, במאורעות תרצ״ו—תרצ״ט והתגייס כנוטר. בשובו ביום ט׳ בניסן תרצ״ט (9.4.1939) מן השמירה בשכו־נת ארנונה בירושלים נפלט כדור מרובהו ונפצע פצעי־מות בראשו. עדין הנפש וטהר הרוח, לא נתן לאחות ב„הדסה" שתט־רח ותחלוץ נעליו — וחלצן בעצמו בהיותו פצוע קשה... בן 25 היה במותו.

ישעיה גרודנר

יליד נובוגרוד. כבן שנתיים נתייתם מהוריו וגודל בבית דו־דו בלומזה. בן ארבע־עשרה נכנס ל„חלוץ הצעיר", נשלח להכשרה בסוויסלוץ׳, בכיבוש העבודה בוולקוביסק ועלה בש־נת 1933. עבד בקיבוץ „השדה" בראשון לציון ונקלט אחר־כך בתל־יוסף, בענף המספוא. הת־גייס לפי צו הישוב לצבא הברי־טי ושירת כשנתיים בפלוגת המודדים 524, במצרים, סוריה ואיטליה. שם למד נהגות. בימי מלחמת השחרור התנדב להוביל לירושלים תוצרת חקלאית, בד־רכים המסוכנות ביותר. נפל י׳ באדר ב׳ תש״ח בקילומטר ה־22 לאחר היציאה משער הגיא: כנו־פיה של 500 ערבים התנפלה על שיירת הנהגים שמנתה 12 מכו־ניות משא. תגבורת ההגנה כשהגיעה למקום מצאה שתי מכוניות אחוזות להבות של יע־קב גולדברג מחפצי־בה ושל גרודנר. נשרף כשגופו פצוע וההגה בידו. נקבר בקריית ענ־בים. בן 33 במותו.

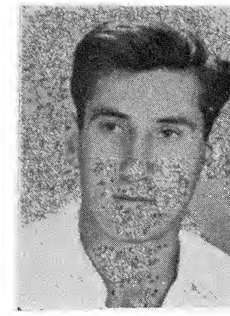
משה ווילוז׳ני

יליד אוסטרולנקו. בגיל רך עבר לגור עם משפחתו בלומזה. כאן חונך בחדר, בבית הספר ולמד כמה שנים בישיבה. נתפס לרעיון החלוץ והיה פעיל כמה שנים ב„השומר הדתי" בלומזה. בשנת 1934 עלה עם משפחתו לארץ. נכנס לתנועת הפועל המזרחי והתמסר לתנועת בני־עקיבא כמדריך מוכשר. עבד בדפוס „הצופה" ועזר אחר־כך לאביו בעבודתו בבית מלאכתו. פירסם רשימות ב„הצופה". כבי־אורעות תרצ״ו־תרצ״ט לקח חלק פעיל ב„הגנה". כשהתחילו הת־קפות הערבים על שכונות יפו—תל־אביב, יצא להגן על הנפש והרכוש — והוא בעל לאשה ואב לשני ילדים. נפל ביום י׳ באדר ב׳ תש״ח (21.3.1948) בהגנה על שכונת שפירא. בן 30 היה בנפלו.

אליעזר וויים

חלוץ ואיש ההגנה, מפורצי הדרך לחניתא. בקיבוץ „רמת השרון" נשא לאשה בת לומזה אתקה צוויקלביץ׳. לאחר שמונה שנים עבר לגדרה ומשם לרש־פון, שם ניהל אליעזר את הצר־כניה. בליל ב׳ בחשון תש״ט (4.11.1948), בזמן ההפוגה במל־חמת השיחרור פרצה כנופיה ערבית לרשפון. אליעזר נפצע פצעי מות ואשתו אתקה נחטפה והושלכה לוואדי הסמוך. אחר־כך הוציאוה והביאוה שבויה לכפר טירה, ומשם לאחר חקי־רות על מצב הביטחון בסביבה, למחנה שבויים ישראליים במאפ־ראק שבעבר הירדן. לאחר התער־בות הרמטכ״ל יעקב דורי שוח־ררה והוחזרה דרך רבת עמון לירושלים. בחזרה הביתה נודע לה על האסון. בן 34 היה בנפלו.

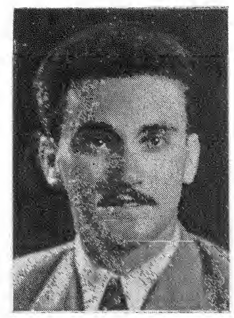
שלמה ווייסבורד

נולד בלומזה ד' בתשרי תרע״ט, להוריו מנחם ואהובה. עלה לארץ כבן חמש־עשרה והש־תקע בראשון לציון. התגייס לחי״ל, נלחם בנאצים ובגרוריהם והיה אח״כ פעיל בהברחת מע־פילים מהולנד, בלגיה וצרפת לישראל. לאחר המלחמה עבד בדואר בנימינה ותמך באמו. השתתף בפעולות ההגנה בבני־מינה וחזר אח״כ לראשון לציון. ממחרת ההכרזה על תקומת המדינה, ביום 15 במאי 1948, התגייס כחייל משוחרר לשרות צבא ההגנה ונשלח למחנה אי־מוגים. אור לי״ד באייר, תש״ח (23.5.1948) יצא עם פלוגתו (פל. אלכסנדרונים) לכיבוש לאטרון ולא חזר. חשבו תחילה שנפל בשבי אך אבד ועצמותיו לא זו־הו עד היום. בן 29 היה בנפלו.

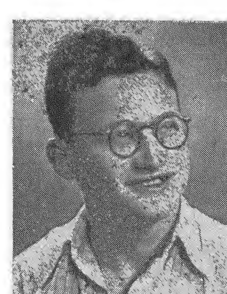
יעקב חמילבסקי

בן יחיד ליצחק ושרה מלומ־זה. נולד כ״ה ניסן תרפ״ז בתל־אביב. חניך בית החינוך וגמנס־יה „הרצליה״. התמסר מגיל 13 לתנועת ה„הגנה״. משסיים את לימודיו התגייס לשנת שירות בנוטרות. אהב את ידיעת הארץ ואסף בשקידה שנים רבות סוגי האבנים בארץ. נכנס ללמוד הנ־דסת־בניין בטכניון בחיפה, כי באוניברסיטה בירושלים עוד לא היתה מחלקה לגיאולוגיה ולצאת ללמוד בחו״ל לא רצה. התגייס לצבא ההגנה ביום הראשון של מערכת השחרור. הדריך טירונים על הכרמל ובוואדי רושמיה — אולם עבר בעצמו לפלוגה קר־בית. השתתף בקרבות בחטיבת הגולן על גבול ה„משולש״ בעמק ובגליל התחתון. נפל באי־זור סג׳רה בהגינו על אחד המישלטים. בשפנדאו בידו חי־פה על חבריו הנסוגים ונפגע בראשו, ג' סיון תש״ח (10.6.48). בן 21 בנפלו.

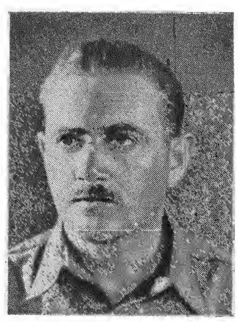
שלמה לויטה

בן יצחק־יעקב ואתקה מפיוג־טניצה. חונך ברוח ארץ־ישראל העובדת, חניך בית החינוך בר־חובות. למד מקצוע מסגר־מכו־נאי. היה נאמן בשורות ה„הג־נה״. בינואר 1948 נפצע קשה באחת ההתקפות הקשות על כפר אוריה בפרוזדור ירושלים ושכב כחודש ימים בבית החו־לים „הדסה״ בתל־אביב. משהב־ריא חזר לצה״ל ונכנס לשירות חיל האויר והתמחה כמכונאי־טייס. היה מאושר להיות שותף להתרחבות חיל האויר הישראלי. משֶשוחרר מהצבא — נכנס לע־בוד בשירות אזרחי־לאומי לפי־תוח האויריה הישראלית ועבד כשנתיים כמכונאי אווירונים בח־ברת התעופה „אל־על״. עלה מדי פעם בידיעותיו המקצועיות ובדרגתו. ביום כ״ה חשון תשי״ב (24.11.1951) נספה בתאונת אוי־רון וביחד עם 5 חבריו התרסק בקרבת ציריך (שווייצריה). בן 23 בנפלו.

שמחה עוזר

בנם של הרב עוזר, ראש ישיבת לומזה בפתח־תקוה ורחל בת ר' לייזר מנהל הישיבה בלומזה. יליד חרקוב. בן שלוש בא לא־רץ. גמר בית ספר עממי, השת־לב בלימודים בבית, ולמד מק־צוע, חשמלאות. צעיר מוכשר, זריז ופיקח. משהגיעו השמועות על מעשי היטלר התעללותו ביהודים — זע לבו הצעיר וח־בל תחבולות לקחת נקם על דם עמו השפוך. בתכסיסי התככים של ממשלת „המנדט בא״י ובהת־נהגותה במעפי״לים פליטי החרב ראה מעין שותפות למעשי עמ־לק ובכל חום נפשו החליט להי־לחם באויב האורב לנו בבית — במשטרה הבריטית ובגייסותיה. נכנס לשרות הארגון הצבאי הל־אומי (אצ״ל) והיה אחד ממפק־דיו המסורים שחרפו את נפשם למען שחרור המולדת. נפל בא־חת ההתגרויות בפלוגת צבא בריטי, בשנת 1947. בן 24 היה בנפלו.

שלמה פרידמן

עורך־דין, בן משה פרידמן, יליד לומזה. כאביו התמסר בכל מרץ נעוריו לתנועת הריביזיו־ניסטים, ניהל את החרם נגד סחורות גרמניה, ערך את העתון „לפיד״, כלי מבטאו של אצ״ל. נאסר במערכת ונחבש בעכו. בבית הסוהר המשיך את לימו־דיו בתורת המשפטים ותחת מש־מר בריטי נבחן בירושלים לפני הוועדה הממשלתית וקיבל את התואר עורך־דין. התגייס לברי־גדה. עמד לפני משפט צבאי בריטי בסרפנד כמארגן ההתנג־דות לענוד את סמל החטיבה היהודית הלוחמת נוסח אנגליה וניצח. לא רצה להיות קצין בחי״ל והתנגד כחייל מן השורה לצאת לקרב לאיטליה ולהילחם פנים אל פנים באויב. שם נפל כ״ו באייר תש״ה (9.5.1945) ונ־קבר בראווינה. בן 35 בנפלו. עצמותיו תועלינה בקרוב לישראל.

יוסף פרלמן

בן רופא השניים משה פרל־מן. נשלח מטעם הסוכנות לצר־פת להעביר מחנה־צבא אמריקאי שהתחסל, לארץ. בחזרו לישראל דרך־האויר ירד האווירון ירידת־אונס ופרלמן נפצע פצעי מות. נפח נפשו ביום ל' תשרי תש״ז (25.10.1946). כבן 40 בנפלו. (ראה לעיל, עמ' 300).

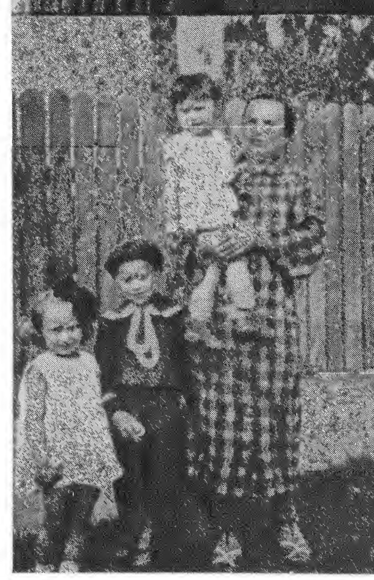

דוד רזיאל (רוזנסון)

בן המורה אברהם מרדכי רוזנסון ונכד הרב ר' יהודה ליב גורדון, רבה של לומזה. עלה לארץ בן שלוש וחצי. חניך „תחכמוני״, הצטיין בלימודיו, עמד בבחינת בגרות ממשלתית, למד שנתיים בישיבת הרב קוק ואח״כ באוניברסיטה — מדעי הרוח. נכנס לאצ״ל והיה לאחד מטובי מדריכיו ומפקדיו. במאו־רעות תרצ״ו התבלט כמפקד בצ־מרת הארגון, פקד אישית על ההתקפה המאורגנת של אצ״ל בירושלים (14 בנובמבר, 1937). נאסר ונחבש בעכו ובצריפין. בפרוץ מלחמת העולם השניה שוחרר. חזר לארגון אצ״ל. כש־פרץ המרד של רשיד עלי בעי־רק יצא על דעת עצמו עם קבו־צת צעירים אל קווי האש ומילא תפקיד חשוב בהכנעת המורדים שנעזרו בגרמניה וכבש את בג־דד. הצבא הבריטי מילא הורא־תיו כפקודות והצליח. אך הוא נפל בקרב, כ״ג באייר תש״ב. לאחר מותו העניקו לו הבריטים תואר קפיטאן. בן 31 היה בנפ־לו. עצמותיו תועלינה בישראל.

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים, במעלת קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים ובאור מדינת ישראל מאירים

אבינו היקר ר׳ אהרן אוקון (נפטר בארה״ב א׳ ראש השנה 1950)
אמי היקרה שינה שרה (נפטרה בסיביר, ט׳ טבת תש״ה, 25.12.44)
אחינו היקר נחום אוקון (נפטר ברוסטוב דן, ו׳ ניסן, 1920)
גיסנו היקר הרב ר׳ יהודה מוזיקנט ז״ל, אחותנו היקרה שושה מוזיקנט עם ילדיהם בצלאל־אליעזר, רבקה, הנה שנרצחו כולם ע״י הנאצים בלומזה.

זאב אוקון, ת״א; נח אוקון ומשפ׳, ת״א; לייב הרש אוקון ומשפ׳, צינצינאטוס (ארה״ב), יעקב אוקון ומשפ׳, ניו־יורק; גבריאל אוקון ומשפ׳, ברוקלין; טובה ובעלה הרב יעקב ברוכאנסקי, בתם לאה ובעלה, (ברוקלין)

לזכר הורינו היקרים נפתלי ויהודית אייזנפלד
לזכר אחינו היקר יעקב אייזנפלד וב״ב
לזכר אחינו היקר יוסף שמחה אייזנפלד וב״ב
לזכר אחיותינו היקרות רחל וחנה אייזנפלד וב״ב

אברהם אייזנפלד וב״ב, ת״א; רבקה גארבארסקה וב״ב, ת״א; משה זאב, (רוסיה).

הורי היקרים שלום מאיר ואטקה אפלבוים
סבא וסבתא ר׳ הרש והיה ז״ל — נשמדו ע״י הנאצים.

נחמיה אפלבוים, רמת־גן.

על אלה
אני בוכיה

לזכר אבי היקר
ר׳ משה דוד אלפרין
(נפטר בשנת 1939)

לזכר אמי היקרה אלטה צפורה
לזכר אחי היקר בן ציון זיידל אלפרין ומשפ׳
לזכר אחותי היקרה פייגה ביילה — כולם נרצחו ע״י הנאצים בלומזה.

מנוחה אלפרין, תל־אביב.

הורינו היקרים גדליהו ואלטה בוכבינדר, אחינו היקרים גימפל, חנא, אחיותינו היקרות שרה, רסל, חיה, גיסנו היקר יעקב צוקרשטין, אשתו יוכבד וילדיהם, אחותנו היקרה פייגל לובינקר, נפטרה בקוסטא־ריקה.

אריה בוכבינדר ומשפח׳, הרצליה;
מנוחה גרינברג ומשפח׳, קובה.

לזכר אבי היקר, החסיד ר׳ יוסף בוכהנדלר ז״ל
לזכר אמי היקרה, מרת מנוחה רחל
לזכר אחי ואחיותי וכל קרובי משפחתי — שנרצחו ע״י הנאצים.

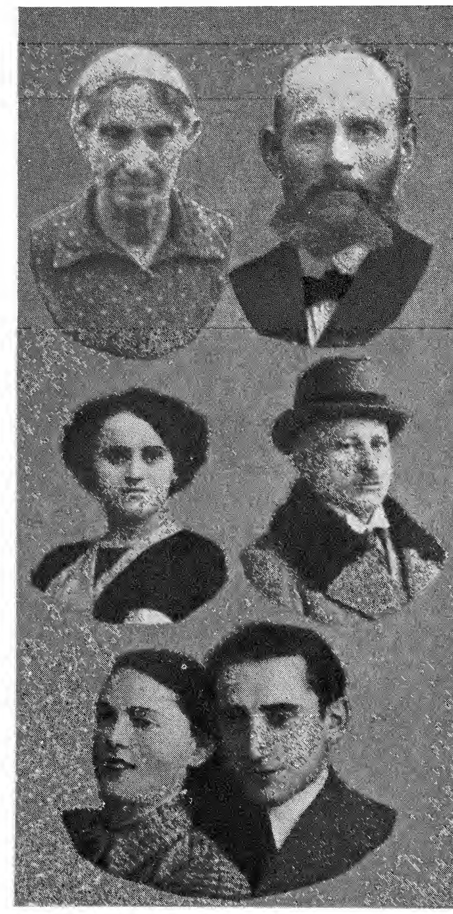
רבקה בוכהנדלר, ת״א.

לזכר אבינו היקר, ר׳ יוסף בוצינר ז״ל
לזכר אמנו היקרה, פרומה רחל
לזכר האחיות בתיה ורבקה בוצינר — נשמדו באושבינצים.

חיים בוצינר ומשפח׳, ת״א ;
פסיה־שטין־בוצינר ומשפח׳, ארה״ב.

אבינו היקר יעקב יוסף בז׳וזה (נפטר בלומזה בשנת 1938)
אמנו היקרה ברײנה, אחותנו רײזל גמזון, בעלה וב״ב
אחינו אברהם בז׳וזה ואשתו — נפלו בידי טמאים בלומזה.

בתיה בז׳וזה, שרה זאליצקי וב״ב, תל־אביב.

זכר יקרים לברכה

יצחק ביאלי, נפטר בלומזה, י״ז מרחשון תרע״ח
אסתר רײזל ביאלי, נפטרה בלומזה, כ׳ ניסן תרע״ו
מנחם מנדל, שרה ליזה ביאלי, נרצחו ע״י הנאצים בסלונים
הדסה ביאלי, נפטרה בורשה, ז׳ באב תרע״ג
מרדכי (מוטל) ביאלי, נרצח במקום בלתי ידוע
שרה בובה ביאלי, נפטרה בלומזה, כ״ג חשון תרפ״ז
יצחק אליה ביאלי, רפאל ביאלי, נרצחו במקום בלתי ידוע
נחום בז׳זינסקי, נפטר בלומזה, כ״ב סיון תרצ״ג
לנה מבית ביאלי־בז׳זינסקי, משה־מרטק, מירקה, בלה,
ונחום בז׳זינסקי, נרצחו ע״י הנאצים באושוויינצ׳ים.
פלה בז׳זינסקי, נרצחה במקום בלתי ידוע
אברהם, רוזה, דניאל, אסתר־טושקה, ישראל כגן,
נרצחו ע״י הנאצים בסלונים.

חוה מבית ביאלי ומשפח׳, תל־אביב; שינקה ביאלי
ניו־יורק ; מיכאל ביאלי, ניו־יורק ; גבריאל ביאלי,
ניו־יורק ; ישראל ביאלי ומשפח׳, תל־אביב.

לזכר אבינו היקר ר׳ אריה ליב ביאליסטוצקי ז״ל
נפטר בלומזה 1921
לזכר אמנו היקרה מרת פײגה־ברײנה, נפטרה בלומזה
לזכר אחינו היקר חיים ביאליסטוצקי
לזכר אחותנו היקרה בלומה וילדיה — שנהרגו ע״י הנאצים

מאשה ביאליסטוצקי־בורשטין ומשפח׳ ;
חייה ביאליסטוצקי (קאנדה) ומשפח׳ ;
רחל ביאליסטוצקי (קאנדה) ומשפח׳.

על מות מאשה בורשטין לבית ביאליסטוצקי, תמוז תשי״ב, ת״א.

מתאבלים בני העיר.

אבל למשפחת ברומברג

צבי חיים, חנה שרה, יעקב, אברהם שלמה, שמואל דוב,
מרים, ראובן, פישל ברומברג
יצחק; חיה שנדל, מנחם שטיקל
פיגה לאה, נחמיה טוקוצינסקי
אברהם, חנה, שמואל, יואל־יוסף, חיה, חיים־אריה בורך
חיים, זלדה, הינדה, אסתר מנדל
יצחק, גולדה, רחל הורביץ
כולם נפלו על קידוש השם. ה׳ ינקום דמם.

ישראל ברומברג ומשפח׳, תל־אביב.

הורינו שמואל מאיר ב״ר אהרן הלוי ברנוביץ,
באשא רבקה ב״ר שלמה לב
אחי זליג לייב ומשפח׳; דוד אהרן ומשפח׳; אחותי רוזל ומשפח׳.

שלמה ברניב (ברנוביץ), משק שדה נחום (ישראל),
חיה שרה ברשץ, יוספה בלנקלדר (אורוגוי).

לזכר אבי היקר פישל ברום
״ אחיותי שרה סופינסקה
״ פרל בלומברג
״ פיגה דניאל
״ אחי ישעיה ברום
הם ובניהם ובנותיהם שנרצחו ע״י הנאצ׳ב.

מרים ברום (אמא), לאה גולדשטין
וב״ב, ברל ברום [דוד] (קובה), גיטל
ומתתיה ברינשפיגל (ארה״ב).

לזכר הורינו היקרים

ר׳ יעקב ב״ר אברהם דוד ברייגסקי ז״ל, נרצח בלומזה
ומרת גוטה רייזל בת הרב ר׳ ליימה גרינשפן
(נפטרה י״ח אדר שנת 1920)

שמואל חיים ברייגסקי וב״ב ת״א; מאיר יצחק ברייגסקי וב״ב ת״א; חיה גיטל גרינגרוז ברייגסקי (אוסטרליה) עם בעלה חיים יצחק עם בנותיהם ונכדיהם.

סבא וסבתא מרדכי וחוה ברקמן,
אמנו בלומה רבקה צ׳יכאַנוביץ מבית ברקמן
סבא וסבתא יעקב פייבל וחנה צ׳יכאַנוביץ
אמא היקרה חנה צ׳יכאַנוביץ
אחותנו רחל צ׳יכאַנוביץ,
אחינו משה׳ל צ׳יכאַנוביץ ואשתו מניה

בית הרב פישל צ׳יכאנוביץ׳: לייבל צ׳יכאנוביץ׳; יוסף צ׳יכאַנוביץ׳; יצחק צ׳יכאַנוביץ׳ — ארה״ב; אסתר בוכבינדר ומשפח׳, הרצליה.

אלון בכות

לזכר אבינו היקר ר׳ יעקב יוסף גולדמן ז״ל (נפטר בלומזה)
לזכר אמנו היקרה מרת חיה שרה (נפטרה בשצוצין)
לזכר אחינו ר׳ חיים מאיר ואשתו מלכה (בוויסוקי מזובייצק)
לזכר אחינו היקר ר׳ חנוך ואשתו הינדה (נרצחו ע״י הנאצים)
לזכר אחינו היקר ר׳ אברהם (נפטר בורשה)
לזכר אחינו היקר ר׳ אריה (נפטר בלומזה)
לזכר אחותנו היקרה מרת גולדה (נפטרה בורשה)
לזכר אחותנו היקרה צפורה-פייגל (נרצחה ע״י הנאצים)
לזכר אבינו היקר ר׳ יעקב צבי ילין (נפטר בלומזה)
לזכר אמנו היקרה מרת שושה ילין (נפטרה בתל-אביב).

חיה ומשה גולדמן, ת״א; ברוך ואורה ילין, ת״א; אלכסנדר וקלרה ילין, ת״א; חיים-נח ילין, ארה״ב.

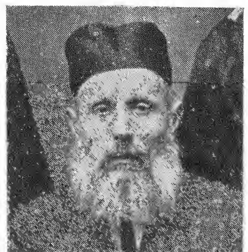

לזכר מלכה גולדשטין, שרה ברום, אהרקה ברום, אברהם גולדשטין ומשפחותיהם, שנרצחו ע״י הנאצים בלומזה

הרשל גולדשטין ומשפח׳, ארה״ב; חיים גולדשטין ומשפח׳, פאראגוויי; ישראל גולדשטין ומשפח׳, ישראל.

על אבדן בלא עת בתאונת עבודה, אבינו יואל גלוכוביץ ז״ל
על מותה הטרגי של אמנו שרה מלכה גלוכוביץ ז״ל לבית רוזיה
על מותה בלא עת של אחותנו חוה גלוכוביץ-לפצינסקי
אחינו שלום מרדכי גלוכוביץ ואשתו עם ילדיהם — במחנה ההשמדה באושוויינצים
גיסתי רבקה גלוכוביץ לבית שקלנוביץ וילדיהם

יוסף גלוכוביץ ומשפח׳, כפר סבא;
משה גלוכוביץ ומשפח׳, סטוקהולם;
גרשון גלוכוביץ ומשפח׳, סטוקהולם.

אבינו היקר חיים גיוונר
(נפטר י. ניסן תרצ״ד בלומזה)
אמנו היקרה רחל גיוונר
אחינו היקר שלמה גיוונר
אחותנו היקרה יענטל גיוונר
ובעלה יעקב יוסף קרימקביץ
שנשרפו בכבשני אושוינצ׳ים

סם גיוונר, יחיאל גיוונר, אברהם גיוונר, אסתר רדליף קליוולאנד (ארה״ב)
אסתר גרינברג (ניו-יורק)
חיה שרה קופרמן, וולוול גיוונר (קובה)
גולדה קרימקוויץ, בלה פרום (תל-אביב)

לזכר אבי היקר ר׳ שלמה גרודנר ז״ל (נפטר 1919 נובוגרוד)
לזכר אמי פריידל גרודנר
לזכר אחי אברהם ולוי גרודנר — נהרגו באושוינצים.

רבקה בוזשינסקי וב״ב (כפר סירקין).

לזכר אבינו היקר אלטער גרציק (נובוגרוד)
לזכר אמי היקרה טויבה גרציק (נובוגרוד)
לזכר אחיותי היקרות חנה (נרצחה בבונקר גיטו וורשה)
לאה, רבקה (נרצחו באושווינצ׳ים)
לזכר אחינו היקרים חיים-ברל, ניסקה, שמחה
(נרצחו ע״י הנאצים).

דוד גרציק ומשפח׳, חיפה

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

אבי היקר משה דמבוביץ, אמי היקרה ברינה דמבוביץ,
אחינו ואחיותינו היקרים אברהם והרשל ומשפח׳, פרל וחוה.
נזכור את שואת ישראל — נזכור לעולם זכר אחים אשר אינם עוד.
נזכור ונאזין לקול הקורא ממעמקים: אל דמי לך!

חיה ושלום דמבוביץ, תל־אביב.

לזכר אבינו היקר ר׳ יעקב ווייסבורד ז״ל, לזכר אמנו היקרה רחל ווייסבורד ז״ל, לזכר אחינו היקר מנדל ווייסבורד ז״ל, לזכר אחותנו היקרה פרידה ווייסבורד ז״ל — נשרפו בכבשני אושווינצ׳ים.
משה ויסברוד, זליג, ברל, לייזר ומשפחותיהם,
אוסטרליה

רבקה קולניאק ומשפח׳ (פורט אליזבט — דרום אפריקה)

לזכר אחותי: חווה האברמן לבית וישניק, נובוגרוד
סלובה ליבקוביץ, הניה מרקביץ ומשפח׳, רבקה דזשווקא ומשפח׳ — נשמדו באושוינצים.
הילדים: בלה האברמן, בנימין, אסתר, אברהם — נרצחו בגיטו לודז.

פייבל ווישניק ומשפח׳, ת״א.

לזכר אבינו היקר אברהם-יצחק זבינוביץ (דער וויעסקער מילנער)
(נפטר בגיטו לומזה)
לזכר אמנו רבקה לאה (נפטרה בלומזה בתרע״ח)
לזכר משה ואשתו רייזל מראשוני המגורשים מלומזה
(נשרפו באושוינצים)
לזכר נוטקה ואשתו שושה וילדיהם יעקב, אביגדור, הרשל וולוול לייבל — נשרפו באושוינצים.

שמואל, חיים מרדכי, שמעון זבינוביץ ומשפח׳ (ניו־יורק); רחל (ת״א); פלאָווקא (מלבורן); רבקה (האנובר); בנות משה וריזל זבינוביץ.

לזכר בעלי ואבינו היקר יוסף וויניצקי ,נפטר בלומזה תרצ״ד — 1934
לזכר האחים יהודה וויניצקי ומשפח׳ יעקב וויניצקי ומשפח׳ — שנשמדו ע״י הנאצים בלומזה.

גיטל וויניצקה; הנה וויניצקה־קפלנסקה ומשפח׳, ת״א.

לזכר ר׳ אהרן וחיה רחל זיליניץ ומשפח׳
לזכר אסתר וויסוצקה מבית זיליניץ
(נפטרה בירושלים כ״ד אדר ב׳ ת״ש)
לזכר שמואל זיליניץ

עליזה וצפורה מבית זיליניץ; מנחם ונחמיה ויסוצקי.

לזכר הורינו היקרים ר׳ וולף זיידנשטט (נפטר בת״א בשנת 1939), פרל (נפטרה בלומזה בשנת 1933), לזכר אחינו היקר שלמה (נרצח בידי הנאצים בלומזה), לזכר אחינו היקר פינחס, אשתו סוניה ושלושת ילדיהם (שנרצחו בגיטו ביאליסטוק).

יוסף זיידנשטט וב״ב (ת״א), שמואל זיידנשטאט (גבעת השבעה), נעמי וב״ב (גבעת השבעה), מלכה רפואה וב״ב (חולון), אסתר גולדשטין וב״ב (חולון).

לזכר אמי היקרה מאשה זיידנשטט שנקטפה ללא עת בשנת 1946 ת״א

פנינה זיידנשטט ת״א.

צפורה (פייגל) זילאזקי, נחטפה ע״י הנאצים לפני חיסול גיטו לומזה ולא חזרה

מרדכי זלזקו, חוה מודריקמן, צביה ברזלית, תל־אביב; חיה רייזל שפיגלמן, סט׳ לואיס; חנה אלמן, ניו־יורק.

לזכר ר׳ ניסן זלפוביץ ז״ל ואשתו ושתי בנותיו שנרצחו ע״י הנאצים.

משפחת מלבסקי בישראל.

לזכר אחי היקרים ליב יעקובי ומשפחתו, איסר יעקובי
לזכר אחיותי היקרות שרה גלינקה ומשפח׳, הינדה ומשפח׳
דבורה יעקובי — שמתו מות קדושים.

נחמן יעקובי, תל־אביב

לזכר הורינו היקרים ר׳ חיים ורבקה רחל ירמולקובסקי ז״ל
אחי היקר אליהו ומשפח׳
אחיותינו שרה רבקה, הנה מינדל, שיינה טובה ומשפח׳ — כולם נרצחו בידי הנאצים.

אלתר ירמולקובסקי ומשפח ת״א; הלה בינדר ומשפח׳ ת״א; אסתר פולטורק ומשפח׳ ת״א; אפרים ירמול־קובסקי ומשפח׳ קובה; נדזיה ברל־נבלוי ומשפח׳ אורוגוי.

לזכר אבינו היקר ר׳ יצחק כהן (נפטר 1938, אמנו היקרה לאה כהן אחיותינו היקרות לאה רבקה ובעלה ישראל טורק, חנה ליבה ומשפח׳, ציפקה כהן, אחינו היקר אהרן יעקב.

יוסף כהן ת״א ; בצלאל כהן וב״ב מונטבידיאו ; זליג כהן וב״ב ארגנטינה.

לזכר אבינו היקר ר׳ מרדכי כהן נפטר בשנת 1930 בנובוגרוד
לזכר אמנו גוטקה כהן, אחיותנו חיה, ברינה, אחינו ישעיה — נרצחו בלומזה ובאושוינצים.

אברהם כהן תל־אביב ; מרים כהן ראשון־לציון.

לזכור אבינו היקר ר׳ קופל כאמנטוביץ
(נפטר בתשעה באב 1927 בלומזה)
לזכור אמנו היקרה רחל (נפטרה בשנת 1941 בארה״ב).

יעקב כאמנטוביץ (ארה״ב) ; בתיה פלוצ׳נקו וב״ב

אחינו וחברנו נחום כ׳ן
ואשתו סימה
בנו משה׳לה
נרצחו ע״י הנאצים

האחים מתת וברל לב (ארה״ב) ; החברים פיגה שאריק (ארה״ב) ויוסף זיידנשטט (תל־אביב).

לזכור אבי היקר ד״ר הרמן כצנלנבויגן, משנת 1885 עד 1913 היה רופא ראשי בבית־החולים היהודי בלומזה. מפורסם בכל המחוז ובעירנו. נפטר בשנת 1913 בלומזה.

רפאל כצנלנבויגן, תל־אביב.

לזכור אבינו היקר מתתיהו לייוויק, אמנו היקרה חוה לייוויק
לזכור אחיותינו היקרות ברכה ודבורה ואחינו היקר יעקב --
נרצחו בלומזה.

לאה לייוויק בורצין, ת״א ; צבי לייוויק, ת״א ;
טובה לייוויק בראון, ירושלים; עזרא לייוויק, ברוקלין.

בצרור החיים של האומה השכולה ייזכרו:

אחי אברהם ב״ר אפרים־יהודה לוינסקי, אשתו חנה־לאה, בת ראובן הלפרן מלומזה, בתם שרה ובעלה עובדיה זילברשטיין
אחי יוסף, נרצח ע״י פולנים שארבו לו. אשתו הניה ובניהם יעקב, צבי, מינדל ובעלה שמואל ליאסקה, פשה ובעלה זרח יאגודה ונכדיהם צביה ואסתר־רבקה
אחותי לאה־ראשקה ובעלה ישראל־צבי ליפקוביץ׳ ובניהם :

ישראל לוינסקי.

לזכר עולם יהיו

רעייתי ואמנו היקרה צפורה, בת ר׳ נחמן־יעקב רוטברג, מזאמברוב (נפטרה בווארשה, כ״ו אייר תר״ץ). בני ואחינו היקרים שמואל (נפטר כ״ט שבט, תרע״ז), בנימין (נפטר בחודש סיון, תרע״ז), יצחק (טבע בבוג כ״ז אב, תרצ״ה), בתי ואחותנו היקרה שרה זאריצקה (נפטרה בתשרי תרצ״ו).

ישראל לוינסקי
ובניו יום־טוב, מאיר, צבי, הניה מצמן ונחמן.

על מות ר׳ משה שמואל מיידניצקי, חתן הרב דלומזה ר׳ מלכיאל זצ״ל, שנפטר בת״א כ״ז תשרי, תשי״ג, מתאבלים בני העיר.

לזכר אבינו היקר מנדל מודריקאמין (נפטר בלומזה בשנת 1941)
לזכר אמנו היקרה פרל מודריקאמין (נפטרה בשנת 1913)
לזכר אחיותינו היקרות נשקה ובלומה — שנרצחו ע״י הנאצים.

מאיר מודריקאמין וב״ב, תל־אביב; יעקב מודריקאמין וב״ב, בלגיה ; אברהם מודריקאמין וב״ב, קובה.

לזכר אבי היקר ר׳ שלמה זלמן מזור (נפטר בלומזה בשנת 1919)
לזכר אמי היקרה אסתר מלכה, לזכר אחי היקר יצחק מזור וב״ב
לזכר אחותי היקרה חייה גיטל ובעלה יעקב ברג וב״ב
לזכר נתן וחנה פייגה דודוביץ

טובה וליבסקה, שושנה ויסוצקה (רייזקה מאזור) ת״א.

לזכר בתנו ואחותנו היקרה דורה מלבסקה שנפלה בגיטו ורשה על קידוש השם.

ליב מלבסקי ומשפח׳, ירושלים ; האחיות : אסתר, רבקה, מינה, ליובה, גניה וחנה ומשפח׳ בישראל.

לזכר אבינו היקר ר׳ שמואל מסט
ז״ל, לזכר אמנו היקרה שושקה מסט ז״ל
לזכר אחותנו היקרה רחל מסט ז״ל
לזכר אחינו היקר יעקב מסט ז״ל

חביבה וגר (מסט), ת״א; שרה בורשטין (מסט), ת״א.

לזכר אבי היקר יואל צבי מרקביץ׳, פיונטניצה (נפטר בשנת 1920)
לזכר אמי היקרה היה ליבה מרקביץ׳
לזכר אחי היקר אהרן בנימין מרקביץ וב״ב
לזכר אחיותי היקרות הניה ארונוביץ וב״ב, גיטל וב״ב, הייגה קז׳יוואנוס וב״ב, פסה לאה מודרקאמין וב״ב
לזכר בן דודי היקר נחמן מרקוביץ וב״ב — כולם נפלו ע״י הנאצים.

שלמה ניסן מרקביץ׳ וב״ב, תל־אביב.

על אבי היקר ר׳ אברהם קלמן
על אמי היקרה יוספה,
מורגנשטרן
על אחותי היקרה רחל דונוביץ־
מורגשטרן וב״ב
על אחי היקרים בנימין ודוד וב״ב
ויתר קרובינו־ידידינו ובני־עירנו
כי אינם

אריה פרידה ושולמית
מורגנשטרן, תל־אביב.

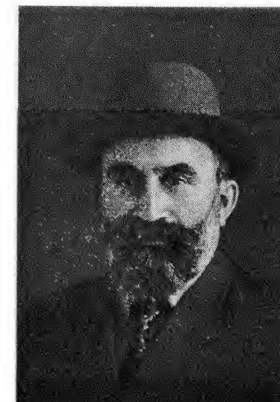

לזכר הורינו היקרים ר׳ אבא יהודה מרקוס ז״ל, מרת בבקה ז״ל
אחיותינו: בלומה ליבה וצביה, אחינו שלום — שהועלו על
הגרדום ע״י הנאצים. זכרם הקדוש לא ימוש מלבנו.

פנינה חמר מרקוס ומשפחתה, צילי; רחל וידזילובסקה
מרקוס ומשפח׳, ת״א; שרה הלפרן מרקוס ומשפח׳,
רחובות

משה בר׳ אהרון נוביץ׳

איש פיונטניצה־לומזה. עלה לישראל עם
ב״ב בשנת 1921. חלוץ בבניין הארץ
והקמת שכונת הצפון בתל־אביב. מכוב־
שי העבודה העברית בנמל יפו ומייסדי
הקואופראטיב „שלב", יזם בניין בית־
הכנסת ברח׳ דיזנגוף 312, ייסד שם גמ״ח
ושעורי תורה. מכובד ונערץ בפי כל
יודעיו. נפטר בן 66, י״ח באדר ב׳ תש״ח.

לזכר אבינו היקר ר׳ חיים צבי ב״ר יעקב נימוביץ ז״ל, נפטר
בלומזה י״א ניסן תרפ״ט. לזכר אמנו היקרה מרת רבקה בת צדוק
סטולארציק, לזכר אחותנו צירל ובעלה יעקב פרקל ובנם חיים
צבי, לזכר אחיותינו שרה וחוה, לזכר אחינו מאיר שיצאה נשמתו
בחודש שבט 1943 בקרון המוות, בדרכו לאושוויינצ׳ים.

אברהם נימוביץ וב״ב; יעקב נימוביץ, ברונכס (ארה״ב)

לזכר הורינו היקרים ר׳ יהודה־אריה ונשקה סופינסקי
לזכר אחינו היקרים חיים־ראובן ורעייתו אלתה, זכריה־גדליה
ורעייתו שרה דובה וב״ב, אחותי היקרה הניה שרה נאדבורני
וב״ב — שנשמדו בידי הנאצים.

בנימין סופינסקי וב״ב תל־אביב; חיה קליינמן וב״ב
גבעת רמבם

לזכרון עולם יהיו בספר

אבי חיים־צבי סטשאלקו, אמי פייגה, אחיותי רבקה ורחל,
בגי משפחתי הרצקה סטשאלקו וב״ב, לייזר סטשאלקו וב״ב,
הסבתא צביה סטשאלקו, הסבא ר׳ שמואל בריזמן, הדוד
והדודה שלום וניחה הולצמן וב״ב.

מאיר סטשאלקו־וייס, ארצות הברית.

לזכר אבינו היקר יעקב שמעון פודרוז׳ניק ז״ל
לזכר אמנו היקרה חיה (מבית עברייביץ)
לזכר אחינו היקר אברהם ואחותנו היקרה גושיה ובעלה
לזכר משפחות: צלקובסקי, עברייביץ, רוזן־גורודזינסקי,
קוכנוביץ־ליפקובסקי, קרובים וידידים בני עירנו שנרצחו ונשרפו
בידי הנאצים.

משפחות צלקובסקי, ניו־יורק; אהרליך, קרית חיים;
מנטליק, ירושלים; פודרוזניק, ניו־יורק.

לזכר אבי היקר מנחם פיונטקובסקי, נפטר בשנת 1933
לזכר אמי היקרה אסתר פיונטקובסקה, נפטרה בשנת 1925
לזכר אחי היקר יעקב פיונטקובסקי, נרצח ע״י הנאצים.

אטקה פיונטקובסקה־בוקובסקה.

לזכר ר׳ פייביל שכנא
פסמניק ז״ל
(נפטר בשנת 1922 בלומזה)
מלכה פסמניק,
מאליה פסמניק ובעלה
ברונצ׳ה פסמניק וב״ב
נח־איצ׳ה פסמניק וב״ב
אברהם פסמניק וב״ב
כולם נשמדו ע״י הנאצים

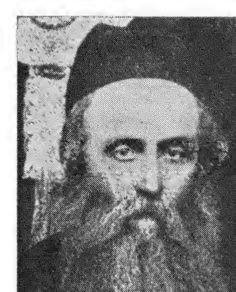
נעמי זידנשטט וויגמן וב״ב, ת״א

לזכר אשתי פראניה ובתי דבורה׳לה שנשרפו בטרבלינקה
לזכר אחי היקר אברהם משה פיגה ואשתו פשקה והתאומים שלהם אשר נשרפו באושוויינצ׳ים.

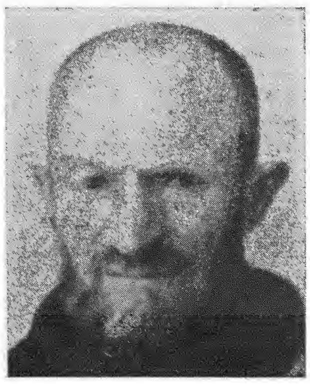
שאריק פיגה (ארה״ב); ידידם יוסף זיידנשטאט (ישראל)

לזכר אבינו היקר החסיד ר׳ דוב פרום, מחסידי אלכסנדר, שנקבר היים ביערות גלצין ביום כ״ו אלול ת״ש
לזכר אמנו היקרה סרל מבית רוזנבלום
לזכר אחיותינו היקרות חנה, דבורה ומנוחה שנפחו נפשן בכבשני אושוויינצ׳ים; לזכר אחינו היקר אברהם אבא מעסקני הציונות בוולומין שנשרפו בטרבלינקה עם ב״ב.

יחיאל בן דוב פרום, ירושלים; יעקב פרום, ירושלים; שולם פרום, קנדה; רחל צור (פרום), עין השופט; משה פרום, תל־אביב.

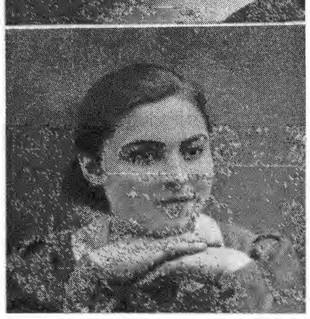
אבי היקר אריה פרנצוז, אמי היקרה רבקה פרנצוז, ואחותי היקרה שרה פרנצוז — נשרפו בכבשני אושוויינצ׳ים.

רחל פרנצוז, קבוץ שדה נחום.

להורינו היקרים

ר׳ חנוך הנאך, בן רחל ויעקב־דוד פרקאל וחנה בת בילה ושרגא לבית אולחובסקי. לאחינו ולאחיותינו היקרים שרה, פייוול־שרגא, בלה, לאה, אריה — שנפלו מות קדושים בידי רוצחים טמאים ושפלים. דמכם הטהור לא ישכח מלבנו. טוהר נפשכם וזוך נשמתכם יישמר בלבנו לנצח. בעבודתנו למען ביסוס מדינת ישראל וביצורה נחזה נקם דמכם השפוך.

רחל בארסקי־פרקאל וב״ב, תל־אביב; רבקה הרצש־טארק־פרקאל וב״ב, תל־אביב; יעקב פרקאל וב״ב, תל־אביב; יוסף פרקאל וב״ב, בית זרע.

לזכר מרת שינה פרקל ומשפח׳,
לזכר ר׳ אברהם מרגלית ומשפח׳, לזכר פיגה רחל ומשפח׳.
לזכר הרב הרש יצחק ומשפח׳ — נרצחו באושוויינצ׳ים

אמא איטה מרגלית, תל־אביב; אחות חיה ווישניק ומשפח׳, תל־אביב; אח מאיר מרגלית ואשתו, ארה״ב; אחיות חוה לאה ובעלה, ארה״ב; ליבה מרגלית, ארה״ב

על ר׳ מיכל קאמן ופיצ׳ה פרידשטין (לבית קאמן) עם בעלה ושלושת ילדיה שניספו בימי השואה.

ישראל וולוול ושמואל חיים קאמן, (ארה״ב); אחותה ודודתם פייגה גולדנברג (ראשון לציון); בן אחותה ובן דודתם ישראל יפה וב״ב, (תל־אביב).

לזכר אבינו היקר ר׳ אריה בן יעקב פרשטנברג (נפטר בלומזה תרע״ו); לזכר אמנו היקרה מרת טימה, בת ר׳ תנחום פראנק; לזכר אחינו יעקב ואשתו, מאשה ובניהם: אריה משה חיימקה ושרה׳לה; לזכר אחותי שרה כץ עם בעלה מוטל וב־נותיהם; לזכר דודי היקר ר׳ יעקב־לייב פראנק; לזכר דודתי פרידקה, בלומה, חייה ורוזה ומשפח׳, פייגל ובעלה אריה בלנקשטין —

כולם נפלו על קידוש השם

אביבה (אלטקה פרשטנברג) ובעלה יצחק פרלברג ובניהם אריה ואברהם (ת״א); זלמן פראנק ס״ט־לואיס, ארה״ב.

לזכר אבינו היקר ר׳ מנדל ציבולקי
לזכר אמנו היקרה אסתר גיטל
לזכר אחינו היקר יוסף־יצחק
לזכר אחותי היקרה חייה — שנרצחו ע״י הנאצים בלומזה.

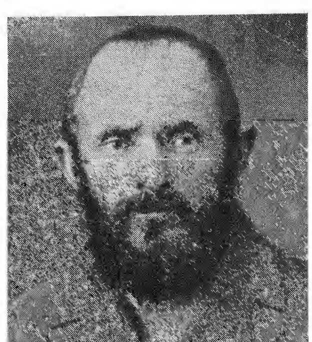
פשקה ציבולקה (קרמר) וב״ב ת״א; חוה ציבולקה ובנה, תל־אביב.

לזכר אבינו היקר ר׳ אנשיל צ׳יכנובסקי (נפטר י״ח כסלו 1925)
לזכר אמנו היקרה חוה פייגה צ׳יכנובסקה (נפטרה י״ג אייר 1907)
לזכר דודתנו היקרה פייגה צ׳יכנובסקה, אחותנו היקרה שפרה
לזכר אחינו היקרים יעקב, משה עם אשתו וב״ב, איסר עם אשתו וב״ב — שנהרגו על קידוש השם.

רבקה צ׳יכנובסקה, ת״א; חנה צ׳יכנובסקה, ת״א; צפורה צ׳יכנובסקה עם ב״ב, ת״א.

על מות קדושים הסבא היקר הרב הגאון הצדיק הקדוש ר׳ אברהם־יוסף צינוביץ׳, רבה האחרון של לומזה ואשתו הרבנית רבקה ז״ל
על אבי היקר ר׳ דוד רוזנבלום ז״ל,
על אמי היקרה נעמי רוזנבלום ז״ל
על אחי הלמדן הגאון שמואל חיים ז״ל, על אחי פינחס
על אחותי מאשקה וצפורה — שעונו ונרצחו על קידוש השם.

רחל סלוצקי לבית רוזנבלום; יצחק רוזנבלום ומשפח׳

לזכר ר׳ ישעיהו קאזידלו
לזכר צביה קאזידלו
בתם חוה ונכדיהם — שנשרפו באושוינצים.

לאה חסמן ומשפח׳, נס ציונה.

לזכר אבינו היקר ר׳ צבי גדליה קאווקביץ׳ (נפטר ט׳ אדר א׳ תשי״א, תל־אביב), לזכר אמנו היקרה מרת שרה קאווקוויץ׳ ע״ה (נפטרה י״ז סיון תש״ו, תל־אביב), לזכר אחינו היקר מרדכי גרשון ז״ל, נפטר כ״ה כסלו, בשנת 1913 בלומזה, לזכר אחותנו היקרה חיה ובעלה חיים חאצק, בנם מאיר ובנותיהם שיינה, הינדה, צירל נרצחו ע״י הנאצים. ת.נ.צ.ב.ה.

הרב אביעזר ציצוביץ׳ ורעיתו הרבנית רחל ומשפח׳ תל־אביב.

לזכר אבי היקר ר׳ מאיר קוזינסקי ז״ל
לזכר אמי היקרה מרת מטקה ז״ל
לזכר אחי היקרים ישעיהו, דוד שפסל וזליג
לזכר אחיותי היקרות נשקה ושינה —
כולם נשמדו עם משפח׳ בגיטו ווארשה.

אברהם קוזינסקי ומשפח׳, ארה״ב;
ליאון קוזינסקי ומשפח׳, ארה״ב.

לזכר אבינו היקר ר׳ ליב קאנטור ז״ל
לזכר אמנו היקרה חיה קאנטור
לזכר אחיותינו שושקה ובעלה נוטקה זבינוביץ, עם 5 בניהם, גיטל ופינחס איידם, עם 2 ילדיהן
לזכר אחינו היקר אלתר קאנטור עם אשתו מבית זוסמן מאוסטרולנקה שנשרפו בכבשני אושווינצ׳ים.

דינה גרונר (קאנטור) ומשפחתה, תל־אביב;
הניה וילמובסקה (קאנטור) ומשפחתה, תל־אביב.

על אבדן בני משפחתנו

ר׳ יהודה ליב קוזינסקי (גבאי גמ״ח) נפטר בשנת תרצ״ג
אשתו אסתר גיטל קוזינסקי, הושמדה באושווינצ׳ים
ר׳ חיים קוזינסקי, הושמד באושווינצ׳ים
אשתו חוה קוזינסקי, נפטרה בלומזה
רבקה קוזינסקי ובעלה, נפלו בגיטו ווארשה
לאה קוזינסקי, נפלה באושווינצ׳ים
הירשל קוזינסקי, נפל באושוויינצ׳ים
יהושע קוזינסקי, נפל באושוויינצ׳ים, אשתו נחמה, אבדה ברוסיה
זינדל קוזינסקי, אבד ברוסיה
יוסף ואטקה דורפמן, הושמדו באושוויינצ׳ים
מוטל, דוד, רחל, צילה, וויטק דורפמן, הושמדו באושוויינצ׳ים
ברוניה דורפמן, נפטרה בשוודיה, לאחר השחרור
חנה גרוזינסקה, הושמדה ע״י הנאצים.

יהודית שליט־קוזינסקי, ישראל; אלקה וחנה ברונשט״ן ישראל; נשקה ברונשטין, ישראל; רבקה אפשטין, אורוגוי; ד״ר מוטל דורפמן, צרפת; מוטל קוזינסקי, אורוגוי.

לזכר הסבא ר׳ אלי רחביה קולניאק (נפטר בשנת 1916 בלומזה)
לזכר הסבתא מרת פשה (נפטרה בשנת 1911 בלומזה)
לזכר אבינו היקר ר׳ דוד הלל קולניאק (נפטר בשנת 1915 בלומזה).

רבקה קולניאק, אמא ומשפח׳; זכריה קולניאק ומשפח׳; מנחם קולניאק ומשפח׳; אליהו קולניאק ומשפח׳; לייזר קולניאק ומשפח׳; האחיות פשה, מרים עם משפח׳; פרידה (פורט אליזבט, דרום־אפריקה)

לזכר ר׳ מתת קולניאק ז״ל, לזכר סלובקה קולניאק ז״ל,
לזכר פשקה לוזר ובתם לאה, לזכר זליג, לזכר אייזיק ומשפחתו
לזכר נח ומשפחתו, לזכר שרה —
כולם נשרפו ונהרגו בלומזה ובאושווינצ׳ים.

רבקה קולניאק ומשפח׳, פורט אליזבט דרום אפריקה; שרה לאה ברסלבסקי, ארה״ב; מוטל קולניאק, ארה״ב; חנה קורן ומשפח׳ ת״א; פשקה דשקובסקה, ת״א.

אבינו משה קולניאק, נפטר בלומזה 1915
אמנו חוה רייזה קולניאק, נפטרה בארה״ב 1946
אחותנו נחמה קולניאק, נרצחה ביערות גלצ׳ין

מוטל קולניאק, ארה״ב; שרה לאה ברסלבסקי, ארה״ב; חנה קורן, תל־אביב; פשקה דשקובסקה, תל־אביב.

לזכר אבי היקר חיים קרמר, נפטר בלומזה
לזכר אמי היקרה צירל, אחי היקר אברהם — נרצחו בימי השואה.

וולף קרמר ומשפח׳, ת״א; אריה קרמר ומשפח׳, חיפה; אלקה רייטר ומשפח׳, עין השופט; שיינה ברנשט״ין ומשפח׳, מכסיקו.

אבינו היקר שמחה קלר, אמנו היקרה אסנה קלר,
אחיותינו היקרות שיינה ושרה קלר — נשרפו באושווינצ׳ים.

אלטקה פינק (קלר) ומשפח׳ תל־אביב; סם קאווקה, דן קאווקה, ניו־יורק;

על אבי היקר ר׳ יהודה חיים קשטלנסקי, אחי נתן ולוי, אחיותי צביה ולאה ועל אחי שמעון (מת בלונדון כפליט, אחרי תלאות ונדודים).

חנה יפה מבית קשטלנסקי ומשפח׳, תל־אביב.

יזכור אלהים את הורי היקרים

ר׳ אברהם משה ז״ל ב״ר יואל יוסף רבינוביץ׳, איש צדיק, תלמיד חכם, בעל מעשים טובים
מרת חיה פייגל ז״ל, ב״ר יעקב, אשה צדקנית, טובת שכל וטובת לב שהושמדו על ידי העמלקים הטמאים באושווינצ׳ים. יהי זכרם ברוך לעד.

בנם: יעקב יוסף, כלתם צפורה,
והנכדות: הדסה, נירה וגליה, תל־אביב

לזכר אבינו היקר ר׳ יעקב רוגינסקי ז״ל
ואמנו היקרה רחל ז״ל בת ר׳ משה אהרן הפנר —
שמסרו נפשם על קידוש השם בלומזה.

מינה הרמתי ובתה, באר־טוביה; פניה ומשה;
גרשון הפנר (אחי רחל), חיפה.

אלון בכות לבית רוצקי

לזכר אבינו היקר ר׳ אהרן־יוסף ב״ר גרשון יהודה

לזכר אמנו היקרה מרת רחל בת ר׳ אברהם

לזכר אחינו היקר חיים

לזכר אחינו היקר אליעזר ואשתו חנה ובתו שרה

לזכר אחותנו היקרה חנה רייכל —

כולם נרצחו בידי הנאצים בלומזה. ת.נ.צ.ב.ה.

גרשון ליב רוצקי ומשפח׳, ת״א; הרב שלמה רוצקי
ומשפח׳, אוסטרליה; יצחק רוצקי ומשפח׳, אוסטרליה.

לזכר בננו היקר יעקב ז״ל
(נולד בלומזה ב־1913, נפטר
ט״ו סיון 1951).

אייזיק וחיה רוזנשיין ומשפ׳.

לזכר אבי היקר חיים ריבק, לזכר אמי היקרה שיינה ריבק
לזכר אחי היקר יחזקאל ריבק, נפל בהתקוממות נגד הנאצים
לזכר אחיותי היקרות חנה ואלטה,
לזכר סבתא היקרה מאשה שיימבלוט — כולם נרצחו באושווינצים.

אליעזר ריבק ומשפח׳, תל־אביב; לייזר שינגולד
ומשפח׳, ארה״ב; ציפי שיינציס ומשפח׳, ארה״ב.

לזכר אחינו אהרן ב״ר אברהם יצחק רז׳וטקביץ, אשתו מלכה וב״ב
יליד לומזה וחניך הישיבה. מראשי העסקנים בציונות וצרכי ציבור
במאלקין. בפרוץ המלחמה נדד לביאליסטוק ומשם לסלונים. לאחר
שאשתו ובנו נפלו בסלונים — הלך עם בנו השני להיצטרף לפרטי־
זאנים ונהרגו שניהם בדרכם ע״י הנאצים.

אחיותיו ואחיו וכל בית אברהם־יצחק רז׳וטקביץ
בישראל ובארה״ב.

על מות ר׳ אייזיק רוזנשיין, בח׳ אלול תשי״ב, תל־אביב

מתאבלים בני העיר

לזכר אברהם צבי רוגוניצקי (נפטר בת"א, 1942)
לזכר רייזל רוגוניצקי (נפטרה בלומזה, 1930)
לזכר האחים גרשון וולוול ומתתיה רוגוניצקי וב"ב
לזכר האחיות לאה־צה פשנסקי; שיינה בירנבלום וב"ב
לזכר נה רוגוניצקי (נהרג ע"י צבא פולני יחד עם האחים סגלוביץ)
לזכר דודי זיסקינד רוגרס (נפטר בארה"ב בשנת 1951).

פרל ישמח ומשפח', תל־אביב; אדה רוגרס ומשפח',
ארה"ב ; זיסל לוינסקי ומשפח', ארה"ב.

לזכר אשתי
ואמי הצנועה חייה
(נפטרה ט"ו חשון תש"א
(1950).

בעלה יצחק ובנה
משה שטרוזברג.

אחי ואחיותי אנשי עמל
ועבודה, אשר נקטפו ע"י
הנאצים. ז כ ר ם תמיד
נשאר בלבי.

משה שטרוזברג,
רמת־גן.

על אבדן הורינו היקרים אסתר ואהרון שטיינברג ז"ל
אחותנו בתיה, אחינו מנדל ואשתו רוזיקה עם ילדיהם ואחינו זרח

מרים שטיינברג־גלוכוביץ ומשפח'
רחל שטיינברג־סלוצקיה ומשפח', כפר סבא.

תם ונשלם

לוויית המת